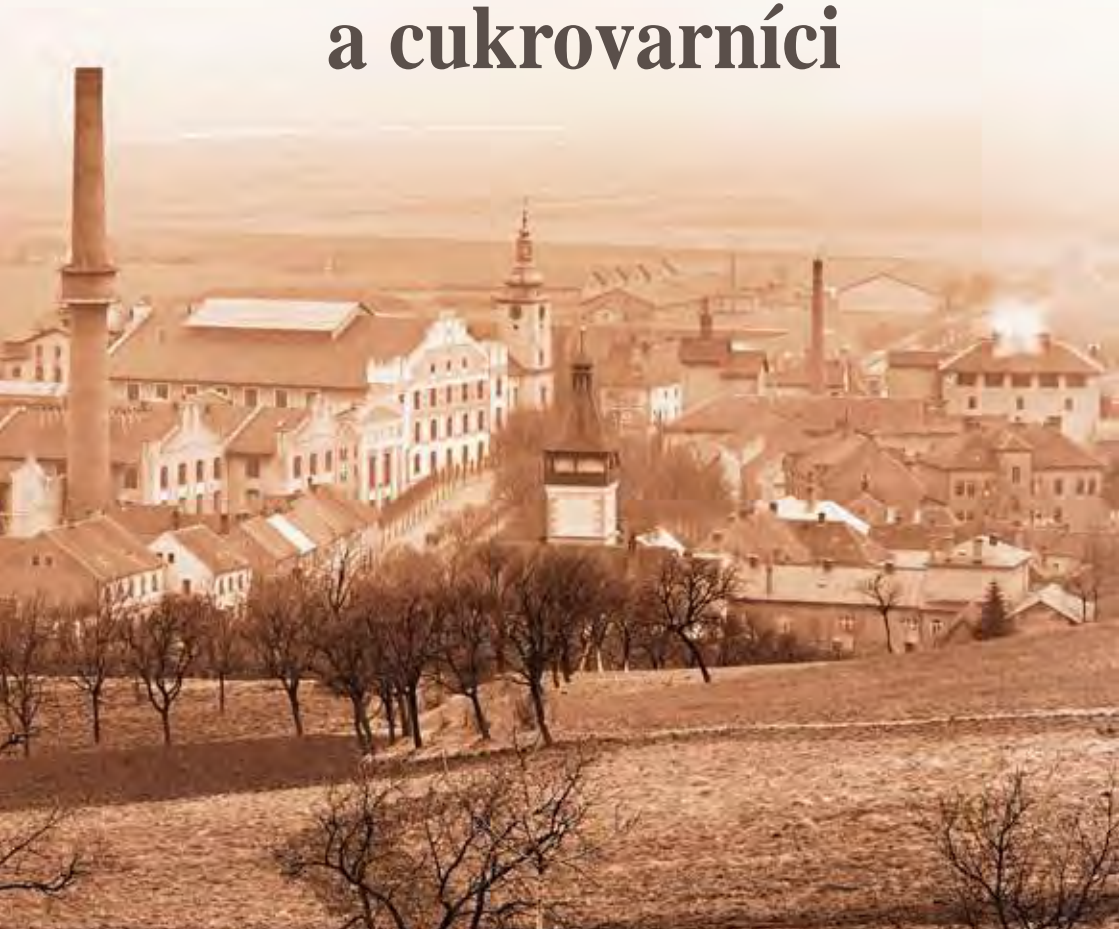

47 | prameny
a studie

Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci

NZM Čáslav
Muzeum
zemědělské
techniky

NZM Kačina
Muzeum
českého
venkova

NZM Ohrada
Muzeum lesnictví,
myslivosti
a rybářství

NZM Valtice
Muzeum vinařství,
zahradnictví a životního
prostředí

PRAMENY A STUDIE 47

Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století

Národní zemědělské muzeum Praha
Národní technické muzeum

2011

ISBN (NZM) 978-80-86874-36-4

ISBN (NTM) 978-80-7037-206-7

ISSN 0862-8483

Obsah

Contents

11

Seznam autorů

List of Authors

12

Několik slov úvodem

Preface

15

Zamyšlení: Fenomén cukru jako „bílého zlata“ v českých zemích (do roku 1938)

Reflections: The Phenomenon of Sugar, the “White Gold” in the Czech Lands

František Dudek

24

Zamyšlení: Český cukrovarnický průmysl – historie a současnost

Reflections: Czech Sugar Industry – the Past and the Present

Karel Duffek

32

Významné aktivity v cukrovarnictví na území dnešní ČR

The Important Activities in the Sugar Industry on the Territory of Today's Czech Republic

Jaroslav Gebler

47

K interakci českých bank a cukrovarnictví v závěrečných decenních 19. a v první polovině 20. století

On the Interaction of the Czech Banks with the Sugar Industry in the Final Decennia of the 19th Century and in the First Half of the 20th Century

Jiří Šouša

69

Šlechtické a rolnické cukrovary na Mladoboleslavsku a jejich představitelé

The Aristocratic and Agricultural Sugar Factories in the Mladá Boleslav Region and their Representatives

Luděk Beneš

102

K počátkům Stoupalova cukrovarnického koncernu na Moravě

Origins of Stoupal's Sugar Group in Moravia

František Čapka

113

Moravský cukrovarnický podnikatel Jan Vaca

Moravian Sugar Trader Jan Vaca

Lubomír Slezák

124

Matěj Valtera – příběh největšího českého cukrovarníka přelomu století

Matěj Valtera – The Story of the Greatest Czech Sugar Maker at the Turn of the 20th Century

Martin Vostřel

137

Wiesnerové a průmysl cukrovarnický

Wiesner Family and Sugar Industry

Ladislav Jouza – Miroslava Jouzová

177

Proměny cukrovaru v Mnichově Hradišti aneb nekrolog za jednu fabriku

Transformations of the Sugar Factory in Mnichovo Hradiště, or “an Obituary” for a Factory

Jan Hozák

184

**Československé cukrovary a cukrovarníci v Íránu ve třicátých letech
20. století**

Czechoslovak Sugar Factories and Sugar Makers in Iran in the 1930s

Adéla Jůnová Macková

201

Historie vysokoškolské výuky cukrovarnictví

History of the College Teaching about the Sugar Industry

Pavel Kadlec

221

Cukrovarnictví a česká polytechnika ve druhé polovině 19. století

*Sugar Industry and the Czech Polytechnics in the 2nd Half of the
19th Century*

Kamila Mádrová

236

Historie cukrovarnického výzkumu v českých zemích

The History of the Sugar Research in the Czech Lands

Karel Duffek

251

**Cukrovarnictví v českých zemích do roku 1918 z hlediska
ekonomických pozic a kapitálových investic**

*The Sugar Industry in the Czech Lands, from the Standpoint of Economic
Strengths and Capital Investments, up to 1918*

František Dudek

260

**Brněnští vlnářští podnikatelé a jejich podíl na rozvoji moravského
cukrovarnictví (Offermann, Skene, Schoeller, Skutezky a další)**

*The Wool Industrialists of Brno and their Share in the Development
of the Moravian Sugar Industry (Offermann, Skene, Schoeller, Skutezky,
and others)*

Bohumír Smutný

269

Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu (1897) 1919–1948

The Sugar Factories' Company for Bohemia and Moravia (1897) 1919–1948

Šárka Steinová

291

Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru v roce 1886

Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Dispute over Modernization of the Sugar Factory in the Town of Nymburk in 1886

Michal Plavec

303

Litovelský cukrovar – příspěvek k dějinám významného moravského podniku

The Sugar Factory in Litovel – a Contribution to the History of an Important Moravian Enterprise

Michael Viktořík

318

Konec cukrovaru v Hrochově Týnci očima jeho zaměstnanců

The End of the Sugar Refinery in Hrochův Týnec through the Eyes of Its Staff

Hana Stoklasová

338

Cukrovar Ovčáry

The Sugar Factory in Ovčáry

Klára Linhartová

352

Vývoj cukrovarnického průmyslu obrazem: ukázky z archivních fondů a sbírek Národního technického muzea

Development of the Sugar Industry in Pictures: Specimens from the Archive Funds and Collections of the National Technical Museum

Hynek Stříteský – Zdeněk Vácha – Petra Váchová

395

Cukrovarnictvo na Slovensku

The Sugar Industry in Slovakia

Ludovít Hallon – Miroslav Sabol'

427

Zakládání cukrovarů v Čechách po roce 1848 a problémy, s nimiž se musely závody vyrovnávat v 50. letech 19. století

The Establishment of Sugar Factories in Bohemia after 1848 and the Problems the Factories had to Cope with in the 1850s

Vlastimil Málek

447

Stavebně architektonický vývoj cukrovarů

The Construction and Architectonic Development of Sugar Factories

Linda Mašková

465

Srovnání cukrovarnických a pivovarnických kartelů v českých zemích na přelomu 19. a 20. století

The Comparison of Cartels of Sugar Makers and of Brewers in the Czech Lands at the Turn of the 20th Century

Kateřina Pánková

478

Rodina Beniesů a jejich cukrovarnické impérium

The Benies Family and their Sugar Factories

Michal Novotný

518

„Šlechtický versus rolnický.“ Vzestupy a pády šlechtického podnikání v cukrovarnictví na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně a Schlikovského cukrovaru v Kopidlně

“The Aristocratic versus Agricultural.” The Rise and Fall of Aristocratic Entrepreneurship in Sugar Industry as Exemplified by the Colloredo-Mannsfeld Sugar Factory in Opočno and Schlik Sugar Factory in Kopidlno

Miloš Hořejš

DOKUMENTY

Výstavba českých cukrovarů ve světě v druhé polovině dvacátého století. Jak jsem ji viděl a prožil jako přímý účastník

The Building of the Czech Sugar Factories Abroad in the Second Half of the 20th Century, as Seen through the Eyes of an Active Participant

Jaroslav Bartošek

Seznam autorů/*List of Authors*

Ing. Jaroslav Bartošek, Praha
PhDr. Luděk Beneš, Muzeum Mladoboleslavska, Mladá Boleslav
Doc. PhDr. František Čapka, CSc., Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
PhDr. František Dudek, CSc., Praha
Ing. Karel Duffek, CSc., VUC Praha, a. s.
Ing. Jaroslav Gebler, CSc., VUC Praha, a. s.
PhDr. Ludovít Hallon, CSc., Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Miloš Hořejš, Národní technické muzeum, Praha
PhDr. Jan Hozák, Národní technické muzeum, Praha
RSDr. Ladislav Jouza, Regionální muzeum v Kolíně
PhDr. Miroslava Jouzová, PhD., Městská knihovna Kolín
PhDr. Adéla Jůnová Macková, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Prof. Ing. Pavel Kadlec, DrSc., Vysoká škola chemicko-technologická v Praze
Mgr. Klára Linhartová, Národní zemědělské muzeum Praha,
Mgr. Kamila Mádrová, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Mgr. Vlastimil Málek, Muzeum Podkrkonoší v Trutnově
Ing. Linda Mašková, Gradus, s. r. o., Praha
Mgr. Michal Novotný, Národní technické muzeum, Praha
Bc. Kateřina Pánková, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Michal Plavec, Národní technické muzeum, Praha
Mgr. Miroslav Sabol', PhD., Historický ústav SAV, Bratislava
Doc. PhDr. Lubomír Slezák, CSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., pobočka Brno
Doc. PhDr. Bohumír Smutný, CSc., Moravský zemský archiv v Brně
Mgr. Hana Stoklasová, Univerzita Pardubice Fakulta filozofická
Mgr. Hynek Střítecký, Národní technické muzeum, Praha
Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Mgr. Šárka Steinová, Národní zemědělské muzeum Praha
PhDr. Michael Viktorčík, PhD., Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
PhDr. Zdeněk Vácha, Národní technické muzeum, Praha
Mgr. Petra Váchová, Národní technické muzeum, Praha
PhDr. Martin Vostřel, Oblastní muzeum v Lounech

Několik slov úvodem

Preface

Ve dnech 22.–23. června 2010 uspořádalo Národní technické muzeum spolu s Národním zemědělským muzeem Praha a Dobrovickými muzei konferenci na téma ***Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci v českých zemích***. Vzhledem k tomu, že tento obor měl zásadní význam pro vývoj zemědělství, řady průmyslových odvětví, jakými byly např. chemie, strojírenství či stavebnictví, a v podstatě celé společnosti, považovali jsme za potřebné zhodnotit, kam bádání o výrobě „bílého zlata“ dospělo. Naše země patřily v minulosti k největším světovým producentům cukru, naše cukrovarnické strojírenství v minulosti patřilo ke světové špičce, vynálezy a zlepšovateľské návrhy domácích „cukrovarníků“ výrazně přispívaly k pokroku v oboru, mnohé cukrovary měly rozhodující vliv pro rozvoj daného regionu. Naším cílem proto bylo zachytit tento obor v celé jeho šíři, tzn. po stránce hospodářské, sociální a vědeckotechnické. V této souvislosti je také vhodné připomenout, že Národní technické muzeum ve velké míře vděčí za svůj vznik právě podnikatelským kruhům z prostředí cukrovarnického průmyslu. Navíc rok 2010, ve kterém se konference konala, byl významný i pro oblast cukrovarnického muzejnictví, neboť v tomto roce uplynulo 100 let od otevření technického muzea veřejnosti, přičemž jedna z prvních expozic tu byla věnovaná právě cukrovarnictví.

Na konferenci zaznělo celkem třicet příspěvků a většinu z nich

přináší předkládaný svazek *Pramenů a studií*.¹ Na jeho stránkách najdeme jak originální a z archivního výzkumu vycházející články, tak i přehledné studie, které shrnují již známé poznatky. Výsledkem je jedinečné dílo, které v nebývalém rozsahu přispívá k hlubšímu poznání minulosti českého cukrovarnictví. Na úvod celého textu byla navíc zařazena pozoruhodná zamyšlení od dvou renomovaných odborníků – zatímco první je věnováno dějinnému vývoji cukrovarnictví v českých zemích a pochází z pera historika Františka Dudka, pojednává druhé z nich o současném stavu českého cukrovarnictví a jeho autorem je dlouholetý vedoucí Výzkumného ústavu cukrovarnického Karel Duffek. Svazek rovněž obsahuje dalších pět příspěvků, které sice na konferenci odpřednášeny nebyly, ale jejichž zaměření odpovídá tématu konference (Š. Steinová, M. Vostřel, L. Mašková, K. Pánková a K. Duffek). V závěrečném oddíle *Dokumenty* jsou pak publikovány unikátní vzpomínky našeho významného cukrovarníka, Ing. Jaroslava Bartoška, na jeho působení v zahraničním obchodě při výstavbě československých cukrovarů v cizině.

Při provádění redakčních korektur jsme se omezili na sjednocení citačních pravidel a na drobné stylistické úpravy. Za rozsah, obsah a vybavení jednotlivých příspěvků si ručí autoři sami. Redakční

1 K přednáškám, které si bylo možné na konferenci poslechnout, ale otištěny v tomto periodiku nejsou, patří referáty Ludmily Radkové o nově otevřeném Muzeu cukrovarnictví, lihovarnictví, řepařství a města Dobrovice, Tomáše Vanči, jenž účastníky konference seznámil s projektem Kolínské řepařské drážky a s činností Klubu za obnovu této drážky, Evy Sudové (Městské kulturní středisko, Sládkovičovo), která přiblížila postavu barona Karla Kuffnera de Diószegh a diószegský cukrovar, Libora Jůna (Archiv Národního muzea, Praha) o osobnosti Hanuše Karlíka, Hynka Stříteského (Národní technické muzeum, Praha) o vývoji cukrovarnického strojírenství na pozadí tvorby Ing. Bedřicha Nedomy – konstruktéra První českomoravské továrny na stroje v Praze, Josefa Ptáčka, jenž referoval o rafinerii třtinového cukru v Novém Dvoře u České Skalice, Tomáše Haviara o cukrovaru v Záhorské Vsi a Jiřího Jindry (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), který pojednal o Karlu Šanderovi. Také je třeba poznamenat, že zatímco na konferenci vystoupili Ludovít Hallon a Miroslav Saboř (oba z Historického ústavu SAV) každý s vlastním příspěvkem (Ludovít Hallon shrnul problematiku cukrovarnického průmyslu na území Slovenska do vzniku ČSR a Miroslav Saboř se zaměřil na období po roce 1918 do 1948), tak při písemném zpracování svých referátů síly spojili. Sluší se rovněž připomenout, že výše zmíněné příspěvky Evy Sudové, Libora Jůna a Hynka Stříteského byly publikovány ve speciálním dvojčísle časopisu *Listy cukrovarnické a řepařské* (2010, č. 9/10), stejně jako některé články zveřejněné v rozšířené podobě v tomto svazku *Pramenů a studií*.

úpravy paměti Ing. Bartoška byly rozsáhlejší, proto jsou podrobněji charakterizovány v ediční poznámce na závěr jeho textu.

Předkládaný svazek *Pramenů a studií* postihuje vícero oblastí historického vývoje cukrovarnického oboru. Věnuje se výstavbě a dějinám vybraných cukrovarů v českých zemích i v zahraničí, nastiňuje podnikatelské aktivity v tomto odvětví, přibližuje životní osudy některých význačných cukrovarníků, popisuje také vývoj cukrovarnického výzkumnictví a školství, přináší poznatky z cukrovarnického strojírenství a seznamuje s archivními prameny k dějinám cukrovarnictví. Na vzniku celého svazku se podíleli historici, archiváři i činní pracovníci oboru, doufáme proto, že si najde své místo v knihovně všech zájemců o historii českého cukrovarnictví.

Hynek Strážský

Zamyšlení: Fenomén cukru jako „bílého zlata“ v českých zemích (do roku 1938)

František Dudek

Reflections: The Phenomenon of Sugar, the “White Gold” in the Czech Lands

Stopy některých historických dějů a jevů se v naší paměti uchovávají na základě pozoruhodných paradoxů. Tomu není ušetřeno ani naše řepné cukrovarnictví. Nedlouho poté, co se z rukodělných počátků vyčlenilo jako prosperující obor továrního průmyslu, bylo v letech poválečné nouze a rozvratu po vzniku ČSR mediálně ověnceno aureolou „bílého zlata“ a „národního pokladu“, aby se vzápětí a nadlouho ponořilo do vleklé odbytové krize a stalo se zátěží pro státní rozpočet. Vlivná cukerní lobby přitom dokázala náležitě zužitkovat skutečnost, že státu v jeho těžkých počátcích přenechala zisky z lukrativního vývozu cukru v hodnotě 5 miliard korun a tím významně podpořila stabilizaci inflační měny, dovoz nedostatkových surovin, potravin i zbraní a rychlé ozdravení tržní ekonomiky. K této „vlastenecké“ oběti byla vládou dotlačena v době, kdy mladou republiku ohrožovali němečtí a polští nacionalisté, třetinu Slovenska obsadili maďarští komunisté, armáda legionářů „zamrzla“ na Sibiři, doma nebylo co jíst a čím topit, továrny neměly z čeho vyrábět a na spadnutí byla socialistická revoluce. V té době „bílé zlato“ přišlo všem velice vhod. Již předtím se ale během předválečného desetiletí vysoké zisky z výroby cukru v našich zemích významně podílely na urychlení ekonomické i politické emancipace české národní společnosti a na růstu sebevědomí a odvahy její kulturní a politické reprezentace. Bylo to v době nebývalého hospodářského rozvoje, jenž byl tehdy nejen národohospodářskou žurnalistikou poněkud nadneseně označován jako „český hospodářský zázrak“. Je sice pravdou, že tempo růstu kapitálu podnikavých Čechů tehdy předstihlo a tím zaskočilo samolibé domácí i rakouské Němce, ale do převzetí podnikatelských otěží v průmyslu, obchodu a peněžnictví měli etnicky čeští podnikatelé v našich zemích ještě daleko. To se týkalo i cukrovarnické bašty národního průmyslu, který sebevědomí Češi kontrolovali přinejlepším pouze z jedné čtvrtiny.

Předválečné hospodářské iluze se však později zúročily při hledání odvahy k založení vlastního státu a v jeho rámci pak k vytvoření politických nástrojů pro získání hospodářské převahy českého etnika nad německým. Teprve v letech nelehkého budování nového státu se tak i v cukrovarnictví prosazovala převaha domácích a českých podnikatelů. To však neměnilo nic na skutečnosti, že naše země zůstávaly až do druhé světové války kulturně i ekonomicky multinárodní.

Pro českou, německou a židovskou komunitu v Čechách, na Moravě a ve zbytku Slezska mělo cukrovarnické podnikání v čele potravinářského průmyslu specifický význam spolu s výrobou textilu, hutnictvím a hornictvím již od poloviny 19. století. Zatímco ve třech uvedených páteřních oborech územně české ekonomiky se již v první polovině 19. století úspěšně uplatňoval a převažoval nečeský kapitál domácích a vídeňských obchodníků a finančníků, začal se v zemědělství a s ním zpočátku úzce propojeném cukrovarnictví, mlynářství, pivovarnictví a lihovarnictví opožděně prosazovat vliv domácího šlechtického velkostatku a spolu s ním i etnicky českého rolnictva. Od 60. let 19. století se proto začal utvářet mýtus o rozhodující úloze cukrovarnictví při formování české národní společnosti. K tomu přispěla i skutečnost, že domácí výroba řepného cukru tehdy překonala období manufakturních počátků, po prosazení technologických inovací v podobě difúze a saturace se dostávala na úroveň tovární velkovýroby, s podporou státu vytlačila dovoz třtinového cukru a úspěšně pronikala na zahraniční trhy. Uvedené trendy podpořila i prosperita v zemědělství spolu s mimořádnou podnikatelskou aktivitou na přelomu 60. a 70. let 19. století. Právě proto se k výrobě řepného cukru od té doby upínaly reálné ambice i méně reálné iluze pomaleji a opožděněji nastupujících podnikatelů z okruhu českého etnika. O tom názorně vypovídají osudy desítek tehdejších spolkových rolnických cukrovarů. Mnohé z nich sice zanikly, nebo změnily majitele, ale zbylé závody spolu s četnými mlýny, pivovary, sladovnamy, lihovary a dalšími zemědělskými a úvěrními spolky a družstvy do počátku 20. století výrazně přispěly k prosazení požadavků převažujícího českého etnika nejen v zemské samosprávě, ale i vůči vládě ve Vídni. Tyto snahy však vyhrcovaly v našich zemích rozpory mezi politickými představiteli obou zemských národů natolik, že do počátku války i v samosprávě vyústily v patovou situaci a v závěru války přiměly i dosud váhavé české politiky k založení vlastního státu.

K rozhodujícím fenoménům vývoje řepného cukrovarnictví v našich zemích patřila také skutečnost, že výrazně stimulovalo vědeckotechnický rozvoj, a to nejen v éře svých manufakturních počátků během první a druhé třetiny 19. století. Již tehdy se i malé cukrovary jevily jako specifické mechanicko-chemické výrobní manufakturního typu s počínajícími prvky tovární výroby. Představovaly totiž zvláštní symbiózu komplikované, energeticky i časově náročné mechanické a chemické výroby. Až do prosazení difúze na počátku 70. let totiž mechanická část zpracování řepy na kaši s následným ručním balením do plachetek a lisováním vyžadovala mnoho pracovníků i pohonné síly. Výrazného pokroku proto nemohlo být dosaženo ani parním pohonem kruhadel či hydraulickými lisy. Také v navazující chemické části výroby se do poloviny 19. století prosazovaly inovace složité a komplikované. Na vině bylo alchymistické utajování technologických postupů a jejich roztříštěnost na komplikované a izolované fáze. Pro přechod od manufakturní malovýroby řepného cukru k jeho tovární velkovýrobě bylo proto rozhodující až hromadné uplatnění a převládnutí nové technologie, představované difúzí a saturací během 60. a 70. let 19. století. Do této doby byly veškeré snahy o komplexní využití páry k pohonu pracovních strojů a k vytápění přístrojů značně podružné. Pro české cukrovarnictví je příznačné, že k objevu obou rozhodujících velkovýrobních předpokladů a rovněž i mnoha doprovodných i následných inovací došlo na domácí půdě za účasti nejen zahraničních, ale i domácích odborníků. Naše země se přitom i vyspělejšímu evropskému Západu jevily jako „líheň nápadů“, která podobně jako v rudolfínské éře přitahovala četné zahraniční specialisty a novátory. S tímto faktem pak byl provázán i fenomén rozvinutého a specializovaného českého cukrovarnického strojírenství, schopného dodávat kompletní zařízení moderních továren i do vzdáleného zahraničí. Charakteristickým fenoménem nejen našeho, ale i evropského řepného cukrovarnictví byla od počátku specifická provázanost se sofistikovaným a variabilním systémem státního celního a daňového protekcionismu. Jeho cílem byly snahy o vyrovnávání vyšších nákladů a horších obchodních pozic ve srovnání se zámořskou produkcí ze třetiny. Evropské státy tím nepřímo podporovaly progresivní intenzifikační a racionalizační trendy nejen v zemědělství. Proto je s podivem, že státy moderního a „řádobyosvíceného“ evropského společenství

na tuto tradici víceméně rezignovaly anebo ji v lepším případě nedocenily. Celní a daňové úlevy jsou vlivnými neoliberalními ekonomy odmítány jako zátěž tržní ekonomiky, přestože se již koncem předminulého století v mnoha evropských zemích potvrdilo, že preferované řepářství bylo spolu s cukrovarnictvím hlavním tahounem kapitalistické intenzifikace a racionalizace zemědělské výroby. Doslova si vynutilo přechod ke střídání plodin, hlubokou orbu, lepší hnojení půdy s využitím cukrovarských kalů a spolu s odpady z cukrovarů rozšiřovalo a zkvalitňovalo krmivářskou základnu živočišné výroby masa a mléka. Produkce kvalitní řepy s výrobou cukru mimo jiného v rozsáhlých evropských regionech rovněž podstatnou měrou ovlivnily budování sítě silnic a železnic, těžbu uhlí, rozvoj zemědělského a potravinářského strojírenství, výrobu průmyslových hnojiv a vznik specializovaného šlechtitelství, výzkumnictví a školství, o celkovém růstu životní úrovně ve venkovských produkčních oblastech nemluvě. Stinnou stránkou našeho státního protekcionismu nejen z dob meziválečné demokracie, ale především z dlouhé éry válečné a poválečné totality ovšem byla určitá míra technického zaostávání za světovými trendy a snižování konkurenční schopnosti při vývozu.

Naznačený mimořádný intenzifikační a racionalizační efekt výroby cukru v českém zemědělství vycházel z agrotechnických nároků šlechtěných odrůd cukrové řepy nejen na kvalitu půdy, ale i na její zpracování a hnojení. Rozvinuté řepářství proto v zemědělství výrazně stimulovalo přechod od extenzivních obilnářských monokultur k intenzivním formám hospodaření, kdy byla úrodnost půdy obnovována místo feudálního úhoření racionálními střídáními obilnin, okopanin a pícnin, strojovou kultivací půdy a využíváním průmyslově vyráběných hnojiv. Tento proces proběhl v našich zemích v prvních dvou třetinách předminulého století a bez zapojení cukrové řepy by v úrodnějších oblastech byl mnohem delší a komplikovanější. Cukrovka se tam totiž spolu s jetelovinami a dalšími pícninami podílela na intenzifikačních a racionalizačních procesech rozhodujícím způsobem. Výrazný zlom v tomto smyslu nastal během 50. let 19. století, kdy se o pěstování řepy pro cukrovary začali vedle velkostatkářů zajímat také od roboty osvobození rolníci a kdy se přecházelo od pracného zahradnického vysazování předpěstěných sazenic do brázd ke strojovému řádkovému výsevu semen. Ve výše položených a méně úrodných oblastech v té době

stejnou racionalizační úlohu zastávaly brambory, jež se jako rozhodující okopanina prosadily již v prvním desetiletí 19. století v poddanské malovýrobě a posléze jako lihovarnická surovina také ve vrchnostenské velkovýrobě. Jejich uplatnění v jídelničku tehdy odstranilo dosud trvající hrozbu hladomorů. Ve stejné době se ještě řepa považovala za kuchyňskou zeleninu nebo krmivo dobytka. Z Pruska teprve začaly pronikat zprávy o šlechtění jejích bílých odrůd na cukernatost přesahující 5 % a o pokusech s průmyslovou výrobou cukru. Na to pak navazovaly domácí aktivity, spojené s činností první rafinérie třtinového cukru v našich zemích. Ta pracovala od roku 1787 v budově zrušeného kláštera na Zbraslavi u Prahy. Pod vlivem úspěšných Achardových pokusů v pruském Slezsku začal osvětlený hrabě Rudolf Vrbna pěstovat bílou slezskou řepu na dvorech svého hořovického panství a v Hořovicích již v roce 1800 vybudoval první řepný cukrovar v našich zemích. Oproti pozdějším závodům to byla jen pokusná mechanicko-chemická manufaktura. Řepa tam byla ručně strouhána a lisována, získaná šťáva se čistila vápenným mlékem a svařovala v kotli nad otevřeným ohněm. Po oddělení usazenin se cukerný roztok zahušťoval na sirob. Jen z jeho malé části se na místě získával surový cukr. Většina produkce, jež v kampani nepřevýšila 260 kg sirobu, se prodávala do zbraslavské rafinérie, kde se zpracovávala a rafinovala spolu s dováženým cukrem třtinovým. Tato nákladná a primitivní výroba proto dlouho nepřežila ukončení činnosti na Zbraslavi a zanikla již v roce 1805. Podobně jako řada podobných závodů tehdy v Evropě poměrně izolovaně reagovala na průkopnickou činnost francouzského technologa Acharda v pruském Slezsku. Byla však významným stimulem dalších novátorských snah z období napoleonské kontinentální blokády. Vazby mezi Hořovicemi a Zbraslaví patrně ovlivnily pozdější vznik nepodložených úvah o pobytu F. K. Acharda v Čechách.

Do poměrně izolovaného a značně mlhavého dávnověku našeho řepného cukrovarnictví náleží ještě několikaleté období pokusů s výrobou cukru z domácích plodin, zejména z řepy a javorové mízy. Došlo k němu poté, co se i v našich zemích přeci jen začal pociťovat nedostatek koloniálního cukru a kávy po snahách napoleonské administrativy o uplatnění embarga na jejich dovoz. Podloudný obchod tehdy vyhnal ceny koloniálních pochoutek na takovou výši, že to podnítilo pokusnou malovýrobu domácích náhražek. Vedle sladidel z řepy

a javoru se od té doby zvyšovala konzumace náhradních kávovinových směsí a posléze i tuzemského rumu. K rostoucí a velice módní oblíbenosti slazeného čaje a kávy v šlechtických a měšťanských salonech a domácnostech se také v početných chudších rodinách ve městech i na venkově připojil rozšiřující se zájem o úspornou konzumaci výživných a náležitě oslazených kávovinových nápojů v kombinaci s mlékem a chlebem. Tento rostoucí zájem o cukr ovlivnil nejen její existenci 15 pokusných varen řepného a spolu s ním i javorového cukru v letech kontinentální blokády, ale i následný zrod samostatného průmyslového oboru během 30. a 40. let 19. století. Obchodní zápas s cenou i kvalitou třtinové suroviny tehdy domácí výroba ustála díky státní podpoře ve formě osvobození od daní a celní ochrany. Svou roli přitom sehrálo rovněž úspěšné tuzemské převzetí a vylepšení zahraničních inovací. Pod tlakem obilnářské krize začali od roku 1829 někteří prozíraví feudální velkostatkáři vysílat hospodářské úředníky na zkušenou do Francie, nebo najímat odborníky z Francie a Německa s cílem, aby jim na panstvích založili a řídili cukrovary a zaváděli pěstování cukrovky. Pro úspěch obnovených počátků našeho řepného cukrovarnictví tedy bylo vedle státní podpory určující také tvůrčí uplatnění zahraničních odborníků a rozvinutí převzatých zkušeností. Vylepšená technologie pod označením „česká práce“ pak slavila evropské úspěchy. Přesto však dvě desetiletí ještě trvalo, než se naše řepné cukrovarnictví vymanilo ze stádia počátků a než přestalo být limitováno neochotou konzervativních statkářů a prvních měšťanských podnikatelů k větším investicím. Když se k tomu do konce 50. let 19. století dopracovalo, tak domácí výroba cukru ve stovech závodů stihla nejen pokrýt omezenou tuzemskou poptávku, vytlačit dovoz třtinové suroviny, ale ještě zahájit vývoz i mimo území habsburské monarchie. Průměrná kampaňová kapacita tehdejšího závodu se přitom pohybovala na úrovni běžné denní normy našich cukrovarů v meziválečném období. Tehdejší řepa měla pouze 11 % cukernatost a náročným lisováním před uplatněním difúze z ní bylo možno získat jen dvě třetiny cukru.

V průmyslové struktuře českých zemí zaujímal od poloviny předminulého do poloviny minulého století významnou pozici potravinářský průmysl a klíčové místo v něm náleželo cukrovarům. Jak již bylo naznačeno, tato pozice podstatně ovlivnila nejen zemědělství, ale též výrobu strojů, těžbu uhlí, chemickou výrobu a systém dopravy

i peněžnictví. Komplexní zpracování dějin českého cukrovarnictví má proto význam pro poznání mechanismu vzniku a vývoje moderní průmyslové výroby v našich zemích. Vypovídá mnohé o nestabilních podmínkách pro udržitelnou prosperitu zranitelné průmyslové struktury na středovýchodní hospodářské periferii tehdejší Evropy. Svědčí o tom i rané a proměnlivé projevy monopolizace ve výrobě cukru již z 80. let 19. století a skutečnost, že až do Mnichova ustrnuly tyto antiliberální aktivity na nejnižším stupni, kartelu. Formu a obsah monopolizačních snah našich cukrovarníků podněcovalo a limitovalo postupné výrobně technické zaostávání, jež se jako červená nit odvíjelo od prudké zakladatelské konjunktury z přelomu 60. a 70. let 19. století. Během několika let tehdy v našich zemích vznikla rovná stovka nových závodů a nebývale tak rozšířila jejich celkový počet na více jak 220. Tato poměrně zahuštěná síť pak začala být ekonomicky limitována surovinovou základnou i výrobní kapacitou. Došlo k tomu v době, kdy původní i nové cukrovary ukončily po zavedení difúze a saturace investičně náročný přechod k tovární velkovýrobě. V následném konkurenčním prostředí pak většinou neměly dostačující prostředky na další modernizaci strojového parku, racionalizaci a koncentraci výroby. Limitujícími faktory přitom byly omezené řepné obvody a vzestup výrobních nákladů v řepářství.

Konkurenční boj při nákupu řepy dále zvyšoval výrobní náklady cukrovarů a snižoval jejich pozice při vývozu. Existenční závislost cukrovarnictví habsburské monarchie a v jeho rámci i produkce českého cukru na vývozu, a tím i na výkyvech světového cukerního trhu, se plně projevila za konjunktury na přelomu 70. a 80. let 19. století. Od této doby až do počátku 30. let 20. století existovala v našich zemích trvalá nadvýroba cukru a pro dvě třetiny vzrůstající cukerní výroby se muselo hledat odbytiště v zahraničí včetně vzdáleného zámoří. Byla by tedy chybou domněnka, že existenční závislost našeho cukrovarnictví na vývozu vznikla až po vzniku ČSR a ztrátě trhu monarchie. Ten byl při své omezenosti z hlediska odbytu cukru rozdělen na zájmové sféry územních skupin cukrovarů a pro českou skupinu se tuzemský odbyt víceméně omezoval na nynější Česko. Před první světovou válkou se z českých zemí i z celé monarchie vyvážely zhruba dvě třetiny vyrobeného cukru a po válce ve 20. letech byly z českých zemí i z celého Československa na vývoz odkázány opět zhruba dvě třetiny cukerní produkce, jež

v kampani 1925/26 překonala předválečné maximum. Zbývající třetina v českých zemích vyrobeného cukru se tam před válkou z poloviny spotřebovala a druhá polovina se podílela na zásobování neuherských částí monarchie. Po válce podstatně vzrostla tuzemská spotřeba a tím byla vyrovnána ztráta poměrně omezeného trhu monarchie pro český cukr. Při značných výrobních a dopravních nákladech se tak vývoz dvou třetin českého cukru dařilo až do krize 30. let realizovat na základě víceméně dumpingových opatření. Cukrovarníci za vydatné podpory státu využívali celní ochrany a od počátku 90. let 19. století postupně monopolizovali nejen tuzemský cukerní trh, ale podobné snahy uplatňovali rovněž u nákupu cukrovky. Jejich nevybíravé snahy o monopolizování řepných obvodů a snižování výkupních cen cukrovky však od konce 19. století podněcovaly obranné aktivity českých řepářů. Jejich organizace se již na počátku 20. století pod vedením Antonína Švehly staly rozhodující částí českého agrárního politického hnutí a později i vlivné agrární strany.

Vývoz převažující části produkce tak musel být dotován státem a uskutečňoval se i na úkor vyšších tuzemských cen cukru, nízkých mezd a výkupních cen řepy. Při poměrně nízké výrobní koncentraci v cukrovarnictví byla proto forma kartelů pro uvedené cíle dostačující. To v hlavních rysech platilo i v období meziválečného Československa. Uvedený monopolizační proces tedy nebyl v našem cukrovarnictví důsledkem vysokého stupně koncentrace výroby a kapitálu, ale výsledkem snah organizovat odbyt cukru tak, aby se docílovalo rentability i při prodeji větší části výroby v zahraničí za ceny kopírující výrobní náklady. Na průběh uvedených snah mělo do roku 1918 značný vliv výrobně technické separování produkce surového a rafinovaného cukru. Rozdílné možnosti využití daňových a celních výhod při vývozu vyhrocovaly rozpory mezi surovárnami a rafinériemi. Dalo by se říci, že nestabilní a proměnlivé kartely cukrovarníků negativně ovlivňovaly proces modernizace domácí výroby cukru a brzdily nezbytný proces výrobní koncentrace a centralizace.

Vedle uvedených tendencí patřila ke specifickým rysům českého cukrovarnictví skutečnost, že tuzemský i zahraniční cukerní velkoobchod se již od 70. let 19. století nacházel v rukou vlivných vídeňských a pražských obchodních bank. Na základě rozsáhlých úvěrových vztahů (většina cukrovarů jak známo dlouhodobě zápasila s chronickým

nedostatkem provozního kapitálu), komisionářského (s ohledem na poskytované úvěry tedy zástavního) prodeje cukru a zpočátku i daňového ručení si tak banky postupně budovaly nepřímé cukerní koncerny. Proto také byly přirozenými ústřednami při vzniku a fungování kartelních dohod mezi výrobci cukru. Vliv bankovního kapitálu v cukrovarnictví zesílil těsně před první světovou válkou a výrazně se uplatňoval i v meziválečném období, kdy se mnohé závody dostávaly do vlastnictví bank. Tyto tendence prohloubila vleklá a hluboká světová cukerní odbytová krize, která se i v ČSR negativně projevila v letech 1926–1937. Na počátku uvedeného období pracovalo v českých zemích ještě 155 cukrovarů a na konci se jejich počet snížil na 108. Přitom se množství cukru připadající na jeden závod snížilo z 8 655 tun na 6 095 tun. Nezbytná koncentrace a racionalizace výroby nebyla stále důsledná a neblahé dědictví zakladatelské euforie z přelomu 60. a 70. let 19. století nebylo překonáno. Modernizační proces musel proto pokračovat po druhé světové válce již v podstatně odlišných ekonomicko-politických podmínkách. Po roce 1973 tak zůstalo v českých zemích 60 cukrovarů.

Zamyšlení: Český cukrovarnický průmysl – historie a současnost

Karel Duffek, VUC Praha, a. s.

Reflections: Czech Sugar Industry – the Past and the Present

Celé monotematické číslo Pramenů a studií NZM, které právě leží před čtenářem, je věnováno historii cukrovarnického oboru, jenž se významným způsobem zasloužil o rozvoj nejen českého průmyslu, ale i inženýrství, vědy a odborného školství. Vzpomínání na slavnou éru českého cukrovarnického průmyslu spolu s mediálně vděčným tématem o rušení mnoha cukrovarů v poslední době navozuje atmosféru, že české cukrovarnictví bude v krátké době jen předmětem pro historické bádání. Tento názor je velmi rozšířen především v laické veřejnosti. Domnívám se proto, že bude úvodem vhodné stručně zmínit historii cukrovarnického oboru na našem území, ale hlavně pak popsat příčiny jeho stagnace po druhé světové válce, průběh transformace po roce 1989 a současnou pozici průmyslu v rámci Evropské unie.

Cukrovarnický průmysl v českých zemích se od počátku svého vzniku výrazně podílel na rozvoji světového a především evropského řepného cukrovarnictví. Již v letech 1810–1812 bylo u nás v provozu 15 manufaktur na výrobu cukru. V roce 1829 byl v Kostelním Vydří uveden do provozu první průmyslový cukrovar v Čechách a v celém Rakousko-Uhersku. Cukrovar Dobrovice vybudovaný knížetem Thurn-Taxisem v roce 1831, který pracuje dodnes, je největší v České republice a je v plném rozvoji.

V kampani 1872/73 bylo v provozu 214 cukrovarů, výroba cukru měla stoupající tendenci a cukr začal být exportován. V kampani 1912/13 bylo vyrobeno již více než 1 milion tun cukru. V letech 1924/25 činil podíl českých zemí na evropském exportu 57 %. Rozvoj cukrovarnického průmyslu měl význam pro celé národní hospodářství, zejména pro zemědělství a strojírenský průmysl. Mezi světovými válkami patřila naše výroba cukrovarnických zařízení ke světové špičce a ve stejné době postavili Čechoslováci desítky cukrovarů po celém světě.

Během druhé světové války prodělal cukrovarnický průmysl

hlubokou stagnaci. V roce 1945 byla u nás pěstována cukrovka na 142 tisících hektarech a v provozu bylo 95 cukrovarů. Po druhé světové válce a po zestátnění nezachytil český cukrovarnický průmysl trend rozvoje evropského cukrovarnictví směřující k rychlému narůstání zpracovatelských kapacit a jejich koncentraci do snižujícího se počtu továren a prakticky stagnoval na úrovni poválečných let. Byly vybudovány pouze dva nové cukrovary Hrochův Týnec a Hrušovany o zpracovatelské kapacitě 4 000 tun řepy za den. Na základě centralistického rozhodování státu o přidělování investičních prostředků a jejich směřování do jiných odvětví průmyslu docházelo nejen k postupnému zaostávání technické úrovně cukrovarů, ale i k jejich významnému fyzickému opotřebení. Přispěla k tomu i delimitace výroby cukrovarnických zařízení v rámci RVHP do Polska a orientace dříve tradičního českého výrobce ZVÚ Hradec Králové na export převážně do SSSR. Začátkem sedmdesátých let byla již situace kritická. Nové vedení cukrovarnického státního koncernu proto rozhodlo vybudovat vlastní strojní výzkum, vývoj a výrobu. Během příštích dvaceti let se tak poměrně úspěšně dařilo řešit nejnnutnější modernizaci zařízení převážně vlastními silami. Kapacita závodů se však prakticky nezvyšovala.

Teprve koncem osmdesátých bylo rozhodnuto o rekonstrukci vybraných cukrovarů na kapacitu 2–3 000 tun řepy za den. V rámci tohoto plánu byla provedena rekonstrukce cukrovaru Hodonín na kapacitu 3 000 t/d a zahájena rekonstrukce cukrovaru Kopidlno, která však již nebyla dokončena. Rozsah stagnace je patrný z následujících čísel: v kampani 1970 bylo v provozu 65 cukrovarů o průměrné denní zpracovatelské kapacitě 1 157 tun řepy a v kampani 1989 52 cukrovarů o průměrné denní zpracovatelské kapacitě 1 362 tun řepy. Zpracovatelská kapacita evropských cukrovarů v té době však byla desetkrát větší. Obdobně v uvedeném období docházelo i k zaostávání našeho řepářství. Nedostatek kvalitních jednoklíčkových osiv, chemikálií a zemědělské, zejména sklizňové techniky měl za následek, že koncem osmdesátých let bylo dosahováno výnosu rafinády 3,5 t/ha, zatímco ve vyspělých řepářských státech byl dosahován výnos více než dvojnásobný. Z uvedeného je patrné, že řepářství a cukrovarnický průmysl vstoupily do období transformace s handicapem zaostání z minulých let proti tehdejší úrovni v západní Evropě a stály tak před nelehkými úkoly:

- intenzifikovat pěstování cukrovky užitím špičkových osiv, zlepšením

kvality půd, agrotechniky, výživy a ochrany cukrovky během vegetace a snižováním všech druhů ztrát při pěstování, sklizni a skladování cukrovky,

- zvýšit výrazně zpracovatelskou kapacitu cukrovarů s cílem snížit náklady na jednu tunu vyrobeného cukru a uzavřít řadu neperspektivních závodů.

Reorganizace českého cukrovarnického průmyslu začala již před listopadem 1989. V roce 1988 byl zrušen státní koncern a vzniklo sedm samostatných státních podniků řízených Ministerstvem zemědělství. K úplnému rozpadu organizační struktury došlo v následujících letech. Některé podniky zcela zanikly, z jiných se osamostatnily jednotlivé cukrovary. V roce 1993 již existovalo 28 samostatných společností, které provozovaly 39 cukrovarů.

Změna hospodářské politiky státu se v cukrovarnickém průmyslu projevila mimo jiné i v tom, že byl v roce 1990 ukončen dovoz surového cukru z Kuby a v roce 1993 export bílého cukru s podporou státních dotací. Tato skutečnost znamenala orientovat výrobu cukru pouze pro domácí spotřebu, která v České republice v té době činila 430 tisíc tun za rok a postupně klesala v souvislosti s dovozem potravinářských výrobků obsahujících cukr a s částečným přechodem na umělá sladidla. Současně došlo i k úplné liberalizaci obchodu. Obchodování s cukrem z jednoho místa skončilo rozpadem koncernu. Jedinou regulací, kterou stát zasahoval do výroby a obchodu, bylo stanovení cla na dovoz cukru a melasy.

V roce 1992 byla zahájena privatizace, která proběhla ve dvou etapách a trvala dva roky. Převážná většina cukrovarů byla privatizována kupónovou metodou. V tomto období vstoupila do českého cukrovarnického průmyslu jediná zahraniční společnost *SDA Origny* (nyní *Tereos*) odkupem majoritního podílu akcií cukrovaru Dobrovice od státu.

Změny, které nastaly v cukrovarnickém průmyslu v letech 1990–1994, lze shrnout do následujících hlavních bodů:

- rozdrobení organizační struktury,
- ukončení dotace exportu cukru a úplná liberalizace obchodu,
- privatizace cukrovarů.

Začátek transformace českého cukrovarnického průmyslu byl negativně ovlivněn nejen dědictvím technického zaostání a velkou morální a fyzickou opotřebeností z minulých let, ale i dalšími okolnostmi. V kampani 1989 se nacházelo v provozu 52 cukrovarů. Celková denní zpracovatelská kapacita představovala 70 830 tun řepy a výrazně překračovala nároky na domácí spotřebu, neboť výroba byla orientována na transfer cukru na Slovensko a na reexport rafinády z dřívějšího dovozu surového cukru z Kuby. V souvislosti s úplnou liberalizací obchodu a ukončením státních dotací exportu došlo téměř okamžitě k velké nestabilitě na trhu. Tento stav se ještě prohloubil po rozpadu Československa snížením prodeje cukru na Slovensko, až k jeho zastavení.

Nepříznivý vývoj ještě podtrhl průběh privatizace. V situaci, kdy bylo zřejmé, že celkovou zpracovatelskou kapacitu průmyslu je třeba omezit téměř na polovinu, byly na Ministerstvu zemědělství schváleny privatizační projekty všech cukrovarů s předpokladem rozšíření výroby. Neudržení podniků alespoň na úrovni regionálních celků znamenalo ztrátu možnosti řešit nahromaděné problémy řízeně, snížit celkovou zpracovatelskou kapacitu a finanční prostředky soustředit jen na rozvoj několika perspektivních závodů.

Další vývoj byl již zcela živelný. Konkurenční boj každého s každým za zdánlivě shodných podmínek však neznamenal optimální výběr cukrovarů pro další provoz. Jako příklad lze uvést cukrovar Kostelec nad Labem, který byl uzavřen jako jeden z prvních, ačkoli měl z řady objektivních důvodů z českých cukrovarů nejlepší předpoklady pro rozvoj. Došlo tak ke kumulaci několika negativních vlivů, které ztěžovaly další vývoj. V situaci, kdy byl průmysl zatížen obrovským vnitřním dluhem technického zaostání z minulých let, nedokázal vytvářet finanční zdroje pro potřebné investice. S ohledem na vysokou cenu peněz se stalo velice riskantní opatřit potřebné finanční zdroje na investice pouze úvěry. Dokladem toho bylo, že řada cukrovarů, která při financování investic pouze z úvěrů nepostupovala obzvláště obezřetně, toto finanční zatížení neunesla a ukončila činnost.

Jako nejrychlejší způsob nastartování rozvoje se ukázalo odprodání většinového podílu konkrétním vlastníkům, kteří disponovali dalšími volnými prostředky pro financování investic. Je zřejmé, že to otevíralo možnosti především zahraničním společnostem s tím, že

prostředky získané z prodeje již neskončily v rukou státu.

Následující období v letech 1995–1998 bylo charakterizováno opětou koncentrací organizační i vlastnické struktury. Urychlil se proces zavírání malých neperspektivních závodů a bylo zahájeno postupné zvyšování zpracovatelské kapacity zbývajících. Snaha omezit výrobu cukru pouze pro domácí spotřebu a o zvyšování výnosu rafinády zlepšováním kvality osiva a sklizňové techniky měla za následek snižování osevních ploch. Tento proces však z počátku rovněž nebyl nijak řízen a neprobíhal dostatečně rychle.

Do cukrovarnického průmyslu vstoupily další zahraniční společnosti odkupem akcií od drobných vlastníků. Kromě již dříve zmíněné francouzské *SDA Originy (Tereos)* se jednalo o německou *Nord Zucker AG*, britsko-francouzskou společnost *Eastern Sugar* a rakouskou firmu *Agrana*. Postupně získaly v českém průmyslu rozhodující vliv. Lze tedy konstatovat, že cukrovarnický průmysl byl propojen s významnými evropskými společnostmi ještě před vstupem České republiky do EU.

Atomizace organizační struktury a úplná liberalizace prostředí na počátku transformace měla ještě další negativní důsledky. Absence jakéhokoli systému regulace výroby cukru, respektive osevních ploch cukrovky, neumožnila řízeným způsobem omezit výrobu na úroveň domácí spotřeby. Neexistence tržního řádu a systému stanovení minimálních vnitřních cen neumožnila financovat export nadbytečného cukru. To mělo za následek velké kolísání vnitřních cen často až na úroveň cen světových a tím až pod výrobní náklady cukrovarů.

Rovněž jako nedostatečná se ukázala ochrana vnitřního trhu. Celní sazby v systému, který byl přijat v České republice, se vypočítávaly jako procentní podíl ze světové ceny cukru. Pro rok 1998 činila příslušná částka 63 % a postupně se snižovala. Celní ochrana tak byla 3,7 x nižší než v zemích EU. To mělo za následek, při prudkém poklesu světových cen v průběhu roku 1998, zahájení dovozu cukru do České republiky přesto, že před kampaní 1998 zůstalo na zásobách 70 000 tun domácího cukru.

Všechny tyto okolnosti znamenaly, že celý proces transformace probíhal v tíživé finanční situaci celého odvětví a za diskriminujících podmínek proti cukrovarům v členských zemích EU. Přesto české řepařství a cukrovarnictví překonalo jako celek toto nelehké období devadesátých let jako plně akce schopné, zabezpečilo zásobování obyvatelstva

a dokázalo tak, že má perspektivu pro další rozvoj ve srovnatelných podmínkách. Lze to i dokumentovat porovnáním několika údajů dosažených v roce 1999 proti roku 1989: průměrná zpracovatelská kapacita závodu se zvýšila na 3 282 t/d z 1 362 t/d, produktivita práce vzrostla téměř dvojnásobně. Podobně k výraznému zlepšení došlo i při pěstování cukrovky: cukernatost řepy vrostla na 17,28 % ze 14,7 %, výnos kořene na 46,9 t/ha z 36,0 t/ha a výnos cukru na 6,87 t/ha z 3,84 t/ha.

V souvislosti s počínajícími přípravami na vstup do EU se pomalu zlepšovala i finanční situace podniků. Česká republika se zavázala postupně uplatňovat opatření společné zemědělské politiky. V odvětví cukrovka – cukr to bylo zavedení tržního řádu, jehož hlavními prvky jsou dostatečná a funkční celní ochrana, výrobní kvóty, minimální ceny na vnitřním trhu a samofinancování exportu.

V září 1999 došlo k zavedení přechodných ochranných opatření proti nekontrolovanému importu stanovením ročních dovozních kvót. Následně začala skupina odborníků zpracovávat návrh tržního řádu. Věcný návrh byl zpracován rychle. Legislativní proces trval podstatně déle, protože tržní řád bylo možno zavést teprve s účinností zákona o Zemědělském intervenčním fondu (ZIF), který Parlament ČR schválil teprve v červenci 2000.

I po schválení zmíněného zákona a zavedení tržního řádu se situace zcela neuklidnila. Jako největší problém se ukázalo být stanovení výrobních kvót pro jednotlivé společnosti. Vycházelo se z množství vyrobeného cukru v jednotlivých cukrovarech za zvolené referenční období. Vzhledem k neustale probíhajícím změnám, zavírání závodů a výměnám vlastníků docházelo ke sporům, z nichž některé přetrvaly až do doby po vstupu do EU. Lze však konstatovat, že zavedení tržního řádu i přes zmíněné problémy přispělo ke stabilizaci prostředí a k dalšímu rozvoji oboru. Český cukrovarnický průmysl vstoupil do EU v roce 2004 s celkovou výrobní kvótou 454 862 tun, z čehož 441 209 tun činila kvóta A pro domácí spotřebu. Významným bylo i stanovení minimální ceny cukrovky. V kampani 2004 pracovalo 11 cukrovarů, které byly součástí 3 nadnárodních a 4 národních společností. Bylo vypěstováno 3,488 milionů tun cukrovky na ploše 68 970 hektarů a vyrobeno 558 417 tun cukru.

Českým cukrovarům a pěstitelům cukrovky však nebylo

dopřáno dlouho se těšit z přijatého tržního řádu, jehož výhod mohli jejich kolegové ze starých členských zemí užívat od roku 1969. Již v průběhu příprav na vstup do EU se stávalo zřejmým, že současný evropský systém organizace trhu, vedoucí k velké nadprodukci v důsledku vysokých vnitřních cen a dotovanému vývozu, je dlouhodobě neudržitelný. Bylo jasné, že EU bude muset vyhovět tlakům *World Trade Organisation* k výraznému snížení celkové produkce. Původní návrh komisaře EU pro zemědělství Franze Fischlera z roku 2004 předpokládal plošné snížení produkčních kvót členských zemí. Proti tomuto návrhu se zvedla velká vlna odporu. Diskriminoval by nové členské země, jejichž kvóta byla krácena již při vstupu. Hlavně by však vedl k pokračování pěstování cukrovky i v zemích, které k tomu nemají klimatické, půdní i další podmínky. Nový návrh již respektoval konkurenceschopnost pěstitelů a výrobců. Vycházel z následujících principů:

- bude zachován systém kvót do roku 2014, při sloučení kvóty A a B,
- minimální cena cukrovky se sníží ve dvou krocích až o 42,6 %,
- bude zrušena intervenční cena cukru,
- bude možno dobrovolně se vzdát výrobní kvóty za finanční kompenzaci.

Tyto podmínky se jevily pro nás jako přijatelné. Pěstování cukrovky převážně ve velkých podnicích již bylo srovnatelné s úrovní nejvyspělejších států jako je Francie, Německo a Rakousko. Rovněž postupně rekonstruované cukrovarny, zejména Dobruška (8 300 t/d) a Česká Meziříčí (4 100 t/d) společnosti Cukrovarny TTD, dále Hrušovany (4 600 t/d) a Opava (3 300 t/d) společnosti Moravskoslezské cukrovarny, při vstupu do EU dosáhly technologickými parametry již evropské úrovně.

Jak tedy popsat současnou situaci českého řepářství a cukrovarnictví po reformě Společné organizace trhu s cukrem (SOTC) v EU? Kladně lze především hodnotit skutečnost, že si Česká republika zachovala možnost pěstování cukrovky a výroby cukru na úrovni zajištění soběstačnosti, na rozdíl od řady států, které výrobu cukru zcela ukončily, jako Bulharsko, Irsko, Lotyšsko, Portugalsko a Slovinsko, nebo tuto výrobu omezily na 50 % a více, jako např. Řecko, Španělsko, Itálie, Maďarsko a Slovensko. Negativem bylo, že společnost *Eastern Sugar* využila možnosti vzdát se výrobní kvóty 102 473 tun cukru za finanční

kompenzaci. Ta byla vyplacena z fondu vytvořeného z odvodů cukrovarů, které zůstaly v provozu, což vedlo k uzavření a následnému zboření cukrovarů Hrochův Týnec, Němčice a Kojetín, úbytku více než 11 000 ha plochy pro pěstování cukrovky ve výhodných rajonech a ztrátě asi 500 pracovních míst. Společnost *Eastern Sugar* tím řešila nahromaděné podnikatelské problémy a ukončila tak své neslavné působení v ČR.

V dalším procesu restrukturalizace již nebyla žádná další kvóta ztracena, naopak se využilo možnosti dodatečného dokoupení kvóty 20 070 tun. Celková produkční kvóta ČR po reformě tudíž činí 372 460 tun a byla pro rok 2009/10 rozdělena mezi jednotlivé společnosti takto: Cukrovary a lihovary TTD 56,04 %, Moravskoslezské cukrovary 25,23 %, Hanácká potravinářská společnost 5,90 %, Litovelská cukrovarna 6,76 % a Cukrovar Vrbátky 6,07 %. V kampani 2009 pracovalo 7 cukrovarů s průměrnou denní zpracovatelskou kapacitou řepy více než 5 000 t/d. Na ploše 46 472 ha bylo vypěstováno 2,832 milionů tun cukrovky s výnosem 61 t/ha a výnosem polarizačního cukru 10,27 t/ha. Celkem bylo vyrobeno 431 818 tun cukru při výtěžnosti 90 %. Špičkové byly i další dosažené technologické a energetické parametry.

Především je třeba zmínit cukrovar Dobrovice, který pracuje nepřetržitě již 180 let a je nejen jeden z nejstarších, ale i nejmodernějších v Evropě. Za posledních dvacet let prošel řadou významných změn, počínaje výrazným navýšením zpracovatelské kapacity z 1 000 t/d na více než 13 000 t/d a konče výstavbou propojeného závodu na výrobu bioetanolu. Tím bylo dosaženo výrazných úspor při výrobě cukru i lihu, ale zároveň i navýšení ploch propěstování cukrovky nad rámec daný velikostí výrobní kvóty na cukr.

Českéřepářství a cukrovarnictví prošlo všemi změnami posledních dvaceti let úspěšně. Pěstování cukrovky se dosahovanými parametry (průměrná cukernatost, výnosy, náklady) dostalo mezi nejlepší v Evropě. Rovněž cukrovary ve všech hlavních ukazatelích, jako např. energetická spotřeba, mzdové a další náklady na výrobu 1 tunu cukru, kvalita dle klasifikace EU, dosahují špičkové úrovně. Důležité rovněž je, že během posledních let vykazuje zahraniční obchod s cukrem opakovaně aktivní saldo. Závěrem lze tedy konstatovat, že český cukrovarnický průmysl se znovu zařadil mezi „evropskou elitu“.

Významné aktivity v cukrovarnictví na území dnešní ČR

Jaroslav Gebler, VUC Praha, a. s.

The Important Activities in the Sugar Industry on the Territory of Today's Czech Republic

The sugar industry is a very interesting field, and not only from the historical point of view. The paper surveys the central points in the history of the sugar industry on the territory of today's Czech Republic: lump of sugar of Dačice, Robert's diffusion, Jelinek's saturation, Daněk's filter press, etc. The engineering represents an integral part of the development of sugar industry and that is why the paper brings also information on unique models of sugar factories. Author pays further attention to personalities such as Goller, Balling, Frič, and Kohlrausch. The paper is completed with reports on the foundation and development of the Research Institute of Sugar Industry (1923) and on the journal Listy cukrovarnické, which has been published since 1882.

(Translated by I. J.)

Úvod

Proč je cukrovarnický obor zajímavý a přitažlivý? Především je hodně všestranný a má bohatou historii. Každý, kdo pracoval či pracuje v cukrovarnictví, si mohl a může vybrat mezi následujícími obory:

- technologie – v cukrovarnictví jsou zastoupeny prakticky všechny chemicko inženýrské operace,
- strojírenství – při výrobě cukru se používá široká škála strojů a zařízení,
- stavebnictví – je vyžadováno zejména při zvyšování kapacit a při rekonstrukcích,
- laboratorní práce,
- výzkumná činnost,
- historie a muzejnictví,
- statistika, burzovní transakce – dlouhodobě je sledována výroba cukru, jeho odbyt a zásoby,

- automatizace a počítačové řízení technologie, včetně MAR (Měření a regulace).

Pro technika či inženýra znamená práce v cukrovarech výchovu k samostatnosti a operativnosti.

Ale vraťme se k prvopočátkům výroby cukru u nás, myšleno na území dnešní České republiky. Cukrovarnictví (především řepné) patří mezi obory s dlouhodobou a zajímavou historií. Stačí si připomenout pár dat:

1605 – Olivier de Serres: objev obsahu cukru v řepě,

1747 – A. S. Marggraf: izolace sacharosu z řepy,

1787 – Zbraslav u Prahy: první rafinerie třtinového cukru v Čechách ve zrušeném cisterciáckém klášteře,

1802 – F. C. Achard: výroba cukru ze řepy (Kunern, Slezsko),

1806 až 14 – Napoleon Bonaparte a kontinentální blokáda anglického zboží (včetně cukru),

1809 až 11 – J. CH. Mikan a K. A. Neumann: spory o zavádění řepného či javorového cukru,

1810 – Žáky na Moravě: první výroba cukru ze řepy u nás,

1811 – Kanálská zahrada v Praze: školní „cukrovárek“ hraběte Canal de Malabaila,

1813 – Klementinum: školní výuka výroby cukru z řepy,

1831 – Dobruška: postaven cukrovar, který je dnes jedním z nejstarších pracujících v Evropě (v roce 2011 oslavil 180 let nepřetržitého provozu) a současně je i našim největším cukrovarem (zpracovává až 14 000 t/d řepy s moderní integrovanou výrobou etanolu). V roce 2010 bylo v Dobrušce otevřeno Muzeum cukrovarnictví, lihovarnictví, řepářství a města Dobruška,

1841 – J. K. Rad, Dačice: výroba první kostky cukru na světě,

1858 – Zbraslav: první výzkumná laboratoř (stanice) v habsburské monarchii,

1862 – Vysočany: H. Jelínek, B. Frey a objev saturace.

Následovaly další převratné vynálezy – Robertova difuze, Daňkův kalolis, Robertova odparka atd. A tak bychom mohli pokračovat ve výčtu vynálezů vzniklých v cukrovarech v českých zemích až do současnosti. Škála je velice pestrá, každé téma by vydalo na samostatnou publikaci, proto se omezím pouze na vybraná témata, která považuji za zásadní:

objevy, osobnosti, strojírenství, výzkum a postavení českých zemí ve výrobě cukru.

Kostkový cukr

První kostkový cukr na světě vyrobil v roce **1841** v cukrovaru **Dačice** na Moravě **Jakub K. RAD**. S objevem je spojena známá historika o paní Julianě Radové – při sekání homolového cukru si zranila prst, proto požádala o vynalezení postupu k odstranění této obtížné přípravy drobných kousků cukru z homolí.

Privilegium dvorské komory ve Vídni získal Jakub K. Rad až 23. ledna 1843. V listopadu téhož roku začala dačická rafinerie na Moravě vyrábět kostky o dvou rozměrech hran, 3/5 nebo 1/2 vídeňského coulu (1“ = 2,634 cm; krychlové kostky měly hmotnost cca 3,95 nebo 2,25 g) pro trh ve Vídni a jinde, pod obchodním označením „Thee Zucker“ (Čajový cukr).¹

Základem vlastního lisu na kostky byl vřetenový lis s mosaznou deskou se 400 otvory, které odpovídaly rozměrům kostky. Tato deska stála na druhé desce jako podložce, do otvorů se nasypala cukrová moučka připravená z homolí, připojila se lisovací hlava s písty (razidly) a celý systém se vložil do lisu. Jeho stlačením se slisoval obsah v otvorech na polovinu. Po uvolnění tlaku se spodní deska nahradila prkénkem, kostky byly na něj vytlačeny a v sušárně usušeny.²

Pro informaci jsou uvedeni další výrobci kostek v historickém sledu:³

- Gustav FINK z Brooklynu v USA (1861), dále pak Wolf (1875) a Rauschaver (1876),
- Eugen LANGEN (1876),⁴ v Kolíně nad Rýnem vyráběl kostky z odlitých cukerných desek, později zdokonalil Adant (Adantovy kostky),
- Henry TATE,⁵ zakladatel londýnské rafinerie cukru Thames Refinery

1 SMUTNÝ, Bohumír, Po stopách kostky cukru v Dačicích: o jednom světovém prvenství. Dačice 1995, 68 s.

2 Podrobněji viz Městské muzeum a galerie Dačice nebo GEBLER, Jaroslav, 160 years cube sugar. *Zuckerindustrie* 128, 2003, No 9, s. 679.

3 LYLE, Oliver, *Technology for Sugar Refining Workers*. London 1941, s. 349.

4 Dnešní německá firma Pfeifer – Langen.

5 Dnešní anglická firma Tate and Lyle.

vyrobil první kostky r. 1878.

V Česku byl v minulém století nejrozšířenější postup lisování tyčinek na Pzillasových stolových lisech a po vysušení jejich sekání na kostky (poprvé v roce 1895). Postup byl v 80. letech 20. století nahrazen automatickými lisy pro individuální kostky.

Robertova difúze

V počátcích řepného cukrovarnictví se šťáva z řepy získávala lisováním, macerací a jinými postupy odpovídajícími stavu a možností techniky dané doby. Difúze představuje zařízení pro získávání surové (difúzní) šťávy z řepy difúzí z umrtvených buněk. Tento zásadní zvrat v technologii těžení šťávy ověřil a do života uvedl **Julius Robert** (1826–1888), syn majitele cukrovaru Židlochovice, Florentina Roberta (1785–1870). První difúzní baterii instaloval v kampani 1864/65.⁶ Tato metoda se pro svoje vynikající výsledky rozšířila po celém světě, neboť se tím významně zvýšila výtěžnost cukru z řepy. Nutno poznamenat, že se podílela také na rozvoji strojírenského průmyslu, byla vyvinuta celá řada konstrukcí jednotlivých difuzérů lišících se objemem, systémem vyprazdňováním (boční, spodní), uspořádáním celé baterie (kruhové, lineární, dvouřadé s 8 až 16 členy) atd. Prakticky v každé učebnici technologie a příručce je podrobně popsána Robertova difúze⁷ a to nejen u nás, ale i ve světě⁸.

Těsně před 2. světovou válkou se začínaly vyvíjet pro těžení šťávy nové, kontinuální aparáty – extraktory, které měly lepší předpoklady pro rodící se kontinualizaci a automatizaci procesu. Trvalo však ještě asi dvacet let, než se začaly postupně zavádět kontinuální extraktory různých výrobců (DdS, BW, BMA, KDP, deSmet, DC aj.), které nahradily Robertovu difúzi po více než sto letech.

6 HLADÍK, Jaromír, Stočtyřicáté výročí difúzní metody J. Roberta. *Listy cukrovarnické a řepařské 120*, 2004, č. 9/10, s. 276.

7 KARLÍK, Hanuš, *Praktické cukrovarství*. Praha 1902, 61 s.; CHALUPA, Josef Stanislav, *Strojní zařízení cukrovarů a rafinerií řepných i třtinových I*. Praha 1954, 242 s.; ANDRLÍK, Karel a kol., *Tovární výroba cukru řepového*. Edice Chemická Technologie sv. II, sešit 2–3, Praha 1940, 1080 s.

8 MCGINNIS, Richard A., *Beet-Sugar Technology*. 3. vydání, Colorado 1982, 855 s.; GOLOVIN, Pavel Vasiljevič, *Chimija i tehnologija sveklosacharnogo proizvodstva*. Kijev 1964, 350 s.

Epurace – čištění šťávy

Představitelem nového, převratného systému čištění difúzní šťávy, tzv. saturace šťávy, byl **Ing. Hugo Jelínek** (1834–1901), který pracoval v řadě cukrovarů. V Praze-Vysočanech provedl Jelínek společně se synem majitele B. Freyem ml. roku 1863 historické zkoušky za přítomnosti asi dvou set hostů z habsburské monarchie i z ciziny – **saturování řepné šťávy smíšené s vápenným mlékem** společně v jedné nádobě. Výsledky byly výborné, a proto se Jelínkův způsob saturace velice rychle rozšířil v celé Evropě. Jelínkův sen bylo studené čření a rychlé oddělení kalu.⁹ Postup později zdokonalovala celá řada autorů, např. Karlík ve formě trojnásobné saturace, Staněk s frakcionovanou saturací aj. K úspěchu saturace přispěl nemalou měrou i kalolis – tlakový filtr zkonstruovaný Č. Daňkem.¹⁰

Strojírny a cukrovary

Kapitola týkající se vzniku a rozvoje strojíren, stejně jako jejich podílu na industrializaci cukrovarnictví, je velice rozsáhlá a dobře zmapovaná.¹¹ Připomenu proto pouze jména několika osobností a názvy některých firem: Karel Bedřich Breitfeld, David Evans, Čeněk Daněk, F. Ringhoffer, Josef Janáček Ransko, K. J. Wiesner Kolín, Havelka a Mesz Praha, Friedrich Wannieck Brno, Emil Škoda Plzeň, Bromovský-Schulz-Sohr (dnešní ZVU Hradec Králové) aj.

České strojírenské podniky získaly častými stavbami a rekonstrukcemi domácích cukrovarů tak dokonalé zkušenosti, že mohly svými výrobky proniknout do ciziny a úspěšně soutěžit se zahraničními strojírnami. U nás a ve světě vybudovaly a vybavily **přes 320 cukrovarů** na řepu i třtinu. Od roku 1880 je **vyvázely téměř do 40 zemí** světa (Afgánistán, Albánie, Anglie, Argentina, Belgie, Bulharsko, Čína, Dánsko, Egypt, Etiopie, Finsko, Francie, Holandsko, Indie, Írán, Irsko, Itálie, Jáva, Jugoslávie, Kanada, Kuba, Maďarsko, Maroko, Polsko,

9 Vznikal by tak mazlavý kal; proto se přidával přebytek vápna 2 až 5 %, aby se do vytvořeného uhlíčitanu strhly i koloidy a umožnila se filtrace.

10 DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do r. 1872*. Praha 1979, 218 s.

11 DIVIŠ, Jan Vincenc, *Příspěvky k dějinám Průmyslu cukrovarnického v Čechách: období druhé 1830–1860*. Kolín 1891, 140 s. nebo WANNIECK, Friedrich, *Speciality Plants for the manufacture of Sugar*. Melbourne 1888, 22 s. a 2 výkresy.

Rakousko, Rumunsko, SSSR (i předválečné Rusko), Sýrie, Španělsko, Švédsko, Thajsko, Turecko)¹². V některých státech vytvořily české, resp. československé cukrovary základ cukrovarnického průmyslu.

Zcela výjimečnou záležitostí v rámci strojírensko-cukrovarnického průmyslu byly **modely cukrovarů**. Souvislost mezi prezentací výrobců reálných zařízení, výstavami, veletrhy a muzei je nesporná.

K oslavě tisíciletého trvání Uher byla uspořádána mezinárodní budapešťská výstava v roce **1896**, kde byl prezentován cukrovarnický průmysl Rakousko-Uherska, potažmo český. V Listech cukrovarnických¹³ se dovídáme o modelu cukrovaru od **Ing. Kašpárka** (vyrobila továrna Breitfeld, Daněk a spol. v Praze) „... *provedeném do nejmenších podrobností a při tom tak, že všechny stroje a přístroje se pohybují*“.¹⁴

V roce 1908 byla pořádána jubilejní výstava Obchodní a živnostenské komory. Celkem 24 firem podílejících se na výrobě cukrovarů se dohodlo, že vyrobí modely svých reálných aparátů. Podle návrhu a plánů **Ing. P. Hoffmeistra** vznikl model celého cukrovaru v poměru 1 : 10 pro zpracování 500 t/d řepy včetně vápenky, kotelny, laboratoře aj. „**Model 1908**“ je 8,6 m dlouhý, asi 4,8 m široký a bez podstavce (0,75 m) asi 2,4 m vysoký. Vlastní stavba zaujímá asi 35 m² plochy a asi 50 m³ obsahu. Popis úspěšného modelu byl uveden v několika dobových publikacích,¹⁵ včetně výkresů.¹⁶ Po výstavě byl věnován do nově založeného Technického muzea Království českého¹⁷

12 Referenční listina ZVU Cukrovary.

13 NEUMANN, Karel Cyril, Světová výstava v Paříži. *Listy cukrovarnické* 18, 1899/1900, č. 33, s. 526.

14 NEUMANN, Karel Cyril, Cukrovarství na mileniové výstavě budapešťské. *Listy cukrovarnické* 14, 1895/1896, č. 31, s.559-561.

15 NEUMANN, Karel Cyril, *Model českého cukrovaru na zpracování 5000 q řepy ve 24 hodinách*. Praha 1910, 12 s a 2 výkresy; NEUMANN, Karel Cyril, *Model českého cukrovaru na zpracování 5000 q řepy ve 24 hodinách*. 2. vydání, Praha 1923, 20 s.; NEUMANN, Karel Cyril, *Modell einer Zuckerfabrik*. Prag 1908, 15 s.

16 NEUMANN, Karel Cyril, *Stručný popis práce v českém cukrovaru: znázorněném modelem na zpracování 5000 q řepy ve 24 hodinách*. Praha 1915, 24 s.

17 Zakládající členové z řad cukrovarníků: K. C. Neumann, K. Andrlík, K. Preis, Jos. Janatka, Jul. Stoklasa aj.

a dostal evidenční číslo 1.¹⁸

Tzv. **Příbylův** model¹⁹ vznikl v letech 1916 až 1936 rukama strojmistra velvarského cukrovaru Jana Příbyla. Dílo bylo inspirováno „Modelem 1908“. Funkční model s kotlem na přetlak páry 7 at, s přehřívачem páry a vlastní elektrárnou s elektromotorem 100 W na napětí 120 V byl dokonce schopen cukr vyrábět. Na slavnostní valné hromadě Severočeské župy družstevní 14. května 1936 byl prvně předveden.²⁰ V roce 1937 byl umístěn v Uherském Hradišti na Hospodářské výstavě, kde jej shlédli i prezident Masaryk.

Osobnosti

Když pojednávám o významných cukrovarnických aktivitách, je nutné přiblížit i řadu výjimečných osobností a jejich zásluhy. Výběr je velice obtížný vzhledem k množství a kvalitě osob přicházející v úvahu. Omezil jsem se pouze na několik osobností z konce 19. století, kdy bylo cukrovarnické odvětví průmyslu daleko významnější i prestižnější než dnes – bylo v něm zaměstnáno větší procento lidí, cukr se více vyvážel, ale bylo i mnoho lidí, kteří se věnovali dnes většinou opomíjenému mecenátu, ať kulturnímu nebo sociálnímu a nechyběla jim velkorysost a ušlechtilost jednání.

František Václav Goller (1839–1911) je znám v cukrovarnické odborné veřejnosti jako vynálezce „Gollerových nožů“. Společně se strojmistrem F. Wasgestianem v roce 1878 sestrojil konstrukci nožů na řepu s trojhranným ostřím. Tento tzv. polořezný nůž poskytoval výborné řepné řízky žlábkovitého tvaru a osvědčil se v dobách abnormálního sucha, kdy byla řepa velice dřevnatá a nebylo ji možné řezat v té době používanými

18 Putování modelu ze Schwarzenberského paláce (umístěn do roku 1941), přes Invalidovnu v Praze-Karlíně (2001), Cukrovary TTD–Mělník (repose 2001) a Zemědělské muzeum až do NTM v Praze na Letné popisuje PhDr. Jan Hozák. Srovnej HOZÁK, Jan, *Příběh Národního technického muzea*. Praha 2008, ISBN 978-80-7037-173-2, 208 s. a HOZÁK, Jan, Cukrovarnictví a Národní technické muzeum v Praze. *Listy cukrovarnické a řepářské* 126, 2010, č. 9/10, s. 278 a 279.

19 DRYÁK, Josef, *Cukrovar Velvary*. Dostupný z WWW: http://www.velvary.cz/download/zpravodaj/zpravodaj_2010_03.pdf [cit. 2011-02-28].

20 Popis modelu s vyobrazením představuje FALLADA, Otakar, Malý cukrovar. *Listy cukrovarnické* 54, 1936, č. 47, s. 475.

noži. Jen na Zemské výstavě v Praze roce 1891²¹ bylo vystaveno přes 100 různých druhů nožů (např. plnořezné Napravilovy, lichoběžníkové Staňkovy, dlátkovité Robertovy atd.). Gollerovy nože přežívají do dneška a používají se doposud ve všech cukrovarech i v moderních řezačkách. Méně známá je skutečnost, že F. V. Goller zavedl již v roce 1871 výrobu bílého krystalového písku (tzv. bílého zboží) přímo z řepného surového cukru, a to parním krytím bezprostředně v odstředivkách (Poděbrady).

Goller zastával postupně funkci ředitele několika cukrovarů (Poděbrady, Křimice u Plzně, Královo Pole u Brna aj.). Rozsáhlá byla také jeho spolková činnost (Česká společnost pro průmysl cukerní při Živnostenské bance v Praze, Spolek cukrovarníků východních Čech, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách, Klub cukrovarníků, Spolek pro zkoušení a přehlížení parních kotlů, Spolek českých chemiků, Poradní sbor pro potravní daně, Podpůrný spolek úředníků cukrovarnických aj.). Císařský rada Goller byl známý i v literárním světě²² a byl jmenován „důstojníkem řádu císaře Františka Josefa“ a vyznamenán řadou dalších ocenění. Byl štedrý mecenáš (dnes bychom řekli sponzor) se sociálním cítěním, který v době krize roku 1887 založil „Podpůrný spolek úředníků cukrovarských“.

Josef a Jan Fričové – dva bratři z rodiny J. V. Friče a Anny Kavalírové (sklárný Kavalier Sázava), z nichž Jan zemřel ve 33 letech a Josef zajišťoval dále provoz firmy. Na paměť zemřelého bratra přijal jeho jméno – Josef Jan Frič (1861–1945). Jedná se o světoznámého výrobce polarimetrů (přístroje na stanovení obsahu sacharózy v roztoku), jiných optických přístrojů (refraktometry, kolorimetry, mikroskopy) a měřicích aparátů (teploměry „Hydra“, manometry, vakuummetry „Pelikán“, váhy aj.) používaných nejen v cukrovarech. Nejvíce vynikla konstrukce Frič-Batesova kompenzačního polarimetru, který byl roku 1910 přijat za normál Bureau of Standards²³ pro všechny státní laboratoře

21 NEUMANN, Karel Cyril, Nekrolog F. V. Goller. *Listy cukrovarnické* 29, 1911, č. 14, s. 230–232 a 240.

22 *Zlatá Praha* 28, 1911, č. 20, s. 237.

23 BATES, Frederick John. a kol., *Polarimetry, Saccharimetry and the Sugars: cirkular of the National Bureau of Standards C440 (kapitola Modern instruments Fric)*. Washington 1942, s. 65.

USA. Českými polarimetry se tak kontroloval veškerý cukr dovážený do USA. Pro cukrovary firma Frič dodávala běžně polarimetry s dvojitou klínovou kompenzací.

Navíc byl Frič zakladatelem ondřejovské hvězdárny, kterou vybavil dalekohledy a i s pozemkem věnoval Klementinu, resp. Státní hvězdárně. Opět příklad velkorysosti a zápalu pro vědu.

Prof. Karel Napoleon Balling (1805–1868)²⁴ má velké zásluhy o rozvoj cukrovarnického výzkumnictví, i když je považován pouze za zakladatele našeho kvasného průmyslu.²⁵ V roce 1865/66 byl rektorem Techniky v Praze. Pro cukrovary zavedl pojem kvocient čistoty Q, resp. čistota, který se užívá po celém světě. Je definován jako poměr polarizace P (obsah cukru) a sacharizace S (obsah sušiny). Čistota Q (%) se stala základním ukazatelem kvality při porovnávání cukerných roztoků s různým množstvím necukrů rozličné kvality, přičemž vyjadřuje množství cukru vztaženého na sušinu roztoku.

Prof. Balling propracoval první závislost mezi hustotou cukerných roztoků a jejich koncentrací (1829) a k určování koncentrace navrhl používat areometr (sacharometr, cukroměr 1839) se stupnicí přímo udávající obsah sacharózy v roztoku v procentech. Stupně Ballinga (°Bg) vznikly 13 let před definicí berlínského profesora Brix, který Ballingovu experimentální stupnici vyjádřil matematicky ($^{\circ}\text{Bg} = ^{\circ}\text{Bx} = \text{hmot. \%}$). Obě jednotky se užívaly donedávna, dnes jsou nahrazeny hmotnostními procenty.

Za svého života uveřejnil přes třicet knižních děl a kolem stovky původních vědeckých sdělení v odborných časopisech, spadajících do různých oborů. Podnikl mnoho cest do zahraničí, propagoval světové průmyslové výstavy, na něž byl zván v čestných funkcích. Za své mimořádné zásluhy byl v roce 1854 vyznamenán „rytířským řádem Františka Josefa“, v roce 1848 byl vyznamenán „Velkou zlatou medailí pro vědu a umění“, u příležitosti Londýnské výstavy anglickým princem Albertem „zlatou mincí“ a diplomem „for offices“ a francouzským

24 SCHÄTZ, Miroslav, *Historie výuky chemie*. Praha 2002, ISBN 80-7080-442-4, s. 32 a 33.

25 Viz čtyřdílnou publikaci BALLING, Karel Napoleon, *Die Gährungschemie wissenschaftlich begründet und in ihrer Anwendung auf die Bierbrauerei, Branntweinbrennerei, Hefenferzeugung Weinbereitung und Essigfabrikation*. Praha 1865. 422 s.

princem Napoleonem „pour recompense“. Získal řadu čestných členství např. v „Královské české společnosti nauk“, „Císařské akademii věd ve Vídni“, „Průmyslové české jednotě“ a dalších. Na jeho počest uděluje Fakulta potravinářské a biochemické technologie na VŠCHT Praha čestnou medaili K. N. Ballinga za zásluhy o potravinářský průmysl.²⁶

Dr. Otto Kohlrausch (1842–1887) byl známý jako redaktor renomovaného odborného časopisu *Organ des Vereins für Rübenzuckerindustrie in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, tzv. *Kohlrausch's Organ*, který redigoval sedmáct let. Otto Kohlrausch²⁷ byl od roku 1871 vedoucí obchodní laboratoře Dr. Weilera (laboratoř původně sídlila ve výzkumné stanici na Zbraslavi v Praze, později v Židlochovicích u Brna a dále ve Vídni). Svojí pílí a svědomitostí vybudoval Kohlrausch významnou kontrolní stanici nejen pro cukrovarnický, ale i pro celý chemický průmysl, zastával řadu funkcí, včetně přednosta této výzkumné stanice. Věhlas měla nejen v Rakousko-Uhersku, ale i v sousedním Německu, o čemž svědčí ocenění na Vídeňské světové výstavě, kde získala od mezinárodní jury dvě hlavní „Medaile za pokrok a rozvoj“.

Pro cukrovarnické rozborů vytvořil speciální „Kohlrauschovu“ odměrnou baňku, která má rozšířený horní okraj umožňující dobré promíchávání rozpouštěného cukru ve vodě. Kohlrausch se zabýval mimo jiné i obchodními rozborů potravinářských produktů (pivo, víno, čokoláda apod.), především cukrů a příslušnými vztahy pro výpočet rendement (výtěžnosti rafinovaného cukru ze surového). Zavedl „rakouský obchodní vzorec“, ve kterém navážku surového cukru pro stanovení polarizace přepočítával na sušinu.²⁸ Vypracoval přesnější a spolehlivější metody práce s polostínovým polarimetrem a Stammerovým kolorimetrem, užívaným pro stanovení barvy cukerných roztoků.

26 SCHÄTZ, Miroslav, *Historie výuky chemie*. Praha 2002, ISBN 80-7080-442-4, s. 282.

27 Bratr Otto Kohlrausche byl známý fyzik Friedrich Wilhelm Kohlrausch, který zdokonalil Wheastonův můstek, zrcadlový galvanometr či V-metr.

28 KOHLRAUSCH, Otto, *Organ des Vereins für Rübenzuckerindustrie in der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1875, s. 420.

Výzkumný ústav cukrovarnický

Výzkum v oblasti cukrovarnictví na území dnešního Česka má bohatou historii. Je sice úzce propojen se školstvím, zaměřím se však pouze na etapy vývoje samostatného Výzkumného ústavu cukrovarnického (předchozí i nástupnické organizace). Jak vyplývá z přehledu dat, je jeho historie dlouhá a zajímavá.²⁹

1811 – zahájení pokusné výroby cukru v usedlosti Kanálka v Praze, v Klementinu vznikla laboratoř prof. Schmidta,

1859 – založení pokusné stanice Ústředního spolku průmyslu řepového na Zbraslavi,

1896 – zřízení výzkumné laboratoře při České polytechnice v Praze,

22. 9. 1923 – založení Výzkumného ústavu čs. průmyslu cukrovarnického v Praze-Střešovicích,³⁰

1949 – VÚC se stal součástí generálního ředitelství cukrovarnického průmyslu (GŘCP),

1953 – přesídlení Výzkumného ústavu cukrovarnického do areálu cukrovaru v Praze-Modřanech,

1979 – vznik Výzkumné a vývojové základny cukrovarnického průmyslu (VVZ CP) – k ústavu byl přičleněn experimentální cukrovar Modřany, Oborové výpočetní středisko cukrovarnického průmyslu a část Výzkumného ústavu potravinářského průmyslu (VÚPP), včetně vývojových dílen,

1988 – Výzkumný ústav cukrovarnický se stává součástí státního podniku Vědecko-technických a obchodních služeb (CP-SPVTOS),

1991 – Výzkumný ústav cukrovarnický se stal součástí akciové společnosti Cukrspol Praha-Modřany,

1996 – VÚC Praha se stal samostatnou akciovou společností v rámci skupiny Cukrspol Praha-Modřany (od roku 2000 Eastern Sugar ČR a. s.),

2002 – VUC Praha jako samostatná akciová společnost přesídlil do Prahy-Písnice.

Prvním ředitelem Výzkumného ústavu cukrovarnického byl

29 Podrobnosti lze nalézt např. v MAJKUSOVÁ, Marta (ed.), *Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*. Praha 1981, 264 s.; *Český cukrovarnický průmysl v době vstupu do EU: sborník u příležitosti vstupu České republiky do Evropské unie dne 1. 5. 2004*. Praha 2004, 56 s.

30 V dalším textu bude označována tato a její následnické organizace zkráceně jako VÚC – Výzkumný ústav cukrovarnický, resp. VUC Praha.

v letech 1919–1940 **Vladimír Staněk (1879–1940)**, který měl vynikající paměť a píli, ale chatrné zdraví, proto studoval soukromě a neabsolvoval vysokou školu. Byl přidělen k prof. Andrlíkovi do tehdejší Cukrovarnické stanice, kde již roku 1897 uveřejnil první vědeckou práci. Další z ředitelů, kteří VÚC vedli, pouze jmenovitě zmíním:

Dr. Ing. Jiří Vondrák

Prof. Ing. RNDr. Karel Šandera, DrSc.

Dr. Ing. Jaroslav Pucherna

Ing. Antonín Kovařík, CSc.

Ing. Karel Duffěk, CSc.

Hlavní okruhy činnosti VÚC se vyvíjely podle potřeb průmyslu či požadavků továren, státních orgánů (ministerstev) a škol. Lze je shrnout do následujících bodů:

- analytické a fyzikálně-chemické metody,
- technologické postupy,
- zpracování kampaňových dat,
- inovace výrobků,
- automatizace procesů,
- vývoj a konstrukce aparátů,
- metrologie a kontrola přístrojů,
- řepařství,
- mezinárodní spolupráce,
- vývoj technologických postupů,
- ICUMSA³¹ – mezinárodní analytické metody,
- projekční a realizační činnost,
- knihovni a vydavatelské služby.

Nedílnou součástí vydavatelské činnosti VÚC je i časopis Listy cukrovarnické. Již od roku 1868 vycházely v české a německé verzi „Zprávy cukrovarníků východních Čech“ a v roce 1872 začal Karel Preis vydávat první odborný časopis v českém jazyce „Časopis cukrovarnický“, který vycházel současně v německé mutaci jako „Zeitschrift für Zuckerindustrie“. O českou verzi však byl v té době malý zájem, takže po třech ročnících pro nedostatečnou finanční podporu ze strany cukrovarníků zanikl. První číslo Listů cukrovarnických vyšlo v říjnu

31 ICUMSA – International Commission for Uniform Methods of Sugar Analysis.

1882. Tak dlouhou existencí se může pochlubit jen málo odborných časopisů nejen u nás, ale i v celosvětovém měřítku. V současné době (2010) vychází již 126. ročník (tištěná podoba i internetová).

Časopis	Stát	Ročník
Listy cukrovarnické a řepařské	CZ	126
British Sugar Beet Review	GB	78
Cukoripar	H	63
Die Zuckerrübenzeitung	D	46
Gazeta cukrownicza	PL	118
International Sugar Journal	GB	112
L'Industria Saccharifera Italiana	I	103
Sugar Industrie Abstracts	GB	72
Sugar y Azucar	E	105
Zuckerindustrie	D	135
Zuckerrübe	D	59

Tab.: Evropské časopisy z oblasti cukrovarnictví

Závěr

Na závěr je třeba ještě poznamenat, že se v posledních letech výrazně snížil počet cukrovarů, ale nynějších sedm závodů stačí produkovat minimálně 350 až 450 tisíc tun cukru ročně, což odpovídá naší soudobé spotřebě cukru (kvóta pro ČR byla stanovena v EU na 370 tisíc tun cukru). I když v polovině dvacátých let minulého století jsme patřili k největším výrobcům cukru v Evropě. Spotřeba cukru³² v celé RČS se pohybovala kolem 390 až 400 tisíc tun, výroba ale dosahovala hodnot 1,5 milionů tun cukru. Většina produkce z tehdejších 155 závodů byla určena pro export. Podobně se vyvážely i celé cukrovary do celého světa (viz výše). Cukrovarnický průmysl v ČR však odolal náročným tlakům po vstupu do EU (i když řada cukrovarů byla zbourána a zlikvidována) a věřím, že přežije i další negativní tlaky (třtinových teritorií apod.)

³² FALLADA, Otakar (ed.), *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1927*. Praha 1927, s. 489–491.

a dojde i k rozšíření pěstění cukrovky.

Seznam literatury a pramenů

ANDRLÍK, Karel a kol., *Tovární výroba cukru řepového*. Edice Chemická Technologie sv. II, sešit 2–3, Praha 1940, 1080 s.

BATES, Frederick John. a kol., *Polarimetry, Saccharimetry and the Sugars: Circular of the National Bureau of Standards C440*. Washington 1942, 810 s.

Český cukrovarnický průmysl v době vstupu do EU: Sborník u příležitosti vstupu České republiky do Evropské unie dne 1. 5. 2004. Praha 2004, 56 s.

DIVIŠ, Jan Vincenc, *Příspěvky k dějinám Průmyslu cukrovarnického v Čechách: období druhé 1830–1860*. Kolín 1891, 140 s.

DRYÁK, Josef, *Cukrovar Velvary*. Dostupný z WWW: http://www.velvary.cz/download/zpravodaj/zpravodaj_2010_03.pdf [cit. 2011-02-28].

DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do r. 1872*. Praha 1979, 218 s.

FALLADA, Otakar, Malý cukrovar. *Listy cukrovarnické* 54, 1936, č 47, s. 475.

FALLADA, Otakar (ed.), *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1927*. Praha 1927, 752 s.

GEBLER, Jaroslav, 160 years cube sugar. *Zuckerindustrie* 128, 2003, No 9, s. 679.

GOLOVIN, Pavel Vasiljevič, *Chimija i tehnologija sveklosacharnogo proizvodstva*. Kijev 1964, 350 s.

HLADÍK, Jaromír, Stočtyřicáté výročí difusní metody J. Roberta. *Listy cukrovarnické a řepářské* 120, 2004, č. 9/10, s. 276–279.

HOZÁK, Jan, Cukrovarnictví a Národní technické muzeum v Praze. *Listy cukrovarnické a řepářské* 126, 2010, č. 9/10, s. 278 a 279.

HOZÁK, Jan, *Příběh Národního technického muzea*. Praha 2008, ISBN 978-80-7037-173-2, 208 s.

CHALUPA, Josef Stanislav, *Strojní zařízení cukrovarů a rafinerií řepných i třtinových I*. Praha 1954, 242 s.

KARLÍK, Hanuš, *Praktické cukrovarství*. Praha 1902, 61 s.

- KOHLRAUSCH, Otto, *Organ des Vereins für Rübenzuckerindustrie in der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1875.
- LYLE, Oliver, *Technology for Sugar Refining Workers*. London 1941, 401 s.
- MAJKUSOVÁ, Marta (ed.), *Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*. Praha 1981, 264 s.
- McGINNIS, Richard A., *Beet-Sugar Technology*. 3. vydání, Colorado 1982, 855 s.
- NEUMANN, Karel Cyril, Cukrovarství na mileniové výstavě budapeštské. *Listy cukrovarnické 14*, 1895/1896, č. 31, s. 559–561.
- NEUMANN, Karel Cyril, *Model českého cukrovaru na zpracování 5000 q řepy ve 24 hodinách*. Praha 1910, 12 s a 2 výkresy.
- NEUMANN, Karel Cyril, *Model českého cukrovaru na zpracování 5000 q řepy ve 24 hodinách*. 2. vydání, Praha 1923, 20 s.
- NEUMANN, Karel Cyril, *Modell einer Zuckerfabrik*. Prag 1908, 15 s.
- NEUMANN, Karel Cyril, Nekrolog F. V. Goller. *Listy cukrovarnické 29*, 1911, č. 14, s. 230–232 a 240.
- NEUMANN, Karel Cyril, *Stručný popis práce v českém cukrovaru: znázorněném modelem na zpracování 5000 q řepy ve 24 hodinách*. Praha 1915, 24 s.
- NEUMANN, Karel Cyril, Světová výstava v Paříži. *Listy cukrovarnické 18*, 1899/1900, č. 33, s. 526, 574–577.
- SCHÄTZ, Miroslav, *Historie výuky chemie*. Praha 2002, ISBN 80-7080-442-4, 295 s.
- SMUTNÝ, Bohumír, *Po stopách kostky cukru v Dačicích: o jednom světovém prvenství*. Dačice 1995, 68 s.
- PREIS, Karel, Zpráva o činnosti Výzkumné stanice cukrovarnické v Praze. *Listy cukrovarnické 20*, 1901/02, č. 29, s. 478479.
- WANNIECK, Friedrich, *Speciality Plants for the manufacture of Sugar*. Melbourne 1888, 22 s. a 2 výkresy.
- Zlatá Praha 28*, 1911, č. 20, s. 237.

K interakci českých bank a cukrovarnictví v závěrečných decenních 19. a v první polovině 20. století¹

Jiří Šouša, Filozofická Univerzita Univerzity Karlovy v Praze

On the Interaction of the Czech Banks with the Sugar Industry in the Final Decennia of the 19th Century and in the First Half of the 20th Century

The financial institutions played an unsubstitutable role in the process of emancipation of the Czech nation in the 19th century because they were functioning as starting structures, influencing the process's dynamics in the long term. The civic saving banks occupied a strong position in the Czech national economic scene. They were also at the birth of the Živnostenská banka (Trade Bank) – the most important Czech bank in the closing decades of the 19th and in the first half of the 20th centuries. Soon after the start up in 1869, the Živnostenská banka was embedded in the sugar market, though the contacts with the sugar factories caused her losses, following the crises of the 1870s and 1880s.

In the first decades of the 20th century, the Czech banking system was completed as a significant domain of the national economy. At the declaration of the Czechoslovak Republic, the Czech banks represented a welcome partner, capable of an action. An interim close collaboration of banks with the state started, from which banks managed to benefit: namely through such measures, which conformed to their growth and increasing economic influence. Particularly important for them was so-called “nostrification”, i.e. the mandatory transfer of the company's headquarters to the territory of Czechoslovakia and a majority supplementing the governing bodies by the Czechoslovak citizens. This “nostrification” meant that the Czech banks assumed a leading position in the sugar business. In the difficult post-war years, the sugar industry

1 Uvedený text je rozšířenou variantou stati České banky a cukrovarnické podnikání (v závěrečné třetině 19. a v první polovině 20. století) uveřejněné v Listech cukrovarnických 126, 2010, č. 9/10.

secured supplies of foreign currencies via export, and showed also considerable resilience during the global economic crisis in the early 1930s. Thus the importance of the sugar industry for the banking business became quite obvious and unambiguous. This is documented also by the monumental Palace of Sugar in a prestigious location in Prague.

(Translated by I. J.)

Vznik moderního peněžnictví byl součástí procesu společensko-ekonomické modernizace a rozvoje dělby práce. V průběhu 19. století se také ustálila diferenciacce peněžnictví ve specifických segmentech (centrální banka, akciové obchodní banky, soukromé bankovní domy, ústavy veřejnoprávního charakteru, ústavy lidové peněžnictví – tj. spořitelny, záložny, úvěrní družstva, pojišťovny). Byly to právě peněžní ústavy, které sehrály výjimečnou roli v procesu emancipace českého národa, neboť v něm fungovaly jako výchozí a dlouhodobě jeho dynamiku ovlivňující struktury. Při zkoumání předhistorie českého bankovníctví je zřetelné, že česká společnost prvních desetiletí 19. století může být charakterizována jako společnost v pohybu, společnost relativně zaostalá v ekonomickém, sociálním rozvoji, společnost, která se v této fázi profiluje především jazykově a kulturně a je nucena se vymezovat vůči jinonárodním vládnoucím strukturám. Mladá emancipující se česká společnost se vymezovala vůči společnosti německé, resp. vůči společnosti německo-židovské a představovala nacionální společenství převážně venkovského či maloměstského obyvatelstva. Tato společnost byla rovněž sociálně neúplná, chyběla jí nejen šlechta jako reprezentant odeznívající minulosti, ale i velkoburžoazie ba i střední průmyslové a obchodní podnikání jako nositelé kapitalismu. Selské podnikání se až do sklonku čtyřicátých let 19. století nacházelo v područí

patrimoniálního svazku.²

Zrychlení občansko-kapitalistické transformace společnosti, jemuž otevřely prostor události roku 1848, dalo vzniknout nacionálně českým politickým strukturám, které si záhy uvědomily, že hnutí politické musí být doplněno ekonomickým zázemím národní společnosti. Protože česká společnost nebyla sociálně kompletní, orientovalo se převážně maloburžoazní řemesnické a agrární prostředí na princip svépomoci, která měla umožnit růst drobného českého podnikání. Klíčovým problémem se ukázal být nedostatek kapitálu investičního i provozního. Dosavadní úvěrová soustava sestávající ze soukromých bankovních domů německých a židovských, jež se orientovaly na velké podnikání, selhávala. Významněji pomoci nebylo schopno ani spořitelní hnutí zahájené roku 1825 vznikem nejstaršího domácího jazykově německého spořitelního ústavu, který vešel do historie jako Böhmische Sparkasse. Připomenout lze, že spořitelny byly v rakouském spořitelním regulativu z roku 1844 zamýšleny jako sociální instituce určené k ukládání úspor nezámožných lidových vrstev. Teprve později se prohlubovala jejich vazba na obce a svou roli v českém národním podnikání začaly plnit až poté, co byla zvolena první nacionálně česká obecní zastupitelstva. Na „národní“ scénu proto mohlo poměrně razantně vstoupit hnutí záloženské.³

Smyslem existence občanských záložen byla vedle shromáždění a zhodnocení úspor úvěrová činnost, především poskytování krátkodobého provozního úvěru. Rychlá návratnost zapůjčených relativně malých částek umožňovala uspokojení značného počtu zájemců.

2 KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Peněžnictví – směrodatný činitel ekonomické emancipace. In: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír (eds.), Praha 2011, ISBN 978-80-7363-351-6, s. 81–124; dále srv. HÁJEK, Jan, Vývoj peněžní a úvěrové soustavy. In: *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátků industrializace do konce habsburské monarchie*, JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (eds.) Praha 2006, ISBN 80-246-1035-3, s. 317–361; PIMPER, Antonín, *České obchodní banky za války a po válce*. Praha 1929, 552 s.; HÁJEK, Jan – LACINA, Vlastislav, *Od věrných družstev k bankovním koncernům*. Praha 1999, ISBN 80-85268-93-0, 222 s.; VENCOVSKÝ, František – JINDRA, Zdeněk – NOVOTNÝ, Jiří – PŮPLÁN, Karel – DVOŘÁK, Petr a kol., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha 1999, ISBN 80-7265-030-0, 606 s.

3 SCHEYER, Josef, *Dějiny svépomocných záložen českých*. Praha 1891, 378 s.; KLIER, Čeněk, *České spořitelnictví v zemích koruny české do roku 1906*. Praha 1908, 355 s.; HORÁK, Josef, *Přehled vývoje českých obchodních bank*. Praha 1913, 260 s.; RŮŽIČKA, Otakar, *Banky, jejich vývoj, funkce a politika*. Praha 1924, 159 s.

Záloženská hnutí se utěšeně rozrůstalo o desítky ústavů ročně. Dobové statistiky ukazují jeho výraznou akceleraci zejména v poslední čtvrtině 19. a na počátku 20. století. Na sklonku sedmdesátých let 19. století jejich počet dosahoval 434 a před I. světovou válkou již dosáhl 825. Obdobně narůstal počet členů, který se rovněž zdvojnásobil. Ještě dynamičtěji než počet záložen a jejich členů stoupal jejich kapitál. Členské podíly vzrostly třikrát a vklady téměř šestkrát, což ukazuje ekonomickou úspěšnost české nižší a střední třídy ve městech, maloměstech i na venkově.⁴ Souhrn jejich bilancí – aktiva, stejně jako pasiva – dosáhl před počátkem I. světové války téměř jedné miliardy K.⁵ (Sumy na svou dobu imponující.)

Právě záložny představovaly mimořádnou – zprvu dokonce určující – kapitálovou sílu v rámci české národní komunity. S jistou nadsázkou lze připustit, že záložny v českém prostředí v podnikatelské oblasti suplovaly roli chybějících „národních“ bankovních ústavů či větších spořitelů, které zpravidla v českých zemích měly charakter jazykově či dokonce nacionálně německý.⁶

Rozsáhlé záloženská hnutí ovšem začalo ve druhé polovině šedesátých let 19. století pociťovat ve své činnosti problém likvidity a mobility. Ten měl být řešen levným a spolehlivým eskontem směnek a k tomuto účelu vznikla na doporučení sjezdu záložen Živnostenská banka, která byla prvním nacionálně českým peněžním ústavem zřízeným na akciovém základě. Podstatné kapitálové účasti v něm držely jednotlivé záložny. Původně zamýšlená „eskontní ústředna záložen“ se však brzy stala bankou ve smyslu bank středoevropských, ovšem bankou provinční, jež na sebe vázala nacionálně české drobné a střední podnikání. Na konci sedmdesátých let již fungovala jako univerzální obchodní banka, typu

4 Viz např. *Ottův obchodní slovník II/2*. Praha 1917–1925, s. 1700.

5 *Záložna Vinohradská 1874–1914*. Královské Vinohrady 1914, kapitola Trochu statistiky.

6 KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Peněžnictví – směrodatný činitel ekonomické emancipace. In: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír (eds.), Praha 2011, ISBN 978-80-7363-351-6, s. 81–124; dále srv. HÁJEK, Jan, Vývoj peněžní a úvěrové soustavy. In: *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátků industrializace do konce habsburské monarchie*, JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (eds.) Praha 2006, ISBN 80-246-1035-3, s. 317–361.

„Credit mobilier“⁷.

Založení a první léta fungování Živnostenské banky mají, a v tomto smyslu je závěr diplomové práce Vladimíra Špidly z roku 1976 nadčasový, symbolický význam: „*Česká buržoazie jimi manifestovala svoji snahu po emancipaci na nejdůležitějším poli, poli hospodářství. Svým významem se Živnobanka řadí po bok Národního divadla, i když pochopitelně netvoří tak široké ... hnutí.*“⁸

Sféru bankovníctví jako klíčového segmentu nastupujícího českého podnikání dotvářely další ústavy. Z hospodářských potřeb zámožných regionů Polabí, „zlatého pruhu země české“, vzešly Záložní a úvěrní ústav v Hradci Králové (z roku 1868) a Pražská úvěrní banka (založená v Kolíně r. 1870 a o třicet let později přenesená do Prahy). Podnikatelskou strategii Živnostenské banky s její ambicí vytváření firemního koncernu českých podniků sledovala Česká průmyslová banka (1898). Zakladatelská vlna před první světovou válkou pak doformovala počet českých akciových obchodních bank, jež posléze vytvořily páteř bankovní soustavy Československé republiky, na číslo čtrnáct, přičemž jako poslední se rodily banky stavovské a oborové (např. Agrární banka, Stavební banka).⁹

Uvedené české banky postupně integrovaly české podnikání

7 KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Peněžnictví – směrodatný činitel ekonomické emancipace. In: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír (eds.), Praha 2011, ISBN 978-80-7363-351-6, s. 81–124; VENCOVSKÝ, František – JINDRA, Zdeněk – NOVOTNÝ, Jiří – PŮPLÁN, Karel – DVOŘÁK, Petr a kol., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha 1999, ISBN 80-7265-030-0, s. 112–177.

8 ŠPIDLA, Vladimír, *Založení Živnostenské banky*. Praha 1976, s. 64. Diplomová práce obhájená na katedře československých dějin FF UK Praha.

9 KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Peněžnictví – směrodatný činitel ekonomické emancipace. In: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír (eds.), Praha 2011, ISBN 978-80-7363-351-6, s. 81–124; dále srv. HÁJEK, Jan, Vývoj peněžní a úvěrové soustavy. In: *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátků industrializace do konce habsburské monarchie*, JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (eds.) Praha 2006, ISBN 80-246-1035-3, s. 317–361; PIMPER, Antonín, *České obchodní banky za války a po válce*. Praha 1929, 552 s.; HÁJEK, Jan – LACINA, Vlastislav, *Od úvěrních družstev k bankovním koncernům*. Praha 1999, ISBN 80-85268-93-0, 222 s.; VENCOVSKÝ, František – JINDRA, Zdeněk – NOVOTNÝ, Jiří – PŮPLÁN, Karel – DVOŘÁK, Petr a kol., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha 1999, ISBN 80-7265-030-0, 606 s.; NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1918–1938 (1948)*. Praha 1996, ISBN 80-7184-240-0, 443 s.

ve svých koncernech, přičemž struktura koncernů kopírovala rozmach těchto podnikatelských aktivit. Poskytovaly jim úvěry, eskontovaly směnky a banky rovněž provozovaly rozsáhlé komisionářské obchody se zbožím produkovaným koncernovými i dalšími českými podniky – jako bylo uhlí, cukr, lín, mlýnské výrobky, dřevo, stavební hmoty apod.

Výše naznačený počet peněžních ústavů byl relativně vysoký. Mladší české banky na stávajícím peněžním a kapitálovém trhu, na němž v minulosti zaujaly rozhodující pozice peněžní ústavy vídeňské, v závěsu s domácími peněžními ústavy nacionálně německými, hledaly uplatnění svých volných prostředků obtížně. Velké podnikání na území českých zemí ovládaly především vídeňské velkobanky, jako CA – tedy Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Wiener Bank-Verein, Anglo-Oesterreichische Bank, Österreichische Länderbank, Boden-Credit-Anstalt.¹⁰ Kapitál nacionálně českých bank také nestačil na financování potřeb velkopodnikání, přičemž segment středního a drobného podnikání byl „obsazen“ staršími peněžními ústavy všech typů. Důsledkem byla kapitálová expanze českých bankovních ústavů do okrajových slovanských teritorií habsburské monarchie či za její hranice.¹¹

Za vylíčené situace nepřekvapí, že českou bankou, která se v poslední čtvrtině 19. století dostala do masivnějšího kontaktu s cukrovarnickým podnikáním, byla Živnostenská banka, byť – jak výše v obecné rovině naznačeno – na provozním úvěru, který se pro cukrovary v našich zemích jevil jako zvlášť aktuální, zhusta participovaly i větší záložny a spořitelny. Nebylo to ani jinak možné, neboť nezapomínejme, že např. v dobách konjunktury druhé poloviny sedmdesátých let a počátku osmdesátých let 19. století představoval podíl Čech na zpracování řepy cca dvě třetiny a Moravy čtvrtinu z celé habsburské monarchie. Právě v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století ovšem Živnobanku zasáhly důsledky krizových otřesů, včetně krizí cukrovarnického

10 JINDRA, Zdeněk, K rozvoji českého bankovního kapitálu před první světovou válkou. Československý časopis historický 5, 1957, č. 3, s. 518–519.

11 Srv. NEČAS, Ctibor, *Na prahu české kapitálové expanze: rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě období rakousko-uherského imperialismu*. Brno 1987, 129 s.; NEČAS, Ctibor, *Podnikání českých bank v cizině 1898–1918: rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu*. Brno 1993, ISBN 80-210-0643-9, 137 s.

podnikání. Nejprve to byla hospodářská krize, jež vypukla paradoxně krátce po otevření Světové výstavy ve Vídni v roce 1873. Živnostenský ústav, v němž – jak napsal jeho první historikograf a po roce 1918 jeden z ředitelů Josef Horák – na počátku „*horlivost a dobrá vůle zakladatelů se snoubila s nedostatkem obchodní zkušenosti a absencí standardních styků s dosavadními bankami*“ nemohl zůstat stranou otřesu.¹² Není divu, že trudné počátky vyvrcholily ve ztráty, jež mladou banku téměř „položily“. Na krizi burzovní a znehodnocení cenných papírů, v jejím vlastnictví, „navázala“ v kampani let 1874/75 krize cukrovarnictví.

Živnobanka, jež se vcelku logicky snažila v cukrovarnickém segmentu trhu zakotvit, byla krizí oboru poměrně těžce postižena. Aby nepřišla o své pohledávky vzniklé z nesplacených úvěrů, koupila v dražbě cukrovary v Mochově, Domažlicích a Poděbradech a začala je provozovat ve vlastní režii. Kromě toho se do platebních nesází dostávaly i další cukrovary, s nimiž peněžní ústav udržoval kontakt. Výhodou bylo, že cukrovarnický průmysl se z krize poměrně rychle zotavil. Cukrovary v Mochově a po změně výrobního zaměření i v Domažlicích se stabilizovaly, cukrovar v Poděbradech musel být – byť se ztrátou – prodán. Živnostenská banka také využila zvýšení částky, do níž mohla poskytovat záruky na daň z cukru, jež byla v roce 1881 ministerstvem financí stanovena na 1,5 milionu zlatých, a její záruční úvěry oboru se přiblížily této částce. Pro některé cukrovary obstarávala rovněž komisionářský prodej výrobků. V první polovině osmdesátých let 19. století zůstávalo cukrovarnické podnikání téměř jediným průmyslovým odvětvím, s nímž Živnostenská banka pracovala.¹³

Tvrdé procitnutí ze „sladkého snu“ lukrativní spolupráce s cukrovarnictvím znamenala cukerní krize, jež vypukla v kampani 1883/84. Živnostenská banka se ocitla v takových problémech, že i její vedoucí úředníci počítali s eventualitou, že přestane existovat. Závěrečné měsíce roku 1884 a rok 1885 patří k nejtěžším v dějinách peněžního ústavu.¹⁴ (Vedle propadu cukerního podnikání musel sanovat i další ztráty.)

12 HORÁK, Josef, *Živnostenská banka v Praze 1869–1918*. Praha 1919, 103 s.; Archiv České národní banky (dále jen AČNB), fond Živnostenská banka (dále jen ŽB), sign. S II/b, Valné hromady banky, 1869–1918; sign. II/c, Výroční zprávy banky 1869–1918; sign. S I/b, Protokoly představenstva – správní rady 1969–1918; sign. S/c, Protokoly výkonného výboru 1873–1918.

13 Tamtéž.

14 AČNB, fond ŽB, 3320/1.

Jeho vedení se naštěstí podařilo hrozící bankrot zažehnat, a to v podstatě formální restrukturalizací. Zřídilo totiž Českou společnost pro průmysl cukerní, jako akciovou společnost, do níž vložilo bankovní cukrovary. Jejich ztráty tak byly vyvedeny z bilance banky a přímo „neohrožovaly“ likviditu ústavu. Složitá situace Živnobanky, jejíž spojení s cukrovary bylo známo, ovšem znepokojila vkladatele a ústav prožil „poloviční run“, kdy přišel o polovinu vkladů na knížky a cca dvě třetiny vkladů na běžné účty. Ke zlepšení situace došlo až v závěru osmdesátých let.¹⁵ Dvojí otřes Živnobanky, kdy si „sáhla“ na samé dno, imputoval do jejích statutárních orgánů „krizovou mentalitu“ ne nepodobnou morové mentalitě Evropy poloviny 14. století. Zejména členové dozorčí rady, složené z představitelů občanských záložen, požadovali výrazně konzervativní přístup k úvěrům a jejich dokonalé zabezpečení. Ústav také znatelně „ochladl“ ve vztahu k cukrovarnickému podnikání, neboť přetrvávalo vědomí problémů, jež mu přineslo.

Určitý přelom a obnovení zájmu o „bílé zlato“ lze spatřovat na přelomu 19. a 20. století, kdy Živnobanka uvedla akcie své dceřiné České společnosti pro průmysl cukerní na Pražskou burzu pro zboží a cenné papíry a podstatněji je navýšila a v roce 1900 se podílela na zřízení Haličsko-Bukovinské společnosti pro průmysl cukerní v Przeworsku. Důležitou součástí bankovního organismu peněžního ústavu v závěru 19. a v počátečních deceniích 20. století rovněž zůstávalo cukerní oddělení pražské centrály orientované na komisionářský prodej surového cukru a rafinády, který nepředstavoval riziko.

V okamžiku vyhlášení Československé republiky byl hospodářský stav českých zemí neutěšený. Právě nacionálně české banky představovaly vítaného akceschopného partnera československého státu v těžké době nestability a nedostatku. Pomohly mu zajistit finanční prostředky a nad to nabídly několik osobností nadregionálního rozhledu, které byly schopny nejen přijít s koncepční vizí formování československé hospodářské nezávislosti, ale i tuto vizi začít naplňovat. Je vcelku logické, že to byli lidé z okruhu největší české banky – Živnostenské banky, která dala novému státu ministra financí Aloise Rašína a následně několik dalších hospodářských ministrů. Byla odstartována přechodná úzká spolupráce českých bank se státem, kterou pochopitelně banky jako ekonomické subjekty dokázaly brzy inkasovat zpět v podobě opatření, jež konvenovala

15 Tamtéž.

jejich růstu a vzestupu ekonomického vlivu, včetně ovládnutí velkého průmyslového podnikání, v tom logicky i cukrovarnictví, na území nové republiky.¹⁶

Výchozí bázi se stala osnova českého národohospodářského programu připravovaná od dubna do září 1918, již dal konečnou podobu Jaroslav Preiss. Osnova byla souhrnem hospodářských opatření Československé republiky, počínaje zřízením vlastní měny a centrální banky a konče pozemkovou reformou a nostrifikací společností, jež měly svá sídla v zahraničí. V rámci nostrifikace měly přenést sídlo na československé území všechny firmy, jež měly svá řídicí centra v zahraničí, a to v krátkém horizontu šesti týdnů a rekonstruovat své statutární orgány tak, aby na území nového státu měly bydliště čtyři pětiny jejich členů.¹⁷

Cestou k zvýšení vlivu a v některých případech doslova k ovládnutí podniku byla participace na zvýšení základního kapitálu jednotlivých firem, k němuž docházelo ve velké vlně let 1919–1921 (přičemž proces pokračoval v menším rozsahu i nadále). Emisí nových cenných papírů získávaly české banky podstatné, někdy dokonce kontrolní balíky akcií. Ještě před zahájením nostrifikace začalo skupování akcií, někdy i celých továren od jejich majitelů zijících v Rakousku. Firmy, jež se přimkly k českým peněžním ústavům a československému státu, iniciativně přenášely svá sídla na území Československé republiky, neboť ředitelství mimo její teritorium ztrácelo smysl a stávalo se přítěží. Naznačené procesy, které mohou být nazvány spontánní nostrifikací, se odehrály na tržním principu bez přímé státní intervence.

Nostrifikace ze zákona, tedy nostrifikace prováděná za asistence státu, byla zahájena v červenci 1919, když parlament přijal zákon o záruce za akciový kapitál sedmnácti jmenovitě uvedených železničních společností. Záruky byly podmíněny přeložením sídla společnosti

16 KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Nostrifikace firem – cesta k uchopení rozhodující hospodářské moci. In: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír (eds.), Praha 2011, ISBN 978-80-7363-351-6, s. 339–340.

17 ČIŽINSKÝ, Jan, *Nostrifikace průmyslových podniků v českých zemích 1918–1929*. Praha 2006, s. 58, 120–125, přílohy. Diplomová práce obhájená na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK; srv. KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Nostrifikace jako interpretační problém: ekonomické opatření či „nemravná“ nacionálně podmíněná výměna elit? In: *Na pozvání Masarykova ústavu 3*, Praha 2007, s. 110–120.

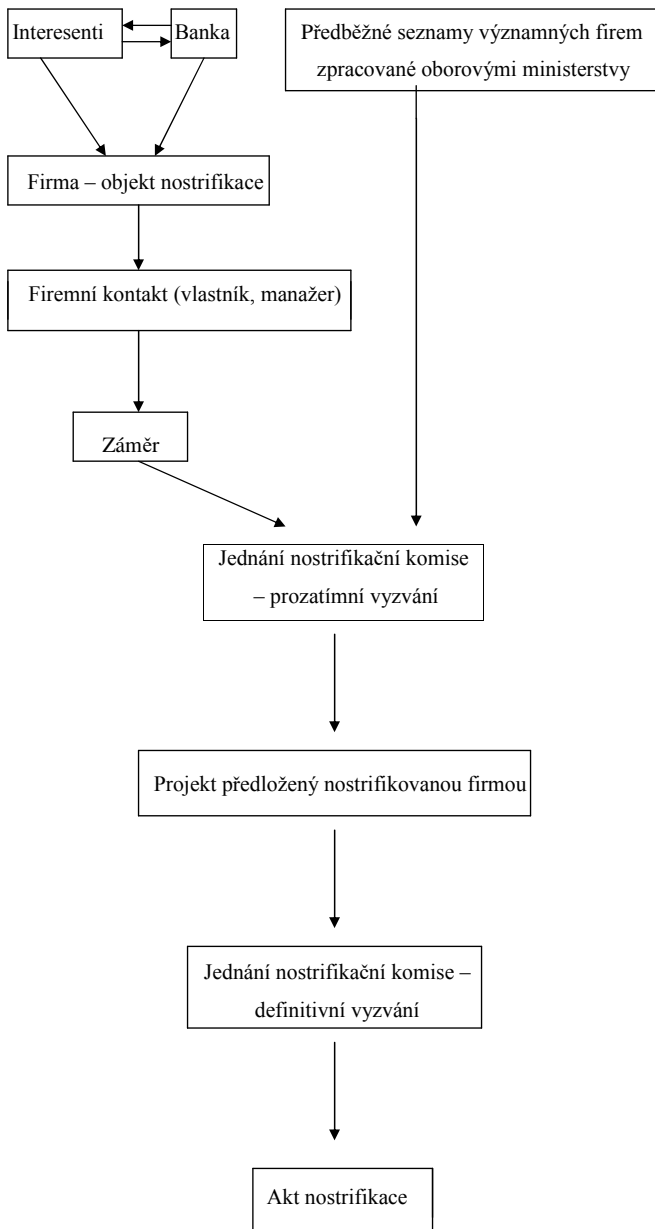
z Vídně do Prahy a obsazením správních rad společností příslušníky československého státu.¹⁸

Svého druhu nostrifikační hra měla svá formální pravidla vyjádřená zákonným rámcem a předpisy nižší právní síly (vnitřní předpisy ministerstev a meziministerské komise) a pravidla neformální, vyjádřená určitým mechanismem, jenž byl výsledkem složení komise a způsobu komunikace jejích členů na jedné straně a iniciativy ekonomických subjektů (interesentů) disponujících kapitálovým potenciálem a dobrými konexemi ve státní administrativě, podnikatelských zájmových organizacích, politické sféře apod. na straně druhé.

Instruktivně nostrifikační paradigma přiblíží následující schéma zpracované Eduardem Kubů a Jiřím Šoušou pro kapitolu *Nostrifikace firem – cesta k uchopení rozhodující hospodářské moci* kolektivní monografie *Nacionalismus zvaný hospodářský* publikované v roce 2011 v nakladatelství Dokořán pod redakcí Eduarda Kubů a Drahomíra Jančíka.

18 KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, *Nostrifikace firem – cesta k uchopení rozhodující hospodářské moci*. In: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír (eds.), Praha 2011, ISBN 978-80-7363-351-6, s. 345 a 346.

Nostrifikace každého podniku měla dva rozměry: státní a soukromý. Na počátku zpracovávala jednotlivá hospodářská ministerstva seznamy podniků, jež by měly být s ohledem na svůj

národohospodářský význam nostrifikovány. Hlavním kritériem výběru měl být „státní zájem“. Každá nostrifikace však měla také svůj rozměr soukromopodnikatelský. Nostrifikace byla příležitostí pro domácí, tj. československé podnikatelské subjekty, jak vyztužit svou pozici na trhu a navázat na sebe závody a pobočky pracující na československém území, jejichž vedení sídlilo v zahraničí.

Interesent usilující o vliv v nostrifikované firmě fungoval jako iniciační subjekt a dával procesu nostrifikace konkrétní praktickou podobu. Jednalo se o podnikatele, resp. manažera velké firmy apod., který vybral vhodný objekt nostrifikace, tj. objekt podnikající na území Československa, jehož management, ústředí či mateřská firma sídlila v zahraničí. Fakticky se vždy jednalo o firmu podnikající v oboru, která byla interesentovi důvěrně známa a byla pro něj zajímavá, neboť interesentovi se nostrifikací rozšiřoval vliv v oboru jeho podnikání. Vládl-li interesent dostatečným kapitálem, připravoval konkrétní kroky. Hledal kontakty k firmě, jež měla být nostrifikována, zpracovával nostrifikační projekt. Většinou ovšem interesent neměl dostatek prostředků, aby k sobě mohl nostrifikovaný subjekt připoutat přímo. V takovém okamžiku se obrátil na některý z větších peněžních ústavů. Ten pak zaujal roli „spoluinteresenta“, jenž vnášel do nostrifikační akce nezbytný finanční kapitál. Přitom je třeba říci, že v podstatné části případů vystupoval jako iniciující interesent sám peněžní ústav usilující o zvětšení svého firemního koncernu, který naopak dokonce vyhledával vhodného partnera mezi průmyslovými a obchodními firmami.

Kapitáloví interesenti se shodli na dělení sfér vlivu v oblasti předmětu zájmu a předběžném řešení spolupráce. Další kroky zpravidla koordinovali. Postup se zásadně nelišil od případu, že se jednalo o jednoho interesenta. Hledal se tedy kontakt směrem k potenciálně nostrifikované firmě, někdy přímo na majitele, někdy na osoby v managementu. Cílem kontaktu nebyly ani tak informace o firmě, jako snaha proces budoucí nostrifikace „kolaborativně ošetřit“, tj. zajistit si spolupráci v rámci nostrifikace a popřípadě dokonce společnou koexistenci v nostrifikované firmě s bývalými majoritními vlastníky či managementem. Nostrifikace obvykle neměla charakter hrubého nátlaku na původní majitele. Noví vlastníci měli totiž zájem na kontinuitě podnikání a chodu podniku. Šlo o to, aby podnik byl převzat novou zájmovou skupinou (strukturou) neoslabený. Tam, kde došlo k postupu jinému, na to nové struktury,

které do firem vstoupily, zpravidla doplatily. Vstupovaly totiž do firem „kapitálově vyprázdněných a vnitřně nalomených“.

Na základě ujednání se zahraničními kontakty byl tedy zpracován nostrifikační projekt, jenž dále směřoval na meziministerskou nostrifikační komisi. Pro ní byla skutečnost existence vážných interesentů, zejména u podniků středních, signálem, že tyto podniky mohou být vyzvány k nostrifikaci. Zákonné ustanovení, že firma nostrifikuje až na vyzvání ministra průmyslu, obchodu a živností, bylo velmi pragmatické. Zajistilo se jím, že menší firmy s nižší, nulovou či zápornou mírou zisku nepřenesou své sídlo na území Československé republiky a následně v důsledku nezájmu domácích interesentů po té, co ztratily zázemí (v první řadě finanční) v bývalém centru, v krátké době nezkrachují.

Na půdě nostrifikační komise docházelo k vyrovnávání zájmu soukromého a veřejného reprezentovaného státem (kapitál versus moc a naopak). Míra a způsoby vyrovnávání těchto zájmů se případ od případu různily, jisté je, že zájem veřejný byl pro mnohé české úředníky souběžný se zájmem národním. Fungování komise mělo jednoznačně nacionální kódy. Úřední řeči i ve vztahu k zahraničí byl pouze jazyk český, komise dávala doporučení nostrifikovaným firmám v českých oblastech, které zaměstnávaly německé úřednictvo, že toto úřednictvo má ovládat státní řeč, tj. češtinu. Na druhou stranu je třeba říci, že komise nebyla institucí složenou národnostně výlučně česky, jež by důsledně hájila „český národní zájem“, tj. živel německý z nostrifikace systematicky vylučovala.¹⁹

Nostrifikační komise s ohledem na roli harmonizace zájmu veřejného a soukromého se logicky stala polem pro lobování ze strany interesentů a jejich spřízněných politických a hospodářských subjektů. Zasedání komise se v úloze „expertů“ příležitostně zúčastňovali i advokáti některých firem. Svého druhu „standard“ představoval právní zástupce Živnostenské banky Eduard Schwarz a advokát Jaroslav Bouček, muž „přítmi první Československé republiky“, jenž pracoval pro vídeňské židovské kruhy, stejně jako pro české nacionály a uplatnil se jako právní poradce britského vyslanectví v Praze. Nostrifikační komise se v případě existence vážných interesentů usnesla na příslušném

19 V nostrifikační komisi působili kromě převažujících Čechů s dominantním vlivem zástupců Živnobanky i Němci, kteří poté přešli např. do správní rady Böhmsche Union-Bank. (ČÍŽINSKÝ, Jan, *Nostrifikace průmyslových podniků v českých zemích 1918–1929*. Praha 2006, s. 58–61, 120–125. Diplomová práce obhájená na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK).

vyzvání, které zpravidla probíhalo ve dvou fázích (vyzvání předběžně a vyzvání definitivní). Při vyzvání byl podnik instruován o představách nostrifikační komise ohledně napojení na domácí peněžní ústavy, resp. i další interesenty. Poté následovaly praktické nostrifikační kroky, tj. přenesení sídla, které prováděly samy firmy ve spolupráci s doporučenými interesenty či interesenty, které si firmy vyhledaly.

Průběh nostrifikace v konkrétním podniku cukrovarnického průmyslu symptomaticky vyjadřuje případ Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně.²⁰ Ve svém oboru šlo o významnou firmu, která co do produkce a výše akciového kapitálu náležela do vedoucí čtyřky. Tento fakt z ní činil mimořádně zajímavý objekt zájmu nacionálně českých finančních uskupení tradičně spojených s agrárním hnutím. Jednalo se o posílení vlivu v elitním odvětví nové republiky, neboť Československo představovalo největšího exportéra řepného cukru na světě. (Uváděný proces budování „Stoupalova koncernu“ také umožňuje pochopit základní nostrifikační paradigma.)

Na počátku profilování soukromopodnikatelského zájmu stál organizátor agrárního družstevnictví, zakladatel Syndikátu moravských řepářů, jeden z leaderů agrárního hnutí na Moravě a poslanec Revolučního Národního shromáždění – Viktor Stoupal. Ten disponoval vedle manažerského potenciálu i významným kapitálem politickým a vynikal i důvěrnou znalostí prostředí vídeňského, neboť zde za Velké války působil jako tajemník kanceláře agrární strany a tajemník předsedy Svazu říšských poslanců českých Františka Staňka. S ideou nostrifikace hodonínské cukrovarnické firmy, kterou pochopitelně dobře znal, se obrátil na peněžní ústav spojený s agrární stranou, na Agrární banku v Praze. Ta profilem svých obchodů a strukturou budovaného koncernu tvořila ideálního partnera k nostrifikační hře.

V další fázi Viktor Stoupal zajistil významný kontakt ve vyhlédnuté

20 KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Nostrifikace firem – cesta k uchopení rozhodující hospodářské moci. In: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír (eds.), Praha 2011, ISBN 978-80-7363-351-6, s. 354–358; NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1918–1938 (1948)*. Praha 1996, ISBN 80-7184-240-0, s. 103–105; srv. i RUBÁŠ, Stanislav, *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Brno 2007, s. 31. Rigorózní práce na Katedře historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně; *Deset let práce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v republice československé*, Praha 1928–1929, s. 506–508.

firmě. Představoval jej známý vídeňský cukrovarnický manažer, člen správní rady Allgemeine Österreichische Boden-Credit-Anstalt a podnikatel Ferdinand Bloch-Bauer. Bloch-Bauer byl narozen v Čechách v německojazyčné židovské rodině a díky tomu splňoval podmínky pro přiznání československého státního občanství. Mohl tedy převzít, požívaje důvěry jak v českých zemích tak i ve Vídni, roli katalyzátoru v jednáních mezi původními vlastníky a managementem a československými interesenty, kteří byli připraveni se ve firmě nově kapitálově a manažersky angažovat. V říjnu 1920 postoupily věci tak daleko, že nostrifikační komise na svém zasedání rozhodla o „prozatímním vyzvání“ společnosti k nostrifikaci. Nostrifikační koncept byl již připraven do té míry, že mohl být v krátké lhůtě předložen nostrifikační komisi ve formě konkrétního projektu. Na počátku prosince již figurovala Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický mezi firmami, jimž se dostalo definitivní nostrifikační výzvy.

Nostrifikační projekt byl založen na dohodě s původními majoritními vlastníky, tj. zástupci Allgemeine Österreichische Boden-Credit-Anstalt a podnikatelských rodin Redlichů, Auspitzů a Skenů. Ti souhlasili s navýšením akciového kapitálu společnosti o 40 %. Dvacetiprocentní podíl převzal Stoupalem reprezentovaný Syndikát moravských řepařů, druhý stejně vysoký podíl pak Státní lesy a statky Československé republiky (tedy stát). Výsledkem transakce bylo přenesení sídla společnosti do Hodonína a rekonstrukce její správní rady, jež vyjadřovala kompromis mezi původními a novými akcionáři. Součástí dohody tvořilo angažování Agrární banky při navýšení kapitálu. Řepařský syndikát použil k nákupu akcií Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický úvěr tohoto peněžního ústavu, který napříště převzal roli finančního a úvěrového centra firmy a emitoval nové akcie. V příštích letech převzal kontrolu společnosti a vřadil ji do svého průmyslového koncernu. Další zvýšení kapitálu, tentokrát o 10 % se uskutečnilo roku 1923 a znamenalo upevnění vlivu nových akcionářů, kteří byli personálně vázáni na struktury agrární strany. Nostrifikací, ba ani následným zvýšením kapitálu nebyli původní majoritní majitelé z podniku zcela vyřazeni a udrželi si v něm podstatné zastoupení. Respektoval se tedy princip kontinuity fungování podniku na úrovni vlastnické i manažerské.

Celkově došlo v českých zemích k nostrifikaci řádově desítek cukrovarnických podniků, přičemž se vesměs jednalo o firmy

velké s důležitým podílem na trhu. Nostrifikace také znamenala, že v cukrovarnickém podnikání v Československu zaujaly české banky, spolu s domácími bankami utrakvistickými, tj. česko-německými, i jazykově německými, rozhodující postavení jako nejen kapitálová, ale často řídicí centra oboru. Cukrovarnické závody měla ve svém koncernu prakticky každá větší i významnější střední banka na území Čech i Moravy. Vskutku unikátní byla pozice Živnostenské banky, jež do svého koncernu, ať již přímého či nepřímého, zařadila téměř tři desítky firem,²¹ které působily především v rámci vlajkových lodí cukrovarnického průmyslu, jaké představovaly Česká společnost pro průmysl cukerní či Cukrovary Schoeller. V rámci kvantitativní hierarchie – tj. podle počtu koncernových podniků lze na dalších pozicích uvést: Agrární banku, Banku československých legií, Pražskou úvěrní banku, Českou průmyslovou banku atd., což je zajímavé, zejména u dvou středních ústavů – Agrobanky a Legiobanky.²² Pozadu však nezůstávaly ani další bankovní ústavy – např. Anglo-československá banka vykazala ve struktuře svých úvěrů v roce 1926 cukrovarnické podnikání na prvním místě s 22% podílem na úvěrech celkem, ve výši téměř 220 milionů Kč.²³

Byl to také cukerní průmysl, který v těžkých poválečných letech při formování nové republiky zajišťoval svým exportem tolik potřebné devizy. Za významné je rovněž třeba považovat, že na rozdíl od sedmdesátých let 19. století velké cukrovarnické firmy z bankovních koncernů českých bank vykazaly značnou odolnost za Světové hospodářské krize počátku třicátých let 20. století. Např. nahlédnutí do účetních uzávěrek Cukrovarů Schoeller, jejichž správní radu vedl vrchní ředitel a místopředseda představenstva Živnobanky Jaroslav Preiss ukazuje, že společnost dosáhla v kampani 1931/32 čistý zisk ve výši 3,5 milionu Kč, o rok později téměř čtyři miliony a poté se její čistý zisk vrátil k hranici pěti milionů Kč za kampaň²⁴ a podobně tomu bylo i u České společnosti

21 MERUŇKA, Karel – URBAN, Václav, *Podnikové archivy Státní banky československé v Praze: průvodce po archivních fondech*. Praha 1967, s. 198–116.

22 Tamtéž.

23 AČNB, fond 10 Anglo-československá banka, 15-113-225, 14. ledna 1926.

24 AČNB, fond ŽB, 4689/1, Výroční zprávy a účetní uzávěrky Cukrovarů Schoeller a spol. za obchodní léta 1931/32 – 1937/38.

pro průmysl cukerní.²⁵ Cukrovarnické podnikání v meziválečné době tak evidentně tvořilo jeden ze základních pilířů stability a prosperity největší československé banky. Na rozdíl od opatrnosti až nedůvěry, jež vedení peněžního ústavu nabylo k cukrovarnictví ze zkušeností 70. a 80. let 19. století, a která přetrvávala v dalších desetiletích, bylo od první poloviny dvacátých let cukrovarnictví vysoce ceněno a tantiémy ze zasedání ve správních radách přinášely i profit funkcionářům a manažerům banky. Vše je ovšem relativní, cca 20.000 Kč, kolik činila př. tantiéma Jaroslava Preisse ve správní radě Cukrovarů Schoeller, bylo při jeho ročních příjmech mezi pěti až deseti miliony Kč pakatelem. O prestiži oboru pak svědčí monumentální cukerní palác na tehdejší Havlíčkově, nyní Senovážném náměstí, v podstatě navazující na „City“ první Československé republiky, již představoval tzv. „zlatý bankovní kříž“ soustředěný kolem ulice Na Příkopech.²⁶

Seznam literatury a pramenů

Deset let práce Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu v republice československé. Praha 1928–1929.

HÁJEK, Jan, Vývoj peněžní a úvěrové soustavy. In: *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátků industrializace do konce habsburské monarchie*, JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (eds.) Praha 2006, ISBN 80-246-1035-3.

HÁJEK, Jan – LACINA, Vlastislav, *Od úvěrních družstev k bankovním koncernům.* Praha 1999, ISBN 80-85268-93-0.

25 AČNB, fond ŽB, 4307-1, Výroční účetní zpráva České společnosti pro průmysl cukerní v Praze za obchodní rok 1935/36.

26 Pokud by měl badatel možnost projít se v meziválečných letech ulicí Na Příkopech, spatřil by na místě dnešní České národní banky Živnostenskou banku, naproti ní místo Komerční banky – Českou eskomptní banku a úvěrní ústav (lépe BEB – Böhmische Escompte Bank), na místě UniCredit Bank Zemskou banku pro Čechy, vedle ní místo dnešní Československé obchodní banky – Českou průmyslovou banku, na náměstí Republiky Banku pro průmysl a obchod, dříve Länderbanku, v ulici Na Poříčí proti Bílé labuti – Banku československých legií, v Hyberské ulici – vedle Lidového domu – Anglo-československou a Pražskou úvěrní banku, na tehdejší Havlíčkově, dnešním Senovážném náměstí Agrární banku apod. Bez zajímavosti nebyla ani blízkost vzosných bankovních paláců a příšeří trezorů tajemného finančního universa s dámským polosvětem u Prašné brány a v ulicích Rybné, Kamzíkově aj., cynik by nepochybně paralely našel.

- HORÁK, Josef, *Přehled vývoje českých obchodních bank*. Praha 1913.
- HORÁK, Josef, *Živnostenská banka v Praze 1869–1918*. Praha 1919
- JINDRA, Zdeněk, K rozvoji českého bankovního kapitálu před první světovou válkou. *Československý časopis historický* 5, 1957, č. 3.
- KLIER, Čeněk, *České spořitelnictví v zemích koruny české do roku 1906*. Praha 1908.
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Nostrifikace firem – cesta k uchopení rozhodující hospodářské moci. In: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír (eds.), Praha 2011, ISBN 978-80-7363-351-6.
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Nostrifikace jako interpretační problém: ekonomické opatření či „nemravná“ nacionálně podmíněná výměna elit? In: *Na pozvání Masarykova ústavu* 3, Praha 2007.
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Peněžnictví – směrodatný činitel ekonomické emancipace. In: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír (eds.), Praha 2011, ISBN 978-80-7363-351-6.
- MERUŇKA, Karel – URBAN, Václav, *Podnikové archivy Státní banky československé v Praze: průvodce po archivních fondech*. Praha 1967, s. 198–116.
- NEČAS, Ctibor, *Na prahu české kapitálové expanze: rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě období rakousko-uherského imperialismu*. Brno 1987.
- NEČAS, Ctibor, *Podnikání českých bank v cizině 1898–1918: rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu*. Brno 1993, ISBN 80-210-0643-9.
- NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1918–1938 (1948)*. Praha 1996, ISBN 80-7184-240-0.
- Ottův obchodní slovník II/2. *Praha 1917–1925*.
- PIMPER, Antonín, *České obchodní banky za války a po válce*. Praha 1929.
- RUBÁŠ, Stanislav, *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Brno 2007. Rigorózní práce na Katedře historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.
- RŮŽIČKA, Otakar, *Banky, jejich vývoj, funkce a politika*. Praha 1924.
- SCHEYER, Josef, *Dějiny svépomocných záložen českých*. Praha 1891.
- VENCOVSKÝ, František – JINDRA, Zdeněk – NOVOTNÝ, Jiří – PŮPLÁN,

Karel – DVORŽÁK, Petr a kol., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha 1999, ISBN 80-7265-030-0.

Záložna Vinohradská 1874–1914. Královské Vinohrady 1914, kapitola Trochu statistiky.

ČIŽINSKÝ, Jan, *Nostrifikace průmyslových podniků v českých zemích 1918–1929*. Praha 2006, přílohy. Diplomová práce obhájená na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK.

ŠPIDLA, Vladimír, *Založení Živnostenské banky*. Praha 1976. Diplomová práce obhájená na katedře československých dějin FF UK Praha.

Archiv České národní banky, fond 10 Anglo-československá banka, 15-113-225.

Archiv České národní banky, fond Živnostenská banka, sign. S II/b, Valné hromady banky, 1869–1918; sign. II/c, Výroční zprávy banky 1869–1918; sign. S I/b, Protokoly představenstva – správní rady 1969–1918; sign. S/c, Protokoly výkonného výboru 1873–1918; 3320/1; 4689/1; 4307-1.

01/ Budova bývalé Agrární banky na Senovážném náměstí v Praze, snímek z roku 2011, foto Jaroslav Jelínek

02/ Budova bývalé Böhmisches Escompte Bank v ulici Na příkopě v Praze, snímek z roku 2011, foto Jaroslav Jelínek

03/ Budova bývalé Banky československých legií v ulici Na poříčí v Praze, snímek z roku 2011, foto Jaroslav Jelínek

04/ Budova bývalé Živnostenské banky v ulici Na příkopě v Praze, snímek z roku 2011, foto Jaroslav Jelínek

05/ Budova bývalé Zemské banky pro Čechy v ulici Na příkopě v Praze, snímek z roku 2011, foto Jaroslav Jelínek

Šlechtické a rolnické cukrovary na Mladoboleslavsku a jejich představitelé

Luděk Beneš, Muzeum Mladoboleslavska, Mladá Boleslav

The Aristocratic and Agricultural Sugar Factories in the Mladá Boleslav Region and their Representatives

The paper deals with the entrepreneurial activities of noble families and agricultural cooperatives in the Mladá Boleslav region in the field of the sugar industry. The beginnings coincide with the 1830s, when – thanks to Karel Anselm Thurn-Taxis – the sugar factory in Dobrovice was founded, under the professional auspices of Carl Weinrich. The factory flourished during the 19th and 20th centuries and was owned by the Thurn-Taxis family until 1924, and as a joint-stock company, with the family's partial influence, until 1945. The factory – as the only one in the region – successfully operates until now.

Other small sugar enterprises, which were established during the 1830s and 1840s, (Stránov, Zájezdy, Loukovec), did not last too long. More successful were the factories established at the turn of the 1870s. Although the sugar factory in Kropáčova Vrutice was established at the Rudolf Thurn-Taxis's instigation, soon it acquired a form of a joint-stock company. Leopold Thun-Hohenstein stood at the birth of the sugar factory in Benátky upon Jizera in 1869 and he continued managing it – with a varying success – until 1886. In 1904–1924, the next aristocratic owner of the factory was Rudolf František Kinský; the latter, however, let the factory go almost bankrupt.

In 1870, the sugar factories in Mnichovo Hradiště, Vlkava and Brodce upon Jizera were established thanks to the Valdštejns, Thun-Hohensteins and Nostitz-Rhienecks, respectively. The factory in Mnichovo Hradiště was taken over by the German Schoeller family firm in 1912. The factory in Vlkava had the same fate as the one in Dobrovice, including its transfer into a joint-stock company. The factory in Brodce upon Jizera acquired a cooperative principle after 1918.

From its establishment in 1868, the sugar factory in Dolní Cetno operated as an agricultural association. Nepomuk Krouský, an

agricultural leader, and later his friends and successors Josef Vepřík and Věnceslav Honzů, had great merits in the factory's birth and development. The enterprise survived in a basically unchanged form until the nationalization following 1945.

The agricultural sugar factory in Čejetičky, which was established two years later, shared the same fate. Karel Mattuš, the Mayor of the Town of Mladá Boleslav, and later Václav Cicvárek, a farmer and miller, played here the main roles. While at the beginning the banking institutions were significantly involved in the factory's management, after 1900, the enterprise acquired entirely agricultural character, which persisted until the period of nationalization.

(Translated by I. J.)

Historie cukrovarnictví na Mladoboleslavsku doposud není v literatuře komplexně zpracovaná, i když existují kvalitní dílčí práce, věnované jednotlivým cukrovarům. Především jde o vynikající přehled Daniela Fronka o cukrovaru v Dobrovici a rovněž o solidní jubilejní publikaci Věnceslava Honzů k prvním padesáti letům rolnického cukrovaru v Dolním Cetně (viz seznam literatury a pramenů). Počátky i rozvoj dalších cukrovarů jsou zmapovány již jen útržkovitě, spíše v rámci souhrnných prací nebo širších historických souvislostí.

Ani tato moje práce zdaleka nemá ambici stát se jakousi monografií, která by danou tematiku pojala v celé její šíři. Pro tento účel bude potřeba prostudovat a využít především rozsáhlé archivní fondy šlechtických velkostatků, ale také okresních a obecních úřadů, popř. vypátrat další zdroje informací, což je záležitost mnoha měsíců, ne-li roků. Protože jsem vycházel z relativně dostupných pramenů, kladu si za cíl podat spíše základní přehled k dějinám jednotlivých cukrovarů se zaměřením na ty osobnosti, které stály u jejich zrodu a výraznou měrou přispěly k jejich rozvoji.

Jak už jsem konstatoval, historii dobrovického cukrovaru kvalitně zpracoval Daniel Froněk. Přesto nemohu v této práci v žádném případě jeden z nestarších cukrovarů na českém území – a jeden z mála dodnes fungujících – opomenout. Jeho počátky spadají vlastně už do roku 1830, kdy proběhla v časopise Bohemia „reklamní kampaň“ zaměřená na rozšíření výroby cukru v Čechách. Z odborného hlediska výzvu doplnil

pádnými argumenty německý odborník Karl Weinrich.¹ Stař doporučil hospodářský rada Netwal k přečtení také majiteli panství Loučeň a Dobrovice Karlu Anselmu Thurn-Taxisovi.² Toho téma cukrovarnictví velice zaujalo, o čemž svědčí skutečnost, že pozval Weinricha do Čech i na své panství.

Weinrich se tak stal na několik let vůdčí osobností první etapy zakládání a rozvoje českých cukrovarů. Vedl zařizování jednotlivých továren, školil personál, obstarával materiál. Takovouto roli sehrál i v Dobrovici, kde mu však Karel Anselm Thurn-Taxis hned na začátku položil zásadní podmínku: nesmí zavádět nevyzkoušené postupy a nové stroje a musí továrnu zařídit co nejlevněji.

Pro umístění cukrovaru byl vybrán již několik desetiletí neobývaný dobrovický zámek, resp. (zatím) jeho západní křídlo. Umístěním řepného skladu ve sklepních prostorách a technologického vybavení v nadzemních patrech se sice výrazně ušetřilo na stavebních nákladech, zato došlo k nenávratnému poškození cenných stavebních prvků vlhkostí a plísní.

První kampaň v sezóně 1831–1832 proběhla poměrně úspěšně, zpracováno bylo 11 000 vídeňských centů řepy. Přesto během dalších let Weinrich přikročil k rozšiřování továrny i jejího vybavení. Cukrovar postupně expandoval do severní části zámku, kde byla v roce 1833 rozbourána kaple a vybudovány prostory pro homolové kadluby. Úpravy byly vyčísleny na cca 50.000 zlatých a umožnily práci sto až sto deseti pracovníků pro denní i noční směnu během kampaně a zároveň zvýšení množství zpracované suroviny na 64 000 q v kampani 1837–1838. Cukrovka byla v této fázi dodávána převážně z Thurn-Taxisových velkostatků Loučeň a Dobrovice. První tři sezóny byly

1 Weinrich Friedrich Justus Karl (1800–1860), syn evangelického pastora z Rechtenbachu u Wetzlaru. Studoval technickou chemii na univerzitě v Göttingenu. Po prvních, nepříliš úspěšných pokusech s výrobou bramborového cukru na statku svého otce se soustředil na technologii získávání cukru z řepy. První malý cukrovar zřídil v roce 1829 opět na rodinných pozemcích. V roce 1830 přišel do Čech. Kromě dobrovického cukrovaru se zde podílel na založení několika dalších továren (Jirny, Slaný, Syrovátka atd.), samostatně pak postavil cukrovar v Pečkách a v Sadské. V roce 1846 se vrátil do Německa, kde založil velký cukrovar u Hannavy. Posledních pět let života strávil v ústraní, postižen těžkou nemocí.

2 Thurn-Taxis Carl Anselm (1792–1844), dědic panství Loučeň a Dobrovice, císařský tajný rada, nejvyšší zemský komoří, nositel řady rakouských vyznamenání. Proslavil se v bojích proti Napoleonovi. Kromě výroby cukru a pěstování řepy prosazoval a podporoval také rybníkářství a chov ovcí.

přesto ztrátové, teprve větší množství zpracované řepy a vyšší výtěžnost cukru vytáhla továrnu na konci třicátých let do „černých čísel“.

Karl Weinrich setrval ve funkci ředitele do roku 1837. Po jeho odchodu nadále mírně vzrůstalo množství dodávané a zpracované suroviny i produkovaného surového cukru. Omezené prostory v zámku se však kolem poloviny 19. století již ukázaly být značně limitujícím faktorem dalšího rozvoje. Přesto zde byl – patrně v roce 1858 – postaven první zrníč a vybudovány spodiové filtry, takže továrna mohla zahájit vlastní rafinaci.

Již o rok dříve však vyrostla vně zámeckého areálu zcela nová továrna, sestávající z lisovny, kotelny a spodárny se třemi pecemi a vysokým komínem. Jejím budovatelem byl již Anselmův syn Hugo Thurn-Taxis³, který v dalších letech pro cukrovar zabral i zahrady, louky a pole severně, východně a jižně od zámku, aby dosavadní provoz obohatil o rozsáhlé skladiště cukru a kvalitně vybavené dílny. V roce 1871 byla zavedena do výroby macerátní technologie, která se však brzy ukázala být neefektivní a byla v roce 1874 zrušena. Následovala první zcela zásadní rekonstrukce továrny, která byla nyní v obchodním rejstříku zapsána pod názvem *Thurn-Taxis'che Zucker-Fabrik Dobrawitz*, přičemž v osmdesátých letech byl její název doplněn na *Fürst Hugo Thurn und Taxis'che Zurckerfarbik in Dobrawitz*. Bohatá stavební činnost pokračovala i v osmdesátých letech, kdy se na ní podíleli také vynikající cukrovarničtí odborníci Antonín Brož⁴ a Čeněk Jansa. Během mnohaletých stavebních prací došlo mj. k úpravě další části zámku, při níž byl poničen tzv. Libušin sál včetně cenných nástrojných maleb.

3 Thurn-Taxis Hugo Maxmilián (1817–1889), od roku 1857 držitel panství Loučeň, Dobrovice a Vlkava, později také Mcely, Niměřice a Cetno. Poslanec zemského sněmu a říšské rady, doživotní člen panské sněmovny. Na svých panstvích aktivně podporoval ekonomický rozvoj – mj. zavedl střídavé hospodaření, stavěl nové dvory, dal vysazovat ovocné stromy. Vybudoval parní pilu v Jabkenicích, parní mlýn ve Mcelích, palírnu ve Vlkavě. Mimořádnou pozornost však věnoval především rozvoji cukrovarů v Dobrovinci a v Kropáčově Vrutici a stavbě i následné modernizaci nové továrny ve Vlkavě.

4 Brož Antonín (1854–1908), absolvent polytechnického ústavu v Praze. Od roku 1877 působil jako chemik v cukrovaru ve Vlkavě, o rok později byl přeložen do Dobrovice, kde se brzy dočkal povýšení na šéchemika a v roce 1880 na technického adjunkta. Po návratu ze studijního pobytu v Dessau vedl od roku 1884 stavbu nového závodu, který střídavě s Čeněkem Jansou také řídil. V roce 1888 odešel jako správce do cukrovaru v Pečkách, kde pracoval až do odchodu na odpočinek (1906).

Skvělé výsledky přinesla výstavba budov a zařízení pro vycukerňování pomocí stroncia mezi lety 1884 a 1886. Během kampaně bylo uvedeným způsobem zpracováno 10 000–20 000 tun melasy, přesto ani tato moderní technologie dlouho neodolala technickému pokroku. Stronciánka byla v letech 1911–1913 zbourána a nahrazena úpravou krystalizace pomocí odstředivek.

Dalším rozhodujícím příspěvkem k rozvoji podniku se stalo napojení na stávající železniční síť, která se objevila po zprovoznění trati Bakov nad Jizerou – Kopidlno v roce 1878. V srpnu 1883 byla po několikaměsíční stavbě uvedena do provozu nová trasa z Dětenic přes Rokytnany, Ujkovice, Žerčice a Semčice k dobrovickému cukrovaru, odkud byla již dříve zřízena také vlečka k dobrovickému nádraží na trati Nymburk – Mladá Boleslav. Nová dráha byla určena výhradně pro nákladní dopravu, teprve v roce 1903 se na nátlak okolních obcí upravila i pro dopravu osob.

Od roku 1889 byl na řadu desetiletí osud cukrovaru spjat s osobností Alexandra Thurn-Taxis⁵, který se ujal správy panství po smrti svého otce Huga. V prvním období měl velkou oporu v řediteli Františku Fischkovi, jenž zastával v továrně vedoucí funkci až do roku 1906 a zasloužil se o další výrazné úpravy v devadesátých letech. Druhá podstatná rekonstrukce však spadá až do období po jeho odchodu, do roku 1908. Tehdy se dobrovický cukrovar stal jedním z největších a nejvýkonnějších na českém území, když dokázal za kampaň pomocí cca 1 600 zaměstnanců zpracovat 400 000 q řepy (pochopitelně již metrických centů) na 200 000 q cukru.

Navíc v roce 1910 nastoupil na místo ředitele veškerých

5 Thurn-Taxis Alexandr Jan Vincenc (1851–1939), od 1889 majitel panství Loučeň, Dobrovice, Mcely, Cetno, Niměřice a Vlkava (o Loučeň po 1. světové válce přišel v důsledku pozemkové reformy). Celou doménu výrazně ekonomicky povznesl, nevyjímaje cukrovary v Dobrovici, ve Vlkavě a zprvu i v Kropáčově Vrutici. Byl členem mnoha správních rad a hospodářských korporací. Proslul jako velký lidumil, mecenáš mnoha spolků i jednotlivců, mj. poskytl zdarma pozemky pro tábory lužických a hraničářských dětí v Jabkenicích. Byl rovněž nadšeným cestovatelem.

Thurn-Taxiských průmyslových a zemědělských podniků Heřman Cron⁶, který se brzy ukázal být velice schopným manažerem. Za jeho správy došlo ke třetí zásadní rekonstrukci cukrovaru a zároveň k výstavbě šlechtitelské stanice v Semčicích, která pak dobrovický podnik (ale i další továrny) zásobovala kvalitním řepným semenem. Stejně jako ve *Společnosti pro pěstění řepného semene*, s níž cukrovar rovněž úzce spolupracoval, zde hrál rozhodující roli úspěšný šlechtitel Václav Bartoš.⁷

Těsně před 1. světovou válkou, v roce 1913, došlo k proměně cukrovaru na *Thurn a Taxiskou společnost s r. o. v Dobrovici v Čechách*. Rozsáhlá stavební činnost z předchozích let však musela být během válečných událostí přerušena, výrobu i odbyt navíc značně omezovalo zavedení vázaného cukerního hospodářství v roce 1915 se stanovenými maximálními cenami a řízenými dodávkami i obchodem. Pro podnik to znamenalo úbytek pracovních sil (zde však hrálo roli i odvádění mužů na frontu), pokles osevních ploch a snížení výroby cukru. Ke stávajícím problémům přistoupil v závěrečném období války i nedostatek uhlí, vápence a dalších nezbytných surovin. Přesto lze konstatovat, že továrna válku přečkala bez výraznější újmy.

Meziválečné období je v historii dobrovického cukrovaru charakteristické tím, že se stal součástí rozsáhlého koncernu, v němž Thurn-Taxisové již ztratili rozhodující slovo při provozu továrny, podrželi si však nadále část akcií. V roce 1924 byl cukrovar začleněn

6 Cron Heřman (1863–1940), syn ředitele cukrovaru v Novém Bydžově. Studoval na Vysoké škole technické v Praze, působil jako chemik a adjunkt v cukrovarech v Čakovicích a v Úžicích, kde rovněž spolupracoval při výstavbě továrny a vypracoval se až na post cukrmištra. Od roku 1894 se podílel na budování rafinérie v Kostelci nad Labem, kde byl v roce 1901 jmenován ředitelem. Od 1. ledna 1910 vedl jako ústřední ředitel veškeré průmyslové podniky i ekonomii na panství rodiny Thurn-Taxisů. V roce 1917 se vzdal řízení cukrovaru a zůstal pouze centrálním ředitelem panství. Podílel se na vedení mnoha cukrovarnických spolků a správních rad. Do důchodu odešel v důsledku těžké nemoci na konci třicátých let.

7 Bartoš Václav (1862–1947), absolvent Vysoké školy technické v Praze. Jako technický úředník pracoval v cukrovarech v Čejeticích, Mratíně, Mšeném, Smidarech a Slavkově u Brna, později ve stanicích pro šlechtění řepy na území Čech i Moravy a rovněž v Bělanech na Ukrajině. Od roku 1895 působil jako vrchní chemik v rafinérii v Dobrovici, zároveň byl pověřen správou nově založené stanice pro šlechtění řepy a pokusnictví v Niměřicích, přeložené v roce 1902 do Dobrovice. V roce 1912 zřídil a až do roku 1932 vedl Výzkumnou stanici pro pěstění řepného semene v Semčicích.

do *Ústecké rafinerie cukru a. s.*, v níž rozhodující většinu akcií vlastnila Česká průmyslová a hospodářská banka. Nový vlastník pokračoval v celkové rekonstrukci podniku, přerušené válkou a obnovené již v roce 1921. Kromě zcela nových strojů a zařízení bylo vybavení továrny vylepšováno také technologiemi ze zrušených podniků (mj. z Dolního Bousova a z Židovic). Díky kvalitnější technice mohl být snížen počet pracovníků, naopak došlo k výraznému zvětšení počtu dodavatelů řepy. Surový cukr k rafinaci byl dovážen z cukrovarů ve Vlkavě, Čejetičkách, Kopidlně a Rožďalovicích a do zániku továrny také z Dolního Bousova. Kromě litých produktů – kostek, kubesů a homolí – vyráběla továrna také krupici a krystal, které byly však dlouho považovány za podřadné zboží.

Alexandr Thurn-Taxis zemřel v červnu 1939 a naštěstí již nemohl sledovat osudy firmy během 2. světové války. Určitě by těžce nesl přeměnu názvu na *Vereinigte Zuckerfabriken der Dobrowitzer Raffinerie A. G., Prag II*, k němuž z důvodů uchování podniku muselo vedení přikročit v roce 1941. A už vůbec by jej nepotěšilo znárodnění továrny, ke kterému došlo ihned v roce 1945.

Weinrichova zřizovací a manažerská iniciativa se projevila i na dalším místě na Mladoboleslavsku. V roce 1834 byla na panství rytíře Friedricha Neupaura ve Stránově, v lokalitě Vančurov, za 7.000 zlatých postavena nevelká dílna na výrobu sirobu. Kromě Weinricha stál u jejího zrodu další aktivní cukrovarnický expert Friedrich Kodweis. Továrnička od počátku zápasila o přežití, takže je spíše k podivu, že fungovala až do roku 1853.

Sice bez přímého Weinrichova zásahu, bezpochyby však pod vlivem jeho působení, vznikly i další dva krátkodobě působící cukrovary. Ten první založila v Loukově-Dařenicích v roce 1836 kněžna Berta Rohanová. V provozu však vydržel pouze do roku 1841. Stejně krátkou životnost měl i druhý obdobný podnik, který v roce 1837 zřídil v Zájездеch poblíž dvora Studénka Kristián z Valdštejna.⁸ Stavba dřevěné budovy trvala pouhých šestnáct týdnů a ještě v tomtéž roce zde byla zahájena první kampaň, jejímž výsledným produktem byl „burákový“ cukr a sirob. Továrnička se však od počátku potýkala s řadou problémů: nedostatkem pěstitelů ochotných pustit se na nevyzkoušené řepné pole, těsnou blízkostí loveckého revíru a také primitivní výrobní technologií.

⁸ Z Valdštejna Kristián (1794–1858), majitel rozlehlého panství Mnichovo Hradiště, c. k. komoří, skutečný tajný rada, prezident Musea Království Českého. Po neúspěšném konci cukrovaru v Zájездеch se již průmyslovému podnikání nevěnoval.

Vše pak vyvrcholilo ničujícím požárem, k němuž došlo 2. února 1842, paradoxně v den oslav narozenin Kristiána z Valdštejna. Oheň zničil naprosto vše, neboť úřednictvo se účastnilo slavnostního divadelního představení na mnichovohradištském zámku a v Zájezdech neměl kdo hasit. Se zničením 800 q surového cukru zanikl i celý podnik, neboť jeho majitel již nenašel odvahu ani dostatek finančních prostředků k obnově.

Počátky cukrovaru v Kropáčově Vrutici spadají již do roku 1864. Tehdy se totiž správce vrutického velkostatku Josef Papoušek⁹ pokoušel přesvědčit jeho majitele Rudolfa Thurn-Taxisa,¹⁰ aby na svém dominiu vybudoval provoz na výrobu cukru ve formě rolnického akciového podniku. „Rudý kníže“ se zpočátku zdál být tomuto záměru nakloněn, na schůzi rolníků svolané za účelem přípravy stavby budoucího akciového cukrovaru a úpisu akcií však přišel již s pozměněným názorem, zřejmě ovlivněn zkušeným cukrovarníkem Barelou, s nímž plán konzultoval. Barela v Thurn-Taxisově zastoupení na schůzi prohlásil, že kníže od původního záměru odstupuje a že cukrovar vybuduje vlastními silami a na své náklady.

Nově založená *Společnost cukrovarnická akcijní v Praze*, kterou tvořili velkostatkáři a podnikatelé, většinou osobní známí Rudolfa Thurn-Taxisa, během několika měsíců přebudovala bývalý vrchnostenský lihovar na výrobu cukru a na podzim 1864 zahájila první kampaň. Výroba cukru probíhala ještě zastaralou metodou, tj. lisováním z rozmělněné řepy pomocí hydraulických lisů, což znamenalo potřebu velkého množství pracovních sil a na druhé straně malou výtěžnost i nízkou kvalitu konečného produktu.

9 Papoušek Josef (1834–?), rolník ve Všelísích. Po absolvování hospodářské školy v Rabině u Vodňan a praxe na velkostatku Nové Benátky vedl rodinné hospodářství ve Všelísích a zároveň spravoval thurn-taxiský velkostatek v Nemyslovicích. Kromě aktivit při zakládání a vedení rolnických podniků se významně zapojil také do obecní i okresní samosprávy.

10 Thurn-Taxis Rudolf (1833–1904), „zlobivé dítě“ nejen v rámci vlastní rodiny, ale i veškeré české šlechty. Vystudoval práva na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Z rodového majetku zdědil velkostatky Niměřice, Cetno a Skalsko a také palác v Praze. Od mládí se aktivně účastnil politického a společenského života, byl zakládajícím členem pražského Sokola stejně jako pěveckého spolku Hlahol, funkcionářem hospodářských i kulturních spolků na Mladoboleslavsku a později v Kroměříži. Několikrát byl za politickou činnost vězněn. Významně se podílel na zřizování a správě rolnických podniků. Od poloviny šedesátých let se věnoval pouze hospodaření na rodinných a později pronajatých statcích a právníké praxi, mj. v Bulharsku a v Sasku.

Významnější rekonstrukční práce se datují teprve od poloviny osmdesátých let, kdy byla vybudována nová kotelna, kvasárna a filtrační věž, vyrostly spodiové i vápenné pece, vznikly dvě nové varny a centrifugy a výrazně rozšířeny byly i skladové prostory a dílny. V devadesátých letech 19. století, stejně jako na počátku 20. století, pak modernizace podniku, jejíž součástí bylo i vybudování železniční vlečky ke stanici Kropáčova Vrutice na trase Kralupy–Turnov v roce 1897, dále pokračovala, přičemž k zásadní inovaci došlo především v roce 1907.¹¹ To již však cukrovar stejně jako celý velkostatek byl několik let v držení nových majitelů, bratří Faltisových, a v obchodním rejstříku figuroval pod názvem *Bratři Faltisové, cukrovar ve Vrutici Kropáčové*. Zřejmě těsně před 1. světovou válkou pak byl začleněn do *České společnosti pro průmysl cukerní v Praze*, jejíž součástí zůstal až do znárodnění po roce 1945.

Vznik dalších cukrovarů v regionu spadá až do druhé, mnohem výraznější etapy rozvoje českého cukrovarnictví, tj. na přelom šedesátých a sedmdesátých let 19. století. Během dvou let bylo tehdy postaveno několik továren, přičemž kromě šlechtických podnikatelů stáli u jejich vzniku také bohatí rolníci. Časově nejstarší (avšak pouze nepatrně) se jeví být cukrovar ve Starých Benátkách, založený Leopoldem Bohumilem Thunem-Hohensteinem.¹² Stavba cukrovaru byla zahájena podle plánů F. J. Müllera v březnu 1869 v místech bývalé hájovny Ptáčník na levém břehu Jizery, přičemž materiál na stavbu byl dovážen

11 Pod vedením ředitele Augusta Riebickeho byla v roce 1893 postavena nová vápenná pec a parní kotelna o výkonu 12 kW. O rok později bylo v továrně zřízeno elektrické osvětlení. Zásadní proměnou cukrovar prošel v roce 1899, kdy byla rozšířena varna, zřízena nová difusní baterie se čtrnácti tělesy, postaveny pece k víření šťáv a technické zařízení doplněno čtyřmi mechanickými filtry. Protože veškeré práce byly provedeny bez řádného stavebního povolení, dostala se firma do zdoluhavých sporů s okresním hejtmánstvím. Rekonstrukční práce pokračovaly i v dalších letech, kdy došlo k přístavbě cukerních púd, věže pro řepný výtah a laboratoře (1901) a k rozšíření dílenských prostor, strojírny a chladírny (1906). Další úpravy probíhaly již pod hlavičkou bratří Faltisů. (Státní okresní archiv Mladá Boleslav (dále jen SOKA Mladá Boleslav), fond 1 Okresní úřad Mladá Boleslav).

12 Thun-Hohenstein Leopold Bohumil (1842–1898), příslušník jedné z větví významného šlechtického rodu, dědic panství Nové Benátky. Kromě cukrovaru obnovil v roce 1868 ve Starých Benátkách také pivovar.

přes provizorní dřevěný most převážně z panských podniků a lesů.¹³ Strojní zařízení dodaly pražské firmy Müller & Hübe a Gallauner & Stabenow. Plánovaný výkon cukrovaru byl 300 000 vídeňských centů zpracované řepy během jedné kampaně difúzní metodou s následnou rafinací části produkce. Dne 7. listopadu t. r. byla stavba dokončena a bezprostředně po vysvěcení benáteckým děkanem J. Srbem zahájila továrna první kampaň (vedenou ředitelem Lenzem a kontrolovanou sekretářem panství A. Fischerem i samotným majitelem). Výsledkem první kampaně se stalo 7 068 q vyrobeného surového cukru a 4 875 q bílého zboží, přičemž v dalších letech produkce surového cukru výrazně vzrůstala,¹⁴ zatímco u rafinovaného stagnovala.

Zvýšení produkce bylo zapříčiněno především postupující modernizací a rozšiřováním provozů, což na druhé straně zvyšovalo náklady a po několika letech přivedlo podnik do značných finančních potíží. Pokusem o řešení situace se v roce 1873 stal tříletý pronájem podniku bance Credit Finanz. Nový provozovatel usiloval zejména o zvýšení výroby bílého zboží, což však vedlo k dalšímu zadlužování, a Leopold Thun-Hohenstein raději po třech letech, 1. července 1876, převzal továrnu zpět do vlastní režie. Podařilo se mu sice produkcí rafinovaného cukru zmnohonásobit,¹⁵ a to i díky dalším rekonstrukcím,¹⁶ problémy však přesto neustále narůstaly.

Jedním z pokusů, jak krizi vyřešit, bylo také vybudování železniční

13 Přimo v místě stavby, kde byla pokácena řada starobylých dubů, byl těžen písek. Cihly dodávala nedávno založená panská cihelna v Nových Benátkách. Dřevo pocházelo z panských lesů a jeho úpravu obstarávala pila, kterou krátce před stavbou cukrovaru zřídil Leopold Bohumil Thun-Hohenstein. (SOkA Mladá Boleslav, fond 656 Cukrovar Benátky nad Jizerou).

14 Již během druhé kampaně se produkce zvedla na 14 013 q surového cukru a 10 120 q bílého zboží. Třetí kampaň (1871–1872) však již přinesla stagnaci ve výrobě surového cukru (14 065 q) a výrazný pokles v produkci bílého zboží (4 369 q). (SOkA Mladá Boleslav, fond 656 Cukrovar Benátky nad Jizerou).

15 Po rekonstrukci se v kampani 1876–1877 výroba bílého zboží zvýšila na 8 953 q a v následující kampani dokonce na 35 437 q. V kampani 1878–1879 byla výroba surového cukru vytlačena zcela na okraj, zatímco produkce rafinovaného cukru *Brodwaare* dosáhla 37 728 q. (SOkA Mladá Boleslav, fond 656 Cukrovar Benátky nad Jizerou).

16 Stavební úpravy a modernizace technického zařízení pokračovaly i v dalších letech. Významný v tomto směru byl rok 1879, kdy byly provedeny práce v celkové hodnotě 90.000 zlatých, mj. výstavba kotelny, cukerní pudy, plnirny a řepných skladů. (SOkA Mladá Boleslav, fond 1 Okresní úřad Mladá Boleslav).

vlečky ke Chrásteckému dvoru (dnešní stanici Zdětín), která z velké části nahradila dosavadní dopravu koňskými povozy po prašných a během dešťů blátivých cestách. Trasování budoucí dráhy bylo provedeno pražským stavitelem Muzikou již ve druhé polovině roku 1877, v lednu 1878 pak bylo učiněno definitivní rozhodnutí o realizaci akce. Stavební práce započaly 1. května 1878 v nákladu 125.000 zlatých, do provozu byla dráha uvedena 11. srpna 1878. Kromě toho se správa Thun-Hohensteinského panství podílela i na výstavbě dlážděných silnic, které však představovaly jen malé procento příjezdových komunikací.¹⁷ Cukrovka se přitom dovážela z mnoha okolních dvorů, z nichž jen část patřila k benátskému panství, a rovněž od řady drobných pěstitelů.¹⁸ Úsilí o vylepšení ekonomické bilance pak ze strany Leopolda Thun-Hohensteina vyvrcholilo rozsáhlou rekonstrukcí cukrovaru v roce 1881, která se výrazně dotkla i výrobní technologie.¹⁹ Ani tato značná investice však zásadní změnu nepřinesla.

Není tedy divu, že v roce 1886 přešel cukrovar do rukou Hospodářské úvěrní banky, jednoho z největších věřitelů benátského podniku. Nový majitel však neměl v úmyslu cukrovar provozovat a již po roce jej prodal vídeňské Zemské bance, která ihned přikročila k zásadní změně, totiž ke zrušení výroby bílého cukru. V roce 1892 byla v cukrovaru zavedena elektřina, zatím jen pro osvětlení provozů i kanceláří, které nahradilo původní plynové lampy. V roce 1898 pak banka utratila 60.000 korun v investicích do dalšího rozšíření továrny, které přineslo možnost zpracování 465 000 q řepy během jedné kampaně,

17 V roce 1879 byla zprovozněna dlážděná silnice z Mladé do Strak, jež se měla stát první etapou plánované komunikace z Benátek do Nymburka. Ve stejném roce byla vybudována trasa ze Starých Benátek k zámečku Bon Repos, kde se na nákladech kromě správy panství podíleli i někteří nájemci okolních dvorů. Silnice Mladá Milovice zatím zůstala jen ve stádiu úvah. (SOKA Mladá Boleslav, fond 1 Okresní úřad Mladá Boleslav).

18 Řepa byla do cukrovaru dodávána převážně z okolních dvorů a statků, konkrétně ze Starých Benátek, Dražic, Kbelu, Chrástu, Předměřic, Zdětína, Hřivna, Sovinek, Všelís, Mečeříže, Kropáčovy Vrutice, Kostelního Hlavna, Hlavence, Milovic, Strak, Jiřic, Bělé pod Bezdězem, Mnichova Hradiště, Rokytovce, Borče. (SOKA Mladá Boleslav, fond 656 Cukrovar Benátky nad Jizerou).

19 Rekonstrukční práce v roce 1881 obsahovaly stavbu nové kotelny s kominem, instalaci další centrifugy systému Pilé, vyzdění spodiové pece, montáž vakua na výrobu syrobu a úpravu váhy. (SOKA Mladá Boleslav, fond 1 Okresní úřad Mladá Boleslav).

tj. kolem 5 500 q denně.²⁰ Rozsáhlé úpravy řídil ředitel Jiří Mühlbeck, jedna z výrazných postav v historii benáteckého cukrovaru.

Ani Zemská banka však nesetřvala v držení cukrovaru příliš dlouho, neboť z její strany jmenovanému vedení se nedařilo provozovat podnik s trvalým ziskem. V roce 1904 celé benátecké panství, a tedy i továrnu, zakoupil Rudolf Ferdinand Kinský,²¹ poslední šlechtický majitel, jenž zároveň od Leitenbergů získal i sousední panství Lysá nad Labem. Hned v prvních letech své „vlády“ vydatně investoval do rozvoje podniku a dosáhl výkonu 560 000 q zpracované cukrovky v kampani 1907–1908.²² Modernizace pokračovala i v dalších letech, nicméně ziskové kampaně nadále zůstávaly spíše výjimkou a naopak zadluženost firmy neustále narůstala. Jedním z pokusů o řešení kritické situace ze strany rolníků bylo založení Družstva pro zpeněžení cukrovky v roce 1914, jež mělo zabezpečit výhodné nákupní i prodejní ceny a zajistit podíl na zisku v poměru k dodané řepě.

První světovou válku ještě cukrovar s odřenými zády přečkal, poté se však jeho situace stávala neúnosnou, což se nezměnilo ani po zvýšení cen cukerních výrobků ani díky kvalitní manažerské práci nového ředitele Aloise Diveckého, která znamenala i další modernizaci výroby.²³ V roce 1924 proto Rudolf Kinský prodal továrnu akciové společnosti *Rosicko-Oslavanská rafinerie cukru* a tím „šlechtickou“ kapitolu její historie definitivně ukončil. Spíše kvůli uzavření tématu proto uvádím,

20 Zemská banka investovala do úprav v roce 1898 celkem 60.000 zlatých. Finanční prostředky byly využity především na zásadní úpravu odpařovací stanice a na zřízení elektrického osvětlení celého areálu. (SOKA Mladá Boleslav, fond 1 Okresní úřad Mladá Boleslav).

21 Kinský Rudolf František (1859–1930), příslušník méně významné větve slavného šlechtického rodu Kinských z Vchynic a Tetovic. Věnoval se především podnikatelským aktivitám na panstvích Nové Benátky a Lysá nad Labem, avšak s nevelkým úspěchem. V roce 1919 o část majetku v rámci pozemkové reformy přišel. Poté, co o pět let později prodal panství Nové Benátky včetně cukrovaru, strávil zbytek života v Lysé nad Labem.

22 Kinského rozsáhlé investice byly již v roce 1904 zahájeny instalací nového zařízení na sušení řízků a na jejich smíchání s melasou. Současně došlo k montáži dvou odpařovacích přístrojů. V roce 1907 byla zkolaudována nová vápenná pec. O dva roky později následovala rekonstrukce míchacích strojů a v dalším roce i modernizace kotelny. V roce 1912 zakončila práce předválečného období přestavba usazovacích jam. (SOKA Mladá Boleslav, fond 1 Okresní úřad Mladá Boleslav).

23 V roce 1920 bylo pořízeno vodní splachovací zařízení na řepu. Další práce již spadají do období, kdy benátecký cukrovar byl součástí akciových společností. (SOKA Mladá Boleslav, fond 656 Cukrovar Benátky nad Jizerou).

že v roce 1928 byl cukrovar začleněn do *Rafinerie cukru Krásné Březno a. s. v Praze* a za nacistické okupace se stal součástí *Labsko-kostelecké rafinerie cukru a. s.* Jeho historii pak zakončilo znárodnění v roce 1945 a konečné zrušení v roce 1949, zdůvodněné vysokými výrobními náklady a produkcí nezapadající do celostátního plánu. K 1. lednu 1950 byly objekty cukrovaru a část technologie převedeny pod *Spojené závody na výrobu karborunda a elektřinu*.

O historii cukrovaru v Mnichově Hradišti pojednává PhDr. Jan Hozák, proto se zmíním pouze o nejvýznamnějších okamžicích jeho vývoje. Dědic Kristiána z Valdštejna, o němž jsem se již zmínil v souvislosti s nedlouhou existencí cukrovaru v Zájezdech, Arnošt František z Valdštejna²⁴, uvažoval o postavení nového podniku na výrobu cukru od poloviny šedesátých let 19. století, v souvislosti s výstavbou železniční trati Kralupy–Turnov. Původní úvahy směřovaly ke Klášteru nad Jizerou a k lokalitě u Valchy, jenže majitelé tamních pozemků zareagovali na výzvu k prodeji rázným zvýšením cenových požadavků, které se tak staly z hlediska hraběte neúnosnými. Proto bylo pro stavbu cukrovaru zvoleno nové místo poblíž mlýna Haškov u Mnichova Hradiště, kde továrna na přelomu let 1869–1870 také skutečně vyrostla nákladem 513.650 zlatých. Oproti sousedním cukrovarům měla od počátku výhodu blízkosti železniční stanice, takže nebylo problémem okamžitě vybudovat vlečku. Nový podnik byl v září 1870 zanesen do obchodního rejstříku jako *Exzellenz Graf Waldstein-Wartenberg'sche Zuckerfabrik in Münchengrätz*.

Cukrovka byla do továrny dodávána převážně z valdštejnských velkostatků, nemalé procento však smluvně zajišťovali rolníci z okolních obcí. Pod dlouholetým vedením ředitele Karla Misíka byl produkován konzumní i rafinovaný cukr, přičemž surový cukr se dovážel z cukrovarů v Horkách, Dobrovici a Svijanech. K zásadní rekonstrukci podniku se poprvé přikročilo mezi léty 1891–1893, kdy byla rafinerie s konečnou

24 Z Valdštejna Arnošt František (1821–1904), další z majitelů panství Mnichovo Hradiště, který se zaměřil na podnikatelské aktivity. Kromě výstavby cukrovaru se zasloužil o přestavbu areálu zámku v Klášteře Hradišti pro účely pivovaru, jenž se brzy stal jedním z nejvýznamnějších na českém území. Vlastnil i řadu dalších statků v Čechách a v Uhrách. Byl jmenován c. k. komorním radou a dědičným členem panské sněmovny.

platností zrušena.²⁵ Další modernizace proběhla v letech 1904–1905 a jejím výsledkem bylo mj. i připojení cukrovaru ve Svijanech jako filiálního provozu.²⁶ Do třetice se nový majitel Arnošt Karel z Valdštejna²⁷ pokusil o zefektivnění provozu zděděné firmy v roce 1908, ani jemu se však nepodařilo vylepšit dosavadní ztrátovou bilanci. Po konzultacích s ekonomickými odborníky proto byl cukrovar v roce 1913 nabídnut rodinné firmě Schoeller, která již dva roky úspěšně vedla hospodaření valdštejnských zemědělských podniků. Její zástupci s nákupem souhlasili a od uvedeného roku tedy továrna vystupovala pod názvem *Schoeller & Co. A.G. Zuckerfabrik Münchengrätz*. V této podobě cukrovar existoval až do roku 1945, kdy byl jako „podnik v německých rukou“ okamžitě znárodněn.

V tomtéž roce 1870 byl do provozu uveden cukrovar ve Vlkavě, založený již několikrát zmíněným podnikavým Hugo Maxmiliánem Thurn-Taxisem. Jeho obrovskou výhodou byla poloha přímo u železniční stanice na trati z Mladé Boleslavi do Nymburka a tedy minimální problémy s dopravou cukrovky i hotového cukru. Dopravní podmínky se navíc brzy ještě vylepšily zřízením odbočky do Nového Dvora (dnes součástí obce Oskořinek).

Podnik prošel výraznou modernizací na konci devadesátých let, již zásluhou Alexandra Thurn-Taxisa a ředitele thurn-taxiských cukrovarů Antonína Čiňovského. Další modernizace nastala v roce 1908 a zejména o tři roky později, kdy ji řídil již uvedený Heřman Cron. Po první světové válce do vlkavského cukrovaru výrazné investice nesměřovaly, byla však alespoň vylepšena dopravní situace vybudováním dalších odboček mezi Jizbicemi a Patřínem a z Vlkavy do Mcel a do Studečku. Podnik

25 V tomto období byly vybudovány nové difusní baterie, sestávající z dvanácti členů po 45 hl., instalovalo se rovněž nové saturační čerpadlo. Odparka byla rozšířena na čtyřčlen a doplněna mokrou vývěvou pro vakua. Ve stejné době vyrostla i velká Steinmanova vápenka, po roce změněná na Neumanovu. Výkon cukrovaru stoupl rovněž přistavěním čtyř odstředivek. (Státní oblastní archiv v Praze (dále jen SOA Praha), fond 447 Ústřední správa valdštejnských velkostatků, Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem, Doksy).

26 Pod vedením nového ředitele Karla Fritsche byla ze Svijan do Mnichova Hradiště převezena dvě odpařovací tělesa, ležaté vakuum, Khernova vápenka, odměrka na vápenné mléko, melaxéry a rychloproudé ohřivače. (SOA Praha, fond 447 Ústřední správa valdštejnských velkostatků, Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem, Doksy).

27 Z Valdštejna Arnošt Karel (1849–1913), majitel panství Mnichovo Hradiště. Pokračoval v modernizaci cukrovaru stejně jako pivovaru v Klášteře Hradiště.

ostatně sdílel osudy svého dobrovického souputníka, včetně začlenění do jmenovaných akciových společností. Za 2. světové války sloužila vlkavská železniční stanice i přilehlé vlečky jako překladiště zbraní a munice pro blízké sklady wehrmachtu. A právě tato skutečnost se stala cukrovaru osudnou. Dne 10. března 1945 došlo od jisker projíždějícího vlaku k explozi munice na poblíž stojícím vojenském vlaku a následně vypukl katastrofální požár v továrně, který zničil většinu budov i zařízení. Po osvobození země od nacistických okupantů se zástupci okolních obcí i zaměstnanců pokoušeli formou petic, rezolucí z mnoha schůzí a dalších intervencí u příslušných orgánů dosáhnout rekonstrukce poničeného areálu a obnovení provozu, nikdy se to však již nepodařilo.

Rovněž v roce 1870 byl uveden do provozu nový cukrovar, vybudovaný „na zeleném poli“ poblíž Brodců nad Jizerou, nicméně ještě na katastru obce Horky, hrabětem Ervinem Nostitzem-Rieneckem.²⁸ Hrabě byl také majoritním vlastníkem akcií o celkové hodnotě 240.000 zlatých v nově založené akciové společnosti, která podnik několik let vlastnila a přes určité problémy vcelku bez úhony přečkala i hospodářskou recesi po bankrotu na vídeňské burze v roce 1873 a další krize v příštích letech. Potíže s dopravou surovin i odvozem hotového cukru byly z velké části vyřešeny stavbou železniční vlečky do nejbližší stanice Chotětov.

Továrně se nevyhnuly spory s brodeckými živnostníky a tím pádem zasahovaly do jejího provozu často úřední orgány. Přesto pracovala zejména na počátku 20. století na solidní úrovni a její roční výkon se pohyboval kolem 300 000 q zpracované cukrovky.

Po roce 1918 se – i v souvislosti s pozemkovou reformou a tedy značným omezením majetkové podstaty – postupně snižoval akciový podíl rodiny Nostitzů-Rienecků a tím klesal i jejich vliv na výrobu. Rozhodující slovo ve vedení pozvolna získávali bohatší rolníci a není tedy divu, že na počátku dvacátých let byl původní rodinný podnik definitivně přeměněn na *Spolkový rolnický cukrovar Horka*. V této podobě fungoval až do 15. července 1947, kdy byl výnosem ministerstva výživy zařazen pod *Hospodářskou skupinu Čsl. průmyslu cukrovarnického, n. p. Praha*, a tedy fakticky znárodněn.

Rudolf Thurn-Taxis a Josef Papoušek, o kterých již byla řeč

28 Nostitz-Rhienec Karl Erwin (1850–1911), příslušník významného šlechtického rodu. Jako majitel panství Horky nad Jizerou usiloval o jeho ekonomický vzestup nejen založením cukrovaru, ale také významným rozšířením pivovaru, cihelny a dalších podnikatelských objektů.

v souvislosti s plánem na založení cukrovaru v Kropáčově Vrutici, se k myšlence vzniku rolnického cukrovaru vrátili po prusko-rakouské válce v roce 1866. K jejich iniciativě se připojil také Jan Nepomuk Krouský,²⁹ majitel usedlosti v Katusicích, veřejně a politicky činná osobnost celostátního významu, jehož podpořili i další bohatí rolníci z okolí, zejména Václav Honzů z Krásné Vsi, Josef Jíra z Tajné, Václav Pražák z Kovance a Josef Vepřík ze Sudoměře. V průběhu roku 1868 se v několika obcích konaly schůze, jejichž cílem bylo jednak získat rolníky pro upsání akcií nového podniku, jednak vybrat nejvhodnější místo pro jeho stavbu. Obojí se podařilo: 27. února 1868 byl na schůzi ve Skalsku zvolen 24-členný přípravný výbor *Společné továrny na cukr v Dolním Cetně* v čele s předsedou Rudolfem Thurn-Taxisem, místopředsedou Janem Nepomukem Krouským a pětičlennou správní radou, v níž nechyběl nikdo z iniciátorů projektu. Krouský jako autor návrhu stanov, předneseného 23. března 1868 na schůzi v Katusicích, předestřel, že by mělo být vydáno 400 „plných“ akcií po 400 zlatých, základní kapitál by tedy byl 160.000 zlatých. Později měly být emitovány i dělené akcie po 1.000 zlatých. Za jednu akcii měl její držitel dodat cukrovaru 100 vídeňských centů řepy.³⁰ Trvání společnosti bylo zatím omezeno na dvanáct let s tím, že po uplynutí této doby bude rozhodnuto o dalším postupu. Zároveň došlo mezi účastníky k dohodě, že ideální lokalitou pro provoz cukrovaru bude Dolní Cetno, vyznačující se dostatkem kvalitní vody, poměrně rozsáhlou potenciální úložnou plochou pro řepu a vhodnými polnostmi v okolí. Na téže schůzi byl zvolen nový přípravný výbor, v jehož čele opět nemohl stát nikdo jiný než J. Krouský, který tak po necelém měsíci vystřídal R. Thurn-Taxise. Díky souhlasu pražského místodržitelství, vydaného 26. dubna 1868, díky půjčkám z několika

29 Krouský Jan Nepomuk (1814–1876), majitel usedlosti v Katusicích, významný představitel rolnictva a aktivní účastník společenského a politického života od třicátých do sedmdesátých let 19. století. Podílel se na organizování táborů lidu na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Kromě cukrovaru v Dolním Cetně stál rovněž u zrodu Rolnického pivovaru v Podkování.

30 V návrhu stanov bylo dále obsaženo, že vypsáné akcie je nutno zaplatit nejpozději do 31. října 1869, a to měsíčními splátkami po 5 %, s výjimkou první splátky v dubnu 1868, která měla činit 10 %. (Archiv rodiny Krouských).

regionálních peněžních ústavů³¹ a rovněž díky poměrně rychlému vyřízení všech úředních povolení mohla být již v létě 1868 zahájena stavba.³² V srpnu bylo jmenováno vedení továrny v čele s ředitelem Kempem a správcem Emilem Demuthem a rovněž proběhla volba nové pětičlenné správní rady, přičemž předsedou se stal R. Thurn-Taxis. Dne 8. prosince 1868 byla továrna vysvěcena a po deseti dnech se zahájila první kampaň, během níž bylo zpracováno 38 259 q řepy. Továrna od počátku vyráběla surovou šťávu z řízku a to difúzní metodou, přičemž v letech 1870–1872 bylo kromě surového cukru produkováno i bílé zboží.³³ První dodávka cukru došla na adresu firmy Thorsche a synové v Praze 13. ledna 1869.

Jelikož nabídka cukrovky od zakládajících členů výboru ani z velkostatků R. Thurn-Taxise nedostačovala, bylo vydáno několik výzev rolníkům, aby se zaměřili na pěstování této lukrativní plodiny, a zároveň, aby uzavřeli s novým cukrovarem dodavatelské smlouvy.³⁴ V tomto směru bylo v následujících letech dosaženo určitého pokroku, první kampaně – až do roku 1872 – byly nicméně ztrátové a mezi akcionáři vzrůstala nespokojenost. Ta byla zřejmě jedním z důvodů, proč R. Thurn-

31 Městská spořitelna v Mladé Boleslavi poskytla půjčku ve výši 10.000 zlatých, firma Freund z Prahy, která se zabývala prodejem řepného semene, přispěla vysokou částkou 60.000 zlatých. Další úvěry byly získány u hraběte Pachtý, u Občanských záložen ve Mšeně a v Turnově a u firmy Bendelmayer a Rašín v Praze. (HONZŮ, Věnceslav, *Padesát let trvání společné továrny na cukr v Dolním Cetně 1868–1918*. Dolní Cetno 1918, s. 18).

32 Za dohledu stavitelů Mráze a Štěpánka z Mladé Boleslavi byla stavba cukrovaru provedena ve vlastní režii jeho zakladatelů. Strojní zařízení dodala proslulá pražská firma Breitfeld & Daněk z Karlína za 74.508 zlatých, pouze kotle byly výrobkem firmy Ringhoffer, která za ně vyinkasovala 41.918 zlatých. (*Almanach VII. sjezdu československých inženýrů v Mladé Boleslavi v červnu 1927*. Mladá Boleslav 1927, s. 215).

33 Kromě homolového cukru byl výhradně pro potřebu akcionářů vyráběn také cukr krystalový. (HONZŮ, Věnceslav, *Padesát let trvání společné továrny na cukr v Dolním Cetně 1868–1918*. Dolní Cetno 1918, s. 32).

34 Rolníkům byla nabídnuta poměrně výhodná smlouva na nákup řepného semene jako protiváha prodeje cukrovky s tím, že jim může být navíc poskytnuta peněžní záloha. V únoru 1871 bylo u pěstitelů, kteří smlouvu uzavřeli, její znění upřesněno v tom smyslu, že jsou povinni řepu dovážet buď přímo do továrny nebo do skladišť u Vrátna, v Hřivenském Dole a u Chotětova. Záloha byla poskytována ve výši 10 a později 15 zlatých za jednu míru obdělávaných pozemků. V roce 1876 pak byla ke smlouvě přičleněna klauzule o možnosti výměny cukrovky přímo za cukrové produkty se závazkem odebrat 15 % zboží v podobě řízku. (Archiv rodiny Krouských).

Taxis 8. října 1870 rezignoval na post předsedy správní rady a proč na jeho místo postoupil J. Krouský. Pod jeho vedením došlo v ekonomice továrny k obratu, když v roce 1872 správní rada a pěstitelé převzali vzniklé dluhy a za jejich splacení ručili vlastním majetkem. Cukrovar tak získal možnost pořídit si u peněžních ústavů výhodné půjčky, které se díky dalším, již ziskovým kampaním, podařilo poměrně rychle uhradit.

Další okolností, která přispěla k obratu ve vývoji továrny, se stalo jmenování vynikajícího odborníka Karla Kubese³⁵ na místo ředitele. Kubes na tomto postu vystřídal po dvou letech manažersky méně schopného Josefa Fiedlera, dosazeného na ředitelskou židli proti vůli části výboru.³⁶ Přímou vzorově přitom spolupracoval s J. Krouským, jehož možnosti věnovat se správě cukrovaru však čím dál více limitoval zhoršující se zdravotní stav. V září 1875 byl znovu zvolen předsedou výboru, zdráhal se však nominaci přijmout, neboť si byl vědom, v jaké situaci se nachází. Nakonec se dal ostatními členy výboru přemluvit, po necelém roce, 21. července 1876 se však funkce definitivně vzdal a ani další naléhání kolegů jeho rozhodnutí nezměnilo.

Když 4. října 1876 zemřel, logicky na jeho místo postoupil dosavadní místopředseda Josef Vepřík,³⁷ rolník ze Sudoměře, který stál od počátku Krouského po boku při zakládání podniku. Novým místopředsedou se stal rolník Jan Vaněk z Katusic. Průběh událostí kolem Krouského odchodu ukázal, že natolik početný orgán, jakým doposud výbor byl, je málo pružný a špatně použitelný k nezbytně rychlému rozhodování. Po dlouhých diskusích bylo v květnu 1879 odhlasováno zrušení výboru

35 Kubeš Karel (1844–1911), absolvent polytechnického ústavu v Praze. Cukrovarnickou praxi vykonával v Čakovicích, kde byl v roce 1865 jmenován technickým adjunktem a v roce 1869 cukrmistrem. Po krátkém působení v Rokycanech se k 1. srpnu 1872 stal ředitelem cukrovaru v Dolním Cetně a v této funkci setrval až do roku 1900. Na odpočinku žil v Praze. Proslul jako obětavý mecenáš mnoha spolků a iniciativ z oblasti školství, zdravotnictví a sociální péče, pro chudé studenty založil několik nadací.

36 Fiedler předtím působil v několika cukrovarch v Uhrách a na ředitelské místo v Dolním Cetně byl dosazen proti vůli části výboru, což vyvolalo mezi jeho členy značnou nelibost. (Archiv rodiny Krouských).

37 Vepřík Josef (1831–1907), po celý život hospodář na rodinném statku v Sudoměři. Již za života J. Krouského mu stál věrně po boku při všech jeho aktivitách na poli samosprávy, organizování rolnictva a podnikání, po Krouského smrti pak převzal „štafetu“ a stal se jedním z představitelů rolnického stavu, mj. jako funkcionář mnoha spolků a poslanec zemského sněmu.

a naopak rozšíření správní rady, která se tak stala rozhodujícím řídicím orgánem.³⁸ Třicet akcionářů se však s tímto výsledkem nesmířilo a z podniku odešlo.

Nové či spíše obnovené vedení cukrovaru promptně rozhodlo o stavbě železniční vlečky k turnovsko–kralupské dráze, konkrétně do stanice Chotětov, neboť dosavadní způsob dopravy pomocí povozů se ukázal být málo efektivním.³⁹ Původní úvahy sice směřovaly k přípojce do stanice Krnsko, odkud doposud putovala do Cetna řepa a kam byly naopak odváženy řízky i hotový cukr, vzhledem k hojnosti vhodných řepných polí v okolí však byl zvolen jako optimální řešení právě Chotětov. Po schválení trasy pochozí komisí 5. března 1881 proběhla vlastní stavba dráhy firmou J. Friedländer & Hauptmann z Královských Vinohrad od 5. března do 13. září 1881 s celkovými náklady 177.932 zlatých, které z velké části byly uhrazeny pomocí půjčky jednotlivých akcionářů ve výši 2.000 zlatých. Nová trať byla jako neveřejná používána dlouho pouze pro nákladní dopravu.

Další okolností, která ovlivnila vývoj továrny, byl prodej bezenského velkostatku Nejvyššímu c. k. rodinnému fondu, tedy vlastně do rukou panovnického rodu Habsburků. Správa fondu okamžitě projevila úsilí získat do svého držení další akcie k dosavadnímu počtu 140, což se jí brzy díky výhodné cenové nabídce podařilo. Připojením dalších 75 a půl akcie se fond stal majoritním vlastníkem; tato skutečnost však kupodivu neměla výrazný vliv na situaci cukrovaru, neboť správa velkostatku byla přístupná dohodě a nevyvolávala žádné větší konflikty se zástupci rolníků. Jedinou a zcela logickou změnou bylo, že post místopředsedy správní rady od roku 1881 zastával správce velkostatku či některý z jeho

38 Kromě J. Vepřika byli 16. lednu 1881 do správní rady zvoleni rolníci Jan Vaněk z Katusic, Josef Papoušek ze Všelís, Karel Matouš z Katusic, Václav Hončl ze Sudoměře, hospodářský správce z Horek Josef Herschman, zvěrolékař MVDr. Václav Černý z Kovance, František Špringl z Vrátna a právník JUDr. Trautenberger z Prahy. (HONZŮ, Věnceslav, *Padesát let trvání společné továrny na cukr v Dolním Cetně 1868–1918*. Dolní Cetno 1918, s. 27).

39 Cukr byl původně odvážen koňskými povozy k železniční stanici v Krnsku, kde byl naložen na vagóny. Pro tyto účely vznikla v roce 1879 v areálu továrny konírna pro osm párů a zřízeno úřednické místo „hospodářského“ k dohlížení na potahy. Cukrovar se zároveň finančně podílel na stavbě silnic Chotětov–Velké Horky a Dolní Cetno–Pětikozly (1868), Zámostí–Strenice (1872), Dolní Cetno–Strenice (1877), Podkováň–Kovánek (1886) a Dolní Cetno–Niměřice (1889). Přispíval rovněž na jejich průběžnou údržbu. (HONZŮ, Věnceslav, *Padesát let trvání společné továrny na cukr v Dolním Cetně 1868–1918*. Dolní Cetno 1918, s. 42).

podřízených a že také mezi členy správní rady zasedali čtyři zástupci velkostatku, čímž fond získal nadpoloviční většinu. Již předtím správní rada rozhodla, že existence podniku bude prodloužena o dalších šest let, tedy do června 1886. Na valné hromadě 30. srpna 1885 pak bylo rozumně odsouhlaseno, že se trvání cukrovaru prodlužuje na neurčito.

V celé doposud nedlouhé historii cukrovaru pochopitelně docházelo k drobným úpravám a průběžně i k modernizaci technologického vybavení. Zásadnější rekonstrukce proběhly v letech 1884, 1888 a 1904.⁴⁰ Významně se zlepšilo také zásobování vodou, přičemž vedení podniku muselo řešit stížnosti okolních obcí i velkostatků na znečišťování jejich vodních zdrojů.⁴¹ V řadě obcí byly rovněž vybudovány řepné váhy, které

40 Rekonstrukce v roce 1884 obnášela zejména instalaci trojčlenného difuséru systému Rilieux-Lexa, tři centrifug, transportéru na řízky, dvou parních kotlů, výhřevné plochy soustavy Tischbein a dvou ohřivačů na difusní šťávu. V roce 1888 přibyla nová řepní pračka, byly vystavěny řepné splavy, vyrostlo zvedací řepné kolo do dvou praček a bylo přikročeno-přikročilo se k výměně dvou difusních baterií a k montáži další o jedenácti členech. Díky nové elektrocentrále byl cukrovar nadále osvětlován pomocí elektrického proudu. Zásadní proměna továrny v roce 1904 pak přinesla rozšíření tříčlenné odparky na čtyřčlennou, instalaci suché vývěvy na místo několika mokrých, stavbu věže pro difusní rezervy, instalaci čtyř rychlo Proudých ohřivačů pro difusní šťávu a montáž barometrických kondenzátorů. (HONZŮ, Věnceslav, *Padesát let trvání společné továrny na cukr v Dolním Cetně 1868–1918*. Dolní Cetno 1918, s. 33).

41 Např. v roce 1871 si stěžovala majitelka panství Stránov Marie hraběnka Valdštejn-Vartemberková na znečišťování Strenického potoka cukrovarnickými splašky. Obdobně postupovaly i obce rozmístěné podél toku, zejména Cetno, Strenice a Niměřice. Vedení cukrovaru proto již od počátku napomáhalo při budování dalších vodních zdrojů v podobě hloubkových studní. Dvě studně ve Strenicích (1868 a 1874) byly vyvrtány přímo na náklady cukrovaru, na zřízení dalších ve Velkých Horkách a u mlýna v Podčejku se podnik významně podílel. Téměř třicet let musel cukrovar rovněž platit mlynářům na dolním toku Strenického potoka náhrady za znečištění vody. Situace se výrazně změnila teprve po vybudování odpadního a čerpacího zařízení v letech 1895–1898. (HONZŮ, Věnceslav, *Padesát let trvání společné továrny na cukr v Dolním Cetně 1868–1918*. Dolní Cetno 1918, s. 41 a 42).

napomohly k urychlení dodávek a distribuce cukrovky.⁴² V devadesátých letech pak došlo především k vylepšení dopravní situace v regionu, což znamenalo i přímý přínos pro cukrovar. V roce 1896 byla vybudována na základě dohody několika obcí, velkostatků a rolnického pivovaru v Podkování trať Mšeno–Dolní Cetno. O rok později zakoupila trať Chotětov–Dolní Cetno Česká severní dráha a přestavěla ji na veřejnou místní dráhu, na níž brzy – od 18. října 1897 – zavedla i osobní dopravu. V rekordně krátké době, do 23. října 1897, navíc vybudovala přípojku z Dolního Cetna do Vrátna a Lobče. Další záměr – spojit železnicí Chotětov s Všelisy – se již nepodařilo realizovat. Ve stejné době vznikl projekt trati mezi Sudoměří a Starou Pakou, jehož trasa rovněž protínala řepnou oblast v okolí cukrovaru. Syn spoluzakladatele továrny Karel Krouský získal pro tuto akci podporu obcí Katusice, Líny a Bukovno, které spolu s mnoha jednotlivci upsaly pro budoucí trať své podíly. Schvalovací řízení a další přípravné práce se však protáhly až do roku 1904, kdy byla konečně udělena potřebná koncese, a tak provoz na nové trati mohl být zahájen teprve 26. listopadu 1905. Nemałym přínosem nové dráhy bylo kromě kvalitnější dopravní obslužnosti i získání pěti nových filiálních řepných vah.

Když 4. října 1907 odešel na věčnost dlouholetý zasloužilý funkcionář a předseda správní rady Josef Vepřík, byl na jeho místo okamžitě zvolen Věnceslav Honzů,⁴³ syn jednoho ze spoluzakladatelů cukrovaru. Pod jeho vedením pokračovala rozsáhlá modernizace továrny, kterou narušily teprve válečné události v letech 1914–1918. Okamžitě po vzniku samostatného Československa byly práce na modernizaci podniku obnoveny a v podstatě trvaly nepřetržitě až do konce třicátých

42 Již v roce 1869 vyrostly filiální váhy u Hřivna a u Vrátna, dva roky nato byly postaveny další u Všelisy a v Líněch. V roce 1876 byla váha z Línů přeložena do Katusic a z Vrátna do Kbelu, zatímco váha v Hřivně byla zrušena. Další váhy vznikly v roce 1882 v Borči, Borku u Bezna a Velkých Horkách, pronajata pak byla váha v Jizerním Vtelně. Po postavení dráhy Chotětov–Dolní Cetno a přípojky do Mšena ztratila většina z nich na významu a byly tedy zrušeny s výjimkou váhy v Katusicích. Naopak nové vznikly v Sudoměří a Vrátně. Po zprovoznění trasy Sudoměř–Stará Paka zanikla i váha v Katusicích, kterou nahradila nová u nádraží ve Skalsku. (HONZŮ, Věnceslav, *Padesát let trvání společné továrny na cukr v Dolním Cetně 1868–1918*. Dolní Cetno 1918, s. 43).

43 Honzů Věnceslav, (?–1922), rolník v Krásné Vsi, významný představitel samosprávy a veřejného života na Bělsku.

let.⁴⁴ Od 28. září 1924 už přitom probíhaly pod novou hlavičkou *Společný cukrovar v Dolním Cetně*.

Podnik dosahoval po celé meziválečné období solidních ekonomických výsledků a zařadil se mezi významné zástupce svého oboru. Roční produkce postupně do konce třicátých let vzrostla až na 630 000 q zpracované cukrovky, z níž bylo vyrobeno cca 110 000 q surového cukru. Problémy tak přineslo teprve období nacistické okupace. Už 28. srpna 1939 byl do čela továrny dosazen nucený správce Steinhardt, správní rada však po řadě naléhavých žádostí dosáhla 19. února 1940 jeho odvolání. Ani samozvaným německým zástupcům Ústředního ředitelství státních statků a lesů, jehož součástí byl od pozemkové reformy ve dvacátých letech také veškerý bývalý habsburský pozemkový majetek – a tedy i velkostatek Bezno – se na valné hromadě 8. října 1939 nepodařilo prosadit své návrhy, které měly výrazně posílit německý vliv na správu cukrovaru, včetně zavedení německého účetnictví. Navíc JUDr. Franz Krätschmer, který byl jako zástupce velkostatku zvolen na místopředsednický post, se ukázal být solidním partnerem při všech jednáních a dokonce důsledně chránil podnik před mocenskými zásahy okupačních orgánů. Steinhardt ovšem i v dalších letech neblaze ovlivňoval provoz cukrovaru, mj. 27. října 1942 získal zabraný dvůr v Niměřicích, odkud přicházela do Cetna významná část dodávek řepy. Cukrovar se však dokázal bránit jeho vyděračské taktice v podobě neustálých požadavků na zvýšení výkupní ceny a neplacení nájmu dle smlouvy a v odvetu mu odmítl uhradit některé dodávky řepy (v celkové ceně 315.534 korun). Vedení podniku ostatně používalo i další zčásti zdánlivě legální, zčásti zřetelně

44 Cukrovar procházel v období první republiky v podstatě neustálou modernizací. Již v roce 1919 byly dohotoveny práce přerušené za 1. světové války v důsledku nedostatku investic, včetně stavby nové kotelny a splachovacího zařízení ke skládání řepy z vagonů. Na ně navázalo vybudování čtyř řepných splavů a plavícího kanálu o rok později, doplněné výstavbou budovy pro zvedací řepné kolo a rekonstrukcí technického zařízení. Technologie byla ostatně modernizována i v roce 1922 (kalolis Kroog pro první saturaci, rychloproudý zahříváč pro lehké šťávy), v roce 1924 (dvě šťavní pumpy, samočinný zvedáč na vápenné mléko, elektrocentrála s generátorem na třífázový proud), v roce 1925 (pětičlenná odpařovací stanice, další kalolis Kroog, parní stroj se dvěma čerpadly) a v roce 1927 (refrigerant pro druhou cukrovinu, Marešův cedňák na filtraci po druhé saturaci). (*Almanach VII. sjezdu československých inženýrů v Mladé Boleslavi v červnu 1927*. Mladá Boleslav 1927, s. 217–218).

ilegální a tedy riskantní způsoby rezistence.⁴⁵

Provozní obtíže vyvrcholily na samém konci válečného konfliktu. Dne 25. února 1945 byl ze strategických důvodů zastaven provoz na trati Skalsko–Chotětov, čímž se ochromil dovoz řepy do cukrovaru. Letecký útok, který 9. května 1945 postihl řadu obcí na Mladoboleslavsku a Mělnicku, pak zasáhl také kolejiště na cetenském nádraží a poškodil i nádražní budovu. Přesto se provoz stanice podařilo obnovit již 20. května, čímž mohla být v plné výši znovu zahájena také výroba v cukrovaru, jenž byl však v roce 1947 stejně jako ostatní rolnické cukrovary v okolí znárodněn. Poslední řepná kampaň zde proběhla v roce 1958, poté byl cukrovar definitivně zrušen.

Podníceni vznikem cukrovaru v Dolním Cetně se také rolníci z okolí Mladé Boleslavi rozhodli založit obdobný podnik v blízkosti okresního města. Přípravná schůze proběhla 26. února 1871 v Debři, kde byl zvolen výbor v čele s Antonínem Honsem. Ačkoliv se původně uvažovalo o umístění továrny právě v Debři, na doporučení mladoboleslavského starosty Karla Mattuše⁴⁶ byly posléze pro její výstavbu zvoleny Čejetičky, mj. vzhledem ke skutečnosti, že právě zde fungovala mladoboleslavská železniční stanice. V žádosti o souhlas se založením družstva akcionářů budoucího cukrovaru, která byla na ministerstvo vnitra zaslána 26. března 1871, stálo, že bude upsáno 3 000 akcií po 1.000 zlatých, a že tedy základní kapitál podniku bude vytvořen ve výši 300.000 zlatých. Ministerstvo vydalo předběžný souhlas sice již 7. dubna t. r., řadu dalších měsíců však probíhaly tahanice kolem znění stanov, a tak teprve 6. listopadu obdržel výbor definitivní schvalovací výnos.

Mezitím však už probíhala stavba cukrovarského areálu v bezprostřední blízkosti čejetického nádraží. Celkové náklady stavby včetně vybavení strojním zařízením nakonec dosáhly 404.472 zlatých.

45 Patřilo k nim zadržování dodávek cukru do rafinérií, zkeslování povinných hlášení o stavu zásob železa a kovů, zaměstnávání „nadbytečných“ pracovníků, proplácení mzdy rodinám pracovníků vězněných gestapem a podpora rodinám, jejichž živitelé byli poslání do koncentračních táborů, a konečně i tiché přihlížení drobným krádežím cukru pro potřeby rodin. Nebyli bychom ovšem v Čechách, kdyby někteří ze zaměstnanců tuto možnost nezačali zneužívat. (Archiv rodiny Krouských).

46 Mattuš Karel (1836–1919), právník, okresní tajemník a poté dlouholetý starosta Mladé Boleslavi (1870–1889), čelný představitel staročeské strany, za kterou zasedal v říšské radě i v zemském sněmu. Výrazně přispěl k rozvoji celého regionu po ekonomické, společenské i kulturní stránce.

Závěrečné práce již řídil 24-členný správní výbor, zvolený na ustavující valné hromadě 15. října 1871. Po dvou měsících, 10. prosince 1871, byl cukrovar uveden do provozu.

První kampaně přinesly velice špatné ekonomické výsledky, zejména díky velké konkurenci v okolí, zdražení řepy a naopak nízkým nákupním cenám cukru. Správní výbor, od roku 1873 s novým předsedou Václavem Cicvářkem⁴⁷ v čele, se proto rozhodl k poměrně radikálnímu řešení. Za kampaň 1872–1873 nebyly vůbec vypláceny dividendy, které v předchozí sezóně zatížily už tak napjatý rozpočet, a naopak byly vydány nové akcie po 60 zlatých, jejichž nákup posílil kapitálové zázemí podniku. Pozitivní obrat nastal poměrně rychle, od poloviny sedmdesátých let byly již jednotlivé kampaně ziskové a mohlo být přikročeno k modernizaci a rozšiřování podniku, které pokračovalo i v následujících desetiletích. Rozvoji cukrovaru napomohlo i postavení železniční trasy Sudoměř–Stará Paka, na jehož stavbě a poté i provozu měl cukrovar již od roku 1894 akcionářský podíl.

I v těchto relativně příznivých letech však přetrval jeden zásadní problém, a to potíže se stálými dodávkami řepy. Z velké části se jej podařilo vyřešit až v roce 1897, kdy Okresní hospodářská záložna v Mladé Boleslavi zásluhou svého ředitele Václava Beneše a movitější rolníci skupili akcie, které doposud drželi některé peněžní ústavy či bohatí majitelé z nerolnických kruhů, a následně je rozprodali mezi drobné pěstitele cukrovky. Ti se tak stali sami podílníky podniku a byli tím bezprostředně zainteresováni na jeho rozvoji. Není divu, že po tomto kroku byl Václav Beneš v červenci 1897 zvolen do čela správního výboru. Ten pod jeho vedením přistoupil o tři roky později k založení Mladoboleslavské agencie, která definitivně urovnala v regionu poměry na řepném trhu. V roce 1909 pak cukrovar přistoupil ke kartelu surováren a rafinérií a v roce 1912 se stal členem Sdružení pěstitelů řepného semene v Semčicích a mohl tak lépe využívat výsledků výzkumů zdejšího ústavu.

Prosperita podniku trvala do roku 1914, ve válečném období však nastaly výrazné výrobní i odbytové potíže. Přesto přečkal nelehká léta bez zásadních ztrát či následků. Po roce 1918 pak nastala epocha další modernizace výroby. Ostatně není divu, když si uvědomíme, že v letech 1920–1932 zastával ředitelské místo Heřman Cron, jehož mimořádný

47 Cicvářek Václav (1838–1902), majitel mlýnů v Čejeticích a ve Vinci a později velkostatku v Lobči. Významný představitel samosprávy a rolnictva. Kvalitní operní pěvec, několikrát byl angažován v souboru pražského Prozatímního divadla.

přínos jsem konstatoval již v souvislosti s cukrovarem v Dobrovici. Kromě obnovy technologie se pozitivně projevilo také zapojení do *Hospodářského družstva skladištního, zásobního a výrobního pro okres mladoboleslavský, bělský a okolí* v roce 1924 a rovněž zakoupení části akcií Rolnické družstevní mlékárny, která se nalézala rovněž v Čejetickách, v podstatě několik desítek metrů od cukrovaru. Dva roky poté správní výbor pořídil rovněž akcie dobrovického cukrovaru a prodal je dalším řepářům, čímž je ještě více připoutal ke svému podniku.

Úspěšný vývoj bez větších výkyvů pokračoval i ve třicátých letech, přičemž od 31. prosince 1931 již probíhal pod hlavičkou *Sdružení mladoboleslavských cukrovarů*. V roce 1934 byla zavedena výroba bílého cukru v podobě rafinádního krystalu. Po další rozsáhlé rekonstrukci v letech 1936–1937 dosáhla denní výroba již 900 q zpracované řepy, přičemž po přidělení tzv. rafinádního kontingentu ji ze dvou třetin tvořilo bílé zboží. Ve fázi příprav se nacházela také výroba cukrových kostek.

Po nelehkém, avšak poměrně bez úhony zvládnutém období nacistické okupace, se výroba v plné míře znovu rozběhla v průběhu roku 1945, i když zatím zcela nedosáhla předválečné úrovně. V okamžiku znárodnění cukrovaru, tj. v roce 1947, představovala 7 680 q denně zpracované řepy.

Historie cukrovarů na Mladoboleslavsku je jednou z významných kapitol dějin tohoto průmyslového oboru na českém území. Cukrovarnická výroba a s ní související pěstování cukrovky se zároveň staly důležitým fenoménem, ovlivňujícím každodenní život obyvatelstva většiny mladoboleslavského regionu. Další bádání v rozsáhlých, zejména archivních pramenech může přinést v této oblasti ještě řadu nových a mnohdy snad i překvapivých poznatků.

Seznam literatury a pramenů

Almanach VII. sjezdu československých inženýrů v Mladé Boleslavi v červnu 1927. Mladá Boleslav 1927, 432 s.

BENEŠ, Luděk, Podnikání šlechty na Mladoboleslavsku. In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší: supplementum 13*, NAVRÁTIL, Ivo (ed.), Mladá Boleslav 2009, s. 301–329.

BENEŠ, Luděk – MĚSTECKÁ, Sylva – VEVERKA, Přemysl, *Historie*

a současnost podnikání na Mladoboleslavsku. Žehušice 2001, ISBN 80-902919-5-3, 223 s.

DUDEK, František, *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách: příspěvek k hospodářským dějinám 30. a 40. let 19. století. In: Práce Oblastního muzea v Poděbradech: řada B, č. 9, Poděbrady 1973, 68 s.*

FRONĚK, Daniel, *170 let výroby cukru v Dobrovici. Dobrovice 2001, ISBN 80-239-0279-2, 124 s.*

HERČÍK, Karel, *Dobrovice: 450 let městem 1558–2008. Dobrovice 2008, ISBN 978-80-254-1991-5, 159 s.*

HONZŮ, Věnceslav, *Padesát let trvání společné továrny na cukr v Dolním Cetně 1868–1918. Dolní Cetno 1918, 62 s.*

KLUDAN, Ladislav – BACHTÍK, Stanislav – ZLÁMAL, Vladislav (eds.), *Mladá Boleslav – Lysá nad Labem – Nové Benátky. Národohospodářská propagace Čech a Moravy: řada A, svazek XXIV, Brno 1941, 215 s.*

Kolínské cukrovarny n. p. závod 03 Čejetičky. 100 let 1871–1971. Propagační dvojlist ke 100. výročí založení cukrovaru v Čejetičkách.

ŠIMON, Alois, *Příspěvek k historii cukrovarnictví na Hradištsku. Od Ještěda k Troskám VI, 1927, č. 3, 4, 5, s. 81–82.*

Archiv rodiny Krouských.

SOA Praha, fond 447 Ústřední správa valdštejnských velkostatků, Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem, Doksy.

SOKA Mladá Boleslav, fond 656 Cukrovar Benátky nad Jizerou.

SOKA Mladá Boleslav, fond 1661 Spolkový rolnický cukrovar Horka - Brodce.

SOKA Mladá Boleslav, fond 1 Okresní úřad Mladá Boleslav.

01/ Rudolf Thurn-Taxis (1833–1904), Fotoarchiv Muzea Mladoboleslavská

02/ Cukrovar v Kropáčovč Vrtnici po roce 1920, Archiv Národního technického muzea

03/ Úředníci cukrovaru v Benátkách, 1883, Fotoarchiv Muzea Mladobolesavska

04/ Benátky nad Jizerou kolem roku 1900, v popředí areál cukrovaru, Fotoarchiv Muzea Mladoboleslavsko

05/ Cukrovar v Benátkách po roce 1920, Archiv Národního technického muzea

06/ Cukrovar v Brodčích po roce 1920, Archiv Národního technického muzea

07/ Jan Krouský (1814–1876), Fotoarchiv Muzea Mladoboleslavka

08/ Cukrovar v Čejetických po roce 1920, Archiv Národního technického muzea

09/ Karel Mattuš (1836–1919), Fotoarchiv Muzea Mladoboleslavská

K počátkům Stoupalova cukrovarnického koncernu na Moravě

František Čapka, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity,
Brno

Origins of Stoupal's Sugar Group in Moravia

The paper describes the operation and activities of Stoupal's sugar group in the Moravian sugar business roughly in the first decade of the new Czechoslovak state (until 1927). The foundations of the monitored joint-stock company operating in the sugar industry were laid in Hodonín, where the company was established in 1910. With the help of the Agrarian Bank other sugar-producing factories in Moravia joined this joint-stock company, which initially consisted of two Hodonín sugar factories. The central figure of this process was Viktor Stoupal. Particularly through the so-called 'introduction of farming' events, he managed to gradually gain control over sugar factories especially in the South Moravian region: Bzenec, Židlochovice, Břeclav, Pohořelice, Ždánice, Tovačov. In the initial stage preconditions were created for increasing the capital of this joint-stock company, which led to its constant organizational and economic strengthening. This resulted in the creation of the largest and richest sugar complex not only in Moravia, but also throughout the Czech Lands; in the terminology of that era it was referred to as "Stoupal's Sugar Group".

(Translated by the Author)

Situace do roku 1918

Přiblížení aktivit a pohledu na postavení Stoupalova cukrovarnického koncernu v rámci moravského, resp. českého cukrovarnického podnikání se neobejde bez připomenutí si několika skutečností, které mají i obecnější charakter. První se týká **zakladatelského období**.

Základy sledované *Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický* (ASPC), tedy Stoupalova cukrovarnického koncernu, byly položeny v Hodoníně. První cukrovar zde založil v roce 1865 známý vídeňský obchodní dům Karl Stummer & Co., vlastníci již cukrovar v Oslavanech;

jak bývalo tehdy často zvykem, byl hodonínský cukrovar postaven současně s lihovarem. Cukrovar pracoval jako smíšený závod a vyráběl tehdy jediný zavedený druh rafinády – homole. Hodonínský cukrovar zpracovával cukrovou řepu z nejbližšího okolí, především z císařských statků. Postupně se však dostával do nesnází. Toho využil místní majitel mlýna a pekárny Adolf Redlich (připomeňme si, že se jednalo o otce ministra financí v poslední předlitavské vládě Heinricha Lammasche – dr. Josefa Redlicha) a přistoupil ke stavbě nového cukrovaru; v něm pak byla v roce 1886 zahájena první kampaň. Zpočátku cukrovar pracoval pouze coby surovarna, teprve od roku 1896 byl cukrovar rekonstruován na výrobu krystalu. „Starý“ cukrovar (místně označovaný jako „jednička“) ztrácel dodavatele řepy, a proto firma Stummer konkurenční boj vzdala a v roce 1890 „jedničku“ prodala právě firmě brí Redlichové a Berger (původně se jednalo především o stavební firmu, která byla známá stavbami alpských drah).¹

Počátky samotné firmy *Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický* v Hodoníně spadají do konce prvního desetiletí dvacátého století. Dva **hodonínské** cukrovary brí Redlichové a Berger (včetně pozemků, mlýna, obytných a továrních budov) byly 30. srpna 1910 přeměněny na akciovou společnost se sídlem ve Vídni (před rokem 1918 coby střediska nejen rakouského cukrovarnictví, ale také sídla nerolnických moravských cukrovarů); na vzniku společnosti se finančně podílela vídeňská *Allgemeine österreichische Boden-Credit-Anstalt*, která později přenechala část akcií firmě *Schoeller*. Akciová společnost disponovala základním kapitálem 6 milionů korun, rozdělených na 15 tisíc akcií o nominální hodnotě 400 rakouských korun. V roce 1917 byl akciový kapitál navýšen na 8 milionů vydáním dalších 5 tisíc akcií o stejné nominální hodnotě. Hlavním cílem akciové společnosti bylo ovládnout cukrovarnický průmysl v jihomoravském (a také potažmo středomoravském) regionu.²

1 RUBÁŠ, Stanislav, *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Brno 2007, 182 s. Rigorózní práce na Katedře historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

2 CHYLÍK, Jindřich, *Dějiny moravského cukrovarnictví*. Strojopis, uloženo v Technickém muzeu v Brně, 110 s.

V nové republice

Po roce 1918 nastala *nová situace*; vznikly nové skutečnosti, s nimiž se musely jihomoravské cukrovary vyrovnat – jednak ztratily část dodavatelů z Rakouska a také dosavadní odbytiště, takže musely hledat nové vývozní kontakty (při silné konkurenci třtinového cukru s podstatně nižšími cenami to nebylo vůbec jednoduché), a jednak nostrifikačním zákonem č. 12/Sb. z 11. prosince 1919 byly akciové společnosti donuceny do šesti týdnů přenést svá sídla na území nového československého státu; na Moravě a ve Slezsku se dotkla nostrifikace 41 cukrovarů, mezi nimi i Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický, jehož vedení pochopitelně přesídlilo z Vídně do Hodonína. Nostrifikační akce souvisela s nacionalizačním procesem (neboli počesťováním), protože sledovala oslabování ekonomických pozic a celkového společenského vlivu německé, resp. rakouské podnikatelské vrstvy; tomu napomáhala i postupná výměna německých členů správních rad moravských cukrovarů za české členy.

Tyto „pohyby“ byly doprovázeny boji mezi pěstiteli cukrové řepy o dodávky do rolnických nebo do „soukromokapitalistických“ cukrovarů. Důsledky válečného hospodářství v první světové válce citelně postihly české řepářství. Pěstovat řepu přestávalo být výhodné a výnosné. Osevní plocha cukrovky se ve srovnání s předválečným stavem snížila o více než jednu třetinu. Klesaly i výnosy, neboť pro nedostatek pracovních sil nebyla řepa pečlivě kultivována a chyběla i průmyslová hnojiva. Navíc se cukrová řepa zkrmovala dobyt看em a sloužila i k výrobě různých náhražek. Z zlepšování situace v řepářství docházelo jen pozvolna. Zemědělci museli dodávat cukrovarům řepu za ceny stanovené státem. Situace se začala zlepšovat od roku 1923, kdy začal nový rozkvět řepářství nejen v Čechách, ale i na Moravě a ve Slezsku; osevní plochy cukrovky začaly stoupat, i když jen dočasně.³

ASPC po dobu první republiky patřila k největším podnikům v Hodoníně; o tom svědčí skutečnost, že už v letech 1921–1925 představovala největšího obecního daňového poplatníka ve městě, kdy její daň vzrostla z 18.824 Kč (1921) na 311.246 Kč (1925).

3 LACINA, Vlastislav, K vývoji českého řepářství v letech 1920 až 1930. In: *Sociologie a historie zemědělství* 9, Praha 1973, s. 145–156.

První kroky

Dokladem výše zmíněného jsou nadcházející *léta rozmachu* akciové společnosti. Již 28. dubna 1919 byla podepsána mezi ASPC a *Rohateckobzeneckými cukrovary Rudolf Auspitz & Co.* smlouva o koupi cukrovaru **Rohatec** a **Bzenec** s veškerým strojním a hospodářským příslušenstvím za částku 5.850 tisíc Kč ve formě hodonínských akcií (připomeňme si jen, že bzenecký cukrovar patřil k nejstarším cukrovarům Moravského Slovácka, založen byl v roce 1845, zpočátku pracoval jako smíšený závod, od roku 1882 byl majetkem zmíněné firmy Auspitz); k samotnému přičlenění došlo 1. srpna 1919. Při této transakci bylo vydáno dalších 17 500 akcií, čímž byl zvýšen akciový kapitál ASPC na 15 milionů Kč. Vlastníky akcií se stala rodina Redlichova a Auspitzova, banka Boden-Credit-Anstalt a firma Schoeller. Redlichové si udrželi vedení ve správní radě osobou jednoho ze synů otce-zakladatele Adolfa Redlicha, Fritze (Bedřicha), jenž stál také v letech 1913–1918 v čele hodonínské radnice. Po smrti Bedřicha Redlicha (v listopadu 1921 ve věku 56 let) se stal na přání Auspitzovy rodiny předsedou správní rady (jako nejsilnější skupiny akcionářů) Ferdinand Bloch-Bauer, člen správní rady vídeňské velkobanky Allgemeine österreichische Boden-Credit-Anstalt. Provoz v cukrovaru Rohatec byl však po kampani 1918/1919 zastaven a vývoj továrny směřoval k výrobě čokolády; ta se zde rozběhla koncem roku 1923 pod firmou Česká akciová továrna na čokoládu Josef Küfferle a spol. Strojní zařízení rohateckého cukrovaru bylo zčásti převedeno do Hodonína a Bzence a zčásti rozprodáno.⁴

To bylo již v situaci, kdy se na scéně moravského zemědělského podnikání prosazuje jméno Viktor Stoupal. Pracovní kontakty a následné přátelství s agrárním předákem F. Staňkem ve válečných letech 1917–1918 ve Vídni (po vyreklamování z armády zde vedl Stoupal jeho kancelář coby předsedy Českého svazu poslanců na říšské radě) náležitě vybavilo tohoto čerstvého třicátníka na další léta. Krátké působení s poslaneckým mandátem v Revolučním Národním shromáždění a posléze jako přísedícího v moravském zemském výboru (a také jeho pozdější členství v předsednictvu agrární strany) přivedlo Stoupala k zájmu o ekonomické otázky zemědělského podnikání, což ho vrátilo do venkovského prostředí, v němž se narodil a vyrůstal (narodil se 17. července 1888

4 RUBÁŠ, Stanislav, *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Brno 2007, 182 s. Rigorózní práce na Katedře historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

v Městečku Trnávka u Moravské Třebové). Nejdříve působil v oblasti svépomocného zemědělského družstevnictví (v odbytu zemědělských plodin a hospodářského zvířectva), zasloužil se o vybudování nového republikového zemědělského vysokého školství a výzkumnictví na Moravě (jeho jméno bývá uváděno v souvislosti se zakladatelskými aktivitami Vysoké školy zemědělské a Vysoké školy zvěrolékařské v Brně) a také se angažoval při prosazování melioračních a regulačních prací na Moravě. Odtud to byl jen krůček do sféry, v níž se dokonale prosadil – do cukrovarnictví. Problematiku moravského cukrovarnictví, politicky propojenou na agrární stranu, obratně kapitálově svázal s Agrární bankou.⁵ Pronikání agrárního kapitálu do moravského cukrovarnictví nebývale zintenzívnělo již po založení Moravské agrární a průmyslové banky v Brně v roce 1908; ta však byla po roce 1918 v „zájmové sféře“ jiného agrárního cukrovarnického podnikatele – Jana Vacy.⁶

Porolničování cukrovarů

Byla to právě již zmíněná nostrifikace, pomocí níž začal V. Stoupal uskutečňovat plán tzv. *porolničování cukrovarů* na jižní Moravě; jednalo se v podstatě o proces postupného ovládnutí podniků tohoto odvětví, které řídilo vedení agrární strany, „navenek“ prezentované Československou jednotou řepařů. Propagandisticky se zdůrazňovalo, že „naši zemědělci si musí uvědomit, že jejich selské peníze patří do zemědělských podniků a ne do nepřátelských bank“. Porolničováním se vytvářely akciové společnosti s podíly drobných rolníků; nabyvatelé dřívější velkostatkářské půdy se organizovali rovněž v Československé domovině domkářů a malorolníků.⁷ Pod porolničovací akcí se „*skrýval ostrý konkurenční boj agrární skupiny českého finančního kapitálu o pozice v cukrovarnictví*“.⁸ Na jaře 1922 se dohodl V. Stoupal (v zastoupení sjednocené Ústřední jednoty řepařů československých) s vedením ASPC (v jejím čele stál organizačně

5 NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku: Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996, ISBN 80-7184-240-0, 419 s.

6 CHYLÍK, Jindřich, *Dějiny moravského cukrovarnictví*. Strojopis, uloženo v Technickém muzeu v Brně, 110 s.

7 RŮŽIČKA, Jan, Úloha Domovin v agrárním hnutí na počátku jejich existence. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století 13*, Praha 1993, s. 225–247.

8 DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, 228 s.

schopný Ferdinand Bloch-Bauer) a s pražskou Agrární bankou na vydání 25 tisíc kusů nových akcií (po 600 Kč o nominální hodnotě 400 Kč), čímž se dále výrazně navýšil akciový kapitál společnosti; polovina akcií byla k dispozici řepářům, přičemž každá akcie byla vázána jejich povinnou dodávkou řepy do akciového cukrovaru. Druhou polovinu převzal stát (Správa lesů a statků). V návaznosti na to pak došlo 15. srpna 1922 v Besedním domě v Hodoníně k ustavení Syndikátu řepářů-akcionářů ASPC v čele s V. Stoupalem; akciová společnost měla v té době své akcionáře ve 254 moravských obcích, v roce 1927 to bylo již v 369 obcích.⁹ Tím byl učiněn první krok k porolnění této akciové společnosti.

V důsledku zvyšujícího se tlaku na obměnu složení byli 23. března 1923 kooptováni do správní rady ASPC noví členové, mezi nimi i Viktor Stoupal, který se stal místopředsedou rady, když předsedou správní rady zůstal Ferdinand Bloch-Bauer. Faktickou „hlavu“ rady však představoval Stoupal; zde se sluší připomenout, že Jiří Novotný a Jiří Šouša v práci *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku* na s. 84 v poznámce uvádějí, že si patřně schopností a profesionalit Blocha-Bauera povšiml Stoupal a měl to být on, kdo jej navrhl při personálních obměnách v polovině 20. let do správní rady Agrární banky.¹⁰

Od tohoto okamžiku nastal nový rozmach akciové společnosti, byl odstartován proces, který zanedlouho vedl k vytvoření tzv. Stoupalova koncernu. Ještě v témže roce (1923) se začalo jednat o nájmu státního cukrovaru (realizováno dnem 1. července) v **Židlochovicích** s velkostatkem o rozloze 2 700 ha (z bývalého majetku císařské rodiny), který měla do této doby v nájmu Hrušovanská cukerní rafinerie, a. s.; připomeňme si, že cukrovar v Židlochovicích byl založen již v letech 1836/1837 na pozemcích arcivévodského velkostatku známým Florentinem Robertem. Součástí židlochovického cukrovaru byla i provozovna v nedalekých **Pohořelicích**; o pohořelický cukrovar usiloval také Jan Vaca. Při této transakci byly vydány nové akcie ve výši 5 milionů Kč, čímž dále zvýšila společnost k 1. srpnu 1923 své základní jmění. Část akcií odkoupil stát (respektive ministerstvo zemědělství řízené agrárníkem Milanem Hodžou), takže stát a rolníci-akcionáři pak

9 Svoboda. Republikánský deník pro Moravu, Slezsko a Slovensko, Brno 16. 8. 1922, 4. 11. 1923 a 6. 3. 1927.

10 NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku: Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996, ISBN 80-7184-240-0, 419 s.

měli ve správní radě 50% zastoupení (stát – dvě šestiny, drobní řepaři jednu šestinu a zbývající tři šestiny držela Boden-Credit-Anstalt).

V listopadu 1923 zakoupila akciová společnost za 27 milionů Kč všechny akcie jednoho z největších cukrovarnických závodů v republice – **Kuffnerova cukrovaru, a. s.** v Břeclavi (založeném v roce 1862 bratry Heřmanem a Jakubem Kuffnerovými spolu s bratrancem Ignácem). Současně s tím byla převzata i celá ekonomická podstata tohoto cukrovaru, která však byla v záboru Státního pozemkového úřadu; jednalo se o rozsáhlé území sahající až k státní hranici. Tím, že syndikát měl i vlastní dvory, mohl v některých letech nadbytečnou úrodu cukrovky kartelovými dohodami přenechávat i sousedním cukrovarům. Tak např. v kampani 1924/1925 bylo prodáno jiným cukrovarům 13 % řepy z pozemků ASPC. V roce 1923 syndikát provozoval vlastní zemědělské hospodářství na rozloze 4 200 ha (pro srovnání v roce 1936 to bylo již 6 030 ha). Spolu s tím byl do společnosti začleněn i zrušený cukrovar v Podivíně (1912) včetně pozemků, které však byly rozparcelovány, a došlo k odkoupení Jánského dvora od Lichtenštejnů ve Staré Břeclavi. Ziskáním akcií Kuffnerova cukrovaru byl stávající akciový kapitál společnosti navýšen z 26 milionů na 36 milionů Kč; ke krytí této koupě získal Stoupal samozřejmě úvěr od Agrární banky. I když ASPC vlastnila všechny jeho akcie, Kuffnerův cukrovar se stal od 1. ledna 1924 samostatným závodem pod názvem Rolnické cukrovarnické podniky, a. s. v Břeclavi. Novým předsedou správní rady se stal Viktor Stoupal, místopředsedou již zmiňovaný Ferdinand Bloch-Bauer. ASPC se tak zbavila konkurence v tomto regionu a získala tím zároveň prvotřídní podnik, který byl zařízen na výroby rafinády a na takřka bezkonkurenční vývoz výrobků do sousedního Rakouska.

Rozvoj společnosti

Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně se dál *úspěšně rozvíjela*, i když ne už tak razantně. Uvedenými aktivitami vzrostly nároky na agendu akciové společnosti, a proto bylo rozhodnuto vybudovat v Břeclavi nové správní a administrativní centrum pro celou společnost; jeho vedením byl pověřen Oskar Neumann (přitom oficiální název Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně zůstal nezměněn). Došlo i k jiným změnám. Starý cukrovar v Hodoníně

I („jednička“) počátkem července 1924 vyhořel a provoz v něm nebyl již obnoven. Bylo také nutno modernizovat cukrovar II („dvojku“). Současně byla cukrovarnická výroba přenesena do okolních cukrovarů, zejména do Břeclavi.¹¹ O růstu ASPC svědčí čísla o výši zpracované cukrové řepy: v roce 1921 to bylo 690 tisíc q, o rok později již 1 156 tisíc q, v roce 1923 2 500 tisíc q a v roce 1924 dokonce 5 215 tisíc q řepy. Tomu odpovídal i růst čistého zisku, který v sezoně 1923/1924 dosáhl výše 8.458 tisíc Kč, což umožňovalo vyplatit 20 % dividendy; v roce 1926 poklesla výše dividendy na 6 %. Rolníci-akcionáři dostali k pronájmu půdy ze získaných zbytkových statků, zájemcům byl poskytován výhodný úvěr a do několika obcí byly zakoupeny moderní sečí stroje a bylo také opatřeno kvalitní osivo a hnojivo.¹²

V roce 1924 koupila akciová společnost společně s firmou *Kelčanský cukrovar* od knížete Lichtenštejna cukrovar ve **Ždánicích**, který měla v nájmu firma Eduard Seidl & Co. ze Ždanic (založený v roce 1862). Účast ASPC byla 25 %, Kelčanského cukrovaru pak 75 %. Provoz byl zde však hned v následujícím roce zastaven, aby o čtyři roky později (1929) byl cukrovar zbořen. Kelčanský cukrovar v roce 1926 splýnul s firmou Břeclavská rafinerie cukru, a. s.

Příznivé finanční výsledky, umožněné výhodným úvěrem od Agrární banky spolu s politickou podporou vedení agrární strany, podnítily další rozvoj ASPC; v roce 1925 se ke koncernu připojil státní cukrovar v Rosicích (založený v roce 1849), patřící k veverskému panství, jež koupila za pomoci Syndikátu řepářů Ústřední jednota řepářů.

Na jaře 1927 se podařilo Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický připojit velkostatkářský cukrovar v **Tovačově** (první kampaň zde proběhla v roce 1891); aktivity k porolnění cukrovaru se v něm objevily již v roce 1920 a následně byly spojeny s aktivitami V. Stoupala. Majitel cukrovaru dr. Vilém Guttmann odmítal však podnik prodat a teprve po hospodářském úpadku (rolníci začali dodávat řepu do kroměřížského cukrovaru) došlo 15. března 1927 k prodeji cukrovaru nově utvořené rolnické akciové společnosti, v jejíž správní radě zaujal místo předsedy také V. Stoupal.

11 SLEZÁK, Lubomír, Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví. In: *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami: Studie Slovákého muzea 13*, Uherské Hradiště 2008, s. 107–116.

12 CHYLÍK, Jindřich, *Dějiny moravského cukrovarnictví*. Strojopis, uloženo v Technickém muzeu v Brně, 110 s.

V roce 1927 došlo ještě k další významné **změně**. Za vydatné pomoci státu (resp. ministerstva zemědělství vedeného Otakarem Srdínkem) a Agrární banky skoupil Syndikát řepařů-akcionářů v Brně všechny zbývající akcie hodonínské akciové společnosti od dřívějších držitelů z řad německých podnikatelských kruhů na Moravě, když získal úvěr od Agrární banky ve výši 40 milionů korun a záruční úvěr ve výši 20 milionů korun. Tak se stalo, že Syndikát řepařů držel 57 tisíc akcií, tedy téměř dvoutřetinovou většinu, přičemž zbytek (33 tisíc akcií) měl stát. Tím dosáhly agrární organizace téměř výhradního vlastnictví v Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně. Tento zásadní majetkoprávní obrat způsobil „zemětřesení“ ve správní radě akciové společnosti; za vystoupené německé členy nastoupili podnikatelé české národnosti, když ve vedení zůstali předseda (jediný „neček“) Ferdinand Bloch-Bauer a první místopředseda V. Stoupal, jinak svým personálním složením byla správní rada důkladně „počeštěna“.¹³

Konec počáteční etapy

Tímto počinem skončila první, *počáteční etapa* ve vývoji Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický se sídlem v Hodoníně, trvající zhruba *pět let*. Jen krátce si přibližme výrobní program cukrovarů ASPC, z nichž některé prošly v letech 1923–1927 rekonstrukcemi a modernizací v nákladu 65 milionů Kč; jednalo se zejména o cukrovary v Hodoníně (tzv. „dvojku“), v Bzenci a v Židlochovicích. Rafinerie vyráběly všechny druhy bílého rafinovaného zboží, krystalu, homolí, kostek, moučky a pilé (což byly drobné kostky nepravidelného tvaru). Všude žádanou specialitou, známou v tuzemsku i v zahraničí, byl hrubozrný krystal tovární značky „Mamut“, kostky „Bridge and Rummy“, jakožto i barevné duhové krystaly. Exportní druhy cukru, zvláště jemný krystal a pilé značky KBC a BRB, byly žádané ve Švýcarsku a na středozemních trzích (jako v Řecku a Turecku a také v zemích tzv. Levanty, tj. východní části Středozeří, území dnešní Sýrie, Libanonu, Egyptu a Kypru). I přes „černá léta“ pro řepaře a cukrovary v polovině 20. let, způsobená vytrvalými dešti a velkými záplavami, které zničily velkou část úrody cukrovky, zaznamenala ASPC zisk, i když menší než v předcházejících

13 RUBÁŠ, Stanislav, *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Brno 2007, 182 s. Rigorózní práce na Katedře historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

letech. Cukrovary koncernu se roku 1927 podílely 20,6 % na moravském kontingentu surového cukru a 15,5 % rafinády. Snížený osev cukrovky v roce 1927 znamenal pokles zpracované řepy cukrovary ASPC; ten činil 3 426 tisíc q, přičemž nejvyšší výkon představovaly cukrovary v Hodoníně a v Břeclavi (oba shodně dosáhly výše 1 007 tisíc q).

Stručně shrnuto: ASPC v počáteční fázi svého vývoje byla charakterizována třemi základními rysy: *porolnicováním, nostrifikačním procesem a získáváním řady moravských cukrovarů v jihomoravské oblasti (s výjimkou Tovačova).*¹⁴

Následující etapa, časově delší (1928–1938), byla charakterizována přikupováním dalších cukrovarů, navyšováním jmění a stálým (organizačním i ekonomickým) posilováním akciové společnosti, což vedlo k označování akciové společnosti coby největšího a nejbohatšího cukrovarnického koncernu nejen na Moravě, ale v celých českých zemích. Viktor Stoupal představoval, řečeno dnešním slovníkem, typ schopného a iniciativního šéfmanažera (tak jej vidí Jiří Novotný a Jiří Šouša), dobovým žargonem pak „moravského zeměpána“, nebo dokonce „moravského markraběte“, ale i „kontroverzního podnikatele“ (toto označení najdeme u Lubomíra Slezáka). Přitom však šlo rovněž (zejména od konce 20. let) o vlivného nebo snad, jak uvádí Dušan Uhlíř, (dokonce) o „nejvlivnějšího a nejmocnějšího agrárního politika na Moravě“.¹⁵

Seznam literatury a pramenů

DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, 228 s.

14 Moravský zemský archiv v Brně, fond 1200 Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický Hodonín, ústřední kancelář Brno, cukrovar Hodonín (H1); fond 916 Cukrovar Ed. Seidl a spol., Ždánice (H38); fond 1312 Rolnické akciové cukrovary, a. s., Břeclav (H200); fond 1313 Cukrovar Bzenec, n. p., Bzenec (H201); fond 1320 Akciová společnost rafinerií rolnických cukrovarů, Cvrčovice (H208); fond 1343 Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický Hodonín – cukrovar Židlochovice (H237); fond 1344 Rolnický akciový cukrovar Tovačov (H238); fond 1350 Syndikát řepářů–akcionářů Brno (H244).

15 UHLÍŘ, Dušan, *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938: charakteristika agrárního hnutí v Československu*. Praha 1988, 268 s.

CHYLÍK, Jindřich, *Dějiny moravského cukrovarnictví*. Strojopis, uloženo v Technickém muzeu v Brně, 110 s.

LACINA, Vlastislav, K vývoji českého řepářství v letech 1920 až 1930. In: *Sociologie a historie zemědělství* 9, Praha 1973, s. 145–156.

NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku: Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996, ISBN 80-7184-240-0, 419 s.

RUBÁŠ, Stanislav, *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Brno 2007, 182 s. Rigorózní práce na Katedře historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

RŮŽIČKA, Jan, Úloha Domovin v agrárním hnutí na počátku jejich existence. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století* 13, Praha 1993, s. 225–247.

SLEZÁK, Lubomír, Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví. In: *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami: Studie Slovákckého muzea* 13, Uherské Hradiště 2008, s. 107–116.

UHLÍŘ, Dušan, *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938: charakteristika agrárního hnutí v Československu*. Praha 1988, 268 s.

Moravský zemský archiv v Brně, fond 1200 Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický Hodonín, ústřední kancelář Brno, cukrovar Hodonín (H 1); fond 916 Cukrovar Ed. Seidl a spol., Ždánice (H 38); fond 1312 Rolnické akciové cukrovary, a. s., Břeclav (H 200); fond 1313 Cukrovar Bzenec, n. p., Bzenec (H 201); fond 1320 Akciová společnost rafinerií roľnických cukrovarů, Cvrčovice (H 208); fond 1343 Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický Hodonín - cukrovar Židlochovice (H 237); fond 1344 Rolnický akciový cukrovar Tovačov (H 238); fond 1350 Syndikát řepářů–akcionářů Brno (H 244).

Svoboda. Republikánský deník pro Moravu, Slezsko a Slovensko, Brno 16. 8. 1922, 4. 11. 1923 a 6. 3. 1927.

(Zpracováno v rámci řešení grantového úkolu GA ČR č. 406/09/1043)

Moravský cukrovarnický podnikatel Jan Vaca

Lubomír Slezák, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity,
Brno

Moravian Sugar Trader Jan Vaca

There were two personalities in the forefront of the sugar business in Moravia in the pre-Munich Republic: Jan Vaca, a native from Příkazy in the Olomouc region, and Viktor Stoupal from Městečko Trnávka in the Moravská Třebová district. They both had much in common: they were landowners and members of the Agrarian Party (in 1904 Jan Vaca was its co-founder in Moravia). Stoupal got to the top management of the Agrarian Party, Vaca was expelled from the Party for his political instability and frequent inclination to other political entities. Both were competing for business in the sugar industry and built massive corporations - Vaca in central and northern Moravia, Stoupal in southern and partly central Moravia. While Stoupal reached all he had ever striven for and became by far the largest sugar trader in Czechoslovakia until the end of the thirties, Vaca's concern faced economic collapse in the mid-twenties. None of them had a university education; Stoupal surrounded himself with the most capable people who had always been very supportive of him, Vaca made business on his own, worked quickly, even hastily, and committed many mistakes and wrong estimates. In the last few years of his life he devoted himself to the organization of malting and brewing. He died in 1931. No matter how different were the results of economic and political efforts of J. Vaca and V. Stoupal, it remains the fact that both had a major influence on the interwar development of Moravian sugar industry, through which they strongly contributed to the improvement of rural culture.

(Translated by the Author)

Počátky

Československo patřilo mezi světovými válkami k největším exportérům cukru vyráběného z cukrové řepy a stavělo moderní cukrovary v desítkách zemí. Po roce 1918 zdědilo kolem 70 % veškeré průmyslové

kapacity Rakousko-Uherska a v jejím rámci téměř 90 % cukrovarů bývalé monarchie.¹ V kampani 1928–1929 se cukr vyráběl ve 160 závodech, z nichž 100 bylo v Čechách, 49 na Moravě a ve Slezsku a 11 na Slovensku (v současné době je v Česku pouze sedm funkčních cukrovarů: dva v Čechách – v Českém Meziříčí a v Dobrovici, pět na Moravě a ve Slezsku – v Hrušovanech nad Jevišovkou, v Opavě, v Litovli, ve Vrbátkách a v Prosenicích).² Podnikatelů a manažerů, jejichž zásluhou se československé cukrovarnictví stalo ve světě pojmem, byla dlouhá řada. Chtěl bych připomenout jednoho z nich – Jana Vacu³ a konfrontovat úspěchy i prohry v jeho podnikání s aktivitami Viktora Stoupala, Vacova soka a nejtěžší překážku, kterou se Vacovi nikdy nepodařilo překonat.⁴

Oba měli hodně společného. Vaca se narodil v roce 1871 v Příkazích na Hané nedaleko Olomouce, Stoupal v roce 1888 o trochu více na západ, v Městečku Trnávka poblíž Moravské Třebové. Oba byli statkáři (Vaca zdědil grunt po otci, Stoupal jej vyženil). Oba si byli po určitou dobu blízcí i politicky – byli spjatí s agrární stranou, Vaca se stal v roce 1904 dokonce jedním z jejích zakladatelů na Moravě. Stoupal zůstal věrný straně po celý život a postupně se přesunul až do nejvyšších pater politiky, Vaca, ač smýšlením stále agrárník, byl v podstatě ze strany vyobcován. Oba tvrdě soupeřili na poli podnikání v cukrovarnictví, budovali mohutné koncerny – Vaca na střední a severní Moravě, Stoupal na jižní Moravě. Zatímco Stoupal dosáhl všeho o co usiloval a zastavila jej až druhá světová válka, Vacův koncern zkrachoval již v polovině 20. let a jeho tvůrce vyklidil v cukrovarnictví pole. Smrt obou měla přichuť tragédie. Vaca zemřel v roce 1931 na otravu klobásovým jedem; bezprostřední příčina možná banální, ale o nic méně lidsky tragická. Konec Stoupalův byl ještě dramatictější: v době heydrichiády byl německými okupanty zatčen, na gestapu mučen, odsouzen k trestu

1 DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, 228 s.

2 *Český cukrovarnický průmysl v době vstupu do EU: sborník u příležitosti vstupu České republiky do Evropské unie dne 1. 5. 2004*. Praha 2004, 56 s.

3 Jan Vaca mrtev. *Zpravodaj: obchodně-průmyslová příloha Listů cukrovarnických XII*, 1931, č. 35, s. 501.

4 SLEZÁK, Lubomír, Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví. In: *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami: Studie Slovákého muzea 13*, Uherské Hradiště 2008, s. 107–116; FRONĚK, Daniel, Viktor Stoupal – sto dvacet let od narození. *Listy cukrovarnické a řepařské 124*. 2008, č 7-8, s. 220–221.

smrti a na popravišti v posledních minutách omilostněn. Prodělané útrapy vyústily v mozkovou mrtvici, vrátil se domů bezvládný a brzy nato, v roce 1944, umírá.

Jan Vaca se narodil Jakubovi a Marii rozené Maulerové jako jediný chlapec ze tří sourozenců. Starší sestra Františka se provdala za místního rolníka Jana Zlámala (čp. 13), mladší Marie zůstala svobodná a do své smrti bydlela ve výměnku rodného gruntu. Otec J. Vacy se v té době řadil mezi nejmovitější sedláky v obci.⁵ Když Jan Vaca v dospělosti majetek zdědil, postupně jej rozšiřoval především nákupem pozemků, na nichž jejich majitelé většinou již nehospodařili. Velmi brzy rozšířil grunt na 64 ha, k nimž si připachtoval dalších 40 ha. Spolu s rozšiřováním půdního fondu statek všestranně zveleboval. Na místě starého stavení postavil novou rozsáhlou obytnou budovu, k ní přibyly přestavěné chlévy a stáje pro dobytek a vydlážděný dvůr. Nová byla i zahrada, rozdělená na část zeleninovou (se skleníkem), na ovocný sad a na okrasný park. Zahrada byla velká, na její údržbu musel být najat zahradník. Těmito investicemi vznikl v Příkazech statek, který svou velikostí, funkčním uspořádáním a výsledky hospodaření patřil v širokém okolí k nejlepším. Ve své rodné obci se stal vůdčí organizátorskou osobností, patřil mezi zakládající členy rolnických akciových společností a družstev. Jeho přičiněním byl postaven reprezentační dům Rolnické záložny, vznikla družstevní mlékárna a pekárna. Po několik let byl J. Vaca ředitelem Rolnické záložny a náčelníkem sokolské župy olomoucké. Ve všem byl důsledný a všechny své záměry se snažil dotáhnout ke zdárnému konci a na nejvyšší úrovni. Ve vesnici měl přezdívku starosta Vaca – Železný. Stýkal se s řadou intelektuálů, s prof. K. Wellnerem, s akad. malíři J. Köhlerem, E. Milénem, s akad. sochařem J. Pelikánem a dalšími. Do vzorné obce začaly přijíždět na exkurze novináři a rolníci nejen domácí, ale i zahraniční, o vesnici se psalo v novinách a ročenkách.⁶

Vaca jako politik

Vaca v té době spoluorganizoval proslulé výstavy dobytka olomouckého kraje, pro zemědělskou mládež psal výchovné články do *Selských listů* a stal se jednatelem Selské jednoty moravské. Zde všude se projevil jako

5 VACA, Boleslav, *Vzpomínka na J. Vacu z Příkaz*, uloženo v Knihovně obce Příkazy, 2 s.

6 Tamtéž.

podnikavý, cílevědomý a inteligentní hospodář s citem pro funkční novoty. Důslednost vyžadoval také od všech, s nimiž se stýkal a spolupracoval. Nepřekvapí proto, když zjistíme, že v době zakládání agrární strany na Moravě nezůstal stranou politického dění a významně se zasloužil o její zrod a rozšíření mezi zemědělci především na Olomoucku. Porada stoupců založení agrární strany se konala z iniciativy olomoucké Selské jednoty 11. května 1904 v Přerově, kde byl ustaven přípravný výbor v čele s J. Vacou. Výbor na několika poradách připravil jednací řád a program strany; politickou a sociální část programu připravil Kuneš Sonntág, hospodářskou J. Vaca a kulturní připadla redaktoru F. Obrtelovi.⁷ Dokumenty byly odsouhlaseny na velké schůzi 11. prosince 1904 v Přerově a ustavující sjezd se sešel 27. prosince v Národním domě v Olomouci, kde byla oficiálně Moravsko-slezská agrární strana založena.⁸

Po volbách v roce 1906 byl Vaca zvolen za agrární stranu zemským poslancem a stal se členem moravského zemského výboru se sídlem v Brně, kde setrval až do roku 1913. Ne všichni z jeho okolí s volbou do zemského výboru souhlasili. Vacovi bylo v té době teprve 35 let, neměl zkušenosti z práce v samosprávě na vyšší úrovni a někteří pochybovali o tom, zda funkci vedoucího školského a kulturního referátu zvládne. Je pravděpodobné, že si Vaca tento handicap uvědomoval (neměl vysokoškolské vzdělání, zatímco většina členů a přísedících zemského výboru byli vysokoškoláci), čemuž by nasvědčoval i jeho pokus o hlubší kontakt s přísedícím zemského výboru JUDr. Václavem Šíleným, zastupujícím lidovou stranu, kterého Vaca požádal o radu a pomoc pro počáteční období svého působení v zemském výboru. Hluboce se však zklamal; dr. Šílený jej místo pomoci pomluvil a jeho prosbu dával „k dobrému“ v okruhu svých přátel v Besedním domě v Brně s neskrývanou snahou zpochybnit Vacovy předpoklady pro přidělenou práci.

Událost Vacu hluboce zasáhla, cítil se ponížen a jeho zklamání bylo obrovské. Nerezignoval, zatvrdil se a začal intenzivně pracovat. Výsledky

7 STANĚK, František, *Za Kunešem Sonntágem – agrárním politikem*. In: REICH, Eduard (ed.), *Památce Kuneše Sonntága*, Praha, 1932, s. 112.

8 MÜLLER, Karel, *Počátky agrární strany ve Slezsku ve vzpomínkách Josefa Patery*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.), *Andros probabilis. Sborník přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho narozeninám*, Brno – Olomouc 2005, ISBN 80-86488-16-0; 80-244-0943-7, s. 259–266.

se dostavily. Podle pamětníka, jednoho z vedoucích úředníků v zemském výboru, Vaca brzy osvědčil „...*neobyčejnou bystrost a pohotovost ve všech oborech zemské správy, takže dřívější pouhá, namnoze neupřímná zdvořilost k prostému rolníkovi byla vystřídána správnějším hodnocením jeho schopností...*“⁹ Osobou, s kterou se Vaca v zemském výboru skutečně sblížil, byl taktéž právník, zástupce Katolické strany národní, JUDr. Josef Koudela.¹⁰ Šlo především o sblížení v rovině pracovní, ale Vaca stále častěji začíná politicky lavírovat a ne vždy jedná v duchu politiky agrární strany. Pamětník té doby Vacovy postoje komentoval následovně: „... *Vaca nebyl tehdy ještě dokonalým znalcem lidských povah, čímž se stalo, že působením zástupců jiných stran octl se v proudech, jež nevyhovovaly smýšlení převážné většiny lidu, který tvořil jádro tehdejší agrární strany.*“¹¹ Vaca byl dokonce interpelován v jejím výkonném výboru, zůstal však neoblomný a šel nadále svou cestou: „*Trhá se předivo součinnosti Vacovy se stranou kterou zakládal, nekandiduje už do sněmu, opouští politiku vůbec a věnuje se hospodářské činnosti na Hané. Nevystupuje ze strany agrární, ale není také živým jejím údem.*“¹² Vacovi odpůrci z řad agrární strany na tuto jeho „neposlušnost“ nezapomněli a den jejich odplaty brzy přišel.

Podnikatelské období

Vacovo funkční období v moravském zemském výboru skončilo v roce 1913. Hospodářským odvětvím, v němž se začal silně angažovat, bylo řepářství a výroba cukru, které měly v jeho kraji dlouholetou tradici. Vacovy aktivity byly rozsáhlé a jejich pozitivním výsledkem bylo urychlení vývoje cukrovarnictví především na rodném Olomoucku. Již v prvním roce světové války nacházíme J. Vacu v čele úspěšného porolničování cukrovaru v Drahanovicích u Olomouce, který patřil

9 BILOVSKÝ, František, *Z činnosti v moravském zemském výboru*. In: REICH, Eduard (ed.), *Památce Kuneše Sonntága*, c. d., s. 94.

10 MALÍŘ, Jiří, *Vláda advokátů: k politické a socioprofesionální skladbě moravského zemského výboru v letech 1878–1918*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.), *Andros probabilis. Sborník přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho narozeninám*, Brno – Olomouc 2005, ISBN 80-86488-16-0; 80-244-0943-7, s. 241–258.

11 BILOVSKÝ, František, *Z činnosti v moravském zemském výboru*. In: REICH, Eduard (ed.), *Památce Kuneše Sonntága*, c. d., s. 94.

12 *Jan Vaca z Příkaz zemřel*. Svoboda XIII, 28. 4. 1931, s. 6.

do té doby rodině Kleinů z Wisenbergu. Vaca se stal předsedou správní rady a kolem cukrovaru se mu podařilo seskupit dalších pět rolnických závodů (Brodek, Holice, Prosenice, Vrbátky, Hulín II). Poté, v roce 1917, následovalo připojení rolnických cukrovarů Dřevohostice, Litovel, Němčice nad Hanou, Sokolnice, Kroměříž a akciové společnosti Háj u Opavy. Již na sklonku první světové války tak vzniklo největší uskupení cukrovarů v Rakousko-Uhersku, které iniciovalo založení společnosti pod názvem *Akciová rafinerie rolnických cukrovarů v Přerově*. Její základní kapitál byl 6 milionů K v 15 000 akciích nominále po 400 K. Většina akcií připadla na zúčastněné závody, třetina připadla rodině Skenů; i jejich akcie převzala pak rafinerie v roce 1922.¹³

Budování cukrovarnického komplexu probíhalo rychle až překotně a jak se brzy ukázalo, na nedostatečných materiálních základech. Uvnitř společnosti došlo k rozporům především v otázce dalšího vývoje. Vaca počítal s dlouhodobou cukerní konjunkturou a tedy i s vysokými a stabilními zisky, kterými chtěl umožňovat poskytnuté úvěry. Usiloval proto o rozšiřování koncernu, jiní ve vedení váhali. Vzniklého napětí a nejasností kolem budoucnosti využily některé cukrovary, které ze sdružení vystoupily – Litovel, Holice, Němčice nad Hanou, Hulín II a Kroměříž a zřídily si vlastní rafinerie. Vacovy záměry se však nezamlouvaly ani Moravské agrární a průmyslové bance a tak mu vypověděla úvěr. Její úředníci byli zřejmě lépe informováni a věděli, že konjunktura v cukrovarnickém podnikání končí. V té době přišla na pomoc Pražská úvěrní banka a poskytla vysoký úvěr. Vaca mohl pokračovat v rozšiřování svého koncernu pod novým názvem *Akciové rafinerie rolnických cukrovarů v Olomouci*. V období pouhých dvou let (1923–1924) byl zakoupen cukrovar v Pohořelicích spolu s velkostatkem o 2 800 hektarech za 36 milionů Kč, 40 % akcií Spolku moravských cukrovarů v Olomouci, dvě třetiny akcií cukrovaru Šlapanice, dvě třetiny akcií rafinerie Opava a většina akcií suché rafinerie Hrušovany u Brna za 1 milion dolarů.

Konjunktura se nekonala. Nastala odbytová krize, dluhy koncernu hrozivě narůstaly a v roce 1925 dosáhly částky 75 milionů Kč. Závazky surovoárnám za dodaný cukr představovaly dalších 45 milionů. Potvrdilo se, že finanční základy Vacova koncernu neunesly nepříznivý obrat

13 DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha. 1985, 228 s.; CHYLÍK, Jindřich, *Dějiny moravského cukrovarnictví*. Strojopis, uloženo v Technickém muzeu v Brně, 110 s.

cukerní konjunktury a pokles cukerných cen v kampani 1924/1925. Vedení agrární strany se od Vacova podnikání distancovalo, přičemž nemalou roli zde sehrála Vacova politická labilnost. Pro vedení agrární strany se stal politickým i ekonomickým konkurentem, likvidace jeho koncernu byla na pořadu dne. Existující aktiva (a nebylo jich mnoho) připadla Pražské úvěrní bance, která si také ponechala surovárnu Pohořelice a suchou rafinerii Hrušovany. Pasiva zůstala zúčastněným zemědělským surovárnám ve formě zatěžujících odpisů. Ani to však nestačilo. Část dluhů koncernu měla být umořena prodejem provozních budov a strojů zrušené rafinerie v Přerově a nájmem jejího tuzemského kontingentu rafinády cukernímu kartelu za 20 milionů na dobu deseti let. Jiří Šouša a Jiří Novotný propočítali, že celková ztráta Pražské úvěrní banky dosáhla v roce 1924 sumy 60 milionů Kč.¹⁴

Po odchodu z koncernu se Vacova věnoval organizaci sladařství, ale ani zde se mu nevedlo. Aby uspokojil svoje podnikatelské představy, získal z koncernu Moravskoslezské banky společnost Klas, což byl název továrny na výrobu potravin a sladové kávy ve Slatinicích u Olomouce. Dalším odvětvím, které Vacu zaujalo, bylo pivovarnictví; za tím účelem zakoupil pivovar ve Velké Bystřici a další v Olomouci. To však byla Vacova labutí píseň. Krátce nato, 26. dubna 1931, zemřel v Praze v Podolském sanatoriu na otravu, kterou si způsobil požitím zkaženého masa.¹⁵

Pamětník a osoba Vacovi blízká charakterizuje jeho podnikání docela věrně: „*V té době rys určitěho podivinství, jenž lpěl na osobnosti Vacově od mládí, se uplatňuje velmi intenzivně. Vrhá se energicky do velkolepých plánů, které nejsou dostatečně věcně a odborně fundovány. Vacova neslyší varovná slova, má je za útoky na svou osobu ... Jakýsi charakterový prvek rozleptával vždy úspěchy, k nimž Vacova při svém nadání, bystrosti a energii býval by musel dojít. Patrně to bylo smíšením krve u předků, které vtiskovalo Vacovi ráz výlučnosti, nadnesenosti, nepřístupnosti a brysčnosti, ač kdo blíže a intimně Vacu poznal, potvrdí, že to byl člověk společenský, nenafoukaný a přístupný.*“¹⁶

14 NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku: Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996, ISBN 80-7184-240-0, 419 s.; DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985. 228 s.

15 *Jan Vacava z Příkaz zemřel*. Novinová zpráva, uloženo v Knihovně obce Příkazy, 1 s.

16 Tamtéž.

Účtování

V polovině dvacátých let, kdy se rozpadá Vacův cukrovarnický koncern, stojí Stoupal již téměř na vrcholu svých podnikatelských záměrů. Dostal pod svůj vliv řadu cukrovarů a vybudoval novou *Akciovou společnost pro průmysl cukrovarnický se sídlem v Hodoníně* – největší a nejbohatší cukrovarnický koncern nejen na Moravě, ale v celých českých zemích. Akciová společnost vznikla původně v roce 1910, sídlo měla ve Vídni a byla plně v nečeských rukou. Stoupalovi stačilo několik let, během nichž dosáhl porolničení cukrovarů na jižní Moravě a v rámci nostrifikace průmyslových podniků a bank prosadil do správní rady Akciové společnosti kvalifikované zástupce českého rolnictva. Ve správní radě byl ponechán jediný rakouský státní příslušník Ferdinand Bloch-Bauer, který v ní působil až do roku 1933. Měl pro výkon funkce nejlepší předpoklady. Narodil se v Mladé Boleslavi v rodině cukrovarnického podnikatele, studoval v Praze a v Berlíně absolvoval roční praxi v oboru bankovníctví. Největší zkušenosti získal ve funkci člena správní rady vídeňské banky Allgemeine Österreichische Boden-Credit-Anstalt a jako člen vedení cukrovarnických koncernů – nejdříve na území Rakousko-Uherska, po roce 1918 v Československu, především po boku V. Stoupala. Tehdy také přijal československé státní občanství.¹⁷ Jeho ponechání ve vedoucí funkci nebylo náhodné, patřil k nejvzdělanějším a odborně nej kvalifikovanějším manažerům, kteří se pohybovali v cukrovarnickém podnikání. Stoupal neměl dokončené vysokoškolské vzdělání, pro naplnění svých cílů potřeboval kolem sebe schopnou osobnost, ochotnou kdykoli dobře poradit a navržené postupy také zrealizovat. Takovou se ukázal Ferdinand Bloch-Bauer být. Když se za několik let nato stal Stoupal členem správní rady Agrobanky, stál vedle něj opět F. Bloch-Bauer, který však ani nebyl členem agrární strany. Přesto přesvědčil Stoupal předsednictvo Republikánské strany o nezbytnosti jeho jmenování členem správní rady Agrobanky. Nebýt této osobnosti, možná by osudy Stoupalova imperia vypadaly jinak. I zde se projevila Stoupalova výrazná schopnost dobře odhadovat vývoj, zjistit, co prospěšného může přinést nejen jemu, ale i straně. Stal se agrárním předákem v nejlépeším slova smyslu.

Takové štěstí neměl Jan Vaca. Po celou dobu žil a pracoval

17 NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, Bloch-Bauer, Ferdinand. In: *Biografický slovník českých zemí*, sv. 5, Praha 2006, ISBN 80-7277-309-7, s. 567–568.

ve Stoupalově stínu. Na rozdíl od něj podnikal na vlastní pěst a jak bylo již naznačeno, byl zarputilý a často nedbal dobře míněných rad přátel a spolupracovníků, nabádajících k rozvážnějšímu jednání. Jeho politický vývoj nebyl zdaleka kontinuální, prošel řadou zvratů a prodlení, které jej oslabovaly a v očích agrárníků i diskreditovaly.

Stoupal byl cílevědomější. Věděl, že k prosazení ekonomických záměrů musí maximálně využívat svých politických pozic, stejně jako byl přesvědčen, že po ekonomických úspěších budou následovat nové, ještě vyšší politické posty. A toho všeho se mu dostalo vrchovatě, mj. i proto, že jeho politická kariéra byla rychlá a přímočará, bez zbytečných zákrutů a přetržek. Stal se ve třicátých letech členem nejužšího vedení Republikánské strany, z předních agrárních politiků nejtěsněji spolupracoval s předsedou R. Beranem. Podle historiků Novotného a Šoušy se stal „nejvýznamnějším národohospodářským představitelem agrárního hnutí na Moravě“¹⁸ a podle A. Mikovcové i jeho „největším zákulisním režisérem“.¹⁹ Odpůrci a závistivci jej nazývali „moravský markrabě“ nebo „moravský zeměpán“.

Vaca usiloval o cosi podobného, ale politicky vsadil na špatného koně. Na to, že byl spoluzakladatelem Moravskoslezské agrární strany, se samozřejmě zapomnělo. O to více se mu připomínal podíl na vzniku konfliktů mezi dvěma křídly uvnitř Moravskoslezské strany agrární před první světovou válkou a jeho opozice (jako představitele konzervativního křídla) vůči liberálnímu křídlu K. Sonntága a F. Staňka. Nikdy mu nebyly prominuty jeho sklony ke klerikalismu a celková politická nespolehlivost, projevující se občas v hledání podpory u jiných politických subjektů.²⁰

Ať již byly výsledky ekonomických a politických snažení J. Vacy a V. Stoupala jakkoli odlišné, zůstane nepopíratelnou skutečností, že oba

18 NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku: Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996, ISBN 80-7184-240-0, 419 s.

19 MIKOVCOVÁ, Alena, *Zemědělské družstevnictví a Vysoká škola zemědělská v Brně (1919–1949)*. In: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století, Studie Slovákého muzea 7*, Uherské Hradiště 2002, s. 177–188.

20 MALÍŘ, Jiří, *Vláda advokátů: k politické a socioprofesi skladbě moravského zemského výboru v letech 1878–1918*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.), *Andros probabilis. Sborník přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho narozeninám*, Brno – Olomouc 2005, ISBN 80-86488-16-0; 80-244-0943-7, s. 241–258; VAŠIČEK, Jaroslav, *Hrst vzpomínek na Sonntága novináře a člověka*. In: *Památce Kuneše Sonntága*, c. d., s. 55.

výrazně promluví do meziválečné historie moravského cukrovarnictví. Přispěli k jeho povznesení a jeho prostřednictvím i ke zkulturnění venkova.

Seznam literatury a pramenů

BILOVSKÝ, František, Z činnosti v moravském zemském výboru. In: REICH, Edvard (ed.), *Památce Kuneše Sonntága*, Praha 1932, s. 90–99.

DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha, 1985. 228 s.

Český cukrovarnický průmysl v době vstupu do EU: sborník u příležitosti vstupu České republiky do Evropské unie dne 1. 5. 2004. Praha 2004, 56 s.

FRONĚK, Daniel, Viktor Stoupal – sto dvacet let od narození. *Listy cukrovarnické a řepařské* 124, 2008, č 7-8, s. 220–221.

CHYLÍK, Jindřich, *Dějiny moravského cukrovarnictví*. Strojopis, uloženo v Technickém muzeu v Brně, 110 s.

Jan Vaca mrtev. *Zpravodaj: obchodně-průmyslová příloha Listů cukrovarnických XII*, 1931, č. 35, s. 501.

Jan Vaca z Příkaz zemřel. Svoboda XIII, 28. 4. 1931, s. 6.

MALÍŘ, Jiří, Vláda advokátů: k politické a socioprofesionální skladbě moravského zemského výboru v letech 1878–1918. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.), *Andros probabilis. Sborník přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho narozeninám*. Brno – Olomouc 2005, ISBN 80-86488-16-0; 80-244-0943-7, s. 241–258.

MÜLLER, Karel, Počátky agrární strany ve Slezsku ve vzpomínkách Josefa Patery. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.), *Andros probabilis. Sborník přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho narozeninám*, Brno – Olomouc 2005, ISBN 80-86488-16-0; 80-244-0943-7, s. 259–266.

MIKOVCOVÁ, Alena, Zemědělské družstevnictví a Vysoká škola zemědělská v Brně (1919–1949). In: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století, Studie Slováckého muzea* 7, Uherské Hradiště 2002, s. 177–188.

NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku: Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996, ISBN 80-7184-240-0, 419 s.

- NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, Bloch-Bauer, Ferdinand. In: *Biografický slovník českých zemí, sv. 5*, Praha 2006, ISBN 80-7277-309-7, s. 567–568.
- STANĚK, František, Za Kunešem Sonntágem – agrárním politikem. In: REICH, Edvard (ed.), *Památce Kuneše Sonntága*, Praha 1932 s. 112–115.
- SLEZÁK, Lubomír, Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví. In: *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami: Studie Slováckého muzea 13*, Uherské Hradiště 2008, s. 107–116.
- VACA, Boleslav, *Vzpomínka na J. Vacu z Příkaz*, uloženo v Knihovně obce Příkazy, 2 s.
- VASÍČEK, Jaroslav, Hrst vzpomínek na Sonntága novináře a člověka. In: REICH, Edvard (ed.), *Památce Kuneše Sonntága*, Praha 1932, s. 52–57.

Matěj Valtera – příběh největšího českého cukrovarníka přelomu století

Martin Vostřel, Oblastní muzeum v Lounech

Matěj Valtera – The Story of the Greatest Czech Sugar Maker at the Turn of the 20th Century

Matěj Valtera was born in Kleny near to the town of Náchod in 1844. Being the youngest son of a bailiff he was predestined to become a clergyman. His interests, however, were confined to trade and business; this is why he left the religious secondary school after four years and studied accounting and countertrade, to take up a three-year training post at the Müller Brothers Company afterwards. Then, he worked at several sugar factories as an accountant. In 1877, shortly after the crash of the Vienna Stock Exchange, he decided to make a decisive move and bought a sugar factory in the town of Louny.

In the following years, he succeeded to pay off the debts and to become the richest businessman of the region. He invested large sums into the modernization of the sugar factory, which became then one of the largest within the Monarchy. The sugar factory suffered a fire in 1891; after that, Valtera reconstructed and expanded the factory, which was able to process up to 1.000.000 metric cents of beet per year. When a competing agricultural joint-stock sugar factory was established there, the town of Louny became the place with the largest concentration of the production of sugar in the Austrian Hungarian Monarchy.

In 1908, Matěj Valtera sold his factory and moved to Prague; there he lived first in the Valtera Palace and the last years of his life he spent in a villa in Prague-Bubeneč. Matěj Valtera is an example of a sporadic case of the Czech industrialist, who started from nothing and made it among the most important men in the Czech industry. Matěj Valtera, the greatest Czech sugar maker at the turn of the 20th century, patron of the Czech artists, such as Antonín Chittussi, František Ženíšek and Antonín Sochor, died in Prague almost 92 years old on the 23rd September 1936.

(Translated by I. J.)

Matěj Valtera se narodil 29. října 1844 v obci Kleny nedaleko Náchoda jako nejmladší syn Matěje Valtery, rychtáře a sedláka v obci Kleny a Antonie Valterové, rozené Mašové. Matěj Valtera starší se na usedlost přistěhoval a požíval velké vážnosti.¹ Přesto nebyl život jeho syna snadný. Pocházel ze sedmi dětí, z nichž dvě zemřely v dětském věku. Díky úvodu k inventáři se nám zachovalo mnoho Valterových vzpomínek na dětství.² Do školy chodil v České Skalici, cesta trvala pěšky něco přes hodinu. V zimě to někdy představovalo problém, Valtera psal, že bylo často tolik sněhu, že z chalup koukaly jen došky.³ Po příchodu do školy se sušili u topení a Valtera vzpomínal též na svoji pravidelnou stravu – krajíc chleba s důlkem uprostřed, ve kterém bylo máslo nebo tvaroh. Z prvních školních let mu zůstala silná láska k národu, úcta k jeho dějinám, písním, ale také k pilné práci ne pro zisk, ale pro lásku k národu, tedy vlastnosti, které ho provázely až do smrti.

Život na vesnici ho silně ovlivnil. Jeho otec se jako rychtář musel starat též o obecní sýpku a právě velké množství obilnin podněcovalo chlapcovu představivost a začalo v něm probouzet zájem o zemědělství a obchod. Vzpomínal též na své první kontakty s vyšší společností. Na jirínkové slavnosti chodily i děti z knížecího rodu Schaumburg-Lippe, které uměly česky a často se se studenty bavily.

V roce 1858 přešel na řádové gymnázium do Broumova, kde měl získat základy vzdělání pro pozdější dráhu duchovního.⁴ Problémem pro něj byla znalost němčiny, kterou neovládal. Zpočátku měl velké problémy s vyučováním, ale později se němčinu dobře naučil a využil její znalost i při častých obchodech. Vzpomínal, jak bydlel v podkrovní světnici bez kamen, kam mu v zimě padal přes jednoduché, nepřiléhavé

1 Křestní list Matěje Valtery. (Archiv Národního technického muzea (dále jen A NTM), fond 94 Valtera Matěj, k. č. 3).

2 A NTM, fond 94 Matěj Valtera. Inventář sestavila v letech 1939–1940 Bohumila Mráčková a dnes je neocenitelným pramenem, protože Valterova pozůstalost byla v létě 2002 zasažena povodní a není již bohužel kompletní. Nedochovaly se v ní například citované vzpomínky, které pravděpodobně souvisí s dnes již neexistujícím Valterovým deníkem.

3 První školní léta Matěje Valtery spadají do velmi studené klimatické epizody let 1837–1858, o níž se zmiňují například SVOBODA, Jiří – VAŠKŮ, Zdeněk – CÍLEK, Václav, *Velká kniha o klimatu zemí koruny České*. Praha 2003, ISBN 80-86367-34-7, s. 404.

4 O studiu na broumovském řádovém gymnáziu se dochovala listina z 1. října 1865, vydaná v Praze. (A NTM, fond 94, Valtera Matěj, k. č. 3).

okno snůh. Mimo to měl na Broumov i řadu příjemných vzpomínek od pokukování po dívkách při nedělních bohoslužbách až po navštěvování hostince na vršku za Broumovem, kde hrál s přáteli karty. Když je nachytl jeden z profesorů, obešlo se to většinou bez trestu, jen museli přispět na obohacení školních sbírek. V Broumově strávil čtyři léta a teprve v roce 1862, ve svých osmnácti letech, našel odvahu vzepřít se přání svého otce a svěřil se mu, že se nechce dát na dráhu duchovního, ale že ho láká obchod. Otec souhlasil a ještě jej dva roky podporoval ve výuce na světském gymnáziu v Hradci Králové. Tehdy poznal Valtera také prvně skutečný „velkoměstský“ život se vším, co obnášel. Proti dalšímu studiu byli především jeho starší bratři, kterým se nelíbilo, že gymnaziální studium odčerpává značnou část rodinného rozpočtu.⁵

Valterovy další kroky mířily do Prahy, kde se na škole Antonína Skřivana učil účetnictví a směnečnému právu. Po roce ukončil svá studia a zapsal se jako dobrovolník do firmy Bratří Müllerů, kde strávil tři roky. Poslední uřednický rok mu byl prominut, a tak obdržel v roce 1868 výuční list, na jehož základě si mohl otevřít jakýkoli obchod.

První zaměstnání našel krátce po vyučení v cukrovaru v Chlumci nad Cidlinou, kde pracoval dva roky, od 7. března 1868 do 28. dubna 1870, ale již 1. května 1870 nastoupil na místo účetního v cukrovaru v Heřmanově Městci. Cukrovarnictví jej doslova pohltilo. V roce 1871 opustil Heřmanův Městec a odešel pracovat do cukrovaru v Dymokurech, který vlastnil hrabě Czernin.⁶ Vzpomínal, jak se tam dostal do sporu s farářem, který ho nařkl, že je kacír, protože odmítl nést nebesa nad Nejsvětější svátostí při slavnosti Božího těla. Tento argument byl však pouhou záminkou, protože hlavní důvod se ukrýval jinde. Valtera sám přiznal, že spolu s dalšími úředníky cukrovaru a pivovaru i hraběcím hajným chodili pytláčit a v hájovně si pekli bažanty. Když pak přišel farář do provoněné místnosti, vždy stačili vše pečlivě uklidit tak, aby nic nenašel a odešel s nepořízenou. Naopak haněl faráře, že často pobývá v hospodě, zůstává tam dokonce i přes půlnoc, a aby měl čisté svědomí, že po půlnoci ničeho nejedl a nepil, přetáčí si hodiny o jednu hodinu zpět.⁷ Ve svých osmadvaceti letech, v roce 1872, přijal místo pokladníka cukrovaru v Bohušovicích nad Ohří nedaleko Terezína. Zde se nadále

5 A NTM, fond 94 Matěj Valtera. Inventář.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

zdokonaloval a získával potřebné znalosti pro vedení podniku. Rozmnožoval i své jmění postupným podílem na zisku bohušovického cukrovaru a opatrným skupováním akcií. Dokázal se dobře orientovat v ekonomické situaci po krachu na vídeňské burze.

V lounském kraji se mu zalíbilo a zakotvil zde. V roce 1876 se oženil s bohatou dcerou statkáře Vyšaty, Kateřinou Vyšatovou z Oboře. Nakrátko se usadil u svého tchána v Oboře a začali společně jednat o koupi lounského cukrovaru. Jeho finanční situaci znal velice dobře, protože mu byla od roku 1875 svěřena finanční uzávěrka tohoto podniku.

Tehdy se začalo odehrávat jedno z největších dobrodružství Matěje Valtery. Vyšatova rodina, velice dobře zabezpečená, podporovala Valteru při koupi cukrovaru. Sám měl sice našetřené nějaké peníze, ale na celý podnik by zdaleka nestačily, a tak přijal od Pavla Vyšaty s povděkem nabídku na finanční podporu při koupi cukrovaru. Přípravy na konkurz probíhaly již od roku 1876, kdy docházelo k jednáním mezi Matějem Valterou, Pavlem Vyšatou a JUDr. Janem Vašatým. V prosinci 1876 napsal dr. Vašatý Valterovi dopis, ve kterém se zmiňuje o nastalých problémech. O cukrovar se totiž ucházel další zájemce, jménem Landsmann, který měl na své straně Eskomptní banku. Proto žádal Vašatý, aby se Valtera se všemi případnými spoluvlastníky dostavil co nejdříve do jeho kanceláře, kde se na proběhlé poradě Valterovi podařilo získat nejen členy rodiny Vyšatovy, ale také pražského obchodníka Josefa Rašína, který již měl na lounském cukrovaru značný kapitál a sám se dostával do svízelné finanční situace.

Schůzka měla na následující události velký vliv. Krátce nato se konaly volby členů do konkurzního výboru, ve kterém zasedli výše uvedení partneři Matěje Valtery, čímž se jim podařilo odstavit největšího konkurenta Landsmanna. Vašatý začal již na konci roku 1876 jednat jmény Matěje Valtery a Pavla Vyšaty o výpůjčce od Svatováclavské záložny nebo Občanské záložny a bylo dojednáno, že se zastaví Vyšatova usedlost v Oboře.⁸

Jak je vidět, připravovali si Valtera se svým švagrem Vyšatou pečlivě půdu pro odkoupení cukrovaru. V dubnu 1877 zastavil Valtera

8 A NTM, fond 94 Matěj Valtera, k. 11, listina signovaná 16. 12. 1876.

spolu s Vyšatovými usedlosti v Břvanech, za které získal 33.800 zlatých.⁹ Rašín radil, aby Valtera zakoupil co nejvíce superkondicí a snížil tak kupní cenu cukrovaru. To se skutečně stalo a Valtera do nich ještě před konkurzem investoval částku 45.000 zlatých.¹⁰ Šlo o promyšlený krok, neboť majitelé superkondicí měli právo hlasovat při konkurzu. Proto, aby získal větší vliv, rozepsal je ještě na členy své rodiny, dr. Jana Vašatého a manželku Josefa Rašína Hedviku. Rašín také prohlašoval, že by mohl cukrovar přijít na pouhých 220.000 zlatých, což zaujalo Vyšatovi a zaobírali se dokonce otázkou, zda tuto částku nejsou schopni sehnat. Z tohoto smělého plánu nakonec sešlo.

Průběh konkurzu Valteru a jeho společníky nemile překvapil. Zapojilo se do něj osm silných zájemců, díky jimž cena vzrostla až na 350.000 zlatých. Takové částky se Vyšatovi zalekli a odstoupili v průběhu konkurzu od svého spolupodílnictví na cukrovaru, protože se obávali, že by mohli přijít o veškerý svůj majetek. Proto se nakonec dražilo na jméno Matěje Valtery, který se spoléhal na pomoc Rašína a své vlastní bohaté zkušenosti.

Přesto si byl vědom všech rizik a snažil se bohatou rodinu Vyšatů do podniku opětovně zainteresovat. To se mu nakonec podařilo, ale pouze v podobě komanditních smluv, které Vyšatům zaručovaly určitý omezený vliv ve firmě, ručili však pouze do výše svých vkladů a o další majetky se tak nemuseli obávat.¹¹

První roky byly pro Valteru klíčové. Měl velké dluhy a těžce zápasil s nedostatkem kapitálu. Finanční pomoc sháněl v silnějších německých bankách, které mu, stejně jako mnoha dalším českým podnikatelům, nevyšly vstříc. Proto se velice záhy obrátil na Občanskou záložnu v Hradci Králové, kde mu pomohly pravděpodobně kontakty načerpané během tamního dvouletého studijního pobytu. Na pomoc, kterou mu

9 Informace nám podává výpověď ze sporu o část cukrovaru, vedeném mezi Matějem Valterou a Pavlem Vyšatou od roku 1890. (A NTM, fond 94, Valtera Matěj, k. č. 11).

10 Detailní zpráva o průběhu koupě cukrovaru se zachovala ve Valterově pozůstalosti. (A NTM, fond 94, Valtera Matěj, k. č. 11).

11 Jednání mezi Valterou a Vyšatovými nebylo vůbec přímočaré a tak se stalo o několik let později důvodem k dlouhotrvajícímu sporu, který proběhl v letech 1890–1904 a Valtera jej nakonec vyhrál. K tomu, že se Pavel Vyšata bál ručit celým svým majetkem a nestal se tak nikdy spoluvlastníkem cukrovaru, ale jen komandistou, svědčí i jeho výpověď z 29. května 1900.

v nouzi finanční ústav poskytl, vzpomínal i v pozdějších letech. Cenné služby mu tehdy odvedl JUDr. Vašatý, kterému se podařilo oddálit splátky o dva roky. Protože se Valterovi první dvě kampaně vydařily, byl schopen splatit značnou část svých dluhů a v průběhu dalších let se stal nejbohatším mužem v regionu.¹² Začal vyplácet i Vyšatovu rodinu. Mezi Valterou a Vyšatovými byl domluven splátkový kalendář, podle kterého vyplácel splátky většinou dvakrát ročně, v lednu a červenci. Na počátku devadesátých let 19. století počítal s tím, že jsou tyto dluhy již splacené nebo chybí pouhý zlomek k definitivnímu vyrovnání.¹³

Matěj Valtera byl nejen velice schopný, ale i ambiciózní, což mu mimo jiné vyneslo i řadu nepřátel. Již na počátku své kariéry se nepohodl s JUDr. Petrem Hilbertem, který byl tehdy správcem konkurzní podstaty po dřívějším majiteli cukrovaru Františku Hýrovi.¹⁴ Důvod jejich nepřátelství se objevil již při prodeji cukrovaru, kdy Hilbert neúspěšně hájil zájmy spořitelny. Jak Hilbert, tak Valtera byli silnými osobnostmi se značnými ambicemi. Zatímco Hilbert se profiloval v komunální politice a stál v čele města bezmála dvě desetiletí, Matěj Valtera se snažil vyniknout jako průmyslník a jeho podnik se stal důležitým bodem emancipujícího se českého etnika na česko-německé jazykové hranici. Spory Matěje Valtery s lounským starostou se nikdy nezacelily a v průběhu následujících let se ještě prohlubovaly.

Kritický byl pro Matěje Valteru rok 1881, kdy náhle skončilo jeho manželství s Kateřinou Vyšatovou. Ta zemřela na mrtvici dne 5. května 1881, ve věku pouhých osmatřiceti let.¹⁵ Spolu měli pouze dvě dcery, Annu a mladší Marii. Smrt manželky ovlivnila i vztah k jejím příbuzným, který začal postupně chladnout. Výjimkou byl pouze vztah k jeho dvěma

12 LINHART, Kamil – HÁK J. Rudolf, *Almanach Spořitelny města Loun*. Louny 1933, s. 124–25.

13 V soudních spisech se uvádí, že Marii Köhlertové, roz. Vyšatové, vyplatil Valtera ve splátkách v letech 1877–1893 celkem 51.257 zlatých, Anně Tschinklové vyplatil Valtera celkem ve splátkách 32.700 zlatých, Bertě Vyšatové vyplatil v letech 1878–1888 celkem 28.830 zlatých. Výše neurčenou finanční kompenzaci obdržel i Pavel Vyšata. (A NTM, fond 94, Valtera Matěj, k. č. 11, soudní spisy ze sporu Matěje Valtery a Pavla Vyšaty.)

14 *Národní listy* 15, č. 215, 7. srpna 1875, s. 3.

15 A NTM, fond 94 Valtera Matěj, k. č. 8, úmrtní list Kateřiny Valterové.

dcerám, o které se dobře staral.¹⁶ Valtera se oženil podruhé až v únoru 1887, kdy si vzal dceru pražského továrníka Jana Kruliše Olgu. Tím se dostal do vybrané společnosti a získal další kontakty.¹⁷

Valtera pokračoval v podnikání. Po zažehnutí úpadku a upevnění pozice jednoho z nejvlivnějších mužů ve městě začal s rozsáhlou modernizací cukrovaru. V roce 1881 také odkoupil od dědiců po Janu Kostelníkovi mlýny Amerikán a Šejdovnu, které též modernizoval. Valterův majetek se stával malým impériem. Osmdesátá léta byla dobou prosperity a rychlého posilování Valterových pozic ve městě. Přepřacovanost a celková vyčerpanost organismu však zapříčinila mrtvici, která jej postihla v roce 1886. Trvalo několik týdnů, než byl schopen odjet na rekonvalescenci na jih Evropy.¹⁸

Ani značné podnikatelské schopnosti neochránily Valtera v roce 1891 před katastrofou. Dne 8. listopadu 1891 zachvátil Valterův cukrovar požár. Přes snahu mnoha hasičských sborů z města i širokého okolí se podařilo zachránit jen část kotelny, řepníku a skladiště cukru. Valtera měl poškozený podnik pojištěný do výše bezmála 500.000 zlatých, přičemž dostal zapláceno od pojišťovny 260.510 zlatých.¹⁹

Katastrofa, která měla oslabit Valterovu pozici nejen ve městě, ale také v rámci celého českého cukrovarnického průmyslu, se nakonec

16 Ve Valterově pozůstalosti se dochovalo několik desítek osobních dopisů, převážně s Marií Eisenhuthovou, rozenou Valterovou, která se provdala za chorvatského inženýra Radoslava Eisenhutha. Věnem manželé od Matěje Valtery dostali strojírnou a slévárnu železa v Záhřebu. Valtera zpočátku věřil ve schopnost svého zetě vést podnik, ale když zjistil, že podnik neprosperuje, dosadil do jeho vedení své pracovníky. To ochladilo Valterovy vztahy s dcerou, která se téměř výhradně zdržovala v cizině, kam ji otec zasílal pravidelně značné finanční částky. V roce 1919, po rozpadu monarchie, převzaly továrnu chorvatské banky a přeměnily podnik v První chorvatskou strojírnou a slévárnu železa v Záhřebu. Po prodeji továrny žalovala Marie svého otce, že prodal továrnu pod cenou a požadovala na něm finanční odškodnění, ale spor s otcem u soudu prohrála. Na sklonku života se rodinné vztahy opět vylepšily. Svědčí o tom i fakt, že krátce po Valterově smrti nechala Marie ulít pro kostel sv. Mikuláše v Lounech velký zvon Matěj na památku jeho dlouholetého působení ve městě. O Anně víme jen tolik, že zůstala svobodná.

17 O svatbě z 22. února 1887 informuje mimo jiné lounský Lučan. Matěj Valtera se tak dostal do nejvyšších kruhů a napojil se například na c. k. dvorního radu dr. Antonína rytíře Randu nebo bohatou a rozvětvenou podnikatelkou rodinu Krulišů.

18 A NTM, fond 94 Valtera Matěj, k. č. 11.

19 A NTM, fond 94 Valtera Matěj, k. č. 3. Protokol o odhadu ohněm způsobených škod při požáru z 9. prosince 1893.

změnila v jeho prospěch. Zatímco se lounský cukrovar před požárem řadil objemem zpracované řepy mezi významné podniky svého druhu v monarchii, po požáru se jeho pozice ještě upevnila. Matěj Valtera investoval značnou sumu svých financí do jeho modernizace a v podniku zaváděl technologické i strojírenské novinky. Například Matěj Valtera patřil mezi první, kteří využívali tzv. Riedingův kanál. Udržoval čilé kontakty s největšími českými podniky. V korespondenci se objevují osobnosti jako František Křížík, firma Breitfeld & Daněk nebo firma Laurin & Klement, od které si o několik let později zakoupil automobil.²⁰

Cukrovar ještě zvýšil objem zpracované řepy, takže například v průběhu třiadvadesátidenní řepné kampaně v roce 1895 zpracoval 934 984 q řepy, tedy bezmála jeden milion! I v následujících letech se množství zpracované řepy pohybovalo velmi vysoko.²¹ Valterův cukrovar se zařadil mezi nejmodernější a největší v rakousko-uherské monarchii.

Krátce po požáru cukrovaru na počátku listopadu 1891 stihla Matěje Valtera další nepřijemnost. Přesně měsíc po ničivém požáru se ustavilo družstvo, jehož cílem bylo založit konkurenční cukrovar. Jedním z hlavních iniciátorů byl starosta města JUDr. Petr Hilbert, který jak již bylo psáno, choval vůči Valterovi silnou averzi.²²

Rolnický akciový cukrovar měl vzniknout na katastru Loun, kde byly pozemky podstatně dražší než v nedalekých Černčicích. Hilbert

20 A NTM, fond 94, Valtera Matěj, k. č. 3 a 7. V červnu 1908 oslovila Matěje Valtera firma Laurin a Klement, která mu nabídla svůj lehký čtyřválcový vůz typu F14/16 HP, který se prý znamenitě osvědčil na 700 km dlouhé cestě z Petrohradu do Moskvy. Zapůjčili Valterovi tento vůz na 7–10 dní zcela zdarma i s řidičem pod podmínkou, že ten jej bude po celou dobu řídit. Valtera si vůz pravděpodobně zakoupil. V příloze zaslali i doporučení od hraběte Karla Jiřího Josefa Buquoye.

21 Záznamy o řepných kampaních se z velké části dochovaly ve Valterově pozůstalosti v Archivu NTM, jinak o nich referuje i místní tisk. Například řepná kampaň v roce 1899 překročila hranici 750 000 q a v roce 1905, tedy krátce předtím, než Matěj Valtera prodal cukrovar dosahoval objem zpracovaného materiálu 600 000 q. Informace pocházejí z A NTM, fond 94, Valtera Matěj, k. č. 3 a 8.

22 Dobře známé nepřátelství mezi Matějem Valterou a JUDr. Petrem Hilbertem a okamžitý vznik skupiny akcionářů nově budovaného Rolnického akciového cukrovaru, stejně jako Hilbertova snaha udržet nový cukrovarnický podnik ve městě, svatba Hilbertovy dcery Heleny s Františkem Hruškou, který byl nejprve ředitelem Valterova a poté vedl nově vybudovaný cukrovar, stejně jako překážky, které kladl Valterovi při znovuzprovoznění cukrovaru mě vedou k hypotetické otázce, zda byl požár Valterova cukrovaru pouze nešťastnou náhodou a shodou okolností.

prosazoval vznik nového velkého podniku přímo ve městě. Nový cukrovar měl nabídnout práci několika stovkám obyvatel a zvýšit prosperitu města. Byl proto ochoten dát z městského rozpočtu 25.000 zlatých, aby tak vyrovnal cenu pozemku ve městě a mimo něj. Proti tomu se postavil Valtera, který podal stížnost na město a tím nepřímo také na starostu. Stížnost se dostala až k zemskému soudu, který dal za pravdu Valterovi. Hilbert a město si to však nenechali líbit a podali odvolání. Ve Vídni rozsudek definitivně změnili ve prospěch města. Pokud byly dosud vztahy mezi oběma významnými muži napjaté, můžeme je po takové zkušenosti chápat jako čistě nepřátelské. Slavnostní otevření Rolnického akciového cukrovaru se odehrálo 17. září 1893 a změnilo se ve velkou slavnost. Vybudování konkurenčního cukrovaru přišlo na 1.100.000 zlatých²³ a kombinace dvou takto rozsáhlých podniků znamenala, že se Louny staly městem s nejvyšší roční výrobou cukru v celé monarchii.

Velkým problémem se pro Valteru stal spor mezi ním a Pavlem Vyšatou o 1/5 lounského cukrovaru, který se táhl po dlouhých čtrnáct let mezi roky 1890–1904. Spor začal krátce poté, co se Valtera podruhé oženil. Na sklonku roku 1888 požádal Pavel Vyšata Valteru o finanční vyrovnání. Valtera se obával, aby se nějakým způsobem nepokusil využít zapsání do komanditní smlouvy, a tak se obrátil na Dr. Vašatého, aby provedl výmaz zesnulé Kateřiny Vyšatové i Pavla Vyšaty z rejstříku komanditních vlastníků. Vyšata na výmaz z obchodního rejstříku po dobrém nepřistoupil, a tak Valtera využil dodatku ve smlouvě, podle kterého mohla být smlouva vypovězena. Vyšata se proti výmazu z obchodního rejstříku mohl do šesti měsíců odvolat, ale nic nepodnikl. V lednu 1889 byli Kateřina Valterová, roz. Vyšatová a Pavel Vyšata vymazáni z obchodního rejstříku, kde figurovali jako komandisté lounského cukrovaru.

Teprve v prosinci 1889 obdržel Matěj Valtera dopis od Dr. Vašatého, ve kterém mu advokát sděloval, že se na něj obrátil Pavel Vyšata s žádostí, aby vysoudil svůj majetek zpět a pozval Valteru na poradu do Prahy, kde s ním chtěl projednat všechny varianty a rozhodnout se, na čí stranu se přidá. Valtera byl tímto jednáním svého dlouholetého právního zástupce velice zaskočen, ale kvůli probíhající řepné kampani do Prahy na sjednanou schůzku nepřijel. Když se v únoru dostavil do právnícké kanceláře, čekalo na něj nemilé překvapení. Dr. Vašatý se nabídl, že povede spor proti Vyšatovi, ale pouze v pozici svědka. Přesvědčil

23 Rolnický akciový cukrovar v Lounech. *Lučan II*, č. 37, 16. září 1893, s. 2.

Valteru, aby do sporu angažoval oficiálně jiného pražského právníka JUDr. Jana Kučeru, aby tak mohl vystupovat jako klíčový svědek, který zná dobře celou historii od koupě cukrovaru v roce 1877. Zároveň se zavázal, že právní služby povede sice oficiálně Kučera, ale de facto vše převezme Vašatý. Za své služby požadoval od Valtery 60.000 zlatých, z toho 20.000 zlatých hotově a 40.000 zlatých ve směnkách. Vysoká suma Valteru zaskočila, ale po dlouhém přemýšlení nabídku akceptoval. Neměl však ani nejmenší tušení, že Vašatý hraje dvojí hru a podává druhé straně důležité informace.²⁴

Krátce poté, co Vašatý obdržel od Valtery peníze a šeky, distancoval se od případu a přestával pomáhat Valterovi. Definitivní tečku za letitými dobrými vztahy udělala Vašatého červnová žádost o proplacení části směnek v hodnotě 20.000 zlatých. Když mu je Valtera odmítl vyplatit z důvodu neplnění závazků, vyhrožoval, že pokud se tak nestane do doby, než bude svědčit, použije jiné prostředky proto, aby je získal. To se nakonec také stalo. Jeden z nejprotřelejších právníků, dobře obeznámený s celou situací, se definitivně postavil na opačnou stranu a začal svědčit proti Valterovi. Spor se táhl dlouhé roky a přečkal i některé účastníky soudního řízení. JUDr. Jan Vašatý zemřel v roce 1898²⁵, ale spor byl ukončen až v roce 1904. Po dlouhém jednání se Valterovi podařilo spor s Pavlem Vyšatou, ve kterém šlo o 1/5 lounského cukrovaru, nakonec vyhrát.²⁶

Valtera, vyčerpán dlouholetými spory, onemocněl a od roku 1905 vedl jednání o prodeji svého cukrovaru i dalšího majetku s Živnostenskou bankou. K tomu došlo až 30. června 1908, kdy Matěj Valtera prodal cukrovar i se všemi dalšími pozemky v Lounech Živnostenské bance za 2.500.000 korun. Předání cukrovaru se účastnili o týden později ředitel Živnostenské banky Dr. Jaroslav Preiss, ředitel Valterova cukrovaru Josef Matouš, ředitel Rolnického akciového cukrovaru František Hruška a ředitel cukrovaru v Lenešicích K. Zvěřina.²⁷ Tím pro Matěje Valteru skončilo jeho více než tři desetiletí trvajícím spojením s městem Louny.

Podívejme se na Matěje Valteru nejen jako na úspěšného obchodníka,

24 A NTM, fond 94 Valtera Matěj, k. č. 11.

25 URBAN, Otto, *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 689.

26 A NTM, fond 94 Valtera Matěj, Inventář.

27 Protokoly ze 30. června 1908 o prodeji cukrovaru a z 5. července 1908 o jeho předání. (A NTM, fond 94 Valtera Matěj, k. č. 10).

ale i jako mecenáše. Již od počátku svého podnikání podporoval chudé. Důkazem byl hned v roce 1877 dar 200 zlatých a uhlí pro chudé, v roce 1883 poskytl dělníkům levné bydlení ve svém dvoře. Valtera byl také mecenášem umění. Podporoval nebo hostil Antonína Chitussiho, Františka Ženíška, Beneše Knüpfera nebo Antonína Sochora. Mnozí z nich jezdili za Valterou do Loun a stali se z nich rodinní přátelé.²⁸ Kostelu sv. Mikuláše v Lounech daroval jedno vitrážové okno a jeho dcera věnovala krátce po otcově smrti peníze na odlití největšího zvonu, který po něm dostal jméno Matěj.²⁹ Pomohl rozvoji nově vzniklého gymnázia. Snažil se o vznik hvězdárny v jeho budově a škole daroval velký dalekohled, který slouží svému účelu dodnes. V roce 1908 založil Valterovu nadaci, které věnoval 20.000 zlatých.³⁰ Nadace sloužila chudým studentům k vyplácení obědů až do roku 1948. Krátce před odchodem z Loun, 14. listopadu 1908, se Matěji Valterovi dostalo zaslouženého ocenění. Stal se čestným občanem města Loun.³¹

V roce 1908 se přesunul do Prahy na zasloužený odpočinek. V letech 1891–1892 si zde nechal v dnešní Voršilské ulici postavit od významného českého architekta Bedřicha Ohmana v neobarokním slohu Valterův palác. O dva roky později si jako jeden z prvních nechal zavést do soukromé budovy elektrické osvětlení od Františka Křižíka. Palác prodal v roce 1929 papežské nunciatuře, které slouží dodnes.³²

Místo paláce ve Voršilské ulici odkoupil v Praze-Bubenči rozlehlou vilu stavebního podnikatele Františka Strnada. Plány na stavbu vily zhotovil architekt Josef Gočár, který se projektem Strnadovy vily stal jedním z průkopníků nového stylu, purismu, snažícího se o očištění architektury od ozdobných prvků a o její zjednodušení na základní

28 MENDL, Bedřich, Cukrovarník Matěj Valtera zemřel. *Národní listy* 76, č. 263, 25. září 1936, s. 7.

29 Zvon byl zrekvírován během 2. světové války a dnes se z něj dochovaly pouze fragmenty uložené v Oblastním muzeu v Lounech a na lounském děkanství. Jeho váha byla 2 200 kg.

30 VOSTŘEL, Martin, *Město Louny v letech 1880–1914*. Praha 2005, s. 128–129. Rigorózní práce na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

31 LINHART, Kamil – HÁK J. Rudolf, *Almanach Spořitelny města Loun*. Louny 1933, s. 142.

32 LEDVINKA, Václav – MRÁZ, Bohumír – VLNAS, Vít, *Pražské paláce*. Praha 2000, ISBN 80-85770-90-3, s. 349–350.

geometrickou podstatu. V přízemí obklopovaly střední halu společenské místnosti, oddělené „skleněnými stěnami“, které bylo možno zasunout a vytvořit velký jednotný prostor. Matěj Valtera koupil tento dům v roce 1929, aby zde dožil poslední léta svého zajímavého života.³³

Valtera byl typickým představitelem své vrstvy. Jeho dravost, pracovitost a zkušenosti jej předurčily k získání velkého kapitálu, který nadále zúročoval. Stejně jako mnoho jiných silných osobností i on měl své nepřátele, kteří mu stěžovali postavení ve městě. Jeho životní osudy jsou protkány soudními spory, které se mu však většinou dařilo vyhrávat. Dokázal se se situací vyrovnat a jako jeden z mála Čechů se z ničeho dokázal vypracovat mezi největší osobnosti českého průmyslu. Zároveň však po celý život nezapomněl, z jakých poměrů vzešel a podporoval chudé obyvatelstvo, studenty nebo umělce. V nekrologu, otištěném v Národních listech, se o něm píše: „*Z řad českých průmyslníků odešel půvabný kmet, který již léta žil mezi námi jako host z jiných dob a svědek zapomínaných zápasů a vítězství. Kdysi před třiceti lety byl největším naším cukrovarníkem. Bylo to tenkrát opravdu vzácností: průmyslník a Čech.*“³⁴ Matěj Valtera zemřel v Praze 23. září 1936 ve věku nedožitých dvaadevadesáti let.

Seznam literatury a pramenů

Archiv Národního technického muzea, fond 94 Valtera Matěj.

Státní okresní archiv Louny, fond 77 Okresní úřad Louny I.

Národní listy 15, č. 215, 7. srpna 1875.

Lučan II, č. 37, 16. září 1893.

MENDL, Bedřich, Cukrovarník Matěj Valtera zemřel. *Národní listy* 76, č. 263, 25. září 1936, s. 7

LEDVINKA, Václav – MRÁZ, Bohumír – VLNAS, Vít, *Pražské paláce*. Praha 2000, ISBN 80-85770-90-3, 447 s.

33 VEVERKA, Přemysl a kol., *Famous Prague Villas*. Praha 2006, ISBN 80-7037-127-7, s. 87.

34 MENDL, Bedřich, Cukrovarník Matěj Valtera zemřel. *Národní listy* 76, č. 263, 25. září 1936, s. 7. O jeho smrti psaly i další noviny – Národní politika nebo Lidové noviny. Regionální tisk na významného cukrovarníka, který zde strávil přes třicet let, zapomněl.

LINHART Kamil, HÁK Rudolf, *Almanach Spořitelny města Loun*, Louny 1933, s. 124-25.

VEVERKA, Přemysl a kol., *Famous Prague Villas*. Praha 2006, ISBN 80-7037-127-7, 186 s. URBAN, Otto, *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, 754 s.

VOSTŘEL, Martin, *Město Louny v letech 1880–1914*. Praha 2005. Rigorózní práce na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Wiesnerové a průmysl cukrovarnický

Ladislav Jouza – Miroslava Jouzová,

Regionální muzeum v Kolíně – Městská knihovna Kolín

Wiesner Family and Sugar Industry

Since the mid 1850s, in the town of Chrudim worked a locksmith shop, later an engineering factory of František Wiesner (1832–1880), which supplied many sugar factories with various machinery components. Wiesner's enterprise also became a subcontractor of the Prague Daněk Machine Works, which provided sugar factories with complete furnishing. František Wiesner was involved in the management of other enterprises in the town of Chrudim (e.g. a sugar factory) and established also a public commercial company, which bought a bankrupt sugar factory in Močovice in 1875, and in the following year, the sugar factory in Libice upon Cidlina. Since the beginning of the 20th century, however, the František Wiesner Company in the town of Chrudim gradually switched to other production program (steam boilers, transport and weighing equipment) and took a position of a medium sized Czech engineering company (renamed to Transporta Chrudim after 1945).

In 1868, František Wiesner's younger brother Karel Wiesner (1845–1921) established an engineering workshop in the town of Kolín, which changed later into a small factory producing a variety of agricultural machines and also equipment for sugar factories. Beet washing machine was the most successful product, which was patented in 1891. It was also made in the František Wiesner Chrudim factory. The enterprise in the town of Kolín changed into a limited company in 1913; however, its further development stagnated, suffered from disputes of K. Wiesner's heirs and finally declared bankruptcy in 1934.

(Translated by I. J.)

Na jubilejní výstavě v roce 1891 byla vystavena hřeblová pračka Karla Wiesnera. Po čtyřech letech nalézáme její výkres a fotografii mezi exponáty Národopisné výstavy československé v Praze a roku 1900 se s modelem pračky mohli dokonce seznámit návštěvníci Světové

výstavy v Paříži.¹ Jejím vynálezcem a od roku 1891 držitelem patentu byl Karel Wiesner z Kolína.² Dnes je toto jméno téměř neznámé, avšak pokud připomeneme, že jeho starším bratrem byl František Wiesner, jenž v Chrudimi založil stejnojmennou firmu (po znárodnění Transporta Chrudim), tak se naskýtá příležitost srovnat osudy dvou wiesnerovských podnikatelských projektů, které svým dílem přispěly k rozvoji českého cukrovarnictví.

František Wiesner a jeho dědicové v Chrudimi

Přínos firmy Františka Wiesnera pro cukrovarnictví je poměrně dobře známý.³ Za života svého zakladatele i jeho následovníků se stala důležitým strojírenským závodem a dodávky pro cukrovary tvořily zejména v prvních etapách jejího vývoje podstatnou část produkce. Navíc i někteří představitelé firmy podnikali v cukrovarnickém oboru.

Vzestup a životní osudy **Františka Wiesnera** (1832–1880), který jako úspěšný český podnikatel předčasně zemřel na vrcholu svých sil, již ve své době upoutaly pozornost široké veřejnosti. Narodil se 7. srpna 1832 v Mladé Vožici⁴ a dětství prožil v Horních Beřkovicích. Sociální poměry rodiny byly nuzné, mimo jiné i proto, že k nejstaršímu synovi přibýlo dalších dvanáct mladších sourozenců. František po vyučení zámečnickem

1 Pračky patentu Wiesner vystavovala na pražské jubilejní výstavě První českomoravská továrna na stroje v Praze a samotná firma K. Wiesner, továrna na stroje a slévárna v Kolíně. Srovnej Cukrovarnictví ve strojívně na zemské jubilejní výstavě. *Listy cukrovarnické* 10, 1892, č. 3, s. 146, č. 4, s. 210; FOŘT, Josef (ed.), *Hlavní katalog. Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze*. Praha 1891, s. 179. KAFKA, Josef (ed.), *Hlavní katalog a průvodce. Národopisná výstava československá v Praze*. Praha 1895, s. 465. NEUMANN, Karel Cyril, Francie. – Paříž. – Světová výstava. *Listy cukrovarnické* 18, 1899/1900, č. 33, s. 576.

2 NEUMANN, Karel Cyril, Výstava cukrovarnická na Národopisné výstavě československé v Praze. *Listy chemické* 19, č. 18, 15. listopadu 1895, s. 282.

Podle vlastních slov napomohl vzniku Wiesnerovy pračky i Václav Požárecký († 7. 12. 1892), ředitel cukrovary v Libici a pak v Litoli u Lysé nad Labem. (Protokol o valné schůzi okresního spolku cukrovarníků středních Čech, odbývané dne 2. března 1890 v Praze. *Listy cukrovarnické* 8, 1890, č. 5, s. 229. Srov. JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918*, IV. díl. Praha 1986, s. 133–134.

3 Srov. SMUTNÝ, Vlastislav, Zařízení pro cukrovary vyráběná strojirnou Wiesner Chrudim. *Listy cukrovarnické a řepařské* 124, 2008, č. 7–8., s. 237–239.

4 Státní oblastní archiv v Třeboni (dále jen SOA Třeboň), Sběrka matrik Jihočeského kraje, fara Mladá Vožice č. 11, narození 1822–1861, fol. 90.

u mistra Saura v Liběchově nabýval dalších zkušeností v Praze, Chrudimi, Pardubicích a Čáslavi, ale nakonec se v polovině 50. let 19. století usadil v Chrudimi.⁵ Protože však hned nezískal živnostenské povolení, provozoval svou dílnu asi jeden a půl roku na jméno místního zámečníka Pejchy.⁶ Až v roce 1857 mohl strojní zámečnictví vést sám. Jeho první výrobky byly mosazné odlitky, záhy následovala zakázka vodní pumpy a mlýnku na slad pro panský pivovar ve Slatiňanech. Na konci padesátých let se věnoval dodávkám pro lihovary, pak se zaměřil na výrobu různých zemědělských strojů, např. ručních mláticích strojů (do roku 1875 jich vyrobil přes 1 400 kusů), žentourů a secích strojů.⁷ Wiesnerova firma se také stala osvědčeným subdodavatelem známé pražské Daňkovy strojírny, která zajišťovala kompletní zařízení cukrovarů. Wiesner v tomto oboru získal první zkušenosti roku 1867 při dodávce části zařízení pro cukrovar v Chrudimi,⁸ v příštím roce následovaly subdodávky do cukrovarů v Dolních Bučicích a Českém Brodě. V roce 1871 se podílel na výrobě zařízení pro šestnáct právě budovaných cukrovarů, ale postavil i 36 mostních vah.⁹

Dílnu, která postupně sídlila v několika domech v centru dnešního města, během deseti let rozšířil na strojírenskou továrnu s parním strojem.¹⁰ Na konci padesátých let zaměstnával jen tři dělníky a dva učedníky, ale na počátku sedmdesátých let to již bylo sedmdesát dělníků.¹¹ Později v osmdesátých letech si další rozšiřování závodu vyžádalo výstavbu továrního areálu na novém stanovišti v Čáslavské ulici poblíž železnice (tzv. stará Transporta), v jehož blízkosti František Wiesner v roce 1871

5 KREDBA, Václav, František Wiesner, český továrník. In: *Kytice: almanach pro mládež československou 7*, WEINFURT, Martin – ZEMAN, František Antonín (eds.), Praha 1889, s. 11–16, 22–23; BULÍŘ, Karel (ed.), *Průmyslová čítanka pro školu a dům*. Praha 1884, s. 54.

6 ŽIDEK, Adam, *Podnikatelské aktivity rodin Popperů a Wiesnerů ve druhé polovině 19. století a první polovině 20. století*. Ostrava 2009, s. 11–12. Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě.

7 František Wiesner. *Světozor 9*, č. 25, 18. června 1875, s. 291.

8 Fr. Wiesner byl členem zřizovacího výboru *Akciové továrny na cukr v Chrudimi* a zde se seznámil s pražským továrníkem Daňkem, jenž dodával strojní zařízení do cukrovaru.

9 František Wiesner. *Světozor 9*, č. 25, 18. června 1875, s. 291.

10 BULÍŘ, Karel (ed.), *Průmyslová čítanka pro školu a dům*. Praha 1884, s. 54.

11 František Wiesner. *Světozor 9*, č. 25, 18. 6. 1875, s. 291.

koupil nedaleký Kuchynkovský dvůr čp. 55/IV s polnostmi a přebudoval ho na rodinné sídlo.¹²

Obdařen velkou vůlí, pracovitostí a odpovídajícími schopnostmi pozvedl firmu, kterou až do konce života vedl pod názvem *Umělecké zámečnictví Fr. Wiesner v Chrudimi*, od poměrně jednoduchých mosaznických a zámečnických prací či oprav strojů na úroveň osvědčeného výrobce s širokým sortimentem nabídky zemědělských strojů a zařízení pro cukrovary, lihovary, pivovary a mlýny.

František Wiesner byl úspěšný podnikatel a obchodník, neboť jeho vlastní firma prosperovala, ale také získal podíl v chrudimském cukrovaru, kde působil jako správní rada. Vlastnil podíl i v akciovém lihovaru,¹³ kde byl též členem správní rady a vykonával funkci správce, a stal se rovněž předsedou zdejšího měšťanského pivovaru.¹⁴ Jako zástupce cukrovaru v Chrudimi byl už na konci roku 1869 zvolen do výboru Spolku východočeských cukrovarů.¹⁵ Expanze Františkových podnikatelských záměrů dále pokračovala. V březnu roku 1875 vytvořil veřejnou obchodní společnost *Cukrovar F. Wiesnera a spol. v Močovicích u Čáslavi, F. Wiesner a spol.*, která koupila zkrachovalý močovický

12 Areál postavil syn František Wiesner ml. (1856–1903). ŽIDEK, Adam, *Podnikatelské aktivity rodin Popperů a Wiesnerů ve druhé polovině 19. století a první polovině 20. století*. Ostrava 2009, s. 16, 24. Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě; srov. CHARVÁT, Jiří, *Stará Chrudim*. Chrudim 1991, s. 198; WIESNER, František, *Sto padesát let od založení firmy Wiesner v Chrudimi*. *Chrudimské vlastivědné listy* 14, 2005, č. 3, s. 2.

13 Akciový lihovar v Chrudimi byl založen v roce 1872, podnět k jeho vzniku dal Fr. Wiesner.

14 KREDBA, Václav, František Wiesner, český továrník. In: *Kytice: almanach pro mládež československou* 7, WEINFURT, Martin – ZEMAN, František Antonín (eds.), Praha 1889, s. 21.

15 ČECH, Karel Otakar, Zpráva spolku cukrovarníků východních Čech o valné hromadě odbývané dne 26. prosince r. 1869 v Pardubicích. *Časopis chemiků českých* 2, 1870, č. 3, s. 77.

cukrovar od berlínské firmy *Leuchtenberger & Zelle a spol.*¹⁶ Po roce pak byla tato firma rozšířena na *Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol., F. Wiesner a spol.* se sídlem v Chrudimi, když koupila cukrovar v Libici nad Cidlinou u Poděbrad.¹⁷ Podle rodinných vzpomínek měl František Wiesner dále zájem o cukrovar v Ovčárech u Kutné Hory, neboť jeho součástí byla rafinerie cukru, a po jeho smrti probíhala neúspěšná jednání o koupi cukrovaru v Poděbradech.¹⁸

Z pozice významného průmyslníka se věnoval také obecním záležitostem v Chrudimi, podporoval místní spolky a veřejné stavby. Městský park, rozprostírající se na pozemcích, které daroval městu, byl pojmenován Wiesnerovy sady. Nezapomínal ani na svou reprezentaci. Dochoval se jeho portrét od oblíbeného chrudimského malíře Františka Müllera. Ještě za továrníkova života byla realizována reprezentativní přestavba rozsáhlé rodinné vily podle návrhu architekta Františka

16 Společnost založili 19. března 1875 František Wiesner, továrník, Josef Klimeš, purkmistr, Josef Borovec, ekoňom, MUDr. Jan Rattay, c. k. okresní lékař (všichni z Chrudimi), Jan Jírek, majitel hospodářství v Dražkovicích, okr. lékař, Emil Koráb, ředitel cukrovaru, Rudolf Veselý, účetní cukrovaru, JUDr. Karel Roth, advokát (všichni z Chrudimi). (Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), fond 204 Krajský soud Chrudim, k. č. 841, inv. č. 1277, sign. Spol. I, č. 81 Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol., oznámení krajskému soudu ze 7. dubna 1875; *Národní listy* 16, č. 125, 6. května 1876, s. 2; *Národní listy* 66, č. 321, 23. listopadu 1926, s. 3).

17 SOA Zámorsk, fond 204 Krajský soud Chrudim, k. č. 841, inv. č. 1277, sign. Spol. I, č. 81 Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol., oznámení krajskému soudu ze 14. května 1876, usnesení krajského soudu z 23. května 1876; *Pražský denník* 11, č. 138, 20. června 1876, příloha, s. 2.

Na podzim následujícího roku, 10. října 1877, byla podepsána Společenská smlouva pro firmu *Cukrovary Močovice a Libice Fr. Wiesnera a spol.* Většinovým podílníkem společnosti se stal František Wiesner (57, 5 % z celkového kapitálu 250 tisíc zlatých), podíly dalších pěti společníků byly u každého nižší než 10% (oproti výčtu členů z r. 1875 zde chybějí dvě jména – MUDr. Jan Rattay a Emil Koráb). Zároveň byl Wiesner jmenován šéfem firmy s odměnou 3% z čistého zisku. (SOA Zámorsk, fond 1623 Akciový cukrovar Fr. Wiesnera a spol. Močovice, k. č. 1, inv. č. 2, společenská smlouva z 10. října 1877).

18 O vyhocení neúspěšného jednání svědčí veřejný dopis Hanuše Karlíka za konsorcium poděbradského cukrovaru. Viz KARLÍK, Hanuš, Zasláno. *Národní listy* 23, č. 22, 26. ledna 1883, s. 5.

Schmoranze ml.¹⁹ Po Františkově smrti 19. února 1880²⁰ byly jeho ostatky nakonec uloženy na chrudimský hřbitov u Sv. Kříže do monumentální hrobky vybudované opět podle návrhu Fr. Schmoranze ml. Autorem Wiesnerova medailonu a další sochařské výzdoby hrobky je sochař Antonín Wagner.²¹ O jeho úmrtí informoval místní tisk a Jan Neruda uveřejnil jeho literární portrét v *Humoristických listech*.²² Osud úspěšného českého průmyslníka, vzešlého z chudých poměrů, se stal vděčnou látkou pro populárně osvětové publikace, kde vystupoval jako vzor pracovitého a schopného českého podnikatele.²³

Po určité době se jevilo označení chrudimské firmy jako *uměleckého zámečnictví* neadekvátní. V roce 1891 opověděli oba Františkovi synové František ml. (1856–1903) a Karel (1859–1926) u krajského obchodního soudu v Chrudimi převedení dosavadní firmy z firem jednotlivců mezi firmy společenstev a změnu dodatku jejího názvu *na strojírnou, slévárnu a kotlárnou*, přičemž staré označení *Fr. Wiesner* mělo zůstat nezměněno. Počátek této společnosti měl být datován již k 29. listopadu 1881, kdy byla pro ně vydána listina odevzdací na základě poslední vůle jejich otce Františka Wiesnera.²⁴ Krajský soud však vydal zamítavý výměr, a tak se Wiesnerové odvolali nejdříve k zemskému a pak k nejvyššímu soudu.²⁵ Po nové opovědi, ve které mj. vypustili dodatek k názvu, dosáhli toho,

19 PANOCH, Pavel (ed.), *Slavné vily Pardubického kraje*. Praha 2009, ISBN 978-80-87073-12-4, s. 24.

20 SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, fara Chrudim, č. filmu 1364, sign. 3685, zemřelí 1879–1890, s. 31.

21 CHARVÁT, Jiří, *Stará Chrudim*. Chrudim 1991, s. 93.

22 NERUDA, Jan, Frant. Wiesner. *Humoristické listy*, 22, č. 9, 28. února 1880, s. 65–66. Knižně vyšlo: týž, *Podobizny: díl 1, 1873–1881*. Praha 1951, s. 218–219.

23 ŠTASTNÝ, Jan Evangelista – LEPÁŘ, Jan – SOKOL, Josef, *Čítanka pro školy obecné, díl 3*. Praha 1883; BULÍŘ, Karel (ed.), *Průmyslová čítanka pro školu a dům*. Praha 1884, s. 54–55; KREDBA, Václav, František Wiesner, český továrník. In: *Kytice: almanach pro mládež československou 7*, WEINFURT, Martin – ZEMAN, František Antonín (eds.), Praha 1889, s. 9–23.

24 SOA Zámorsk, fond 204 Krajský soud Chrudim, k. č. 843, inv. č. 1277, sign. Spol. II, č. 58 Fr. Wiesner, Chrudim umělecké zámečnictví, opověď z 3. března 1891.

25 Tamtéž, stížnost vrchnímu soudu zemskému z 1. dubna 1891 a nejvyššímu soudnímu dvoru z 1. června 1891.

že 30. září 1893 byla dosavadní firma přepsána u obchodního soudu mezi firmy společenstev jen pod názvem *Fr. Wiesner* a v následujícím roce byl její počátek určen do roku 1881.²⁶

Bratři si v obchodní společnosti rozdělili úkoly podle svého vzdělání. František ml., vystudovaný technik, se věnoval provozu továrny, ale zároveň např. disponoval podíly v cukrovarech v Hrochově Týnci a v Cholticích.²⁷ Mladší bratr Karel, absolvující studia zemědělství, se staral o správu cukrovarů a hospodářských dvorů.²⁸ Dvory, které zajišťovaly stabilní dodávky cukrové řepy do močovického a libického cukrovaru, měli od jejich šlechtických majitelů počátku v nájmu.

Na počátku devadesátých let 19. století byla firma *Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol.* generálním pachtýřem dvorů poděbradského panství a na začátku 20. století měla pronajaty dvory Blato, Šumbor a Okřínek.²⁹ Nový majitel velkostatku Josef šl. Hyross ml. tyto dvory firmě zpachtoval 27. listopadu 1922 na dvanáct let.³⁰ Později měla firma zájem dvory získat do svého vlastnictví, což se stalo až po přeměně původní veřejné obchodní společnosti *Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol.* na dvě nové akciové společnosti v roce 1926.³¹ První z nich, *Akciový cukrovar v Libici nad Cidlinou F. Wiesner a spol.*, 17. června tohoto roku koupila od Josefa šl. Hyrosse ml. dvory Blato

26 Tamtéž, opověď z 30. září 1893 a podání z 27. května 1894; *Úřední list Pražských novin*, č. 157, 12. července 1894. Jednalo se o obchodní veřejné společenstvo na vedení kotlární, strojírny a slévárny v Chrudimi. (*Národní listy* 33, č. 318, 16. listopadu 1893, odpolední vydání, s. 3).

27 *Národní listy* 43, č. 145, 28. května 1903, ranní vydání, s. 7.

28 Vzpomínky Ing. Františka Wiesnera, CSc. (*1925).

29 PROCHÁZKA, Johann Fr., *Topographisch-Statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen*. Prag 1891, s. 560; TITTEL, Ignaz, *Schematismus a statistika statků velkých a rustikálních v království Českém*. Praha 1902, s. 175–176.

30 SOA Praha, fond 2251 Akciový cukrovar F. Wiesnera a spol., Močovice, k. č. 1, inv. č. 16, dodatek k pachtovní smlouvě z 5. prosince 1922, platební rozkaz z 20. srpna 1923.

31 Firma *Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol.* byla vymazána v rejstříku firem společností následkem zrušení veřejné společnosti až po vyřešení všech formalit 30. července 1929. (SOA Zámorsk, fond 204 Krajský soud Chrudim, inv. č. 1277, k. č. 841, sign. Spol. I, č. 81 Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol., výmaz firmy z 30. července 1929.

a Šumbor.³² Ke stejnému datu koupil dvůr Okřínek od Josefa šl. Hyrosse ml. se všemi pozemky synovec bratří Wiesnerů Jan Pour (*1884), který je v kupní smlouvě uváděn zároveň jako správce dvora Blato.³³

Druhá akciová společnost, která vznikla v roce 1926 z původní firmy, byla *Akciový cukrovar v Močovicích F. Wiesnera a spol.*³⁴ Do této společnosti vnesla firma *Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol.* majetek v hodnotě 2,4 milionu korun, přičemž z této částky tvořil močovický cukrovar se vším příslušenstvím a právy 1.525.000 Kč a veškeré zařízení a příslušenství v najatých dvorech, na rybnících a v pivovaru Malešov 875.000 Kč. Konkrétně se jednalo se o rybníky v Paběnicích, Zbýšově a Hraběšíně, pronajaté správou panství Sedlec u Kutné Hory Karla Schwarzenberga,³⁵ a dvory Novou Lhotu, Olšany a Souňov, pronajaté od téhož majitele.³⁶ Poslední položkou vkladu byla nájemní práva pivovaru v Malešově, jež získali Wiesnerové do nájmu z pozůstalosti po zemřelém Karlu Dalbergovi, a to spolu s firmou *Cukrovar v Ratboři, Bernard Mandelík v Ratboři.*³⁷

Po úmrtí Františka ml. v roce 1903 převzal správu firmy *Fr. Wiesner* bratr Karel. Jeho synové Karel František (1892–1980), František (1893–1970) a Jaroslav (1898–1943) se později také stali

32 Ke koupi došlo 17. června 1926 a byla hotově zaplacená suma 1.068.109 Kč 39 h. (SOA Praha, fond 2251 Akciový cukrovar F. Wiesnera a spol., Močovice, k. č. 1, inv. č. 11, koupě dvorů Šumbor, Okřínek a Blato, prohlášení Josefa Hyrosse ml., b. d.; tamtéž, trhová smlouva dvorů Blato a Šumbor ze 17. června 1926).

33 Za téměř 77 ha bylo hotově zaplaceno 231.628 Kč 92 h. (SOA Praha, fond 2251 Akciový cukrovar F. Wiesnera a spol., Močovice, k. č. 1, inv. č. 11 (resp. 10), trhová smlouva dvora Okřínek ze 17. června 1926).

34 SOA Praha, fond 2251 Akciový cukrovar F. Wiesnera a spol., Močovice, kniha č. 1, smlouva společenská a. s. akciový cukrovar v Močovicích F. Wiesnera a spol. z 6. června 1926.

35 Na základě smluv z 15. března 1918, 31. července 1919 a 14. listopadu 1922.

36 Pachtovní smlouva uzavřena 26. února 1919 s poručenstvím nezl. Karla Schwarzenberga.

37 Nájemní smlouva z 5. prosince 1922. (SOA Praha, fond 2251 Akciový cukrovar F. Wiesnera a spol., Močovice, k. č. 1, inv. č. 7, Stanovy akciové společnosti „Akciový cukrovar v Močovicích F. Wiesnera a spol.“ v Močovicích z roku 1926.) V roce 1921 Wiesnerové uvažovali také o koupi dvorů, které vlastnila Gabriela Dalbergová, avšak ta odmítla jejich prodej. (Tamtéž, inv. č. 15, dopis Gabriely Dalbergové z 19. 2. 1921 a advokáta Karla Pippicha z 22. února 1921).

podílníky zmíněné firmy. Zvláště Ing. Dr. František Wiesner, toho jména třetí, se dlouhodobě podílel na jejím rozvoji, a to nejen z pozice majitele, ale také jako význačný teoretik v oboru kotlových topenišť.³⁸ Bratr Jaroslav, který se od mládí věnoval letectví, vystoupil z veřejné firmy na podzim roku 1930.³⁹

Během počátečního období první republiky se vyprofiloval modifikovaný výrobní program firmy, který tvořily moderní parní kotle s práškovým topením, transportní zařízení (zauhlovací zařízení a dopravníky, lanové dráhy atd.) a různé typy vah.⁴⁰ Výroba zařízení cukrovarů byla postupně utlumována a spíše se jednalo o dodávky náhradních dílů. Do modernizovaných cukrovarů však mohlo být dodáváno i vybavení kotelen a transportní a vážící zařízení.⁴¹ Dlouhodobě byla věnována odpovídající pozornost propagaci výrobků a dobře fungoval systém obchodních zástupců v zahraničí.

Firmě se podařilo překonat různé obtíže, včetně velké finanční ztráty ve výši přes 8.000.000 Kč z přelomu dvacátých a třicátých let zaviněné

38 V roce 1928 František Wiesner (1893–1970) přednesl na světové konferenci o palivech konané v Londýně referát pod názvem „*Pulverised Fuel Firing in Czechoslovakia*“. (Vzpomínky Ing. Františka Wiesnera, CSc. (*1925)). Kromě toho na stejné téma i publikoval monografii: *Dnešní stav práškového topení*. Praha 1931, 12 s.; *Práškové topení*. Praha 1956, 505 s.

39 Bratři Karel František a František přesvědčili zadluženého Jaroslava, aby souhlasil se svým vyloučením z veřejné obchodní společnosti a zároveň za něho uhradili jeho dluhy. (SOA Zámorsk, fond 204 Krajský soud Chrudim, k. č. 843, inv. č. 1277, sign. Spol. II, č. 58 Fr. Wiesner, Chrudim umělecké zámečnictví, vyhotovení smíru z 3. října 1930, žádost o zápis změny z 8. října 1930, sezení II. senátu z 12. listopadu 1930.) Jaroslav Wiesner však ve firmě nadále pracoval. Za druhé světové války byl v roce 1943 popraven za odbojovou činnost. (BOČEK, Petr, Jaroslav Wiesner a jeho letadla. *Chrudimské vlastivědné listy 11*, 2002, č. 3, s. 1–6).

40 SMUTNÝ, Vlastislav, Z historie chrudimského strojírenství. *Vlastivědné listy Pardubického kraje 1*, 2005, č. 1, s. 7–9; WIESNER, František, Život mého otce Dr. Ing. Františka Wiesnera. *Chrudimské vlastivědné listy 4*, 1995, č. 5, s. 2 a 3; WIESNER, František – DUŠEK, Josef, CHROMTAV – chrudimský malý hutní závod. *Chrudimské vlastivědné listy 15*, 2006, č. 2, s. 2 a 3.

41 Firma Fr. Wiesner dodala transportní zařízení či jeho součásti např. do cukrovaru v Bratislavě, Českém Brodě, Holicích, Hrochově Týnci, Hrušovanech, Chrudimi, Kopidlně, Kostelci nad Labem, Kropáčově Vrutici, Libáni, Libici nad Cidlinou, Močovicích, Nymburce, Ovčárech, Předměřicích, Přelouči, Ratboři, Rožďalovicích, Sadské, Skřivanech, Uherském Hradišti, Ústí nad Labem, Velimi, Velké Bystřici a Vrdech. (SOA Zámorsk, fond 1622 František Wiesner, Chrudim, k. č. 5, inv. č. 45, Fr. Wiesner, Chrudim. Transportní zařízení, Transportanlagen).

nesolidním partnerem při kompletní dodávce cukrovaru pro zemědělské družstvo Proizvodjačke Sečerane A. D. ve Starém Sivaci v Jugoslávii.⁴² Majitelé se pokoušeli vyrovnat dluh soudní i diplomatickou cestou a zároveň si museli obstarávat provozní kapitál a umožňovat vzniklé dluhy. Nelehkou situaci řešili mj. prodejem cukrovarů v Močovicích a Libici. Močovický cukrovar získalo v roce 1930 Společenstvo československých cukrovarů pro čáslavskou agencii, která po jeho zrušení provedla přerozdělení řepného rajonu pro zbylé cukrovary na svém území. V roce 1933 Wiesnerové prodali cukrovar v Libici cukernímu kartelu a Bance pro obchod a průmysl (dříve Länderbanka) a splatili tak dluh této bance. Současně se však potýkali s dluhy u dalších bank.⁴³

Wiesnerův závod se přesto poměrně úspěšně rozvíjel a odolával tlaku konkurence. Nakonec však musel v roce 1936 přistoupit na kartelovou smlouvu s ČKD Praha a Škodou Plzeň, která ho mj. zavazovala ukončit dodávky zařízení na tuzemský trh (včetně technologie cukrovarů). Kotle firma nadále vyvážela jen do zahraničí (např. do Polska) a poskytla na ně licenci italské firmě Franko Tosi v Legnanu u Milána.⁴⁴ Výrobní program byl inovován o produkci nádobí a příborů z nerezavějící oceli a rozšířila se výroba automatických vah.

Další perspektivy firmy názorově rozdělily bratry Františka a Karla Františka, jenž po prodeji cukrovarů (Močovice, Libice) a připojených dvorů ztratil zájem na svém setrvání v ní a spíše se klonil k jejímu prodeji. Již v roce 1936 se oba bratři dohodli na podmínkách, podle kterých Karel, v této době ředitel cukrovaru v Chrudimi, z firmy vystoupí. Měl

42 WIESNER, František, Život mého otce Dr. Ing. Františka Wiesnera. *Chrudimské vlastivědné listy* 4, 1995, č. 5, s. 2. Srov. SOA Zámorsk, fond 1622 František Wiesner, Chrudim, k. č. 7, inv. č. 80, dlužní úpis Proizvodjačke Sečerane A. D. Bělehrad z 14. března 1927 na částku 4.952.091,- Kč. V roce 1933 uváděla firma Wiesner, že žalovala Království Jugoslávie („Srbský stát“) o 12 milionů Kč. (Tamtéž, k. č. 1, inv. č. 12, dopis Zemské bance v Praze z 11. prosince 1933).

43 Cukrovar v Močovicích u Čáslavi zanikne. *Národní politika* 48, č. 31, 1. února 1930, ranní vydání pro Prahu, s. 8. Smlouvou o prodeji cukrovaru v Libici se firma Wiesner zbavila dluhu u Länderbanky ve výši 8.300.415,70 Kč a dluhu samotného cukrovaru Libice ve výši 5.811.368,75 Kč. Částka získaná z prodeje dvorů Blato a Šumbor měla také připadnout bance. V této době dále splácela hypotekární úvěr Zemské banky (3.264.854 Kč) a úvěr Všeobecné družstevní banky (2.000.000 Kč). (SOA Zámorsk, fond 1622 František Wiesner, Chrudim, k. č. 1, inv. č. 12, dopis Zemské bance v Praze z 11. 12. 1933, dopis Banky pro obchod a průmysl z 15. 12. 1933. Srov. hypoteční zápůjčky Zemské banky z 15. 4. 1931 a z 24. 10. 1931).

44 Vzpomínky Ing. Františka Wiesnera, CSc. (* 1925).

si však ponechat společenské podíly na cukrovaru v Chrudimi, lihovaru v Chrudimi a cukrovaru v Hrochově Týnci, které byly připsány na jeho jméno.⁴⁵ Po vyřešení různých problémů, spojených s jeho odchodem, nakonec vystoupil z firmy jako její veřejný společník až na počátku roku 1943.⁴⁶

Za okupace během druhé světové války chrudimská firma jako významný strojírenský podnik spadala pod německou správu a musela plnit rozsáhlé vojenské dodávky.⁴⁷ Přesto jak poměry dovozovaly, František Wiesner činil některá opatření s cílem podpořit poválečný rozvoj firmy. Dosavadní vývoj neposkytoval možnosti k uplatnění firmy při výrobě velkých investičních celků, a proto se chtěl Wiesner nadále zaměřovat spíše na anonymního odběratele a drobnější sortiment, jako váhy, nářezové stroje, nerezové nádoby a přístroje. Plánoval také zavést výrobu holicích čepelí a dalších produktů podobného charakteru z vlastních speciálních ocelí a slitin, válcovaných za studena. Zvažoval také posílení účasti v chrudimském cukrovaru a lihovaru.⁴⁸

Jeho původní plány však na konci války musely být korigovány a záhy po osvobození mu muselo být jasné, že poměry v nové republice již nebudou jako před válkou. V říjnu 1945 byla firma znárodněna v podstatě

45 SOA Zámorsk, fond 1622 František Wiesner, Chrudim, k. č. 1, inv. č. 3, zápis o převzetí celé společnosti ing. Fr. Wiesnerem z 9. října 1936. Podle tohoto původního ujednání měl Fr. Wiesner k 1. červenci 1937 splnit několik závazků, mj. Karlu Wiesnerovi vyplatit odstupné 536.846 Kč 17 hal. a dále např. postupně zaplatit 1.100.000 Kč bratru Jaroslavovi, aby vyrovnal jeho veškeré nároky vůči firmě a jejím veřejným společníkům (v tomto případě nebyla stanovena lhůta).

46 Poté co se veřejným společníkem firmy *Fr. Wiesner* v Chrudimi stala 30. prosince 1942 firma *Leguma* společnost s r. o. pro pěstování zeleniny, ovoce a květin ve sklenicích v Chrudimi, vystoupil z ní na základě dohody 13. až 14. ledna 1943 veřejný společník Karel Wiesner. K výmazu veřejného společníka K. Wiesnera v obchodním rejstříku došlo 18. ledna. (SOA Zámorsk, fond 204 Krajský soud Chrudim, k. č. 843, inv. č. 1277, k. č. 843, sign. Spol. II, č. 58 Fr. Wiesner, Chrudim umělecké zámečnictví, protokol ze 4. 1. 1943, oznámení berní správě z 15. ledna 1943, změny při firmě již zapsané z 18. ledna 1943).

47 Určité zkušenosti ze zbrojní výroby firma získala již během první světové války a dodávala také munici československé armádě ve 30. letech. (SOA Zámorsk, fond 1622 František Wiesner, Chrudim, k. č. 7, inv. č. 80, korespondence s MNO z roku 1936).

48 Vzpomínky Ing. Františka Wiesnera, CSc. (*1925).

bez náhrady.⁴⁹ Její historie pokračovala pod názvem *Transporta Chrudim* a František Wiesner byl odstraněn z jejího vedení.⁵⁰ Jako zkušený podnikatel tento vývoj očekával a měl již připravený projekt a finanční zajištění nové menší firmy *Chromtav*, určené pro výrobu chromových tavenin.⁵¹ Zamýšlel jejím prostřednictvím aspoň v omezené míře uskutečnit své výrobní plány, avšak úspěšný nástup *Chromtavu* ukončil opět politický zásah v roce 1948.

Karel Wiesner a jeho dědicové v Kolíně

Z četných mladších sourozenců Františka Wiesnera st. (1832–1880) byli nejméně čtyři bratři vyučeni strojíky – Václav (*1836),⁵² Karel (1845–1921),⁵³ Pavel (1851–1916)⁵⁴ a Adolf (*1852).⁵⁵ Bratru Václavovi odkázal František Wiesner roční důchod 60 zlatých a finančně ho

49 Podnik byl znárodněn 27. října 1945 zestátněním na základě dekretu prezidenta republiky ze 24. října 1945, č. 100 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Srov. Vyhláška ministra průmyslu ze dne 27. 12. 1945.

50 Vyhláškou ministra průmyslu ze 7. března 1946 byla ke dni 1. ledna 1946 zřízena firma *TRANSPORTA, závody na výrobu dopravních zařízení, národní podnik*, do níž byla včleněna majetková podstata firmy Fr. Wiesner. (SOA Zámorsk, fond 204 Krajský soud Chrudim, k. č. 843, inv. č. 1277, sign. Spol. II, č. 58 Fr. Wiesner, Chrudim umělecké zámečnictví, návrh usnesení z 16. ledna 1947, zápis firmy z 25. ledna 1947, žádost o zápis změn v obchodním rejstříku z 30. července 1947 a změny při firmě již zapsané z 20. září 1947; WIESNER, František, Život mého otce Dr. Ing. Františka Wiesnera. *Chrudimské vlastivědné listy* 4, 1995, č. 5, s. 4).

51 WIESNER, František – DUŠEK, Josef, CHROMTAV – chrudimský malý hutní závod. *Chrudimské vlastivědné listy* 15, 2006, č. 2, s. 9–12.

52 Narodil se 17. září 1836. (Státní oblastní archiv v Litoměřicích (dále jen SOA Litoměřice), Sbirka matrik Severočeského kraje, fara Černouček sign. L 16, Horní Beřkovice č. 12, narození 1809–1840, fol. 64.

53 Narodil se 17. dubna 1845. Tamtéž, Horní Beřkovice č. 14, narození 1840–1857, fol. 36; †Továrník Karel Wiesner. *Hlas demokracie* 2 (19), č. 8, 19. 2. 1921, s. 2.

54 Narodil se 31. května 1851. (SOA Litoměřice, Sbirka matrik Severočeského kraje, fara Černouček, sign. L 16, Horní Beřkovice č. 14, narození 1840–1857, fol. 82.) Rok úmrtí viz *Vzpomínky Adolfa Wiesnera* (*1925), vnuka Pavla Wiesnera.

55 Narodil se 24. září 1852. (SOA Litoměřice, Sbirka matrik Severočeského kraje, fara Černouček, sign. L 16, Horní Beřkovice č. 14, narození 1840–1857, fol. 91).

podporoval i bratr Karel, který se osamostatnil v Kolíně.⁵⁶ Pavel se stal strojníkem v kolínském zámeckém pivovaru⁵⁷ a Adolf byl zaměstnán jako strojník u svého bratra Františka v libickém cukrovaru (doložen v letech 1881–1886),⁵⁸ v roce 1891 pracoval v cukrovaru v Litoli.⁵⁹ Je zajímavé, že pracovní kontakty Wiesnerů pokračovaly i v další generaci. V močovickém cukrovaru, když byl ve vlastnictví potomků Františka Wiesnera, pracoval Pavlův syn Adolf Pavel jako strojmistr a po prodeji cukrovaru roku 1930 přešel ve stejné funkci do cukrovaru v Libici nad Cidlinou.⁶⁰ Dosud jen sporadicky máme doloženy obchodní vztahy mezi chrudimskou a kolínskou firmou.

Františkův mladší bratr **Karel Wiesner** (1845–1921) založil strojírenskou dílnu v Kolíně asi roku 1868.⁶¹ V následujícím roce je

56 SOA Zámorsk, fond 1624 Wiesner Karel a František, k. č. 1, inv. č. 1, listina odevzdací z 29. listopadu 1881. Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Kopiář Karla Wiesnera (1902–1920), s. 116, dopis z 8. července 1906.

57 Strojník Pavel Wiesner byl členem Řemeslnické besedy v Kolíně v letech 1878–1898, kdy 7. března vystoupil. (Státní okresní archiv Kolín (dále jen SOkA Kolín), fond 800 Řemeslnická beseda Kolín, inv. č. 2, Matrika členů 1912–1931; č. 437.) Z kolínského pivovaru přechází do pivovaru v Benešově (Konopiště) a nakonec do Právovárečného pivovaru v Plzni. (Vzpomínky Adolfa Wiesnera (*1925), vnuka Pavla Wiesnera).

58 SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, fara Chrudim sign. 3677, oddání 1876–1885, s. 111, 8. 2. 1881 svatba Adolfa Wiesnera; Státní oblastní archiv v Praze (dále jen SOA Praha), Sbirka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, fara Kolín č. 65, narození 1881–1886, s. 338, 1. března 1886. Narození Anny Marie, dcery Pavla Wiesnera, které kmotrovala Adolfova manželka (u ní zapsáno, že je ženou strojníka z Libice).

59 Tamtéž, Sbirka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, fara Kolín č. 66, narození 1886–1892, s. 340. Adolf zde kmotruje svému synovci jako strojník litolského cukrovaru.

60 Vzpomínky Adolfa Wiesnera (* 1925), vnuka Pavla Wiesnera.

61 HALDA, František, Kolínský průmysl. In: *Kolín město a okres. Národohospodářská propagace Československa*, Praha b. d. [1934], s. 77; *Národní listy* 67, č. 134, 11. června 1927, večerní vydání, s. 5. Uváděn rok 1869 i 1870. Srov. *Národní listy* 65, č. 119, 1. května 1925, příloha, s. 8; PAVEC, Antonín, Hospodářský význam Kolína. In: *Město Kolín: jeho vývoj dějinný, kulturní, obchodní a průmyslový*, MAREK, Robert (ed.), Kolín 1927, s. 35; *†Továrník Karel Wiesner. Hlas demokracie* 2 (19), č. 8, 19. února 1921, s. 2.

uváděn jako „*strojník zdejší*“⁶² a např. v roce 1871 přijal pět zaměstnanců.⁶³ Usadil se ve městě, ležícím na železniční křižovatce a obklopeném Polabskou nížinou, které se bouřlivě rozvíjelo. V padesátých až sedmdesátých letech 19. století v Kolíně vznikly dva cukrovary, postupně tři lihovary, Lučební továrna, další chemické závody a vedle jiných oborů zde také působilo několik strojírenských dílen a malých továrniček, které vyráběly zemědělské stroje, resp. různá zařízení pro cukrovary a další obdobné závody.

Zvláště na tomto segmentu trhu se snažil prosadit Karel Wiesner. V sedmdesátých letech 19. století prezentoval své výrobky v místním tisku a na několika hospodářských výstavách. Roku 1874 úspěšně vystavoval stroj pro hrobkovou setbu a ruční plečku na výstavě kultivátorů cukrové řepy v Kolíně, ale zanedlouho se ocitl v konkurzu.⁶⁴

V příštím roce se však účastnil hospodářského trhu v Praze Bubenči a průmyslové výstavy v Kutné Hoře.⁶⁵ Např. v roce 1878 nabízela jeho strojnická dílna se slévárnou na veškeré kovy a černou litinu „osvědčené secí stroje“, hospodářské stroje i stroje pro hostinské a pivovary (např. pumpy), přičemž se zaručovala solidním a rychlým obslužením.⁶⁶ Roku 1879 získal Karel Wiesner na hospodářské výstavě v Čáslavi bronzovou státní medaili za stroje⁶⁷ a o rok později inzeroval k setí řepy zlepšené secí stroje na setbu plnoplouchou, secí stroje řádkovací na obilí, čerpadla a pívní tlakostroje.⁶⁸

Na počátku osmdesátých let se rozhodl přemístit svůj závod z Kutnohorského předměstí na definitivní stanoviště poblíž dnešní

62 SOA Praha, Sběrka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, fara Kolín č. 70, oddání 1863–1874, s. 152, 23. listopadu 1869 svatba Karla Wiesnera.

63 V inzerátu nabízel zaměstnání kováři – strojníkovi a čtyřem dělníkům. (*Národní listy* 11, č. 272, 4. října 1871, s. 2).

64 O konkurenční výstavě kultivátorů řepy v Kolíně. (*Národní listy* 14, č. 153, 6. června 1874, s. 3; SOkA Kolín, fond 170 Archiv města Kolín, bez inv. č., podací protokol král. města Kolína 1874, čj. 1682, spis došel 20. srpna 1874; Konkurs. *Národní listy* 14, č. 230, 23. srpna 1874, s. 3).

65 Hospodářský trh v Bubenči. *Průmyslník* 7, 1875, č. 9, s. 135; Průmyslová výstava na Horách Kutných, *Průmyslník* 7, 1875, č. 11, s. 168, 171, 172.

66 *Koruna česká* 7, č. 24, 20. března 1878, s. 4.

67 Krajinská výstava hospodářská. *Posel z Prahy*, 1879, č. 244, 12. října 1879, příloha, s. 1.

68 *Koruna česká* 9, č. 30, 14. dubna 1880, s. 4.

železniční stanice Kolín-zastávka na trati Kolín–Praha. Na Pražském předměstí koupil zahradnictví s domkem (čp. 56), který v letech 1881–1883 přestavěl a rozšířil pro potřeby menší strojírenské továrny.⁶⁹ Dále zde vybudoval slévárnu (1889),⁷⁰ prováděl stavební úpravy a rozšíření areálu (1893–1894), postavil nový obytný dům čp. 126 (1896)⁷¹ a přístavbu tovární dílny (1901).⁷²

Nejúspěšnějším výrobkem K. Wiesnera z hlediska cukrovarnictví se stala zmíněná pračka na řepu. Od roku 1889, kdy byla poprvé zkoušena v českobrodském cukrovaru, do roku 1895 ji zavedlo 87 cukrovarů z Rakouska-Uherska i ze zahraničí.⁷³ Její výroba dále pokračovala a patrně v roce 1902 Karel Wiesner uvedl, že pracuje již 133 těchto praček.⁷⁴ V korespondenci se také zmínil o objednavce jedné pračky od americké firmy z Chicaga.⁷⁵ Wiesnerovy pračky vyráběly i jiné strojírny, včetně chrudimské firmy Fr. Wiesner, kterou v této době řídili

69 SOKA Kolín, fond 57 Okresní úřad I Kolín, k. č. 190, inv. č. 701, sign 9/25/21, k. č. 190, čp. 56, plán na byty a dílnu strojnickou z dubna 1881, žádost K. Wiesnera o změnu plánu stavby z 12. ledna 1882 s připojeným plánem; SOKA Kolín, fond 170 Archiv města Kolín, bez inv. č., pamětní kniha (1836) 1886–1900 (autor František Potůček). Již v dubnu roku 1882 Karel Wiesner oznámil přemístění svého závodu. (Změna místnosti. *Kolínské noviny* 6, č. 33, 26. dubna 1882, s. 4).

70 SOKA Kolín, fond 170 Archiv města Kolín, bez inv. č., pamětní kniha (1836) 1886–1900 (autor František Potůček). Slévače však přijímal již v létě předchozího roku. Viz Dovedné slévače na železo přijme do slévárny K. Wiesner v Kolíně. *Malý oznamovatel. Národní politika* 6, č. 195, 15. července 1888, příloha, s. 2; tamtéž, č. 202, 22. července 1888, příloha, s. 2.

71 SOKA Kolín, fond 170 Archiv města Kolín, bez inv. č., pamětní kniha (1836) 1886–1900 (autor František Potůček).

72 Katastrální úřad Kolín, kniha pozemková Kolín, č. vložky knihovni 236.

73 NEUMANN, Karel Cyril, Výstava cukrovarnická na Národopisné výstavě československé v Praze. *Listy chemické* 19, č. 18, 15. listopadu 1895, s. 282. Ředitel českobrodského cukrovaru Josef Hyross uvedl, že než Wiesnerovu pračku vyzkoušel ve svém cukrovaru, tak ji viděl v činnosti v sušárnách na čekanku. (Protokol o valné schůzi okresního spolku cukrovarníků středních Čech, odbývané dne 2. března 1890 v Praze. *Listy cukrovarnické* 8, 1890, č. 5, s. 228).

74 Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Kopiař Karla Wiesnera (1902–1920), s. 1, nedatovaný výčet.

75 V dopise z 28. dubna 1902 píše: „Stalo se, že si objednala firma „Amerikan Cooper, Brass and Iron Works, Chicago, Amerika“ jeden prací stroj mého patentu.“ (Tamtéž, s. 13).

již dědicové otce zakladatele.⁷⁶

Na konci 19. století bylo zavádění těchto praček řazeno mezi význačné počiny technologického zdokonalení výroby v cukrovarech. Od jiných obdobných zařízení se lišila bezpečným zachycením kamínků, chrástu a všelijakých vláken, což bránilo ucpání stroje a poškození nožů a ušetřilo jednu pracovní sílu při dozoru pračky. Uvádělo se, že pračka měla délku 6 m, šířku 2 m a za 24 hodin vyprala až 5 000 q řepy.⁷⁷ Později však byly nabízeny pračky v několika provedeních: s výkonem 4 000 q za 3.600 zlatých, 8 000 q za 4.000 zlatých a 12 000 q za 4.200 zlatých.⁷⁸

Pračka na řepu nepředstavovala jediný patent Karla Wiesnera. Na počátku století se zmínil v korespondenci o svém patentu na pískový cedřák (filtr), který byl zkoušen v českobrodském cukrovaru a zaveden např. v cukrovarech ve Svojšicích a Dymokurech. Šťávy se v něm cedily přes křemitý písek. Ten se buď jednou za čtyři dny vypustil do nádoby a vypral, nebo se vyčistil přímo v cedřáku. Cena jednoho přístroje (vyráběl se i ve dvojicích) byla stanovena na 1.600 K. Výrobek se propagoval nejen formou doporučení cukrovarů, které ho již používaly, ale i brožurkami s názornými obrázky i popisem, které nechal Karel vytisknout.⁷⁹

Karel Wiesner neuplatňoval jen své podnikatelské a technické dovednosti, ale podle dobových ideálů se také věnoval věcem veřejným a obecním. Od roku 1870 byl členem kolínského Sokola, kde také pracoval

76 V roce 1905 kolínský Karel st. opakovaně vyzýval tehdejšího majitele chrudimské firmy Karla Wiesnera, aby „cestou přátelskou“ urovnal situaci, kdy chrudimská firma „paděla na cele, ale částečně můj patent praček, na co jsem byl upozorněn strojírnami, kteří patentní honorář platili...“ Z oslovení „Milý Karle“ a celkové dikce dopisu je zřejmé, že se autor listu dobře znal s adresátem. (Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Kopiář Karla Wiesnera (1902–1920), s. 75, dopis z 8. září 1905).

77 HÝROŠ, Josef, Nová pračka na řípu. *Listy cukrovarnické* 8, 1890, č. 3, s. 105–107; EGER, Karel, O Wiesnerově pračce na řepu. *Listy cukrovarnické* 9, č. 5, 1891, s. 194–198. *Průvodce strojojnou, jejími přístavbami a pavilony*. Praha 1891, s. 136–138; MAŠÍN, Josef – VYRAZIL, František, *Výroba cukru*. Praha 1895, s. 8–9; HOLEČEK, Antonín, *Kapesní kniha pro inženýry, techniky, žáky průmyslových škol a praktické strojírníky*. Praha 1897, s. 566.

78 Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Kopiář K. Wiesnera (1902–1920), s. 1.

79 Tamtéž, s. 29, dopis z 13. února 1903, s. 46–47, dopisy z 29. dubna 1904.

ve výboru.⁸⁰ Dále např. v letech 1879–1891 působil v Řemeslnické besedě⁸¹ a v roce 1886 byl zvolen do výboru Občanského klubu v Kolíně.⁸²

Zanedlouho po svém příchodu do Kolína neúspěšně žádal v roce 1871 o přijetí do svazku obecního. V roce 1888, po více než šestnácti letech, kdy již byl majitelem zavedené strojírný a hlouběji se zapojil do místní občanské společnosti, znovu podal žádost o propůjčení domovského práva. Opakovanou žádost podpořila městská rada, avšak 24. března před jejím projednáním v obecním zastupitelstvu navrhl ředitel spolkového cukrovaru v Kolíně Alois Kroutil,⁸³ aby se ve věci žádosti o přijetí do svazku obecního hlasovalo pomocí lístků. Při následném hlasování byla Wiesnerova žádost zamítnuta.⁸⁴ Podle pozdějšího továrníkova nekrologu se tak mělo stát pro jeho aktivní sokolství.⁸⁵ Je skutečností, že o tři dny později, 27. března 1888, se za člena výboru sokolské jednoty Karla Wiesnera postavili místní sokolové při řádné valné hromadě a poté ještě i výbor jednoty. Stejně měli postupovat sokolové,

80 SOKA Kolín, fond 809 Sokol – tělovýchovná jednota Kolín, inv. č. 54, Matrika členů 1862–1881, č. 165. Za člena byl přijat 22. dubna 1870.

81 SOKA Kolín, fond 800 Řemeslnická beseda Kolín, inv. č. 2, Matrika členů 1912–1931; č. 461. Za člena přijat 16. dubna 1879, vystoupil 18. března 1891. *Srovnaj Koruna česká* 9, č. 19, 5. 3. 1880, s. 2.

82 Občanský klub v Kolíně. *Národní listy* 26, č. 83, 24. března 1886, odpolední vydání, s. 2.

83 Alois Kroutil (1849–1924) působil 52 let ve spolkovém cukrovaru v Kolíně, kde byl původně technický úředník a nakonec se stal jeho ředitelem. Aktivně pracoval ve spolku cukrovarníků východních Čech. Náruživě se věnoval obecním záležitostem (člen obecního zastupitelstva v letech 1879–1902), byl vůdcem staročechů v Kolíně a členem řady místních spolků. Byl charakterizován jako muž velké energie, sebevědomí a výmluvnosti, ale i politické bezohlednosti vůči protivníkům. (ŠAFRÁNEK, Josef, *Vzpomínky na Kolín*. Kolín 1924, s. 56; Nekrolog. *Chemické listy pro vědu a průmysl* 18 (*Chemické listy* 48), 1924, s. 143; Nekrolog. *Listy cukrovarnické* 42, 1923–1924, č. 33, s. 306).

84 SOKA Kolín, fond 170 Archiv města Kolín, bez inv. č., zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva 1871–1889, s. 4, sezení 17. prosince 1871, s. 314–315, schůze 24. března 1888.

85 †Továrník Karel Wiesner. *Hlas demokracie* 2 (19), č. 8, 19. února 1921, s. 2.

členové obecního zastupitelstva, kteří však tvořili jeho menšinu.⁸⁶ Nakonec bylo právo domovské uděleno Karlu Wiesnerovi až v září roku 1892.⁸⁷ V této době působil již od března t. r. jako člen obecního zastupitelstva a v příštím roce byl zvolen do okresního zastupitelstva za město Kolín.⁸⁸

S ubíhajícími lety musel Karel Wiesner řešit perspektivy své firmy, a to nejen výrobní program, ale také zapojení svých synů do jejího řízení. Zprvu doufal, že některý ze starších synů získá vzdělání a zkušenosti a zejména projeví odpovídající schopnosti firmu převzít. Současně si byl vědom, že podnik potřebuje další investice a jednou z možných cest získání finančních prostředků byl výhodný sňatek s movitou nevěstou. Nejstarší syn Bedřich sice dosáhl titulu inženýra, ale s otcem míval časté spory. Druhorozený Karel se stal schopným technikem a věnoval se továrně po velkou část svého života, než ho později začaly omezovat zdravotní problémy. Nebyl však obdařen výraznými manažerskými vlohami a navíc se otcí ani nedařilo mu zajistit vážnou známost. Nakonec Karel st. vkládal velké naděje do třetího syna v pořadí – Josefa. Plánoval, že by se mohl stát adjunktem výnosného lichtenštejnského cukrovaru v Českém Brodě a pokud by se osvědčil třeba i jeho správcem. Navíc dosavadní ředitel cukrovaru Josef šl. Hyross⁸⁹ měl sedmnáctiletou dceru Martu a naznačil,

86 SOkA Kolín, fond 809 Sokol – tělovýchovná jednota Kolín, inv. č. 8, zápisy ze schůzí správního výboru 1886–1888, s. 193, řádná valná hromada 27. března 1888, s. 195–196, výborová schůze 28. března a 2. mimořádná výborová schůze 29. března 1888, tamtéž, inv. č. 9, zápisy výborových schůzí 1888–1890, s. 1 a 7, výborové schůze 3. dubna a 17. dubna 1888.

87 SOkA Kolín, fond 170 Archiv města Kolín, bez inv. č., zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva 1889–1898, s. 77, schůze z 21. září 1892.

88 SOkA Kolín, fond 170 Archiv města Kolín, bez inv. č., pamětní kniha (1836) 1886–1900 (autor František Potůček).

89 Josef Hyross (1852–1939) začal svou cukrovarnickou praxi v cukrovaru ve Vlkavě (1872), pokračoval jako chemik v chrudimském cukrovaru (1873), pak se stal prvním technickým adjunktem v cukrovaru v Močovicích (1875) a o rok později si ho František Wiesner vybral za ředitele cukrovaru v Libici nad Cidlinou (1876–1884). Poté přijal místo ředitele cukrovaru v Českém Brodě, kde působil po větší část své kariéry (1884–1914). Díky hospodářským výsledkům a zkušenostem získal renomé vynikajícího odborníka. Byl také veřejně činný, např. v letech 1900–1928 zastával funkci předsedy Středočeského spolku cukrovarnického. (ZÍMA, Rudolf, † Josef Hyross. *Chemické listy pro vědu a průmysl* 33, č. 5, 1. března 1939, s. 89–90).

že by případného zetě z rodu Wiesnerů podpořil ve služebním postupu.⁹⁰ Josef však nevyslyšel otcovo přání, ani nabádání bratra Bedřicha, aby se ucházel o místo i manželku v Českém Brodě. Zamíloval se do jiné dívky, se kterou nakonec vyženil pouze dluhy jejího otce. Zklamáný Wiesner st. mohl jen marně přemítat, komu má vlastně firmu odkázat. Abychom byli vůči synu Josefovi spravedliví, musíme poznamenat, že dosáhl pozice technického správce cukrovaru, ale v Osijeku a Neštěmicích a udržoval si později s otcem dobrý vztah.

Ještě v roce 1909 prošla továrna modernizací, jak píše Karel v dopise bratru Adolfovi: „*vloni jsem koupil parní stroj poháněný... za 7 500 K, nové nůžky a děrovadla za 6 700 K, nová dynamo za 2 600 K, nové akumulátory za 5 300 K, vrtačku pro kotlárnou za 3 200 K, vrtačku elektrickou za 1 300 K a různé drobnosti malé...celkem vše za 28 380 K, bude ale závod znamenitě nyní vyzbrojen*“.⁹¹

Karel st. pak roku 1911 udělil kolektivní prokuru synům Ing. Bedřichu Wiesnerovi a Karlovi ml., technickému správci továrny.⁹² Po několika měsících s nimi utvořil veřejnou obchodní společnost pod firmou *K. Wiesner* s platností od 1. ledna roku následujícího⁹³ V příštím roce, roku 1913, byla dosavadní firma zrušena a vytvořena z ní společnost s ručením omezeným – *Karel Wiesner, společnost s r.o. v Kolíně*.⁹⁴ Vedle otce do ní vstoupili synové Josef (tehdy správce cukrovaru v Osijeku), Otakar (úředník v Hamburku), Jaroslav (úředník), Ladislav (technik), Stanislav (úředník), Ing. Bedřich (technik), Karel ml. (úředník a strojmistr, všichni v Kolíně) a manželka Karla st. Marie. Na počátku byli jejichmi jednateli Karel Wiesner se syny Karlem ml. a Bedřichem. V průběhu tohoto roku Karel st. provedl jedny z posledních

90 Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Kopiář K. Wiesnera (1902–1920), s. 23–25, dopis Bedřicha bratru Josefovi z 22. září 1902.

91 Tamtéž, s. 197, dopis z 10. února 1910.

92 SOA Praha, fond 47 Krajský soud obchodní Praha, k. č. 63, sign. A I 197 Karel Wiesner, Úřední list Pražských novin, č. 115, 20. května 1911.

93 Tamtéž, Úřední list Pražských novin, č. 12, 17. ledna 1912.

94 Zápis firmy do rejstříku společností Krajského soudu Kutná Hora byl proveden 29. května 1913. (SOA Praha, fond 47 Krajský soud obchodní Praha, k. č. 92, sign. C I 38, Úřední list Pražských novin, č. 144, 26. června 1913). Výmaz původní firmy *K. Wiesner* v rejstříku firem jednotlivců byl proveden 2. října 1913. (Tamtéž, k. č. 63, sign. A I 197 Karel Wiesner, Úřední list Pražských novin, č. 234, 11. října 1913).

dílčích úprav strojního zařízení továrny.⁹⁵

V průběhu první světové války se ve výrobním programu firmy objevily i vojenské zakázky. Kolínská továrna např. v roce 1915 dodávala různé strojní komponenty do Škodových závodů v Plzni a jednalo se i o dodávkách 10ti a 15ti cm dělostřeleckých nábojů (granátů).⁹⁶

Karel Wiesner zemřel 11. února 1921 a zanedlouho se objevily vážné finanční problémy firmy, které byly později řešeny různými půjčkami. Došlo k několika změnám jednatelů a chybějícího manažera se společníci firmy pokoušeli nahradit najatými odborníky, ale situace podniku se dále zhoršovala. Jeho těžkosti byly příčinou častých sporů mezi bratry, které se projevovaly i v zápisech z valných hromad.⁹⁷ Továrna jen přežívala, trpěla nedostatkem provozního kapitálu na nákup materiálu a zajištění chodu. Pochopitelně se také nedostávalo financí na výraznější modernizaci závodu.⁹⁸

Ve dvacátých letech zaznamenáváme i období, kdy firma neúspěšně hledala zákazníky, na druhé straně však udržela výrobu až do počátku třicátých let.⁹⁹ Nadále nabízela „*veškerá strojní zařízení pro cukrovary a rafinerie cukru, chemický průmysl a j., veškeré stroje a přístroje ze železa, litiny a kovů dle zaslaných nákresů neb modelů, pumpy pístové i odstředivé speciální vlastní konstrukce. Rourovody plechové i litinové a j.*“ (1929).¹⁰⁰ Paradoxně až ve třicátých letech máme doloženo, díky dochovanému pracovnímu deníku Stanislava Wiesnera, spolupráci

95 Karel st. o tom psal synu Josefovi: „...výměna kuplovný a postavení obou kuploven a předělávka u stroje parního na řemen a zcela nová transmise a ozubená kola na místě řetězu...“. (Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Kopiař K. Wiesnera (1902–1920), s. 254, dopis z 25. prosince 1913).

96 Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Kopiař K. Wiesnera (1902–1920), s. 478, dopis z 26. dubna 1915.

97 Např. zápisy z mimořádné valné hromady 14. května 1925, 9. mimořádné valné hromady 15. srpna 1926, z 12. mimořádné valné hromady 29. září 1928. (SOA Praha, fond 47 Krajský soud obchodní Praha, k. č. 92, sign. C I 38).

98 V roce 1928 se valná hromada jednomyslně usnesla, že má být firma prodána nebo akcionována. (SOA Praha, fond 47 Krajský soud obchodní Praha, kart. 92, sign. C I 38, zápis z 12. mimořádné valné hromady 29. září 1928).

99 V březnu až květnu roku 1926 ředitel kolínské továrny Ing. Alois Brázda marně usiloval o získání zakázek v řadě cukrovarů v širším regionu. (Tamtéž, zápis z 9. mimořádné valné hromady 15. srpna 1926).

100 *Národní listy* 69, č. 349, 21. prosince 1929, příloha Kolínsko, s. 8.

chrudimských a kolínských Wiesnerů. Je však možné, že existovala již dříve. V roce 1930 převzala kolínská firma po dohodě s chrudimskými Wiesnery výrobu odpařovacího zařízení pro šlikovský cukrovar v Kopidlně¹⁰¹ a v roce 1932 spolupracovali při zakázce zauhlovacího zařízení pro kolínskou elektrárnu.¹⁰²

Kromě zakázek v okolí Kolína (Cerhenice, Ratboř, Český Brod) dodávala různé součásti cukrovarnického zařízení do cukrovarů na území Československa (Uherské Hradiště, Trebišov), ale také do Itálie (Avezzano u Říma,¹⁰³ Pontelagoscuro¹⁰⁴ a Codigoro¹⁰⁵ u Ferrary). Obchody byly uzavírány přímo v Itálii, avšak některá zařízení, zhotovená v Kolíně, si přáli italští partneři prohlédnout přímo za chodu, a proto se na ně přijeli osobně podívat 6. prosince 1931 do cukrovaru v Českém Brodě a o den později do Ratboře.¹⁰⁶

Na počátku třicátých let však také vyvrcholily potíže firmy. V roce 1926 byli přijati jako noví společníci ředitel Brněnských strojíren Ing. František Turek a jeho syn Ing. Jaroslav Turek, kteří získali důležitý podíl ve firmě.¹⁰⁷ Později jednatel František Turek v podstatě převzal její řízení, což přinášelo různé konflikty s tehdejším druhým jednatelem Stanislavem Wiesnerem. Z mnohých zápisků jeho deníku přímo čiší dusná atmosféra panující ve vedení firmy. Obsahují řadu výtek vůči Fr. Turkovi, ale nalezneme v nich i občasné Stanislavovy spory s bratrem Karlem. Navíc František Turek a jeho dcera Antonie Žižková továrnu uvěřovali. Turek st. se však dostal v roce 1932 do finančních problémů a tím byla

101 Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Pracovní deník St. Wiesnera (1929–1933), s. 10, zápis z 6. října a s. 14, zápis z 28. prosince 1929.

102 Tamtéž, s. 35, zápis z 14. března a 15. března 1931.

103 Tamtéž, s. 10, zápis z 6. října 1929, s. 16, zápis z 24. února a s. 18, zápis z 6. března 1930. Srov. tamtéž, dopis obchodního zástupce Ing. Theodora Grünwalda (Teodoro Gruenwald) z Ženevy z 23. září 1930.

104 Tamtéž, Pracovní deník St. Wiesnera (1929–1933), s. 3, zápis z 31. července a s. 10, zápis 9. října 1929.

105 Tamtéž, s. 7, zápis z 7. září a s. 11, zápis z 31. října 1929.

106 Jedním z členů delegace, ubytované v pražském hotelu Paříž, byl ing. Malagurzi z Janova. Tamtéž, s. 56, zápisy 4. prosince, 6. prosince a 7. prosince 1931.

107 SOA Praha, fond 47 Krajský soud obchodní Praha, k. č. 92, sign. C I 38, zápis z 10. mimořádné valné hromady 31. října 1926.

postižena i kolínská firma.¹⁰⁸ Když selhaly poslední pokusy o její záchranu, byl na ni na konci roku 1934 z návrhu Okresní nemocenské pojišťovny vypsan konkurz, k jehož zrušení došlo v lednu roku 1936.¹⁰⁹ V důsledku konkurzu krajský soud v Kutné Hoře vymazal firmu z rejstříku firem společností 15. dubna téhož roku a její historie se tak zcela uzavřela.¹¹⁰ Výrobní objekty na Pražském předměstí jsou průmyslově využívány do současnosti.

Oba bratři Wiesnerové začínali s minimálními prostředky, ale Karel zahájil své podnikání o více než deset let později, ke konci šedesátých let 19. století, kdy již měl více konkurentů. Přesto mu Kolín poskytoval dobrou příležitost, neboť předpoklady pro rozvoj strojírenské továrny vyrábějící zemědělské stroje a zařízení pro potravinářský průmysl ve zdejších regionu byly poměrně veliké. Připomeňme např. firmu bratří Jouzů (resp. Suchého) v nedalekých Pečkách na dráze nebo Pernerovu strojírnou v Týnci nad Labem (Pernerové byli vzdálení příbuzní chrudimských Wiesnerů), kterým se podařilo prosadit. Karel Wiesner přes svůj nepopiratelný technický um ale nedosahoval podnikatelské úrovně staršího bratra Františka. Na rozdíl od chrudimské továrny, která se postupně stala nejdůležitější firmou ve městě, zůstal kolínský závod jen jednou z menších místních firem. Naopak Wiesner v Chrudimi se v dalších desetiletích vypracoval do pozice významného českého strojírenského podniku střední velikosti. Asi nejzávažnější příčina postupného úpadku kolínské továrny spočívala v neodpovídajících schopnostech a zájmu Karlových dědiců, kteří ji nedokázali konsolidovat a nezvládli složité podmínky na trhu.

Seznam literatury a pramenů

BOČEK, Petr, Jaroslav Wiesner a jeho letadla. *Chrudimské vlastivědné listy II*, 2002, č. 3.

108 Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Pracovní deník St. Wiesnera (1929–1933), s. 61, zápis z 10. března 1932.

109 SOA Praha, fond 47 Krajský soud obchodní Praha, k. č. 92, sign. C I 38, usnesení Krajského soudu v Kutné Hoře ze 14. prosince 1934; zrušení konkurzu z 28. ledna 1936.

110 Tamtéž, Úřední list Republiky československé, č. 118, 20. května 1936, s. 3083.

- CHARVÁT, Jiří, *Stará Chrudim*. Chrudim 1991.
- JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918: IV. díl*. Praha 1986.
- PANOCH, Pavel (ed.), *Slavné vily Pardubického kraje*. Praha 2009, ISBN 978-80-87073-12-4.
- SMUTNÝ, Vlastislav, Zařízení pro cukrovary vyráběná strojrnou Wiesner Chrudim. *Listy cukrovarnické a řepářské 124*, 2008, č. 7–8.
- SMUTNÝ, Vlastislav, Z historie chrudimského strojírenství. *Vlastivědné listy Pardubického kraje 1*, 2005, č. 1.
- WIESNER, František – DUŠEK, Josef, CHROMTAV – chrudimský malý hutní závod. *Chrudimské vlastivědné listy 15*, 2006, č. 2.
- WIESNER, František, Sto padesát let od založení firmy Wiesner v Chrudimi. *Chrudimské vlastivědné listy 14*, 2005, č. 3.
- WIESNER, František, Život mého otce Dr. Ing. Františka Wiesnera. *Chrudimské vlastivědné listy 4*, 1995, č. 5.
- BULÍŘ, Karel (ed.), *Průmyslová čítanka pro školu a dům*. Praha 1884. Cukrovarnictví ve strojně na zemské jubilejní výstavě. *Listy cukrovarnické 10*, 1892, č. 3 a 4.
- ČECH, Karel Otakar, Zpráva spolku cukrovarníků východních Čech o valné hromadě odbývané dne 26. prosince r. 1869 v Pardubicích. *Časopis chemiků českých 2*, 1870, č. 3.
- František Wiesner. *Světobzor 9*, č. 25, 18. června 1875.
- EGER, Karel, O Wiesnerově pračce na řepu. *Listy cukrovarnické 9*, č. 5, 1891.
- FORT, Josef (ed.), *Hlavní katalog. Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze*. Praha 1891.
- HALDA, František, Kolínský průmysl. In: *Kolín město a okres. Národohospodářská propagace Československa*, Praha b. d. [1934].
- HOLEČEK, Antonín, *Kapesní kniha pro inženýry, techniky, žáky průmyslových škol a praktické strojníky*. Praha 1897.
- Hospodářský trh v Bubenči. *Průmyslník 7*, 1875, č. 9.
- HÝROŠ, Josef, Nová pračka na řípu. *Listy cukrovarnické 8*, 1890, č. 3.
- KAFKA, Josef (ed.), *Hlavní katalog a průvodce. Národopisná výstava československá v Praze*. Praha 1895.
- KARLÍK, Hanuš, Zasláno. *Národní listy 23*, č. 22, 26. ledna 1883.
- Katastrální úřad Kolín, kniha pozemková Kolín, č. vložky knihovní 236.

Konkurs. *Národní listy* 14, č. 230, 23. srpna 1874.
Koruna česká 7, č. 24, 20. března 1878.
Koruna česká 9, č. 19, 5. března 1880.
Koruna česká 9, č. 30, 14. dubna 1880.
Krajinská výstava hospodářská. *Posel z Prahy*, 1879, č. 244, 12. října 1879.
KREDBA, Václav, František Wiesner, český továrník. In: *Kytice: almanach pro mládež československou* 7, WEINFURT, Martin – ZEMAN, František Antonín (Eds.), Praha 1889.
Malý oznamovatel. Národní politika 6, č. 195, 15. července 1888, příloha.
Malý oznamovatel. Národní politika 6, č. 202, 22. července 1888, příloha.
MAŠÍN, Josef – VYRAZIL, František, *Výroba cukru*. Praha 1895.
Národní listy 11, č. 272, 4. října 1871.
Národní listy 16, č. 125, 6. května 1876.
Národní listy 33, č. 318, 16. listopadu 1893, odpolední vydání.
Národní listy 43, č. 145, 28. května 1903, ranní vydání.
Národní listy 65, č. 119, 1. května 1925, příloha.
Národní listy 66, č. 321, 23. listopadu 1926.
Národní listy 67, č. 134, 11. června 1927, večerní vydání.
Národní listy 69, č. 349, 21. prosince 1929, příloha Kolínsko.
Národní politika 48, č. 31, 1. února 1930, ranní vydání pro Prahu.
Nekrolog. *Chemické listy pro vědu a průmysl* 18 (*Chemické listy* 48), 1924.
Nekrolog. *Listy cukrovarnické* 42, 1923–1924, č. 33.
NERUDA, Jan, Frant. Wiesner. *Humoristické listy*, 22, č. 9, 28. února 1880. Knižně vyšlo: *týž, Podobizny: díl I, 1873–1881*. Praha 1951.
NEUMANN, Karel Cyril, Francie. – Paříž. – Světová výstava. *Listy cukrovarnické* 18, 1899/1900, č. 33.
NEUMANN, Karel Cyril, Výstava cukrovarnická na Národopisné výstavě československé v Praze. *Listy chemické* 19, 1895, č. 18.
Pražský denník 11, č. 138, 20. června 1876, příloha.
Občanský klub v Kolíně. *Národní listy* 26, č. 83, 24. března 1886, odpolední vydání.
O konkurenční výstavě kultivátorů řepy v Kolíně. *Národní listy* 14, č. 153, 6. června 1874.
PAVEC, Antonín, Hospodářský význam Kolína. In: *Město Kolín: jeho vývoj dějinný, kulturní, obchodní a průmyslový*, MAREK, Robert (ed.),

Kolín 1927.

Pozůstalost Stanislava Wiesnera v soukromém držení rodiny, Kopiař Karla Wiesnera (1902–1920) a Pracovní deník St. Wiesnera (1929–1933). PROCHÁZKA, Johann Fr., *Topographisch-Statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen*. Prag 1891.

Protokol o valné schůzi okresního spolku cukrovarníků středních Čech, odbývané dne 2. března 1890 v Praze. *Listy cukrovarnické* 8, 1890, č. 5.

Průmyslová výstava na Horách Kutných, *Průmyslník* 7. 1875, č. 11.

Průvodce strojojnou, jejími přístavbami a pavilony. Praha 1891.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Sbirka matrik Severočeského kraje, fara Černouček sign. L 16, Horní Beřkovice č. 12, narození 1809–1840, fol. 64.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Sbirka matrik Severočeského kraje, fara Černouček sign. L 16, Horní Beřkovice č. 14, narození 1840–1857, fol. 36, 82 a 91.

Státní oblastní archiv v Praze, fond 47 Krajský soud obchodní Praha, k. č. 63, sign. A I 197.

Státní oblastní archiv v Praze, fond 47 Krajský soud obchodní Praha, k. č. 92, sign. C I 38.

Státní oblastní archiv v Praze, fond 2251 Akciový cukrovar F. Wiesnera a spol., Močovice, k. č. 1, inv. č. 7, 11, 15 a 16.

Státní oblastní archiv v Praze, fond 2251 Akciový cukrovar F. Wiesnera a spol., Močovice, kniha č. 1.

Státní oblastní archiv v Praze, Sbirka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, fara Kolín č. 65, narození 1881–1886.

Státní oblastní archiv v Praze, Sbirka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, fara Kolín č. 70, oddaní 1863–1874.

Státní oblastní archiv v Praze, Sbirka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, fara Kolín, č. 66, narození 1882–1892.

Státní oblastní archiv v Třeboni, Sbirka matrik Jihočeského kraje, fara Mladá Vožice č. 11, narození 1822–1861, fol. 90.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond 204 Krajský soud Chrudim, k. č. 841, inv. č. 1277, sign. Spol. I, č. 81 Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond 204 Krajský soud Chrudim, k. č. 843, inv. č. 1277, sign. Spol. II, č. 58 Fr. Wiesner, Chrudim umělecké zámečnictví.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond 1622 František Wiesner, Chrudim, k. č. 1, inv. č. 3 a 2.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond 1622 František Wiesner, Chrudim, k. č. 5, inv. č. 45.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond 1622 František Wiesner, Chrudim, k. č. 7, inv. č. 80.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond 1623 Akciový cukrovar Fr. Wiesnera a spol. Močovice, k. č. 1, inv. č. 2.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond 1624 Wiesner Karel a František, k. č. 1, inv. č. 1.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sběrka matrik Východočeského kraje, fara Chrudim, č. filmu 1364, sign. 3685, zemřelí 1879–1890.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sběrka matrik Východočeského kraje, fara Chrudim sign. 3677, oddaní 1876–1885.

Státní okresní archiv Kolín, fond 800 Řemeslnická beseda Kolín, inv. č. 2.

Státní okresní archiv Kolín, fond 170 Archiv města Kolín.

Státní okresní archiv Kolín, fond 57 Okresní úřad I Kolín, inv. č. 701, sign. 9/25/21, k. č. 190.

Státní okresní archiv Kolín, fond 170 Archiv města Kolín, bez inv. č., pamětní kniha (1836) 1886–1900 (autor František Potůček).

Státní okresní archiv Kolín, fond 809 Sokol – tělovýchovná jednota Kolín, inv. č. 8, zápisy ze schůzí správního výboru 1886–1888.

Státní okresní archiv Kolín, fond 809 Sokol – tělovýchovná jednota Kolín, inv. č. 9, zápisy výborových schůzí 1888–1890.

Státní okresní archiv Kolín, fond 809 Sokol – tělovýchovná jednota Kolín, inv. č. 54, Matrika členů 1862–1881, č. 165.

ŠAFRÁNEK, Josef, *Vzpomínky na Kolín*. Kolín 1924.

ŠTASTNÝ, Jan Evangelista – LEPARĚ, Jan – SOKOL, Josef, *Čítanka pro školy obecné, díl 3*. Praha 1883.

TITTEL, Ignaz, *Schematismus a statistika statků velkých a rustikálních v království Českém*. Praha 1902.

†Továrník Karel Wiesner. *Hlas demokracie 2 (19)*, č. 8, 19. února 1921.

Úřední list Pražských novin, č. 157, 12. července 1894.

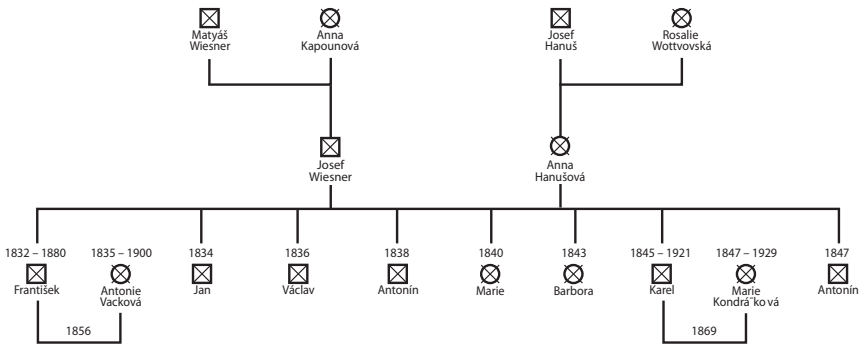
Vzpomínky Adolfa Wiesnera (*1925).

Vzpomínky Ing. Františka Wiesnera, CSc. (*1925).

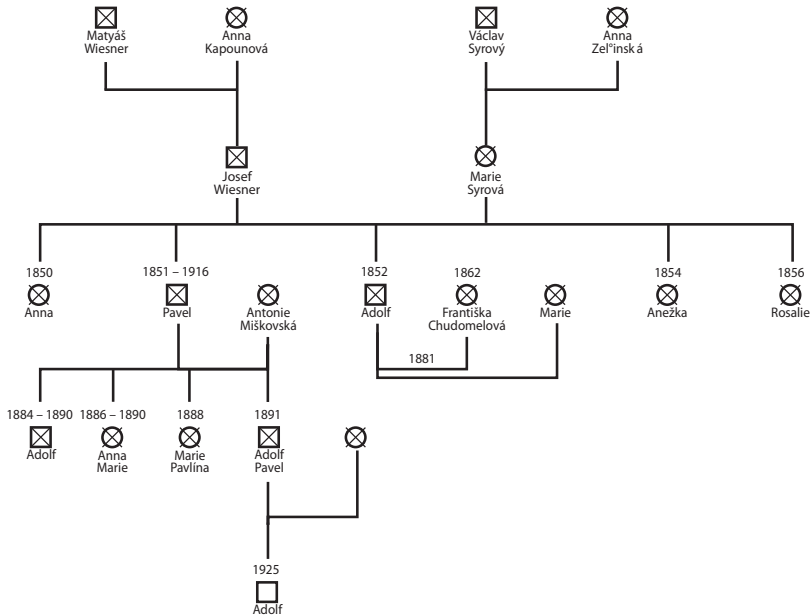
ZÍMA, Rudolf, † Josef Hyross. *Chemické listy pro vědu a průmysl* 33, č. 5, 1. března 1939.

Změna místnosti. *Kolínské noviny* 6, č. 33, 26. dubna 1882.

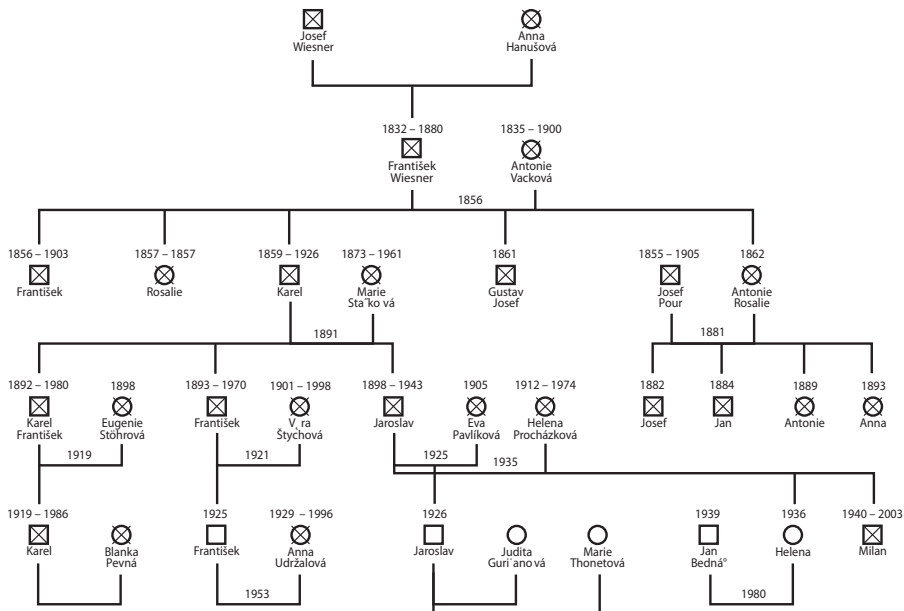
ŽIDEK, Adam, *Podnikatelské aktivity rodin Popperů a Wiesnerů ve druhé polovině 19. století a první polovině 20. století*. Ostrava 2009. Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě.

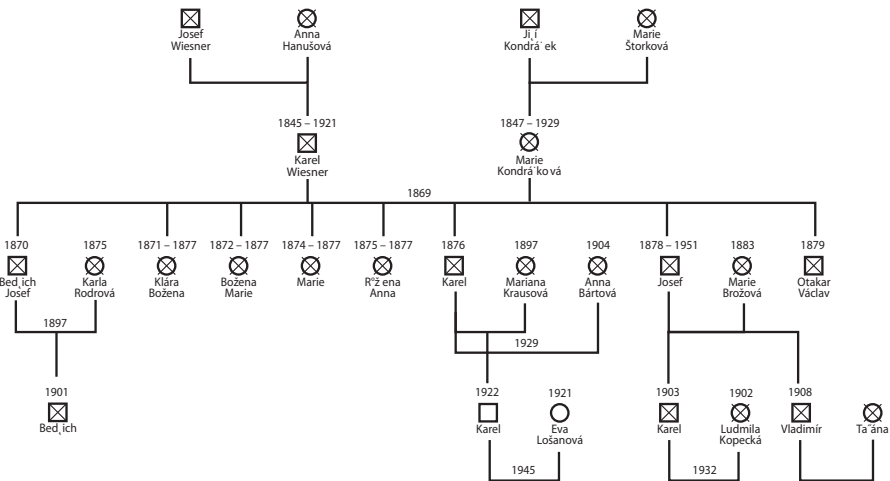
1/ První manželství Josefa Wiesnera

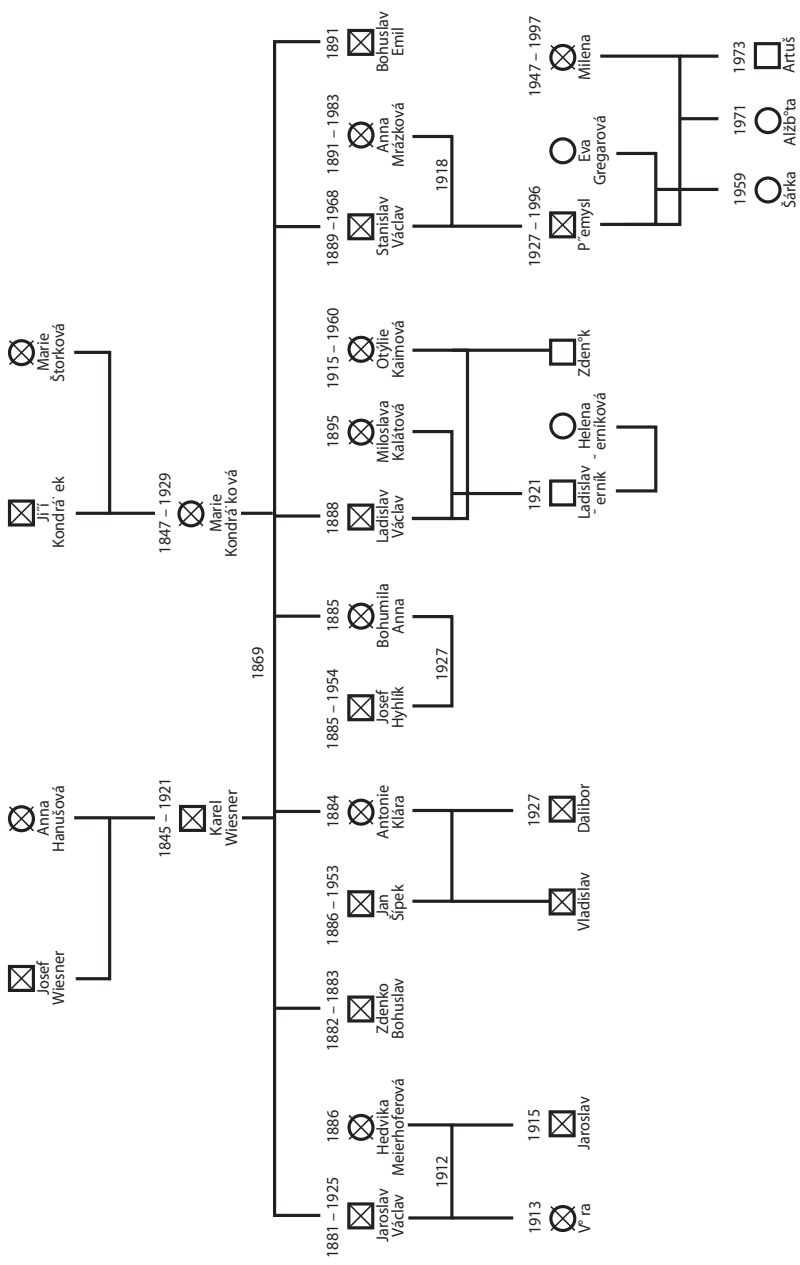
2/Druhé manželství Josefa Wiesnera

3/ Chrudimská větev Wiesnerů

4/ Kolínská větev Wiesnerů, 1. část

5/ Kolínská větev Wiesnerů, 2. část

01/ František Wiesner, zakladatel továrny v Chrudimi, portrét v časopise Světozor z roku 1875

02/ Wiesnerova továrna v Chrudimí po roce 1900, Regionální muzeum v Chrudimí

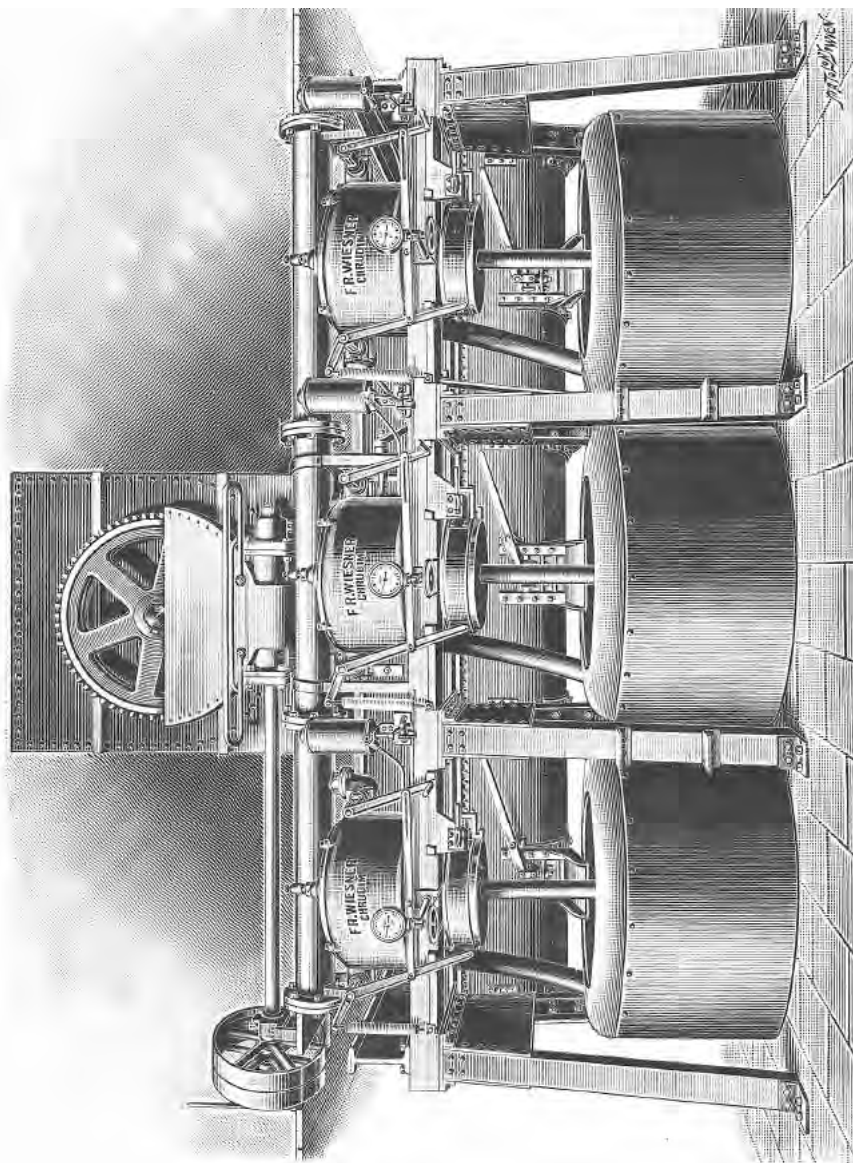
03/ Wiesnerova továrna v Chrudimí na počátku dvacátých let 20. století, Regionální muzeum v Chrudimí

04/ Budovy bývalého cukrovaru v Chrudimi v roce 2010, foto autoři

05/ Areál bývalého cukrovaru v Močovicích v roce 2009, foto autoři

06/ Westonovy odstředivky, stanice cukrovaru Libice nad Cidlinou, reklamní vyobrazení Wiesner Chrudim, SOA Zámorsk

07/ Zkušební pračky na žepu, Wiesner Chrudim, SOA Zámorsk

08/ Visutá dráha na vyvážení kalů u cukrovaru v Chrudimi, Wiesner Chrudim, SOA
Zámorsk

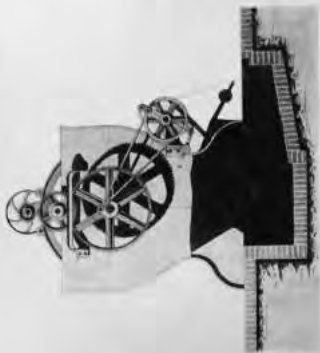
B. Bloudilová

KOLÍN

09/ Karel Wiesner, zakladatel továrny v Kolíně, soukromá sbírka

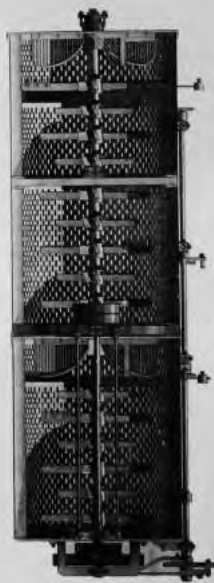
Pračka na řepu soustavy K. Wiesnera.

1890.

Pramen:
Karel Wiesner.
Kolin.

Věnováno
historickému oddělení cukrovarnickému
na
zemské jubilejní výstavě
1891.

10/ Pračka na řepu Karla Wiesnera, vyobrazení věnované historickému oddělení cukrovarnickému na Zemské jubilejní výstavě v Praze roku 1891, Archiv NTM

11/ Wiesnerova pračka na řepu, patent Karel Wiesner, výrobek Wiesner Chrudim, SOA Zámorsk

12/ Továrna Karla Wiesnera s obytnou budovou v Kolíně před rokem 1908, SOkA Kolín

13/ Továrna Karla Wiesnera v Kolíně na počátku 20. století, pohled od železniční dráhy, soukromá sbírka

14/ Továrna Karla Wiesnera v Kolíně na počátku 20. století, pohled od Labe, soukromá sbírka

Proměny cukrovaru v Mnichově Hradišti aneb nekrolog za jednu fabriku

Jan Hozák, Archiv Národního technického muzea

Transformations of the Sugar Factory in Mnichovo Hradiště, or “an Obituary” for a Factory

The history of the sugar factory in Mnichovo Hradiště is a typical story of a medium-sized sugar factory in the past one hundred fifty years. The factory was founded by the noble Wallenstein family (Ernst Franz von Waldstein) in 1869, in the time of a great development of the sugar industry. The building was designed by architect František Schmoranz and the machinery was supplied by the Daněk and Evans Company in Prague. Over the next decades, the enterprise was often modernized, regarding both its technical facilities and introducing new production processes. Simultaneously, the production capacity increased up to 248,000 quintals of beet per campaign at the beginning of the 20th century. Shortly before the First World War, Scholler and Comp., p.l.c in Prague bought the factory from the Wallensteins and through well-thought-out investments brought it to the highest contemporary level.

In the 1920s, the factory processed 500,000 quintals of beet per campaign. The sugar factory was nationalized after 1945 and production continued during the whole socialist era, later within the organization Kolín Sugar Factories, national enterprise. After the upheaval in 1989, the factory was operating up to the bankruptcy proceedings in the mid 1990s. The building disappeared from the earth's surface two years after production had ceased – in spring 1998. The Hella factory making lighting for cars stands on the site of the former sugar factory today.

(Translated by I. J.)

Lpět na továrně, to zcela jistě není normální. Zvlášť když neběží o stavbu nějak výjimečnou, oplývající architektonickými extravagancemi, tím méně chráněnou památku. A přesto fabrika, dovolte mi to slovo používat, postavená na jižním okraji města Mnichova Hradiště, původně daleko

od ostatní zástavby, po dobu delší než celé století dotvářela krajinný kolorit a panorama města. Její osamělý komín, viditelný na vzdálenost desítek kilometrů, byl neomylným orientačním bodem pro poutníka, vozku a později i motoristu přijíždějícího na svém stroji do města od Prahy potažmo od Mladé Boleslavi.

Charakteristická silueta budovy a štíhlý komín spoluutvářely také mé dětství. Když se kraj tak někdy od října zahalil do sladkobolné vůně (pro někoho zápachu) cukerné šťávy, všechna okna továrny svítla do noci jak Aladinova lucerna, komín kouřil a z různých malých komínků na střeše tryskala pára a v časech mého dětství, což jsou léta padesátá, v nejvyšším bodě budovy zářila do tmy rudá pěticípá hvězda, vycházel se mnou můj děda na kopec za město a zahalen už do zimního kabátu s kloboukem na hlavě jakýmsi slavnostním hlasem říkával: „*Podívej, Jendo, brzy přijde Ježíšek, už támhle svítí.*“ Ty chvíle, kdy můj děda, jak dnes dokážu docenit, jednou větou obrátil hrot ideologie zcela proti ní samé, nesu životem stále s sebou. Do cukrovaru tehdy chodila na kampaň pracovat i moje maminka, poté, co se naší rodině po smrti otce nedostávalo peněz. Tenkrát už byl přirozeně cukrovar národním podnikem (od 1945) a vyráběl surový cukr, který se pak odvážel do rafinerií.

Dostí však nostalgie a ponořme se ještě hlouběji do minulosti, až k samotným počátkům. Cukrovar v Mnichově Hradišti byl původně podnikem šlechtickým. Souvisel s dobovou tendencí aristokracie investovat do slibně se rozvíjejícího a jak vše nasvědčovalo výnosného oboru. Založila ho jeho excelence hrabě Arnošt František z Valdštejna v roce 1869 a podle návrhu architekta Františka Schmoranze byl postaven za rok. Stál při trati dráhy turnovsko–kralupské, krátce před tím roku 1865 otevřené, ani ne kilometr před hradištským nádražím, odkud byla natažena cukrovarní vlečka.

Cukrovar vybavila strojním zařízením již tehdy proslulá pražská továrna Daněk & Evans. První zkušební kampaň proběhla v sezóně 1870–1871. V jejím průběhu se zpracovávalo 1.000 q řepy denně. Cukrovar měl tehdy i rafinerii, takže vyráběl tzv. bílé zboží, dva vagóny denně, jak uvádí ve svém přehledu ing. Karel Eger, pozdější ředitel. Z jeho stati v Almanachu VII. sjezdu čsl. inženýrů a architektů roku 1927 čerpám většinu údajů.¹ Již při první kampani však nestačila cukrovka z okolních

1 EGER, Karel, Cukrovar Mnichovo Hradiště. In: *Almanach VII. sjezdu československých inženýrů v Mladé Boleslavi v červnu 1927*, Mladá Boleslav 1927, s. 222–224.

dvorů a tak se dovážel k rafinaci i surový cukr z jiných podniků. A jak uvádí jmenovaný autor, bílé zboží, které „*pro svoji bělost padlého sněhu bylo hledáno*“² se vozilo do Liberce, Jablonce, České Lípy, Mladé Boleslavi a okolí, ale také do Dolních a Horních Rakous i do Tyrol. V homolích cestoval až do Turecka. Kromě homolí se vyráběl i cukr kostkový.

Původní strojové zařízení obsahovalo dvanáctičlenné difusní baterie, jednoduchou saturaci, Steinmannovu vápenku se třemi generátory, dvojčitou odparku, měděné stojaté vakuum, ležatý syrobák a šest odstředivek. Z parních kotlů tu bylo instalováno pět Bouilleurů po 70 m² výhřevné plochy. Dále v továrně pracovaly tři mokré vývěvy. Jak to u dobrých cukrovarů bývalo zvykem, stále se inovovalo a zlepšovalo. Kolem 1880 byla zavedena osmóza, přistaven šestý Bouilleurský kotel a odparka rekonstruována na trojčlen. Roku 1883 přibyly dva Tischbeinské kotle, o rok později nové skladiště cukru a budova na dvoře jako sklad bílého cukru. Kampaň 1890/1891 znamenala poslední sezónu na bílé zboží. Cukrovar byl zrekonstruován Daňkovou strojárnou na surovárnu. Tato rekonstrukce, spočívající v postavení nové difusní dvanáctičlenné baterie, nového saturačního čerpadla, nové mokré vývěvy pro vakua, velké Steinmanovy vápenky, kterou o rok později nahradila Neumannova, v přeměně odparky na čtyřčlen a v přistavění čtyř odstředivek, se zvýšila kapacita cukrovaru ze 175 000 q řepy za kampaň na 248 000 q.

V polovině 90. let 19. století bylo do cukrovaru zavedeno elektrické osvětlení. Do té doby se svítilo plynem.

Nebudu vás unavovat výčtem všech rekonstrukcí a zlepšení. Byl by to strohý přehled zdokonalujícího se zařízení a strojů. Zmíním jen událost, ke které máme zachovanou fotodokumentaci – rekonstrukci 1904. V tom roce byl rušen cukrovar v nedalekých Svijanech. Část zánovního strojového vybavení byla přestěhována do Mnichova Hradiště – dvě odpařovací tělesa, ležaté vakuum, Kudrnova vápenka, odměrka na vápenné mléko, melaxeury a rychlo Proudé zahříváče. V dalších letech následovaly téměř každé dva až tři roky další úpravy a zdokonalení strojů a technologie až do roku 1913, kdy cukrovar koupila akciová společnost Cukrovary Schoeller a spol. a současně si propachtovala na 25 let 13 dvorů z valdštejnského panství. Koncern Schoeller vlastnil v té době cukrovary v Čakovcích, Kralupech, Mratíně, Vrdech, v uherské Petöházi a Orosce (dnes Pohronský Ruskov na Slovensku). Opět následovala

2 Tamtéž.

rozsáhlá modernizace s cílem dosáhnout za kampaň zpracování kolem 500 000 q řepy. Na ředitelském postu stanul ing. Karel Eger. Přes zhoršující se situaci způsobenou válkou byla rozsáhlá rekonstrukce rozvržena na řadu let a postupně uskutečňována. Nebylo jediné sezóny, kdy by nebyl strojový park rozšířen či modernizován. Podrobný přehled o tom podává již zmíněný článek, který autor uzavírá konstatováním, že stanoveného cíle – zpracování 500 000 q řepy za kampaň bylo dosaženo, takže cukrovar v polovině dvacátých let 20. století byl prosperujícím moderně zařízeným závodem s kapacitou 10 500 q zpracované řepy za den. V této době cukrovarnické prosperity byl mnichovohradištský cukrovar na výši své provozní existence. (Dokládají nám to i tehdejší snímky pořízené pravděpodobně fotografickou firmou Jaroslav Bruner Dvořák, Praha).

Továrna pak plnila své poslání i ve druhé polovině 20. století v měnících se společenských i politických poměrech. V období po znárodnění patřila do skupiny Kolínské cukrovary, n. p. Po převratu 1989 následoval čas útlumu až do úplného zastavení výroby a v roce 1998 likvidace závodu. Do Národního technického muzea přišel tehdy dopis s výzvou a nabídkou, aby odkoupilo dochované strojové vybavení. V cukrovaru zůstal parní stroj z Akciové strojírny, dříve Breitfeld & Daněk a spol., a generátor na střídavý proud od firmy AEG Union. Bylo třeba jednat rychle, protože do demolice zbývaly, pokud se pamatují, asi 3 měsíce. Muzeum však nemělo, jak už to tak bývá, ani finanční prostředky na dopravu, ani místo k uložení pro tak mohutné a rozměrné stroje. Ve městě o zachování strojního zařízení nebyl zájem. Vidina částky získané za sběr železa byla pro majitele objektu nad všechen sentiment.

Do Mnichova Hradiště tehdy odjela jen fotografka muzea Linda Jelínková a pořídila fotodokumentaci, z níž si můžete prohlédnout obrázek číslo tři.

Cukrovar v Mnichově Hradišti zmizel z povrchu zemského v roce 1998 a během roku vyrostla na jeho místě moderní škatule firmy Hella Behr, která vyrábí osvětlení a elektrické vybavení pro automobilový průmysl. Byl jedním z mnoha cukrovarů, které v uplynulém dvacetiletí potkal stejný osud. Řada z nich dosud stojí v ruinách nebo slouží jako sklady či jiným příležitostným účelům.

Cukrovar v Mnichově Hradišti nebyl ani architektonickým zázkamem, ani chráněnou památkou. Když jsem ho před časem navrhoval

do knihy „*Co jsme si zbořili*“,³ kterou připravovalo Výzkumné centrum průmyslového dědictví při ČVUT v Praze, bylo mi řečeno, že mohou být zařazeny jen budovy zaniklé od roku 1999. Zbouraných průmyslových staveb je totiž takové množství, že by kniha bilancující více než jen posledních deset let 1999–2009 nabyla příliš velkého rozsahu. Proto jsem si dovilil využít této publikace ke krátké vzpomínce a vlastně opožděnému nekrologu. Lpět na továrně, to zcela jistě není normální. Na druhou stranu je pozoruhodné, jak zcela užitek, čistě racionální a ve svém závěru vlastně i ohyzdný objekt, deformovaný celou řadou přestaveb a přístaveb, podmíněných provozem, technikou a technologií, ovlivňoval 130 let životy lidí několika generací v kraji. Nejen tím, kolika z nich poskytoval pracovní příležitost, jaké množství cukru vyrobil, ale také tím, že byl nezaměnitelnou vizuální kulisou krajiny a města. Dovolte mi tedy na závěr konstatovat, že se mi po něm stýská.

Seznam literatury a pramenů

EGER, Karel, Cukrovar Mnichovo Hradiště. In: *Almanach VII. sjezdu československých inženýrů v Mladé Boleslavi v červnu 1927*, Mladá Boleslav 1927, s. 222–224.

FRAGNER, Benjamin – Zikmund, Jan, *Co jsme si zbořili: bilance mizející průmyslové éry – deset let*. Praha 2009, ISBN 978-80-01-04387-5, 142 s.

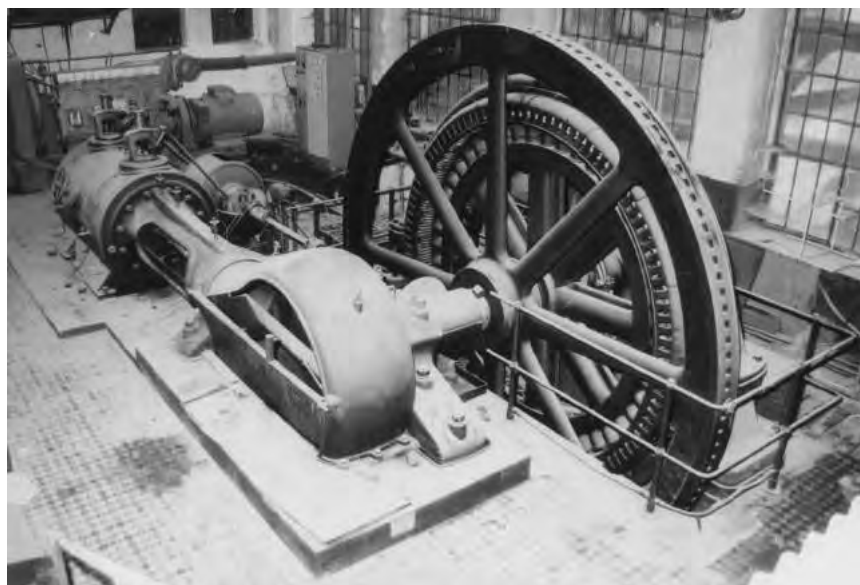
3 FRAGNER, Benjamin – Zikmund, Jan, *Co jsme si zbořili: bilance mizející průmyslové éry – deset let*. Praha 2009, ISBN 978-80-01-04387-5, 142 s.

1/ Budova valdštejnského cukrovaru v Mníchově Hradišti kolem roku 1885, Archiv Národního technického muzea

2/ Cukrovar společnosti Schoeller a spol. v Mnichově Hradišti kolem roku 1927, Archiv Národního technického muzea

3/ Parní stroj od firmy Akciová strojírna, dříve Breitfeld, Daněk a spol., Praha Karlín a generátor AEG Union krátce před likvidací v březnu v roce 1998, Archiv Národního technického muzea

Československé cukrovary a cukrovarníci v Íránu ve třicátých letech 20. století¹

Adéla Jůnová Macková, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Czechoslovak Sugar Factories and Sugar Makers in Iran in the 1930s

This study is based on the Czechoslovak export to Iran in the interwar period. Oriental trade granted good possibilities for Czechoslovak industry, mainly during the great crisis. During the 1930s ČKD and Škodovy závody exported machinery for Iranian sugar industry. Due to these works, many Czechoslovak citizens came to Iran.

(Translated by the Author)

Rozpad Rakouska-Uherska v roce 1918 znamenal předěl ve vývoji průmyslu a zahraničního obchodu v českých zemích. V rámci monarchie patřily Čechy, Morava, Slezsko, Dolní a Horní Rakousko k průmyslově nejrozvinutějším regionům. Odbyt výrobků z těchto zemí se realizoval na cly chráněných trzích monarchie s 52 miliony obyvatel. Z českých zemí se do ciziny vyvážely hlavně textil, cukr, slad, sklo a porcelán. Nový nástupnický stát, Československá republika, se stal druhým nejvyspělejším státem střední Evropy, hned po Německu. V Československu bylo soustředěno 60–70 % průmyslové kapacity celé monarchie, v některých průmyslových odvětvích, jako sklářství či keramický průmysl dokonce 90 %, ovšem pouze 26 % obyvatel.

Pro třetinu průmyslové produkce bylo nutno hledat odbyt v cizině. Byl to velmi náročný úkol, neboť trhy monarchie byly méně náročné než trhy světové. Další velkou překážkou byla velmi malá zkušenost československých firem s mezinárodním obchodem, který před válkou obstarávaly zahraniční exportní společnosti v Terstu, Vídni a Berlíně. Československé výrobky si tak musely hledat nová odbytíště a hlavně

1 Vypracováno za podpory GA ČR, 409/09/0295. Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucí Archivu Škoda, Mgr. Ladislavě Nohovcové za její pomoc při vyhledávání archivních dokumentů. V této souvislosti je třeba také poznamenat, že článek byl napsán ještě před převzetím archivu společnosti Škoda Plzeň Státním oblastním archivem v Plzni. Tomu také odpovídají příslušné citace.

důvěru nového spotřebitele.²

Československo vyváželo své zboží do Íránu po celé meziválečné období, ale teprve ve třicátých letech můžeme sledovat značné zvýšení této obchodní výměny. V tomto desetiletí též došlo k zásadnímu obratu oproti dvacátým létům; vývoz těžkého průmyslu převážil plnou měrou vývoz lehkého průmyslu. Ke změně československé vývozní struktury do Íránu došlo jak vlivem velké hospodářské krize, tak rozvojem iránského národního průmyslu (na jeho ochranu byl vydán zákon o monopolu zahraničního obchodu a obchod byl dále omezen kontingenty) a hlavně velkým zbrojním programem Íránu. Podíl železného zboží a strojů na československém vývozu kopíroval v průběhu třicátých let jednak dodávky zbraní (ČKD, Zbrojovka Brno a Škodovy závody) a jednak zakázky na strojní zařízení a stavbu železných konstrukcí cukrovarů.³

Škodovy závody se v Íránu začaly prosazovat od roku 1932, kdy byl do Teheránu vyslán jejich zaměstnanec, inženýr, který měl za úkol zmapovat trh a sledovat státní zakázky. V roce 1933 získaly Škodovy závody velkou státní objednávku na strojní zařízení šesti cukrovarů a na stavbu tří z nich, o několik měsíců později ještě zakázku na strojní zařízení a stavbu cukrovaru v Mázandaránu. Tento počáteční úspěch byl jedním z důvodů k rychlému založení *Société Iranienne Skoda* v Teheráně, jež pro Škodovy závody v Plzni pracovala jako komisionářská firma. Jednala na základě plné moci Škodových závodů, ale úředníci k ní delegovaní z Plzně měli smlouvu přímo s touto firmou iránskou. Škodovy závody se tak vyhnuly registraci svého, tedy zahraničního závodu v Íránu, což bylo jednak drahé a jednak se obávaly zvyšování daní pro zahraniční firmy. *Société Iranienne Skoda* byla pod zkratkou S.I.S. založena v prosinci 1933. Vzhledem k tomu, že některé zakázky se realizovaly „na klíč“, tedy stavbou počínaje a strojním zařízením konče, včetně

2 Viz. LACINA, Vlastislav, *Zlatá léta československého hospodářství 1918–1929*. Praha 2000, ISBN 80-7286-000-3, 254 s.; KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav (eds), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000, ISBN 80-7184-716-X, 439 s.; KUBŮ, Eduard – JAKUBEC, Ivan, Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období (přístavní pásmo, doprava po Labi a hamburský reexport). *Hospodářské dějiny/Economic History* 20, 1992, s. 127–166; LACINA, Vlastislav, *Zahraněční obchod v letech první Československé republiky. Český časopis historický* 95, 1997, č. 1, s. 110–139.

3 Viz graf Československý vývoz železného zboží do Íránu v letech 1924–1938.

personálu z Československa, byla k S.I.S. připojena též Konstruktiva, která prováděla stavební práce. V roce 1935 začala v Íránu pracovat též pobočka Omnipolu (vlastní obchodní společnost plzeňského koncernu), neboť část dodávek Škodových závodů byla kompenzována íránským zbožím.⁴ V roce 1935 pak byla ještě s vysokým podílem Škodových závodů založena *Société Commerciale Irano-Tchécoslovaque*, známá pod svou zkratkou Irchéque (Irček). Tato společnost prodávala sériové zboží Škodových závodů a jejich koncernových podniků.

Škodovy závody vyvážely v meziválečné době (resp. v letech 1932–1938) do Íránu strojní celky pro továrny (především strojní zařízení pro cukrovary a stroje pro továrny na zpracování tabáku), nákladní automobily a zbraně⁵. V Íránu postavily kolem osmdesáti mostů silničních i železničních a rovněž stavěly budovy pro cukrovary, elektrárnu a státní tabákovou továrnu (společně s firmou Lanna) v Teheráně a cementárnu v Šachabdulazimu či obilní sila (opět společně s firmou Lanna). Podílely se též na výstavbě význačných teheránských budov, například divadla (železná konstrukce střechy) a budovy Ministerstva spravedlnosti⁶.

ČKD získala svou první zakázku v Íránu v roce 1931 (z československých firem se do konkursu přihlásily Škodovy závody, ale jejich nabídka nebyla tak finančně výhodná jako nabídka ČKD). Inženýr Mladějovský podepsal kontrakt na stavbu cukrovaru v Keredji v červnu 1931 v Paříži.⁷ Během podzimu byl do Íránu dopraven potřebný materiál a v roce 1932 se spustila první kampaň. Tato kampaň nedopadla tak úspěšně, jak by si íránská vláda přála a otázka úprav cukrovaru a doplatek poslední finanční splátky se po dlouhém dohadování dostaly

4 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), sekce IV., k. č. 482, č. j. sine.

5 Viz KARLICKÝ, Vladimír, *Československé dělostřelecké zbraně*. Praha 1975, 375 s.; JÍŠA, Václav –VANĚK, Alois, *Škodovy závody 1918–1938*. Praha 1962, 546 s.; Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 47 Karlický Vladimír, PhDr. (ve zpracování), a další fondy týkající se jednotlivých typů zbrojní výroby.

6 Tuto budovy navrhl český architekt Stanislav Sůva (1912–1987), pracoval pro Konstruktivu, která ho v roce 1936 vyslala do Teheránu, kde pracoval v rámci S.I.S.

7 Státní oblastní archiv v Praze (dále jen SOA Praha), fond ČKD a. s. Praha, k. č. 279, i. č. 1361, Cestovní zpráva Ing. B. Mladějovského ze dne 18. června 1931, č. j. sine: „*Ofertní řízení 6. VI. na perské legaci v Paříži rozhodlo v náš prospěch.*“ (Pro srovnání nabídka Škodových závodů činila za cukrovar v Keredji 440.000 \$, nabídka ČKD 391.984 \$ tzn. 13.229.460 Kč).

k arbitrážnímu soudu, který nakonec dopadl úspěšně pro ČKD.⁸ Vzhledem k tomu, že tento podnik nakonec vyšel íránské vládě vstříc, co se týče cen za nutné úpravy, jež nakonec hradila íránská strana, získala ČKD v následujících letech státní zakázky na značný počet tanků a vojenské výzbroje do Íránu.⁹

V roce 1933, kdy probíhal spor mezi íránskou vládou a ČKD, byla vyhlášena další státní zakázka na strojní zařízení šesti cukrovarů. ČKD se ji nejprve snažila získat bez výběrového řízení výměnou za přestavbu cukrovaru v Keredji, ale v únoru 1933 se výběrové řízení na tuto státní zakázku vypsal. Oznámení bylo ohlášeno 27. února v íránském a 13. března ve francouzském tisku v Teheránu, ovšem lhůta na podání kompletní nabídky končila 10. dubna 1933. Jednalo se o velmi krátký časový interval, který znemožnil, aby se do výběrového řízení zapojilo více zájemců. Přihlásily se pouze čtyři firmy, dvě německé¹⁰ a dvě československé. Německé firmy nakonec ze soutěže odstoupily, neboť nedokázaly splnit technické podmínky, totiž aby cukrovary byly stejné jako ten v Keredji. S tímto ustanovením měly problém i Škodovy závody, neboť některé strojní součástky měla ČKD patentované. Škodovy závody se zaručily za stejnou výkonnost cukrovaru a zpočátku počítaly i s odkoupením licencí od ČKD, ale k tomu nakonec nedošlo.¹¹ Zakázku získaly Škodovy závody, které se zavázaly realizovat výstavbu jednoho cukrovaru přibližně za 10 milionů Kč, což ostatní zúčastněné firmy

8 AMZV, sekce IV., k. č. 482, č. j. 149.812. Zpráva ČKD pro MZV ze dne 28. listopadu. Rozhodnutí arbitráže ze dne 22. září 1934. Dokumenty v uvedeném kartonu se týkají celkově sporu íránské vlády s ČKD. Zprávu o tomto sporu můžeme nalézt například i v britských pramenech viz National Archives, fond Foreign Office 416/92, Further Correspondence respecting Persia, Parts 34 to 37 1933-1934 (E 6478/6478/34) Sir R. Hoare to Sir John Simon, Tehran, October 6, 1934.

9 Viz více k tomuto tématu SOA Praha, fond ČKD a. s. Praha, k. č. 278, inv. č. 1356 a 1352. Prodej tanků do Íránu.

10 Jednalo se o Wolff, Magdeburg a Hallesche Maschinenfabrik.

11 K soutěži o íránské cukrovary viz více AMZV, sekce IV., k. č. 482; Národní archiv (dále jen NA), fond 506 Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv, Praha, k. č. 1602, Československo a Orient; Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GR Praha, k. č. 2826, GR 385, Írán, cukrovary 1933.

pokládaly za finančně nepřijatelné.¹²

V dubnu 1933 podepsaly Škodovy závody smlouvu na strojní zařízení pro šest cukrovarů (Chahi, Varamin, Marv Dasht, Chahabad, Miandoab, Mashhad), ještě v tom samém roce získaly zakázku na stavbu budov cukrovaru v Chahi (za tuto zakázku již dostaly 15 mil. Kč). Postupně získaly také objednávky na stavbu budov cukrovarů v Chahabad a Mashhad (každá z nich vyšla přibližně na 10 milionů Kč) a menší zakázky v hodnotě několika milionů Korun na stavbu skladišť atd. V roce 1937 pak ještě Škodovy závody přemístily zařízení cukrovaru v Chahi do Araghu.¹³

Plzeňský koncern organizoval dopravu vyrobených strojních celků do Íránu, stavbu budov, smontování strojů a uvedení cukrovarů do provozu.¹⁴ Zásilky zařízení byly během října a listopadu poslány přes Hamburk a Antverpy do íránského přístavu Bandar Shahpur. Odtud pokračovaly vlakem do Dezfulu, kde byly uloženy ve velkých skladech. Dále převážely zařízení automobily, které se do Íránu dopravily ze Škodových závodů přes Terst do Bejrútu a dále po vlastní ose. Tuto cestu ve své zprávě velmi barvitě vylíčil Vladimír Jahn, zaměstnanec Škodových závodů, který měl uvedený transport na starosti: „28. 11. (1933) odpoledne vyjel jsem z Beyrouthu a byl jsem o 10 hod. večer

12 V československých novinách se rozpoutal ostrý boj mezi ČKD a Škodovými závody, které byly obviněny z dumpingu a bránily se tvrzením, že vzhledem k tomu, že cukrovary nebudou mít tak rozsáhlé zařízení jako cukrovar v Keredji, mohou být dodány levněji. Viz novinové výstřižky z československého tisku v Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, k. č. 2826, GŘ 385, Írán, cukrovary 1933. „Firma Wolff žádala za jeden cukrovar 453.500 dolarů, tj. asi 15.400.000 Kč, při 6 cukrovarech cenu 92 milionů Kč, firma Hallesche Maschinenfabrik žádala za jeden cukrovar 442.000 dolarů, tj. asi 14.900.000 Kč, při 6 cukrovarech 90 milionů Kč. Čkd za jeden cukrovar 342.802 dolarů, tj. 11.300.000 Kč, za 6 cukrovarů 70 milionů Kč. Škodovka 6 cukrovarů za 1.734.000 dolarů, tj. 58.300.000 Kč. Ačkoliv byla Škodovka nejlevnější, slibil ještě její ředitel dalších 34.000 dolarů, tj. 1.100.000 Kč slevy, čímž se snížila celková částka za 6 cukrovarů na 57.200.000 Kč.“ (Škodovka se ukazuje v pravém světle. *Právo lidu*, 8. června 1933).

13 K úvěrování těchto zakázek viz Archiv České národní banky, fond 5 Živnostenská banka v Praze, SI/C-1, přílohy k protokolu výkonného výboru Živnobanky v 30. letech 20. st.

14 Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, k. č. 4423, GŘ 864, cukrovary – korespondence, Zápis o schůzi v obchodním ředitelství v Praze dne 26. října 1933 v záležitosti organizace vyřízení objednávky perských cukrovarů. A dále Záписy z konferencí o dodávkách do Persie ze dne 1. srpna 1933 a o exportu do Orientu konané dne 31. srpna 1933 v Praze.

*v Damašku. Při této jízdě jsem velmi citelně pohřešoval dostatečně zaběhnutí strojů a bylo skutečným kouzlem, dostat stroje přes Libanon bez zdržení, neboť to jsou dvě stoupání 2000 m a 1600 [...] Cesty dosud, podotýkám dosud, nejsou tak nejhorší při velmi opatrné jízdě, ovšem nesmí žádný konstruktér je ani z části porovnávat s našimi silnicemi.*¹⁵ Automobily vezly část zařízení, náhradní díly a osobní vozy pro potřebu vedení cukrovarů.

Jednotlivé cukrovary se stavěly a uváděly do provozu ve třech cyklech po dvou objektech. Nejprve byly budovány cukrovary ve Varamin a Chahi. Díky zápisům ze schůzí Škodových závodů můžeme proniknout do organizace celé výstavby a zároveň můžeme sledovat rozvoj československé komunity v Íránu. Vedením montáže obou cukrovarů byli pověřeni inženýři Janák a Vychodil. K nim patřilo dohromady dvacet čtyři montérů a několik chemiků, kteří pracovali jak na montáži, tak následně zůstávali jako personál cukrovarů placený již perskou vládou.¹⁶

Další podrobnosti se dochovaly ke spuštění kampaně cukrovarů v Marv Dashtu a Chahabadu v roce 1936. Zprávy Škodových závodů, které uvádějí počet, jména a platy dělníků a inženýrů, jsou jedinečným pramenem pro sledování celého procesu výstavby cukrovarů a jejich uvedení do provozu a zároveň důležitým svědectvím o československých krajanech v Íránu. Část specializovaných dělníků a chemiků byla na nové pracoviště převedena po předání prvních dvou cukrovarů a část přijela z Československa. Smlouva íránské vlády a S.I.S. o úhradě nákladů spojených s vysláním a angažováním cukrovarských specialistů byla podepsána dne 29. ledna 1936. Náklady nesměly přesáhnout částku 54.700 Rls. měsíčně (69.469 Kč), přičemž náklady na dopravu, vízum a očkování se pohybovaly mezi 2.500 až 3.500 Kč. V tomto případě se nám dochovala též tabulka se jmény jednotlivých pracovníků i s jejich měsíčním finančním ohodnocením, které se pohybovalo od 3.175 do 3.810 Kč měsíčně pro specializovaného dělníka a 4.445 po 5.518 Kč

15 O této cestě více viz Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, GŘ 11/121, různé. Dopis Vladimíra Jahna (vedoucí dopravy automobilů do Íránu), Kermanchah 19. prosince 1933 o přepravě nákladních automobilů do Íránu.

16 Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, GŘ 864, č. 4423, cukrovary – korespondence, Zápis o schůzi v obchodním ředitelství v Praze dne 26. října 1933 v záležitosti organizace vyřízení objednávky perských cukrovarů.

pro inženýra.¹⁷

Díky činnosti S.I.S., stavbám cukrovarů, dalších továren a významných budov po celém Íránu se ve třicátých letech 20. století značně rozrostla i československá komunita v této zemi. Podle statistiky, kterou vedl československý zastupitelský úřad, vzrostl počet československých občanů z 55 v roce 1930 na 250 v roce 1937, kdy komunita čítala největší počet členů.¹⁸ Tuto statistiku je nutné brát s určitou rezervou, neboť například pro rok 1932 uvádí 70 členů, což byl nízký nárůst oproti roku 1930, kdy z Československa odjelo 50 zaměstnanců ČKD na stavbu cukrovaru v Keredji.

Škodovy závody a jejich zaměstnanci vytvořili vedle československého zastupitelského úřadu přirozené krajanské centrum, které bylo navštěvováno cestovateli z Československa a stalo se velmi užitečným například pro automobilisty. Když do Íránu v roce 1936 (během své cesty kolem světa) zavítali Břetislav Jan Procházka a Jindřich Kubias, kteří patřili ke skupině takzvaných dálkových jezdců, se svým vozem Škoda Rapid, využili opravu svého vozu ve Škodových garážích a strávili v Teheránu několik dní za doprovodu vedoucího garáží Fogla a ředitele S.I.S. Haucka.¹⁹

Vzhledem k velkému počtu zaměstnanců Škodových závodů v Teheránu, byl při S.I.S. zřízen československý klub. První návrh na zřízení klubu pochází z podzimu 1937, schválen byl jako soukromý podnik dne 25. dubna 1938 jako knihovna, čítárna a jídelna pro firemní zaměstnance. S.I.S. tento klub částečně dotovala, ale většinu financí na provoz si musel zajistit svou činností, tedy hlavně provozem zaměstnanecké restaurace.²⁰

Na příkladu pronikání Škodových závodů do Íránu můžeme vidět roli tohoto státu pro československý zahraniční obchod ve třicátých letech, tedy v době krize, kdy byly hledány nové trhy pro československý export. Z makroekonomického pohledu hrál Írán pouze malou roli (vývoz

17 Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, GŘ 863/4422, zahr. odd. č. j. 3515/Čr. BK. Kontrakt s íránskou vládou o úhradě nákladů angažování cukrovarnického personálu.

18 AMZV, sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100.

19 PROCHÁZKA, Břetislav Josef, *Automobilem kolem světa*. Praha 1938, s. 83.

20 Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, k. č. 106, sl. č. 55, S.I.S. Teheran. Dokumenty k návrhům k založení a k samotnému založení klubu z let 1937–1938.

do Íránu se rovnal asi 1 % celkového československého vývozu), ale z pohledu mikroekonomického byl československý vývoz do Íránu velmi důležitý pro Škodovy závody, které na sebe strhly téměř celou obchodní výměnu (bez vývozu zbraní) s tímto státem. Škodovy závody vyvezly do Íránu od roku 1932 do poloviny roku 1938 zboží a práci za 521 milionů Kč (bez vývozu zbraní). Pokud uvedené číslo porovnáme s celkovým československým vývozem do této země za stejné období, dostaneme číslo 596 milionů Kč (bez vývozu zbraní). Můžeme říci, že se vývoz a dovoz Škodových závodů podílel přibližně 90 % na celkové obchodní výměně (bez vývozu zbraní) mezi Íránem a Československem (navíc Omnipol stál za téměř 100 % íránského dovozu do Československa). Nutno zdůraznit, že právě státní zakázka na cukrovarnické strojní zařízení pro šest íránských cukrovarů a na ní navázaná stavba celého cukrovaru či jeho částí, měla značný podíl na zmíněném výsledku.

PŘÍJMENÍ	JMÉNO	TITUL	PRACOVNÍ ZAŘAZENÍ	ROK	CUKROVAR
Arazín	Viktor	Ing.	adjunkt	1936	
Brožek	Jaroslav	Ing.	chemik	1935	
Cejnar	A.	Ing.	chemik	1936	
Čapek	Karel	Ing.	chemik	1935, 1936	
Feiman	Rudolf	Ing.	adjunkt	1936	
Janák		Dr. Ing.	ředitel cukrovaru	1934	Chahi
Kolínský		Ing.	ředitel cukrovaru	1935	Mashhad
Knapp	František	Ing.	chemik	1936	
Kraus	Pavel	Ing.	chemik	1935, 1936	
Míčka	Václav	Ing.	chemik, technický vedoucí	1934-1942	Varamin, Chahi, Keredj, Marv Dasht
Novák	František	Ing.	adjunkt	1934-1937	Chahi, Miandoab, Marv Dasht
Pecháček		Ing.	ředitel cukrovaru	1934	Varamin
Poppe	Bohumil	Ing.	ředitel cukrovaru	1935	
Příb	Josef	Ing.	chemik	b. d.	
Witkowski	Petr	Ing.	chemik	1937-1939	Mashhad

Tab. 1: Zaměstnanci íránských cukrovarů – vedoucí pozice²¹

21 Tento seznam byl vytvořen sloučením seznamu Mgr. Ladislavy Nohovcové, vedoucí Archiv Škoda, a. s., Plzeň a seznamů uvedených v dokumentech fondu Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha. Osoby jsou uvedeny v abecedním pořadí.

PŘÍJMENÍ	JMÉNO	TITUL	PRACOVNÍ ZAŘAZENÍ	ROK	CUKROVAR
Boháček	Viktor		difundant	1935, 1937, 1938	
Bujáček	Klement		difundant	1934, 1935	Chahi
Černý	Václav		vaříč	1936	
Funda	Josef		difundant, manipulační dozorce	1934, 1935	Varamin
Jírový	Miroslav		vaříč	1935	
Karpašovský	Antonín		manipulant	1936	
Kolář	Jan			1936	
Knichal	František			1936	
Koch	Alois		vápenkář	1936	
Kolanda	Josef		difundant	1936	
Kulač	Antonín			1936	
Kulač	Josef		vaříč	1934	Chahi
Lukeš	Rudolf			1936	
Malý	Josef		přední dělník	1934	Chahi
Müller	Stanislav		difundant	1936	
Novák	Josef		difundant	1935, 1936	
Nykodým	František		vaříč	1935, 1936, 1938	
Pěničik	Bohuslav		difundant	1935, 1936, 1938	
Pospíšil	Jaroslav		vaříč	1936, 1938	Mashhad
Roháček	Viktor			1936	
Růžička	Jaroslav			1936	
Schwartz	Rudolf		vaříč	1936	
Skopal	Josef		difundant	1936, 1939	Mashhad
Sochůrek	Josef		dozorce na homolkárně	b. d.	
Strachota	František		přední dělník	1934-1936	Chahi
Svoboda	Alois		manipulant	1936	
Šedina	Jan			1936	
Šenfeld	Karel		přední dělník, difundant, vápenkář	1934-1937	Varamin

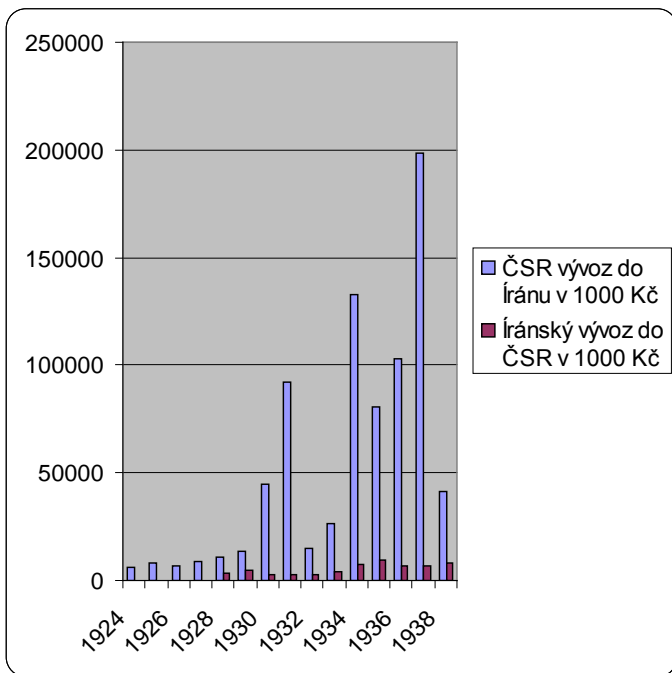
Šenfeld	Karel ml.			1937-1939	
Šilhart	Karel		vaříč	1934	Varamin
Šiška	Vojtěch		vaříč	1934-1939	Varamin
Vejtruba	Karel		strojmistr	1934-1939	Chahi
Vejtruba	Vojtěch		strojmistr	1936-1946	
Vykoupil	Karel			1936	
Višata	Václav		provozní úředník	1939	Marv Dasht

Tab. 2: Zaměstnanci íránských cukrovarů – ostatní²²

<i>Rok</i>	<i>Počet československých občanů v Íránu</i>
1930	55
1931	65
1932	70
1933	110
1934	130
1935	153
1936	180
1937	250
1938	240

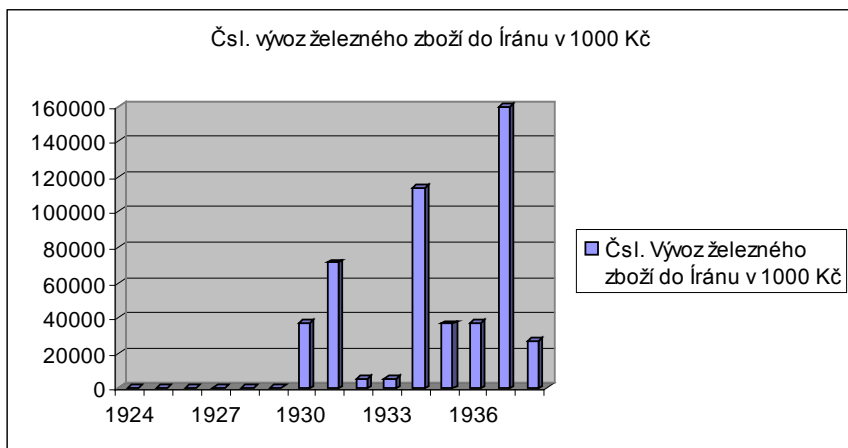
Tab. 3: Celkový počet krajanů udávaný ve zprávách československého vyslanectví v Teheránu. Viz AMZV, sekce II-I2, k. č. 100

²² Tento seznam byl vytvořen sloučením seznamu Mgr. Ladislavy Nohovcové, vedoucí Archiv Škoda, a.s., Plzeň a seznamů uvedených v dokumentech fondu Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha. Osoby jsou uvedeny v abecedním pořadí.

	ČSR vývoz do Íránu v 1000 Kč	Íránský vývoz do ČSR v 1000 Kč
1924	6142,8	195,8
1925	7945,9	219,5
1926	6995	256
1927	9068	305
1928	10944	3687
1929	13770	4987
1930	44882	2942
1931	92370	2677
1932	14890	2498
1933	26750	4148
1934	132542	7376
1935	80655	9153
1936	102879	6942
1937	198670	7104
1938	41077	7970

Graf 1: Československo-iránská obchodní výměna v letech 1924–1938.
Viz Čsl. statistika zahraničního obchodu, řada III

	Čsl. vývoz železného zboží do Íránu v 1000 Kč
1924	141
1925	650
1926	413
1927	419
1928	466
1929	488
1930	36971
1931	71449
1932	5663
1933	5820
1934	113347
1935	36699
1936	36947
1937	159257
1938	27170

Graf 2: Československý vývoz železného zboží do Íránu 1924–1938. Viz Čsl. statistika zahraničního obchodu, řada III

Seznam literatury a pramenů

- JÍŠA, Václav – VANĚK, Alois, *Škodovy závody 1918–1938*. Praha 1962.
- LACINA, Vlastislav, *Zahraněční obchod v letech první Československé republiky. Český časopis historický 95*, 1997, č. 1.
- LACINA, Vlastislav, *Zlatá léta československého hospodářství 1918–1929*. Praha 2000, ISBN 80-7286-000-3.
- KARLICKÝ, Vladimír, *Československé dělostřelecké zbraně*. Praha 1975.
- KUBŮ, Eduard – JAKUBEC, Ivan, *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období (přístavní pásmo, doprava po Labi a hamburský reexport). Hospodářské dějiny/Economic History 20*, 1992.
- KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000, ISBN 80-7184-716-X.
- PROCHÁZKA, Břetislav Josef, *Automobilem kolem světa*. Praha 1938.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, sekce II-12, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, sekce IV., k. č. 482.

Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, k. č. 106, sl. č. 55, S.I.S. Teheran.

Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, k. č. 2826, GŘ 385, Írán, cukrovary 1933.

Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, k. č. 4423, GŘ 864, cukrovary – korespondence.

Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, GŘ 863/4422, zahr. odd. č. j. 3515/Čr. BK.

Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 2 Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GŘ Praha, GŘ 11/121, různé.

Archiv Škoda, a. s., Plzeň, fond 47 Karlický Vladimír, PhDr. (ve zpracování), a další fondy týkající se jednotlivých typů zbrojní výroby. Národní archiv, fond 506 Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv, Praha, k. č. 1602, Československo a Orient.

National Archives, fond Foreign Office 416/92, Further Correspondence respecting Persia, Parts 34 to 37 1933–1934 (E 6478/6478/34).

Státní oblastní archiv v Praze, fond ČKD a. s. Praha, k. č. 278,
inv. č. 1356 a 1352.

Státní oblastní archiv v Praze, fond ČKD a. s. Praha, k. č. 279,
inv. č. 1361.

Škodovka se ukazuje v pravém světle. *Právo lidu*. 8. června 1933.

1/ Výstavba divadla v Teheránu, Archiv Škoda, a. s., Plzeň

2/ Zahájení cukerní kampaně v cukrovaru v Miandoab v Íránu, Archiv Škoda, a. s., Plzeň

3/ Stavba cementárny v Íránu, Archiv Škoda, a. s., Plzeň

4/ Stavba mostu v Íránu, Archiv Škoda, a. s., Plzeň

Historie vysokoškolské výuky cukrovarnictví

Pavel Kadlec, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze

History of the College Teaching about the Sugar Industry

The paper deals with the history of studies at technical universities in Prague and Brno till 1952. There are described the basic chronological data about the names of the universities and the most important personalities – K. N. Balling, F. Štolba, K. Preis, K. Andrlík, V. Konn, A. Linsbauer, J. Dědek and J. Vašátko.

(Translated by the Author)

Pražská technika v 18. a 19. století

Historie vysokoškolské inženýrské výuky na pražské technice začíná rokem 1707, kdy císař Josef I. nařídil zřízení první samostatné inženýrské školy v Praze. O deset let později, v roce 1717, pak byla založena za Karla VI. **Stavovská inženýrská škola**, určená původně pro vojenské inženýry. Další vývoj je bezprostředně spojen s osobností **Františka Josefa Gerstnera** (1756–1832) /obr. 1/, který byl v r. 1795 pověřen vedením studijní dvorské komise mající po vzoru pařížské École polytechnique vypracovat plán vysokoškolské výuky s cílem zvýšit úroveň domácího průmyslu. Dne 14. března 1803 pak podepsal císař František I. dekret o zřízení polytechniky a v r. 1806 byla Pražská inženýrská škola přetvořena na polytechnický ústav a převedena pod zemskou správu jako **Královské české stavovské technické učiliště v Praze**, na němž se začalo učit 10. listopadu 1806. Ředitelem ústavu byl jmenován F. J. Gerstner, neobyčejně vzdělaný muž. Ovládal řadu jazyků, vedle němčiny a češtiny i angličtinu, francouzštinu, italštinu, řečtinu, latinu a hebrejštinu. Přednášel matematiku, pojatou velmi moderně v úzkém spojení s mechanikou. Gerstner však nemyslel jen akademicky, dokonale chápal praktické potřeby doby, a proto zřídil na ústavu mimořádné přednášky, přístupné každému, bez ohledu na předchozí vzdělání. Bez Gerstnerova dobrozdání se neuskutečnil snad žádný větší technický projekt v Čechách. K nejznámějším jeho projektům z počátku

19. století patří návrh koněspřežné železnice spojující jižní Čechy s Rakouskem.

Na rozvoji cukrovarnického oboru v českých zemích se významným způsobem podílel i akademický výzkum a odborné školství. Mezi první výzkumné a školicí pracoviště lze považovat zejména cukrovar hraběte Canala a univerzitní laboratoř v Klementinu, vedenou profesorem Schmidtem. Nově vznikajícímu výrobnímu oboru věnoval pozornost také **Karel Augustin Neumann** (1771–1866), v letech 1807–1817 profesor chemie na Královském českém stavovském technickém učilišti v Praze. Profesor K. A. Neumann publikoval několik pojednání o výrobě cukru z domácích rostlinných surovin, zejména z řepy. Od 8. září 1815 se Královské české stavovské technické učiliště v Praze stalo zcela samostatnou školou.

Historie výuky cukrovarnictví na pražské technice začíná v první polovině 19. století. Z význačných osobností potravinářské chemie a technologie, které působily na tehdejších Královském českém stavovském technickém učilišti v Praze, je nutno uvést na prvním místě **Karla Napoleona Ballinga** (1805–1868) /obr. 2/, který po smrti prof. Steinmanna v roce 1833 suploval přednášky z chemie všeobecné a technické. O jeho nadání a pracovitosti svědčí rychlá kariéra, neboť byl již v devatenácti letech pomocným adjunktem, v jednadvaceti letech definitivním adjunktem a profesorem chemie byl jmenován roku 1835, tedy ve svých třiceti letech. V roce 1833 K. N. Balling připojil k přednáškám z kvasné chemie a technologie též přednášky o výrobě a rafinaci řepného cukru a o výrobě škrobového, třtinového a javorového cukru a o způsobech čištění. Profesor Balling měl své přednášky v němčině. V roce 1848 se změnil název školy na **Český stavovský polytechnický ústav** a v r. 1851 na **Stavovský polytechnický institut v Praze**. V následujících padesátých letech měl prof. Balling ve druhém ročníku v každém semestru pět hodin přednášek týdně ze všeobecné chemie, v letním semestru přednášel mimo jiné o pochodech při spalování, kvašení a hnití. Na žádost Vlastenecké hospodářské společnosti zřídil prof. Balling roku 1855 při stolici chemie Agrikulturně-chemickou stanici, zabývající se rozbory, posudky a expertízami vyžádanými z praxe, a napsal knihu *Die Gärungschemie*. Od roku 1860 se vyučovacím jazykem stává čeština, v roce 1861 se opět změnil název školy na **Královský český polytechnický zemský ústav**, který byl prosazen jako utrakvistický (připuštěna možnost vyučovat

některé předměty v češtině), a také se formulovalo české názvosloví. Dne 23. listopadu 1863, kdy císař František Josef I. schválil Organický statut Polytechnického ústavu, začala krátká historie pražské dvojjazyčné polytechniky.

Počátkem šedesátých let měl prof. Balling ve třetím ročníku přednášky z agrikulturní chemie (pět hodin týdně), kvasné chemie (výroba vína, piva, pálenky, kvasnic a octa), cukrovarnictví a dalších technologií (výroba páleného hliněného zboží a skla, běličství, barvářství, železářství aj.). Kromě toho přednášel ještě analytickou chemii a tzv. prubířství (pět hodin týdně), spojené s prací posluchačů v laboratoři. V roce 1864 se změnil název školy na **Polytechnický ústav království Českého**, došlo k úplnému zrovnoprávnění češtiny s němčinou a jedním ze čtyř studijních oborů se stala technická lučba. Ve stejném roce byl oficiálně nahrazen název adjunkt úředním titulem asistent. V akademickém roce 1865/66 zastával prof. Balling funkci rektora Polytechnického ústavu království Českého.

Prof. Balling první na světě doporučil k čerění surových cukrovarnických šťáv chlorid vápenatý. Zavedl do cukrovarnictví nové pojmy a veličiny, např. kvocient čistoty, s jeho jménem se dodnes označuje hustoměrná stupnice pro stanovení hmotnostního obsahu sacharosy ve vodných roztocích (^oBg). Za své vědecké zásluhy byl prof. Balling jmenován řádným členem Královské české společnosti nauk, dopisujícím členem vídeňské císařské akademie, dostal četná domácí a zahraniční vyznamenání. Jménem prof. Ballinga je nazvána čestná medaile udělovaná od roku 1994 Fakultou potravinářské a biochemické technologie VŠCHT v Praze /obr. 3/.

Po prof. Ballingovi převzal přednášky prof. **František Štolba** (1839–1910) /obr. 4/, který působil u prof. Ballinga na německém oddělení dvojjazyčného Polytechnického ústavu království českého čtyři roky jako stipendista a čtyři roky jako asistent. Výuka se dělila do čtyř oborů, z nichž čtvrtý byl obor technické lučby.

Dne 18. dubna 1869 císař František Josef I. zrušil utrakvistickou školu a zároveň dal souhlas se vznikem dvou nových škol: **Českého a Německého polytechnického ústavu království Českého**. Výuka v oblasti potravinářské chemie a technologie se rozvíjela především na Českém polytechnickém ústavu království českého. V tomto roce se zavedly diplomové zkoušky, po jejichž úspěšném složení byl kandidát

jmenován diplomovaným inženýrem. Po rozdělení polytechniky v roce 1869 přednášel prof. Štolba (jmenován profesorem v téže roce) na Českém polytechnickém ústavu království českého rozsáhlý soubor chemicko-technologických předmětů (keramiku, sklářství, barvířství, zymotechniku, pivovarství, cukrovarnictví) již v českém jazyce. Potravinářské technologie představovaly zhruba polovinu objemu výuky.

V roce 1875 byly převedeny Česká i Německá polytechnika (dosud zemské ústavy) do státní správy říšských orgánů ve Vídni, přičemž Polytechnický ústav království českého byl přejmenován na **c. k. Český polytechnický ústav**. V roce 1877 byly zavedeny státní zkoušky, obecná z nauk přípravných a odborná z předmětů studijního oboru. Obě polytechniky dostaly nové názvy (1879): **c. k. Česká vysoká škola technická v Praze** a **k. k. Deutsche Technische Hochschule in Prag**.

Od časů Ballingových a Štolbových se výuka pivovarství a cukrovarnictví vyvíjela samostatně. Vedle prof. Bělohoubka (pivovarnictví) zastával druhou profesuru chemie na Českém polytechnickém ústavu království českého Dr.h.c. **Karel Preis** (1846–1916), jmenovaný roku 1882 řádným profesorem analytické chemie. Roku 1872 založil a zajišťoval německy psaný časopis českých cukrovarníků. Od něho byly v roce 1882 odvozeny Listy cukrovarnické, které prof. Preis redigoval až do své smrti. V roce 1877 vznikl časopis Listy chemické, který rovněž vedl K. Preis spolu s A. Bělohoubkem. V roce 1878 byly zavedeny dvě státní zkoušky, přičemž mezi předměty druhé státní zkoušky se objevil i předmět chemie hospodářská (agronomická, agrikulturní), včetně potravinářské technologie. Kromě rozšíření přednášek a cvičení z analytické chemie zavedl prof. Preis ve školním roce 1895/1896 volitelná cvičení v chemických cukrovarnických výzkumech. Tímto cvičením byl pověřen **Karel Andrlík** (1861–1931).

Záslouhou prof. Preise byla při Chemickém ústavu c. k. České vysoké škole technické v Praze nově zřízena **Výzkumná stanice cukrovarnická** Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách (otevřena 1. března 1896). Výzkumnou stanicí vedl v letech 1895–1906 prof. Preis, v letech 1906–23 prof. Andrlík. Vedoucím oddělení stanice byl i doc. Julius Stoklasa (1857–1936), pozdější slavný biochemik, fyziolog a agronom, a asistentem Dr. Emil Votoček (1872–1950), v dalších letech významný profesor organické chemie. Po rozpadu Rakousko-Uherska převzal Výzkumnou stanicí Ústřední spolek čsl.

průmyslu cukrovarnického v Praze. V letech 1921–22 byla vybudována v Praze Střešovicích nová budova pro Výzkumný ústav cukrovarnický čsl. průmyslu cukrovarnického, který zahájil svou činnost v roce 1923 a tím i skončila činnost Výzkumné stanice.

Říšským zákonem z 13. dubna 1901 bylo vysokým školám technickým přiznáno právo udílet tituly doktorů technických věd (Dr. techn.) a čestné doktoráty technických věd (Dr. techn. h. c.). O rok později profesorský sbor c. k. České vysoké školy technické doporučil Ministerstvu kultury a vyučování, aby ženy mohly být zapisovány jako řádné posluchačky.

Přednášky z analytické a potravní chemie měl prof. Preis do roku 1906, kdy odešel do penze. Nástupcem prof. Preise se stal Dr. K. Andrlík, jmenovaný v roce 1905 prvním profesorem cukrovarnictví na vysoké škole technické. Přednášel cukrovarnictví a výrobu škrobu až do roku 1930. Své zkušenosti uložil do třísvazkového díla *Tovární výroba řepného cukru*. Kromě toho vedl od roku 1910 do roku 1920 i laboratoř z technologie vody, paliv a svítiv na tehdejší c. k. České vysoké škole technické v Praze. V r. 1911 přesídlil Chemický odbor z budovy v Resslově ulici do Trojanovy ulice na Novém Městě.

Od r. 1917 byl uzákoněn inženýrský titul, složení druhé státní zkoušky opravňovalo absolventa k používání titulu inženýr se zkratkou Ing. a v r. 1918 se změnil název školy na **Českou vysokou školu technickou**. Pražská německá technika změnila v roce 1918 svůj název na **Deutsche Technische Hochschule Prag**.

ČVUT a VŠCHTI (1920–1952)

Výnosem Ministerstva školství a národní osvěty Československé republiky z 1. září 1920 vzniklo **České vysoké učení technické (ČVUT)** jako svazek sedmi vysokých škol technických: stavebního inženýrství, kulturního inženýrství, architektury a pozemního inženýrství, strojního a elektrotechnického inženýrství, chemicko-technologického inženýrství, zemědělského a lesního inženýrství (VŠZLI) a speciálních nauk. Odbor technické chemie se stal **Vysokou školou chemicko-technologického inženýrství (VŠCHTI)**, přičemž pro dosavadní stolice byl zaveden název ústav. K dalšímu rozvoji školy významně přispělo rozhodnutí o výstavbě nových budov VŠCHTI v areálu ČVUT v Praze-Dejvicích (21. června 1925 položen základní kámen ke stavbě), v r. 1933 byla

zahájena výuka na VŠCHTI v budově na adrese Praha 6, Technická 5 a v r. 1937 byla dokončena druhá budova se sídlem VŠZLI a dalších součástí ČVUT (současná adresa Praha 6, Technická 3).

Po smrti prof. Andrlíka byl pověřen jeho přednáškami Ing. Dr. **Václav Konn** (1894–1965), soukromý docent cukrovarnictví a technologie škrobu, habilitovaný roku 1929 a jmenovaný roku 1931 mimořádným a roku 1936 řádným profesorem pro tento obor. Rozsah cukrovarnictví činil pět hodin přednášek v sedmém semestru (později se přednášelo každý druhý rok) a šestnáct hodin cvičení, ve kterém se vyžadovala návštěva přednášek z tovární kontroly cukrovarství a škrobařství (dvě hodiny přednášek v letním semestru).

Od konce 19. století byly povinné potravinářské předměty doplňovány předměty doporučenými, které přednášeli profesori i docenti (soukromí, honorární, z praxe). V oboru cukrovarnictví např. doc. Ing. Dr. **J. Dědek**, později profesor brněnské techniky, přednášel předmět Theoretické základy cukrovarnické technologie, nebo honorární doc. Ing. **J. Holý**, vyučoval Stavbě cukrovarských strojů. Dále byla mezi doporučenými předměty zařazena Cvičení v museu cukrovarnickém (dvě hodiny v letním semestru) a Cvičení pro pokročilé a doktorandy (čtyřicet osm hodin cvičení v obou semestrech).

O postavení a významu českého cukrovarnictví v rámci vysokoškolského studia na VŠCHTI svědčí i zastoupení cukrovarnických pedagogů a průmyslníků ve zkušební komisi pro II. (odbornou) státní zkoušku při VŠCHTI na ČVUT v Praze na období 1938/39. Měla toto složení: Předseda: prof. Votoček, místopředsedové: prof. Hanuš a Ing. Dr. František Štěrba – vrchní ředitel cukrovaru ve výslužbě, Praha, členové: prof. Konn, Ing. Dr. Jiří Vondrák – správce oddělení Výzkumného ústavu čsl. průmyslu cukrovarnického v Praze a autorizovaný civilní inženýr pro techn. chemii v Praze, Ing. Dr. František Herles – majitel chemické laboratoře v Praze II., Příkopy. Ve studijním roce 1939/40 byli ve stejné zkušební komisi jako členové: Ing. Dr. Josef Roubínek – vrchní ředitel cukrovaru a rafinerie v Mělníku, prof. Konn, Ing. Dr. Jiří Vondrák – správce oddělení Výzkumného ústavu čsl. průmyslu cukrovarnického v Praze a autorizovaný civilní inženýr pro techn. chemii v Praze, Ing. RNDr. Karel Šandera, správce oddělení Výzkumného ústavu čsl. průmyslu cukrovarnického v Praze a autorizovaný

civilní inženýr pro techn. chemii v Praze.

Po přerušení činnosti vysokých škol v době 1939–45 se v roce 1945 obnovila i činnost Ústavu cukrovarnictví a technologie škrobu na VŠCHT ČVUT v Praze. Vedoucím Ústavu cukrovarnictví a technologie škrobu byl do roku 1939 a po znovuotevření českých vysokých škol až do školního roku 1949/1950 prof. Konn, jako vrchní komisař vědeckých ústavů zde působil Ing. Dr. Rudolf Zima a jako asistenti Jiří Cabal a Luboš Schmidt. Rozsah výuky cukrovarnictví i předměty byly stejné jako v období před válkou. Od studijního roku 1948/49 přednášel doporučený předmět Užitá fyzikální chemie (dvě hodiny v letním semestru) Ing. RNDr. Karel Šandera, soukromý docent pro obor užitá fyzikální chemie a současně místopředseda zkušební komise pro II. státní zkoušku na VŠCHT.

Od školního roku 1949/1950 byla výuka potravinářských předmětů zahrnuta do směru biochemicko-potravinářského, čímž se uskutečnila reforma studia chemie připravovaná již od roku 1937. Vedle toho existovaly směr anorganický a směr organický. Ve směru biochemicko-potravinářském byla zařazena kvasná chemie s mykologií, cukrovarnictví, škrobařství, zbožíznalství, technická botanika a chemická technologie potravin. Cukrovarnictví se škrobařstvím se ze směru biochemicko-potravinářského převedlo roku 1950/1951 do směru organického a po odchodu prof. Konna do výslužby v roce 1950 se na jeden rok přestalo přednášet vůbec.

Brněnská technika

Analogicky jako v Praze probíhal vývoj techniky i v Brně. V roce 1849 vzniklo c. k. technické učiliště v Brně, v roce 1873 bylo prohlášeno za vysokou školu a jeho název změněn na c. k. Českou vysokou školu technickou v Brně. V roce 1899 byla ustavena c. k. Česká technická vysoká škola Františka Josefa v Brně, zatím bez chemického a zemědělského odboru. Chemické inženýrství se objevilo v roce 1911, přičemž přednášky byly zahájeny o rok později. V roce 1918 se změnil název školy na Českou vysokou školu technickou v Brně, v roce 1937 došlo ke změně názvu na Vysokou školu technickou Dr. E. Beneše v Brně, ale tento název školy zůstal jen do roku následujícího. Po druhé světové válce byla obnovena činnost Vysoké školy technické Dr. E. Beneše v Brně, v roce 1950 se však název opět změnil na Vysokou školu technickou v Brně, jejíž součástí

byl i odbor chemického inženýrství. Poslední změna je z r. 1956, odkdy název školy zní Vysoké učení technické v Brně (VUT).

Na chemickém odboru brněnské české techniky dosáhl významné úrovně Ústav chemické technologie IV (sacharidů a potravin), především zásluhou profesora cukrovarnictví Ing. **Aleše Linsbauera**, autora knihy *Technologie cukru*, a po něm, od roku 1928, prof. Ing. Dr. **Jaroslava Dědka**. Při ústavu pracovala Brněnská stanice Výzkumného ústavu cukrovarnického, vytvořená v roce 1921 ze Zkušebního cukrovarnického ústavu v Brně, kterou řídil prof. Dědek a spolupracoval s Ing. Dr. **Josefem Vašátkem**, pozdějším profesorem Chemické fakulty Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave (dnešní Fakulta chemickej a potravinárskej technológie Slovenskej technickej university) a akademikem ČSAV a SAV. Po odchodu Josefa Vašátka do Bratislavy v roce 1946 vedl brněnskou stanicí Dr. Ing. **Dmitrij Ivančenko**. I ten, spolu s dalšími pracovníky později přešel do ústavu sacharidů Slovenskej akademie ved do Bratislavy.

Výuka cukrovarnictví na oboru chemie a technologie sacharidů od r. 1952

V roce 1952 vznikla vyčleněním VŠCHTI ze svazku ČVUT **Vysoká škola chemicko-technologická (VŠCHT Praha)**, rozdělená na Fakultu anorganické technologie, Fakultu organické technologie, **Fakultu potravinářské technologie (FPT)** a Fakultu chemické technologie paliv. Slavnostní otevření školy a jejích fakult se konalo 14. listopadu 1952 v pražském Domě umělců. Současně byl instalován první rektor VŠCHT Praha, prof. RNDr. **Jan Kašpar** (1908–1984) a první akademičtí funkcionáři fakult, mezi nimi i děkan FPT doc. Ing. **Josef Dyr** a proděkan doc. Ing. RNDr. **Karel Šandera** (1903–1959). Od studijního roku 1969/70 nese fakulta název **Fakulta potravinářské a biochemické technologie (FPBT)**.

Současně se vznikem fakult VŠCHT se budovala i organizační struktura FPT, zejména systém jejích kateder. Ke dni 1. května 1953 byly ustaveny prvé tři prozatímní katedry: Katedra biologických věd, Katedra kvasné technologie a konzervárenství a **Katedra kontroly a úpravy poživatin a technologie glycidů**. K přiměřenému rozložení a pokrytí potravinářských technologických oblastí se toto členění ještě téhož roku pozměnilo a rozdělením třetí z uvedených kateder vznikly Katedra

kontroly a úpravy poživatin a **Katedra technologie glycidů** (členila se na oddělení technologie sacharidů a oddělení technologie polysacharidů). Název katedry se postupně měnil až na **Katedru chemie a technologie sacharidů** (v roce 1959), což lépe odpovídalo jejímu pedagogickému i vědeckému zaměření. Posledním zásahem do struktury kateder fakulty byly změny provedené v roce 1991. Na základě Zákona č. 172/1990 Sb. se z kateder staly znovu ústavy. **Ústav chemie a technologie sacharidů** je tudíž nositelem dlouholeté tradice výuky cukrovarnictví, cereální chemie a technologie, škrobárenství a souvisejících disciplin. Pro posluchače, kteří vstoupili ve školním roce 1952/53 do 1. ročníku, byly ve studijním plánu specializace technologie glycidů ve 4. ročníku studia tyto odborné předměty: Nauka o surovinách, Technologie cukru a škrobu, Technologie čokolády, cukrovinek a dětské výživy, Mlynářství a pekařství, Speciální analytika glycidů, Ekonomika a Speciální potravinářské výrobky.

Na katedře působili od jejího založení v roce 1953 doc. Ing. RNDr. **Karel Šandera**, od r. 1954 profesor (technologie cukru), prof. Ing. Dr. **Stanislav Zelenka** (technologie škrobu) a odborní asistenti Ing. **Jan Hampl** (později docent a profesor, mlynářství a pekařství), Ing. **Bedřich Kopřiva** a Ing. **Antonín Svoboda** (oba speciální analytika glycidů a příslušné laboratoře). Vedle předmětů zajišťovaných katedrou byly další předměty vyučovány pedagogy ostatních kateder. Nauku o surovinách přednášela doc. Ing. Dr. RNDr. **Miroslava Drachovská** /obr. 5/. Technologii čokolády, cukrovinek a dětskou výživu doc. Ing. Dr. Bedřich Rund a Ing. Antonín Malý, ekonomiku prof. Ing. František Lom, DrSc. a Ing. Miroslav David, CSc. (později docent).

Učební plány specializace z roku 1952/53 se postupně měnily a doplňovaly, jak podle předmětů, tak podle jejich rozsahu. Původní délka studia se prodloužila z osmi na deset semestrů, přičemž poslední semestr byl vyhrazen pro vypracování diplomové práce.

Po smrti prof. Šandery v roce 1959 přišel na VŠCHT tehdejší technický náměstek ministra potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků Ing. Dr. **Rudolf Bretschneider** /obr. 6/, který byl 1. listopadu 1959 jmenován profesorem cukrovarnictví, přičemž přebíral vedení katedry a přednášky Technologie cukrovarnictví. Prof. Bretschneider byl ve studijním roce 1960/1961 děkanem FTP, v letech 1962–1969 prorektorem VŠCHT a v letech 1970–1976 rektorem

VŠCHT.

V šedesátých letech nastoupili na katedru jako noví odborní asistenti Ing. Josef Příhoda (1962 – cereální chemie a technologie) a Ing. Pavel Kadlec (1967 – technologie cukrovarnictví). V roce 1964 se habilitovali Ing. Dr. **Karel Číž**, CSc. /obr. 7/, výzkumný pracovník Výzkumného ústavu cukrovarnického Praha-Modřany, a Ing. Dr. **Vladimír Valter**, CSc. /obr. 8/, tehdejší pracovník Pražských cukrovarů, Praha 9 (Čakovice), kteří převzali jako externí docenti výuku předmětu Technologické výpočty.

Podstatnou změnou ve struktuře učebních plánů FPBT byl učební plán zaváděný od roku 1969/70. V tomto učebním plánu byly na specializaci chemie a technologie sacharidů předměty: Chemie a analytika sacharidů (Ing. Kopřiva, později prof. Jarý), Nauka o surovinách (doc. Žďárský), Strojní zařízení (prof. Zvoníček, ČVUT Praha), Technologie cukru a cukrovinek (prof. Bretschneider), Technologie krmiv a škrobu (prof. Zelenka), Cereální chemie a technologie (doc. Hampl), Technologická cvičení, Technologické výpočty (doc. Valter, doc. Číž), čtyři týdny technologické praxe a příslušné laboratoře.

Přednášky Technologie cukrovarnictví postupně od roku 1975 převzal po prof. Bretschneiderovi jeho odborný asistent **Pavel Kadlec**, který se v r. 1974 habilitoval a docentem pro obor technologie cukrovarnictví byl jmenován v roce 1977. O rok později nastoupil na katedru jako asistent Ing. **Zdeněk Bubník** (po předchozí dvouleté praxi chemika a technologa v cukrovaru Mělník). Vedení katedry chemie a technologie sacharidů převzal po prof. Bretschneiderovi v roce 1981 doc. Ing. Pavel Kadlec, CSc., který pak získal v roce 1988 vědeckou hodnost DrSc. obhajobou práce *Vlastnosti cukerných roztoků a mezivýrobků při výrobě cukru*, profesorem pro obor technologie cukru byl jmenován v r. 1989. Jako vedoucí katedry/ústavu chemie a technologie sacharidů působil prof. Kadlec do roku 1994.

Přechod z pětiletého na čtyřleté studium ve školním roce 1978/79 byl další zásadní změnou ve struktuře studijních plánů fakulty. Značné nároky na pedagogy katedry činil především souběh čtyřletého a pětiletého studia v roce 1981/82, kdy na katedře končilo 48 absolventů pětiletého a 44 absolventů čtyřletého studia. Další změnou byl zpětný přechod ze čtyřletého na pětileté studium od roku 1990/91.

Ing. **Zdeněk Bubník** obhájil disertační práci na téma *Krystalizace*

sacharosy v roce 1983, docentem byl jmenován v roce 1989, přičemž habilitační řízení proběhlo o pět let později. Profesorem pro obor technologie potravin byl jmenován v roce 2002. Rozvoj výuky procesů v potravinářských technologiích pro všechny technologické ústavy fakulty se od roku 1995/96 zajistil nově zařazeným předmětem Vybrané procesy v potravinářských a biochemických výrobcích (garant prof. Bubník) a Laboratořemi vybraných procesů a fyzikálních vlastností potravin (prof. Bubník, Ing. Šárka, Ing. Pour, Ing. Henke, Ing. Hinková) pro magisterské studium. Významným pokrokem v praktické výuce procesů bylo vybudování haly potravinářských procesů na FPBT, která je umístěna na Ústavu chemie a technologie sacharidů a je spravována tímto ústavem.

Přehled akademických funkcionářů na technických vysokých školách z řad cukrovarníků			
Jméno	Škola	Akademická funkce	Období
prof. Karel Napoleon Balling	Polytechnický ústav království Českého	rektor	1865–66
prof. Dr. Ing. Karel Preis	c. k. Česká vysoká škola technická v Praze	rektor	1885–86
prof. Dr. Ing. Karel Andrlík, dr.h.c.	c. k. Česká vysoká škola technická v Praze	děkan oboru technické chemie	1910–11
prof. Dr. Ing. Karel Andrlík, dr.h.c.	c. k. Česká vysoká škola technická v Praze/ČVUT v Praze	přednosta samostatné stolice/ústavu cukrovarnictví	1901–31
prof. Ing. Aleš Linsbauer	Česká vysoká škola technická v Brně	přednosta Ústavu chemické technologie IV	1922–28
prof. Dr. Ing. Jaroslav Dědek	Česká vysoká škola technická v Brně/ Vysoká škola technická Dr.E.Beneše v Brně	přednosta Ústavu chemické technologie IV	1929–39; 1945–46

prof. Dr. Ing. Václav Konn	ČVUT v Praze	přednosta ústavu cukrovarnictví	1931–39; 1945–50
prof. Dr. Ing. Václav Konn	ČVUT v Praze	děkan VŠCHT	1933–34; 1939–40; 1945–46
prof. Dr. Ing. Josef Vašátko	SVŠT v Bratislave	přednosta Ústavu chemickej technologickej polnohospodárskej se zameraním na cukrovarnícku technológiu a chémiu sacharidov a potravín	1946–50
		vedúci katedry biochémie a technologickej potravín	1950–52
		vedúci katedry uhlohydrátov a potravín	1952–69
prof. Dr. Ing. Josef Vašátko	SVŠT v Bratislave	prodekan Chemickej fakulty	1950–53
doc. Ing. RNDr. Karel Šandera	VŠCHT v Praze	proděkan FPT	1952–53
doc. Ing. RNDr. Karel Šandera	VŠCHT v Praze	vedoucí katedry technologickej glycidů	1953–55
doc. Ing. RNDr. Karel Šandera	VŠCHT v Praze	děkan FPT	1953–54
prof. Ing. RNDr. Karel Šandera, DrSc.	VŠCHT v Praze	prorektor VŠCHT	1955–57
prof. Dr. Ing. Dmitrij Ivančenko	SVŠT v Bratislave	děkan Chemickej fakulty	1956–60
prof. Dr. Ing. Rudolf Bretschneider	VŠCHT v Praze	vedoucí katedry chemie a technologickej sacharidů	1959–81
prof. Dr. Ing. Rudolf Bretschneider	VŠCHT v Praze	děkan FPT	1960–61
prof. Dr. Ing. Rudolf Bretschneider	VŠCHT v Praze	prorektor VŠCHT	1961–69
prof. Dr. Ing. Rudolf Bretschneider, DrSc.	VŠCHT v Praze	rektor	1970–76
prof. Dr. Ing. Dmitrij Ivančenko	SVŠT v Bratislave	vedúci katedry chemie a technologickej sacharidov a potravín	1970–72

prof. Ing. Pavel Kadlec, DrSc.	VŠCHT v Praze	vedoucí katedry/ ústavu chemie a technologie sacharidů	1981–95
prof. Ing. Pavel Kadlec, DrSc.	VŠCHT v Praze	proděkan FPBT	1985–92
prof. Ing. Pavel Kadlec, DrSc.	VŠCHT v Praze	prorektor VŠCHT	1992–93
prof. Ing. Pavel Kadlec, DrSc.	VŠCHT v Praze	děkan FPBT	1994– 2000
prof. Ing. Alexander Dandár, DrSc.	STU v Bratislave	vedúci katedry chemie a technológie sacharidov a potravín	1989– 2002
prof. Ing. Zdeněk Bubník, CSc.	VŠCHT v Praze	vedoucí ústavu chemie a technologie sacharidů	2000– dosud

Tab.: Přehled cukrovarníků, kteří na technických vysokých školách v Praze, Brně a Bratislavě zastávali akademické funkce

Seznam literatury

BRETSCHNEIDER, Rudolf, Historie československého cukrovarnictví. In: *Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze A 29*, Praha 1985, s. 61–126.

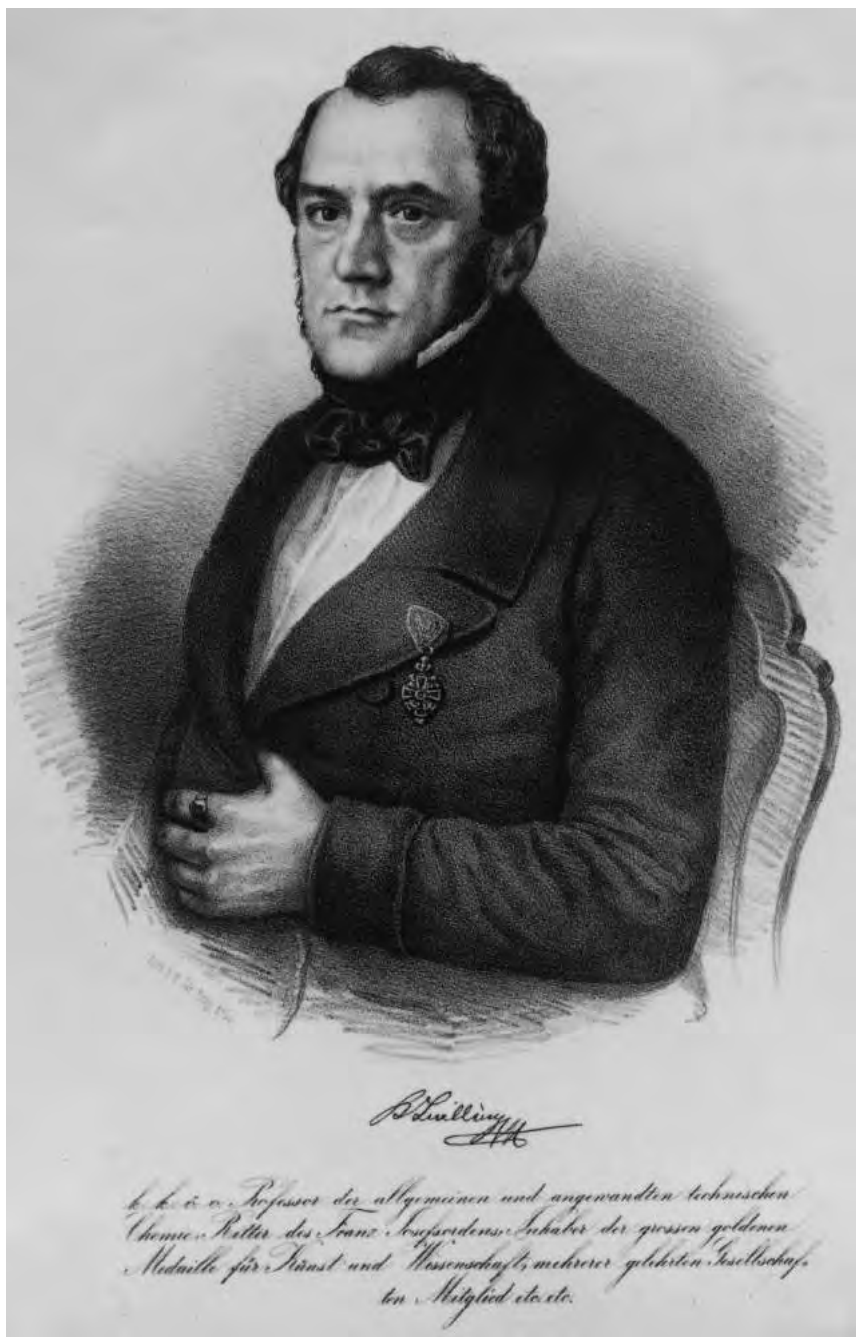
SCHÄTZ, Miroslav, *Historie výuky chemie*. Praha 2002, ISBN 80-7080-442-4, 295 s.

VALTER, Vladimír, *Prof. Ing. RNDr. Karel Šandera, DrSc. Život a dílo*. Praha 2003, ISBN 80-239-0398-5, 52 s.

VELÍŠEK, Jan a kol., *Padesát let Fakulty potravinářské a biochemické technologie 1952–2002*. Tábor 2002, ISBN 80-902391-9-6, 304 s.

01/ František Josef Gerstner, ředitel Královského českého stavovského technického učiliště v Praze, Archiv Národního technického muzea

02/ Karel Napoleon Balling, profesor chemie na Královském českém stavovském technickém učilišti v Praze, Archiv Národního technického muzea

03/ Ballingova medaile, FPBT VČHT v Praze, repro z SCHÄTZ, Miroslav, Historie výuky chemie. Praha 2002, ISBN 80-7080-442-4, s. 282

04/ František Štolba, repro z KYZLINK, Vladimír, Vývoj studia chemické technologie potravin na území ČSR a fakulta potravinářské a biochemické technologie VŠCHT v Praze. In: Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze A 26, Praha 1983, 162 s

05/ Miroslava Drachovská – Šimanová, repro z BRETSCHNEIDER, Rudolf, Historie československého cukrovarnictví. In: Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze A 29, Praha 1985, s. 61–126

06/ Rudolf Bretschneider, repro z BRETSCHNEIDER, Rudolf, Historie československého cukrovarnictví. In: Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze A 29, Praha 1985, s. 61–126

07/ Karel Číž, repro z BRETSCHNEIDER, Rudolf, Historie československého cukrovarnictví. In: Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze A 29, Praha 1985, s. 61–126

08/ Vladimír Valter, repro z BRETSCHNEIDER, Rudolf, Historie československého cukrovarnictví. In: Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze A 29, Praha 1985, s. 61–126

Cukrovarnictví a česká polytechnika v druhé polovině 19. století

Kamila Mádrová, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Sugar Industry and the Czech Polytechnics in the 2nd Half of the 19th Century

The paper deals with the beginning of teaching sugar production within chemistry in Czech polytechnics from the 1860s to the beginning of the 20th century. At first, it outlines overall situation in sugar industry as an industrial segment in our country at the beginning of this time period. Then, it monitors assertion of the Czech element in this branch – both teachers and students, factors that contributed to enhanced interest in the branch or on the contrary lead to its inhibition, conditions under which it was taught. In profiles, individual teachers are introduced including their qualification, merits in the development of sugar industry and sugar production technologies and their scientific work.

(Translated by the author)

Kolem poloviny 19. století se značně zvýšila spotřeba cukru, což předznamenalo rychlý rozvoj řepného cukrovarnictví v českých zemích. Jeho první vrchol lze vymezit lety 1850 až 1873,¹ tedy až do velké hospodářské krize předznamenané gründerskou horečkou v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století a následným zhroucením vídeňské burzy. Přesto právě cukrovarnictví bylo odvětvím, které se z prudkého úpadku zotavovalo poměrně rychle. Mohlo totiž čerpat ze značných pokroků ve způsobu výroby cukru, dosahovaných českými cukrovarnickými techniky v předchozím období,² a významně k tomu přispěly i státní dotace, protože Koruna poznala slibnou budoucnost tohoto oboru.

Nesmíme opominout ještě jeden důležitý fakt. Zatímco

1 Srv. EFMERTOVÁ, Marcela, *České země 1848–1918*. Praha 1998, IBSN 80-85983-47-8, s. 211–214.

2 Z mnohých vynálezů můžeme jmenovat např. Gollerovy nože, Čížkovy, Janáčkovy a Daňkovy kalolisy, Wellnerovy, Jelínkovy a Lexovy odpařovací aparáty a zrníče, Herold-Lexovy a Wellner-Jelínkovy měděné varostroje.

do padesátých let 19. století bylo podnikání v cukrovarnickém průmyslu doménou šlechtických velkostatků, v šedesátých letech se v této oblasti začala velkou měrou prosazovat česká buržoazie. Ve stejném období vznikly i první zemědělské (rolnické) akciové cukrovarny, jejichž prudký rozvoj byl přerušena krizí v roce 1873. Krizí o to podstatnější, že již tehdy bylo české cukrovarnictví silně provázáno se světovým trhem. Český cukr i technologie a zařízení cukrovarů se vyvážely zejména do Itálie a na Balkán, později také do Velké Británie, Francie, Nizozemí, USA, Německa či Turecka.³

Rozvoj cukrovarnických technologií v českých zemích neustrnul na mrtvém bodě. Přispělo k tomu založení *Spolku cukrovarníků rakouské říše* v roce 1854, *Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách* roku 1876 a krajinických cukrovarnických spolků (středočeského 1868, východočeského 1869 a severočeského 1868), vznik odborných časopisů: *Časopisu cukrovarnického* (1872–1875), *Listů chemických* (od 1876),⁴ *Časopisu pro průmysl chemický* (1891–1906), *Listů cukrovarnických* (od 1883)⁵ a též vydávání *Cukrovarnického kalendáře*, redigovaného **Karlem Cyrilem Neumannem**.⁶ Dále je potřeba zmínit práci techniků ve výzkumné stanici pro zemědělství, vybudované v roce 1855 pod záštitou *Vlastenecko-hospodářské společnosti pro Čechy*, ve výzkumné stanici výhradně pro cukrovarnický průmysl v cukrovaru na Zbraslavi (založené *Spolkem rakouského průmyslu cukrovarnického*), která byla v činnosti v letech 1859–1871 a následně přemístěna

3 Více o této problematice např.: NEUMANN, Karel Cyril, *Rub a líc našeho průmyslu cukrovarnického*. Praha 1900, 45 s.; DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarství v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 28–75; KOPECKÝ, Rudolf, Cukrovarství. In: JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918: III. díl*. Praha 1985, s. 130–153; KOPECKÝ, Rudolf, Cukrovarství. In: JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918: IV. díl*. Praha 1986, s. 132–165; VILIKOVSKÝ, Václav, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha 1936, s. 340–416.

4 Dnes *Chemické listy*, oficiální časopis *Asociace českých chemických společností*.

5 Dnes *Listy cukrovarnické a řepařské*, vydávány *Výzkumným ústavem cukrovarnickým*.

6 **Karel Cyril Neumann** (1856–1919): cukrovarnický chemik, obchodní znalec, spisovatel; jednatel *Spolku cukrovarníků východních Čech*; spolupracovník *Listů cukrovarnických* a *Listů chemických*, vydavatel *Kalendáře cukrovarnického*; zasloužil se o expozici k cukrovarnictví na zemské jubilejní výstavě 1891 a národopisné výstavě 1894.

do Židlochovic a krátce poté do Vídně,⁷ a ve *Výzkumné stanici cukrovarnické* při České škole technické, jež fungovala od roku 1895.⁸

Vývojem procházela i výuka na pražské polytechnice. Právě v šedesátých letech se vedle německých profesorů začali prosazovat také Češi. Zároveň technika zaznamenávala stále větší přísun českých studentů,⁹ z jejichž strany vzrůstal zájem o přednášky v jejich mateřském jazyce. O zavedení českých výkladů rozhodlo státní ministerstvo výnosem z 19. února 1861. Doporučilo okamžitou realizaci u předmětů, které to potřebovaly nejnaléhavěji a měly k dispozici vědecky a didakticky způsobilé české učitele, další vyřízení však nechalo na zemském sněmu.¹⁰ K definitivnímu potvrzení jazykového utrakvismu na pražské polytechnice došlo v akademickém roce 1864/1865.¹¹

Cílem článku je upozornit zejména na osobnosti české chemie, jejichž činnost byla více či méně spjata s cukrovarnickým průmyslem a praktickou výukou cukrovarnictví. První vědec, o němž je potřeba se zmínit, byl **Karel Napoleon Balling** (1805–1868), německý profesor, který ovlivnil celou generaci nastupujících českých odborníků. Na polytechnice působil už od roku 1824 jako zatímní adjunkt, roku 1835 byl jmenován řádným profesorem chemie. Stál u samých počátků českého cukrovarnictví ve třicátých letech 19. století a přispěl mu hlavně řadou odborných pojednání.¹² Výklad o výrobě cukru zavedl také do přednášek

7 KOPECKÝ, Rudolf, Cukrovarství. In: JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918: III. díl*. Praha 1985, s. 150–151.

8 V roce 1923 byla přejmenována na *Výzkumný ústav československého průmyslu cukrovarnického*, dnes *Výzkumný ústav cukrovarnický (VUC) a. s.*

9 Jak poznamenává Hanuš Karlík, další z předních českých cukrovarnických technologů, ve svých pamětech, u českých studentů bylo studium a cukrovarnická praxe velmi oblíbená: „Bylo nás celkem asi 30 absolventů [v r. 1870] a většina se odhodlala věnovati se tehdy rozkvétajícímu průmyslu cukrovarnickému.“ (KARLÍK, Hanuš, *Paměti Hanuše Karlíka*. Praha 1932, s. 10.)

10 VELFLÍK, Albert Vojtěch, *Dějiny technického učení v Praze: díl první*. Praha 1906 a 1909, s. 380–384.

11 Zahájení utrakvistické výuky viz: JÍLEK, František – LOMIČ, Václav, *Dějiny českého vysokého učení technického: I. díl, sv. I*. Praha 1978, s. 474.

12 Ballingova díla z oblasti cukrovarnictví: *Der salzsaure Kalk, ein neues Läuterungsmittel des Rundelrübensaftes* (1837); *Zur Rübenzuckerfabrikation* (1838); *Neue Bestimmung der den Zuckerlösungen entsprechenden specifischen Schwere* (1839); *Von der nützlichen Anwendung des Sascharometers in der Runkelrübenzuckerfabrikation* (1840).

o technické chemii, která rozšířila dosavadní všeobecnou chemickou výuku. Z praktických objevů můžeme jmenovat jeho stanovení „kvocientu čistoty“, čili poměr mezi cukrem a necukrem v cukrovarnických plodinách, který se stal měřítkem k posouzení jejich kvality pro výrobu. Za pozornost stojí také jeho práce o sacharometru.¹³ Významný český cukrovarník Jan Vincent Diviš Čistecký ze Šerlinku¹⁴ vzpomínal na Ballinga ve svých pamětech: „...právem požíval skvělé pověsti badatele v oborech kvasné chemie, cukrovarnictví, metallurgie a nauky o palivech. Byl to spravedlivý Němec, nestranný naproti posluchačům obou národností...“¹⁵ Ballingovy přednášky se staly pro svou obsažnost u studentů velmi oblíbené. Důraz kladl hlavně na praxi a práci v laboratoři, k čemuž se mu bohužel nedostávalo prostoru a prostředků. Mnoha pilným posluchačům dal najevo svou přízeň a pomáhal jim při prvních krocích v jejich kariéře. K jeho zásluhám musíme připočítat také péči o knihovnu polytechniky v letech 1831 až 1863. Pro svou toleranci a nestrannost byl zvolen druhým rektorem utrakvistické polytechniky v akademickém roce 1865/1866.¹⁶ O tom, jaké se těšil ve vědeckých kruzích vážnosti, svědčí skutečnost, že ho v roce 1855 požádala *Vlastenecko-hospodářská společnost pro Čechy*,

13 *Anleitung zum Gebrauche des Sacharometers*. Prag 1855.

14 **Jan Vincent Diviš Čistecký ze Šerlinku** (1848–1923): významný cukrovarnický technik; po studiích na české technice obdržel Gerstnerovo cestovní stipendium pro cestu po Německu, Nizozemsku a Francii – podal z něj podrobnou zprávu: *Pokroky průmyslové a národohospodářské*. Praha 1874, 88 s.; působil v cukrovarech v Pardubicích, Josefově a Přeloučí; vynálezce samočinného elektrického difusního počítadla, které bylo R-U vládou přijato za základ vyměřování daně z cukru; přispíval do *Časopisu cukrovarnického, Osvěty* a jiných odborných časopisů. Za zmínku stojí též Divišův šlechtický predikát. Renabilitace, umožněné dekretem z 12. října 1840, poskytovaly zvýšení společenské prestiže a též umožňovaly čerpat podíl ze šlechtických nadací. Taktéž Diviš zažádal na základě genealogických dokladů o „navrácení“ šlechtictví, které mu bylo uděleno roku 1896. Stal se však obětí aféry falsifikátorů, kteří nabízeli za úplatek „vyhledání“ podkladů pro renabilitaci, a titul mu byl v roce 1908 opět odňat. Více viz: ŽUPANIČ, Jan, *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha 2006, s. 269, 346, 361, 396 (odkaz na: Národní archiv, fond 323/3 Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, k. č. 26) a ELZNIC, Václav, Renabilitační procesy pražské. *Zvláštní příloha Zpravodaje Klubu genealogů a heraldiků v Ostravě*, 1984, č. VI., s. 29.

15 DIVIŠ ČISTECKÝ ZE ŠERLINKU, Jan Vincent, *Vzpomínky cukrovarníka 1866–1874*. Praha 1923, s. 24.

16 Více k Ballingově činnosti: PETRŮ, František – HÁJEK, Bohumil, *O vývoji české chemie*. Praha 1954, s. 35; VELFLÍK, Albert Vojtěch, *Dějiny technického učení v Praze: díl první*. Praha 1906 a 1909, s. 383–386.

aby dohlížel na výzkumy v laboratořích, poskytnutých polytechnikou.

Na Ballingův odkaz navazovali bezprostředně dva jeho asistenti, vynikající chemikové. Německy přednášel **Karel Hoffmann** (1834–1869). Ještě za Ballingova působení byl v roce 1863 jmenován docentem agrikulturní chemie a roku 1866 mimořádným profesorem analytické lučby a chemické encyklopedie. Po smrti svého učitele se stal v roce 1868 i profesorem obecné chemie. Naneštěstí zemřel pouhý rok po něm. Jan Vincent Diviš vzpomínal: „*Poslední dvě hodiny před ukončením II. pololetí věnoval Hoffmann fyziologické chemii; zakončiv výklady o lučebním složení některých štáv a odměšků v těle lidském (krev, žluč aj.), připojil úvahu o rozkladu organismů a o koloběhu látek, načež rozloučil se s námi slovy: „A tak všude v přírodě život podává si ruku se smrtí! Přeji vám příjemnou dobu prázdnin, na shledanou v analytické laboratoři!“* – *Vzpomínali jsme častěji těchto slov. Závažná choroba zabránila mu vykonávání učitelského úřadu a učinila již následujícího studijního roku jeho životu konec.*“¹⁷

Hoffmann byl v roce 1857 doporučen Ballingem za chemika výzkumné stanice pro zemědělství a prováděl v ní cukrovarnické výzkumy.¹⁸ V agrochemickém oboru se zabýval rozbory hornin a orníc z Čech a sledoval analyticky složení cukrovky v několika obdobích jejího vývoje, což zveřejnil v odborných pracích.¹⁹

Ballingovým nástupcem na chemickém oboru s českou vyučovací řečí se stal **František Štolba** (1839–1910). Už od roku 1864 působil jako Ballingův asistent pro všeobecnou a technickou chemii a od roku 1868 suploval všeobecnou a technickou chemii i encyklopedii chemie v českém a německém jazyce. Navazoval tak na působení **Jana Staňka** (1828–1868),²⁰ prvního českého profesora všeobecné a odborné chemie,

17 DIVIŠ ČISTECKÝ ZE ŠERLINKU, Jan Vincent, *Vzpomínky cukrovarníka 1866–1874*. Praha 1923, s. 26.

18 KOPECKÝ, Rudolf, Cukrovarství. In: JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918: IV*. díl. Praha 1985, s. 150; JÍLEK, František – LOMIČ, Václav, *Dějiny českého vysokého učení technického: I. díl, sv. 1*. Praha 1978, s. 427–431.

19 *Ergebniss-Bericht der Agrikultur-Chemischen-Versuchstation zu Prag*. Prag 1862–1864; *Více o Hoffmannově činnosti*: DIVIŠ ČISTECKÝ ZE ŠERLINKU, Jan Vincent, *Vzpomínky cukrovarníka 1866–1874*. Praha 1923, s. 26–27.

20 *Více k Staňkově činnosti*: VELFLÍK, Albert Vojtěch, *Dějiny technického učení v Praze: díl první*. Praha 1906 a 1909, s. 518–520.

který přednášel v mateřském jazyce. Na samostatné české polytechnice obdržel Štolba roku 1869 řádnou profesuru pro technickou chemii a encyklopedii. Rozsah jím vykládané látky byl ohromný. Přednášel tovární výrobu anorganických i organických sloučenin, cukrovarství, paliva a svítidla, technologii vody, sklářství a keramiku, metalurgii barvířství a tiskařství a encyklopedii technické chemie pro ostatní inženýrské obory. Přes obrovské zatížení se s nadšením věnoval ještě mineralogii, botanice a archeologii. Štolbova práce byla pozoruhodná tím, že si sám připravoval suroviny pro své pokusy, čímž výrazně šetřil výdaje školy a sám se přitom zdokonaloval ve svém oboru.

Za svůj život nenapsal žádné větší dílo, publikoval však 243 příspěvků v odborných časopisech (*Journal für praktische Chemie*, *Zprávy Královské české společnosti nauk*, *Chemické listy* a *Časopis pro průmysl chemický*). U studentů dokázal vzbudit respekt a úctu, vážili si jeho skromnosti a kvalifikovanosti. Takto o něm hovořil ve své vzpomínkové stati **Jaroslav Milbauer**,²¹ Štolbův žák a manžel jeho vnučky: „*Manžety nosil jen proto, aby mohl si na ně napsat, co ho napadlo. Byl velmi skromný, o zvýšení dotací nikdy nežádal, ač nepatrnými prostředky se dopracoval místa předního českého chemika.*“²² Kladl důraz na návštěvy průmyslových závodů, aby posluchači poznali jednotlivé technologie v praxi. O jeho přednáškách poznamenal Jan Vincent Diviš: „*Mám jen příjemné vzpomínky na prof. Štolbu, jehož věcné výklady o lučbě kvasné, cukrovarnictví, barvířství aj. nikdy nebyly suchopárné, nýbrž často oživené bodrým humorem a byly patrně založeny ve vlastním seznání práce v těchto oborech průmyslu.*“²³ Ve stejném duchu se vyjádřil i další z jeho žáků **Josef Hanuš**.²⁴ „*Bodrá povaha Štolbova dodávala též přednáškám jeho zvláštního rázu. Podával v nich mnoho ze svých bohatých zkušeností a událostí životních, vykládáje nepadnější*

21 **Jaroslav Milbauer** (1880–1959): profesor pro chemickou technologii anorganických látek a praktické fotografie na české technice, v letech 1933–1934 rektor ústavu; vědec světového formátu v oblasti chemické technologie a fotochemie, autor řady odborných prací v těchto oborech.

22 MILBAUER, Jaroslav, Počátky české chemie na technice. *Chemický průmysl* 7, 1957, č. 32, s. 261–262.

23 DIVIŠ ČISTECKÝ ZE ŠERLINKU, Jan Vincent, *Vzpomínky cukrovarníka 1866–1874*. Praha 1923, s. 35.

24 **Josef Hanuš** (1872–1955): profesor analytické a potravinářské chemie; jednatel *České společnosti chemické* a redaktor *Chemických listů*.

partie jasně a jednoduše, a sem tam vtipnou poznámkou výklady svoje prováděje.“²⁵

Počínaje školním rokem 1869/1870 fungovala pražská polytechnika ve dvou oddělených ústavech – českém a německém.²⁶ Na tomto místě bych se ráda zmínila o **Vojtěchu Šafaříkovi** (1831–1902), jehož předmětem zájmu sice cukrovarnictví nebylo, ale který se velice zasloužil o vytvoření zázemí pro chemickou výuku na začínající české technice. V roce 1869 byl jmenován řádným profesorem obecné a analytické chemie a na ústavu setrval až do roku 1882, kdy přešel jako profesor chemie na pražskou univerzitu. Chemické laboratoře techniky se nacházely ve velice špatném stavu už před rozdělením ústavu. Sám profesor Balling nedoporučoval pro chemii české přednášky, nikoli z národnostních důvodů, ale pro nedostatek místa.²⁷ Jan Vincent Diviš se vyjádřil k podmínkám v laboratořích takto: „*Naše laboratoře byly ve dvoře staré koleje [v Husově ulici] v přízemních, nevalně světlých síních, jež nezřídka musely být ve dne plynem osvětlovány. Ve dvou nevelikých, nevětraných jizbách bylo nás u pracovních stolů stěsnáno pětatřicet až čtyřicet.*“²⁸ Po roce 1869 se situace ještě zhoršila. České škoře byly přiděleny místnosti v Odkolkově domě na Kampě, kde vyučoval profesor Štolba chemickou technologii, a v již zmíněném starém ústavním domě v Dominikánské, dnes Husově ulici, které byly určeny analytické chemii profesora Šafaříka. Právě Šafařík se neúnavně zasazoval o zřízení vhodných prostorů a o zemské dotace pro pomůcky. Bídny stav laboratoří vedl už roku 1869 chemiky k tomu, aby uspořádali protestní schůzi. Chyběly základní pomůcky pro předepsanou výuku, řada nezbytných laboratorních přístrojů a náčiní. Kritiku sklidily málo prostorné laboratoře s nedostatkem světla

25 HANUŠ, Josef, František Štolba (nekrolog). *Chemické listy* 4, 1910, č. 5, s. 201–203; Více o Štolbovi vedle výše zmíněných prací: KAŠPAR, Jan, Sto let chemie na českém vysokém učení technickém v Praze. In: *Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze A 6*, Praha 1970, s. 12–17.

26 O postavení české techniky ve šk. r. 1869/1870 viz: LOMIČ, Václav – HORSKÁ, Pavla, *Dějiny českého vysokého učení technického: 1. díl, sv. 2*. Praha 1978, s. 13 a 15.

27 VELFLÍK, Albert Vojtěch, *Dějiny technického učení v Praze: díl první*. Praha 1906 a 1909, s. 383–384.

28 DIVIŠ ČISTECKÝ ZE ŠERLINKU, Jan Vincent, *Vzpomínky cukrovarníka 1866–1874*. Praha 1923, s. 37.

a uspokojivé ventilace.²⁹ K malému zlepšení došlo až v roce 1879, kdy byly pro potřeby chemické laboratoře upraveny prostory v kostele sv. Karla Boromejského. Plány na zřízení samostatného ústavu byly pro finanční a politické průtahy realizovány až v roce 1908.³⁰

S Vojtěchem Šafaříkem jsou také spojeny pokusy v učebním plánu chemického odboru. Po vzoru některých zahraničních škol, ale hlavně pro potřebu rychlého vyškolení odborníků pro prudce se rozvíjející český průmysl, bylo studium chemie zkráceno na tři roky. Brzy se však ukázalo, že zkrácení studia nevede k jeho zintenzivnění a úroveň výuky v důsledku toho poklesla. Pokusu učinila konec i hospodářská krize v roce 1873, která výrazně snížila vyhlídky na uplatnění absolventů v praxi. Od školního roku 1875/76 bylo proto obnoveno dřívější čtyřleté studium s tím, že se celý čtvrtý ročník věnoval zejména praktickým cvičením v laboratoři.³¹

Roku 1870 přibyl do učitelského sboru cukrovarník z praxe, **Karel Otakar Čech** (1842–1895), působící předtím jako lučebník ve velimském cukrovaru. Habilitoval se pro obor chemické technologie, ale docenturu ztratil už po pěti letech, protože po dobu čtyř měsíců vůbec nepřednášel. Jeho neúspěch byl způsoben tím, že vynikal spíše jako praktický chemik než teoretik.³²

Vůdčí osobností cukrovarnického průmyslu byl bezesporu Šafaříkův asistent **Karel Preis** (1846–1927). V roce 1882, po Šafaříkově odchodu na univerzitu, se stal řádným profesorem analytické chemie a roku 1886 byl zvolen rektorem techniky. K rozvoji cukrovarnictví přispěl v mnoha ohledech. Předně vyučil během svého působení na technice jako profesor většinu v těch letech působících českých cukrovarnických chemiků. Slovy Jaroslava Milbauera: „*Preis přednášel anorganickou chemii 5 hodin týdně neobyčejně přesně, poněkud suše, ale učil výborně. V mládí pracoval horlivě, měl v kabinetě lenošku, v níž podřimoval, zatím co se v jeho laboratoři odkuřovalo a on jen doléval vodu do lázni. Každý den navštěvoval studenty v laboratoři a sledoval práce svých adeptů.*

29 LOMIČ, Václav – HORSKÁ, Pavla, *Dějiny českého vysokého učení technického: 1. díl*, sv. 2. Praha 1978, s. 21.

30 Tamtéž, s. 111–119.

31 Tamtéž, s. 50–51.

32 Více o Karlu Otakarovi Čechovi: LOMIČ, Václav – HORSKÁ, Pavla, *Dějiny českého vysokého učení technického: 1. díl*, sv. 2. Praha 1978, 50–51; VELFLÍK, Albert Vojtěch, *Dějiny technického učení v Praze: díl druhý*. Praha 1910 a 1925, s. 25 a 57.

[...] *Preis* byl nesmírně oblíben u ředitelů cukrovarů, většinou svých žáků, kteří k němu lnuli. Všichni se jednou měsíčně scházeli v Praze a *Preis* býval v jejich kroužku nevoleným předsedou. Později se zúčastnili schůzek i starší studenti a večery mívaly srdečný a přátelský ráz.³³

Preis se věnoval i činnosti publikační. Vedle sepsání několika odborných děl redigoval již jako 26letý, tedy od roku 1872, *Časopis cukrovarnický*, který navzdory *Preisově* snaze zanikl kvůli utichnutí zájmu o obor v průběhu hospodářské krize v sedmdesátých letech. Toto odborné periodikum vycházelo v češtině i v němčině do roku 1875. Ale již po dvou letech se ujal redakce *Listů chemických*, časopisu *Spolku českých chemiků*, v jehož rámci vycházely i statě z oblasti cukrovarnických technologií. Jeho spoluredaktory byli **Antonín Bělohoubek**,³⁴ **Karel Kruis**³⁵ a **Bohuslav Raýman**.³⁶ V následujících letech se cukrovarnický průmysl natolik pozvedl, že v roce 1883 začal *Preis* vydávat zvláštní časopis pro cukrovarnictví s názvem *Listy cukrovarnické*, které vedl s příspěvím **Milana Nevoleho**³⁷ a Karla Cyrila Neumanna. Významná je rovněž *Preisova* spolková činnost. Byl spoluzakladatelem *Spolku českých chemiků* (založen 1872), v němž zastával funkci předsedy

33 MILBAUER, Jaroslav, Počátky české chemie na technice. *Chemický průmysl* 7, 1957, č. 32, s. 260–261.

34 **Antonín Bělohoubek** (1845–1910): profesor mikroskopie a zbožiznalství, kvasné, rolnické a barvířské chemie na české technice, vyučoval také na pražské škole sladovnické a škole lihovarské v Litni; iniciátorem zřízení výzkumného ústavu pro průmysl lihovarnický a také výzkumného ústavu pro průmysl pivovarnický; spoluredaktorem *Chemických listů*, *Zpráv spolku architektů a inženýrů v království Českém* a *Archivu zemědělského*.

35 **Karel Kruis** (1851–1917): docent technické chemie na české technice, ředitel odborné školy lihovarské; zabýval se chemií cukrů, kvasnic, lihovarstvím a také fotochemií.

36 **Bohuslav Raýman** (1852–1910): docent chemie na české technice a profesor téhož na české univerzitě; jeho zájmem byly zejména aromatické sloučeniny, chemie cukrů, fyzikální a anorganická chemie, spolupráce s K. Kruisem v oboru kvasné chemie; zakladatel přírodovědeckého časopisu *Živa* a redaktor *Chemických listů* a *Věstniku české akademie*, přispíval do dalších českých i zahraničních odborných periodik, autor učebnic chemie.

37 **Milan Nevole** (1846–1907): cukrovarník v praxi; docent chemie na české technice a pražské univerzitě (německé, pak české); redaktor časopisu *Zeitschrift für Zuckerindustrie in Böhmen*; autor životopisných, literárních i vědeckých prací; přispěl k rozvoji cukrovarnického průmyslu v českých zemích svou aktivní účastí na mezinárodních sjezdech obchodních cukrovarnických chemiků.

nebo místopředsedy. V roce 1892 se spolek zreorganizoval tak, že v něm vznikla samostatná cukrovarnická sekce, která pořádala pravidelné chemicko-cukrovarnické sjezdy.

V roce 1895 uspořádal Preis s **Hugo Jelínkem**³⁸ na Národopisné výstavě československé cukrovarnickou expozici a takto získané předměty využil ke zřízení *Cukrovarnického muzea* při české technice. Sbírkou tvořily především modely a výkresy cukrovarnických strojů a ukázky výrobků.

Při technice vznikla i *Výzkumná stanice cukrovarnická*, která navazovala na výzkumnou stanici pro cukrovarnictví na Zbraslavi, v roce 1871 přemístěnou do Vídně. Stanice vznikla z iniciativy *Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách*, který se na mimořádné valné hromadě v roce 1895 usnesl, že na její provoz budou přispívat cukrovary částkou 0, 4 hal. z každého metrického centu vyrobeného cukru.³⁹ Příspěvky byly shromažďovány pozvolna, proto byla uvítána iniciativa profesora Preise, který dokázal zajistit pro výzkumné záměry dvě laboratoře při technice spolu s potřebným vybavením, takže spolek hradil pouze náklady provozu. Stanice měla čtyři oddělení: na technickém pracoval **Karel Andrlík**, oddělení pro fyziologii a patologii cukrovky vedl **Julius Stoklasa**,⁴⁰ dále zde bylo oddělení zemědělské chemie a biologické oddělení, v nichž působili **Vladimír Staněk**⁴¹ a **Karel**

38 **Hugo Jelínek** (1834–1901): přední český cukrovarnický technik; spoluvedoucím cukrovaru ve Vysočanech, kde s Bedřichem Freyem provedl nový způsob saturace, užívaný pak ve všech evropských cukrovarech; v Plzeňském cukrovaru uplatňoval Robertovu difúzi a zabýval se jejím zlepšením; s F. Wellnerem zkonstruoval ležatou odparku (rovněž rozšířena); zastupoval též Škodovy závody v Rusku.

39 DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarství v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 41.

40 **Julius Stoklasa** (1857–1936): biochemik, fyziolog a agronom, profesor a první děkan zemědělského odboru na české technice; zabýval se výživou rostlin a činností půdních mikroorganismů; jedním ze zakladatelů československé agrochemie.

41 **Vladimír Staněk** (1879–1940): studoval analytickou chemii na české technice u prof. Preise; působil ve *Výzkumné stanici cukrovarnické*; od 1923 ředitelem *Výzkumného ústavu cukrovarnického*; zveřejňoval odborné příspěvky k saturaci cukrovarských šťáv, o betainu a cholinu v rostlinách aj., též napsal práce z chemické metodiky.

Urban.⁴² S ústavem spolupracovali i **Emil Votoček**, **František Bubák**⁴³ a **Jindřich Uzel**⁴⁴. Zprávy o činnosti *Výzkumné stanice cukrovarnické* byly pravidelně zveřejňovány na stránkách *Listů cukrovarnických*. O muzeu a výzkumné stanici se pochvalně zmínil Emil Votoček ve vzpomínkovém příspěvku k Preisovým sedmdesátinám: „*Nezištnému zájmu prof. Preise pro průmysl cukrovarnický děkujeme dále za dvě důležité instituce, totiž založené jím Museum cukrovarnické a Výzkumnou stanici cukrovarnickou, obě na c. k. české škole technické v Praze. Museum řečené (umístěné v bývalém kostele sv. Karla Boromejského, stavbě to Dintzenhoferově) jest v oboru tom skutečným unikem; sloužíc domácím jmenovitě studujícím techniky české, ke studiu vývoje cukerního průmyslu, jest zároveň předmětem obdivu cizozemských odborníků, jak o tom svědčí časté jich návštěvy. Výzkumná stanice cukrovarnická prof. Preisem založená i řízená dobyla si během desítiletého svého trvání obecného uznání doma i v cizině (jmenovitě v Německu a Francii) a jest leckterým podobným ústavům vzorem pro směr, jakým se práce jejich mají nésti, aby měly z nich prospěch i praxe i theorie.*“⁴⁵

Šafařík s Preisem jako svým asistentem se, jak již bylo řečeno výše, potýkali při práci v laboratoři s velkými problémy. Proto v roce 1869 požádal Šafařík zemský výbor o druhého asistenta. Po krátkém působení **Gustava Müllera** ve funkci pomocného asistenta ho vystřídal **František Farský** (1846–1947). Práce Preise a Farského nebyla ovšem dostatečně ohodnocena. Preis jako první asistent s 38 posluchači měl

42 **Karel Urban** (1877–1961): studoval chemii na české technice; činný ve *Výzkumné stanici cukrovarnické*; působil v cukrovarech v Moravanech, Jičíně, Pečkách a Uhříněvsi; byl po dlouhou dobu jednatelem *Východočeského cukrovarnického spolku*; vypracoval patentovaný způsob čištění cukerných roztoků a mechanické vyprazdňování vozů a uveřejnil množství odborných prací v českých i zahraničních časopisech, jeho nejvýznamnější knihou jsou *Technologické závady cukrovarnického provozu*. Praha 1931, 169 s.

43 **František Bubák** (1866–1925): mykolog a fytopatolog; profesor fytopatologie na české technice a profesor na královské zemské hospodářské akademii v Táboře; studoval nižší houby a choroby rostlin jimi způsobené.

44 **Jindřich Uzel** (1868–1946): zoolog a entomolog; profesor fytopatologie na české technice; zabýval se zejména třásněnkami a škůdci řepy.

45 VOTOČEK, Emil, K jubilejnímu dni prof. K. Preise. *Listy chemické* 30, 1906, č. 7, s. 193–196; Více k Preisovi: HANUŠ, Josef, Dvorní rada prof. Dr. Karel Preis. *Chemické listy* 10, 1916, č. 5, s. 115–116 PETRŮ, František – HÁJEK, Bohumil, *O vývoji české chemie*. Praha 1954, s. 51–53.

plat 600 zlatých ročně, Farský na postu pomocného asistenta pracoval se 75 posluchači za 300 zlatých. Proto Vojtěch Šafařík navrhl profesorskému sboru Preise za adjunkta a Farského za prvního asistenta, samozřejmě s odpovídajícím zvýšením mzdy. Návrhu bylo vyhověno. Albert Velflík popisuje ve svých *Dějínách technického učení v Praze* Šafaříkovo doporučení: „Podle ujištění prof. Šafaříka konali oba výteční mladí muži Preis a Farský své práce příkladně svědomitě, prodlévající v laboratoři bezmála z rána do noci. Že Preis, jenž samostatně vědecké práce koná i publikuje, který již několikrát po značnou dobu churavého profesora úplně zastával, jenž také v technické praxi již sloužil, a každou chvíli výhodné postavení v ní by zaujmouti mohl, žeť on v nynějším svém úřadě setrvává, svědčí sic o jeho lásce k nauce a k učitelskému povolání, leč není království Českého důstojno, aby z této jeho lásky kořistilo. Protož soudil prof. Šafařík, že když mladí mužové vzácné způsobilosti, odřikajíce se skvělých výhod technické kariery, přilnou k našemu posud jedinému vysokému českému učilišti, má jim dána býti náhrada ne-li skvělá, aspoň slušná.“⁴⁶

František Farský Šafaříkovu důvěru nezklamal. Po ukončení své asistentury na technice v roce 1872⁴⁷ učil chemii na reálné škole v Rakovníku a na hospodářském ústavu v Táboře. Právě při tomto ústavu založil výzkumnou stanici pro hospodářství, zabývající se pokusy a rozbory v oblasti rostlinné a živočišné výroby a rozvoje zemědělského průmyslu. Při stanici vzniklo v roce 1879 rovněž hospodářské muzeum. V rámci mnoha pojednání v odborných i populárních chemických, chemicko-technologických a jiných vědeckých časopisech přispíval svými pracemi také do *Listů cukrovarnických* či do *Zeitschrift für Zuckerindustrie in Böhmen*. Vydal též statě týkající se dějin hospodářského vyučování v českých zemích.⁴⁸

V dalších letech se ve funkci pomocného asistenta na technice vystřídali **Ladislav Kastner**, absolvent chemického odboru na české polytechnice, a **Václav Tlamich**, předtím působící jako adjunkt

46 VELFLÍK, Albert Vojtěch, *Dějiny technického učení v Praze: díl druhý*. Praha 1910 a 1925, s. 100.

47 Tamtéž, s. 121.

48 Viz FARSKÝ, František, *Příspěvky k dějinám hospodářského vyučování a úryvky z dějin polního hospodářství až do roku 1918*. Praha 1920, 104 s. (nové vydání Praha 1999). Týž, *Stručný přehled vývoje školství a vyučování hospodářského učeb v království Českém do roku 1918: v základě studia pramenů. Období 1728–1884*. Praha 1922, 186 s.

cukrovaru. V roce 1874 se na toto místo dostal **Ferdinand Jičinský** (1846–1877). Po studiu na pražské polytechnice v letech 1865 až 1869 se Jičinský věnoval cukrovarnické praxi v Kolíně a Chropyni. V roce 1872 se stal chemikem cukrovaru v Bredově u Štětína. Během své cukrovarnické praxe přispíval neustále články do *Listů cukrovarnických* a jiných odborných periodik. V Bredově také vypracoval novou metodu pro určování šťavnatosti řepy, kterou přes námitky německého odborníka Stammera obhájil.⁴⁹ Na polytechniku se nejdříve pokusil vstoupit žádostí o habilitaci jako soukromý docent pro cukrovarnictví. I přesto, že ho profesorský sbor připustil k obhajobě, svou žádost vzápětí stáhl a nadále se věnoval pomocné asistentuře pro obecnou a analytickou chemii po boku Šafaříka a Preise.⁵⁰

Léta působení Preise a jeho spolupracovníků i žáků byla pro českou techniku dobou dosti nelehkou. Hospodářská krize v sedmdesátých letech způsobila pokles zájmu o technické obory a nezájem se dostavil i ze strany vlády. Nový rozkvět techniky můžeme spojit s jubilejní zemskou výstavou v roce 1891, kde se ukázala vyspělost a samostatnost českého průmyslu.⁵¹

Novou éru chemického oboru představuje Preisův žák a od roku 1895 asistent, **Emil Votoček** (1872–1950). Vynikal v experimentální organické, anorganické i analytické chemii. Tento renesanční člověk, který se mimo chemie věnoval také hudbě a filologii (překládal, sestavoval odborné slovníky a zdokonalil české chemické názvosloví), se zabýval mimo jiné chemií cukrů (i rostlinných), s kterou se seznámil během studií v Göttingen. Stal se jednou z nejvýznamnějších osobností české chemie první poloviny 20. století.⁵² Redigoval též *Listy chemické*.

Další významnou osobností z Preisova okruhu byl **Karel Andrlík** (1861–1931). V roce 1888, po předchozí tříleté praxi v dobrovickém cukrovaru, se stal pomocným asistentem technické mikroskopie a zbožíznalství na české technice, od roku 1905 zde působil jako

49 Její důležitost v rámci technického dozoru v cukrovarnické práci odůvodnil v brožuře *Der Werth der Zuckerrubenganalyse*. Leipzig 1876.

50 VELFLÍK, Albert Vojtěch, *Dějiny technického učení v Praze: díl druhý*. Praha 1910 a 1925, s. 168.

51 LOMIČ, Václav – HORSKÁ, Pavla, *Dějiny českého vysokého učení technického: 1. díl, sv. 2*. Praha 1978, s. 227–233.

52 Na české technice přednášel jako docent a posléze profesor experimentální organické a anorganické chemie až do zavření vysokých škol nacisty v roce 1939.

mimořádný a od roku 1910 jako řádný profesor pro cukrovarnictví a technologii paliv. Když vznikla v roce 1895 při tomto ústavu *Výzkumná stanice cukrovarnická*, byl zvolen jejím ředitelem a v této funkci setrval až do otevření nového *Výzkumného ústavu cukrovarnického* na pražské Ořechovce roku 1923. Svoje výzkumy zveřejnil mj. v *Listech cukrovarnických* ve více než 150 pracích. Prosazoval se rovněž v zahraničí na mezinárodních konferencích pro užitou chemii a byl členem mezinárodní komise pro jednotné metody zkoušení cukru.

Druhá polovina 19. století byla pro cukrovarnický průmysl i pro ostatní technické obory dobou zužitkování nasazení techniků předchozího období, ale také dobou neustálého hledání usnadnění technické práce a vylepšení ekonomiky jejího provozu a kvality výrobků. Svou skromností a nadšením dali též profesori české techniky základ pro činnost svých nástupců, teoretiků i praktiků, ve 20. století.

Seznam literatury a pramenů

DIVIŠ ČISTECKÝ ZE ŠERLINKU, Jan Vincent, *Vzpomínky cukrovarníka 1866–1874*. Praha 1923.

DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarství v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, 226 s.

EFMERTO VÁ, Marcela, *České země 1848–1918*. Praha 1998, IBSN 80-85983-47, 463 s.

HANUŠ, Josef, Dvorní rada prof. Dr. Karel Preis. *Chemické listy* 10, 1916, č. 5, s. 115–116.

HANUŠ, Josef, František Štolba (nekrolog). *Chemické listy* 4, 1910, č. 5, s. 201–203.

JÍLEK, František – LOMIČ, Václav, *Dějiny českého vysokého učení technického: I. díl, sv. I*. Praha 1978, 595 s.

KARLÍK, Hanuš, *Paměti Hanuše Karlíka*. Praha 1932, 90 s.

KAŠPAR, Jan, Sto let chemie na českém vysokém učení technickém v Praze. In: *Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze A 6*, Praha 1970, s. 12–17.

KOPECKÝ, Rudolf, Cukrovarství. In: JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918: III. díl*. Praha 1985, s. 130–153.

- KOPECKÝ, Rudolf, Cukrovarství. In: JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918: IV. díl*. Praha 1986, s. 132–165.
- MILBAUER, Jaroslav, Počátky české chemie na technice. *Chemický průmysl* 7, 1957, č. 32, s. 260–263.
- NEUMANN, Karel Cyril, *Rub a líc našeho průmyslu cukrovarnického*. Praha 1900, 45 s.
- PETRŮ, František – HÁJEK, Bohumil, *O vývoji české chemie*. Praha 1954, 152 s.
- VELFLÍK, Albert Vojtěch, *Dějiny technického učení v Praze: díl první*. Praha 1906 a 1909, 632 s.
- VELFLÍK, Albert Vojtěch, *Dějiny technického učení v Praze: díl druhý*. Praha 1910 a 1925, 337 s.
- VILIKOVSKÝ, Václav, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha 1936, 948 s., 1923, 91 s.
- VOTOČEK, Emil, K jubilejnímu dni prof. K. Preise. *Listy chemické* 30, 1906, č. 7, s. 193–196.

Historie cukrovarnického výzkumu v českých zemích

Karel Duffek, VUC Praha, a. s.

The History of the Sugar Research in the Czech Lands

The beginnings of the sugar research date back to the middle of the 19th century. In 1859, the Central Association of the Beet Industry (Ústřední spolek průmyslu řepového) established a research station at the sugar factory in Zbraslav. In the first decades the research was linked, however, to the universities and colleges. There was a radical change soon after the Czechoslovak Republic was established: The Research Institute of the Czechoslovak Sugar Industry (Výzkumný ústav československého průmyslu cukrovarnického) was built in Prague-Střešovice and opened on September 22, 1923. Since then, the Institute has lived through both fruitful and difficult times, depending on the actual political and economical situation. The Institute successively had twelve different superior authorities and the name of the Institute and its internal organization usually changed simultaneously. The Institute has changed its seat four times and has a seventh director today. Since its establishment up to the beginning of the 1990s, the Institute was financially strongly linked to the sugar industry. The Institute's activities were covered from departmental or state sources. After the sugar industry was privatised, the Institute had to be financially self-supporting. The Institute was transformed into an independent joint stock company called VUC Praha, a.s. (The Sugar Research Institute). Since 2002 the Institute has been seated in Prague-Písnice.

(Translated by I.J.)

Počátky cukrovarnického výzkumu v českých zemích lze vysledovat v první polovině 19. století, kdy cukrovarnictví postupně přecházelo od manufakturní k průmyslové výrobě a kdy se ukázala nutnost hlubšího poznání jednotlivých technologických procesů a potřeba převést výrobu od empirie na vědecký základ.

První výroby cukru z řepy na našem území vznikaly v době

Napoleonovy kontinentální blokády. Již v letech 1801–1805 byly na panství hraběte Vrby v Hořovicích prováděny první pokusy s výrobou řepného cukru v Čechách a v roce 1812 zřídil hrabě Josef Emanuel Canal v Praze na Vinohradech pokusnou výrobu cukru v usedlosti Kanálka, která vlastně byla nejstarším výzkumným centrem. V roce 1815 vznikla pod vedením profesora Schmidta v pražském Klementinu na Královském technickém učilišti v Praze, tehdy součásti Karlo-Ferdinandovy univerzity, první cukrovarnická laboratoř. Na nový obor zaměřil svou pozornost také profesor Karel Augustin Neumann, který vydal několik publikací o výrobě cukru.

Počátek průmyslové produkce cukru lze spojit se založením manufaktury v Kostelním Vydří a dalších cukrovarů, především v Dobrušce v roce 1831. Rychle rostoucí počet cukrovarů byl provázen výzkumnou činností profesora Karla Napoleona Ballinga na tehdejší Českém stavovském polytechnickém zemském ústavu v Praze, jehož laboratoř se stala dalším centrem cukrovarnického výzkumu. Ballingovým asistentem zde byl Karel Preis a také Robert Hoffmann, který prováděl výzkum i ve zkušební stanici, zřízené v padesátých letech v Praze Vlastenecko-hospodářskou společností pro Čechy. I přes nezpochybnitelný význam polytechniky pro nové průmyslové odvětví probíhal vývoj technologie výroby cukru významně také v cukrovaroch.

Zájem o rozvoj průmyslu sílil, proto v roce 1859 založil Ústřední spolek průmyslu řepového cukru výzkumnou stanici v cukrovaru na Zbraslavi, která měla na svou dobu již poměrně komplexní program. Vedl ji Karel Weiler, jehož v roce 1870 nahradil Otto Kohlrausch, osobnost evropského významu. Laboratoř se zabývala vlastnostmi řepy, šlechtěním, půdou, jejím zpracováním pro pěstování cukrovky, ztrátami cukru při výrobě, zkoumaly se výrobní postupy včetně problematiky odpadních vod. O činnost stanice projevovaly cukrovary značný zájem. Za povšimnutí stojí, že již v této době začalo docházet k přemísťování zdárně se rozvíjejícího výzkumu na různá pracoviště, což se potom v historii opakovalo mnohokrát, včetně doby nedávno minulé. Stanice se ze Zbraslavi stěhovala do Prahy (1864), potom přes Židlochovice do Vídně (1871) a po rozpadu Rakousko-Uherska přešla do Brna.

Protože český cukrovarnický průmysl (představující 90 % všech cukrovarů v Rakousko-Uhersku) postrádal po přesídlení stanice do Vídně

vlastní výzkumné pracoviště, založil Spolek pro průmysl cukrovarnický v roce 1896 výzkumnou laboratoř, která našla své sídlo při České polytechnice v Praze. Hlavním iniciátorem byl profesor Karel Preis, který měl na zřízení této stanice největší zásluhu. Přednostou laboratoře byl jmenován Karel Andrlík (v roce 1906 se stal prvním profesorem cukrovarnictví na vysoké škole technické). V roce 1912 získala stanice pro svou činnost nové vhodnější prostory v tehdy dokončené budově chemického ústavu pražské techniky v Trojanově ulici. Se stanicí spolupracovala řada externích pracovníků, mezi nimi také mnoho těch, kteří patří mezi významné osobnosti české vědy, jako například prof. Dr. Emil Votoček (zakladatel české školy organické chemie), prof. PhDr. Julius Stoklasa (formoval mj. základy agrochemie, rektor ČVUT, první děkan zemědělské fakulty v Praze), prof. Dr. Ing. Jaroslav Dědek (po emigraci v roce 1948 významná osobnost cukrovarnického průmyslu v západní Evropě) a celá řada dalších.

Vznik Československé republiky a zvláště v té době velmi prosperující cukrovarnický průmysl s vysokým exportem cukru daly podnět k zřízení Výzkumného ústavu československého průmyslu cukrovarnického a ke stavbě jeho nové budovy v Praze-Střešovicích. Slavnostní otevření se konalo 22. září 1923. Náklady na zřízení činily celkem 15,7 milionů Kč, dvě třetiny stála stavba a třetinu vybavení. Laboratoře byly na tehdejší dobu na vysoké úrovni. Význam ústavu potvrdila i návštěva presidenta T. G. Masaryka v roce 1924, o čemž svědčí zápis v kronice ústavu, nyní uložené v cukrovarnické expozici Dobrovických muzeí. Jako ekonomické zázemí ústavu pořídil cukrovarnický průmysl několik obytných domů na Letné a tiskárnu. Ústav se zabýval řepařským a cukrovarnickým výzkumem ve všech oblastech. Jeho program nezahrnoval jen strojní výzkum a vývoj, neboť v té době měla řada velkých strojírenských podniků vlastní výzkumná oddělení zaměřená na zařízení cukrovarů. Ústav byl vybudován opravdu velkoryse a poskytoval pro výzkumnou práci nejlepší podmínky, patřil v té době k nejmodernějším vědeckým zařízením tohoto druhu v Evropě. Činnost ústavu řídilo kuratorium v čele s Dr. h. c. Ing. Hanušem Karlíkem, předsedou Ústředního spolku čs. průmyslu cukrovarnického, ředitelem ústavu byl Vladimír Staněk. Mimo jiné významné osobnosti pracovali v té době v ústavu také Dr. Ing. Jiří Vondrák a Dr. Ing. Jaroslav Dědek.

Jak již bylo zmíněno, v roce 1918 došlo k přemístění spolkové

laboratoře vedené Ing. Otakarem Falladou z Vídně do Brna, kde pak fungovala jako Zkušební ústav cukrovarnický. V roce 1922 byla v Brně zřízena při Vysoké škole technické Výzkumná stanice cukrovarnická v čele s prof. Ing. Alešem Linsbauerem, organizačně začleněná jako oddělení pražského ústavu. Po předčasně smrti prof. Linsbauera se vedení stanice v roce 1929 ujal Dr. Ing. J. Dědek, který po něm zároveň nastoupil na brněnské technice jako profesor. Pracovníkem stanice a asistentem prof. Dědka se stal Ing. Josef Vašátko, pozdější profesor cukrovarnictví v Bratislavě a akademik.

Je třeba zdůraznit, že Výzkumný ústav cukrovarnický patřil před 2. sv. válkou spolu s ústavem v Berlíně k nejvýznamnějším cukrovarnickým výzkumným pracovištím na světě, na jehož činnosti se podíleli i pracovníci ze zahraničí.

Zánik Československa v roce 1938 a okupace sice práci ústavu ovlivnily mnoha omezeními, ale odbornou úroveň ústavu a jeho činnost se podařilo udržet. Po úmrtí Vladimíra Staňka v říjnu 1940 se ředitelem stal Dr. Ing. Jiří Vondrák.

Období po roce 1945 se vyznačovalo bouřlivými politickými změnami. V této neklidné době v čele ústavu stanul doc. RNDr. Ing. Karel Šandera. Po znárodnění cukrovarnického průmyslu se výzkum omezil a výrazně se rozšířily různé servisní služby a kontrolní činnost. Během organizačních změn v potravinářském průmyslu pracovaly tehdy ve Střešovicích i laboratoře pro čokoládu a škrob.

V roce 1949 se stal ústav součástí Generálního ředitelství cukrovarnického průmyslu a jeho pracovní náplň tvořila technická kontrola, zkušebnictví a výzkum. V roce 1950 byl ustaven nový ústřední orgán cukrovarnického průmyslu, jehož součástí byl i odbor Výzkum a vývoj. Tato organizační změna měla za následek i vystěhování ústavu ze Střešovic do dvou zrušených likérek v Praze na Žižkově. Řepní oddělení přešlo z části do Semčic, z části do Botanického ústavu Karlovy univerzity. Knihovna byla umístěna do provizoria ve sklepních prostorách v Kobylisích. I v těchto zcela nevyhovujících podmínkách udržel doc. Šandera ústav v činnosti. Přes platné usnesení o jeho vysídlení z Prahy se podařilo přemístit ústav v roce 1953 do zrušené továrny na cukrovinky RaRa v Praze Modřanech. Prostory byly sice poněkud upraveny pro potřeby výzkumu, ale úrovně původního pracoviště ve Střešovicích, zejména zpočátku, nedosahovaly.

Po zřízení Hlavní správy cukrovarů při Ministerstvu potravinářského průmyslu byly k ústavu připojeny pobočky v Brně a v Bratislavě, přičemž v případě brněnského pracoviště došlo záhy k jeho zrušení. Vedle původních oddělení, chemicko-technologického (vedoucím byl Dr. Ing. P. Pavlas), fyzikálně-chemického (doc. RNDr. Ing. K. Šandera), analytického (Dr. Ing. A. Mírčev) a biologického (Dr. Ing. M. Drachovská), vznikla oddělení nová: ekonomicko-statistické (Dr. Ing. K. Kargl), vodohospodářské a mechanizační výzkumná skupina. Činnost ústavu se konsolidovala a postupně se začala rozvíjet. VÚC navazoval mezinárodní kontakty přerušené válkou, existovalo i úzké propojení s VŠCHT Praha i dalšími vysokými školami. V roce 1954 byl doc. Šandera jmenován na VŠCHT profesorem a Dr. Ing. M. Drachovská docentkou, v roce 1952 se docentem a později profesorem na této škole stal Dr. Ing. E. Slavíček a RNDr. I. Vavruch docentem. Doc. Drachovská přednášela i na VŠZ a Univerzitě Karlově. Později na VŠCHT Praha učili externě Dr. Ing. V. Valter a Dr. Ing. K. Číž.

Rozvíjející se úspěšná činnost ústavu byla v roce 1958 narušena politickými prověrkami, kdy musela odejít polovina pracovníků a mezi nimi i ředitel prof. RNDr. Ing. Karel Šandera, DrSc., člen korespondent ČSAV, ačkoliv patřil k největším osobnostem našeho cukrovarnického výzkumu vůbec (přešel na VŠCHT). Ústav měla opustit i doc. Drachovská, po odvolání ji ale bylo dovoleno zůstat.

V roce 1958 došlo zásadní reorganizaci: po zrušení Hlavní správy vzniklo Sdružení cukrovarů Praha, k němuž byl ústav připojen. Ředitelem se stal Ing. Dr. Jaroslav Pucherna, který jej řídil až do svého odchodu do důchodu v polovině roku 1972. Ústav byl plně podřízen vedení cukrovarnického průmyslu, které za něj vykonávalo i správní činnost, účetnictví, mzdovou agendu atd. Podřízenost výrobně hospodářské jednotce znamenala rozšíření kontrolní práce ústavu a jeho účast na aktivitách generálního ředitelství. Větší váhu měla skupina technicko-ekonomická a skupina výzkumně-provozní, která měla za hlavní úkol aplikaci výsledků výzkumu v praxi. Také biologické oddělení plnilo nové úkoly v oblasti pěstování cukrovky, agrotechnice a chemické ochraně porostů. Technická skupina byla v souladu s nastupující automatizací procesů změněna na oddělení výzkumu automatizace. V roce 1969 přešlo do ústavu z generálního ředitelství oddělení technického rozvoje, vedené Ing. Antonínem Kovaříkem, CSc., který se stal v roce 1972 ředitelem

ústavu.

Skončilo období stagnace a činnost ústavu se začala úspěšně rozvíjet. Rozšířily se mezinárodní styky, převážně v rámci tehdejší RVHP, ústav byl koordinátorem státních a rezortních výzkumných úkolů, jejichž řešení bylo financováno z rozpočtu Ministerstva zemědělství.

Brzy po nastoupení nového generálního ředitele cukrovarnického průmyslu Otakara Novotného došlo k 1. 1. 1979 k významné reorganizaci výzkumu: k ústavu bylo přičleněno jednak oborové výpočetní středisko a jednak cukrovar Modřany, vyjmutý z podniku Pražské cukrovary. Delimitací byla připojena i část pracovníků Výzkumného ústavu potravinářské a chladicí techniky, včetně vývojových dílen. V rámci koncernu tak vznikl sedmý podnik Výzkumná a vývojová základna cukrovarnického průmyslu (VVZ CP). Šlo o reakci na technické zaostávání československého cukrovarnického průmyslu za evropským vývojem, způsobené mj. i tím, že výroba cukrovarnických zařízení byla v rámci RVHP převedena do Polska. Náš tradiční výrobce, ZVÚ Hradec Králové, značně omezil vývoj nových zařízení a díky orientaci především na export nezabezpečoval ani nutnou reprodukci stávajícího vybavení. Tento deficit měl být z rozhodnutí nového vedení generálního ředitelství nahrazen vlastními silami cukrovarnického průmyslu, a proto byl kladen značný důraz na strojní výzkum a vývoj. V rámci jednotlivých regionálně organizovaných cukrovarnických podniků byly z původních údržbářských dílen budovány vlastní strojírenské závody.

V takto pojaté koncepci se v nově vytvořené organizaci VVZ CP spojil technologický a strojní výzkum s možností rychle ověřovat výsledky ve vlastním výrobním závodě. Došlo k přechodu na inženýrské řešení problémů, týmovou práci a důslednou realizaci výzkumu v praxi. Náklady na některé výzkumné akce dosahovaly desítek milionů korun a byl kladen důraz na jejich rychlou opakovanou realizaci. Jako příklad lze uvést: biologická čistírna odpadních vod v cukrovaru Brodek, filmová odparka v cukrovaru Modřany, sklízeče řepy, mechanizované kalolisy, automatizovaný systém řízení varny, fluidní sušárny cukru, vývoj provětrávaného sila a mnoho dalších. Byl též rozvinut zcela nový obor, inovace výrobků cukrovarnického průmyslu. Zahájila se výroba tekutých cukrů, invertovaných sirobů, potravinářské vlákniny z řepných řízků, různých moučnickových směsí, cukru s přídavkem vanilinu, výrobků pro diabetiky atd. Kontrolní činnost pro ředitelství cukrovarnického

průmyslu byla omezena, naopak se rozšířily technické pomoci cukrovarům.

K výrazným změnám začalo docházet na konci roku 1988. V souvislosti se zrušením koncernového uspořádání cukrovarnického průmyslu Výzkumná a vývojová základna zanikla a byl vytvořen státní podnik Vědecko-technických a obchodních služeb. Výzkumný ústav cukrovarnický se stal součástí podniku jako samostatná organizační jednotka a vrátil se k tradičnímu názvu. Ředitel Antonín Kovařík odešel do důchodu a v čele ústavu stanul Ing. Karel Duffek, CSc. Po politických změnách koncem roku 1989 zaniklo centrální řízení průmyslu a byla zahájena privatizace cukrovarů. Ústav se stal od 1. dubna 1991 součástí akciové společnosti Cukrspol Praha-Modřany, čímž se naráz změnil i způsob jeho financování. Skončila podpora z oborových zdrojů a ze státních prostředků. Výzkumná činnost mohla být nadále financována pouze z grantů vypsanych Ministerstvem zemědělství nebo Grantovou agenturou ČR a získaných v otevřené soutěži. Zaměření těchto grantů však bylo orientováno především na základní výzkum a cíleno na ústavy Akademie věd a vysoké školy. Množství získaných prostředků pokleslo proti minulosti o řád. To mělo za následek i rychlou změnu zaměření na činnost inženýrskou, projekční a realizační. Ústav musel začít získávat prostředky přímými kontrakty s cukrovarnickými společnostmi, na základě minulých zkušeností a praxe opakovaně realizovat výsledky výzkumu a vývoje přímo v závodech, bylo na co navazovat. Uskutečnily se dodávky čistíren odpadních vod, filtrační techniky, linek na výrobu kostkového cukru, fluidních sušáren atd. Díky zkušenostem, vybavení i odborníkům technologům, strojařům a projektantům se podařilo přizpůsobit ústav novým ekonomickým podmínkám tak, že se od 1. ledna 1996 stal samostatnou akciovou společností. Ta dále působila v rámci skupiny Cukrspol Praha-Modřany pod novým názvem VUC Praha, a. s.

V následujících letech došlo k dalšímu posílení komerčních činností. Byl zaveden obchod s osivem a rozšířena produkce výrobků na bázi cukru a řepné vlákniny. S ubývajícím počtem českých cukrovarů nabývala na významu orientace na zahraniční partnery. Linky na výrobu a balení kostkového cukru byly vyvezeny do Chorvatska, Srbska, Turecka a dalších zemí. Mezi největší realizační akce v tomto období patřila výstavba biologických čistíren odpadních vod v cukrovaru Dobrovice a v cukrovaru Brottewitz v SRN.

Koncentrace vlastnické struktury cukrovarnického průmyslu koncem devadesátých let a dominující vliv zahraničních společností výrazně ovlivnil i organizačního začlenění VUC Praha. Koncem roku 2000 společnost Eastern Sugar, vlastníci majoritní podíl v Hanáckých cukrovarech, a. s., Cukrspolu Praha-Modřany, a. s., a tedy i VUC Praha, a. s., rozhodla o jejich fúzi do jedné společnosti s názvem Eastern Sugar Česká republika, a. s. Současně byla vyjádřena vůle, aby společnost VUC Praha pokračovala dále ve svých činnostech mimo toto uskupení a v souvislosti se zrušením cukrovaru Modřany si našla nové sídlo.

Od 1. ledna 2002 působí VUC Praha jako samostatná organizace nezávislá na cukrovarnických společnostech na novém pracovišti v Praze-Písnici a v pronajatých prostorách bývalého cukrovaru Zvoleněves (laboratoře, výroba). Dále se rozvíjí orientace na zahraniční partnery, zejména Ukrajinu, Rusko a další země bývalého SSSR, kam bylo dodáno mnoho linek na výrobu a balení kostkového cukru, automatizovaných kalolisů a dalších zařízení. S kyjevskou inženýrskou firmou Techinservis se zahájila spolupráce v našich i zahraničních cukrovarech. V České republice byla navázána kooperace i s dalšími podniky potravinářského průmyslu dodávkami zařízení a inženýrských služeb. Ústav provádí i specialisované analytické rozborů a poradenskou činnost.

Kromě těchto komerčních aktivit se VUC Praha snaží plnit své tradiční poslání, být centrem cukrovarnických informací a jejich šířitelem. Každoročně proto organizuje česko-slovenské cukrovarnické konference, které v posledních letech navštívili také účastníci z dalších zemí. Pořádá řadu profesních školení a kurzů i pro pracovníky zahraničních cukrovarů. Úzce spolupracuje s Českomoravským cukrovarnickým spolkem (ČMCS), Svazy pěstitelů cukrovky Čech a Moravy (SPC) a Ministerstvem zemědělství při zpracování kampaňových dat a dalších statistik. Spolupracuje při vydávání oborových informací. Díky finanční podpoře ČMCS a SPC pokračuje ve vydávání časopisu Listy cukrovarnické a řepařské, který vychází již od roku 1882. Unikátní cukrovarnická knihovna je neustále doplňována, mj. i všemi důležitými zahraničními periodiky se vztahem k řepnému cukrovarnictví prostřednictvím bezplatné výměny mezi vydavateli. Historická část knihovny, která byla po stěhování z Modřan zachována díky podpoře sponzora v prostorách cukrovaru Zvoleněves, je nyní umístěna v areálu Dobrovických muzeí.

Po odchodu Karla Duffka do důchodu se stal 1. ledna 2007 novým

ředitelem VUC Praha, a. s., Ing. Jaroslav Málek, který dále úspěšně vede společnost v současných složitých podmínkách.

Seznam literatury

BRETSCHNEIDER, Rudolf – PUCHERNA, Jaroslav – FRIML, Miroslav, Cukrovarnický výzkum a školství. In: *150 let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*, FAJKUSOVÁ, Marta (ed.), Praha 1981, s. 127–145.

DUFFEK, Karel – VALTER, Vladimír, Cukrovarnický výzkum v Modřanech. *Listy cukrovarnické a řepaské 112*, 1996, č. 12, s. 360–266.

DUFFEK, Karel, Současnost a budoucnost Výzkumného ústavu cukrovarnického. *Listy cukrovarnické a řepařské 109*, 1993, č. 9/10, s. 216–220.

DUFFEK, Karel, 80 let Výzkumného ústavu cukrovarnického. *Listy cukrovarnické a řepařské 119*, 2003, č. 9/10, s. 254–257.

GEBLER, Jaroslav, Vývoj technologického výzkumu. *Listy cukrovarnické a řepařské 109*, 1993, č. 9/10, s. 225–229.

HLADÍKOVÁ, I., Dokumentační, knihovnická a redakční činnost. *Listy cukrovarnické a řepařské 109*, 1993, č. 9/10, s. 245–247.

KNIČ, F. (ed.), *125. výročí založení cukrovaru Modřany: 1961–1986*. Praha 1986, 68 s.

Památník k otevření Výzkumného ústavu československého průmyslu cukrovarnického v Praze. Praha 1923, 76 s.

VALTER, Vladimír, Historie Výzkumného ústavu cukrovarnického v Praze do roku 1988. *Listy cukrovarnické a řepařské 109*, 1993, č. 9/10, s. 194–215.

01/ Karel Preis, iniciátor založenia vedoucí Výzkumné stanice cukrovarnické v Praze, nedatováno, archiv Listů cukrovarnických a řepářských

02/ Karel Andrlík, přednosta Výzkumné stanice cukrovarnické v Praze, nedatováno, archiv Listů cukrovarnických a řepařských

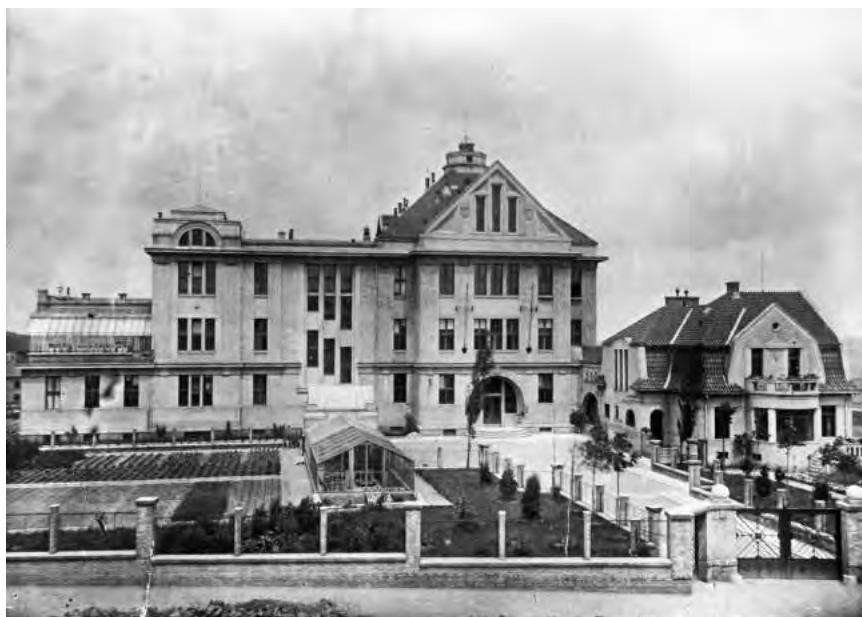
03/ Vladimír Staněk, první ředitel Výzkumného ústavu cukrovarnického, nedatováno, archiv Listů cukrovarnických a řepařských

04/ Karel Šandera, ředitel Výzkumného ústavu cukrovarnického po druhé sv. válce, nedatováno, archiv Listů cukrovarnických a řepářských

05/ Laboratoř Výzkumné stanice cukrovarnické v chemickém ústavu v Trojanově ulici, repro z knihy Památník k otevření Výzkumného ústavu československého průmyslu cukrovarnického v Praze. Praha 1923

06/ Budova Výzkumného ústavu cukrovarnického v Praze-Střešovicích, nedatováno, archiv Listů cukrovarnických a řepařských

07/ Pohled do interiéru knihovny VÚC v Praze-Střešovicích, repro z knihy Památník k otevření Výzkumného ústavu československého průmyslu cukrovarnického v Praze. Praha 1923

**Cukrovarnictví v českých zemích do roku
1918 z hlediska ekonomických pozic a kapitálových
investic**

František Dudek

**The Sugar Industry in the Czech Lands, from the
Standpoint of Economic Strengths and Capital
Investments, up to 1918**

The author deals with transformations of the industrial structure in the Czech Lands (the territory of today's Czech Republic) during a complex process of capitalist industrialization and modernization, in the period from the beginning of the 19th century to the establishment of Czechoslovakia in 1918. He aims at defining and quantifying the main trends and transformations within the branch structure of the Czech regional economy, and at explaining a special role of the food industry, with the sugar industry in the front line. Subsequently, the author devotes himself to verifying and quantifying a widespread thesis of the sugar beet industry in the Czech Lands being a pillar of the nationally (ethnically) Czech capital. Such views were caused by a delayed and uneven progress of economic emancipation of the Czech ethnic group against the German one, in the period starting in the middle of the 19th century. The mentioned process of emancipation was primarily developing on the basis of agricultural and food production, with the sugar beet industry at the head, and culminated in the decade preceding WWI. Despite a massive start of the Czech enterprises, their capital share did not reach one third (the period estimate), because – even within the decisive sugar industry – the property share of the Czechs provably was one quarter compared to that of the Germans. These estimates are based on reliable data from the Archive of the Insurance Association of Sugar Factories. This is why the economically delayed Czech society, which was not enjoying full political rights, strengthened itself by a wishful thinking of own capital strength. At the end of the First World War, under the influence of the latter, the Czech society resolved to establish and build an own state.

(Translated by I. J.)

Slavná historie našeho řepného cukrovarnictví je dosud zpracována a nahlížena především z hlediska vývoje techniky, technologie a výrobní organizace. Menší pozornost je stále věnována otázkám začlenění oboru do hospodářského vývoje. Ve svém příspěvku se proto zaměřím na problematiku pozice řepného cukrovarnictví v procesu kapitalistické industrializace a modernizace českých zemí. V tomto rámci se pokusím o rozlišení a vymezení kapitálových investic cukrovarnických podnikatelů podle dobových národnostních (etnických) kritérií. Vedou mě k tomu dosud obecně přijímané, ale poněkud nepřesné představy o českém cukrovarnictví jako pilíři industrializačního procesu a národnostně českého kapitálu. Tyto názory totiž mají složitou genezi, neboť se utvářely od 60. let 19. století v gründerském období zrodu národních hospodářských i politických elit. Uvedený proces limitovalo známé sociálně ekonomické opoždění vývoje českého etnika vůči německému. Při absenci vlivné národní šlechty a zámožného měšťanstva Češi postrádali předindustriální podnikatelskou vrstvu, a proto jim byly během první poloviny 19. století odepřeny výhody textilní fáze počínající industrializace i předcházející protoindustrializace včetně prvotních investic do hornictví a kovoprůmyslu. Zmíněný handicap dále prohloubilo dobové preferování investic do zemědělství a s ním zpočátku úzce propojeném potravinářství, neboť se tam vložený kapitál při nižším riziku a rychlejším obratu dal mnohem lépe zhodnotit. Uvedená sféra podnikání však od poloviny 19. století lákala vedle opožděných českých investorů také mnohé příslušníky národně indiferentní pozemkové aristokracie a rovněž četné domácí i vídeňské německé finančníky, obchodníky a textilní fabrikanty.¹

Za baštu nastupujícího českého podnikání bylo od 60. let považováno k velkovýrobě směřující řepné cukrovarnictví spolu s modernizovaným pivovarnictvím, zatímco tradiční české mlynářství technicky stagnovalo a pod tlakem německých obchodních mlýnů a nekalé uherské konkurence bylo odsouzeno k pomalému zániku. Tzv. český národní průmysl později ještě posílilo zemědělské a potravinářské strojírenství a rovněž elektrotechnika.

Během 19. století můžeme v českých zemích sledovat proces kapitalistické industrializace a modernizace společnosti na pozadí změn sektorové struktury ekonomiky a odvětvové struktury průmyslu. Během

1 JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (eds.), *Dějiny hospodářství českých zemí: Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha 2006, ISBN 978-80-246-1035-1, s. 31–54, 95–207.

19. století se ekonomika v našich zemích vymanila z postfeudální agrární zaostalosti a získala dynamický průmyslově zemědělský charakter. Před první světovou válkou se již projevovala ekonomická převaha průmyslu nad zemědělstvím. Změny v průmyslové struktuře se začaly výrazněji projevovat již v závěru první fáze industrializace (označované jako průmyslová revoluce) na přelomu 60. a 70. let 19. století. Do té doby se ale v ekonomice českých zemí udržovala výrazná převaha spotřebního průmyslu. V jeho rámci došlo od 30. let k výraznému nástupu potravinářského odvětví. Počáteční nadpoloviční podíl textilního průmyslu v celkové průmyslové struktuře poklesl do 70. let na třetinu a podíl potravinářství vzrostl na čtvrtinu. Vedle těchto dvou hlavních odvětví českého průmyslu si výraznější pozice s podíly kolem desetiny udržovaly pouze kovoprůmysl a hornictví.

Rozhodující části kapitálu, akumulovaného během první poloviny 19. století v převažující textilní výrobě a v obchodní činnosti, byly zpočátku ještě investovány mimo průmyslový sektor do pozemkového majetku a do neproduktivní spotřební a reprezentační sféry. Pozemkový majetek totiž stále představoval tradiční základ ekonomických jistot a většina měšťanských nezemědělských podnikatelů usilovala o získání deskových statků s feudálními právy a na tomto základě o získání šlechtických titulů jako záruce společenské prestiže. Tyto tendence byly od druhé čtvrtiny 19. století narušovány nástupem řepného cukrovarnictví v čele potravinářského podnikání. Do potravinářských oborů totiž začaly směřovat investice nejen šlechtických velkostatkářů, ale i četných občanských textilních, obchodních a peněžních podnikatelů. Tím byl zvyšován podíl potravinářského průmyslu v čele s cukrovarnictvím v průmyslové struktuře. K podstatnější změně uvedených podnikatelských přístupů, udržujících výrazné pozice spotřebního průmyslu v územně české ekonomice, začalo docházet až během druhé industrializační fáze od 70. let. Teprve tehdy se začala snižovat jednoznačná převaha spotřebního průmyslu. Proto až během posledního dvacetiletí devatenáctého století a prvního desetiletí století dvacátého mohlo docházet k výraznějším proměnám odvětvové i oborové struktury českého průmyslu. Snižoval se podíl textilní výroby, zvyšovala se pozice strojírenství a kovovýroby a do počátku 80. let se také zvětšoval význam potravinářství především zásluhou k velkovýrobě směřujícího cukrovarnictví. Tovární výroba cukru tedy patřila vedle textilu a strojírenství mezi tři rozhodující obory

českého průmyslu. Po celé sledované období se v českém potravinářství zachovávalo poměrně stabilní pořadí rozhodujících oborů. Podle přibližných procentuálních ukazatelů, stanovených na základě počtu pracovníků, výkonu motorů a hodnotě výroby, se na prvním místě udržovala výroba řepného cukru. Její počáteční zhruba třetinový podíl se s růstem pozice celého potravinářství do 80. let zvyšoval a v desetiletí před první světovou válkou se ustálil zhruba na původní třetině. Naznačený vývoj pozice potravinářství úzce závisel především na rozvojovém potenciálu cukrovarnictví, protože význam dalších potravinářských oborů trvale zůstával v pozadí – pořadí důležitosti počínalo mlynářstvím, pokračovalo přes pivovarnictví a lihovarnictví ke škrobárenství a mlékárenství a končilo řadou čistě malovýrobních živnostenských oborů.²

Od poloviny 19. století se v českých zemích sice výrazně zrychlily kapitalistické industrializační a modernizační trendy, ale tato vyspělejší část habsburské monarchie se ještě dlouho nacházela na evropské středovýchodní hospodářské periférii. V příznivé atmosféře svobody podnikání a základních občanských práv se v našich zemích od 60. let formovala politická a hospodářská elita české i německé národní společnosti. Poznatky o chudých řemeslnících a výkupem z roboty zadlužených rolnících vedly k svépomocnému podnikatelskému spolčování. Spolková idea tehdy našla široké pole působnosti nejen ve sféře kulturní, osvětové a politické, ale od drobného úvěru se přesunula i do dalších oblastí ekonomiky. Zejména v etnicky českém prostředí pak dlouho představovala náhradní nebo doplňkovou organizační formu vedle klasické akciové společnosti. Např. během mimořádné gründerké aktivity na přelomu 60. a 70. let měla třetina ze 111 založených cukrovarů spolkovou formu a výrazný majetkový podíl českých rolníků. Obdobný charakter mělo i několik pivovarů, sladoven a škrobáren. Po roce 1873 fungovala část těchto závodů jako svépomocná společenstva neboli družstva a pro opožděné české podnikání bylo příznačné, že v něm docházelo k prolínání mezi spolkovou, družstevní a akciovou formou. Vznik a trvání těchto hybridních podnikatelských jednotek ovlivňovaly do značné míry i složité byrokratické a daňové předpisy, dlouhodobě v habsburské monarchii limitující akciové podnikání. Uvedená specifika

2 DUDEK, František, Vývoj struktury průmyslu v českých zemích za kapitalismu. *Slezský sborník* 86, č. 4, 1988, s. 252–270; DUDEK, František, K vývoji struktury a koncentrace průmyslové výroby v českých zemích 1902–1948. *Slezský sborník* 89, č. 3–4, 1991, s. 199–210.

svědčila nejen o nestabilitě hospodářských podmínek, ale především o nezkušenosti a slabosti etnicky českých podnikatelů. Ti se proto do 70. let i v cukrovarnictví podřizovali části vlivné pozemkové aristokracie, která podporovala státoprávní požadavky nacionálně české politické reprezentace na relativní autonomii pro České království. Markantní to bylo během spekulací zakladatelské horečky na přelomu 60. a 70. let. Již tehdy se chudší česká společnost pod vlivem iluzí z rychlého hospodářského startu posilovala představami o převaze českého kapitálu nad německým v potravinářské a zejména cukrovarnické výrobě.³

Výrazně tomu nahrávaly dobové statistiky, vykazující roku 1871 v 76 společnostech s protokolovaným českým nebo česko-německým názvem 53 % reálně existujícího, tj. splaceného kapitálu. Zbytek připadal na 26 cukrovarů v majetku akciových společností s názvem protokolovaným německy nebo německo-česky. Pokud bychom do výpočtu zahrnuli i kapitál nesplacený, pak by se podíl protokolárně českých nebo česko-německých společností zvýšil na 58 %. Celkově akciové závody v roce 1871 v českých zemích reprezentovaly necelou polovinu (48 %) z celkového počtu 214 cukrovarů.⁴ Dobové úvahy o pozicích protokolárně českých podnikatelů však byly podstatně limitovány skutečností, že proces akcionování cukrovarů teprve začínal a že většina z osmi desítek spolkových cukrovarů s českou firmou nebyla kontrolována českými sedláky, ale aristokratickými kavalerii z okruhu federalistických zemských patriotů.⁵ Nominální kapitály mnoha protokolárně českých cukrovarů navíc nebyly včas ani dostatečně splaceny, a proto není divu, že se do předválečného období (data z roku 1912), ovlivněného od roku 1910 vznikem cukerních koncernů vídeňských velkobank, udrželo z protokolárně českých akciových závodů pouze 46 společností (60 %). Podíl protokolárně českého akciového kapitálu v cukrovarnických společnostech tak poklesl z 53 na 31 %. Akciové společnosti ale tehdy na rozdíl od téměř dvou třetin na počátku

3 DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979, s. 77–145; DUDEK, František, Proměny podnikatelské mentality našich předků. *Dějiny a současnost 14*, 1992, č. 2, s. 5–30.

4 DUDEK, František, K výzkumu vztahů mezi průmyslem a zemědělstvím v českých zemích v období kapitalismu. *Československý časopis historický 37*, 1989, č. 6, s. 854–855.

5 DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979, s. 140.

70. let reprezentovaly jen necelou polovinu (49 %) z celkového počtu 177 cukrovarů v českých zemích.⁶

I přes zřejmý pokles podílu protokolárně českých podnikatelů v cukrovarnictví docházelo od počátku 20. století k opětovnému posilování předchozích iluzí o typicky českém odvětví s převahou nacionálně českého kapitálu nad německým. Přičinila se o to agilní česká ekonomická publicistika z okruhu časopisu *Obzor národohospodářský*. Snažila se tím po odeznění vleklé zemědělské i průmyslové deprese podpořit aktivity nacionálně českých podnikatelů včetně jejich snah o politické prosazení a zrovnoprávnění s domácími Němci. Již roku 1901 proto byly v *Obzoru národohospodářském* zveřejněny propočty kapitálových pozic obou zemských národů, vycházející z dostupných statistik akciových společností v průmyslu. Výsledky potvrdily očekávanou pozici potravinářství na čele s cukrovarnictvím při centralizaci národně českého kapitálu. Na údajně české potravinářské společnosti totiž připadalo 41 % akciového kapitálu v daném odvětví, ale odborní publicisté se pozastavovali nad pouhým 19 procentním podílem údajně českých podnikatelů na celkovém akciovém kapitálu v průmyslu českých zemí. Zdůvodnili to tím, že akciové společnosti zastupovaly při průmyslovém sčítání v roce 1902 pouze 2 % závodů továrního charakteru s více jak 20 pracovníky. Rozbory z roku 1901 ale ukázaly markantní rozdíl v úrovni centralizace kapitálu v obou národních skupinách. Na jednu německou společnost totiž průměrně připadalo 3,5krát více kapitálu nežli na českou. Tento stav potvrzují i rozbory provedené u cukrovarnických společností v letech 1871–1912. Na základě počtu závodů a zaměstnanců posléze významný český národohospodář Josef Gruber dospěl po náročné regionální analýze pozic českého a německého průmyslu v Čechách k odhadu třetinového kapitálového podílu Čechů.⁷

Další upřesnění pozic českých a německých průmyslových

6 DUDEK, František, K výzkumu vztahů mezi průmyslem a zemědělstvím v českých zemích v období kapitalismu. *Československý časopis historický* 37, 1989, č. 6, s. 855; DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 71–73.

7 Naše průmyslové podnikání. *Obzor národohospodářský* 6, 1901, s. 499–500; GRUBER, Josef, Průmyslová politika. In: FIEDLER, František a kol., *Česká politika: Díl 4, Moderní stát a jeho úkoly – Politika agrární, průmyslová, sociální*, Praha 1911, s. 324–413.

podnikatelů v rámci českých zemí dosud charakter pramenné základny neumožňoval. Nedovolovala to ani v mnoha směrech poměrně dobře zdokumentovaná výroba řepného cukru. Nové možnosti se nabídky až při studiu zapomenutého a dosud nevyužitého archivního fondu Asekuračního spolku cukrovarníků rakousko-uherské monarchie v Praze, uloženého v Ústředním archivu České pojišťovny. Specificky výhodný charakter svépomocného pojišťovacího spolku s monopolním postavením v rámci daného průmyslového oboru a značně rizikový průběh cukrovarnických kampaní s hrozbou požárních škod mimořádného rozsahu vedl výrobce k tomu, aby se nejen kolektivně pojišťovali, ale navenek ještě i smluvně zajišťovali. Požár během kampaně mohl rychle zničit nejen rozsáhlé budovy a nákladné zařízení, ale i značné zásoby cukru a škody pak převyšovaly několik miliónů tehdejších hodnotných korun. Spolek proto sdružoval od poloviny 80. let všechny cukrovary v monarchii. Relativně výhodná a stabilní pojistná sazba ve výši 2,5 promile umožňovala, aby se pojištěná hodnota závodu ztotožnila s hodnotou reálnou. Z tohoto důvodu jsou seznamy pojistných částek významným pramenem pro stanovení skutečného kapitálového podílu územních a do jisté míry i národnostních skupin cukrovarníků ve spolku. Ten totiž pod tlakem politicky agilních nacionálně českých podnikatelů a v návaznosti na Stremayrova jazyková nařízení důsledně již od roku 1882 zajišťoval pro členy rovnocenné vnější úřadování v německém i českém jazyce (přitom pro Maďary a Poláky kupodivu setrval u němčiny). Podle jazykové formy obchodní korespondence a spolkem vystavovaných dokumentů a rovněž s přihlédnutím k českému (resp. česko-německému) nebo pouze německému (ev. německo-českému) znění protokolované firmy je možno uvažovat o relativním vymezení nacionální resp. etnické příslušnosti majitelů členských závodů. Kompletní údaje o činnosti cukrovarnického pojišťovacího spolku jsou zachovány do roku 1906. Tehdy spolek pojišťoval v rámci českých zemí 186 (100 %) cukrovarů. Se 67 (36 %) závodů vedl výhradně českou korespondenci a pouze v češtině jim vystavoval pojistné smlouvy a doklady. Tyto závody se vyznačovaly pouze českým ev. česko-německým zněním protokolované firmy. Se zbývajících 119 (64 %) závodů byla vedena pouze německá korespondence, v němčině jim byly vystavovány veškeré dokumenty a jejich firmy byly protokolovány německy ev. německo-česky. Na takto vymezenou českou skupinu ale připadalo

jen 24 % zaplaceného pojistného. Tento podíl naznačuje reálnou kapitálovou pozici dané skupiny pojištěných závodů.⁸ Z toho je možno usuzovat, že v rámci územně českého cukrovarnictví, považovaného již tehdy za pilíř nacionálně českého kapitálu, mohla na etnicky české podnikatele připadat pouze necelá čtvrtina kapitálových investic, zatímco počet jejich závodů převyšoval třetinu. Závody uvažované české skupiny se tedy nacházely na nižším stupni výrobní koncentrace i kapitálové centralizace, a proto byly ekonomicky slabší nežli cukrovary v uvažované skupině německé. K těmto skutečnostem by se mělo přihlídnout při kritickém posuzování dobových odhadů podílu Čechů na průmyslové výrobě v našich zemích na počátku 20. století.

Účelové iluze českých národohospodářů z počátku 20. století o pozicích vlastních průmyslových podnikatelů vycházely z dobových potřeb a podmínek. Tehdy se totiž v našich zemích začala prolínat výrazná vlna zakladatelských aktivit se zrychlenou sociální a politickou diferenciací a demokratizací národní společnosti. Došlo k výraznému oživení v zemědělství i průmyslu a vedle akciového podnikání se bouřlivě rozvíjelo i svépomocné družstevnictví menších živnostníků a rolníků. Těsně před první světovou válkou tak vyvrcholila závěrečná hospodářská etapa emancipace moderní české společnosti, jež byla současníky označována jako „český zázrak“. V předválečném období prudkého rozvoje českých akciových společností, obchodních bank a četných záložen a spořitelen a ve vyhrocené atmosféře česko-německých politických šarvátek se česká veřejnost mj. posilovala účelovými iluzemi o srovnatelné hospodářské síle obou zemských národů. Tomu však až do války neodpovídaly politické zisky, dosahované volenou národní reprezentací. Subjektivní nadhodnocování kapitálových pozic proto patřilo k taktickým prostředkům politického boje a k oporám českého hospodářského sebevědomí. Dobové hospodářské iluze patrně přispěly i k tomu, že se naše národní politická i hospodářská elita v závěru války sebevědomě odhodlala k radikálnímu přehodnocení stávajícího a dlouhodobě pozitivního vztahu k habsburské monarchii a k založení vlastního státu. K rozhodující kapitálové převaze českého etnika ale mohlo nejen v cukrovarnictví dojít až v nových podmínkách vlastního státu za pomoci takových hospodářsko-politických nástrojů jako byly

8 Ústřední archiv České pojišťovny v Praze, fond Asekurační spolek cukrovarníků rakousko-uherské monarchie v Praze, k. č. 037.01.01–037.01.04.

nostrifikace akcií a repatriace akciových společností. V potravinářství k tomu ještě výrazně přispěla tzv. porolničovací akce pod taktovkou agrární strany, spojená s utvářením mohutných koncernů českých bank.⁹

Seznam literatury a pramenů

DUDEK, František, Vývoj struktury průmyslu v českých zemích za kapitalismu. *Slezský sborník* 86, 1988, č. 4.

DUDEK, František, K vývoji struktury a koncentrace průmyslové výroby v českých zemích 1902–1948. *Slezský sborník* 89, 1991, č. 3–4.

DUDEK, František, K výzkumu vztahů mezi průmyslem a zemědělstvím v českých zemích v období kapitalismu. *Československý časopis historický* 37, 1989, č. 6.

DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985.

DUDEK, František, Proměny podnikatelské mentality našich předků. *Dějiny a současnost* 14, 1992, č. 2.

DUDEK, František, The Sugar Cartel and the Penetration of the Agrarian Capital into the Sugar Industry in Czechoslovakia 1918–1927. *Historica* 21, 1983.

DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979.

GRUBER, Josef, Průmyslová politika. In: FIEDLER, František a kol., *Česká politika: Díl 4, Moderní stát a jeho úkoly – Politika agrární, průmyslová, sociální*, Praha 1911.

JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (eds.), *Dějiny hospodářství českých zemí: Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha 2006, ISBN 978-80-246-1035-1.

Naše průmyslové podnikání. *Obzor národohospodářský* 6, 1901.

Ústřední archiv České pojišťovny v Praze, fond Asekurační spolek cukrovarníků rakousko-uherské monarchie v Praze, k. č. 037.01.01–037.01.04.

9 DUDEK, František, The Sugar Cartel and the Penetration of the Agrarian Capital into the Sugar Industry in Czechoslovakia 1918–1927. *Historica* 21, 1983, s. 105–136.

Brněnští vlnářští podnikatelé a jejich podíl na rozvoji moravského cukrovarnictví (Offermann, Skene, Schoeller, Skutezky a další)

Bohumír Smutný, Moravský zemský archiv v Brně

The Wool Industrialists of Brno and their Share in the Development of the Moravian Sugar Industry (Offermann, Skene, Schoeller, Skutezky, and others)

In parallel with the development of the wool industry, also the sugar industry entered the route of the industrial revolution in Moravia; the latter represented a new branch of food production – making sugar from sugar beet grown in Moravia and gaining experience primarily from the practice of French and German sugar factories. Following the initial period of establishing sugar factories, in which the agrarian aristocracy participated, the process was entered by German bourgeoisie, possessing sufficient capital acquired from the wool industry in Brno. The entrepreneurial families such as the Offermanns, Skenes, Schoellers, Bauers, Skutezkys, Strakoschs and others, conveniently invested free capital into the sugar industry; thus, they saved many enterprises from the bankruptcy, and established themselves new ones.

In the period of the industrial revolution, there was an interconnection of the capitals of the wool and sugar industries in Brno and the capital was flowing in accord with the profitability of investments. As long as the power of an individual was not sufficient, the joint-stock companies were established with the participation of entrepreneurs from several industrialist and wholesalers families; their capital made it possible for the sugar industry in Moravia to develop further in the second half of the 19th century. This linkage was even strengthened by some family ties established through marriages of the descendants of the entrepreneurs of the two industrial branches. Such links among the wool and sugar entrepreneurs of Brno lasted until the 20th century.

(Translated by I. J.)

Je známou skutečností, že rozvoj brněnského vlnářského průmyslu v období průmyslové revoluce na Moravě začal již v poslední třetině 18. století v tzv. etapě protoindustrializace, když byla roku 1764 přestěhována z Kladrub nad Labem do Brna péčí inspektora Půjčovní banky v Brně Johanna Antona Kernhofera státní soukenická manufaktura, která v Kladrubech na komorním pardubickém panství jen živořila. Po převzetí podniku konsorciem brněnských obchodníků a podnikatelů v čele s Johannem Leopoldem Köffillerem a po příchodu schopných vlnářských odborníků z evropského západu byly položeny základy vlnářského průmyslu v Brně, které se stalo v tomto výrobním odvětví nejvýznamnějším střediskem vlnářství v habsburské monarchii. Mohl se mu rovnat jen severočeský Liberec a po právu si Brno vysloužilo název moravský či rakouský Manchester. V uvedeném procesu se uplatnila řada podnikatelů; na brněnských předměstích zakládali své vlnářské firmy, ať již to byli odborníci pocházející z německo-nizozemské oblasti v Porýní či odjinud ze zahraničí nebo se jednalo o podnikatele domácího původu, jejichž nemalou účast tvořili židovští obchodníci, pocházející z řady poddanských měst Moravy i Čech, především však z okolí Brna.¹

Souběžně s rozmachem vlnářství vstoupilo na cestu průmyslové revoluce na Moravě také cukrovarnictví jako nový obor potravinářské výroby. Čerpalo zejména z francouzských zkušeností s výrobou cukru z cukrové řepy, jak se rozvinula v době kontinentální blokády během napoleonských válek do roku 1815. Také na Moravě a v Rakouském Slezsku vznikla od roku 1829 do velké hospodářské krize v roce 1873 řada řepných cukrovarů, na jejichž založení se podílela jak pozemková aristokracie, tak měšťanstvo německého i českého původu.

Podle Jana Janáka lze zakládání cukrovarů na Moravě a ve Slezsku v uvedeném období rozdělit chronologicky zhruba do tří etap. První z nich, nazvaná obdobím podnikatelské aktivity pozemkových vrchností, se týkala zakládání cukrovarů na Moravě a ve Slezsku především šlechtou, počínaje prvním řepným cukrovarem moderního období v habsburské monarchii, kterým byl cukrovar na panství Karla svobodného pána Dalberga v Kostelním Vydří u Dačic. Tato etapa končí čtyřicátými léty 19. století, kdy vznikly na dvě desítky cukrovarů. Z nich možno jako šlechtické podniky uvést cukrovary v Horní Suché ve Slezsku

1 MAINUŠ, František, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století*. Praha 1960, s. 147.

hraběte Larische-Mönicha, v Rájci nad Svitavou starohraběte Salm-Reifferscheidta, v Napajedlích hraběte Stockaua, v Čelechovicích hraběte Saint-Genois a v Sokolnicích hraběte Ditrichštejna. K nejvýznamnějším podnikům založeným měšťanstvem s dostatkem kapitálu i zkušeností patřil cukrovar na panství arcivévody Karla v Židlochovicích, jehož zakladatelem byl Francouz Florentin Robert a jeho příbuzní. Řada pokusů o založení skončila však již v počátcích nebo během několika let provozu z různých příčin, mezi něž patřil i nedostatek kapitálu.

Druhé období zakládání cukrovarů na Moravě a ve Slezsku bylo Janákem vymezeno léty 1845 až 1873 a nazváno obdobím zakladatelské aktivity německé buržoazie. Jednalo se vlastně o pravé gründerké období, ve kterém se zformovala základní síť moravských a slezských cukrovarů. Třetím obdobím, jež probíhalo souběžně s aktivitou německého měšťanstva, byla podle Janáka etapa zakladatelské aktivity české venkovské buržoazie. Trvala rovněž do roku 1873.² V následujícím výkladu se budeme soustředit na druhé uvedené období, kdy brněnští vlnařští podnikatelé soustředili díky své úspěšné výrobě dostatek volného kapitálu a investovali ho do perspektivního cukrovarnictví, které se nacházelo v jejich blízkém okolí, přičemž tento kapitál často cukrovarnické podniky zachránil před krachem.

Ještě před rokem 1848 zřídil na brněnském předměstí v **Olomoucké ulici** cukrovar brněnský měšťan a obchodník Johann Putterlik (1801–1868), který pro svůj podnik získal již v roce 1846 jednoduché tovární oprávnění. Teprve za provozu roku 1847 si podal žádost o udělení vyšší formy továrního oprávnění, kterým bylo formální zemské tovární oprávnění a které nakonec obdržel. Po několika letech se však Putterlik dostal do finančních potíží a byl nucen odstoupit svůj podnik věřitelům, kteří z provozu vytvořili akciovou společnost s fondem více jak 700.000 zlatých. Mezi věřiteli hrál významnou úlohu brněnský velkoobchodník a majitel továrny na výrobu suken Theodor šlechtic Bauer (1804–1877) a další představitelé brněnských velkoobchodníků a průmyslníků, jako velkoobchodník Isidor Vincenz šlechtic Flesch (1819–1884), majitel chemické továrny v Brně Georg August Schickardt (1820–1870), spolumajitel soukenické továrny Max Gomperz (1822–1913) a další. Ve správní radě uvedeného podniku zasedal také Julius Gomperz

2 JANÁK, Jan, Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie a Moravě (na příkladu cukrovarnictví). *Časopis Matice moravské* 97, 1978, s. 291–330.

(1824–1909), dlouholetý prezident Obchodní a živnostenské komory v Brně, spolu s bratrem Maxem majitel vlnářské firmy Lazara Auspitze vnukové na Starém Brně.³

V roce 1848 požádal o udělení formálního zemského továrního oprávnění k provozu cukrovaru v **Doloplazích** u Nezamyslic brněnský měšťan, podnikatel a majitel největšího brněnského hotelu U císaře rakouského Laurenz Padowetz (1795–1869). Disponoval sice kapitálem přes 200.000 zlatých, ze kterých vydal 150.000 zl. na stavbu cukrovaru, avšak svůj úmysl nedotáhl do konce, neboť již roku 1851 koupila cukrovar společnost vedená Franzem svobodným pánem Inhofem za 125.000 zl. Avšak ani ta nebyla úspěšná a pro nedostatek dalšího kapitálu podnik dále prodala společnosti brněnských soukenických podnikatelů bratří Alfreda (1815–1887) a Augusta Skeneho (1829–1891), kteří obdrželi v roce 1855 na výrobu řepného cukru v Doloplazích formální zemské tovární oprávnění.⁴

V blízkosti Brna, v **Králově Poli**, vznikl roku 1850 cukrovar měšťanské společnosti vedené brary Ellingery, jež obdržela v témže roce jednoduché tovární oprávnění k výrobě, i když cukrovar tehdy ještě nebyl v provozu. O tři léta později se společnost dostala do finančních potíží a stála před krachem, jemuž bylo zabráněno pouze investicí brněnského velkoobchodníka a vlnářského podnikatele Theodora Bauera. Ten se stal nejen veřejným společníkem, ale díky výši svého kapitálu také hlavním podílníkem firmy, neboť požádal roku 1854 o přenesení továrního oprávnění na svou osobu a cukrovar se dále provozoval pod jeho jménem.⁵

Ve stejné době vznikl další cukrovar na jižním okraji Brna v **Modřicích**, kde jej v roce 1850 založil obchodník se železem a brněnský měšťan Alois Kupka spolu s majitelem domu a brněnským pekařem Josefem Heinrichem Sopuchem. Přes investovaný kapitál 100.000 zlatých se tato částka ukázala po udělení jednoduchého továrního oprávnění jako nedostatečná na tak velký podnik. Z počátku nepomohla ani účast dalšího vlnářského podnikatele, majitele největší mechanické

3 JANÁK, Jan, c. d., s. 300; též Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, zn. Sp IV 246, k. 835, zn. Sp I 77, k. 821, zn. A III 250.

4 JANÁK, Jan, c. d., s. 302; MZA, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 830, zn. Sp III 209.

5 JANÁK, Jan, c. d., s. 303; MZA, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 835, zn. Sp IV 246.

prádelny vlněné příze v Brně, Josefa šl. Teubera (1800–1882), který se roku 1853 stal tichým společníkem s vkladem 75.000 zlatých. Teprve když nad jměním společníků bylo v roce 1856 zahájeno konkurzní řízení a jejich majetek v Modřicích převzali věřitelé, kteří založili akciovou společnost s kapitálem přes 500.000 zlatých, mohl mít podnik další perspektivu. Členy uvedené akciové společnosti byli významní brněnští vlnářští podnikatelé, jako již zmíněný Max Gomperz, spolumajitel firmy Lazara Auspitzte vnukové na Starém Brně, velkoobchodník Isidor Vincenz Flesch, velkoobchodník a vlnářský podnikatel Heinrich Kafka (1813–1895), obchodník a velkopodnikatel v cukrovarnictví Karl Stummer a také Moritz Bauer (1812–1895), představitel další brněnské podnikatelské rodiny, který se stal zároveň ředitelem společnosti v Modřicích. V její správní radě zasedali mj. Julius Gomperz nebo také již zmíněný Josef Teuber.⁶

V padesátých letech 19. století vznikla řada dalších cukrovarů, mezi nimi také závod v **Rajhradě**, ležící na jih od Brna, jehož zakladatel brněnský měšťan a majitel pivovaru na předměstí na Starém Brně Johann W. Hahn požádal již 1847 o udělení jednoduchého továrního oprávnění k výrobě řepného cukru. Přes určitý investovaný kapitál se podnik vzhledem k zamýšlenému rozsahu výroby dostal do finančních potíží, prošel rukama několika podnikatelů, na které se přenášelo jednoduché tovární oprávnění, až se nakonec ocitl v konkurzu a byl prodán ve veřejné dražbě, kde jej zakoupila za 200.000 zlatých společnost skládající se z již uvedeného Theodora Bauera jako ředitele a dalších brněnských obchodníků a podnikatelů (mj. mezi nimi figuroval i cukrovarník Florentin Robert ze Židlochovic). Na tuto společnost pak bylo přeneseno v roce 1857 tovární oprávnění.⁷

Brněnští vlnářští podnikatelé se účastnili také na založení cukrovaru ve **Zborovicích** na Kroměřížsku roku 1851. Jednalo se o podnik Abrahama Poppera (1796–1885), původně židovského familianta v Bučovicích, který spolu s otcem a bratrem Israelem založili firmu Bratři Popperové podílející se vývozu brněnského sukna do ciziny. Abraham Popper v dražbě v roce 1850 získal jako první židovský majitel

6 JANÁK, Jan, c. d., s. 303–304; MZA, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 835, zn. Sp I 77, k. č. 857, zn. Sp VI 312.

7 JANÁK, Jan, c. d., s. 305; Archiv města Brno, rukopis č. 2268 (firemní rejstřík), fol. 66.

na Moravě zemskodeskový statek Zborovice a Věžky, kde založil se švagrem Morizem Redlichem a Jonasem Friessem cukrovar, zapsaný roku 1869 do obchodního rejstříku jako firma *Zborowitzer-Kojeteiner Zuckerfabriken der Herrn A. Popper et Comp.* Cukrovar v Kojetíně byl jimi založen až roku 1870. Po úmrtí A. Poppera provozovala cukrovary rodina příbuzných dědiců, konkrétně jeho švagra Moritze Redlicha a jeho synů Theodora (1850–1922) a Gustava (1852–1908), kteří se také nejprve angažovali v brněnském vlnářství.⁸

Koncem padesátých let 19. století rozšířili svoje působení v cukrovarnictví brněnští vlnářští podnikatelé bratři Alfred a August Skeneové a to zřízením cukrovaru v **Přerově**. Získali pro něj formální zemské tovární oprávnění roku 1859, když jim bylo rozšířeno oprávnění udělené roku 1855 pro cukrovar v Doloplačích. Svoje cukrovarnické podnikání Skeneové v 60. letech spojili s další brněnskou vlnářskou podnikatelskou rodinou Schoellerů, která jednak působila ve vlnářském průmyslu v Brně a jednak ve vídeňském velkoobchodu. Spolu se Schoellery Skeneové vytvořili akciovou společnost, která nejen založila cukrovar v Lipníku nad Bečvou, ale také se kapitálově podílela na cukrovarnictví v Uhrách. Mimo to Skeneové postavili v roce 1867 další svůj cukrovar v Přerově.⁹

V letech 1857 až 1859 byl obnoven cukrovar na severozápad od Brna v **Tišnově**, jehož počátky lze hledat již v roce 1837, kdy se jej pokoušel zřídit majitel tamního panství Friedrich svobodný pán Schell. Na jeho snahy navázal již zmíněný brněnský velkoobchodník a vlnářský podnikatel Theodor Bauer, který se stále více orientoval na cukrovarnictví, když uzavřel nájemní smlouvu s majitelkou tišnovského velkostatku Ludwigou svobodnou paní Wittinghof-Schellovou na prostory v bývalém klášteře cisterciáček v Předklášteří u Tišnova. Mohl se prokázat dostatečným kapitálem, a proto mu bylo roku 1857 uděleno úřady jednoduché tovární oprávnění k výrobě cukru.¹⁰

V šedesátých letech 19. století se naplno projevil cukrovarnické

8 JANÁK, Jan, c. d., s. 306–307; MZA, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 100, zn. A VI 214.

9 JANÁK, Jan, c. d., s. 309–310; MZA, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 839, zn. Sp V 149.

10 JANÁK, Jan, c. d., s. 310; MZA, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 846, zn. Sp V 350.

aktivity brněnských vlnářských podnikatelů zastoupených především rodinou Skeneů a Schoellerů, kteří v tomto oboru spojili své síly a kapitál. Představitelé obou rodin, tedy Alexander rytíř Schoeller (1805–1886), velkoobchodník z Vídně a Gustav rytíř Schoeller (1830–1912), společník firmy Bratři Schoellerové z Brna spolu s Gustavovým bratrem Filipem rytířem Schoellerem (1835–1892), významným cukrovarnickým odborníkem, jenž působil jako ředitel cukrovaru v Čakovicích v Čechách, společně s majiteli cukrovaru v Přerově Alfredem a Augustem ryt. Skenem a dalšími cukrovarníky jako byli Karl Borkstein, velkoobchodník ve Vídni, a Robert Schorisch, spolumajitel cukrovaru ve Velké Tanyi v Uhrách, zřídili k provozování cukrovar v **Lipníku nad Bečvou**, akciovou společností s kapitálem 500.000 zlatých. Měl vyrábět jak surový cukr, tak rafinovat nakoupený cukr z jiných cukrovarů. Avšak zmínění podnikatelé došli záhy k přesvědčení, že výhodnější než výroba vlastní suroviny je rafinace, což vedlo ke zřízení rafinerie cukru v **Břeclavi**, dané do provozu roku 1872. Původní akciová společnost Lipnická cukrovarnická, a. s., z roku 1867 byla přeměněna v roce 1871 na Lipnicko-břeclavské cukrovary, a. s., se sídlem v Lipníku a ve Vídni, když se akciový kapitál zvýšil na 2 miliony zlatých a prezidentem společnosti se stal August Skene.¹¹

V cukrovarnictví se ve sledované době angažovala také rodina Offermannů, brněnských velkopřemyslníků ve vlnářství, kteří roku 1868 spolu s brněnským velkoobchodníkem Ernstem Johannem Herringem (1816–1871) a s rodinou Skutezkých, původně také podnikající ve vlnářské výrobě, založili ve **Vyškově** firmu Drnovický cukrovar. Z rodiny Offermannů se na cukrovarnictví podílel Theodor svobodný pán Offermann (1822–1892), který byl spolu se synem Viktorem Offermannem (1848–1934), společníkem firmy Theodor Bauer a syn (později Cukrovar, a. s., dříve T. Bauer v Brně) a členem ředitelství cukrovarů v Tišnově a uherské Šoproni, založil firmu pod názvem T. Offermann et Comp. Z rodiny Skutezkých to byl nejprve Wilhelm Skutezky (1828–1889), který získal zkušenosti jako vedoucí cukrovaru Morize Bauera na Starém Brně, aby se pak stal společníkem a prvním ředitelem cukrovaru ve Vyškově. Jimi plánovaný cukrovar měl být původně postaven v Drnovicích, ale pro nedostatek vody došlo k realizaci stavby v blízkém

11 JANÁK, Jan, c. d., s. 314–315; MZA, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 839, zn. Sp V 149.

Vyškově. Po úmrtí Wilhelma Skutezkého se ve firmě angažovali jeho synové MUDr. Hubert Skutezky (1857–1924), vystudovaný lékař, který se však věnoval chemii, obchodu a národnímu hospodářství a byl nejprve prokuristou a poté veřejným společníkem firmy Drnovického cukrovaru, a jeho bratr Gustav Skutezky (1859–1937), jenž studoval na vysoké škole zemědělské ve Vídni, byl prokuristou a společníkem rodinné firmy a nakonec prezidentem akciové společnosti firmy Vyškovský cukrovar, a. s., Vyškov.¹²

Je třeba se také zmínit o cukrovarnických aktivitách další rodiny brněnských vlnářských podnikatelů, Strakoschových, i když probíhaly na Moravě jen částečně. Původně židovská rodina z Bučovic působila nejprve v rámci vlnářského průmyslu v Brně ve firmě Bratři Strakoschové, která se zabývala výrobou jemných suken a vlněného zboží, přičemž od roku 1855 sídlila na brněnském předměstí Křenová. Protože viděli úspěšný vývoj jihomoravského cukrovarnictví, rozhodli se také podnikatelsky vstoupit do tohoto oboru. Postavili cukrovar za jižní hranicí Moravy na pronajatých pozemcích knížete Lichtenštejna v dolnorakouském **Hohenau** (Cáhnově). Roku 1868 vznikla firma *Hohenauer Zuckerfabrik der Brüder Strakosch* se sídlem v Brně, v níž byli veřejnými společníky bratři Jonas, Moritz, Isidor, Siegmund, Bernhard a Eduard Strakoschové. Řízení cukrovaru bylo svěřeno nejmladšímu bratrovi Eduardovi (1831–1889), který se projevil jako vynikající odborník. Cukrovar spolupracoval s rafinerií ve Štýrském Hradci, patřící od roku 1825 bankovnímu domu *Arnstein et Eskeles* ve Vídni. Cukrová řepa se získávala z pozemků velkostatku Lednice knížete Lichtenštejna, které byly také pronajaty. Eduard Strakosch se také stal zakladatelem a působil jako funkcionář Ústředního spolku pro cukrovarnický průmysl v rakousko-uherské monarchii v letech 1874 až 1881. Po jeho smrti zaujal uprázdněné místo v rodinném cukrovaru v Hohenau syn Julius Strakosch (1855–1901), který vystudoval chemii a byl též vynikajícím cukrovarnickým odborníkem.¹³

Mezi vlnářským a cukrovarnickým průmyslem v Brně v období průmyslové revoluce tedy existovala vzájemná provázanost kapitálem, jenž se přeléval podle výhodnosti investic svých majitelů. Tam, kde

12 JANÁK, Jan, c. d., s. 316; MZA, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 825, zn. Sp II 59.

13 MZA, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 825, zn. Sp II 69.

nestačily síly jednotlivce, byly vytvářeny akciové společnosti se zastoupením podnikatelů z průmyslnických a velkoobchodnických rodin, přičemž nashromážděný kapitál pak umožnil další rozvoj cukrovarnických podniků. Vzájemná spojitost se ještě zesílila rodinnými vazbami při uzavírání sňatků mezi potomky představitelů některých podnikatelských rodin z obou průmyslových odvětví, např. Bauerů, Offermannů, Skutezkých a Strakoschů. Takové vazby mezi brněnskými vlnářskými podnikateli a cukrovarníky trvaly až do 20. století.

Seznam literatury a pramenů

JANÁK, Jan, Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie a Moravě (na příkladu cukrovarnictví). *Časopis Matice moravské* 97, 1978.

MAINUŠ, František, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století*. Praha 1960.

Archiv města Brno, rukopis č. 2268 (firemní rejstřík), fol. 66.

Moravský zemský archiv v Brně, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 100, zn. A VI 214.

Moravský zemský archiv v Brně, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 825, zn. Sp II 59.

Moravský zemský archiv v Brně, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 830, zn. Sp III 209.

Moravský zemský archiv v Brně, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 835, zn. Sp IV 246, zn. Sp I 77, k. 821, zn. A III 250.

Moravský zemský archiv v Brně, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 857, zn. Sp VI 312.

Moravský zemský archiv v Brně, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 839, zn. Sp V 149.

Moravský zemský archiv v Brně, fond 136 Krajský soud Brno – firemní agenda, k. č. 846, zn. Sp V 350.

Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu (1897) 1919–1948

Šárka Steinová, Národní zemědělské muzeum Praha

The Sugar Factories' Company for Bohemia and Moravia (1897) 1919–1948

Cukrovarnický průmysl bezesporu patří mezi nejstarší a nejdůležitější výrobní odvětví, který se velice často také stal předmětem vnitropolitických bojů a vzhledem ke svému exportnímu potencionálu byl vystaven všem mezinárodním krizím. Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu měla podporovat výdělek a hospodářství členů společným provozováním obchodů a dále pak poskytovat úvěry na dostatečné zajištění. K tomu účelu se mohly zřizovat pobočné závody, agencie a svazy agencií. Samozřejmě také upravovala nákup řepy, řepového semene a odbyt vyrobeného cukru. Dále měla oprávnění k provozování zemědělských podniků na svých hospodářstvích. Předkládaná studie nám osvětluje poměry a vývoj cukrovarnického průmyslu v našich zemích s hlediska samotných cukrovarů a jejich organizace. Zvláště poukazuje na skutečnost, jak menší a méně výnosné továrny pohlcovaly větší cukrovary a společnosti a dokládá zároveň, že jednotlivé podniky se musely dohodnout mezi sebou o dalším jednotném postupu, jestliže se chtěly udržet při životě.

Sugar industry belongs undoubtedly to the one of the oldest and most important industries, which very often became the subject of internal political struggles and due to its potential of export was exposed to all international crises. Sugar Factories' Company for Bohemia and Moravia should support the economy and earnings of members with the collective operation of the business and then provide sufficient security for loans. For this purpose the branch plants, agencies and agency unions could be established. Of course, it also adjusted the acquisition of beet, the beet seed and sales of produced sugar. Furthermore, it had permission to operate the agrarian companies on their farms. The present study explains us the situation and development of sugar industry in our country from the point of view of sugar mills themselves and their organization. In particular, points to the fact that both smaller and less profitable factories

were absorbed by greater sugar factories and companies and also demonstrates that individual companies had to agree among themselves about the next single action if they wanted to keep alive.
(Translated by E. H.)

Úvod

Archivní fond Společenstva československých cukrovarů bezpochyby patří mezi nezbytné doplňky ostatních fondů s cukrovarnickou tematikou, uložených ve IV. oddělení Národního archivu. Mezi ně patří nejen výše jmenovaný archivní fond, ale i archiválie Akciové společnosti pro obchod cukrem, České společnosti pro průmysl cukerní, Československých cukrovarů a čokoládoven, Ústřední jednoty řepařů a Asekuračního spolku průmyslu cukrovarnického. Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu měla podporovat výdělek a hospodářství členů společným provozováním obchodů a dále pak poskytovat úvěry na dostatečné zajištění. K tomu účelu se mohly zřizovat pobočné závody, agencie a svazy agencí. Samozřejmě také upravovala nákup řepy, řepového semene a odbyl vyrobeného cukru. Dále měla oprávnění k provozování zemědělských podniků na svých hospodářstvích.¹

Dochovaný archivní materiál Společenstva československých cukrovarů nám osvětluje poměry a vývoj cukrovarnického průmyslu v našich zemích s hlediska samotných cukrovarů a jejich organizace. Zvláště poukazuje na skutečnost, jak menší a méně výnosné továrny pohlcovaly větší cukrovary a společnosti a dokládá zároveň, že jednotlivé podniky musely nakonec od bezohledné konkurence a dohodnout se mezi sebou o dalším jednotném postupu, jestliže se chtěly udržet při životě.

Historický exkurz

Cukrovarnický průmysl bezesporu patří mezi nejstarší a nejdůležitější výrobní odvětví, který se velice často také stal předmětem vnitropolitických bojů a vzhledem ke svému exportnímu potencionálu byl vystaven všem mezinárodním krizím. Krize, které nastaly vzrůstem výroby, přivodily časová omezení řepné produkce a přispěly k novému

1 Národní archiv (dále jen NA), fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, Změna stanov Společenstva československých cukrovarů, zapsaného společenstva s ručením omezeným usnesená na řádné valné hromadě 16. Června 1930; ujednání Ústřední jednoty řepařů československých se Společenstvem československých cukrovarů (16. 3. 1936).

způsobu zdanění konečného výrobku. Hlavní výrobní místa se nacházela poblíž osevní plochy, protože řepa nesnese delší transport bez toho, že by došlo ke ztrátám. Mezi hlavní osevní plochy tedy patřilo v Čechách hlavně okolí Labe, na Moravě v údoly Moravy a na Slovensku na území severně do Dunaje.

K ochraně domácího cukrovarnictví vznikl na návrh českého výrobce cukrovarníků „*Spolek cukrovarníků rakouské říše*“, jehož stanovy se schvalovaly v roce 1854. První valná hromada Spolku se však konala až o dva roky později.² V roce 1862 se sídlo Spolku přeneslo z Prahy do Vídně, a proto se v roce 1868 vytvořil na podnět českého cukrovarníka Ferdinanda Urbánka „*Spolek ku zvelebení průmyslu cukrovarnického v Čechách*“. Pro pojišťování cukrovarů vznikl v roce 1861 tzv. „*Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického*“.³ V kampani 1881/1882 a v dalších dvou následujících kampaních začalo docházet k trvale stagnaci na exportním trhu, a to nejen u nás, ale i v jiných vývozních zemích. Četné cukrovary zanikaly a tím řada cukrovarnických úředníků byla náhle bez pracovního místa, což dalo podnět k vytvoření tzv. „*Podpůrného spolku úředníků cukrovarnických*“. V roce 1882 vznikl dokonce „*Penzijní ústav průmyslu cukrovarnického*“.⁴

2 Archiv Národního zemědělského muzea Praha (dále jen NZM), *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách 1830–1860* (část rukopisu).

3 Archiv NZM, Retrospektivní rozbor odvětví cukrovarského I. 1956, s. 14.

4 Tamtéž, s.14.

1/ Znárodnění nejširšího užítkování řepy cukrovky, inv. č. 94 367, b 424, fotoarchiv Národního zemědělského muzea Praha

Během první světové války výroba cukru klesla na polovinu a stejně tak poklesla i produkce cukrovky. Ještě v roce 1914 dosáhla sklizeň řepy a výroba cukru výše předešlého roku. O rok později však

došlo ke snížení osevu cukrovky ve prospěch obilovin. Výroba cukru tak poklesla o celých 37 % a kampaň se často přerušovala. Vyhořely cukrovary Slatiňany, České Meziříčí, Vysočany, Kralupy a Choltice. Pro nedostatek potravin stoupla také potřeba cukru a začal se projevovat jeho nedostatek. Nakonec došlo k vydání nařízení o obchodu cukrem a distribucí se začala zabývat tzv. „*Cukerní ústředna*“, která měla pečovat o stejnoměrné zásobování. Pro kampaň 1917/1918 zůstala téměř stejná osevní plocha jako v roce 1916, avšak obdělávání bylo nedostatečně, takže hektarový výnos a následná výroba cukru podstatně poklesla. V této kampani se nedostávalo jak uhlí, tak i pracovní síly. V cukrovarech vypomáhaly zajatci a vojáci z pracovních oddílů. Mezi další problémy se zařadil i kritický nedostatek řepného semene, a proto zvláštní dodávky cukru se poskytovaly i za jeho dodávky. Současně bylo cukrovarům uloženo, aby část řepních porostů sklídily jako sazečky pro výrobu semene v roce 1918. Také poprvé se ustavila smíšená komise cukrovarníků a řepařů, která vypracovala návrh na jednotné dodací podmínky pro dodávky řepy včetně náhrady dovozného pěstitelům. Výroba cukru proti kampani 1914/1915 poklesla téměř o 60 %. ⁵

2/ Cukrovar a rafinérie, Mělník, fotoarchiv Národního zemědělského muzea Praha

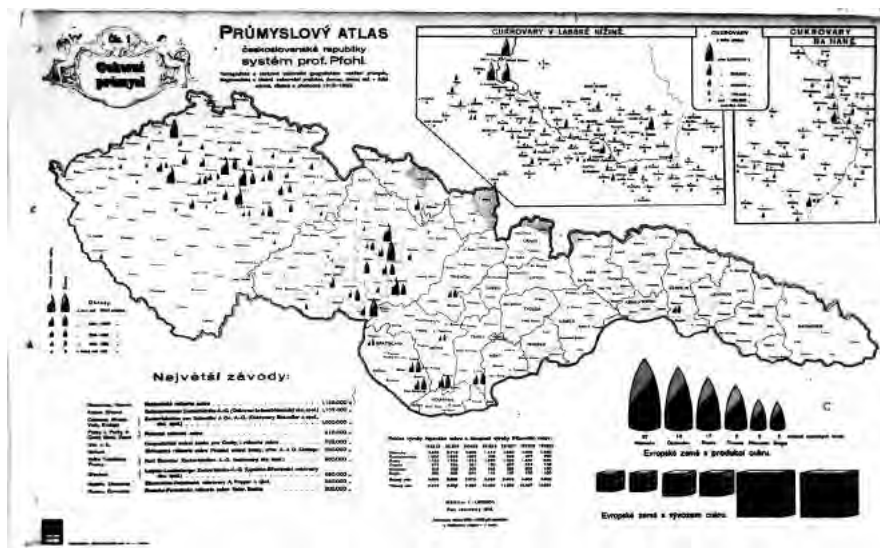
5 Tamtéž, s. 14.

3/ Cukrovar Nymburk – kampaň splavy , inv. č. 95 897, a 26 350, fotoarchiv Národního zemědělského muzea Praha

Po vzniku Československé republiky se bezmála 90 % veškerého cukrovarnického průmyslu bývalého Rakouska-Uherska nacházela na jejím území, a proto bylo za potřeby koncepční vývozní politiky, aby se tak dalo čelit nebezpečné rivalitě. Výroba cukru v první kampani nově vzniklého Československa se stala oproti předchozí o více než 100 000 tun úspěšnější. Dne 3. listopadu 1918 se zákonem ustanovila „Československá cukerní komise“, která obstarávala vázané hospodaření s cukrem, pečovala o výrobu a o zásobování cukrovarů uhlím a jinými potřebami. „Československá společnost pro vývoz cukru“ měla výhradní právo prodeje cukru pro tuzemsko a pro vývoz. Na její správě měli přímou účast pěstitelé cukrovky. Prodejem cukrovky ze sklizně 1919 se

pověřila „Československá jednota řepařů v Praze“. „Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách“ byl v roce 1919 přeměněn na „Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického“. Vedle oblastních spolků českých vznikl i v tomto roce spolek moravskoslezský a o rok později spolek slovenský.⁶

4/ Kartografické a obrazové znázornění průmyslu, diagramatické a číselné znázornění produkce, dovozu, vývozu atd. v době mírové, válečné a přechodové 1913–1920, inv. č. 103 263, b 944, fotoarchiv Národního zemědělského muzea Praha

V prvních letech po první světové válce se téměř nepociťoval konkurenční boj a výroba nestačila pokrýt poptávku na vývoz. Začátek světové krize však nastal již v roce 1923, kdy světová výroba převýšila spotřebu a od roku 1925, po velké úrodě na Kubě, nastalo hromadění zásob. Krize přinesla pokles cen na světovém trhu, zadlužení, úpadky, zastavení provozu a zaváděný vysokých cel. Do roku 1926 bylo u nás cukrovarnické hospodářství buď polovázané, nebo ve formě soukromoprávní kartelové organizace. Cukrovary však mezi sebou ujednaly kartelní dohodu na jeden

6 Tamtéž, s. 15–17.

rok, aby tak předešly konkurenčnímu boji o tuzemský trh. Výše zmíněná dohoda se tak v roce 1927 stala jakýmsi východiskem k uzavření kartelní dohody na deset let. Ceny našeho vývozního cukru značně poklesly pod výrobní náklady a zotavily se až v předválečných letech 1937 a 1938. Proti průměru let 1924–1929 poklesla výroba do kampaně 1933/1934 více než o polovinu a vývoz klesal ještě hlouběji. Po kampani 1933/1934 začala se výroba i vývoz pomalu zotavovat. Cukerní komise a omezování osevu upevnilo pozici akciových cukrovarů. Pěstitelé udrželi cukrovary získané v období 1918–1925 většinou ze soukromých rukou, zatímco značný počet ostatních cukrovarů do roku 1938 zanikl.⁷

Územní změny po Mnichově hluboko zasáhly do struktury cukrovarnického průmyslu. V roce 1938 jsme ztratili třináct cukrovarů a po okupaci byl počet cukrovarů zmenšen o další tři. Okupace postavila průmysl před nutnost nové úpravy nejen výroby a odbytu, ale i po organizační stránce v duchu německého vázaného hospodářství. Upravily se řepní obvody a výrobní kvóty. Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického se přeměnil na „Hospodářskou skupinu průmyslu cukrovarnického“, která převzala funkci výlučného zástupce zájmů průmyslu a péči o úpravu výrobních a pracovních poměrů. Nová nařízení o povinné organizaci se s počátku nedotkla kartelních útvarů – Společného výboru surováren a rafinerií cukru, Svazu agencí a Společenstva cukrovarů, které sledovaly obchodní činnost. Po okupaci byla vyměřena českých krajům vývozní kvóta a veškeré hospodaření řídili až do skončení války Němci. Společný výbor surováren a rafinerií cukru dostal rozsáhlou veřejnoprávní pravomoc, neboť měl upravovat dodávky cukrovky, pečoval o distribuci cukru, podával návrhy na ceny cukrovky a cukru a upravoval vývoz. Do kampaně 1940/1941 přešly všechny tyto funkce na nově zřízený „*Svaz pro řepu a cukr*“ a dosavadní soukromoprávní kartelní útvary byly ne sice formálně, ale prakticky zrušeny.⁸

Během druhé světové války utrpělo řepářství a cukrovarnictví velké škody. Zpočátku se omezovala osevní plocha cukrovky ve prospěch obilovin a brambor. Později, kdy byl osev úředně zvyšován, stoupl jen papírově, neboť si pěstitelé na „řepní“ plochu raději seli obiloviny,

7 Tamtéž, s. 15–17.

8 Tamtéž, 15–17.

zejména pšenici, aby si zajistili mouku. České cukrovary se postupně převáděly do německých rukou. Všechny závody však utrpěly velké škody nedostatečným udržováním, zastavením obnovy opotřebovaného zařízení a omezením rekonstrukcí, čímž klesala jejich praktická výrobní kapacita.

Společenstvo rakouských cukrovarů

Továrny na výrobu čistého cukru se začaly organizovat již ve Spolku rafinerií v Německu, kde vznikla tzv. Deutsche-Zucker-Syndikat-Gessellschaft. Po vydařeném pokusu v roce 1894 došlo o tři roky později k založení Společenstva rakousko-uherských cukrovarů. Uherské podniky však do Společenstva tehdy nevstoupily, došlo v roce 1904 ke změně firmy na Společenstvo rakouských cukrovarů. Členem Společenstva se mohla stát každá továrna na rayonování řepy, která musela zakoupit předepsaný počet členských příspěvků po 1.500 zlatých.

Podle stanov z roku 1922 bylo účelem Společnosti „*podporování výdělku a hospodářství členů společným provozováním obchodů omezeným na členy a poskytováním úvěru členům, zvláště pak:*

A, upravováním nákupu řepy pro členy společenstva a odbytu cukru, členy společenstva vyrobeného;

B, nakupováním surovin pro členy společenstva potřebných k výrobě cukru;

C, poskytováním úvěru členům společenstva na dostatečné zajištění.“⁹

Společenstvo mohlo k tomuto účelu zřizovat pobočné závody, agencie a svazy agencí. Výše členského příspěvku upravili proti původnímu 15.000 zl r. č. na 3.000 Kč, rozsah podílu zůstal stejný, tj. 10 000 surového cukru z kampaně 1894–1895. Řídícími orgány se stalo představenstvo, dozorčí rada a valná hromada.

Představenstvo se volilo na valné hromadě a skládalo se z šestnácti členů a šesti náhradníků.

Čechy	11 členů
Morava	4 členové
Slezsko a Slovensko	1 člen

9 NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, Stanovy Společenstva československých cukrovarů z roku 1922.

Zastoupení členů z jednotlivých zemí odpovídalo počtu a výrobním možnostem členských cukrovarů. Ze svého středu si členové představenstva zvolili předsedu a dva místopředsedy, jejichž funkční období trvalo dva roky. Základní funkcí celého představenstva bylo zastupovat Společenstvo ve vnitřních a vnějších poměrech, což konkrétně znamenalo, že:

- pečovalo o provedení a zachování společenské smlouvy,
- provádělo usnesení valné hromady a dozíralo na agendu společenstva,
- zastupovalo Společenstvo soudně i mimosoudně,
- jmenovalo úředníky a zřízence Společenstva a jich platy,
- jmenoval vedoucím úředníkem společenstva jednatele Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze,
- jmenovalo kolektivní prokuristy s oprávněním, společně s jedním členem představenstva podepisovat firmu Společenstva tím způsobem, že prokurista s jedním členem představenstva pod znění firmy buď vytištěné, nebo kýmkoliv napsané podepíše své jméno s přídatkem naznačujícím prokuru,
- rozhodovalo o zřízení a zrušení pobočných závodů, jakož i o zřízení agencí a svazů agencí – udělovalo pobočným ústavům, agencím a svazům agencí jednací řád.¹⁰

Dozorčí rada se skládala ze 4 členů a 3 náhradníků, volených rovněž valnou hromadou na dva roky. Schůzi dozorčí rady mohl svolat každý její člen, která rozhodovala jednohlasně. Pokud některý její člen byl zaneprázdňen nebo odstoupil, povolal se za něho náhradník z téže skupiny. V kompetenci dozorčí rady bylo především:

- dohlížet na správu Společenstva,
- nahlížet do knih a spisů Společenstva a kontrolovat stav pokladny,
- oprávnění zprostit dočasně až do rozhodnutí valné hromady členy představenstva a úředníky jejich funkce a učinit opatření, nutná pro další provozování závodu. Valnou hromadu musela dozorčí rada svolat do osmi dnů po usnesení o suspendování, jinak by zproštění členů představenstva a úředníků nemělo účinku,
- zkoumat roční účty, rozvahy a návrhy na rozdělení zisku a podávat o tom zprávu valné hromadě,

¹⁰ NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, korespondence a stanovy Společenstva československých cukrovarů z roku 1922.

- měla oprávnění svolat valnou hromadu¹¹

Valná hromada se svolávala každoročně nejméně do devíti měsíců po ukončení správního roku, tj. po 31. srpnu. Mimořádné valné hromady se konaly, usnesla-li se na tom řádná valná hromada, představenstvo, dozorčí rada nebo písemný návrh nejméně tolika členů, jejichž závodní podíly představovaly desátý díl všech závodních podílů společenstva. Valná hromada se mohla usnášet, jestliže na ní byli osobně přítomní členové nebo tzv. plnomocníky. Zároveň však existovalo pravidlo, že více než tři plnomocenství nesmí žádný člen společenstva převzít. Plnomocníci museli předložit písemnou plnou moc ve formě obchodního dopisu. Na valné hromadě měl každý člen tolik hlasů, kolik vlastnil závodních podílů. Valná hromada se usnášela absolutní většinou hlasů a předsedal jí předseda Společenstva nebo jeho zástupce. Vždy se sepsal protokol, který podepisoval předseda a dva verifikátoři, jmenovaní předsedou na valné hromadě z přítomných členů Společenstva. Valná hromada měla:

- volit členy představenstva a její náhradníky, dozorčí radu a její náhradníky a likvidátory,
- schvalovat účetní závěrky a rozvahy Společenstva,
- rozhodovat o rozdělení zisku a ztráty,
- rozvrhnout výši správního příspěvku,
- usnášet se o změně stanov a rozpuštění společenstva,
- rozhodnout o odvoláních proti usnesení představenstva a o vyloučení členů společenstva,
- požadovat další splátky na závodní podíly.¹²

Veškeré spory mezi členy, ať vznikaly z jakékoliv příčiny, se řešily před rozhodčím soudem, který se skládal ze dvou rozhodčích a vrchního rozhodčího. Ti se povolávali ke každému jednotlivému sporu z osob uvedených v seznamu rozhodčích soudců Společenstva československých cukrovarů. Seznam rozhodčích soudců obsahoval jména třiceti šesti rozhodců, které nejpozději do konce února každého roku volilo představenstvo Společenstva.¹³

11 Tamtéž

12 Tamtéž

13 NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, korespondence (spory)

Činnost Společenstva rakouských cukrovarů

Mezi hlavní činnosti lze pokládat tři základní body, které bezesporu patřily mezi nejdůležitější. Společenstvo uzavíralo dohody s rafineriemi cukru za účelem pozvednutí hmotného zabezpečení hlavně malých cukrovarů. Dále také omezovalo vražednou konkurenci mezi jednotlivými továrnami o řepu, určením nákupních obvodů pro každý cukrovar. V této činnosti se osvědčilo zřízení agencí a Svazu českých cukrovarnických agencí. V neposlední řadě jednalo o nákupních podmínkách s dodavateli řepy. Proto stanovy výslovně povolovaly, že k obstarání a provádění jednotlivých obchodů může představenstvo společenstva zřídit pobočky, agencie a svazy agencí a určit jejich působnost řádem, který jim udělí.

Agencie neboli jednatelství byla sdružení cukrovarů určité oblasti. Podle návrhu z roku 1897 měly jednak upravit řepní oblast jednotlivých cukrovarů uvnitř agencie a zajistit jim řepní državu, jednak vyrovnat přesuny nastalé tím, že bylo řepářům ponecháno právo dodávat řepu do kteréhokoliv cukrovaru. Po delším jednání vznikly tyto agencie:

Na českých obchodních drahách	1899
Cidlinská agencie	1898
Mostecká agencie	1899
Pražská agencie	1900
Mladoboleslavská agencie	1900
Čakovická agencie	1900
Chrudimská agencie	1901
Lovosická agencie	1902
Čáslavská agencie	1903
Českobrodská agencie	1903
Svaz královéhradeckých cukrovarů	1903

Označení, rozsah i počet agencí nebyl ovšem neměnný, průběhem dalších let se některé rozpadly a jiné zase vznikly.¹⁴

Zřízením agencí se však nevyřešily všechny otázky, které vedly k jejich vzniku. Bylo nutné řešit společné zájmy jednotlivých

¹⁴ NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, složení agencí.

skupin cukrovarů mezi sebou, záležitosti související se zpracováním řepy a s postupem proti cukrovarům, které stály mimo agencie. Návrh na zřízení tzv. Hlavní agencie“ se objevil již roku 1899, ale teprve roku 1911 vznikl „*Skupinový svaz*“, který sdružil agencii Mosteckou, Čakovickou, na Obchodních drahách, Společenstvo lovosických surovin a cukrovary První české akciové společnosti pro rafinování cukru v Praze. Vytvořil se i „*Svaz východočeských cukrovarů*“.

5/ Cukrovar v Kolíně na Zálábí před rokem 1914, inv. č. 81 395, a 18 114, fotoarchiv Národního zemědělského muzea Praha

Členové těchto svazů se především zavázali, že budou respektovat řepné državy členských cukrovarů a že žádným způsobem se nezmocní řepy, patřící podle rayonových úmluv a dohod jinému cukrovaru. Svaz východočeských cukrovarů se však ocitnul uprostřed ostrých řepných bojů. Částečné uklidnění a vyrovnání nastalo teprve, když došlo k zakoupení cukrovaru v Záboří, jehož řepní obvod se rozdělil mezi sousedící a blízké podniky agencie na řece Cidlině.¹⁵

15 Tamtéž.

Společenstvo československých cukrovarů/Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu

Po roce 1918 vzniklo Společenstvo československých cukrovarů, jehož hlavním úkolem bylo stát se nositelem jednotné řepné organizace cukrovarnické. Prvním stupeň měly tvořit agentie a druhý svazy agentií, Společenstvo samo se mělo stát ústředním a řídicím orgánem.

Roku 1922 vypovědělo několik cukrovarů členství ve Společenstvu a vytvořilo „Svaz selských cukrovarů.“ Tím došlo k dalšímu zostření řepných bojů a hrozil rozvrat dosavadní cukrovarnické organizace, zvláště agentií. Proto cukrovary a jiné podniky, které zachovaly Společenstvu věrnost, začaly uvažovat o vybudování mohutného a jednotného velkého Svazu. Myšlenku uskutečnily 27. února 1923, kdy došlo k podepsání úmluvy o zřízení „Svazu českých cukrovarnických agentií“, do něhož ihned vystoupilo pět následujících agentií: Cidlinská, Čakovická, Českobrodsko-kolínská, Nymburská a Pojizerská. Útvary, které do té doby stály mimo Společenstvo, ale zároveň vykonávaly funkce agentií, staly se i formálně agentii a přičlenily se k ústředí. Konkrétně se jednalo o Společenstvo lovosické, Pražský svaz a Slovenská koalice. Chrudimská agentie a Královéhradecké společenstvo zatím svůj vstup odkládaly.

Na území na posledy jmenované agentie totiž zuřil prudký řepný boj, v jehož čele stál cukrovar v Rožďalovicích s pobočkami v Nymburce a Sadské. Na Čáslavsku působil rozvrat cukrovar v Ovčárech. Samotného Pražského svazu se dotkla akce Státního cukrovaru Zvoleněves a Mostecké agentii činil velké potíže cukrovar v Kloboukách. Obrat k lepšímu nastal teprve v roce 1924. Mostecká a Pražská agentie koupily cukrovar v Ruzyni a jeho řepný okruh rozdělily mezi své cukrovary. Na Královéhradecku byly počátkem roku 1925 zakoupeny cukrovary v Kostelci nad Orlicí a Sadové, které zastavily výrobu a řepa připadla ostatním cukrovarům v okolí. Cukrovar v Meziříčí nepřistoupil sice ke Sdružení, ale poměr k němu upravil smlouvou s cukrovarem v Podzámčí. K celkovému uklidnění ve Východních Čechách přispěla tak Sdružení cukrovarů královéhradeckých i Sdružení cukrovarů pardubických. Roku 1925 se zahájilo bouřlivé jednání s cukrovary Ražďalovice-Sadská, Ovčáry a Klobouky, které skončilo uzavřením alespoň jakéhosi klidu

zbraní.¹⁶

Svaz českých cukrovarnických agencí, založený na základě smlouvy uzavřené mezi cukrovarnickými firmami – členy agencí a agencemi Společenstva měl za úkol dosažení jednotného postupu při nákupu cukrovky, povznesení pěstování řepy a ochranu řepní državy jednotlivých agencí a jich členů,¹⁷ tedy zčásti úkoly, které měly plnit Společenstvo i agencie. Mezi orgány Svazu patřilo shromáždění agencí, ředitelství a předsednictvo. Delegáti a předsednictvo se volili na dobu jednoho roku.

Do shromáždění delegátů vysílaly své zástupce jednotlivé agencie, a to tak, že na každý započatý milion metrických centů řepy podle výsledků kampaně 1922–1923 připadal jeden delegát.¹⁸ Jména delegátů se oznamovala předsednictvu Svazu, jen první delegáti představenstvu Společnosti, která také svolala jejich první shromáždění. Shromáždění delegátů si vyhrazovalo právo volit předsedu, dva náměstky, jednatele a jeho náměstka. Dále pak stanovovalo nákupní podmínky a ceny řepy, výši penále za nedodání řepy, jednalo o smlouvách na dodání řepy, stanovovalo výši příspěvku a prohlašovalo určitých nákladů za společné břemeno, pokud tak již nečinila zakládací smlouva z 27. února 1923. Samozřejmě také upravilo výši kauce a zvyšování počtu delegátů jednotlivých agencí.

Ředitelství se skládalo z členů předsednictva a z předsedů jednotlivých agencí, pokud již nebyli členy předsednictva. Každý předseda agencie měl právo stanovit si z delegátů své agencie plnoprávného náhradníka. Ředitelství rozhodovalo o všech záležitostech, které výslovně nebyly vyhrazeny shromáždění delegátů nebo předsednictvu a s touto výhradou činit veškerá vhodná opatření a transakce. Předsednictvo se skládalo z předsedy a jeho dvou náměstků, které volilo ze svého středu shromáždění delegátů, dále pak z jednatele a jeho náměstka, kteří nemuseli být delegáty.¹⁹

16 NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, zpráva o jednání v cukrovaru v Sadské (30. 10. 1924); korespondence (25. 10. 1924); rozhodčí soud Společenstva československých cukrovarníků a Ústřední jednoty řepařů čsl.

17 NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, zásady pro omezení řepné výroby v Čechách; jednací řád komisí pro omezení řepné výroby v Čechách.

18 NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, složení agencí.

19 NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, smlouva (27. 2. 1923).

Další odstavec smlouvy z 27. února 1923 vykládal blíže účel a pracovní náplň celého Svazu. První bod se věnoval ustanovení o řepné državě uvnitř Svazu. Doslova se zde uvádí: „*Řepní državou agentie je souhrn řepních držav všech cukrovarů k agentii patřících. Řepní državou cukrovarů je država, která cukrovaru náleží dle agenčních a speciálních smluv. Pro potřebu této smlouvy rozeznává se v državě cukrovarů řepní država, která cukrovaru náleží dle agenčních a speciálních smluv a která 1. prosince 1922 byla v jeho skutečném držení. Řepní država náhradová jest ona část državy náležející cukrovaru podle agenčních a speciálních smluv, kterou tento cukrovar v době od 1. prosince 1919 do 1. prosince 1922 ztratil na jiný cukrovar porušivší agenční smlouvu nebo stojící mimo agentii, pokud byla ztráta této državy Skupinovým svazem českých cukrovarů nebo Svazem východočeských cukrovarů uznána. Náhradovou državu chrání a případné ztráty nahrazuje Svaz. Všechny agentie a všechny cukrovary v agentcích sdružené se zavázaly nepoužít žádným způsobem řepní državu jiného cukrovaru nebo jiné agentie. Rozsah řepného osevu musí být přísně dodržen. Nastalé spory řeší ředitelství v první instanci. Rozhodčí soud Společnosti československých cukrovarů s konečnou platností. Řepa, která nemohla být některým z cukrovarů zpracována, protože cukrovar byl postižen pohromou nebo jeho provoz zastaven, rozdělí se jeho řepní příděl buď všem ostatním cukrovarům agentie nebo se převede do jiného vlastního cukrovaru, pokud je členem nějaká agentie. Kontrola državy přísluší orgánům Svazu.*“²⁰

Následoval další bod, který konkretizoval ochranu řepní državy na venek. „*Každé svazové agentii a každému cukrovaru v agentcích organizovanému zaručuje se plná ochrana řepní državy proti cukrovarům stojícím mimo Svaz. Vzniklou škodu nahrazuje Svaz dvěma třetinami a příslušná agentie zbylou třetinu. Ztráty způsobené odnětím řepy jinými spotřebiteli nežli cukrovary však Svaz nenahrazuje. Získání řepy z državy Svazem nechráněné se může stát jen se souhlasem ředitelství Svazu. Zakoupenou řepu lze prodat k jiným účelům nežli k výrobě cukru jen továrnám na kávové náhražky, které se však musí vzdát samostatného nákupu řepy.*“²¹

Druhý velký úkol Svazu spočíval ve stanovení ceny řepy, které bylo velmi složité. Nejpozději do konce ledna se sešlo představenstvo

20 Tamtéž.

21 Tamtéž.

Společenstva československých cukrovarů v Praze k informační poradě o nákupních podmínkách a ceně řepy v následujícím roce. Po této schůzi se nejpozději do 15. února svolalo shromáždění delegátů k informační poradě. Nejpozději do osmi dnů se sešlo shromáždění delegátů všech agencí, aby učinily samostatné usnesení o nákupních podmínkách a ceně řepy nastávajícího roku. Jedenáctý den po shromáždění delegátů se konalo nové shromáždění delegátů, kde jednotlivé agencie přednesly svá ustanovení. Shromáždění delegátů se nakonec usneslo na maximální ceně řepy, která nesměla být nižší než nejvyšší cena, na níž se usnesla některá agencie. Současně ustanovilo ostatní nákupní podmínky a vedlejší dávky, které nemuselo být jednotné a neprodleně své usnesení oznámilo představenstvu Společenstva československých cukrovarů. Shromáždění delegátů mohlo učinit usnesení o maximální ceně a uložit agencím, aby znovu do osmi dnů učinily nové usnesení. V tomto případě se muselo do jedenácti dnů po poslední schůzi shromáždění delegátů konat nové shromáždění delegátů, které buď učinilo usnesení o maximální ceně a nákupních podmínkách, nebo uložilo agencím, aby ještě jednou ve lhůtě osmi dnů učinily nové usnesení. Jedenáctého dne nato se tedy sešlo nové shromáždění delegátů a učinilo konečné usnesení. Maximální cenu a nákupní podmínky nesměla žádná agencie resp. žádná agenční továrna přestoupit.²²

Zvláštní odstavec věnovala smlouva výši náhrady za škody vzniklé nedodáním řepy. Společná břemena, tj. náklady a výlohy spojené se zřízením a prováděním svazové smlouvy, se rozdělovala podle klíče. Klíčem se stalo průměrné množství řepy zpracované tou kterou svazovou továrnou v posledních třech letech před obdobím, za které se předepisovalo placení.

K zajištění všech povinností a závazků, převzatých svazovou i jednotlivými agentními smlouvami, sloužila jediná společná kauce. Každá svazová továrna měla povinnost složit na ni z každého metrického centu řepy 50 hal., a to buď v hotovosti nebo na vkladní knížce nebo konečně i v cenných papírech. Kauce byly uloženy u Společenstva.²³

22 NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, složení agencí; informace (23. 6. 1918).

23 Na Praha, f. Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu, smlouva (27. 2. 1923).

Jmenný seznam cukrovarů Společnosti cukrovarů pro Čechy a Moravu v roce 1930 ²⁴

Alexandr Thurn Taxis – cukrovar v Dobroviči	Rolnický akcijní cukrovar v Leněšicích
Alexandr Thurn Taxis – cukrovar na Vlkově	Cukrovary Močovice a Libice F. Wiesnera a spol.
Aehrenthalský cukrovar v Doksanech	Cukrovar Libňoves, společnost s ručením omezeným
Děpold Černín – cukrovar v Dymokurech	Herbersteinský cukrovar v Libochovicích
Paarský cukrovar ve Vysokém Veselí	Bratří Beniesové Lysský-cukrovar v Litovli
Akciová továrna na cukr ve Vysokém Mýtě	Aktiengesellschaft der Lobositzer Zuckerfabriken
Cukrovar Karla Ferdinanda Kinského v Hospozíně	Spolková továrna na cukr v Lužici
Cukrovar Karla Ferdinanda Kinského ve Zlonicích	Oskar Bondy – Meziříčí, Zdice
Cukrovar Hostačov F. J. Auersperg	První česká akciová společnost pro rafinování cukru – Modřany
Cukrovar v Hrochově Týnci, společnost s ručením omezeným	Rolnický cukrovar Holimoravanský – Moravany
Cukrovar v Prunéřově, společnost s r. o.	Cukrovar ve Mšeném u Budyně, společnost s r. o.
Akciový cukrovar v Karlově u Svojšic	Cukrovarnická akciová společnost v Oboře
Společná továrna na cukr v Kouřimi	Akciová továrna na cukr v Pardubicích
Cukrovar Františka Kinského v Kostelci nad Orlicí	Dostal a spolek cukrovar v Poděbradech
Spolková rolnická továrna na cukr v Uhříněvsi	Schwarzenberský cukrovar Postoloprty
David Bloch – Kostelec nad Labem, Libán, Oužice	Společný rolnický cukrovar v Předměřicích nad Labem
Pečecká rafinerie cukru – Český brod, Ouvaly, Pečky	Cukrovar v Radboři Bernard Mandelík
Rolnický akciový cukrovar v Bohušovicích	Společný cukrovar podřípský v Roudnici
Cukrovar v Dolním Bousově Maštálka a spol.	Oldřicha Ferdinanda Kinského cukrovar v Rosicích

24 NA, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu.

Rudolf Ferdinand Kinský – cukrovar Benátky	Hugo von Strassen, Gesellschaft m.b.H.
Cukrovar v Berouně Seligman Elbogen	Saazer Aktienrübenzuckerfabrik
Ferdinand Lobkowicz – cukrovar v Dolních Beřkovicích	Harrachův cukrovar v Sadové
Česká společnost pro průmysl cukerní – Byšice Vrutice	Cukrovarnická akciová společnost v Sadské
Zuckerfabrik in Brüx Gesellschaft m.b.H. – Most	Eugena Czernína cukrovar v Krásném Dvoře
Schoeller and spol. – Vrdy, Čakovice, Mratín, Mnichovo Hradiště	Cukrovar Slatiňany F. J. Auersperg
Cukrovar Cerekvice Robert j. a Marie Kořán	Nestomatzer Zuckerraffinerie Studňoves
M. Kahler and spol. Cerhenice	Schwarzenbersche Zuckerfabrik in Sullowitz
Wagner and spol. v Choticích	Cukrovar Jakob Passer společnost s r. o.
Společná továrna na cukr v Kolíně	Nordböhmisches Zuckerindustrie-Gesellschaft m.b.H. – Welboth bei Teplitz
Cukrovar Ervína Šlika v Kopidlně	Společná továrna na cukr ve Velími
První cukrovar v Kralupech, společnost s r. o.	Spolkový rolnický cukrovar ve Vinoři
Spolkový cukrovar rolnický v Kralupech, společnost s ručením obmezeným	Zuckerfabrik vysočan Gesellschaft m.b.H.
Cukrovary a rafinerie Kutná Hora a Sedlec M.B. Teller	Akciová továrna na cukr ve Štětí
Lounský akciový cukrovar dříve M. Valtera – Louny	Cukrovar v Zákolanech Sal. Heeler
Rolnický akcijní rafinerie cukru v Lounech	Lobkowiczský cukrovar roudnický v Židovicích
Cukrovar Žleby F. J. Auersperg	Chropiner Zuckerfabriks-Actien-Gesellschaft
Slavkovský cukrovar Heřman Redlich a spol.	Akciová společnost rolnického cukrovaru v Čelechovicích
Rolnický cukrovar akciový v Brodce	Dolloplasser Zuckerfabrik Gesellschaft m.b. HZ.
Výs. Cukrovar Drahanovice	Rolnický cukrovar akciový v Dřevohosticích

Akciová společnost cukrovar v Háji, Slezsko	Aktiengesellschaft für Zuckerindustrie – Göding
Mährische Zuckerindustrie-Aktiengesellschaft – Grusbach	Hejčinský cukrovar, lihovar a droždárna Bratří A. a H. Mayů – Hejčín
Společný rolnický akciový cukrovar u Olomouc v Holici	Hotzenplotzer Zuckerfabriks-Aktiengesellschaft
Uhersko-hradištský cukrovar A. May, H. May a spol.	Klečanský cukrovar akciová společnost
Zborovicko-Kojetínské cukrovary A. Popper a spol.	První moravský akciový cukrovar rolnický v Kroměříži
Oesterreichische Zuckerfabriken Actiengesellschaft	Leipnik-Lundenburger Zuckerfabriken Actiengesellschaft Leipnik
Rolnický akciový cukrovar v Litovli	Kuffner'sche Lundeburger Zuckerfabriken-Aktiengesellschaft Břeclav-schaft
Actien-Gesellschaft der Mödritzer Zuckerfabrik	Müglitzer Zuckerfabrik Kürschner
Napajedelský cukrovar, společnost s r. o.	Rolnická cukrovarní společnost akciová v Unčově
Uhersko-Ostrožský cukrovar bratří Mayů, Uher, Ostroh	Slavkovský cukrovar Heřman Rödlich a spol.
Rolnický cukrovar akciový v Brodku	Chropiner Zuckerfabriks-Aktiengesellschaft
Akciová společnost rolnického cukrovaru v Čelechovicích	Dolloplasser Zuckerfabrik Gesellschaft m.b. H.
Výs. cukrovar Drahanovice	Rolnický cukrovar akciový v Dřevohosticích
Akciová společnost cukrovaru v Háji, Slezsko	Aktiengesellschaft für Zuckerindustrie, Gödig
Mährische Zuckerindustrie-Aktiengesellschaft, Grusbach	Hejčinský cukrovar, lihovar a droždárna Bratří A. a H. Mayů
Společný cukrovar akciový cukrovar v Olomouci v Holici	Hotzenplotzer Zuckerfabrikes-Aktiengesellschaft
Zuckerfabrik Pawlowitz von J. Latzel, Gesellschaft m. b. H., Gross Pawlowitz	Herberstein'sche Zuckerfabrik Pohrlitz
Akciová rafinerie rolnických cukrovarů, dříve Bratří Skene, Přerov	Rolnický cukrovar akciový v Prosenicích u Lipníka

Moritz Arnold Freiherr de Forest'sche Zuckerfabrik in Rossitz	Akciová spoločnosť cukrováru roľníckeho v Šlapanicích
Rohbacher Zuckerfabriken Actien-Gesellschaft, Brünn	Zuckerfabrik Ed. Seidl, Žďánice
Tovačovský cukrovar, Dr. V. Gutmann	Troppauer Zucker-Raffinerie-Actien-Gesellschaft
Spolek moravských cukrovarů, Olomouc	Drnowitzer Zuckerfabrik von Offermann, Vyškov
Rolnícká cukrovarna ve Vrbátkách	Czernínský cukrovar v Králové Městci
Cukrovar v Bečvárech Bernard Mandelík	C. a k. cukrovar Nejvyššího císařského fondu ve Smiřicích
C. a k. cukrovar Nejvyššího císařského fondu ve Zvoleněvsi	Rosicko-Pardubická rafinerie cukru Heinr. Benies, Černošice
Zuckerfabriks-Actien-Gesellschaft Wawrowitz	Zentralmährische Zuckerfabriken- und Oekonomien-Aktiengesellschaft, Brünn
Quidona Thun-Hohenstein cukrovar Ovčáry	Rolnícký akciový cukrovar v Němčicích
Rolnícký akciový cukrovar v Sokolnicích	Pohronský cukrovar, účastinárská spoločnosť, Oroska
Hospodársky cukrovar, účastinárská spoločnosť	Velkošuránský cukrovar a rafineria účastinný spolek Velké Šurány
Povážská cukrovarnícká účastinná spoločnosť, trenčín-Teplá	Cukrovary Karola Stummera účast. Spol. Trnavský cukrovar
Cukrovar Trebišov, Hornouherská účastinná spoločnosť pre priemysel cukrovarnícký	Ungereigener Zuckerfabrik des Max Löw Beer
Nagytapolczanyer Zuckerfabrik der Carl Stummer A.G., Vel. Topolčany	Diosegská hospodárska cukrovarnícká a lihovarnická akc. spol., Dioseg
Spolkový cukrovar u Mladé Boleslavi, Čejtičky	Společná továrna na cukr, Cetno Dolní
Cukrovar v Chrudimi spoločnosť a obmedzeným ručením	Rolnícký akciový cukrovar v Dašicích
Rolnícké cukrovary, zemědělské a průmyslově podniky, akciová spoločnosť	Spolkový roľnícký cukrovar Horka
Společný cukrovar v Klobukách	Spolkový roľnícký cukrovar v Novém Bydžově
Společná továrna na cukr v Plaňanech	Společný roľnícký cukrovar v Předměřicích nad Labem

Cukrovar akciové společnosti v Přelouči	Cukrovar Syrovátka Karel Weinrich, Syrovátka
Společná továrna na cukr ve Velvarech	

V roce 1939 došlo v důsledku státoprávních změn ke změně názvu Společenstva, které po celou okupaci neslo jméno „Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu“. Podle dekretu prezidenta republiky z 19. 5. 1945, č. 5 Sb. z. a n. zde byla zavedena národní správa. S konečnou platností došlo k zániku Společnosti cukrovarů pro Čechy a Moravu podle výměru ministerstva potravinářského průmyslu 6. prosince 1952 podle zákona č. 103/50 Sb. z. a n. Veškerý zbylý majetek Společnosti se začlenil do Českobrodských cukrovarů, národního podniku v Českém Brodě.

Seznam pramenů

Národní archiv, fond 571 Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu (1897) 1919–1948, neuspořádáno.

Archiv Národního zemědělského Muzea Praha, *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách 1830–1860* (část rukopisu).

Archiv Národního zemědělského Muzea Praha, *Retrospektivní rozbor odvětví cukrovarského I.* 1956.

**Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský.
Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru
v roce 1886**

Michal Plavec, Národní technické muzeum

**Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský.
Dispute over Modernization of the Sugar Factory in
the Town of Nymburk in 1886**

The paper deals with the personality of Hanuš Karlík in the first years of his serving as the director of the sugar factory in the town of Nymburk and, in particular, with his conflict with Jan Baptista Nebeský, a local wholesale merchant with coal. At that time, the town was quickly developing and the sugar factory, founded in 1870, was expected to be a part of the industrial expansion. The factory, however, struggled with debts, until the coming of Hanuš Karlík in 1881. Karlík got the sugar factory out of the crisis and modernized it. The dispute arose after a not very successful beet campaign 1885/1886. Nebeský attacked Karlík that his way of managing the factory was the reason of the lower yields of shareholders. Karlík denied the accusations. Nebeský demanded satisfaction and placed the dispute even into the newspaper pages. Karlík did not hesitate to defend himself by a legal proceeding and won in 1888.

(Translated by I. J.)

Představovat osobu Hanuše Karlíka odborné cukrovarnické veřejnosti by nepochybně nebylo ničím jiným, než přinášením dříví do lesa. Svůj odborný i soukromý život svázal v roce 1882 na dalších skoro třicet let s nymburským cukrovarem. Město Nymburk právě prožívalo nebývalý růst, který by za jiných podmínek neměl obdoby.

Již v roce 1869 začala zásluhou pozdějšího nymburského starosty, poté okresního starosty a poslance českého zemského sněmu Josefa Seigerschmidta, výstavba tříadvacetikilometrového úseku tratě Österreichische Nordwest Bahn (ÖNWB), tedy pozdější Severozápadní

dráhy, z Velkého Oseka přes Nymburk do Lysé nad Labem. Příznivá shoda okolností tomu chtěla, že po dokončení této trati roku 1873 se začalo uvažovat i o přípojce z Velelib, kde končila takzvaná bécébačka (Böhmische Commercial Bahnen, BCB), z Jičina a o další spojce s olomoucko–pražskou tratí přes Hořátev a Sadskou do Poříčan. Na její realizaci si ovšem místní museli ještě nějaký pátek počkat, neboť její stavba se uskutečnila až v letech 1881 až 1883.

Z donedávna opomíjeného města se tak stal během dvaceti let důležitý železniční uzel. V něm začaly pozvolna vyrůstat i železniční dílny, které zahájily opravy lokomotiv na 1. máje 1874. To s sebou pochopitelně neslo i dostatek pracovních příležitostí a příliv obyvatelstva. Zatímco v roce 1870 žilo ve městě v 352 domech 3 484 obyvatel, v roce 1910 obývalo již 880 domů 10 169 obyvatel. Jen za desetiletí 1870 až 1880 vzrostl počet obyvatel o přibližně dva tisíce, v desetiletí 1880 až 1890 se město rozrostlo o dalších skoro 1 200 obyvatel.

To znamená skoro trojnásobný přírůstek obyvatel během čtyřiceti let. Tento příliv nové krve do města s sebou pochopitelně přinesl i nebývalý rozvoj průmyslu a obchodu. Měšťané založili v roce 1870 jeden z mnoha dalších cukrovarů v Rakousku-Uhersku. Nymburský cukrovar v regionu rozhodně nepatřil k nejmladším. Jako vůbec první zahájil zpracování cukrové řepy cukrovar v Sadské, jenž byl v provozu během první etapy v letech 1837 až 1849. Během řepné kampaně v roce 1869, rok před otevřením nymburského cukrovaru, naplno pracovaly cukrovary v Lysé nad Labem, Kostomlatech, Benátecké Vrutici, Vlkavě, Městci Králové, Poděbradech, Pečkách, Sadské a Miličicích.

Nymburský cukrovar rozhodně až do roku 1883 nevykazoval nějaké výjimečné výsledky a utápěl se v dlužích. Správní rada odvolala v roce 1881 cukrovarníky Pivrnce a Královce a přemluvila Ing. Hanuše Karlíka, začínajícího cukrovarníka, který již stačil v oboru získat skvělou pověst, aby se ujal řízení cukrovaru. Karlík nabídku přijal, přestože si byl vědom bídného stavu cukrovaru i jeho zastaralého a nevykonného vybavení. Karlíkovi, pozdějšímu autorovi několika cukrovarnických patentů, se podařilo závod během krátké doby dostat na špičkovou úroveň

nejen v českých zemích, ale i Rakousko-Uhersku.¹ „*Opustil jsem řádně konsolidovaný závod, dluhu prostý a vládnoucí rezervním kapitálem bezmála 165.000 zlatých a nastoupil jsem nové místo v cukrárně, který teprve jsem musel řádně zařizovati a který neměl téměř žádnou řepu, na jejíž dodání bych mohl spoléhati, za to ale spoustu dluhů, a jehož difusní baterie, sestávající z 9 nádob, stála a opřena byla 28 dubovými sloupky; vždyť společnost tato neměla ani dosti prostředků, aby mohla difusní nádoby zavěsiti, jako se to jinde provádělo, na železné nosiče,...*“ popisuje Hanuš Karlík své pocity po příchodu do nymburského závodu z cukrovaru v Záboří nad Labem.²

Karlíkova slova potvrzuje i tehdejší zaměstnanec nymburského cukrovaru Jan Puc: „*Roku 1881, kdy přišel ředitel Karlík do nymburského cukrovaru, vším právem se o něm mohlo zpívat 'Roztrhaná chalupa, slunce do ní svítí'. Vše bylo primitivní, malé stroje, a tak se v krátké době stalo, že se nevydělávalo. Rovníci nechtěli řepu sázet, že za ni málo tržní. Stroje vypovídaly službu a úřednictvo a dělnictvo raději šlo po jiném zaměstnání nebo do vzdálenějších cukrovarů, kde byly příznivější poměry. Někteří spolkaři však nechtěli cukrovar zrušit, a proto hledali někoho, kdo by se té chajdy ujal a probudil ji k novému životu. Tu se našel dobrý, sice mladý, ale energický člověk. Člověk nadaný, pilný a svědomitý, šetrný a podnikavý. Byl to pan inženýr Hanuš Karlík, ředitel zábořského cukrovaru. Přivedl si s sebou některé zaměstnance, šafáře, difundanty, filtranty a velkou oporou mu byl pan předseda [správní rady – pozn. aut.] Kulich. Také měl dva starší adjunkty p. Kokšála a Nekolu, kteří za jeho nepřítomnosti vedli kampaň. Dále měl dobrého vážného Jonáše a domovníka Karbulu a v kanceláři dobrého účetního p. Šafránka.*“³

Hanuš Karlík postupně modernizoval nymburský cukrovar, přičemž přicházel s nápady, jak výrobu zlepšit i ulehčit. V té době také

1 PLAVEC, Michal, *Kapitoly z dějin královského města Nymburka: od dob nejstarších do roku 2009*. Cheb 2010, s. 211–214. Hanuš Karlík uvádí ve vlastních vzpomínkách, že nastoupil na místo ředitele v prvních dubnových dnech roku 1881, ovšem jeho životopisec a životopisec jeho rodiny uvádí, že na uvolněné křeslo usedl 1. dubna 1882. Srov. KARLÍK, Hanuš, *Paměti dra Hanuše Karlíka*. Praha 1927, s. 65 a ŠLECHTA, Antonín Petr, *Dr. techn. ing. Hanuš Karlík a jeho rod: pamětní spis k prvnímu výročí jeho úmrtí*. Praha 1928, s. 138.

2 KARLÍK, Hanuš, c. d., s. 66.

3 Archiv Národního technického muzea, fond 668 Rudolf Kopecký, k. č. 1, Jan Puc – Spolkový cukrovar v Nymburce.

často cestoval do německých zemí, aby se seznámil s novými pracovními postupy a nakoupil ta nejušlechtlejší semena cukrové řepy. O jeho zápalu svědčí jeden z dopisů manželce Ludmile z 5. února 1884: „*V poledne přijeli jsme do Hanoveru [Hannover – pozn. aut.] a jeli hned odsud do Saargestedu [Sarstedt – pozn. aut.] do cukrovaru. Zde dosáhli jsme tedy jednoho z cílů své cesty. Nový vynález zdejší líbí se mi velice. První dojem, a to je nejhlavnější, udělal na mne velmi dobrý. Jest vše velice jednoduché. Kdybych ovšem chtěl o pravdivosti všech dat se přesvědčit, musel bych pak zůstat aspoň 14 dní, a i tu nebyl bych jist, že mne nepodvedli. Z té příčiny prohlédnu pouze důkladně strojní zařízení a manipulaci...*“⁴

Patrně v kampani 1885/1886 zavedl jak v nymburském, tak poděbradském cukrovaru (na který měl vliv jako jeho podílník, cukrovarnický odborník a v neposlední řadě jako švagr Leopolda Dostála zastupujícího na veřejnosti komanditní společnost Dostál a spol., jejíž vlastnila tento cukrovar) trojnásobnou saturaci s mechanickou filtrací a zároveň „*odstranil práci formovou na půdách a zařídil vytáčení prvního produktu na centrifugách.*“⁵

Výnos z kampaně 1885/1886 ovšem nepřinesl očekávání akcionářů. Nepotěšil zvláště jednoho z nich, bohatého nymburského velkoobchodníka s uhlím Jan Baptistu Nebeského, jenž měl v nymburském cukrovaru před Karlíkovým příchodem velké slovo. Nebeský měl nepochybně ve městě vliv a podařilo se mu nashromáždit značný majetek. Okrajově můžeme zmínit, že vlastnil ve městě kromě jiného honosnou vilu, která se ve třicátých letech dvacátého století stala sídlem nymburského městského úřadu. Městský úřad, za vlády komunistické strany městský národní výbor, v této budově sídlil až do roku 2005. Nebeský se ovšem do historie spíše zapsal nelichotivou aférou s vymyšleným šlechtictvím.⁶

Spor začal při schůzi akcionářů nymburského cukrovaru, na které byl přítomen i Hanuš Karlík. Možná nejen jako ředitel cukrovaru, ale i jeho

4 Archiv Národního muzea (dále jen ANM), fond 206 Karlíkovi, k. č. 12, Osobní korespondence, dopis datovaný v Saarstadt Hanover 29. února 1884.

5 KARLÍK, Hanuš, c. d., s. 77. Hanuš Karlík opět psal o kampani 1884, s tím, že ke sporu došlo po jejím skončení v roce 1885. Spor se ovšem v tisku rozhořel v roce 1886, a proto se podobně jako v předchozím případě domníváme, že Karlík má roky ve vzpomínkách o jeden rok posunuty.

6 NEBESKÝ, Jiří J. K., Vymyšlená šlechta aneb sedmileté rytířství Jana B. Nebeského z Wojkowicz. *Heraldická ročenka*, 2006, s. 163–175. O životě Jana Baptisty Nebeského viz NEBESKÝ, Jan Baptista, *Z mého života*. Nymburk 1912, 66 s.

akcionář. Nejpozději od roku 1890 totiž vlastnil 38 akcií nymburského cukrovaru v nominální hodnotě 600 zlatých za jednu akcii.⁷

Nebeský ředitele Karlíka obvinil z toho, že zavedené novoty způsobily snížení výnosu akcionářů a důrazně požadoval, aby se těmto novotám učinila přítrž. Stejný názor měl i další z akcionářů nymburského cukrovar František Urbánek, který jinak zastával funkci ředitele cukrovaru v Pohořelicích. Karlík si nenechal nic líbit – jak ostatně dokázal v následujících letech v různých sporech, například s redaktorem Občanských zájmů Antonínem Janouškem, pozdějším samozvaným předsedou Slovenské republiky RAD – a Nebeského se dotkl natolik, že po Karlíkovi požadoval satisfakci. Urbánkovi bez skrupulí řekl, že pokud ve svém cukrovaru nezavede tyto moderní výrobní postupy, přijde o místo.⁸

Nebeský začal Karlíka otevřeně napadat v tisku. Karlík na Nebeského požadavek satisfakce a jeho útoky odpověděl stručným inzerátem: „*Žádanou satisfakci i s osmidenní lhůtou co nejrozhodněji odmítám, naopak se svolením všech ostatních p. t. pánů členů správní rady nastupuji sám ihned proti Vám řádnou cestu soudní.*“⁹

Karlíka se zastal předseda správní rady cukrovaru Karel Kulich, místopředseda správní rady Ferdinand Mašín a členové správní rady Jan Dlačbač, Josef Urbánek, Josef Hampl a Emil Zedrich. Proti Nebeského urážkám vystoupili také inzerátem, v němž mimo jiné píší: „*Nebyla-li letošní kampaň korunována výsledkem, jaký bychom si ovšem my všichni byli přáli, leží příčina toho jinde, nikoli ve způsobu práce, nýbrž hlavně v té okolnosti, že jsme toliko 45 proc. normálního množství řepy spracovali, že řepa ta byla nepoměrně drahá a konečně, že se cukr neprodal za okolností právě příznivých. S ohledem na tyto okolnosti nevypadala kampaň tak bledě jak inserát Váš líčí. My ctíme a vážíme si pana Karlíka co muže řádného a odborníka dokonalého, za jehož zde působení cukrovar náš na vysoký stupeň dokonalosti se vyšinul, a jenž za méně nepříznivých okolností krásných úspěchů k našemu dobru docílil, a kterýž jedině tu chybu má, že se p. J. B. Nebeskému zachovati nedovede.*“¹⁰

Jan Baptista Nebeský kontroval dalším inzerátem, v němž mimo

7 ANM, fond 206 Karlíkovi, k. č. 12, Peněžní deník 1890–1910.

8 KARLÍK, Hanuš, c. d., s. 77–78.

9 *Národní listy* 26, 26. července 1886, č. 205, inzerát.

10 ANM, fond 206 Karlíkovi, k. č. 15, výstřížek inzerátu č. 10516 z července 1886.

jiné uvedl: „V jedněch z posledních čísel časopisů „Národní listy“ a „Politik“ uveřejnili jste dopis, kterým pana ředitele H. Karlíka v ochranu berete. Mám za to, že Vám povědomo jest – (hlavně an jeden z Vás onomu urážlivému výstupu přítomen byl) jak neslušnými výrazy pan ředitel H. Karlík mne urazil, i byl bych se, an čest svou chrániti povinností každého řádného jest, spíše nadál, že jemu vytknete, aby značného podílníka a člena správní rady spolkového závodu, v jehož službě se nalézá, neurážel, a když již tak učinil, aby urážku takovou, pro kterou jsem následkem odeprání satisfakce žalobu podati nucen byl, slušným způsobem opět odčinil!“¹¹

Skutečná příčina cukrovarnické krize v kampani 1885/1886 měla jiné důvody – nedostatečnou ochranu cukrovarnického trhu v Rakousko-Uhersku. Laciný dovoz z ciziny dokázal snížit ceny na úroveň, která byla pro většinu cukrovarníků pod hranicí rentability. Hanuš Karlík měl o situaci velmi dobrý přehled, neboť se již 11. května 1885 a následně 17. května 1886 účastnil důležitých porad o změně zákona o dani z cukru u rakousko-uherského ministra financí Dr. Juliana von Dunajewski.¹²

Samotný Hanuš Karlík v pamětech hodnotil kampaň 1885/1886 takto: „Náhoda tomu chtěla, že tato kampaň skončila ztrátou, tak jako v tomto roce ve všech ostatních cukrovarech. Příčinou toho byla neobyčejná devalvace cen cukerních, které z bývalých 35 zlatých klesly téměř na 20 zlatých, aniž by se z tohoto nízkého stavu vzpamatovaly. Tato kampaň zavinila úpadek mnohých dobré pověsti požívajících firem; tak padla po této kampani i firma Weinrichova v Pečkách, Hospodářská banka v Praze a jiných více.“¹³

Jan Baptista Nebeský znovu urazil Hanuše Karlíka dne 26. srpna 1887 na veřejném zasedání obecního zastupitelstva a bez důkazů ho obvinil ze špatného hospodaření a podvodu. Nymburský okresní soud Nebeského odsoudil 20. října 1887 k pokutě 10 zlatých nebo na dva dny ve vězení a k náhradě nákladů na trestní řízení. Nebeský se odvolal ke krajskému soudu v Mladé Boleslavi, který rozhodl 12. ledna 1888 ve prospěch Hanuše Karlíka, potvrdil trest pro Nebeského a navrch přikázal uhradit dalších 20 zlatých na náklady trestního řízení u krajského

11 *Národní listy* 26, 3. srpna 1886, č. 213, inzerát.

12 ŠLECHTA, Antonín Petr, c. d., s. 140.

13 KARLÍK, Hanuš, c. d., s. 77–78.

soudu a ve prospěch soukromého žalobce.¹⁴

Hanuš Karlík a Jana Baptista Nebeský představovali dvě generace obchodníků konce 19. století v Čechách, dva způsoby myšlení. Zároveň se jednalo o dva kapry v malém provinčním rybníčku. Nepochybně se neměli v lásce do konce svého života, což dokazuje i jeden z Karlíkových soukromých dopisů. Měli ovšem mnoho společného – oba se snažili prostřednictvím Antonína Petra Šlechty prokázat své údajné šlechtictví. Nebeskému se to vymstilo, o Karlíkově snaze svědčí celý karton korespondence právě s tímto Šlechtou uložený v Archivu Národního muzea. Karlík se po vypuknutí aféry od Šlechty jako podvodníka distancoval, ovšem to ještě nebyl konec. Rok po smrti Hanuše Karlíka vydal Šlechta objemnou knihu *Hanuš Karlík a jeho rod*, jíž štědrě finančně podpořil tehdejší ředitel poděbradského cukrovaru Václav Karlík, nejstarší syn Hanuše Karlíka. A pravda, na rozdíl od Jana Baptisty Nebeského se Hanuš Karlík čestným občanem města Nymburka stal.

Seznam literatury a pramenů

KARLÍK, Hanuš, *Paměti dra Hanuše Karlíka*. Praha 1927.

NEBESKÝ, Jan Baptista, *Z mého života*. Nymburk 1912.

NEBESKÝ, Jiří J. K., Vymyšlená šlechta aneb sedmileté rytířství Jana B. Nebeského z Wojkowicz. *Heraldická ročenka*, 2006.

PLAVEC, Michal, *Kapitoly z dějin královského města Nymburka: od dob nejstarších do roku 2009*. Cheb 2010.

ŠLECHTA, Antonín Petr, *Dr. techn. Ing. Hanuš Karlík a jeho rod: pamětní spis k prvnímu výročí jeho úmrtí*. Praha 1928.

Archiv Národního technického muzea, fond 668 Rudolf Kopecký, k. č. 1, Jan Puc – Spolkový cukrovar v Nymburce.

Archiv Národního muzea, fond 206 Karlíkovi, k. č. 12, Osobní korespondence a Peněžní deník 1890–1910.

Archiv Národního muzea, fond 206 Karlíkovi, k. č. 15.

Národní listy 26, 26. července 1886, č. 205, inzerát.

Národní listy 26, 3. srpna 1886, č. 213, inzerát.

¹⁴ ANM, fond 206 Karlíkovi, k. č. 15, Rozsudek jménem Jeho Veličenstva Císaře z 12. ledna 1888, opis nymburského soudu z 3. února 1888.

Habi. Joz. Procházka, Nymburk.

01/ Nymburský cukrovar někdy počátkem osmdesátých let 19. století, pohlednice ze sbírky Jiřího Koželského

02/ Nymburský cukrovar počátkem 20. století, na polích mezi jádrem starého města a cukrovarem již vzniká nová obytná čtvrť, pohlednice ze sbírky Jiřího Koželského

03/ Nymburský cukrovar ve třicátých letech 20. století, pohlednice ze sbírky Jiřího Koželského

04/ Nebeského vila již jako radnice ve třicátých letech 20. století, pohlednice ze sbírky Jiřího Koželského

Cukrovar v Nymburce asi před r. 1899

05/ Nymburský cukrovar kolem roku 1899, Archiv Národního muzea

06/ Portrét Hanuše Karlíka od Maxe Švabinského, reprodukce, archiv autora

07/ Portrét Jana Baptisty Nebeského, repro z NEBESKÝ, Jan Baptista, Z mého života. Nymburk 1912, frontispis

Litovelský cukrovar—příspěvek k dějinám významného moravského podniku¹

Michael Viktořík, Filozofická fakulta Univerzity Palackého
v Olomouci

The Sugar Factory in Litovel—a Contribution to the History of an Important Moravian Enterprise

The paper is devoted to a brief history of the sugar factory in the town of Litovel, which is currently one of the last three Czech sugar factories in the Czech Republic. The emphasis is focused on the circumstances of its formation in 1871, importance for the region, public engagements, and, last but not least, the most important milestones (proprietary and economic) in its internal development up to 2010.

(Translated by I. J.)

Vznik Rolnického akciového cukrovaru v Litovli² je třeba vnímat v širším kontextu vývoje rolnické otázky na střední Moravě.³ Lze říci, že cesta směřující k jeho vybudování byla započata už v 60. letech 19. století, kdy se v nových podmínkách hospodářského liberalismu

1 Většina informací a souvislostí prezentovaných v tomto příspěvku vychází z publikace *Litovelský cukrovar. Dějiny podniku od jeho založení až do současnosti*, jejímž autorem je i autor tohoto příspěvku. Publikace byla vydána v roce 2005 Litovelskou cukrovanou, a. s. Kniha byla sepsána za základě studia archivních pramenů ze Zemského archivu v Opavě, pobočka Olomouc (fondy Obchodní a živnostenská komora Olomouc, Krajský soud Olomouc a Rolnický akciový cukrovar v Litovli), ze Státního okresního archivu Olomouci (fond Archiv města Litovle), z Národního archivu (fond Ministerstvo průmyslu, živností a obchodu, k. č. 1239) a v neposlední řadě z torzovitého podnikového archivu Cukrovarny Litovel, a. s.

2 Litovel, která leží cca 20 km na severozápad od Olomouce, má v současnosti deset tisíc obyvatel.

3 Blíže k této problematice viz např.: KRAVÁČEK, František, Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci: z historie vesnice Střední Moravy*, KRBEČ, Miloslav (ed.), Olomouc 1976, s. 5–57. Dále: ALBERT, Eduard, *Ekonomika moravského zemědělství v druhé polovině 19. století*. Praha 1976.

a v nových politických poměrech začal intenzivněji rozvíjet také veřejný život na venkově. Z popudu vzdělaných a osvícených mužů se zakládaly nové hospodářské korporace, které svým působením ovlivňovaly konzervativní myšlení rolníků a výraznou měrou přispěly k celkovým proměnám venkova. Jednou z nejvýznamnějších organizací tohoto druhu byla na střední a severní Moravě Hospodářská jednota v Olomouci, jejíž vůdčí osobnost původně představoval středoškolský profesor Jan Rudolf Demel.⁴ Tento vytrvalý agitátor přednášel na schůzích rolníků o zefektivnění hospodaření (např. pomocí pěstování plodin jakými byly cukrová řepa, ječmen či chmel), o nutnosti zavádět do praxe technické a technologické novinky a především o sdružování rolnického kapitálu v rolnických záložnách. Tyto finanční instituce měly podporovat budování rolnických průmyslových závodů (cukrovarů, sladoven, lihovarů či pivovarů) a rolníkům samotným pak měly poskytovat výhodný úvěr pro nákup strojů, hnojiv, náradí i kvalitního osiva. Zatímco v Čechách se první rolnické závody objevily už v 60. letech 19. století, Moravu zasáhla zakladatelská horečka později – na počátku let sedmdesátých. Scénář zakládání rolnických průmyslových závodů byl velmi podobný a vycházel z výše nastíněného Demelova modelu. Nejdříve vznikla rolnická záložna, jejíž představitelé v součinnosti s činovníky hospodářských jednot začali vyvíjet aktivity směřující k vybudování rolnického podniku. Nejinak tomu bylo i v případě Rolnického akciového cukrovaru v Litovli a dalších dvou cukrovarů zakládaných v bezprostřední blízkosti Olomouce ve stejnou dobu (cukrovar ve Vrbátkách 1870 a v Holici 1871). Iniciátory vzniku litovelské cukrovarny byl sám Jan Rudolf Demel spolu s funkcionáři litovelské rolnické záložny vzniklé v roce 1869.

Záložna pak představovala finanční záštitu cukrovaru až do období znárodnění. Přestože se proces upisování akcií, hledání vhodného místa pro cukrovar i jeho samotná výstavba neobešly zcela bez problémů, byly v roce 1871 schváleny stanovy nově ustavené akciové společnosti, podařilo se dostavět tovární budovu a na samém sklonku roku 1871 byla zahájena i první kampaň cukrovaru. Jistou zajímavostí je, že při upisování akcií mnozí čeští rolníci vznik nového cukrovaru nepodpořili, neboť již slíbili podporu výše zmíněnému cukrovaru v Holici. Přípravný výbor se

4 Blíže k osobě Jana Rudolfa Demela viz např.: WENZL, František – REICH, Edvard, *Jan Rudolf Demel*. Praha 1936. Dále NAVRATIL, Roman, *Demelův agrární program na střední Moravě v 60. a na počátku 70. let 19. století*. Olomouc 1991. Diplomová práce obhájená na FF Univerzity Palackého v Olomouci.

tedy rozhodl oslovit německé rolníky z Uničovska, kteří této nabídce hojně využívali. Tím byla v podstatě už na počátku narušena idea ryze českého podniku.

Kampaň	Pořezaná řepa	Celkem	Počet zaměstnanců
	(v tunách)	vyrobeného cukru	Kampaň/mimo kampaň
		(v tunách)	
1871/1872	3264	300	-----
1879/1880	25000	2430	450/255
1913/1914	49300	8500	451/110
1918/1919	38900	5660	379/53
1924/1925	67000	11600	-----
1933/1934	33200	5770	350/40
1940/1941	38400	5650	-----
1967/1968	111050	11900	531/116
2001	126077	17679	170
2004/2005	164986	24309	150
2007/2008	141 219	20264	150
2009/2010	176118	26001	130

Tab. 1: Přehled o množství pořezané řepy, vyrobeného cukru a počtech zaměstnanců

Prvních pět let činnosti cukrovaru lze označit za kritické. Náklady na výstavbu podniku nebyly zcela pokryty z financí získaných upisováním akcií a cukrovar si musel několikrát vypůjčit. Především po krachu vídeňské burzy v roce 1873 se atmosféra mezi akcionáři stala vypjatou. Ve značně nejisté době ukončilo několik rolnických cukrovarů svou činnost a akcionáři se obávali, že stejný osud potká i cukrovar v Litovli. Jen díky značnému úsilí vedení podniku, v jehož řadách byli ekonomicky a technicky zdatní odborníci, se podařilo zabránit panice a ve svém důsledku i zániku nedávno založeného cukrovaru patřícího mezi nejmodernější podniky svého druhu na Moravě.

Od konce 70. let byly poměry v Rolnickém akciovém cukrovaru

konsolidovány, přesto měly k ideálnímu stavu daleko. Cukrovar sice navyšoval výrobu, investoval do technologií i v vlastního zázemí a rozšiřoval jádro akcionářů, přesto byl stejně jako všechny ostatní cukrovary zmítán oborovými krizemi a stále tvrdším konkurenčním bojem. Cukrovary porušovaly ujednané úmluvy a vzájemně si zasahovaly do řepných obvodů. Téměř na každém zasedání správní rady litovelského cukrovaru se během 80. a 90. let 19. století objevovaly stížnosti na nekalé praktiky konkurence: „...sousední cukrovary do řepného okrsku našeho vnikají a jakých prostředků používají ku získání pěstovatelů řepy a odloučení těchto nám. Hejčinský a holický cukrovar v okolí Příkaz a Senice, Drahanovický cukrovar v okolí Dubčan a Choliny nekulantní manévry provádí, čímž půdy nám ubírají a řepní náš terén neustále snižují...“ Výrazný pokles ceny cukru, kampaňové ztráty a neschopnost plnit své finanční závazky přivedly litovelský cukrovar v posledních dvou desetiletích 19. století několikrát na hranici konkurzu. Od pohromy ho zachránily zlepšující se všeobecné podmínky, loajalita více než 500 akcionářů a vznik kartelu. Společný kartel rafinérií a surováren (1897) sdružoval 221 cukrovarů tehdejší monarchie, včetně závodu litovelského a řídil nejen ceny cukru, ale i osev a rajónování cukrovky. Díky kartelu byly téměř eliminovány dřívější třecí plochy mezi cukrovary v regionu. Litovelský závod však dráždil konkurenci i nadále. Přes protesty okolních cukrovarů si v roce 1900 vybudoval a hned uvedl do provozu vlastní rafinérii. Rolnický akciový cukrovar v Litovli byl vůbec prvním rolnickým podnikem na Moravě, který disponoval vlastní rafinérií cukru. Od počátku 20. století v jeho nabídce nalezneme nejen surový cukr, ale i melasu, cukr moučku, krupici a krystal. Hlavní odběratele prvovýrobku představovaly zejména bankovní domy, produkty litovelské rafinérie pak byly expedovány po celé monarchii.

Ke konci století začal litovelský cukrovar také kapitálově pronikat i do dalších – převážně rolnických – závodů a záložen, podílel se na rozvoji infrastruktury v regionu a zásadním způsobem ovlivňoval národnostní otázku v Litovli a v jejím okolí. Ne nadarmo byl označován za „...hospodářskou baštu venkova a za silný národní pilíř poněmčené Litovle.“ Pokud technický rozvoj závodu spojíme až do propuknutí první světové války se jménem Karla Hully⁵, tak veřejné angažmá cukrovaru bylo neodlučitelně spojeno s osobou Václava Sochy.

5 Státní okresní archiv Olomouc, fond 1645 Hulla Karel, L8-5, k. č. 1.

Tato mimořádná osobnost přišla do Litovle v roce 1881 z Miškovic u Lipan. Socha, který působil v cukrovaru až do roku 1931 jako komerční ředitel, se zasloužil nejen o hospodářskou prosperitu tohoto závodu, ale po celé půl století představoval nejvýraznější osobnost kulturního a politického života v Litovli. Není se tedy čemu divit, že se tento politický strateg a zakladatel české reálky v Litovli stal na počátku 20. století prvním českým starostou tohoto města. S příchodem Václava Sochy se začalo národnostně probouzet české obyvatelstvo tehdy čtyřtisícové Litovle. Cukrovar, jakožto největší plátee přímých daní ve městě, zde ve spojení se záložnou podporoval české školství a český kulturní život a zástupci cukrovaru postupně pronikali i do různých do té doby výlučně německých orgánů. Litovelští Němci to nesli se značnou nelibostí. Socha záhy po svém příchodu zahájil ostrou kampaň nejen proti německým akcionářům cukrovaru, ale hlavně proti německému vedení města. Byl rozpoután „*boj o českou Litovel*“ doprovázený ostrou agitací a násilím. Tento boj vyvrcholil obecními volbami v roce 1899, ve kterých se Sochovi s cukrovarem a záložnou v zádech podařilo dosáhnout (i nekalými praktikami) kýženého vítězství. Litovel a cukrovar se staly českými.

V prvním desetiletí 20. století prožíval cukrovar období prosperity, které bylo přerušeno až první světovou válkou. Po celé trvání válečného konfliktu však cukrovar nezastavil výrobu. Přestože se potýkal se zásobovacími problémy, nedostatkem pracovních sil a řízeným hospodářstvím, byl na tom díky své rafinérii pořád lépe než většina rolnických cukrovarů – surováren.

V režimu řízeného hospodářství vyráběl litovelský cukrovar také v časech první Československé republiky. Cukr představoval jednu z nejdůležitějších exportních komodit nově vzniklého státu a bylo tedy zřejmé, že stát bude zasahovat do jeho výroby i po roce 1921, kdy došlo k uvolnění obchodu s cukrem.⁶ Byly uzavírány mezinárodní smlouvy regulující kontingenty, osev cukrovky a vývoz cukru a znovu se uzavíraly kartelové úmluvy, které měly upravovat vztahy mezi cukrovary na regionální úrovni. Přestože byl litovelský cukrovar zcela podřízen tomuto řízenému hospodářství, prožíval spolu s celým cukrovarnickým oborem konjunkturální časy, což se projevilo nejen v navýšení jeho

6 PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992: 1. díl, Období 1918–1945*. Brno 2004, s. 107–109.

kmenového kapitálu (na počátku 20. let dosahoval již 1,2 mil. Kč), ale i v kompletní modernizaci celého továrního areálu. Období konjunktury, doprovázené četnými obchodními a investičními aktivitami cukrovaru, bylo výrazně utlumeno všeobecnou hospodářskou krizí a v podstatě ukončeno vypuknutím druhého celosvětového válečného konfliktu. Cukrovarnictví bylo striktně podrobeno válečnému řízenému hospodářství. Uvnitř litovelského cukrovaru se pak rozpoutal boj různých mocenských skupin personálně napojených na hospodářské, politické a bezpečnostní složky okupačního režimu. Jejich cílem se stalo získat kontrolní balík akcií, dosadit do vedení závodu své lidi, ovládat nemalé finance a připravit společnost k fúzování s dalšími ovládanými podniky. Konkrétní písemnosti ze zákulisních jednání a neoficiální činnosti těchto zájmových skupin se z pochopitelných důvodů nedochovaly, a tak zůstává spousta otázek spojených s druhoválečným vývojem Rolnického akciového cukrovaru dodnes nezodpovězených.⁷

Krátce po vyhlášení protektorátu Čechy a Morava měl být litovelský cukrovar uzavřen, neboť se vyskytoval příliš blízko hranice oddělující protektorát od Sudet (hranice probíhala pouhých 500 metrů od ohrady továrny). Řepný obvod cukrovaru pak měl být rozdělen mezi cukrovary v Uničově a v Hejčíně. Vlivem zákulisních jednání a boje mezi jednotlivými frakcemi vedoucích říšských úředníků k tomuto kroku nakonec nedošlo. Cukrovar pak vyráběl cukr po celé období války. Jeho produkty byly určeny hlavně pro tuzemský trh, vyvážely se však i do Říše, Itálie nebo do Řecka.

Po válce prodělal litovelský cukrovar četné reorganizace (viz Tab. 2), které ostatně zasáhly celou tehdejší společnost, hospodářský život nevyjímaje. Znárodnování průmyslu v letech 1945–1948 a združstevňování zemědělství radikálně pozměnily dosavadní organizaci hospodářství, včetně dosud platných ekonomických vztahů, a – jak často uvádí soudobá literatura – „*staly se základním předpokladem pro socialistickou přestavbu průmyslu*“. V socialistickém plánovaném hospodářství se během dalších desetiletí výrazně projeví tendence ke specializaci a celkové koncentraci výroby. Majetkové podstaty závodů se stávaly součástí stále širších organizačních struktur národních,

⁷ Částečné informace o zákulisních jednáních uvnitř litovelského cukrovaru lze získat z některých poválečných spisů Mimořádného lidového soudu (viz např. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond 715 Mimořádný lidový soud Olomouc, spis. zn. Ls 884/46).

koncernových a státních podniků. V takovém modelu hospodářství závod nefungoval samostatně. Veškerá personální a investiční politika byla řešena v rámci národního (koncernového, státního) podniku. Výrobní programy a výrobní kvóty pak určovaly ústřední orgány v rámci budovatelských plánů. Nadřazené orgány koordinovaly rovněž veškerý export. V případě litovelského cukrovaru bylo vyváženo do zahraničí až 75 % veškeré jeho produkce cukru (především do států RVHP a spřátelených zemí třetího světa – SSSR, Kuvajtu, Afghánistánu, Súdánu atd.).

1945–1947	národní správce; od r. 1946 sbor národní správy
29. 4. 1945	snaha akcionářů o združstevnění cukrovaru a volbu vlastních statutárních orgánů
30. 4. 1945	odvolání národní správy v důsledku zvolení správní rady akcionářů
	přípravy cukrovaru na združstevnění
1. 5. 1945	znovu zavedena národní správa; od 03/1948 Československý průmysl cukrovarnický, n. p. Praha II
1. 6. 1948	znárodnění podniku: „Cukrovar a rafinérie cukru, n. p. v Litovli
léto 1951	vznik Olomouckých cukrovarů, n. p. Olomouc. Sem spadaly kromě litovelského cukrovaru ještě cukrovary v Čelechovicích na Hané, Drahanovicích, v Holici, Uničově, Velké Bystřici a ve Vrbátkách
1. 1. 1953	Cukrovar a rafinérie cukru v Litovli, n. p.

1. 5. 1957	Znovu zřízeny Olomoucké cukrovary, n. p. Olomouc. Litovelský cukrovar byl jeho součástí spolu s dalšími šesti výše uvedenými cukrovary.
1. 7. 1960	Litovelský cukrovar součástí Severomoravských cukrovarů, n. p. Olomouc. Fungoval zde jako „závod 06 Litovel“
1. 1. 1981	Závod 06 Litovel je součástí Severomoravských cukrovarů, koncernový podnik Olomouc
1. 1. 1989	Závod 06 Litovel je součástí Severomoravských cukrovarů, státní podnik Olomouc
12. 6. 1945	Cukrovar Litovel, s. p.
1991/1992	příprava privatizačního projektu; schválení privatizačního projektu v dubnu 1992
1. 5. 1992	Majetek Cukrovaru Litovel, s. p. převeden na Fond národního majetku
1. 5. 1992	FNM založena a. s. Cukrovar Litovel
1. 5. 2000	Vyhlášen konkurz
1. 1. 2001	Veřejná dražba; litovelský cukrovar získává společnost Meli, Smržice a. s.
1. 12. 2001	Přejmenování firmy Cukrovar Litovel, a. s. v konkurzu na Litovelská cukrovarna, a. s. (pod tímto názvem funguje společnost dodnes)

Tab. 2: Majetkoprávní vývoj litovelského cukrovaru (1945–2010)

Předválečná kapacita závodu se po roce 1945 výrazně zvýšila modernizací strojního zařízení továrny a zaváděním nových technologických postupů do výroby. Mechanizací a automatizací výroby také postupně klesal počet dělníků v cukrovaru (viz Tab. 1). V podniku docházelo každoročně k inovacím strojního parku (stroje byly především tuzemské a polské výroby), areál cukrovaru zaznamenal četné stavební úpravy a docházelo i k výraznému zlepšení sociálního zázemí zaměstnanců. Litovelský cukrovar se v éře socialismu aktivně zapojoval do budovatelských pětiletých plánů a socialistické soutěže. Po celá desetiletí pak na tomto poli získával ocenění, ať už tzv. rudé prapory nebo čestná uznání za vzorné plnění závazků. Nejednou si tak vysloužil označení „*závod vzorné jakosti*“.

Rokem 1989 celý systém socialistického hospodářství padl a nastala éra tržního hospodářství, které navázalo na právně-ekonomické vztahy před druhou světovou válkou. Mohutnou privatizační vlnou v 90. letech pak bylo mnoho státních podniků přeměněno na akciové společnosti. Stejný scénář lze vysledovat i u litovelského cukrovaru.⁸ V roce 1992 byla založena Fondem národního majetku a. s. Cukrovar Litovel, která existovala až do vyhlášení konkurzu v květnu 2000. Pro tuto etapu v dějinách podniku je charakteristický tlak různých finančních a zájmových skupin, konkurenční boj o získání trhu a nemalý vliv a působení zahraničního kapitálu (hlavně francouzského) s cílem získat tuto společnost. Vedle výše uvedených tlaků na ovládnutí podniku se musel litovelský cukrovar soustředit i na udržení svých pozic na trhu s cukrem. Aby podniky lépe odolávaly nástupu zahraničních firem, začaly si vytvářet společnosti, které s vyrobeným cukrem obchodovaly. Proto také vznikla v roce 1990 a. s. Sugar Olomouc, v jejímž představenstvu působili zástupci litovelského, prosenického, uničovského a opavského cukrovaru. Později tato společnost zajišťovala obchod s cukrem také pro závody ve Vrbátkách a Drahanovicích. Sugar Olomouc, a. s., fungovala až do ledna 1998, kdy byl na její majetek prohlášen konkurz.

8 Složitý vývoj majetkoprávních vztahů a organizačních změn uvnitř litovelského cukrovaru byl sepsán na základě studia archivních materiálů (Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond 2622 Krajský soud Olomouc II, spis. zn. Sp I 136; sign. B I 109 a sign. Dr X 128; dále Zemský archiv v Opavě, fond 552 Krajský soud Ostrava, spis. zn. Pn 774 a Pn 362), na základě několikaměsíční korespondence s Fondem národního majetku ČR, studiem podkladů z obchodního rejstříku Krajského soudu v Ostravě a interních materiálů Litovelské cukrovarny, a. s.

Hospodaření této společnosti přímo souviselo s tíživou ekonomickou situací litovelského cukrovaru na konci 90. let. Po dlouhotrvajících finančních potížích a v důsledku neprůhledných zákulisních jednání se výroba cukru v Litovli po kampani 1997/1998 na tři kampaně přerušila.

Nová éra litovelského cukrovaru počala v lednu 2001. Ve veřejné dražbě byl movitý i nemovitý majetek Cukrovaru Litovel, a. s., v konkurzu vydražen společností Meli, a. s., Smržice. Této společnosti se podařilo cukrovar znovu zprovoznit (říjen 2001). Obrovským problémem, se kterým se však musela od počátku potýkat, byla přidělená nízká kvóta vyrobeného cukru. Státní zemědělský intervenční fond přidělil společnosti kvótu pouhých 3 052 tun vyrobeného cukru (navíc z ní cukrovar mohl prodat v tuzemsku pouze 71 %, zbytek musel být exportován). Vedení cukrovaru podalo okamžitě ústavní stížnost na zavedený cukerní pořádek. Celá kauza, jejíž snahou bylo získat nápravu v podobě minimální výrobní kvóty 18 000–20 000 tun, se náležitě medializovala. Postižen však nebyl pouze litovelský cukrovar. K poddimenzování došlo i u jiných ryze českých cukrovarů (Český Brod, Vrdy), které se postupně sdružily do Svazu nezávislých výrobců cukru (2000). Vedle tohoto sdružení existoval ještě tzv. Českomoravský cukrovarnický spolek. Tvořilo ho 9 cukrovarů se silným zahraničním kapitálem, kterým stávající cukerní pořádek vyhovoval.

Zatímco se projednávala ústavní stížnost u Ústavního soudu ČR, došlo ke změně obchodního názvu firmy. V prosince 2001 se společnost přejmenovala na Litovelskou cukrovarnu, a. s. O tom, v jaké složité situaci se nacházela ve své první kampani, svědčí i následující údaje. Cukrovar vyrobil více než 17 600 tun cukru. Přidělená kvóta byla, jak již víme, pouhých 3 052 t. Kdyby se Cukrovarna omezila pouze na výrobu takového množství cukru, nemělo smysl v daném oboru podnikat. Pokud se tedy nesměl nadkvótový cukr prodat na tuzemském trhu, bylo jedinou možností ho exportovat. Vývoz podnik uskutečňoval prostřednictvím tzv. nepřímého exportu, a to prostřednictvím českých potravinářských podniků (Kofola, Hamé). Díky těmto firmám se podařilo Cukrovarně překonat nejkřivější počáteční období.

V listopadu 2002 zrušil ústavní soud dosavadní cukerní pořádek a Cukrovarna mohla od kampaně 2002/2003 volně obchodovat vyrobený cukr po celé ČR. V roce 2003 pak vstoupil v platnost nový cukerní pořádek, který vycházel z tzv. národní kvóty (455 000 tun cukru). Tato

prodejní kvóta pak byla dělena mezi tuzemské cukrovary dle jejich výrobní kapacity. Litovelská cukrovarna obdržela v roce 2003 kvótu 20 762 tun.

Uvedenými údaji a poměrně skeptickým pohledem do budoucnosti končí i autorův příspěvek k dějinám litovelského cukrovaru, který – jak již bylo zmíněno – vyšel v roce 2005. Skepse vycházela z nejistoty, jakým způsobem bude EU dále zasahovat do celkového hospodaření cukrem. Všeobecně panovala obava ze snižování národní kvóty (tedy z direktivního snižování výroby cukru), což by mělo dalekosáhlé důsledky pro celé české cukrovarnictví.

Rok	Počet cukrovarů	České cukrovary
1990	55	55
2005	11	4
2010	7	3

Tab. 3: Přehled o počtu cukrovarů na našem území (1990–2010)

Naplnily se tyto předpoklady? A jak se vlastně vyvíjela situace v Litovelské cukrovarně v letech 2005–2010? Abych získal odpovědi na tyto otázky, oslovil jsem předsedu představenstva Litovelské cukrovarny Ing. Kolomazníka.⁹ Popsaný vývoj si zde dovoluji ocitovat. „V polovině roku 2005 byl přijat návrh Evropské komise na restrukturalizaci Evropského cukrovarnického průmyslu v období 2006–2009. Cílem této restrukturalizace bylo snížení výroby cukru v EU cca o 6 mil. tun a současně snížení prodejních cen cukru a výkupní ceny cukrové řepy za účelem dosažení udržitelnosti a konkurenceschopnosti odvětví cukru v EU. Princip spočíval v tom, že se cukrovary mohly dobrovolně vzdát výrobní kvóty protihodnotou za nemalou finanční částku od Evropské komise a naopak ti výrobci, kteří se rozhodli ve výrobě pokračovat, museli v letech 2006–2009 odvádět do tzv. Restrukturalizačního fondu EU vysoké odvody, z nichž měli být vypláceni ti, kteří výrobu ukončili. Např. Litovelská cukrovarna odvedla v tomto období 241 mil. Kč.

⁹ Informace k vývoji podniku v období 2005–2010 získal autor na základě několika rozhovorů s předsedou představenstva Litovelské cukrovarny, a. s., Ing. Miloslavem Kolomazníkem. Tyto rozhovory a konzultace probíhaly v květnu a v červnu 2010. Autor tímto děkuje Ing. Kolomazníkově za poskytnuté údaje a podkladové materiály.

Z důvodů těchto očekávaných vysokých odvodů stálo představenstvo podniku v roce 2006 před těžkým rozhodnutím. Po zvážení všech rizik a po dohodě s dodavatelem cukrové řepy se nakonec představenstvo rozhodlo pokračovat ve výrobě dále i s ohledem na očekávanou složitou finanční situaci. Nelehkou situaci se podařilo zvládnout díky vstřícnému přístupu bankovního sektoru a včasnými platbami za cukr od odběratelů Litovelské cukrovarny.

V ČR se vzdal kvóty významný výrobce cukru společnost Eastern Sugar, a to ve výši 102 tisíc tun cukru, za což inkasoval 2 miliardy korun. Výsledkem bylo také uzavření a následná likvidace cukrovarů v Kojetíně, v Hrochově Týnci a v Němčicích a současně významná ztráta kvóty pro ČR.

Cukrovarnický trh se následkem reformy trhu s cukrem v letech 2006–2009 výrazně změnil. Výroba cukru klesla o 6 mil. tun. Mnohé státy EU (Portugalsko, Irsko, Slovinsko, Lotyšsko apod.) se úplně vzdaly výroby cukru a další státy snížily jeho produkci o více než 50 %. V letech 2000–2008 bylo zrušeno v EU 161 cukrovarů a v současnosti je v provozu 108. V ČR v současnosti působí pět cukrovarnických společností (všechny jsou členy Českomoravského cukrovarnického spolku) a v provozu je sedm cukrovarů. Celková kvóta pro ČR je v současnosti 372 459 tun vyrobeného cukru (před reformou 454 862 t.)“.

Cukrovarny a lihovary TTD, a. s. , jsou ve vlastnictví francouzské skupiny Tereos a provozují v ČR cukrovarny Dobruvice a České Meziříčí	kvóta 208 716 tun
Moravskoslezské cukrovarny, a. s. , jsou ve vlastnictví německé skupiny Südzucker a provozují v ČR cukrovarny Hrušovany a Opava	kvóta 93 973 tun
Hanácká potravinářská společnost, s. r. o. , provozuje cukrovar Prosenice	kvóta 25 184 tun
Litovelská cukrovarna, a. s. , provozuje cukrovar Litovel	kvóta 22 597 tun
Cukrovar Vrbátky, a. s. , provozuje cukrovar Vrbátky	kvóta 21 989 tun

Tab. 4: Cukrovarnické společnosti na zemi ČR (2010)

V současnosti zažívá Litovelská cukrovarna období stability. Po zvládnutí restrukturalizačního procesu se vedení společnosti soustředilo a nadále soustředí na modernizaci a rozšiřování výroby a na udržení dobrých vztahů s pěstiteli řepy. Výsledkem jednání se zemědělci jsou smlouvy na dodávky řepy až do roku 2013, což významně posiluje stabilitu celé společnosti. Litovelská cukrovarna má svůj stálý okruh tuzemských odběratelů a cukr z Litovle je v současnosti vyvážen také do Rakouska a Německa. Pro cukrovar i pro celé odvětví bude v budoucnu nejdůležitější, kudy se bude ubírat zemědělská politika EU po roce 2013.

Seznam literatury a pramenů

ALBERT, Eduard, *Ekonomika moravského zemědělství v druhé polovině 19. století*. Praha 1976.

KRAVÁČEK, František, *Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století*. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci: z historie vesnice Střední Moravy*, KRBEČ, Miloslav (ed.), Olomouc 1976.

PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992: 1. díl, Období 1918–1945*. Brno 2004.

VIKTOŘÍK, Michael, *Litovelský cukrovar. Dějiny podniku od jeho založení až do současnosti*. Litovel 2005.

WENZL, František – REICH, Edvard, *Jan Rudolf Demel*. Praha 1936.

NAVRATIL, Roman, *Demelův agrární program na střední Moravě v 60. a na počátku 70. let 19. století*. Olomouc 1991. Diplomová práce obhájená na FF Univerzity Palackého v Olomouci.

Rozhovory s předsedou představenstva Litovelské cukrovarny, a. s., Ing. Miloslavem Kolomazníkem.

Státní okresní archiv Olomouc, fond 1645 Hulla Karel, L8-5, k. č. 1.

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond 715 Mimořádný lidový soud Olomouc, spis. zn. Ls 884/46.

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond 2622 Krajský soud Olomouc II, spis. zn. Sp I 136; sign. B I 109 a sign. Dr X 128.

Zemský archiv v Opavě, fond 552 Krajský soud Ostrava, spis. zn. Pn 774 a Pn 362.

01/ Kolorovaný pohled na cukrovar z 1906, Archiv firmy DIMAS Litovel

02/ Obraz z dílny Františka Flasara, rodáka z Červenky, ke 100. výročí založení cukrovaru. Pohled na cukrovar z roku, Podnikový archiv Litovelská cukrovarna, a. s.

03/ Letecký pohled na litovelský cukrovar z roku 2003, Archiv firmy DIMAS Litovel

Konec cukrovaru v Hrochově Týnci očima jeho zaměstnanců

Hana Stoklasová, Univerzita Pardubice Fakulta filozofická

The End of the Sugar Refinery in Hrochův Týnec through the Eyes of Its Staff

The article tries to describe the floatation, existence and dissolution of the sugar refinery in Hrochův Týnec. The first part of the article is focused on the causes of the establishing of the sugar refinery and its construction, in more detail it deals with the troubles that went with the sugar refinery during its setting up and the first sugar beet season. The sugar refinery was built within the plans of the Council for Mutual Economic Assistance; it was a turnkey project which was all delivered by Poland. The available archival sources sketch in an interesting way how the construction was proceeding and how it was perceived by the people who lived in the neighbourhood of the emerging and then the biggest sugar refinery in Bohemia. The second part of the contribution tries to involve the circumstances that led to the dissolution of the sugar refinery and were connected with a new sugar regime which had to be accepted by the European Union at the end of the 1990s. The text focuses on how the end of the sugar refinery was perceived by the staff, sugar beet suppliers and transporters and how they were compensated for the incurred losses. The end of the sugar refinery also hit the inhabitants of the villages in the neighbourhood and its liquidation attracted an unusual interest, particularly because the area of the sugar refinery was considerably large and its liquidation took more than a year.

(Translated by the author)

Na podzim roku 2006 byly necelé dvě stovky zaměstnanců cukrovaru v Hrochově Týnci překvapeny zprávou, že po následující kampani v březnu 2007 bude cukrovar uzavřen a následně likvidován. V okolí způsobila tato informace nemalý rozruch. Nejen proto, že jeho zaměstnanci měli v nejbližší době přijít o práci, ale také proto, že za 40 let existence cukrovaru si lidé v okolí na cukrovar zvykli, byl

považován za závod, kde zaměstnanci dostávali slušně zapláceno, spolu s novým silem tvořil neobvyklou dominantu krajiny, kterou silně poznamenával a silně přetvářel, byl vnímán jako něco zvláštního, ať už v kladném či záporném smyslu. Řada zaměstnanců strávila v jeho zdech celý svůj profesní život a tito lidé vnímali s patřičnou hrdostí svou příslušnost ke stavu cukrovarníků – profesionálů.

To vše se mělo stát a stalo minulostí. Pro mnoho z nich, znalých jen málo nebo vůbec ne zákonů globalizace, bylo naprosto nepochopitelné, že fungující po rekonstrukci většiny technologických zařízení modernizovaný a plně automatizovaný cukrovar bude zcela srovnán se zemí. A mlhavé vysvětlení příčin zániku tohoto cukrovaru související s novým cukerním pořádkem EU, které jim bylo předloženo, v jejich očích tento krok neospravedlnilo, spíše naopak.

Pokud se ptáme po konci cukrovaru, je vhodné říci také něco o jeho počátcích, protože ani okolnosti jeho vzniku nejsou nezajímavé. Praměny týkající se cukrovaru jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Zámrsku. Jedná se o fond Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové s časovým rozsahem 1945–1992¹ a dále o fond Východočeská cukerní a. s. Hradec Králové, závod Hrochův Týnec s rozsahem let 1991–1992. Zejména první z jmenovaných fondů je badatelsky cenný. Obsahuje písemnosti týkající se počátku stavby cukrovaru, veškerou jeho stavební dokumentaci, smlouvy s polskou stranou, zápisy z porad ředitelů atd. Řada materiálů se nachází také v rukou soukromníků – většinou bývalých zaměstnanců cukrovaru. Mnozí z nich zapůjčili pro tento příspěvek fotografie a dobové dokumenty, z nichž se především

1 Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, 1945–1992. Tento fond je velmi obsáhlý (cca 35 bm), protože součástí podniku Cukrovary Hradec Králové, n. p., Hradec Králové byly závody Hrochův Týnec, České Meziříčí, Skřivany, Syrovátka, Smiřice, Dašice v Čechách, Nový Bydžov, jejichž písemnosti fond obsahuje. Blíže SOA Zámorsk, KNEJPOVÁ, M., *Východočeské cukrovary n. p. závod Skřivany 1945–1977*. Prozatímní inventární seznam, 1978, ev. č. 745, s. 7; SOA Zámorsk, HORÁČKOVÁ, I. – ŠPEROVÁ, H., *Cukrovary Hradec Králové s. p. Hradec Králové 1960–1994*. Prozatímní inventární seznam, 1996, ev. č. 1006, s. 16; SOA Zámorsk, FABIÁNOVÁ, M., *Východočeské cukrovary Hradec Králové s. p. závod České Meziříčí 1953–1989*. Prozatímní inventární seznam, 1996, ev. č. 1650, s. 3; SOA Zámorsk, TEPLÁ, J., *Východočeské cukrovary Hradec Králové, závod Hrochův Týnec (1964)1970–1991*. Prozatímní inventární seznam, 1996, ev. č. 1782, s. 5; SOA Zámorsk, PEHLOVÁ, V., *Cukrovary Hradec Králové Cukrovary Hradec Králové s. p., závod Smiřice 1960–1992*. Prozatímní inventární seznam, 1998, ev. č. 8018, s. 4.

kronika cukrovaru ukázala být velmi cenným zdrojem informací.² Počátky cukrovarnictví v Hrochově Týnci se zdaleka nedatují vznikem nového cukrovaru v roce 1969, protože výroba cukru zde má podstatně delší tradici. V roce 1871 vznikl v tomto malém městečku ležícím 10 km od Chrudimi První rolnický cukrovar, který byl během své existence několikrát rekonstruován (v letech 1888, 1893, 1906). V roce 1918 došlo ke změně vlastnických vztahů a po další rekonstrukci v roce 1935 se přeměnil na kapitálovou společnost.³ V roce 1948 byl cukrovar znárodněn, v následujícím období často střídal název a jako státní majetek spadl pod správu různých organizací.⁴

Zlom přišel v roce 1969, kdy byl původní cukrovar zrušen a nahrazen moderním cukrovarem. Úvahy o stavbě nového a velkého cukrovaru se objevily poprvé již v roce 1961. Příčinou se stalo především to, že vláda uložila svým rozhodnutím č. 385 z roku 1960 a navazujícím rozhodnutím č. 949 z roku 1963, že u stávajících cukrovarů musí být vybudovány v zájmu ochrany životního prostředí čistírny odpadních vod.⁵ Národní podnik Východočeské cukrovary Hradec Králové by musel přistoupit k této nákladné akci ve svých cukrovarech Cerekvice nad Loučnou, Dašice, Hrochův Týnec a Slatiňany. Vzhledem ke stavu těchto zastaralých cukrovarů a k jejich nevyhovujícím kapacitám

2 Zde je na místě poděkovat především několika bývalým zaměstnancům, kteří mi poskytli zde využitě informace a fotografie. Můj dík patří Markétě Staňkové, Vojtovi Staňkovi, Josefu Vomočilovi a také mému muži Josefu Stoklasovi za konzultace ohledně fotografií a chodu cukrovaru. Fotografie zde použité pořídili Marcel Vanžura, Stanislav Korejtko a Josef Vomočil. Fotokopie kroniky cukrovaru, jejíž originál je v soukromých rukou, se nachází také v Regionálním muzeu v Chrudimi.

3 Během všech těchto rekonstrukcí se postupně zvyšoval výkon cukrovaru v počtu zpracovaných t/d. V roce 1871 to bylo 100 t/d, po rekonstrukci v roce 1888 250 t/d, v roce 1893 390 t/d, v roce 1906 600 t/d a v roce 1935 800 t/d.

4 V roce 1950 vystupoval jako samostatný subjekt, ale už v roce 1951 se stal součástí inspektorátu Cerekvice nad Loučnou, v roce 1953 spadl pod společnost Východočeské cukrovary, od roku 1957 byl opět samostatným národním podnikem a v roce 1960 se znovu stal součástí n. p. Východočeské cukrovary. Tyto informace jsou čerpány z CD, které pochází z archivu J. Vomočila a které obsahuje různé dokumenty vztahující se k historii cukrovaru. Je zde i stručně popsána výměna vlastníků cukrovaru. Uvedené údaje až do roku 1945 nemám podloženy archivními prameny, případně informacemi z literatury, přesto si je dovoluji považovat (i vzhledem k výpovědím pamětníků) za věrohodné.

5 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Investiční úkol: Výstavba cukrovaru a rafinerie v Hrochově Týnci okr. Chrudim, 14. září 1964, k. č. 3.

nakonec padlo rozhodnutí vybudovat v okrese Chrudim cukrovar zcela nový, který by byl vybaven moderní technologií a objemem zpracované řepy by nahradil zastaralé cukrovary v Hrochově Týnci, Dašicích, Cholticích, Slatiňanech a Cerekvici.⁶

Návrhů, kde měl nový cukrovar stát, existovalo původně několik. Nejvíce se zvažovaly tři varianty, všechny v okolí Chrudimi. První návrh umísťoval staveniště cukrovaru severovýchodně od Chrudimi, protože však navrhovaným místem procházela plánovaná přeložka silnice I. třídy č. 37, byla tato varianta zamítnuta. Druhá varianta navrhovala umístit cukrovar východně od vesnice Vestec vzdálené od Chrudimi přibližně 4 km. Třetí návrh situoval stavbu východně od Hrochova Týnce mezi obce Hrochův Týnec, Čankovice a Bořice. Tato varianta nakonec zvítězila, přestože se nejvíce zjevně zcela bez obtíží.⁷

Problémů vyvstalo hned několik. Půda, na které měl nový cukrovar stát, byla vyhodnocena jako kvalitní orná půda v řepařské oblasti. Pro stavbu bylo uvolněno 36,27 ha půdy trvale a 19,78 ha pozemků přechodně.⁸ Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství přenechalo půdu na žádost rady ONV, KNV a Výrobní zemědělské správy, které rozhodnutí zdůvodňovaly velkým národohospodářským významem. Největší část staveniště se nacházela na katastrálním území obce Čankovice, jež musela pozemek o rozloze 15 ha uvolnit na jaře roku 1967.⁹ Přebytečná ornice získaná na těchto pozemcích skrývkou pak byla

6 Tamtéž.

7 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Výběr staveniště pro cukrovar v okrese Chrudim a vyjádření z hlediska plánovaných úprav státních silnic, 3. října 1961, k. č. 3.

8 Přechodné uvolnění pozemků mělo trvat do konce roku 1969, umístěny na nich byly především stroje, případně materiál potřebný na stavbu (SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Výstavba cukrovaru a rafinerie v HT okr. Chrudim – rozhodnutí o podmínkách pro vydání rozhodnutí o přípustnosti stavby a o námitkách účastníků řízení, 23. března 1967, k. č. 3).

9 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Zpráva č. 38 podnikovému řediteli o výstavbě cukrovaru za období od 18. 12.–31. 12. 1967, k. č. 4. JZD Čankovice tak vznikla značná škoda. Na podzim roku 1966 tyto pozemky oselo směskou, kterou muselo v dubnu a květnu následujícího roku předčasně sklídit. Škoda přesáhla částku 37 tis. Kčs, kterou družstvo následně uplatňovalo na investori. V podobné situaci se ocitla i ČSSS Chrudim, která požadovala náhradu škody přesahující 20 tis. Kčs a JZD Bořice, které vyčíslilo způsobenou škodu na necelé 3 tis. Kčs. Nároky byly po poradě s právníkem uznány za oprávněné a investorem stavby proplaceny.

použita pro rekultivaci blízkého písničku a pozemků uvolněných po těžbě cihlářské hlíny. Zábor kvalitní půdy neslo JZD Čankovice podle pamětníků velmi nelibě, v pramenech však o tom zmínky nenajdeme. Uvedené JZD každopádně žádalo, aby skrytá půda byla odvezena na pozemky družstva a využita podle jeho představ, ale z archivních dokumentů nevysvítá jasně, jak dalece se této žádosti vyhovělo.

Problematické se jevílo také napojení na veřejné sítě. Vzhledem k tomu, že budoucí cukrovar měl stát poměrně dosti vzdálen od vodovodního i kanalizačního řádu, byly náklady na připojení k těmto sítím velké. Stejně tak vybudování vlečky vyžadovalo přemostění řeky Novohradky a překonání výškového rozdílu 6 m, což s sebou neslo další finanční náklady. Samotné staveniště také vykazovalo určité výškové rozdíly, které kladly větší nároky na dovoz potřebného násypového materiálu.¹⁰

Bez problémů nebylo ani dopravní spojení s cukrovarem. Součástí stavby představovala navrhovaná spojka silnice I/17 a silnice III. třídy v úseku Hrochův Týnec–Dašice, situovaná podél východního břehu Novohradky. Měla mít charakter komunikace patřící k závodu a její výstavbu musel financovat investor.¹¹ Vzhledem k povaze terénu v areálu cukrovaru s sebou neslo zvýšení nákladů také vybudování komunikací uvnitř závodu.

Při zpracovávání plánů nového cukrovaru bylo předpokládáno, že cukrovka bude přepravována především po železnici. Při využití automobilové přepravy pak posudky upozorňovaly na problematická místa, která budou dopravu komplikovat. Jednalo se především o propustnost státní silnice I/36 v úseku Semtín–Pardubice a dále úrovněvé křížení železniční trati v úseku Pardubice–Úhřetická Lhota a Platěnice–Moravany. Překážkou se jevil také úrovněvý železniční přejezd v Moravanech, kde ONV Pardubice dokonce navrhoval vybudování nadjezdu, který nakonec vznikl až v devadesátých letech

10 K předběžnému vyčíslení nákladů na stavbu bylo použito studie porovnávající náklady na stavbu cukrovaru Hrochův Týnec s již stojícím cukrovarem v Dunajské Středě, který byl svými parametry přibližně srovnatelný. (SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Porovnání investičních nákladů nového cukrovaru v HT s cukrovarem v Dunajské Středě, k. č. 3).

11 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Výběr staveniště pro cukrovar v okrese Chrudim a vyjádření z hlediska plánovaných úprav státních silnic, 3. října 1961, k. č. 3.

20. století v souvislosti se stavbou železničního koridoru.¹²

I přes tyto připomínky a komplikace se zdála zvolená varianta jako nejlepší, plány na stavbu proto brzy dostaly jasnější obrysy. V září roku 1964 schválilo Ministerstvo potravinářského průmyslu investiční úkol na výstavbu nového cukrovaru v Hrochově Týnci a zadalo vrchnímu investorovi, kterým bylo Sdružení cukrovarů Praha, aby vypracoval úvodní projekt a projednal ho s generálními dodavateli a příslušnými orgány do 1. května. 1965 a následně ho pak předložil k posouzení Ministerstvu potravinářského průmyslu.¹³ Po schválení projektu začalo hledání dodavatele pro stavbu a technologie. Protože kapacita domácích stavebních podniků a strojíren byla nedostatečná, rozhodl se nakonec investor pro kompletní dodávku cukrovaru „na klíč“ z Polska v rámci RVHP.¹⁴ Důvodová zpráva z jara 1967 uvádí, že na podzim roku 1964 provedla státní plánovací komise dohodu s polskou stranou o dodávce čtyř cukrovarů, z nichž první bude postaven v Hrochově Týnci v období let 1966–1968. Poláci připravili nabídkový projekt, který byl po doplnění v září roku 1966 podepsán podnikem československého zahraničního obchodu Technoexport Praha a podnikem polského zahraničního obchodu Cekop Varšava, zajišťujícím dodávku. Generálním projektantem se stal Chemadex Varšava.¹⁵ Ve dnech 23.–25. února 1967 byl projednán úvodní projekt stavby cukrovaru Hrochův Týnec na setkání, kterého se zúčastnily všechny participující orgány a organizace. Polskou stranu zastupovaly společnosti Cekop, Chemadex, Bistyp a Energoexport.¹⁶ V souhrnném

12 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Výstavba cukrovaru HT – připomínky, 10. listopadu 1964, k. č. 3.

13 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Protokol o schválení investičního úkolu na výstavbu cukrovaru v HT, okr. Chrudim, 24. září 1964, k. č. 3

14 Kronika cukrovaru, s. 1, v soukromých rukou, cit. dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové.

15 Důvodová zpráva dále vyčíslila předběžně náklady na stavbu a zařízení cukrovaru na 225 mil. Kčs, z čehož stavební náklady tvořily 89,1 mil. a náklady na stroje a zařízení 116,3 mil., 2 mil. pak představovaly rezervu na případné zvýšení nákladů. (SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Důvodová zpráva pro schválení souhrnného projektového řešení výstavby nového cukrovaru v Hrochově Týnci, nedat., k. č. 3).

16 Informace o všech polských podnicích, které měly podíl na stavbě, a další podrobnosti ohledně vedení stavby a stavebního dozoru blíže Kronika cukrovaru, s. 3, v soukromých rukou, cit. dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové.

projektovém řešení se vyčísly konečné náklady na stavbu, přičemž celková cena byla stanovena na 277,739 mil. Kčs, z toho projektové práce činily 7,114 mil., stavební práce 100,423 mil., stroje a montáže 143,12 mil., odvod za odnětí zemědělské půdy 25,650 mil., zbytek ceny tvořila rozpočtová rezerva a náklady nezahrnuté do ceny základních prostředků. Do zkušebního provozu se měl cukrovar uvést 1. října 1969, stavba měla být definitivně dokončena v březnu roku 1970 a v říjnu téhož roku zahájen trvalý provoz.¹⁷ Cukrovar měl zpracovávat 4 000 tun řepy za den, při průměrné délce kampaně 75 dní tak měl zpracovat 300 tisíc tun cukrovky při plánované cukernatosti 17,4 %.¹⁸ Předpokládaná životnost nového závodu se počítala u budov na 50 roků, u strojního zařízení na 20–25 roků.¹⁹

V lednu roku 1967 bylo započato s vytyčovacími pracemi, v únoru téhož roku se celé staveniště oplotilo, byla zde umístěna provizorní ubytovací zařízení pro polské pracovníky a nezbytná zařízení pro stavbu. Práce na vlastní výstavbě cukrovaru začaly v červnu roku 1967 zaměřením místa pro tovární komín, postupně se zahájily práce na stavbě dalších budov a příjezdové komunikace, v březnu roku 1968 byly položeny koleje a budována vlečka. Kronika cukrovaru uvádí, že v této době na místě pracovalo 375 polských zaměstnanců.²⁰

Stavbu po celou dobu vzniku provázely nejrůznější komplikace, počínaje nedůvěrou místních obyvatel přes nepřízeň počasí a konče nedodržíváním harmonogramu stavebních prací a ne vždy ideální komunikací s polskou stranou. Místní obyvatelstvo pohlíželo na stavbu dosti nedůvěřivě, stávala se předmětem jejich kritických připomínek. Jedna z nich dokonce musela být řešena na oficiální úrovni. Poté, co

17 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Protokol o schválení souhrnného projektového řešení na výstavbu cukrovaru v HT, nedat., k. č. 3.

18 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Důvodová zpráva pro schválení souhrnného projektového řešení výstavby nového cukrovaru v Hrochově Týnci, nedat., k. č. 3.

19 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Investiční úkol: Výstavba cukrovaru a rafinerie v Hrochově Týnci okr. Chrudim, 14. září 1964, k. č. 3.

20 Kronika cukrovaru, s. 4–5, v soukromých rukou, citováno dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové. Pro Poláky byly vybudovány ubytovny, jídelna s kulturními prostory, administrativní budova a pro zajištění stavby provizorní čerpací stanice, garáže a dílny pro opravy vozidel, betonárka, sklad cementu, ohýbárna železa, tesařské dílny, centrální kotelná a rozvod studené a teplé vody.

místní JZD Čankovice provádělo rozhazování hnoje pomocí trhaviny asi 300 m od již 75 m vysokého komína, šířily se zvěsti o narušení jeho statiky nebo dokonce pádu. Po expertize provedené národním podnikem Teplotechnou v listopadu 1967 byly tyto spekulace vyvráceny.²¹

Místní obyvatelé se také po celou dobu stavby dostávali do kontaktu s polskými pracovníky. Jejich vztahy líčí prameny jako poměrně nekomplikované. Polákům většinou nedělalo potíže navazovat kontakty s místními a také se docela rychle naučili základy češtiny. Účastnili se různých akcí, které se v okolí pořádaly, ať už se jednalo o taneční zábavy, plesy, návštěvy kina či sportovních utkání. Někteří z nich zde také po dokončení cukrovaru zůstali, šlo především o ženy, které se zde dříve či později provdaly. Vedení nového cukrovaru pro ně organizovalo pravidelné zájezdy po republice, které měly kulturně-politický podtext. Pokud se objevují stížnosti na Poláky, tak většinou v souvislosti s alkoholem. Archivní dokumenty zmiňují, že nejčastějším prohřeškem byl nástup do práce v opilosti a výtržnosti v místních hostincích.²² Určité napětí, o kterém písemné prameny mlčí, ale víme o něm od pamětníků, nastalo po srpnové invazi vojsk Varšavské smlouvy, kdy se okupace Československa účastnili také Poláci. Podle tvrzení pamětníků polští dělníci den po okupaci nepracovali, zůstali na ubytovnách a byli zpraveni o nastalé situaci s tím, že jim budou vydány pasy a nejspíš se vrátí zpět do Polska. Protože ale situace na venkově se zdaleka nevyvíjela tak napjatě jako v Praze a ve změti informací nebylo jasné, jak věc dopadne, nepřikročilo se k žádným radikálním řešením. Další den se opět pracovalo a tato neblahá událost nakonec na průběh stavby cukrovaru neměla žádný vliv. Pamětníci dokonce nezaznamenali žádné negativní reakce místního obyvatelstva, s největší pravděpodobností také proto, že tuto část republiky obsazovali Sověti.²³

Kromě nedůvěry obyvatel zápasili stavitelé také s nepřízní počasí. Protože se se stavbou spěchalo, stavělo se po celý rok a zejména v zimě roku 1967/68 a také v následujícím zimním období 1968/69 komplikovaly

21 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Situační zpráva o stavu výstavby cukrovaru v HT ke dni 14. února 1968, k. č. 4.

22 Kronika cukrovaru, s. 6, v soukromých rukou, cit. dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové.

23 Zaznamenáno podle svědectví Polky Elžbiety Stoklasové rozené Balutové, která přišla do Čech 27. května 1967, zůstala zde a také se tu provdala.

práce silné mrazy. V létě roku 1967 navíc strhla již postavenou administrativní budovu větrná smršť.²⁴

Poláci a potažmo Češi se po celou dobu stavby potýkali s nedodržováním stanovených termínů. Z české strany se v situačních zprávách hodnotících průběh stavby znovu a znovu opakovaly stížnosti na ne zcela bezproblémovou komunikaci s Poláky a na nedodržování harmonogramu.²⁵ Situace se zlepšila až během roku 1968, v této době už na stavbě pracovalo 850 polských zaměstnanců. Jejich počet se s růstem stavby zvyšoval, Poláci však jen neradi dávali k dispozici svá čísla, takže podle hrubých odhadů se počet polských pracovníků na stavbě v letech 1968 a 1969 pohyboval mezi 1 300 a 1 800 osobami. Dodávaný konstrukční a stavební materiál byl většinou hodnocen jako dobrý, námitky však existovaly proti způsobu a řemeslné úrovni stavebně zámečnických prací.²⁶

Během léta 1969 probíhaly dokončovací práce a od konce června začala být nová stavba postupně přejímána, to trvalo do půlky října, kdy byl jako poslední předán sklad cukru. Již 6. října však začala zkušební kampaň a po celou dobu přejímky se odstraňovaly poslední závady a nedostatky. Dne 25. října 1969 byl oběma stranami definitivně podepsán protokol o přebírání cukrovaru Hrochův Týnec. Polská strana se v něm zavazovala odstranit ještě stávající závady a to do konce roku 1969.²⁷ Oficiálně byl provoz cukrovaru zahájen již 25. září 1969 za účasti funkcionářů cukrovarů, představitelů státních, odborových a stranických organizací, tisku i zástupců zemědělských organizací. Slovy současníka: „*Všechny mechanismy k všeobecné radosti dobře fungovaly a přítomní mohli sledovat řepu až k místu ukládky v kanálech nejbliže hlavní budově.*“²⁸

Před začátkem první kampaně byl proveden nábor nových

24 Kronika cukrovaru, s. 4–5, v soukromých rukou, cit. dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové.

25 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Zpráva č. 11/68 podnikovému řediteli o výstavbě cukrovaru za období 16. 3.–3. 4. 1968, nedat., k. č. 4.

26 Tamtéž.

27 SOA Zámorsk, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, Protokol o přebírání cukrovaru, 25. října 1969, k. č. 3.

28 Kronika cukrovaru, s. 14, v soukromých rukou, cit. dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové.

zaměstnanců. Část z nich přešla do nového cukrovaru z likvidovaných závodů, pro všechny však představovala moderní technologie nového cukrovaru velkou neznámou. Den před zahájením kampaně byli shromážděni, prohlédli si závod a dostalo se jim informací o technologii výroby, přičemž se zaučením pomáhali Poláci. Následující den byl zahájen třisměnný provoz, který se v začátcích neobešel bez potíží, protože seznamování se s novou technologií probíhalo metodou pokus – omyl.²⁹

Na den 17. října 1969 byla připravena velká slavnost oficiálního předání cukrovaru do českých rukou. Zúčastnilo se jí na 450 hostů, za českou i polskou stranu přijali pozvání ministři obou vlád, jejich náměstci, představitelé firem zainteresovaných na stavbě, představitelé stranických a státních orgánů, delegace českých a moravských cukrovarů, funkcionáři ROH a národních výborů i zástupci tisku, rozhlasu a televize. Cukrovar nesl oficiální název Cukrovar Hrochův Týnec, závod polsko-československého přátelství. Po prohlídce a slavnosti odevzdání a převzetí cukrovaru byli oceněni nejlepší čeští a polští pracovníci.³⁰

Ani první kampaň se neobešla bez potíží, podle kroniky cukrovaru bylo oprav a nedodělků velmi mnoho a tomu odpovídala i nepřilíš valná kvalita prvního vyrobeného cukru (zatím se vyráběl jen krystalový). S postupujícími dny se však dařilo závady odstraňovat a 30. listopadu 1969 se dosáhlo maxima v množství zpracované řepy za den, tj. 4 112 tun, čímž závod plnil svou kapacitu na 108 %.³¹

Při kampani v roce 1970 byl zahájen garanční provoz, který již zajišťovali čeští zaměstnanci. Postupně se do provozu uváděly další nové technologie, zejména cukerní mlýn a balící automat.³² V následujících letech se provoz cukrovaru postupně stabilizoval a jeho technologie se nadále rozrůstala o nová zařízení především na úseku balení cukru. Největší problém, který provázel zpracování cukrovky po celou dobu existence cukrovaru, představoval stav řepy svážené z polí. V závislosti na počasí byla cukrovka více či méně znečištěná, zejména od hlíny a kamení, přičemž odstranit tyto nečistoty na příjmu řepy a plavících cestách činilo značné potíže. Výroba se také v některých letech

29 Tamtéž, s. 11–15.

30 Tamtéž, s. 15–16.

31 Tamtéž, s. 17–18.

32 Tamtéž, s. 27.

potýkala s nízkou cukernatostí řepy. V roce 1981 závod změnil název na Východočeské cukrovarny, koncernový podnik a v roce 1989 na Cukrovarny Hradec Králové, státní podnik. Podrobný přehled o všech podstatných změnách a událostech v letech 1970–2001 podává kronika cukrovaru.³³ Další informace k tomuto období lze výtěžít z dokumentů již zmíněných archivních fondů.³⁴ Připomeňme jen ty nejdůležitější mezníky.

Společenské a politické změny, které začaly sametovou revolucí v roce 1989, zasáhly cukrovar podobně jako řadu dalších takto velkých podniků. V květnu roku 1992 byl závod privatizován v rámci kupónové privatizace jako součást společnosti Východočeská cukerní, a. s., Hradec Králové. Složitá finanční situace Východočeské cukerní pak vedla k další změně vlastnických vztahů a v roce 1993 vznikla společnost Cukrovar Hrochův Týnec, a. s., přičemž Východočeská cukerní, a. s., Hradec Králové byla 100% vlastníkem jeho akcií. V listopadu 1994 je však prodala společnosti Cukrspol Praha-Modřany a na konci roku 1999 byla dceřiná společnost Cukrovar Hrochův Týnec, a. s., fúzí připojena do společnosti Cukrspol, stejně i cukrovar Zvoleněves, a. s.³⁵

V roce 1995 pak proběhla v cukrovaru jedna z posledních velkých investičních akcí. Cukrovar se již dlouhodobě potýkal s nedostatkem místa pro vyrobený cukr. Ten byl nucen skladovat v pronajatých prostorech, zejména v okolních zemědělských družstvech, což souvislelo s obtížným udržením kvality skladovaného cukru, protože uvedené prostory byly často nevyhovující.³⁶ V roce 1995 proto cukrovar přistoupil k stavbě cukerního sila o kapacitě 20 tisíc tun, jeho vybudování se zadalo opět polské firmě Chemadex Varšava a stavba sila stála cca 78 mil. korun. Impozantní konstrukce sila nesoucí název závodu se stala symbolem

33 Tamtéž, s. 29–31.

34 Fondy obsahují především tyto typy písemností: zápisy z porad ředitele podniku, příkazy ředitele, organizační řády, směrnice, opatření, dokumenty k technickému rozvoji a modernizaci podniku, ekonomické výkazy a rozborů, ekonomické plánování. Blíže SOA Zámorsk, TEPLÁ, J., *Východočeské cukrovarny Hradec Králové, závod Hrochův Týnec (1964)1970–1991*. Prozatímní inventární seznam, 1996, ev. č. 1782, s. 5; SOA Zámorsk, J. TEPLÁ, *Východočeská cukerní Hradec Králové a. s., závod Hrochův Týnec 1991–1992*. Prozatímní inventární seznam, 1996, ev. č. 1783, s. 3.

35 Srov. ŠTENGL, Radim, Cukrspol Praha-Modřany – pokračovatel tradice. *Listy cukrovarnické a řepařské 112*, 1996, č. 12, s. 366–367; FRONĚK, Daniel, 140 sladkých let modřanského cukrovaru. *Listy cukrovarnické a řepařské 117*, 2001, č. 11, s. 258–262.

36 Kronika cukrovaru, s. 42–44, v soukromých rukou, cit. dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové.

cukrovaru v Hrochově Týnci, a to i přesto, že vznikla až v závěru jeho existence. Ve druhé polovině devadesátých let prošla většina technologií v cukrovaru rozsáhlými úpravami a závod byl v tomto období kompletně modernizován.³⁷ V roce 2001 pak získal Certifikát jakosti ISO 9002, což znamenalo důležitý a přínosný krok k dalšímu rozvoji firmy.

V dalším osudu cukrovaru Hrochův Týnec začala hrát významnou roli britsko-francouzská společnost Eastern Sugar BV. Po kuponové privatizaci koupila 27 % akcií společnosti Cukrspol Praha-Modřany, které zůstaly v držení státu.³⁸ Nákupem dalších akcií posléze získala ve společnosti Cukrspol rozhodující vliv (podobný záměr měl i British Sugar) a v létě 2001 bylo rozhodnuto o sloučení společností s kapitálovým zastoupením Eastern Sugar do Eastern Sugar ČR, a. s. (týkalo se i Hanáckých cukrovarů, a. s., s cukrovary Kojetín a Němčice nad Hanou). Firma Cukrspol v předchozím roce dosáhla výkonově i ekonomicky nejlepších výsledků ve své historii, v roce 2001 však s novým vedením nenaplnila kvótu výroby cukru (dle Nařízení vlády ČR č.114/2001 Sb.) V lednu 2002 pak společnost Eastern Sugar oznámila uzavření cukrovaru Modřany. I tak zůstala tato společnost s cukrovary v Hrochově Týnci, Němčicích a Kojetíně po cukrovarech TTD druhým největším výrobcem cukru u nás.³⁹

V daném období se ale již nad cukrovarnictvím ve střední Evropě začala stahovat mračna. Evropská unie musela na základě rozhodnutí Světové obchodní organizace omezit ochranu svého trhu s cukrem a vývoz subvencovaného cukru. V důsledku toho přistoupila k reformě cukerního pořádku, která vstoupila v platnost 1. července 2006. Cílem reformy bylo v rámci kvót odepsat přibližně 6 mil. tun a zajistit tak rovnováhu na trhu po uplynutí čtyřletého přechodného období. Výrobci v Evropské unii tak byli nuceni k omezování produkce hluboko pod výrobní kapacity. Těm, kteří svou kvótu odevzdali, nabídla EU kompezaci.

Společnost Eastern Sugar nakonec ve snaze zachránit méně výnosné

37 Blíže GEBLER, Jaroslav, Rekonstrukce nejrozsáhlejší varny v České republice. *Listy cukrovarnické a řepařské 113*, 1997, č. 3, s. 73–74.

38 Srov. ŠTENGL, Radim, Cukrspol Praha-Modřany – pokračovatel tradice. *Listy cukrovarnické a řepařské 112*, 1996, č. 12, s. 366–367.

39 Za upozornění na zdroje uvedené v poznámkách 35, 36, 38, 39 a poskytnutí podrobných informací týkajících vlastnických změn cukrovaru po roce 2000, nového cukerního pořádku v Evropské unii a restrukturalizace děkuji šéfredaktorovi Listů cukrovarnických a řepařských Ing. Blahoslavu Markovi.

provozy ve svých mateřských zemích nabídnutou příležitostí využila a rozhodla se uzavřít všechny své cukrovary v České republice (Hrochův Týnec, Němčice nad Hanou, Kojetín), na Slovensku (Dunajská Streda) a v Maďarsku (Kaba).⁴⁰

Dne 10. října 2006 oznámila společnost Eastern Sugar tiskovou zprávou, že zahájila konzultace se zaměstnanci svých pěti závodů s cílem požádat o prostředky restrukturalizačního fondu Evropské unie. Bude-li žádost přijata, dojde k uzavření závodů v České republice, Maďarsku a na Slovensku. Společnost se k tomuto kroku odhodlala v obavách, že v budoucnu budou provozy tak jako tak uzavřeny, v důsledku každoročního snižování kompenzačních plateb však již bez odpovídající náhrady pro ni a pro producenty řepy. Situaci komentoval šéf Eastern Sugar Matthew Trilling slovy: „*Jednalo se o velmi obtížné rozhodnutí. Jsme si vědomi jeho dopadu na naše zaměstnance a producenty řepy. Rádi bychom jim poděkovali za jejich věrnost a oddanost, kterou nám v uplynulých patnácti letech projevovali.*“⁴¹

Česká republika odchodem Eastern Sugar přišla o kvótu cukru 102.472 t. Společnost žádala za svou kvótu maximální kompenzaci ve výši cca 2 mld. Kč, podmínkou byla úplná likvidace všech uzavřených závodů. Eastern Sugar obdržela kompenzaci 730 eur za každou tunu kvóty a restrukturalizační podporu. Třetina vyplacené částky byla určena pěstitelům cukrové řepy a smluvním poskytovatelům strojů. O provozní areály společnosti i se zaměstnanci záhy projevila zájem společnost Onivon, zabývající se výrobou bioplynu, která slibovala zachovat zaměstnanost i zemědělskou produkci v příslušných regionech.⁴² Eastern Sugar proto podala Státnímu zemědělskému intervenčnímu fondu podnět k přehodnocení restrukturalizačního plánu. Protože však trvala na vyplacení nejvyšší možné kompenzace a také vzhledem k nejasnostem

40 VANŽURA, Marcel, *Zánik cukrovaru v Hrochově Týnci*. Dostupný z WWW: http://stormencounter.com/2009_01_01.html [cit. 2010-06-20].

41 *Regulace výroby cukru v EU přiměla skupinu Eastern Sugar zvážit uzavření závodů ve střední Evropě*, Tisková zpráva ze dne 10. října 2006, cit. dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové; rovněž dostupný z WWW: <http://www.cukr-listy.cz/dokumenty/dokument10.html> [cit. 2010-06-20].

42 PŘIBÍK, Oldřich, *Firma Onivon chce koupit moravské cukrovary společnosti Eastern Sugar na výrobu bioplynu*. Dostupný z WWW: http://www.agroweb.cz/zpravodajstvi/Firma-Onivon-chce-koupit-moravske-cukrovary-spolecnosti-Eastern-Sugar-na-vyrobu-bioplynu_s43x26980.html [cit. 2010-06-20].

okolo firmy Onivon, tento návrh Státní zemědělský intervenční fond zamítl.⁴³

Poslední kampaň v cukrovaru Hrochův Týnec tak proběhla na konci roku 2006, zaměstnanci byli propuštěni k 1. dubnu 2007. Někteří zůstali ještě určitou část tohoto roku, aby vyklízeli stroje a zařízení v areálu cukrovaru, které se částečně rozprodalo a částečně zlikvidovalo.

Přestože zaměstnanci přijali zprávu o ukončení provozu cukrovaru se značným roztrpčením a obavami o svou budoucnost, ve výsledku příliš zklamáni nebyli. Díky výhodné kolektivní smlouvě, kterou odborová organizace vyjednala se společností Eastern Sugar, dostali zaměstnanci několik odstupných platů, jejichž počet se určoval podle různých hledisek a pohyboval se v průměru mezi 11–16 platy.⁴⁴ Nová pracovní místa si našla většina zaměstnanců poměrně snadno, nejčastěji v tchajwanské společnosti Foxconn sídlící v Pardubicích a zabývající se výrobou a kompletací počítačů. Ti, kteří měli jen krátce do penze, většinou zvolili odchod do předčasného důchodu.⁴⁵

Mnohým z nich tak vlastně konec cukrovaru vylepšil jejich finanční situaci. I tak se tento „přínos“ jevil většině bývalých zaměstnanců dosti diskutabilní a s cukrovarem se mnozí (zejména ti starší) loučili těžko. Zajímavým momentem tohoto procesu se stal symbolický pohřeb cukrovaru, který uskutečnili dopravci řepy v závěru poslední kampaň. Účastnili se ho také zaměstnanci cukrovaru a to nejen ti, kteří byli právě na směně. Potřeba rozloučit se se závodem, který mnohým z nich řadu let poskytoval nejen zaměstnání, ale i pocit profesní hrdosti a který byl dominantou krajiny, kde žili, byla přirozeným vyústěním tohoto procesu.

Zajímavým svěděctvím o tom, jak konec cukrovaru vnímali jeho zaměstnanci a dopravci řepy, je parte, které nechali na den pohřbu

43 *Společnost Eastern Sugar zahájí likvidaci cukrovarů.* Dostupný z WWW: <http://www.asz.cz/cs/zpravy-z-tisku/podnikani-kvoty/spolecnost-eastern-sugar-zahaji-likvidaci-cukrovaru.html> [cit. 2010-06-20].

44 Nejdůležitějším hlediskem byl počet odpracovaných let. Např. strojní mechanik pracující v cukrovaru v provozu difúze třináct let dostal 14 odstupných platů. Zaznamenáno podle svěděctví bývalého zaměstnance cukrovaru Josefa Stoklasy.

45 Nespokojení nebyli ani dodavatelé řepy, i oni dostali značné finanční prostředky, které jim bohatě kompenzovaly ztráty způsobené uzavřením cukrovaru. Zaznamenáno podle svěděctví Moniky Kalouskové, nyní ředitelky První zemědělské Tuněchody, a. s. – společnosti, která byla jedním z dodavatelů cukrové řepy.

vytisknout. Je v něm uvedeno: „Už jsem dokouřil dopáril, dokrouhal, poslední sladkou šťávu dovařil. Zradou cizáckých vlastníků, diskriminační politikou Evropské unie, nečinností korytářů v Bruselu a v Praze, dostal jsem smrtelnou ránu od neviditelné ruky trhu. Zemřel jsem po nedožitých 40-ti letech tvrdé práce a sladkého vaření. Poslední rozloučení se bude konat po skončení kampaně 2006. Smuteční hostina zbytečných cest na úřady práce a sociálního zabezpečení a trapné domáhání se svého důstojného žití se bude konat od posledního zablafání proužkatého komína. Jménem pozůstalých: vedení cukrovaru, pracovníci a brigádníci, dodavatelé řepy, surovin a zařízení a ostatní příbuzní a kamarádi.“⁴⁶ Text sám nejlépe vypovídá o tom, co si o likvidaci cukrovaru myslel „obyčejný selský rozum“.

Na počátku roku 2008 se zahájila demolice cukrovaru v Hrochově Týnci.⁴⁷ Likvidace byla svěřena firmě APB Plzeň, která do konce roku 2008 vytvořila z areálu cukrovaru jen holou pláň. Likvidace vyvolávala značnou pozornost nejen místních obyvatel. Po celý rok 2008 zajížděly k bývalému areálu cukrovaru automobily a jejich posádky obhlížely trosky mizejícího závodu. Rozruch vyvolávalo zejména bourání komínu a likvidace sila, které bylo srovnáno se zemí jako poslední objekt cukrovaru. Na některých mapových serverech je stále ještě k nalezení snímek celého cukrovaru.⁴⁸ Je jen otázkou času, kdy zmizí i odsud.

Seznam literatury a pramenů

FRONĚK, Daniel, 140 sladkých let modřanského cukrovaru. *Listy cukrovarnické a řepařské 117*, 2001, č. 11.

GEBLER, Jaroslav, Rekonstrukce nejrozsáhlejší varny v České republice. *Listy cukrovarnické a řepařské 113*, 1997, č. 3.

MAREK, Blahoslav, K restrukturalizaci z nadhledu. *Listy cukrovarnické a řepařské 125*, 2009, č. 11.

⁴⁶ *Parte cukrovaru*, v soukromých rukou, archiv Josefa Vomočila.

⁴⁷ Blíže Restrukturalizace cukrovarnického průmyslu v ČR. *Listy cukrovarnické a řepařské 124*, 2008, č. 7/8, s. 178; VANŽURA, Marcel, *Zánik cukrovaru v Hrochově Týnci*. Dostupný z WWW: http://stormencounter.com/2009_01_01.html [cit. 2010-06-20].

⁴⁸ MAREK, Blahoslav, K restrukturalizaci z nadhledu. *Listy cukrovarnické a řepařské 125*, 2009, č. 11, s. 326.

Restrukturalizace cukrovarnického průmyslu v ČR. *Listy cukrovarnické a řepařské 124*, 2008, č. 7/8.

ŠTENGL, Radim, Cukrspol Praha-Modřany – pokračovatel tradice. *Listy cukrovarnické a řepařské 112*, 1996, č. 12.

VANŽURA, Marcel, *Zánik cukrovaru v Hrochově Týnci*. Dostupný z WWW: http://stormencounter.com/2009_01_01.html [cit. 2010-06-20].

Kronika cukrovaru, v soukromých rukou, cit. dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové.

Parte cukrovaru, v soukromých rukou, archiv Josefa Vomočila.

PŘIBÍK, Oldřich, *Firma Onivon chce koupit moravské cukrovary společnosti Eastern Sugar na výrobu bioplynu*. Dostupný z WWW: http://www.agroweb.cz/zpravodajstvi/Firma-Onivon-chce-koupit-moravske-cukrovary-spolecnosti-Eastern-Sugar-na-vyrobu-bioplynu___s43x26980.html [cit. 2010-06-20].

Regulace výroby cukru v EU přiměla skupinu Eastern Sugar zvážít uzavření závodů ve střední Evropě, Tisková zpráva ze dne 10. října 2006, cit. dle fotokopie uložené na CD, archiv Markéty Staňkové; rovněž dostupný z WWW: <http://www.cukr-listy.cz/dokumenty/dokument10.html> [cit. 2010-06-20].

Společnost Eastern Sugar zahájí likvidaci cukrovarů. Dostupný z WWW: <http://www.asz.cz/cs/zpravy-z-tisku/podnikani-kvoty/spolecnost-eastern-sugar-zahaji-likvidaci-cukrovaru.html> [cit. 2010-06-20].

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond 1672 Cukrovary Hradec Králové, s. p. Hradec Králové, 1945–1992, k. č. 3, 4.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, FABIÁNOVÁ, M., *Východočeské cukrovary Hradec Králové s. p. závod České Meziříčí 1953–1989*. Prozatímní inventární seznam, 1996, ev. č. 1650.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, HORÁČKOVÁ, I. – ŠPEROVÁ, H., *Cukrovary Hradec Králové s. p. Hradec Králové 1960–1994*. Prozatímní inventární seznam, 1996, ev. č. 1006.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, KNEJPOVÁ, M., *Východočeské cukrovary n. p. závod Skřivany 1945–1977*. Prozatímní inventární seznam, 1978, ev. č. 745.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, PEHLOVÁ, V., *Cukrovary Hradec Králové Cukrovary Hradec Králové s. p., závod Smiřice 1960–1992*.

Prozatímní inventární seznam, 1998, ev. č. 8018.

Státní oblastní archiv v Zámrsku TEPLÁ, J., *Východočeská cukerní Hradec Králové a. s., závod Hrochův Týnec 1991–1992*. Prozatímní inventární seznam, 1996, ev. č. 1783.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, TEPLÁ, J., *Východočeské cukrovary Hradec Králové, závod Hrochův Týnec (1964)1970–1991*. Prozatímní inventární seznam, 1996, ev. č. 1782.

Svědectví Moniky Kalouskové, ředitelky První zemědělské Tuněchody, a. s.

Svědectví bývalého zaměstnance cukrovaru Josefa Stoklasy

Svědectví Polky Elžbiety Stoklasové rozené Bařutové.

01/ Cukrovar v Hrochově Týnci při první kampani 1969, soukromý archiv Markéty Staňkové

02/ Letecký snímek cukrovaru v Hrochově Týnci z roku 2006, foto Marcel Vančura, dostupné z WWW: http://stormencounter.com/2009_01_01.html (cit. 2010-06-23)

03/ Likvidace síla v cukrovaru v Hrochově Týnci v roce 2008, foto Marcel Vančura, dostupné z WWW: http://stormencounter.com/2009_01_01.html (cit. 2010-06-23)

04/ Trosky hlavní výrobní budovy v cukrovaru v Hrochově Týnci v roce 2008, foto Marcel Vančura, dostupné z WWW: http://stormencounter.com/2009_01_01.html (cit. 2010-06-23)

05/ Snímek bývalého areálu cukrovaru v Hrochově Týnci z roku 2008, foto Marcel Vančura, dostupné z WWW: http://stormencounter.com/2009_01_01.html (cit. 2010-06-23)

Cukrovar Ovčáry

Klára Linhartová, Národní zemědělské muzeum Praha

The Sugar Factory in Ovčáry

Príspevek je o historii cukrovaru v Ovčárech, který stál na panství Chotků, bývalých majitelů zámku Kačina. Cukrovar byl postaven roku 1836 a jeho sláva uhasla až v 90. letech 20. století. Pěstování cukrovky bylo lukrativní záležitostí a to obzvláště od prvního desetiletí 20. století, kdy na Kutnohorsku a Čáslavsku vznikly okresní jednoty řepářů, které velmi aktivně zasahovaly do vyjednávání o cenách mezi cukrovary a zemědělci dodávajícími cukrovku. Cukrovary tak měly stejný význam pro řepářskou oblast, jakou měla obilní skladiště pro obilnářskou oblast. V okolí zámku Kačina tak vznikla celá řada dalších cukrovarů.

This contribution is about the history of the Sugar Factory in Ovčáry, which stood on the Chotek's dominium, former owners of the Kačina castle. The Sugar Factory was built in 1836, and its fame faded out in 90's of the 20th century. Cultivation of sugar beet was lucrative business particularly from the first decade of the 20th century, when district associations of beet growers were established in the districts Kutná Hora and Čáslavsko, which very actively intervened in price negotiations between sugar factories and farmers who were supplying sugar beet. So sugar factories had the same importance for sugar beet area, as the grain storage for the grain growing area. So many other sugar factories were established in the vicinity of the Kacina Castle.

(Translated by E.H.)

V dějinách českého cukrovarnictví mělo Čáslavsko a Kutnohorsko již od počátku vynikající úlohu. V kutnohorském kraji tak byl postaven první cukrovar na zpracování řepy-cukrovky. Ještě před rokem 1800 byly v Čechách opakovány Achardovy pokusy,¹ to znamenalo použít cukrovou řepu k výrobě cukru. Poté byly pokusy prováděny po různu ještě několika jednotlivci, z nichž nejvíce vynikl inspektor panství Ludvík Fischer.²

1 NEUMANN, Karel Cyril, *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách. Období první 1787–1830*. Praha 1891.

2 Tamtéž.

Na jeho podnět postavil majitel velkostatku Žaky, hrabě z Pöttingu cukrovar v Žakách u Čáslavi. Ve velkém se v něm z řepy vyráběl cukr a sirob, tehdy nejužívanější sladidlo méně zámožných tříd. Vlastenecká hospodářská společnost v Praze Žacký cukrovar dokonce dávala pro jeho kvalitu za vzor nově zakládaným cukrovarům. Příklad Fischera nadchnul jeho vrstevníky tak, že následujícího roku byly postaveny další cukrovary v Čáslavi, Křeseticích, Kbelích a ve Žlebech.

V roce 1836 byl postaven cukrovar v Nových Dvorech za zámekem v těsném sousedství hospodářského dvora, odkud byl později přesídlen do Ovčár. V březnu 1835 navrhl kníže Bedřich Oettingen-Wallerstein hraběti Chotkovi, že vybuduje na jeho panství cukrovar, do něhož bude novodvorský velkostatek dodávat řepu a palivové dříví. Hrabě Jindřich Chotek z Chotkova a Vojnína byl majitel velkostatků Nové Dvory, Veltrusy, Bělušice a záhy se stal podporovatelem průmyslu cukrovarského. Byl prvním předsedou hospodářského Kutnohorského spolku po odloučení od krajské jednoty Čáslavské. Jako muž osvícený navazoval rád v Praze i na Kačíně osobní přátelské styky s českými vlastenci (např. Karlem Havlíčkem Borovským). Hrabě Oettingen-Wallerstein dal Chotkovi podmínku, aby se mimo přenechání místa, Novodvorský velkostatek zavázal 12 let dodávat každoročně 20–30 000 vídeňských centů řepy a 800–1.200 sáhů palivového dříví. Hraběti Chotkovi byli dobře známy výhody, které skýtalo pěstování řepy v té době. Hrabě Chotek si ale vymínil, aby po 3 letech mohl za příslušnou náhradu cukrovar sám převzít nebo se stát alespoň jeho spolumajitelem. Na zřízení cukrovaru navrhl zimní Novodvorskou jízďárnu, ale místo se ukázalo jako nevyhovující. Proto byl cukrovar postaven v létě 1836 při severozápadní části hospodářského dvora v Nových Dvorech.

Původní zařízení cukrovaru v Nových Dvorech jako i v jiných cukrovarech té doby, bylo velice primitivní, zdokonaleno bylo až mnohem později. Skládalo se z ruční pračky, z několika dřevěných struhadel a lisů, z čeřících kotlíků a z otevřených svařovacích pánví. Jako paliva se využívalo výhradně dříví, protože na panství ho byl dostatek. Celé zařízení cukrovaru bylo jen v několika malých místnostech. Zpracovávala se výhradně řepa, která se vypěstovala na panských pozemcích. Sklízelo se na dvorech Hlízov, Ovčáry a Svatý Mikuláš. Konečný výrobek – sirob se plnil do sudů a odvážel se vozem do Zbraslavi, kde se vyrábělo konzumní zboží. Doprava byla svízelná a vyžadovala mnoho času, zlepšení nastalo

až od roku 1845, kdy se začala využívat místní dráha a jezdilo se ze stanic Kolín a Záboří.³

Od roku 1848 byl prodloužen nájem cukrovaru na dalších 12 let ovdovělé kněžně M. Oettingen-Wallersteinové a bylo stanoveno, že po vypršení této lhůty bude na Chotkovi, zda cukrovaru prodlouží nájem nebo ho odkoupí se zařízením i zásobami. Lhůta ovšem dodržena nebyla a cukrovar převzal Kliment Bachofen z Echtu, v té době nájemce cukrovaru v Líbeznicích.

Od roku 1848 bylo zařízení cukrovaru postupně zdokonalováno. Před rokem 1850 byla do cukrovaru přidána železná kruhačka na řepu, byl zvětšen počet vřetenových lisů, postaven první parní bulierový kotel a ve struhárně vahadlový parní stroj. Krajina poskytovala dostatek kostí, které chudý lid sbíral a prodával do cukrovaru. Později přibyl ještě druhý parní kotel, další stroje a monžiky.⁴ Roční zpracování tak stoupl. Pěstování řepy nabývalo rostoucí obliby také u okolních rolníků.

Z jara roku 1860 převzal cukrovar novodvorský hrabě Rudolf Karel Chotek z Chotkova a Vojnína, nejstarší ze čtyř synů hraběte Jindřicha Chotka, který kráčel v otcových šlépějích. Dvacet pět let byl předsedou hospodářského spolku, delegátem zemědělské rady a prvním předsedou kuratoria. Jeho velkým úsilím bylo zřízení rolnické školy v Kutné Hoře v roce 1884. Rudolf Karel Chotek převzal cukrovar společně s hospodářským radou A. E. Kommersem.⁵ Oba byli také majiteli cukrovaru Úžického, který založili roku 1856 nedaleko od Veltrus. Od té doby byly osudy obou cukrovarů spojeny. Doba byla pro cukrovary velmi příznivá, domácí průmysl vítězně bojoval s koloniálním cukrem. Protože byl dostatek řepy, slibovali si majitelé rozšíření závodu a zavedením výroby konsumního zboží nejlepších výsledků. Kvůli nutnosti rozšířit cukrovar, začali hledat majitelé lepší prostory.⁶ V roce 1861 přestěhovali cukrovar do nově postavených budov v sousedství pivovaru, lihovaru

3 NOVÁK, Josef, *Dějiny cukrovaru Nové Dvory-Ovčáry*. Nové Dvory u Kutné Hory 1923.

4 Název monžik pochází z francouzského montejus a rozšířenější než ten český, což je šťávoťlak. Český název použil poprvé F. Knapp ve svém spisku „Praktické zápisky pro cukrovarníky“ v Praze v roce 1873.

5 DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979.

6 Tamtéž.

a mlýna na místě zrušeného ovčína. Ředitelem na stavbě nového cukrovaru byl jmenován F. Malatta. Transportování stávajícího zařízení cukrovaru v Nových Dvorech do Ovčár bylo obtížné. Lehčí součásti byly převezeny po nápravě, těžké věci byly posouvány po cestě na vzdálenost něco přes 1 km. Stavební náklady činily 41.500 zl., doplnění strojního zařízení si vyžádalo 60.000 zl.

První roky se v Ovčáreckém cukrovaru vyrábělo melisové zboží. Postup práce vypadal takto: řepa se nosila v košíčkách do pračky, odtud byla dopravena ručním výtahem do kruhačky. Řepová kaše se vybírala lopatami, pak po zabalení do plchet byla lisována. Vylisovaná drť byla dopravována do přístavku, z kterého byla vypouštěna do vozů a odvážena ke krmení. Řepová šťáva byla čištěna vápnem. K filtraci šťávy se používaly spodiové filtry. K odpařování vyčištěné šťávy sloužily dva stojaté Robertovy odpařovávky. K vaření cukroviny a sirobů sloužilo měděné vakuum. Cukrovina se z vakua vypouštěla do měděné pánve, nabírala se lžicemi a lila do forem. Po proběhnutí a odkapání sirobu se rozemlel obsah forem mlýnkem a plnil se do pytlů. Melasa byla dodávána do sousedního lihovaru. Oficiální název firmy byl: „*Továrna na cukr a líc v Nových Dvorech*“. V letech 1862–1870 byl ředitelem cukrovaru Jan Szalatnay,⁷ který byl zvolen také do správní rady právě založených rolnických cukrovarů v Kutné Hoře-Sedlci a Velimi.⁸

K dalším novotám patřila Frey-Jelínkova saturace,⁹ cukrovary v Ovčárech a Úzicích byly jedny z prvních, které zavedly epochální vynález Jelínkův. Saturace se prováděla v 5 nádobách. První pec byla přes 5 m vysoká, vápenec byl do ní vytahován v kbelících rumpálem. Nejdůležitějším pokrokem ale byla Robertova difúze, která byla zřízena roku 1876 místo dosavadního nepraktického lisování šťávy. Touto změnou se snížila reže výroby. Novou stanicí dodala strojírna Breitfeld & Daněk. Skládala se z pračky, řepního výtahu, z řezačky s příslušenstvím, 9 difuzérů, z 9 kalolisů a z elevatoru pro vyslazené řízky. Aby se mohla postavit difúze, tak bylo nutné jedno křídlo továrny zvýšit

7 DIVIŠ, Jan Vincenc, *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách*. Pardubice 1894.

8 NOVÁK, Josef, *Dějiny cukrovaru Nové Dvory-Ovčáry*. Nové Dvory u Kutné Hory 1923.

9 DIVIŠ, Jan Vincenc, *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách*. Pardubice 1894.

a v 1. poschodí umístit vodní rezervy. Na vyslazené řízky byl postaven řízkový most. V následujících letech byly difuzéry ještě několikrát vyměněny. Příčinou častých změn byl rakouský zdaňovací systém, kterým stát stále více zatěžoval cukrovarský průmysl.

V 80. letech 19. století byla na Novodvorské panství uvalena sekvestrační správa zásluhou dluhů Rudolfa Karla Chotka a cukrovar přešel roku 1883 do nájmu Úvěrní pozemkové banky, která mimo Ovčáry měla najaté ještě cukrovary Úžice, Cerhenice a Maleč. V názvu cukrovaru se objevila nová firma: *Cukrovar Nové Dvory-Ovčáry*. Banka do cukrovaru mnoho investovala a jejím velkým počinem pro cukrovar bylo postavení vlastní vlečky ze Sedlecké stanice v roce 1883, která byla 18 km dlouhá. První roky byla na kampaň zapůjčována lokomotiva ředitelstvím dráhy a mimo kampaň jezdily k hlavní trati cukrovarské potahy.

Roku 1884 ale stihla cukrovarský průmysl krize. Tehdy následkem světové nadprodukce, klesla cena cukru hluboko pod výrobní cenu. Úvěrní pozemková banka, která mimo Ovčáreckého cukrovaru byla podílníkem většího počtu cukrovarů, utrpěla ohromné ztráty a ocitla se v úpadku. Díky tomu se dostal Ovčárecký cukrovar do kritické situace, protože neměl dostatek peněz na provoz. Po dlouhých jednáních se řediteli Angerovi podařilo získat nějaké prostředky na výplaty úřednictva, dělnictva, na uhlí, dovozní, apod., a tak mohl cukrovar dokončit kampaň. Po skončení kampaně bylo však téměř veškeré úřednictvo a dělnictvo propuštěno. Trvání závodu se tak stalo na dohlednou dobu pochybné.¹⁰

Na radu ředitele Angera se odhodlal hrabě Rudolf Chotek pronajmout roku 1886 svůj cukrovar Marku Taussigovi, v té době nájemci Ovčáreckého pivovaru a pivovarů v Sedlci u Kutné Hory a v Medlešicích u Chrudimi. Marek Taussig záhy docílil stabilizace a prosperity závodu. Rád vyhledával všemožné styky, pracoval v dobrém s rolnictvem a přál dělnictvu. Postupným zvětšováním si Taussig získal velké zásluhy v rozkvětu cukrovaru. Marek Taussig zemřel v roce 1914 a cukrovar nadále vedli jeho tři synové až do roku 1917. Hned v prvních letech nového režimu bylo provedeno několik prospěšných změn. Roku 1887 bylo vykáčeno stromoví na továrním dvoře, kde byly postaveny tři řepní splavy a dvůr byl vydlážděn. Byla vyměněna malá difúzní baterie za devíti

¹⁰ NOVÁK, Josef, *Dějiny cukrovaru Nové Dvory-Ovčáry*. Nové Dvory u Kutné Hory 1923.

člennou baterii. Dále byl přeměněn dosavadní double-effet z Robertských těles na triple-effet s prvním ležatým aparátem dle Wellner-Jelínka. Od té doby se datují velmi dobré styky mezi Taussigem a Hanušem Jelínkem. V roce 1887 byla zvětšena kotelna o nový kotel. Aby v zásobování vody nebyl cukrovar odkázán jen na proměnlivý stav okolotekoucí strouhy, byl po vykácení lesa v roce 1888 zřízen u cukrovaru rybník o ploše 57 m². Nová hráz rybníka byla postavena stavitelem Čeňkem Dajbychem z Kutné Hory. Za Taussiga byla také věnována značná pozornost oboru semenářskému. Protože jakost řep neuspokojovala a nákup semene od cizích pěstitelů vyžadoval značný obnos, rozhodl se nájemce cukrovaru pěstovat semeno pro vlastní potřebu z jednotlivě vyzkoušených řep. Zkoušení se provádělo od druhé poloviny února do konce dubna v najatých dvorech Netřebi a Sedlci, kde byla řepa určená pro zkoušení. Po zavedení Herlesovy probíječky a lisu bylo denně vyzkoušeno až 7 000 kusů řep.¹¹

V roce 1889 byl správcem cukrovaru K. Doležal, který se však kvůli nemoci musel vzdát své funkce. V letech 1890–1895 byl technickým správcem cukrovaru Josef Krauz, otec profesora české vysoké školy technické Dr. Cyrila Krauze. Po odchodu z Ovčár působil ještě řadu let jako ředitel cukrovarů v Haliči a Bukovině. V roce 1890 byl navýšen počet difuserů na 11 a byla postavena 12 m vysoká vápenka, která se používala do roku 1921. Místo cezení šťávy přes spodium byla zavedena III. saturace. Zrušením nákladné práce se snížila reжіe a nabylo volného místa. Proto sem mohla být nastěhována kovárna, která byla na tehdejší dobu dokonale zařizena obráběcími stroji, vrtačkou a hoblovkou. Na základě úředního nařízení byly přistaveny k dosavadním malým usazovacím jamám ještě 4 velké jámy. Pro účel cukrovaru zakoupil M. Taussig od soukromého majitele rozsáhlý Francovský rybník u Třebešic s pilou a mlýnem.

Nájem cukrovaru po zesnulém Rudolfu Chotkovi (1. října 1894) přešel na nového majitele panství hraběte Emericha Chotka z Chotkova a Vojnína, což byl člověk ušlechtilé, umělecky založené povahy, byl velký lidumil, žil sám v ústraní velmi skromně a velkostatek uvedl do úplné finanční rovnováhy. Nájem cukrovaru byl na něj prodloužen na dalších 12 roků a bylo rozhodnuto ho co nejdůkladněji rekonstruovat. Mezi nejdůležitější změny patřila nová Wiesnerova pračka a kolo

11 Tamtéž.

na zvedání řepy do pračky. Hlavní budova byla za účelem dalších rekonstrukcí zbourána. V místě zrušené spodárny byla postavena nová budova, v jejímž přízemí byla umístěna hašenka s hasidlem, předělaným ze staré pračky a s čerpadlovou stanicí na vápenné mléko. V 1. poschodí této budovy byla kalolisová stanice. Pouze kotelna zůstala nezměněna. Na začátku října 1894 začaly hlavní zkoušky, které trvaly týden a konaly se za stálé přítomnosti Ing. Lexy a projektanta Ing. Nováka. Zjištěno bylo, že účelnost rekonstrukce, jejíž celkový náklad činil 250.000 zlatých, zvýšila denní zpracování řepy o 100 % a snížila náklady na uhlí o 40 %. Po této rekonstrukci byl cukrovar Ovčáry počítán mezi ty větší cukrovary v Čechách.¹²

Od roku 1896 byl správcem, později ředitelem cukrovaru Josef Čamperlík, který byl ve své funkci až do roku 1917. V té době byly v cukrovaru provedeny ještě mnohé změny, které v roce 1913 dosáhly dalšího zvýšení zpracování řepy. Bylo to v době, kdy sílil velký konkurenční boj a to zejména s cukrovary M. B. Teller v Kutné Hoře. Svým vlivem podporoval zmiňovaný Marek Taussig i projekt spojovací dráhy ze Sedlce do Záboří nad Labem, která mohla prospět i cukrovaru. Značná pozornost byla dávana otázce vod. Pro účel cukrovaru byl pronajat ještě Hološínský rybník u Hraběšína a Zbýšovský u Vlkanče. Rybníky tady spolu s Ovčáreckým, Francovským a Utopencem sloužily také k chovu ryb. Přes všechna opatření však nestačil k úplnému krytí spotřeby vody ani regulovaný přítok vody v suchém roce, jako byl rok 1911. Proto bylo nutné narychlo během kampaně zařadit obracení vody – voda od barometrických kondenzátorů byla po zchlazení znovu uváděna do manipulace. Během času byla také značně zdokonalována vagónová doprava. Cukrovar byl již majitelem 2 lokomotiv a 12 vagónů. Na dvoře byla zvětšena točna a byla postavena řízková kolej dlouhá 310 m, později ještě 160 m dlouhá kolej s vyhybkami do krechtů.

Roku 1899 bylo rekonstruováno elektrické zařízení dle projektu Ing. A. Dudy. Zároveň bylo pořízeno nové dynamo pro stejnosměrný proud od elektrotechnické akciové společnosti Kolben v Karlíně. Roku 1904 byl nahrazen hnací stoj pro dynamo parním strojem. Roku 1899 byla ještě dvakrát zvětšena kotelna, podle potřeby byla přistavěna a opatřena nouzovým východem. Zvýšená péče byla věnována otázce zadinové, kdy byla zavedena filtrace sirobů a vycukerňování bylo prováděno

12 Tamtéž.

pomocí Marešových míchadel. Z dalších změn byl ještě postaven výtah k vápence, Mickovo hasidlo, chatrná centrifuga byla nahrazena jinou, byla dána řetězová pumpa pro přivádění zadních cukrovin k centrifugám a parní stroj pro pohon strojnické dílny. Ze staveb je nutné zmínit postavení rozsáhlé budovy cukerného skladiště z roku 1902, které bylo spojeno ohnivzdornou chodbou s hlavní budovou. Za účelem této stavby se musely zrušit menší budovy a přimět velkostatek, aby podstoupil část pivovarského pozemku. Do vzniklého zadního dvora tak byla přemístěna tesařská dílna, chlév a skladiště olejů. V roce 1911 bylo přikoupeno ještě několik dalších strojů ze zrušeného cukrovaru v Záboří. V tom samém roce byly na továrním dvoře přistavěny dva nejvíce využívané kolejové splavy, kterým byl dán větší spád a světlost.

Poslední léta před vypršením nájmu firmy M. Taussig nebyly dány do cukrovaru již žádné investice. V následujících válečných kampaních bylo nutné překonat značné obtíže. Denní zpracování stále klesalo. Kromě špatné jakosti a nedostatku uhlí, olejů, vagonů, chyběl také nedostatek domácích zapracovaných sil, které zdaleka nemohly být nahrazeny cizími zajatci, u nichž nebyla fyzická zdatnost, ani chuť k práci. Vystřídali se tu Rusové, Srbové, Italové, evakuovaní Poláci a různé pracovní oddíly většinou složené z pracovně neschopných Němců. Výkonnost továrny utrpěla i rekvizicemi, při kterých bylo mnoho měděných součástí a mosazných trubek nahrazeno železnými. Podle nařízení byl surový cukr denaturován ke krmným účelům pro vojenskou správu. Pro potřebu vlastní ekonomie bylo vyráběno krmivo z otrub a melasy.¹³

Od 1. června 1917 přešel Ovčárecký cukrovar na popud centrálního ředitele Bohumila Peška, po úspěšném jednání s dědici Taussigovými a po periodě 35letého nájmu, opět do režie panství Novodvorského, jehož majitelem byl již od 12. května 1911 hrabě Quido Thun-Hohenstein, synovec hraběte Emericha Chotka a syn hraběnky Karoliny Chotkové, provdané Thunové. Firma cukrovaru od té doby zněla: *Cukrovar hr. Quida Thun-Hohensteina v Ovčárech*.¹⁴ Ředitelem cukrovaru byl jmenován Bohuslav Čermák, dosavadní správce cukrovaru rytíře Horského v Kolíně nad Labem. Ze staré správy byli převzati tito úředníci: pokladník Slavibor Jelínek, technický adjunkt Ing. Josef Novák.

13 Tamtéž.

14 CERMAN, Ivo, *Chotkové, příběh úřednické šlechty*. Praha 2008, s. 524–525. ISBN 978-80-7106-977-5.

Staří zaměstnanci, kteří byli plných 40let zaměstnáni v cukrovaru, byli vyznamenáni čestným diplomem (Josef Matoušek, Václav Tulinger, Antonín Vaníček, Václav Topinka, Josef Liška).

Novodvorský velkostatek převzal cukrovar v nepříznivé době, kdy byl podnik bez všech zásob uhlí, koksu, olejů, filtračních látek, apod. Ceny všech provozovacích potřeb a nevyhovující jakosti stouply. Nedostatek zapracovaných sil také dosáhl svého vrcholu. Kromě toho vyžadovala řada objektů přestavbu či opravu. Na továrním dvoře byly zasypány 3 povrchové splavy a byla postavena kůlna na stříkačku. Cukrovar zakoupil také sousední domek u okresní silnice pro zaměstnané úřednictvo, které většinou bydlelo ve vzdálenějších městech. Kampaň řepy byla roku 1917 oproti předchozímu roku téměř všude menší vlivem stupňovaného osevu chlebovín a zvýšeného pěstování zeleniny, ale také následkem nedostatku pracovních sil, potahů, hnojiv, apod. V době všeobecné nouze o potraviny se postaralo ředitelství cukrovaru o dostatečné množství mouky pro své zaměstnance a jejich rodiny, zároveň byl pečen chléb v pekárně, která byla postavena u cukrovaru. Občas byl lidem přenechán zbytek brambor, luštěnin, tuků, či masa. Stálou dodávkou mléka zmírněna nouze celých trpících rodin. V době úplného nedostatku uhlí vypomáhal cukrovar všem ze svých skromných zásob. Přes 20 otců od rodin bylo osvobozeno od vojenských povinností, kvůli zdůvodnění o nepostradatelnosti v cukrovaru.

Během těchto let poklesla řepní država, existenční podmínka. Začala vznikat obava, že Ovčárecký cukrovar, stejně tak jako jiné malé, nemoderní a rekonstrukce neschopné cukrovary, se dlouho neudrží a bude nutné zastavit jeho výrobu. O koupi cukrovaru se ucházel sousední cukrovar firmy M. B. Teller v Kutné Hoře, který zamýšlel výrobu koncentrovat do Kutné Hory a cukrovar v Ovčárech zavřít. S velkým neklidem tak hleděli do budoucnosti všichni zaměstnanci i majitel velkostatku Novodvorského. Po pádu cukrovarů na Kutnohorsku a Čáslavsku měl následovat i cukrovar v Ovčárech. Jeho zánikem by však byla zmenšena nákupní soutěž řepy a byla přenechána výhradní působnost malému počtu cukrovarů velkokapitalistických, jímž by řepové hospodářství celého kraje bylo monopolem.

Udržet Ovčárecký cukrovar se stalo nutným příkazem nejenom z hlediska národohospodářského, ale i sociálního. Jediným východiskem, aby cukrovar zůstal nadále svému okolí zachován, bylo nabídnout ho

rolnictvu. To se stalo počátkem roku 1919 prostřednictvím Moravské agrární a průmyslové banky, filiálky v Praze. Utvoření akciové společnosti Moravobankou se z počátku nesetkalo s velkým porozuměním a bylo proti němu bojováno. Na rostoucí vážnost situace v pravý čas upozornil v okresním odboru i v ústředí Československé jednoty řepařů v Praze bývalý agrární poslanec z nedaleké Svaté Kateřiny Josef Švejek. Ten s předními zástupci jednoty vzbudil mnohými schůzemi všeobecný zájem o záchranu cukrovaru v rukou rolnictva, takže byla jeho vedením v krátké době podepsána většina akcií rolnictvem, čímž získalo vedoucí vliv v cukrovaru. Problém velké řepní državy byl tak akcionováním cukrovaru v Ovčárech s povinnou dodávkou řepy dle stanov trvale vyřešen. Při slavnostní ustavující valné hromadě, která se konala 28. září 1921 v Nových Dvorech, byly přijaty stanovy, byla ustavena akciová společnost „Rolnický akciový cukrovar v Ovčárech“ a byl zvolen správní výbor a správní rada s předsedou Josefem Švejkem. Zvoleným správním orgánům byl svěřen čestný úkol, aby pečovali o rozkvet svépomocného závodu, podmíněný zdokonalením postupu výroby, zvýšením denního zpracování řepy a snížením celkové režie. Účelnými přestavbami a výměnou strojů měl být závod zmodernizován a měl být schopen existence i každé konkurence.¹⁵

Druhý obchodní rok Rolnického akciového cukrovaru v Ovčárech, který začal 1. července 1922 byl plný prací na částečné přestavbě továrny a výměně strojního zařízení. Celé řady vagónů přivážely denně stavební hmoty, součásti nových strojů a mnoho dalšího. Ve dnech 8. – 15. října 1922 se cukrovar zúčastnil hospodářsko-ovocnicko-zelinářské výstavy v Kutné Hoře. Vystavená byla kolekce výroby cukru a pomocných látek, která byla darována Rolnické škole v Kutné Hoře. Počátkem dubna 1923 nabídlo ředitelství Novodvorského velkostatku Ovčárecký pivovar a mlýn ke koupi, za výhodných podmínek. Správní rada i správní výbor doporučili valné hromadě obojí koupit a rozšířit tím prostory cukrovaru. Na počátku kampaně 1922/23 byly rozšířeny kancelářské místnosti, byla upravena zasedací síň správní rady a správního výboru. Sklizeň roku 1923 byla zakončena slovy: *„Kéž všichni naši přátelé akcionáři a dodavatelé vůbec s důvěrou a trpělivostí hledí budoucnosti vstříc! Se zadostiučiněním oceňujeme výsledek uplynulých dvou kampaní*

15 ŠVEJK, Josef, *Stručné dějiny českého řepařství a cukrovarství s ohledem na rolnické akciové cukrovary*. Nové Dvory.

ve svém rolnickém závodu a také celá veřejnost jistě plně uznává včasné pochopení národohospodářských úkolů doby – porolnicením cukrovaru v Ovčárech. “

Cukrovar přežil velkou hospodářskou krizi i druhou světovou válku a po roce 1948 byl znárodněn. Prosperoval i v letech socialismu a zdálo se, že se mu dobře povede i po jeho pádu. Koncem 90. let 20. století byl však vyhlášen konkurz, objekt několikrát změnil majitele, technologie byla prodána do šrotu a část budov byla zbourána. Dnes je zde již jen autovrakoviště.

Každý cukrovar měl svůj tzv. rajón, odkud do něj dodavatelé dodávali cukrovku. Hranice rajónů byly bedlivě z konkurenčních důvodů střeženy a cukrovary o rozšíření rajónů vedly tvrdé boje. Vzhledem k rajónům cukrovary ovlivňovaly podobu krajiny v širokém okolí, tj. i mimo svá sídla. Na Novodvorsku a Žehušicku ovlivnily vzhled krajiny nejvíce nejmohutnější a nejdéle existující cukrovary – v Ovčárech a ve Vrdech. Pěstování cukrovky bylo lukrativní záležitostí a to obzvláště od prvního desetiletí 20. století, kdy na Kutnohorsku a Časlavsku vznikly okresní jednoty řepařů. Které velmi aktivně zasahovaly do vyjednávání o cenách mezi cukrovary a zemědělci dodávajícími cukrovku. Jim se do značné míry podařilo přerozdělit míru zisku ve spravedlivější poměr mezi cukrovarníky a řepaře. Cukrovary měly hlavní zásluhu na tom, že každý ar půdy, na němž bylo možné pěstovat cukrovku, byl využit k jejímu pěstování a to na úkor luk, pastvin, rybníků i pěstování dalších plodin, které dávaly nižší míru zisku. Cukrovary tak měly stejný význam pro řepařskou oblast, jakou měla obilní skladiště pro obilnářskou oblast.

Seznam literatury a pramenů

CERMAN, Ivo, *Chotkové, příběh úřednické šlechty*. Praha 2008, s. 524–525 s. ISBN 978-80-7106-977-5.

DIVIŠ, Jan Vincenc, *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách*. Pardubice 1894.

DIVIŠ, Jan Vincenc, *Cukrovarnictví, výňatek z „kroniky práce“*. Praha.

DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979.

NEUMANN, Karel Cyril, *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického*

v Čechách. *Období první 1787–1830*. Praha 1891.

NOVÁK, Josef, *Dějiny cukrovaru Nové Dvory-Ovčáry*. Nové Dvory u Kutné Hory 1923.

ŠVEJK, Josef, *Stručné dějiny českého řepářství a cukrovarství s ohledem na rolnické akciové cukrovary*. Nové Dvory.

01/ Akcie Rolnického akciového cukrovaru, pivovaru a mlýnu v Ovčárech

02/ Ovčáry – areál cukrovaru a pivovaru, akvarel z jubilejního spisu k 100. výročí vlastnictví rodiny Chotků novodvorského panství, SOA Jubilejní kniha RA i. č. 2381

03/ Cukrovar Ovčáry z roku 1872 od jižní strany ze dvora

04/ Cukrovar Ovčáry z roku 1872 od severní strany ze silnice

Vývoj cukrovarnického průmyslu obrazem: ukázky z archivních fondů a sbírek Národního technického muzea

Hynek Stříteský, Zdeněk Vácha, Petra Váchová,
Národní technické muzeum

Development of the Sugar Industry in Pictures: Specimens from the Archive Funds and Collections of the National Technical Museum

In the Archives of the National Technical Museum (NTM) in Prague and of the Museum of Architecture and Civil Engineering of the NTM is deposited an array of iconic sources, outlining historical development of the sugar industry. Among the most important rank technical drawings, photographs, stocks and shares, and architectural drawings. The paper illustrates, through several examples, the possibilities of utilization of such sources in studying the industrial field mentioned. Thanks to those sources, we get to know the former technology and production methods, gradual progress in constructing various components of machinery, sugar symbolism, as well as possible contacts between the sugar makers and architects.

(Translated by I.J.)

Úvod

Prameny obrazové povahy poskytují cenné informace pro poznání naší minulosti, přesto většinou bývají využívány jen jako doprovodný ilustrativní materiál. Nejinak tomu je i při sledování dějin cukrovarnictví, proto cílem následujícího článku je ukázat, jakým způsobem mohou obrazové prameny přispět ke studiu historického vývoje zmíněného oboru.

Cukrovary, cukrovarnictví a Archiv Národního technického muzea (ukázky technických výkresů, fotografií, cenných papírů)

a) Technické výkresy

Většina technických výkresů uložených v A NTM je součástí registratur strojírenským firm, seznamují nás proto především se strojním vybavením českých a ojediněle také zahraničních cukrovarů. V tomto ohledu patří k nejvýznamnějším fondům A NTM technické registry strojíren Ruston & spol. (fond č. 18), Breitfeld & Evans (fond č. 19), První Českomoravská továrna na stroje v Libni (fond č. 4) a zejména technická registratura firmy Breitfeld & Daněk (fond č. 20). Z dalších fondů je pro dějiny cukrovarnického strojírenství velice přínosná pozůstalost Ing. Bedřicha Nedomy (fond č. 9), hlavního konstruktéra První Českomoravské továrny na stroje, která obsahuje desítky výkresů z jeho působení v tomto libeňském závodě. Zajímavé obrazové prameny skrývá rovněž Sbirka cukrovarnických archiválií (fond č. 147), kde jsou kromě výkresů strojního zařízení uloženy rovněž situační plány cukrovarů, diagramy, diplomy a v neposlední řadě i fotografie. Jednotliviny nalezneme také ve zlomku registry královehradecké strojírný Märky, Bromovský & Schulz (fond č. 213) a v dalších fondech.

Většina technických výkresů vzešlých z činnosti uvedených strojírenských firem se do Archivu NTM dostala záhy po jeho vzniku ve třicátých letech 20. století, když mu je do správy předalo tehdejší Technické museum československé, které získalo jejich převážnou část v letech 1913–1928 přímo z příslušných podnikových archivů.¹ Nejstarší z dotyčných výkresů pocházejí již z padesátých let 19. století a zachycují tak vývoj cukrovarnického strojírenství v jeho samém začátku. Rozhodující množství výkresů zobrazujících strojní zařízení cukrovarů však vzniklo v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století, tedy v době, kdy české cukrovarnictví, ovlivněné řadou převratných vynálezů, dospělo k tovární velkovýrobě. Uvedený proces postupoval ruku v ruce s výměnou strojového parku v našich i zahraničních cukrovaroch, neboť rozvoj cukrovarnické technologie je nemyslitelný bez úzké spolupráce se strojírenským průmyslem. Z toho také vyplývá hlavní význam strojírenských výkresů uložených v A NTM, kterým je jejich názorné

¹ Výjimku představují výkresy uložené ve fondu První Českomoravské továrny na stroje, které byly darovány v roce 1932 přímo tehdejšímu Archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce v ČSR.

přiblížení naznačených změn probíhajících ve zmíněné době.

Cukrovarnická strojní zařízení, která jsou na výkresech zachycena, můžeme rozdělit do dvou kategorií. První představují parní stroje a druhou specializovaná cukrovarnická zařízení. Pozornost nejdříve zaměříme na první uvedenou kategorii. Podobu jednoho z prvních parních strojů využívaných v českých cukrovarech známe prostřednictvím výkresu z roku 1850, zobrazujícího vahadlový parní stroj o šestnácti koňských silách, který byl umístěn v cukrovaru Odolena Voda /obr. 1/. Je třeba zmínit, že tento výkres představuje výjimku, neboť se nejedná o výkres dílenský, nýbrž školní, jenž byl zhotoven podle již existujícího stroje. Další výkres je z roku 1855 a zachycuje vertikální parní soustrojí o osmi koňských silách, které mělo pohánět čerpadla na vodu a vzduch v čelechovickém cukrovaru /obr. 2/. Parní stroje šedesátých let zastupují dva výkresy. Prvním je výkres ležatého parního stroje o výkonu 12 koňských sil (1863) pro cukrovar v Nových Dvorech /obr. 3/, druhý výkres zobrazuje vahadlový parní stroj s výkonem dvaceti koňských sil (1868), který byl vyroben pro přeloučský cukrovar /obr. 4/. Při detailnějším pohledu zjistíme, že se vlastně jedná o dva stroje spojené profilovým železem a společným hřídelem se setrvačником, přičemž vahadla jsou umístěna na ozdobných empírových sloupech. Strojírenské produkty, které byly určeny k vývozu, zastupuje vahadlový parní stroj pro ruský cukrovar Serebryniec z roku 1872 /obr. 5/. Jeho konstrukce byla provedena tak, že po obou stranách vahadel měl zavěšena dvě čerpadla na vodu a dvě na vzduch. Skupinu parních strojů uzavírá výkres z roku 1884, jenž zobrazuje jednoválcový vertikální parní stroj pohánějící v rohateckém cukrovaru dopravní vytahovací zařízení /obr. 6/.

Do druhé kategorie strojů, které české firmy cukrovarnickému průmyslu dodávaly, patří celá řada speciálních zařízení. V této souvislosti je třeba poznamenat, že v jejich produkci patřily naše strojírní po dlouhá léta ke světové špičce. Některé fáze výroby, resp. příslušná strojní zařízení, zachycují vybrané výkresy řazené s ohledem na postup práce v cukrovarech. Nejprve je zobrazen výkres pračky na řepu a lapače kamení pro cukrovar v Úvalech z roku 1876 /obr. 7/ a následně výkres řezačky řepy z roku 1866 /obr. 8/. Řepné řízky dále mohl zpracovávat lis zobrazený na výkresu z roku 1880 /obr. 9/, nebo difuzéry, které znázorňuje výkres difuzního sálu cukrovaru v Pečkách /obr. 10/. Další výkres zachycuje projekt na rekonstrukci saturace v cukrovaru Zvoleněves z roku 1881

/obr. 11/ a náš výběr ukázek strojního zařízení pro cukrovary zakončuje výkres odstředivky z roku 1861 /obr. 12/.

Určitou výjimku ve fondech strojírenských firem, které uschovává A NTM, představují projekty jednotlivých cukrovarských budov. Příkladem mohou být dva stavební plány z roku 1867, které ukazují cukrovar ve Smiřicích v předním pohledu, podélném i půdorysném řezu /obr. 13 a 14/. Tyto výkresy jsou pak cenným podkladem při sledování stavebního vývoje našich cukrovarů.

Z obecného hlediska lze konstatovat, že technické výkresy představují významný historický pramen, který nám pomáhá při studiu nejen dějin cukrovarnictví, ale také celkových dějin techniky. Již v úvodu byl zmíněn význam výkresů jako názorného zobrazení, které dokumentuje soudobý stav techniky. Když si navíc uvědomíme, že velká většina tehdy skutečně vyrobených strojů dnes již neexistuje, zvedne se hodnota zmíněných výkresů ještě výše. Dovolují nám totiž nahlédnout do praxe tehdejších konstruktérů. Je samozřejmé, že počet technických výkresů uchovaných do dnešních dnů není kompletní, ale vzhledem k jejich obsahové skladbě v rámci jednotlivých fondů můžeme tvrdit, že se jedná o víceméně reprezentativní výběr. A jelikož se z období šedesátých a sedmdesátých let 19. století registratury strojírenských závodů většinou zachovaly jen zlomkovitě, není ani náš dosavadní přehled o struktuře jejich produkce zdaleka úplný. Díky technickým výkresům uloženým v A NTM si tak můžeme rovněž doplnit znalosti o charakteru tehdejší strojírenské výroby. Výkresy například umožňují sledovat vývojové změny v konstrukci parních strojů, postupné zvyšování jejich výkonu a komparativním studiem všech výkresů můžeme také srovnávat produkci jednotlivých strojíren a sledovat přenos myšlenek i jejich „know-how“. Technické výkresy proto představují velmi cenný a dosud málo využívaný historický pramen.

b) Fotografie

Další skupinou obrazových pramenů k dějinám cukrovarnictví, které jsou uloženy v Národním technickém muzeu, jsou fotografie. V Archivu NTM lze nalézt k uvedenému tématu jednotlivé fotografie, jejich soubory i celá alba, jež zachycují exteriéry i interiéry cukrovarů, jednotlivá strojní zařízení, správní budovy či cukrovarské zaměstnance. Příkladem může album hradecké strojírný Märky, Bromovský & Schulz z roku 1896 se

souborem fotografií strojního zařízení instalovaného v cukrovarech Dřevohostice a Břeclav /obr. 15/. Snímky jednotlivých výrobků měly uvedenou strojírnou prezentovat a byly určitou formou propagace. K dalším vybraným fotografiím patří snímek cukrovaru Kropáčova Vrutice /obr. 16/ z přelomu 19. a 20. století a pohled do moderního provozu cukrovaru ve Vávrovicích u Opavy z roku 1955 /obr. 17/.

Velice cennou jednotlivinou je snímek trojitého odpařovacího tělesa Wellner-Jelínek z roku 1885 /obr. 18/, který byl vlastnoručně podepsán jedním z vynálezců a také slavným českým cukrovarníkem, Hugo Jelínkem. Náš výběr fotografií cukrovarnických strojů uzavírají snímky kalolisu z roku 1910 /obr. 19/.

c) Cenné papíry

Dalším archivním souborem, kde lze nalézt prameny k českému cukrovarnictví, je *Sbírka cenných papírů a platidel*.² Z počtu 191 zpracovaných inventárních jednotek se jich 43 (tj. skoro čtvrtina) týká teritoriálně českého cukrovarnictví.³ Kromě akcií vlastních cukrovarů jsou zde zachovány rovněž akcie společností, které s cukrem obchodovaly. Časově se jedná o období mezi roky 1865 a 1921 s důrazem na šedesátá a sedmdesátá léta 19. století.

Akcii cukrovarů je dochováno 33. Dvě patří rolnickým akciovým cukrovarům, šest akciovým cukrovarům, deset rolnickým spolkovým cukrovarům, dvanáct spolkovým cukrovarům a tři cukrovarům bez bližší specifikace. Z dochovaných typů akcií zní 29 na jméno (27 kusů z období 1865–1873, po jednom kuse z let 1893 a 1921) a pouze 4 na majitele (2 kusy z roku 1920, po jednom kuse z let 1889 a 1919). Místně se dochované akcie cukrovarů týkají 29 lokalit.⁴

Akcii obchodních společností je dochováno 10, z nichž 7 patří

2 *Archiv NTM*, fond 785 *Sbírka cenných papírů a platidel*.

3 Rozšíření této sbírky bylo podpořeno dary prof. Hanuše Karlíka a Josefa Podhory (1911), ing. Theodora Lustiga (1915), prof. Karla Andrlíka (1940), České společnosti pro průmysl cukerní (1944).

4 Beroun (1), Boušovice (1), Brandýs nad Labem (1), Cerekvice u Litomyšle (2), Cerhenice (1), České Budějovice (1), Český Brod (1), Domažlice (1), Dolní Bousov (1), Kroměříž (1), Kutná Hora (1), Libáň (1), Libice (1), Louny (3), Lužec (1), Mělník (1), Meziříčí (1), Močovice (1), Mochov (1), Obora (1), Opatovice (1), Ouvaly (1), Poděbrady (2), Rakovník (1), Štětí (1), Toušeň u Brandýsa nad Labem (1), Tupadly (1), Žatec (1), Zákolany (1).

České společnosti pro průmysl cukerní, 1 Akciové společnosti pro obchod a průmysl cukerní a 2 První české akciové společnosti pro rafinování cukru v Praze. Akcie znějí pouze na jméno majitele.

I když by bylo možné akcie z pramenovědného hlediska samozřejmě využít i mnoha dalšími způsoby,⁵ soustředí se následující text především na akcie jako na ikonografický pramen. Co se obrazového sdělení týče, lze na cenných papírech sledovat a analyzovat minimálně tři obrazově tématické okruhy (a jejich atributy): 1. zhotovitel akcie a technika provedení, 2. cukrovarnická symbolika, 3. znázornění vlastních cukrovarů.

Zhotovitel cukrovarnické akcie a technika provedení. Všechny ve sbírce dochované cukrovarnické cenné papíry byly vyhotoveny pomocí litografie. Nejčastějším zhotovitelem akcií byla firma polygrafického ústavu Farský Praha (16), dále V. Neubert Smíchov (2), O. Sandtner a spol. Praha (2) a Fr. Sudek Kolín (2). Dalších jedenáct výrobců je zhotovitelem jedné akcie⁶ a zhruba stejný počet autora uvedeného nemá.

S výrobou cenných papírů částečně souvisí i snaha o jejich jednoznačnou identifikaci a o zabránění případného falšování. Akcie musely být připraveny na: očíslování, zapsání do akciové knihy, podpisy funkcionářů, razítka, a v případě akcií znějících na jméno i k identifikaci vlastníků. Dalším bezpečnostním prvkem byla tzv. slepá pečeť, kterou na vydavatelem požadované a výrobcem připravené místo (bílý kruh) vyrazil vydavatel akcie. Tento bezpečnostní prvek je realizován u 32 cukrovarnických akcií.

Symbolika cukrovarnické akcie. Soubor cukrovarnických akcií vyniká v rámci sbírky cenných papírů asi nejbohatší symbolikou. Rovněž lze říci, že čím starší akcie je, tím bohatší symboliku obsahuje (akcie z doby tzv. první republiky jsou dochovány v zanedbatelné menšině

5 Lze sledovat například následující problémy: a) název podniku, resp. jeho změny; b) nominální hodnota akcií; c) kupony k akciím (na jakou dobu vystavovány); d) jazyk, resp. jazyky akcie; e) funkcionáři společnosti; f) informace o schvalování stanov v rámci státní správy (návod jak hledat další údaje o podnicích); g) připojení stanov či jiných závazných textů k akci; h) razítka (nostrifikace, uplatnění úpisovacího práva, kontrolní známky); ch) vyznačení zaplacení tax a poplatků; i) dodatečné texty (zápisy schůzí např. kvůli konkurzu); j) vlastníci akcií na jméno; k) převody akcií a jejich mechanismus.

6 F. Vuřka, H. Engel et Sohn Wien, F. Batovec Praha, Unie Praha, H. Fuchs Praha, F. Zdarřa, E. Starý a spol. Praha, Břeža-Winiker a spol., M. Wildner Praha, A. Vítek Praha, K. Pražák Praha.

a jsou od symboliky oproštěny).

Akcíe obsahují v první řadě *symboliku zemskou* /obr. 20, 21 a 32/: patrona sv. Václava, erby Čech/Království českého (českého lva), Čech a Moravy (českého lva a moravskou orlici) či Čech, Moravy a Slezska (českého lva, moravskou a slezskou orlici) včetně zobrazení koruny. Český lev je vždy korunován (v několika případech přímo korunou svatováclavskou).

Následuje *symbolika obce*, ve které cukrovar působí /obr. 22–24/: městský znak (Beroun, Domažlice, Louny), vyobrazení obce (Kutná Hora), zobrazení významného majitele města či panství (Poděbrady – král Jiří z Poděbrad) či jiných atributů místa (Kutná Hora – důl a horník).

Pokud lze v místních podmínkách akceptovat včelí úl jako symbol svornosti (vedle symbolu spořivosti a pilné práce), je možné na akciích vysledovat více či méně skrytou *symboliku národní* /obr. 32/. Úl lze nalézt společně se symbolikou zemědělskou či jako součást symboliky zemské.

Zemědělství jako první fáze výroby cukru je svojí *symbolikou* rovněž zastoupeno /obr. 25–27, 31 a 32/. Zde patří mezi nejčastější zobrazované motivy či atributy: cukrová řepa, zemědělec (často s pluhem), zemědělské nářadí (pluh, hrábě, kosa, srp, konev), obilnářství, sadařství, případně i chov ovcí.

Po sklizni cukrové řepy následuje vlastní výroba cukru v cukrovarech. Pro tuto fázi výroby lze na akciích nalézt *symboliku strojírenství a technologie výroby* /obr. 28 a 29/. Strojírenství je zastoupeno strojíkem, ozubeným kolem, nářadím (svěrák, kladivo, kovadlina, úhelník), částí cukrovarnického lisu či odstředivým regulátorem parního stroje. Technologii výroby zastupuje především destilační aparatura.

Vyrobený cukr byl distribuován ve formě homolí objevujících se jako symbol, a to především jako jeden z *atributů obchodu či exportu* /obr. 30–32/, jenž lze navíc považovat za alegorii úspěchu podnikání. Nejčastějším *motivem obchodu* je zobrazení římského boha Merkura s jeho atributy (okřídlená helma a Caduceus jako symbol síly přírody, vědění a víry) nebo pouze těchto atributů, dále účtů či účetních knih. Mezi *symboly (zámořského) exportu* patří loď či její části (kotva, lano, stožáry s plachtami), sudy, homole cukru, bedny či pytle. To vše často doprovázené námořníkem s dýmku. Marginálně se objevuje železnice. Na několika cenných papírech se rovněž objevuje i *roh hojnosti* (Cornu copiae) coby symbol prosperity a hojnosti /obr. 32/.

Cukrovarnická akcie jako zdroj informace o podobě budovy cukrovaru. Akcie lze využít i při studiu podoby vlastního cukrovaru, neboť často obsahují i zobrazení továrny (ve Sbírce cenných papírů a platidel ANTM v 18 případech).⁷ K vyobrazení cukrovarů na akciích je nutno přistupovat obezřetně, neboť může být pouze „ideální“ (zachycuje cukrovar jako typ budovy bez vazby na konkrétní stavbu), nebo může zobrazovat teprve plánovanou stavbu.

Vyobrazení může rovněž dokládat různé stavební fáze vývoje jednotlivých cukrovarů. Zde vzniká problém hlavně s datací vyobrazení, neboť časový úsek mezi zadáním výroby, výrobou akcie a jejím použitím mohl být velmi dlouhý a v době vydání cenného papíru tak již vůbec nemusel odrážet reálný stav stavby.

V neposlední řadě může vyobrazení dokládat podobu cukrovaru buď před jeho likvidací, která mohla nastat v důsledku živelné pohromy (např. požár), organizované demolice, nebo konverze objektu k jinému účelu používání (např. ubytovací zařízení, průmyslové zóny apod.).

Cukrovarníci a Muzeum architektury a stavitelství (výběr ze sbírek archivu architektury a stavitelství)

Muzeum architektury a stavitelství patří společně se sbírkou průmyslového designu v rámci Národního technického muzea jednoznačně k celkům, ve kterých je nejvýrazněji akcentováno propojení techniky s uměním. Archiválie dokumentující vývoj české architektury a stavitelství byly v Národním technickém muzeu sbírány od počátku jeho existence, systematická péče o ně však byla zahájena teprve v souvislosti se založením tzv. Archivu architektonické tvorby. Stalo se tomu tak v roce 1942 díky úsilí významného českého kunsthistorika Dr. Zdeňka Wirtha a architekta Ladislava Machoně. Aktuálně čítá tento unikátní soubor okolo 230 archivních fondů, mezi nimiž převažují osobní pozůstalosti významných českých architektů. Muzeum architektury, které soubor spravuje, poskytuje své fondy zahrnující plánovou, fotografickou i písemnou dokumentaci, ke studiu historikům dějin umění, studentům, architektům, pracovníkům památkové péče a ostatním badatelům.

⁷ Cerekvice u Litomyšle (1873), Cerhenice (1872), Dolní Bousov (1871), Domažlice (1872), Kutná Hora (1865), Libáň (1871), Louny (1893 a 1921), Libice u Poděbrad (1872), Mělník (1870), Meziříčí (1872), Močovice (1872), Opatovice (1871), Ouvaly (1872), Poděbrady (1869), Rakovník (1872), Štětí (1872), Zákolany (1872).

Následující pojednání, které je výsledkem sondáže do částečně po povodních 2002 rekonstruovaného archivu architektury a stavitelství, představuje jakousi výběrovou exkurzi po obrazových pramenech této sbírky pro badatele dějin cukrovarnictví.⁸

Cukrovarníky nalézáme jako stavebníky či stavební investory tří základních typů objektů – budov, objektů architektury sepulkrální a objektů architektury výstavní. Zatímco dokumentace vlastních objektů cukrovarů ve sbírkách archivu architektury a stavitelství příliš zastoupena není, v případě úředních budov je situace lepší. Hlavní architekt přestavby Svatovítského chrámu Kamil Hilbert navrhl v letech 1921–1922 ve stylu „opožděné moderny“ obytný a kancelářský dům Lounské akciové rafinerie cukru, který stojí v pražské Podskalské ulici (čp. 392/II). Jedná se o jednu z posledních Hilbertových novostaveb. Pro rodné Louny architekt navrhl více objektů, realizace je doložena v případě několika měšťanských domů a rekonstrukce kostelů sv. Mikuláše a Matky Boží /obr. 33/⁹

Řada architektonických projektů funkcionalisty Jana Gillara, autora interiérů obchodního domu Bílá labuť (1939) a komplexu tzv. francouzských škol v pražských Dejvicích (1934), zůstala nerealizována. Patří k nim i projekt výškové kancelářské budovy pro blíže neurčenou cukrovarnickou organizaci v Holešovicích z roku 1928, který je ve sbírkách AAS zastoupen několika snímky architektonického modelu /obr. 34/¹⁰

Mezi klienty významných architektů patřili i samotní reprezentanti cukrovarnického průmyslu. Ředitel přeloučského cukrovaru, neúnavný cukrovarnický publicista i propagátor a pozdější starosta města Přelouč Jan Vincenc Diviš, si nechal v letech 1905–1906 vystavět

8 Téměř všechny prezentované archiválie byly v roce 2002 v tehdejší sídle někdejšího Oddělení architektury a stavitelství v pražské Invalidovně zatopeny povodňovou vodou a následně zamrazeny. Fakt, že je dnes možné většinu materiálu studovat a pořizovat z něj digitální kopie, je výsledkem více než sedmiletého působení specializovaného vysoušecího pracoviště NTM.

9 Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství (dále jen MAS, AAS NTM), fond 16 Hilbert Kamil, položka (dále jen pol.) 48; VLČEK, Pavel a kol., *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004, ISBN 80-200-0969-8, s. 234–235; CARVANOVÁ, Marie, Čp. 392/II. In: BAŤKOVÁ, Růžena a kol., *Umělecké památky Prahy – Nové Město a Vyšehrad*, Praha 1998, ISBN 80-200-0627-3, s. 315.

10 MAS, AAS NTM, fond 132 Gillar Jan, pol. 275.

vilu podle návrhu profesora pražské techniky Rudolfa Kříženeckého. Reprezentativní rodinný dům inspirovaný architekturou novobarokního Michnova letohrádku na pražském Novém Městě zvaného Amerika (od K. I. Dienzenhofera), na jehož úpravách se Kříženecký podílel, vznikal souběžně s dokončováním evangelického kostela, který rovněž architekt projektoval pro město Přelouč /obr. 35/.¹¹

Jako jeden z nejnovějších zámků v Čechách bývá označována vila, kterou si podle návrhu předního představitele české moderny Jana Kotěry z roku 1911 nechala v Ratboři vystavět zámožná cukrovarnická rodina Mandelíků z Kolína. Objekt projektovaný pro bratry Ervína a Ottu Mandelíkovy, který svým vnějším vzhledem (kupole na domě je vyzdobena sochami Génia hmoty a Génia ducha od Jana Štursy) připomíná menší šlechtická sídla, je z hlediska interiérového uspořádání spíše symetricky řešenou dvojvilou. V nedávné minulosti byla budova citlivě rekonstruována a adaptována. Nyní v ní sídlí luxusní hotel Chateau Kotěra /obr. 36/.¹² Bez zajímavosti jistě není ani skutečnost, že se starší návrh (zr. 1910) na vilu, patrně pro stejnou rodinu, zachoval rovněž v pozůstalosti architekta Bohumila Hübschmannna /obr. 37/.¹³ V letech 1913–1914 byl pro třetího ze synů Bernarda Mandelíka, Roberta, opět podle plánů Jana Kotěry citlivě upraven také starý barokní zámek v Ratboři. Jan Kotěra zde provedl originální a přitom citlivou adaptaci interiéru a exteriér budovy obohatil především ve východní části prosklenou verandou /obr. 38/.¹⁴ O něco starší, z roku 1904, jsou Kotěrovy nerealizované návrhy vily pro významnou pražskou podnikatelskou rodinu Elbogenů. Siegfried Elbogen byl zakladatelem cukerní rafinerie v Krásném Březně

11 Objekt fungoval dlouhou dobu jako muzeum, dnes slouží potřebám pečovatelských služeb Českobratrské cirkve. (MAS, AAS NTM, fond 24 Kříženecký Rudolf, pol. 35; VLČEK, Pavel, c. d., s. 347–348; HOLLMANN, František, Dojde k likvidaci architektonického skvostu města Přelouče „Divišovy vily“? *Přeloučský rošt*, 2007, č. 4 (duben), s. 22.)

12 MAS, AAS NTM, fond 21 Kotěra Jan, pol. č. 100; VLČEK, Pavel, c. d., s. 392–393; ŠLAPETA, Vladimír a kol., *Jan Kotěra 1871–1923. Zakladatel moderní české architektury*. Praha 2001, ISBN 80-86217-46-9 a 80-86339-08-4, s. 203–204; POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech*, sv. 3. Praha 1980, s. 222.

13 MAS, AAS NTM, fond 102 Hübschmann Bohumil, pol. č. 25.

14 MAS, AAS NTM, fond 21 Kotěra Jan, pol. č. 108; FIALA, Zdeněk a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Východní Čechy*. Praha 1989, s. 414.

a rodina měla také významné zastoupení v rafinerii v Pečkách /obr. 39/.¹⁵

V letech 1919–1922 byla v rámci modernizace původně thunovského cukrovaru v Cholticích, nově náležejícího k právě vzniklé cukrovarnické agentii se sídlem v Pardubicích (1917), vedle adaptačních prací na budově realizována také výstavba kolonie obytných domů pro cukrovarnické úředníky. Ředitel cukrovaru Wagner se na doporučení autora projektu architekta Ladislava Machoně rozhodl pro variantu skupiny samostatných jednotně řešených vil /obr. 40/.¹⁶

Cukrovarnická honorace nezanedbávala reprezentaci ani v oblasti posledních věcí člověka. Tady se opět vracíme k rodinám Mandelíků a Elbogenů a především k architektu Janu Kotěrovi. Hrobka rodiny Elbogenů z roku 1901 patří společně s dalšími židovskými náhrobky ve Strašnicích do počátečního období v Kotěrově sepulkrální tvorbě. Jedinou dekorací monumentální hrobky z černého mramoru a žluté žuly je ozdobné kování vstupní mříže od pražského uměleckého zámečnicka Emila Klingensteina /obr. 41/.¹⁷ Naopak náhrobek tragicky zahynulého Arnošta Mandelíka (bratra výše uvedených Otty a Ervína) na židovském hřbitově v Kolíně z roku 1915 značně vybočuje od obvyklé výrazově střídme podoby židovského náhrobku, především přítomností figurální plastiky od Jana Štursy /obr. 42/.¹⁸

O tom, že cukrovarnictví mělo své stálé místo na velkých průmyslových výstavách, netřeba hovořit. Pro výstavu Obchodní a živnostenské komory v Praze v roce 1908 vypracoval návrh na pavilon významného cukrovarníka Bernarda Mandelíka architekt Bohumil Hübschmann, který byl rovněž autorem pavilonu akciové společnosti na výrobu orientálních cukrovinek Františka Maršnera ve tvaru stylizované cukrové homole /obr. 43 a 44/.¹⁹

15 MAS, AAS NTM, fond 21 Kotěra Jan, pol. č. 44.

16 Situační plán a fotografie vil byly publikovány v časopise *Styl* 1921/22, roč. II (VII), s. 108 a tabulka č. LXXV; MAS, AAS NTM, fond 26 Machoň Ladislav, pol. č. 63 a 122; Mašková L.: Wagner a spol., cukrovar Choltice. Dostupný z WWW: <http://registr.cvut.cz> [cit. 2010-03-02]. Registr VCPD ČVUT, V000041.

17 MAS, AAS NTM, fond 21 Kotěra Jan, pol. č. 23; ŠLAPETA, Vladimír a kol., c. d., s. 306 a 309–311.

18 MAS, AAS NTM, fond 21 Kotěra Jan, pol. č. 118; ŠLAPETA, Vladimír a kol., c. d., s. 318–319.

19 MAS, AAS NTM, fond 102 Hübschmann Bohumil, pol. č. 17.

Závěr

Obrazové prameny k dějinám českého cukrovarnictví, které jsou uloženy ve fondech a sbírkách Archivu NTM a Muzea architektury a stavitelství NTM, mají pro studium tohoto průmyslového odvětví několikerý význam. Dokládají různé konstrukce jednotlivých strojních zařízení, přibližují stavební vývoj cukrovarů, cukrovarnickou symboliku či možné kontakty mezi cukrovarníky a architekty.

Seznam literatury a pramenů

CARVANOVÁ, Marie, Čp. 392/II. In: BAŤKOVÁ, Růžena a kol., *Umělecké památky Prahy – Nové Město a Vyšehrad*, Praha 1998, ISBN 80-200-0627-3.

FIALA, Zdeněk a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Východní Čechy*. Praha 1989.

HOLLMANN, František, Dojde k likvidaci architektonického skvostu města Přelouče „Divišovy vily“? *Přeloučský rošt*, 2007, č. 4 (duben).

MAŠKOVÁ, Linda, *Wagner a spol., cukrovar Choltice*. Dostupný z WWW: <http://registr.cvut.cz> [cit. 2010-03-02]. Registr VCPD ČVUT, V000041.

ŠLAPETA, Vladimír a kol., *Jan Kotěra 1871–1923. Zakladatel moderní české architektury*. Praha 2001, ISBN 80-86217-46-9 a 80-86339-08-4.

POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech*, sv. 3. Praha 1980. *Styl 1921/22*, roč. II (VII).

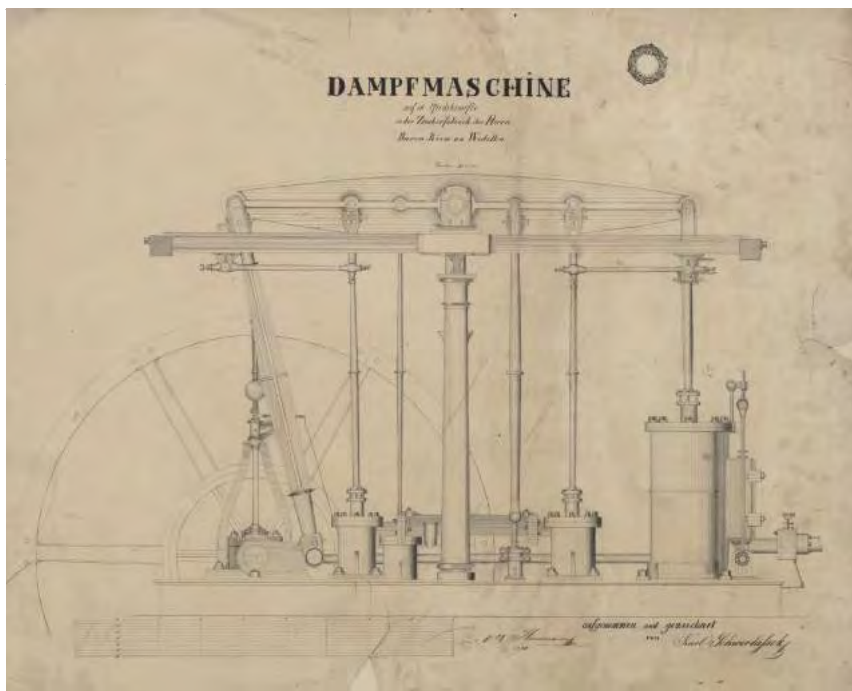
VLČEK, Pavel a kol., *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004, ISBN 80-200-0969-8.

Archiv Národního technického muzea, fond 785 Sbírká cenných papírů a platidel.

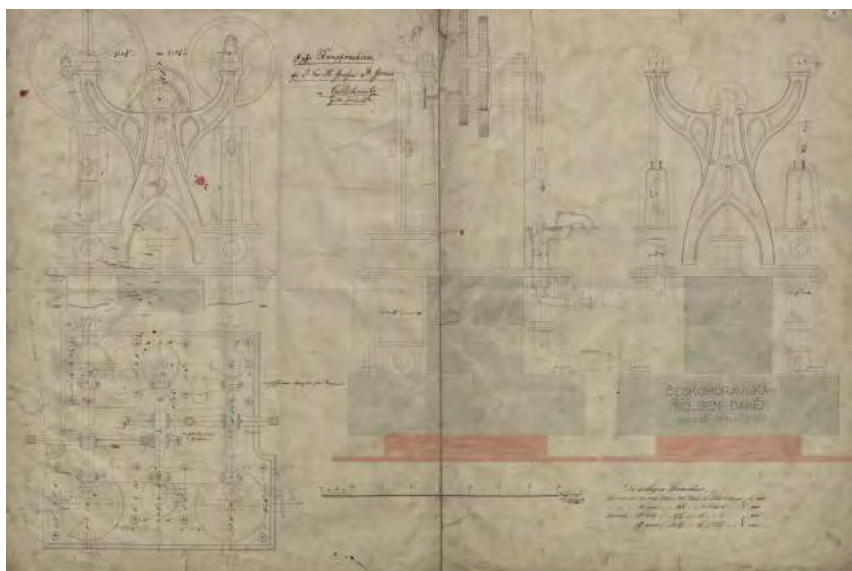
Národní technické muzeum, Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond 16 Hilbert Kamil, položka 48.

Národní technické muzeum, Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond 21 Kotěra Jan, položka 23, 44, 100, 108 a 118.

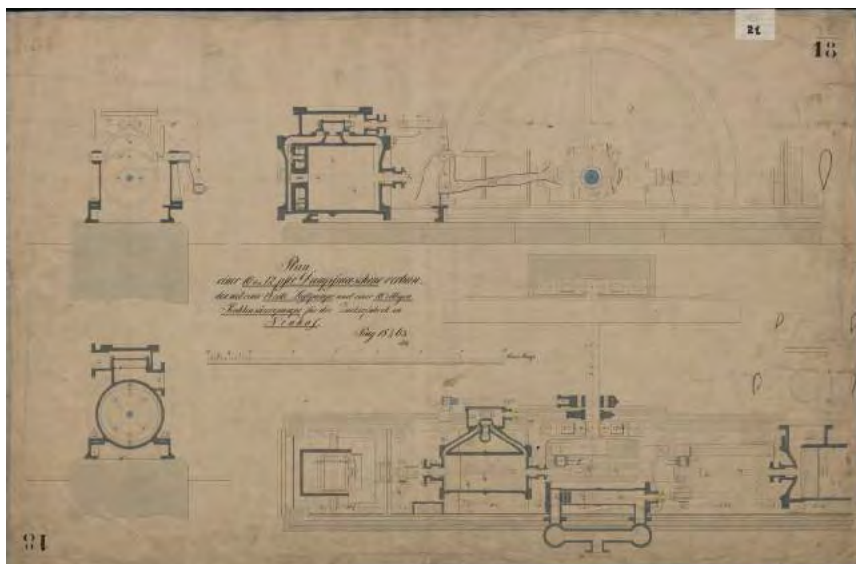
Národní technické muzeum, Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond 24 Kříženecký Rudolf, položka 35.

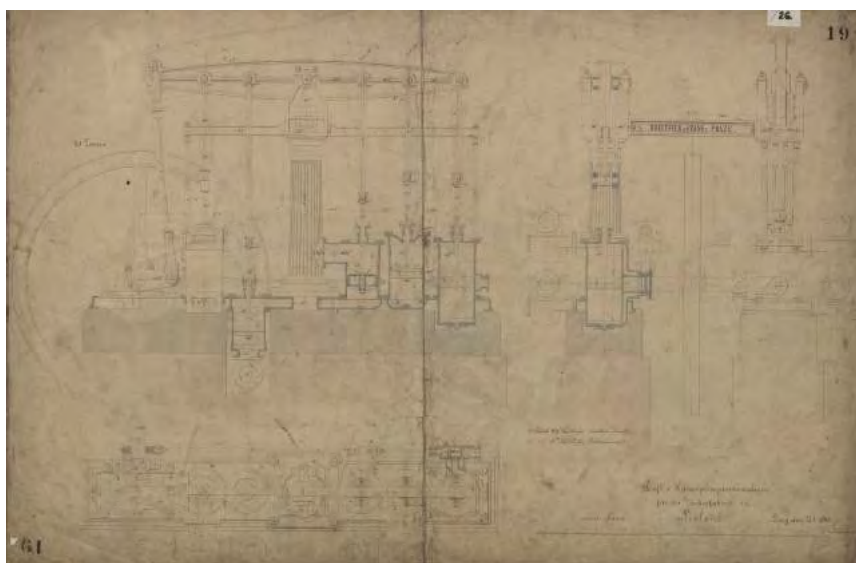
1/ Vahadlový parní stroj o šestnácti koňských silách používaný v cukrovaru Odolena Voda, 1850, Archiv Národního technického muzea

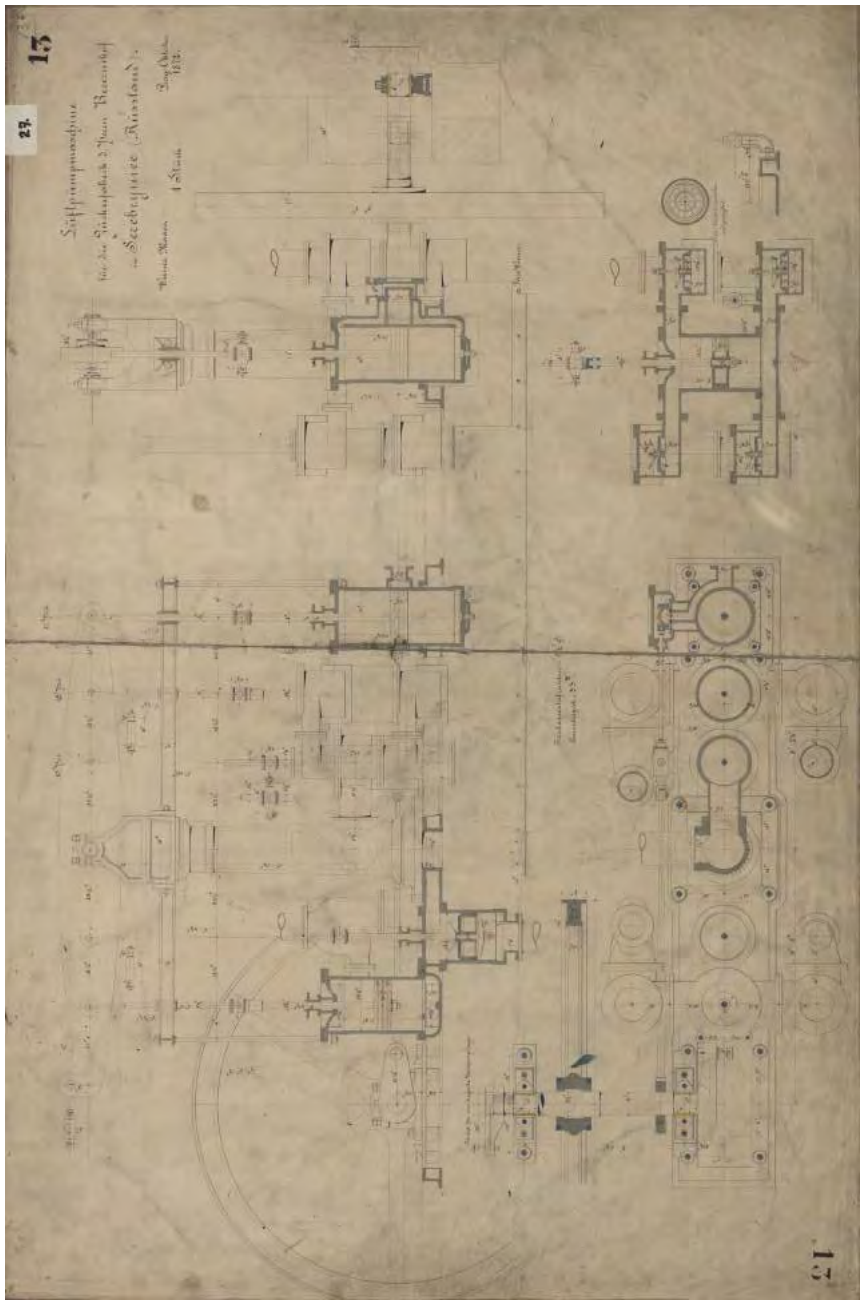
2/ Vertikální parní soustrojí o osmi koňských silách pro cukrovar Čelechovice, 1855, Archiv Národního technického muzea

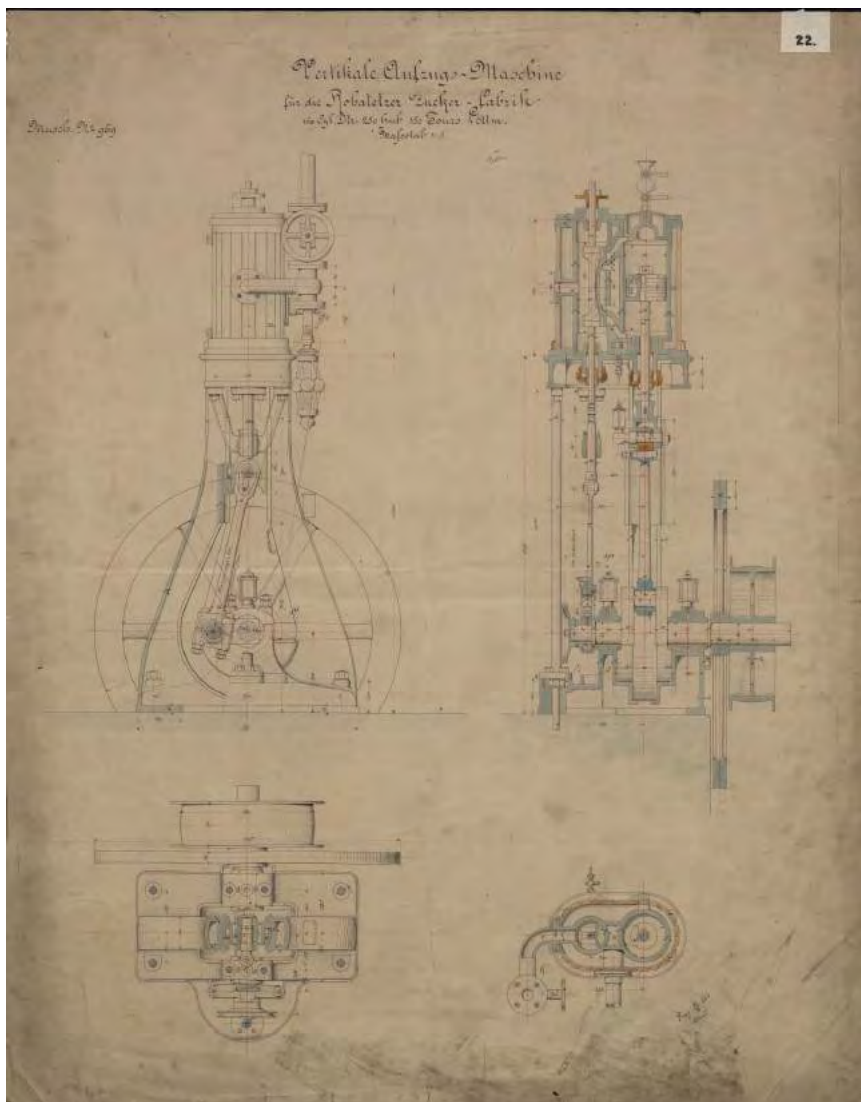
3/ Ležatý parní stroj o výkonu dvanáct koňských sil pro cukrovar v Nových Dvorech, 1863, Archiv Národního technického muzea

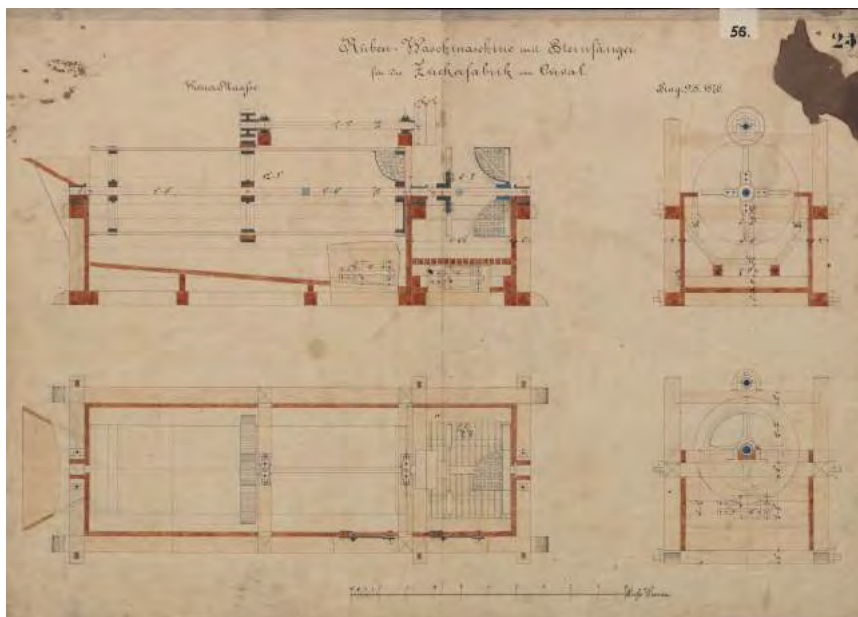
4/ Vahadlový parní stroj s výkonem dvaceti koňských sil pro cukrovar Přelouč, 1868, Archiv Národního technického muzea

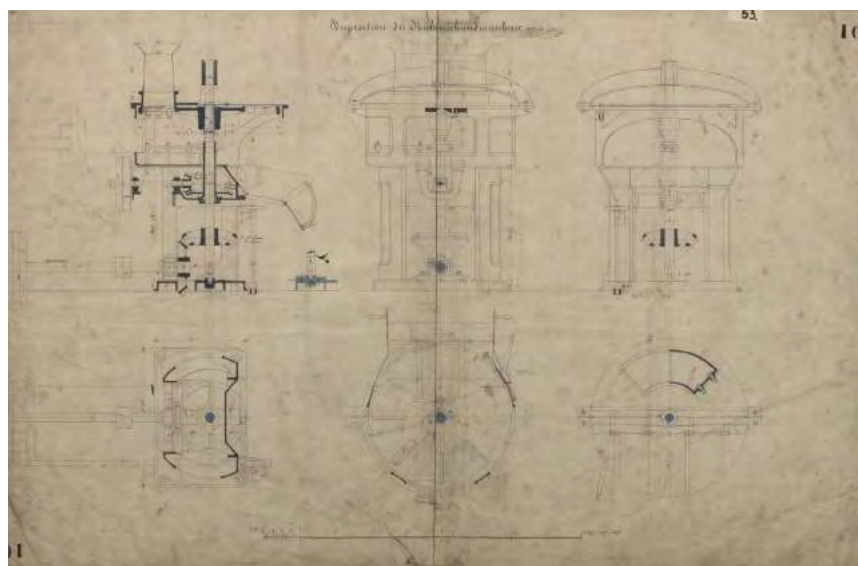
5/ Vahadlový parní stroj pro ruský cukrovar Serebryniec, 1872, Archiv Národního technického muzea

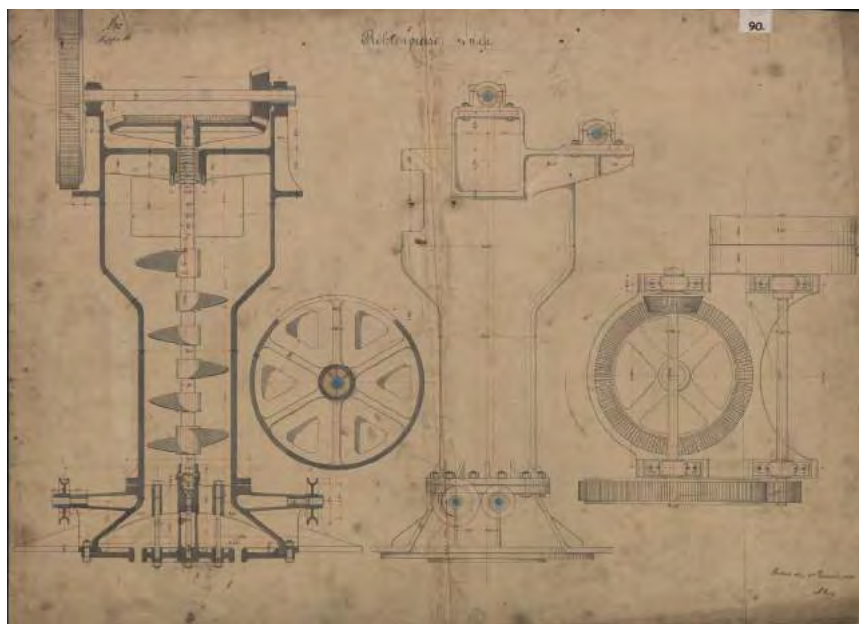
6/ Jednoválcový vertikální parní stroj pro cukrovar Rohatec, 1884, Archiv Národního technického muzea

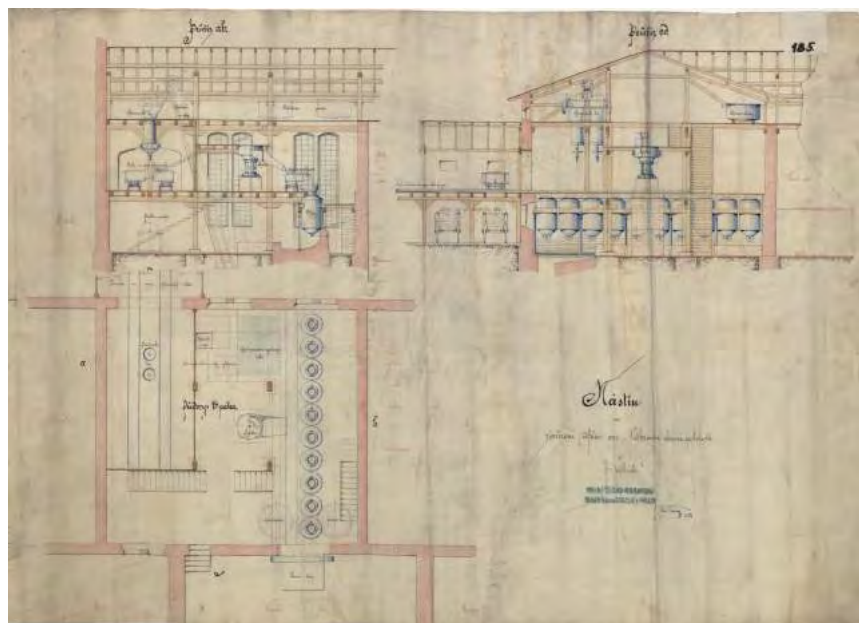
7/ Pračka na řepu a lapač kamení pro cukrovar v Úvalech, 1876, Archiv Národního technického muzea

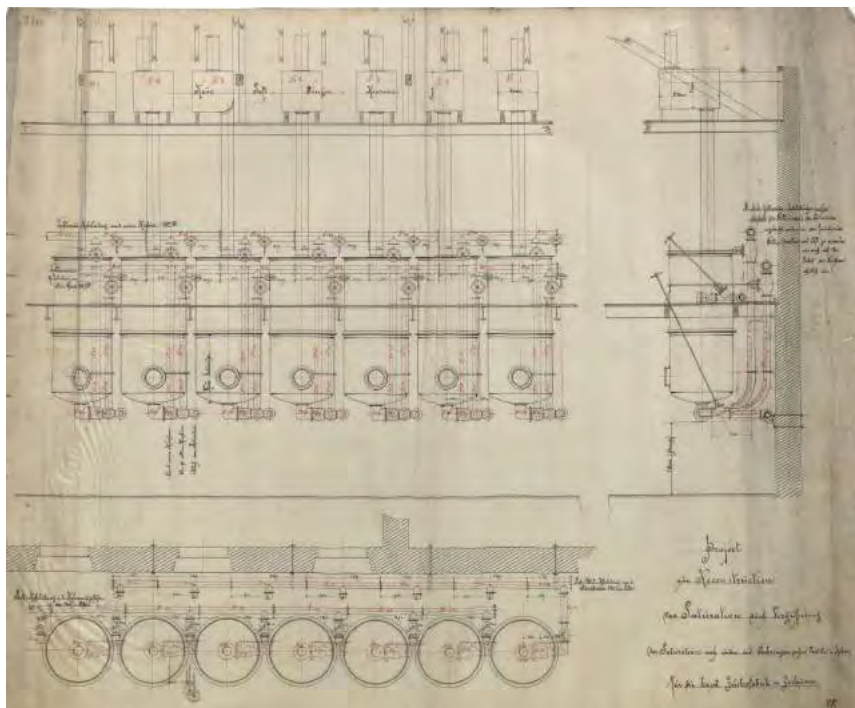
8/ Řezačky řepy, 1866, Archiv Národního technického muzea

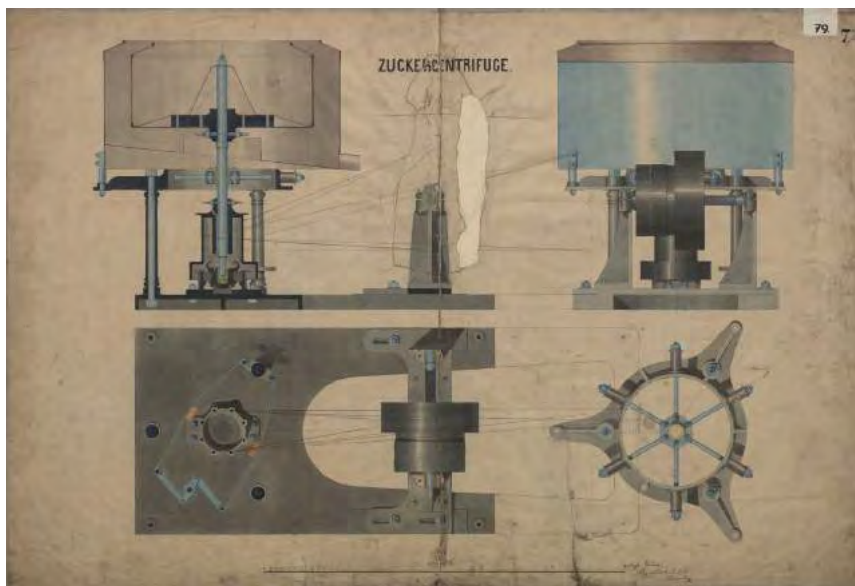
9/ Lis na řepu, 1880, Archiv Národního technického muzea

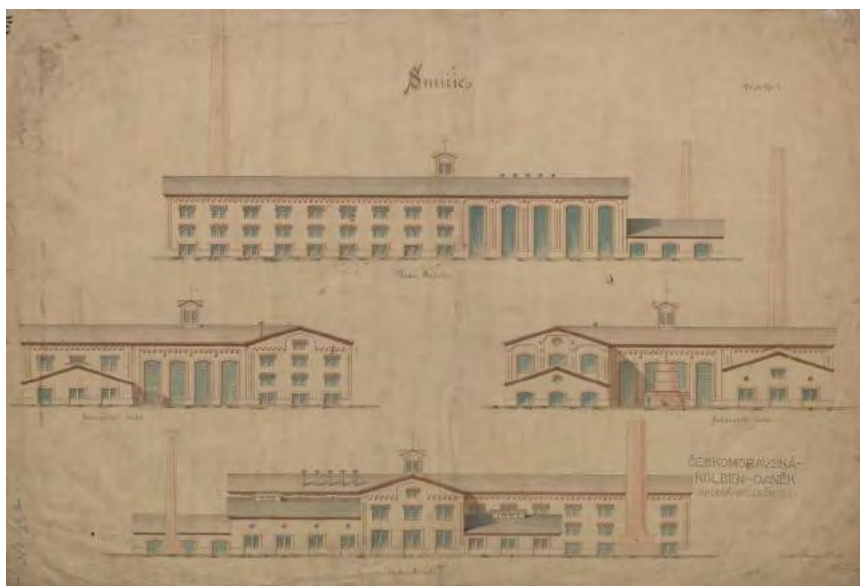
10/ Difúzní sál cukrovaru v Pečkách, 1873, Archiv Národního technického muzea

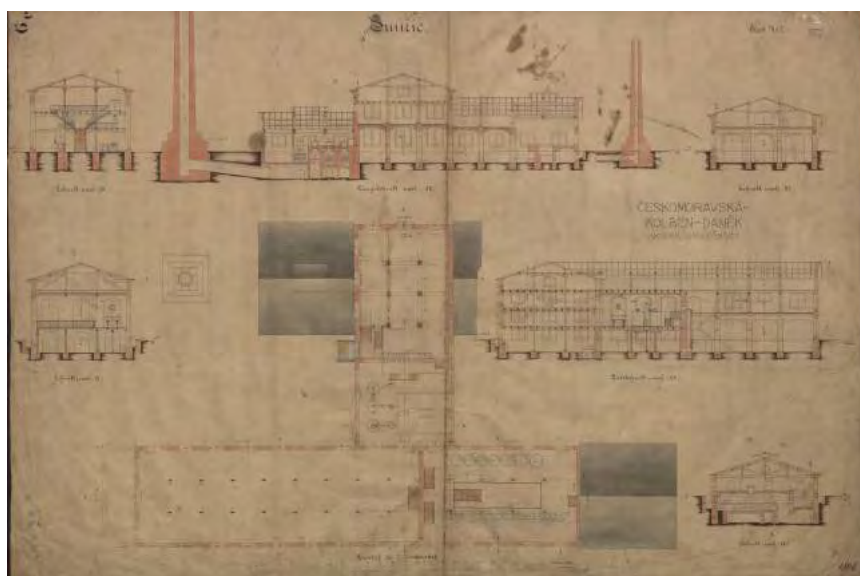
11/ Projekt na rekonstrukciu saturácie v cukrovare Zvolenčves, 1881, Archiv Národného technického múzea

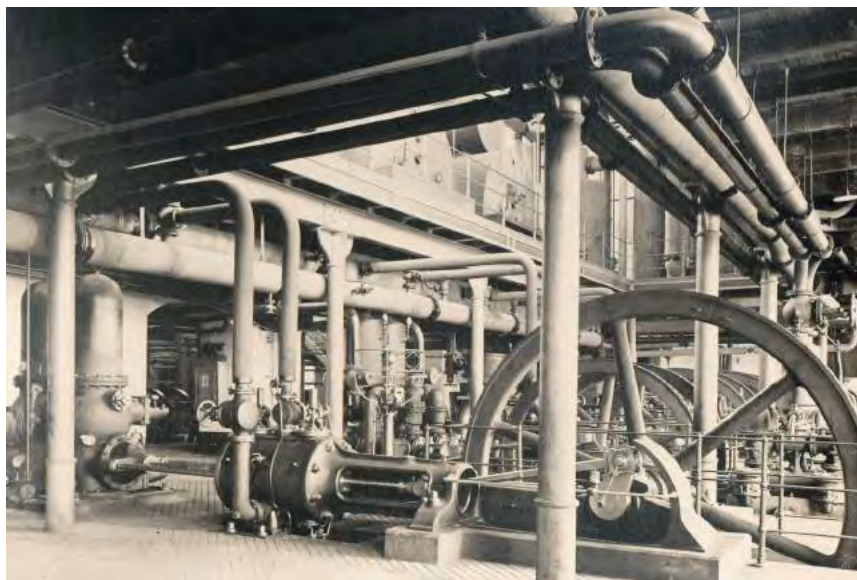
12/ Odstředivka, 1861, Archiv Národného technického múzea

13/ Cukrovar ve Smiřicích, 1867, Archiv Národního technického muzea

14/ Cukrovar ve Smiřicích podélném a půdorysném řezu, 1867, Archiv Národního technického muzea

15/ Strojovna cukrovaru v Břeclavi, konec 19. století, Archiv Národního technického muzea

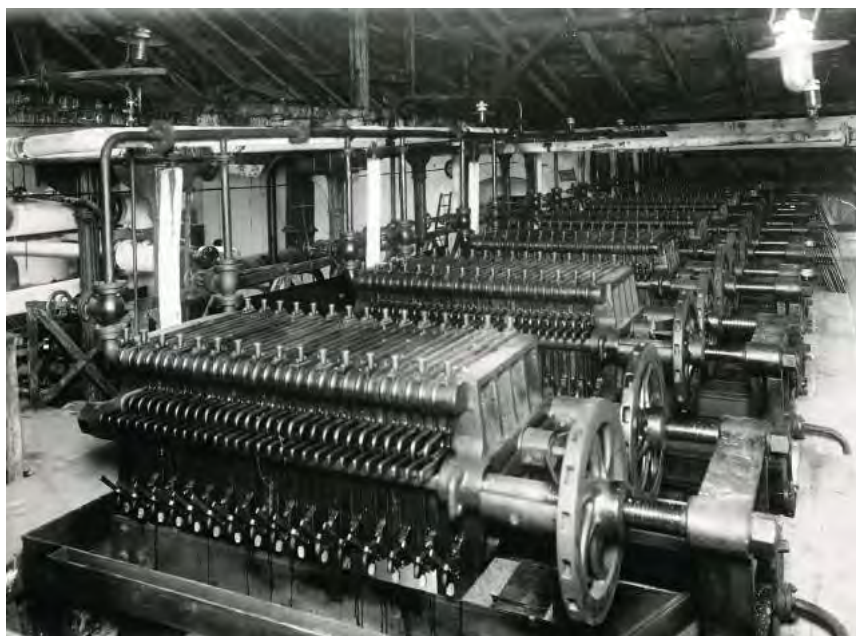
16/ Cukrovar Kropáčova Vrutice, přelom 19. a 20. století, Archiv Národního technického muzea

17/ Cukrovar Vávrovice u Opavy, 1955, Archiv Národního technického muzea

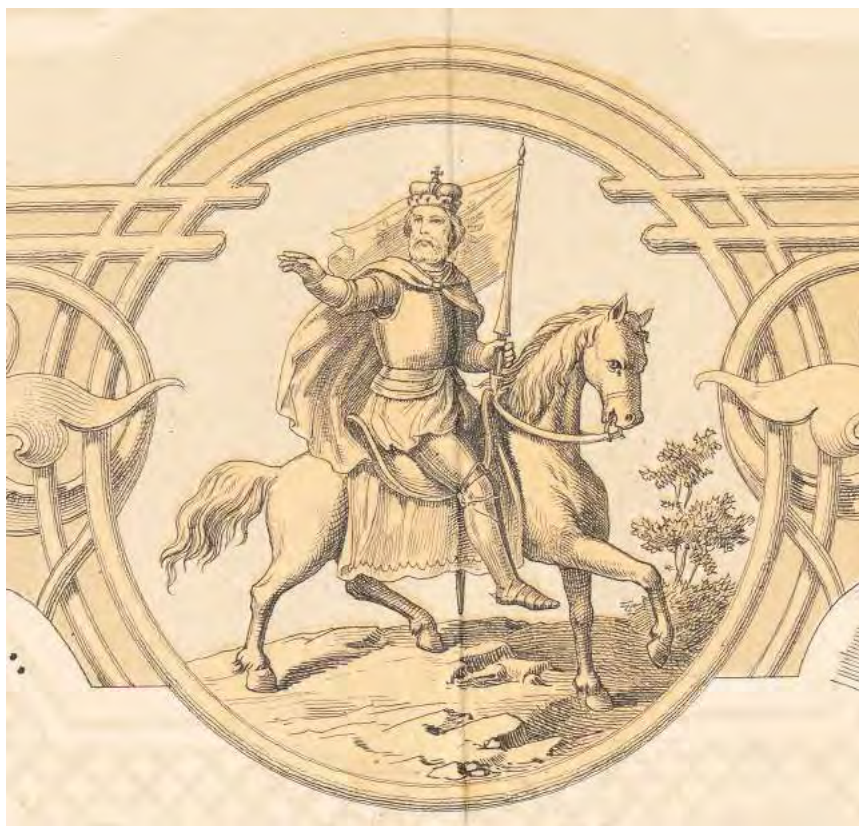
18/ Trojité odpařovací těleso Wellner-Jelínek, 1885, Archiv Národního technického muzea

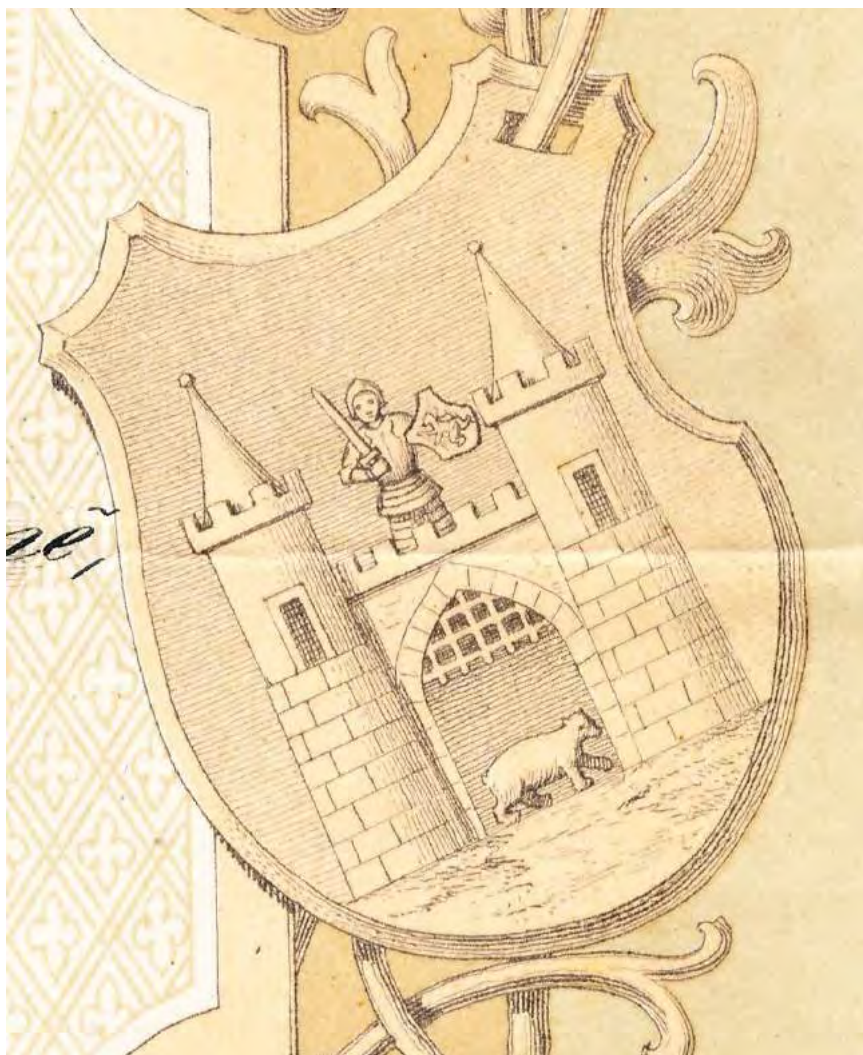
19/ Kalolís v cukrovaru Neštětice, 1910, Archiv Národního technického muzea

20/ Akcie cukrovaru Louny: symbolika zemská—erby Čech, Moravy a Slezska včetně svatováclavské koruny, Archiv Národního technického muzea

21/ Akcie cukrovaru Zákolany: symbolika zemská – sv. Václav, Archiv Národního technického muzea

22/ Akcie cukrovaru Beroun: symbolika městská – erb města Berouna, Archiv Národního technického muzea

23/ Akcie cukrovaru Poděbrady: symbolika městská – Jiří z Poděbrad, Archiv Národního technického muzea

24/ Akcie cukrovaru Kutná Hora: symbolika městská – zobrazení Kutné Hory, Archiv Národního technického muzea

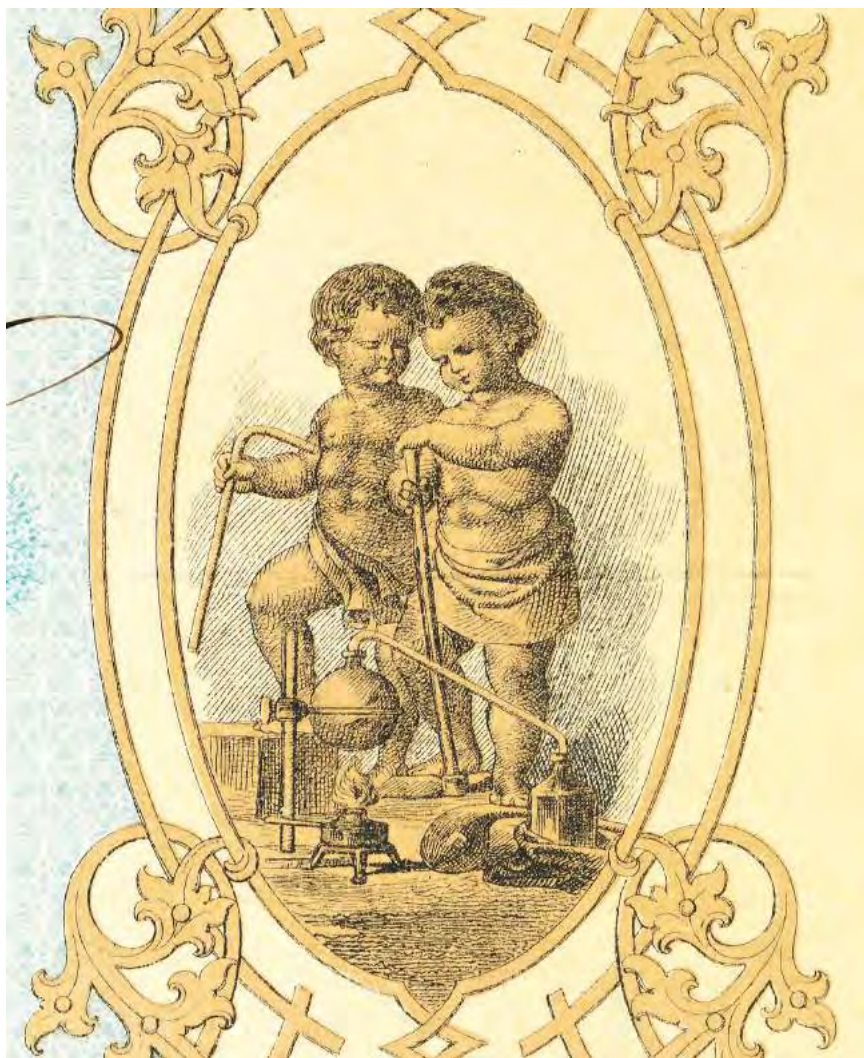
25/ Akcie cukrovaru Dolní Bousov: symbolika zemědělství – plodiny a hospodářské nářadí, Archiv Národního technického muzea

26/ Akcie cukrovaru Kutná Hora: symbolika zemědělství – pastva dobytka, Archiv Národního technického muzea

27/ Akcie cukrovaru Louny: symbolika zemědělství – hospodář s plodinami a hospodářským nářadím, Archiv Národního technického muzea

28/ Akcie cukrovaru Mochov: symbolika strojírenství a technologie výroby – destilační aparatura, Archiv Národního technického muzea

29/ Akcie cukrovaru Bousovice: symbolika strojírenství a technologie výroby – nářadí, Archiv Národního technického muzea

30/ Akcie cukrovaru Louny: symbolika obchodu (exportu) – námořník s kotvou, homole cukru, Archiv Národního technického muzea

31/ Akcie cukrovaru Úvaly: symbolika zemědělství a obchodu – zobrazení cukrovaru, plodin, hospodářských strojů, účetní/písačky, římského boha obchodu Merkura, železnice a exportního zboží, Archiv Národního technického muzea

32/ Akcie cukrovaru Český Brod: symbolika zemská, národní, zemědělství a obchodu – zobrazení českého lva, včelího úlu, boha obchodu Merkura, exportního zboží, zemědělské plodiny, snad bohyně úrody Ceres, železnice, lodě a rohu hojnosti, Archiv Národního technického muzea

33/ Putti, detail z návrhu výzdoby interiéru obytného a kancelářského domu Lounské akciové rafinerie cukru od Kamila Hilberta, 1921–1922, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

34/ Model návrhu kancelářské budovy pro cukerní průmysl v Praze-Holešovicích od Jana Gillara, 1928, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

35/ Perspektiva vily pro Jana Vincence Diviše v Přebouči podle návrhu arch. Rudolfa Kříženeckého, 1905–1906, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

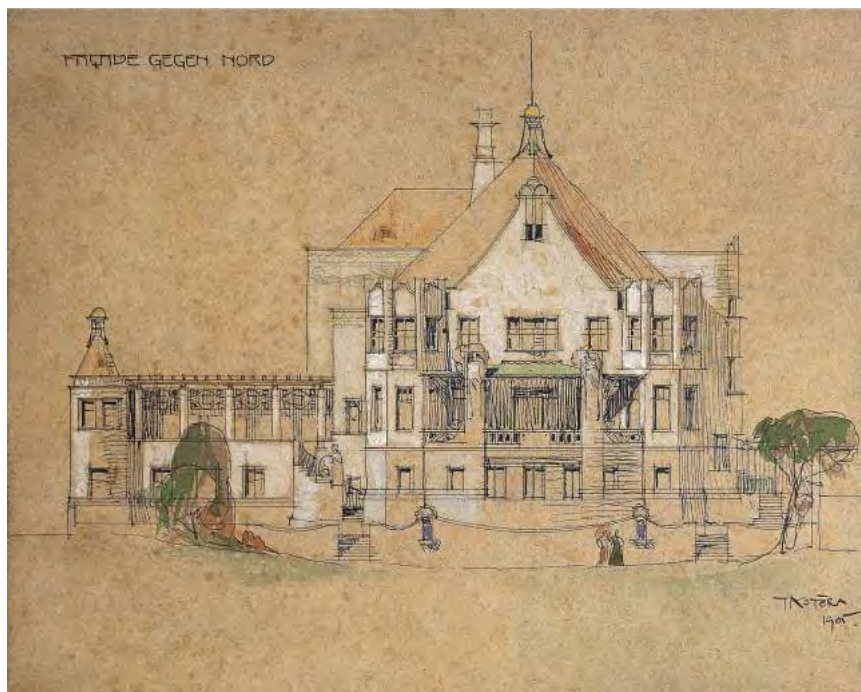
36/ Nový zámek rodiny Mandelíkovy v Ratboři podle návrhu arch. Jana Kotěry, 1911, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

37/ Návrh na vilu rodiny Mandelíkovy v Ratboři podle návrhu Bohumila Hübschmanna, 1910, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

38/ Úprava starého zámku v Ratboři pro rodinu Mandelíkovu provedená podle návrhu Jana Kotěry, 1913–1914, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

39/ Nerealizovaný návrh vily pro rodinu Elbogenů od Jana Kotěry, 1904, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

40/ Pohledy na jeden z domů v kolonii pro úředníky cukrovaru v Cholticích podle návrhu Ladislava Machoně, 1919, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

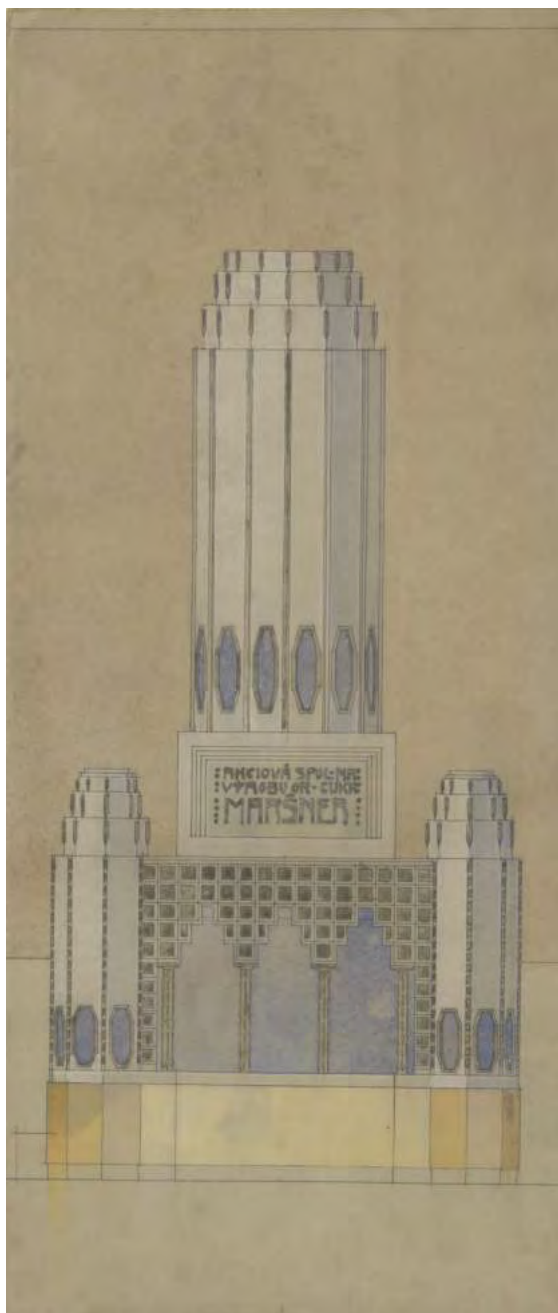
41/ Hrobka rodiny Elbogenů na hřbitově v Praze - Strašnicích podle návrhu arch. Jana Kotěry, 1901, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

42/ Návrh náhrobku Arnošta Mandelíka na hřbitově v Kolině od arch. Jana Kotěry, 1915, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

43/ Detail návrhu výstavního stánku Bernarda Mandelíka na Výstavě Obchodní a živnostenské komory v Praze od arch. Bohumila Hübschmanna, 1908, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

44/ Návrh výstavního stánku akciové společnosti pro výrobu orientálních cukrovinek Františka Maršnera od Bohumila Hübschmanna, 1908, Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství

Cukrovarníctvo na Slovensku

Ludovít Hallon – Miroslav Saboľ, Historický ústav Slovenskej
akadémie vied

The Sugar Industry in Slovakia

The use of the new sweetener in the Hungarian territory was chronicled as early as the end of the 18th century. A large scale of experiments and introduction of new technologies of sugar production were characteristic of the first half of the 19th century. A gradual end of the older sugar factories, particularly the manorial ones, and formation of new joint-stock sugar enterprises characterized the second half of the 19th century; the latter acquired achievements of the rising industrial revolution in sugar production. The years 1867–1918, when the key sugar making enterprises were established, represent a decisive period in the history of the sugar industry in Slovakia. In the interwar period, the sugar industry in Slovakia was flourishing: ten large-capacity sugar factories were permanently operating there. The economic crisis of the 1930s caused collapse in the sugar export and a dramatic drop in the sugar production. The export recovered by the end of the 1930s, however the Vienna arbitrage affected negatively each individual industrial field in Slovakia, including the sugar industry. The birth of the Slovak State (1939–1945) brought about a gradual revival of the production, but at the same time an unceasing demand for sugar, which was still lacking. The production situation was stabilized only after 1948. In the 1950s, all sugar factories in Slovakia operated with a reliable technical base. After the fall of communism in 1989, a planned inhibition of the sugar industry begun, which resulted in liquidation of 8 sugar factories. At present, only two sugar factories are operating in Slovakia and their production is restricted by strict quotas imposed by the EU.

(Translated by I. J.)

Cukrovarníctvo do roku 1918

V 18. storočí sa na území habsburskej monarchie šírila spotreba nového sladidla – cukru – získavaného z cukrovej trstiny. Zároveň sa hľadali iné cesty výroby cukru. Napríklad rakúska cisárovná Mária-Terézia podporovala získavanie cukru z javorového sirupu výsadbou javorových

háčov. V strednej Európe sa však pre cukrovarníctvo stala najdôležitejšou surovinou biela repa. Základy jej využitia a technológie spracovania v stredo európskom regióne položili nemeckí chemici A. S. Marggraff a F. C. Achard. Medzi priekopníkov jej šľachtenia a spracovania na cukor sa zaradil nenápadný prešovský lekárnik Samuel J. Gertinger. Tento ako prvý v Uhorsku získal roku 1801 z jedného funta repy (560 g) jeden lôt (1,780 g) tvrdého cukru. Pokúšal sa aj o veľkovýrobu cukru, ale nenašiel podporu. S. J. Gertinger vychádzal z technológií nemeckých chemikov, ktoré vo viacerých smeroch zdokonalil. Už v týchto ranných postupoch sa vyvinuli základné fázy technológie spracovania cukrovej repy. Išlo o čistenie a umývanie repy, ďalej rezanie repy, spracovanie odrezkov lisovaním, máčaním, lúhovaním a inými spôsobmi, varenie sirupu (zahusťovanie – koncentrácia), čistenie sirupu, kryštalizácia a sušenie, rafinácia. S. J. Gertinger spracoval repu strúhaním na strúhadlách vlastnej konštrukcie. Odrezky uložené do srstnatých vriec lisoval železnými tyčami vo vaniach. Získanú tekutinu varil v medených kotloch na otvorenom ohni. Varením vyrobený sirup čistil dobytčou krvou a po usadení na drevených tanieroch opäť varil v medených kotloch. Zhustený sirup nechal kryštalizovať na drevených tanieroch vo vykurovanej sušiarňi asi 40 dní. Produktom bola hustá masa, pokrytá cukrovou blanou, ktorú lisovali v špeciálnych drevených lisoch podľa Gertingerovho patentu.¹

S továrenskou výrobou cukru začal o tridsať rokov neskôr podnikateľ Mikuláš Lačný v prvom cukrovare na území Uhorska vo Veľkých Úľahoch na juhu Slovenska. Cukrovar viedli zahraniční odborníci Belgičan B. Duboise a Francúz H. Imhoff. V tom istom roku začal M. Lačný s prevádzkou aj vo svojom druhom cukrovare vo Vojniciach. Tu poveril odborným vedením propagátora cukrovarníctva z Bratislavy Júliusa Gottlieba Lindbergera. Vo Veľkých Úľanoch vyrobili prvých 1 120 kg kvalitnej cukrovej múčky z cukrovej repy, ale postupom výroby trstinového cukru. V období do roku 1850 vznikali ďalšie cukrovary na majetkoch veľkých vlastníkov pôdy z iniciatívy majiteľov (Solčany, Továrniky, Jelenec, Podlužany, Halič, Kravany, Šaštín atď.) alebo vznikali ako účastinné podniky obchodného kapitálu (Banská Bystrica, Sered', Trnava, Košice, Bratislava (Kiesslingovci)). Celkový počet cukrovarov dosiahol najviac 14 subjektov, čo bola väčšina v Uhorsku. Ešte vyšší

1 WIENER, Moszkó, *A magyar cukoripar fejlődése: I. díel.* Budapest 1902, s. 15–19; *Patriotisches Wochenblatt für Ungern.* Pest 1804, I, s. 19–22.

bol podiel Slovenska na uhorskej výrobe cukru, približne 70 %. Tieto cukrovary dosahovali celoročnú produkciu 20 až 50 ton. Niektoré vyrábali surový cukor a iné ho spracovávali na rafinádu. Prvé továrenské cukrovary vychádzali z technológií prevzatých zo západnej Európy a z rakúskej časti monarchie, ktoré boli vyvinuté už na počiatku 19. storočia počas kontinentálnej blokády na pozadí napoleónskych vojen. Jednotlivé fázy prevzatých technológií boli na Slovensku ďalej rozvinuté a viacerými spôsobmi obmieňané.²

V prvých cukrovaroch začínali spracovanie repy dôkladným umývaním. Potom nasledovalo rezanie na strúhadlách rôznych typov, poháňaných najskôr ľudskou a do konca 40. rokov 19. storočia vo väčšine závodov zvieracou silou. Na pohon slúžil kónský gepel so záprahom až od desať koní. M. Lačný využíval prvé strúhadlové stroje. Išlo napríklad o tzv. parížske bubnové strúhadlo z liatiny, ktoré malo k dispozícii až do 160 strúhadiel. Výkon dosahoval 2 t repy/h pri 288 otáčkach/s. Na pohon uvedených a ďalších mechanizmov začali od prelomu 30. a 40. rokov najvyspelejšie cukrovary (Bratislava, Sereď, Trnava, Košice) zavádzať parné stroje. Ich výkon dosiahol celkom 44 kW. Repné odrezky cukrovary spracovali lisovaním alebo tzv. maceráciou, čiže namáčaním. Na lisovanie využívali drevené a následne kovové lisy. V niektorých cukrovaroch (Továrniky, Solčany, Banská Bystrica) už v 30. rokoch inštalovali hydraulické lisy francúzskej výroby. Macerácia bola efektívnejšia pre nižšie straty. Mala dva základné varianty: horúca macerácia parou (Domblasleova metóda) alebo studená macerácia. Druhý spôsob sa rozšíril práve na Slovensku od roku 1838 zásluhou M. Lačného. Preto bol známy aj ako uhorská metóda. Obsah cukru v sirupe pri danej metóde dosahoval až 7 % a vyrobený cukor už mal vlastnosti rafinády. Horúcu maceráciu vyskúšal na Slovensku ako prvý tiež M. Lačný vo Vojniciach roku 1832. Technologický vývoj zhusťovania sirupu prešiel od hlbokých medených kotlov, vyhrievaných otvoreným ohňom, k uzavretým plytkým nádobám, pričom otvorený oheň sa využíval ďalej. Štyri akciové cukrovary (Bratislava, Trnava, Sereď, Košice) zaviedli ako prvé na zhusťovanie vákuové aparáty. Energiu tu už dodávali parné kotle a parné stroje. Zhusťovaním získaný surový cukor čistili rôznymi prostriedkami, napríklad vápnom, vajcovým bielkom,

2 WIENER, Moszkó, c. d. I, s. 84; NOVOTNÝ, Ján, *Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici 19. storočia*. Bratislava 1961, s. 197–214.

mliekom, dobytčou krvou. Najprogressívnejšie bolo čistenie živočíšnym uhlím, ktoré vyrábali niektoré cukrovary vo vlastnej réžii. Technicky progresívnejšie závody (Bratislava, Trnava, Šaštín, Banská Bystrica) zaviedli aj rafinovanie cukru v homolách obalených hlinou. Cez homole, zavesené ostrým hrotom dolu, pretekala voda a odplavila zvyšky melasy. Energetickou bázou cukrovarov bolo drevo alebo drevené uhlie.³

Ďalšie kľúčové obdobie rozvoja cukrovarníctva v rokoch 1850–1867 bolo od predošlého oddelené udalosťami revolúcie 1848–1949. Bolo charakteristické postupným zánikom starších, najmä veľkostatkárskych cukrovarov a vznikom nových akciových cukrovarníckych podnikov, ktoré preberali technické výdobytky nastupujúcej priemyselnej revolúcie v cukrovarníctve. Rozmach odvetvia hatil zaostávajúci dopravný systém, zvyšovanie daní, rastúci tlak zahraničnej konkurencie a iné faktory. Cukrovary sa preto obmedzovali na domáci trh. Počet závodov klesol na 10 roku 1854 a následne na 5 roku 1867. Zostávajúce podniky však boli modernejšie a ich výrobná kapacita vzrástla do roku 1867 na 500 t ročne, čo bolo podstatne viac než celouhorský priemer. Podiel na výrobe v Uhorsku však klesol asi na 30 %. Kľúčový význam nadobudli nové cukrovary akciového kapitálu (Hurbanovo, Gabčíkovo, Tôň, Šurany). Z nich najväčším a najmodernejším bol cukrovar v Šuranoch, založený roku 1854 českým cukrovarníkom F. Freyom a viedenskými obchodníkmi M. Gersonom a L. Lippmannom. Stal sa najväčším v Uhorsku a ako jediný súdobý cukrovar si zachoval existenciu až do konca 20. storočia.⁴

V sledovanom období sa udržali v prevádzke iba cukrovary schopné včas prebrať a efektívne využiť najnovšie technológie a nové technické zariadenia, vyvinuté v západnej Európe a menovite v českých krajinách. Technický rozvoj v Európe urýchlila svetová cukrovarnícka kríza počas rokov 1858–1859, ktorá sa však Uhorska dotkla iba okrajovo. Technický skok prekonalo umývanie a čistenie repy. Na umývanie uplatnili parou poháňané drevené stroje s otočnou železnou osou na obvodoch s rúčkami. Ručné vykrajovanie poškodených častí bolo

3 WIENER, Moszkó, c. d. I, s. 106, 278; *Társalkodó* 1833, č. 8, s. 305; VADKERTYOVÁ, Katarína, *Dejiny cukrovarníckeho priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku (1900–1918)*. Bratislava 1972, s. 34–38.

4 HAPÁK, Pavol – MÉŠÁROŠ, Július, *Hospodársky vývin Slovenska v období nástupu kapitalizmu 1850–1867*. In: *Dejiny Slovenska: III. diel (od roku 1848 do konca 19. storočia)*, Bratislava 1992, s. 160; VADKERTYOVÁ, Katarína, c. d., s. 47–49.

nahradené strojovým za pomoci karuselov. Tieto pozostávali z otočných kruhov s ostrými nožmi na parný pohon. Na dopravu repy sa už využívali bežiacie pásy a vozíky na koľajniciach. Strúhanie repy ďalej vykonávali rôzne druhy strúhadíel, väčšinou už na parný pohon, ktorých výkon však značne vzrástol až do 50 t denne. Pri spracovaní odrezkov sa zdokonalili postupy lisovania a mecerácie. Pri lisovaní využili dva hydraulické lisy menších rozmerov naraz, čím dosiahli až do 100 lisovaní denne (Šurany, Šaštín, Košice). Pri namáčaní uplatnili napríklad novú metódu tzv. zelenej macerácie, ktorá spočívala na využití čerstvých odrezkov (Gabčíkovo). Zároveň sa však hľadali nové postupy, ktoré by znížili straty, napríklad použitie centrifúgy alebo zriedeného vzduchu (Kiesslingovci). Skutočný historický prelom v cukrovarníctve však prinieslo až vynájdenie difúzera na lúhovanie odrezkov cukrovarníkom Júliusom Robertom roku 1864. Na Slovensku sa difúzia rozšírila až po roku 1867. Značný posun zaznamenala technológia čistenia – čerenia sirupu tzv. defekáciou (oddeľovaním), saturáciou a filtráciou (precedením). Pri defekácii sirup zohriaty parou v uzavretých kotloch zmiešali s vápenným mliekom. Následne sa nečistoty usadili na dne kotla. Vápno neskôr nahradili chlórkalciom. Potom nasledovalo cedenie a čistenie živočíšnym uhlím. Precedený surový cukor zbavovali vápna saturáciou. Progresívnu metódu predstavovala Frey-Jelínkova saturácia, prevzatá z českých krajín, ktorá vylúčila defekáciu a tým urýchlila výrobu. Miešanie sirupu s vápnom tu doplnili nasycovaním kyslíčnikom uhličítym tesne pred bodom varu. Vápno potom buď vystúpilo na povrch (horná saturácia) alebo po prejdení varom kleslo na dno (spodná saturácia). Saturáčny kal ešte cedili a lisovali, čím zvýšili výťažnosť polotovaru. Na zhustovanie, čiže koncentráciu sirupu, už väčšina cukrovarov používala vákuové batérie, zložené spravidla z dvoch odvariek. Na Západe už konštruovali viacdielne batérie. Rafinovanie sa ďalej uskutočňovalo v homoliach. Na ich výrobu však uplatnili plech alebo tvrdý papier. Hroty homolí brúsili špeciálnymi prístrojmi. Sirup odtekajúci z homolí ešte štvornásobne kryštalizovali pre vyššiu efektívnosť výroby. Predtým ešte roztopený cukor opätovne čistili živočíšnym uhlím a býčou krvou. Následná kryštalizácia už spravidla prebiehala v centrifúgach. Charakteristickým javom bolo značné rozšírenie parného pohonu pre väčšinu mechanizmov.⁵

5 VADKERTYOVÁ, Katarína, Vývoj technizácie a technológie v cukrovarníckom priemysle na Slovensku do konca 19. storočia. In: *Z dejín vedy a techniky na Slovensku* 5, 1969, s. 324–337.

Do roku 1863 sa počet parných strojov v cukrovaroch zvýšil na 42 a ich výkon na 234 kW. Z toho 96 kW mal cukrovar inštalovaný v Šuranoch. Podiel cukrovarov na celkovom výkone parných strojov Slovenska dosahoval okolo 40 %. Novým fenoménom sa stal dopravný problém. Do budúcnosti mali perspektívu iba cukrovary so železničným spojením. Ako prvý získal železničné spojenie šuriansky cukrovar výstavbou prvej súkromnej železničnej prípojky na hlavnú tepnu Viedeň–Bratislava–Budapešť. Keďže cukrovary postupne prechádzali od využitia dreveného k fosílnemu uhliu, efektívne dopravné spojenie sa stalo rozhodujúcim aj pre vývoj energetických nákladov. Rozhodujúce bolo výhodné dopravné spojenie smerom na Ostravsko.⁶

Rozhodujúcim obdobím v dejinách cukrovarníctva na Slovensku boli roky 1867–1918, keď vznikli kľúčové podniky cukrovarníckeho priemyslu konca 19. a celého 20. storočia. Hlavným motivačným a formujúcim činiteľom rozmachu cukrovarníctva bola výstavba železničnej siete. Orientácia hlavných tratí predurčila lokality najväčších cukrovarov. Železničné spojenie so svetom otvorilo obrovské možnosti vývozu a tým aj rozvoja výroby cukru a pestovania cukrovej repy. Ďalším predpokladom bol nástup bankovníctva v monarchii a osobitne v Uhorsku, ako aj prílev zahraničného kapitálu. Finančný kapitál umožnil zakladanie veľkých centralizovaných cukrovarov a ich vybavenie najmodernejšou technikou. Paralelne napredovala agrotechnika a poľnohospodárska technika repárskych veľkostatkov pri jednotlivých cukrovaroch. Tieto veľkostatky, najmä na juhozápadnom Slovensku, predstavovali špičku uhorského poľnohospodárstva. Koncom 19. storočia preniklo repárstvo a cukrovarníctvo čiastočne aj do úrodných oblastí východného Slovenska. V uvedených regiónoch a v miestach dopravných uzlov postupne vznikali cukrovary Zlaté Moravce (1867), Diószeg (Sládkovičovo, 1868) rodín Kuffnerovcov a Guttmanovcov, Trnava (1869) trnavských a brnenských podnikateľov, od roku 1876 baróna Karla Stummera, Uhorská Ves (Záhorská Ves, 1870) moravskej rodiny Löw – Beer a továrniky (1870–1876) baróna K. Stummera. Technickú modernizáciu a koncentráciu výroby v cukrovarníctve prehĺbili dôsledky hospodárskej krízy po roku 1872 a najmä cukrovarníckej krízy v rokoch 1884–1885. Po prekonaní krízového obdobia sa ďalší vývoj cukrovarníctva ešte urýchlil na podnet daňového zákona z roku 1888 o prémiech za export repného cukru.

6 HAPÁK, Pavol – MÉŠÁROŠ, Július, c. d., s. 160, 162–163.

Na prelome 19. a 20. storočia potom vzniklo ešte niekoľko veľkých cukrovarov. Roku 1894 tri kapitálové skupiny česko-moravská Schoeller, maďarská Hatvany – Deutsch a viedenská Benies založili cukrovar v Oroszke (Pohronský Ruskov). Stal sa najmodernejším závozom na výrobu surového cukru v Európe. Roku 1901 spustila moravsko-uhorská kapitálová skupina Auspitz-May-Kuffner výrobu surového a kryštálového cukru v Trenčianskej Teplej. Potom nasledoval cukrovar v Seredi, založený roku 1907 skupinou pestovateľov repy z niekoľkých uhorských žúp. Vyrábala surový a od roku 1909 aj rafinovaný cukor. Výsledkom rozvoja repárstva na Zemplíne bol vznik cukrovaru v Trebišove roku 1912, z iniciatívy finančného kapitálu Länderbank a Uhorskej eskontnej banky. Celkový počet cukrovarov do roku 1870 vzrástol na jedenásť. Po krízových obdobiach sa postupujúcou koncentráciou výroby znížil na šesť roku 1884, ale do roku 1912 opäť vzrástol na deväť subjektov. Priemerná výroba na cukrovar, ktorá bola postupne limitovaná kartelovými dohodami, sa od 80. rokov 19. storočia pohybovala od 20 do 24 tis. ton ročne. Podiel Slovenska na celouhorskej výrobe cukru sa v rokoch 1913–1914 pohyboval na úrovni asi 40 %.⁷

Technický vývoj cukrovarníctva na Slovensku zaznamenal v poslednej tretine 19. storočia zásadné ďalekosiahle technické zmeny, ktorých dosah bol natoľko výrazný, že v nasledujúcom období dochádzalo už len k čiastočným technickým zlepšeniam jednotlivých zariadení a technologických postupov a k zvyšovaniu ich výrobných kapacít. V doprave a čistení suroviny, dovážanej do cukrovarov, nastal od konca 80. rokov 19. storočia zásadný prelom zavádzaním tzv. Riedingerových splavov. Išlo o vybetónované vodné kanály, ktorými sa repa dopravovala priamo od železničných vagónov až k čistiacim strojom. Konštrukcia kovových čistiacich strojov ostávala v podstate rovnaká, ale ich kapacita v sledovanom období viacnásobne vzrástla. Obsluha karuselov na vyrezávanie poškodených častí a sekanie repy, ktorých železné kotúče dosahovali priemer do 2 m, sa mechanizovala využitím hmotnosti samej

7 Nagy Magyar Compass 1913/1914, s. 263–276; BEREND, Ivan – RÁNKI, György, *Magyarország gyáripara 1900–1914*. Budapest 1955, s. 150–155; HAPÁK, Pavel – HOLEC, Roman, *Hospodársky vývoj 1867–1900*. In: *Dejiny Slovenska: III. diel (od roku 1848 do konca 19. storočia)*, Bratislava 1992, s. 403–405, 459; VADKERTYOVÁ, Katarína, c. d., s. 75–80, 93–100; HAPÁK, Pavel – PÍŠCH, Mikuláš – VADKERTYOVÁ, Katarína, *Vývoj hospodárskych pomerov na Slovensku od konca 19. storočia do vzniku svetovej imperialistickej vojny roku 1914*. In: *Dejiny Slovenska: IV. diel (od konca 19. storočia do roku 1918)*, Bratislava 1986, s. 120–121.

suroviny. Táto vo veľkom množstve dopadala na karusel a posekaná vypadávala priamo do vozíkov alebo na bežiacie pásy. Kľúčový technický zlom sledovaného obdobia však predstavovalo zavádzanie a postupné zdokonaľovanie difúzie. Do roku 1870 difúziu zaviedli iba cukrovary v Topoľčanoch a Zlatých Moravciach, kým ostatné ďalej využívali lisovanie. V období rokov 1874–1882 sa však rozširovanie difúzie podstatne urýchlilo, takže do konca uvedeného obdobia nový postup uplatnili všetky cukrovary Slovenska: Diószeg (Sládkovičovo) 1874, Uhorská Ves (Záhorská Ves) 1876, Trnava 1878, Šurany 1880, Šaštín 1882. Proces difúzie sa potom technicky zdokonaľoval, mechanizoval a urýchlňoval. Išlo najmä o urýchlenie plnenia a vyprázdňovania difuzérov, po čom nasledovalo spájanie difuzérov do difúzných batérií a zvyšovanie ich kapacity. Na konci 19. storočia dosahovala kapacita difuzérov v štyroch najväčších cukrovaroch v priemere 1 114 hl, čo zjavne prekračovalo celouhorský priemer. Na Slovensku dosiahli aj významné technické zlepšenie difuzérov, konkrétne v cukrovare v Diószegu, kde technik Wilhelm Gredinger nahradením horných čapov difuzérov špeciálnymi klapkami dosiahol značnú úsporu pary pri otvaraní zariadenia. Riaditeľ tunajšieho podniku vyriešil aj problém nadmernej vláknitosti sirupu, čo bolo spôsobené vlastnosťami uhorskej repy. Riaditeľ Karl Kuffner vyvinul špeciálne tzv. rúrovité kombinované cedidlá, schopné zachytávať vlákna obsiahnuté v sirupe. Pre účely čistenia – čerenia sirupu vápenným mliekom sa vyvinuli špeciálne zariadenia tzv. malaxéry s miešadlami. Podobne aj na odstraňovanie vápna zo sirupu saturáciou pribudli osobitné zariadenie – saturátory (saturáky). Jednotlivé cukrovary využívali rôzne nové metódy trojnásobnej (Karlíkova), dvojnásobnej a inej saturácie. Známostou súčasťou cukrovarníckej techniky sa stali kalolisy rôznych typov, ktoré slúžili na dokončenie filtrácie šťavy po saturácii.⁸ Spoločným menovateľom technického rozvoja bolo ďalšie rozširovanie parného pohonu. Výkon parných strojov v celom odvetví vzrástol zo 459 kW roku 1870 na 1 091 kW roku 1890, ďalej na 3 278 kW roku 1901 a na 7 652 kW roku 1912. V priemere na jeden cukrovar sa výkon za celé uvedené obdobie zvýšil zo 40 kW na 850 kW. Slovensko

8 TIBENSKÝ, Ján a kol., *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku: II. diel*. Bratislava 1988, s. 751–755; VADKERTYOVÁ, Katarína, *Vývoj technizácie a technológie v cukrovarníckom priemysle na Slovensku do konca 19. storočia*. In: *Z dejín vedy a techniky na Slovensku* 5, 1969, s. 324–337; VADKERTYOVÁ, Katarína, c. d., s. 87–88, 121–122.

tým značne prevyšovalo priemer výkonu v cukrovarníctve Uhorska, ako aj celej monarchie. Svedčilo to o vysokej koncentrácii výroby. Od prelomu 19. a 20. storočia sa množili aj pokusy o využitie elektrickej energie. V porovnaní s inými odvetviami však zavádzanie elektrického pohonu v cukrovarníctve z rôznych príčin zaostávalo. Rozvoj železničnej dopravy napomohol prechodu cukrovarov na vykurovanie fosílnym uhlím. Zároveň sa znížili náklady na jeho dopravu. S prudkým nárastom výrobnjej kapacity závodov sa podstatne zvýšila aj spotreba uhlia.⁹

Cukrovarníctvo v medzivojnovom období

Po roku 1918 sa cukrovarníctvo na Slovensku stalo súčasťou vyspelého cukrovarského priemyslu ČSR a dostalo široké možnosti odbytu, či už v nástupníckych štátoch habsburskej monarchie alebo v ďalších častiach Európy a celého sveta. Rozmach cukrovarníctva vyvrcholil v rokoch 1924–1926, keď výroba dosiahla a prekročila predvojnovú úroveň.¹⁰ V tomto období vznikli tri nové cukrovary. Dva s menšou kapacitou v Nitre a vo Farkašine (Vlčkovce) a jeden s veľkou výrobnou kapacitou, založený chemickým podnikom Dynamit–Nobel, v Bratislave. Pod tlakom vládnych miest totiž nastal útlm výroby výbušnín v závode. Roku 1923 sa časť výroby presťahovala z Bratislavy do Semtína pri Pardubicích. Počet zamestnancov klesol z 3 000 roku 1911 na 400 roku 1923. Ako náhrada za odstavenú výrobu výbušnín vznikol cukrovar v priestoroch chemického podniku. Cukrovarský závod s kapacitou 170 tis. q za kampaň sa zaradil v tomto období medzi najväčšie a najmodernejšie v ČSR. Na území mesta Bratislavy išlo o najväčší potravinársky podnik, ktorý zamestnával 800 a v sezóne až 1 700 činných osôb. Vyrábala 10 % produkcie cukru na Slovensku a konkuroval cukrovarom v Diószeg (Sládkovičove) a v Seredi. Preto sa uzavrela kartelová dohoda. Uvedené dva cukrovary prišli s návrhom, aby za vysoké odstupné Dynamitka zrušila výrobu a prepustila všetkých zamestnancov. Suroviny mala odpredať cukrovarom v Sládkovičove a v Seredi a zariadenia rakúskemu podnikateľovi

9 Tamže; HALLON, Ludovít, *Industrializácia Slovenska 1918–1938 (Rozvoj alebo úpadok?)*. Bratislava 1995, s. 39.

10 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Ústredný zväz slovenského priemyslu (ďalej UZSP), šk. 8, Memorandum roľníckeho družstevného cukrovaru v Piešťanoch; HALLON, Ludovít, *História slovenského cukrovarníctva do roku 1938*. In: *Barón Karl Kuffer de Dioszegh a diószegský cukrovar*, SUDOVÁ, Eva (ed.), Sládkovičovo 2009, s. 131.

barónovi Redichovi. Majitelia nového cukrovaru v Bratislave zle odhadli rentabilitu výroby. Závod mal veľké dopravné vzdialenosti od zdrojov suroviny. Aj v dôsledku toho cukrovar v roku 1928 zastavil výrobu. Bol v prevádzke len štyri roky, 1924–1928.¹¹

Rozmach modernej výroby trstinového cukru v zámorí od polovice 20. rokov vyvolal postupné znižovanie cien cukru na svetových trhoch a vytlačil výrobcov repného cukru z významných pozícií. Cukrovary v ČSR a menovite veľkokapacitné cukrovary Slovenska museli následne značne obmedziť produkciu. Od roku 1930 až do roku 1938 na území Slovenska pracovalo 10 cukrovarov. Kým ešte v kampani 1928/29 spracovali tieto cukrovary 11 010 543 q cukrovej repy, z ktorej vyrobili 1 887 613 q cukru, v kampani 1933/34, po veľkej hospodárskej kríze, nastal úplný prepad vo výrobe cukru. Spracovalo sa 2 256 802 q cukrovej repy a bolo vyrobené len 420 760 q cukru, čo znamenalo pokles až o vyše 70 % oproti kampani 1928/29. Od roku 1928 pracovalo na našom území 10 cukrovarov.¹² V 30. rokoch aj počas vojny sa strediskom cukrovarníctva stal trnavský kraj, na ktorého území boli 3 významné cukrovary, a to v Trnave, Farkašíne (Vlčkovce pri Trnave) a Sereď. Ďalším významným cukrovarmi boli podniky v Nitre, Trenčianskej Teplej a Diószegu (Sládkovičovo). Jedným z najstarších cukrovarov v Európe bol cukrovar v Šuranoch. Záhorská repná oblasť, ktorá v minulosti zásobovala surovinou moravské cukrovary, prešla pod kontrolu cukrovaru v Uhorskej Vsi (Záhorská Ves, 1870–1949). Majiteľ cukrovaru skvalitňoval postupne celú výrobu. Do cukrovaru sa dovážala repa elektrickou železničkou s „vanglami“ cez most z Angernu v Rakúsku, kam späť podnik odvážal cukor na železničnú stanicu. Odtiaľto cukor putoval temer do celej Európy a Indie.¹³ Druhý najväčší cukrovar pracoval na východnom Slovensku v Trebišove, s ročnou kapacitou okolo pol milióna q cukrovej repy, ktorá bola vo veľkej miere dopestovaná na vlastných hospodárstvach v okolí Trebišova.¹⁴ Posledným cukrovarom spred roku 1918 bol podnik

11 HALLON, Ľudovít, História slovenského cukrovarníctva do roku 1938, In: *Barón Karl Kuffer de Dioszegh a diószegský cukrovar*, SUDOVOÁ, Eva (ed.), Sládkovičovo 2009, s. 131.

12 SNA, fond UZSP, šk. 8, Memorandum roľníckeho družstevného cukrovaru v Piešťanoch.

13 Tamže; *Západné Slovensko hospodársky, kultúrny a sociálny vývoj za prvých 20 rokov štátnej samostatnosti*. Trnava 1938, s. 63.

14 SNA, fond UZSP, šk. 8, Cukrovar v Trebišove, zoznam jeho dodávateľov.

v Oroszke (Pohronský Ruskov) pri Leviciach. Roku 1926 podľahol cukrovarníckej kríze podnik v obci Tovarníky pri Topoľčanoch a zanikol.

Na rozdiel od územia Čiech a Moravy, kde sa výroba cukru sústreďovala kapacitne v menších cukrovaroch, na Slovensku sa cukor vyrábala vo veľkých podnikoch. Svedčil o tom aj fakt, že priemerná spotreba repy v Čechách a na Morave v rokoch 1934–1938 predstavovala na jeden cukrovar 290 000–310 000 q repy, kým na Slovensku v tom istom období spotreba oscilovala cca od 400 000 do 520 000 q na jeden podnik. Táto skutočnosť však mala aj značné nevýhody oproti českým krajinám, kde bola sieť cukrovarov hustejšia. Išlo najmä o väčšie dopravné vzdialenosti pri zásobovaní repou. Nedostatočné využitie kapacity vo veľkých podnikoch a krátke trvanie kampane bolo pomerne nákladnejšie ako u menších cukrovarov.¹⁵

	Počet cukrovarov	Spotreba cukru na obyvateľa (kg)
Morava	29	26,6
Slovensko	10	12,6

Tab. 1: Spotreba cukru na obyvateľa v roku 1939¹⁶

V polovici dvadsiatych rokov tvorili tržby z exportu cukru nezanedbateľnú položku v štátnom rozpočte ČSR. Vyvoz cukru bol regulovaný rôznymi dohodami. Najznámejšia dohoda, ktorá sa dotýkala vývozu zo slovenských cukrovarov, bola *Chabourneova cukorná dohoda*, ktorá limitovala vývoz cukru objemom 5 000 000 q. Tato dohoda bola podpísaná jednotlivými štátmi roku 1932. Slovensko však nikdy neprekročilo uvedenú kvótu, lebo pokles výroby cukru od roku 1926 pokračoval, a to negatívne ovplyvnilo aj export. Roku 1926 bol zo Slovenska vyvezený cukor v celkovej hodnote viac ako 2,1 miliardy Kč. To predstavovalo až 18 % z celkového exportu. O desať rokov neskôr roku 1936 poklesli tržby za vývoz cukru na 136 miliónov Kč. Tržba

15 SNA, fond UZSP, šk. 9, Výročná správa Ústrednej jednoty repárov slovenských v Bratislave za rok 1937/1938; *Západné Slovensko hospodársky, kultúrny a sociálny vývoj za prvých 20 rokov štátnej samostatnosti*. Trnava 1938, s. 63.

16 SNA, fond UZSP, šk. 8, Memorandum roľníckeho družstevného cukrovaru v Piešťanoch – Porovnanie Moravy a Slovenska; *Západné Slovensko hospodársky, kultúrny a sociálny vývoj za prvých 20 rokov štátnej samostatnosti*: Trnava 1938, s. 63.

za cukor z celkového exportu nepredstavovala ani 2 %.¹⁷

Rok	Vývoz rafinovaného cukru (q)	Cena rafinovaného cukru za 100 kg (Kč)	Hodnota vývozu (Kč)
1926	8 973 150	242	2.171.502.000
1928	6 561 680	234	1.535.433.120
1930	5 648 584	157	886.827.688
1932	3 653 398	96	350.729.108
1934	1 618 609	85	137.581.765
1936	1 915 290	71	136.732.553

Tab. 2: *Export cukru*¹⁸

Do konca 30. rokov cukrovary začali vedome znižovať export, lebo na domácich trhoch ceny cukru oproti iným komoditám neustále rástli. Pestovatelia repy však neboli spokojní s výkupnými cenami, pretože tieto z roku na rok klesali. Pochopiteľne, že trhom v oku boli potom neúmerné zisky cukrovarov na úkor pestovateľov, ako aj konzumentov. Pestovatelia repy – repári a rôzne včelárske spolky – ktoré potrebovali pre svoje včelstvá väčšie množstvo lacnejšieho, čiže nezdaneného cukru, sa už od roku 1937 zahrávali s myšlienkou založenia družstevného cukrovaru. Tam by sa podiel zo zisku delil medzi jednotlivcov, ktorí by vstúpili do družstva. K radikálnemu riešeniu prišlo až po vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939. Repári a včelári zostavili memorandum, zaslané slovenskej vláde a slovenskému snemu. V ňom načrtli nutnosť založenia nového družstevného cukrovaru. Bol vypracovaný celkový plán výstavby aj s finančným krytím. Lokalita bola vybraná v Piešťanoch. Cukrárska loby ostatných slovenských cukrovarov však zapracovala a tento plán zmarila. Aj tento fakt mal neskôr dopad na katastrofálne zásobovanie obyvateľstva cukrom počas trvania druhej svetovej vojny.¹⁹

17 SNA, fond UZSP, šk. 9, Štatistika exportu slovenských cukrovaroch.

18 Tamže.

19 SNA, fond UZSP, šk. 8, Memorandum roľníckeho družstevného cukrovaru v Piešťanoch.

Komodita	r. 1926	r. 1930	r. 1935
Kamenné uhlie (100 kg)	20,46	20,46	14,1
Zlievarenské železo (100 kg)	65	65	42,05
Cement (100 kg)	31,38	31,38	22,95
Kože spracované (1 kg)	34	30,23	29,6
Raf. cukor kryštál (100 kg)	468	532	555

Tab. 3: Vývoj cien (v Kč) vybraných komodít²⁰

Modernizácia technickej základne cukrovarov

Výrobné zariadenia slovenských cukrovarov s ročnou spracovateľskou kapacitou 1,6 mil. t repy v polovici 20. rokov mali vysokú technickú úroveň, ale ich energetické potreby, predstavujúce asi 12,2 MW, saturovali na 85 % parné stroje v počte asi 155, určené najmä na jednotkový pohon. Spracovanie cukru na cukrovinky a výrobu čokolády sa realizovalo, popri menších prevádzkach, vo dvoch veľkých závodoch firiem Stollwerck v Bratislave a Fischer v Trnave.²¹ Cukrovarnícku techniku týchto podnikov poháňali roku 1918 parne stroje so spoločným výkonom asi 700 kW.²² Ostrá konkurencia na svetových trhoch nútila výrobcov cukru na Slovensku ďalej prehľbovať modernizáciu technickej základne. Hlavným atribútom modernizácie sa stal prechod od parného pohonu k elektrickému. Podiel parných strojov na celkovom výkone primárnych pohonných motorov v cukrovarníctve sa v období rokov 1914–1930 znížil z 85 % na 42 %. Cukrovary inštalovali nové technologické zariadenia a rozširovali elektrárne. Podiel využiteľného výkonu elektrogenerátorov na celkovom výkone 13,7 MW, ktorý mali cukrovary v roku 1930 k dispozícii pre pohon 128 odstrediviek, 15 umývacích strojov, 40 rezačiek na repu, miešadiel malaxérov, 20 dopravníkov, viacerých čerpadiel a iných zariadení, dosiahol asi 58 %. Ešte vyšší podiel, predstavujúci až 79 %, dosiahol v druhej polovici dvadsiatych rokov využiteľný výkon

20 Tamže.

21 Neskôr premenovaný na Figaro.

22 HALLON, Ludovít, c. d., s. 39; *Československý kompas: II. diel.* Praha 1921, s. 81–128, 133–142; *Československý kompas: III. a IV. diel.* Praha 1922, s. 99–122, 153; *O priemysle Slovenska.* Turčianský Svätý Martin 1923, s. 58–67; *Prehľad priemyselnej výroby Slovenska a Podkarpatskej Rusi.* Bratislava 1927, s. 233–238.

elektrogenerátorov v cukrovinkárskych podnikoch Stollwerk Bratislava a Figaro Trnava, ktoré rozšírili svoje továrne o celý rad moderných zariadení s elektrickým pohonom. Firma Stolwerck bola najväčším spracovateľom cukru na rôzne druhy cukrovínok. Koncom 30. rokov vyrábala uvedený tovar prostredníctvom 215 pracovných strojov, poháňaných 65 elektromotormi s príkonom 287 kW. Na pozadí budovania regionálnych elektrických sietí boli jednotlivé cukrovary postupne napojené na zdroje štátom kontrolovaných oblastných elektrifikačných podnikov. Výkon elektrogenerátorov, odoberaný závodmi cukrovarníctva, sa zvýšil v rokoch 1918–1930 z 1,8 na 7,9 MW.²³

V záujme posilnenia konkurencieschopnosti svojho tovaru museli cukrovary predovšetkým znižovať náklady. Okrem spomínanej rekonštrukcie energetických zariadení pristupovali jednotlivé závody k znižovaniu nákladov pri výrobe cukru. Výsledkom kvalitatívnych zmien technickej základne pohonu a kotlového hospodárstva bol pokles spotreby uhlia na tonu vyrobeného cukru o 19 % pri porovnaní kampane roku 1920/21 a 1935/36, keď sa vyprodukovalo približne rovnaké množstvo cukru. Zároveň stúpol podiel lacnejšieho hnedého uhlia na celkovej spotrebe uhlia z 2 % v kampani 1920/21 na 16 % v kampani 1925/26 a na 43 % v kampani 1935/36, čo za trvalej tendencie k znižovaniu cien hnedého uhlia prinieslo odvetviu ako celku značné úspory.²⁴ Jednotlivé druhy cukrovarníckej techniky a technológií sa rýchlo zdokonaľovali, aj keď ich technické princípy ďalej ostávali nezmenené. Pre vyberanie repy z Riedingerových splavov do umývacích strojov zaviedli repné mechanické koleso alebo pumpy. Difúzne batérie pozostávali až zo 16 nádob. Vylúhovaný cukor sa odvádzal horúcou vodou a zostávajúce odrezky sa v niektorých cukrovaroch pre väčšiu efektívnosť ešte sekundárne lisovali. Zložitými technickými zmenami prešli aj vákuové aparáty – odparky na zhutňovanie sirupu. Existovali stojaté, zaberajúce menej plochy, ležaté s väčšou odparovacou plochou, kombinované a neskôr vysoko výkonné tlakové, v ktorých sa sirup

23 HALLON, Ľudovít, c. d., s. 127; *Statistická ročenka Republiky československé*. Praha 1934, s. 80–81; *Zprávy státního úřadu statistického* 10, 1929, č. 121–126; TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej, *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava 1999, s. 312.

24 HALLON, Ľudovít, c. d., s. 186; *Zprávy státního úřadu statistického* 6, 1925, č. 119; *Zprávy státního úřadu statistického* 7, 1926, č. 79; *Statistická ročenka Republiky československé*. Praha 1937, s. 72; *Statistická ročenka Republiky československé*. Praha 1938, s. 70.

odparoval pod tlakom. Kryštalizácia zhusteného sirupu a oddeľovanie surového cukru sa realizovali niekoľkokrátovou technológiou, a to varením v špeciálnych zariadeniach (varostroje, vákuá), ďalej premiešavaním v žľaboch s miešadlami (refrižeranty) a odstred'ovaním v odstredivkách. Odpadový sirup opätovne kryštalizovali ešte raz alebo dva razy, až dostali konečnú odpadovú melasu. Surový cukor čistili v odstredivkách vodou. Získanú rafinádu rozpustili a hustú surovinu (klér) odfarbovali živočíšnym uhlím a neskôr aktívnym uhlím. Očistený cukor sa opät' kryštalizoval vo vákuových varostrojoch. Takto získali finálnu rafinádu na výrobu spotrebných druhov cukru. Z odpadového sirupu sa niekoľkonásobným ďalším varením a kryštalizáciou ešte vydeľoval zostávajúci cukor.²⁵

Viedenská arbitráž a jej dopad na vývoj v cukrovarníctve po roku 1938

V roku 1938, po Viedenskej arbitráži, stratili cukrovary až 2/3 dodávateľov a pestovateľov cukrovej repy, pretože ostali na území Maďarska. Z desiatich cukrovarov po odtrhnutí južného územia a jeho pričlenení k Maďarsku ostalo na území okypteného Slovenska sedem. Tri cukrovary – v Oroszke (Pohronský Ruskov), Šuranoch a Diószegu (Sládkovičovo) – pripadli Maďarsku. Horšia situácia však nastala s pestovateľmi cukrovej repy, ktorí pochádzali predovšetkým z južných častí Slovenska. Pre svoju náročnosť na pôdne a klimatické podmienky sa cukrová repa pestovala v prevažnej miere na južnom a západnom Slovensku v okresoch Podunajskej nížiny a južne od Trebišova. Po Viedenskej arbitráži a pripadnutí týchto oblastí Maďarsku sa pestovanie cukrovej repy začalo zintenzívňovať v regiónoch Považskej kotliny od Trenčína po Veľkú Bytču, pretože cukrovary boli nedostatočne zásobované. Z celkovej repnej produkcie na Slovensku pripadalo až 78 % vypěstovanej cukrovej repy na západné Slovensko, odkiaľ boli zásobované predovšetkým cukrovary v Diószegu (Sládkovičovo), Farkašine (Vlčkovce), Nitre, Seredi, Trnave a v Uhorskej Vsi (Záhorská Ves). O tradícii pestovania cukrovej repy na západe Slovenska svedčí aj fakt, že okresy Senica a Skalica v medzivojnovom období pestovali cukrovú repu čisto len pre moravské cukrovary.²⁶ Osev cukrovej repy na Slovensku dosiahol

25 HALLON, Ľudovít, História slovenského cukrovarníctva do roku 1938, In: *Barón Karl Kuffer de Dioszegh a diószegský cukrovar*, SUDOVIÁ, Eva (ed.), Sládkovičovo 2009, s. 129–130.

26 SNA, fond UZSP, šk. 9, Štatistické zprávy, roč. II, 1941, č. 1–3. tab. 1, 6; *Štatistická príručka Slovenska 1948*. Bratislava 1948, s. 2.

po vzniku ČSR vrchol v hospodárskom roku 1925/1926, keď osiali 71 000 ha pôdy. V čase hospodárskej krízy na začiatku 30. rokov výmera cukrovej repy klesla na 14 500 ha. Bezprostredne pred rozpadom ČSR v roku 1938 bolo osiatych 41 528 ha cukrovej repy. Na okyptenom území Slovenska zostalo iba 20 994 ha s produkciou 5 310 764 q cukrovej repy v roku 1939. Priemerný výnos cukrovej repy sa cez vojnu pohyboval od 205 do 250 q/ha. To predstavovalo pokles o 20 % oproti medzivojnovému obdobiu. Tento stav sa s menšími zmenami udržal až do konca vojny.²⁷ Od mája 1940 nastávali veľké problémy so zásobovaním obyvateľstva cukrom, ktorý bol nedostatkovým tovarom. Vláda prijala nariadenie, že cukor aj ďalšie komodity budú obyvateľom k dispozícii len na lístkový odber. Bol stanovený prídela cukru na obyvateľa 600 g na mesiac. Obyvateľstvo sa proti tomu začalo búriť. Najvýraznejšie protesty prichádzali z banských miest Prievidze, Handlovej, Rožňavy, Spišskej Novej Vsi, kde požadovali 1 kg na osobu a zdôvodňovali to ťažkou prácou a nedostatočnou výživou.²⁸ Ministerstvo hospodárstva dostávalo denne množstvo sťažností na zásobovanie základnými potravinami aj s takýmto znením: „*Ťažko je žiadať robotníctvo, aby pracovalo tak ako doposiaľ, keď je stravu neomastenú. Bez masti, slaniny a cukru, baník jako najťažšiu prácu ľudskú konajúc, nemôže a nevládze pracovať*“.²⁹ Spoločná kancelária slovenských cukrovarov stanovila ceny cukru podľa protektorátnych cien, plus dovozne prirážky. Cenu cukru stanovili na 6,10 Ks za kg, ale pri započítaní dovozných prirážok sa cena šplhala až na 10 Ks za kg. Na čiernom trhu sa dal 1 kg cukru v rokoch 1943–1945 zohnať až za 50 Ks. Pri priemernom plate 700 Ks bol cukor pre široké vrstvy obyvateľstva nedostupný alebo značne obmedzený. Cukrová repa mala povest' najproduktívnejšej poľnohospodárskej plodiny. Podľa odborníkov Roľníckej komory počas Slovenského štátu sa z jedného hektara úrody cukrovej repy vyživilo 20 ľudí, ale z hektara úrody zemiakov už len 10 ľudí, pri obilí 5–6 ľudí, z lúky 3 ľudia a z lha pastviny iba 2 ľudia. Úžitok z pestovania cukrovej repy však nemali

27 *Západné Slovensko hospodársky, kultúrny a sociálny vývoj za prvých 20 rokov štátnej samostatnosti: Národohospodárska župa záposlovenská*. Trnava 1938, s. 63; CAMBEL, Samuel, *Slovenská dedina (1938–1944)*. Bratislava 1996, s. 72.

28 SNA, fond Ministerstvo hospodárstva (ďalej MH), šk. 189, Štrajky v banských mestách a zle zásobovanie.

29 SNA, fond MH, šk. 189, Podpora baníkov zo strany miestnej HSLS v Prievidzi, Revúcej, Spišskej Novej Vsi.

malovýrobcovia, ale predovšetkým zámožné vrstvy, lebo 75 % osevej plochy cukrovej repy pripadalo na podniky nad 20 ha a okolo 60 % z nej vlastnili veľkostatkári, akciové spoločnosti a v malej miere aj družstvá.³⁰

Expanzia národne slovenského kapitálu v cukrovarníctve 1918–1945

Po vzniku ČSR nastali v cukrovarníctve Slovenska podstatné kapitálové presuny. Jednou z hlavných príčin bola expanzia domácich bánk a koncernov do podnikovej sféry v rámci procesov nostrifikácie a nacionalizácie inonárodného kapitálu. V cukrovarníctve na území Slovenska sa formou kapitálových účasí alebo úverov angažovali niektoré banky a koncerny českých krajín, menovite Živnostenská banka, Agrárna banka a potravinársky koncern Schoeller. Zo slovenských kapitálových centier rozvinuli expanziu do cukrovarníctva Tatra banka, Slovenská všeobecná a úverná banka a neskôr aj centrála ľudového peňažníctva Zväz roľníckych vzájomných pokladníc a vládou podporovaná holdingová spoločnosť Zemedelský priemysel. V podmienkach samostatného slovenského štátu sa cukrovarníctvo stalo objektom arizácie a vládnych programov nacionalizácie inonárodného kapitálu. Aktérom nových zmien boli opäť Tatra banka, Zväz roľníckych vzájomných pokladníc, ďalej Slovenská banka a úplne nový vládou formovaný peňažný ústav Sedliacka banka.

Do roku 1938 z domácich kapitálových subjektov nadobudla v cukrovarníctve Slovenska najväčší vplyv Živnobanka. Táto buď priamo alebo prostredníctvom svojich koncernových vzťahov kapitálovo prenikla do najväčších cukrovarov K. Stummera v Trnave a Šurianskeho cukrovaru v Šuranoch, ako aj do Pohronského cukrovaru Orozka (Pohronský Ruskov) a Hospodárskeho cukrovaru Sereď. Formou úverových kontaktov rozšírila vplyv aj na cukrovar v Diószegü (Sládkovičove). Druhým najaktívnejším subjektom českej peňažnej sústavy v slovenskom cukrovarníctve bola Agrárna banka, ktorá od rakúskej Länderbank prevzala akcie významného Trebišovského cukrovaru.³¹ Práve v spolupráci s Agrárnou bankou začal v polovici 20. rokov prienik národne slovenského kapitálu do cukrovarníckych

30 SNA, fond UZSP, šk. 8, Memorandum roľníckeho družstevného cukrovaru v Piešťanoch.

31 HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján, *Peňažníctvo na Slovensku 1918–1945*. Bratislava 1978, s. 144–146.

podnikov. Agrobanka vyzvala k spolupráci na ovládnutí Trebišovského cukrovaru vtedy najväčší slovenský peňažný ústav Tatra banku.

Kapitálový prienik do Trebišovského cukrovaru 1918–1938

Pre hospodársky vývoj Tatra banky a pre celkovú pozíciu národne slovenského kapitálu v medzivojnovom období mala veľký význam účasť na nostrifikácii jedného z čelných potravinárskych podnikov Slovenska – Trebišovského cukrovaru, úč. s. Táto akcia spadala do druhej fázy nostrifikačného procesu na Slovensku po uzavretí obchodnej zmluvy s Maďarskom roku 1926. Podiel na nostrifikácii bol priamym dôsledkom rastu vplyvu agrárnej strany v Tatra banke na pozadí spolupráce s Agrárnou bankou, najmä prostredníctvom osoby Karola Hellmutha. Tento sa ako bývalý riaditeľ bratislavskej pobočky Agrobanky stal roku 1926 exponentom agrárnych kruhov v Tatra banke. Agrárna banka v spolupráci s Československou jednotou repárov podnikla v 20. rokoch veľmi úspešnú kapitálovú expanziu do cukrovarníckeho priemyslu českých krajín. Kapitálová skupina vedená Agrobankou čiastočne prenikla aj na Slovensko, kde už v prvej fáze nostrifikácie zakúpila 25 tis. akcií Trebišovského cukrovaru. Za pomoci konexii Agrárnej strany a pod tlakom legislatívy pozemkovej reformy sa predmetnej skupine podarilo v rokoch 1925–1926 lacno zmocniť ďalších 30 tis. akcií z celkového počtu 60 tis. akcií Trebišovského cukrovaru v nominálnej hodnote 9 mil. Kč. Z ovládnutého balíka účastín pripadalo po 10 tis. kusov na Agrobanku a Československú jednotu repárov, ktorá prepustila 5 tis. akcií svojmu slovenskému odboru. Zostávajúcich 10 tis. účastín mala podľa rozhodnutia vládnych agrárnych kruhov prevziať Tatra banka.³²

Vedenie Tatra banky oficiálne oznámilo plán kapitálovej transakcie v jednom z najväčších cukrovarov Slovenska na zasadnutí správnej rady v septembri 1927. Príčiny vstupu do nostrifikácie priemyslu zdôvodňovalo nasledovne: „... *Z iniciatívy vládnych kruhov rozhodli sme sa zakúpením 10 000 účastín tohto podniku ... zúčastniť sa znacionalizovania cukrovaru v Trebišove ... Pohnútky v tejto transakcii boli určované pokynom vlády a národnou myšlienkou, ktorej slúžime ...*“³³ Viacerí členovia

32 SNA, fond Tatra banka – zápisnice ústredia (ďalej TB-ZÚ), šk. 2, i. č. 9, Valné zhromaždenia Tatra banky (ďalej VZTB) 12. 7. 1926; Tamže, šk. 4, i. č. 27, Správna rada TB (ďalej SRTB) 24.–25. 5. 1927; NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku: Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996, s. 106.

33 SNA, fond TB-ZÚ, šk. 4, i. č. 28, SRTB 2. 9. 1927.

predstavenstva banky však prijali správu o novej kapitálovej transakcii rezervovane a niektorí otvorene vyjadrili odmietavý postoj. V Tatra banke totiž vládli po veľkých stratách z kapitálových účasí a z financovania priemyslu v prvej polovici 20. rokov veľké obavy pred ďalšími veľkými investíciami. Vedenie Tatra kapitálový vstup do Trebišovského cukrovaru schválilo iba vzhľadom na tlak vládnych miest.

Uvedené rozhodnutie predstavovalo jeden z najvýznamnejších krokov národne slovenského kapitálu v nostrifikácii priemyslu. Trebišovský cukrovar patril k najmodernejším podnikom svojho druhu v ČSR. V kampani zamestnával do 700 robotníkov. Počas kampane 1926/27 vyrobil 4 200 t cukru. Výrobná kapacita však bola viac ako dvojnásobná. Trebišovský podnik zároveň patril k veľkým pestovateľom cukrovej repy. Vlastnil alebo prenajímal niekoľko rozsiahlych hospodárstiev s celkovou výmerou pôdy 11 503 ha. Obhospodarované majetky boli na podklade konexii Agrobanky vyňaté zo záboru na pozemkovú reformu. Štát v rámci nacionalizácie podniku prisľúbil finančnú pomoc na meliorácie, ktoré mali zvýšiť výnosy cukrovej repy. Zisky z poľnohospodárskej činnosti vykrývali prípadné straty cukrovaru.³⁴

Správa Tatra banky schválila zakúpenie 10 tis. akcií v nominálnej hodnote účastiny 150 Kč za kurzovú cenu po 340 Kč. Banka teda odkúpila účastiny za celkovú sumu 3,4 mil. Kč v nominálnej hodnote 1,5 mil. Kč a stala sa akcionárom Trebišovského cukrovaru s podielom približne 17 %. S Agrobankou uzavrela syndikátnu zmluvu, ktorá zabezpečovala hodnotu jej kapitálového podielu v prípade znehodnotenia účastín majoritným vlastníkom akcií. Dohodnutá bola aj účasť Tatra banky na financovaní cukrovaru. Predstavovala tretinu z celkového úverového rámca 23 mil. Kč. Skutočný rámec kampaňových úverov zo strany Tatra banky dosiahol do roku 1930 hornú hranicu 8,5 mil. Kč. K tomu pristupoval podiel banky na garančných úveroch v sume 3,9 mil. Kč.³⁵

V 30. rokoch sa Trebišovský cukrovar stal najväčším koncernovým podnikom Tatra banky. Moderný závod pracoval s využitím podstatnej časti výrobných kapacít aj počas hospodárskej krízy. V kampaniach

34 Tamže; *Prehľad priemyselnej výroby Slovenska roku 1927*. Bratislava 1927, s. 235; NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, c. d., s. 106.

35 SNA, fond TB-ZÚ, šk. 4, i. č. 27, Zasad. SRTB 24.-25. 5. 1927; Tamže, i. č. 28, SRTB 2. 9. 1927; Tamže, SRTB 3. 11. 1927; Tamže, i. č. 31, SRTB 9. 1. 1929 a 24. 3. 1930; Tamže, i. č. 32, SRTB 2. 5. 1931 a 30. 10. 1931; NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, c. d., s. 106, 238.

rokov 1931–1933 dosahovala produkcia 5 tis. až 8,8 tis. ton. Na objem výroby mala vplyv iba nižšia kvalita cukrovej repy v roku 1932, pokles domácej spotreby cukru asi na 80 % predvojnovovej úrovne a povinné zníženie produkcie o 20 %, nariadené medzinárodnou dohodou. Zároveň sa však roku 1932 a 1937 podarilo zvýšiť domáci kontingent cukrovaru vďaka politickým konexiám Agrobanky. Roku 1937 opäť zvýšili aj zahraničný kontingent. Počas obdobia hospodárskej depresie a konjunktúry 1934–1937 sa výroba pohybovala na nižšej úrovni 4,8 tis. až 6,3 tis. ton. Od roku 1935, keď podnik dosiahol čistý zisk 1,315 mil. Kč, sa mohlo obnoviť vyplácanie dividend vo výške 5 %, prerušené v období hospodárskej krízy.³⁶

V polovici 30. rokov bolo rozhodnuté o zvýšení akciového kapitálu cukrovaru z 9 mil. na 15 mil. Kč. Z iniciatívy Agrobanky pristúpilo vedenie Tatra banky roku 1935, po značnom váhaní, k odkúpeniu ďalších 5 000 akcií podniku v cene 340 Kč, čiže za 1,7 mil. Kč. Tatra banka sa uvedenou transakciou stala vlastníkom celkového počtu 15 tis. akcií. Napriek tomu ostávala minoritným akcionárom, lebo Agrobanka súčasne odkúpila 10 tis. akcií od Ústrednej jednoty repárov. Tatra banka si vyhradila právo vrátiť zakúpené účastiny v prípade, že jej postavenie menšinového akcionára nebude náležite zabezpečené v pripravovanej syndikátnej zmluve. Naďalej sa podieľala na financovaní cukrovaru jednou tretinou z celkovej hodnoty pôžičiek, pričom ostatné dve tretiny saturovala Agrobanka. Roku 1931 bol úverový rámec podniku zvýšený na 93 mil. Kč.³⁷

V medzivojnovom období sa expanzie do cukrovarníctva zúčastnila aj Slovenská všeobecná úverná banka, ktorá vznikla po roku 1918 nostrifikáciou slovenských pobočiek Maďarskej všeobecnej úvernej banky za účasti českého kapitálu. Slovenská všeobecná prenikla popri Živnobanke do cukrovaru Stummer v Trnave. V druhej polovici 30. rokov sa však Slovenská všeobecná v dôsledku vážnych hospodárskych problémov dostala aj so svojím akciovým kapitálom pod kontrolu českej

36 SNA, fond TB-ZÚ, šk. 4, i. č. 33, Hlásenia o vývoji Trebišovského cukrovaru na SRTB v r. 1931–1934.

37 SNA, fond TB-ZÚ, šk. 5, i. č. 38, Hlásenia o vývoji Trebišovského cukrovaru na SRTB v r. 1935.

Legiobanky.³⁸ Podstatne väčší význam pre expanziu do cukrovarníctva mali aktivity slovenského agrárneho kapitálu, reprezentovaného jednou z odnoží ľudového peňažníctva – roľníckymi vzájomnými pokladnicami a ich centrálou Zväzom roľníckych vzájomných pokladníc. Tento segment ľudového peňažníctva vznikol v 20. rokoch z iniciatívy vtedajšieho ministra poľnohospodárstva a hlavného predstaviteľa slovenského agrárneho hnutia Dr. Milana Hodžu. Prostredníctvom svojho centrálného Zväzu prešli vzájomné roľnícke pokladnice v 30. rokoch ku kapitálovej expanzii do komerčného bankovníctva a podnikovej sféry. Zväz pod hospodársko-politickým tlakom prinútil k spolupráci niektoré komerčné banky, predovšetkým Tatra banku a Dunajskú banku, a začal spolupracovať s novou holdingovou spoločnosťou Slovenský zamedelský priemysel. Táto spoločnosť, založená a kapitálovo zabezpečená M. Hodžom už ako predsedom vlády, mala za úlohu sprostredkovať expanziu slovenského kapitálu do potravinárskeho priemyslu.³⁹ Za pomoci holdingovej spoločnosti Zväz roľníckych vzájomných pokladníc zakúpil menší Slovenský roľnícky cukrovar vo Farkašine (Vlčkovce) a rozbehol transakcie s cieľom ovládnuť významný Považský cukrovar v Trenčianskej Teplej a Záhorský cukrovar a liehovar v Uhorskej Vsi (Záhorská Ves). V spolupráci Zväzu so Slovenským zemedelským priemyslom, Tatra bankou, Dunajskou bankou, ako aj s niektorými českými bankami, bola na sklonku existencie ČSR naplánovaná akcia s cieľom ovládnuť lukratívny podnik Diószegská hospodárska cukrovarnícka a liehovarnícka spoločnosť Diószeg.⁴⁰

Pokusy o ovládnutie cukrovarníckeho podniku v Diószegu (Sládkovičovo) roku 1938

Bližšie údaje o vývoji transakcie s cukrovarníckou spoločnosťou v Diószegu máme k dispozícii z archívnych materiálov Tatra banky, kde sú kapitálové vzťahy hodnotené v zornom uhle predmetného peňažného ústavu. Diószegská spoločnosť vlastnila významný a lukratívny potravinársky podnik, založený ešte roku 1868. Ku dňu

38 Archív Národnej banky Slovenska (ďalej ANBS), neusporiadaný fond, šk. 4, Výročné správy Slovenskej všeobecnej úvernej banky z rokov 1930–1938.

39 HALLON, Ľudovít, Úloha Milana Hodžu v komerčnom bankovníctve Slovenska v rokoch 1918–1938. *Historický časopis* 53, 2005, č. 1, s. 57–70.

40 CAMBEL, Samuel, c. d., s. 132, 137.

17. 5. 1938 predstavoval akciový kapitál spoločnosti 10,2 mil. Kč, aktíva podniku dosahovali 127,8 mil. Kč a majetok mal hodnotu 56,5 mil. Kč. Priemyselný koncern spoločnosti pozostával z troch liehovarov v Galante a okolí s ročným kontingentom 4 000 hl, ako aj z mlynárskeho závodu v Diószegu s ročnou kapacitou 1 400 vagónov obilia a obratom 22 mil. Kč.⁴¹ Najdôležitejším závodom koncernu však bol diószegský cukrovar, tretí najväčší na Slovensku spracovateľskou kapacitou aj prideleným kontingentom. V kampani tu pracovalo asi 1 100 robotníkov a po zásadnej rekonštrukcii v rokoch 1935–1938 s nákladmi 14 mil. Kč dosahoval ročný obrat 80 mil. Kč. Okrem toho podnik ovládal stovky hektárov poľnohospodárskej a lesnej pôdy. Financovaný bol predovšetkým Živnobankou, u ktorej mal v máji roku 1938 nevyužitý úverový rámec 40 mil. Kč. Čistý zisk v hospodárskom roku 1936–1937 predstavoval 2,3 mil. Kč.⁴²

Úlohou Tatra banky bolo kapitálovo preniknúť do tohto podniku cestou zložitej transakcie, za spoločného postupu s Agrobankou, Dunajskou bankou a s centrálou ľudového peňažníctva – Zväzom roľníckych vzájomných pokladníc. Išlo vlastne o neskorú akciu procesu repatriácie zahraničného kapitálu z prvého obdobia po vzniku ČSR. Tatra banka realizovala transakciu spolu s Dunajskou bankou v Bratislave tak, že obidva ústavy poskytli úver v celkovej výške asi 56 mil. Kč holdingovej spoločnosti Slovenský zemeľský priemysel na zakúpenie účastín cukrovarníckeho podniku v Diószegu. Úverové prostriedky v skutočnosti uvoľnila Agrobanka. Prisľúbila Tatre a Dunajbanke pôžičky do výšky 40 mil. Kč. Ďalších 10 mil. Kč mal poskytnúť Zväz roľníckych vzájomných pokladníc.⁴³ Nákup účastín bol podľa dohôd zo 17. 5. 1938 plánovaný postupne. Prvých 5 120 akcií sa zakúpilo pravdepodobne už v máji 1938 v Zürichu, kde žila časť rodiny pôvodných vlastníkov Kuffnerovcov, za švajčiarske franky v celkovej hodnote 42,5 mil. Kč, čiže vo vysokom kurze asi 8.300 Kč za akciu. Ďalších 3 000 kusov účastín mal Slovenský zemeľský priemysel zakúpiť už v čsl. korunách na území ČSR vo výhodnejšom kurze 4.500 Kč za kus, čo celkovo predstavovalo 13,5 mil. Kč. Nákup ostatných akcií bol plánovaný po októbri 1938 v ešte výhodnejšom kurze. Valuty potrebné na platby

41 SNA, fond TB-KÚ, šk. 5, i. č. 41, SRTB r. 1938.

42 Tamže.

43 Tamže.

do zahraničia zabezpečila Živnobanka cestou arbitráže a reexportu. Ťažko dostupné povolenie na transfer valút od Národnej banky pomohol získať premiér M. Hodža. Zakúpené účastiny sa postupne ukladali v Zürichu u spoločnosti Schweizerische Bankgesellschaft, kde boli voľne k dispozícii Agrobanke.⁴⁴

Prienik do podniku Diószegská hospodárska, cukrovarnícka a liehovarnícka úč. spol. sa všeobecne považoval za jednu z najúspešnejších akcií domáceho a osobitne slovenského kapitálu od roku 1918. Nádejný projekt bol prerušený dôsledkami Viedenskej arbitráže. Hlavná časť majetku diószegského podniku sa totiž po arbitráži dostala na územie Maďarska. Investície zainteresovaných bánk boli týmto ohrozené. Po viacerých návrhoch riešenia transakcie banky pristúpili k odpredaju akcií diószegskej spoločnosti maďarským záujemcom, čím by pokryli časť investícií. Predať sa malo 8 040 účastín v hodnote okolo 40,3 mil. Kč.⁴⁵

Predaj akcií a majetku spoločnosti v Diószegu maďarskému kapitálu bol potvrdený Pamätným protokolom z 27. 11. 1938, uzavretým v Prahe medzi Tatra bankou, Dunajskou bankou, Slovenským zemedelským priemyslom, Maďarskou všeobecnou úverovou bankou, Účastinnou spoločnosťou pre zemedelský priemysel Budapešť a Diószegskou hospodárskou, cukrovarníckou a liehovarníckou spoločnosťou. Účastiny a majetok boli poskytnuté ako ručný záloh Agrobanke. Kupujúcemu mohli byť uvoľnené až po splatení všetkých pohľadávok Agrobanky, Tatra banky a Dunajskej banky.⁴⁶ V poslednom období existencie ČSR vedenie Tatra banky plánovalo aj získanie účastín Trnavského cukrovaru. Obchodná správa banky uvažovala o tejto kapitálovej operácii v súvislosti s predajom účastín diószegského podniku maďarským záujemcom. Do úvahy prichádzalo odkúpenie akcií cukrovaru v Trnave od Maďarskej všeobecnej úverovej banky v celkovej hodnote 12 mil. Kč.⁴⁷

Vznikom samostatného slovenského štátu nadobudla expanzia národne slovenského kapitálu do cukrovarníctva nové dimenzie. Hlavné subjekty slovenského kapitálu využili výhodné podmienky expanzie, poskytované vládnyim režimom v rámci plánov koncentrácie peňažníctva

44 Tamže.

45 Tamže.

46 Tamže.

47 Tamže.

na podklade zákona č. 111/1939 a najmä v rámci arizačného procesu podľa tzv. arizačných zákonov č. 113 a 303 z apríla a novembra 1940. Zväz roľníckych vzájomných pokladníc v novej situácii podstatne urýchlil transakcie s cukrovarníckym priemyslom, započaté v druhej polovici 30. rokov. Ešte pred spustením arizačného procesu využil oslabenú pozíciu židovského a inonárodného kapitálu, aby dohodol výhodné podmienky odkúpenia cukrovarov v Trenčianskej Teplej a v Uhorskej Vsi (Záhorská Ves). Rokovania so židovským kapitálom sa pritvrdili po júni 1939, keď vedenie Zväzu ovládli exponenti vládnej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.⁴⁸ V nasledujúcom období prienik slovenského kapitálu do cukrovarníctva postupne nadobudol povahu arizácie. Zväz roľníckych vzájomných pokladníc vybudoval do konca roku 1941 koncern potravinárskych podnikov s celkovou hodnotou kapitálu 35,9 mil. Ks, kde okrem pivovarov, sladovní a mlynov figurovali aj tri cukrovary: v Trenčianskej Teplej, Farkašine (Vlčkovciach) a v Uhorskej Vsi (Záhorskej Vsi). Na prelome rokov 1941–1942 však museli byť akcie potravinárskeho koncernu vrátane troch cukrovarov prevedené tzv. aportom na úplne nový peňažný ústav vládneho agrárneho kapitálu – Sedliacku banku – ako jej akciový kapitál. Zväz potom figuroval v pozícii hlavného akcionára novej banky. Do arizácie potravinárskych podnikov sa zapojili aj ďalšie čelné banky národne slovenského kapitálu, predovšetkým Slovenská banka. Táto už počas expanzie druhej polovice 30. rokov ovládla niekoľko pivovarov a mlynov. Po roku 1938, v rámci procesov arizácie a nacionalizácie inonárodného kapitálu, rozšírila svoj podnikový koncern o Hospodársky cukrovar v Seredi, ktorý v mezivojnovom období patril do záujmovej sféry Živnobanky.⁴⁹

Ovládnutie Trebišovského cukrovaru slovenským kapitálom po roku 1938

Medzi najvýznamnejšie akcie vládou forsírovanej nacionalizácie zahraničného kapitálu, predovšetkým českého, patrilo dokončenie prechodu Trebišovského cukrovaru a jeho lukratívnych poľnohospodárskych majetkov do rúk slovenského finančného kapitálu,

48 CAMBEL, Samuel, c. d., s. 132–137; HALLON, Ľudovít, Expanzia slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch v rokoch 1939–1944. *Historický časopis* 48, 2000, č. 1, s. 75–98.

49 Tamže; ANBS, fond Slovenská banka, šk. 5, Výročné správy Slovenskej banky 1939–1944.

konkrétne do koncernu Tatra banky. Podobne ako v medzivojnových rokoch pristúpilo vedenie Tatra banky k transakcii s Trebišovským cukrovarom iba na nátlak vládnych kruhov. Roku 1939 Tatra ešte vlastnila a financovala cukrovar v spolupráci s Agrobankou podľa podmienok stanovených syndikátnou zmluvou z roku 1936. Po rozpade ČSR sa však pri financovaní podniku stále viac prehlbovali problémy súvisiace s vedením spoločného podielového účtu cukrovaru u Agrobanky v Prahe. Vo februári 1940 bol preto spoločný účet rozdelený so spätnou platnosťou od 1. 1. 1940. Jednotretinový podiel Tatra banky na celkovej hodnote kapitálu Trebišovského cukrovaru ostával nezmenený.⁵⁰

Počas roku 1940 však Agrobanka vzhľadom na veľké kapitálové presuny a mimoriadne hospodársko-politické zmeny prehodnotila svoj vzťah k podniku v odľahlej časti susedného štátu. Bez vedomia Tatra banky viedla rokovania o predaji účastín cukrovaru s bratislavskou bankou Union, ktorá vznikla z bratislavskej pobočky Českej banky Union a po roku 1938 na Slovensku reprezentovala ríšsko-nemecký kapitál Deutsche Bank. V polovici roku 1940 sa predaj akcií nemeckému kapitálu prostredníctvom Union banky skutočne realizoval. Generálny riaditeľ Tatra banky Rudolf Kubiš napadol transakciu u guvernéra Slovenskej národnej banky (SNB) Imricha Karvaša. SNB transakciu zrušila, ale akcie ostali v držbe Union banky. Táto bola ochotná akcie uvoľniť len po splnení ultimatívnych podmienok.⁵¹ Predstavitelia Tatra banky museli Unionke prisľúbiť 25 % podiel na kapitále cukrovaru a na jeho úverovaní. Union banka však od požiadaviek napokon upustila z politických dôvodov, aby nevznikali trecie plochy medzi „spriatelеныmi krajinami“ a tiež pre nepriaznivý hospodársky vývoj cukrovaru v nasledujúcom období.⁵²

Po vyriešení sporných otázok správny výbor Tatra banky v septembri 1940 schválil odkúpenie účastinného podielu Agrobanky na podniku Trebišovský cukrovar, úč. s., ktorý predstavoval 42 142 kusov účastín. Po zhodnotení latentných rezerv podniku a priemerného zisku za posledných šesť rokov vo výške 3 mil. Ks bola cena účastiny stanovená na 700 Ks za kus. Išlo o neprimerane vysokú hodnotu, lebo nominálna cena akcií Agrobanky bola 250 Ks. Celková hodnota zakúpených

50 SNA, fond TB-ÚZ, šk. 16, i. č. 86, Správny a dozorný výbor TB r. 1940.

51 Tamže.

52 SNA, fond TB-ÚZ, šk. 16, i. č. 86, R. Kubiš na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB v septembri 1940.

účasťín predstavovala 29,5 mil. Ks, k čomu ešte pristupovala požiadavka Agrobanky 12,5 mil. Ks. Tatra banka sa stala vlastníkom 58 343 akcií z celkového balíka 60 tis. kusov. Po transakcii dosiahli investície Tatry do cukrovaru Trebišov 60 mil. Kč vrátane úverových investícií. Prostriedky vložené do podniku trojnásobne presahovali súdobú hodnotu účastinného kapitálu Tatra banky. Vnútna hodnota účastín spolu s rezervami bola 395 Ks za kus a celkovo 23,036 mil. Ks. Banka účastiny bilancovala v hodnote 35,168 mil. Ks, čím vznikala strata 12,132 mil. Ks. Táto však bola krytá latentnými rezervami. Na bratislavskej burze vzrástol kurz akcií Trebišovského cukrovaru do konca roku 1942 až na 900 Ks za kus. Pri celkovom počte účastín v rukách banky by to predstavovalo 52,509 mil. Ks.⁵³

Oficiálne odovzdanie podniku „do slovenských rúk“ sa konalo až v júni 1941. Zástupcovia banky údajne vymenili veľkú časť správy, úradníctva aj robotníctva cukrovaru inonárodného pôvodu za pracovníkov slovenskej národnosti. Na čele podniku ale ponechali bývalého generálneho riaditeľa E. Svobodu, ktorý mal veľké zásluhy pri nacionalizácii. Prvým námestníkom bol výborný manažér Ing. Pavol Ballogh. Osobitná vďaka za pomoc pri transakcii s účastinami cukrovaru bola vyslovená ministrom zahraničia Vojtechovi Tukovi, ministrom vnútra Alexandrovi Machovi, ako aj bývalému nemeckému vyslancovi Manfredovi Kilingerovi.⁵⁴ V kampani 1940/1941 sa však hospodárska situácia cukrovaru veľmi zhoršila. V dôsledku nízkej úrody a cukornatosti repy mohol cukrovar využiť len svoj kontingent domácich dodávok produkcie. Vývoz prebytkov do zahraničia za výhodnejšie ceny nebol možný. Cukrovar týmto zároveň stratil exportnú prémii. Ďalšie škody podniku spôsobilo zrušenie tzv. parity Vlára k 1. 6. 1941. Na základe kartelových dohôd pred roku 1939 slúžila na vyrovnávanie dopravných nákladov medzi cukrovarmi na západnom Slovensku a excentricky situovanými cukrovarmi vo východných častiach Slovenska. Zrušenie parity prinieslo Trebišovskému cukrovaru rast dopravných nákladov asi o 1 mil. Ks. Vedenie Tatra banky odhadovalo straty podniku v novembri 1941 minimálne na 6 mil. Ks a muselo riešiť otázku jeho ďalšej existencie.⁵⁵

53 SNA, fond TB-ÚZ, šk. 16, i. č. 86, Správny a dozorný výbor TB september 1940.

54 SNA, fond TB-ÚZ, šk. 16, i. č. 86, Správny a dozorný výbor TB r. 1940–1941.

55 Tamže.

Správa Tatra banky sa obrátila na vládne miesta o pomoc. Žiadala predovšetkým zvýšiť ceny cukru, ktoré boli údajne najnižšie v Európe. Zároveň požadovala zníženie cien cukrovej repy a obnovenie parity Vlára. Straty cukrovaru sa mali pokryť zo špeciálneho fondu, vytvoreného z prostriedkov štátu alebo z prostriedkov poskytnutých ostatnými cukrovarmi, najmä západoslovenskými. Tieto mali vyššie úrody cukrovej repy a následne mohli exportovať prebytky produkcie. Dopravné náklady cukrovarov na západe Slovenska boli pritom nižšie.⁵⁶

Trebišovský cukrovar dostal hmatateľnú pomoc od štátu až v októbri 1942. Ministerstvo hospodárstva poskytlo podniku 2 mil. Ks zo sanačného fondu určeného na odstránenie škôd spôsobených živelnými pohromami. Pokrytie zostávajúcich stratových položiek sa realizovalo pravdepodobne formou reeskontného úveru Tatra banke v hodnote 43 mil. Ks, uvoľneného z iniciatívy vlády v septembri 1943. K upevneniu hospodárskeho postavenia podniku však prispel predovšetkým úspešný priebeh kampaní v rokoch 1942/43 a 1943/44. Napríklad po úspešnom roku 1942 vyplácal cukrovar dividendy 4,8 %. O rok neskôr hlásil podnik hodnotu vyvezeného cukru 10,5 mil. Ks.⁵⁷

Úspešná konsolidácia Trebišovského cukrovaru bola prerušená vojnovými udalosťami rokov 1944/45. Niekoľkoročné úsilie o hospodársku stabilizáciu podniku vyšlo nazmar, lebo vplyvom bojových operácií a mimoriadnych vojnových okolností utrpel cukrovar a jeho poľnohospodárske majetky značné škody. V novembri 1944 bola nariadená čiastočná evakuácia závodu a hospodárstiev. Písomnosti podniku sa previezli do Martina, kde začala pôsobiť nová kancelária cukrovaru. Mobilné zásoby a živý inventár prevzali a odviezli štátno-monopolné korporácie. Z obáv pred zničením závodu boli najdôležitejšie technologické zariadenia demontované a odoslané v 22 vagónoch do Batizoviec (Svit pod Tatrami). Prišlo iba 20 vagónov. V decembri 1944 banka vyčíslila škody na cukrovej repe, úbytku váhy zvierat a rozkradnutom materiále na 47 mil. Ks. Do februára 1945 vzrástli škody na 60 mil. Ks.⁵⁸

Do roku 1942, keď na pôde samostatnej Slovenskej republiky

56 Tamže.

57 SNA, fond TB-ÚZ, šk. 20, i. č. 90, Správny a dozorný výbor TB r. 1942–1943; SNA, TB-ÚZ, šk. 22, i. č. 92, Správny a dozorný výbor TB r. 1943–1944.

58 SNA, fond TB-ÚZ, šk. 24, i. č. 94, Správny a dozorný výbor TB r. 1944–1945.

kulminovali procesy arizácie a nacionalizácie inonárodného kapitálu, slovenské banky ovládli päť z celkového počtu desať cukrovarov, ktoré sa nachádzali na území dnešného Slovenska, vrátane južných oblastí, dočasne pripojených k Maďarsku. Išlo o cukrovary v Trebišove, Trenčianskej Teplej, Seredi, Farkašine (Vlčkovciach) a v Uhorskej Vsi (Záhorská Ves). Ďalších päť cukrovarov ostalo pod kontrolou zahraničného, predovšetkým českého a maďarského, kapitálu. Uvedený stav však pretrval len veľmi krátko – do poštátneia priemyslu v rokoch 1945–1948.

Cukrovarníctvo po roku 1945

Vojnovými udalosťami boli vyradené z prevádzky 3 cukrovary. Dekrétom prezidenta republiky č. 101 v odseku o roľníckych cukrovaroch došlo k znárodneniu na jeseň 1945.

Povereníctvo pre výživu a zásobovanie informovalo vládu v tom zmysle, že cukrovary v Uhorskej Vsi (Záhorská Ves), Farkašine (Vlčkovce), Trenčianskej Teplej a Diószegu (Sládkovičovo) boli a sú vlastníctvom družstva. Na základe tejto klamnej informácie sa vláda rozhodla vylúčiť uvedené podniky zo znárodnenia. Keď bol odhalený skutočný charakter vlastníctva cukrovarov, obvinili z údajného podvodu predstaviteľov Demokratickej strany na Slovensku. Cukrovary sa takýmto spôsobom stali nástrojom v politickom boji. V období dvojročného plánu prebiehal v cukrovaroch proces modernizácie. Časť priemyselných zariadení bola premiestnená z českého pohraničia. Išlo najmä o plne funkčné a kapacitne objemnejšie kotolne.⁵⁹ V polovici päťdesiatych rokoch minulého storočia pracovali cukrovary na Slovensku zo solídnym technologickým vybavením. Difúzne batérie sa nahradzovali kontinuálnymi vežovými alebo žľabovými extraktormi, zavádzalo sa progresívne predčerenie surovej šťavy vápenným mliekom, postavili sa dekantéry na kalnú saturovanú šťavu. Kalolisy nahradzovali rotačnými vákuovými filtrami, čím odstránili poslednú namáhavú ručnú prácu. Všetky cukrovary vyrábali rafinovaný cukor vysokej akosti. Roku 1949 zaniká cukrovar v Záhorskej vsi (Uhorská Ves) a roku 1960 cukrovar vo Vlčkovciach (Farkašín). Obidva cukrovary však boli nahradené kapacitne výkonnejšími a modernejšími cukrovarmi v Rimavskej Sobote (1960) a v Dunajskej Strede (1970). V roku 1960 bola schválená výstavba

59 SNA, fond UZSP, šk. 8, Znárodnenie cukrovarov; SNA, fond UZSP, šk. 9, Modernizácia technickej základne cukrovarov.

Potravinárskeho kombinátu v Rimavskej Sobotě. Pôvodne sa plánovalo, že kombinát bude pozostávať z dvoch častí – z cukrovaru a z pivovaru. Nakoniec sa však od tohto zámeru upustilo a 1. 9. 1965 bol cukrovar zaradený do organizačnej štruktúry Spojených cukrovarov, n. p. Trnava. Na Slovensku sa po modernizácii a zavedení nových technológií v päťdesiatych rokoch zvýšila celková ročná výroba rafinovaného cukru na 216 300 t roku 1960. V porovnaní s rokom 1948 to znamenalo rast produkcie o 216 %. Objem výroby v sledovanom roku bol dokonca druhým najvyšším za celé obdobie rokov 1945–1975. Začiatkom sedemdesiatych rokov sa stal najväčším cukrovarským závodom v ČSSR podnik Juhocukor v Dunajskej Strede, jeho spracovateľská kapacita za kampaň oscilovala okolo 4 000 ton. Roku 1973 tam spustili výrobu novej veľkokapacitnej prevádzky na výrobu kockového cukru s najmodernejším vybavením. Výrobná kapacita dosiahla 55 t/24 hod. V predmetnom období môžeme hovoriť o rozkvet cukrovarníckeho priemyslu na území Slovenska. Produktivita práce sa roku 1975 v hodnotovom vyjadrení oproti roku 1948 zvýšila o 231 %. Bol to výsledok systematickej technickej modernizácie závodov a zavádzania najnovších technológií, ako bola napríklad výroba cukru v kontinuálnych difúziách, využitie automatických recirkulačiek na odstreďovanie cukru. Zároveň sa dokončila mechanizácia manipulácie s repou, dopravy saturačných kalov a iných výrobných postupov. Roku 1975 bola na Slovensku zaznamenaná najvyššia výroba rafinovaného cukru a to v objeme 210 201 ton. Celkový objem výroby vzhľadom na nasýtenie domáceho trhu a minimálny export však začal po tomto kumulačnom období dlhodobo stagnovať. Už nasledujúca kampaň roku 1976/1977 znížila produkciu o viac ako 25 % – na 150 159 ton. Do začiatku osemdesiatych rokov sa výroba rafinovaného cukru stabilizovala na úroveň 170 000 t, ktorá pretrvala až do roku 1992. Roku 1950 zamestnávali cukrovary viac ako 4 000 pracovníkov, do roku 1990 ich počet stúpol na 8 000, cez kampaň každý cukrovar sezónne bol schopný zamestnať ďalších 700 pracovníkov. Od začiatku päťdesiatych rokov neustále stúpala spotreba cukru, cukroviniek a cukrárskych výrobkov. Celkový obrat týchto komodít predstavoval v maloobchode v roku 1953 obrat 905 mil. Kčs, do roku 1983 stúpli tržby na 2,8 mld. Kčs.⁶⁰

60 *Historická štatistická ročenka ČSSR*. Praha 1985, s. 731, 755; HALLON, Ľudovít – FALISOVÁ, Anna – MOROVICS, Tibor Miroslav, *Chronológia vývoja vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava 2006, s. 239, 268.

Deštrukcia cukrovarníckeho priemyslu po roku 1989

Roku 1989 sa stali cukrovary samostatnými podnikmi. Roku 1992 vznikla prvá akciová spoločnosť Sereďský cukrovar. Stopercentným vlastníkom je cukrovarnícka skupina Agrana z Rakúska, ktorá sa stala v roku 1998 vlastníkom cukrovaru v Rimavskej Sobote. Koncom roku 2001 bola na slovenskom trhu predstavená značka „Korunný cukor“, ktorá mala určovať kvalitu výrobkov pod novým atraktívnym obalovým dizajnom.

Na začiatku deväťdesiatych rokov minulého storočia pracovalo na Slovensku ešte 10 cukrovarov. Postupne boli zatvorené cukrovary v Nitre (1992), Pohronskom Ruskove (Oroszka), (1992), Trebišove (1997), Šuranoch (1999), Sládkovičove (Diószég) (2000), Trnave (2004), Rimavskej Sobote (2005) a v Dunajskej Strede (2007). Ostali dva cukrovary, a to Považský cukor v Trenčianskej Teplej (skupina Nordzucker Group) a Slovenské cukrovary Sereď (rakúska skupina Agrana). Posledné dva cukrovary prešli značnou obnovou, došlo k podstatnému technickému a technologickému pokroku vo vybavení cukrovarov. Zvýšila sa denná spracovateľská kapacita cukrovej repy a zároveň sa znížila spotreba energie a prevádzkové náklady. V súčasnej dobe pracuje v obidvoch spoločnostiach niečo cez 300 zamestnancov.

Po vstupe Slovenska do Európskej únie bola Slovensku roku 2005 stanovená kvóta na 207 432 t cukru. Počas kampane 2006/07 ju cukrovary využili takmer na 100 % a vyprodukovali vyše 205 000 ton. Zatvorením cukrovaru Eastern Sugar v Dunajskej Strede sa znížila slovenská výroba cukru o približne tretinu, čo predstavovalo asi 70 000 ton. V súčasnosti dva ostávajúce cukrovary produkujú asi 130 000 t cukru ročne. Európska únia vyrába dovedna okolo 18 miliónov ton cukru. Cieľom reformy je znížiť výrobu na 12 miliónov ton. Cukrovarnícke spoločnosti obmedzili alebo zrušili zatiaľ výrobu len v menších krajinách. Ani o jedno percento zatiaľ neklesla výroba v rozhodujúcich cukrovarníckych štátoch – Francúzsku, Nemecku, Holandsku, Belgicku, Veľkej Británii a Poľsku.⁶¹

Zoznam literatúry a prameňov

BEREND, Ivan – RÁNKI, György, *Magyarország gyárpara 1900–1914*. Budapest 1955.

61 Tamže, s. 306.

- CAMBEL, Samuel, *Slovenská dedina (1938–1944)*. Bratislava 1996.
- HALLON, Ľudovít, Expanzia slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch v rokoch 1939–1944. *Historický časopis* 48, 2000, č. 1.
- HALLON, Ľudovít – FALISOVÁ, Anna – MOROVICS, Tibor Miroslav, *Chronológia vývoja vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava 2006.
- HALLON, Ľudovít, História slovenského cukrovarníctva do roku 1938. In: *Barón Karl Kuffer de Dioszegh a diószegský cukrovar*; SUDOVÁ, Eva (ed.), Sladkovičovo 2009.
- HALLON, Ľudovít, *Industrializácia Slovenska 1918–1938 (Rozvoj alebo úpadok?)*. Bratislava 1995.
- HALLON, Ľudovít, Úloha Milana Hodžu v komerčnom bankovníctve Slovenska v rokoch 1918–1938. *Historický časopis* 53, 2005, č. 1.
- HAPÁK, Pavol – MĚSÁROŠ, Július, Hospodársky vývin Slovenska v období nástupu kapitalizmu 1850–1867. In: *Dejiny Slovenska: III. diel (od roku 1848 do konca 19. storočia)*, Bratislava 1992.
- HAPÁK, Pavel – HOLEC, Roman, Hospodársky vývoj 1867–1900. In: *Dejiny Slovenska: III. diel (od roku 1848 do konca 19. storočia)*, Bratislava 1992.
- HAPÁK, Pavel – PÍŠCH, Mikuláš – VADKERTYOVÁ, Katarína, Vývoj hospodárskych pomerov na Slovensku od konca 19. storočia do vzniku svetovej imperialistickej vojny roku 1914. In: *Dejiny Slovenska: IV. diel (od konca 19. storočia do roku 1918)*, Bratislava 1986.
- HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján, *Peňažníctvo na Slovensku 1918–1945*. Bratislava 1978.
- Slovenský národný archív, fond Tatra banka – zápisnice ústredia, šk. 2, 4, 16, 20, 22 a 24.
- NOVOTNÝ, Ján, *Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici 19. storočia*. Bratislava 1961.
- NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku: Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996.
- TIBENSKÝ, Ján a kol., *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku: II. diel*. Bratislava 1988.
- TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej, *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava 1999.
- VADKERTYOVÁ, Katarína, *Dejiny cukrovarníckeho priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku (1900–1918)*. Bratislava 1972.

VADKERTYOVÁ, Katarína, Vývoj technizácie a technológie v cukrovarníckom priemysle na Slovensku do konca 19. storočia. In: *Z dejín vedy a techniky na Slovensku* 5, 1969.

WIENER, Moszkó, *A magyar cukoripar fejlődése: I. díel.* Budapest 1902. Archív Národnej banky Slovenska, neusporiadaný fond, šk. 4.

Archív Národnej banky Slovenska, fond Slovenská banka, šk. 5.

Československý kompas: II. díel. Praha 1921.

Československý kompas: III. a IV. díel. Praha 1922.

Historická štatistická ročenka ČSSR. Praha 1985.

Nagy Magyar Compass 1913/1914.

O priemysle Slovenska. Turčianský Svätý Martin 1923.

Patriotisches Wochenblatt für Ungern. Pest 1804.

Prehľad priemyselnej výroby Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Bratislava 1927.

Prehľad priemyselnej výroby Slovenska roku 1927. Bratislava 1927

Slovenský národný archív, fond Ministerstvo hospodárstva, šk. 189.

Slovenský národný archív, fond Ústredný zväz slovenského priemyslu, šk. 8 a 9.

Statistická ročenka Republiky československé. Praha 1934.

Statistická ročenka Republiky československé. Praha 1937.

Statistická ročenka Republiky československé. Praha 1938.

Társalkodó, 1833, č. 8, s. 305;

Západné Slovensko hospodársky, kultúrny a sociálny vývoj za prvých 20 rokov štátnej samostatnosti. Trnava 1938.

Zprávy státního úřadu statistického 6, 1925, č. 119.

Zprávy státního úřadu statistického 7, 1926, č. 79.

Zprávy státního úřadu statistického 10, 1929, č. 121–126.

Zakládání cukrovarů v Čechách po roce 1848 a problémy, s nimiž se musely závody vyrovnávat v padesátých letech 19. století

Vlastimil Málek, Muzeum Podkrkonoší v Trutnově

The Establishment of Sugar Factories in Bohemia after 1848 and the Problems the Factories had to Cope with in the 1850s

The abolition of corvée and serfdom played a key role in the establishment of sugar factories after 1848. Most sugar factories founded in Bohemia after this date and in the course of the 1850s operated at large estates and had noble owners; the latter obtained a part of their investment capital from compensations for freeing the serf homesteads from the existing burdens and obligations. In the 1850s, the Czech sugar industry underwent the industrial revolution. The sugar factories that were founded in unfavourable locations folded up, and especially the existing low-capacity plants (less than 10.000 Vienna centner per beet campaign) had no chance to survive. In the years 1849–1860, 40 new beet sugar factories were established and 12 factories were shut down in the Czech Lands. In the 1848/49 and 1860/61 beet campaigns, there were 33 and 61 sugar factories, respectively, operating in the Czech Lands. The newly established plants usually had an annual processing capacity of 40.000 to 80.000 Vienna centner of beet and they were equipped with steam engines and boilers. Plants with a processing capacity of several hundred thousand Vienna centner per beet campaign already appeared, though sporadically (e.g. Čakovice sugar factory). The older sugar factories underwent a radical modernization. As for the technological equipment and machinery, the sugar factories in Bohemia reached a level of machine mass production in the 1850s. In 1849, a tax was imposed upon the domestic sugar production for the first time, and it increased in the subsequent years. A growing number of sugar factories and their processing capacities led to increasing domestic production of sugar. The latter, combined with the import of cane sugar and only

slowly growing consumption, culminated by the first sales crisis of the overproduction in the years 1858–1859. In 1860, the crisis was resolved by the commencement of the export of sugar with the support of the state. (Translated by I. J.)

Úvod

Období bezprostředně následující po roce 1848 přineslo významné změny prakticky celému hospodářství habsburské monarchie. Pro české řepné cukrovarnictví byla léta 1849–1860 důležitá souběhem několika podstatných proměn a jevů, jež významně ovlivnily zakládání nových cukrovarů a definovaly problémy, s nimiž se museli provozovatelé nových i stávajících závodů vyrovnávat. V 50. letech 19. století procházelo cukrovarnictví v českých zemích etapou rozvoje průmyslové revoluce. Cílem tohoto příspěvku, jemuž v uplynulém desetiletí předcházelo několik dílčích analytických studií, je poukázat na obecné trendy cukrovarnictví v Čechách v uvedeném časovém úseku a konkretizovat je na příkladech vybraných cukrovarů.¹

Obecné předpoklady a oborové podmínky

Revoluční roky 1848–1849 vyvolaly dalekosáhlé společenské změny, jež se přirozeně promítly i do sféry hospodářské. Klíčovým se stalo schválení zákona o zrušení poddanství a roboty za finanční náhradu ústavodárným říšským sněmem ve Vídni dne 7. září 1848.² Vyzarování dosavadních poddanských usedlostí z urbaniálních břemen a stanovování výše náhrad prováděly v Čechách v letech 1849–1853 speciální vyzarovací komise. Jedna třetina vyzarovací částky byla bývalým vrchnostem následně vyplácena z tzv. vyzarovacích fondů, tj. ze zemského rozpočtu, druhou třetinu spláceli vlastníci usedlostí a zbylá část se předmětem náhrad nestala, jelikož byla odečtena jako ekvivalent povinného odvodu

1 K uvedenému období je stěžejní prací: DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979, s. 77–101. Základní přehled také podává PUCHERNA, Jaroslav, *Historický přehled vývoje cukrovarnictví v českých zemích*. In: *Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*, MAJKUSOVÁ, Marta (ed.), Praha 1981, s. 7–54; dále KOPECKÝ, Rudolf, *Cukrovarství*. In: JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918: III. díl*. Praha 1985, s. 130–153; nejnověji MÁLEK, Vlastimil, *České cukrovary v 50. letech 19. století*. *Listy cukrovarnické a řepářské* 126, 2010, č. 9–10, s. 280–283.

2 Císařem byl tento zákon podepsán 9. 9. 1848.

z předmětných výnosů do pokladny státu.³

Velkostatkáři (zpravidla šlechtičtí) ztratili sice tímto aktem na straně jedné bezplatnou robotní pracovní sílu a příjmy plynoucí z poddanských dávek, avšak na straně druhé získali v podobě kompenzací kapitál, se kterým mohli počítat pro investice do nových projektů. Podnikavější velkostatkáři hledali zdroje nových příjmů v průmyslovém podnikání, přičemž v úrodných a klimaticky příznivých oblastech se nabízel jako jedna z nejlepších možností řepné cukrovarnictví, které za uplynulých dvacet let prošlo dostatečným vývojem, nebylo tedy riskantně neznámé či nedostatečně prověřené. Vyvazovacími poplatky zatížené venkovské zemědělské obyvatelstvo se stalo navíc přechodně závislejším na příjmech plynoucích z námezdní práce při velkostatech a průmyslových podnicích. Většina cukrovarů v Čechách po roce 1848 vznikala při velkostatech a měla zpravidla šlechtické majitele. Stále častěji se však začínali uplatňovat také podnikatelé nešlechtického původu.

Výlučně oborové okolnosti nebyly v polovině 19. století pro zakládání cukrovarů v habsburské monarchii nastaveny nejpříznivěji. V roce 1849 byla tuzemská výroba cukru, dosud osvobozená od daně, počínaje kampaní 1850/51 poprvé zdaněna a v dalších letech daň zvyšována – z původních 5 na 8 krejcarů (1851), následně na 12 krejcarů (1853) a 18 krejcarů (1857) za vídeňský cent (= 56,006 kg) zpracované řepy.⁴ Import cukru byl naopak státem v tomto období podpořen snížením dovozního cla (r. 1852 sníženo u rafinády z 16 na 14 zlatých za víd. cent). Další nevýhodu, se kterou museli zakladatelé cukrovarů počítat, představovaly poměrně vysoké úrokové sazby za vypůjčený kapitál. K tomu se přidružily klimaticky nepříznivé roky 1850 a 1852, kdy byl zaznamenán pokles úrody cukrovky místy až o 50 %.⁵

3 KUBAČÁK, Antonín, Vývoj zemědělství. Období 1848–1914. In: JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk a kol., *Dějiny hospodářství českých zemí: Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha 2007, s. 99–100. Z dobových zdrojů k vyvazování usedlostí např.: Pěk [PLAČEK, František], Vyvazení pozemků. In: *Slovník naučný: Díl 9*, RIEGER, František Ladislav (ed.), Praha 1872, s. 1338–1340.

4 DIVIŠ, Jan Vincenc, *Príspevky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách: Období druhé 1830–1860*. Kolín 1891, s. 99–100. O výši zdanění jsou ovšem uváděny i jiné údaje, srov. DUDEK, František, c. d., s. 77 (na základě Weilerových dat v článku: Příspěvek k dějinám cukrovarského průmyslu v Rakousku za posledních 25 let, jakož i k nynějším jeho poměrům. *Hospodářské noviny* 26, 1875, č. 7, s. 117–119).

5 DUDEK, František, c. d., s. 77–79.

Počet a zpracovatelská struktura cukrovarů

V letech 1849–1860 vzniklo v Čechách 40 nových řepných cukrovarů, výrobu naopak ukončilo 12 cukrovarů. Jestliže v kampani 1848/49 bylo v Čechách v provozu 33 řepných cukrovarů, v kampani 1860/61 šlo již o 61 závodů. Jednalo se převážně o podniky šlechtických velkostatkářů.⁶

O vývoji kapacitní a zpracovatelské struktury závodů v průběhu 50. let 19. století lze získat přehled z tabulek I a II sestavených na základě dobových statistik pro kampaně 1853/54 a 1857/58. Z porovnání obou kampaní vyniká zejména prudký nárůst produkce českých cukrovarů, související vedle minimálně ovlivnitelných faktorů (rozdílná úroda řepy cukrovky) hlavně s rozvíjející se průmyslovou revolucí v odvětví. V kampani 1857/58 zpracovalo již 44 závodů více než 40 000 víd. centů řepy, zatímco v kampani 1853/54 to bylo pouhých 19 závodů.

Dlužno připomenout, že deset největších cukrovarů zpracovalo v kampani 1857/58 dokonce více než 120 000 víd. centů řepy: na prvním místě závod Čakovice založený roku 1851 (majitel A. Schoeller) 354 530 víd. centů, dále cukrovar Libněves (majitel H. E. Herz) 253 095 víd. centů, Krásný Dvůr (majitel hrabě Černín) 182 275 víd. centů, Postoloprty (majitel kníže Schwarzenberg) 171 322 víd. centů, Úžice (majitel hrabě Chotek a A. Komers) 163 184 víd. centů, Čáslav (majitel A. Schoeller) 153 900 víd. centů, Zbraslav (majitel A. Richter) 153 556 víd. centů, Liblice (majitel M. H. Satzger) 122 314 víd. centů, Odolena Voda (majitel baron Riese-Stallburg) 121 516 víd. centů, Duchcov (majitel akciová společnost) 120 735 víd. centů.⁷ Ve skupině nejmenších zpracovatelů naopak zůstalo pouhých 8 cukrovarů, oproti 33 v kampani 1853/54.⁸

6 Tamtéž, s. 163 (tab. 3. 1.), s. 172–173.

7 Uibersicht der Fabriken nach Kronländern mit Angabe der Fabriksorte in arithmetischer und alphabetischer Reihe, der Besitzer, der in der letzten Campagne verarbeiteten Rübenmenge, endlich der nächsten Poststationen. In: BĚLSKÝ, Václav, *Uibersichts-Karte der österreichischen Rübenzucker-Fabriken*, b. m. 1858.

8 Základní přehled o množství zpracované řepy, vyrobeného cukru, počtu dělníků a dalších parametrech připadajících průměrně na jeden cukrovar v Čechách ve sledovaném období přinesl HOŘÍNEK, Vojtěch, *Statistické příspěvky ku dějinám průmyslu řepového cukru v Čechách*. Praha 1891, s. 22–23.

Rozdělení cukrovarů do skupin podle množství zpracované řepy (ve vídeňských centech)	Cukrovary ve velikostní skupině		Ve velikostní skupině zpracováno řepy	
	počet	%	vid. centů	%
1–40 000	33	63,5	437 680	21,5
40 001–80 000	8	15,4	428 925	21,0
80 001–120 000	7	13,4	615 965	30,3
120 001–160 000	4	7,7	554 050	27,2
Celkem	52	100,0	2 036 620	100,0

Tab. I. Zpracovatelská struktura cukrovarů v Čechách v kampani 1853/54⁹

9 Vstupní data pro kampaň 1853/54 byla čerpána z úředních statistik: *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. Herausgegeben von der Direction der administrativen Statistik im k. k. Handels-Ministerium*, Jahrgang 3, Heft IV. Wien 1854, s. 21–22; *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Neue Folge, Band II, die Jahre 1852, 1853 und 1854 umfassend, Heft V. Wien 1859, s. 66. František Dudek vycházel při sestavování podobné tabulky z údajů publikovaných J. V. Divišem v *Příspěvcích k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách* na stranách 94–95 (viz výše), kde ale není uvedeno množství zpracované řepy ve všech českých cukrovaroch (chybí 6 cukrovarů: Albrechtice 239 vid. centů, Jizerní Vtelno 9 900 vid. centů, Malá Chuchle 20 160 vid. centů, Martiněves 6 215 vid. centů, Zbraslav – podnik J. Herrleina 11 560 vid. centů, Žehušice 16 200 vid. centů). Celkem takto uniklo 64 274 vid. centů řepy zpracované v kampani 1853/54. Srovnej DUDEK, František, c. d., s. 80, tab. 4. Stejně chyby se dopustil J. Purš, který se rovněž opíral o neúplné Divišovy údaje, srov. PURŠ, Jaroslav, *Průmyslová revoluce v českých zemích*. Praha 1960, s. 62, tab. 21; dále *Přehled československých dějin. Díl II, 1848–1918, svazek 1, 1848–1900*. Praha 1960, s. 171. Nutno je také upozornit na nebezpečí záměny vídeňských centů za metrické, jak se stalo např. ve studii: GÖTZ, Antonín, *Minulost pěstování cukrovky ve východních Čechách. Historická geografie 12*, Praha 1974, s. 185–203.

Rozdělení cukrovarů do skupin podle množství zpracované řepy (ve vídeňských centech)	Cukrovary ve velikostní skupině		Ve velikostní skupině zpracováno řepy	
	počet	%	víd. centů	%
1–40 000	8	15,4	176 478	3,9
40 001–80 000	23	44,2	1 410 124	31,4
80 001–120 000	11	21,2	1 113 159	24,8
120 001–160 000	5	9,6	672 021	14,9
160 001 a více	5	9,6	1 124 406	25,0
Celkem	52	100,0	4 496 188	100,0

Tab. II. Zpracovatelská struktura cukrovarů v Čechách v kampani 1857/58¹⁰

Příklady malých provozů

Během 50. let 19. století zanikají v Čechách cukrovary založené v nevýhodných polohách a také nízkokapacitní výroby s množstvím zpracované řepy pod 10 000 víd. centů za kampaň. Lze říci, že po roce 1848 se již mezi nově zakládanými cukrovary takto malé provozovny téměř vůbec nevyskytují. Existují pouze ojedinělé výjimky.

Jednou z nich byl malý **cukrovar knížete Lobkovice v Encovanech u Litoměřic**, založený v letech 1849–1850. Pracoval s jednoduchým zařízením, které zahrnovalo ruční pračku řepy, žentourové kruhadlo, žentourový vodní tlakostroj, 4 ruční vřetenové lisy na lisování kaše, 2 čerící kotle nad otevřeným ohněm, Taylorův filtr, ruční vřetenový

¹⁰ Zdrojem dat pro kampaň 1857/58 je: *Ubersicht der Fabriken nach Kronländern mit Angabe der Fabriksorte in arithmetischer und alphabetischer Reihe, der Besitzer, der in der letzten Campagne verarbeiteten Rübenmenge, endlich der nächsten Poststationen*. In: BĚLSKÝ, Václav, c. d. V literatuře bývá u této kampaně ovšem uváděn nepřesný součet zpracované řepy 4 496 187 víd. centů (DUDEK, František, c. d., s. 91, tab. 6).

kalolis, 4 odpařovací pánve nad otevřeným ohněm, 2 otevřené konické filtry na sirob, 2 překlápěcí pánve k zahušťování sirobu, 2 malé nádrže na sirob, chladičí pánev, hliněné kadluby a vzduchem vytápěnou sušárnu zpola probělených homolí, které byly finálním produktem, kupovaným zejména okolními obchodníky a cukráři. V kampaních 1851/52–1853/54 zpracovával tento podnik pouze mezi 6 500 až 9 200 víd. centy řepy a v roce 1854 byl jako nerentabilní zrušen.¹¹

Velice malou provozovnou byl rovněž **cukrovar ve Dvoře Králové nad Labem, založený zdejšími měšťany Josefem st. a ml. Schweidarovými** v letech 1849–1850. K získávání šťávy z řepy nepoužíval tehdy všeobecně rozšířeného lisování, ale poměrně průkopnické metody macerace. Jednalo se však o nízkokapacitní výrobu založenou nedostatečně kapitálově silnými podnikateli, kteří nadto ani nedisponovali dostatečnou výměrou vhodné orné půdy. Nedostatek provozního a investičního kapitálu se projevoval jednak nemožností modernizovat technologické a strojní zařízení k docílení vyšší zpracovatelské kapacity, jednak i omezenými možnostmi v rozšiřování surovinové základny. Svým ročním zpracováním, které nepřesahovalo 5 000 víd. centů řepy, se stal ve druhé polovině 50. let dokonce nejmenším cukrovarem v habsburské monarchii. Tyto okolnosti a vysoké zadlužení způsobily, že se stal další provoz cukrovaru neudržitelným. Ukončen byl roku 1858. Majetek rodiny Schweidarovy byl následně rozprodán v exekuci.¹²

Příklady středně velkých provozů

Většina cukrovarů založených po roce 1848 měla běžně zpracovatelskou kapacitu kolem 40 000 vídeňských centů řepy. Nebyla ovšem vždy bezezbytku využívána.

Příkladem středně velikého podniku je **cukrovar v Třebovětích**, založený při velkostatku Cerekvice nad Bystřicí roku 1851 **rytířem Františkem Girtlerem z Klebornu**. Tento cukrovar byl sice v počátcích vybaven pouze jedním parním strojem, jedním parním kotlem a dvěma parními hydraulickými lisy, takže zprvu zpracovával jen omezené množství řepy, ale v průběhu let byl stavebně, strojně a technologicky

11 DIVIŠ, Jan Vincenc, c. d., s. 85–86, 95; DUDEK, František, c. d., s. 78.

12 Podrobněji viz MÁLEK, Vlastimil, Cukrovar firmy Josef Schweidar a syn ve Dvoře Králové nad Labem (1849–1858). In: *Sborníček. Přispěvky Muzea Podkrkonoší v Trutnově*, sv. 6, Trutnov 2007, s. 49–64.

rozšiřován. Po dvanácti letech provozu již mohl díky značným investicím v šestiměsíční kampani zpracovat s využitím 4 parních hydraulických lisů celkem 80 000 víd. centů řepy, přičemž vedle surového cukru vyráběl i cukr melisový.¹³ Rozšiřování výroby napovídají údaje ze sčítání parních strojů, podle nichž měl závod v roce 1852 pouze jeden parní stroj o výkonu 4 HP a v roce 1863 již 4 parní stroje o 24 HP.¹⁴ Nejzásadnější modernizace provozu přitom proběhla zřejmě v roce 1861, jak vyplývá ze sčítání provedeného roku 1867, podle něhož všechny 4 zjištěné parní stroje nesly toto datum výroby (starší stroje byly nahrazeny novými) a 4 parní kotle měly letopočty 1851, 1857 a 1861.¹⁵ Nyní několik dat z prvních kampaní. V kampani 1852/53 zpracoval závod 13 565 víd. centů a v následující kampani 1853/54 pak 22 910 víd. centů řepy.¹⁶ Podle údajů Obchodní a živnostenské komory v Liberci z kampaně 1856/57 zaměstnával 100 dělníků s denní mzdou 10–20 krejcarů, zpracoval 19 590 víd. centů řepy a vyrobil 2 000 víd. centů cukru v ceně 27.300 zlatých. V této kampani pracoval se dvěma parními kotli a dvěma hydraulickými lisy.¹⁷ Naproti tomu v kampani 1857/58 zpracoval již 50 505 víd. centů řepy¹⁸ a v kampani 1861/62 42 950 víd. centů řepy.¹⁹ Je nepochybné, že většinu suroviny ke zpracování dodával cerekvický velkostatek, ovšem již od počátku začali do cukrovaru dodávat řepu také drobní rolníci

13 ANSCHIRINGER, Anton, *Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks: Band II.* Reichenberg b. d., s. 65–68.

14 *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik.* Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission, Jahrgang 11, Heft II. Wien 1864, s. 20.

15 *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg. Erstattet an das k. k. Handel-Ministerium über dem Zustand der Industrie des Handels und der Verkehrsmittel des Kammerbezirkes in den Jahren 1864–1866 mit theilweiser Benützung der auf das Jahr 1867 Bezug nehmenden Erhebungen.* Reichenberg 1868, s. 196.

16 *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik.* Herausgegeben von der Direction der administrativen Statistik im k. k. Handels-Ministerium, Jahrgang 3, Heft IV. Wien 1854, s. 22.

17 *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg über die Gewerbs- und Handelsstatistischen Verhältnisse ihres Bezirks im Jahre 1856.* Reichenberg 1857, s. 182.

18 *Uibersicht der Fabriken nach Kronländern mit Angabe der Fabriksorte in arithmetischer und alphabetischer Reihe, der Besitzer, der in der letzten Campagne verarbeiteten Rübenmenge, endlich der nächsten Poststationen.* In: BĚLSKÝ, Václav, c. d.

19 HICKMANN, Alois Ludvík, *Industrial-Atlas des Königreiches Böhmen.* Prag 1862, sl. 97–98.

z okolí, od kterých byla vykupována v prvních letech za 50 krejcarů za vídeňský cent. V roce 1854 se výkupní cena zvýšila na 55 krejcarů.²⁰

Rovněž při velkostatku byl roku 1851 nákladem 110.000 zlatých konvenční měny založen **cukrovar hraběte Alfreda Eichelburga v Lázních Bělohradu**. Na svou dobu moderně zařízený závod s roční kapacitou přes 40 000 víd. centů zpracované řepy měl vlastní výrobní spodia a kotelnu se 2 parními kotli o 30 HP, jež vytápěly 3 odpařovací pánve a zahušťovací agregát. Parní stroj Balancierova systému poháněl řepnou pračku, kruhadlo a 3 hydraulické lisy. Řepa byla vytahována ručním kladkostrojem od pračky na tribunu ke kruhadlu. Tři čerčící kotle neměly ještě parní topení. Další parní stroj o 6 HP sloužil k pohonu vývěv u 3 odpařovacích pánví a zahušťovacího agregátu. Tovární způsob výroby se zde již uplatnil při praní, krouhání, lisování, odpařování a zahušťování. V jiných fázích byly ještě do jisté míry zachovány staré postupy s manufakturními prvky. Po první kampani obohatilo provoz vakuum s vývěvou.²¹ V kampani 1856/57 tento cukrovar zaměstnával 90 dělníků s denní mzdou 20–40 krejcarů, zpracoval 27 275 víd. centů řepy a vyrobil 2 800 víd. centů cukru v ceně 38.000 zlatých.²²

Příklady kapacitně nadprůměrných provozů

Výjimkou nebyly po roce 1848 cukrovary založené se zpracovatelskou kapacitou kolem 100 000 víd. centů řepy. Takový závod představoval např. **cukrovar Michaela svobodného pána Dobřenského v Syrovátce u Hradce Králové**, postavený v letech 1849–1850, jenž začal pracovat v kampani 1850/51. Přesné náklady na jeho vybudování neznáme, ale musely být obrovské (v roce 1846 měl celý syrovátecký velkostatek tržní cenu 46.000 zlatých konvenční měny a v roce 1857, to již s cukrovarem, byl odhadnut na mnohonásobně vyšší částku 886.000 zl. konv. m.),

20 VOLF, Josef, *Z paměti starého českého sedláka: Kus selské historie z 2. poloviny XIX. století*. Hradec Králové 1932, s. 204 (na s. 130 je ovšem uvedeno, že v Třeboveticích bylo r. 1854 placeno rolníkům za víd. cent dodané řepy 62 krejcarů).

21 Popis technologie výroby cukru v cukrovaru Lázně Bělohrad v 50. letech 19. století podle záznamů věhlasného cukrovarníka Josefa Pfliegera přinesli DIVIŠ, Jan Vincenc – NEUMANN, Karel Cyril, *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách. Spolek cukrovarníků východních Čech*. Pardubice 1894, s. 15–24; dále DUDEK, František, c. d., s. 78.

22 *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg über die Gewerbs- und Handelsstatistischen Verhältnisse ihres Bezirks im Jahre 1856*. Reichenberg 1857, s. 182.

jelikož měl velice moderní zařízení, takže se jeho majitel investicí značně zadlužil. Podle údajů z roku 1854 se hlavní vybavení továrny skládalo ze 4 parních strojů, 3 parních kotlů, 4 hydraulických lisů a 1 vakuového aparátu. Parní stroje dodala Breitfeldova pražská strojírna, dva parní kotle byly vyrobeny v belgickém Lutychu, jeden v tuzemsku, centrifuga (odstředivka) pocházela z Bruselu. Přestože Michael Dobřenský vlastnil v blízkém okolí několik velkostatků, nedařilo se mu roční zpracovatelskou kapacitu závodu, udávanou dokonce na 120 000 víd. centů řepy, využít ani zdaleka. V prvních letech zpracovával většinou jen kolem 20 000 víd. centů řepy, přičemž v kampani zaměstnával na 200 dělníků. Ekonomické a provozní neúspěchy proto majitele roku 1857 přiměly k pronajmutí závodu schopnému podnikateli Werneru Friedrichovi svobodnému pánovi Riese-Stallburgovi, jenž jej provozoval na svůj účet v kampaních 1857/58–1858/59 a pozvedl roční zpracování na 85 000 víd. centů řepy. V roce 1860 byla však na veškerý majetek M. Dobřenského pro neschopnost splácet vysoké zadlužení uvalena exekuce a cukrovar zastavil provoz, který byl obnoven až roku 1862, kdy jej koupili spolu s velkostatkem Dobřenice a Syrovátka dědicové významného cukrovarníka Karla Weinricha, zesnulého roku 1860.²³

Také **cukrovar v Trmicích** (nedaleko Ústí nad Labem) byl založen při tamním velkostatkem **hraběte Alberta Františka Nostitz-Rhienecka** roku 1850 na roční zpracování 120 000 víd. centů řepy, a to nákladem 201.348 zl. rakouské měny.²⁴ Pro kampaně 1851/52 až 1853/54 máme k dispozici podrobné údaje o zpracovatelské a výrobní úrovni tohoto cukrovaru. Vzhledem k tomu, že vznikl při šlechtickém velkostatkem, prakticky veškerá řepa dodaná ke zpracování byla vypěstována ve vlastní režii – v roce 1851 na výměře 250 jiter (1 jitra = 0,58 ha), v roce 1852

23 Nejstarším dějinám tohoto cukrovaru jsem věnoval v minulosti poměrně zeyrubnou pozornost: MÁLEK, Vlastimil, *Dějiny cukrovaru v Syrovátce 1849–1860*. Ústí nad Labem 2000, 111 s. Bakalářská práce obhájena na Katedře historie Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem; dále MÁLEK, Vlastimil, *Dějiny cukrovaru v Syrovátce 1849–1923*. Ústí nad Labem 2002, 215 s. Diplomová práce obhájena na Katedře historie Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Vedoucí obou prací byla doc. PhDr. Jana Englová, CSc. Zde i odkazy na příslušné prameny a literaturu.

24 HALLWICH, Hermann, *Die Herrschaft Türmitz. Eine Denkschrift*. Zweiter Abschnitt. Prag 1865, s. 82–84.

na výměře 300 jiter a v roce 1853 na výměře 325 jiter. Výnos činil v těchto letech 42 000, 65 500 a 75 700 víd. centů řepy, tj. průměrně 168, 218 a 233 víd. centů řepy z jednoho jitra. Za řepu bylo velkostatku vypláceno včetně dovozu 36–40 krejcarů za vídeňský cent. Cizí dodavatelé v uvedených kampaních nedodali více než 300–400 víd. centů řepy, přičemž výkupní cena byla stejná. Rozsáhlé pozemkové vlastnictví majitele cukrovaru zajišťovalo využití zpracovatelské kapacity továrny přibližně z poloviny. V kampani 1851/52 cukrovar zpracoval 35 200 víd. centů řepy, v kampani 1852/53 již 48 700 víd. centů a v kampani 1853/54 pak 57 200 víd. centů řepy. Rozdíl oproti výše uvedeným sumám sklizené řepy byl způsoben ztrátami připadajícími na vrub dlouhému uložení řepy. Strojní a technologické zařízení se skládalo v této době z 6 hydraulických lisů, 3 parních strojů, 3 parních kotlů, 2 centrifug a dalších potřebných aparátů. V kampani se spotřebovalo (včetně rafinace) 60–70 000 víd. centů hnědého uhlí, kupovaného za 5,5 krejcaru za víd. cent. Veškerý vlastní vyrobený surový cukr byl rafinován, mimoto se v kampani 1853/54 ještě rafinovalo 1 000 víd. centů surového cukru jiných závodů. Výroba cukru různých forem a druhů (převažoval výrazně melisový, pak následoval lomповý, basterový a pouze v omezeném množství i cukr kandysový) vykazovala 1 767 víd. centů v kampani 1851/52, 3 525 víd. centů v kampani 1852/53 a 4 486 víd. centů v kampani 1853/54. Za zmínku ještě stojí, že melasa získaná v uvedených kampaních v množství 968, 1 995 a 2 700 víd. centů byla prodána vinopalnám.²⁵ V následujících letech prošlo strojní a technologické zařízení trmického cukrovaru ještě zdokonalením. V kampani 1856/57 zaměstnával 202 dělníků s denní mzdou 18–36 krejcarů, zpracoval 74 845 víd. centů řepy a vyrobil 3 411 víd. centů cukru v ceně 60.000 zlatých.²⁶ V kampani 1857/58 zpracoval již téměř 115 000 víd. centů řepy.²⁷ Roku 1858 byla

25 *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. Herausgegeben von der Direction der administrativen Statistik im k. k. Handels-Ministerium. Jahrgang 3, Heft IV. Wien 1854, s. 52.*

26 *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg über die Gewerbs- und Handelsstatistischen Verhältnisse ihres Bezirks im Jahre 1856. Reichenberg 1857, s. 183.*

27 *Übersicht der Fabriken nach Kronländern mit Angabe der Fabriksorte in arithmetischer und alphabetischer Reihe, der Besitzer, der in der letzten Campagne verarbeiteten Rübenmenge, endlich der nächsten Poststationen. In: BĚLSKÝ, Václav, c. d.*

jeho zpracovatelská kapacita zvýšena až na 200 000 víd. centů řepy ročně. Téhož roku byl navíc závod rozšířen o výrobu plynu (z hnědého trmického uhlí). Vložený kapitál činil i přes postupnou amortizaci téhož roku bezmála 350.000 zlatých.²⁸

Modernizace stávajících provozů

Jelikož roční zpracovatelská kapacita nově zakládaných cukrovarů běžně dosahovala mnoha desítek tisíc vídeňských centů řepy, museli provozovatelé starších podniků, pokud chtěli kvalitou a cenou vyrobeného cukru udržet konkurenceschopnost, přistoupit k radikální nákladné modernizaci. Pouze ta mohla zajistit jejich podnikům další existenci. Jednoduše zařízené nízkokapacitní výroby postupně zanikaly, a tak není překvapující, že koncem 50. let byly již téměř všechny české cukrovary vybaveny parními stroji.²⁹

Ukázkovým příkladem radikální modernizace z tohoto období je **knížecí cukrovar Thurn-Taxisů v Dobrovi u Mladé Boleslavi**. Zde přestaly cukrovarnické výrobě postačovat dosavadní stísněné prostory zámku, a proto vyrostla na sousedních volných pozemcích v roce 1857 dokonce zcela nová továrna s moderním strojním a technologickým zařízením.³⁰

Jiným příkladem staršího podniku, jehož majitelé přistoupili k výrazné modernizaci provozu, byl **Colloredo-Mansfeldský knížecí cukrovar v Ledcích**, založený ve druhé polovině 30. let na jednom

28 HALLWICH, Hermann, c. d., s. 82–84. V novější literatuře se toho o cukrovaru v Trmicích bohužel mnoho nedozvíme, srov. MATĚJKA, Jiří, *Z dějin trmického průmyslu*. In: *Trmice*, Ústí nad Labem 1994, s. 38–45; PROVAZNÍK, Vladimír, *Ústí, město nad Labem*. Ústí nad Labem 1983, s. 226; CVRK, František – ŠPAČEK, Petr, *Průmyslový vývoj Ústí n. L. v letech 1830–1945*. In: KAISEROVÁ, Kristina – KAISER, Vladimír a kol., *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem 1995, s. 122–123 (cukrovary).

29 JANÁK, Jan, *Období 1848–1914. Vývoj jednotlivých odvětví*. In: JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk a kol., *Dějiny hospodářství českých zemí: Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha, 2007, s. 215.

30 FRONĚK, Daniel, *170 let výroby cukru v Dobrovi*. Dobrovice 2001, s. 24; dále FRONĚK, Daniel, *Dobrovické bílé zlato v proměnách času: 180 let cukrovaru v Dobrovi, 140 let cukrovaru v Českém Meziříčí, 140 let lihovaru v Chrudimi*. Dobrovice 2011, s. 39.

z poplužních dvorů fideikomisního panství Opočno.³¹ Ledecký cukrovar prošel bezprostředně po revoluci 1848 modernizací strojního zařízení, která se nejvýrazněji projevila pořízením dvou parních kotlů a parního stroje o výkonu 10 HP nahrazujícího dosavadní žentour. Tato modernizace si vyžádala kromě přechodu na jiné palivo (dřevo nahradilo uhlí) také postavení továrního komína, jenž navenek nejlépe symbolizuje faktický přerod v tovární velkovýrobu. Strojová tovární velkovýroba se odráží rovněž ve výrobních statistikách. Zatímco ve 40. letech v kampani zpracoval nejčastěji mezi 10 až 20 000 víd. centy řepy, v 50. letech to bylo běžně 40 až 50 000 víd. centů. Osud ledeckého cukrovaru se však nachýlil po roce 1856, kdy jeho knížecí majitelé přistoupili k výstavbě nového cukrovaru ve výhodněji situovaném Opočně-Podzámčí.³² Cukrovar Ledce ztratil strategickou část surovinové základny v podobě knížecí řepy, byl odkázán na řepu drobných dodavatelů a provozován střídavě různými nájemci. Poté, co roku 1871 vznikl v nepřítliš vzdáleném Českém Meziříčí rolnický akciový cukrovar, přestal po kampani 1871/72 definitivně pracovat a byl zrušen.³³

31 Podrobně MÁLEK, Vlastimil, Po stopách zaniklého cukrovaru v Ledcích: Příspěvek k počátkům řepného cukrovarnictví na Královéhradecku. In: *Královéhradecko: historický sborník pro poučenou veřejnost*, sv. 2., Hradec Králové 2005, s. 43–59. V této studii jsem naznačil nejistotu, zda měl na zařizování ledeckého cukrovaru podíl cukrovarnický expert Friedrich Kodweiss, jak uváděla starší literatura. Tuto skutečnost se mezitím podařilo nezvratně podložit údaji ze Schematismu Království českého pro rok 1839, kde je Dr. Kodweiss ještě uveden jako inspektor závodu. Kromě něho je zmíněn správce cukrovaru Schubert. Také se dozvídáme, že produktem podniku byl vedle surového a rafinovaného cukru taktéž sirob – viz *Schematismus des Königreiches Böhmen für das Jahr 1839*. Prag b. d., s. 681.

32 Colloredo-Mansfeldskému cukrovaru v Opočně-Podzámčí věnoval naposledy pozornost HOŘEJŠ, Miloš, Podnikatelské aktivity šlechty v cukrovarnictví na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně-Podzámčí. *Listy cukrovarnické a řepářské 126*, 2010, č. 9–10, s. 317–320.

33 MÁLEK, Vlastimil, Po stopách zaniklého cukrovaru v Ledcích: Příspěvek k počátkům řepného cukrovarnictví na Královéhradecku. In: *Královéhradecko: historický sborník pro poučenou veřejnost*, sv. 2. Hradec Králové 2005, s. 49; srov. PTÁČEK, Josef, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kostelecku a Královéhradecku)*. Dobruška 1996, s. 18, 19, 28. Práci J. Ptáčka podrobil přínosné recenzi Bohumír Smutný ve *Východočeských listech historických*, sv. 11–12, Hradec Králové 1997, s. 170–172, dále Čestmír Brandejs v *Orlických horách a Podorlicku*, sv. 9, Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 239–240 a František Dudek v *Hospodářských dějinách – Economic History*, sv. 22, Praha 1999, s. 275–277.

Krise z nadvýroby

Zvyšování počtu cukrovarů a jejich zpracovatelské kapacity v 50. letech 19. století vedlo ke vzrůstající tuzemské produkci cukru. Ta ve spojení s dovozem třtinového cukru a jen pomalu vzrůstající spotřebou vyvrcholila první odbytovou **krizí z nadvýroby v letech 1858–1859**, probíhající na pozadí světové hospodářské krize 1857–1859.³⁴

Tato krize ještě zhoršila situaci nejzadluženějších cukrovarů a uspišila pád některých z nich (např. Dvůr Králové nad Labem, Syrovátka). Nelze vyloučit, že v ojedinělých případech dokonce odradila od cukrovarnického podnikání potenciální investory. Zřejmě přispěla k neúspěchu **projektovaného cukrovaru knížete Schaumburg-Lippe v Náchodě**.³⁵ O tomto projektu se dozvídáme k roku 1858 z důležitého statisticko-kartografického pramene, jehož autorem byl Dr. Václav Bělský, jednatel Spolku pro řepné cukrovarnictví v Rakouském císařství.³⁶ V rubrice zařizovaných továren uvedl Dr. Bělský k r. 1858 vedle Náchoda ještě tato místa: Chlumčany, Obora, Lovosice, Peruc, Dolní Beřkovice, Osov, Vrdy, Dobříš, Mratín, Sadová, Slatiňany a Zvoleněves. Je zajímavé, že kromě Náchoda a Dobříše, kde jako investor vystupoval kníže Colloredo-Mansfeld, byly ve všech jmenovaných místech cukrovary v následném období uvedeny do provozu, i když některé až po odeznění krize s několikaletým zpožděním, např. v Sadové teprve roku 1862.³⁷ Výsledkem krize byl nejen pokles dovozu třtinového cukru, ale **historický začátek vývozu českého řepného cukru s podporou státu počínaje rokem 1860 za hranice monarchie**.³⁸

34 DUDEK, František, c. d., s. 86–87.

35 MÁLEK, Vlastimil, Nerealizovaný projekt knížecího cukrovaru v Náchodě r. 1858. In: *Rodným krajem: Vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků*, sv. 38. Červený Kostelec 2009, s. 7–8.

36 *Ubersicht der Fabriken nach Kronländern mit Angabe der Fabriksorte in arithmetischer und alphabetischer Reihe, der Besitzer, der in der letzten Campagne verarbeiteten Rübenmenge, endlich der nächsten Poststationen*. In: BĚLSKÝ, Václav, c. d.

37 HOŘÍNEK, Vojtěch, *Abecední seznam cukrovarnických stanic a závodů stávajících i zaniklých dle stavu z roku 1891*. Praha 1892, s. 11. K prvním sedmi kampaním cukrovaru v Sadové přináší údaje DIVIŠ, Jan Vincenc – NEUMANN, Karel Cyril, c. d., s. 25–27.

38 DUDEK, František, c. d., s. 77, 87, 89, 167 tab. 7.1; DIVIŠ, Jan Vincenc, c. d., s. 100–101.

Závěr

Co tedy v polovině 19. století mohlo nejvýrazněji ovlivnit podnikatelský úspěch v řepném cukrovarnictví? Byla to zejména kapitálová síla zakladatele, popř. provozovatele cukrovaru, která umožňovala dostatečně strojně a technologicky závod zajistit. Kromě toho ovšem dostatečná a stabilní základna v podobě orné půdy vhodné pro pěstování cukrovky, kterou disponovali zejména velkostatkářští podnikatelé, v této době ještě zpravidla šlechtického původu. Navíc právě v této době přecházely velkostatky na střídavý způsob hospodaření, zatímco u drobných zemědělců přežívaly staré formy, předávané z generace na generaci. Velkostatkářští agronomové měli navíc odborné znalosti k úspěšnému pěstování kvalitní cukrovky. Zkušenost a odborná způsobilost řídicích pracovníků byla důležitým faktorem rovněž v samotných cukrovarech. Nemalou roli hrála poloha cukrovaru. Závody založené daleko od významných komunikací se musely vypořádávat s vyššími náklady na dopravu surovin, zejména řepy a uhlí, i nevýhodou při distribuci cukru. Stále větší výhodou se stává blízkost železnice.

Cukrovary v 50. letech přecházely na strojovou tovární velkovýrobu, což se odrazilo v růstu počtu parních strojů, nahrazujících žentoury. S tím souvisí přechod na využívání páry při odpařování a zahušťování, namísto otevřeného ohně. Většina cukrovarů pracovala s hydraulickými lisami, které zcela vytlačily dosavadní lisami ruční. Pouze některé podniky zkoušely i jiné způsoby získávání šťávy z řepy, např. maceraci. Ruku v ruce s modernizací rostla po roce 1848 rapidně i zpracovatelská kapacita cukrovarů.³⁹

Seznam literatury a pramenů

ANSCHIRINGER, Anton, *Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks: Band II*. Reichenberg b. d. *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg. Erstattet an*

39 O strojním a technologickém vybavení tehdejších českých cukrovarů zanechal spolehlivé svědectví Louis Walkhoff, nájemce moravského cukrovaru v Šebetově, jenž byl Spolkem pro řepné cukrovarnictví v Rakouském císařství vyzván, aby procestoval vybrané cukrovary v Čechách a podal souhrnnou zprávu o stavu českého cukrovarnictví. Výsledkem jeho cesty podniknuté v únoru a březnu 1858 je tiskem vydaná práce *Böhmens Rübenzuckerfabrikation in der Campagne 1857–1858: Reise-Bericht*. Prag 1858, s. 144.

das k. k. Handel-Ministerium über dem Zustand der Industrie des Handels und der Verkehrsmittel des Kammerbezirkes in den Jahren 1864–1866 mit theilweiser Benützung der auf das Jahr 1867 Bezug nehmenden Erhebungen. Reichenberg 1868.

Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg über die Gewerbs- und Handelsstatistischen Verhältnisse ihres Bezirks im Jahre 1856. Reichenberg 1857.

CVRK, František – ŠPAČEK, Petr, Průmyslový vývoj Ústí n. L. v letech 1830–1945. In: KAISEROVÁ, Kristina – KAISER, Vladimír a kol., *Dějiny města Ústí nad Labem.* Ústí nad Labem 1995.

DIVIŠ, Jan Vincenc, *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách: Období druhé 1830–1860.* Kolín 1891.

DIVIŠ, Jan Vincenc – NEUMANN, Karel Cyril, *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách. Spolek cukrovarníků východních Čech.* Pardubice 1894.

DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872.* Praha 1979.

FRONĚK, Daniel, *170 let výroby cukru v Dobrovici.* Dobrovice 2001.

FRONĚK, Daniel, *Dobrovické bílé zlato v proměnách času: 180 let cukrovaru v Dobrovici, 140 let cukrovaru v Českém Meziříčí, 140 let lihovaru v Chrudimi.* Dobrovice 2011.

GÖTZ, Antonín, *Minulost pěstování cukrovky ve východních Čechách. Historická geografie 12,* Praha 1974.

HALLWICH, Hermann, *Die Herrschaft Türmitz. Eine Denkschrift.* Zweiter Abschnitt. Prag 1865.

HICKMANN, Alois Ludvík, *Industrial-Atlas des Königreiches Böhmen.* Prag 1862.

HOŘEJŠ, Miloš, Podnikatelské aktivity šlechty v cukrovarnictví na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně-Podzámčí. *Listy cukrovarnické a řepařské 126,* 2010, č. 9–10.

HOŘÍNEK, Vojtěch, *Abecední seznam cukrovarnických stanic a závodů stávajících i zaniklých dle stavu z roku 1891.* Praha 1892.

HOŘÍNEK, Vojtěch, *Statistické příspěvky ku dějinám průmyslu řepového cukru v Čechách.* Praha 1891.

JANÁK, Jan, Vývoj průmyslu období 1848–1914. Vývoj jednotlivých odvětví. In: JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk a kol., *Dějiny hospodářství českých zemí: Od počátku industrializace do konce*

habsburské monarchie. Praha 2007.

KOPECKÝ, Rudolf, Cukrovarství. In: JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích 1800–1918: III. díl*. Praha 1985.

KUBAČÁK, Antonín, Vývoj zemědělství. Období 1848–1914. In: JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk a kol., *Dějiny hospodářství českých zemí: Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha 2007.

MÁLEK, Vlastimil, Cukrovar firmy Josef Schweidar a syn ve Dvoře Králové nad Labem (1849–1858). In: *Sborníček. Příspěvky Muzea Podkrkonoší v Trutnově*, sv. 6, Trutnov 2007.

MÁLEK, Vlastimil, České cukrovary v 50. letech 19. století. *Listy cukrovarnické a řepářské* 126, 2010, č. 9–10.

MÁLEK, Vlastimil, *Dějiny cukrovaru v Syrovátce 1849–1860*. Ústí nad Labem 2000. Bakalářská práce obhájena na Katedře historie Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

MÁLEK, Vlastimil, *Dějiny cukrovaru v Syrovátce 1849–1923*. Ústí nad Labem 2002. Diplomová práce obhájena na Katedře historie Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

MÁLEK, Vlastimil, Nerealizovaný projekt knížecího cukrovaru v Náchodě r. 1858. In: *Rodným krajem: Vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků*, sv. 38. Červený Kostelec 2009.

MÁLEK, Vlastimil, Po stopách zaniklého cukrovaru v Ledcích: Příspěvek k počátkům řepného cukrovarnictví na Královéhradecku. In: *Královéhradecko: historický sborník pro poučenou veřejnost*, sv. 2. Hradec Králové 2005.

MATĚJKA, Jiří, Z dějin trmického průmyslu. In: *Trmice*, Ústí nad Labem 1994.

Pčk [PLAČEK, František], Vyvazení pozemků. In: *Slovník naučný: Díl 9*, RIEGER, František Ladislav (ed.), Praha 1872.

Přehled československých dějin: Díl II, 1848–1918, svazek I, 1848–1900. Praha 1960.

PTÁČEK, Josef, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kostecku a Královéhradecku)*. Dobruška 1996.

PUCHERNA, Jaroslav, Historický přehled vývoje cukrovarnictví

v českých zemích. In: *Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*, MAJKUSOVÁ, Marta (ed.), Praha 1981.

PURŠ, Jaroslav, *Průmyslová revoluce v českých zemích*. Praha 1960.

Übersicht der Fabriken nach Kronländern mit Angabe der Fabriksorte in arithmetischer und alphabetischer Reihe, der Besitzer, der in der letzten Campagne verarbeiteten Rübenmenge, endlich der nächsten Poststationen. In: BĚLSKÝ, Václav, *Übersichts-Karte der österreichischen Rübenzucker-Fabriken*, b. m. 1858.

Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. Herausgegeben von der Direction der administrativen Statistik im k. k. Handels-Ministerium, Jahrgang 3, Heft IV. Wien 1854.

Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission, Jahrgang 11, Heft II. Wien 1864.

PROVAZNÍK, Vladimír, *Ústí, město nad Labem*. Ústí nad Labem 1983.

Schematismus des Königreiches Böhmen für das Jahr 1839. Prag b. d.

Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie, Neue Folge, Band II, die Jahre 1852, 1853 und 1854 umfassend, Heft V. Wien 1859.

VOLF, Josef, *Z paměti starého českého sedláka: Kus selské historie z 2. poloviny XIX. Století*. Hradec Králové 1932.

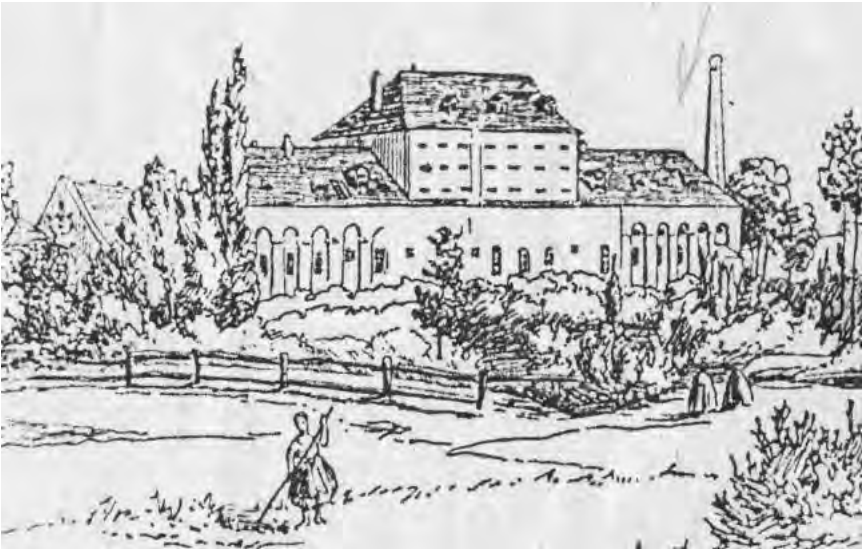
WALKHOFF, Louis, *Böhmens Rübenzuckerfabrikation in der Campagne 1857–1858: Reise-Bericht*. Prag 1858.

01/ Cukrovar Třebovětice, založený r. 1851, vyobrazení z počátku šedesátých let 19. století, repro z ANSCHIRINGER, Anton, Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer- Bezirks: Band II. Reichenberg b. d., ilustrace bez označení strany

02/ Bývalý cukrovar Třebovětice, snímek z roku 2002, foto autor

03/ Cukrovar Ledce, modernizovaný po r. 1848, dobové vyobrazení, repro z PTÁČEK, Josef, Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kostecku a Královéhradecku). Dobruška 1996, s. 16

04/ Bývalý cukrovar Ledce, snímek z roku 2000, foto autor

Stavebně architektonický vývoj cukrovarů

Linda Mašková

The Construction and Architectonic Development of Sugar Factories

The paper deals with sugar factories from the standpoint of the construction and architectonic development of their buildings. At the beginning, the sugar factories could be placed in temporary buildings, which originally served other purposes. Other sugar factories were situated in new buildings, with their expediency playing the key role, while the aesthetic requirements were of secondary importance. Buildings decorative elements – such as mouldings, epistyle friezes and frontage crenellations – have appeared since the second half of the 19th century, when most of the sugar factories in Bohemia and Moravia were established. In those days, the name of the creator of a sugar factory's building appeared only rarely in relevant documents. At the beginning of the 20th century, the Czech engineering companies together with the constructions firms built new beet and cane sugar factories abroad. In Czechoslovakia, modernization of existing buildings took place. The Václav Nekvasil's and Josef Blecha's companies rank among the most important construction firms. The sugar factories were nationalized after WW2 and various construction modifications were implemented, often in disharmony with the existing buildings appearance.

(Translated by I. J.)

První výrobní manufakturního typu (1810–1840)

První řepné cukrovary zřizované jako jednoduché manufaktury s převládající ruční prací plně vystačily s provizorními prostory. Vznikaly jako další jednotka většího zemědělského celku a pro jejich zařízení se využívaly uvolněné hospodářské stavby. Nebylo ale výjimkou, že se cukrovary umísťovaly i do objektů jiného určení. Reformami císaře Josefa II. dochází k hromadnému rušení klášterů, které jsou pak často využívány pro nově vznikající průmyslové stavby. Rafinerie třtinového cukru na Zbraslavi je zřízena v prostorách bývalého cisterciáckého kláštera a později je rekonstruovaná na řepnou surovarnu. Dle stavebního

vývoje lze cukrovarny rozdělit do dvou skupin: první vychází z počátečního umístění cukrovarské výroby do provizoria staveb jiného určení a tento stavební fundus vždy do určité míry ovlivnil další vývoj cukrovaru (příkladem je cukrovar v Dobrovici), další, početnější skupinu tvoří cukrovarny s vlastní novou budovou.

Počátky průmyslové revoluce v cukrovarnictví (1840–1860)

Složitější organizace výrobních postupů a soustředění většího počtu pracovníků začaly postupně vyžadovat účelné utváření prostoru, které vyústilo ve výstavbu cukrovarů s vlastní novou budovou. Z třicátých let 19. století jsou pak zachovány první plány cukrovarů s ohledem na strojní uspořádání. Hlavní výrobní budova v podobě hospodářského stavení s masivním nosným zdívkem, klenbami a dřevěnou konstrukcí sedlové střechy dlouho uspokojovala prostorové potřeby umístěného strojního zařízení a bez podstatných změn překonala období vylepšování strojního zařízení, založeného především na zavádění parního stroje a vakuového parostroje. Pozornost zakladatelů se soustředila většinou na technologii výroby a stavební část bývala jen vynucenou součástí. Nároky na estetickou formu byly potlačeny požadavky na účelný a hospodárný provoz a stavby cukrovarů se nijak zvlášť nelišily od jiných účelových objektů, ale i obytných domů té doby. Od druhé poloviny 19. století se ale v architektonickém ztvárnění továren začínají uplatňovat prvky, které jsou obvyklé u staveb vyššího určení. Objevují se tradiční motivy šlechtických sídel či chrámů jako je cimbuří, věže nebo osová souměrnost objektů.

Rozvoj průmyslové revoluce v cukrovarnictví (1860–1900)

Patrová zděná budova se sedlovou střechou a přízemním přístavkem kotelny s dominantou komína je obrazem cukrovaru těsně před jeho zásadním přerodem v plně mechanizovanou výrobu továrního typu. V období na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století, kdy byla založena většina cukrovarů v Čechách a na Moravě, dochází k ustálení vzhledu a rozměrů základních strojních celků a tomu i odpovídajícímu vývoji stavebního uspořádání a vzhledu cukrovaru. Se zaváděním nových technologií především difúze a saturace se linie výrobního toku prostorově zkomplikovala. Podélně rozvinutá jednotraktová budova se zvýšila a byla doplněna skeletem sestávajícím ze soustavy litinových sloupů, železných nosníků a dřevěné konstrukce podlah nesoucí strojní zařízení. Pomineme-

li vnější architektonické ztvárnění, vzniká tak konstrukční typ, který bez podstatných změn prošel dalšími desetiletími a přetrval dodnes. Architektonický výraz hlavní výrobní budovy se odehrává většinou pouze v rámci dekoru na fasádě, kde se odráží tendence tehdejších historizujících architektonických slohů.

Dokladem charakteristického řešení hlavní výrobní budovy tohoto období je třídílný katalog firmy Breitfeld & Daněk. Prezentovala v něm u příležitosti Všeobecné zemské jubilejní výstavy pořádané v Praze roku 1891 souhrnně návrhy cukrovarů, pro které dodávala strojní zařízení a na jejichž výstavbě se podílela. Kolorované plány jsou dílem anonymních inženýrů a techniků. Všechny obsažené katalogové cukrovary dokumentují určité společné zásady řešení. Na výrazně podélně rozvinutý půdorys hlavní výrobní budovy, zahrnující v sobě příjem řepy a dále postupně její zpracování, těžení řepné šťávy až k jejímu zpracování na cukernou hmotu, navazují přibližně v jejím středu kolmo pomocné provozy zajišťující dodávku energie, chemických přísad nutných k čištění šťávy a nádrže na skladování melasy. Z pohledů na fasády uvedených cukrovarů je patrné jejich střízlivé řešení s racionálně rozmístěnou soustavou okenních otvorů. Hlavní sál varny je výrazně přisvětlen vysokými okny přes všechna vestavěná podlaží nesoucí technologická zařízení. Jako fasádní architektonický detail se objevují liseny, římsy, obloučkové vlysy v podřímsí a cimbuří, segmentové okenní záklenky, někdy také sdružená okna. Celému objektu cukrovaru dominuje nástavba komínového tělesa, vodní, resp. difúzní věže, a někdy vápenky. Kromě surováren, je v katalogu zastoupeno i několik suchých rafinérií cukru, které vznikají na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. V katalogu jsou uvedeny cukrovary nejen z českých zemí a ostatních zemí Rakousko-Uherska, ale také plány cukrovaru v Německu nebo rafinerie ve Stockholmu. Ačkoliv většina uvedených cukrovarů má společné znaky (omítané fasády, proporce, architektonické detaily) je patrné, že projekty cukrovarů určené pro zahraničí vznikají ve spolupráci s tamními odborníky podle možností a zvyklostí v jednotlivých zemích, s užitím tradičních stavebních postupů a materiálů. Příkladem může být cukrovar vyprojektovaný firmou Škoda určený do Ruska. Celkový architektonický výraz je podobný cukrovarům rakouskouherským, ale kompletní konstrukce je řešena ze dřeva, včetně dřevěného obvodového pláště.

Stavební útlum na počátku 20. století

S příchodem 20. století a krizí z nadprodukce se na našem území už nové cukrovary téměř nezakládají. České strojírenské firmy ale ve spolupráci s významnými stavebními firmami staví nové řepné a třtinové cukrovary v evropských i mimoevropských zemích. V archivu Škodových závodů v Plzni, kde existovalo samostatné oddělení pro cukrovarnické strojírenství, jsou k dispozici plány kompletních cukrovarů, vypracované na určitou denní kapacitu s návrhy strojového parku včetně stavební části cukrovaru. Byly dodávány „naklič“ na export do Francie a dalších evropských států. K zemím, kde se naši cukrovarníci a strojírní nejvíce uplatnili, patřila Itálie, v níž v podstatě figurovali jako zakladatelé tamního cukrovarnického průmyslu. Od osmdesátých let vybavili strojním zařízením většinu cukrovarů, kompletní cukrovary zde postavily firmy Matěj Blecha (2 cukrovary), Josef Blecha (4 cukrovary) či Brát Bedřich (3 cukrovary).

Vznik československého státu

Většina cukrovarů bývalé monarchie se nacházelo na území nově vzniklého Československa. Cukrovary byly zatíženy dopadem první světové války, ale došlo k rychlému oživení výroby. Stávající cukrovary přestaly prostorově vyhovovat vývoji technologie, proto následovala mohutná vlna modernizací a rekonstrukcí jak strojního parku, tak samotných staveb. V některých případech došlo k rozsáhlým demolicím jednotlivých částí provozních budov, nezdědka se jednalo o demolice i poloviny celého objektu. Rekonstruované cukrovary z tohoto období pak získaly pro své fasády nových dekorativních prvků v duchu moderny (Syrůvátky, Ovčáry, Doksany, Hostačov). V tomto období byly postaveny pouze tři nové cukrovary.

Období znárodnění průmyslu

Po druhé světové válce došlo k znárodnění cukrovarů a k jejich postupnému „morálnímu“ a fyzickému úpadku. Stavební úpravy byly v tomto období řešeny četnými přístavbami či samostatnými stavbami pro určitou část technologie, většinou v naprostém nesouladu se stávajícím vzhledem továren. Nezaměnitelný vliv na podobu provozních budov měla v padesátých letech dodávka věžových extraktorů, která se projevila úzkou vysokou štíhlou nástavbou obdélníkového půdorysu.

Zcela nově u nás vznikly tři cukrovary: Opava-Vávrovice, Hrochův Týnec a Hrušovany nad Jevišovkou. První jmenovaný byl postaven na začátku padesátých let, na tehdejší dobu moderně řešeným blokem provozních budov, kde hlavní výrobní budova představovala jeden rozsáhlý prostor s veškerým strojním zařízením. Cukrovary v Hrochově Týnci a v Hrušovanech nad Jevišovkou představovaly totožné dodávky, postavené kompletně polskými strojírnami a projektanty. V Kopidlně byl v osmdesátých letech zrušen cukrovar a na jeho místě vznikl zcela nový závod, nikdy tu ale nedošlo k zahájení provozu. Od sedmdesátých let minulého století se začalo v areálech cukrovarů s výstavbou betonových sil, která se výrazně zapsala do panoramatu továrních komplexů.

Období restrukturalizace

V období po roce 1989 bylo realizováno několik dílčích staveb, které pouze zakrývaly jednotlivé technologické soubory. Ukázalo se také, že v našich klimatických podmínkách nejsou nutné budovy pro některé provozy, značně proto přibýlo technologických celků umístěných mimo zastřešené prostory. Jsou to i taková zařízení, která by před sto lety bylo nemyslitelné umístit mimo budovu (pračky řepy, tělesa odparek, epurace nebo zrnice). Moderní výrobní budovy jsou řešeny jako haly s obvodovým betonovým skeletem a s vnitřním ocelovým skeletem pro technologickou část a s obvodovým pláštěm z vlnitého plechu nebo betonových panelů.

Stavitelé a architekti

Ve starší dostupné projektové dokumentaci se k návrhům cukrovarů jen velmi zřídka objevuje jméno tvůrce stavební části, neboť se obvykle skrývá za názvy jednotlivých dodavatelských strojírenských firem. Později se začaly uplatňovat významné stavební firmy, které spolupracovaly se strojírnami a dodávaly cukrovary do Čech, ale i do zahraničí. Prvním byl Václav Nekvasil a později jeho syn Otakar. Tato firma postavila a zrekonstruovala celkem 20 cukrovarů.¹ Významnou byla také firma Josef Blecha, která postavila či zrekonstruovala 56 cukrovarů, z toho 4 v Itálii

1 Například Toušeň, Kralupy nad Vltavou, Opatovice, Vinoř, Kostelec nad Labem, Rožďalovice, Holice, Byšice, Slavkov, Beroun, Lenešice, Dřevohostice, Przeworsk, Osijek, Mělník, Podzámčí, Smiřice, Dolní Cetno – skladiště, přestavba kotelny, a další rekonstrukce.

a 4 v Uhrách. Firma Matěj Blecha vystavěla za hranicemi 14 cukrovarů,² zatímco Bedřich Brát pracoval při stavbách 10 cukrovarů.³ Další stavební podnikatel, Beneš Viktor, prováděl stavby téměř výhradně podle svých plánů.⁴ Z dalších významných architektů by neměl být opomenut podíl Adolfa Loose na návrhu cukrovaru Hrušovany nad Jevišovkou, Františka Schmoranze v Mnichově Hradišti nebo vídeňského architekta Leopolda Bauera, žáka Otto Wagnera, při rekonstrukci cukrovaru v Českém Meziříčí. V archivních fondech jednotlivých cukrovarů jsou pak dochovány i plány přidružených budov v areálu cukrovarů, jako byly sklady, administrativní budovy, vrátnice, ubytovny pro sezónní zaměstnance, ale i vily ředitele cukrovaru. V některých případech se jedná o zajímavé architektonické počiny a často také jako jediné přežívají samotnou výrobní budovu při likvidaci cukrovarů.

Seznam literatury a pramenů

FRONĚK, Daniel, Stručný přehled stavebního vývoje cukrovarnického průmyslu v českých zemích (1.). *Listy cukrovarnické a řepařské 116*, 2002, č. 12, s. 296–299.

FRONĚK, Daniel., Stručný přehled stavebního vývoje cukrovarnického průmyslu v českých zemích – část II. *Listy cukrovarnické a řepařské 117*, 2003, č. 1, s. 28–31.

GBLER, Jaroslav, Změny v cukrovarnictví od doby založení VÚC – část 2. *Listy cukrovarnické a řepařské 117*, 2003, č. 12, s. 310–313.

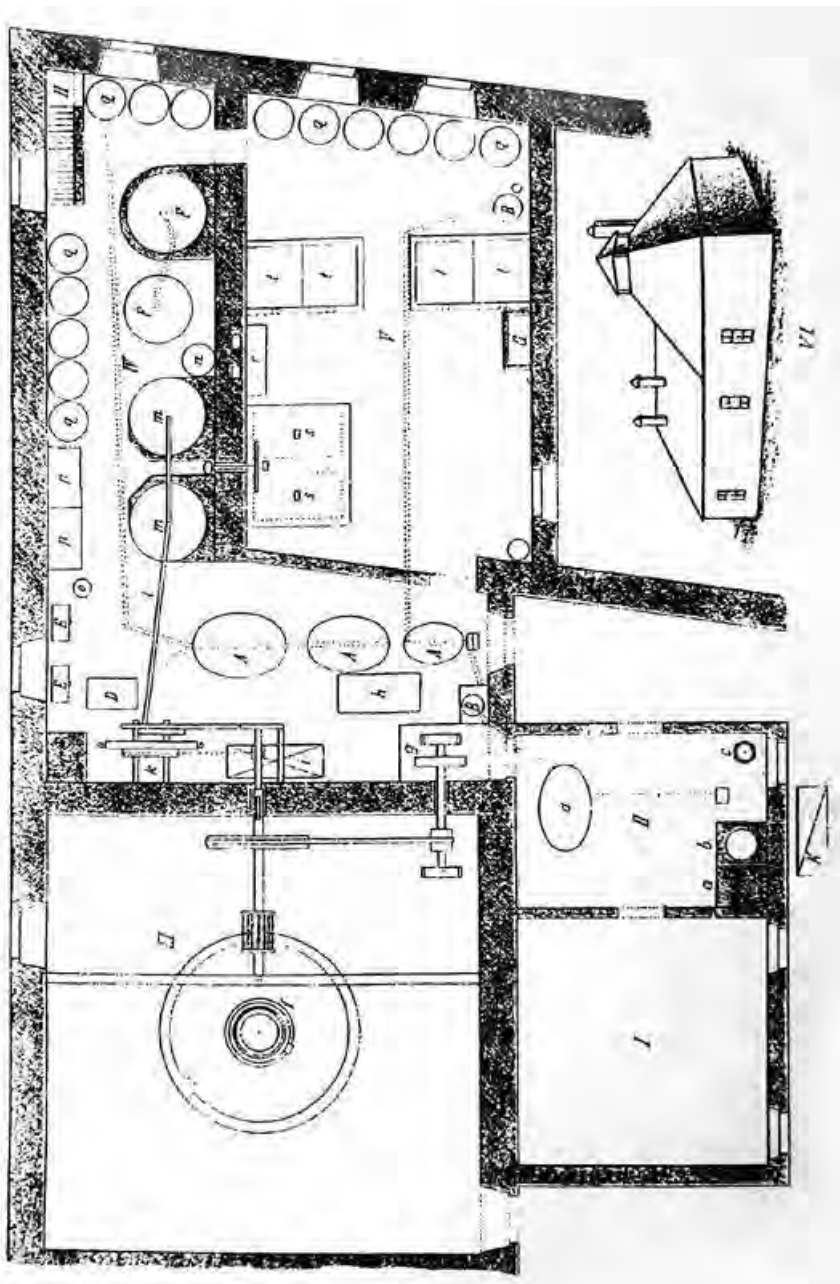
2 Například v Uhrách se jednalo o cukrovary v Trnavě, Trenčianské Teplé, Osijeku, Petoházi, Seredi, v Německu o cukrovar v Řezně, v Haliči o cukrovar Chorodow a rovněž postavil cukrovar v Západní Indii.

3 Například cukrovary Osijek a Novi Vrbas, po první světové válce postavila v Itálii tovární budovy cukrovarů v Sermide, Molinelle, Volanu, v Belgii cukrovar Hougaerde, v Anglii roku 1925 cukrovar Bury St. Edmunds, v Turecku cukrovar Uşak či v Rumunsku cukrovar Arad.

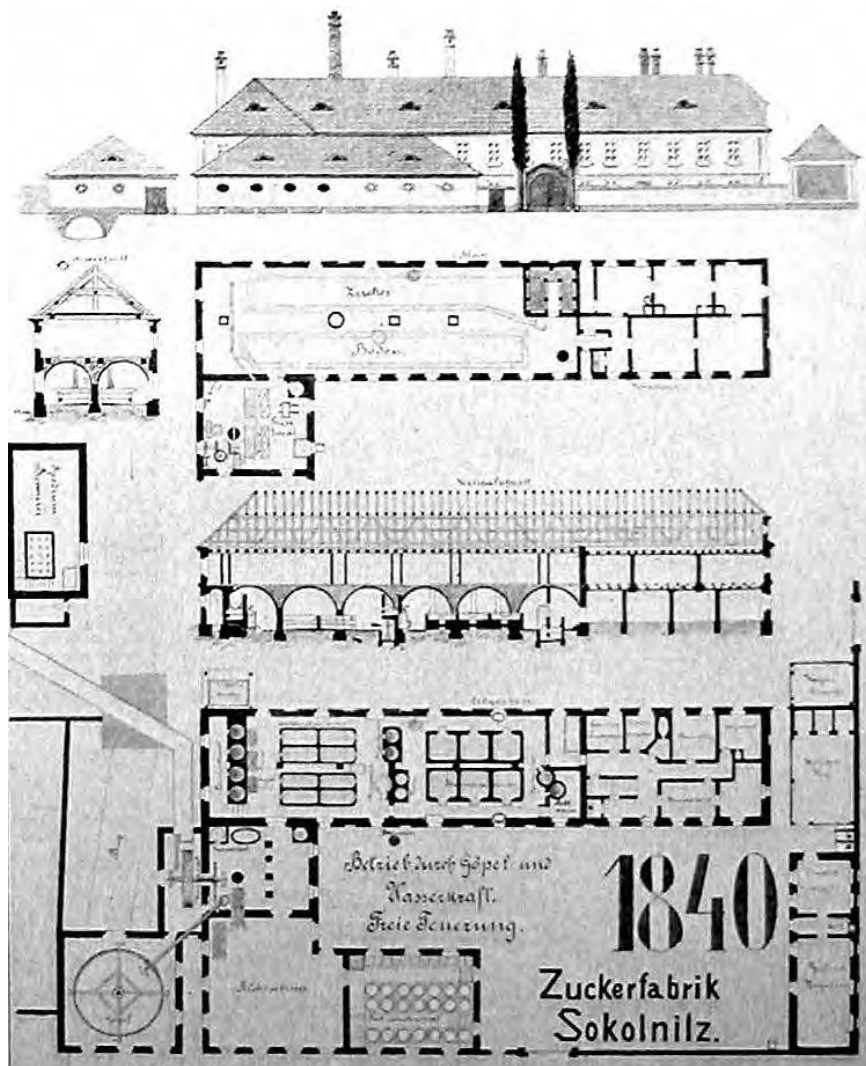
4 Jednalo se například o rekonstrukce cukrovarů v Úžicích, Kojetíně, Přerově, Mratině, Slavkově, postavil novou rafinerii v Kostelci nad Labem, celou stavbu cukrovaru v rakouském Leopoldsdorfu, rekonstruoval cukrovary, rafinerie a další stavby ve Vrdech a v Čakovicích pro firmu Schoeller. V roce 1905 se účastnil s ostatními českými firmami velké stavby cukrovaru a rafinerie v Osijeku, v Uhrách se po roce 1909 angažoval v případě cukrovarů a příslušných úřednických a dělnických kolonií v Baranyaváru či Szolnoku.

VYBÍRAL, Jindřich, *Česká architektura na prahu moderní doby*. Praha 2002, ISBN 80-7203-475-8, 331 s.

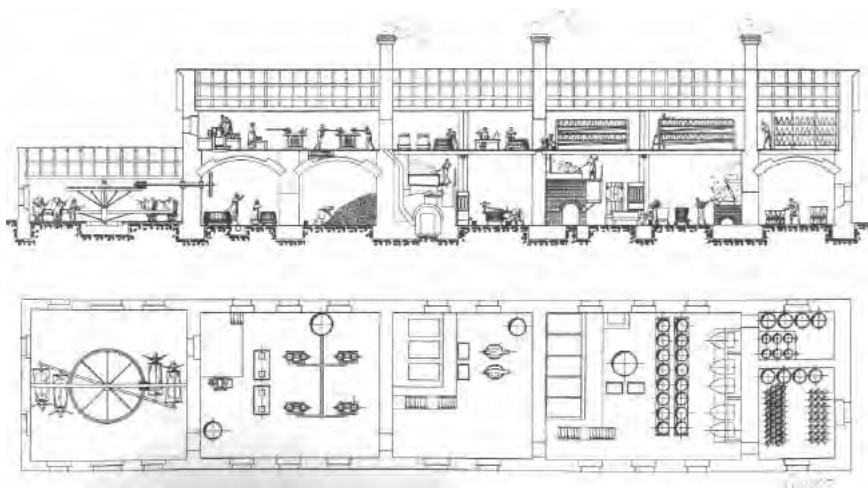
Archiv Národního technického Muzea, fond 668 Kopecný Rudolf, inv. č. 14, Naši cukrovarničtí technické v zahraničí – od poloviny minulého století do počátků druhé světové války (rkp.).

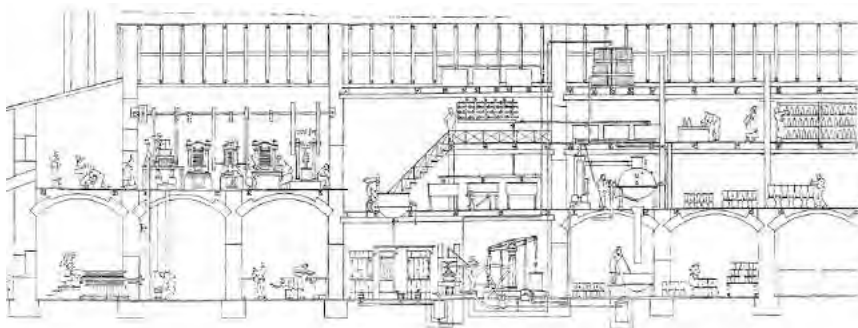
1/ Půdorys řepného cukrovaru ve Svinařích z roku 1832, archiv autorky

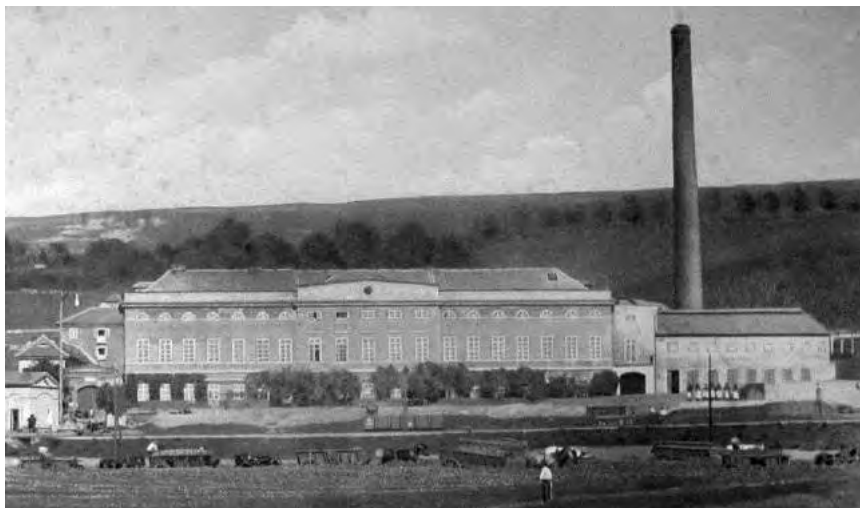
2/ Plány řepného cukrovaru v Sokolnici z roku 1840, archiv autorky

3/ Průřez výrobnou cukru v Dobrušce z roku 1831, archiv autorky

4/ Model ideálního cukrovaru v období rozvoje průmyslové revoluce z let 1850. Strojní vybavení svou velikostí i kapacitním výkonem nevyžadovalo zvláštní konstrukční úpravy oproti běžnému řešení stavební konstrukce hospodářské budovy. Masivní zděné nosné stěny, v přízemí se zaklenutím, jsou v patře doplněny dřevěnou konstrukcí jednotlivých pracovních plošin, archiv autorky

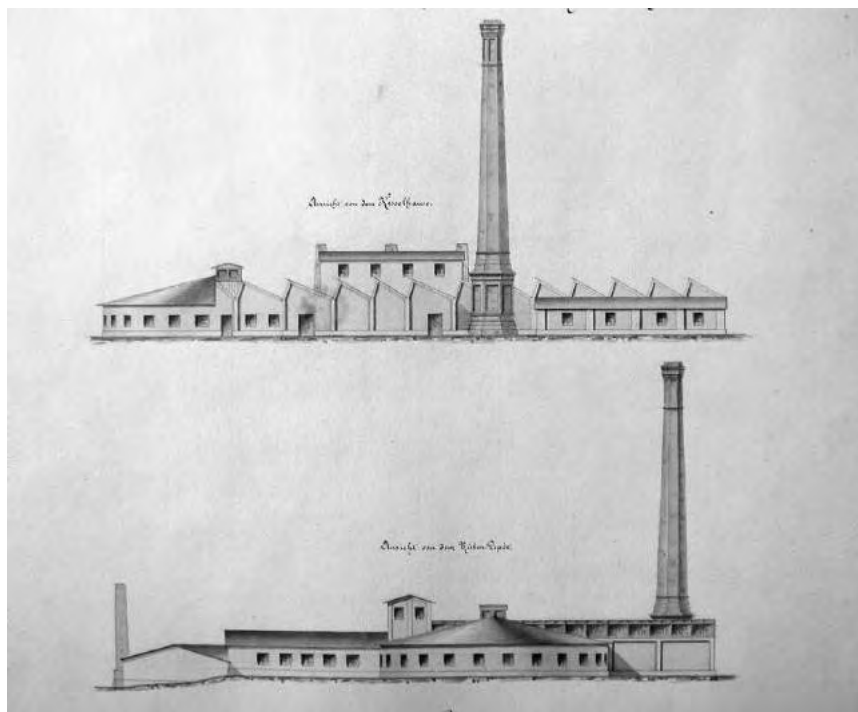
5/ Cukrovar v Praze Vysočanech se střízlivou architekturou empírového paláce z roku 1900, archiv autorky

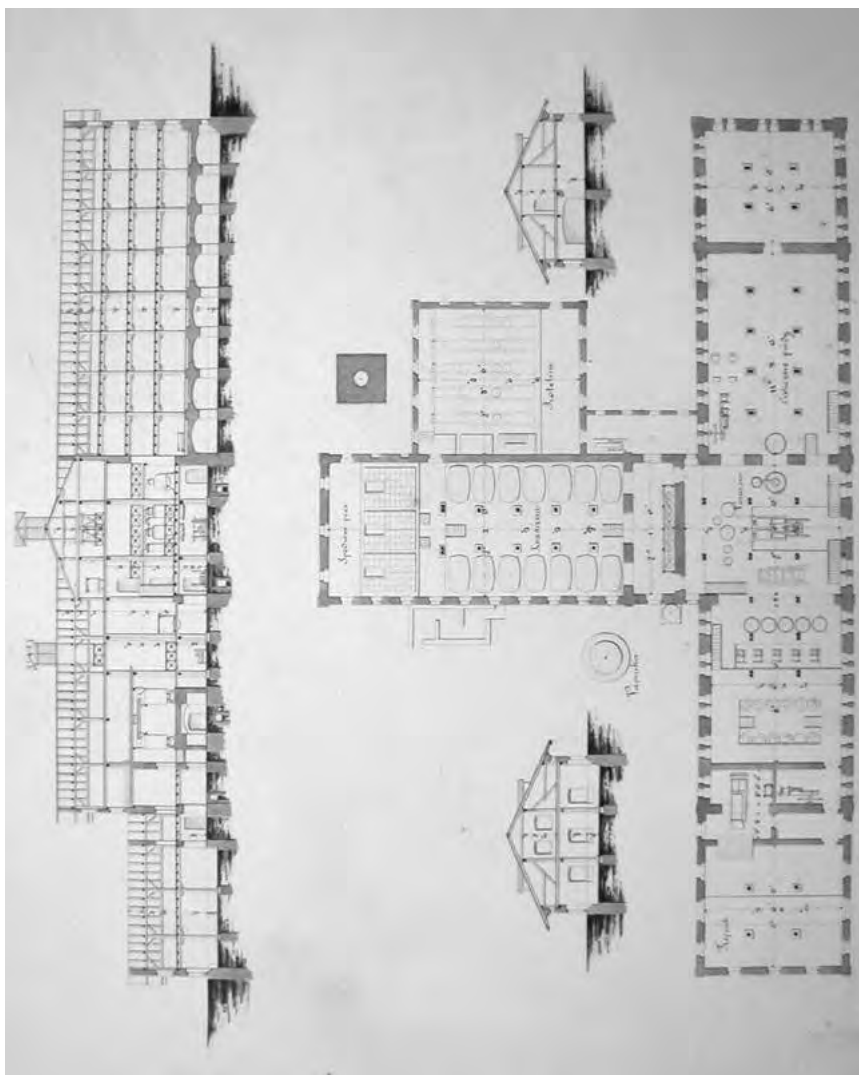
6/ Vstupní portál na dochované části cukrovaru v Kutné Hoře na Klárově s prvky neofutury, archiv autorky

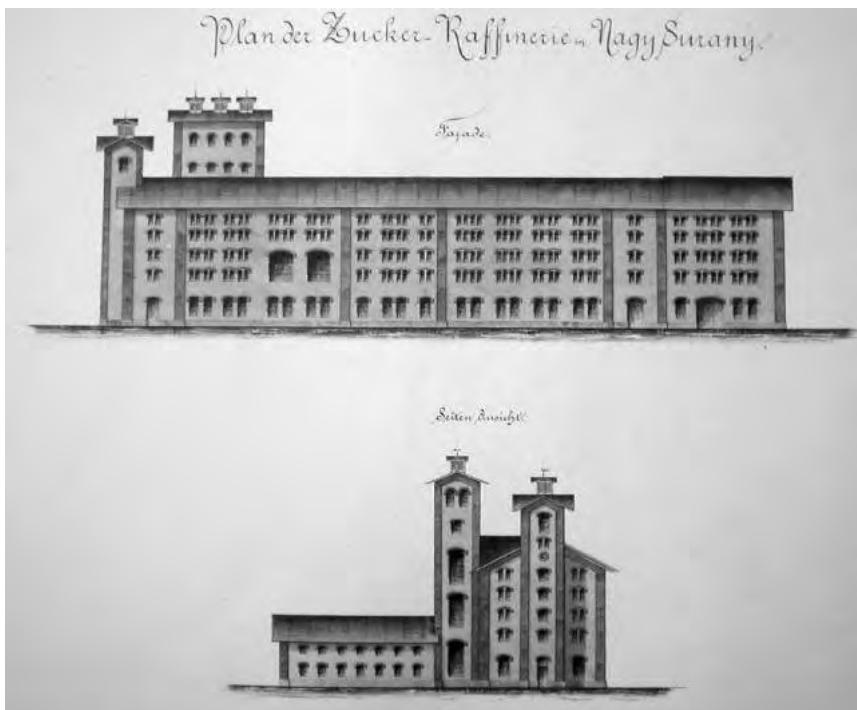
7/ Areál cukrovaru v Pečákách na konci sedmdesátých let 19. století, archiv autorky

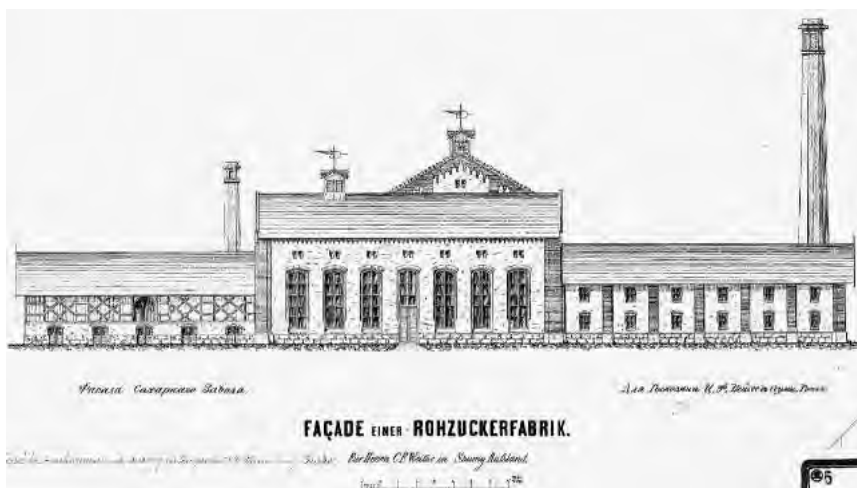
8/ Pohledy na cukrovar v Hodoníně z roku 1908 (Katalog firmy Breitfeld & Daněk), Archiv Národního technického muzea; ačkoliv většina cukrovarů v katalogu vychází z ustáleného stavebně architektonického konceptu, jsou zde i výjimky, jako u cukrovaru v Hodoníně s pokrokově řešeným horním osvětlením s šedovými světlíky

9/ Půdorys a řez cukrovaru v Králově Městci z roku 1908 (Katalog firmy Breitfeld & Daněk), Archiv Národního technického muzea

10/ Pohledy na cukrovar v Šuranech z roku 1908 (Katalog firmy Breitfeld & Daněk), Archiv Národního technického muzea

11/ Cukrovar vystavěný v Rusku českými strojírnami - téměř všechny konstrukce jsou dřevěné, včetně obvodového pláště, Archiv Škoda, a. s. Plzeň

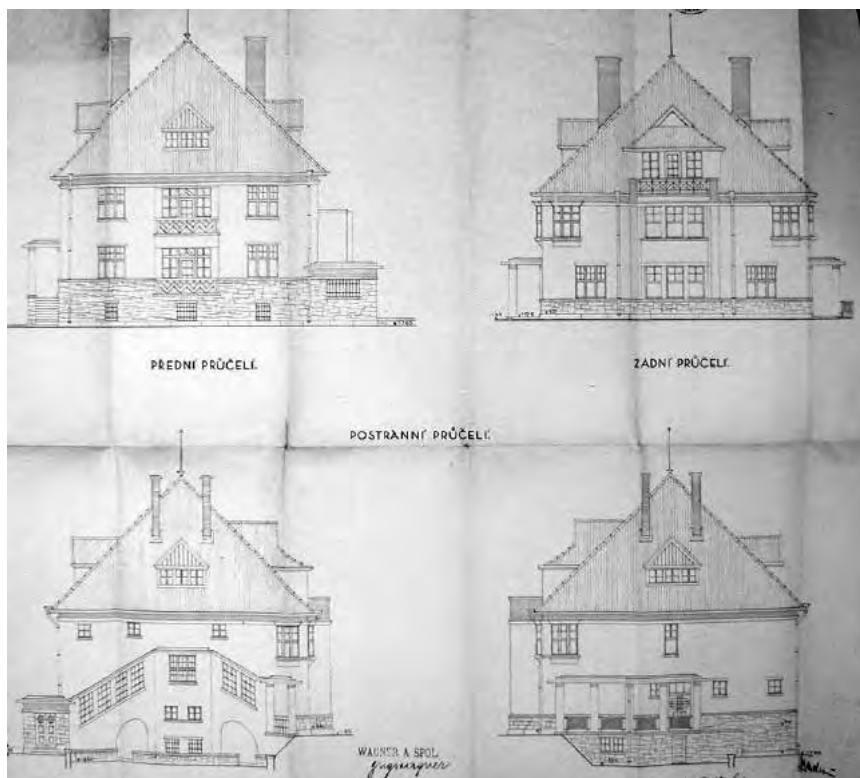
12/ Plány kompletně řešeného cukrovaru dodaného plzeňskou Škodovkou na zakázku do Francie, archiv autorky

13/ Cukrovar v Opavě-Vávrovicích postavený v roce 1953, archiv autorky

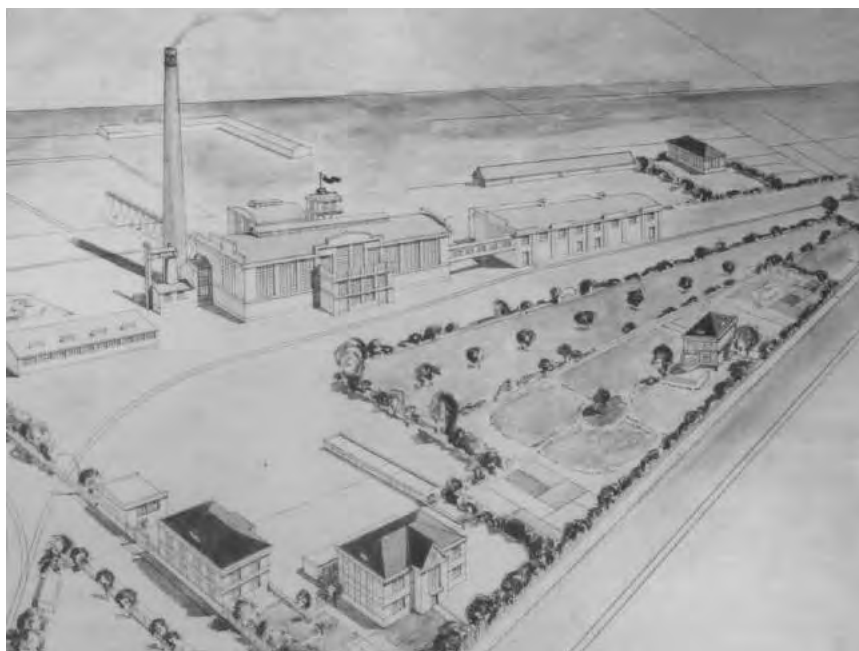
14/ Cukrovar v Hrochově Týnci byl společně s cukrovarem v Hrušovanech dodán z Polska v roce 1969, archiv autorky

15/ Úřednický dům cukrovaru v Cholticích, architektonický návrh Ladislav Machoň z roku 1919, Muzeum architektury a stavitelství NTM, Archiv architektury a stavitelství

16/ Cukrovar v Casablance postavený s účastí strojíren Škoda Plzeň z roku 1930, archiv autorky

17/ Cukrovar architekta Bedřicha Bráta navržený do Litvy z roku 1930, archiv autorky

Srovnání cukrovarnických a pivovarnických kartelů v českých zemích na přelomu 19. a 20. století

Kateřina Pánková, Filozofická Univerzita Univerzity

Karlovy v Praze

The Comparison of Cartels of Sugar Makers and of Brewers in the Czech Lands at the Turn of the 20th Century

The paper deals with the processes of cartelisation in sugar making and brewing industries and with their interactions. The first cartels of sugar makers were formed in the 1870s and, at the beginning, they had just a short duration (for a limited time period). In 1891, the Union of the Austro-Hungarian Refineries (cartel with a regional validity) was founded. Later an agreement was made also between the refineries and the raw-sugar factories; the latter broke up at the beginning of the 20th century. Subsequently, also the beet growers started to associate themselves and attempted establishing agricultural sugar factories. The next cartel between the refineries and the raw-sugar factories was made up as late as 1911.

Also, the cartels of brewers have been established since the 1870s. According to a view of that time – published in a professional journal Kvas (“The Ferment”) – the cartels of sugar makers were more developed than those of brewers and that is why they were expected to be more successful in trade. The competition for customers was the main problem in the beer industry; nevertheless, the reason for formation of cartels could be also an agreement about a common policy against the workers. The inn-holders sometimes refused buying the cartel beer and set up their own so-called “publican breweries”. The first supra-regional union originated in the Austrian Lands in 1907, and the next one in the Czech Lands the same year. In 1910, the Breweries Bank was established, which was to provide credits to the breweries and to release the inn-holders from debts.

The cartels of sugar makers became a sort of inspiration for the

grouping of brewers, who appreciated also the qualities of those cartels.
(Translated by I. J.)

Proces kartelizace velmi významně ovlivňoval hospodářské dění již od druhé poloviny 19. století. Je tedy nasnadě, že se do něj zapojily i důležité obory potravinářského průmyslu – pivovarnictví a cukrovarnictví. Jaké byly okolnosti vzniku kartelových dohod v uvedených oborech a jak se oba navzájem ovlivňovaly, to jsou hlavní otázky, na něž se tímto příspěvkem budu snažit dát odpověď.

Nejprve několik slov obecně o problematice kartelů. Slovo kartel původně označující zápis pořadí při středověkých rytířských turnajích, v pozdějších letech obecné označení jakýchkoli psaných smluv, dostalo v devatenáctém století význam hospodářského či politického uskupení. Hospodářský kartel v moderním smyslu slova bývá nejčastěji definován jako dohoda jednotlivých podniků či podnikatelů téhož odvětví, která určitým způsobem ovlivňuje vztahy ve výrobě a na trhu. Podobné dohody jsou samozřejmě známy již od dob antiky, ovšem teprve v době moderní se staly fenoménem ovlivňujícím výrazně hospodářské dění.¹

Skutečnost, že kartely představovaly běžný jev, nám dokumentuje zájem současníků o jejich vývoj. Vůbec první monografií, která se kartelovou problematikou zabývala na odborné úrovni, byla kniha Friedricha Kleinwächtera *Die Kartelle – ein Beitrag zur Frage der Organisation der Volkswirtschaft*, která vyšla již v roce 1883.² Práce je neocenitelným pramenem především proto, že se jedná o reflexi aktuálního dění. Kleinwächter ve své práci diferencuje kartely na pět základních typů, mezi něž patří například kartely kondiční, rajonové, či cenové a dále přidává šestý typ dohody mezi podniky, která podle jeho názoru není klasickým kartelem. Jedná se o dohodu zaměstnavatelů na společném postupu proti zaměstnancům. Šlo především o možnost společného postupu v případě dělnické stávký, apod.

Obecně je nástup procesu kartelizace spojován s dopady hospodářské krize z roku 1873, v této souvislosti hovoří Kleinwächter o kartelech jako

1 WAHR, Annette (ed.), *Brockhaus Enzyklopädie in 30 Bänden: Band 14 Jen–Kinc.* Leipzig, Mannheim 2006, ISBN 3-7653-4101-0, s. 522.

2 KLEINWÄCHTER, Friedrich, *Die Kartelle – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft.* Innsbruck 1883, 245 s.

o tzv. dětech nouze.³ V současné době se ovšem spíše uplatňuje názor, že proces kartelizace se naplno rozběhl až okolo roku 1900.⁴ Rozvoj kartelů je v tomto případě dáván do souvislosti s pozitivní fází hospodářského cyklu, jedná se tedy o konjunkturu průmyslu. Firmám se začalo více dařit a vznikalo velké množství nových podniků. Konkurence se stala nepřehlednou, což vedlo podniky k uzavírání kartelových dohod. Jako důkaz toho, že kartely jsou důsledkem pozitivní fáze hospodářského cyklu, bývá často uváděna masivní účast bank v kartelizačním procesu.

Velmi důležitým faktorem, který ovlivňoval vývoj kartelizace v Rakousko-Uhersku, byl vývoj kartelového práva. Kartely v moderním smyslu slova se žádný zákon nezabýval, jejich problematika se tedy řídila nařízeními obsaženými v jiných právních normách. Z nich nejdůležitější byl koaliční zákon ze dne 7. dubna roku 1870, který povolil sdružování zaměstnanců a jako protíváhu nabídl možnost sdružování zaměstnavatelů. Zákon ovšem nebyl pro oblast kartelů zcela jasně formulován, sdružování podnikatelů umožňoval především proto, aby mohly být řešeny problémy na trhu práce a problémy se zaměstnanci. Úmluvy o cenách zůstaly nadále zakázané, a to § 4 koaličního zákona, podle kterého se stávaly neplatnými a trestnými úmluvy živnostníků vedoucí ke zvyšování cen. Tato formulace byla od počátku problematická a soudy ji vykládaly různým způsobem, což nepřispělo ke přehlednosti celé problematiky.⁵

Především vzhledem k enormnímu zvýšení počtu kartelů vyvstala potřeba speciálního kartelového zákona, který by celou situaci řešil jasněji. Bylo vypracováno několik vládních návrhů kartelového zákona, přičemž za nejzdařilejší a nejpropracovanější je obecně považován návrh zákona z roku 1897 respektive 1898, který představoval vůbec první komplexní nástin kartelového zákona v Evropě.⁶ Specifikem tohoto návrhu se stal fakt, že nepracoval s hospodářstvím jako s celkem, nýbrž se zaměřoval pouze na některá odvětví, především na obchod a výrobu lihu, cukru, solí, piva a minerálních olejů. Návrh zákona dokonce nově

3 Tamtéž, s. 143.

4 SCHRÖTER, Harm G., Kartellierung und Dekartellierung 1890–1990. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 81, 1994, Heft 4, s. 457–493.

5 TÜCHLER, Michael, Die Entwicklung des österreichischen Kartellrechts. In: *Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte*, RESCH, Andreas (ed.), Wien 2003, str. 120–130.

6 Tamtéž, s. 126.

pracoval nejen s kartely cenovými, ale také například rajonovými, které v předchozí právní úpravě žádným způsobem postiženy nebyly. Před rokem 1914 vzniklo ještě několik podobných návrhů, ovšem žádný z nich nevešel v platnost.⁷

Pro prostředí našich zemí v druhé polovině 19. a na počátku 20. století publikoval v souvislosti s kartely několik velmi zajímavých prací rakouský historik Andreas Resch.⁸ Ten na základě ukazatelů, jako je stupeň koncentrace nabídky a poptávky či opatření pro vstup na trh, rozlišuje celkem sedm typů kartelů, z nichž každý je unikátní a typický pouze pro některá průmyslová odvětví. Z těch nás bude zajímat typ stabilních regionálních kartelů, které vznikaly na velkých trzích s masivní koncentrací podniků. Tyto trhy byly významné svou prostorovou diferenciací a také zájmem státu, který příslušná odvětví podroboval vysokému zdanění. Jednalo se zejména o potravinářský průmysl, v první řadě o cukrovarnictví, pivovarnictví, lihovarnictví.

Cukrovarnické kartely

Vznik prvních cukrovarnických kartelů na našem území se datuje do počátku 70. let devatenáctého století, přičemž prvním známým cenovým a kondičním kartelem je dohoda majitelů 16 východočeských cukrovarů, uzavřená v Pardubicích v prosinci roku 1872. Jejím cílem bylo omezit konkurenci při nákupu cukrovky v následující kampani 1873/74. Tuto dohodu vyvolala trvající konjunktura oboru, díky které se konkurence stala nepřehlednou, a bylo nutné podmínky pro nákup suroviny nějak upravit.⁹

Na následky hospodářské krize z roku 1873 potom reagoval další kartel, ke kterému přistoupilo několik cukrovarníků na jednání ve Zvoleněvsi na konci roku 1875. I v tomto případě se jednalo o kartel

7 Vládní návrh zákona o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon) z roku 1933. Dostupný z WWW: http://www.snemovna.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2320_01.htm. [cit. 2010-05-22].

8 Např. RESCH, Andreas, *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg, Marktstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900 bis 1913*. Berlin 2002, ISBN 3-428-10823-X, 321 s. Nebo dále RESCH, Andreas, *Industriekartelle in Österreich bis 1914. Theoriegeleitete Zugangsweisen und wirtschaftshistorischen Ergebnisse*. In: *Tagungsbericht über den 23. Österreichischen Historikertag in Salzburg*, Salzburg 2003.

9 DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 47.

cenový a kondiční, určený pouze na jednu kampaň. V druhé polovině 70. let ovšem již začala vznikat uskupení s dlouhodobějším trváním, šlo především o dohody rajonové, které vymezovaly oblasti působnosti jednotlivých podniků. Jako příklad mohou sloužit dohody cukrovaru Přelouč z let 1875 a 1876. I tentokrát platil předpoklad, že kartel bude sloužit jen na dobu omezenou, na dvě až tři kampaně dopředu.¹⁰

V průběhu 80. let již ale bylo jasné, že menší regionální dohody mezi jednotlivými podniky nemohou situaci na trhu dostatečně stabilizovat a že bude nutné přistoupit k vybudování kartelu se zemskou platností. K tomu přispěly i následky cukerných krizí z průběhu 80. a počátku 90. let. Jako první se o vytvoření takového uskupení pokusily technicky vyspělé a ekonomicky poměrně stabilní rafinerie, z jejichž popudu byl v březnu roku 1891 založen ve Vídni Spolek rakousko-uherských rafinérií. V jeho rámci došlo poté k uzavření ústní dohody o ustavení kontingentačního a kondičního kartelu s dobou trvání od 1. října 1891 do 30. září 1892. Tato smlouva nediktovala jednotné ceny, pouze stanovila kontingenty pro domácí trh a sjednotila podmínky prodeje. Kartel byl znovu obnoven s platností od 1. října 1895, v reakci na snížení rozpětí mezi tuzemskou cenou surového a rafinovaného cukru.¹¹

Snahy o koncentraci ze strany rafinérií nutně musely vyvolat odezvu surováren, které se o koncentraci pokoušely rovněž již v 80. letech. Roku 1894 vešla v platnost jejich první větší dohoda upravující rajony v Uhrách. Jelikož neustálé uzavírání nových samostatných kartelů rafinérií a surováren a jejich vzájemný boj se ukázaly být neefektivními, rozhodly se podniky vyjednávat a výsledkem byla dohoda o založení společného kartelu rafinérií a surováren pro celou monarchii ze dne 26. července 1897. Základním bodem se stalo rajonování cukrovky, což znamenalo, že bez vzájemného souhlasu nebylo možné kupovat řepu z jiných rajonů. Při vstupu do kartelu každý podnik skládal podíly po 3.000 rakouských korunách na určité množství vyrobeného cukru. Díky tomu vznikly poměrně vysoké intervenční fondy, s nimiž mohl kartel následně hospodařit.

Sjednání rafinérií a surováren bylo ranou pro další zájmovou skupinu, tedy pro řepaře. Ti zesílili svoji obrannou aktivitu proti cukrovarnickým kartelům již na konci 19. století a to především cestou

10 Tamtéž, s. 47.

11 Tamtéž, s. 51.

spolkovou, například založením Ústřední jednoty řepařů v roce 1902, ale také cestou politickou. Producenti řepy stáli například při zrodu samostatné agrární strany, která se poté přirozeně snažila hájit jejich zájmy. Díky velmi intenzivnímu tlaku na cukrovary se řepařům nakonec podařilo v roce 1908 uzavřít kompromisní dohodu s představiteli Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Ti řepaři, kteří byli sdružení ve zmíněné jednotě, mohli prodávat za výhodnějších podmínek.

Jako specifická forma boje proti cukrovarnickým kartelům se rovněž vyprofilovalo zakládání zemědělských cukrovarů. Ty začaly vznikat již na konci 19. století, ovšem jejich existence v podobě, v jaké si ji řepaři představovali, tedy že budou dodávat surovinu do svépomocí spravovaných podniků, neměla dlouhého trvání. Řepařští akcionáři byli postupně vytlačováni a udrželi si majoritní podíl jen v minimu podniků.¹²

V průběhu prvních let nového století došlo k rozpadu společného kartelu rafinérií a surovarů a to z důvodu vnitřních neshod i vlivem tzv. bruselské konvence, mezinárodní úmluvy, na jejímž základě byla zrušena vývozní bonifikace a snížena dovozní cla. Tato konvence v podstatě představovala kartel na mezinárodní úrovni, který ovšem do jisté míry likvidoval existující kartely národní. Od roku 1903, kdy konvence vstoupila v platnost, se opět v cukrovarnictví po nějakou dobu uplatňoval princip volné konkurence. Po ukončení platnosti výše uvedené kartelové dohody se totiž na několik dalších let surovarny a rafinérie nebyly schopné dohodnout a vytvářely znovu pouze menší oborová uskupení. Z hlediska dějin kartelizace se rozhodně jednalo o krok zpět. Další kartel platný pro celé Předlitavsko vešel v platnost až v roce 1911. Uzavřen byl na 6 let, jeho působnost se ale zkrátila z důvodu nástupu první světové války.¹³

Pivovarnické kartely

Proces kartelizace v pivovarském průmyslu v Předlitavsku byl nastartován rovněž v průběhu 70. let 19. století. Konkurenční boj se rozhořel především po roce 1869, kdy se díky zrušení propinace¹⁴ objevil prostor k volné soutěži. Zcela nový rozměr získal konkurenční boj díky hospodářské

12 Tamtéž, s. 55.

13 Tamtéž, s. 63.

14 Propinace představovala monopol na výrobu piva pouze pro šlechtu, církve a právozárečné měšťanstvo. Po jejím zrušení bylo možné zakládat též podniky akciové.

krizi z roku 1873, jejíž dopady, především psychologické, bylo možné pozorovat po celou poslední čtvrtinu století. Chmurným náladám zcela odpovídají články v dobových periodikách. Pro tento příspěvek je jistě nejzajímavější článek z časopisu *Kvas* z roku 1880, který byl nazván *Pivovarství a cukrovarství*.¹⁵ Jedná se o srovnání aktivit pivovarníků a cukrovarníků a jejich snah na zachování prosperity odvětví. V článku se mimo jiné píše: „*Daleci toho, abychom chtěli ostatním s rolnictvím jaksi souvislým odvětvím průmyslovým, zejména ale cukrovarnictvím, záviděti úspěchy, jakých dosáhla svým vytrvalým vstupováním naproti nárokům, které vysoký finanční erar na kapsy jejich činí ... oni ustanovili závaznou cenu cukrovky, tedy byla by dobrá také závazná cena piva*“.¹⁶

Článek dále uvádí důvody, proč jsou cukrovarníci ve svém podnikání i sdružovacích snahách úspěšnější než výrobci piva. Předně byli představitelé cukrovarnictví podle názorů výrobců piva emancipovanější a vzdělanější. V rámci cukrovarnického podnikání fungovalo již v průběhu poslední čtvrtiny 19. století velké množství spolků na různých úrovních, které navíc sdružovaly jak zaměstnavatele, tak zaměstnance napříč politickým a národnostním spektrem. Podobné struktury chtěli vybudovat i čeští výrobci piva. Srovnání s cukrovarnictvím využíval odborný pivovarský tisk i v následujících desetiletích, kdy se snažil pojmenovat základní rozdíly mezi oběma obory potravinářského průmyslu a těžit z poznatků získaných tímto srovnáním. V jednom z článků uveřejněném v roce 1900 v časopise *Kvas* se uvádí: „*Cukrovarníci vyšli z krize značně pohmoždění – avšak posilnili se kartelem. U pivovarů se však kartelování nedá docílit ani při největší nouzi – neboť cukrovarů jest předně nepoměrně méně než pivovarů a mohou se již proto snáze dohodnouti.*“ Podobných článků je možné na stránkách dobového tisku najít více. Celkově vychází výrobcům piva po vzoru cukrovarníků z krize oboru jediná cesta – vytvoření kartelu, který by měl skutečně zemskou platnost, tak jak se to podařilo v případě cukrovarů na konci 90. let 19. století.¹⁷

Snahám o vytvoření zemského kartelu předcházely stejně jako

15 *Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství VII*, 1880, č. 10, s. 223.

16 Tamtéž, s. 223.

17 *Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství XXVIII*, 1900, č. 14, s. 393.

v prvním případě dohody regionálního charakteru. Na území Předlitavska vznikla první kartelová dohoda pivovarů již v době hospodářské krize z roku 1873 a jednalo se o dohodu velkých vídeňských podniků. Ty se rozhodly rozdělit si sféry působnosti a zajistit si tímto krokem každý dostatečné množství odběratelů. Ve Vídni se podobné kartelové dohody uplatnily i v následujících desetiletích.

V našem prostředí se potom jedním z nejstarších příkladů kartelové politiky stala dohoda několika brněnských pivovarů z roku 1890.¹⁸ O zřízení tohoto kartelu informovaly noviny *Moravská orlice*, které ve svém článku uveřejnily, že Starobrněnský, Brejchův a Křižovnický pivovar v Brně a pivovary v Sokolnicích, Řečkovících, Jehnicích a Nehovicích uzavřely smlouvu mající za úkol udržet cenu piva na určité úrovni. Důvodem založení kartelu byl strach pivovarů z přívalu levných pivovarských surovin a tím tedy z tlaku odběratelů na nižší ceny piva. Jak se v článku dále píše: „*Základem kartelu jest, že žádný pivovar nemá druhému odběratele odnímati*“.¹⁹ Pokud by přeci jen došlo k přetažení hostinských od jednoho podniku ke druhému, byla poté stanovena sankce, kterou by musel provinivší se podnik zaplatit. Uvedenou větou se pojmenovával nejdůležitější bod, který charakterizoval pivovarnické kartely, totiž boj o odběratele. Alfou a omegou pivovarského podnikání v dané době se stalo udržení stabilní odběratelské základny.

V prvním decenniu dvacátého století byla na území celé monarchie patrná stagnace pivovarského průmyslu. Mezi hlavní důvody patřila především neměnná cena piva, která nereagovala na měnící se ceny zemědělských plodin, uhlí, mzdové náklady či náklady na dopravu apod.²⁰ Pivovary, které se nedokázaly prozatím dohodnout na společném zvýšení cen piva, podléhaly lobby majitelů hostinců i koncových konzumentů a nezvyšovaly cenu svých výrobků. Naopak se zisky snažily získat tím, že neustále zvyšovaly výstav, což byl fenomén, kterému se v dobovém tisku dostalo pojmenování *Hektoliterjagd*.²¹ Pivovary se v prvních letech 20. století již musely rozhodnout k ráznému kroku a v letech 1907

18 *Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství XVIII*, 1890, č. 15, s. 351.

19 Tamtéž, s. 351.

20 Mzdy se v průměru zvýšili v posledním čtvrtstoletí 19. století o 40 %, ceny obilí o 35 %, uhlí o 30 %. (*Kartellequette*. Wien 1912, s. 87).

21 *Kartellequette*. Wien 1912, s. 87.

a 1908 došlo nakonec k naplnění kartelizačních snah v rakousko-uherském pivovarství před první světovou válkou.

Na území dnešního Rakouska vznikl první nadregionální ochranný svaz, sdružující pivovary z oblasti Štýrska, Korutan, Kraňska, Terstu a Dolního Rakouska, v roce 1907, tedy deset let po podobném kartelu cukrovarnickém.²² Již v hlavě I. smlouvy bylo jasně stanoveno, že kartel měl aspiraci stát se nejen zemským, ba ještě více, neboť podle textu smlouvy k němu mohly přistupovat pivovary z celé monarchie, včetně Uher.²³ Tento v roce 1907 vzniklý kartel byl pojmenován jako „Ochranný spolek pivovarů alpských zemí“²⁴ a stal se okamžitě předmětem diskuze v politických kruzích, v prvé řadě interpelací poslanců na říšské radě. Kartel i přes zmíněné interpelace a masivní protesty ze strany hostinských²⁵ mohl pokračovat v činnosti, smlouva byla v roce 1910 prodloužena o další tři roky a přistoupily k ní i další regiony, především Salcburk a Horní Rakousko.

V Českém království vzniklo několik podobných smluv na ochranu odběratelstva, z nichž ta nejdůležitější byla podepsána rovněž roku 1907, přičemž smlouvu zastřešil Ochranný svaz pivovarů v Království českém. Platit začala od 1. ledna 1908²⁶ a svou strukturou se podobala o málo starší smlouvě rakouské. Důvody vstupu jednotlivých podniků do tohoto kartelu se různily, to dokumentují i dobová periodika – u pivovarů velkých se jednalo především o možnost společného vypořádání se s otázkou dělnictva, u menších a středních podniků to pak byla hlavně otázka ochrany odběratelstva. Rovněž v tomto kartelu vznikl podobný fond, jaký známe z příkladu cukrovarnických. Tvořily ho poplatky vypočítávané dle výstavu jednotlivých podniků a sloužily na vedení administrativy, apod.

Jak již bylo uvedeno výše, jeden z hlavních důvodů vzniku pivovarského kartelu se zemskou platností představoval boj o odběratele a boj s odběrateli. Významná zájmová skupina majitelů hostinců totiž

22 S platností smlouvy od 1. srpna roku 1907.

23 Jedinou zde vypsanou výjimkou byla Dalmácie a Bosna a Hercegovina. (*Kartellenquete*. Wien 1912, s. 98).

24 *Kartellenquete*. Wien 1912, s. 98.

25 Jako protiopatření se ještě v průběhu roku 1907 zformoval spolek hostinských z vídeňských okrsků (*Verband der Wiener Gastwirkbezirksverein*).

26 *Kartellequette*, Wien 1918, s. 98.

v době přelomu století v podstatě diktovala vývoj pivovarského podnikání, což se vedením výrobních podniků příliš nezamlouvalo. Hostinští se snažili proti kartelu bojovat pod heslem: „*Nekupujme kartelové pivo, postavme si vlastní pivovar*“.²⁷ V této době skutečně začaly živelně vznikat tzv. hostinské pivovary, které se snažily konkurovat pivovarům sdruženým v ochranném spolku. Mezi takové podniky patřily například závody ve Velvarech, Hronově či Lomnici. Většinou však nebyly životaschopné a do několika let opět zanikly. Můžeme tak spatřit další paralelu k vývoji kartelizace cukrovarnictví a zakládání zemědělských cukrovarů.

Dalším podstatným bodem sváru mezi pivovary a hostinskými se staly tzv. hostinské půjčky, které podniky poskytovaly majitelům hostinců, aby si je udržely jako odběratele. Díky těmto pohledávkám, které byly od hostinských velice špatně vymahatelné, se ztěžovala pozice pivovarů při žádání o půjčku u některého z velkých bankovních domů. Pivovary se dostávaly do svízelné situace, kterou bylo podle jejich názoru možné řešit pouze jedinou cestou. V součinnosti se zemským pivovarským kartelem měla být založena pivovarská banka, která měla poskytovat především hypoteční a stavební úvěry. Záměrem bylo vytvořit instituci utrakvistickou, tedy česko-německou, odbornou, která se neměla stát konkurencí stávajících bank, ale spíše ideálně sloužit pro potřeby pivovarského oboru, rozumět jeho specifikům a pokrývat jeho potřeby, případně zprostředkovávat a krýt jednání mezi pivovary a jinými bankovními domy. Jejím hlavním úkolem bylo především vyvázání pohledávek hostinských, které v prvním decenniu 20. století činily již jen území Českého království 150 milionů korun. Celkově dosahovaly hostinské dluhy v celé monarchii hodnoty 400 milionů korun. Snahy o vyřešení komplikované situace a o vyvázání uvedených dluhů se objevily již dříve, ovšem tyto snahy nepřinesly žádný výsledek. Představeny byly hlavní důvody vzniku finančního ústavu, který vznikl pod hesly „*Pivovarský průmysl sobě*.“ a „*V tomto znamení zvítězíme*“.²⁸

Někteří členové Ochranného spolku volali navíc po založení speciální pivovarské pojišťovny a to z podobných důvodů, jaké vedly k založení pivovarské banky – tedy prioritní ochrany zájmů zástupců

27 *Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství XXXVI*, 1908, č. 14, s. 517.

28 *Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství XXXVII*, 1909, č. 14.

oboru, detailní znalostí problematiky a pivovarského prostředí apod. Pivovarská pojišťovna nakonec zřízena nebyla, na rozdíl od banky, kde první podněty k jejímu založení existovaly již v letech 1908–1909. V roce následujícím byla banka slavnostně ustanovena a od roku 1911 začala skutečně fungovat. Podařilo se jí ovšem naplnit představy svých zakladatelů jen částečně. Bylo to způsobeno především tím, že než se mohl její chod řádně rozběhnout, vypukla první světová válka a po roce 1918 již banka nikdy nedosáhla takové prestiže a významu, jak si při svém založení předsevzala. Je však nesporně zajímavým faktem, že se v našem prostředí, díky dějinnému vývoji vztahů mezi pivovarníky a majiteli hostinců vyprofiloval pivovarský bankovní ústav jako zcela neortodoxní výsledek kartelizačních snah.²⁹

Závěr

Jak se tedy jeví srovnání pivovarnických a cukrovarnických kartelů v době okolo roku 1900? Ačkoli mají oba obory podnikání mnoho svých specifik, kartelizace zde probíhala přibližně stejným způsobem. Celý vývoj kartelizace cukrovarnictví byl pouze oproti stejnému procesu v pivovarnictví předsunut asi o 10–15 let, což souvisí s dřívějším rozvojem oboru a s poměrně pozdním zrušením monopolu na výrobu piva v roce 1869. Regionální, ale především zemské kartely, proto v cukrovarnickém prostředí vznikaly dříve a mohly se stát inspirací pro vznik podobných uskupení výrobců piva. Ti srovnání se svými kolegy také často využívali. Cukrovarnické kartely můžeme navíc označit jako pokročilejší ve smyslu jejich geografického záběru, mnohdy sdružovaly výrobce z celého Předlitavska, v případě pivovarníků byly nejvyšším stupněm „pouze“ kartely se zemskou platností.

Dohody mezi cukrovary představovaly jak kartely cenové, tak rajonové, u pivovarníků se jednalo spíše o dohody rajonové, pouze okrajově o jiné. Tato odlišnost byla dána specifickým způsobem distribuce piva přes majitele hostinců, tvořící významnou zájmovou skupinu, která intenzivně ovlivňovala vývoj českého pivovarnictví a rovněž bojovala proti pivovarnickým kartelům.

Jako určitý protipól hostinských v rámci cukrovarnictví můžeme označit řepaře a jejich snahy o zrušení cukerných kartelů. Řepaři a hostinští vykazují v boji proti oborovým kartelům i jiné společné znaky–

29 Tamtéž.

oba dva tábory se snažily o nahrazení „nepřátelských“ podniků závody ve vlastní režii, tedy zemědělskými cukrovarů a hostinskými pivovary. Obě tyto snahy vyšly naprázdno.

Specifickým se jeví u pivovarského kartelu, který jako jednu z důležitých otázek řešil problematiku vyvázání hostinských dluhů, iniciování založení „Banky pro průmysl pivovarský“. Takovýto motiv u cukrovarů postrádáme. Celkově lze ovšem říci, že cukrovarnické kartely byly pokročilejší a lépe organizované a v mnoha ohledech se staly přímým předobrazem kartelů pivovarských. Výrobci piva se za tuto inspiraci nestyděli a sdělovali ji veřejně, například na stránkách odborného tisku.

Seznam literatury a pramenů

DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985.

KLEINWÄCHTER, Friedrich, *Die Kartelle – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft*. Innsbruck 1883.

RESCH, Andreas, *Industriekartelle in Österreich bis 1914. Theoriegeleitete Zugangsweisen und wirtschaftshistorischen Ergebnisse*. In: *Tagungsbericht über den 23. Österreichischen Historikertag in Salzburg*, Salzburg 2003.

RESCH, Andreas, *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg, Marktstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900 bis 1913*. Berlin 2002, ISBN 3-428-10823-X.

SCHRÖTER, Harm G., *Kartellierung und Dekartellierung 1890–1990*. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 81, 1994, Heft 4.

TÜCHLER, Michael, *Die Entwicklung des österreichischen Kartellrechts*. In: *Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte*, RESCH, Andreas (ed.), Wien 2003.

WAHR, Annette (ed.), *Brockhaus Enzyklopädie in 30 Bänden: Band 14 Jen–Kinc*. Leipzig, Manheim 2006, ISBN 3-7653-4101-0.

Vládní návrh zákona o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon) z roku 1933. Dostupný z WWW: http://www.snemovna.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2320_01.htm. [cit. 2010-05-22].

Kartellequette. Wien 1912.

Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství VII, 1880, č. 10.

Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství XVIII, 1890, č. 15.

Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství XXVIII, 1900, č. 14.

Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství XXXVI, 1908, č. 14.

Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství XXXVII, 1909, č. 14.

Rodina Beniesů a jejich cukrovarnické impérium

Michal Novotný, Národní technické muzeum

The Benies Family and their Sugar Factories

The Benies entrepreneurial family represents a relatively new theme in the Czech historical research. The recent attention devoted to the subject has been initiated by “discovery” of a notable remnant of the family’s activities – the representative cubistic villa, ascribed to the architect Emil Králíček. The entrepreneur Michel Benies had the house built for his daughter Eveline and her husband Heinrich Benedikt at the beginning of the 1910s. The remarkable Czech modern architectural work originated in the premises of the Benies sugar factory in the municipality of Litol in the Elbe region (today part of the town of Lysá nad Labem). The local sugar factory was founded at the place of the former game preserve of the demesne of the Sporcks as early as 1871. In 1888, the Benies family acquired the sugar factory and it became one of the main pillars of the family enterprise.

The beginnings of the history of this Jewish family can be traced back to Galicia in the early 19th century. Manes Benies, together with his three sons Heinrich, Michel and David, came to Vienna sometime about the middle of the 19th century. The oldest son Heinrich started his entrepreneurial activities by investing into railway construction. In the middle of the 1880s, he turned to the Czech sugar industry, in which he also engaged his brother Michel, who had been pushing his luck in oil mining in New Zealand. In the course of time, the sugar factories in Litol and Černožice, together with the refinery in Rosice near the town of Pardubice, became the basic factories of their enterprise. At the beginning of the 1920s, the enterprise was transformed into the Rosice-Pardubice Sugar Refinery, joint-stock company, of which Max Benies became the head after the death of his father Michel. Max succeeded in overcoming the crisis of the sugar industry of the end of the 1920s and the beginning of the 1930s. The Nazi occupation brought end to Benies’ entrepreneurial activities in the Czech Lands, as the family was deprived of their property. (Translated by I. J.)

Podnikatelská rodina Beniesů je v českém historickém bádání poměrně novým tématem.¹ Zasloužená pozornost, která tomuto rodu začíná být v poslední době věnována, byla iniciována „objevením“ významného pozůstatku jejich působení – reprezentativní modernistické vily s kubizujícími prvky připisované architektu Emilu Králíčkovi, kterou nechal vystavět na počátku druhé dekády 20. století podnikatel Michel Benies pro svou dceru Evelínu a jejího manžela Heinricha Benedikta. Pozoruhodná stavba české moderní architektury vznikla v areálu beniesovského cukrovaru stojícího v polabské obci Litol (nyní část Lysé nad Labem). Místní cukrovar založený v místech bývalé obory sporckovského panství již roku 1871 tvořil od roku 1888, kdy jej Beniesové získali, jeden z hlavních pilířů rodinného podniku. Jelikož se jednalo o významný místní závod, měl cukrovar přirozeně vliv i na stavební rozvoj bezprostředního okolí, které se zahušťovalo okolní – zpočátku s cukrovarem související zástavbou až postupně došlo k faktickému a později i k územně právnímu splynutí obce Litol s městem Lysá nad Labem. Stejně jako v případě jiných cukrovarů padla i litolská továrna za obět' změnám minulých let. Likvidaci výroby však bohužel za krátkou dobu následovala i likvidace fyzická. Jako poslední svědek slavné éry českého cukrovarnictví a vlastně i rodiny Beniesů v Litoli se do dnešní doby dochovala právě reprezentativní vila čp. 147 připisovaná architektu Emilu Králíčkovi.² Odstraněním továrny bez jakékoliv hmotové náhrady byly těžce poškozeny urbanistické souvislosti objektu a dnes chátrající budova se ocitla ve vzduchoprázdnu, ze kterého se při budoucím urbanistickém plánování územního vývoje bez znalostí minulých

1 Překládaný příspěvek výrazně rozšiřuje studii NOVOTNÝ, Michal, Cukrovar v Litoli a podnikatelská rodina Beniesů. *Listy cukrovarnické a řepařské* 126, č. 9–10, 2010, s. 328–331. K osudům rodiny Beniesů za Protektorátu a po roce 1945 viz DUFEK, Pavel – MARŠÁLEK, Zdenko, Hlavou zeď neprorazí... Obtížný zápas rodiny Beniesů s předsudky a zákony dvou totalitních režimů. In: *Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka*. Praha 2011, s. 155–166.

2 Na kopii plánové dokumentace uložené ve Státním okresním archivu (dále jen SOKA) Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, k. č. 10 se nachází podpis architekta a stavitele Matěje Blechy. Architektovi Emilu Králíčkovi, šéfprojektantovi firmy Blecha, stavbu „s téměř stoprocentní jistotou“ připsal s poukazem na to, že „kresebný styl a řada osobitých detailů vedou jasně ke Králíčkovi“ historik umění Zdeněk Lukeš. Podrobněji viz LUKEŠ, Zdeněk, Neznámý kubistický dům. Vila Emila Králíčka v Lysé nad Labem. *Architekt* 2002, č. 1, s. 71; LUKEŠ, Zdeněk – HAVLOVÁ, Ester – HNÍDKOVÁ, Vendula, *Emil Králíček – Zapomenutý mistr secese a kubismu*. Praha 2005, s. 71.

souvislostí může jen sotva vymanit. Stejně jako objekt cukrovaru málem beze zbytku zmizelo i povědomí o významné a zajímavé rodině Beniesů, jejich podnikání i životních peripetiích. Následující řádky si proto berou za cíl stručně nastínit životní i profesní osudy Beniesů a alespoň tak částečně zmíněné selhání paměti napravit. Ve druhé části bude věnován prostor dvěma nejvýznamnějším továrnám rodiny Beniesů: cukrovaru v Litoli a rafinérii v Rosicích nad Labem. Zvláštní pozornost bude věnována vlivu provozů na architektonický rozvoj obcí.

Podnikatelská rodina Beniesů

Zatím nejstarší vypátrané kořeny židovské rodiny Beniesů sahají do raného 19. století do Haliče.³ V městečku Brody žil obchodník Hirsch Benies († před 1855), který se svojí manželkou Deborou, roz. Ehrlichovou měl dva syny. Starší ze synů Manes Benies (asi 1817–1882) narozený v městečku Brody během svého života přesídlil do Vídně. Se svou manželkou Bruche „Babette“, rozenou Schnabelovou (asi 1818–1891), rodačkou z haličského města Kolomyja, měl tři syny. Kolomyjští rodáci, bratři Jindřich/Heinrich (Hošja) (1843–1896), David (1845–1914) a Michel (Meche či Moritz) (1854–1921) Beniesové se stali zakladateli pozoruhodného impéria, které se věnovalo řadě hospodářských aktivit, z nichž největšího významu získalo cukrovarnictví. Členové rodiny cestovali mezi Čechami a Rakouskem. Domovem části rodiny se stala Vídeň a části Praha, Litol a středočeské Klecany.

Podnikatelskou duší rodiny byl pravděpodobně nejstarší z bratrů Jindřich Benies, které ho v čele podniku po jeho předčasné smrti vystřídal bratr Michel. Zatímco prostřední bratr David vystupuje v pramenech trochu v pozadí.

Jindřich Benies

Během života se Jindřich Benies věnoval celé řadě podnikatelských aktivit, mezi které patřilo bankovníctví, stavební podnikání a v neposlední řadě cukrovarnictví. Vlastní počátky rodového podnikání jsou ale zatím nejasné. Podle údajů reprezentativní publikace *Gross-Industrie Österreichs* měla firma Jindřich Benies své počátky již v roce 1870. Na věhlyse měla získat především díky investicím do výstavby železnice

3 Informace o rodových vazbách a nejstarších dějinách rodiny jsou čerpány z GAUGUSCH, Georg, Die Familie Benies. *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 21. (XXXV.) Band, Juli/September 2001, Heft 3, s. 81–86.

v Uhrách a Čechách.⁴ Jindřich Benies se s rodiči a bratry přestěhoval z Haliče do Vídně pravděpodobně před rokem 1871. Ve zmíněném roce se totiž Jindřich poprvé oženil, a to právě ve Vídni. Jeho ženou se stala Berta Eislerová von Terramare, dcera významného rakouského velkopřumyslníka – výrobce konzerv Ignáce Eislera von Terramare. Manželství však zůstalo bezdětné a bylo v roce 1887 rozloučeno. Ve stejném roce, ve kterém se rozvedl a zároveň zakoupil cukrovar v Litoli, se Jindřich Benies oženil po druhé. Druhou manželkou se stala Henrietta „Jettie“ Schluzová (1857–1929), rodačka z Českého Rudolce. Teprve z tohoto manželství se narodily dvě dcery: Dora Debora (1887–1942) a Benedikta Marie Louisa (1892–1956). Zatímco se Jindřich Benies hlásil ke svému židovství⁵ a po jeho smrti v roce 1896 byly jeho ostatky uloženy v židovském oddělení vídeňského centrálního hřbitova po boku rodičů, jeho obě dcery těsně před uzavřením svých sňatků konvertovaly ke křesťanství a staly se členkami evangelické církve. Starší z obou sester Dora Debora se provdala na podzim 1909, přičemž jejím manželem se stal průmyslník Fridrich, svobodný pán von Haymerle.

4 *Die Gross-Industrie Oesterreichs*. Wien 1895, s. 128; Konkrétně doložený je Jindřich Benies roku 1882 jako zprostředkující osoba Společnosti státní dráhy (STEG) při revizi trati u Zvoleněvsí: Archiv Národního technického muzea (dále ANTM), fond 791 Sbirka vzpomínek a rukopisů k dějinám techniky a průmyslu (Kleplova sbírka), BAZIKA, Eduard, *Mé paměti*. Díl I., s. 162: Drobné studie podružných drah ku stavbě navržených 1882. Miňkovice, Zwoleněves, Směčno (Třebechovice). „Mimo uvedených staveb prováděl jsem 1882 studie jiných drah, z kterých se některé provedly, jiné neprovedly i prvnější stavěly se v pozdější době. Trať s Kladna (Třebechovice) revidoval jsem až do Zvoleněvsce 25. ledna 1882 za příčinou generálního trasování. Od Tuhane až k ... VI. Trať metrovali jsme 7. února 1882 (Vogl) a dále II. února pracoval p. Šebesta a Vogl mezi Třebichovicí a Svoleněvem, a 10. června Vaniberský u Nauměřic. Revise trati, p. Beniesem (jako sprostředkující osobou St.[aats] E.[isenbahn] G.[esellschaft]) vyvolaná a uspořádaná, při které jsem intervenoval pouze jako zástupce sousední dráhy, odbývalo se 20. 11. 82, když jsem byl zaslal generelní námi vypracovaný generelní projekt k ředitelství dne 18. května 1882. Za příčinou intesivního odporu Buštěhradské dráhy proti spojení našich ... s Kralupy vůbec, netroufala sobě St.E.G. s kaucemi pro tuto lok. dráhu zakročít a učinil tak p. Benies, pozdější nájemce císařsk. Zvoleněveského cukrovaru.“

Ještě v roce 1885 vystupoval bankéř Jindřich Benies jako zplnomocněný zástupce koncesionáře lokální trati Zvoleněves–Smečno vídeňského advokáta Filipa Neumanna při jednání se společností Pražsko–duchcovská dráha (Národní archiv (dále jen NA), fond 346 Ředitelství pro trať bývalé Společnosti státní dráhy Vídeň, Generální sekretariát, Cah. 13, Swolenowes–Smešna, a. Allgemeines u. Diverse, Cah. No. 13 II.)

5 Jeho světonázor může snad doložit i skutečnost, že na zámku v Brnkách nechal zrušit kapli Panny Marie (OÚ Klecany, Pamětní kniha – Liber memorabilium římsko-katolické církve, úplný přepis 2005, s. 90).

Manželství však bylo roku 1923 rozloučeno a Dora se v roce 1924 podruhé provdala za Artura, hraběte Segur-Cabanac. Její sestra Benediktina Marie Louisa se provdala počátkem roku 1910 za Huga Karla Josefa Kustersitze von Marenhorst. I toto manželství se však po čase rozpadlo a Benediktina se provdala za dvorního radu Camilla Foramitti.

I když byly počátky firmy Jindřicha Beniese spojeny s investicemi do železnice, na významu v českých zemích získala až v cukrovarnickém průmyslu. Prvním cukrovarnickým podnikem, se kterým je jméno Jindřicha Beniese spjato, byla *Akciová společnost Pečecké továrny na cukr surový*. Ředitelem zmíněné společnosti sídlící ve Vídni I, Schwarzenberggasse 8 byl v kampani let 1886–1887 Michel Benies. V kampani o rok později figuroval ve správní radě jeho bratr Jindřich Benies.⁶ Jednalo se o poslední kampaň bratří Beniesů v Pečkách, což nebylo žádnou náhodou, neboť ve stejném roce 1887 získali tři bratři Jindřich, Michel a David koupí litolský cukrovar. Továrnu si nechali zapsat pod společnou firmu *Bratří Beniesů lysský cukrovar na cukr surový* (Gebrüeder Benies Lisaer Rohrzuckerfabrik in Litol).⁷ Jednáním za společnost byl oprávněn Jindřich Benies, který také byl přímým prodejcem vyrobeného cukru ve Vídni. Již na počátku následujícího roku 1888 se beniesovské cukrovarnické hospodářství rozšířilo získáním pronájmu původně liebigovského cukrovaru Smiřice (ředitel V. K. Jarkovský) od *C. k. privátního a rodinného fondu statků císaře Ferdinanda I.* (cukrovar založen roku 1859) a cukrovaru Zvoleněves pronajatého od *Privátních statků jeho Veličenstva*⁸ a to na dobu 20 let, tj. do roku 1908. Přímým nájemcem byl Jindřich Benies, který jako v předchozím případě vystupoval jako přímý prodejce vyrobeného cukru. Firma byla zapsána pod názvem *Nájem c. a k. cukrovarů Zvoleněves a Smiřice, Jindřich Benies* (*Pachtung der k. u. k. Zuckerfabriken Zwolenöves und Smiřice, Heinrich Benies*). V případě cukrovaru Zvoleněves byla podmínkou pronájmu vstupní investice do rekonstrukce ve výši 500 tis. zl. a v případě cukrovaru ve Smiřicích se jednalo o částku 400 tis. zl. Stejně jako v případě litolského

6 V čele správní rady stál předseda L. ryt. Flesch-Festau. (*Kalendář cukrovarnický na kampaň 1886/87*, usp. K. C. Neumann, Praha 1886, s. 169; *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1887/88*, usp. K. C. Neumann, Praha 1887, s. 228–230).

7 Ředitelem podniku byl J. Vaňura (později Václav Požárecký, později Antonín Slanina, později August Bondy).

8 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1887/88*, usp. K. C. Neumann, Praha 1888, s. 226–227, 246–247, 260–261.

cukrovaru byla stavební úprava obou závodů zadána firmě karlínského stavitele Josefa Blechy. V obou závodech byla také zastavena výroba bílého zboží, takže všechny tři beniesovské cukrovary produkovaly surový cukr. Nastalá změna ve výrobě byla dovršena zbudováním vlastní rafinerie, která byla postavena v roce 1894 v Rosicích u Pardubic; jejím majitelem byl přímo Jindřich Benies. Firma byla zaprotokolována pod názvem *Rosicko-Pardubická rafinerie cukru Jindřich Benies (Rossitz-Pardubitzer Zuckerraffinerie Heinrich Benies)*. Prodej vyprodukovaného surového i rafinovaného cukru ze všech beniesovských firem nebyl organizován centrálně. Cukr z Litole prodával Michel Benies v Praze; smiřický cukr prodával v Praze Michel a ve Vídni Jindřich. Cukr vyprodukovaný ve Zvoleněvsi prodával taktéž Jindřich, stejně jako rosickou rafinádu dále Rosicko-Pardubická rafinerie cukru H. Benies v Praze.⁹ K trojici cukrovarů a jedné rafinerii (Litol, Smiřice, Zvoleněves, Rosice) přibyla ještě v roce 1895 účast obou bratří Jindřicha i Michela ve správní radě uherského akciového cukrovaru v Pohronském Ruskově (*Oroszka – Granthaler Zuckerfabriks AG*), v jehož čele stál jako předseda cukrovarnický magnát Pavel rytíř ze Schoellerů.¹⁰ Již v této době se firma věnovala i výzkumu a šlechtění vlastních semen řepy cukrovky, které pak pěstovala na polnostech zvoleněveského velkostatku. Později se cukrovka pěstovala i na pozemcích vlastního beniesovského velkostatku v Klecanech, Přemyšlení a Brnkách, který Jindřich Benies v roce 1892 zakoupil.¹¹

Zámek v Klecanech pravděpodobně plánoval Jindřich jako rodinné sídlo v Čechách, protože z roku 1894 jsou zachovány plány přestavby areálu podepsané stavitelem Josefem Blechou. Okamžitě se také začal věnovat rozličným formám podnikání na nově získaném „panství“. Asi nejdůležitějším projektem pro okolí mohla být plánovaná stavba železného mostu přes Vltavu v roce 1894, který měl spojit Brnky s nádražím v Roztokách u Prahy. Projekt předložený c.k. mistodržitelství

9 *Die Gross-Industrie Oesterreichs*. Wien 1895, s. 128–132; *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1894/95*, usp. K. C. Neumann, Praha 1894, s. XXXV.

10 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1895/96*, usp. K. C. Neumann, Praha 1895, s. XXVIII. Osobností zakladatele podnikatelské rodiny Schoellerů se zabýval Beniesův zeť BENEDIKT, *Heinrich, Alexander von Schoeller*. Wien 1958.

11 TITTL, Ignatz, *Schematismus a statistika statků velkých a rustikálních v Království českém*. Praha 1902, s. 37–38.

však nebyl nikdy realizován.¹² Z následujícího roku 1895 je dochován záznam, že Jindřich Benies získal koncesi k provozování hostince v Klecánkách.¹³ Více se však Jindřich Benies do Klecan a jeho dějin zapsat nestačil. Zakladatel úspěšné podnikatelské dynastie zemřel předčasně dne 20. listopadu 1896 ve věku 52 let. Zůstaly po něm dvě nezletilé dcery Dora Debora a Benedikta. Dědictví sestávající se zejména z klecanského velkostatku a cukrovarnických podniků bylo až do jejich plnoletosti spravováno jejich strýcem Michele Beniesem.¹⁴

Michel Benies

Po smrti zakladatele podniku Jindřicha Beniese se nástupcem v podnikání stal jeho mladší bratr Michel Benies (1854–1923), který byl od roku 1886 ženatý s Angelikou Mauthnerovou (1857–1921), dcerou vídeňského obchodníka Josefa Mauthnera. Z manželství se narodily tři děti: starší dcera Evelína (1889–1944), dcera Greta (*/† 1893) a mladší syn Maximilian (1894–1955). Po přestěhování z Vídně do Prahy roku 1890 bydlel Michel Benies s manželkou a dcerou Evelínou v Bolzanově ulici č. 1678/5 v tehdy moderním činžovním domě postaveném firmou karlínského stavitele Josefa Blechy v roce 1884, stejného stavitele, který je podepsán pod plány beniesovské přestavby cukrovaru v Litoli z konce osmdesátých let 19. století, stejně jako pod plány pozdějších úprav klecanského zámku.¹⁵

Od roku 1893 prodával zboží firmy v Praze.¹⁶ Roku 1895 se rodina přestěhovala do nedalekého domu v Opletalově (tehdy Mariánské)

12 Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Praha-východ se sídlem v Přemyšlení, fond 179 Archiv obce Klecany, korespondence, vyhláška c.k. místodržitelství z 10. května 1894. K propojení levého a pravého břehu Vltavy na sever od Prahy tak pravděpodobně dojde až při dostavbě tzv. Pražského okruhu.

13 OÚ Klecany, Pamětní kniha obce Klecan s osadami Klecánky, Husince-Řež, Drasty a dvůr Zdibsko, 1916 s. 171–172.

14 Po jeho smrti obě dědičky prodaly roku 1929 část pozemkovou reformou ztenčeného velkostatku nezletilým synům bratrance Maxe Beniese (1894–1955). Část velkostatku včetně reprezentativního a po požáru v roce 1925 nákladně renovovaného klecanského zámku koupila matka obou chlapců a Maxova manželka Matilda Beniesová (1897–1982), roz. Mercy (po rozvodu znovu provdaná za Waltera von Weizenbeck).

15 SOkA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, k. č. 10. Údaj o Gretě, dceři Michela Beniese, pochází z náhrobku na pražském židovském hřbitově.

16 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1893/94*, usp. K. C. Neumann, Praha 1893, s. XXXVII.

čp. 986/49 – sídla firmy Jindřich Benies, který o rok dříve prošel přestavbou prováděnou opět Blechovou firmou.¹⁷ Po smrti bratra Jindřicha se rodina pravděpodobně stěhovala do Klecan, které se později staly sídlem rodiny Michelova syna Maxe. Sám Michel přesídlil v roce 1904 zpět do Vídně. S českými zeměmi však prostřednictvím svých podniků zůstal v úzkém kontaktu i nadále a po své smrti se nechal pohřbit v Praze po boku své dcery a manželky.

Zatímco rané podnikatelské aktivity Jindřicha Beniese souvisely s výstavbou železnice v Čechách a Uhrách, nejsou podnikatelské začátky jeho bratra Michela zatím zcela objasněné. Z počátku osmdesátých let pocházejí zprávy o jeho působení v novozélandské společnosti *Southern Cross Petroleum Company*, zabývající se těžbou ropy a parafínu. Pro společnost obhospodařující mezi lety 1881–1888 sedm vrtů v Rotokautuku nedaleko Ruatorie, vypracoval Michel Benies, jakožto analytický chemik, zprávu o možných výnosech těžby, čímž zajistil společnosti zájem akcionářů. Mezi nejvýznamnější akcionáře ropné společnosti patřil i významný australský politik sir Charles MacMahon. Do roku 1887 byly vrty této společnosti vyčerpány,¹⁸ v té době však již byl Michel zpět v Evropě, kde se roku 1886 oženil a od téhož roku začal budovat novou kariéru. „Australské“ angažmá Michela Beniese pravděpodobně dost výstižně definuje pozdější svědectví jeho zetě Heinricha Benedikta, který ve svých Pamětech s trochou nadsázky i trochou nepřesnosti vzpomíná na svého tchána jako na „opravdového *Selfmademana*, který odjel s prázdnou kapsou do Austrálie, kde se v továrně na mýdlo dobral k malému jmění. Po té byl svým bratrem Jindřichem povolán do Prahy,

17 NA, fond 874 Policejní ředitelství Praha I, konskripce, k. č. 28, obraz 163, Michael Benies; BAŤKOVÁ, Růžena a kol., *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad*. Praha 1998, s. 523, 670.

18 *The Petroleum Report*. Wai 796. Waitangi Tribunal Report 2003. ISBN 1-86956-271-2. Chapter: Petroleum Exploration and Production in New Zealand. Dostupný z [www://www.waitangi-tribunal.govt.nz/scripts/reports/reports/796/2F0F6BDB-D46F-406A-ABBC-87C0CEB0B55F.pdf](http://www.waitangi-tribunal.govt.nz/scripts/reports/reports/796/2F0F6BDB-D46F-406A-ABBC-87C0CEB0B55F.pdf) [cit. 2011–11–10]; Informace o působení a peripetiích Michela Beniese na Novém Zélandu jsou dostupné online na stránkách novozélandské národní knihovny např: <http://slbplone.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=HBH18890831.2.8&cl=CL2.1889.08&srpos=0&e=-----10--1----0--&st=1> [cit. 2010–11–18].

aby spolu s ním převzal české cukrovary“¹⁹, neboť cukrovarnický průmysl zažíval opětovný rozkvět. V podnikání Michela Beniese tak bylo tekuté zlato nahrazeno zlatem bílým.

Po smrti bratra Jindřicha v roce 1896 byl Michel pověřen vedením a správou bratrových podniků.²⁰ V případě litolského cukrovaru došlo brzy ke změně, neboť od roku 1898 již nebyl mezi majiteli, kterými byly dědičky po Jindřichovi a Michel, uváděn bratr David.²¹ Michel Benies zasedal od roku 1896 po dlouhých jedenáct let za firmu J. Benies v nové správní radě akciového moravského cukrovaru v Chropyni (*Chropiner Zuckerfabrik AG*), součástí této akciové společnosti byl od roku 1901 i cukrovar Lužany v Bukovině.²² V letech 1899–1909 byl místopředsedou správní rady cukrovaru ve Velkých Kunčicích (*Gross-Kunzendorfer Zuckefabriks AG in Prag, Zuckerraffinerie in Gross-Kunzendorf*);²³ od roku 1901 místopředsedou a od roku 1907 předsedou správní rady akciové společnosti cukrovaru v Mostě (*Zuckerfabrik in Bruex AG*).²⁴

19 „...Michel Benies, ein richtiger Selfmademan, war mit leeren Taschen nach Australien gezogen und hatte es mit einer Seifenfabrik zu einem kleinem Vermögen gebracht. Er wurde von seinem Bruder Heinrich nach Prag berufen, um mit ihm böhmische Zuckerfabriken zu übernehmen.“ BENEDIKT, Heinrich, *Damals im alten Österreichs. Erinnerungen*. Wien 1985, s. 219.

20 Např. Rosicko-Pardubická rafinerie cukru byla od roku 1897 zapsána nejen dědičkám Doře Deboře a Benediktě, ale i přímo na Michela Beniese, i v případě smiřického a zvoleněveského cukrovaru je šéfem M. Benies. (*Kalendář cukrovarnický na kampaň 1897/98*, usp. K. C. Neumann, Praha 1897, s. 32, 34, 43).

21 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1898/99*, usp. K. C. Neumann, Praha 1898, s. 21. Předsedou správní rady byl August sv. p. Stummer z Tavnarnoku, dlouholetý předseda Assekuračního spolku průmyslu cukrovarnického.

22 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1895/96*, usp. K. C. Neumann, Praha 1895, s. XVI; *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1896/97*, usp. K. C. Neumann, Praha 1896, s. XVI; *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1901/1902*, usp. K. C. Neumann, Praha 1901, s. 21, ředitelem byl Josef Kraus.

23 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1899/1900*, usp. K. C. Neumann, Praha 1899, s. 71; předsedou správní rady byl Karel Stögermayer. Od kampaň 1909/1910 výroba zastavena (*Kalendář cukrovarnický na kampaň 1909/1910*, Díl 2, usp. K. C. Neumann, Praha 1909, s. 17).

24 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1901/1902*, usp. K. C. Neumann, Praha 1901, s. 23; předsedou správní rady byl Filip rytíř Schöller. Zboží prodávala filiálka Anglo-rakouské banky (*Kalendář cukrovarnický na kampaň 1902/1903*, usp. K. C. Neumann, Praha 1902, s. 24); *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1907/1908*, Díl 2, usp. K. C. Neumann, Praha 1907, s. 23.

Pro beniesovské cukrovarnické podnikání byla velmi zásadní kampaň roku 1907/08, která znamenala ukončení pronájmu cukrovarů ve Smiřicích a Zvoleněvsi. Ztrátu těchto provozů kompenzoval od následující kampaně 1908/1909 Michel Benies koupí cukrovaru v Černožicích sousedícího se Smiřicemi pro firmu *Rosicko-pardubická rafinerie cukru*.²⁵

V této firmě již také vystupují od roku 1910 obě dědičky jeho bratra jako plnoprávné majitelky podílů již pod novými jmény získanými nepochybně výhodnými sňatky.²⁶ Již výše zmíněná proměna Dory Debory v Dorotheu Henriettu svobodnou paní z Haymerlů (později znovu provdanou Ségur) a proměna Benedikty v Benediktu Marii Louisu Kstersitz z Marenhorstu (později ve dvacátých letech znovu provdanou Foramiti) ukazují na orientaci rodiny na kruhy rakouské šlechty. V červnu 1910 se provdala dcera Michela Beniese Evelína. Jejím manželem se stal významný rakouský právník a historik židovského původu Heinrich Benedikt (1886–1981).²⁷ Benedikt ve druhé dekádě 20. století působil v litolském cukrovaru jako společník a spolupracovník svého tchána. Na své působení v Litoli zanechal Benedikt ve svých Pamětech obšírné svědectví. Z líčení je patrné, že si zdejší kraj, který poznával během oblíbených projížděk na koni, skutečně zamiloval. Vzpomínal i na práci v cukrovaru, kde byla jeho oborem právní poradenství a právní administrativa. V této souvislosti neopomněl Benedikt zmínit svůj podíl na uzavírání spolků a kartelových dohod.²⁸ Pobyt Heinricha Benedikta v Lysé nad Labem na bývalém sporeckovském panství měl inspirativní vliv na pozdější vznik jeho disertace, kterou sepsal o Františku Antonínu hr. Šporkovi a kultuře v barokních Čechách.²⁹ Zbývá jen dodat, že ani toto manželství příliš dlouho nevydrželo, Heinrich a Evelína se rozvedli v roce 1923.

25 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1907/1908*, Díl 2, usp. K. C. Neumann, Praha 1907, s. 34, 42; *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1908/1909*, Díl 2, usp. K. C. Neumann, Praha 1908, s. 7.

26 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1910/1911*, Díl 2, usp. K. C. Neumann, Praha 1910, s. 7.

27 *Lexikon deutsch-jüdischer Autoren*, HEUER, Renate (ed.), Bd. 2, München-Saur 1993, s. 21–31.

28 BENEDIKT, Heinrich, *Damals im alten Österreichs. Erinnerungen*. Wien 1985, s. 239.

29 BENEDIKT, Heinrich, *Franz Anton Graf von Sporck (1662–1738). Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen*. Mit 40 Kupfer-Tiefdrucken. Wien, Manzverlag 1923. 472 s.

Se jmény Huga Kustersitz von Marenhorst, Bedřicha sv. p. von Haymerle a Heinricha Benedikta je pak možné se v následujících letech setkávat jako s novými podílňíky v beniesovských firmách (od 1913 spolujatelé firmy *Bratři Beniesů lysský cukrovar na cukr surový*) i ve správních radách akciových cukrovarů, což Heinrich Benedikt připisoval Michelovu přání zapojit své zetě aktivně do rodinného podniku.³⁰ Výše zmíněná snaha se ukázala již následujícího roku 1911, kdy se Michel Benies dostal do čela správní rady akciového cukrovaru v Doloplazích na Hané (*Aktiengesellschaft der Dolloplaser Zuckerfabrik*).³¹ Ve správní radě nalezneme od téhož roku zasedat i Michelova zetě Heinricha Benedikta a manžela jeho neteře Huga Kustersitze von Marenhorst. Později stanul v čele společnosti Robert von Schoeller, na kterého si Benedikt, jako místopředseda společnosti, uchoval do pozdního věku živou vzpomínku plnou úcty.³² Od roku 1912 byli Michel Benies a manžel jeho další neteře Bedřich ryt. Haymerle členy správní rady nového uherského cukrovaru Cervenka (dnes Srbsko), který stavěla *Anglo-ungarische Zucker Industrie AG*.³³ Ve dvacátých letech byl členem správní rady cukrovaru v Pruněřově.³⁴

Po návratu do Vídně v roce 1904 se začal Michel Benies aktivně věnovat bankovníctví. Stal se členem správní rady Anglobanky a po nostrifikaci Anglo-rakouské banky po roce 1918 se stal správním radou Anglo-československé banky v Praze.³⁵

30 BENEDIKT, Heinrich, *Damals im alten Österreichs. Erinnerungen*. Wien 1985, s. 248.

31 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1911/1912*, Díl 2, usp. K. C. Neumann, Praha 1911, s. 8.

32 „Mit Robert von Schoeller zusammenarbeiten, war ein Vergnügen. Sein klarer Verstand, seine Kenntnisse der vielen von ihm geleiteten Betriebe, seine Bescheidenheit, seine Liebenswürdigkeit bleiben allen unvergeßlich, die das Glück hatten, mit ihm zu arbeiten.“ (BENEDIKT, Heinrich, *Damals im alten Österreichs. Erinnerungen*. Wien 1985, s. 242).

33 *Kalendář cukrovarnický na kampaň 1912/1913*, Díl 2, usp. K. C. Neumann, Praha 1912, s. 6. Předsedou správní rady byl Julius Landesberger. V cukrovaru byli Beniesové finančně angažováni do dvacátých let (viz Archiv České národní banky (dále jen AČNB), fond 10 Anglo-československá banka v Praze).

34 *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1922*, Díl 2, Praha 1922.

35 *Michl Benies, Listy cukrovarnické* : Zpravodaj, 42, 1923–1924, s. 89–90 (nekrolog); AČNB, fond 10 Anglo-československá banka v Praze, sg. AČB/3/7, Ustavující valná hromada z 12. 4. 1922.

Krátce před smrtí Michela Beniese v roce 1923 došlo k zakcionování beniesovských firem.³⁶ Od roku 1922 probíhala jednání s Rudolfem Ferdinandem Kinským o spojení jeho podniků s beniesovskými cukrovary. Na počátku roku 1923 tak vznikla nová akciová společnost *Rosicko-pardubická rafinerie cukru*, Jindřich Benies nabytím několika subjektů: rafinerie v Rosicích, surovárny v Černožicích, surovárny Bratří Beniesové, Lyský cukrovar v Litoli a celé řady podniků hraběte Kinského: surovárny, pivovaru, sladovny a elektrárny v Benátkách, pivovaru, elektrárny, továrny na tvrdokam, hotelu v Lysé nad Labem a nájmy některých Kinského dvorů.³⁷ Zmíněná fúze byla již předzvěstí horších časů, bylo však dáno osudem, že to nebude Michel Benies, kdo se bude muset s novou situací vypořádat.

Průmyslník a bankéř Michel Benies zemřel dne 5. prosince roku 1923 a poslední místo odpočinku našel po boku své manželky na olšanském židovském hřbitově v Praze, kde již od smrti své jednorocní dcery v roce 1893 vlastnil hrobku. Dědicem části majetku se stal po jeho smrti syn Max Benies (1894–1955), který již za otcova života přebíral správu rodinných podniků.

Max Benies

Vznik Československé republiky znamenal přirozeně významný zásah i do podniků rodiny Beniesů. Rodový – nyní již zakcionovaný – cukrovarnický podnik se ve druhé polovině dvacátých let potýkal s problémy, které vyvrcholily odprodejem akcií Rosicko-pardubické rafinerie cukru rafinerii v Krásném Březnu. Obtíže však není možné zjednodušeně vysvětlovat nedostatkem podnikatelského ducha dědice impéria Maxe Beniese, o kterém je dobře známo, že tíhnul spíše k dostihovému sportu.³⁸ Pohled na fungování podniku i velkostatku

36 Snahy o zakcionování podniku jsou zřejmé již od roku 1919, kdy se Beniesové obrátili na Pražskou úvěrní banku se žádostí o akcionování Rosicko-pardubické rafinerie. V roce 1922 se pokoušeli navázat ve stejné věci kontakty s Živnobankou, která účast na zakcionování Beniesovských a Kinského podniků odmítla. (AČNB, fond 9 Pražská úvěrní banka v Praze, sg. PÚB/14/39, Protokol výkonného výboru z 8. dubna 1919; AČNB, fond 5 Živnostenská banka v Praze, sg. ŽB/2646/216, Protokol schůze výkonného výboru ze dne 25. dubna 1922).

37 AČNB, fond 9 Pražská úvěrní banka v Praze, sg. PÚB III 727, Stanovy společnosti z roku 1923.

38 CÁP, Martin, Max Benies. Umlčený průkopník. *Paddock* 4, 2008, s 20–22.

ve dvacátých a třicátých letech naopak dává tušit, že Max Benies – i když zřejmě podnikatelsky nedosahoval formátu svého otce – si až do začátku války v podnikání počínal velmi čile a že se mu krize v cukrovarnictví podařilo překonat s úspěchem.³⁹

Příčinami těžkostí byla zejména obtížná situace cukerního průmyslu ve dvacátých letech, která se ve druhé polovině dekády vyznačovala odbytovou krizí.⁴⁰ Československé cukrovarnické odvětví se muselo vyrovnávat s nárůstem konkurence, která se v poválečném období začala vzmáhat v okolních státech, zejména v Polsku. Stejným způsobem i Německo začalo výrazně usilovat o svůj návrat k předválečné úrovni produkce řepného cukru. Velmi závažným problémem byla během dvacátých let se zvyšující ochranná dovozní cla okolních států, která se vztahovala jak na surový cukr (Rakousko), tak na rafinádu (Anglie). Velký význam měla i konkurence v podobě třtinového cukru.⁴¹ Citelným zásahem do rozpočtu rozvětvené rodiny byla i pozemková reforma, která

39 Dle mého názoru přehnaně skeptický soud nad podnikáním Maxe Beniese vynesl jeho bývalý švagr Heinrich Benedikt, podle kterého Max po otci zdědění jmění „*bald durchbrachte*“. (BENEDIKT, Heinrich, *Damals im alten Österreichs. Erinnerungen*. Wien 1985, s. 248). Takováto negativní hodnocení však mohla vzniknout i zjednodušením reálné hospodářské situace, které pak „mezi lidmi“ mohlo přerůst až k nařčení z úpadku v důsledku spekulace. Viz např. úryvek z hlášení z roku 1931: „*Cukrovar v Litoli a snad i v Černožicích byl Benies nucen prodati následkem ztrát, vzniklých účastí na cukerních spekulacích v roce 1927.*“ (NA, fond 753 Zemský úřad Praha – prezidium, k. č. 1370, sg. 207/1370/4/24). Dochované materiály však hovoří o svědomitém hospodaření Maxe Beniese, který byl bezesporu pozoruhodnou osobností. Doklady uložené v archivu velkostatku Klecany ukazují, že se jednalo o člověka se smyslem pro sociální spravedlnost, jak dokládá například dopis, kterým se v roce 1924 ohradil vůči plánům klecanské obce použít jím věnovaný příspěvek 10 000 Kč k jinému účelu, než jako podporu chudým na bydlení. (SOKa Praha-východ se sídlem v Přemyšlení, fond 179 Archiv obce Klecany, korespondence, dopis Maxe Beniese klecanské obci ze dne 10. března 1924).

40 DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 76–98.

41 NA, fond 903 Ministerstvo průmyslu obchodu a živností, k. č. 666, Pamětní spis o situaci cukrovarnictví a řepařství vytvořené novou úpravou cukerního cla v Anglii, 1928.

se dotkla majetku klecanského velkostatku,⁴² stejně jako následná obnova klecanského zámku po požáru v prosinci 1925.⁴³

Max Benies byl ženatý s Mathildou, roz. Mercy, dcerou vlastníka deníku Prager Tagblatt.⁴⁴ Z manželství se narodily tři děti: synové Michal Vilém (Billy) Benies (1920–asi 2009), Jindřich Mikuláš (1923–1945) a dcera Růžena Beniesová (*1923). Manželé se na sklonku třicátých let rozvedli. Tato smutná skutečnost paradoxně mohla přispět tomu, že téměř všichni členové této větve židovské rodiny s výjimkou Jindřicha Mikuláše přečkali druhou světovou válku. Mathilda a synové našli oporu pod ochranou jejího mocného druhého manžela německého občana Waltera von Weizenbeck. Max Benies našel azyl v africké Keni, kde Max působil jako správce schwarzenberské farmy M'pala.⁴⁵ Podle svědectví jeho bývalého švagra se zde brzy stal uznávaným odborníkem na výrobu másla, které odtud bylo letecky dopravováno

42 Sestrám Doře Deboře a Benediktě zůstalo po pozemkové reformě z původních přibližně 720 ha pouhých cca 250 ha. Zcela ztraceny byly dvory v Přemyšlení a Brnkách. (SOKA Praha-východ se sídlem v Přemyšlení, fond 179 Archiv obce Klecany, dopis M. Beniesové úřadu v Klecanech ze dne 30. listopadu 1939). Matylda Beniesová však ve svém dopise asi uváděla výměru půdy propuštěnou ze záboru podle § 11 zákona č. 215/1919 Sb. z. a n. v roce 1927. Podle VOŽENÍLEK, Jan, *Předběžné výsledky čsl. pozemkové reformy – Obvodová úřadovna Státního pozemkového úřadu v Praze*. Praha 1929, s. 462, jim ovšem bylo propuštěno celkem 362 ha, z toho 215 ha zemědělské půdy, přičemž ve skutečnosti bylo ze záboru propuštěno doplňkovými rozhodnutími přinejmenším 373,94 ha, spíše však 410 ha, viz NA, fond Státní pozemkový úřad–Vlastnické soubory majitelů velkostatků, Praha, k. č. 1726, k. č. 1727 a k. č. 1728.

Roku 1929 prodaly Dora Debora a Benedikta velkostatek Klecany (vločka 376 pozemkové knihy) synům Maxe a Matyldy Beniesových Michalovi Vilémovi a Jindřichu Mikulášovi; zámek v Klecanech získala jejich matka Matylda Beniesová (vločka 375 pozemkové knihy). Na zakoupení statku si vzal Max hypotéku, neboť na velkostatku vázla od roku 14. prosince 1929 pohledávka Penzijního ústavu československého průmyslu cukrovarnického ve výši 2.500.000 Kč. (SOKA Praha-východ se sídlem v Přemyšlení, fond 179 Archiv obce Klecany, výmazní kvitance s propouštěcím prohlášením, říjen 1939; viz též NA, fond 706 Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu, Praha, k. č. 1705, sg. 861).

43 OÚ Klecany, Pamětní kniha obce Klecan, s. 52.

44 Mathilda byla ve dvacátých a třicátých letech 20. století spolu se svojí sestrou Elisabeth, provd. Nostitz-Rieneck, majitelkou Prager-Tagblatt a vydavatelkou.

45 DUFEK, Pavel – MARŠÁLEK, Zdenko, Hlavou zeď neprorazíš... Obtížný zápas rodiny Beniesů s předsudky a zákony dvou totalitních režimů. In: *Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklika*. Praha 2011, s. 157. Zde také podrobně o dějinách klecanské větve Beniesů.

do válkou těžce zkoušené Velké Británie.⁴⁶ Po skončení druhé světové války se Max načas vrátil do Evropy, nikoliv však nadlouho. Na sklonku života se odebral zpět do Keni, kde roku 1955 zemřel.

Páteř beniesovského imperia tvořily v polovině dvacátých let 20. století cukrovary ve Starých Benátkách, Litoli, Černožicích, rafinerie v Rosicích a další provozy jako např. pivovar ve Starých Benátkách sdružené v akciové společnosti *Rosicko-Pardubická rafinerie cukru*. Jak bylo výše zmíněno, dvacátá léta 20. století českému cukrovarnictví příliš nepřála. Od jejich druhé poloviny se *Rosicko-pardubická rafinerie cukru* potýkala s velkými problémy; její kmenové cukrovary byly povětšinou ve ztrátě.⁴⁷ Důsledkem tak bylo rozhodnutí Maxe Beniese a Anglobanky⁴⁸ prodat její akcie v létě roku 1927 společnosti *Rafinerie cukru Krásné Březno*.⁴⁹ Od následujícího roku 1928 působil Max Benies ve správní radě této akciové společnosti, která zahrnovala vlastní rafinerii Krásné Březno a cukrovary v Teplicích (do 1932) a Velvarech.⁵⁰ Zmíněná akciová společnost převzala i provozy *Rosicko-pardubické rafinerie cukru* jmenovitě cukrovar v Litoli a Starých Benátkách. Vlastní rafinerie cukru v Rosicích a cukrovar v Černožicích tuto transformaci nepřečkaly a po kampani 1928/1929 v nich byla definitivně zastavena výroba

46 BENEDIKT, Heinrich, *Damals im alten Österreichs. Erinnerungen*. Wien 1985, s. 248.

47 AČNB, fond 10 Anglo-československá banka v Praze, Protokoly výkonného výboru 1927, sg. AČB/4/40, Protokol ze dne 9. února 1927, s. 3–4.

48 V roce 1924 financovala Anglobanka cukrovarnické podniky: Rosicko-pardubická rafinerie cukru, Hrušovanská cukerní rafinerie, cukrovar M. B. Teller, cukrovar Most, Roždálovice, Sadská, Kroměříž, Zborovicko-Kojetínský cukrovar. (AČNB, fond 10 Anglo-československá banka v Praze, Protokoly o schůzi správní rady 1924, AČB/1/16, Protokol ze dne 15. července 1924, s. 10, Protokol ze dne 11. prosince 1924, s. 5).

49 AČNB, fond 10 Anglo-československá banka v Praze, Protokoly výkonného výboru 1927, sg. AČB/4/75, Reservátní protokol dne 30. června 1927, s. 2.

50 V roce 1932 byl nahrazen v *Rafinerii cukru Krásné Březno*, a.s. cukrovar v Teplicích cukrovarem v Lovosicích. (*Neumannův cukrovarnický kalendář na roky 1932/1933*, Díl 2, Praha 1932).

a k lednu 1929 byli všichni zaměstnanci propuštěni.⁵¹ Tím firma *Pardubicko-rosická rafinerie cukru* zanikla.

Ve dvacátých letech zastával Max Benies kromě pozic v cukrovarech i úlohy v jiných podnicích. Skrze pozici místopředsedy dozorčí rady Anglobanky zůstal spojen s finanční sférou. Kromě účasti v Krásnobřezenské rafinerii cukru je ve dvacátých letech 20. století doložitelné jeho působení v *Pražské akciové společnosti pro průmysl olejářský*.⁵² V polovině třicátých let se Max Benies pohyboval ve správních rádech *Pražské obchodní akciové společnosti, Středočeských papíren a Ústecké tiskárny a novinového nakladatelství*.⁵³ Konec jeho podnikání na českém území přinesl až rok 1939.

Cukrovar v Litoli

Cukrovarnickým podnikem, který zůstal v držení rodiny po nejdější dobu a lze ho považovat za továrnu nejvýznamnější, byl cukrovar v obci Litoli – od poloviny 20. století – součást Lysé nad Labem. S tímto podnikem je také spojený pozoruhodný územní rozvoj obce, který vyvrcholil územním splynutím Litole s Lysou nad Labem. Nejzajímavějším artefaktem tohoto rozvoje je právě kubizující vila připisovaná Emilu Králíčkovi, která vytváří Beniesům pomník do dnešních časů. Z toho důvodu bude v následující části věnován historii cukrovaru i osudům vily a další výstavby větší prostor.

Litolský cukrovar nebyl prvním cukrovarem v okolí. Jeho vzniku v roce 1871 předcházelo založení cukrovaru přímo ve městě Lysé, které bylo iniciováno již v roce 1850 Ignácem Gassnerem, který ovšem tento nepříliš prosperující podnik prodal roku 1877 majitelce lysského panství paní Stefánii von Rohan-Rochefort. Hlavní příčina neúspěchu fungování této továrny je připisována přílišné vzdálenosti provozu od vodního

51 *Neumannův cukrovarnický kalendář na roky 1928–30*, Díl 2, Praha 1928–1930; NA, fond 903 Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, k. č. 688. Srov. také Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámrsk), fond 2188 Rosicko-Pardubická rafinerie cukru a. s. Rosice nad Labem, Korespondence s úřednictvem likvidované Rosicko-Pardubické rafinerii cukru Jindřich Benies, a.s. v Praze, inv. č. 26.

52 *Compass. Finanzielles Jahrbuch. 1928*, gegr. von Gustav Leonhardt. Wien 1928, s. 102.

53 *Compass. Finanzielles Jahrbuch. 1935*, gegr. von Gustav Leonhardt. Wien 1935, s. 79.

zdroje a s tím spojenému nedostatku vody.⁵⁴

Vzestup cukrovarnického podnikání ve druhé polovině šedesátých a na začátku sedmdesátých let 19. století dal v Lysé nad Labem vzniknout myšlence k založení nového rolnického akciového cukrovaru. Jako vhodné místo byla vybrána Litol, právě kvůli lepšímu zásobení vodou. Na počátku roku 1871 byla založena akciová společnost se základním kapitálem 200.000 zlatých. Stavba budovy byla zahájena ještě roku 1871 a do konce roku dostavena. Po první kampani se ovšem akciový cukrovar dostal do finančních obtíží a roku 1874 byl prodán ve dražbě, kterou ho získala kněžna Stefanie von Rohan-Rochefort. Tím se cukrovar stal na čas součástí lysského panství. Základna dodavatelů cukrovky nebyla v této době příliš velká, což bylo dáno skutečností, že řepu odbíral v okolí tehdy ještě existující knížecí cukrovar v Lysé nad Labem, knížecí cukrovar v Kostomlatech a spolkový cukrovar v Nymburce. Tato situace se záhy změnila, protože krátce po získání cukrovaru Litol nechala kněžna Stefanie von Rohan-Rochefort v důsledku propuknutí hospodářské krize zrušit oba cukrovary: v Lysé v roce 1874 a krátce na to roku 1875 i v Kostomlatech.⁵⁵

Dopady hospodářské stagnace se projevily i na chodu na cukrovaru v Litoli, který se roku 1875 dostal do konkurzu, a byla nad ním ustanovena vnucená správa, která nad podnikem vládla až do roku 1884, ve kterém majitelka zemřela. V následující dražbě získal cukrovar Georg William Andrews, bývalý administrativní úředník panství, který však zemřel již o dva roky později.⁵⁶ Již v roce 1887 prodala vdova Marie Andrewsová cukrovar čp. 60 s budovami čp. 76, 77, 78, 79, 80 podnikatelům židovského původu bratřím Jindřichovi, Davidovi a Michelu Beniesovi.⁵⁷ Bratři si podnik rozdělili na třetiny. S vlastní činností továrny pak byl v následujících letech nejsilněji spojen Michel Benies.

Záhy po odkoupení podniku firmou bratří Beniesů bylo přistoupeno k modernizaci provozu, která spočívala v obnově strojního zařízení a výstavbě nového kanálu přivádějícího vodu z Labe. Majetkoprávně

54 SOkA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, k. č. 1, MINZBERGER, Vojtěch, *Cukrovar v Litoli – Krátký popis jeho historie*, s. 1.

55 Tamtéž, s. 2–5.

56 Tamtéž, s. 6; dále inv. č. 37.

57 SOkA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, Kaufvetrag, 8. Dezember 1887, k. č. 1, inv. č. 31.

zůstal držba cukrovarny nezměněna až do roku 1923, kdy došlo ke sloučení několika firem: *Rosicko-pardubické rafinerie cukru, Lysského cukrovaru v Litoli* (obě byly majetkem Michela Beniese a dědiček po Jindřichu Beniesovi zemřelém roku 1896) a *Surovárný v Benátkách nad Jizerou* náležející Rudolfo Ferdinandovi hr. Kinskému. Nově utvořená společnost, již byl litolský cukrovar až do roku 1927 součástí, nesla název *Rosicko-Pardubická rafinerie cukru, Jindřich Benies a. s. v Praze*. Akciový kapitál společnosti činil 20.000.000 Kč a akcie byly rozděleny způsobem, že většinový vliv ve společnosti se udržela rodina Beniesů.⁵⁸

Ve dvacátých letech byl litolský cukrovar kromě toho členem Nymburské agencie (Bašnice, Dymokury, Kopidlno, Libáň, Litol, Mochov, Nymburk, Toušeň, Vlkava), jejímž hlavním smyslem bylo zajišťování jednotného postupu při nákupu cukrovky, povznesení pěstování řepy, ochrana řepní državy členských agencí a jejich cukrovarů. Další majetkoprávní změna závod potkala na konci dvacátých let, kdy se podniky náležející firmě *Rosicko-Pardubická rafinerie cukru* dostaly do rukou akciové společnosti *Rafinerie cukru Krásné Březno*. Krátce po okupaci českého pohraničí se litolský cukrovar stal součástí firmy *Labsko-kostelecká rafinerie cukru a. s. v Praze*. Po skončení války byla nad zmíněnou akciovou společností ustavena národní správa a v roce 1947 se cukrovar stal národním podnikem pod značkou *Cukrovar v Litoli, n. p.*⁵⁹ Krátce na to se cukrovar stal závodem národního podniku *Kostecké cukrovarny v Kostelci nad Labem* a od roku 1953 součástí *Cukrovaru v Nymburce, n. p.* V roce 1957 se cukrovar stal částí nového podniku *Polabské cukrovarny se sídlem v Kostelci nad Labem*, od roku 1960 náležel k dalšímu podniku *Kolínské cukrovarny se sídlem v Kolíně*.⁶⁰ Po roce 1989 byl cukrovar privatizován jako součást firmy Union Cukr, a. s., a krátce poté v roce 1994 zrušen.

Místo, kde se cukrovar nacházel, bylo v barokní době místem obory

58 SOKA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, k. č. 1, MINZBERGER, Vojtěch, *Cukrovar v Litoli – Krátký popis jeho historie*, s. 8.

59 SOKA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, k. č. 1, inv. č. 26.

60 SOKA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, k. č. 1, MINZBERGER, Vojtěch, *Řeč ke stému výročí založení cukrovaru*, s. 8–9.

hrabětě Šporka. V nedalekém sousedství obory se nacházela obec Litol. Založením továrny v sedmdesátých letech 19. století započal přirozený urbanistický vývoj území, který byl završen připojením Litole k Lysé nad Labem. Jádrem podniku tvořila vlastní tovární budova s příslušenstvím čp. 60, tzv. panský dům a dům čp. 83, který tvořil kancelářskou budovu. Pro ubytování zaměstnanců byla určena budova čp. 93. V následujících letech se podnik rozšiřoval o další objekty. V roce 1892 byla již bratry Beniesovými přikoupena k cukrovaru nemovitost čp. 217 od Karla a Emilie Turnovských pro obytné účely zaměstnanců cukrovaru.⁶¹

Teprve až z počátku druhé dekády 20. století je možné hovořit o střídě reprezentativní vilové výstavbě v nejbližším okolí cukrovaru,⁶² mezi které patří již zmíněná kubizující vila postavená firmou Matěje Blechy, bratrem zemřelého Josefa Blechy, v letech 1912–1913 na katastru litolského cukrovaru pro dceru Michela Beniese. Jedná se o objekt stojící na území dřívější zahrady v nedalekém sousedství bývalé vápenky.⁶³ Obyvatelkou a později majitelkou domu byla Evelína Beniesová, dcera Michela Beniese a Angeliky, roz. Mauthnerové, a její manželé. Roku 1910 se Evelína Beniesová, provdala za již zmíněného Heinricha Benedikta, rakouského právníka a historika židovského původu, se kterým zde v létě pobývala. V roce 1923 však manželství skončilo rozvodem a Evelína se znova provdala za rakouského politika Lothara Egger von Möllwald. Ten se také v roce 1929 stal majitelem kubizujícího objektu, když jej od cukrovaru odkoupil. Po jeho smrti v Itálii v srpnu 1941 připadla zřejmě vila čp. 147 spolu s dnes již zbořeným zahradním domkem čp. 105 z roku 1903⁶⁴ Eleně Baroli z Říma, dědičce po Lotharu Eggerovi,

61 SOkA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, k. č. 1, Kupní smlouva s manželi Turnovskými, inv. č. 33.

62 Další obytná výstavba přínaležející k cukrovaru v Litoli byla podstatně skromnější. Jedná se především o vilu čp. 149 nazývanou v pramenech vilou ředitele Bondyho, která dodnes stojí naproti dnes již neexistujícímu vstupu do továrny. V porovnání s extravagančí kubistického objektu se v případě ředitelského obydlí jedná o střídou architekturu klasicistického stylu. Jednopatrový objekt s verandou opatřenou sloupovým a balkonem s balustrádou orientovaným na vstup do cukrovaru ale zaujme především rozsáhlou zahradou. K objektu jsou dochovány plány podepsané lysským architektem a stavitelem Josefem Veselým z roku 1913 i rozpočtová dokumentace. Z dalších staveb náležejících k cukrovaru je nutné zmínit především domy a vily čp. 32, 151, 152, 153 a 156 postavené asi kolem roku 1915.

63 *Slavné vily středních Čech*, kol. autorů. Praha 2010, s. 148–151.

64 Autorem byl stavitel Josef Jedlička.

který nemohl z pochopitelných důvodů odkázat majetek své židovské manželce.⁶⁵ V červnu 1944, již po smrti Evelíny Eggerové-Beniesové,⁶⁶ byly zmíněné nemovitosti získány *Labsko-kosteleckou cukerní rafinerií*, ke které cukrovar v období Protektorátu náležel.⁶⁷ Od té doby se stala vila opět součástí cukrovaru, v poválečném období byla například sídlem ředitele továrny⁶⁸ a sloužila administrativnímu zázemí cukrovaru až do jeho zrušení v devadesátých letech 20. století.

Dnešní pohled na zbořený areál cukrovaru příliš neumožňuje představit si situaci, jak vila organicky souzněla s okolím. Bude proto vhodné ukončit část věnovanou nejvýraznějšímu pozůstatku litolského cukrovaru vzpomínkou pamětníka Heinricha Benedikta: „*Naproti kancelářské budově stál jednopatrový prostorný dům, ve kterém jsme s manželkou obývali dvě velké místnosti a terasu, až do doby než nám tchán nechal v zahradě postavit vilu, která podle jeho přání vypadala opravdu moderně. Vila měla nadměrně tlusté zdi, protože architekt-stavitel, podle přání mého obchodně zdatného tchána, vypočítával honoráře podle použitého materiálu. Jak se ukázalo, stavitel byl obchodně ještě o něco zdatnější.*“ Z jeho dalších slov však na nás dýchne jednak nostalgická vzpomínka na dobu Benediktova mládí a rodinného štěstí prvních let manželství, jednak nás zamrazí při pohledu na nynější stav budovy a jejího bezprostředního okolí: „*Květinové záhony po stranách stupňů vedoucích ke vchodu a loubenec, který zakrýval růžovězbarvenou jemnou omítku zdí, zdobily dům tvořený kubusem. Interiér odpovídal všem požadavkům luxusní vily. Na ploché střeše, kterou jsem si přál, jsme trávili s našimi vždy přítomnými hosty letní večery při sklence Chablis*

65 LOITFELLNER, Sabine, „...dass das Museum in Lienz tatsächlich der geeignetste Platz zur Bewahrung von Werken Eggers ist.“ – Provenienzforschung in der Albin Egger-Lienz Sammlung auf Schloss Bruck und der Umgang mit entzogenen Kunstwerken. In: *...wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung*, hrsg. von ANDERL, Gabriele u. A., Wien-Köln-Weimar 2009, s. 389–390.

66 Evelína Eggerová zemřela za zatím neznámých okolností dne 10. března 1944 v Římě a pohřbena je na vatikánském hřbitově. (GAUGUSCH, Georg, c. d., s. 83). V Římě žila se svým manželem Lotharem Eggerem, bývalým rakouským vyslancem v Itálii, již od třicátých let. (NA, fond 1420/6 Policejní ředitelství Praha II, Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha, k. č. 27, sg. 200-27-50).

67 Stavební archiv městského úřadu Lysá nad Labem.

68 SOKA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, k. č. 1, inv. č. 26.

*moutonne, které jsem si nechával dovážet z Francie, případně při sklence červeného burgundského. Ze střechy bylo možné přehlédnout celou zahradu, na jejímž konci obehaném zdí stál strom s hnízdem čápa.*⁶⁹

Rafinérie v Rosicích u Pardubic

Narozdíl od Litole se v Rosicích u Pardubic tak výrazný architektonický pozůstatek nezachoval. Přesto si Rosice zaslouží stručnou zmínku. Jednak se jedná o továrnu založenou přímo Jindřichem Beniesem, jednak místní firma *Rosicko-Pardubická rafinérie cukru* je pro beniesovské cukrovarnické podnikání prvních tří dekád 20. století téměř synonymem. Smyslem této zmínky bude zejména upozornění na vliv, který měl tento podnik na dnešní podobu městské části Pardubic. Jediný pohled do situačního plánu totiž může rozkrýt souvislosti a vazby, které si dnes již dávno nikdo neuvědomuje.⁷⁰

V případě rafinérie se jednalo o provoz založený v devadesátých letech 19. století na katastru obce Rosice u Pardubic při železniční trati směřující na Josefov. Výstavba vlastní továrny byla následována přirozeně růstem sousední obce. V rámci výstavby rafinerie tak do obce přibyla řada budov, které přetrvaly fyzickou existenci rafinerie zrušené na konci dvacátých let 20. století. Na nejčestnějším místě je nutné zmínit reprezentativní obytný dům ředitele čp. 79, který byl vystavěn zatím neznámým architektem v areálu rafinerie ještě na konci 19. století. Původní jednopatrová stavba s věží byla sice již několikrát přestavena, takže se z její vnější architektury nezachovalo zhora nic, určitě však stojí

69 „Auf der andern Seite das einstöckige geräumige Wohnhaus der Schwiegereltern, in dem meine Frau mit mir zwei grosse Zimmer und eine Terrasse bezog, bis mein Schwiegervater uns im Garten eine Villa bauen liess, die nach seinem Wunsch recht modern ausfiel. Sie hatte übermässig dicke Mauern, weil der Architekt-Baumeister, wie es mein geschäftstüchtiger Schwiegervater wollte, die Berechnung des Honorars nach dem verwendeten Material vorzunehmen hatte. Aber der Baumeister war noch geschäftstüchtiger. [...] Blumenbeete zur Seite der zum Eingang führenden Stufen und Ampelops, welcher den rosfarbenen Edelputz der Mauern verdeckte, zierte das einen Kubus bildende Haus. Das Innere entsprach allen Anforderungen einer Luxusvilla. Auf dem flachen Dach, das ich mir gewünscht hatte, verbrachten wir mit unseren nie fehlenden Gästen Sommerabende bei einem Glas Chablis moutonne, den ich mir aus Frankreich kommen liess, oder einem roten Burgunder. Von Dach über sah man den grossen Garten, an dessen Ende, die Mauer beschttend, ein Baum mit einem Storchennest stand.“ (BENEDIKT, Heinrich, *Damals im alten Österreichs. Erinnerungen*. Wien 1985, s. 227–228).

70 NA, fond 567 Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického, Rosice.

za zmínku, že objekt naposledy citlivě přestavěný před několika lety dodnes slouží jako reprezentativní sídlo místní firmy, navzdory tomu, že rafinérie ani její areál již osmdesát let neexistují. Jedná se o původně zřejmě beniesovský přízemní historizující objekt, který byl významně přestavěn v roce 1949 ve stylu pozdního funkcionalismu. Během druhé poloviny 20. století prodělal celou řadu nevhodných stavebních úprav, které ho do značné míry znehodnotily. Teprve nedávná citlivá oprava a dostavba objekt rehabilitovala.⁷¹

Další z budov, o jejíž sounáležitosti s cukrovarem dnes již není také stopy, je administrativně-obytná budova čp. 77, která byla později využita jako sídlo pošty nynější městské části Pardubice-Rosice. Příznivý vliv představitelů rafinérie na architekturu okolní zástavby na počátku dvacátých let 20. století pak demonstruje dvojice obytných domů postavených podle projektu pražského stavitele Bedřicha Bráta.

Nadějnému rozvoji provozu však učinila přítrž krize cukrovarnického podnikání rodiny Beniesů na konci dvacátých let. Rafinérie byla zrušena a budovy přizpůsobeny novému využití, přičemž velká část jich byla demolována. Ze samotné továrny se tak do dnešních dnů zachovalo torzo obvodového zdiva jedné z hal, které je organicky vrostlé do hmoty průmyslových objektů nacházejících se dnes na katastru bývalé rafinérie. Jak bylo výše doloženo, i přes fyzický zánik vlastní továrny je možné pozitivní urbanistický vliv rafinérie na vývoj obce vysledovat dodnes.

Seznam pramenů a literatury

DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985.

BENEDIKT, Heinrich, *Damals im alten Österreichs. Erinnerungen*. Wien 1985.

DUFEK, Pavel – MARŠÁLEK, Zdenko, Hlavou zeď neprorazíš... Obtížný zápas rodiny Beniesů s předsudky a zákony dvou totalitních režimů. In: *Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka*. Praha 2011, s. 155–166.

71 Na tomto místě bych rád poděkoval panu řediteli firmy AWOS Ing. Václavu Vondrovi za vstřícnost a poskytnutí řady informací.

GAUGUSCH, Georg, Die Familie Benies. *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 21. (XXXV.) Band, Juli/September 2001, Heft 3, s. 81–86.

Die Gross-Industrie Oesterreichs. Wien 1895, s. 128–132.

KOUKALOVÁ, Šárka, Vila Michaela Beniese v Litoli. In: *Slavné vily středních Čech*, kol. autorů, Praha 2010.

LOITFELLNER, Sabine, „...dass das Museum in Lienz tatsächlich der geeignetste Platz zur Bewahrung von Werken Eggers ist.“ – Provenienzforschung in der Albin Egger-Lienz Sammlung auf Schloss Bruck und der Umgang mit entzogenen Kunstwerken. In: *...wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung*, hrsg. von ANDERL, Gabriele u. A. Wien-Köln-Weimar 2009, s. 375–394.

LUKEŠ, Zdeněk, Neznámý kubistický dům. Vila Emila Králíčka v Lysé nad Labem. *Architekt* 2002, č. 1, s. 71.

LUKEŠ, Zdeněk – HAVLOVÁ, Ester – HNÍDKOVÁ, Vendula, *Emil Králíček – Zapomenutý mistr secese a kubismu*. Praha 2005.

Kalendář cukrovarnický na kampaně 1886/87–1919/19. Praha 1886–1919.

MINZBERGER, Vojtěch, Cukrovar v Litoli. In: *Lysá nad Labem: Sborník o městě a jeho lidech*, F. Borský (ed.), Lysá nad Labem 1980, s. 135–139. *Neumannův cukrovarnický kalendář na roky 1922–1938*. Praha 1922–1938.

NOVOTNÝ, Michal, Cukrovar v Litoli a podnikatelská rodina Beniesů. *Listy cukrovarnické a řepářské 126*, č. 9–10, 2010, s. 328–331.

Lexikon deutsch-jüdischer Autoren, HEUER, Renate (ed.), Bd. 2 München-Saur 1993.

OTRUBA, František, *Paměti města Lysé n. Labem*. Jihlava 1997.

Archiv České národní banky, fond 10 Anglo-československá banka v Praze.

Archiv České národní banky, fond 9 Pražská úvěrní banka v Praze.

Archiv České národní banky, fond 5 Živnostenská banka v Praze.

Archiv Národního technického muzea, fond 147 Sběrka cukrovarnických archiválií.

Archiv Národního technického muzea, fond 791 Sběrka vzpomínek a rukopisů k dějinám techniky a průmyslu (Kleplova sbírka).

Národní archiv, fond 567 Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického, Praha.

Národní archiv, fond 903 Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha.

Národní archiv, fond 874 Policejní ředitelství Praha I.

Národní archiv, fond 1420/6 Policejní ředitelství Praha II, Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha.

Národní archiv, fond 1420/1 Policejní ředitelství Praha II–všeobecná spisovna.

Národní archiv, fond 706 Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu, Praha.

Národní archiv, fond 705 Státní pozemkový úřad–Vlastnické soubory majitelů velkostatků, Praha.

Národní archiv, fond 346 Ředitelství pro tratě bývalé Společnosti státní dráhy Vídeň.

Národní archiv, fond 753 Zemský úřad Praha–prezidium.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond 2188 Rosicko-Pardubická rafinerie cukru a. s. Rosice nad Labem.

Státní okresní archiv Praha-východ se sídlem v Přemyšlení, fond 179 Archiv obce Klecany.

Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond 227 Cukrovar Litol, k. 1–11.

1/ Nájemní dům na Praterstrasse 15, vídeňská adresa Michela Beniese, foto autor

2/ Michel Benies, kolem roku 1920, Archiv Národního technického muzea

3/ Rodinná hrobka Beniesů na Centrálním hřbitově ve Vídni, poslední místo odpočinku Jindřicha Beniese, foto autor

4/ Sídlo firmy Jindřich Benies a pražské bydliště Michela Beniese v Opletalově ulici, foto autor

5/ Cukrovar v Litoli, repro z Gross-Industrie Österreichs 1895, s. 129

7/ Kubistická vila v Litoli, foto autor

8/ Vila ředitele litolského cukrovaru A. Bondyho, 1913, foto autor

9/ Hrobka Michela Beniese na pražských Olšanech, foto autor

10/ Max Benies, 1919, Národní archiv

11/ Rafinérie v Rosicích u Pardubic, repro z Gross-Industrie Österreichs 1895, s. 130

12/ Situace rafinérie v Rosicích u Pardubic s pozdějšími dodatky, 1908, Národní archiv

13/ Obytný dvoudům postavený rafinérii v Rosicích, 1922, foto autor

14/ Přestavěný objekt beniesovské vily, foto autor

**„Šlechtický versus rolnický.“ Vzestupy a pády
šlechtického podnikání v cukrovarnictví na příkladu
Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně
a Schlikovského cukrovaru v Kopidlně**

Miloš Hořejš, Národní technické muzeum

**“The Aristocratic versus Agricultural.” The Rise
and Fall of Aristocratic Entrepreneurship in Sugar
Industry as Exemplified by the Colloredo-Mansfeld
Sugar Factory in Opočno and the Schlik Sugar
Factory in Kopidlna.**

It is well known that the founders and keepers of sugar factories in the Czech Lands were often members of noble families. Similarly like in the cases of enterprises such as breweries, sawmills, brickworks, and lime works, this kind of enterprising was closely linked to a long-term pillar of aristocratic economies - namely the economy of soil. The first sugar factory in the Opočno region (East Bohemia) was built by Duke Rudolf Colloredo-Mannsfeld (1772–1843) at the manor house at Ledce in the years 1835–1836. After the growing of sugar beet took hold in this region, Duke Franz Josef Colloredo Mansfeld (1813–1895) set up another sugar factory at his Opočno-Podzámčí manor house in 1856. The history of the sugar factory in Kopidlna is particularly linked to the name of the Count Ervin Schlik (1852–1906). In 1872, he bought the sugar factory, which was established by an agricultural joint-stock company in 1871. Both these factories had to face competition of the neighbouring agricultural sugar factories. At the end of the First World War, the Colloredo-Mannsfelds transferred their sugar factory into a newly established family joint-stock company. At the beginning of the war, Jindřich Schlik acted in a similar way. The latter, together with Maria Terezia Schlik (widow of his brother Erwin) and Paul Ungnad von Weissenwolf, established a public traded company, which was to administer the sugar factory.

The owners of both sugar factories thus avoided confiscation under the terms of the land reform. However, after many negotiations, they had to admit into their enterprise also agrarian capital. In the 1920s and 1930s, both sugar factories were facing consequences of the land reform, which significantly diminished the landed estates of aristocrats. At the same time, the contracts concerning purchase of sugar beet were broken. Also, both sugar factories had to cope with increasing competition from the agricultural joint-stock sugar factories, which were strengthened by the Czechoslovak land reform. Nevertheless, during the economic boom of the 1920s, both factories enhanced their production. The sugar factory in Kopidlno joined the fight for sugar beet – so-called “White Gold”; in the Nymburges region, the newly built narrow-gauge sugar railways helped this fight.

(Translated by I. J.)

Je známým faktem, že zakladateli a provozovateli cukrovarů na našem území byli velmi často příslušníci šlechtický rodů. Podobně jako u pivovarů, pil, cihelen, skláren, vápenek a lomů se jednalo o druh podnikání blízce provázaný s dlouhodobým pilířem šlechtických ekonomik – zemědělskou výrobou. Zakládání průmyslových podniků bylo motivováno snahou zintenzivnit hospodaření velkostatků. Vlastnictví velkého půdního majetku, vzdělání a přístup k informacím, jakož i dostatek vlastních disponibilních prostředků zakladatelskou snahu do značné míry usnadňovaly. Podívejme se detailněji na takovýto podnik šlechtických majitelů, konkrétně cukrovar v Opočně, v severovýchodní výspě české cukrovarnické oblasti. Za založením opočenského cukrovaru stál šlechtický rod Colloredo-Mannsfeldů pocházející z Itálie, který se v českých zemích usadil v průběhu třicetileté války. Rod obdržel roku 1724 říšský hraběcí titul a v roce 1763 hodnost knížecí pro říši i české země. Knížecí rodina Colloredo-Mannsfeldů příslušela k předním aristokratickým rodinám v Habsburské monarchii a patřila i k jedněm z nejmovitějších.¹ Vedle fideikomisního velkostatku Opočno patřily rodu ve sledované době i alodiální velkostatky Dobříš a Zbiroh.

Co do rozlohy nejmenší colloredovský velkostatek – fideikomisní panství opočenské – mělo ke konci 19. století rozlohu 9 768 ha, z čehož lesní

1 Blíže: HOŘEJŠ, Miloš, Josef Colloredo-Mansfeld (1866–1957) – podnikatel z donucení. In: *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*. Ostrava 2008, ISBN 978-80-7368-520-1, s. 137–158.

plochy zaujímaly více jak polovinu, 5 204 ha. Všech 11 hospodářských dvorů bylo na opočenském panství propachtováno. Ve vlastní režii zůstávalo lesní hospodářství, cihelna a strojírenský podnik v Pulicích. Také cukrovar v Podzámčí a pivovar v Opočně byly propachtovány. Odhadní cena velkostatku Opočno činila v té době 2.454.576 K.²

Prvý panský cukrovar na Opočensku postavil kníže Rudolf Colloredo-Mannsfeld (1772–1843) u dvora Ledce v letech 1835–1836. Povoláním odborníkem byl Friedrich Kodweiss, zakladatel řady cukrovarů tohoto období. V celých Čechách vzniklo ve třicátých letech 19. století celkem 60 cukrovarů, z čehož 35 bylo založeno šlechtickými vlastníky. Kníže Rudolf následoval v pomyslném pořadí cukrovarnických podnikatelů hned za dvěma příslušníky rodu Lobkowiczů, knížetem Ferdinandem a Janem, kteří založili v těchto letech celkem pět cukrovarů. Vedle cukrovaru v Ledcích totiž kníže Rudolf založil i cukrovar v obci Prádlo na svém zelenohorském panství (rodině patřilo v letech 1784–1852) a v Dobříši. Když se pak pěstování cukrovky v oblasti více ujalo, byl knížetem Josefem Franzem Colloredo-Mannsfoldem (1813–1895) roku 1856 (někdy uváděn rok 1857) na podnět správce panství Durchlaughta zřízen další podnik téhož druhu v Podzámčí.

V cukrovaru v Ledcích došlo v listopadu roku 1861 k výbuchu parního kotle a k následnému požáru cukrovaru. O život přišlo podle některých údajů celkem šest, podle jiných devět osob. Po této katastrofě byl cukrovar znovu vystavěn a zmodernizován. Druhý knížecí cukrovar v Podzámčí postihl v roce 1868 také požár a cukrovar byl opět, avšak již na jiném místě dvora Podzámčí postaven znovu.³ Po obnovení svých provozů neměl cukrovar v Ledcích jednoduchou pozici a již v roce 1872 tu byla výroba cukru zastavena.

Historie druhého ze sledovaných cukrovarů se pojí zejména se šlechtickým rodem Schliků, rodem s poněkud zahalenou minulostí, který dosáhl povýšení do hraběcího stavu již v 15. století. Rod původně usazený v západních Čechách se do oblasti Jičínska majetkově přesunul v druhé polovině 17. století. Majetkovou základnu tvořily fideikomisní velkostatky Kopidlna a Staré Hradky a alodiální velkostatky Jičíněves

2 Tamtéž, s. 137.

3 K rozhodnutí znovu obnovit cukrovar přispěl i fakt, že v těsné blízkosti byla projektována železniční trať z Týniště nad Orlicí do Náchoda a Meziměstí. Vedle dovozu cukrové řepy měla dráha zjednodušit i přepravu dalších surovin nutných k výrobě a následný odvoz produktů a odpadů z výroby.

a Vokšice. Pro moderní schlikovskou historii se zcela fatálním momentem stala ztráta více jak poloviny panství na Jičínsku po smrti Ervín Schlika roku 1906. V důsledku prohraného sporu o dědictví fideikomisu zřízeného roku 1672, kdy byly po smrti Ervína Schlika zpochybněny dědické nároky jeho bratra Františka vzdálenými příbuznými Ungnady z Weissenwolfu, Schlikové rozhodnutím soudu z června 1912 ztratili fideikomis Kopidlno-Staré Hradky. Původní schlikovské panství o rozloze 8 659 ha se tak zmenšilo o více jak polovinu na cca 4 099 ha.⁴

V roce 1872 se v důsledku fatálních výsledků první kampaň dostal do majetku hraběte Ervína Schlika cukrovar, založený o rok dříve jako tzv. Společná továrna na cukr v Kopidlně, nacházející se v bezprostřední blízkosti sídla Schlikovského fideikomisního velkostatku Kopidlno.⁵ Vznik tohoto rolnického akciového cukrovaru spadá do období zakladatelské horečky let 1867–1872,⁶ stejně jako znovu vybudování Colloredovského cukrovaru v Podzámčí u Opočna v roce 1868, kde byla první kampaň po výstavbě nového objektu cukrovaru zahájena v roce 1870.

Konjunkturu v cukrovarnictví podmiňoval v uvedené době jeden významný faktor. V první řadě to byly příznivé ceny cukru, prudce stoupající v letech 1865–1868, které znamenaly zvýšený zisk a v konečném důsledku vedly k nebývalému nárůstu ploch osetých cukrovkou.

Významné změny oproti předchozímu období se projevíly

4 TITTEL, Ignaz, *Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter im Königreiche Böhmen*. Prag 1906, s. 464.

5 Po zmíněném úmrtí Ervína Schlika a následujícím sporu o rodinný fideikomis si Schlikové uchovali vliv v podobě akciového podílu v cukrovaru až do zániku akciové společnosti v roce 1945.

6 Není tak divu, že cukrovarnictví upoutalo i pozornost mladého hraběte Ervína Schlika, který se rozhodl investovat do původního rolnického akciového cukrovaru v Kopidlně, obdobně jako soused, hrabě Czernin v případě dymokurského rolnického cukrovaru. Tzv. *Společná továrna na cukr v Kopidlně* byla jako akciová společnost založena zápisem do obchodního rejstříku dne 27. září 1871. V čele správní rady stanul Karel Češpíro, dalšími členy byly Josef Voves, František Valenta, Josef Havelka, Jan Vávra, Čeněk Lustig a Josef Pižl. Pro další osudy podniku bylo významné, že první řepná kampaň skončila ztrátou 47.065 zlatých, případné nesnáze podniku se však zažehly výhodným návrhem Ervína Schlika, který se nabídl cukrovar převzít, což správní výbor schválil na své schůzi v červnu 1872. (Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), fond 1235 Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno, i. č. 1 I/1; SOA Zámorsk, HLOUŠEK, Ladislav – BEZDĚKOVÁ, Hana, *Cukrovar Ervína Šlika v Kopidlně. 1871–1947 (1949)*. Inventář, 1988, ev. č. 10 226, s. 1).

v technickém a technologickém vybavení cukrovarů. Ve větší míře se v tomto období začaly uplatňovat „... nové chemicko-technologické procesy, difúze a saturace, zdokonalená spodiová filtrace a Daňkovy kalolisy.“⁷ Zájem o pěstování cukrovky vzrostl nejen na šlechtickém velkostatku, nýbrž i mezi českými rolníky, kteří začali hromadně přecházet na střídavé hospodaření. Druhou významnější vlnu zakládání tehdy zažily tzv. rolnické akciové cukrovary. Odhaduje se, že až třetina z celkového počtu 111 cukrovarů založených v tomto období byla založena právě na zmíněné spolkové formě.⁸

V nejbližším okolí Kopidlna vznikla ve stejné vlně jako místní cukrovar i celá řada dalších: Jičín (Rolnický akciový cukrovar /dále jen RAC – 1870), Libáň (RAC – 1870), Bašnice (RAC – 1870), Dymokury (RAC – 1870), Dolní Bousov (RAC – 1870), Vysoké Veselí (kníže Karel Paar – 1871), Rožďalovice (RAC – 1871), Vlkava (kníže Hugo Thurn-Taxis – 1871).⁹

V okolí Colloredovských cukrovarů v Leducích a Podzámčí vznikly v této době cukrovary v Kostelci nad Orlicí (hrabě Bedřich Karel Kinský – 1870), Doudleby nad Orlicí (komanditní společnost – 1870), Josefov (RAC – 1870), Černožice (RAC – 1871) a zejména cukrovar v Českém Meziříčí (RAC – 1871).¹⁰ Zvýšená hustota cukrovarů a tím i zostřená konkurence mezi nimi ovšem znamenala ohrožení starších, zejména šlechtických rodů provozovaných cukrovarů.

Nemalý podíl na zániku colloredovského cukrovaru v Leducích mělo právě založení rolnického cukrovaru v Českém Meziříčí, v němž první kampaň byla zahájena již v prosinci 1871. Zřízením tohoto cukrovaru se rolníci dodavatelé vzepřeli nízkým výkupním cenám, diktovaným

7 DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979, s. 126.

8 Tamtéž, s. 132.

9 Prvá vlna proběhla v l. 1862–1864. Podrobněji: Tamtéž, s. 110–116.

10 V Čechách bylo do roku 1873 založeno celkem 78 zemědělských (či rolnických) cukrovarů, v dalším období byl založen jeden roku 1880 a druhý roku 1892. Z těchto 80 závodů se k roku 1913 s původním majitelem udrželo pouze 26. Na Moravě bylo v letech 1869–1872 založeno 8 zemědělských cukrovarů, v letech 1881–1882 čtyři, jeden roku 1894 a dva roku 1910. Z těchto 15 závodů se k roku 1913 jedenáct uchovalo v nezměněné formě a vedle toho byly dva cukrovary „porolniceny“. (DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 60).

šlechtickým cukrovarem v Ledcích. Zastavení výroby v Ledcích bylo způsobeno problémy s dopravou, v té době již neproduktivními povozy. Většina nově zakládaných cukrovarů měla již napojení na železniční síť a ty ze starších cukrovarů, které napojení na dynamicky se rozvíjející způsob dopravy neměly, se tento handicap snažily odstranit. Zánik cukrovaru v Ledcích byl způsoben v nemalé míře i technologickou zastaralostí výroby. Navíc výpadek dodávek cukrovky z rolnických hospodářství nemohl být nahrazen přísunem řepy ze dvorů opočenského velkostatku, protože ta již byla z velké většiny zpracovávána v nově otevřeném knížecím cukrovare.

Další vývoj cukrovaru v Českém Meziříčí už tak příznivý nebyl, chybami vedení a vlivem dvou silných krizí 70. a 80. let 19. století musel závod ohlásit úpadek. V konkurzu jej koupila v roce 1885 vídeňská firma Nathan Hellmann, nacházející se v majetku rodin Hellmannů a Bondyů. Nový majitel Oskar Bondy přivedl meziříčský cukrovar k dynamickému rozvoji. Stabilizace řepní základny a zejména odbytišť cukru udělaly z upadajícího, téměř zaniklého „cukrovárku“ silného a nepříjemného konkurenta všem okolním závodům.¹¹

V případě Schlikovského cukrovaru v Kopidlně se stal jeho nejbližším a také na dlouhou dobu největším konkurentem rolnický cukrovar v Rožďalovicích, hospodařící částečně na pronajatých pozemcích majitelů zdejšího velkostatku – mělnické větve rodiny Lobkowiczů. Jinak nemalými konkurenty byly zejména šlechtické cukrovary v okolí, založené rovněž na zvýšené vlně zájmu o cukr.

V souvislosti se zostřujícím se konkurenčním bojem bylo nutné brát ohled i na technologickou stránku cukrovarů. Spolu s radikální přestavbou Colloredovské továrny v Podzámčí v letech 1868 až 1870, jež si vyžádala přes 490 tisíc zlatých, došlo ke změně výrobních technologií. Kolaudace, v podstatě nového cukrovaru, byla schválena c. k. okresním hejtmanstvím v Novém Městě nad Metují výnosem z 23. října 1870 a v prosinci 1870 se již rozběhla první kampaň. Cukrovar byl projektován na zpracování 300 tun řepy denně, oproti původně zpracovávaným 25 tunám před požárem to znamenalo dvanásťnásobné navýšení kapacity.¹²

11 *Historie cukrovaru České Meziříčí*. Dostupný z WWW: <http://www.cukrovarytttd.cz/vyroba/zavody/cukrovar-ceske-mezirici/historie-cukrovaru-ceske-mezirici/>, [citováno 2011-09-05].

12 PTÁČEK, Josef, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí*. Dobruška 1996, s 25.

Hrabě Schlik přišel doslova k „hotovému“, neboť stavba nového cukrovaru v Kopidlně započala pod vedením stavitele Františka Wáclavíka z Prahy již v roce 1870 (náklady 50.000 zl.) a k jeho slavnostnímu otevření došlo v prosinci roku 1871.¹³ Byť na svou dobu představoval moderní provoz, v následujícím desetiletí byl systematicky po technické stránce zdokonalován. Cukrovar byl zařízen na difúzní práci a v prvních dvou kampaních se zde vyráběl bílý cukr; později z ekonomických důvodů i cukr surový. V roce 1882 se zavedla osmóza, roku 1884 výroba cukru pomocí odstředivek a v roce 1885 bylo využito technologie práce bez spodia. Začátkem devadesátých let cukrovar zavedl plavení řepy Riedingovou metodou.¹⁴ Z dochované plánové dokumentace vyplývá, že se na strojním vybavení a jeho modernizaci podílela brněnská strojírna Brand & Lhuillier (filtrační systém Puvrěz – 1884), karlínská strojírna Havelka & Mész (vakuum – 1885), karlínská strojírna Huber & Alter (plnicí zařízení – 1887), strojírna Breitfeld, Daněk a spol. (2. a 3. saturace – 1889) a První českomoravská továrna na stroje (např. návrh kalové stanice – 1907).

Technologická vyspělost a zázemí šlechtického velkostatku by ovšem znamenala ve výsledku málo, bez dostatečné dopravní dostupnosti cukrovarů. Jak již zde několikrát bylo zmíněno, pro cukrovary se stalo klíčovým napojení na železniční síť. Výhodnost byla ovšem oboustranná, protože železničním společnostem provozujícím jednotlivé trati plynul z přepravy nemalý zisk – řepa, cukr, řepné řízky, nezbytný vápenec a uhlí se pro množství přepravy staly významnými položkami v kalkulacích železničních společností. Díky tomuto vzájemnému souladu mohly vyrůstat cukrovary a s nimi také kilometry nových tratí i v ryze zemědělských oblastech, dříve komunikačně zaostalých.¹⁵

V červnu 1871 byla vydána koncese pro další doplňující trati Rakouské severozápadní dráhy (ÖNWB), mimo jiné i pro trať Hradec Králové–Lichkov a přípojnou trať z Ústí nad Orlicí do Kyšperka (Letohradu). Trasy o celkové délce asi 800 km vytvořily po své realizaci

13 SOA Zámorsk, HLOUŠEK, Ladislav – BEZDĚKOVÁ, Hana, *Cukrovar Ervína Šlika v Kopidlně. 1871–1947 (1949)*. Inventář, 1988, ev. č. 10 226, s. 1.

14 Tamtéž, s. II.

15 HOŘEJŠ, Miloš – NOVOTNÝ, Michal, *Hospodářské aktivity rodu Šliků na sklonku 19. a v 1. polovině 20. století*. In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 13*, Semily-Turnov 2009, ISSN 1211-975X, ISBN 978-80-86254-19-7, s. 388.

v roce 1874 kostru železniční sítě východních Čech a umožnily činnost řadě řepařských a cukrovarnických závodů.¹⁶ Tato trať však stále neřešila napojení Colloredovského cukrovaru v Podzámčí na železniční síť.

Myšlenka na zřízení železnice západním podhůřím Orlických hor se zrodila už v polovině 19. století, podmínky pro její výstavbu dozrály až po prohrané prusko-rakouské válce. První iniciativa na napojení orlického podhůří na železniční síť přišla z pruské strany. Návrh českých podnikatelů na sebe ovšem nenechal dlouho čekat. Po Janu Schrollovi, spoluvlastníku několika broumovských a náchodských textilek, přišel v roce 1868 se svým podnikatelským záměrem na vybudování trati z Chocně přes Opočno do Náchoda i kníže Josef Franz Colloredo-Mannsfeld (1813–1895). Oba jmenovaní muži, jakož i kníže Kinský (majitel velkostatku Chocně), knihtiskař Böhm a obchodník Hloušek, spojili své síly proti společnému „nepříteli“, jímž byla rakousko-uherská Společnost státní dráhy (StEG). Vytvořili konsorcium a společně zadali expertizu na novou trať odborníkům vratislavsko-svídnické dráhy. Téže společnosti nabídli i finanční účast na novém podniku. Předběžná studie, s jejímž vypracováním si pruští experti opravdu pospíšili, se stala předmětem upřesněné žádosti o koncesi.¹⁷

Jan Schroll ani Josef Franz Colloredo-Mannsfeld ovšem netušili, že jejich pečlivě plány byly společnosti StEG nejen podrobně známy, ale že také byly už předem dokonale „podminovány“. Uniklo jim, že akcionáři vratislavsko-svídnické dráhy se stali spoluvlastníky svídnicko-freiberské železnice, a že sloučením obou podniků vznikla jedna z nejmocnějších železničních společností v celém Prusku, přičemž bylo logické, že pruská společnost, která v Rakousko-Uhersku hledala vlivného partnera, ho našla právě ve Společnosti státní dráhy. Obě společnosti uzavřely také 9. ledna 1869 dohodu o společném prosazování „vyšších zájmů“. Konkrétním výrazem byla úmluva o poskytování různých výhod a úlev, o slevách při přepravě uhlí, posléze i ujednání o zřízení společné styčné stanice –

16 HONS, Josef, *Dějiny dopravy na území ČSSR*. Bratislava 1975, s. 116.

17 Těžištěm nové sítě se měla stát osa Pohoří u Opočna–Náchod, větvící se na severu do obtížných horských tratí přes Poříčí do Nové Rudy a přes Březovou a Frýdlant do Valbřichu, na jihu do drah přes Solnici do Ústí nad Orlicí a přes Jelení do Chocně. Hlavní síť měly doplňovat větve ze Stěnavy do Starostína, z Vysokova do České Skalice a z Nového Města do Josefova.

tedy o praktické aplikaci původní Schrollovy myšlenky.¹⁸

Koncem roku 1871 vše směřovalo do závěrečného kola utkání. Komise zřízená státními úřady pro účely zhodnocení předložených projektů ukončila přezkumné řízení 16. června 1872, přičemž dala přednost projektu StEG. Ve snaze o zvrácení výsledku se Schroll jménem konsorcia okamžitě zřekl státních záruk a zčásti i daňových úlev. Nabízel ústupky, sliboval převzetí dalších povinností. V souvislosti s nenávratně vynaloženými náklady připomenul, že „zákony a lid“ žádají nerozšiřovat moc velkých drážních podniků. Schroll hrozil tiskovou kampaní a peticemi. Chtěl se bránit zuby nehty, ale dříve, než tak mohl učinit, mu byla vyražena zbraň z ruky.¹⁹ „*V zájmu říše a země, pro rychlé zřízení železnice*“ odvolal kníže Josef Franz Colloredo-Mannsfeld 16. července 1872 žádost konsorcia, jehož byl spoluzakladatelem a „*keré se po uvážení záležitosti rozpouští ...*“.²⁰ Společnost státních drah si tak mohla v oblasti východních Čech doslova „spravit chut“ po nedávné prohře o výstavbu trati z Hradce Králové do Lichkova, na kterou koncesi nakonec získala Rakouská severozápadní dráha.

Dne 25. července 1872 Společnost státních drah podepsala příslušné protokoly a dne 14. září téhož roku obdržela koncesi pro tratě z Chocně přes Meziměstí k říšské hranici u Otovic a Starostína a pro spojku k josefovsko-libavské dráze Jiho–severoněmecké spojovací dráhy (Süd–Nord Deutsche Verbindungs Bahn, dále jen SNDVB). Úzké propojení s cukrovarnickým průmyslem dokládá instalace celkem pěti mostních vah na trati, která byla uvedena do provozu k 25. července 1875.

Trať Společnosti státní dráhy vedla výhodně nedaleko cukrovaru, a proto byla nákladem 15 tisíc zlatých zřízena Josefem Franzem Colloredo-Mannsfoldem odbočka ve vzdálenosti 230 metrů od stanice Opočno. Teprve později byla vlečka napojena přímou kolejí z opočenské stanice, souběžnou s tratí do Dobrušky.²¹

Železniční síť v okolí cukrovaru v Podzámčí doplnila v roce

18 Stanislav Hendrych, Stopou dějin železnic v podorlicku. Dostupný z WWW: <http://www.novomestskykuryr.info/010403-podorlicke%20zeleznice%201.html> [cit. 2011-09-05].

19 Tamtéž.

20 Tamtéž.

21 SOA Zámorsk, fond 273 Rodinný archiv Colloredo-Mannsfeld Opočno, k. č. 47.

1908 trať z Opočna do Dobrušky, u jejíchž počátků stáli opět Colloredo-Mannsfeldové. Vnuk knížete Josefa Franze, Josef Colloredo-Mannsfeld (1866–1957), přišel s návrhem na výstavbu tratě ze Smiřic přes České Meziříčí a Opočno do Dobrušky. StEG však nechtěla další trať ve svém obvodu. Do věci se tehdy poprvé aktivně vložilo město Dobruška. Po mnoha ústupcích se podařilo prosadit alespoň projekt 5,5 km dlouhé trati z Opočna do Dobrušky, která se měla stát rychlou spojkou na hlavní dráhu. V roce 1907 ministerstvo železnic vydalo městu Dobruška povolení a za necelý rok byla trať hotova.²²

Velký význam pro dopravní zpřístupnění a hospodářské oživení zemědělského Polabí, s četnými cukrovary, včetně kopidlinského, měl projekt tzv. Rakouské severozápadní dráhy, v základní ose realizovaný v letech 1869–1871. Koncesi pro stavbu a provozování dráhy z Vídně přes Jihlavu, Německý Brod, Kolín, Nymburk, Lysou nad Labem, Ústí nad Labem a Děčín, stejně jakož i na navazující tratě z Nymburka do Mladé Boleslavi, z Lysé nad Labem do Prahy, z Velkého Oseka přes Chlumeck nad Cidlinou, Starou Paku do Trutnova ad. získala akciová společnost Rakouské severozápadní dráhy (Österreichische Nord West Bahn – ÖNWB). Mezi členy statutárních orgánů společnosti figurovali princ Hugo Maxmilián von Thurn-Taxis, starohrabě Salm-Reifferscheidt, Louis Haber a Bedřich Schwarz spolu s Jiho–severoněmeckou spojovací dráhou (Süd–Nord Deutsche Verbindungs Bahn – SNDVB).

Od sedmdesátých let 19. století se tedy začala zahušťovat síť železnic na Nymbursku a Boleslavsku. Nejdůležitější dopravní tepnou spojenou úzce s cukrovarnickým podnikáním se roku 1870 stala nymbursko-boleslavská trať, za jejímž vznikem byl především již výše jmenovaný Hugo Maxmilián princ von Thurn-Taxis. Při podrobném pohledu na mapu nám neunikne, že dráha protíná Vlkavu a těsně míjí Dobruvice, kde se nacházel a dodnes nachází jeden z nejvýkonnějších cukrovarů v tehdejší Rakousku-Uhersku, který patřil – jak jinak – rodině Thurn-Taxisů.²³

22 Zásadní omezení provozu na podorlické lokalce do Dobrušky. Dostupný z WWW: <http://www.zelpage.cz/clanky/zasadni-omezeni-provozu-na-podorlicke-lokalce-do-dobrusky> [cit. 2011-09-05]; Trať Opočno – Dobruška. Dostupný z WWW: http://www.orlickedrahy.cz/soucasnost_opocno_dobruska.php [cit. 2011-09-05].

23 Pro odpor dobrovických radních musel Thurn-Taxis železnici situovat dále od města a k cukrovaru zřídit vlečku. (ANTONÍN, Luboš, *Bílě zlato. Historie cukru v kostce*. Nymburk 2006, ISBN 80-86757-24-2, s. 102).

Neméně důležitou dráhou se stala v roce 1883 otevřená spojnice mezi Nymburkem a Jičínem protínající Kopidlno, s napojením na cukrovary v Dětenicích a Libáni, vystavěná akciovou společností České obchodní dráhy (Böhmische Commercial Bahn), v jejíž správní radě v roce 1885 již tradičně zasedal Hugo Maxmilián princ Thurn und Taxis²⁵, a to vedle Theobalda hraběte Czernina (vlastníka velkostatku Dymokury), knížete Othénia Lichnovského-Werdeneberg, velkopřevora Řádu maltézských rytířů (vlastníciho velkostatek Dětenice).²⁴ Logickou je v tomto případě i účast příslušníka rodiny Schliků – vždyť napojení Kopidlna, potažmo i cukrovaru, muselo být v jejich bytostném zájmu. Podle zápisu u obchodního soudu ve Vídni k 30. prosinci 1881 byl vskutku statutárním zástupce firmy k. k. Privilegierte Böhmische Commercialbahnen i hrabě Ervín Schlik. Po změně jména a statusu společnosti k 18. dubnu 1882 na k. k. private Böhmische Commercial-Bahnen však jméno Schlik v akciové společnosti dále nefiguruje.²⁵ Provoz dráhy v Kopidlnu²⁶ tak

24 České obchodní dráhy představovaly privátní rakousko-uherskou železniční společnost se sídlem v Praze, která se zabývala stavbou a provozováním místních drah. Zakladateli firmy byli stavební podnikatelé inženýr Jan Muzika a Karl Schnabel, kteří již měli se stavbou železnic bohaté zkušenosti. Jako prezident BCB dlouho působil hrabě Jan Harrach. První koncese na prvních několik tratí stavných zároveň byla udělena 9. května 1881. Jednalo se o trať Veleliby u Nymburka–Jičín (s odbočkou do Městce Králové), která pak byla ještě téhož roku uvedena do provozu. Trať napojovala cukrovary v Rožďalovicích, v Dymokurech, v Libáni, v Kopidlně a v Jičíně. Plány na stavbu dalších tratí vypadaly skutečně velkoryse, ale samostatnost firmy vydržela jen rok. Podnikatelským záměrem společnosti totiž bylo vytvořit síť alternativních železničních tras, které by dokázaly konkurovat hlavním tratím velkých společností. Tato zjevná aktivita velkým firmám rozhodně nevyhovovala, proto již od počátku byly vztahy s BCB z jejich strany napjaté. Výkonný výbor BCB přednostně odprodával akcie malým zemědělcům a obcím, toho využila Společnost státní dráhy (StEG) a nenápadně akcie od těchto drobných investorů vykupovala. V roce 1882 BCB uvedla do provozu tratě z Vršovic do Modřan, Hradec Králové–Ostroměř, Sadová–Smiřice, Smidary–Vysoké Veselí, Brandýs nad Labem–Čelákovice–Mochov. V roce 1883 byl zahájen provoz trati Bakov–Dětenice a na odbočce Dětenice–Dobrovice. Po náhlé smrti Jana Muziky v roce 1882 pak BCB jako samostatný podnik dlouho nepřežily. Již na konci roku 1882 měla StEG své lidi ve správní radě BCB a příští rok došlo k faktickému převzetí firmy do vlastnictví StEG. Jako samostatný podnikatelský subjekt však BCB v rámci StEG fungovaly nadále až do zestátnění firem v roce 1909.

25 Za informace děkuji panu Zdeňku Hrdinovi.

26 Samotné město Kopidlno se krom finančního vkladu podílelo na stavbě dráhy bezplatným převodem pozemků a bezplatným poskytnutím šterku z obecního šterkovníku. (*Z minulosti Kopidlna a okolí*. Kopidlno 1941, s. 14).

nezahajoval hrabě Ervín Schlik, ale kníže Othénio Lichnovský, který kromě toho, že zasedal ve správní radě „komerciálky“, spravoval jako velkopřevor Řádu maltézských rytířů nedaleký řádový velkostatek Dětenice.

Cukrovary v Podzámčí a Kopidlně v období od poslední čtvrtiny 19. století do konce první světové války

Od roku 1882 byly panské dvory s cukrovarem v Podzámčí a pivovarem v Opočně pronajaty na dvanáct let firmě Werther, Fiedler & Gimbel. Propachtování dvorů a přidružených potravinářských výrobníků nepředstavovalo nic výjimečného a stalo se běžným u šlechtických velkostatků. Tato nájemní smlouva byla ale předčasně ukončena k 1.červenci 1918 a hospodářské dvory, včetně cukrovaru a dalšího průmyslu, převzali Colloredo-Mannsfeldové do vlastní režie. Tento postup již tak běžný nebyl a k jeho vysvětlení musíme blíže osvětlit podněty, které k tomu nového majitele vedly. Když 22. dubna 1895 zemřel kníže Josef Franz Colloredo-Mannsfeld, tak řízení majorátního velkostatku Opočno a alodiálních rodinných statků Dobříš a Zbiroh převzal jeho vnuk, tehdy devětadvacetiletý Josef ml. Colloredo-Mannsfeld (1866–1957). Své dědictví převzal za značně tíživých poměrů. Splaceny musely být zejména milionové podíly ostatním testamentárně zajištěným dědicům. Zastupováním knížete vůči úřadům a zároveň správou všeho pozemkového majetku byl pověřen ústřední ředitel, pozdější hospodářský rada knížecích velkostatků Jan Kolda, kterému se podařilo zisky z velkostatků plánovitě zvyšovat, takže o deset let později dosahoval čistý výnos ze všech tří velkostatků takměř čtyř a půlnásobku ročních výnosů (1.701.330 K).²⁷

Po smrti centrálního ředitele Koldy v roce 1906 se Josef Colloredo-Mannsfeld osobně ujal správy svých velkostatků. O tom, že byl s problematikou hospodářství velkostatku a zvláště pak s lesnickým podnikáním dopodrobna seznámen, vypovídají nejen výsledky, ale často i vzpomínky jeho zaměstnanců. Ve služebních instrukcích, jejichž byl autorem, si vymíňoval být pravidelně informován do nejmenších podrobností o programech prací, postupech a výsledcích.²⁸ Josef

27 Blíže HOŘEJŠ, Miloš, Josef Colloredo-Mannsfeld (1866–1957) – podnikatel z donucení, c. d., s. 142.

28 Josef Colloredo-Mannsfeld. In: *Sborník statí k sedmdesátým narozeninám 17. 2. 1866–17. 2. 1936*. Praha. 1936, s. 16.

Colloredo-Mannsfeld tak úspěšně navázal na tendenci zvyšování výnosů z rodinných velkostatků, nastoupenou za centrálního ředitele Koldy. Čistý výnos tří velkostatků v roce 1910 dosahoval celkem 2.317.464 K. Od počátku se zaměřil na opětné získání většiny propachtovaných hospodářských dvorů a přidružených podniků do vlastní režie. Byly ve velice špatném stavu a projevoval se u nich dle jeho názoru nedostatek „vlastnického ducha“ i podnikových prostředků. Docházelo k neodvratnému zastarávání pronajatých podniků, protože pachtovné, jak si Colloredo-Mannsfeld dobře uvědomoval, stačilo pouze na pokrytí nezbytných oprav a veškerý zisk plynul do rukou pachtýře.

Kníže Colloredo-Mannsfeld si byl rovněž vědom nutnosti udržovat a nově zřizovat na dominiích průmyslové podniky, a to zejména podniky spojené se zpracováním zemědělských a lesních produktů a s jejich prodejem, či podniky využívající místních zdrojů nerostných surovin. Podle jeho názoru by bez průmyslu velkostatky rychle dospěly k bankrotu. Zároveň však podotýkal, že u nově zakládaných podniků by se mělo zamezit přístupu cizímu kapitálu. Alarmujícím příkladem toho, kam až situace může dospět, mu byla situace ve Francii a v Anglii, kde majitelé velkostatků na svých panstvích dovolili ve zvýšené míře zakládat průmyslové podniky cizím podnikatelům, takže podle jeho slov „... *dnes původní majitelé latifundií vlastní již jen zámek s parkem, v nejlepším případě jeden či dva hospodářské dvory.*“²⁹

Neuspokojivý stav svých velkostatků krátce po převzetí dával Colloredo-Mannsfeld za negativní příklad výše jmenovaných problémů. Pro nedostatek vlastní iniciativy a potřebného kapitálu byla většina průmyslových podniků a hospodářských dvorů na jemu předaných velkostatech propachtována a navíc musel podle svých slov „... *na svém dominiu trpět cizí nově založenou továrnu na celulózu a konkurenční cukrovar.*“³⁰

Josef Colloredo-Mannsfeld dospěl k závěru, že je potřeba průmyslové podniky či zemědělské velkopodniky přeměnit ve společnosti s ručením omezeným, nebo v akciové společnosti, a to buď bez cizího kapitálu anebo s takovou jeho účastí, aby majorita zůstala majiteli a rodině. Mělo dojít k vytvoření jakéhosi anonymního rodinného majetku, jak se

29 SOA Zámorsk, fond 273 Rodinný archiv Colloredo-Mannsfeld Opočno, k. č. 4, Dopis bratrovi Jeronýmovi z ledna 1918.

30 Tamtéž.

to již podle Colloredo-Mannsfelda stalo u mnohých velkopřemyslníků. Do úvah o nutných změnách však významně vstoupila první světová válka. Ale ani ta knížeti, ač se jí aktivně jako dobrovolník účastnil, nezabránila v dalším promýšlení změn v hospodářství velkostatků. I přes ztížené podmínky probíhající války se dokázal řídit vytčenými zásadami a povedlo se mu dovést své úvahy k realizaci.³¹

Podnikem, kde uskutečnil popsany převod na akciovou společnost, se stal právě cukrovar v Opočně. Nejprve dostal nově přijatý hospodářský ředitel dipl. agr. Jiří Beck za úkol, aby provedl přípravy k převzetí cukrovaru i ostatních s touto továrnou propachtovaných objektů do vlastní režie. Za kapitálové spoluúčasti Josefova bratra Jeronýma Colloredo-Mannsfelda došlo roku 1917 k převzetí doposud propachtovaných sedmi zemědělských dvorů a cukrovaru s pivovarem v Opočně. V roce 1918 vznikla samostatná „Colloredo-Mannsfeldská správa hospodářství a průmyslových podniků v Podzámčí.“ Nemovitosti, stejně jako veškerý inventář, který nebyl fideikomisní, tvořil majetek společnosti. Cizí kapitál neměl mít do podniku přístup. Výnos se pak rozděloval stejným dílem mezi bratry. Důležitou podmínkou fungování dotčených společností muselo být vedle zajištění finančního i zajištění geografické, což podle Colloredo-Mannsfelda znamenalo ovládnutí okolí podniku tak, aby případným konkurenčním podnikům byla znemožněna existence a podnikům vlastním se nabízela větší šance na úspěch. Josef Colloredo-Mannsfeld se tímto způsobem zjevně chtěl vyvarovat opakování zkušeností s „nekalou“ konkurencí v podobě cukrovaru na dobříšském panství, se kterou se setkal krátce po převzetí dědictví.

K významným majetkovým změnám došlo začátkem 20. století i u Schliků. Po smrti hraběte Ervína v roce 1906 se stala majitelkou cukrovaru vdova Marie Terezie (Gegina) Schliková, rozená

31 Středobodem jeho úvah byly průmyslové podniky na velkostatkách. Josef Colloredo-Mannsfeld se chtěl vyvarovat chyb předchozích generací a řádnou údržbou stávajících a zakládáním podniků nových chtěl dědicům předat rozmnožený majetek. To bylo podle něj možné za následujících podmínek: 1.) průmyslové podniky budou vyjmuty ze správy dominií; 2.) budou podřízeny vlastnímu technickému a obchodnímu vedení; 3.) měly si vést vlastní účetnictví a disponovat vlastním kapitálem; 4.) budou dávat pozor na to, aby tento kapitál zůstal daným subjektům, aby s kapitálem nemohl majitel libovolně manipulovat, případně aby při dědickém řízení nedošlo z těchto prostředků k vyplacení dědických podílů. (Blíže HOŘEJŠ, Miloš, c. d., s. 137–158).

Hohenlohe-Waldenburg-Schilingfürst.³² Ještě za jejího života byla 8. dubna 1914 podepsána smlouva, kterou se dohodlo založení obchodní společnosti pro správu cukrovaru. V této společnosti měla disponovat padesátiprocentním podílem Marie Terezie, již tehdy zastupovaná synovcem Alexandrem Thurn-Taxisem (1881–1937). Dva dvacetipětiprocentní podíly cukrovaru měly připadnout majitelům fideikomisního a alodiálního panství Paulovi Ungnadovi z Weissenwolfu a Františku Schlikovi. K vlastnímu založení společnosti pak došlo po smrti hraběnky,³³ když byla k 1. červenci 1916 zřízena veřejná obchodní společnost Cukrovar Ervína hraběte Schlika v Kopidlně (německy Gräfllich Erwin Schlik'sche Zuckerfabrik Kopidlno), s dobou trvání třiceti tří let.³⁴ Společnost se základním kapitálem 1.200.000 Kč tvořili tři společníci: Alexander Thurn-Taxis (1881–1937), synovec a univerzální dědic Marie Terezie Schlikové, si s podílem 600.000 Kč ponechal ve společnosti 50% účast, František Schlik a hrabě Mikuláš Ungnad z Weissenwolfu, dědic Paula Ungnada, každý s podílem

32 Hlavním příčinou, která rozhodla o rozpoutání sporu, byla otázka mesaliáčnického sňatku Ervínova bratra Františka Schlika s Bertou, ovdovělou Castiliogne, roz. Roxerovou, k jehož uzavření došlo 26. října 1896. Tento nerovnorodý sňatek posloužil jako argument obžaloby zpochybňující dědické nároky na fideikomis a to jak u Františka samotného, tak i u jeho potomků Jindřicha (1875–1957), Františka a Markéty. (Blíže HOŘEJŠ, Miloš – NOVOTNÝ, Michal, Hospodářské aktivity rodu Šliků, c. d., s. 376–377).

33 SOA Zámorsk, fond 1235 Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno, Dopis Františka Schlika princí Alexandru Thurn-Taxisovi ze dne 20. března 1916.

34 Důvodem k založení společnosti ze strany Alexandra Thurn-Taxisa byla absence pozemkového majitele, kterým by mohl pro potřeby cukrovaru disponovat. Paul Ungnad z Weissenwolfu a František Schlik byli přitom největšími dodavateli cukrové řepy pro kopidlnský cukrovar. (Archiv České národní banky (dále jen AČNB), fond 5 Živnostenská banka v Praze, sig. 3988-5. Zpráva pro ředitelství 1920–1921).

300.000 Kč a každý po 25% podílu na správě a zisku cukrovaru.³⁵ Roku 1917 však Mikuláš Ungnad zemřel na následky operace slepého střeva a jeho podíl ve společnosti převzala sestra Jindřiška, provdaná Thurn-Taxisová.³⁶ Po smrti Františka Schlika získal podíl na veřejné společnosti „Cukrovar Ervína hraběte Schlika“ syn Jindřich Schlik, univerzální dědic,³⁷ protože k připravovanému postoupení podílu již za života otce pravděpodobně nestačilo dojít.³⁸

Opočenský i kopidlenský cukrovar prošly, stejně jako celý cukrovarnický průmysl, v období první světové války nelehkým vývojem. Pro zmíněné závody nastaly velké obtíže s obstaráváním materiálů nutných k rozběhnutí kampaní, těžce se shánělo uhlí, koks, vápenec. Důležitá tepna zajišťující přísun materiálu a surovin do cukrovaru – železnice, stejně jako potřebné železniční vagony byly využívány pro vojenské účely. Zapracovaní dělníci i úředníci byli často odvedeni do armády a cukrovary tak musely pracovat s nezacvičenými a nekvalifikovanými pracovníky. Handicap nedostatku pracovních se v řadě případů kompenzoval využitím pracovní síly ruských a italských

35 SOA Zámorsk, fond 1235 Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno, i. č. 32 I/32. Gesellschaftsvertrag. Schlikové i Ungnadové převzali na 33 let povinnost dodávat do cukrovaru cukrovou řepu, v prvním případě z 1 800 měr polí, ve druhém z 2 000 měr polí. Smlouva obsahovala i ustanovení, že po 10 letech, tedy 1. července 1926, mají oba noví společníci právo od Thurn-Taxisové převzít každý podíl 1/12 cukrovaru po 267.000 Kč a pak po dalších 13 letech, tedy počínaje 1. červencem 1939, každý z nich 1/24 cukrovaru po 183.000 Kč, takže v roce 1939 by se František Schlik a hrabě Mikuláš Ungnad z Weissenwolfu stali každý majitelem 2/8 cukrovaru a na Thurn-Taxisové by zbyla 1/4. (AČNB, fond 5 Živnostenská banka v Praze, sig. 3988-5. Zpráva pro ředitelství 1920–1921, zpráva ze dne 27. prosince 1920).

36 Hrabě Konrád Weissenwolf zemřel již na podzim roku 1912 a dědicem ustanovil svého staršího syna Pavla, který zemřel roku 1915. Když o dva roky později v roce 1917 zemřel i druhorozený syn Mikuláš, vyhasl rod Weissenwolfu v mužské linii. Dědičkou bývalého schlikovského fideikomisu byla ustanovena Mikulášova sestra Henrietta Weissenwolfová, provdaná Thurn-Taxis z biskupické větve rodu. V rámci dědičského řízení po smrti Mikuláše Weissenwolfa vystoupil František Schlik opět v letech 1917–1918 s nárokem na fideikomisní panství, se kterým roku 1919 neuspěl. František Schlik neuspěl ani s další žalobou, když v listopadu 1920 uznal zemský civilní soud v Praze námitky žalované strany. (SOA Zámorsk, fond 289 Ústřední správa šlikovských velkostatků Jičíněves, k. č. 4, Usnesení zemského soudu z 27. listopadu 1920).

37 SOA Zámorsk, fond 1235 Cukrovar Ervína Schlika, i. č. 84 I/84. Kopie závěti Františka Schlika.

38 Srov. pravděpodobný návrh převodu podílu z r. 1925. (SOA Zámorsk, fond 1235 Cukrovar Ervína Schlika, i. č. 11 I/11).

zajateců. Cukrovary postihla i vojenská rekvizice ušlechtilých kovů, které továrny musely nahradit méně nedostatkovým železem. Celou situaci komplikovalo uzavření cukerní burzy, zastaven byl vývoz cukru do ciziny. Stát převzal hospodaření s cukrem, ve Vídni byla ustavena cukerní centrála, čímž se podnikům znemožnilo samostatné obchodování s produkty. V dalších válečných letech zakoupila armáda ohromné množství surového cukru ke krmení koní. Tento cukr musel být v každém cukrovaru, Podzámčí a Kopidlno nevyjímaje, denaturován, čímž zakrátko nastal katastrofální nedostatek cukru pro konzum.

Co se hospodářských výsledků týče, cukrovary neutrpěly velké propady. Situace byla komplikovaná, ale pro velkostatky nikoliv krizová. Výraznější pokles produkce nezaznamenaly cukrovary v Podzámčí ani v Kopidlně.

V cukrovaru v Podzámčí i přes ztížené podmínky vyplývající z válečného stavu došlo koncem války k výrazné změně ve správě cukrovaru. Jak již bylo uvedeno výše, v roce 1918 vznikla samostatná „Colloredo-Mannsfeldská správa hospodářství a průmyslových podniků v Podzámčí“ a za kapitálové spoluúčasti Josefova bratra hraběte Jeronýma Colloredo-Mannsfelda došlo v roce 1917 k převzetí doposud propachtovaných sedmi zemědělských dvorů a cukrovaru s pivovarem v Opočně.³⁹ Zakrátko se mělo ukázat, jak prozřetelným krokem převod cukrovaru na akciovou společnost byl.

První republika a pozemková reforma

Historická šlechta usazená v českých zemích se na konci první světové války nalézala v komplikované situaci. S nástupem agresivního nacionalismu se většina staré šlechty nemohla ztotožnit. Pro aristokracii, která ve své většině představovala kosmopolitní a příbuzenskými svazky po celé monarchii provázanou vrstvu, byl totiž jazyk prostředkem komunikace, nikoli národní identifikace. Šlechta se stala v novém státě jakýmsi neblahým dědictvím předchozích dob, symbolem všeho, co vedoucí představitelé nového státu chtěli vytěsnit – habsburské říšské instituce, sociální nerovnosti a německou dominanci. Odnětí práva užívat po generace děděné tituly a zejména první pozemková reforma a její důsledky značnou měrou otřásly myšlenkovým a ekonomickým světem

39 Josef Colloredo-Mannsfeld. In: *Sborník statí k sedmdesátým narozeninám 17. 2. 1866–17. 2. 1936*. Praha 1936, s. 197.

šlechty v českých zemích. Zkrácení pozemkové základny, dlouhodobého to základu valné většiny šlechtických hospodářství, znamenalo v řadě případů radikální omezení finančních možností velkostatků a rodin na jejich ziscích odkázaných. Prvotní šok nad změnou štěstěny a ohromnou vlnou agresivity zaměřené proti nim byl brzy vystřídán potřebou adaptovat se v nových poměrech.

Jako předzvěst blížící se pozemkové reformy a radikálních zásahů do pozemkového vlastnictví vstoupil 9. listopadu v platnost zákon o obstavení velkostatků. Záborovým zákonem z dubna 1919, přidělovým z ledna 1920 a náhradovým z dubna 1920 měla být přerozdělena půda velkostatků nebo všeobecně veškerého pozemkového majetku nad 150 hektarů zemědělské půdy nebo nad 250 hektarů půdy vůbec. V souvislosti s reformou se vzedmula i silná vlna protišlechtických nálad. Známa je argumentace spojující československou pozemkovou reformu s odčiněním bělohorské porážky a s odvetnými opatřeními vůči pobělohorským konfiskátorům.⁴⁰ Pozemková reforma, tak jak byla koncipována, měla zlomit a nutno říci, že i zlomila výlučné postavení šlechty nejen v hospodářské sféře, ale i v politice a ve společnosti. Přesto se objevovaly v případech šlechtických velkostatků výjimky, nedodržující striktní výklad záborového zákona, často byl majetek ze záboru v určité

40 Za všechny odcituji obhájce pozemkové reformy a přednostu kolonizačního odboru české strany agrární Dr. Ing. Jana Voženilka: „*Pro tento požadavek má český lid i silné důvody historické spravedlnosti. On žádá plným právem, aby půda v době pobělohorské národu násilně odňatá byla národu zase vrácena, aby odčiněna byla staletá křivda na národu jeho utlačovateli páchaná.*“ (VOŽENÍLEK, Jan, *O rozdělení velkostatků k účelům vnitřní kolonisace*. Praha 1919, s. 34). Ředitel nově zřízeného Státního pozemkového úřadu Dr. Viškovský prohlásil v podobném duchu, že úkolem pozemkové reformy je i dílo politické odvety a odčinění křivd pobělohorských. (PEROUTKA, Ferdinand, *Budování státu*. Díl II. Praha 1991, s. 557). V následujících letech byla, alespoň z oficiální míst, vidět zřetelná snaha tyto radikální názory poněkud korigovat: „*Pozemková reforma nesmí být pojímána jako akt stavovské, politické nebo národnostní nenávisti či odvety za přetřpěné strasti v dobách poroby, nýbrž jako nutnost, diktovaná naléhavými potřebami státu, jehož život následkem vadného rozdělení půdy vykazuje těžké poruchy.*“ (VOŽENÍLEK, Jan, *Pozemková reforma v Československu*. Praha 1924, s. 22).

míře původním majitelům propuštěn.⁴¹

Pozemková reforma výrazně zasáhla i do fungování cukrovarů šlechtických majitelů. Výklad, zda se na cukrovary pozemková reforma má či nemá vztahovat, byl v té době nejednoznačný. Paragraf 3 bod a) záborového zákona stanovoval, že ze záboru jsou vyloučeny objekty právní i hospodářsky samostatné, jež neslouží hospodaření na zabraných nemovitostech. Tento zákon však zároveň uváděl, že vše, co se nachází na půdě, jejíž výměra přesahuje 150 ha půdy zemědělské a 250 ha půdy vůbec, podléhá záboru a tím také přidělu, přičemž v konečném důsledku bylo nepodstatné, zdali se jednalo o hospodářské dvory či o cukrovary, ale třeba i o sirkárny, továrny na nábytek apod.⁴²

První republika zdědila po rozpadlém Rakousko-Uhersku 88,6 % všech cukrovarů, v Předlitavsku tento podíl činil dokonce 99,4 %. Pro československé cukrovarnictví nevznikly v souvislosti s hospodářskou integrací nového státu závažné obtíže. Prakticky se nezměnila jeho značná závislost na světových trzích a mělo nadále vývozní charakter. Před válkou se z českých zemí i z celé monarchie vyvážely zhruba dvě třetiny vyrobeného cukru a po válce ve dvacátých letech byly z českých zemí a celé ČSR na vývoz určeny opět zhruba dvě třetiny produkce cukru. Po válce podstatně vzrostla jeho domácí spotřeba a tím byla snadno vyrovnána ztráta poměrně omezených trhů monarchie pro český cukr.

Až do roku 1922 trvala v ČSR poválečná obilnářská konjunktura, jež negativně ovlivňovala rozvoj válkou narušeného řepařství. Teprve v důsledku prudkého poklesu cen obilí a brambor v letech 1922–1923 došlo k postupnému přeorientování zemědělské výroby v českých zemích na speciální obchodní plodiny: cukrovku, sladovnický ječmen a chmel. Do poloviny dvacátých let tak byla obnovena předválečná specializovaná

41 Jak podotýká Zdeněk Kárník: jinak by se s tímto úkolem sama parlamentní demokracie Československé republiky a její občanská společnost sotva dokázaly vypořádat, a dodává, že zachování nemalé části pozemkového majetku a jeho náležitostí (nemovitosti venkovských i městských sídel, podniky zemědělského průmyslu) zároveň umožnilo aristokracii dále žít jako jedna z elitních skupin společnosti, zachovat si svoji důstojnost, způsob života a jednání i jistou míru autority ve společnosti - byť ve skromnějších rozměrech. (KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918–1938): Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2000, s. 490).

42 VOŽENÍLEK, Jan, *Předběžné výsledky*, s. 154 a 304; STIEBER, Miloslav, *Pozemková reforma a cukrovary*. Praha 1921, s. 4.

struktura české zemědělské výroby s vyspělým obchodním řepářstvím.⁴³

Cukrovarnictví se jevílo jako perspektivní podnikatelský obor s dlouhodobým výhledem ziskovosti. O pozice v cukrovarnictví a zároveň tak i o politické a hospodářské pozice na českém venkově se přihlásila zejména agrární strana. Pod tzv. porolníčovací akcí se skrývaly agrární skupiny českého finančního kapitálu. Došlo k ní v letech 1920–1925 v Čechách i na Moravě. Měla dvě formy a v obou zemích odlišný průběh. Jejím hlavním podnětem se stala cukrovarnická konjunktura v první polovině 20. let a vysoké zisky z cukrovarnictví. Celá akce byla obratně řízena vedením agrární strany a financována Agrární bankou a Moravskou agrární a průmyslovou bankou. Na veřejnosti tyto aktivity kryla Československá jednota řepářů, která formálně stála v čele „porolníčovací akce“.⁴⁴

Ústředí Jednoty upevňovalo tvrdě svůj vliv tím, že centralizovalo pravomoci k jednání s cukrovarníky. V letech 1916–1918 byly v procesu pronikání agrárního kapitálu do cukrovarnictví učiněny pouze první kroky. Vlastní boj o převedení cukrovarů do rukou agrárnických velkořepářů započal naplno až v novém státě. K tomu bylo plně využito monopolního postavení Jednoty řepářů v době vázaného cukerného hospodářství i vlivu agrárníků ve vládě a při prováděné pozemkové reformě, která hrozila vážně narušit dosavadní surovinovou základnu cukrovarů, opírajících se ze značné části o vlastní nebo najaté velkostatky a o dlouhodobé smluvní dodavatele z řad velkostatkářů.⁴⁵

V Čechách bylo ze 105 cukrovarů 30 majetkově spojeno se šlechtickým velkostatkem. Podle šetření cukrovarnického spolku z roku 1902 připadalo z celkového osevu cukrovou řepou v Čechách 21 % na

43 LACINA, Vlastislav, *Krise československého zemědělství 1928–1934*. Praha 1974, s. 15–18.

44 Jednota řepářů, jež se pod Švehlovým vedením vydávala za nepolitickou zájmovou organizaci českých řepářů, se stala důležitou politickou oporou agrární strany mezi masami drobného a středního rolnictva v řepářských oblastech českých zemí. Po první světové válce dokázala maximálně využít svého vlivu z doby předválečného boje proti cukernímu kartelu. Až do roku 1923 byl v čele jejího statkářského agrárnického vedení předseda agrární strany a vedoucí politický činitel nového státu Antonín Švehla, který měl mezi širokým okruhem českých řepářů autoritu jako „neohrožený předválečný bojovník proti cukernímu kartelu“. (DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 109).

45 Tamtéž, s. 110.

zemědělské závody cukrovarů.⁴⁶ Bylo zřejmé, že stejně jako pozemková reforma se mělo porolnění cukrovarů dotknout zejména šlechtických majitelů.

Po vydání záborového zákona v dubnu 1919 byly velkostatkářské cukrovary poškozeny majetkoprávní nejistotou vzhledem ke vztahu pozemkové reformy k zemědělskému průmyslu v majetku velkostatkářů. Demagogická agitace agrárníků, využívající volání lidových mas po socializaci průmyslu, dále podkopávala postavení těchto závodů, hlavně možnosti bankovního úvěru, na který byly tradičně odkázány.⁴⁷

Pronikání agrárních finančních kruhů do cukrovarnictví probíhalo v Čechách od roku 1920 zhruba dvěma cestami. První byla zaměřena na získání kontrolního balíku akcií zejména v zemědělských (rolnických akciových) cukrovarech. Druhou cestu představovalo akcionování cukrovarů šlechtických velkostatkářů postižených pozemkovou reformou.⁴⁸

Zmíněné porolničovací aktivity se dotkly i Colloredovského cukrovaru v Podzámčí. Ukázalo se, i vzhledem k osudům jiných šlechtických cukrovarů a průmyslových podniků, jak prozítelným byl převod na akciovou společnost. Ta vlastně předznamenala popřevratový vývoj a díky zakcionování se majetek podařilo zachovat ve vlastnictví knížete a jeho bratra, ovšem s obměnou, že na společnosti měli mít od nynějška účast nejen dosavadní majitelé, nýbrž i rolnické a zaměstnanecké kruhy.

Cukrovar v Podzámčí reformou přišel o jisté dodávky řepy z opočenského velkostatku. Josefu Colloredo-Mannsfeldovi bylo ze záboru sice propuštěno 3 226,94 ha půdy, z toho však jen 435,81 ha půdy zemědělské. Před reformou k opočenskému velkostatku patřilo více než 4 000 ha zemědělské půdy a dalších 5 500 ha ostatní půdy. Cukrovar a cihelny v Opočně a Pulicích byly sice vyloučeny ze záboru dle § 3 zákona č. 215/1919 Sb. zákonů a nařízení z 16. dubna 1919, o zabránění velkého majetku pozemkového, ovšem možnosti získání alespoň určitého podílu na fungujícím cukrovarnickém podniku se

46 Tamtéž, s. 111.

47 Celou záležitost ještě zatemnilo stanovisko Nejvyššího správního soudu, který se touto otázkou roku 1922 zabýval. Stanovil, že podmínkou právní samostatnosti, a tudíž vynětí uvedených závodů ze záboru, je samostatná knihovná vložka. (DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 111.)

48 Tamtéž, s. 111–112.

nemínily vzdát místní agrárnícké politické kruhy. Situace začala nazrávat k soudnímu sporu. Nakonec se vše podařilo vyřešit mimosoudně. Josef Colloredo-Mannsfeld neměl v podstatě jinou možnost, než vydat za úhradu akcie a cukrovar se souhlasem Státního pozemkového úřadu porolniciť.⁴⁹

S finanční podporou Moravské agrární a průmyslové banky v Brně, pod patronátem Československé ústřední jednoty řepařů povolilo ministerstvo vnitra (po dohodě s ministerstvy zemědělství, obchodu a financí) zřízení „Rolnického cukrovaru, zemědělských a průmyslových podniků, akciové společnosti v Podzámčí“.

Akciové společnosti byl prodán tamní cukrovar a zároveň jí byly dány od července 1921 na 24 let do pachtu pozemky velkostatku o výměře 2 222 ha půdy, dále jí byly propachtovány cihlářské podniky v Půlicích a Opočně, pivovar v Opočně a později ještě pila Ptáchnice, zelinářská zahrada v Opočně a celé rybníční hospodářství o výměře 137 ha. Došlo i k novému rozdělení zájmových skupin: 40 % vlastnili bratři Josef a Jeroným Colloredo-Mannsfeldové. Tento balík akcií zajistil oběma stále velký vliv na chod cukrovaru. Moravské agrární a průmyslová bance připadlo 37,5 % společnosti, Československé ústřední jednotě řepařů 7,5 % a zbylých 15 % vlastnili ostatní drobní akcionáři (bylo jich asi 800). Moravské bance, kde byl kapitál uložen, se svěřil i komisionářský prodej cukru.⁵⁰ V první fázi došlo k zahájení jednání s příslušnými zájemci o majetkové podíly. Místní rolníci byli nuceni kupovat akcie.⁵¹ Vydalo se 10 000 akcií po 1.000 Kč, polovina s vázanou dodávkou řepy a polovina peněžních. Původní majitel opět obdržel 40 % akcií, po 2 000 kusech z obou skupin. Ostatní peněžní akcie si ponechala banka, konkrétně

49 Agrárníci dokázali vhodně využívat celkovou nejistotu cukrovarníků ohrožených pozemkovou reformou a to v souvislosti s tím, že v době vázaného cukerního hospodářství bylo rozšiřování řepných rajonů cukrovarů a celkového množství zpracované řepy základní možností zvyšování zisků. (DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 111).

50 *Josef Colloredo-Mannsfeld*. In Sborník statí k sedmdesátým narozeninám 17. 2. 1866–17. 2. 1936. Praha, 1936, s. 193.

51 Místopředseda správní rady, ředitel velkostatku Jiří Beck hrozil, že bez řepných akcií budou výkupní ceny nižší. Snažil se tak zajistit dostatek suroviny pro vlastní podnik.

Složení správního výboru akciové společnosti bylo následující: vedle bratří Colloredo-Mannsfeldů zde zasedalo jejich sedm správců a ředitelů, zástupce banky, agrární poslanci J. Rychtera a J. O. Kubíček, devět statkářů-agrárníků a dva rolníci-domovináři. Podnik v Podzámčí vykazoval za kampaně 1921/22 (při 231 305 q zpracované řepy) a 1922/23 (při 412 936 q zpracované řepy) čistý zisk 1.508.919 Kč, z čehož bylo vypláceno 5 % dividendy a 7 % superdividendy.⁵³

Ilustrativním k celé situaci byl komentář uveřejněný v dobovém agrárnickém spisku: „*Popud k jejímu vzniku (akciové společnosti Rolnického cukrovar, pozn. MH) dala myšlenka, kterák bylo by možno přispěti smírnou dohodou ke klidnějšímu vyřešení těžkého úkolu pozemkové reformy na Colloredo Mannsfeldském velkostatku Opočno. Tak, aby na jedné straně bylo respektováno živelné volání po nejširší účasti občanských vrstev na pozemkovém majetku a na druhé, aby nemuselo býti při tom drobeno a do základů bouráno vše, tedy i to, co mělo dobrou tradici a jisté národohospodářské oprávnění. Myšlenka našla záhy plného porozumění v kruzích zemědělských, náležejících většinou ke straně republikánské. Byla zde přijata sympaticky již také proto, že poskytovala novou možnost získati do rukou rolnických cukrovar, o který byl opočenský venkov v sedmdesátých letech minulého století připraven*

52 Mnozí rolníci nebyli s prováděním pozemkové reformy na Opočensku a především s akcionováním podzámeckého cukrovaru spokojeni. Na 9. ledna 1924 na podnět zástupců okresní domoviny a některých členů správní rady cukrovaru v Podzámčí dokonce Václav Vaněček, meziříčský starosta, svolal schůzi do hostince „Na Staré“. Sešli se řepaři z 45 okolních obcí. Rolníkům se nelíbilo absolutistické vedení závodu ředitelem velkostatku Becka, kterému zdatně pomáhal statkář Václav Rathouský. Rolníci vypracovali rezoluci, ve které požadovali provedení pozemkové reformy s ohledem na zájmy rolníků a „s přiměřeným zřetelem na společnost v Podzámčí“, porolničení podzámeckého cukrovaru a vytvoření syndikátu. Původně požadovali dokonce provedení pozemkové reformy bez ohledu na cukrovar v Podzámčí a odstoupení Jiřího Becka. Není jasné, jak vedení cukrovaru na požadavky rolníků reagovalo. (MACEK, J., *Představenými obce republikáni Václav Vaněček a Karel Bukač (1923–1931)*. Dostupný z WWW: http://www.mackovic.estranky.cz/clanky/ceske-mezirici/predstavenymi-obce-republikani-vaclav-vanecek-a-karel-bukac_1923---1931_.html [cit. 2011-09-05]).

53 V kampani let 1923/24 opět stouplo množství zpracované řepy na 489 364 q. (AČNB, fond 2 Národní banka československá, sign. 1810-1. Moravská agrární a průmyslová banka Brno, úvěry, Výroční zpráva společnosti Rolnický cukrovar zemědělské a průmyslové podniky akciová společnost Podzámčí 1923–1924).

nuceným prodejem meziříčské továrny.“⁵⁴

V této době se vyostřil i konkurenční boj se sousedním cukrovarem Oskara Bondyho ve Velkém Meziříčí. Oba závody, meziříčský i podzámecký, měly velkou výrobní kapacitu, ale nebyly schopny ji plně využít. Řepy se nedostávalo. Porolněním cukrovaru v Podzámčí došlo k úbytku dodavatelů do Meziříčí. Konkurenčnímu boji můžeme přičítat i snahy o modernizaci obou cukrovarů.⁵⁵

Dodávky řepy se úředníci meziříčského cukrovaru snažili získat po celých východních Čechách. Na jaře 1922 odjel snad Josef Kaisler na Přeloučsko a Novobydžovsko dojednat podmínky. Pro Bondyho agitovali zejména lidovci, zatímco správa cukrovaru v Podzámčí se opírala o silnou republikánskou stranu. Docházelo k ostrým útokům, kterým se Oskar Bondy obratně bránil. Mnohdy se ani bránit nemusel, protože republikánská kampaň byla až příliš neurvalá. Oficiální tisk republikánů dokonce mluvil v souvislosti s meziříčským konkurentem o „židovsko-německém podniku“.⁵⁶

Z celkového počtu 30 velkostatkářských cukrovarů v Čechách bylo způsobem „porolničování“ do roku 1925 akcionováno 7 závodů, 9 cukrovarů přešlo pod vliv neagrárních bankovních koncernů, 4 byly zrušeny, 3 císařské cukrovary převzal stát a 7 továren zůstalo v rukou

54 *Čítanka kraje Opočenského a Dobrušského*. Hradec Králové 1937, s. 162. Podobně bylo ze strany Moravské agrární a průmyslové banky pod záštitou Československé jednoty řepařů postupováno při akcionování cukrovaru Ovčáry při velkostatku Nové Dvory Quida Thun-Hohensteina. Bylo vydáno 4 000 akcií po 1.000 Kč s povinnou dodávkou 100 q řepy, z nichž 40 % zůstalo původnímu majiteli a ostatní řepařská jednota do konce roku 1921 rozprodala s patričním zakladatelským ziskem mezi 700 řepařů v 46 okolních obcích. Akcie byly spláceny hotově nebo řepou. Moravská banka si vyhradila financování závodu a komisionářský obchod cukrem i melasou. (DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 112).

55 MACEK, J., *Představenými obce republikáni Václav Vaněček a Karel Bukač (1923–1931)*. Dostupný z WWW: http://www.mackovic.estranky.cz/clanky/ceske-mezirici/predstavenymi-obce-republikani-vaclav-vanecek-a-karel-bukac-_1923---1931_.html [cit. 2011-09-05].

56 Lidovcům pak vzkazoval: „... za hrnčiček stuchlé rýže, poníženě důtky líže, kterými byl bit...“ I Oskar Bondy se nakonec musel bránit snahám o porolnění cukrovaru, o který se rolnické kruhy pokoušely začátkem roku 1923. (Tamtéž).

původních majitelů.⁵⁷ Jedním z nich byl i cukrovar v Kopidlně.

Pro velkostatek Jičíněves-Vokšice provedení pozemkové reformy znamenalo zkrácení jeho původní soupisové výměry z 4 233 ha⁵⁸ na 2 268 (2 256) ha.⁵⁹ Z osmi hospodářských dvorů, z nichž jen jeden byl propachtován, zůstaly Schlikům dvory Jičíněves s 95 ha (původně 278 ha), Slatiny s 102 ha (původně 266 ha) a Vokšice se 183 ha (původně 411 ha) a tyto byly nadále obhospodařovány ve vlastní režii. Dvůr Bartoušov se 156 ha, Staré Místo se 242 ha, Střevač se 226 ha a Žofín se 109,5 ha získali jako zbytkové statky noví vlastníci. Původně propachtovaný dvůr Vesec se 42,5 ha byl rozdělen na drobné přídělky. Pacht menších nájemců čítající 541 ha se vyjma propuštěných 56 ha rozdělil mezi drobné nabyvatele. Z lesního hospodářství čítajícího před reformou 1 961,5 ha bylo Schlikům ze záboru propuštěno 1 816,5 ha.⁶⁰

František Schlik jako tehdejší hlavní představitel rodu a držitel velkostatku Jičíněves-Vokšice při stanovení záboru nerezignoval a nezůstal v této věci nečinným. V odborné veřejnosti jsou poměrně známé jeho spisy *Und dann – Co potom a Wie nennt man – Jak to nazvati*, méně již jeho rozsáhlé rozklady zaslané prezidentu republiky Masarykovi, kterými reagoval na nový režim a na zásahy do své pozemkové držby ze strany státu.⁶¹

Začátkem dvacátých let se situace cukrovaru v Kopidlně poněkud zlepšila. Před válkou zpracovával 400 000–450 000 q řepy, v kampani let 1920/21 pak 300 000 q. Byla postavena silnice, čímž došlo ke zkrácení vzdálenosti některých dodavatelských obcí do cukrovaru. Tovární dvůr

57 Neúspěšně skončilo 11 pokusů o „porolnění“, z toho ve 4 případech šlo o cukrovar velkostatkářský. Dva z nich zůstaly v rukou původních majitelů a dva přeplatil cukerní kartel, respektive Společenstvo Československých cukrovarů, aby je vzápětí zrušilo a podělilo jejich řepou členské závody. (DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 113).

58 Z této rozlohy 509 ha připadalo na zemědělskou půdu, 664 ha na lesy, 112 ha na rybníky, 11 ha zaujímaly stavební parcely a 6 ha ostatní půda. (LUSTIG, Rudolf – SVĚTNIČKA, František, *Schematismus velkostatků v Čechách*. Praha 1933, s. 610).

59 Z toho bylo rozparcelováno 1 760,5 ha, na zbytkové statky připadlo 205 ha, přikoupeno bylo 34 ha při stanovené přidělové ceně od 1.600–7.400 Kč. (Tamtéž, s. 611).

60 VOŽENÍLEK, Jan, *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy*. Praha 1930, s. 302–304.

61 Blíže HOŘEJŠ, Miloš – NOVOTNÝ, Michal, c. d., s. 382–386.

se rozšířil přikoupením sousedních pozemků, byly postaveny dva řepní splavy o kapacitě 60 000 q a nový obytný dům pro úředníky cukrovaru.⁶²

Situaci cukrovaru však stejně jako jiné podnikatelské aktivity Schliků zkomplikovala pozemková reforma. Jak již bylo uvedeno, výklady, zda se na cukrovary pozemková reforma má či nemá vztahovat, se různily. Viděli jsme, že v případě Colloredovského závodu v Podzámčí nepředstavovalo pro případné zájemce o cukrovar z řad agrárního kapitálu velký problém proniknout do stávající majetkové struktury akciové společnosti.⁶³ Cizí kapitál do kopidlinského cukrovaru ve sledované době nakonec nepronikl, ale nebylo k tomu daleko.

Iniciativa vzešla ze strany Františka Schlika, respektive jeho syna Jindřicha. Vstup bankovního kapitálu byl projednáván za účelem uchránění Schlikovských, ale i Ugnadovských velkostatků prostřednictvím propachtování dvorů budoucímu akciovému cukrovaru. Jako odůvodnění mělo zaznít, „... že celistvost těchto majetků v zájmu průmyslu jest nutna.“⁶⁴ Dosavadní majitelé si zamýšleli ponechat kontrolu nad 60 % akciového kapitálu, což se střetávalo s původním záměrem Živnostenské banky, která chtěla po konzultaci s Dr. Karlem Viškovským, předsedou Pozemkového úřadu, ponechat původním vlastníkům 49 % akcií.⁶⁵ Jednání pravděpodobně selhala na nedohodě mezi vlastníky.

V majetkových podílech však k určitým pohybům v rámci rodin akcionářů v průběhu dvacátých a třicátých let docházelo. Po Mariettě (Marii) von Weissenwolff, vdově po Mikuláši Ugnadovi von Weissenwolff, přejala začátkem dvacátých let podíl dcera Henrietta (Jindřiška), provdaná princezna von Thurn-Taxis. Po smrti Františka Schlika v roce 1925 přejal vlastnický podíl, stejně jako další majetky, syn

62 SOA Zámorsk, HLOUŠEK, Ladislav – BEZDĚKOVÁ, Hana, *Cukrovar Ervína Šlika v Kopidlně. 1871–1947 (1949)*. Inventář, 1988, ev. č. 10 226, s. 4.

63 Podle analýzy vypracované Živnobankou cukrovar záboru nepodléhal, „...poněvadž veřejná tato obchodní společnost má ve vlastnictví pouze ve výměře 24 ha...a z veřejných společníků pan Alexander Thurn-Taxis ml., který má polovici, nemá vůbec žádného majetku záboru podléhajícího.“ (AČNB, fond 5 Živnostenská banka v Praze, sig. 3988-5. Zpráva pro ředitelství 1920–1921, zpráva ze dne 27. prosince 1920).

64 Tamtéž.

65 K zakcionování cukrovaru musel dát Pozemkový úřad souhlas z toho důvodu, že přináležel k velkostatku podléhajícímu záboru. Podle Viškovského mělo být 51 % akcií rozděleno největší měrou v rolnických kruzích. (Tamtéž).

Jindřich Schlik. V roce 1923 došlo mezi majiteli k dohodě o rozdělení funkcí a zisku podniku. Alexander Thurn-Taxis ml., jemuž patřila polovina společného majetku, měl obstarávat hlavní dozor nad provozem a obchodní činností společnosti. V roce 1934 byl však princ Alexander Thurn-Taxis ml. z obchodního rejstříku vymazán, jelikož ze společnosti vystoupil. Jedinými majiteli se tak stala Henrietta (Jindřiška) von Thurn-Taxis a Jindřich Schlik.

Problémům se kopidlinský závod v rámci první československé reformy nakonec nevyhnul. Majetková podstata zůstala zachována, komplikace však nastaly v přísunu cukrové řepy.

Snahou všech cukrovarů bylo, aby pro svoje provozy zajistily dodávku pokud možno co největšího objemu řepy, zejména tam, kde hrozila konkurence jiného cukrovaru, což byl i případ kopidlinského závodu, který byl doslova obsetý konkurencí. Cukrovary uzavíraly s velkostatkáři dvouleté smlouvy o dodávce řepy. Je mylná představa, že cukrovar založený majitelem velkostatku měl zajištěn přísun dostatečného množství řepy. I cukrovary mající k dispozici hospodářské dvory velkostatku se z velké většiny, stejně jako rolnické cukrovary, neobešly bez nákupů od dalších producentů. Zásoba vlastní vypěstované řepy byla dobrým základem, nestačila však továrnám zpracovávajícím běžně kolem 200 000 q za kampaň.⁶⁶

Pozemková reforma poměrně radikálně zasáhla do těchto poměrů parcelací velkostatků, neboť velkostatkářům byla odňata možnost plnit původní závazky vůči cukrovarům. Pokud se tedy majitelům cukrovarů nepodařilo zabránit parcelaci vlastních hospodářských dvorů, snažili se alespoň o to, aby získaly řepu u nových nabyvatelů, zejména nabyvatelů zbytkových statků. Kopidlinský cukrovar byl v pozemcích využitelných pro své potřeby krácen velmi výrazně. V roce 1921 při objemu 302 031 q řepy měl k dispozici 3 600 ha, v roce 1930 to již bylo jen 160 ha, což potřeby cukrovaru podle teoretického propočtu zajišťovalo jen cca z 5 %.⁶⁷ Pozemkový úřad měl možnost nové nabyvatele zbytkových statků zavázat k dodávání řepy cukrovaru, který měl s dosavadním

66 I vzhledem k nutnosti střídání pěstovaných kultur bylo možné pěstovat řepu přibližně jen na jedné třetině plochy. Blíže STIEBER, Miloslav, c. d., s. 8.

67 *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1921*. Praha 1921; *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1925*. Praha 1925; *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1930*. Praha 1930; *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1935*. Praha 1935; *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1938*. Praha 1938; STIEBER, Miloslav, c. d., s. 8.

majitelem smlouvu o dodávkách řepy. Měl tedy postupovat maximálně citlivě, aby nedošlo k narušení stávajících dodavatelských vztahů.

Realita však byla často jiná. V některých případech Pozemkový úřad překročil meze své působnosti a použil své moci ve prospěch konkurence. Zcela konkrétním příkladem se stal kopidlinský cukrovar, který měl smlouvu o dodávání řepy se dvory velkostatku Kopidlno-Staré Hrady. Majitelé cukrovaru chtěli předejít možným komplikacím, proto poskytli kapitál zaměstnancům velkostatku, aby se mohli ucházet o zbytkové statky Slavohostice a Velké a Malé Běchary. Sousední konkurenční rožďalovický rolnický cukrovar, v jehož čele stál agrárnícký poslanec Bohumír Bradáč,⁶⁸ však u Pozemkového úřadu dosáhl toho, že první jmenovaný dvůr měl být přidělen obci, která ho měla podle jeho plánů pronajmout družstvu zřízenému rožďalovickým cukrovarem. Nově vytvořené družstvo se obratem mělo zavázat k dodávkám cukrové řepy zřizovatelskému cukrovaru. Podobnými machinacemi mělo být docíleno závazku dodávek cukrové řepy i u dvorů ve Velkých a Malých Běcharech.

Majitelé ani v této těžké době, která lidem jejich původu nepřála, nesložili zbraně. Stížnosti směřovali jednak na Svaz československých velkostatkářů, k Ústřednímu spolku československých cukrovarníků, opomenuti nebyli ani někteří poslanci a v neposlední řadě se majitelé obrátili na prezidenta republiky. Státní pozemkový úřad nakonec přistoupil na kompromisní návrh zástupců správy velkostatku Kopidlno a cukrovaru tamtéž.

Tím ovšem zápas kopidlinského cukrovaru o tzv. řepní rajony neskončil a měl své pokračování i v následujících letech. Nyní se mělo ovšem bojovat novými prostředky – cukrovarnickými drážkami.

Boj o bílé zlato – vznik úzkorozchodných tratí

Vlastníci mnoha cukrovarů žili od začátku roku 1919 v předtuše nové vlny obchodní konjunktury. Vidiny zvýšených zisků nebyly nereálné, předpokladem jejich dosažení měla být jen vyšší výroba – jenže tu podmiňovalo získání většího množství cukrovky. V tehdejší ostré konkurenci mohl „bílé zlato“ nabídnout jen ten, kdo si dokázal také zajistit dostatek vstupní suroviny, tedy řepy. Výraznou úlohu sehrála tehdy běžná labilita úmluv mezi dodavateli a odběrateli cukrové řepy jako

68 Cukrovar v Rožďalovicích se nacházel pod vlivem Anglo-československé banky. I v této bance byl přítomen agrární kapitál.

dědictví pozemkové reformy, která měla ve svém základu podminovat tradiční závislost maloročníků na latifundistech. To vše vedlo doslova k rozpoutání nové války o dodavatele cukrové řepy.⁶⁹

Zatímco majitelé cukrovaru v Podzámčí se k nové vlně zakládání železničních tratí nepřipojili, síť tratí vyjma dobudování vleček zůstala od roku 1908 prakticky nezměněna a sázelo se na jiné prostředky extenze dodávek, majitelé cukrovaru v Kopidlně zareagovali na zvýšenou intenzitu v zápase o dodavatele cukrové řepy výstavbou nových kolejových spojů.

Úzkorozchodné tratě cukrovarů na Nymbursku a Boleslavsku plynule navázaly na již tak dosti rozvinutou síť lokálních železnic, která v této oblasti vznikala od sedmdesátých let 19. století. Nová stavební konjunktura vytvořila v uvedeném regionu jednu z nejhustějších železničních sítí v rámci českých zemí.

Příklad k válce není v této souvislosti nikterak nadnesený. Zápas tehdy zahájil Vlkavský cukrovar patřící Thurn-Taxisům, který zamýšlel získávat dodavatele v doméně rožďalovického konkurenta. Ve stejné době hodlal do téže zájmové oblasti proniknout další větví své „řepařky“ i cukrovar v Dymokurech. Správa vlkavského závodu se rozhodla vést „úder“ ze západu (větví drážky do Mečíře), ale nelenilo ani družstvo rožďalovického cukrovaru. Ač hospodářsky nepoměrně slabší, rychlou výstavbou úzkorozchodné dráhy z Křince přes Vestec do Šabatova Dvora u Koutů si ještě uhájilo jih svého obvodu. Navíc už jeho síly nestačily. Jak dokazuje mapka prodloužením studecké větve do Mečíře, získala Vlkava řepu z výnosné oblasti od Mcel až do těsné blízkosti Křince.⁷⁰

Kopidlno se svým cukrovarem nemohlo zůstat stranou. Když se objevily zprávy, že se do jeho rajonu chystá vyrazit novými větvemi sousední dymokurská cukrovarská drážka, v Kopidlně si plně uvědomili, že by stačila nabídka sebemenších výhod pěstitelům a řepa by proudila

69 *Železničář*, 1984, č. 17, s. 265.

70 Odrazem nemilosrdné války o suroviny bylo i zřízení čtyř separátních vah na cukrovou řepu v Křinci, pro každou cukrovarskou společnost zvlášť, a vše nasvědčuje tomu, že nejinak situace vypadala i v dalších lokalitách v tomto na řepu bohatém kraji.

do blízkých Dymokur.⁷¹ Akcionáři cukrovaru zastoupení Františkem Schlikem začali okamžitě jednat a požádali pražskou stavební firmu Köhler & Hervert o urychlenou výstavbu drážky z Kopidlno do Velkých Běchar a Češova. Požadavkem bylo, aby dráha procházela hlavními produkčními oblastmi na jihu spádového území.

Úřední povolení pro realizaci záměru bylo vydáno 30. dubna 1922, ale práce na první, 14,820 km dlouhé trati z Kopidlno do Slavohostic i na 2,464 km dlouhé odbočce do Velkých Běchar se rozběhly už o měsíc dříve a již koncem září proběhla kolaudace a došlo k zahájení provozu.

Na jaře příštího roku se zahájily práce na obtížnějším češovském úseku a po jeho kolaudaci 22. září 1923 dosáhla síť délky 20,944 km. To už bylo v době, kdy se cukrovar rozhodl přejít od obrany k útoku: k doménám konkurentů se měly rozběhnout větve do Žlunic, Vysokého Veselí a Volanic. Koleje úzkorozchodky by tak přes smidarskou lokálku, (dnes zrušenou), propojily nymbursko–jičínskou a chlumecko–trutnovskou trať ČSD.⁷²

Zakázku na vypracování stavebního návrhu nakonec dostala opět firma Köhler & Hervert. Teprve po částečné dohodě byla postavena

71 Při pohledu na mapu vidíme, že obě drážky, dymokurská i kopidlnská, se ve dvou místech takměř dotýkají. Větev dymokurské drážky končila v Chotěšicích, což je na dohled od Běchar a běcharského hospodářského dvoru. Běchary tak kopidlnská dráha nemohla ze strategických důvodů minout, stejně jako byla dráha přivedena až do Žlutic, když se k nim z jihu začala blížit odbočka dymokurské drážky, končící nakonec v sousedních Sekeřicích.

72 Ve věci předložení cenové nabídky byly osloveny firmy Ferrovía (Roessemann & Kühnemann) – závody pro potřeby železniční a polní dráhy akc. spol. z pražského Radotína, civilní Ing. Josef Hrdý z Lomnice nad Popelkou, inženýři Köhler & Hervert, Podnikatelstvo staveb železničních, silničních a vodních z Prahy a Dejvic, pražská pobočka firmy Orenstein & Koppel spol. s r. o. – továrny pro polní, lesní a průmyslové dráhy. (SOA Zámorsk, fond 1235 Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno, k. č. 14).

a 19. května 1927 zkolaudována trať do Žlunic.⁷³ Tím skončila výstavba 25,183 km dlouhé sítě. Odbočky do Volanice a Vysokého Veselí již nebyly realizovány a zůstaly pouze v plánech a to hlavně díky odmítavé reakci majitele velkostatku Vysoké Veselí–Volanice i zdejšího cukrovaru kníže Alfonse Paara (1903–1979).⁷⁴

Celou kauzu pomáhají objasnit dochované dokumenty ve fondu kopidlnského cukrovaru. Poodkrývají tak zákulisí podobných případů, jež se udály během této „řepné války“. V dopise adresovaném kopidlnskému cukrovaru z března roku 1925 se objevuje žádost pěstitelů cukrové řepy z obce Velké Kozojedy, kteří doposud dodávali řepu do cukrovaru ve Vysokém Veselí, jinak sídle Paarovského velkostatku, o napojení obce na cukrovarskou drážku a o zřízení přijímací řepní stanice. Svou žádost odůvodňovali tím, že by se jim „... velmi ulehčilo dodávání řepy, kterou až dosud byli nuceni dodávat do cukrovaru na vzdálenost 7 km“.⁷⁵ Pěstitelé dále argumentují, že již „... několikrát jsme jednali se správou cukrovaru (ve Vysokém Veselí – pozn. M. H.), by za tuto vzdálenou dopravu jsme byli odměněni, však vždy bez úspěchu, žádným ulehčením se nám nechce vyjít vstříc a konečně jsme byli poukázáni s dodávkou řepy, kam nám libo. Jelikož jsme z kraje kvalitně řepného, s čímž má cukrovar počítati, nemůže nám být podobné jednání lhostejno. Shledáváme lepší výhody v dopravě řepy na skladiště Vašeho cukrovaru, a proto se touto žádostí

73 Stavitel pracoval podle zadání z června 1923 na plánech, ale v terénu se téměř dva roky nedělo nic: vlastník cukrovaru žádal slevy za výstavbu řepných skládek ve stanicích ČSD Bartoušov a Staré Místo u Jičina, neúměrně vysoká se mu zdála i cena 1.843.000 Kčs za 8,239 km dlouhou žlunickou a Veselskou odbočku. (Tamtéž). Co se týče vozového parku cukrovarské drážky, první lokomotivou, která se po kolejích ještě rozestavěné dráhy projela, byla dvounápravová tendrová lokomotiva 936/21 z První českomoravské továrny na stroje. Protože ji však cukrovar odmítl po vypršení nájemní smlouvy odkoupit, stroj byl prodán Ředitelství státních lesů v Buštině. Cukrovar spoléhal na to, že potřebu plně pokryjí nové tříkolové lokomotivy 944 a 945/22, které na doporučení stavební firmy a královéhradeckého ředitelství ČSD objednal rovněž u První českomoravské v Praze. Stroje došly do Kopidlna 21. a 31. srpna 1922. Po poučení z první kampaně, v níž se prokázalo, že dvě lokomotivy nestačí pro svoz i posun, cukrovar sjednával smlouvy o krátkodobých pronájmech dalších lokomotiv. Stav se několikrát opakoval i poté, když do kmenového parku přibyla v roce 1925 v Nitře zakoupená třinápravová tendrová lokomotiva Orenstein & Koppel s výrobním číslem 6027. (*Železničář*, 1985, č. 1, s. 8–9).

74 Jinak držitele velkostatků Bechyně, Dražič, Opařany, Kardašova Řečice.

75 SOA Zámorsk, fond 1235 Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno, k. č. 4.

*obracíme k Vám. Pakli by nám nemohlo býti v naší žádosti vyhověno, jsme nuceni se obrátiti na cukrovar rožďalovický.*⁷⁶

Vzhledem k tomu, co již bylo výše uvedeno o vzájemném vztahu cukrovarů v Kopidlně a Rožďalovicích, je celkem pochopitelné, že tato výzva nemohla být ze strany vedení kopidlnského cukrovaru nevyslyšena. Kopidlna obratem oslovilo zmíněné projekční firmy a plánování dráhy i kalkulací množství řepy získatelné z této oblasti se rozbíhá na plno. Přesto si vedení cukrovaru netroufalo v celé věci rozhodnout samo bez porady s cukrovarnickými svazy i se samotným cukrovarem ve Veselí. Opis žádosti kozojedských pěstitelů tak putoval do Prahy ke Svazu českých cukrovarnických agencí, který se následně obrátil přímo na cukrovar ve Vysokém Veselí. Vysvětlující dopis datovaný k březnu směřoval do Vysokého Veselí i z Kopidlna. Zástupci kopidlnského cukrovaru se v něm pokouší obhájit své kroky: *„Pěstitelé řepy z obce Kozojedy domáhali se u nás již několikrát, abychom zřídili řepní přijímací stanici na naší průmyslové dráze poblíž kozojedské cihelny a řepu od nich tam přijímali. Odkázali jsme je na Vás, oni však tvrdí, že s Vámi o tomto požadavku jednali, a sice dvakrát, jednou v Kozojedech samotných, podruhé u Vás v cukrovaru. Vy že jste ale podvkrát prohlásili, že Vám na tom nezáleží, aby šli tedy se řepou kam chtějí. Včera předložila nám čtyřčlenná deputace řepářů kozojedských písemnou žádost, podepsanou 56 jednotlivci, za zřízení této nové přijímací stanice a hrozila přímo, že nebude-li jim vyhověno, prodají řepu cukrovaru v Rožďalovicích a budou ji vozit na rožďalovickou váhu ve Slavohosticích.*⁷⁷

V další části dopisu nejmenovaný zástupce kopidlnského cukrovaru tvrdí, že tento požadavek vznášeli kozojedští řepaři již třetím rokem a letos že prý se domáhají jeho splnění s největší houževnatostí a mělo to mít příčinu v šíření zpráv, že „... cukrovar dymokurský zamýšlí prodloužití svoji dráhu z Hlušic do Žlunic.“ Pisatel dále uvádí, že „... při náladě, která v Kozojedech zavládla, není vyloučeno, že značná část tamních řepářů by ve vzdoru pronesenou výhrůžku splnila a že by tím velké množství řepy ušlo. Nejen Vy, ale i my máme zájem na tom, ...“ pokračuje zástupce kopidlnského cukrovaru, „... aby se tomuto nebezpečí předešlo, poněvadž pozemkovou reformou připadla kozojedským dosti

76 Tamtéž.

77 Tamtéž.

velká výměra půdy od bývalého našeho dvora ve Slavohosticích“.⁷⁸

Dopis končí výmluvným závěrem: „*Proto považujeme za nutné, vyřídit tuto otázku takovým způsobem, aby přání řepařů bylo podle možnosti vyhověno, aby Váš zájem při tom nikterak neutrpěl a tážeme se Vás, chcete-li za tímto účelem vejít s námi ve vyjednávání.*“.⁷⁹

Reakce Vysokého Veselí se dala předjímat. Byla negativní. „*Po zkušenostech s kompenzací řepy češovské není nám tak snadno přistoupiti s Vámi na jednání ohledně zásahu Vašeho do oblasti kozojedské...*“; píše ve své odpovědi striktně zástupce paarského cukrovaru.

Svazu Veselští obratem odpověděli, že se jim zdá, že kopidlinský cukrovar „... *hodlá přes svazové závazky situaci té využití k postavení dráhy, tj. zásahu do našich oprávnění – neboť tvrzení, že odkázali jsme řepaře z Kozojed, aby šli tedy s řepou kam chtějí, jest směšné,*“ a dodávají, že „... *hrozba ztrátou řepy na Rožďalovice jest těžko proveditelná*“.⁸⁰

Dne 25. března přišla do cukrovaru v Kopidlně zamítavá odpověď od Svazu českých cukrovarnických agencíí. Kozojedským pěstitelů řepy došla z Kopidlna stručná odpověď: „... *nynější poměry bohužel nedovolují, abychom Vašemu přání za zřízení nákladště vyhověli.*“ Odbočka do Vysokého Veselí a Volanice tedy již realizována nebyla a délka kopidlinské cukrovarnické trati se zastavila na 25,183 km.

Jak vidno i z přiložené mapy, cukrovarnické drážky i lokální dráhy vznikající v úzkém spojení s cukrovarnickým podnikáním protkaly krajinu doslova jako pavučina. V celkových číslech v kampani 1930/31 bylo v ČSR šestnáct cukrovarů s malodráhou o celkové délce 509 km, z toho v českých zemích na deset cukrovarů připadalo 155 km.⁸¹

Další vývoj

Cukrovar v Podzámčí v pozměněné vlastnické formě fungoval až do října roku 1941. Poslední řepní a rafinační kampaň cukrovaru v jeho sedmdesátileté historii se zahájila 14. října 1940, zpracování řepy trvalo

78 Tamtéž.

79 Tamtéž.

80 Tamtéž.

81 V českých zemích bylo 128 cukrovarů ze 136 napojeno na železnici vlastní vlečkou. (DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 95).

33 dnů a ukončeno bylo 16. listopadu. Rafinační kampaň pak skončila již 7. prosince 1940. Průměrné denní zpracování řepy dosáhlo 912,5 tun. Z řepy bylo vyrobeno 6 143 tun bílého zboží – cukru krystalového, moučkového, krupice a pudru; 62,2 tun surového cukru a 1 060 tun melasy. Rozhodnutím říšského protektora ze dne 8. října 1941 byl však provoz cukrovaru v Podzámčí zastaven. Jeho kontingent převzal cukrovar v Českém Meziříčí, který se nacházel v majetku akciové společnosti Středočeský cukerní průmysl, patřící do cukerního koncernu „Pražské rafinerie cukru, a. s., v Praze“. Akcionáři byli nuceni nabídnout své akcie za 1.400 K za jeden kus. Když tato společnost získala většinu akciového kapitálu, došlo k fúzi, a tím fakticky k zániku cukrovaru v Opočně-Podzámčí. To však již ve vlastnické struktuře nefiguroval šlechtický rod Colloredo-Mannsfeldů, který byl, podobně jako řada dalších českých šlechtických rodin, ze strany nacistických orgánů připraven o pozemkový i veškerý movitý a nemovitý majetek.

V případě cukrovaru v Kopidlně mělo nepříznivý vliv na chod podniku již připojení českého pohraničí k Německu v říjnu 1938. V důsledku anexe bylo pro domácí spotřebu dodáno méně surového cukru než v předchozích kampaních. V kampani 1937/38 obnášel domácí kontingent 27 186 q surového cukru, o rok později poklesl na 20 245 q. Následující kampaně se již odehrály pod nacistickou okupací, která tvrdě postihla mnohé zaměstnance cukrovaru. Průběh jednotlivých kampaní byl značně komplikován. Nařízení zatemnění ztěžovalo práci při posunu vagonů, v cukrovaru pracovalo množství nezpracovaných dělníků a výkonnost klesla. Poslední válečná kampaň byla zase přerušována leteckým nebezpečím, pracovalo se pomalu, v továrně při nouzovém osvětlení.

Po osvobození Československa se opakovala situace z konce 1. světové války, citelně se nedostávalo pracovních sil. V kampani bylo proto využito zajatých německých vojáků, Němců z jičínského sběrného tábora a maďarských repatriantů. V roce 1945 byla do cukrovaru zavedena národní správa, v jejímž čele stáli Ing. Dr. Josef Kovák, František Schlik a František Klacek.

Podle § 8 dekretu prezidenta republiky ze dne 24. října 1945 č. 101 Sb., ve znění zákona 115/48 Sb. o znárodnění některých podniků potravinářského průmyslu, byl vyhláškou ministra výživy ze dne 15. července 1947 uveřejněnou v Úředním listě I. dne 5. srpna 1947

zřízen pod běžným číslem 845 v dohodě s ministry zemědělství a financí národní podnik „Cukrovar v Kopidlně“. Podnikovým ředitelem se stal Ing. Dr. Josef Novák. Tímto skončila takměř sedmdesátiletá přítomnost rodiny Schliků v cukrovaru Kopidlna.⁸²

Seznam literatury a pramenů

ANTONÍN, Luboš, *Bílé zlato. Historie cukru v kostce*. Nymburk 2006, ISBN 80-86757-24-2.

DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979.

DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985.

HONS, Josef, *Dějiny dopravy na území ČSSR*. Bratislava 1975.

HOŘEJŠ, Miloš, Josef Colloredo-Mansfeld (1866–1957) – podnikatel z donucení. In: *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*. Ostrava 2008, ISBN 978-80-7368-520-1, s. 137–158.

HOŘEJŠ, Miloš – NOVOTNÝ, Michal, Hospodářské aktivity rodu Šliků na sklonku 19. a v 1. polovině 20. století. In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší*–Supplementum 13, Semily-Turnov 2009, ISSN 1211-975X, ISBN 978-80-86254-19-7, s. 349–378.

KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918–1938): Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2000

LACINA, Vlastislav, *Krise československého zemědělství 1928–1934*. Praha 1974.

PTÁČEK, Josef, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí*. Dobruška 1996.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, HLOUŠEK, Ladislav – BEZDĚKOVÁ, Hana, *Cukrovar Ervína Šlika v Kopidlně. 1871–1947 (1949)*. Inventář 1988, ev. č. 10 226.

Železničář, 1984, č. 17, s. 265.

Železničář, 1985, č. 1, s. 8–9.

82 SOA Zámorsk, HLOUŠEK, Ladislav – BEZDĚKOVÁ, Hana, *Cukrovar Ervína Šlika v Kopidlně. 1871–1947 (1949)*. Inventář 1988, ev. č. 10 226, s. 7.

- Čítanka kraje Opočenského a Dobrušského*. Hradec Králové 1937.
- Josef Colloredo-Mannsfeld. In: *Sborník statí k sedmdesátým narozeninám 17. 2. 1866–17. 2. 1936*. Praha, 1936.
- LUSTIG, Rudolf – SVĚTNIČKA, František, *Schematismus velkostatků v Čechách*. Praha 1933.
- Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1921*, Praha 1921.
- Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1925*, Praha 1925.
- Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1930*, Praha 1930.
- Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1935*, Praha 1935.
- Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1938*, Praha 1938.
- VOŽENÍLEK, Jan, *O rozdělení velkostatků k účelů vnitřní kolonisace*. Praha 1919.
- VOŽENÍLEK, Jan, *Pozemková reforma v Československu*. Praha 1924.
- VOŽENÍLEK, Jan, *Předběžné výsledky Československé pozemkové reformy*. Praha 1930.
- STIEBER, Miloslav, *Pozemková reforma a cukrovary*. Praha 1921.
- TITTEL, Ignaz, *Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter im Königreiche Böhmen*. Prag 1906.

01/ Cukrovar v Opočně-Podzámčí, archiv letopisecké komise Opočno

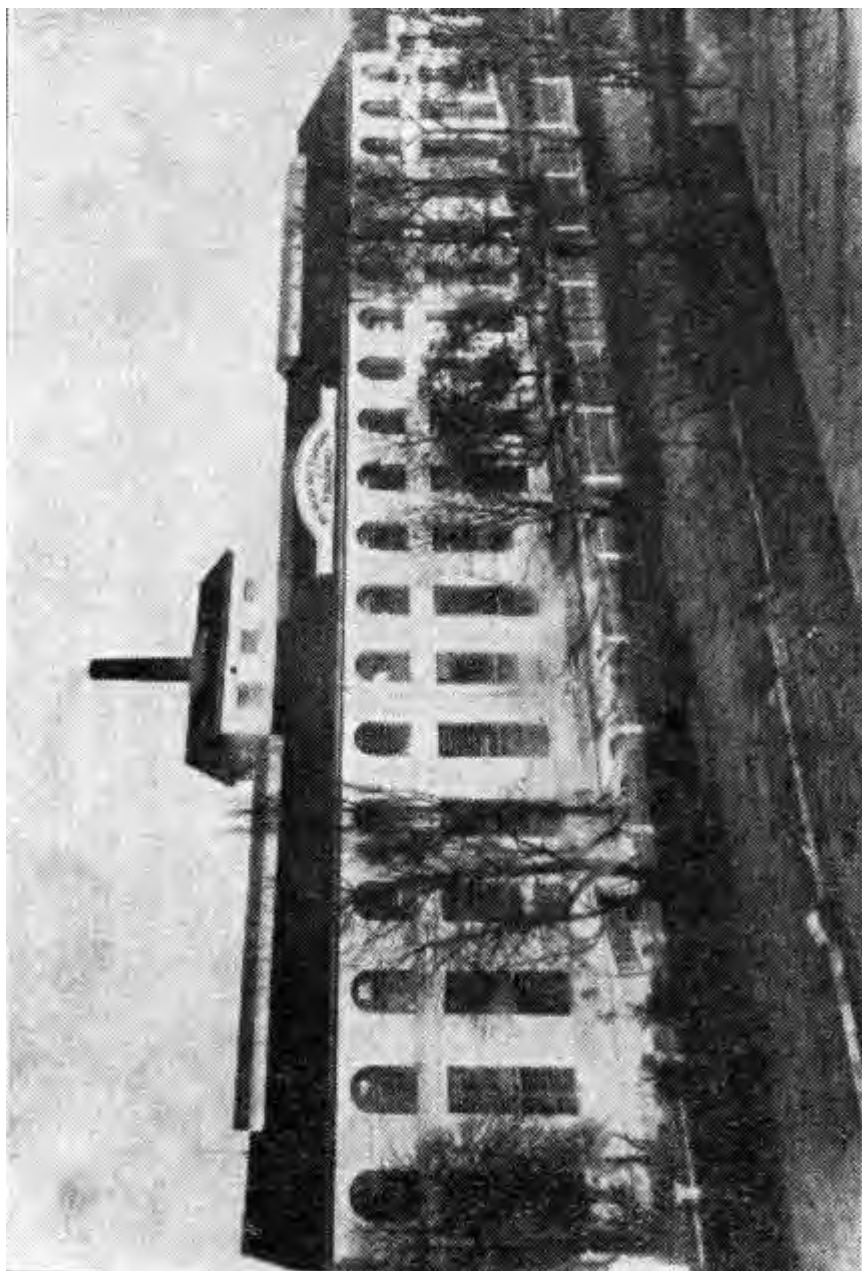
02/ Cukrovar v Opočně-Podzámčí, archiv letopisecké komise Opočno

03/ Cukrovar v Opočně-Podzámčí v roce 1937, archiv letopisecké komise Opočno

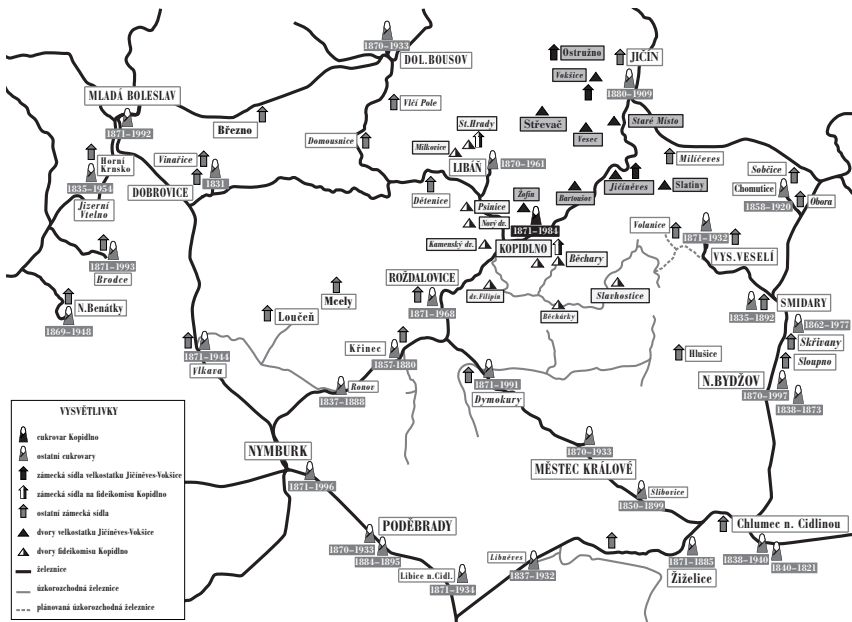
04/ Cukrovar v Opočně-Podzámčí, archiv letopisecké komise Opočno

05/ Cukrovar v Opočně-Podzámčí, archiv letopisecké komise Opočno

06/ Cukrovar v Opočně-Podzámčí, archiv letopisecké komise Opočno

07/Mapka cukrovarů a železniční sítě v okolí cukrovaru v Kopidlně

DOKUMENTY

Jaroslav Bartošek

**Výstavba českých cukrovarů ve světě
v druhé polovině dvacátého století**

Jak jsem ji viděl a prožil jako přímý účastník

Motto:

„Zaznamenav málo z mnohého o dávných událostech nebo minulých časech ... jsem však uznal za dobré upustit od dalšího ... Neboť užitečnější jest, abychom docela pomlčeli o nynějších lidech ... nežli abychom mluvíce pravdu – a pravda vždy plodí nenávist – neměli z toho nějakou škodu ... Vždyť lidé naší doby, jsouce svlečeni ze ctností, touží býti oblečeni samými chválami, to jest největší jejich pošetilostí, chtít se těšiti z projevů uznání a nečiniti to, co zasluhuje uznání.“

(Z Kosmovy Kroniky české)¹

¹ *Kosmova Kronika česká*. Hrdina, Karel (ed.), Praha 1949, str. 141.

OBSAH

559

Předmluva

562

Počátkem století

564

Období první republiky

566

Druhý začátek po čtyřiceti letech

568

Příprava na rozjezd

571

Po osvobození

575

Cukrovar Županja v Jugoslávii

583

Vojna – vojna

584

Naplno po druhé světové válce

585

Cukrovary Perelešino a Volokonovka

588

První fáze socialismu

591

Opět se nám pootevřel svět

594

Cukrovary Panipat a Assam

597

Devátý kongres ISSCT v Indii

599

Slasti a strasti indického života

600

Po přechodném tání začalo přituhovat

602

... a dále se jelo spíše postaru

603

Walchandnagar Industries

605

Nové teritorium Cejlon

607

Cukrovar Kantalai

610

Naše práce v Kantalai

616

Jak vyrostl cukrovar na pokraji džungle

621

Strasti a slasti života na Cejloně

628

Návrat domů po pěti tropických letech

556

630

Postupujeme dále na východ

631

Kambodža

639

Běh na dlouhou trať – Barma

645

Cukrovar pro Indonésii

663

Další úkoly v jihovýchodní Asii

666

Další země – Pákistán

675

Některé drobnější akce

677

Pražské jaro

682

Egypt a Súdán

689

Návrat do Íránu

694

Největší cukrovar na světě

700

Návrat k řepě

707

Bouřlivá léta v Íránu

715

Současně s Íránem – Sýrie

719

Poslední cukrovar

721

Pivovar Harar v Etiopii

723

Výkyv na západní polokouli

729

O 220 stupňů zeměpisné délky na východ

732

Doba kamenná a cukrovar Ramu

735

Velké třtinové mlýny a odstředivky

737

Spějeme do závěru: Egypt a Írán

743

Kruh se uzavírá v Jugoslávii

749

Závěr

Předmluva

„Cukru je ve světě buď příliš málo, nebo příliš mnoho, málokdy tolik, kolik je ho potřeba. A vznikají z toho potíže především pro cukrovarníky“. Tak charakterizoval poměry v cukrovarnickém průmyslu jeden „cukrovarnický tulák“ (sugar tramp) v knížce o svém působení v cukrovarech bezmála po celém světě. Je to o příhodách a zážitcích cukrovarnického chemika, pro mne nejzajímavější byla úvodní část, kde je popsána výroba cukru a jeho další osudy po světě sice stručně, ale tak výstižně, jak jsem to nenašel nikde jinde.

Přesto však existuje v našem oboru základní údaj, který má klidný průběh (stále vzestupný) – světová spotřeba cukru. Na podkladě statistiky za léta 1880–1959 jsem se v roce 1963 pokusil o odhad vývoje do roku 2000. Vyšlo to až neuvěřitelně přesně, jak je zřejmé ve srovnání se skutečným vývojem. Když se po druhé světové válce občas vyskytly všelijaké tendence náš obor – zejména jeho strojírenskou část – omezovat a dokonce rušit, použili jsme na obranu právě tato čísla a leckdy to pomohlo.²

Světová spotřeba odstředovaného cukru v hodnotě suroviny v milionech tun za rok		
Rok	Odhad	Skutečnost
1960	49	49
1970	67	71
1980	86	90
1990	105	107
2000	130	129

2 Údaje v tabulce byly čerpány z následujících publikací:

Demographic Yearbook 1966. New York 1966.

Demographic Yearbook 1980. New York 1980.

F. O. Licht's internationales zuckerwirtschaftliches Jahr- und Adreßbuch. Ratzeburg 1964.

F. O. Licht's internationales zuckerwirtschaftliches Jahr- und Adreßbuch. Ratzeburg 1981.

F. O. Licht's Weltzuckerstatistik. Ratzeburg 1979/1978.

Manual on Economic Development Projects. New York 1958.

The World Sugar Economy in Figures 1880–1959, Commodity Reference Series 1. Roma 1959.

VITON, A. – PIGNALOSA, F., Trends and Forces of World Sugar Consumption. Roma 1961.

World Population Prospects. New York 1966.

Výstavba cukrovarů má o hodně komplikovanější historii, mnohem více než samotná výroba cukru. Zde analogický či jinak podobný světový přehled nemáme. Pokoušet se o něj je takřka nemožné, jde o problém značně komplexnější, neboť z důvodů konkurence na trhu jsou údaje často zatajovány.

Mé vzpomínání se bude týkat především cukrovarnického strojírenství a stavby českých cukrovarů v nejrůznějších zemích světa. Se stručnými pohledy do historie půjde především o druhou polovinu 20. dvacátého století, kterou jsem v našem oboru strávil. Nejde ovšem o nějakou historickou studii, o to se ani pokoušet nemohu, ale budu se snažit o popis toho, čeho jsem byl svědkem (včetně setkávání s lidmi z oboru i mimo něj) a jak se všechno zapsalo do doby, kterou jsme prožili.

Skutečně je potřeba použít množné číslo *jsme*, jednotlivec je toho všeho skutečně jen malou částí. Jedná se o tým spolupracovníků, nejen z oblasti cukrovarnického strojírenství, ale rovněž z mnoha dalších odvětví průmyslu a stavebnictví, organizace průzkumu trhu atd.³ Avšak jsou časové úseky, kdy je jednotlivec nebo malý počet jednotlivců jakýmsi článkem řetězu, na něž je všechno ostatní napojeno. Neměli jsme na starosti jen získávání a realizaci zakázek, ale museli jsme se také ze své pozice starat o obor vůbec, pravděpodobně ve větším rozsahu než v jakém se to očekávalo od pracovníků naší úrovně v předcházejících generacích. Také proto, že až na výjimky jsme nad tu „naši úroveň“ kádrově přístup neměli.

Popisovat jenom vlastní výstavbu cukrovarů by asi nebylo dost poutavé. Takřka po celou druhou polovinu 20. století se většina našich občanů do světa nedostala, my jsme se při naší práci v cizině ocitli před jakýmsi oknem a je jistě možné pokusit se proto o popis, co jsme tam viděli. Především to, jak se ze širšího pohledu začnou jevit naše domácí problémy jako malé, leckdy to vypadá, že si je až zbytečně sami tvoříme. Nehledě na tuto jakousi sociologickou stránku věci, jsme ovšem viděli ve světě i mnoho zajímavého, měli jsme možnost sehnat jinak nedostupné léky a zejména knihy, u nás těžko dostupné nebo dokonce nedovolené.

Jde tedy o jakési paměti. Mým původním úmyslem bylo dát dohromady to, co se mi zachovalo v řadě jinak nesystematických podkladů, aby se informace zachovaly. V době okupace a pak v dlouhém období komunismu se takové snahy příliš neuplatňovaly, v kontrastu

3 Velmi také záleží na schopnostech montérů a stavařů, kteří výstavbu realizují.

s dobou předcházející. Náš obor totiž nebyl středem politického zájmu. Mělo to své výhody, při činnosti v cizině jsme byli svobodnější, bylo to často nutné, protože rozhodovat se muselo rychle.

Původně jsem měl v úmyslu neuvádět ve vyprávění jména. Necítím se dost na to kohokoliv „kádrovat“ (jak se dříve říkalo). Avšak úroveň svědectví by se tím jistě snížila. U kolegů z našeho týmu problém není. Jinak je třeba mít na zřeteli, že se popisy týkají kontaktu ostatních osob s námi, ne jejich činnosti vůbec. Někdy mohou být ve jménech nebo titulech nepřesnosti, ze které se omlouvám, je jich jistě málo.

Rád uvádím, že můj pokus zahrnout toto všechno do tištěné knihy iniciovali pracovníci Národního technického muzea a Výzkumného ústavu cukrovarnického, kterým to všechno dalo také hodně práce. Děkuji v této souvislosti Ing. Miroslavu Novákovi, CSc. (NTM), Ing. Jaroslavu Geblerovi CSc. (VÚC), PhDr. Miloši Hořejšovi (NTM), RNDr. Ivaně Lorencové (NTM)) a Mgr. Hynkovi Stříteskému (NTM).

Uvádím také několik jmen svých kolegů, se kterými jsme pečovali o náš obor v druhé polovině 20. století: Stanislav Andrýs, Ing. Stanislav Čeček, Ing. Jaromír Černý, Jaroslav Dufek, Ing. Václav Dvořák, Ing. Jan Hartl, Ing. Zdeněk Hruška, Štěpán Klišč, Marcel Ludvík, Ing. arch. Jaroslav Vítek. Řada ostatních je uvedena v textu knížky.

Jaroslav Bartošek, prosinec 2008

Počátkem století

Naše (rodinná) účast v cukrovarnickém strojírenství je dvougenerační. Můj otec nastoupil do oboru stavby cukrovarů brzy po přelomu století a to docela neplánovaně. Tenkrát nastala v Rakousko-Uhersku jedna z periodických hospodářských krizí a sehnat místo po ukončení studia (v jeho případě strojařiny) bylo prakticky úplně vyloučeno. Zaměstnání nutně potřeboval, zejména pro nesnadné sociální poměry celé rodiny (trvající za studií i potom). Pomohl mu jakýsi nečekaný „trik“. Jeho přítel, bratr ze smíchovského Sokola, pracoval v Ringhofferových závodech, jejichž vlastníkem a zároveň generálním ředitelem byl pan baron František Ringhoffer.⁴ Otcův přítel pracoval jako sluha na ředitelské chodbě, což zahrnovalo také ředitelskou pracovnu. Slíbil zařídit, že se žádost o místo dostane panu baronovi na stůl – jinak takové žádosti osobní oddělení bez dalšího zamítalo. Pan baron otce přijal, velmi pěkně s ním pohovořil a nakonec ho velmi jemně a zdvořile prozatím odmítl. Jeho sluha, který netrpělivě čekal na chodbě, použitým slovům, skutečně nezáludně, rozuměl jinak, vzal mého otce za ruku, dovedl ho do osobního oddělení, položil žádost s doklady na stůl a prohlásil: „*Pan baron rozhodl, že pana inženýra bereme.*“

Přes všeobecný nedostatek zakázek mělo cukerní oddělení práci, a tak se otec dostal do oboru, o který by se jinak ani tolik nesnažil. Brzy se do něj zamiloval, začal v něm pracovat naplno a udělal úspěšnou kariéru. Účastnil se výstavby několika cukrovarů, někdy ji dokonce vedl. Příliš mnoho informací nemám. Například šlo o znovuvybudování cukrovaru Vrды po požáru, vím také o výstavbě cukrovaru Sereď na Slovensku, kterou otec vedl z pozice zástupce.⁵ V roce 1912 se dostal jako delegát podniku⁶ na Jávu a to byl tenkrát pro našince velmi významný úspěch. Pobyt na Jávě měl pro otce výjimečnou důležitost, i když tehdy ještě o dodávky kompletního zařízení pro třtinové cukrovary nešlo. I finančně krátký pobyt přinesl hodně, v příkrém rozporu s poměry po druhé světové válce.

4 Do tohoto stavu byl osobně jmenován po generacích mědikovců, pracujících pro cukrovary již od samého začátku cukrovarnického strojírenství u nás.

5 Skutečný vedoucí, Ing. Turek (vynálezce tlakové odparky), se jako ředitel strojírný zdržel na montáži jenom málo.

6 V té době se již jmenoval Spojené strojírný pražské, oficiálně Prager Maschinenbau-Aktien-Gesellschaft.

Cukrovar Červenka

Otec ještě rád hovořil o úkolu, který dostal těsně předtím, než narukoval do války. Bylo jím splnění garančních zkoušek nově vystaveného cukrovaru Červenka, tehdy v Uhrách, dnes v Srbsku, kde se nepodařilo prokázat garancie, a situace byla napjatá. Otec při nástupu na zkoušku dostal plnou moc vyhodit na hodinu kohokoliv, kdo nebude spolupracovat. Zavolal si všechny vedoucí a předáky, přičemž na závěr schůze prohlásil: „*Tak pánové, buďto půjde tahle fabrika, nebo půjdete vy.*“ Proti tomu se ozval jeden z přítomných a dostal na místě výpověď s náležitým hlasovým projevem. Často pak prý bylo slyšet v továrně: „*Ten český pes už zase řve!*“ Po třech dnech bez spánku byla garanční zkouška splněna a otce vynesli z továrny na nosítkách.

Závěrem stručného popisu prvního dílu naší „rodinné účasti“ na výstavbě cukrovarů bych se pokusil o charakteristiku, proč je právě obor cukrovarnického strojírenství zajímavý a přitažlivý. Je především hodně všestranný, zahrnuje konstrukční a projekční činnost zařízení továrny se širokou paletou strojů a zařízení různých typů vlastní cukrovarnické technologie, totéž platí pro energetiku, elektrotechniku a čerpací techniku. Avšak zároveň je třeba se umět postarat o zemní práce, stavební činnost, architekturu i organizaci prodeje, zajistit výstavbu a uvádění do provozu. Ovšemže je přitom potřeba znát i vlastní technologii cukru. To všechno nakonec není – nebo aspoň v naší době nebylo – natolik složité, aby všechno jako celek nemohl zvládnout jeden technik, byť třeba do různé hloubky, ale přesto s možností dobrého přehledu o celku. Práci v oboru to velmi charakterizovalo.

V 19. století a také v období po první světové válce zaujímala cukrovarnická strojařina relativně velkou část celé strojírenské výroby u nás a Češi byli na velmi dobré úrovni, jak v objevování a zavádění nových pochodů nebo konstrukcí, tak při budování továren v zahraničí.⁷ Při výstavbách ve vzdálených zemích bylo nutné si poradit s problémy, s nimiž by si jejich mateřské podniky doma ani poradit nedovedly, alespoň ne včas. Docela to odpovídá také naší situaci v druhé polovině 20. století, kdy se všechny uvedené vlastnosti mohly projevit a kdy více nebo méně, případně chtěně nebo nechtěně, se musela politika podřizovat

7 U nás se přímo narodila řepná difúze, karbonatace a tlaková odparka, jednotlivých dílčích nových řešení však bylo bezpočet.

profesionalitě. Toto všechno činilo náš obor přitažlivým a dodávalo nám energii, nebo dokonce i „,raison d’etre“ v obtížných situacích.

Období první republiky

Dobu první republiky jsme prožili v Bratislavě, kam otec nastoupil v roce 1922 na místo ředitele tamní městské dopravy a čs. části elektrické dráhy Bratislava–Vídeň. Z hlediska rodinné účasti v cukrovarnickém oboru to bylo jakési mezidobí. Souhrn schopností a příležitosti dal mému otci možnost vykonat v Bratislavě a na západním Slovensku pionýrské dílo. Kromě svých znalostí se mohl opřít nejen o zkušenosti z oboru výstavby cukrovarů, ale i o dobré výsledky při vedení elektrárny Diciosanmaitru v Rumunsku, kam byl poslán z vojenské internace ve Vídni během války.

Městská doprava v Bratislavě

Organizace byla sice založena v roce 1895, ale po válce s pěti vozy vlastně takřka nefungovala. Před druhou světovou válkou už měla 35 vozů (několik z nich luxusních), řadu autobusů a trolejbusů. Protože šlo o akciovou společnost, bylo první starostí ředitele obstarávat peníze na rozvoj, koordinovat ho s veřejnými zájmy úzkou spoluprací se státními orgány a s vedením města a řídit samotný rozvoj i chod podniku, který byl součástí již tehdy nadnárodní společnosti SOFINA. Její oblastní ředitelství pro východní Evropu⁸ bylo po celou dobu mezi válkami v Budapešti a vedl je Ing. Isor Kovacs, narozený v Nitře.⁹

V Bratislavě otec také úzce spolupracoval s podnikem *Západoslovenské elektrárne*, kde byl členem správní rady.¹⁰ Postupně se dostával do vedení i jiných podniků a institucí a říkával žertovně, že pak bylo třeba vyvinovat úsilí, jak se dalším nabídkám vyhnout, nikoliv jak

8 Pod ně patřila rovněž zmíněná elektrárna v Rumunsku.

9 Městská doprava v Bratislavě náležela tomuto nadnárodnímu koncernu smluvně do roku 1999 a otec do ní (tehdy ještě do *Pozsonyi Villamossági Részvénytársaság*) nastoupil 1. července 1922 jako ředitel.

10 Podílel se tak na elektrifikaci západního Slovenska, mimo jiné stál u začátku rozsáhlého projektu vybudování stupňů na řece Váhu.

je vyhledávat. Měl řadu ocenění z Bratislavy i z Prahy (kam městská doprava i zmíněná elektrifikace podléhaly jako podniky veřejného zájmu) a znal se s významným brněnským profesorem Vladimírem Listem. Jeho partnerem – a slušným – na straně odborové organizace byl Vlado Clementis, později popravený v procesu s Rudolfem Slánským.

Při současné tendenci podceňovat účast Čechů na výstavbě Slovenska v době mezi světovými válkami se příliš často nemluví o tehdejších podmínkách na Slovensku. Ty byly skutečně svízelné. Například Bratislava měla na přelomu století asi 50 tisíc obyvatel a z toho bylo Slováků jen asi jedna šestina. Teprve při sčítání lidu v roce 1930 (kdy stoupl počet obyvatel na 120 000), klesl počet maďarské menšiny pod pětinu a začaly se – s velkou slávou – rušit maďarské nápisy. Němců bylo stále více než pětina. Útlak v uherské části monarchie byl až do první světové války tak silný, že na počátku republiky neexistoval na Slovensku nikdo, kdo by mohl učit slovenštinu na střední škole; naším profesorem byl až do druhé světové války Čech. Nebo jiný příklad: otcova pracovní smlouva u městské dopravy, datovaná 1. červencem 1922, byla napsána na hlavičkovém papíru *Pozsonyi Villamosági Részvenytársaság*.

Rovněž o samotný územní rozsah Slovenska se zasloužili Češi. Slovenští vyjednávači původně souhlasili se severněji položenou jižní hranicí. Bylo by to sice znamenalo omezení maďarské menšiny, ale hospodářsky by byla země silně znevýhodněná. Nynější podoba Slovenska je tedy výsledkem zásahu vedení ČSR. Navíc bylo nutno při samotném vzniku republiky jižní hranici bránit silou, zejména během bolševického režimu v Maďarsku, a tu nastoupili Sokolové, legionáři a české vedení operací. Na Slovensku existovaly i snahy zůstat součástí Maďarska, byly ovšem velmi omezené.

Mnozí Češi přišli na Slovensko s nadšením (mezi ty patřila i naše rodina), někteří tam byli „posláni“. Podle mého soudu není sporu o tom, že se všichni dohromady zasloužili o výrazné zkrácení mezidobí, které Slovensko potřebovalo, aby se zařadilo do střední Evropy tak, jak v ní je dnes. S tím ovšem souvisí okolnost, že Češi v uvedené době na Slovensku značně zvýšili svůj vliv, přičemž tam byla čeština slyšet víc než kdy předtím i potom. Objevili se i Češi, kteří se nad Slováky jaksi vytahovali, ale těch nebylo zdaleka mnoho a spíš žili v Čechách než na Slovensku.

Slováci ovšem, svou vitalitou a podle mého soudu také přispěním Čechů v době mezi válkami, dohnali dobu rychleji, než tomu bylo třeba

v Čechách v období od počátku národního obrození do vzniku republiky. Situace, že Češi opouštěli Slovensko těsně před druhou válkou hromadně, vznikla okolnostmi a tehdejšími poměry v Evropě. Kdyby k tomu bylo nedošlo, nastoupili by Slováci na místa, která tam zastávali Češi, přirozeně a postupně, výsledek by byl stejný nebo podobný a méně násilný.

Také rozdělení Československa jistě patřilo k výsledkům doby. Naše rodina, jako mnoho dalších Čechů i Slováků, pro zánik společného státu nebyla. Už jenom z toho důvodu, že v době, kdy se v západní Evropě vlastně dokončovalo politické sjednocování na větší celky, došlo v její slovanské části k dezintegraci – pohledem z většího odstupu se to jistě takto musí a v budoucnosti bude jevit.

Celá naše rodina prožila období první republiky vcelku v klidu a zásluhou rodičů jsme byli uchráněni i od hospodářské krize třicátých let. V té době dokonce stavěl otec v Bratislavě velmi pěkný dům a i to představovalo příspěvek k oživení ekonomiky. Jako nastupující generace jsme s bratrem měli pěkné životní podmínky. V rodině i ve škole jsme byli vychováni zcela v duchu první republiky. Samotné ukončení středoškolského studia se už hodně neslo ve znamení blížící se katastrofy druhé světové války.¹¹ V roce 1939, po maturitě ve Slovenském štátě, jsem byl připraven nastoupit na Vysokou školu obchodní v Praze, kde jsem už měl zajištěno bydlení na koleji. Místo toho se ale do Prahy přestěhovala celá rodina. Naše generace se naučila slovensky dobře, rádi jsme slovensky mluvili a své účasti na Slovensku v událostech mezi válkami jsme nelitovali a nelitujeme.

Druhý začátek – po čtyřiceti letech

Rodiče mně i bratrovi nechávali volnost ve výběru životní dráhy, ale i když alespoň u mne se předpokládalo, že budu strojním inženýrem. To se mi nelíbilo ze dvou důvodů. Jednak z mladické nerozváženosti, ale i z důvodu objektivnějšího, totiž „konstrukteřina“ mou silnou stránkou nikdy nebyla. Potvrdilo se to také, když jsem ji později pár let dělal. Má volba proto padla na Vysokou školu obchodní (tenkrát součást ČVUT), přičemž obor průmyslový byl té strojařině přece jen trochu blízko.

¹¹ Na obranu jsme se připravovali v hodinách branné výchovy, která spočívala například v nácviку střelby z ručních zbraní, v jízdě na koni apod.

Uvažoval jsem však také o oboru hospodářsko – politickém, s nějakým snem po vědecké a veřejné činnosti.

Do toho přišla druhá světová válka. Tvrdým zásahem – samozřejmě mezi mnoha jinými – bylo zavření našich vysokých škol nacisty a není pochyb o tom, že to mělo být natrvalo. Šlo o první plánovaný krok likvidace Čechů na našem území. Přestože jsem na Vysoké škole obchodní sotva začal, bylo mi alespoň krátce umožněno poznat, jak krásným obdobím v životě je vysokoškolské studium. Naše české protektorátní orgány, ve snaze tento zásah aspoň trochu zmírnit, otevřely abiturientské kursy na středoškolské bázi, kde učili i někteří vysokoškolští pedagogové, úroveň byla tedy někde mezi oběma stupni. Absolvoval jsem tak rok na obchodní akademii a dva roky na strojní průmyslovce.

Otec mi k zahájení studia dal velmi dobrou českou knihu o zařízení cukrovarů od Linsbauera.¹² Měl jsem čas ji dobře prostudovat, protože Němcům trvalo dva měsíce, než odsouhlasili můj příchod do ČKD v Praze. Poté, přesně dne 15. srpna 1942 – čtyřicet let po otci, jsem nastoupil do oboru stavby cukrovarů. Teprve později se prokázalo, že kombinace strojařského a obchodního vzdělání měla být výhodná právě zde.

Můj začátek v ČKD byl skličující. Osazenstvo cukerního oddělení převážně patřilo ke starším ročníkům, neboť od začátku krize třicátých let podnik neměl téměř zakázky a nové pracovníky nepřijímal, naopak někteří dobrovolně odešli do předčasného důchodu. Nové síly reprezentovali dva pracovníci – Ing. Vasilij Alexandrovič Kad'janov¹³ a Ing. František Raban.¹⁴ Během války pak nastoupilo několik nás mladých, neboť vedení podniku se také snažilo nějak mládež ochránit před zbrojním průmyslem, především se však chtělo připravit na poválečnou dobu.

Cukerní oddělení v ČKD si po fúzi Českomoravské-Kolben

12 LINSBAUER, Aleš, *Technologie cukru*. Praha 1924.

13 Ruský emigrant vystudovaný v Československu. Působil jako technický vedoucí (hlavní konstruktér), velmi kvalifikovaně vedl oddělení, po druhé světové válce byl hlavní osobou při jednání a dodávce čtyř ruských cukrovarů, přičemž plně prosazoval čs. zájmy. Ke konci oboru v ČKD vedl naši skupinu v odbytu cukrovarů, pak byl v podniku pověřen stykem se sovětskými přijímači vůbec.

14 Oddaný katolík a upřímný kolega, bohužel při práci v SSSR po válce přišel doma nejprve o dítě a pak o manželku a obor musel opustit.

a Daňkovky uchovalo jakousi svébytnost, od ostatních technických kanceláří libeňského závodu se lišilo. To by ještě tolik nevadilo, ale staří páni se vzepřeli vedení jak závodu v Libni, tak celého koncernu, neboť byli přesvědčeni, že do ČKD přinesli něco lepšího, ale vedení to neuznávalo. Zástupce přednosta oddělení dokonce, k údivu nás mladých, prohlašoval, že podnik zničí a vše sabotoval nejen svou vlastní nečinností, ale i tím, že při běžné práci nespolupracoval s podřízenými, ani s námi mladými. Nebýt válečných poměrů, sotva by si mohl něco takového dovolit. Ale odradit jsme se nedali a s několika dalšími se podařilo vytvořit docela pěkný kolektiv. A zahájili jsme – ne zcela vědomě – jakousi ofenzívu za nové poměry.

Našli jsme pochopení jak u vedení v Libni, tak u generálního ředitelství v Karlíně, zejména u exportního ředitele. Necelé dva roky, které zbývaly do konce války, byly pro nás ve znamení příprav na poválečnou dobu, přičemž šlo o velmi obsáhlou a dynamickou přípravu. Nikdy později jsem nezažil ani neviděl, že by podnik pro své zaměstnance udělal tolik. Jistě se zde uplatnila i česká solidarita proti nacistům, kteří takovým akcím nepřáli. Snad je dobré všechno trochu podrobněji popsat. Mělo by být vidět, jak se tehdejší poměry lišily například od současných.

Příprava na rozjezd

Na podzim roku 1943 jsme si řekli, že by bylo dobré a užitečné vidět cukrovar v provozu. Menší pracovní zatížení v kanceláři při takřka úplné orientaci průmyslu na válku to jistě umožňovalo. Udělali jsme dvoučlennou skupinu, spolu s kolegou a spolužákem z bratislavské reálky Vladimírem Drbohlavem,¹⁵ a obrátili se na svého představeného, přednostu cukerního oddělení Ing. Jana Sladkého, s prostou žádostí bez jakýchkoliv dalších podmínek, jak a co udělat. Pan přednosta nás vyslechl a po určité pauze pravil, že ho těší náš zájem o obor, ale ... „já jsem nastupoval do cukru jako hotový inženýr a přesto jsem tři roky jenom kopíroval výkresy. Teprve později jsem se přesvědčil, jak bylo výhodné začínat zvolna a důkladně. Na vaši návštěvu cukrovaru je ještě čas aspoň rok nebo dva“. Vyšli jsme z kanceláře jako ze studené sprchy. Snad by bylo možné vysvětlit takový krok poměry o generaci dřív, kdy neexistovala

15 Ten u oboru po válce nezástal.

vhodná literatura a znalost oboru se pracně získávala od starších kolegů, ne vždy ochotných předávat zkušenosti uložené často v tajných notýscích. Šli jsme se tedy nahlásit k vyššímu představenému, technickému řediteli libeňského závodu Ing. O. Maštovskému, nadřízenému všem technickým kancelářím. Byl to mladý, hlavně teoreticky vynikající strojař, přišel do továrny po zavření českých vysokých škol, po válce se tam vrátil jako univerzitní profesor. V osobním styku jsme s ním do té doby nebyli, kancelářemi jen občas prošel s pozdravením. K našemu překvapení nás přijal ihned.

Přednesli jsme žádost podobně jako u pana přednosta. Obličej pana ředitele se rozzářil a povídá: *„Ale chlapci, to je výborný nápad! My si tady lámeme hlavu, jak začít s přípravou našich techniků na poválečnou dobu, a vy jste nás úplně předběhli“*. Vzal telefon, a začal jsem tuhnout, když vidím, jak točí číslo našeho přednosta, kterého jsme vlastně tak trochu podrazili. *„Pane přednosto, mám tady vaše hochy s výborným nápadem zvýšení kvalifikace praxí v provozu cukrovaru. Tak prosím vás, udělejte tři dvojice, kontaktujte cukrovary, kde máme dobrý vztah a každá dvojice navštíví po jednom týdnu dva cukrovary. Tak vám tam vaše hochy posílám.“* Pan přednosta – přitom byl přesně dvakrát tak starý jako technický ředitel, to je pro onu dobu charakteristické – sice blýskal očima, ale nevyslovil ani slovo protestu nebo komentáře a celou akci skutečně pečlivě a dobře provedl.

Já jsem byl ve dvojici s Miroslavem Perlíkem, nejstarším z nás šesti (tenkrát měl už po první státnici na strojařině). Dobře jsme si rozuměli a sešli jsme se pak ještě jednou v roce 1955, kdy se stal mým šéfem v Indii a velmi tam naší rodině vycházel vstříc. Ve dnech od 24. do 31. října 1943 jsme pobýli ve Vrbátkách a v Němčicích na Hané, poté od 8. do 15. listopadu 1943 v Dobrovici. Ve Vrbátkách, postavených v roce 1870 a rekonstruovaných v letech 1914–1937, vyráběli krystal a kostky (na novém zařízení právě z ČKD z doby poslední rekonstrukce). V Dobrovici, našem senioru mezi cukrovary z roku 1831, přestaveném do „moderní“ podoby v letech 1913, 1937 a 1942, vyráběli krystal, kostky a lité kostky, homolárna byla mimo provoz, ale zařízení existovalo. Všude bez výjimky nás velmi dobře přijali, to byl také duch oné doby. Všude nám ochotně odpovídali jak technici tak dělníci, resp. techničky a dělnice, a měli jsme volný přístup ke všem záznamům. Ve Vrbátkách jsme několikrát a dosti dlouho debatovali s ředitelem Ing. Dostálem,

který nám mimo jiné nastínil své představy o budoucím vývoji zařízení cukrovarů.

Jedním z úkolů bylo do vánoc napsat zprávu s podrobným popisem, co jsme viděli a získali. Psacím strojem jsem hustě popsal 42 stran, dokonce v němčině, i když zprávu nikdy žádný Němec nečetl, nicméně to dosvědčuje, jaké byly tehdy u nás poměry. Obsahovala přehledy a výrobní schémata ve formě, kterou jsme pak stále užívali, srovnání obou továren, poznatky o montáži, návrhy na typizaci, úvahy o dalším vývoji zařízení cukrovarů (hodně podle zmíněného pana ředitele Dostála – pohříchu také kritizujícího nedávno z ČKD dodanou kostkárnu). Snad pan přednosta cukerního oddělení nakonec opustil své stanovisko, že jsme zatím k návštěvě cukrovarů nedorostli. Pár dní po Novém roce mne volal telefon z generálního ředitelství: „*Tady je sekretariát exportního ředitele, pan ředitel chce s vámi mluvit, přijďte ...*“ Velmi zajímavý rozhovor o tom, co budeme dělat po válce, začal pochvalnými slovy: „*Četl jsem se zájmem vaši zprávu, zejména však její úvod s konstatováním, že je naše zařízení už těžké a zastaralé. To se snažíme říkat vašim vedoucím a s námi nechtějí mluvit, protože tomu nerozumíme. Tak teď to mají z vlastních řad. To vám gratuluji.*“

Na jaře roku 1944 zahájil exportní ředitel Ing. Růžička velmi pěkný vzdělávací program vlastní povzbuzující přednáškou. Těžištěm celého programu však byla přednáška Ing. Pittauera ze Škodových závodů, který pracoval v rozvojových zemích před válkou a své poznatky shrnul do obsažného všestranného článku, jenž vyšel také ve věstníku SIA.¹⁶ Byla to velmi výstižná charakteristika pobytu a práce v zahraničí v nejrůznějších zeměpisných, společenských, národnostních a náboženských poměrech, jak se má takový pracovník v různých situacích chovat a co musí umět zvládnout. Velmi byla zdůrazněna tolerantnost až respekt k místním poměrům, naopak nemístnost nějakých snah kdekoliv zavádět poměry naše. Na přednášku jsem často vzpomínal a svými názory jsem se s ní bez potíží shodoval. O hodně později, v rámci mých úvah o etice, mi bylo zřejmé, že příspěvek měl i dobrou etickou úroveň. Odsuzoval například chování „chytře až vychytralé“, mnoho našich pracovníků považovalo a považuje však takovou „chytrost“ za důležitou část úspěchů.

Dále jsem navštěvoval přednášky v Elektrotechnickém Svazu

16 Svaz inženýrů a architektů (založen 15. března 1865).

Českém, svářečský kurs či školení v dílnách. Vrcholem měl být kurs cukrovarnické analytiky ve Výzkumném ústavu cukrovarnickém u pana profesora Šandery. Začal na jaře roku 1945, do ukončení války se ale konaly jen dvě úvodní lekce. Celý život mi chybělo, že takový cenný seminář předčasně skončil.

V pololetí 1944 se vedení ČKD rozhodlo poslat tři pracovníky cukerního oddělení do Chorvatska. Začátkem války byl uzavřen kontrakt na nový cukrovar Županja (1 400 t/den) konsorciem tří firem: První brněnské strojírný, ČKD a Škodových závodů. Dodávky sice začaly, ale jak pokračovala válka, došlo ke zpomalení a bylo nutno zkontrolovat, jak situace vypadá na místě, zejména s již dodaným a nenamontovaným zařízením a jak dále postupovat po válce. Vedoucí skupiny Ing. Holý, starý pán, odmítl, protože se bál, druhému, Ing. Kadřanovovi, nedali Němci pas jako ruskému emigrantovi, tak jsem byl na cestu sám. Jednalo se o moji první zahraniční služební cestu, pozoruhodnou i dost riskantní, ale s dobrým koncem. Znamenala můj jakýsi skutečný start v oboru výstavby cukrovarů v zahraničí, navazující na počáteční iniciativu nás mladých cukrářů i na tradici naší rodiny.

V Županji byly rozdělané stavební práce a započatá montáž ocelové konstrukce. Stavební firma ponechala na místě dva techniky a oba se oženili s místními děvčaty. S uskladněním již dodaného zařízení to bylo horší, důsledky se měly projevit až značně později, když byla po válce naplno spuštěna montáž.

Po osvobození

O tom, jak u nás končila druhá světová válka, se jistě mnoho napsalo. Mrzelo mne, že jsem se nezúčastnil ničeho protinacistického během války, ale bezprostředně při květnových událostech jsem strávil přes čtrnáct aktivních dní.

Má účast při Pražském povstání

V sobotu 5. května jsme se s kamarádem přihlásili ve Štefánikových kasárnách na Smíchově jako dobrovolníci. I když jsem se do přímých bojů nedostal, připadlo mi dosti riskantních úkolů. Nejbliže předčasnému odchodu ze světa jsem byl pravděpodobně hned 5. května. Odpoledne

dali nástup nám dobrovolníkům, byla nás asi tak četa. Stoupl jsem si úplně náhodou do prostředního zástupu. Zbraní a střeliva bylo však jen pro jeden – ten napravo, z něhož všechny odvezli do středu Prahy, a nikdo z nich se nevrátil... Dalším úkolem bylo dovézt dodávkový vůz plný střeliva pro pušky na Staroměstské náměstí. Museli jsme přitom projet hodně rozsáhlým územím nikoho, od vjezdu na most až po Novoměstskou radnici. Zatím co se náklad vykládal u vinárny Zelená žába, měl jsem příležitost podívat se podlouhým na Staroměstské náměstí a vidět na vlastní oči tu hrůzu – docela zbytečnou. Předě mnou se objevila Staroměstská radniční věž, silně poničená i se všemi gotickými ozdobami a celou střechou, která vlastně už nebyla, místo ní šlehal jako z komína plamen. Přiblížil jsem se až na roh k orloji. Na náměstí, tak mezi pomníkem a palácem Kinských, stál tank SS, zvolna otáčel věží a vždy, když stačili nabít, vystřelil vodorovně před sebe do domů, přestože už všechny kolem dokola hořely. Celé to bylo úplně zbytečné, pouhý den před příměřím v Evropě. Zážitek rovněž představovalo setkání s Vlasovci. Objevili se u našich kasáren, když nám právě bylo hodně úzko. Dělal jsem také ruského tlumočnicka a mým úkolem bylo dovést jejich velitele k našemu vedení. Dovnitř jsem nesměl, ale za chvíli Vlasovec vyšel se slovy: „*S etimi Čechami děla nět!*“ S vojáky jsme dlouho mluvili mezi tím, kdy čistili okolní domy rutinním a kvalifikovaným vnikáním do dveří. Mluvili nadšeně o tom, jak to bude po válce v Rusku úplně jiné – a to několik dní před svým smutným koncem. Tak jak se na Smíchově objevili, tak také najednou odtáhli, včetně zaparkovaného dělostřelectva. V druhém týdnu jsem poté ve funkci anglického překladatele vozil v přeplněných nákladních autech Američany a Angličany ze Smíchova do Plzně. Dostalo se mi tak příležitosti poznat, jak to vypadalo v Plzni, kterou osvobodili Američané. Kolega, s nímž jsem 5. května nastoupil, tam chtěl rovnou emigrovat, mne to tehdy ani jindy nenapadlo.

Těsně po ukončení války se objevila možnost dokončit, či vlastně „v rychlosti“ vystudovat vysokou školu. Někteří nadřízení v ČKD mi doporučovali vystudovat strojařinu, snad v návaznosti na nabídku ještě z války přejít z cukru do výzkumného oddělení. Bylo tehdy pro mne ctí, že jsem vůbec takovou nabídku dostal, když jsem se – podle vlastního mínění – na takovou činnost ani nehodil. Rozhodnutí vystudovat Vysokou školu obchodní (stále ještě součást ČVUT v Praze) bylo tentokrát vedeno, skoro

převážně, praktickými důvody. Šest neděl z roku 1939 se započítávalo jako první semestr, druhý semestr tvořily tři měsíce červen až srpen 1945 a ke každé státnici nám odpustili jeden semestr. Tak se stalo, že jsem mohl vysokou školu absolvovat do března 1947 a to ještě při zaměstnání. Také ovšem proto, že jsem se o řadu předmětů zajímal během války a zejména se učil jazyky. Vše probíhalo ve velké rychlosti, o nějakých krásných vysokoškolských letech nemohlo být řeči. Ostatně s jakýmsi despektem na nás hleděla i samotná škola. Při přijímání v červnu 1945 položil děkan mé doklady na stůl s poznámkou „... zase jeden průmyslovák – vy sem jdete proto, aby si vás ve fabrikách pletli se strojními inženýry!“ Ve fabrice si mne takto nepletli, spíše jeden sympatický kolega z cukerního oddělení prohlásil (ovšem z legrace) „...hřáli jsme si hada na vlastním těle“. Ale na tom „vlastním těle“ jsem nakonec zůstal – přes různé překážky – po celý život a kombinace se zvoleným školním vzděláním se také ukázala jako dobrá.

Po ukončení války pouštěl koncern ČKD ty, kdo chtěli studovat, bez výpovědní lhůty a ještě s dvouměsíčním platem navíc. Vyjednal jsem si, že místo toho budu moci přerušovat zaměstnání a jezdit do školy, většinou to bylo na zkoušky a na praktika či semináře, vlastní přednášky se, jako další výhoda, konaly většinou odpoledne po pracovní době.¹⁷

Z vysoké školy mám ještě několik poznámek. Hned při začátku jsem s potížemi a ne zcela poctivě přešel přes docela obyčejný předmět *Hospodářská aritmetika*, což byly vlastně kupecké počty. Za to se na mne pak celý život takové počítání „lepilo“ při kalkulaci cen, hlavně jednotlivých položek v kontraktu. První státnice byla z celého studia nejpoctivější. Styděl jsem se za jedničku z národního hospodářství u našeho věhlasného profesora Josefa Macka. Myslel jsem, že má odpověď z předmětu, kterého jsem si ze všech nejvíc vážil, nemá vysokoškolskou úroveň. Navíc od váženého profesora, ten nám ale žertem říkal: „*Nikde neříkejte, že nejste odborníky na národní hospodářství, když jste ho studovali u mne.*“ Právě on nám ovšem dával víc než jenom vědomosti. Větší úspěch jsem měl při dalším hlavním předmětu, podnikové ekonomice, v němž bylo možné uplatnit poznatky z práce v ČKD. Katastrofou naopak hrozila poslední prospěchová zkouška –

17 Osobní oddělení přísně kontrolovalo na píchačkách, aby – až se sečtou všechny minuty – to nepřesáhlo ty dva měsíce, které nemilosrdně vypršely těsně před druhou státnicí. Na ni jsem si musel vzít řádnou dovolenou.

z chemické technologie – u velmi přísného kantora, který to bral hodně „středoškolsky“. Dostal jsem jako jednu ze dvou otázek výrobu cukru. Byla to až neuvěřitelně šťastná náhoda, totiž o cukru jsem měl jistě větší znalosti, než kterýkoliv jiný spolužák. Zkoušející to ohodnotil slovy: „*No, něco o tom víte, ale máte to tak nějak neuspořádané*“ – asi proto, že jsem neuměl jeho výklad z přednášek. Ze zkoušky mi dal dostatečnou, jedinou za celé studium, a když jsem ji z časových důvodů přijal, rozzlobil se na mne pan profesor velmi a prohlásil mne za studenta, který jistě všude jenom prolézal. Tak jsem se tedy stal „panem inženýrem“.

V cukerním oddělení ČKD v Libni se po válce prosadil nový směr. Osazenstvo si samo volilo nové vedení. Přednostou byl vybrán bývalý zaměstnanec Škodovky Ing. Ivan Hes, dlouholetý pracovník slavného Výzkumného ústavu třtinového cukrovarnictví v Pasuruanu na Jávě¹⁸ a vedoucí výstavby prvních škodoväckých cukrovarů v Číně. Zástupcem střední generace z předválečné doby se stal velmi kvalifikovaný Ing. Kačjanov. Ze zrušených válečných oborů pak nastoupila řada nových členů a všichni dohromady jsme se stali docela dobrým kolektivem.¹⁹

Naše činnost začala kontraktací do SSSR, kde byly postupně uzavřeny smlouvy na dodávku pěti kompletních cukrovarů. Než obor v ČKD zrušili, zapojili jsme se do ruských zakázek velmi seriózně a intenzivně. V případě prvního cukrovaru, Olchovatky, šlo o zařízení vyprojektované do stávající budovy, ze které během války odvezli zařízení někam na východ.²⁰ Akci vedl Ing. F. Raban, já osobně jsem dodělával cukrovar v Županji. Možná už od začátku se mnou uvažovali na montáž, ovšem zatím jsem to netušil. Paralelně s vysokou školou mi nějakou systematictější práci svěřit nemohli, jezdil jsem však hodně

18 Kde pracoval pod světově proslulým šéfem Dr. Honigem. Za druhé světové války byl v koncentračním táboře, odkud velmi vyčerpaný nastoupil do ČKD.

19 Mohu uvést jména: Slavětínský, Hainz, Bílek, Kadrle, Jarolínek, Šemberk, Hořejší a dočasně kolega Uhlíř z Mladé Boleslavi (z nás asi nejkvalifikovanější). Všichni byli nestraníky, pak k nám přidali dva členy KSČ: Josefa Šebestu a Stanislava Bauera, oba však brzy přešli výše. Kolega Šebesta byl vždy straníkem, k němuž se dalo mít kladný vztah, s mnoha excesy nesouhlasil a nebýt dobrého jména, které měl v Rusku, byl by po roce 1968 vyloučen. Nikdy se o stranickou legitimaci neopíral, choval se věcně a přátelsky. V roce 1954 pak jako náměstek generálního ředitele nově vzniklého Technoexportu mne navrhl pro práci v Indii, čímž podstatně ovlivnil naše rodinné osudy.

20 Následovaly cukrovary Perelešimo, Volokonovka, Kobeljaki a Pervomajskij, přičemž první dva dodala ČKD ve spolupráci s První brněnskou, druhé dva byly v rozpracovaném stadiu převedeny na Škodovku (viz níže).

do závodu ve Slaném, který na tuhle zakázku vyráběl.

Cukrovary pro SSSR

Poválečná doba byla údobím ruských cukrovarů. Z počátku vztahy fungovaly na komerční bázi, stejně tak ještě několik let po roce 1948. Z komerčních jednání se však postupně stalo plánování. Jednání o dodavatelské smlouvy nebývala jednoduchá, z ruské strany se jich zúčastnila řada specialistů na jednotlivé obory a pro zástupce z české strany, kterých bylo podstatně méně, to znamenalo náročnou práci. Výstavby se takřka vůbec nezúčastnili naši montéři, jednotliví technici byli zváni na staveniště zřídka. Celkem se po druhé světové válce do SSSR dodalo 28 kompletních cukrovarů. Bylo to pro naše cukrovarnické strojírenství velké období, ale také smutné. Velké tím, že by mnozí světoví dodavatelé byli nadšeni takovým objemem zakázek. Smutné tím, že naše strojírný – vlastně nakonec jenom Hradec Králové – této výjimečné příležitosti naprosto nevyužily k technickému rozvoji

Nechci popisovat všeobecné poměry, samozřejmě jsme nečekali, že přijde rok 1948. Jakýmsi prvním zablýskáním byly volby v pololetí 1946, které vyhráli komunisté v tandemu se sociální demokracií. Vidím dodnes, jak sedíme u rádia a s úžasem posloucháme postupně vyhlášení volebních výsledků. Pak jsme se i s otcem, který nikdy do politiky nedělal, chtěli nějak – neuměle – zapojit, ale nestálo to za nic. Ostatně osobně jsem byl více než vytížený paralelní prací a studiem.

Cukrovar Županja v Jugoslávii

Na jaře roku 1942 tři naše velké strojírný (Škodovy závody, První brněnská a ČKD) společně uzavřely kontrakt na cukrovar v Županji (1 400 tun řepy za den),²¹ přičemž vedoucí úloha v celém obchodě patřila První brněnské. Část zařízení se do Županje sice expedovalo, ale s pokračující válkou dodávky ustaly a po roce 1945 pokračovaly poněkud

21 Cukrovar se jmenoval *Sladorane Županja* – cukr je srbsky šećer, chorvatsky slador.

nesourodě.²²

Bylo rozhodnuto, že montáž naplno začne opět v dubnu 1947. Koncem předešlého roku mi sdělili, že se mám stát vedoucím pro část ČKD – asi v návaznosti na přípravu a iniciativu „nás mladých“ v posledních třech válečných letech. Pro mne to byla velká čest, nastoupil jsem velmi odhodlaně, i když nevelké zkušenosti se nadšením daly nahradit samozřejmě jen zčásti. V Županji jsem však získal kvalifikaci, mnoho zkušeností a nějaké peníze, ztratil jsem 15 kilo živé váhy a dostal žlučnickové potíže pro mnoho let. Ale stálo to zato. S ohledem na tohle všechno se pokusím o podrobnější popis výstavby uvedeného cukrovaru.

Poprvé jsem letěl do Jugoslávie koncem března 1947, týden po mé druhé státnici a to jako člen skupiny tří ředitelů (Ing. Bohumil Mladějovský²³ za ČKD, Ing. Vladimír Turek²⁴ za Škodovku a Ing. Karel Löbl²⁵ externě za První brněnskou). Šlo o krátkou návštěvu s dohodou, jak začneme s montáží. Definitivně jsem pak nastoupil koncem dubna s první skupinou montérů. Ve snaze „být v partě“ jsem s nimi jel vlakem třetí třídou, přestože mně podnik zaplatil třídu druhou. Také jsem zpočátku bydlel v pokoji společně se třemi z nich, ale přece jen to dost dobře nešlo a přes špatné ubytovací možnosti v Županji mě nakonec pronajala pokojík jedna stará paní,²⁶ s níž jsem se dobře shodl a přitom se naučil trochu chorvatsky. To dokonce dříve než ostatní, občas totiž něco upekla a pak jsme si chvíli vyprávěli

Županja je nejuvchodnějším místem Chorvatska, leží

22 Anabáze s přerušením výrob, nadto z válečných materiálů (například se vůbec nesměla používat měď), vyústila v obtížnou montáž a ještě obtížnější uvedení do provozu, k tomu v měnicích se politických poměrech na obou stranách. Na české zařízení ale v Županji dosud vzpomínají, přestože bylo už zcela nahrazeno jiným.

23 V cukrovarnickém oboru pracoval již za první republiky, po válce se stal exportním ředitelem koncernu ČKD. Pro cukrovary však zůstal zanícený a o Županju se osobně staral. Stejně tak vedl i mne na místě, které bylo pro mne velmi náročné.

24 Celoživotně pracoval v exportu cukrovarnických zařízení, napřed ve Škodovce, potom byl ředitelem oboru v Technoexportu, přednášel na technice v Brně a hlavně mě na starosti jednání a dodávky pro většinu cukrovarů pro SSSR.

25 Vyšel od firmy Havelka & Mész, později měl zvláštní vývojovou skupinu v Praze, byl jediným českým technikem po válce s řadou patentů.

26 Jmenovala se Svirčevič Marta a měla v Praze provdanou dceru.

na severním břehu Sávy, jižně od města Osijek na řece Drávě, kde vedl montáž cukrovaru před první válkou můj někdejší přednosta cukerního oddělení Ing. Jan Sladký. Již tehdy k ní vedla místní dráha z rychlíkové stanice ve Vinkovci. Dnes okolo prochází dálnice, ale v naší době šlo o zapomenutý kraj s blátivými cestami. Náš – levý – břeh Sávy byl ve velké délce chráněn protipovodňovou hrází, v době povodně se na druhé straně, v Bosně, udělalo nedohledné jezero. Ale ani za sucha se na druhou stranu Sávy nesmělo. Stále tam ještě dobíhaly boje různých skupin partyzánů, jen někdy do těch míst vyrazil některý politický pracovník z cukrovaru s ošemetnými úkoly a občas přivezli do Županje raněné. Boje v Jugoslávii byly hodně kruté, někteří dělníci v cukrovaru občas dostávali záchvaty nepřítelosti, prý protože se účastnili krutých mučení a podobně. V té souvislosti je potřeba zmínit, že tehdejší politické poměry panující u nás a v Jugoslávii vypadaly přesně obráceně, než jak se situace jevila v pozdějších letech – my jsme byli přece jen demokratičtí a Jugoslávci s Titem fanaticky komunističtí. Dívali se proto na nás „skrz prsty“, podobně se na ně ale dívali i někteří naši, přestože sami byli komunisté. Já zůstával co možná nad věcí ve smyslu výchovy, která nám byla dávána za války.

Před nástupem na montáž jsem se doma snažil o důkladnou přípravu, jež zahrnovala rovněž několik návštěv montážního oddělení závodu v Libni, kde mi kromě různých prospěšných doporučení dali také rady, jak se chovat k jednotlivým montérům podle politické příslušnosti.²⁷ V řemeslných věcech jsem toho mnoho neznal, a tak mi nezbyvalo nic jiného než se spoléhat na montéry. Když něco zanedbali nebo udělali špatně, ukázalo se to většinou až při provozu. Především mi šlo o to, abychom vytvořili dobrou partu, což se také dařilo a v tomto ohledu fungoval náš kolektiv snad lépe než druhé dvě firmy. Při pravidelné ranní obchůzce jsem s každým probral práci na další den, stal se z toho až jakýsi rituál. Nejstarší, tehdy šedesátník, stál ráno připraven v pozoru a s čepicí v ruce. K nejpzornějšímu jsem při neshodě pár dní nešel a mělo to až překvapivě pozitivní efekt. Mým zájmem bylo, aby všichni měli vždy připravenou práci a nemuseli se zdržovat například hledáním dílů s transportní partou. Když potom, těsně před spuštěním provozu,

27 Tamní pracovníci, členové sociálnědemokratické strany, mi rovněž doporučovali opatrnost vůči komunistům, přičemž spoléhat jsem se měl především právě na sociální demokraty. V praxi to vypadalo spíše naopak, ale snažil jsem se nechávat politiku úplně stranou.

nastaly horké chvíle, táhli jsme všichni za jeden provaz.

Rád tady připojím všeobecnou úvahu o našich montérech. Vždy jsem si jich vážil a většinou zcela zaslouženě.²⁸ Naši montéři byli kvalifikovaní a poctiví pracovníci, odhodlaní dosáhnout společně žádaného výsledku díla. V jejich případech se tradice skutečně stále držela. Přitom finanční ohodnocení za kapitalistickým světem pokulhávalo, u montérů stejně jako u nás. Proti západním montérům měli naši pracovníci blíže k místním lidem, často málo kvalifikovaným, které museli učit. Mnohdy pracovali i za ně, někdy z důvodů, že se při menší znalosti cizích řečí hůře domlouvali.

Do Župane jsme nastoupili koncem dubna 1947 jako první parta, já a čtyři montéři. Tehdy už stála většina ocelové konstrukce budovy a na místě byla také část strojního zařízení. Rozdělení práce a časové plánování jsem měl hotové z domova a mohli jsme ihned začít. Za měsíc pak nastoupilo ještě pět montérů a příští měsíc další tři, přesně podle plánu. Dohromady měl tým ČKD čtrnáct pracovníků. Podobným způsobem fungovala rovněž Škodovka a První brněnská.

Vedoucích v Županji působilo celkem pět – dva z První brněnské, dva ze Škodovky a já. Jedním vedoucím z Brna byl německý projektant Ing. Haase, kterého kvůli Županji, resp. pro nedostatek odborníků, neodsunuli, ačkoliv o to velmi stál (přestěhoval se na západ až asi za dva roky). Pracoval velmi kvalifikovaně, osobně se choval velmi mile a dobře mluvil česky. Ale byl také „nespolehlivý“ a s ním tedy pracoval jako vedoucí brněnský montér jménem Zapletal, starý (a zřejmě zasloužilý) komunista, který před válkou montoval v SSSR, kde všechno kritizoval, stejně jako poválečné poměry u nás a v Jugoslávii. Škodováckým vedoucím byl Ing. Svoboda, starý pán a zkušený montážník, který přijel do Jugoslávie rovnou z Íránu. Spolu s ním vedl montáž kolega o něco starší než já, který se jmenoval Ing. Osvald Cihlo. Brňáci měli být jakými vrchními vedoucími montáže, ale s ohledem na poválečný vývoj to nijak nedělali a my tři firmy jsme jakoby volně pluly vedle sebe. Obdobně vypadala naše organizace vlastně až do roku 1989. Tuto zvláštnost jsme se snažili napravovat osobní shodou a myslím, že se nám to všude dařilo.

Osmého května byla první oficiální schůze s jugoslávským vedením. Předsedal jí generální ředitel všech jugoslávských cukrovarů

28 Výjimky se objevily, když byl tým z domova sestavován politicky protekcčně, což nebylo často.

jménem Pavkovič, politický pracovník s několikaletou politickou praxí v SSSR brzy po revoluci. Zúčastnili se ho všichni vedoucí pracovníci *Sladorane*, přičemž kvalifikované odborníky zastupoval pouze technický vedoucí Ing. Aksmanovič, který byl naopak „politicky nespolehlivý“. Mluvílo se o jejich problémech a také o stavební činnosti, o montáži zařízení takřka vůbec ne. Nakonec ale vystoupil generální ředitel s „neodvolatelným“ příkazem, že cukrovar musí být hotov do 31. srpna a spuštěn 15. září. Všichni místní pracovníci poslali ještě maršálu Titovi telegram, že termín zkracují o 14 dní. Nás se přitom na nic neptali.

Už při popisu své první návštěvy v Županji jsem uvedl, že zařízení určené pro cukrovar hodně trpělo válečnou výrobou, nepravidelnými dodávkami a dosti špatným uskladněním na místě. Jeho stav také zhoršovala dlouhá skladovací doba. Zejména bolestivě se to projevovalo v elektrickém zařízení, kde navíc, podle válečných předpisů, vůbec nesměla být použita měď a všechny stroje i vodiče byly s hliníkem. Pociťovali jsme to zejména v našem sektoru, což byla třetina cukrovaru s maximem pohybujících se částí a strojovna s celou elektrickou instalací. První brněnská měla střední část, Škodovka zadní část, kotelnou a sušárnu řízků. Po celou dobu montáže jsem psal do Prahy každý týden podrobnou zprávu o naší práci s připojenými seznamy toho, co je třeba zařizovat doma. Můj styk s podnikem byl intenzivnější než u kolegů, což mé vedení velmi oceňovalo, protože při kontrolních poradách měla ČKD vždy nejlepší informace.

Práce na stavbě byly obnoveny s počátečním stavem 25 pracovníků z ČSR a 160 místních.²⁹ První potíže se objevily při montáži difúzní baterie. Ve výrobním závodě ČKD ve Slaném totiž baterii nesestavovali (jak se to dělávalo dřív) a v polohách hradel a patek se vyskytly značné nepřesnosti. Snažil jsem se sestavit jednotlivé difúzéry tak, aby se aspoň něco zachránilo, ale marně, a po dlouhém trápení bylo rozhodnuto vyrobit na místě úplně nové přechodníkové potrubí. Nacházeli jsme se pod stálou kontrolou i kritikou, ale nakonec difúzní baterie obstála a v kampani pracovala. Toto je ukázka, že problémů bylo dost a pracovní zatížení veliké. Potíže nevznikaly jenom v části dodávané ČKD. Například Škodovákům se vozíky na cukerní tyčinky nevešly do sušárny a Brňákům zase spadl na stranu celý dopravník na ocelové konstrukci.

29 Začátek poznamenala nehoda u řezaček, kde se vinou závěsného lešení zřítilo dolů několik místních pracovníků, zranili se, ale naštěstí nikdo nepřišel o život. Později se však dva smrtelné úrazy staly, oba si bohužel zavinily oběti samy.

Přesto pokračovaly práce tak, že koncem července byly stanice vcelku hotové, ale dokončení vyžadovalo ještě mnoho drobností.

Během montáže jsme měli řadu návštěv z československé strany. Zástupci ČKD a Škodovky v Bělehradě, Ing. Doleček a Ing. Vondráček, patřili mezi zkušené pracovníky ze staré doby a podporovali nás. Významná byla návštěva tehdejšího ředitele Škody Hradec Králové Ing. J. S. Chalupy,³⁰ autora významné knihy o zařízení cukrovarů.³¹ Dokonce se přijel podívat i generální ředitel československého těžkého strojírenství Ing. František Fabinger. Náš exportní ředitel, který mne do Županje vyslal a z domova mne celou dobu velmi podporoval, přijel až při zahájení provozu. Všichni ohodnotili naši práci pozitivně.

Generální ředitel jugoslávských cukrovarů dorazil na montáž dvakrát. Vždy to bylo vypjaté, pokaždé se dlouho diskutovalo, zda a jak je ohrožen jím určený konečný termín. Také nás dost kritizovali takzvaní brigádníci, pracovníci z jiných cukrovarů posláni „na pomoc“. Celé se to odehrávalo v rámci určitého napětí, které panovalo mezi námi a Jugoslávci. Podle mého názoru naši montéři Jugoslávce pracově podceňovali, později, když se Jugoslávie „odtrhla od Moskvy“, se však technické schopnosti tamních pracovníků rychle rozvíjely.³²

V srpnu se u mě objevily vážné zdravotní komplikace. Po špatně ošetřeném zranění na noze jsem dostal otravu krve, následovaly vysoké teploty spojené se ztrátou vědomí. Jistě zapůsobilo i trvalé pracovní přetížení. Odvezli mne do velmi přepychové soukromé nemocnice v Bělehradě, kde jsem si pobyl čtrnáct dní. Vyléčili mi zde sice otravu krve, zato jsem však dostal žloutenku. Tenkrát se o této nemoci ještě mnoho nevědělo, léčili mi ji zdlouhavě dietou a jakýmsi léky. Přes nabídku vedení ČKD, že mohu odjet domů, jsem v Županji zůstal. Pracovní neschopnost trvala od desátého srpna do konce tohoto měsíce,

30 Náš slavný „cukrář“, později byl z vedoucí pozice odstraněn, ale pro obor pracoval nadšeně stále i na jiných místech.

31 CHALUPA, Josef Stanislav, *Strojní zařízení cukrovarů a rafinerií řepných a třtinových*. Praha 1954.

32 Ukázkou poměrů v Županji byl konflikt po jednom z montérských večírků. Při odchodu domů nás napadli ze zálohy bůhví jací místní obyvatelé a vznikla vážná rvačka. To by ještě nebylo tak zlé, kdyby nezasáhli přivolání vojáci. Ti na nás nejen křičeli, ale slyšeli jsme dokonce cvakat závěry pušek a to nabíjeli ostré. Vše se nakonec obešlo bez obětí, ale příhoda to byla velmi ošklivá, nikde později jsem nic podobného nezažil.

ale již v jeho v druhé půlce jsem chodil do práce. Stravovat jsem se musel v soukromé hospodě, v níž vařili lépe a dietněji než v družstevní menze, kam chodili všichni ostatní.

První kampaň cukrovaru Županja byla skutečně velmi problematická. Obtíž představoval její samotný začátek, neboť jugoslávské vedení zajistilo objem řepy podle svého nereálného plánu, tedy v množství, které vyžadovalo začít hned na velký výkon. Rozhodující pravomoci se nacházely v rukou investora. Jugoslávci stanovili začátek provozu na 10. září, jak to kdysi slíbili maršálu Titovi, přestože továrna úplně hotová nebyla a už vůbec se nedaly provést nutné zkoušky jednotlivých strojů a zařízení, natož celé továrny. Schopnosti místního personálu i jeho ukázněnost byly malé. V době montáže se takové nedostatky nahrazovaly působením českých montérů, v provozu to již nešlo. Slabé a nerozhodné jugoslávské vedení své lidi spíše omlouvalo. Výsledkem byla křivka velmi pomalého zvyšování výkonu továrny. Cukrovar se slušně rozběhl až v poslední třetině kampaně, avšak plného výkonu se jenom dotýkal, pravidelně se ho během této kampaně nedosahovalo.

Ovšem zastávek, a někdy hodně dlouhých, bylo dost a to vinou poruch zařízení. Potíže se objevovaly u všech tří československých dodavatelů, ale nejvíce v případě ČKD, která měla ve své části největší množství pohybujiících se zařízení. Některé závady se ukázaly hned na začátku, ale hlavní se vyskytly mezi 42. a 56. dnem kampaně, když už se továrna blížila normálnímu výkonu.

Prvních třicet pět dní kampaně způsobovala komplikace mimo jiné také řepa. Už jsem se zmínil o tom, jak ji investor objednal příliš brzy a velké množství. Navíc to bylo v době, kdy teplota vzduchu ve dne stále dosahovala 25 až 30 stupňů Celsia a řepa se kazila v továrně i na filiálních skládkách. Podobné problémy měly toho roku i některé další cukrovary, zejména v našem okolí. Investor si však říci nedal a nařídil nahnílou řepu pustit do továrny, což znamenalo skutečnou katastrofu. Řepa se mazala po zařízení a v dalším provozu se místo cukru vyráběla v nepříjemně velkém množství melasa. To trvalo tak dlouho, dokud se všechna špatná řepa nezpracovala.

Na počátku největších komplikací s řepou, začátkem října, přijel do cukrovaru významný český cukrovarnický strojař Ing. Karel Löbl, jenž měl nastalou situaci zlepšit, neboť Jugoslávci si neustále stěžovali. Nezmohl ale nic, nepočkal ani na klidnější dobu a omluvil se pro zdravotní

důvody. Velmi pozitivní byl ovšem zásah čs. technologa Ing. Žerta,³³ který dal továrnu řádně vyčistit od nahnílé řepy, takže od 35. dne se mohl obnovit normální provoz, ale hned na jeho začátku se projevíly zmíněné strojní poruchy, které vážně ohrožovaly výkon ještě asi čtrnáct dní.

Moje „kampaň“ v Županji

Pro mne byla kampaň skutečným martýriem. Po nemoci jsem měl málo sil, kolegové na to mnoho nedbali a dostával jsem většinou noční směny. To znamenalo probdít celou noc i následující dopoledne, protože bylo nutné dát našim montérům, kteří pracovali většinou ve dne, nutné úkoly. Na pokoji jsem se úplně vyčerpaný svalil do postele a u každého projíždějícího auta se jen modlil, aby nezastavilo u našeho domu. To pak znamenalo, že musím přijet do továrny, neboť se vyskytl nějaký vážný problém.

Padesátý den kampaně nastoupil do továrny vedoucí jugoslávského výzkumného ústavu Ing. S. Volf. Mluvil plynule česky, protože studoval u nás. Byl to velmi rozumný člověk a dobře jsme spolu vycházeli. Znamenal skutečnou změnu v investorově vedení a od té doby až do konce pracovala továrna konečně klidně. Ovšem na provedení záručních zkoušek v první kampani nebylo pomyšlení. Ty se uskutečnily až další rok, v kampani 1948. To se obešlo již beze mne, protože jsem musel na stále odkládanou vojnu. Proběhly v „převrácené“ politické situaci, jak na naší, tak na zákaznickově straně.

Do Jugoslávie jsem se opět dostal až po téměř čtyřiceti letech, když se v květnu 1984 připravoval provoz, zkoušky a předávání dvou dalších našich cukrovarů. Navštívil jsem také Županju a s údivem jsem musel konstatovat, že z cukrovaru, který jsme kdysi stavěli, zbyly jen zdi a střecha budovy. Všechno zařízení bylo vyměněno a jen symbolicky zbyl po nás jeden turbogenerátor, sloužící jako rezerva. Cukrovar měl již kapacitu 5 000 tun řepy za den. Téměř čtyřnásobná kapacita se vešla do stejných budov s částečným využitím prostoru dvora. Z mé tehdejší cestovní zprávy je možno ocitovat: *„Jugoslávský cukrovarnický průmysl je podstatně dále, než byl, když jsme ho opouštěli v poválečném období. Naše velmi silná účast až do doby po druhé válce je zde velmi v paměti a je oceňována. Avšak současné zařízení je zcela jiné a bylo*

33 Zkušený provozní chemik, kterého přivedl Ing. Löbl.

dodáno vedoucími evropskými dodavateli i z USA. Úroveň průmyslu byla v mnohém překvapující pro pracovníky našeho cukrovarnického průmyslu i pro mne“.

V roce 1992 oslavovali v Županji padesát let od vzniku projektu. Byl jsem na oslavu pozván jako jediný žijící účastník výstavby po válce. Pozvánku nechali ležet, prý náhodou, na vedení Technoexportu, až už bylo pozdě. Tak jsem do Županje poslal jen dodatečně pozdravný dopis.

Vojna – vojna

Na vojně jsem se podle tradice předválečné branné výchovy přihlásil do pětíměsíční školy na důstojníky v záloze. Přestože začala v květnu 1948, tedy dva měsíce po komunistickém převratu, zůstalo na vojně zatím všechno při starém. Velitelem školy byl major Čeliš, sám absolvent tvrdé anglické školy a voják tělem i duší. Mnozí mu nemohli přijít na jméno, mně vůbec nevadil. Pět měsíců na vojně bylo skutečně hezkých, lišily se velmi od té, která následovala.³⁴ Po roce 1948 totiž nastala pro nás ještě jiná vojna. Vždycky jsme věřili, že komunistický režim jednou skončí (jako skončil systém fašistický), ale na začátku jsme skutečně nepředpokládali, že to bude za tak dlouhou dobu.

Po absolvování pětíměsíční vojenské školy přišla v říjnu 1948 na řadu svatba. Tehdy jsme ji ještě mohli mít jenom v kostele. Na polovině cesty mezi domovem nevěsty a domovem mým dodnes stojí historický kostel sv. Martina ve zdi na Starém Městě v Praze. Obřad, jež vykonal střešovický evangelický farář Dr. Bohuš Hrejsa,³⁵ se stal zážitkem na celý život. Po takovém začátku naše manželství trvá dobře už přes šedesát let. Se svou drahou manželkou jsem se seznámil během války a než skončila, byla z toho vážná známost. Obětavě snášela všechny mé aktivity, například veslování v klubu Blesk, takže jsme se mohli vídat jen v neděli, nebo později studium při zaměstnání a pak úplné odloučení v roce 1947 při montáži v Županji.

34 Skončil jsem v celkovém pořadí na čtvrtém místě, snad by z toho měli radost tři důstojníci, kteří nás obětavě cvičili v branné výchově a vojenském vystupování před válkou.

35 Později se stal seniorem církve, konfirmoval potom oba naše syny a byl členem skupiny nového ekumenického překladu Bible.

Manželka

Vystudovala vysokou školu a stala se profesorkou výtvarné výchovy a deskriptivní geometrie. Jejími učiteli byli významní umělci a estéti – C. Bouda, M. Salcman, K. Sejpka, Dr. V. Denkstein, Dr. F. Kovárna. Studium skončila v červnu 1948 a nastupovala do práce ještě jako svobodná. Dali ji tedy mimo Prahu – do Sedlčan – a po svatbě ji odmítli přemístit do Prahy s odůvodněním: „*Soudružko, pro Prahu máme dost příslušníků strany.*“ Tímto stanoviskem pak trpěla po celý život. Později alespoň tak, že musela jezdit učit přes celou Prahu, i když jsme měli gymnázia za rohem.

Naplno po druhé světové válce

Po skončení druhé světové navázaly všechny tři výše zmíněné strojírný, tedy ČKD, Škodovy závody a První brněnská strojírna, na činnost, kterou válka přerušila. Jediná Škodovka si mohla dovolit kontrahovat v podstatě ihned v rozvojových zemích. Tři řepné cukrovary dodala do Íránu, po jednom do Sýrie a do Uruguaje. Další dva kontrakty, na třetinové cukrovary, uzavřela v Indii. Nástup to byl jistě úctyhodný. V ČKD bránilo brzkému obnovení dodávek vybombardování strojírný v Libni o Velikonocích 1945. Později jsme nabízeli dva třetinové cukrovary s mlýnicemi Škoda (do Turecka a do Venezuely), nicméně bez úspěchu.

V polovině dubna roku 1946 byla uzavřena mezi Československem a SSSR smlouva o vzájemných dodávkách, do kterých se zapojily všechny uvedené strojírný. Jednalo se o dohodu mezinárodně obvyklou, až později se náš vztah změnil z obchodního na jakýsi „plánovací“. Nabídky byly klasickou cestou komerčně podávány a kontrakty také takto uzavírány. Ovšem skutečnost, že nešlo o zcela standardní vztahy, ilustruje dlouhý spor Škodovky s vedením Technopromimportu v Moskvě o arbitrážní doložku. Rusové trvali na arbitráži v Moskvě, Škodováci se nechtěli vzdát arbitráže v nějaké třetí zemi. Rusům však nakonec ustoupili.

Podrobně mohu popsat jenom dodávky, ve kterých měla účast ČKD. Nejdříve se začalo pracovat na cukrovaru Olchovatka, o kterém jsem se už zmínil. Na dalších čtyřech kontraktech se společně podílely ČKD a První brněnská. Jednalo se o cukrovary Perelešino, Volokonovka, Pěrvomajsij a Kobeljaki, všechny čtyři podle stejného projektu. Byly to

zároveň „labutí písně“ obou strojíren v cukrovarnickém oboru, který se na základě politického rozhodnutí mezitím soustředil pouze do Škodovky. Proto poslední dva uvedené cukrovary dodávaly již Škodovy závody, avšak podle projektů a podkladů původního projednání. V našem oddělení ČKD vzbudily cukrovary Perelešino a Volokonovka velmi intenzivní a také nadšené pracovní nasazení, na které jsme se připravovali již za války a možno konstatovat, že nakonec úspěšně.

Cukrovary Perelešino a Volokonovka

K dohodě jsme dospěli postupně. Podle předběžné poptávky ze září 1946 a stejně tak předběžné nabídky z října téhož roku, přišla z Moskvy vystavená objednávka s datem 22. října 1947, jež nebyla zcela běžná a podle našich pravidel. Spíše připomínala jen jakési zadání (na 27 stranách) s tím, že se na celé věci bude ještě podrobně pracovat. I takové zásadní údaje, jako např. kapacita cukrovaru, se nakonec měnily. Skutečná nabídka z naší strany byla podána 14. října 1948 a opět po dalších jednáních a úpravách došlo konečně k uzavření dvou kontraktů dne 3. února 1949, i když znovu se tak dělo neobvyklou formou objednávky, potvrzené našimi zástupci. Šlo už ovšem o právně závazné dokumenty na 73 stranách. Ačkoliv se jednalo o zcela identické továrny podle jednoho projektu, byly podány objednávky dvě, jedna První brněnské a druhá ČKD.³⁶ Proč to dělat jednoduše, když to jde složitě. Ale samotné provedení mělo již vcelku normální průběh.

Některé podrobnosti z dodávek cukrovarů Perelešino a Volokonovka

Šlo o cukrovary s kapacitou 1 200 tun řepy za den, se sušárnou na 50 % řepných řízků a s oddělením, nazvaným rafinerie, na výrobu 200 tun lisovaných kostek za den. Toto oddělení mělo zpracovat všechn vyrobený cukr během kampaně, doplněný na danou kapacitu cizím zánosem. Kostky byly baleny do dřevěných beden po 50 kg, k tomu pracovaly čtyři sekačky s možností balení do 1 kg krabic. Usušené řepné řízky se briketovaly. Hmotnost zařízení byla sjednána na 6 600 tun, s tolerancí minus 5 % pro každou kapitolu a s penalizací při dodávce menší

36 Kontrakty byly podepsány na ruské straně prezidentem Technopromimportu Melnikovem a D. Chackinem, na české straně V. Turkem, V. Kačjanovem z ČKD, z První brněnské pak ředitelem Holubcem a obchodním ředitelem Brettschneiderem.

hmotnosti u každé kapitoly zvlášť. Tak tvrdé ustanovení také neobsahoval žádný jiný kontrakt, který jsem viděl. Cena byla 221 milionů korun (tzv. starých korun). Dodací lhůta se stanovila na období mezi začátkem roku 1950 a koncem března 1951. Dodávky do SSSR se vždy předávaly na hranicích, přičemž doba, než dotyčný celek spustili, byla jejich interní záležitost. A trvalo to často neúměrně dlouho, ovšem naše opoždění na hranicích se penalizovalo.

Všechny materiály, úkony, závazky a podobně byly specifikovány do detailu, sotva kdy jsem viděl takto podrobný a systematicky uspořádaný kontrakt. Byly také předepsány výpočty všech technologických postupů, parního a vodního hospodářství. To vysvětluje, proč se na smlouvách tak dlouho pracovalo. ČKD uvedené požadavky kooperativně přijímalo, ale Škodovka více zdůrazňovala, že se může leccos „nechat na výrobcí“. Při pozdějších dodávkách vypadala „předkontraktační“ jednání ještě složitěji, na ruské straně se jich zúčastnily celé skupiny odborníků na jednotlivá odvětví. Na naše vyjednavače, jichž bylo vždy jen několik, to pak samozřejmě kladlo velké nároky.

Dodávky si ČKD a První brněnská rozdělovaly zhruba půl na půl.³⁷ Výroby ve vlastních závodech měla První brněnská relativně víc, což bylo dáno rozdělením ČKD na samostatné podniky. Tím se například dostala mezi subdodávky elektrická instalace, kterou podle stavu při uzavírání obchodu měl vyrábět závod ČKD Vysočany. Během jednání se však změnila organizace celého československého průmyslu a elektrická instalace tak přešla do nového podniku Elektromontážní závody. Reorganizace trvala řadu let a nám to působilo potíže, o nichž bude ještě řeč.

S rozdělením rozsáhlých projekčních prací, včetně podrobných výpočtů, to bylo jiné. Zde mělo hlavní slovo cukerní oddělení ČKD, které celý cukrovar koncipovalo, projednávalo a projektovalo. Ale totéž platí o kotelně a strojovně, jež naopak spadaly pod První brněnskou. Protože se tyto práce prolínaly, museli jsme být s Brnem v neustálém úzkém kontaktu a nutno zmínit, že to fungovalo dobře. Zejména u nás,

37 ČKD dodávala pohyblivé se zařízení, filtraci včetně rafinérských kalolisů a zařízení kostkárny s 16 lisy na kostky (zařízení, které jsme při školení za války označovali jako zastaralé). První brněnská dodávala nádoby, difúzní baterie a také sušárnu řízků i celou tepelně-energetickou centrálu, ovšem elektrickou instalaci provedla ČKD.

v cukerním oddělení ČKD, se pak vytvořil velmi dobrý kolektiv.

Moje zařazení do projekčních prací bylo pro mne opět vyznamenáním a znamenalo další vzestup v kariéře. Stal jsem se hlavním referentem, mými nadřízenými byli jenom přednosta a hlavní konstruktér oddělení, kteří ovšem do práce velmi intenzivně zasahovali. A protože v té době se ještě i prodej soustřeďoval v jedné kanceláři, byl nejdůležitějším pracovníkem v tomto ohledu hlavní konstruktér Ing. Kad'janov. Zasloužil se o celou zakázku zcela zásadně, se zákazníkem mohl jednat kvalifikovaněji než kdokoliv z nás. Činil tak upřímně a v český prospěch. Vlastní projekt jsme dělali týmově, ale mé slovo mělo značnou váhu, například se mi podařilo prosadit, aby oddělení „špinavého“ procesu filtrace karborafinem bylo umístěno na zvláštní místo. Rusové nám to však pokazili tím, že ušetřili jedno pole budovy a provoz filtračních procesů umístili do továrny. Šlo ale o jediný zásah zákazníka do projektování, jinak jsme ho dělali sami a to se značnou péčí. Jen mou prací bylo vytvoření technologického schématu (tj. podrobná koncepce cukrovaru) a provedení technologického výpočtu.³⁸ Co se týče elektrické instalace, ze Županje jsem si přinesl hrůznou zkušenost, jak to vypadá, když elektrikáři natahují dráty s malou vazbou na strojní projektanty. Kromě účelného uspořádání jsem se snažil i o takové řešení na hlavním rozváděči, které umožňovalo různé dílčí funkce provozu při rozběhu továrny a při haváriích. Měl jsem sjednánu spolupráci s elektrikářskými projektanty, ale při reorganizačních zmatacích, a také možná pro nedostatek dobré vůle, to udělali po svém. S kolegou Krausem z ČKD Vysočany, jenž se se mnou o tento úsek staral, jsme se společně snažili opravit, co se dalo, nakonec šel celý projekt elektrického rozvodu do koše a raději jsem ho udělal znovu. Osvědčil se, cukrovary byly takto instalovány a s dobrým výsledkem.

Cukerní oddělení mělo za úkol podrobně sledovat výrobu, dodávky, fakturaci i organizaci a zajistit předání rozsáhlé dokumentace, což znamenalo spolupráci s ruskými komisari, kteří kontrolovali výrobu velmi podrobně před dodávkou. Bylo jich několik, se všemi jsme se dobře shodli, vynikl přitom společný účel a to vybudovat dobrou továrnu. Jak jsem dříve uvedl, během dodávek pro cukrovary Perelešino a Volokonovku

38 K tomu jsem přidal novou formu kreslení, jakési leporelo. Myslím, že to bylo přehlednější proti dřívější praxi jednoho velkého výkresu. Celkově jsem si s tím pohráł, s vydatným využitím nové ruské odborné literatury, zejména od světového ruského technologa Silina.

došlo k soustředění výroby cukrovarnických zařízení do Škodovky. ČKD se proto začala od těchto zakázek odtahovat a tím více zbylo na nás – cukrářích. Podařilo se zajistit, že dodávky překročily hranice včas podle kontraktů.³⁹ Po definitivním zrušení cukerního oddělení v ČKD Sokolovo, bylo několik z nás převedeno do nově zřizovaného oddělení odbytu, kde se celý kontrakt dokončil. Osobně jsem se stal jakýmsi posledním vojákem při přesunu jednotky, který jde jediný a sám. Také bylo mou povinností předat do Škodovky nejen cukrovary Kobeljaki a Pervomajskij, ale postoupit tam i kompletní archiv výkresů, výsledky práce mnoha desetiletí.

Zakázka poválečných ruských cukrovarů byla tedy pro cukráře z ČKD tou poslední. Ale znamenala také důležitou a hezkou část mé kariéry. Myslím, že jsme se úkolů zhostili uspokojivě. Potvrdila to informace vedoucího činitele Technoexportu J. Hejhala z daleko pozdější doby, podle níž byly v SSSR příznivé posouzeny právě tyto dva cukrovary. Kromě dobré funkce se oceňoval rovněž pořádek a soustavnost, s níž jsme předávali všechny podklady. Škodovka tuto stránku vždy podceňovala.

První fáze socialismu

Příznivé vzpomínky na pracovní výsledky mi ovšem kalí všeobecná historie té doby, i když je možné konstatovat, že pracovní atmosféra tehdejší politické poměry zastíňovala. Proto jsme se také snažili udržet obor v chodu a to i přes částečně kooperativní (do jisté míry nutný) přístup k režimu. Zajímavý je v tomto směru můj rozhovor s jedním z bývalých vedoucích Technoexportu Ing. Oldřichem Mojžíškem z doby, když už jsme byli dávno v důchodu. Vzpomínal na své začátky, kdy se jako člen KSČ dostal velmi brzy na vedoucí místo. Prý on a jemu podobní měli tenkrát obavy, ale nakonec to podle jeho názoru zvládli docela dobře. Divil se však mému argumentu, že to nebylo ani tak jejich zásluhou. Střední a nižší pozice totiž zůstaly dlouho personálně zachovány a tito pracovníci všechno táhli. Je nutno říci, že únor 1948 jsme neočekávali – ostatně stejně tak jsme neočekávali ani vstup okupačních vojsk o dvacet let později. I když naše představy z války, že po ní se Rusko politicky změní, vyprchaly takřka ihned. Zcela se potvrdilo sýčkování našeho

39 První brněnská však do nějakého lhůtového penále spadla.

kolegy v oddělení Ing. Kadřanova.

Příběh Ing. Kadřanova

Je zajímavé, jak se Sověti chovali po únoru k ruským emigrantům u nás. Měli přesnou evidenci, kdo z nich se kdy angažoval proti SSSR. Ti byli ihned zatčeni a nenávratně zmizeli, bez informací kam. Ostatní ruské emigranty kupodivu nechávali v klidu. Náš kolega dostal, ke svému překvapení, dokonce možnost cestovat do Moskvy na obchodní jednání, o kterém jsem se už zmiňoval. Docela si ho tam vážili a oceňovali jeho pěknou ruštinu. Horkou chvíli však zažil, když šel jednou večer po Moskvě na procházku se svým partnerem od zákazníka. Jakmile se přiblížili k proslulému vězení Ljubljanka, vzal ho pod paží a pravil: „ ... *ted' vám ukážu dveře, kterými se chodí jenom tam a ne ven.*“ Naštěstí se ukázalo, že si jeho průvodce ztropil jenom krutý žert.

Vydatným zdrojem informací nám byl jiný kolega v práci, Ing. Škoda. Šlo o volyňského Čecha, který u nás po válce zůstal. Ještě před jejím skončením uprchnul ze zajateckého tábora, což se povedlo i jeho ženě. Doma by je po repatriaci neodvratně čekal koncentrační tábor. Dodával nám otřesné informace, jaké to v Rusku bylo před válkou a během války. Dověděli jsme se podrobně, jak vypadala Ukrajina při násilné kolektivizaci v třicátých letech, která stála asi 10 milionů životů. Podobné zprávy měl Ing. Škoda také ze začátku války, kdy Němci postupovali takřka bez odporu, na nějž se Sověti nezmohli. Například civilní protiletectká ochrana neměla za úkol při náletu lidi chránit, ale bránit jim, aby z pracovišť neutíkali do krytů.

Cukerní oddělení v ČKD Sokolovo bylo více méně nestranické. Dva členové KSČ, kteří v něm působili ještě před únorem, odešli brzy na vyšší místa. Několik z nás dostalo v roce 1948 na stůl přihlášky do strany, ale nevyplnil je nikdo. Na druhou stranu někteří jedinci byli povoláni před stranický soud, nestalo se však nic. Celkově lze říci, že při atmosféře, která v té době v naší pražské strojírně panovala, byl vztah mezi námi a dělníky vcelku normální. Političtí pracovníci se vyžívali na takových věcech, jako byly kontroly docházky nebo účast na různých shromážděních včetně májového průvodu. Šroub byl však postupně

přítahován – tak, jak se vyvíjela politická situace.⁴⁰ V našem cukerním oddělení začali také „dělat pořádek“. Mne postihlo toto období sesazením z funkce vedoucího našich zakázek Perelešino a Volokonovka s příkazem zabývat se jen subdodávkami a nezasahovat do oddělení.

Jak jsem se stal zlepšovatelem

Jeden z komunistických vynálezů, pohříchu čistě politický, představovaly zlepšovací náměty. Asi by tolik nevadily, kdyby současně nezdecimovaly funkci patentů, čímž se nadělaly škody v dlouhodobém měřítku. V široce založené akci bylo v podniku zřízeno zvláštní oddělení, které zlepšovací náměty evidovalo, vyhodnocovalo a oceňovalo. Po určité době přestalo přibývat návrhů jaksi automaticky a tak je začali vymáhat. Naše cukerní oddělení patřilo mezi nejhorší, žádný návrh jsme nepodali. Vedení se na mne obrátilo „... měl bys podat jako zlepšovák tu tvou úpravu rozvodu elektrické energie pro ruské cukrovary.“ Poprvé jsem spočetl, kolik se vlastně upraveným projektem ušetřilo. K všeobecnému údivu z toho vyšlo, že pro každý cukrovar jsme uspořili asi 20 tun samotné mědi! Tak jsem vyplnil dotyčné formuláře a podal je. Nějakou dobu byl klid a pak vybuchla bomba. Během svačtinové přestávky ohlásili v závodním rozhlase: „...naším nejúspěšnějším zlepšovatelem je Bartošek... a dostane za to odměnu přes 200 000 korun.“ Pak začala ta pravá ostuda. Fotografování, článek v novinách, fotky na dvou místech v Praze. Jednou v tramvaji proti mně seděli dva mládenci, zřejmě z naší továrny, a povídali si tak, abych to slyšel: „Podívej, támhleto je ten slavný zlepšovatel – a vypadá tak docela normálně!“ Když se mě chystali filmovat pro týdeník, to už jsem nevydržel a odjel jsem na služební cestu, našťastí filmaři sbalili kabely a z filmování sešlo. Dostal jsem se ale do většího mlýna. V té době bylo ČKD Sokolovo „slavné“, což bylo především osobní zásluhou ředitele Ing. Štekrta. Bývalý sekretář generálního ředitele čs. těžkého

40 Z nejbližšího okolí byl odsouzen můj spolužák z bratislavské reálky Ivan Dohnal, s kterým jsme seděli v jedné lavici a podnikali těsně před válkou různé túry do přírody. Převezl několik prchajících v kanoi přes Dunaj a dostal za to osm let v Jáchymově s následným těžkým a smrtelným onemocněním. Já jsem se v této souvislosti dostal poprvé do styku s StB. Byl to sice jen obyčejný výslech, příjemný také ne, přičemž sebrali mi rozsáhlou korespondenci s kamarádem. Na jaře 1953 proběhla měnová reforma a moji rodiče to odnesli jednak propadnutím úspor, jež měli pro zajištění stáří, a jednak přidělením nejmenšího možného starobního důchodu. Když se šel otec zeptat, proč dostal tak málo, odpověděli mu: „Ty soudruhu drž hubu, my víme, žeš byl direktorem, když budeme chtít, sebereme ti i to!“

strojírenství z doby těsně po válce zaváděl tzv. stopadesátiprocentní socialismus. Sám vysokoškolák chodil v montérkách a v bagančatech bez ponožek. Vrcholem se stalo splnění ročního výrobního plánu do 28. října. Sláva byla veliká, plno výzdoby, hudba, schůze. Mezi tím moje jméno (naštěstí ne já osobně) figurovalo jako jedna z dosažených met. Ale mince měla i druhou stranu. Ke slibované odměně jsem dostal jenom zálohu dvacet tisíc s tím, že vyšší odměny musí schválit ministerstvo. Když zvláštní komise odměnu schválila, škrtl ředitel jejich dopis a napsal tam: „*To byla služební povinnost – a žádná odměna nepřísluší.*“ Nastalo dlouhé přetahování. Nepřel jsem se o výši náhrady, ta byla stejně asi nereálná, ale po té vši ostudě jsem považoval za podraz mne takto setřít. Ředitel si s tím kupodivu až tak úplně nevěděl rady a nakonec mne pozval na plenární zasedání závodní rady. Při naprostém mlčení ostatních se do mne hodinu střefoval jako do nepřítele dělnické střidy. Ale kupodivu s tím neuspěl a dál se nedělo zase nic. V pololetí dalšího roku se však přišlo na to, že splnění plánu do 28. října byl vlastně podvod, protože některé „splněné“ položky se teprve dodělávaly. Ředitele nakonec sesadili a pak ho na nějakou dobu dokonce zavřeli.

V té době několik z nás převedli z technické kanceláře do odbytu. Na kratší dobu jsem se dostal do oboru velkých pístových kompresorů pro chemický průmysl, který se převáděl v rámci totálních rekonstrukcí do ČKD z plzeňské Škodovky. Bylo pro mne poctou, že mne těch několik „kompresorářů“ převedených z Plzně spolu s oborem vzalo do party, i když jsem mu příliš nerozuměl.⁴¹ Ale začala se rýsovat další epocha našeho vývozu cukrovarnických zařízení.

Opět se nám pootevřel svět

Z Československa se tenkrát vyvážely cukrovary pouze do SSSR.⁴² V roce 1954 se v Moskvě rozhodli export rozšířit i na další země. Takové rozhodnutí platilo pochopitelně i pro nás. Politicky

41 Vedoucím oddělení byl Ing. Beránek a hlavními technickými pracovníky Ing. Bradáč a Ing. Pavlík.

42 V té době už jenom Škodovka v Hradci Králové s novým názvem Závody Vítězného Února.

zdůvodňovali rozhodnutí tím, že se má pomáhat rozvojovým zemím. Ani jsme si tenkrát příliš neuvědomovali, že nastupujeme do jakési hybridní epochy naší existence. Zatímco na domácí straně výrobců a dodavatelů platil socialistický systém, na straně odběratelů (v našem případě investorů) jsme se dostali na kapitalistický trh, kde bylo nutné počítat s tu více – tam méně volnou soutěží s kapitalistickými dodavateli. Osobně jsem v těchto poměrech zůstal až do konce své profesionální činnosti.

V nastalé situaci bylo nutno rozšířit okruh pracovníků. V pololetí roku 1954 jsem dostal nabídku od nově vzniklého podniku Technoexport s dotazem, zda mám zájem u nich pracovat a zastupovat je v zahraničí. Vzpomněl si na mne bývalý kolega z ČKD J. Šebesta, se kterým jsem po válce krátce pracoval, on však jako člen KSČ postoupil brzy výše. Z osobního oddělení mne poslali do oddělení cukrovarů, kde mne ovšem vedoucí soudruh František Samek vyhodil. Považoval jsem celou věc za uzavřenou, ale koncem roku mi telefonovali z vedení, že o mne mají zájem. Věc se vysvětlila a tak jsem opět nastoupil do svého původního oboru, tentokrát v podniku zahraničního obchodu – v Technoexportu.

V únoru roku 1955 mi začala jakési příprava. Z Technoexportu jsme tam byli dva, přičemž nás přiřadili k větší skupině příslušející k resortu zahraničního obchodu.⁴³ Příprava nových pracovníků na ministerstvu byla pojata rozsáhle. Zkoušeli nás z cizích jazyků i ze znalosti oboru, který jsme měli v zahraničí dělat, absolvovali jsme různá školení, například společenského chování – v které ruce se při jídle drží nůž a v které vidlička, zasedací pořádek u stolu apod.⁴⁴ Také nám bylo dáno nějaké oblečení, tehdy normálním smrtelníkům nepřístupné,

43 Mimo jiné nám dali příklad, jak se má „pracovat“. Pracovníci z Technoexportu prý dostali za úkol dát do provozu novou továrnu na brusné materiály v Benátkách nad Jizerou, kterou dodali Američané a po únoru tam prostě skončili, aniž by nechali u nás nutnou dokumentaci. Električka a automatika byly velmi složité, ale po značném úsilí se podařilo dát továrnu do provozu. Na otevření přišel pracovník z Ústředního výboru strany, a když mu hrdě hlásili, jak to zvládli, pravil: „Špatně, soudruzí! Byl jsem nedávno na stavbě železnice na východním Slovensku, projektanti se tam s tím trápili, ale přišel sovětský soudruh, rozhlédl se vpravo–vlevo, pak ukázal rukou a pravil: tak tudy. Tak takto se to má dělat.“ Ilustruje to dobu, kdy Rusové všechno uměli lépe. Dopad na náš obor byl nepříznivější, než by se mohlo zdát. Nové vedení cukru v Hradci Králové pro ruské cukrovary začalo používat ruskou dokumentaci a naprosto zanedbali vývoj u nás doma, čímž promarnili obrovskou šanci věnovat se při tom velkém objemu zakázek z SSSR (který nám mnozí konkurenti tenkrát záviděli) vývoji. Jak to kontrastuje se situací v druhé polovině devatenáctého století!

44 Školení a zkoušky se týkaly také manželek.

například bílé košile.

V rámci přípravy jsem navštívil několik míst v našich strojárnách – jednak pro svou informaci a jednak jsem byl představen jako jejich zástupce v cizině. Všude mě přijali pozitivně a s velkým zájmem. Tato část přípravy představovala jeden z velmi hezkých zážitků v mém životě. Návrat do oboru měl tak vskutku slavnostní nádech.

Ve víru událostí jsem byl nejprve určen pro práci v Afghánistánu, pak v Indonésii a nakonec v Indii.⁴⁵ To mě nakonec těšilo, neboť v Indii se stavělo, v těch druhých zemích tehdy nikoliv. Dne 5. května 1955 jsem s rodinou v Ruzyni nastoupil na švýcarské letadlo (tehdy jediný letecký spoj na západ) a odletěl do Švýcarska a odtud Super Constellationem patřícím *Air India* do Mumbaí. Našemu synovi bylo tehdy dva a půl roku a dědeček, který pracoval před první válkou v tropech, měl z toho strach, na druhé straně se z našeho uplatnění radoval. Přiletěli jsme do nejhoršího letního období a také do potíží s bydlením, neboť se zapomělo na přiděl peněz pro tento rok a tři čtvrtě roku jsme žili hodně nouzově. Ale ani nám to tolik nevadilo.

Rozsah a organizace československého obchodního zastoupení v Mumbaí byly pojaty velkoryse. Obchodní oddělení mělo více než deset pracovníků a stejně se plánovalo oddělení technické, kam jsem nastupoval já. Vedoucím byl Ing. Miroslav Perlík,⁴⁶ se kterým jsem si opravdu dobře rozuměl. Naším nejbližším partnerem se stala afilace Škoda India, jejíž ředitel jako jediný pocházel z Československa, ostatní pracovníci byli Indové, všichni velmi dobří (zejména indický ředitel C. V. Mathews). Díky nim jsem vlastně získal příležitost se teprve zaučit. Český ředitel Vladislav Kiršbaum dostal několik let předtím úkol Škodu India zrušit, ale příkazu neuposlechl. Provedení oddaloval, až nastala doba, kdy se afilace začala výhodně využívat. Mým nejbližším spolupracovníkem se stal obchodní delegát Technoexportu Ing. Miroslav Poupá, který se měl starat o obchodní stránku věci a já technickou, ale brzy jsme si organizaci upravili podle specializace a já tak dostal celý cukrovarnický obor.

45 Můj nástup do Indie velmi podpořili senioři oboru, od nichž jsem dostal mnoho cenných rad. Byli to Ing. Ivan Hes, můj bývalý šéf v ČKD, Ing. Chalupa, v té době už bývalý ředitel Škody v Hradci Králové, Ing. Polák, dlouholetý zahraniční pracovník Škodovky, a pan Měšťánek ze Škodovky v Plzni, otec oboru třtinových mlýnů

46 Velmi blízký starší kolega, po nespravedlivém a nuceném odvolání z Mumbaí poměrně brzy zemřel. Za války jsme spolu vytvořili dvojici při školení v československých cukrovarech.

Jednou z prvních zkušeností se mi stal styk a práce se zástupci, mezi kterými se objevovali nejrůznější lidé či organizace, od prostých amatérů až po agresivní společnosti. A nejednalo se jen o kontakty se zástupci v právním slova smyslu, ale o styky vůbec. V Indii jsem se tak mohl mnohému naučit a osvojit si také jakousi nutnou intuici. Život přede mne několikrát postavil úkol zbavit se nežádoucích zástupců, které většinou najali výše postavení a to zcela náhodně a málo kvalifikovaně.

V Indii se vyskytoval ještě jeden typ partnerů. Indická vláda hodlala brzy zastavit dovoz cukrovarnických zařízení a obezřetně požadovala, aby zahraniční dodavatel, který chce získat poslední zakázky, měl uzavřenou smlouvu o spolupráci s některým indickým podnikem, budoucím domácím dodavatelem. Již z dřívějšíka jsme zásluhou kolegy Stanislava Andrýse,⁴⁷ který brzy po válce v Indii vedl montáž, měli zkušenosti s firmou *Walchandnagar Industries* patřící vlivné indické průmyslové skupině, třetí nebo čtvrté nejvýznamnější v celé Indii. Charakterizoval ji upřímný zájem vykonat to, co zamýšlela vláda a slušnost vzájemného vztahu. Jejich přístup a způsob práce velmi odpovídal zásadám, kterým jsme se učili v ČKD za války v přípravě na poválečnou dobu. Spolupráce byla tedy od počátku přínosná, i když dotyčná smlouva se uzavřela až později.

V létě roku 1955 přijela do Indie naše pracovní skupina, vedená ředitelem oddělení cukrovarů v Technoexportu Ing. V. Turkem. Hlavním úkolem bylo kontaktovat další čtyři indické potencionální výrobce a jednoho z nich pak vybrat, z čehož jednoznačně nejlépe vyšla firma *Walchandnagar*. Když se však naše pracovní skupina po létě vrátila domů, napsal její vedoucí do své cestovní zprávy závěr, že v Indii se nějaký kontrakt hned tak očekávat nedá. Za necelé čtyři měsíce jsme ale hlásili domů, že máme objednávku na dva kompletní cukrovary, Panipat blízko Dillí a Baruabamungaon v Assamu, který pro jednoduchost dostal označení Assam.

Cukrovary Panipat a Assam

V Panipatu se jednalo o jeden z mnoha družstevních cukrovarů, jakých

47 Sešli jsme se hned na počátku v roce 1955 a zůstali jsme v kontaktu celou dobu až dosud. Andrýs pocházel ze statku v Českém Meziříčí, od mládí tam lezl do cukrovaru a byl pro obor zcela nadšený, zejména jako projektant.

se po druhé světové válce postavilo v Indii mnoho a dále se asi stává. V létě 1955 se konala v Dillí strojírenská výstava, na které oznámili zástupci panipatského družstva, že mají zájem o cukrovar a že si váží zařízení, která dodala do Indie Škodovka před válkou. To představovalo impuls k oživení styků, jež jsme se spolu se Škodou India do té doby snažili udržovat. Seriozní jednání proto mohla začít. Oficiální zahájení se odehrálo v hlavním městě indického státu Panžáb, v Chandigarhu. Šlo o nové vládní město, postavené po rozdělení Indie a Pákistánu na zelené louce, které navrhoval architekt Le Corbusier. Tenkrát bylo ještě rozestavěné a v původní koncepci se pro nedostatek prostředků asi nikdy nedostavělo. Na zahajovací jednání se vypravilo naše diplomatické vedení z Dillí (obchodní rada Veselý a jeho zástupce Stolár), jež o nás v Mumbaí do té doby nevědělo a my o nich také ne. Obchodní rada řekl školskou angličtinou několik vět, kterými ujišťoval o našem velkém zájmu, načež bylo jednání odloženo o pár dní, než se dostaví komise mající naše návrhy projednat. Podrobně jsme probrali technickou specifikaci a po provedení určitých změn, které jsem ale na místě odsouhlasil, byla přijata a doporučena.

Cukrovar měl mít výrobní kapacitu 1 000 tun třtiny za den, s možností snadného rozšíření na 1 200 tun (na takto zvětšenou kapacitu naše cukrovary snadno přecházely, což nám při vhodné propagaci dělalo dobrou reklamu), měl pět třtinových mlýnů rozměru 28 x 56 anglických palců a vlastní vápenku. Indičtí technici si prosadili americký dekantér a vakuové filtry,⁴⁸ a proto jsme s dotyčnými americkými firmami vstoupili do kontaktu.

Důležitým faktorem byla dodací lhůta. Technoexport po dohodě s výrobou již dříve dva cukrovary přeobjednal, přičemž provedené změny doma přijali a rychle provedli. Tak jsme mohli slíbit, že cukrovar bude v provozu během další cukrovarnické kampaně, přibližně za rok. Tento závazek jsme skutečně dodrželi, dokonce lépe než indičtí dodavatelé doplňků, takže cukrovar byl uveden do provozu bez střechy. Cenová jednání proběhla celkem hladce, závěrečná částka odpovídala a obešla se v naší domácí výrobě bez dotací, které byly časté u jiných oborů.⁴⁹ Na slavnostní výkop základů přijel z domova ředitel ZVÚ v Hradci Králové Heřman Sedlák, který výstavbu cukrovarů podporoval, a to

48 Toto zařízení měly všechny v té době stavěné indické cukrovary.

49 V našem oboru se během komunistické éry nevyskytly dotace ani jednou.

pro nás znamenalo velkou pomoc.

Investor cukrovaru v Assamu se přihlásil také sám na našem obchodním oddělení v Kalkatě. Assam byla a dodnes je odlehlá část Indie. Leží na řece Brahmaputře, když se tato řeka po opuštění Himalájí obrací západním směrem. Jednání začala v Kalkatě, ale ihned se přesunula do hlavního města státu Assam, do Shilongu, který leží v horách mezi údolím Brahmaputry a (tehdy) Východním Pákistánem. V Assamubylo nutné při projektování cukrovaru počítat s tím, že se jedná o oblast s výraznými dešťovými srážkami a že zde také často dochází k zemětřesení. Kvůli tomu jsme předělali celý projekt cukrovaru na jednopatrovou stavbu, se zvlášť zesílenou ocelovou konstrukcí budov, což zákazník velmi oceňoval.

Jinak šlo o podobný cukrovar jako v Panipatu, jen s menší výrobní kapacitou 800–1 000 tun třtiny za den a úsporněji vybavený, neboť dotyčné družstvo muselo více šetřit. Dodací lhůta byla o rok delší, oba cukrovary šly tedy do provozu rok po sobě. K nesnadné situaci došlo při projednávání záruky zákazníka za platby. Na rozdíl od tehdejší běžné praxe trvali Indové na státní záruce a nervózně argumentovali, že „*kdo nevěří assamskému státu, ať do Assamu nechodí*“. Požadavek jsem tedy přijal. Komplikace se však vyskytly při samotném jednání, o tom bude ale ještě řeč.⁵⁰

Montáž cukrovaru Panipat proběhla ještě zcela podle postupů z dob první republiky. Montérů v Panipatu pracovalo osm, všichni perfektní, tak jak jsem je popsal u cukrovaru Županja. Ze všech zemí jihovýchodní Asie se právě v Indii nejlépe spolupracovalo s místními lidmi, kteří byli kvalifikovaní, pracovití a skromní zároveň. To přispělo k rychlé montáži a splnění očekávaného termínu uvedení do provozu. Naši se také bez protestu přizpůsobili málo pohodlným podmínkám živobytí na indickém venkově, ani auto tenkrát na montáži nebylo k dispozici.

Výstavba cukrovaru v Assanu o rok později vypadala obdobně jako v Panipatu. Avšak doprava zařízení z přístavu v Kalkatě měla poněkud svérázný charakter. Železniční spojení bylo komplikované a tak jsme zkoušeli dopravu loděmi po řece Brahmaputře. V Assamu se pak zřídila zvláštní vykládka, i když původně sloužila jen pro lehké zboží. Někdy,

50 Ještě během vyjednávání o zmíněné cukrovary si od nás objednal jeden třtinový mlýn cukrovar Rohana Kalan, postavený Škodovkou před druhou světovou válkou. Kontrakt se podpisoval v poutním městě v severní Indii, v Hardwaru, kde řeka Ganga opouští Himaláje.

když bylo málo vody, uvízla říční plavidla dokonce na několik týdnů po cestě. Cukrovar je možno právem označit jako pionýrskou stavbu v celém teritoriu.

Českoslovenští novináři v Indii

V souvislosti s indickými cukrovary mě kontaktovali novináři Rudého Práva. Bydleli jsme tehdy stále ještě nouzově, tentokrát u velmi hodného kolegy, který dva novináře k sobě pozval. Když nás kolega seznamoval slovy „... právě získal objednávku na kompletní cukrovar“, změřil mne novinář zrakem dvakrát nahoru a dolů a prohlásil: „*Jestlipak víš soudruhu, že napsat článek do Rudého Práva je těžší, než prodat cukrovar.*“ To jsem samozřejmě nevěděl. Druhá příhoda souvisela s Panipatem v době, kdy už byl v provozu. Jeli jsme tam na návštěvu s ředitelem Technoexportu Ing. Mojžíšem a s námi se vezl opět novinář Rudého Práva. Po cestě chtěl vědět něco o cukrovaru, ale to, co jsme my na něm viděli pozoruhodného, jej jaksi nevzrušovalo. Konečně se zeptal: „*Je to největší cukrovar na světě? Nebo v Indii? Ne? Tak lidi, proč mne sem taháte?*“ Nakonec napsal, že Panipat je největší cukrovar v okrese. Nelhal, byl tam totiž jediný.

Devátý kongres ISSCT v Indii

International Society of Sugar Cane Technologists (ISSCT) je sdružením pěstitelů cukrové třtiny a výrobců cukru na celém světě. Jednou za čtyři roky pořádá světový kongres, pokaždé v jiné zemi. Při této příležitosti bývají přednášeny vědecké i praktické příspěvky, navštěvovány místní cukrovary a pozoruhodnosti, a v neposlední míře jde o společenskou událost na vysoké úrovni. Kongres má vždy dvě základní sekce, „*třtinovou*“ a „*tovární*“.

V roce 1956 se tento kongres konal od 6. ledna do 2. února v Indii, byl skvěle zorganizován, Indové se skutečně vyznamenali. Vhodně spojili prohlídky zařízení s návštěvami historických i kulturních míst, přičemž obojího je v Indii mnoho. O pořádání kongresu jsem se dověděl těsně před jeho začátkem od indických přátel, kteří zařídili, abych si mohl ještě podat přihlášku. Z naší strany schválil mou účast vedoucí technického střediska Ing. Perlík, aniž si vyžádal schválení podle pravidel

na ministerstvu, čímž vzal na sebe značné riziko, ale umožnil tak mně i manželce absolvovat jedno s nejhezčích období v životě, na které stále vzpomínáme. Kolega z obchodního oddělení Ing. Poupa zase po dobu kongresu převzal mé pracovní povinnosti. Podařilo se nám navázat velmi pěkné vztahy, a když jsem za dvacet pět let potom v Austrálii navštívil významný výzkumný ústav v Mackay, pamatoval si na mě tamní zástupce ředitele H. G. Foerster právě z Indie.

Kongres začal v Mumbaí seznamovací zahradní sešlostí v zahradě guvernérského paláce na konci poloostrova Malabar Hill. Poté jsme vyjeli na prohlídku známých jeskynních chrámů v Elloře a Ajantě, další den byly na programu tři cukrovary – Godavari, Tilaknagar, Belapur. Hned první měl škodovacké třtinové mlýny z meziválečné doby, stejně tak jako další den navštívený Walchandnagar. Někteří z účastníků se nás ptali, jak jsme si zařídili takovou reklamu – mlýny pracovaly totiž dobře a stále tak, jak byly dodány. Poté následovala dlouhá cesta k další historické památce Hampi Ruin. Také jsme navštívili cukrovar Mandya ve státě Mysore a světoznámou pěstitelskou stanicí na třtinu v Coimbatore. Na severovýchodě jsme si mimo jiné prohlédli cukrovar ve Vuyyuru a dále na severu pak cukrovary Dalmianagar (kde jsme překvapivě našli českého chemika s manželkou) a Golagokarannath. Program dále zahrnoval návštěvu výzkumných ústavů v Kanpuru (*Indian Institute of Sugar Technology*) a v Lucknowě (Výzkumný ústav třtiny). Z Dillí jsme ještě navštívili světoznámý Taj Mahal a pevnost Fatepur Sikri.⁵¹

Na závěr celého kongresu se v indickém hlavním městě konalo týdenní jednání, kde se mi také dostalo příležitosti promluvit k plénu. Rovněž jsme byli všichni pozváni shlédnout pestrou vojenskou přehlídku u příležitosti státního svátku a byli hosty na rozsáhlé recepci pořádané při stejné příležitosti ministerským předsedou Néhrúem a jeho dcerou Indirou. Manželka se zúčastnila v novém sáří z Madrasu a majitel Walchandnagaru, Shet Gulabchand mi nabízel, že nás Néhrúovi představí. Poprosil jsem ho, aby to nedělal, protože by naši diplomaté z Dillí pukli závistí a pak se nám mstili. Později jsem si tuto svou úzkostlivost trochu vyčítal.

51 Účastníci projeli celou Indii kolem dokola, největším dílem ve zvláštním vlaku, složeném pouze z klimatizovaných vagonů a dvou vagonů restauračních.

Slasti i strasti indického života

Po návratu z kongresu v únoru 1956 jsme se konečně přestěhovali do nového bytu. Stál na samotném vršku jedné z hlavních ulic – Pedder Road – spojující jih se severem Mumbaí. Byt byl v nejvyšším šestém patře, v krásné poloze se senzačním výhledem na moře. Navíc měl ještě tu výhodu, že ležel daleko od ubytování ostatních krajanů, které vždy konzul organizoval v houfu, takže jsme se cítili svobodnější a bez kontroly. Zařízení nábytkem v podstatě navrhovala a sjednávala sama manželka, přičemž jsme ani nevyčerpali daný finanční limit. V Indii bylo také samozřejmostí mít sluhy. Ne primárně pro nějaké pohodlí, ale prostě to tak muselo být. Trvale s námi bydleli kuchař, jeho pomocník (zvaný *boy*) a dívka k dětem *aja*. Docházeli prادلák a uklízeč koupelen a záchodů.

V bytě jsme příliš návštěv neměli. Nejprve se u nás zastavilo několik delegátů výše dotčeného kongresu, kteří se vraceli domů přes Mumbaí. Pak se v Indii náhodou ocitl můj kolega z přípravy v Technoexportu Ing. Karel Barták, který nám bez obalu poradil, ať do bytu raději nikoho z Čechů nezveme. Luxusní bydlení nám mnozí záviděli a naše „výsadní postavení“ kritizovali. V prosinci 1957 jsme měli návštěvu zvlášť vzácnou – Smetanovo kvarteto po jejich úspěšném koncertě. Dali se ochotně pozvat, velmi jsme se spřátelili a to navždy.

Pobyt v Indii prospěl naší rodině také po jazykové stránce. Syn si chodil hrát mezi anglicky mluvící děti a velmi rychle se tak tuto řeč naučil. Manželku docházel doučovat výborný angličtinář – vysokoškolák z Cambridge. Nakonec ovládala angličtinu lépe než já, který jsem ji používal v práci. Lišili jsme se tím velmi od velké části dalších československých rodin, manželky ostatních toho většinou moc neuměly. Scházely se formálně na kroužku jednou týdně, který se sice jmenoval „anglický“, ale mluvilo se tam spíše česky. Manželka do něj proto nechodila, pokládala to za zbytečné, čímž jsme „kazili statistiku“.

Mumbaijská nemocnice

Pobyt naší rodiny v tropech měl bohužel i smutné stránky. Brzy po příletu do Indie onemocněl náš Ondřej dětskou obrnou. Údajně se musel nakazit při průletu Švýcarskem. Prvních čtrnáct dní bylo strašných. Když ho posadili na posteli v nemocnici, sesypal se jako hromádka písku.

Manželka chodila denně do nemocnice, při návalech deště musela velký kus pěšky po kolena ve vodě. Štěstí však stálo na naší straně a syn se uzdravil se bez následků. Také další kontakt s nemocnicí měl šťastný konec. Manželka se totiž v Indii rozhodla mít ještě jedno dítě. Náš druhý syn Michal se narodil 20. září 1958, v nemocnici na Breach Candy. Ve čtyři ráno jsme pádili do nemocnice, která ještě spala. Probudili jsme tedy sestřičku, velmi mladou Němku. Měla instrukce porod zdržovat a zavolat doktorku, odběhla proto někam k telefonu. Mezitím již porod začal a já jsem zoufale běhal po nemocnici a někoho hledal. Když se Michal narodil, modral a nedýchal. Vtom otevřela dveře sestřička s pomůckami a připravenou injekcí na zdržení porodu. Praštila tácem na stůl, vzala novorozence za nožičky hlavou dolů a plácla ho po zadečku. Michal začal křičet a měl vyhráno. Doktorka přispěchala, když už bylo po všem.

Dále je možno poznamenat, že díky dvěma uzavřeným kontraktům na cukrovary byl finanční objem mých zakázek daleko vyšší než u všech ostatních, plat však zůstal na nejnižší úrovni a nějaké prémie jsem nedostal vůbec. Otec měl na Jávě před první válkou jednak relativně mnohem lepší plat a jednak procento ze všech faktur. My jsme si za odměnu „vzali“ alespoň byt. Tehdy byl sice dražší, ale během doby se úřadu velice vyplatil.

Po přechodném tání začalo přituhovat

Po dvou letech pobytu v Mumbáí se situace začala pomalu zhoršovat. Bolševický režim zřejmě potřeboval využít naši profesionalitu, ale zdálo se, že ho to začínalo mrzet. Změny se odrazily především v personálních záležitostech. S rodinou Ing. Perlíka, našeho vedoucího technického střediska, jsme jeli na společnou dovolenou, včetně zastávky na památkách v Egyptě. Kolega sice tušil zradu, ale nic se dlouho nedělo. Až při návratu do Indie ho na letišti vrátili od pasové kontroly a brzy na to propustili ze zahraničního obchodu. Je těžké mluvit o důvodu, ten jsme se vlastně nikdy nedověděli. Podobně tenkrát propustili ze zahraničního obchodu velmi schopného právníka Technoexportu Dr. Singera, který právě dokončoval odbornou knihu o právu při exportu. Mohla být hodně užitečná,

ale nikdy nevyšla. Oba pak, ne za příliš dlouho, zemřeli. Poprvé jsem si uvědomil, že to byla „politická úmrtí“.⁵² Po návratu do Mumbaí jsme dostali od Perlíkových žádost, abychom jim zabalili věci z jejich bytu a odeslali domů. Takový nepříjemný úkol jsme během našeho pobytu v tropech dostali celkem čtyřikrát, každý rok jedna rodina, přičemž zdůvodnění byla různá. Od odvolání našeho vedoucího všichni nově vysílaní delegáti patřili mezi příslušníky strany. Ve stejné době končil v Mumbaí také ředitel Škoda India V. Kiršbaum. Jeho nástupce, Ing. Hrazdára, byl sice přátelský a žoviální, ale zdaleka nedosahoval kvalit svého předchůdce. Dalšími výměnami na tomto postu se úroveň dále snižovala. Mělo to samozřejmě vliv i na indické osazenstvo. Ředitel Mathews, který patřil do naší užší skupiny od začátku, musel stále zaučovat nové české ředitele a jednou si postěžoval, jak je z toho unavený. Velmi negativním zásahem do dodávek cukrovarnického zařízení byla výměna ředitele v domácím závodě ZVÚ Hradec Králové. Šlo o výsledek domácích třenic, ale náš obor tím hodně utrpěl.

Po úspěšném druhém pololetí 1955 a po optimistické náladě z Kongresu ISSCT jsme se vehementně pustili do naší největší akce v Indii. Byla vypsána soutěž na čtyři stejné družstevní cukrovary pro stát Mumbaí, každý o výkonu 1 000 tun třtiny denně, šlo tedy o obdobu Panipatu. Jednalo se o velkou akci a zároveň labutí píseň importu cukrovarnických zařízení do Indie. Trvalo to celé první pololetí 1956. Měli jsme vytvořeny velmi dobré předpoklady a důležitá byla také naše slibně začínající spolupráce s místní firmou *Walchandagar Industries*, kde náš podnik pomáhal zavádět místní výrobu podle požadavků indické vlády. Firma byla také na soutěži značně zainteresována svým podílem na dodávkách.

Soutěž jsme vyhráli a koncem června nás investor vyzval, abychom začali s přípravou kontraktů. Z Československa však přišel telegram, že dodávka se neuskuteční. Formálně se jako důvod uvádělo několikadenní překročení platnosti nabídky, ale to byl argument pouze zástupný a vůči všem zúčastněným bezohledný. Překvapení jsme zůstali nejen my, ale také lidé z *Walchandnagar Industries*. Investor si nemohl dovolit další časový odsun, a proto udělil objednávku druhému v pořadí, západoněmecké firmě *BMA*, jež je dnes světovým dodavatelem číslo jedna, tenkrát byli ještě za námi druzí! Vedení Technoexportu vzniklou

52 Na opačnou stranu k nim docházelo i po sametové revoluci.

situaci nijak tragicky nebralo a tak se potvrdilo, že cukrovarnický obor nestojí ve středu zájmu.⁵³

... a dále se jelo spíš „postaru“

Po návratu z dovolené jsem v Indii zjistil, že nově nastoupivší ředitel Škoda India Ing. Hrazdára dohodl kontrakt na další cukrovar. Podepsal bohužel všechno, co mu zákazník předložil. Výsledek byl strašný. Jednalo se o náš třetí indický cukrovar závěrečné epochy, poslední, který jsme do Indie dodali. Jmenoval se cukrovar Madurantakam a ležel jižně od Madrasu. Předchozím se podobal kapacitou i vybavením.⁵⁴ Investorem bylo rovněž družstvo, které si jako svého poradce a vůbec zmocněnce na jednání vybralo velmi schopného a agresivního průmyslníka z jižní Indie jménem Tiagaraja Mudaliar. S takovým partnerem změnit něco, čeho už ve svůj prospěch dosáhl, se rovnalo téměř zázraku. Avšak postupně jsme si porozuměli a podmínky v podstatě narovnali. Při vši tvrdosti to byl totiž partner velmi slušný. Podpis kontraktu vypadal svérázně. Družstvo trvalo na tom, že datum podpisu musejí vybrat podle hvězd, které pravily přesně, za kolik dní k němu může dojít. Podepisovat mohl představený družstva, starý patriarcha, který však byl na smrtelné posteli. Podpis připojil skutečně na poslední chvíli, kontrakt mu přitom donesli do místnosti, kam v té době už nikdo z nás nesměl. Kdyby zemřel, zakázku by pravděpodobně odvál čas.

Náš partner v jednání, Tiagaraja Mudaliar, podnikání v cukerním průmyslu opravdu rozuměl. Měl totiž úplně nový cukrovar, postavený západoněmeckou firmou *BMA Braunschweig*, který se jmenoval Thiru Varooran. Spolu s kolegou z Hradce Králové Ing. Cihlem jsme dostali

53 S náměstkem generálního ředitele Ing. Mojžíškem jsme se následně v Praze odebrali na velkou poradu na ministerstvo těžkého strojírenství. Po cestě mne uklidňoval, že se ještě pokusíme získat alespoň dva cukrovary. Zástupci ZVÚ však prohlásili, že právě získali lukrativnější zakázku na sérii kotlů pro lokomotivy a na cukrovary prý neměli dost lidí. Náměstek ministra se z moci nadřízeného úřadu zeptal na další podrobnosti stran kapacit a zejména kolik lidí by potřebovali. Na to prostě odpověděli: „*To ti, soudruhu náměstku, nemůžeme říct.*“ A bylo to, nakonec se všichni kromě mě rozešli v dobré náladě. Vzpomínal jsem na starou Škodovku, která všechno účelně a přísně vedla z generálního ředitelství.

54 Kromě Panipatu nepracovaly s vápenkou, původně převzatou z řepných cukrovarů.

pozvání na návštěvu. Továrna byla pěkná, čistá, mnohé zařízení bezvadné, jako například třtinové mlýny, krásné parní stroje *Borsig*. Ale cukrovar se ani po dvou letech nemohl dostat přes 80 % výkonu. Příčinu představovalo použití strojních zařízení z řepného cukrovaru, zejména odparky. Kromě konstrukčních věcí také použili pro varné trubky ocel, která vystačí v řepném cukrovaru, chemicky agresivnější prostředí cukrovaru třtinového však vyžaduje kvalitnější materiály. Němci se velmi snažili o rychlou opravu (tak, jak bychom to my nikdy nedokázali) a poslali nově všechny trubky do čtyř těles odparky letecky. Vedoucí výstavby z NSR dostal kvůli tomu od svých nadřízených na místě výpověď. Firma *BMA* od nás naopak obdržela „dárek“ v podobě připravené objednávky na výše zmíněné čtyři cukrovary ve státě Mumbaí.

Walchandnagar Industries

Byla už řeč o politice indické vlády stát se soběstačnými v dodávkách a výstavbě dalších cukrovarů. Moudré rozhodnutí dobře předvíдалo, jak poroste v Indii životní úroveň i počet obyvatel, kolik bude třeba nových cukrovarů, a jak je výhodné dělat si je v tuzemsku. Vláda proto stanovila přechodné období, po které dovolovala stále menší dovoz a to ještě za podmínky, že zahraniční strojírna poskytne technickou pomoc v tomto smyslu jednomu z indických strojírenských podniků nebo dílen. My jsme zachytili toto období až ke konci. Z domova vyslali zvláštní tým vedený Ing. Turkem, jenž navštívil všechny potencionální partnery, nám ale bylo už předtím jasné, že *Walchandnagar* je nejlepší.

Koncern *Walchandnagar Industries* založil mezi válkami Walchand Hirachand. Zkoušeli leccos v průmyslovém podnikání, nakonec zůstali u cukrovarů. Vlastnili dva, vedli je dobře a pokrokově a snažili se i sami o strojírenskou výrobu v malém. Šťastnou kombinací bylo, že hlavním inženýrem podniku se stal pan J. P. Mukherji, světově vynikající technik a technolog. Když odcházel z aktivního života v roce 1980, věnovali mu kongres v Manile. V rámci technické spolupráce byl našim významným partnerem Ing. Bhargava z Výzkumného ústavu v Kanpuru.

Walchandnagarští si cenili spolupráce se Škodovkou, obdobně jako my s nimi. Pan Mukherji uzavíral smlouvu v Praze a nešetřil

nadšením. Ovšem vedení Technoexportu celé akci mnoho nepřidalo. *Walchandnagaru* šlo především o čtyřčlenný tým, který ZVÚ Hradec Králové do Indie vyslal. Pan Mukherji zkoumal až obdivuhodně do detailu hlavně vedoucího Jaroslava Hantycha, jeho výsledky v práci a nakonec i osobní pozadí. Jednalo se o výjimečně schopného technika a velmi dobří byli i tři ostatní, mistr pro obrábění jménem Beneš, mistr pro svařování Černoorský a technik pro projekci a konstrukci Ing. Štursa. Práci, kterou náš tým v úzké součinnosti s Indý odevzdal, je skutečně třeba ocenit. Pro *Walchandnagar Industries* to znamenalo úspěšný start do nového odvětví.

Vznikla postupně jedna z vynikajících indických strojíren, dodávala později také pro indický vesmírný program a základ pro jeho náročné svařování položili právě naši technici. Odřeknutím čtyř cukrovarů pro stát Mumbaí jsme nevyužili mnohé výhody plynoucí z této kooperace.⁵⁵ Když po řadě let zavedli do *Walchandnagarské strojírny* československou vládní delegaci, aby se podívali, co vzniklo také naší zásluhou, delegace se velmi divila, že něco takového v Indii existuje. Ani jeden její člen o takových našich výsledcích v indickém průmyslu neměl tušení. Jedná se o příklad toho, jak se náš obor nacházel v „politickém stínu“. Nakonec to ovšem bylo dobře a stalo se to i důvodem, proč se u stavby cukrovarů v cizině udrželi v takové míře politicky neangažovaní pracovníci.

O závisti

Když se tehdejší obchodní rada v Dillí Veselý dověděl, jaký bude mít Jaroslav Hantych ve *Walchandnagaru* měsíční plat, takřka se zajíkal. A nebyl ani jediný. Sám Hantych v očekávání komplikací doma žádal o vyplacení značně menších odměn, než mu nabízeli, ale i tak to dělalo velmi zlou krev. Po návratu se stal ředitelem závodního výzkumu a vývoje, ale když nastala normalizace, napřed ho sesadili z místa a pak vyloučili ze strany. Prý vedl výzkum „kapitalisticky“, přestože mu předtím ukládali, že si má ústav výsledky na sebe vydělávat.

⁵⁵ Ve spolupráci s *Walchandnagarem* se například narodila naše nová pokroková recyklující odstředivka.

Nové teritorium – Cejlon

V pátek 14. června 1957 přišel do Mumbaí telegram z Colomba na Cejloně. Koná se tam prý soutěž na cukrovar a uzávěrka je příští středu v poledne. Z příkazu Technoexportu jsem se tam měl ihned odebrat. Později jsem se dozvěděl důvod mého zapojení na poslední chvíli. Nabídka z Prahy nebyla hotová a já měl zajistit, aby investor přijal dálnopis s tím, že celá nabídka dojde dodatečně. Přijmout nabídku po termínu, to by snad nikde na světě neprošlo. Na Cejloně ano a to díky výjimečně tolerantnímu přístupu experta OSN Ing. Meijera. Vzal jsem si s sebou jedinou pomůcku – úvodní projekt našich indických cukrovarů v měřítku 1:200. Netušil jsem, že nastupuji na kolej, která mne i celou rodinu přivede do míst, kam bychom to vůbec nečekali.

V rámci politického uvolňování se na Cejlonu zřídilo naše obchodní oddělení, kde působili obchodní rada se zástupcem, kteří podléhali velvyslanectví v Dillí. Obchodní rada František Oplt mne přivítal na letišti v neděli ve čtyři ráno, odvezl do hotelu a hned dopoledne byla schůzka s poradcem OSN, vyslaným na Cejlon ve spojitosti s výstavbou dvou cukrovarů. J. M. Meijer⁵⁶ byl starý pán, Holanďan, který formálně působil jako poradce, ve skutečnosti všechno rozhodoval i vykonával a to v diplomatické součinnosti s Cejlonským vedením státního podniku investora, *Kantalai Sugar Corporation*, jenž řídil N. S. Perera.

S J. M. Meijerem jsem se potkal již během cukrovarnického kongresu v Indii v roce 1956. Potvrdil zadání soutěže, že je možno nabízet v jedné ze dvou alternativ – buď dodávku zařízení cukrovaru s montážním dozorem anebo dodávku formou naklíč. Odsouhlasil také možnost přijmout detailní nabídku po uzávěrce tendru, ale pouze s tím, že bude podána na poštu před tímto datem a cena přijde telegramem na našeho obchodního radu, který ho odevzdá v obálce.

V pondělí jsme byli znovu pozváni k investorovi a to dost brzo

56 Byl světově velmi kvalifikovaným odborníkem, jak na zemědělskou, tak na cukrovarnickou problematiku. Po první světové válce vystudoval doma dvě vysoké školy a nastoupil do tehdy prosperujícího cukrovarnického průmyslu na Jávě. Po jeho zhroucení během krize se přestěhoval do Indie a vedl sedm cukrovarů druhého největšího průmyslníka v zemi. Nesložil ruce ani po odchodu do penze a nastoupil k OSN. Spolupráce s ním neměla chybu, choval se velmi férově, byl více našim spolupracovníkem než zákazníkem, a mně osobně jakýmsi otcem v našem oboru. I jako starý pán a expert OSN pracoval velmi neúnavně, nakonec na svém posledním životním díle, když dosti brzo po jeho skončení vážně onemocněl.

ráno. Oznámili nám, že večer předtím se konala schůze představenstva, které rozhodlo, že zadají výstavbu továrny jedině formou naklič. Odpadla tedy alternativa samotné dodávky zařízení. Prý považovali za svou povinnost nás takto informovat, když nám v neděli ráno říkali něco jiného. Po návratu do kanceláře obchodního rady jsem považoval případ za skončený, neboť žádnou nabídku naklič jsme samozřejmě neměli.

Obchodní rada měl ale připravené překvapení. Oslovil totiž firmu, která byla ochotná vzít na sebe cejlonskou část, to jest v prvé řadě stavební práce, ale také zajištění místních dělníků pro montáž a dopravu. Jmenovala se *Metal and General (Ceylon) Trading Company* a ještě před polednem se dostavil jeden člen předsednictva, pak ředitel firmy Graham a stavební inženýr Amarasinghe. Považoval jsem však za čirou fantazii se s jejich pomocí zapojovat do takového díla, jakým je výstavba cukrovaru, ještě k tomu v zemi v tomto smyslu zcela panenské. Navíc jsme neměli žádný souhlas z domova, na jeho opatřování nebyl čas ani pomýšlení, stejně tak jako na nutné prověřování bonity firmy. Ale v družném rozhovoru a ve vzácné názorové shodě s obchodním radou se můj názor postupně měnil.

V pondělí v poledne jsme si tedy k práci sedli ve dvou proti sobě s logaritmickými pravítky, cejlonský stavař Amarasinghe a já, mezi námi na stole ležel jediný podklad – výkres úvodního projektu pomyslného indického cukrovaru. Z výkresu šlo sice něco odvodit, ale velkou část údajů jsem musel zadávat zpaměti. Nyní mi přišly vhod znalosti z dvouleté akviziční činnosti v Indii, kombinované s praxí projektanta. Cejlonský stavební inženýr překvapivě rychle pořídil technické výpočty, různá stavební řešení a ceny materiálů i prací. Naše dvoučlenné obchodní oddělení se rovněž hodně zapojilo. Zástupce rady psal na stroji, rada sám sháněl po Colombu další údaje, místní kuchař všem vařil, a manželka obchodního rady, která byla velmi sympatická a celé dílo s námi prožívala, se o nás o všechny starala.

Nakonec jsme ve středu 19. června v poledne odevzdali do soutěže hotovou nabídku, pan Meijer si ale neodpustil ironické zhodnocení. Za několik dní došla nabídka strojů a zařízení z Prahy. Kupodivu rozsahem i kvalitou vypadala úplně jako ta naše. Nejenže nevynikala

výpravností, ale na nízké úrovni zůstal i samotný popis strojů.⁵⁷ Soutěž jsme vyhráli mezi deseti uchazeči, s cenou asi o jedno procento nižší než další konkurent. Zde se projevila liberálnost spojená se zájmem experta OSN postavit dobré dílo. Těsně před naším kontraktem uzavřeli smlouvu na jeden cukrovar také Angličané. Je nutno objektivně říci, že po postavení obou byl ten náš lepší. Viděl jsem v tom všem potvrzení našich snah držet cukrovarnický obor navzdory politickým poměrům na slušné úrovni.

Na dohodnutí podrobností dodávky přijel z Prahy celý tým, vedený ředitelem oboru na Technoexportu Ing. Turkem. Zároveň byla projednána a uzavřena smlouva s cejlonským dodavatelem *Metal and General*. Firma přijala velké množství ustanovení ve svůj neprospěch a řadu povinností neměla schopnost, ba vlastně ani úmysl splnit. Naším právníkům znění smlouvy vyhovovalo, později se ukázalo, že většinou nám to bylo málo platné.⁵⁸

Cukrovar Kantalai

Staveniště cukrovaru bylo na severovýchodní straně ostrova, blízko přístavního města Trincomalee, které leží v kouzelné zátocce. Za druhé světové války fungovalo jako anglická námořní základna, s pěkným hotelem na břehu pro nejvyšší důstojníky a jejich manželky. Cukrovar byl umístěn vlastně v džungli, s jejímž mýcením pro staveniště Cejlonský investor ihned začal. Přišlo nám až líto dívat se na staré stromy těžce vyvrácené buldozery, nedaly se snadno, jakoby o svůj život zoufale bojovaly. My (a asi hlavně já) jsme se na toto ojedinelé teritorium pouštěli s nadšením. Nikde jinde se nám nepodařilo stavět továrnu mezi divokými slony, buvoly, kobrami a štíry.

Exotická fauna na Cejloně

Divoké slony jsem v okolí viděl dvakrát. Jednou přecházeli hlavní silnici blízko odbočky na staveniště, v celé skupině. Bylo nutné zastavit auto (motor slony dráždí a mohli by se rozzlobit), když jsme se pak rozjeli,

57 Později jsme specifikaci detailně probírali spolu s projektantem ZVÚ Stanislavem Andrysem.

58 Kontrakty mají data 16. ledna a 1. února 1958, datum dokončení díla je 30. června 1969.

zhasl nám motor v místě, kde sloni zmizeli v lese. Podruhé šlo o osamělého slona v blízkosti příjezdové cesty na stavenišť. Tam jsme motor také zastavili, slon chvíli stál a pak se dal pomalu do pohybu směrem k nám. A motor ne a ne naskočit – ujet se nám povedlo opravdu na poslední chvíli. V džunglích zkrátka působí duchové. Pak jsem jednou na kraji džungle viděl krásného leoparda, jen na pár vteřin, než zmizel. Na staveništi bylo také dost všelijaké havěti, hlavně se stahovala k obytným domkům, když začalo pršet – zejména šlo o hmyz a štíry. Pěkný zážitek měl hned zpočátku náš stavař. V provizorním domku, kde bydlel, dodělávali pod střechou strop, a na jeho polovině se usídlili všelijací tvorové. Jednou, když obědval, mu rovnou na hlavu spadl asi půlmetrový ještěř, zřejmě se ze shora díval a převážil se. Kober se vyskytovalo také dost, na staveništi zabili dělníci asi čtyři. K dispozici bylo sérum z Mumbaí, ale naštěstí jsme ho nemuseli nikdy použít. A pak všudypřítomné opice. Těch běhalo plno zejména u hlavní silnice z Colomba do Trincomalee, vedle které se rozléhalo rozsáhlé a krásné jezero, zdroj vody pro cukrovar. Od jeho jižní strany vybudovali k továrně asi kilometrový přívodní kanál, na jehož straně vznikla nasypaním přebytečné zeminy příjezdní cesta. Spousta opic se proháněla také v místě zvaném Klappenburg, blízko zátoky Trincomalee. Tam, uprostřed džungle, stály rozpadající se sklady na vojenský materiál z doby války. Spojovací asfaltované silnice do poloviny zarostla džunglí. Ve skladech i v prostoru okolo nich se ukládalo zařízení po vylození a před transportem na stavenišť. Traverzy, bedny i volně ložená zařízení byla vždy plná opic, které si je se zájmem prohlížely.

Prováděcí situační plán, to je umístění všech objektů do daného terénu, jsme zpracovali s kolegou projektantem ze ZVÚ Andrysem v době detailního projednávání technické specifikace se zákazníkem. Továrna byla řešena naším klasickým způsobem „L“, mlýnice a kotelná stála za sebou, hlavní provozní budova pak kolmo na mlýnici. Jednalo se o osvědčené řešení, dobře umožňující budoucí zvětšení. Však také kapacita cukrovaru byla udána v kontraktu na 1 200 tun třtiny za den s možností rozšíření na 1 700 tun.⁵⁹ Vyráběl se zde plantážní krystal, sušený na kaskádovém třasadle podle indických zkušeností.

Ještě před uzavřením kontraktu jsme zákazníkovi připravili dvě

⁵⁹ Výrobním procesem byla dvojitá sulfitace, běžná ve třtinových cukrovarech, všechno zařízení patřilo nám, včetně dekantéru a vakuových filtrů.

překvapení. Nejprve jsme provedli nahrazení parních strojů, pohánějících mlýny, parními turbinami. Šlo o první takto od nás vybavenou mlýnici,⁶⁰ přičemž turbíny byly opatřené Curtisovým kolem a třemi přetlakovými stupni. Turbíny fungovaly velmi solidně. Snad dvacet let při provozu pouze vyměňovali olej, a když je poprvé otevřeli Indové, pozvaní na revizi, byli překvapeni jejich bezvadným stavem. Druhé překvapení přijal pan Meijer s nelibostí a dotazem, kolik takových změn proti přijaté nabídce ho ještě čeká. V nabídce totiž nebylo ani zmínky o tom, že dost značná část zařízení bude z Polska, čemuž neodpovídala ani technická specifikace. Měl proti Polákům jakousi intuitivní nedůvěru a jeho intuice ho později nezklamala. Koncem století se sice stalo běžným sestavovat cukrovar ze zařízení z různých zdrojů, v době výstavby Kantalai se ale vyžadovalo, aby zařízení bylo od jednoho dodavatele, zejména když v nabídce se nevyškytovala ani zmínka o dalších dodavatelích.

V létě po obdržení objednávky jsem s rodinou jel domů na dovolenou, kde mě teprve informovali o polské účasti. Ing. Poupou a mne pak poslali do Varšavy všechno dohodnout, ale jednání nebyla snadná pro jejich přemrštěné sebevědomí, hlavně u vedoucích pracovníků.⁶¹ Vypadalo to, že nás vnímají jako své podřízené a ne partnery. Stále se oháněli jakýmiisi přísliby z československé strany, které jsem nehodlal akceptovat. Dokonce si na nás stěžovali u RVHP v Moskvě. Náš nadřízený Dr. Elišák⁶² se zanedlouho potom vrátil domů a začal nás „stavět do latě“. Příště prý budeme postupovat tak, aby si polská strana nemusela stěžovat. Těch příště nastalo ještě mnoho, příkazem našeho náměstka jsem se však neřídil.⁶³ Na Cejloně mi však v téhle souvislosti připadl dvojí úkol: hájit Poláky proti zákazníkovi a hájit sebe proti Polákům. Ovšem s některými polskými pracovníky v Kantalai jsme měli dobré, až přátelské vztahy.

Polská dodávka obsahovala hlavně bagasové parní kotle.

60 Mlýnice měla 5 stolic s rozměry válců 30 x 60 anglických palců, s místem pro šestou stolicí pro případné zvětšování výkonu, k němuž ale nikdy nedošlo.

61 S kolegou jsme poprvé uviděli válkou úplně rozbitou Varšavu. I za tak dlouhou dobu byla ještě hodně poničená, chtěli jsme proto být kooperativní.

62 Pozdější náměstek na Technoexportu, s nímž jsme si velmi dobře rozuměli.

63 Za řadu let umístili Poláci na našem veletrhu v Brně velkou provokativní ceduli: „Cukrovar námi dodaný na Cejlon byl plně automatický“. Ani tenkrát jiný náš náměstek (J. Sosnovec) nechtěl, abychom šli uvést jejich plakát na pravou míru.

Byly tenkrát modernější než naše, avšak působily značné potíže při montáži. Z Polska dodávali také dva mostové jeřáby na skládku třtiny (podle rámcového návrhu zákazníka), jejichž mohutné rozkročené nohy podporující jeřábovou dráhu byly svařeny v Polsku a musely být na zámořské lodi transportovány na palubě. Jejich doprava stála asi víc než samotné zařízení. Dodávku doplňovalo ještě několik dalších jednotlivých položek.

Naše práce v Kantalai

Po uzavření kontraktu v lednu 1958 se ve věci zahájení výstavby cukrovaru nedělo půl roku takřka vůbec nic. Dvakrát mne krátce poslali z Mumbaí na Cejlon, hlavně jsem měl uklidňovat zákazníka. Snad si z Prahy představovali, že se nějak rozjede firma *Metal and General*, ale něco takového předpokládat bylo více než naivní. To by mohla snad udělat firma zkušená v oboru, ale mezi takové oni zdaleka nepatřili. Mezitím ukončili v Colombu pobyt oba pracovníci obchodního oddělení, rada i jeho zástupce, kteří nám během soutěže velmi pomáhali. Nový obchodní rada František Bureš byl sice přátelský, avšak netolik schopný.

V pololetí roku 1958 došlo náhle k průlomům, když do Colomby jako první nastoupil „osamělý bojovník“, náš stavební inženýr Bohumil Machala. Jednalo se o zcela výjimečného pracovníka i člověka.

Ing. Bohumil Machala

Byl to nestraník a velmi nábožensky založený člověk, ve svém přesvědčení a chování. Narodil se snad v nejchudších poměrech, které existovaly v meziválečném Československu, na pomezí Moravy a Slovenska v Javorníkách. Předsevzal si, že bude stavitelem a že bude po světě stavět mosty. Měl za sebou již první státnici v Brně, když začala válka. Při zavírání vysokých škol ho z brněnských kolejí odvezli s mnoha jinými do koncentračního tábora. Nakonec se vracel domů v pochodu smrti, který sotva přežil. Když po válce dokončil školu, dostal se po určité praxi doma ke svému vysněnému oboru. Vedl soutěž na výstavbu mostu přes řeku Gangu u Patny, ale zakázku nedostali (z domova nařídili příliš velkou finanční rezervu pro případ povodně). Avšak zůstal v zahraničním obchodě, odkud se zúčastnil výstavby a likvidace pavilonu na světové

výstavě v Bruselu. A konečně ho „objevili“ pro akci Kantalai.

Z Mumbaí jsem Ing. Machalu doprovodil na Cejlon a zůstal tam s ním asi čtrnáct dní. Myslel si, že bude málo vytižen, vzal si proto s sebou nějakou odbornou literaturu ke studiu, ale brzy přišel na to, jak se mýlil. Pro svůj obor si také přivezl nejrůznější pomůcky, třeba na určování skladby kameniva, nebo na pořizování kontrolních krychlí při betonování. Zapojil se ihned do práce a to nejen jako stavař, ale do celkové péče o výstavbu cukrovaru. Začalo se návštěvou u vedoucího okresu (s lahví whisky, bylo totiž důležité s ním mít dobré vztahy) a opatřením auta pro montáž. Bylo to vůbec poprvé, co jsme měli na montáži auto, v džungli by to bez něj ani nešlo. Ing. Machala osobně vedl stavební práce až k úrovni mistra, navíc s dělníky často málo kvalifikovanými. Když odmítali pokračovat v betonování náročného základu, protože nastal tropický déšť, svlékl si košili a vzal kolečko – příklad zabral a základ dobetonovali. Ale hlavně úplně sám a nadšeně vedl celou náročnou stavbu. Byl v Kantalai jakousi legendou – chodili se tam na jeho činnost dívat místní i konkurenti.

Naším prvním velkým společným úkolem se stalo provést změnu místní stavební firmy, což bylo velmi nesnadné. Ve spojitosti s tím jsem na podzim 1958 pobýval na Cejloně celkem třikrát asi po dvou týdnech. Firma *Metal and General* zkrátka na takový úkol nestačila a navíc ani neměla snahu se nějak zapojit, třeba i s naší pomocí. Ukázalo se, že větších akcí si nabrala víc, nic z toho neplnila a nakonec později zkrachovala. Nezachránil ji ani na Cejloně výhodný původní obor podnikání, obchod se starým železem.⁶⁴ To všechno ovšem nebylo patrné hned. Firma 15. února 1958 převzala staveniště a podle místních zákonů tím získala nad pozemkem téměř vlastnické právo. Tvrdila, že chce s pracemi začít, ale my jim v tom bráníme a působíme tím značné finanční škody. Podle smlouvy jsme je vypověděli, jejich protitahem bylo formální vyslovení nesouhlasu a předání sporu na arbitráž. Opět podle smlouvy měla firma v práci pokračovat, dokud arbitráž nerozhodne. Svě pozice se tedy nevzdala a zcela cíleně všechno zablokovala, aby mohla

64 Příliš nepomohl rovněž stavař p. Amarasinghe, který tolik zazařil při naší společné přípravě nabídky do soutěže. Neměl ani nutné vybavení, nakonec ani znalosti s vedením tak velké stavby a hlavně mu jeho firma neposkytla nutné finanční prostředky.

vydírat. Nakonec vyšlo najevo, že arbitráž může trvat i několik let.⁶⁵ Nám se vymstila letargie z Prahy v prvním pololetí roku, protože kdybychom staveniště převzali my, mohlo být všechno daleko jednodušší.

Samozřejmě se spolu s námi dostal do pasti i investor. Tak jsme všichni spojili síly, včetně experta OSN pana Meijera a samotných Cejloňanů, kteří původně považovali za plus, že máme najatou cejlonskou firmu. Nezbylo než jednat. Slíbili jsme, že se zúčastníme arbitráže, která se nakonec posunula až do doby, kdy továrna již byla v provozu. *Metal and General* staveniště opustili a nechali tam jen čtyři nefunkční stavební stroje, které zřejmě získala při prodeji starého železa, neboť provozu schopné nikdy nebyly.⁶⁶ Příznivého výsledku v arbitráži jsme nakonec dosáhli zejména díky našemu místnímu právnímu zástupci Dr. F. C. Rowanovi. Spolupráci s tímto roditelým Angličanem navázalo naše obchodní oddělení již dříve, přičemž vždy byla otevřená a velmi férová.

Stejně obtížným problémem se jevilo najít novou stavební firmu. Situace vyžadovala rychlé jednání, doma jsme se opět neptali a porušili tím znovu předpisy. Mnoho na výběr nebylo, obrátili jsme se tedy na anglickou firmu *Colombo Commercials*. Orientovali se zejména na čajový průmysl, kterému dodávali nejen nutné strojní zařízení, ale realizovali také vlastní výstavbu. Ve spojitosti s politickým vývojem chtěli brzy na Cejloně skončit a spolupráce s námi se báli, neboť předpokládali, že jim způsobí potíže. Ovšem přímo nás odmítnout nemohli, neboť by si tím zkomplikovali vlastní pozici v zemi. Kladli proto všelijaké požadavky,⁶⁷ na které jsme nakonec přistoupili, aniž bychom je konzultovali s Prahou. Ale bez rizik to skutečně nešlo. Novým partnerem jsme získali kvalifikovaného spolupracovníka, který byl nejen ochotný, ale na uvedenou činnost také dobře vybavený.⁶⁸ Realizace cukrovaru Kantalai se tak zajistila i po této stránce. Při ukončení spolupráce

65 Skončila tak například francouzská výstavba přístavu v Colombu (větší akce než naše), neboť po vraždě jejich vedoucího pracovníka se začali soudit bez konce.

66 Zanedbal jsem úkon pozvat na staveniště soudního znalce, který by nepoužitelnost strojů potvrdil – považoval jsem jí za samozřejmou. Při arbitráži naši protivníci těmito stroji hodně argumentovali.

67 Např. zaplatit při podpisu smlouvy jako zálohu 40 % celkové odhadované ceny, na což jsme si museli vzít úvěr od jedné cejlonské banky.

68 Našimi nejbližšími partnery se stali vedoucí stavebního oddělení p. Skillen, Skot, a jeho zástupce p. Chelvadorai, Tamil.

na výstavbě Machalovi i mně srdečně poděkoval sám generální ředitel firmy pan Whenam a prohlásil, že tak hladký průběh zakázky v zemi dlouho neměli. Byl jsem rád, že jsme i touto cestou mohli podporovat porozumění přes železnou oponu.

Pak přišlo hlavní překvapení pro mne a naši rodinu. Bez předchozího varování jsem v říjnu 1958 dostal z Prahy pokyn v Indii skončit a přestěhovat se na Cejlon. Vymohl si to (aniž bych to tenkrát věděl) nový obchodní rada Bureš, který mi byl příznivě nakloněn. Ale mnoho výhod jsem z toho nepobral.⁶⁹ Přestěhování zkřížilo mé plány důstojně zakončit činnost v Indii, kde jsem se chtěl zapojit do provozu *Walchandnagaru*, finančně tím odlehčit domovu a také obohatit své znalosti v technologii třtinového cukrovarnictví. Ale nešlo zdaleka jen o nějaké mé osobní zájmy,⁷⁰ práce v Indii bylo stále dost a tímto krokem jsme Indii v našem oboru zbytečně vyklidili prostor.

Loučení s Indií

Nikdo nebral ohled ani na našeho novorozeného, teprve dva měsíce starého syna Michala. Lékař stěhování považoval za riskantní a na jakékoliv námitky z naší strany prostě nebyl brán zřetel. Po měsíci usilovné likvidační činnosti a balení celého bytu v Mumbaí, jsme náš krásný byt opouštěli právě v době nejhezčích pomonzunových západů slunce, kdy bylo bydlení na Pedder Road úplně senzační. Z Čechů v Indii se s námi neloučil nikdo. Velmi pěkné rozloučení však naši rodině připravili na slavnostní večeři *Walchandnagar Industries*, osobně s panem a paní Gulabchanovými. Dne 12. listopadu 1958 jsme se nalodili na italskou loď *Victoria* a pluli na Cejlon.

V Colombu jsme se nastěhovali do bytu o několik kategorií horšího než v Mumbaí. Vyhledal jsem ho alespoň tak, aby stál co nejdál od sídla našich diplomatů. Za bytem už Colombo končilo, přes velkou louku byl výhled na krásné cejlonské hory. Přes své dosavadní zkušenosti jsme spotřebovali několik týdnů na to, abychom se zabydleli, včetně vyhledání sluhů. Manželka se napřed pokoušela stihnout leccos bez nich,

69 Zároveň ale v lásce neměl delegáta Technoexportu Šafránka, kterého jsem nahradil. Jeho „úplnou likvidaci“ na Cejloně provedli po nějaké době zcela nevybíravým způsobem.

70 Jen pro ilustraci, ve *Walchandnagaru* mě čekal dvojnásobný plat než po přestěhování na Cejloně.

to bylo však absolutně vyloučeno.⁷¹

Nastoupil jsem tedy na místo vedoucího výstavby cukrovaru Kantalai. Stal jsem se tím pádem partnerem experta OSN působícího v obdobné pozici na straně zákazníka, který ovšem byl o generaci starší, značně kvalifikovanější a také plat měl přibližně desetkrát větší. Po váhavém začátku byla z domova postupně obsazena také další místa. Přišel technický vedoucí ze ZVÚ v Hradci Králové Jaroslav Vaněk, kolega z dřívějšího společného pobytu v Indii.⁷² Montérů nastoupilo celkem asi dvanáct, všichni kvalifikovaní a s přátelským chováním.⁷³ Jenom kolega Machala zůstal jako stavař sám, spoléhali se zřejmě na jeho výjimečnou výkonnost a jemu to rovněž vyhovovalo. Později přišel na staveniště ještě mladší kolega z Technoexportu Ing. Egermeier. Já jsem do Kantalai dojížděl skoro týdně a občas na několik dní. Byl mi k tomu tenkrát přidělen služební vůz, nový Spartak. Jízda trvala čtyři hodiny a hlavně v době dešťů byla obtížná. Mokrý silnice se leskla, protijedoucí často netlumili světla, přitom na mnoha místech se po silnici pohybovalo plno lidí. Naštěstí se nikdy nic nestalo.

Poměrně brzy nastoupil polský stavební inženýr, který se jmenoval Ing. Tadeuš Zaufal. Velmi dobře zapadl do party a byl jedním z mála, s nímž se spolupracovalo perfektně. Jinak jsme nějakou kooperaci s Poláky hledali obtížně. Jejich technický vedoucí nastoupil později, stejně jako montéři, kterých bylo také hodně. Zejména v poslední fázi dopravili Poláci na místo partu jakýchsi mladíků, jež dobře nevěděli, jakou tam mají funkci. Aby to kamuflovali, odcházivali přes den džunglí k řece, až tam vyšlapali úplný chodník.

Život v Kantalai nebyl nijak různový. Staveniště leželo dost daleko od civilizace. Chvilí to nevadí, ale pak začnou takové poměry trochu

71 *Aju* jsme museli po měsíci vyměnit, ale nová dívka, Tamilka jménem Catherine, byla zlatá a měla děti ráda. Samotná pocházela z velké rodiny, kterou vyvraždili při nějakých nepokojích. Později vystudovala zdravotní sestru v Anglii. Syn Ondra hrával na louce fotbal s místními chudými chlapci, což způsobilo, že bohatí Cejlonci se od nás odtahovali. Náš první kuchař byl raubíř. Když jsem mu po dvou měsících dával výpověď a poukazoval na to, že v Indii by se k nám jako on nikdo nechoval, prohlásil: „*Master not comparing Ceylon with India, Ceylon something quite different!*“ Měl skutečně pravdu. Odlišné bylo nakonec také naše české prostředí na Cejloně.

72 Byl klidný (někdy až moc) a rozuměli jsme si spolu dobře.

73 Vzpomínám si na Fejgla, Mlynařika, Oktábce otce a syna, Kosu, Koldu a Pluhaře.

lézt na nervy. Navíc bylo v džungli dost nezdravo a montéři museli stále chodit na zdravotní kontroly. Tropické průjmy se vyskytují snad všude v těchto zemích, ale v Kantalai byla nebezpečná tak zvaná amébiální dysentérie. Když se améby dostaly do střev, nechtěly ven a po delší době vážně ohrožovaly játra.

Problém představovalo také zásobování. Zde se osvědčilo naše terénní auto, které jezdilo na nákupy, a také místní kuchař, s nímž naši velmi dobře vycházeli. Nejhorší to bylo s pitnou vodou. Podle kontraktu ji měl zajišťovat investor, museli jsme ale uznat, že šlo o úkol takřka nespelnitelný. Naši montéři alespoň neodmítali místní vodu na mytí a sprchování, voda na pití se nakonec vozila z Trincomalee v lahvích, převážně jako sodovka.⁷⁴

Život v Kantalai komplikovala také problematická spolupráce se zákaznickým reprezentantem (*resident engineer*) jménem B. Mohandiramghe. Byl to mladší stavební inženýr a v místních podmínkách působil nepřiměřeně „nóbl“. Denně si oblékal nově vyprané bílé kalhoty a košili. Když ve své kanceláři potřeboval nějaký doklad, který měl za zády, zavolal sluhu, aby mu ho podal. Stejně zavolal na sluhu, když mu upadla tužka. Podobně postupoval i ve vlastní práci, kterou tak příliš brzdil. Ing. Machala na mne naléhal, abych nějak zařídil jeho výměnu. I o to jsem se pokoušel, ale expert OSN pan Meijer mne moudře oponoval, že si v zemi, ve které pracujeme jako cizinci, nemůžeme zase tolik poroučet. Machala mi přesto vytýkal, že jsem v jednání nepřiměřeně diplomatický. Zcela opačný přístup než B. Mohandiramghe měl další expert OSN, stavební inženýr z Holandska jménem Plaisier. Spolupráci jsme měli perfektní, obdobně jako s panem Meijerem. Byl ale kritičtější, jak vůči zákazníkovi, tak i vůči svému zaměstnavateli OSN. Tam se také uznání svých kritik nedomohl a po třech letech působení mu smlouvu neprodloužili. S námi si však zachoval přátelský vztah.

74 Poláci byli „fajnovější“. Stále naléhali, že zákazník má plnit kontrakt a přispívali tak k tomu, že je měl nerad. Nakonec si prosadili, že se budou umývat v sodovce. Tak jsme se při opatřování vody starali nejvíc o ně. Znovu a rád musím konstatovat, že naši montéři se chovali plně podle tradice, kterou pro podobnou práci vytvořily jejich předcházející generace.

Jak vyrostl cukrovar na pokraji džungle

Jednotlivá zařízení začala docházet ještě koncem roku 1958. Tehdy v Colombu stávkovali přístavní dělníci (dělo se tak velmi často), a lodi proto kotvily v dlouhých frontách několik týdnů i měsíců. První starostí tak bylo vyřešit co s tím. Blízko staveniště se sice nacházel přirozený přístav Trincomalee, fungující v době druhé světové války jako významná britská námořní základna, ale na vykládání našeho druhu zboží nebyl naprosto zařízen.⁷⁵ Dosud se využíval jen velmi omezeně na drobné zboží, hlavně však na jeho dně leželo spousty starého železa z doby války, včetně celého potopeného suchého doku. Místní vedení přístavu ovšem přímo s nadšením přivítalo naši ochotu zařízení cukrovaru do Trincomalee směřovat. Umožnili nám podrobně projet zátoku na přístavním pomocném plavidle, označovaném jako *tug*, které také dali k dispozici pro naše potřeby.⁷⁶ Molo na vykládání zařízení neexistovalo, ale vedení přístavu poskytlo pomocné pontony, na které loď zboží vyložila vlastními jeřáby. Z nich se pak na břehy vykládalo jeřáby, které jsme museli najímat my.⁷⁷ Ke skladování jsme dostali polorozpadlá vojenská skladiště i betonové plošiny okolo nich. To umožnilo utvořit jakýsi mezisklad, z něhož se na staveniště dopravovalo právě potřebné zařízení. Nakonec jsme spolupůsobili při zapsání Trincomalee do pilotní knihy, aby tam náš Čechofracht mohl směřovat zásilkou. Nutno podotknout, že zástupci *Colombo Commercials* nepřevzali povinnost zajistit místní dopravu. Udělal jsem proto pokus a najal na ni úplně mladého začínajícího podnikatele, který se ovšem velmi osvědčil.

Komplikace v Kantalai

Hned na začátku stavby přišlo ale vážné zakopnutí, když se betonoval nejnáročnější základ, totiž stanice pro třtinové mlýny. Žádné prováděcí stavební výkresy nebyly, měla je totiž zařídit původní stavební firma, ale tu jsme propustili dřív, než se k tomu dostala. Zhotovení potřebných

75 Vjezd do přístavu dokonce neuváděla ani mezinárodní pilotní kniha, což byl nutný doklad k tomu, aby lodě do přístavu zajížděly.

76 Může totiž námořní loď tahat na laně nebo strkat za špičku, když se neměly kde otočit.

77 Na nejtěžší kusy byl najat velký plovoucí jeřáb, který vlastnil jakýsi Řek, jenž čekal na povolení tahat staré železo ze dna.

výkresů se ujal polský stavební inženýr Zaufal, jehož ochota nám velmi pomohla. Naneštěstí musel pracovat podle velmi povšechného úvodního projektu. Přitom předpokládal souměrné uspořádání základových šroubů třetinových mlýnů podle osy horního válce, ale oba šrouby byly ve skutečnosti z každé strany posunuty. Přišlo se na to až ve chvíli, kdy položili základové rámy mlýnů na základ. Otvory pro ohromné, přes půldruhého metru dlouhé šrouby, se nacházely na nesprávných místech. Polského kolegu to velmi mrzelo, ale nesl na celé nehodě menší část viny, měli jsme všechno zkontrolovat my ostatní. Ve velmi kvalitním železobetonu bylo třeba vyvrtat dvacet nových děr. Na Cejloně jsme sehnali jen nedostačující elektrické vrtačky, nezbylo než dovézt z Anglie dvě velmi výkonné pneumatické vrtačky a nutné sady nástrojů. Snažili jsme se ztratit co nejméně času, dva měsíce nás to ale stálo a také dost prostředků. Vyřešení problému ocenil pan Meijer, který se s námi cítil na jedné lodi, tak jako mnohdy jindy.

Kolega Machala zařídil nájem dvou autojeřábů od různých soukromníků, kteří takové zařízení nakoupili při likvidaci námořní základny a měli je porůznu po zahradách rodinných domů. Podle původního plánu se na staveništi s jeřáby nepočítalo, ale velmi se osvědčily.⁷⁸ V březnu 1959 byly zvednuty první sloupy ocelové konstrukce a začala tak vlastní montáž cukrovaru, která pak pokračovala vcelku obvyklým způsobem

Lodní zásilka

V březnu dorazila do Trincomalee nová československá loď Dukla, která byla plně naložena zařízením pro cukrovar, přičemž ještě předtím přivezly drobné zásilky malé holandské lodi. Příjezd Dukly se stal vítanou příležitostí k iniciativě našich diplomatů, kteří se zde mohli daleko víc ukázat než okolo vlastní výstavby. Dva týdny předem se uzavíraly různé socialistické závazky a činily všelijaké organizační přípravy. Po slavnostním přivítání lodi nás kapitán pozval na oběd na palubě, jak se při takové příležitosti sluší, dostali jsme vepřovou s knedlíky, zelím a plzeňské. Iniciativa lodní posádky tím ale skončila. Naši námořníci prohlásili, že vykládka není jejich záležitostí, a že naopak hodlají využít

78 Zato ohromný stacionární jeřáb Derrick, který s velkým zpožděním iniciativně dopravili z Polska, nám kromě komplikací nic nepřinesl.

doby prohlídkou Cejlonu. Vypůjčili si na to naše auto ze staveniště a byli na týden pryč. Vykládalo se nakonec přes čtrnáct dní a závazky se zametly pod koberec. Ale tím všechno neskončilo. Zákazník měl podle kontraktu povinnost platit skutečné náklady námořní dopravy, ovšem v přibližně uvedené výši. Čechofracht si vyúčtoval za Duklu celou tuto sumu, i když přivezla pouze asi polovinu všeho. Pan Meijer účet odmítl zaplatit. Z Prahy kontrovali tím, že zastaví další zásilky. Pan Meijer ovšem uvedl, že pak začne účtovat penále za zdržení. Z Prahy tedy, s dlouhým nosem, v zásilkách pokračovali. Vysoké sazby Čechofrachtu byly proti holandským lodím asi dvojnásobné a celková cena námořní dopravy tak překročila částku uvedenou v kontraktu asi dvakrát. Další potíž představovala okolnost, že doklady pro celní řízení docházely na místo o hodně později než samotná zásilka. Komplikace s opožděnými celními doklady existovaly téměř všude, na Cejloně našel řešení opět kolega Machala. Navštívili jsme spolu vedoucího okresu (zde se vyplatila původní zdvořilostní návštěva), který povolil vykládat lodi s tím, že se zařízení zamkne do některého skladiště na břehu. Došla další loď a doklady ještě nebyly ani od té první. Šli jsme tedy znova prosit. Náš známý nám dal klíče od skladu se slovy, abychom mu dali pokoj. Tak leckteré zařízení bylo vlastně už namontováno v cukrovaru a ještě se ani neproclilo. Někde jinde než na okraji džungle by se něco takového asi nestalo.

Stavba ocelové konstrukce se naplno rozběhla v dubnu 1959, montáž mlýnské stanice v červenci téhož roku, kdy zároveň začal naplno transport zařízení do vyšších pater. V srpnu byl už zcela zřejmý tvar budov, v září se nacházely všechny větší aparáty v pozici a třtinové mlýny na svých místech. V prosinci se pokrývaly střechy⁷⁹ a mezitím pokračovala naplno montáž potrubí. S elektrickou instalací se začínalo vždy naposledy, ale i ta byla hotova do konce roku 1959. V té době se vrátila domů většina našich montérů, továrna vypadala hotová, jenom ji dodělat.

Komplikace však nastala s montáží polských kotlů. V srpnu byly vyzdviženy nahoru kotlové bubny (šlo o hrubou a náročnou práci s nejtěžšími kusy) a mělo se začít s instalací kotlových trubek, kterou

79 Krytina střech i stěn byla z azbesto-cementových vlnitých desek, které jsou dnes zakázány kvůli karcinogenním účinkům azbestu.

vedl osobně polský vedoucí. Dali na své místo několik trubek a montáž zůstala stát, nikdo nevěděl proč. Pak teprve vyšlo najevo, že si s ní neví rady. K vyřešení situace byl poslán do Kantalai český kotlář se dvěma pomocníky,⁸⁰ jenž již z dálky rozpoznal základní chybu. Konce kotlových trubek totiž nebyly vyžihány a bez toho se zkrátka nedají do otvorů v bubnech zaválcovat. Konce trubek se tedy začaly improvizovaně žíhat na otevřeném ohni a poté instalovat. Objevila se však další groteskní závada. Dvě řady uvedených trubek byly asi o třicet centimetrů kratší, než měly být. Montáž opět uvázla, údajně vyšetřovali doma, co se vlastně stalo. Pan Meijer zastával jako expert OSN rovněž funkci kotelního komisaře a trval na dodávce nových trubek, která by však trvala příliš dlouho. Na místo přijeli dva velmi vysocí polští představitelé. O jednom tvrdili, že je velmi schopný v jednání a vždycky prosadí svou. Pan Meijer s ním tvrdě vymetl. Druhý se mezitím pokoušel vychovávat mne, jak nesprávně postupuji a jak celá organizace výstavby je špatná. S ním jsem zase vymetl já. Jeden z našich mladých kotlářů zatím zkoušel trubky nastavovat tak, že místo dvou svarů stačil stále se posunující svar jeden. Vtipný nápad přesvědčil pana Meijera, aby dočasně povolil nastalý problém vyřešit tímto způsobem. Toto řešení však funguje dodnes. Pak přišli naši kolegové s povzbuzujícím závěrem z domova. Chybu neudělal žádný Polák, šlo o technickou závadu na kalkulačce! Posledním nedostatkem byly nedodělané, někde úplně neudělané montážní svary. Místní dělníci totiž lezli po konstrukci bez lešení, evropští svářeči je nemohli na místě stejným způsobem kontrolovat a tak chtěl polský vedoucí montáže střešních konstrukcí, aby se mu místní svářeči podepsali, že všechno řádně provedli. S tím nesouhlasil kolega Machala, dostal se všelijakými způsoby nahoru a zařídil nápravu, bez které bychom odevzdali hodně nebezpečnou střechu.

Práce s místními montážními pracovníky byla dosti různorodá a plně odpovídala montáži v rozvojové zemi. Není třeba si stěžovat, považoval jsem vždy za přednost, že naši montéři takové poměry zvládali. Často i tím, že se nezdráhali mnoho udělat sami. A s místními se dovedli domluvit i přes jazykovou bariéru. Cejlonské montážní dělníky najímali sice v rámci smlouvy *Colombo Commercials*, ale nijak je nevedli. Proto jsme se dohodli, že to budou dělat naši.

Velmi špatně se sháněli místní svářeči. Bylo jich velmi málo,

80 Trojice patřila mezi velmi dobré pracovníky.

pracovali nanejvýš v autoopravnách a to ještě s nenáročným svářením. Patřilo k mým povinnostem svářeče zajistit a nakonec se mi to povedlo. Nechali se přesvědčit, až když jsme jim nabídli dvojnásobný výdělek. U mnohých to ale fungovalo tak, že po týdnů, když dostali dvakrát tolik, zůstali další týden doma. Štěstí jsme měli s kyslíkem a plynem. V Colombu existovala zcela nová kyslíkárna, ovšem dost malé kapacity na náhlé nárazové požadavky ze stavby. Vedoucí kyslíkárny, sympatický Angličan, za mlada chodil doma s Českou, a tak jsme u něj měli protekci, že dělal, co mohl.

Podle kontraktu měla být továrna hotová v létě 1959, ten termín se nestihl z různých důvodů a odsunul se o jeden rok. Z rozhodnutí zákazníka se nakonec spouštělo až v říjnu 1960, bylo proto dost času všechno řádně dodělat. Pan Meijer se osobně zasadil o to, že jsme nakonec neplatili penále, i když formálně na něj existoval nárok. Prosadit takový názor jistě nebylo snadné, když souhlas musel potvrdit cejlonský parlament. Myslím, že je to dobrý důkaz toho, jak se při práci vyplatí mít dobré vztahy. V našem oboru jsme se o ně vždy snažili nejen ze zjištěných důvodů. Odpovídaly výchově, která nám byla dána při nástupu za války.

Cukrovar šel do provozu v říjnu 1960. U vstupu do areálu udělali slavobránu a odtud vedla všelijak ozdobená cesta ke speciálně zbudovanému přístřešku. Příchozím se rozdávaly reklamní půlkilové sáčky s cukrem, přičemž zákazník hodně protestoval, aby na nich byl uveden také dodavatel z Polska, ale nakonec to odsouhlasil. Na slavnostní otevření přijela dokonce ministerská předsedkyně Sirimavo Bandaranaike, která si kromě účasti na úvodních projevech pozorně prohlédla celou továrnu. Zároveň probíhal den otevřených dveří, jenž se setkal s velkým zájmem a byl div, že se tolik lidí do továrny vůbec vešlo. Slavnostního otevření se zúčastnil také značný počet diplomatů, například velvyslanec od nás, z Polska a – kdoví proč – z Číny. Náměstek Technoexportu Ing. Mojžíšek řečnil na zahájení o všem možném, ale málo o tomto konkrétním díle. Na nás Čechů pak spíš hledal chyby místo toho, aby nás pochválil.⁸¹ Například byl údajně špatně sestaven zasedací pořádek hostů na slavnostním otevření. Nebo moje kancelář v Colombu nevypadala dost reprezentativně, co jsem v ní dělal, nepovažoval snad ani za důležité. Vedoucí stavební sekce u *Colombo Commercials* pan

81 Jiný náměstek z Technoexportu, J. Šebesta (bývalý „cukrář“ z ČKD,) který dovedl dílo ocenit, přijel na návštěvu dávno předtím. V době uvádění cukrovaru do provozu však už v Technoexportu nepracoval.

Skillen, blízký a velmi dobrý spolupracovník z celé doby výstavby, se na závěr vyjádřil poněkud „koloniálně“: „*Postavili jste jim takovou krásnou fabriku, a uvidíte, jak ji brzo zničí.*“ Kritika tak zcela nemístná nebyla, ale cukrovar po padesáti letech přesto stojí a stále pracuje.⁸² Ještě je třeba zmínit, že v říjnu 1960 už bylo zcela vyměněno původní personální obsazení vyslanectví v Indii, včetně velvyslance Ing. Noska, kterému jsme tehdy podléhali. V oné době jsem na Cejloně pobýval již bez rodiny, neboť náš společný pobyt v tropech skončil v létě toho roku.

Naše úsilí vybudovat cukrovar Kantalai ocenil cejlonský investor způsobem, jak jsem to nezažil nikde jinde. U příležitosti spuštění továrny vydal zvláštní brožurku ve třech řečech, sinhálsky, tamilsky a anglicky, kde uvádí: „*Dodávka strojního zařízení byla zajištěna mezinárodní soutěží a československá společnost Technoexport byla úspěšná proti silné konkurenci. Přes počáteční potíže, které Češi měli, celé dílo, budovy i zařízení byly provedeny podle specifikace. Naše korporace ráda vyjadřuje vděčnost pracovníkům Technoexportu za jejich neúnavnost a nadšení. Postavit továrnu v přírodní oblasti, vzdálené normálním podmínkám, není nijak snadné, velkou zásluhu o to mají právě Češi, kteří museli při výstavbě čelit mnoha potížím.*“ Sice to nevím, ale předpokládám, že slova uznání iniciovali oba experti OSN, zejména pan inženýr Meijer. Nicméně šlo o názor celého vedení *Kantalai Sugar Corporation*, zejména jejího generálního ředitele N. S. Perery, s nímž jsme vycházeli celou dobu výstavby velmi zadobře, nehledě na období prvního půl roku, kdy byl už dost znepokojen tím, jak se z Prahy pomalu rozhýbávali.

Slasti a strasti života na Cejloně

Ve srovnání s Indií bylo pro naši rodinu na Cejloně spíše více strastí. O překotném přestěhování z Indie jsem se už zmínil. Zasloužil se o ně nový obchodní rada na Cejloně František Bureš. Nejenom on, ale celé vedení československého zastoupení nebylo naším šálkem čaje. Chargé d'affaires Z. Roškot (sám podléhal velvyslanci v Indii) „patřil“ samozřejmě k dělnické třídě, ale v zájmu kariéry dokázal chladnokrevně sledovat své osobní cíle. Vůbec ho nezajímalo, že po celou dobu

⁸² Ke všemu ještě na hranici dvou území obydlených Sinhálci a Tamilci, kteří spolu dlouhodobě, usilovně a krutě bojují.

mého pobytu byly naše platy podhodnocené a to následkem jakéhosi nedorozumění z doby otevírání úřadu. Naším přímým šéfem byl obchodní rada František Bureš. Už jsem uvedl, jak se lišil od předchozího rady, s nímž se spolupracovalo bezvadně. Nový vedoucí nebyl nijak proti mně, ale příliš jsme si nerozuměli. Se všemi kolegy z oddělení jsem vycházel v mezích slušnosti, ale jaksi bez nadšení. Na obchodním oddělení byly rovněž zaměstnány všechny manželky, aby se trochu vykompenzovala výše popsaná nesrovnalost v platech. Až na mou manželku, na kterou prý nezbylo žádné místo. Nám to ale nevadilo, s naším dvouměsíčním synem by stejně nechtěla chodit úřadovat.

Jak se nás dotkl atentát na cejlonského premiéra

Ještě před naším přestěhováním na Cejlon byl zavražděn tamní ministerský předseda Bandaranaike. Našich aktivit by se to zdánlivě dotýkalo jen okrajově, ale ve skutečnosti tomu bylo naopak. Bandaranaike vyhrál volby s pomocí buddhistických klášterů, které jsou v zemi velmi vlivné. Podporu mu zajistil představený nejvlivnějšího z nich a jakkoliv to zní neuvěřitelně, šlo o dobrodruha a přímo darebáka. Tajně vlastnil řadu podniků, kterým se ale nevedlo, a podporu ve volbách hodlal vyměnit za státní pomoc k řešení svých chyb. Byla mu odepřena, vydírání nepomohlo, a tak došlo na atentát. Všechno prasklo, byl zahájen „monstrproces“, jenž trval snad několik let. Jen ještě uvedu, že po kratším mezidobí se stala ministerskou předsedkyní vdova po zavražděném, která později zahajovala provoz našeho cukrovaru. Aniž jsme to věděli my či někdo z vedení společnosti *Kantalai Sugar*, patřila do spolku představeného kláštera také firma *Metal and General*, náš původní místní subkontraktor.⁸³ Měli jsme proto fungovat u procesu s atentátem jako svědci, resp. já osobně. Pochopitelně by to bylo velmi nemilé až nebezpečné, nikdy se neví, jak se taková věc potáhne a kam se zvrtné. Díky našemu anglickému advokátu Dr. Rowanowi se podařilo zařídit, že

83 V době procesu jím sice již nebyl a vlastně už neměl ani náš kontrakt, který od něj koupil nějaký spekulant s vyhlídkou na arbitráž po výstavbě cukrovaru.

postačit mělo mé přísežné prohlášení a nakonec jsem byl zbaven i toho.⁸⁴

Příčiněním obchodního rady jsem s rodinou strávil v tropech tři roky bez dovolené doma. Zpočátku měly všechny rodiny nárok na cestu domů každý rok, pak ale zavedli dvouletý cyklus, takže jsme na dovolenou měli jet v roce 1959. Obchodní rada mne však přemluvil, abych se uvedeného termínu vzdal kvůli pracovní situaci, neboť v pololetí toho roku měl jít cukrovar do provozu. Teprve s velkým zpožděním jsme se dověděli, že peníze přidělené na ten rok nám, využily ostatní manželky z oddělení a jely domů na dovolenou. Na oplátku mi nadřízení nabídli, abych si vybral za ten tříletý pobyt odměnu. Vřele bylo odsouhlaseno, že budeme moci další rok, až v tropech skončíme, jet domů lodí. Vyšlo by to zhruba stejně draho jako letadlo, stát by na nás tedy neprodělal a nakonec kdekdo takto domů jel. A nám by taková cesta udělala velkou radost.

Střípky z našeho cejlonského pobytu

Dovolenou jsem neměl ani na Cejloně. O víkendech se nám občas podařilo jet k moři, někdy na dva až tři dny někam dál. Dokonce se stalo, že jsme neviděli ani světoznámou Peraheru v Kandy, s vyzdobenými slony (hlavni z nich nese ve zlaté schránce Budhův zub), tanci a fakulemi, za kterou jezdí turisté z celého světa. Vzdálenosti podél západního pobřeží na jih od Colomba nejsou velké, a tak jsme navštěvovali Mount Lavinii, Hikkaduwu či město Galle s pevností vystrčenou do moře. V Hikkaduwě je malý záliv s korálovým útesem, kde jsme mohli plavat a se šnorchem a brýlemi pozorovat nádherné korály a pestrobarevné rybky, plavoucí často v hejnech a sledující nás stejně zvědavě, jako my je. Nejdelší

84 Přitom došlo k nečekané příhodě. Musím předeslat, že vždy, když to bylo možné, mluvil jsem o politice docela otevřeně. Mimo jiné také proto jsem předpokládal, že je panu doktoru Rowanovi známo, kdo je u nás kdo. Vysvětloval mi, jak se provede přísežné prohlášení – odevzdává se písemně, přitom je však potřeba osobně prohlásit „*Prísahám – I swear*“, s rukou položenou na bibli. „*Musíte to takto udělat, i když je vám to nepříjemné, jinak by vznikalo nemilé podezření*“. Zeptal jsem se, proč by mi mělo být nepříjemné položit ruku na bibli: „... *no, protože jste komunista*“. Nevím, kde na takovou věc přišel, a když jsem mu odcitoval něco z evangelia svatého Matouše, reagoval: „*Tak vy vlastně nejste komunista z přesvědčení, přestože vám to může vadit? A co pan Machala, ten také není komunista?*“ Když jsem našeho advokáta ujistil, že Machalovo náboženské přesvědčení je dokonce hlubší než moje, byl v šoku a prohlásil: „*Myjsme ale hlupáci!*“ Zdaleka ne všichni, s nimiž jsem kdy o takovýchto věcech otevřeně mluvil, patřili ovšem k těm, kteří by tyhle věci nechápali. Ale někteří docházeli k závěru, že obyvatelé Anglie jsou Angličané, obyvatelé Německa Němci, obyvatelé *Comunist countries* – komunisté.

výlet směrem na jih byl do rezervace v džungli Yala. Podařilo se nám také navštívit jedno z dávných hlavních měst – Polonaruwu, s palácem ve zřícenině. V přítomí zapadajícího slunce vypadal velmi tajemně, nic ale nenavědčovalo tomu, že v době jeho lesku byla hlavní síň vyložena zlatým plechem půl centimetru silným. Nedaleko od cesty stojí rovněž stará pevnost Sigiriya. Je to vlastně ohromný balvan žuly, na jehož plochém vrchu se kdysi rozkládala obydlí s krásným výhledem do širokého okolí. V prostředí, kde vůbec není mráz, zůstávají vyvěřelé balvany, velké třeba jako hora, hladké a vůbec nepraskají ani z nich nevznikají špičaté štíty. Cesta z Kantalai do Colomba vede po rovině, když udělá oblouk okolo středocejlonských hor. V přímém směru se vystoupá do Kendy (za války v ní sídlila britská admirálie pro celou oblast jihovýchodní Asie) s nádhernou botanickou zahradou. Kus vedle se nachází nejhezčí letovisko na ostrově, Nuwara Elyia. Jednou jsme tam pobývali několik dní a jindy odtamtud, spolu s partou Čechů, vystoupili na nejvyšší horu – Pidurutalagalu, neboli Petrovu horu. Všude v *Upcountry* se pěstuje čaj na krásných plantážích pokrývajících kopce. Sklízí se odtržením nejvyšších lístečků na keři, přičemž sklizeň obstarávají tamilské ženy ve svízelných podmínkách skoro stále ve vlhku a za hladovou mzdu. V horách stojí také několik čajových továren, z nichž vychází světoznámý Cejlonský čaj. V krásném bungalovu majitele jedné z nich jsme nocovali před výstupem na nejslavnější z hor, Adam's Peak. Stezka, která stoupá asi tisíc metrů do strmého kopce, jde skoro stále po schodech a celá je elektricky osvětlena. Chodí po ní plno poutníků, s nimiž jsme nahoru vyšli na kouzelný východ slunce. Poutníci po cestě zpívají nebo vykřikují a velmi se jim líbilo, když jsme to dělali s nimi. Východ slunce na vrcholu je mimořádným zážitkem. Za horou směrem na západ se už rozkládá nížina a někdy se zahlédne i moře. Ale hlavní efekt představuje stín, vytvořený do ranního oparu a vystupující při východu slunce jakoby nahoru až do nebe. Na vrcholu je ve skále prohlubeň, jakoby otisk nohy, kde se podle legendy Adam odrazil při cestě do nebe.

Současně s uváděním cukrovaru do provozu probíhala arbitráž ohledně smlouvy s původní stavební firmou. Náš cejlonský právník Dr. Rowan nám vřele doporučoval, abychom jim nabídli odstupné (asi ve výši očekávaných nákladů), což by se nám velmi vyplatilo. Ale s návrhem jsem doma neuspěl. Právní oddělení ministerstva zahraničního

obchodu rozhodně trvalo na tom, že musíme prokázat naši pravdu a obhájit „právní čistotu“. Vedení Technoexportu mi naopak vytýkalo, že jsem s arbitráží souhlasil, abych si prodloužil pobyt v cizině – samozřejmě zcela neprávem. Arbitráž se však nechutně vlekla. Vůbec neobstál jednoduchý argument, že jsme cukrovar s úspěchem vybudovali. Právník protistrany vymýšlel stále nejzroztodivnější námitky a důvody k průtahům. Nikam to ale stejně nevedlo a spor skončil nerozhodně, neboť se nakonec nikomu nechtělo pokračovat. Arbitráž byla pro mne velmi cennou zkušeností pro další činnost. Krásně se při ní ukázalo, co všechno je důležité a na co všechno si musíme při naší práci dávat pozor.

Groteskní příhoda ze staveniště

Jeden kotlář nastoupil na staveniště později a byl poněkud hrubšího zrna. Transportoval do hlavní budovy jakýsi těžký aparát a naboural jeden z hotových základů pro čerpadla. Machala mu přišel vyhubovat, vznikl dialog s ostřejšími slovy a nakonec si nafackovali. Machala se kupodivu takovému řešení nevyhýbal a byl by na celou aféru asi brzy zapomněl. Montéři však dostali strach, asi kvůli postavení, které Machala měl, a celou událost řešili stížností po stranické linii, i když předtím ani potom se na staveniště politika nezatahovala. Poslali dopis na vyslanectví v Colombu, kam si mě následně zavolali na koberec. Požadovali, abych vzniklý spor urovnal. Divil jsem se, proč já, nestraník, mám řešit stranickou stížnost. Na staveniště tedy vyrazil mercedes – chargé d'affaires, obchodní rada a já. V montéřské jídelně se odehrála improvizovaná schůze, které se všichni zúčastnili. Když jsme vešli dovnitř, naklonil se ke mně elektrikář Pluhař a povídá: „*Jaroušku, v jaké společnosti tě tu vidíme? Poslouchej, neubližujou ti, jestli ano, tak nám to řekni, my je vyneseme v zubech!*“ Oba provinilci stáli jako ve škole a čítankový byl také napomínající projev obchodního rady Bureše se závěrem: „*Tak, a teď si podáte ruce!*“ Ale ani jeden nespěchal příkaz splnit, načež zaznělo: „*Kdo si nepodá ruce, pojede domů!*“ Machala bez váhání prohlásil, že tedy jede domů. Překvapivě stejně se zachoval i druhý napomínaný – a tím celá aféra vyšuměla.

Nepříjemností byly také okolnosti spojené s výměnou peněz před návratem montérů. Diety dostávali v cejlonských rupiích, které se nemohly vyvážet, a bylo třeba je směnit na tvrdou měnu. Chargé

d'affaires mne zavolal s tím, že – jakoby výjimečně – zajistil výměnu pro každého montéra a uvedl příslušnou sumu, kterou jeho úsilím místní úřady každému povolily. Při práci v džungli se mnoho peněz neutratilo a úspory tak byly hodně vysoké. Pro montéry omezená částka samozřejmě znamenala velké znehodnocení. Museli narychlo a nezkušeně za přebývajících peníže něco nakupovat a to navíc s dalším rizikem proclívání doma. Obrátila se proto na mne trojice montérů, jestli bych pro ně nemohl v té věci něco udělat. Odebrali jsme se tedy na příslušný místní úřad, kde výměnu provedli bez potíží. Ukázalo se, že suma k výměně nevycházela z ustanovení cejlonských úřadů, nýbrž byla omezením daným naším zastupitelským orgánem jako součást regulace, kolik si smějí montéři vydělat. Takové omezení se ovšem netýkalo našich diplomatů. Stejnou „iniciativu“ jsem zažil v cizině ještě jednou, v Indonésii byla takřka výhradní pracovní náplní delegáta na obchodním oddělení.

Kultura z domova

Jednou na Cejlon přijelo České klavírní trio – Plocek, Večtomov a Páleníček. Měli velmi pěkný a v tisku vysoce oceněný koncert. Zdrželi se celkem tři dny, přičemž bydleli na vyslanectví, kde stál také klavír. Když jsem se tam náhodou vyskytl, Páleníček na něm právě cvičil. Virtuózní klavírní hra při otevřených oknech v tropickém soumraku byla krásná. Jako obvykle při příležitostech návštěvy někoho z republiky (uvedl jsem to již v případě naší lodi Dukla), se na místě dělala a přeorganizovala všelijaká opatření. Páleníčka dostal na starost obchodní rada Bureš, vymyslel pro něj na tři dny pobytu našlapaný poznávací program, koupání v moři a podobně. Nechtěl připustit, že by o to Páleníček nestál. Nakonec se pohádali. Páleníček byl ostrý hoch a rada zase nechápal, že ho někdo nechce poslouchat.

Moje práce byla dokončena podle regulí koncem června 1960, přičemž zbývajících dodělávky jsem pak přijel provést už jako krátkodobý cestovatel. Zakončení tropického pobytu naší rodiny bylo trochu smutné a souviselo s různým zařazením na společenském žebříčku. Při sjednávání celkem tříletého pobytu v tropech bez přestávky jsem dostal jasný příslib, že budeme moci jet domů lodí, na což jsme se velmi těšili. Doma ale stále otáleli s rezervací kabiny, místní agent už upozorňoval, že nedostaneme místo, a tak jsem jakousi předběžnou rezervaci udělal u něj.

Z Prahy přišla tvrdá reakce. Postupoval jsem bez povolení a za rezervaci zaplatím pokutu 100 dolarů (údajně podle pravidel Čedoku).⁸⁵ Obchodní rada Bureš se snažil s domovem vyjednávat, ale brzy to vzdal. Pak přišel telegram, podle něhož z dané oblasti nebyl už letos povolen žádný návrat lodí.⁸⁶ Ovšem stejný, skutečně stejný den dostal chargé d'affaires Ing. Roškot s rodinou telegrafický souhlas s takovou cestou a dokonce přitom využil naši „nepředpisově“ zajištěnou kabinu. My jsme letěli jednu noc z Colomba do Mumbaí a druhou noc z Mumbaí domů. Pro nějaké zmatky mezi dvěma lety ČSA nám nevyšla ani třídní zastávka v Káhiře. V Praze letadlo přistálo do sychravého počasí a pro zmíněné zmatky nás nikdo nečekal. Nakonec jsem přece jen od svého nejvyššího šéfa v Colombu Ing. Roškota „odměnu“ dostal – napůl doporučení a napůl pokyn, abych se přihlásil do strany. První „odměna“ tohoto druhu to nebyla, spíš asi poslední. Jako kdy jindy jsem za ni ani nepoděkoval.

Po dostavění a předání cukrovaru v Kantalai se naše mimořádná skupina těch, kteří se projektu zúčastnili, rozjela různým směrem. Ing. Machala zahynul spolu se dvěma dalšími kolegy při leteckém neštěstí na jaře příštího roku.⁸⁷ Cestovali v noci z Prahy do Maroka a letadlo spadlo za záhadných a nikdy neobjasněných podmínek nad Německem.⁸⁸ Pan inženýr Meijer zemřel po ukončení cejlonské mise na rakovinu a ke splnění dalšího připravovaného úkolu se již nedostal.⁸⁹ S nikým z velmi dobrého týmu montážníků jsem se už později nesetkal a mé další akce se v personálním směru již nikdy tak nevydařily. Já jsem pokračoval ve výstavbě našich cukrovarů v zahraničí, což mi – skoro až překvapivě –

85 To tehdy představovalo značnou sumu.

86 Motivem bylo, že toho roku zahájily Československé aerolinie lety do Mumbaí.

87 Jedním byla naše světová odbornice na řepu Dr. Drachovská, spolupracovnice profesora Šandery.

88 Machala jel na letiště tramvají spolu s manželkou, která jako lékárnice nastupovala noční směnu. Rozloučili se tím, že si dali pusu v tramvaji a řekli ahoj. Paní Machalová nesla tu hroznou ránu velmi statečně. Ale jednou, o hodně později, mi vyprávěla, jak je jí smutno, když sedí večer sama doma a čeká, že se přece jen otevrou dveře a přijde Bohouš, který se už tak dlouho nevrací ...

89 Ještě v Colombu ho natrvalo hospitalizovali. V roce 1962 jsem ho tam při jedné ze svých krátkých cest navštívil. Při loučení mi řekl: „*Bartošek, this is the end* ...“

vydrželo na zbytek života, i když samozřejmě ne bez komplikací. Bohaté zkušenosti z Cejlonu jsem si nesl s sebou. V trvalém kontaktu zůstala naše rodina s Ing. Plaisierem, druhým expertem OSN a stavařem, který dnes žije na penzi v Belgii.⁹⁰ A cukrovar Kantalai funguje dál, aniž je s ním české cukrovarnické strojírenství v nějakém kontaktu, přičemž patří mezi jediné čtyři cukrovary na Srí Lance.⁹¹

Návrat domů po pěti tropických letech

Z Cejlonu jsme se domů vraceli rádi. Před nástupem do Technoexportu mě jako zaměstnance ministerstva zahraničí čekala nahromaděná dovolená,⁹² která byla využita na stavební úpravy v našem bytě.⁹³ Při rozloučení na ministerstvu se mi dostalo, sice jen asi dvěma větami, ale přece jen dostalo, jakéhosi ocenění za zahraniční činnost. Nástup do Technoexportu vypadal klidně, napětí bylo dosud ještě pod povrchem. Tehdy jsme ještě netušili závist ze všech stran, tu slabší, tam silnější. Před naším návratem se v podniku vyměnil generální ředitel, odešel jeho náměstek Šebesta, můj bývalý spolupracovník z ČKD, a tím pro mne skončila doba jakéhosi vlídného přijetí. Staré vedení se ještě zasloužilo o mé velmi pěkné pracovní zařazení, neboť jsem nastoupil na místo zástupce obchodního ředitele v nejvyšší možné platové třídě pro nestraníka. Toto postavení, kterého jsem si velmi vážil, dávalo dobrý předpoklad starat se o obor cukrovarnického strojírenství, aby vydržel do „lepších časů“. Z mé pravomoci však byly vyjmuty otázky kádrové, které jinak na toto místo patřily. Samozřejmě mi to nevadilo, právě naopak.

Ředitelem skupiny se stal František Samek, tedy ten, který mne

90 Pravidelně si píšeme na Vánoce a nedávno jsme také měli milé setkání, když přijel i s manželkou na návštěvu do Prahy.

91 Druhý cukrovar, stavěný spolu s námi, už neexistuje.

92 Na ministerstvu platilo, že se dovolená mohla kumulovat za více let (na rozdíl od práce doma), a tak jsem jí měl asi dva měsíce.

93 Po více než pěti letech jsme si z ciziny přivezly úspory akorát na jedno auto. Jeho okamžitá koupě však patřila mezi naše méně šťastné činy. Tehdy platilo, že převod pracovních úspor v devizách na Tuzex byl s 20% bonusem, ovšem s výjimkou automobilů. V jejich případě ho zavedli za necelého půl roku, během kterého naše auto stálo převážně v garáži.

v roce 1954 vyhodil, když jsem se na výzvu Technoexportu v podniku ucházel o místo. Teď už se mne sice zbavit nemohl, ale rozhodně se nestal mým přítelem. Ovšem na rozdíl od mnoha jiných byl kvalifikovaným pracovníkem s orientací na dobrý chod podniku. Tak se přihodilo, že jsme měli jakýsi společný zájem, a naše spolupráce se postupně měnila k lepšímu. Hned po mém nástupu mi hodlal dát jakousi ránu, když mi přikázal, abych předložil finanční analýzu cukrovaru Kantalai. Kdo ví, odkud měl názor, že dopadl špatně, a já jsem si měl takto jaksi uvázat smyčku na krk. Nechal jsem si ze zakázky hodně podrobné podklady právě o financích, které byly na Cejloně jednou z mých hlavních povinností. Dal jsem se do sestavování okamžitě, a když ředitel skupiny poznal, že tudy cesta k jeho cílům nevede, už finanční výsledek cukrovaru Kantalai nechtěl. Mně kupodivu nedošlo, že stejně vplouvám do rozbouřených vod.

Ing. Jan Hartl

Rok nebo dva po mém příchodu k nám také nastoupil o něco starší kolega ze zahraničních misí, Ing. Jan Hartl. Jako inženýr chemie patřil k našim předním cukrovarnickým technologům. Řadu let byl ředitelem cukrovaru Homs v Sýrii, u nás zavedl rafinaci třtinového cukru a v Kambodži prozřetelně opravil technickou specifikaci rafinerie palmového cukru. Byl v oboru velkým nadšencem a zejména v Íránu o něco později jsme úzce spolupracovali. Patřil rovněž k nestraníkům, ovšem k němu byl ředitel skupiny nakloněn příznivě a už asi dva roky využíval jeho postavení v cizině při vlastním postupu, i když v oboru petrochemie. Problém však představovala skutečnost, že na Ing. Hartla už ve skupině jaksi nezbylo žádné vedoucí místo.

Klec nakonec spadla ani ne za příliš dlouho. V dubnu 1962 mě odvolali z funkce a stal se ze mne referent.⁹⁴ Ani se nenamáhalo to nějak zdůvodňovat, novinu mi „prozradily“ naše nově nastoupivší mladé kolegyně. S takovým stavem jsem se nehodlal smířit a našel si místo ve Výzkumném ústavu potravinářských strojů na Smíchově, neboť v zahraničním obchodě jsem se cítil nevítaným. Ve zpětném pohledu by to byl krok k horšímu, tenkrát jsem ale předpokládal, že jinou možnost

⁹⁴ V rámci skupiny udělali takové referenty tři. Bývalého ředitele skupiny, který dosáhl šedesáti let, kolegu Ing. Jana Hartla a mne. Ocitli jsme se tak v poněkud nestandardním postavení, měl to být další krok k novému „rozdání karet“.

nemám. Na druhé straně mé jednání přeci jen asi trochu otrásl osrdím na vedení Technoexportu. Můj nový vedoucí Jaroslav Hejhal⁹⁵ mne ve snaze udržet v Technoexportu utěšoval tím, že s novou funkcí alespoň nebudu mít žádnou zodpovědnost. Ale mně právě šlo o to, mít za náš obor zodpovědnost. Vedení Technoexportu si mě však chtělo udržet, a když jsem byl na dovolené, zavolali na pohovor vedoucího z mého chystaného pracoviště spolu se zástupcem KSČ. Vylíčili mne jako sice pracovitěho člověka, ale politicky naprosto nevyzpytatelného, s nímž jsou jenom komplikace. Zástupce strany na to zabral a můj nastávající vedoucí mi pak vyhuboval, do čeho jsem je to namočil. Nakonec mi nezbylo nic jiného než zůstat v zahraničním obchodě a později se ukázalo, že to pro mne bylo přece jen optimální řešení. U cukrovarnického oboru jsem tak nakonec zůstal, později se stal vedoucím oddělení třtinových cukrovarů a v roce 1975 opět zástupcem obchodního ředitele.

Začal jsem se také více věnovat domácí pracovní problematice, která se mi během mého zahraničního pobytu zahalila tak trochu do mlhy. Pomáhal mi v tom zejména ekonomický náměstek generálního ředitele J. Zmrhal, i když musí podotknout, že chod administrativy v Technoexportu jsem nikdy nezvládal dobře. Naštěstí byli v naší obchodní skupině obětaví pracovníci, kteří ho zajišťovali i za mě.⁹⁶ Rady mi dávali také zaměstnanci právního oddělení, přičemž cenné zkušenosti jsem nabýval hlavně tím, jak komentovali mé dotazy.⁹⁷

Postupujeme dále na východ

V srpnu 1960 jsem se vrátil na Cejlon, abych tam dokončil práci v Kantalai. Tehdy ještě platilo, že se do vzdálených zemí nevyjíždělo kvůli každé záležitosti zvlášť, nýbrž bylo snahou vyřešit vše aktuální

95 Nastoupil po mně v Colombu, jelikož však měl být „pouze“ delegátem a ne obchodním radou, jak očekávala jeho politicky ambiciózní manželka, vydržel tam jen půl roku a nadále se věnoval všelijaké činnosti na vedoucích místech v Technoexportu. Byl trochu podobný obchodnímu radovi na Cejloně Františku Burešovi, možná ještě žoviálnější. Jeho akcí se například stalo vyklizení Íránu stran výstavby cukrovarů ve prospěch Poláků.

96 Mohu jmenovat kolegu Marcela Ludvíka, Marii Strupkovou, Dagmar Ludvíkovou, Věru Novákovou a Magdu Bukáčkovou.

97 V prvé řadě děkuji vedoucímu oddělení Dr. Šotolovi.

v dané oblasti. Začalo se tak mé opakované cestování do jihovýchodní Asie, vždy s několika úkoly v různých zemích.

V Československu přišla výrobní sféra s iniciativou pokračovat v cukrovarnickém strojírenství, konkrétně v dodávkách kompletních cukrovarů. Důvodem snad byla snaha o eliminování naší nevýhody s dlouhou dodací lhůtou, spíše však potřeba nějak zaplnit volnou výrobní kapacitu. Proto tedy měl Technoexport objednat jednu továrnu na sklad, tj. bez konkrétní objednávky. Při nástupu do Indie v roce 1955 se to vyplatilo, ale teď panovala jiná situace a zejména se nevhodně zvolila výrobní kapacita, totiž třtinový cukrovar s výkonem 1 000 tun třtiny za den. Zahraniční obchod dostal za úkol tuto jednotku někde prodat. Po slavnostním uvedení do provozu cukrovaru Kantalai jsem se tedy odebral dne 11. října 1960 z Colomby přes Kalkatu a Rangún do Phnom Penhu.

Kambodža

Při navazování užších vztahů mezi oběma zeměmi bylo vysloveno nejasné přání postavit v Kambodži cukrovar, přičemž tento požadavek podporoval zejména tamní obchodní rada Brunner.⁹⁸ Při předložení nabídky na cukrovar s uvedeným výkonem 1 000 tun třtiny za den vyšlo ihned najevo, že pro něj v Kambodži není uplatnění. Sice tu uvažovali zavést pěstování třtiny, ale ani s tím nezačali. Určitý čas jsem tedy strávil průzkumem, o co se vlastně jedná. Problém byl jednoznačný, ovšem pro nás dost komplikovaný. Ale právě to mne lákalo. Po rozdělení bývalé francouzské kolonie Indočína na tři samostatné části, potřebovalo asi 5 milionů obyvatel Kambodži zhruba 40 tisíc tun cukru za rok. Na území Kambodži však zůstala veškerá produkce cukru z palem, kterého se ročně získávalo asi 50 tisíc tun. Dříve ho odebírala celá Indočína, ale nově vzniklé státy Vietnam a Laos s tím ihned přestaly. Navíc i v Kambodži existovala poptávka po továrně vyrobeném cukru, kterého se dováželo asi 12 tisíc tun ročně. Palmový cukr tedy přebýval, čímž výrazně klesala jeho cena a asi 300 tisíc rodin v Kambodži se ocitlo na okraji bída.

98 Byl to jeden z našich pracovníků v této funkci, s nímž se dalo dobře spolupracovat.

Palmový cukr

Získává se z květů palmy cukrové, *Borassus flabeliformis*, přičemž kampaň sběru trvá od prosince do dubna. Kouzlem a zároveň velkou potíží je, že v té době musí na každou palmu vylézt denně sběrač, který má na provázcích u pasu připevněno pět až šest nádobek, žiletkou odřízne ze silného výhonku uprostřed květu slabý řízek a tím umožní, že z něho vykapává cukrová šťáva. Pověsí pod květ nádobku, která za den nateče, příští den ji odejme, pověsí novou, a získanou šťávu snese dolů. Na palmy vylézají sběrači po bambusových tyčích, přivázaných lýkem ke kmeni palmy. Netřeba zdůrazňovat, že jde o cirkusový kousek, a každý rok při něm několik lidí přijde o život. Palmová šťáva sice obsahuje hodně čistou sacharózu (to je stejný cukr jako v řepě či ve třtině, avšak palmová šťáva ji ve vysokém obsahu a současně s malým množstvím necukrů), ovšem ještě nahoře začne invertovat (rozkládat se na monosacharidy) a ke zpracování tedy dorazí o něco méně kvalitní. Pod skupinou palm je malá zpracovatelská „kuchyně“, kde se šťáva zahustí, vzniklá cukrovina se nalije do hliněných nádob, v nichž ztuhne, a takto se dodává na konzum. Výjimečně se v době našeho jednání vyskytovaly také primitivní odstředivky, většinou na ruční pohon, přičemž vzešlý cukr se usušil na slunci rozložením na rohože. Jedna mimořádně dobře vybavená stanice vznikla přímo pod palmami a vyráběla vcelku pohledný cukr, jehož vlastností byla velmi příjemná vůně. Z Kambodži se takový cukr vyvážel a to hlavně k použití při produkci lihovin. Výrobou palmového cukru se však v Kambodži zabývali pouze Francouzi, profesori na univerzitě v Phnom Penhu (zejména M. Lafont) Měli už vymyšlený způsob, jak všechno značně zdokonalit, ale coby kolonistům se jejich dny pobytu v Kambodži rychle krátily, příští rok se chytali domů. Navázání styku s nimi bylo pro náš další postup velmi důležité.

V Kambodži jsem se zdržel týden. Jednoznačným závěrem bylo, že se v zemi má stavět rafinerie, která vyřeší dva problémy najednou. Zachová místním lidem obživu z palmového cukru a zároveň uspokojí zvyšující se poptávku po továrně vyráběném cukru. Jednal jsem o tom na ministerstvech plánu a zemědělství, na družstevní organizaci a na stavebním podniku, který by prováděl stavební práce při budování

cukrovaru.⁹⁹ Ještě jsem opatřil podrobná data o podnebí jako nezbytný předpoklad pro zahájení jednání o výstavbě továrny. Ve stejné době odletěl do Prahy vedoucí pracovník kambodžského ministerstva plánu, aby připravil státní návštěvu hlavy státu.

Princ Norodom Sihanuk nastoupil po zemřelém otci a kambodžském králi, sám se ale nikdy nedal korunovat a čekala na něj velmi pohnutá doba.¹⁰⁰ Spolu s našim prezidentem Novotným navštívili počátkem roku 1961 cukrovar Kostelec nad Labem, v té době už bylo po řepné kampani, ale rafinovali tam surový třtinový cukr z Kuby. Návštěva měla úspěch, ale každý si přitom zřejmě představoval trochu něco jiného. Mezitím vystartovala od nás do Phnom Penhu pracovní skupina (jejíž jsem byl členem) s úkolem připravit mezistátní smlouvu. Vedl ji náměstek ředitele Technoexportu Dr. Elišák, tolerantní a veselý muž.¹⁰¹ Asi týden před námi dorazil do Kambodži náměstek ministra zahraničního obchodu, podle kterého si místní představovali, že dostanou techniky pro montáž celků zadarmo a dal pokyn na takové požadavky nedbat a do nabídek uvést obvyklou cenu. Na základě instrukcí jsme pak podali tři nabídky na investiční celky, mezi nimi na rafinerii cukru, a to podle představ výrobního závodu.

Za další týden dorazila do Kambodže vedoucí vládní delegace v čele s ministrem zahraničního obchodu Františkem Krajčirem, který nám oznámil, že podle požadavků Moskvy musíme v rámci technické pomoci rozvojovým zemím provádět montáž zdarma.¹⁰² Zároveň však dodal, že o dotyčnou částku máme zvýšit cenu zařízení. Přihlásil jsem se jako jediný s poznámkou, že to takto udělat nelze, když už byla cena za rafinerii cukru v nabídce uvedena. Ministr se zamyslel a odpověděl, že nemá čas jít do detailů, ale že instrukce byla jasná. Při následném setkání s členy delegace, jsem se ptal, jaký smysl mají takové pokyny. Dostal jsem odpověď, že soudruh ministr se musí také krýt. Ať tak či onak,

99 Dotyčnými pracovníky byli především všemocný ministr plánování Tiulong, jeho poradce Son Vovensai, plánovač Phlek Chat, ministr průmyslu Ung Kropumpkha a družstevník Meach Kovn.

100 Zatím však v Kambodži panovalo liberální prostředí včetně zachovávané neutrality, které prosazoval a udržoval právě princ.

101 Po roce 1968 ho vyloučily z KSČ.

102 Snad šlo o nedorozumění, myslím, že v Moskvě měli na mysli obdobnou pomoc, která byla později poskytnuta při výstavbě letiště na Grenadě, kterou vedl ruský betonářský mistr, původním povoláním plukovník letectva.

celková částka za zařízení z nabídky zůstala pochopitelně nezvýšená a montážníky i později naše technology pro rozběh továrny Československo dodalo zadarmo.¹⁰³

Jednání o kontrakt se plně rozběhla až po odletu naší vládní delegace, probíhala komplikovaně a pomalu, šlo totiž současně o dodávku čtyř československých investičních celků a místní zkušenosti byly velmi malé. Nakonec skoro všechno záviselo na nás. Ovšem podle tradice jsme se snažili postupovat seriózně a pro Kambodžu vytvořit dílo, které bude dobře fungovat.

Výkon rafinerie na palmový cukr byl nakonec stanoven na 60 tun rafinády denně. Pochopitelně nejdůležitější problém představovala technologie a analogicky strojní zařízení v úvodní části, kde se přijímala surovina. Zde jsme se museli spolehnout na pomoc francouzských pracovníků z místní univerzity. Nezbylo než předpokládat, že se nějak v rozumném rozsahu uskuteční jejich plán vybavit malé stanice pod palmami zlepšeným, i když stále primitivním, způsobem odpařování a krystalizace, zejména pak malými odstředivkami poháněnými benzinovým motorkem z motocyklu. Dospělo se k definici suroviny, která měla být do rafinerie dodávána, aby se při delším skladování nekazila, a aby její příjem byl v daném množství technicky proveditelný. Stále jsem domů zdůrazňoval, jak mnoho závisí na našem seriózním přístupu. Snažil jsem se jim všechno podrobně popsat a také ode mě dostali jedenáct různých vzorků surového cukru a dokonce i vody. Při mém odjezdu dne 11. března 1961 jsem se srdečně rozloučil s vedoucím francouzským pracovníkem panem Lafontem, který se o všechno zásadně zasloužil. Také on byl ovšem na odchodu domů, takže jsme se při pozdějších jednáních už neviděli. Vždy mne mrzelo, že naše rozloučení se odbylo pouhým poděkováním, k tomu v mé nedokonalé francouzštině.

Kontrakt podepsal až po mém odletu vedoucí československé delegace, náměstek ředitele Technoexportu Dr. Elišák. Po technické stránce byl sice příjem suroviny specifikován, ale později mělo ještě dojít k jeho upřesnění. Považuji za úspěch, že se celá záležitost dovedla do takového konce.

V Phnom Penhu jsem opět přistál 8. října 1961, tentokrát s Ing. arch. Vítkem, architektem Potravinoprojektu v Bratislavě,

103 Praktickým důsledkem bylo, že vyslání pracovníci domů nepospíchali a jejich pobyt se tak prodlužoval.

a projektantem výrobního závodu ZVÚ Hradec Králové Mihulkou. S Potravinoprojektem se v Kambodži navázala velmi plodná spolupráce, která trvala až do nástupu v Íránu v roce 1970 – tedy tak dlouho, dokud jsme pro stavební část cukrovarů dodávali pouze projekty a prováděli stavební dozor.¹⁰⁴ Zejména Ing. arch. Vítek přinesl do našeho oboru mnoho nového, když se intenzivně zajímal nejenom o stavbu, ale o celou koncepci díla, přičemž měl často oprávněné připomínky i ke strojařům, kteří to ovšem někdy nesli dost nelibě.

Moje zastávka byla krátká, pouze týdenní. Využil jsem ji zejména na zasvěcení obou nových spolupracovníků do díla. Při mé další cestě do Asie v první polovině listopadu šlo předně o zákaznicko konečné rozhodnutí ve věci umístění továrny na jedné ze tří alternativ, bez něž se samozřejmě nedalo pokračovat. Nakonec jsme ale museli provést průzkum na všech třech místech.¹⁰⁵ Se zákazníkem byl také velmi podrobně probrán celý pomyslný průběh díla, vlastní stavba, seznam i ceny nutných stavebních materiálů, dále vyloďování zásilek zařízení v novém přístavu Sihanoukville a jejich doprava na místo po nové silnici, jakož i vlastní montáž a potřebná pomoc při provozu. Nakonec jsme důrazně připomenuli povinnost zákazníka, zakotvenou také v kontraktu, provést přípravu pro zajištění dodávek suroviny do továrny. Na náš nátlak schválily příslušné orgány zvýšení cla na dovážený třtinový cukr s tím, že výnosu bude použito právě pro zvládnutí dodávek palmového cukru ke zpracování v nové rafinerii. V den mého odletu 1961 pak bylo s konečnou platností rozhodnuto o staveništi v místě Kompong Tram, nedaleko hlavního města směrem na západ.

V Československu se mezitím doplnilo strojní zřízení pro úvodní části cukrovar tak, aby mohl přijímat rovněž dovezený surový třtinový cukr, což bylo velmi správné rozhodnutí kolegy z Technoexportu Ing. Hartla. Došlo přitom ovšem k nějakému sporu, snad spíše z formálních než z věcných důvodů. V této souvislosti musím poznamenat, že v naší době již bohužel nefungovala kolegiální spolupráce strojařů a technologů, která po celé první období našeho cukrovarnictví zajišťovala

104 Bratislavský Potravinoprojekt se významně podílel rovněž na naší největší zakázce, egyptském cukrovaru Deshna, které jsem se já však nezúčastnil.

105 Už tehdy mne z domova začali po světě honit telegramy, obsahujícími různé výtky, aniž však věděli či možná chtěli vědět, co a jak vypadá a probíhá. Naše činnost oněch dvou týdnů byla shrnuta do třístránkové zprávy pro domov a třináctistránkové zprávy pro zákazníka.

dobré výsledky a technický pokrok. Mou výhodou bylo, že jsem ze strojírný vyšel a s pracovníky ze strojírenství si vcelku dobře rozuměl, alespoň s těmi, kteří se upřímně starali o náš obor. Na všelijakých shromážděních jsem zdůrazňoval, že se v zahraničním obchodě považují spíše za jakousi prodlouženou ruku výroby, aniž by mi to mělo ubírat na prestiži. Dohromady jsme se snažili překlenovat potíže vznikající rozdělením kontinuální činnosti mezi různá ministerstva s nedořešenými poměry vzájemné spolupráce.

Podle neblahé tradice však doma po uzavření kontraktu jaksi „usnuli“, podobně jako dříve na Cejlonu či později v Indonésii. V Kambodži se tato vlastnost projevila zvláště výrazně, když málo zkušený zákazník na našich aktivitách zcela závisel. Je pravdou, že existovaly potíže s úhradou dodávek. Ovšem i v tomto případě platí, že nezkušeného partnera musíme kvalifikovaně „tlačit“. Avšak doma se spíše objevovaly tendence těchto závad využívat. Konečné potíže pak postihovaly hlavně nás. Opakovaly se rovněž komplikace s námořním dopravným, již dobře známé z Cejlonu. V Kambodži žádali z Československa otevřít akreditiv na námořní dopravné (bez pojištění, které si zařizoval zákazník) na sumu představující čtvrtinu ceny zařízení. Šlo o sumu představující čtvrtinu ceny zařízení a nelze se proto divit, že po takovém návrhu trvalo velmi dlouho, než se věc vyřešila. Podnik zahraničního obchodu Čechofracht, který dopravu zajišťoval, byl však „zákonem chráněný“, a tak mohl kazit co chtěl a tvrdou mezinárodní konkurenci vůbec nerespektovat.

Při svých dvou krátkých zastávkách v červnu 1962 jsem se snažil s věcmi na kambodžské straně pohnout a zároveň nějak vyburcovat větší aktivitu z domova. Alespoň dobře dopadlo to, že mezi oběma mými návštěvami nastoupil na místě jako pracovník stavebního dozoru Ing. Nemčok z Potravinoprojektu Bratislava. Byl velmi kooperativní a během druhé návštěvy jsme navázali dobrou spolupráci.

V létě 1962 moje účast v Kambodži skončila. Zakázku převzalo naše oddělení řepných cukrovarů, které v té době nemělo jiné zakázky. Delegátem se stal jeho člen Ing. Palounek a nakonec se podařilo postavit pěknou továrnu, přestože zákazník zcela zanedbal svou povinnost dodat surovinu podle kontraktu (i když příprava podle dřívějších návrhů Francouzů se ještě v roce 1962 rozbíhala dobře). Noví pracovníci v Praze tuto zakázku nepřijali za svou a nedostatečně poukazovali na vzájemnou dohodu se zákazníkem obsaženou v kontraktu. Tak se stalo,

že po zahájení provozu rafinerie zpracovávala velkou většinou dovážený surový třtinový cukr, pouze doplňovaný cukrovinou z palem, která byla jednotlivě vyškrabávána noži z hliněných nádob, šlo tedy o způsob zcela neprůmyslový. Továrnu, stejně jako celou zem, nakonec zničila smršť, která Kambodžu postihla po jejím ovládnutí Rudými Khmery. Na závěr mohu uvést, že rafinerie palmového cukru vzbudila daleko největší zájem novinářů, který jsem o náš obor kdy zaznamenal.

Památky a slavnosti v Kambodži

Kambodža má starou a slavnou historii, doloženou řadou historických staveb. Mnoho z nich zarostla džungle, velká část byla vlastně znovu objevena až koncem devatenáctého století a objevování stále ještě pokračuje. Okázalé náboženské budovy se stavěly z kamene, ve zvláštním svébytném stylu a sochařsky velmi vyzdobené. Jedná se především o rozsáhlý komplex Angkor Wat, jehož dominantou je známý hlavní chrám pěti věžemi, považovaný tehdy za střed světa. Dnes je jeho podoba součástí kambodžské státní vlajky. My, „obyčejní pracující“, jsme měli příležitost leccos z památek uvidět, když zemi navštívila naše vládní delegace, a na prohlídku vzali Kambodžané zcela demokraticky také nás. Museli z Phnom Penhu vypravit dvě zvláštní letadla DC3, kterými přistáli na letišti v Siem Reap. Na zcela neorganizovanou prohlídku byl celý den, takže jsem se mohl procházet podle svého. Toulal jsem se sám zcela zarostlým objektem Angkor Thom na sever od hlavního chrámu, jehož součástí je také známý Bayon. Je těžké vylíčit ohromný dojem z částečně až úplně rozbořených staveb, zbudovaných často z obrovských kvádrů, které prorůstají stromy džungle. Jsou zde mohutnější než například v džunglích v Indii. Kmen stromu často končí na nějaké stavbě, kterou obepínají jeho silné kořeny. Pěkně zachovalá je například královnina lázeň. Jde o jakési jezero s umělým ostrůvkem uprostřed a několika sochami zvířat na hladině – což je uděláno tak, že zvířata mají značně delší nohy, takže jakoby stojí na hladině, když se jezero naplní. Přístupový most je vyzdoben řadou soch. A všechno obklopuje nádherné ticho. Pro mne byl dojem z procházky v Bayonu jedním z vrcholných zážitků v životě.

Společně jsme si pak prohlédli vlastní chrám Angkor Wat. Jedná se o nádhernou a úplně ojedinělou stavbu, pojatou jako rituální stánek spolu s pomníkem, který měl už tehdy připomínat kněžím i poutníkům národní historii. Přístup od hlavní brány na západní straně má několik

„zastávek“, poté se dospěje ke strmému schodišti ústřední věže, kde je socha hinduistického boha Višnu. Schody jsou velmi strmé, zejména směrem dolů se jde nesnadno, spíše jako po žebříku než po schodech. Z nejhořejší platformy je nádherný výhled na všechny strany. V Kambodži jsou však i pozoruhodné nové stavby v místním stylu, které například reprezentuje rozsáhlý komplex královského paláce v Phnom Penhu.

Nebývalou podívanou byla slavnost „řezání jazyků“, již jsme se zúčastnili začátkem března 1961. Buddhismus má v Kambodži trochu svéráznou podobu. V Phnom Penhu stojí řada malých svatyní, umístěných v řadových domech, zvenčí vypadají tak trochu jako jiné krámy. Každý má svého kněze a právě tito kněží se zúčastní velkého průvodu, v němž dotyčný jede na více nebo méně výpravném voze – většinou ho táhnou a strkají lidé. Náměstí před královským palácem je napěchováno přihlížejícími lidmi a všichni dohromady stále nahlas křičí. Celkově to dává ohlušující a podmaňující zvuk. Před palácem je postaven jakýsi provizorní svatostánek se stolcem, nástroji a kadidlem, u nějž se vždy zastaví průvod, když dorazí na vozíku kněz. Ten seskočí, navlečou na něj provaz s navázanými (malými) petardami, které zapálí, a takto kněz s výbuchy na svém těle dotančí před stánek. Chvíli se modlí a rozjímá. Pak mu podají meč, vyplázne jazyk a tahem meče si ho rozřízne. Je připraven pruh žlutého papíru, který táhnou pod jeho jazykem, při mírném kývání hlavy udělá na něm kapající krev znamená podobné znakovému písmu. Papíry pak veze dotyčný s sebou do své svatyně, kde jsou k dispozici pro příznivce, přičemž ti si je přilepují ve vlastním domě nad vchod pro štěstí.

Naši kambodžští přátelé nám zařídili, že jsme se dostali na chodník těsně vedle stánku s meči. Bylo to hodně náročné, pohledu na řezání jazyků má člověk za chvíli dost, jedna naše kolegyně přitom omdlela. Jednotliví kněží si rozříznou jazyk různě. Jsou tací, kteří to činí velmi opatrně, ovšem aspoň pár kapek krve to musí vydat. Ale někteří zaberou naplno a jazyk si od špičky rozříznou napůl. Skutečně nevím, jak vůbec potom mohou mluvit. K tomu se přidává pach mnoha potících se lidí, kombinovaný kouřem z rozbušek a kadidla a navíc ohlušující řev tolika hrdel. Atmosféra je zcela explozivní. Při normálním styku byli Kambodžané velmi příjemní, a sotva se dalo tušit, jaká je čeká hrozná doba za panování Rudých Khmerů. Ale její krutosti se vlastně takto dají dost vysvětlit.

Po Kambodži jsme také jednou udělali, tentokrát pod vedením velvyslance, velmi pěkný okružní zájezd až k moři na západ. Mohli jsme poznat, jak krásnou a milou krajinou je Kambodža. Na druhé straně hlavního města teče řeka Mekong, jedna z velkých asijských řek. Až do Phnom Penhu se po ní dostanou menší zaoceánské lodi. Pohled na velké řeky mne vždy uchvacoval. Do jihovýchodní Asie jich z Himalájí teče celkem pět, napřed v údolích paralelně „nedaleko“ od sebe, pak se vějířovitě rozprostřou: Brahmaputra do Indie a Bangladéše, Salveen do Barmy, Mekong do Kambodži a Vietnamu a Jang-ce s Hoang-ho do Číny. V prvních třech jmenovaných jsem měl příležitost si alespoň omočit ruce.

Běh na dlouhou trať – Barma

Běh na dlouhou trať v Barmě odstartoval v druhé polovině roku 1960. Byl to běh vytrvalostní i překážkový, do cíle jsem doběhl až 31. prosince 1980, kdy se podepsal kontrakt na cukrovar Zeyawaddy II – můj a náš poslední kontrakt tohoto typu. Na úvod je potřeba uvést, že jednání v Barmě bylo vždy vstřícné, nikdy ne nepříjemné nebo napjaté. V zemi stály tři cukrovary, první od nás z předválečné doby, dále holandský a japonský. Objevily se sice pokusy postavit další, ale při zpětném pohledu se situace jeví tak, že uspěli dodavatelé průmyslových celků, kterým se podařilo místní orgány k nějakému řešení dotlačit. Ze začátku jsem to takto nechápal, sledovali jsme vždy opakovaný zájem končící v nějaké slepé uličce.

Do Rangúnu jsem přicestoval z Kambodži 21. října 1960. Naše obchodní oddělení avizovalo velmi vážný zájem o cukrovar ve státě Karen na východě země.¹⁰⁶ Neměl tehdy železnici, ba ani řádnou silnici, jedinou dopravní cestu představovala vlastně jen řeka Salveen. Do odlehlejších částí z karenského hlavního města Pa-anu se bělochům ani tenkrát nedoporučovalo cestovat. V Pa-anu panovaly ale poměry velmi přátelské, na vedoucích místech působili vesměs mladí lidé z těch

106 V Barmské federaci patří k odbojným státům, dnes je tam situace poměrně nebezpečná a přístup znesnadněn.

mála, kteří mohli vystudovat.¹⁰⁷

Naše krátká návštěva v Pa-anu byla velmi oceňována. V situaci, kdy měli o cukrovar velký zájem, avšak bez nejmenší představy, co to všechno znamená, jsem se věnoval hlavně základnímu průzkumu a diskusi o hlavních problémech. Staveniště chtěli umístit vedle řeky naproti hlavnímu městu, rádi slyšeli o našich zkušenostech z Číny, kde se třtina částečně dopravovala po řece. Hlavní nebezpečí představovala povodeň, ovšem tvrdili, že místo je dva metry nad nejvyšší vodou. Podmínky pro pěstování třtiny byly dobré, proti proudu řeky měli také vybudovanou výzkumnou stanici. Po řece jsme se dopravovali motorovým člunem, před námi jel člun vojenský a pancéřovaný. Nebezpečí, že na nás někdo vystřelí, bylo reálné. Celou akci vedl velmi sympatický starý pán U An Khin, bývalý ředitel *Industrial Development Corporation* v Rangúnu, jehož životním snem bylo mít cukrovar v Pa-anu, svém rodném městě.¹⁰⁸ Už během naší návštěvy měli v Karenu podrobnou zprávu z Cejlonu o Kantalai, která vyznívala docela příznivě. Cukrovar měl mít pro nás velmi žádoucí výrobní kapacitu 1 000 tun třtiny za den, ovšem chybělo to nejdůležitější – peníze. Byly však slibovány z Rangúnu.

Po druhé jsem navštívil Barmu od 16. do 22. října 1961. Poměry se vyvíjely zcela přesně podle dříve popsaného scénáře, to jest stále se tvořily jakési nové koncepce.¹⁰⁹ Dostalo se mi možnosti seznámit se s vedením na barské straně. Nejlépe jsem se shodl s tehdejším zástupcem generálního ředitele *Industrial Development Corporation* panem U Maung Maung (7),¹¹⁰ který byl vždy velmi férový a osobně velmi skromný. Stát Karen měl v Rangúnu zvláštní ministerstvo, jehož technickým poradcem byl U An Khin, známý z mé předešlé návštěvy

107 V mladém věku se dostávali i na místa v OSN za Barmu, když v zemi platilo jakési poměrné zastoupení všech států federace.

108 V Pa-anu jsme se spolu s naším delegátem Vokounem ubytovali v pěkném penzionu na kopečku nad řekou. Naši partneři nás také pozvali na společenský podnik s velmi srdečnou atmosférou.

109 Tentokrát jsem celý čas strávil v Rangúnu. V plánu sice bylo navštívit cukrovar Zeyawaddy, který před válkou postavily Škodovy závody, ale nedojeli jsme tam, což zavinila povodní poničená silnice a špatný stav našeho auta.

110 V Barmě je velmi malá pestrost jmen, takže existuje mnoho lidí se zcela stejným jménem a na velkých úřadech jim proto přiřazují ke jménu číslo. Sedmička mu zůstala, i když se později stal generálním ředitelem a nakonec barským velvyslancem v Praze.

Pa-anu.

Obě instituce spíše soutěžily, než spolupracovaly. Totiž *Industrial Development Corporation* se chystalo vypsát tendr na dva nové cukrovary v ústřední oblasti, což pochopitelně ubíralo Karenu šance na financování tamního cukrovaru.¹¹¹ Avšak na jedné i na druhé straně se vše nacházelo teprve ve stadiu příprav. Stálý kontakt s Cejlonem způsobil, že se v Barmě snažili dostat dodavatele zařízení i do vedení zemědělské části. V Kantalai se totiž začala projevovat dávno předvídaná nevýhoda, že továrna a pole patřily pod různá ministerstva. Ale rozhodnuto zatím nebylo nic, ani velikosti továren, ani jejich umístění. Nakonec jsme se při jednáních dohodli, že budeme i nadále ve styku.

K dalšímu kontaktu došlo až koncem června 1962. Krystalizace místních poměrů se zdála vyvíjet ve prospěch cukrovaru ve státě Karen. Požádali nás, abychom ho znovu navštívili v trochu větším týmu, údajně už měli stanovená data pro uzavření smlouvy i pro plánované spuštění cukrovaru. Proto jsme výrazně pokročili s přípravami, ovšem naše návštěva v lednu 1963 byla vlastně labutí písní a jednou ze zmíněných slepých uliček.

Zájem ze strany Barmánců se poté opět soustředil na ústřední území státu. Rozmach na novou výstavbu cukrovarů byl nejdříve velký, brzy však došlo k restrikci se snahou šetřit. Všechno jsme se dověděli při návštěvě Barmy na přelomu června a července 1963, kdy do země přijela československá delegace na nejvyšší úrovni. Tehdy definitivně padla možnost dodat (naš předobjednaný) cukrovar s kapacitou 1 000 tun třtiny za den, ale vyzvali nás k podání nabídky na továrnu s kapacitou 1 500 tun třtiny za den. Nakonec z toho stejně nebylo nic.¹¹²

Naše jednání o cukrovar v Barmě pokračovalo v lednu 1964. Celou akci jsme vedli společně s Ing. Vítkem z Bratislavy, dalšími členy týmu byli Milan Barviř (Technoexport) a Jaromír Černý (ZVÚ Hradec Králové). Dostí pracně jsme připravili celý návrh na patnáctistovku, ale poté se veškeré styky uložily k ledu a to až do roku 1979. Někdy jdou věci

111 Tendr dával dohromady jakýsi Holanďan, dlouhodobě usedlý v Barmě, a technický ředitel „našeho“ cukrovaru Zeyawaddy. Pro nás to byla spíše nevýhoda, neboť se snažil nahraovat Holanďanům (přítom, ve shodě s místním stylem, právě Holanďané nikdy žádnou další zakázku nedostali).

112 Zároveň však jednali o tisícovce s Číňany, kteří do poměrů v zemi tenkrát dost zasahovali.

skutečně pomalu a nesnadno, ač by se s odstupem zdálo, že by tomu tak nemuselo být.

Nebezpečné létání

Ještě o generaci před námi se jezdilo na daleké cesty za cukrovary lodí. Takový způsob obsahoval své kouzlo, v naší době však už jenom rekreační. Návrat naší rodiny z dlouhodobého pobytu v Indii a na Cejloně měl takový být, tehdy však byl uzavřen Suezský průplav a měli jsme jet do Terstu okolo Afriky. Naši „soudruzi“ se postarali, aby nám taková pěkná cesta nevyšla.

My jsme od počátku za cukrovary létali nejrůznějšími typy letadel od DC 3 a IL 18, přes Tu 104, různé Iljušiny, Super Constallationy, Sedmsetsedmičky, Jumbo Jety, až po Airbusy. Cestování letadly je bezpečnější, ale letecká neštěstí mívají totálnější následky. V našem oboru zahynulo v letadlech v druhé polovině dvacátého století celkem osm lidí (včetně rodinných příslušníků). Já jsem na svých cestách nalétal zhruba 1 120 000 km a přálo mi přitom větší štěstí, i když se mi nebezpečí sem tam nevyhýbalo.

V naší době se po Indii létalo většinou dvouvrtulovými letadly. Zejména v době monzunových dešťů občas něco spadlo. Do kategorie nebezpečných patřil můj let z Gauhati v Assamu do Kalkaty. Všechno bylo plné, nakonec jsem se dostal do letadla DC 3, které vezlo čaj (umístěný a sítěmi svázaný v bednách uprostřed, po obou krajích se nacházely plechové lavičky, na nichž se sedělo zády k okénkům). Letí se přes hory severně od Bengálského zálivu, většinou to tam hází, ale tentokrát to bylo „příšerné“. Museli jsme samozřejmě být připoutáni, nešlo udělat ani krok, například vůbec k nám nemohl steward.

Trochu méně bezpečná byla nouzová přistání. Na cestě z Mumbaí do Dillí jsme kdesi v Rajastánu museli pro poruchu na motoru na zem. V poušti byl jenom přistávací pruh a po straně přístřešek, stříška na kulech bez ničeho. Spravit se to nepodařilo, nakonec jsme doletěli do Dillí tak, že jeden motor „kulhal“. Napínavější byl let z Mumbaí do Madrasu letadlem anglické výroby Viking. Nad Západním Ghátem někde okolo Puné začalo ztrácet výšku a pilot se rozhodl vrátit se do Mumbaí. Poprvé jsem uviděl připravené asi čtyři hasicí vozy pro případ havárie při přistávání. Ale to nejhorší chci teprve popsat. Dne

16. října 1961 jsem letěl z Phnom Penhu do Rangúnu v rámci nově protažené jihovýchodní linky ČSA do Djakarty v Indonésii. Letadlo TU 104 bývalo tehdy na tomto dlouhém úseku skoro prázdné, z Djakarty přiletěl jeden jediný cestující. V Phnom Penhu jsme přistoupili čtyři, tři kambodžští studenti, kteří chtěli pokračovat až do Prahy, a já. Pět cestujících a pět členů posádky: dva piloti, navigátor, technik a steward. Deset lidí, samí muži. V Phnom Penhu bylo příjemné předzimní počasí a oblačno. Během cesty mraků přibývalo a nad Bangkokem se již úplně zatáhlo. Kapitán tam dostal upozornění, že v Rangúnu je extrémně špatné počasí, přesto se rozhodl pokračovat. S Thajskem mělo tehdy Československo velmi napjaté vztahy, třeba jen nouzové přistání by znamenalo konfiskaci letadla a internaci cestujících (třeba i na dost dlouho). Nad Rangúnem tedy začalo letadlo sestupovat na přistání. V té době jsme my cestující zatím nic netušili. Také jsme nevěděli, že na nějaký let na jiné letiště už ani nebylo dost benzínu. Je třeba podotknout, že v Rangúnu neměli pro přistávání žádné technické zařízení ani elektrické osvětlení dráhy. V noci se tam přistávalo jen výjimečně a pro ten účel roznesli okolo dráhy olejové kahany s otevřeným ohněm! Jediné světlo tak představoval maják na kontrolní věži vedle hlavní budovy.

Letadlo bylo tak 50 metrů vysoko, když jsem okénkem pohlédl dopředu a uviděl velmi divnou a hrozivou věc. Před námi se rozprostíralo až k zemi něco jako hustá záclona a do ní jsme právě měli vletět – byl to strašně hustý déšť s mlhou. Zažil jsem všelijaký tropický liják, třeba takový, že jsme s autem museli na chvíli zastavit, protože nestačily stírače. Ale toto vypadalo daleko hůře. Piloti měli velký strach, jak to dopadne s motory, když budou muset nasát enormní množství vody, jakmile do průtrže vletíme. Motory sice přežily, ale vidět se nedalo vůbec nic. Nicméně podvozek už byl venku a podle zvuku motorů to vypadalo, že si máme sednout. Pak ale – hrůza, pod námi snad 10 až 15 metrů se objevila střecha letištní budovy ubíhající dozadu přistávací rychlostí 200 až 250 km/h. Najednou vedle nás vpravo blikl maják a to bylo jedinkrát, kdy jsme při přistávání uviděli nějaké světlo. V letištní budově na mne čekali dva kolegové. Dívali se zoufale na ten hrozný déšť, když rozhlas ohlásil, že bude přistávat letadlo československých aerolinií. Přibližoval se hluk a najednou, těsně nad budovou, se vynořila kolečka podvozku. Pilot duchapřítomně přidal plyn a kolečka zase zmizela. Uvnitř budovy si prý přitom řekli, že se tady dneska stane letecké neštěstí! My jsme

se zatím otočili o 180 stupňů a vyletěli z té sakrabonie na sever, kde bylo vidět na zem. Pilot letěl a prováděl manévry tak 50 metrů nad zemí, dalo se rozeznávat lidi i buvoly na polích (včetně bílých ptáků, kteří se jim vozívají na hřbetě a vyzobávají hmyz, a kteří se vznesli, když jsme se s letadlem blížili). Následovala druhá otočka a nový pokus strefit se na dráhu. Zase jsme už skoro sedali, když piloti zjistili, že letadlo je stále mimo dráhu, a udělali proto novou otočku. Takto jsme nalétávali celkem pětkrát. Od posádky jsme se později dověděli, že si při letu na sever od deště hledali orientační body, podle kterých odhadovali, kde asi bude přistávací plocha. Po páté už nebyl benzin ani na další otočku. Ale po páté jsem nakonec uviděl i já těsně nad zemí beton přistávací dráhy. Odlepil jsem nos od okénka a posadil se s úlevou do sedadla, načež podvozek brknul na zem. Tím to ale neskončilo. Najednou se letadlo začalo hrozně třást, kývat a strašně to táhlo ze sedadla na bezpečnostní pás.

Při pohledu z okénka jsem uviděl tryskat něco červeného šikmo vzhůru. Teď mi – na zlomek vteřiny – napadlo, že hoříme. Ale byl to skutečně jen zlomek vteřiny. Kolem okénka tryskalo šikmo vzhůru červené bláto. Na dráhu jsme totiž dosedli příliš pozdě a bylo beznadějně letadlo ubrzdít.¹¹³ Přistávací plocha končila svahem pokrytým skalami, a proto kapitán vypustil padák. Ale silný vítr z levé strany letadlo otočil asi o 45 stupňů, sjeli jsme z betonu do rozbahnělé louky a šinuli se směrem k letištní budově, která naštěstí stála dost daleko. Kola přední ostruhy se zcela zaryla do terénu, jaký div, že ostruha nepovolila, to by rovněž skončilo katastrofou. A hlavní podvozek měl kola v bahně po osy. Nakonec jsme zůstali stát silně nahnutí doprava. Najednou šly oba motory do otáček, až se celé letadlo třásl. Nastal sice malý útlum, ale pak se to celé opakovalo znovu. Nevěděl jsem, co se děje, a moje nervy už toho měly tak skoro dost. Motory se však postupně zastavily a zavládlo hrobové ticho na několik minut. Nato otevřel vpředu dveře do kabiny steward, nesl podnos se šesti skleničkami a lahví vodky. Ostatní cestující nic nechtěli, ve svých sedadlech vpravo vpředu se vyhrabávali z prožité situace. Steward došel ke mně, nalil dvě plné sklenice a pravil: „*Napijeme se, podruhé jsme se narodili.*“

Později jsem zaregistroval několik nehod, kdy letadlo při přistání sjelo z dráhy a ani jedna nedopadla tak šťastně jako my. Náš kapitán byl skutečný hrdina. Manévrovat úspěšně za takových podmínek

113 „Tučko“ nebrzdilo motory, jenom brzdami na kolech.

a s takovým kolosem představovalo skutečný výkon. Byl to takový drobný člověk, jmenoval se Pišta a pocházel ze Slovenska. Pršet mezitím přestalo. Personál letadla ani chvíli nezhálel. Mechanik okamžitě vlezl předem do motorů překontrolovat jejich stav – naštěstí se jim nic nestalo. Z kabiny cestujících jsme slezli po žebříku. Dostavila se hned řada dělníků, kteří začali okopávat kola podvozku a navážet před ně ocelové desky, částečně jakési pražce, ze kterých se dělají provizorní přistávací plochy. Nedostávalo se jich ovšem, a tak to nastavovali tabulemi plechu. Po více než hodině bylo letadlo znovu nastartováno. Dalo se pomalu do pohybu, přičemž od výfukových plynů létaly plechy do vzduchu jako papír. Letadlo se obloukem vracelo na betonovou dráhu, jenomže třetí kolo podvozku odmítlo vystoupit na poměrně velký schod, a letadlo tam znovu uvízlo. Museli přinést hevery, pod kolo udělat podklad na výši dráhy, načež se letadlo dostalo konečně tam, kde mělo dobré tři hodiny předtím. Detaily si skutečně pamatuji za těch více než čtyřicet let.

Cukrovar pro Indonésii

Při postupu na východ jsem se dostal až do Indonésie. Tato někdejší holandská kolonie bývala cukrovarnickou velmocí, vlastně jediná v celé Asii vyráběla průmyslově cukr a po první světové válce stále ještě asi tři čtvrtiny celkové asijské produkce cukru.¹¹⁴ Ale během krize se vše najednou zhroutilo, nejprve finančně, a po překotném odsunu Holanďanů také personálně. Nové cukrovarny se nestavěly, staré se mnohde špatně udržovaly.¹¹⁵

Náš ministr zahraničního obchodu vezl v únoru 1961 z Kambodži do Indonésie zevrubnou informaci o našich možnostech, kterou si v Phnom Penhu vyžádal. Zároveň dorazila z Prahy jakási nabídka na cukrovar o výkonu 1 000 tun třtiny za den. Z toho vyšla iniciativa djakartského obchodního rady Viktory, nebo spíše jeho zástupce Ing. Humla, abych se tam zastavil. Krátká čtyřdenní návštěva stačila právě tak k ověření, jak byla iniciativní pražská nabídka nedokonalá, co je třeba zlepšit, a jak se bude dále pokračovat. Technoexport v Praze stále pokračoval stylem,

114 V jednom roce vyprodukovalo dokonce nejvíc cukru na světě, vše stále na ostrově Jáva.

115 Jeden nový cukrovar z NDR v roce 1954 zklamal.

kterým prohrál první soutěž v Indii na cukrovary Morinda a Batalla v roce 1954, kterým prohrál jednání v Djakartě ve stejném roce, a kterým by prohrál také cukrovar Kantalai, kdyby zůstalo na nich. Rozhodně nevede k cíli někam poslat omezené a nedokonalé podklady. Mým úkolem po návratu z Cejlonu mělo být uvedený způsob změnit. Ale stále jsem musel létat do ciziny a nezbýval mi na to čas. Kupodivu ani vyšší vedení situaci nevnímalo nijak špatně.

V Djakartě jsem se znovu zastavil v říjnu 1961. Přestože se z domova mnoho nezlepšilo, tlačili podepsat smlouvu ještě tentýž rok, samozřejmě zcela nereálně. Byla to jakási formální iniciativa prodat předobjednanou „tisícovku“.¹¹⁶ Povolali mne proto do Indonésie znovu, ale tentokrát bylo zřejmé, že musíme začít úplně jinak. Mým úkolem se stalo především řádně zjistit, co zákazníci požadují a jak si to celé představují. Ani oni však neměli příliš jasno. Napřed požadovali pět nových cukrovarů na ostrově Sulawesi a pak dvanáct nových továren, přičemž všechny měly být postaveny mimo Jávu. První z nich měla stát na ostrově Lombok, kde udělali dokonce řadu příprav při původním plánu přestěhovat sem jeden cukrovar z Jávy. Zákazník se navíc nacházel ve velmi špatné finanční situaci a k tomu se neustále měnily osoby pověřené provedením takových plánů. Tvrdili, že začnou vážně jednat v lednu 1962 a kontrakt podepíší v březnu, reálněji však vypadal asi tak červen. Navštívil jsem několik nejzápadněji položených cukrovarů, zejména Tersana Baru, jakýsi jejich vzor, podle kterého chtěli postupovat. K výše zmíněným problémům se přidal „střet“ s polskými zástupci provádějícími nekalou propagandu, jejíž součástí bylo, že nás pomlouvali. Měli různé návrhy na spolupráci jak zde, tak v Praze. Musel jsem se dost namáhat ve snaze uvést tento postup aspoň trochu na pravou míru. Avšak nejdůležitější prací mého pobytu bylo vyjasňovat si, jak si Indonésané představují technické řešení nové továrny. Byli velmi konzervativní a jejich názory se musely brát vážně, i když jsem se snažil je upravovat. Finanční situaci velmi napomohla smlouva o našem vládním úvěru, kterou předtím počátkem roku uzavřela v Indonésii československá vládní delegace. Bylo tedy rozhodnuto, jak v příštím roce začneme.

Do Djakarty jsem přiletěl 18. února 1962 spolu s ředitelem Potravinoprojektu Ing. Josefem Bičanem, se kterým se navázala dobrá spolupráce již v Kambodži. Celé jednání mělo proběhnout ještě se

116 Navíc jednali s jakýmsi (zcela nevhodným) zástupcem.

dvěma pracovníky cukerního oddělení ZVÚ Hradec Králové,¹¹⁷ jimž ale popletli doma žádosti o víza, takže se na ně stále čekalo. Nakonec přistáli až 4. března, čímž se hodně odsunul program, protože jsme se dostali do velkých indonéských svátků. Do naší skupiny pak ještě patřil delegát Technoexportu v Djakartě Karel Bořa, který však vůbec nespolečně pracoval a pracovní se „jenom vezl“. Sám se hlavně věnoval stálým kontrolám, aby si nikdo v Indonésii moc neušetřil. Při velké inflaci se v určitých údobích vůbec nezvládalo vyjít s našimi dietami, které jsme samozřejmě dostávali v místní měně. Kdo si ale přivezl jen pár dolarů nebo liber, mohl na konci cesty po výměně načerno poukázat paradoxně víc, než vůbec vyinkasoval. My „cukráři“ jsme ale takové starosti neměli, to spíš čeští montéři, kterých bylo v Indonésii dost, a na kontrolujícího delegáta se snažili všelijak vyzrávat.

V únoru pobývalo v Djakartě několik Poláků, jež nás stále nutili k nějakým jednáním a dohodám. Snažil jsem se je odmítat s rizikem, že si zároveň něco podobného prosadí doma. Brali jaksi za samozřejmé, že náš cukrovar bude mít polské kotle. Indonésané se kvůli tomu informovali na Cejloně, odkud přišlo negativní vyjádření a to jenom podtrhovalo požadavek zákazníka na sekcionární kotle,¹¹⁸ jež Poláci vůbec neměli. Stále se jednalo a nic nevyjednalo.

Trochu jsem předběhl popis našeho vlastního jednání se zákazníkem, které se samozřejmě stalo naším zdaleka prvořadým úkolem. Už jsem uvedl svůj poznatek z krátkých návštěv v roce 1961, že Indonésané byli velmi konzervativní, a že se na jejich straně stále měnili ti, kdo s námi jednali.¹¹⁹ S využitím domácích návrhů, které jsme při této cestě s sebou přivezli, se dopředu postupovalo jen pomalu, pokrok se bohužel příliš uspišit nedal. Hodně mi pomohly také informace od mého dřívějšího šéfa v cukerním oddělení ČKD Ing. Hesse. Kromě vlastní cukrovarnické technologie jsme řešili rovněž velmi rozsáhlé požadavky zahrnující zařízení pro třtinová pole a pro transport třtiny po úzkokolejné železnici

117 Šlo o velmi dobrého hradeckého projektanta S. Andryse, s nímž jsem se znal již z Indie, a vedoucího oddělení F. Rückera, který byl sice „politický“, ale do skupiny se začlenil dobře.

118 Jako byly ty naše, které jsme v době parních strojů dodávali na mlýnech.

119 Za organizaci *PPN Baru* vystupovali technický ředitel Soevarto, jeho zástupce Ing. Soedarsono a vedoucí strojního oddělení Lessoemadjo. Za ministerstvo zemědělství jednal Tija Po Tjong, za ministerstvo průmyslu Soengeng Amat a technický poradce Amid Tjokroesoerno.

(včetně trakčních lokomotiv). Všechno to také souviselo s konečně jednoznačným rozhodnutím, že náš cukrovar se má postavit na ostrově Lombok. Tam jsme se také konečně vypravili. Ani taková výprava nebyla snadná s ohledem na mnoho formalit při pohybu cizinců v zemi a na přeplněné místní aerolinky – spojení bylo jen jednou týdně a měsíce dopředu vyprodané.

Na ostrov jsme nakonec vyrazili 13. března a cesta probíhala velmi dobrodužně. Piloti letadla byli velmi přátelští, když zjistili, že mají na palubě cizince. Ochotně s námi odbočili z cesty a zakroužili nad jednou sopkou, abychom se podívali do kráteru. Při zastávce v Surabaji jsme zase byli kavalírsky pozváni na oběd, než se jim podaří opravit motory našeho letadla. Za dvě hodiny nám však sdělili, že oprava se nezdařila, letadlo dál nepoletí, a že nás zadarmo svezou zpátky do Djakarty. Všechno ale zachránili naši dva indonéští průvodci¹²⁰ a ještě stejného dne večer jsme vyjeli dvěma auty, napřed podle severního a pak podle východního podběří, do přístavu Banjuvangi. Odtud bylo vidět ostrov Bali, kde se právě pomalu rozsvěcela světla, a kam jezdil častý přívoz – docela velká loď. Na Bali nás ubytovali v hlavním městě Denpasaru, kde tenkrát stál jediný hotel. Měli jsme štěstí, že byl pátek večer a další loď na Lombok jela až v pondělí. Tak jsme si mohli prohlédnout krásný ostrov dvěma celodenními vyjíždkami.

Prohlídka ostrova Bali a cesta na Lombok

Bali a část Lomboku obývají Hinduisté, je tam spousta svatyň a malých chrámů, největší se jmenuje Tampaksiring. Zajímavost také představují „sluneční koupele“ u svatyň, kde na vyvýšeném místě stojí kamenná a ozdobená lavice – prázdná a připravená pro trojici bohů. Pozoruhodné jsou rovněž balinéské usedlosti. Druhá vyjíždka byla do hor a úchvatné přírody ostrova. Ne tak dávno tu vybuchla sopka Agung. Z hory naproti jsme ji viděli zcela pokrytou vyvrženou lávou, tehdy už černým lávovým terénem, který se rozprostíral do údolí široko daleko. V sobotu večer byl v hotelu velmi pěkný kulturní program, tance doprovázené balinéskou kapelou sestávající z vodorovně položených gongů, jež dohromady dávají stupnici.

V pondělí ráno jsme jeli na loď do nedalekého přístavu. Nikde nikdo kromě velké skupiny stojící stranou za závorami. Mysleli jsme, že čekají

120 Technici, kteří se k výpravě připojili právě zde – Tan Tjong Lee a Tang whan An.

na nějaký jiný spoj. Nás zavedli opačným směrem po protáhlém molu, na jehož konci se houpala naše loď. Jednalo se vyřazené plavidlo válečného námořnictva, dlouhé tak 20 až 25 metrů. Uprostřed se nacházela plechová kabina první třídy, široká tak, že na obou stranách byl jen úzký průchod. Asi metr nad kabinou se vodorovně napínala plachta jako ochrana před slunečním žářem a na přední straně lodi byla vyvýšená plošina – kapitánský můstek. Cestující mohli být jen na palubě, z níž se zřejmě odmontovaly různé zbraně a vojenské pomůcky. Posádka se skládala z kapitána a kormidelníka v jedné osobě, strojníka v podpalubí a plavčíka. Když jsme nastoupili, ozval se zezadu velký křik: to uvolnili závoru a dav čekající na nástup do lodi se dal do úprku, aby si každý obsadil to nejlepší místo. Do naší první třídy se nahnulo několik maminek s kojenci, zřejmě tam nepatřily, ale nikdo je neodmítal. My jsme obsadili honem dva stolky, každý se čtyřmi židlemi, vše připevněno k zemi. Kapitán přišel v plátěných kalhotách a košili a nesl si malou flétničku z bambusu. Dal povel trubkou do strojovny, plavčík nás bidlem odrazil a jelo se.¹²¹ Před námi se objevila úžina, kterou jde mocný proud směrem na sever, a jsou tam mohutné vlny, i když není vítr. Stejně to vypadalo i při naší plavbě. U přístavu byl klid, vlny však postupně dosáhly výšky až několika metrů. Kapitán stál klidně na můstku, kormidelní kolo měl uvázané tak, aby drželo směr, opřel se lokty a celou cestu si pískal. Cestující zřejmě situaci „brali“, jenomže notná část jich zvracela. My jsme raději vyšli na palubu a drželi se zábradlí na úzkém okraji vedle kabiny. Kdyby se přihodilo nějaké neštěstí, dopadlo by to velmi špatně, neboť loď neměla záchranné čluny ani vesty pro cestující. Když jsme dojeli na Lombok, bylo moře už zase klidné.

Na Lomboku jsme do 24. března prováděli velmi detailní a takřka „čítankový“ průzkum, což dokazuje podrobná zpráva pro domov, důležitá součást investiční akce. Obsahovala celkový popis ostrova, jehož dominantu tvoří výrazný masív sopky Rindjani přes 4 000 metrů vysoké a zabírající velké území. Rovněž v nížině byl terén dost vlnitý.

121 Tenkrát nikdo z nás netušil, že vyplouváme přes významnou zeměpisnou čáru, zvanou Wallaceova linie, oddělující Asii od Oceánie a Austrálie, důležitou v prehistorii země. Tam se totiž zarazil rozmach lidského rodu směrem na východ a trvalo řadu tisíciletí, než tuto linii překonal. Brzy jsme měli poznat, proč tomu tak asi bylo.

Lombok sice nepatřil mezi zaostalé části souostroví,¹²² ovšem vazba na Djakartu byla velmi malá a průmysl vůbec žádný. Silnice v normálním slova smyslu existovala jen jedna¹²³ a provoz nákladních aut nad 10 tun po ní nebyl vůbec povolen, mosty by však většinou neunesly ani to.¹²⁴ Námořní přístav Lembar přijímal lodi tak do 5 000 BRT. Po průzkumu jsme společně s místními lidmi vydali doporučení k organizaci námořní dopravy všeho zařízení a stanovili trasu jeho dopravy po pevnině s návrhem na úpravu mostů.

Dozvěděli jsme se nakonec, že se na Lomboku plánují celkem tři cukrovary po 2 000 tunách třtiny denně. Přípravy pro první z nich byly až překvapivě pokročilé. Styk a spolupráce s místními pracovníky spojenými s cukrovarem probíhala velmi dobře, což se hodně lišilo od situace v Djakartě.¹²⁵ Staveniště se jmenovalo Pujung a leželo v západní polovině ostrova v blízkosti města Praja.¹²⁶ Na místě se nacházelo několik malých skladišť a kolonie pro ubytování pracovníků, kteří měli k dispozici několik terénních a nákladních aut. Cukrová třtina se pěstovala na pokusných polích v dosti velkém rozsahu. Měli dokonce připraveny i varianty továrních budov cukrovaru, z nichž jsme se dohodli na jedné. Ovšem detailní technické jednání o strojním zařízení bylo rezervováno pro Djakartu. Na Lomboku jsme probírali hlavně způsob transportu třtiny. Trvali na dopravě úzkokolejnou železnicí, což bylo rozumné při nedostatku cest. Vznikal tím problém dodávky trakčních lokomotiv, který i v Djakartě zůstával nevyřešen. Měli zájem o parní lokomotivy, které v té době už sotva někdo na světě vyráběl. Problémem byl i výkon v souvislosti s obtížným terénem. Sečteno a podtrženo, málokde jsme tolik zasahovali do přípravy investice jako zde, ale vše probíhalo v dobré

122 Pěstovala se tu rýže pokrokovým způsobem, na asi 65 tisících hektarech zavodňovaných polí se 45 přehradami na tamních říčkách.

123 Vedla z hlavního města Mataram a blízkého Ampenanu s letištěm na západní straně přes ostrov na východní břeh.

124 Největší problém představoval řetězový most v Bottlemech, nesoucí zároveň zavodňovací kanál.

125 To je průvodní znak socialistické centralizace všude na světě, v rozvojové zemi zvláště.

126 V oblasti žili především Balinésané, kteří byli údajně pilnější než východní Sasakové.

spolupráci s místními techniky.¹²⁷

Během návratu z Lomboku nás čekala prohlídka dvou cukrovarů v okolí Surabaje. Plánovaná návštěva ve světoznámém cukrovarnickém výzkumném ústavu v Pasuruanu se však bohužel neuskutečnila. Ředitel nebral v úvahu časovou změnu našeho programu zapříčiněnou poruchou letadla cestou na Lombok a odmítl nás pustit v jiném než původně dohodnutém termínu. Do Djakarty se náš čtyřčlenný tým vrátil 28. března, kdy nám končilo povolení pobytu, respektive pohybu mimo hlavní město.

Jednání v Djakartě postupovalo dosavadním způsobem, tedy pomalu a málo rozhodně (neustále se měnily osoby na indonéské straně), k čemuž se přidávaly komplikace kvůli současné aktivitě našich kolegů z Polska.¹²⁸ Navíc se znatelně zhoršovala celková situace v Indonésii. Pro nás to neznamenovalo nějak brzdit se snahou o uzavření kontraktu, neavizovanou ani z domova, odkud nás spíše popoháněli a byli nespokojeni pomalým postupem. Změnu nedoporučovala ani naše politická reprezentace v Djakartě. Naopak se do jednání aktivně zapojil zástupce obchodního rady Ing. Huml (když už byl tak málo platný delegát), který se vlastně stal naším hlavním spojencem.

Otázky technické specifikace s námi projednávali hlavně Čiňané (ovšem indonéští občané). Vybavení cukrovaru dostávalo postupně konkrétní tvar: výkon 2 000 tun třtiny za den, lokomotivy pro transport třtiny s dieslovým pohonem (90–100 HP), rozměry mlýnských válců trochu nestandardní, tak jak se dělaly v zemi dříve, tzn. 36 x 78 palců. Po dlouhých jednáních se podařilo zažehnat požadavek pohonu mlýnů zastaralým způsobem, tj. parními stroji, i když turbíny byly zase odmítnuty zákazníkem. Vzniklo opět hodně nestandardní řešení – pohon elektromotory, které musely být pro tento účel zvlášť konstruovány. To znamenalo zároveň dobře určit výkony turbosoustrojí ve strojovně (nakonec 3x 2000 kW). Na vlastní technologii jsme se shodli dobře – odpadl požadavek řešení podle výzkumného ústavu v Pasuruanu z předválečné doby. Naopak naši nabízeli ještě staré škodoväcké odstředivky a Indonésané nás museli dotlačit k modernějšímu řešení, které doma současně vznikalo podle podkladů a zkušeností z Indie. Do kotelny jsme nakonec proti stálým snahám Poláků prosadili nové československé strmotrubnaté kotle, jež

127 Ředitelem byl Harjono Tondokoesorno, poraci pánové Rašjid a Soekarno.

128 Když se začalo už vážně jednat, stávalo se, že když Indonésané něco dohodli s Poláky a chtěli to pak od nás, což platilo i obráceně.

se ale v provozu cukrovaru bohužel příliš neosvědčily a to byl začátek celkových potíží s našimi kotli. Jednání jsme vedli spolu s hradeckým projektantem Stanislavem Andrysem a v naší spolupráci také postupně vznikala stále se měnící technická specifikace i rozsáhlé zprávy pro domov. Dne 13. dubna byla specifikace natolik jasná, že šlo na jejím základě předobjednat zařízení ve výrobě.

Od 14. dubna pak začalo jednání o znění kontraktu, o tři dny později jsme poslali jeho návrh do Prahy a za další dva dny podrobnosti o ceně. Zařízení mělo vážit asi 8 000 tun a stát necelé 2 miliony liber sterlingů. Po menších úpravách byl 28. dubna odeslán do Československa časový plán, podle něhož měl být kontrakt podepsán 12. května 1962, přičemž na datu jsme se se zákazníkem shodli.

Pak nastalo zemětřesení číslo jedna. Dne 4. května nám oznámili, že se cukrovar na Lomboku stavět nebude a to na neočekávaný zásah samotného presidenta Indonésie Sukarna.¹²⁹ Do té doby nebylo nikde ani zmínky o tom, že by se o cukrovar nějak zajímal. Nové alternativy existovaly celkem čtyři – dvě místa na ostrově Sulawesi, jedno na jižní Sumatře a jedno na Kalimantanu neboli Borneu. V krátké době padlo rozhodnutí postavit cukrovar na Sulawesi v oblasti zvané Bone,¹³⁰ nedaleko místního hlavního města Wattampone. Zásah presidenta byl naprosto a čistě politický, spojený s jeho osobními vazbami. Do případu se osobně vložil i náš velvyslanec, což se také nikde jinde nestalo. Naši společnou snahou bylo dovést jednání do konce a neztráčet čas. Velvyslanec nakonec dostal příslib, že dohoda má být podepsána do konce června.

Následovalo zemětřesení číslo dvě, tentokrát od nás z domu. Obrátil se „sluneční vítr“ stálého nátlaku na rychlé uzavření kontraktu. Naš tým v Indonésii byl najednou hodně ostře kritizován, že málo profesionálním postupem celou akci zdržujeme. Náhle utichlo, že má na podpis přiletět můj šéf František Samek, pro kterého jsme jeho úkol pečlivě připravovali a za tím účelem mu poslali seznam všeho, co a jak si má připravit. Nepřijel, naopak on se stal režisérem, nebo alespoň mluvčím nového, o sto osmdesát stupňů otočeného postupu. K 15. květnu jsem odeslal domů souhrnnou osmistránkovou zprávu o všem, co se až dosud

129 Pro zajímavost je možno uvést, že na Lomboku se nestavělo nikdy nic, alespoň ne ve dvacátém století.

130 Leží ve východní část jhozápadního poloostrova a podle této oblasti dostal později postavený cukrovar pojmenování.

odehrálo, přestože vše bylo daleko podrobněji popisováno v pravidelných předchozích sděleních. Zprávu odvezli domů ostatní členové našeho týmu, který byl odvolán, a tak se stalo, že jsem v Djakartě zůstal sám.

Nastala jakási telegrafická válka vyplněná celkem šestnácti telegramy a trvající do 15. června, přičemž větším dílem se válčilo nad mou hlavou. Čím více činitelů se do celé věci zapojilo, tím vypadala nejasněji. Hlavním obsahem sporu snad bylo, jak se má v akci pokračovat. Existovaly určité nejasnosti v platebních podmínkách,¹³¹ případně o požadavku provize, do které jsem zde osobně vůbec nezasahoval. Naši místní vedoucí činitelé to vše nepovažovali za překážku podpisu. Já jsem zatím pokračoval v jednání o detailech, protože podle zákazníka, jehož zájem byl stále vážný, špela jednání k úspěšnému zakončení.

Podpis byl stanoven na sobotu 16. června, z Prahy však přišlo rozhodnutí nic nepodpisovat a ani předobjednávat zařízení podle technické specifikace. V tu chvíli na nás začal tlačit zákazník. Naše obchodní oddělení se muselo vymlouvat, že jsem dostal žlučnickový záchvat. Zákazník reagoval tím, že mi snad není tak zle, abych kontrakt nemohl podepsat a nové datum určil již na pondělí 18. června. Tentokrát byla reakce z domu hrozivá: nepodpisovat nic, Bartošek odlet nejbližším letadlem! Naše ostuda byla dokonalá.

Kontrakt tedy zůstal ležet v šuplíku. Ovšem série různých příhod tím nekončila, neboť v lednu 1963 došlo na další zemětřesení. Tehdy pobýval v Indonésii na státní návštěvě náš prezident republiky a při té příležitosti se považovalo za vhodné „něco uzavřít“. Kontrakt tedy vytáhli ze šuplíku tak, jak byl a podepsal ho náš delegát Karel Bořa, který se po celou dobu jednání do akce téměř nezapojoval. Takto tedy spatřil světlo světa náš cukrovar pro Indonésii.

Tomu všemu však předcházelo ještě jedno zemětřesení, tentokrát místního rozsahu v Praze. Netýkalo se ani tak cukrovaru pro Indonésii, zato však zasahovalo mne. Po několika malých úkolech provedených ve třech zemích při zpáteční cestě a následném návratu domů dne 6. července 1962 jsem se dověděl, že od 1. dubna jsem byl sesazen z funkce zástupce ředitele a stal se referentem. Na to mi kupodivu nevystavili novou pracovní smlouvu, ale oznámili mi to krátkým dopisem s datem 6. května, zaslaným na mou pražskou adresu v podniku, kde jsem ho po návratu také našel a celou věc se tím dozvěděl.

131 Vyplývalo z neshody o platbách podle mezistátní smlouvy.

Projevila se tak „bouřka“, připravovaná již od zmíněné změny klimatu na podniku v roce 1960. Dostal jsem zároveň k přečtení hodnocení cesty, vystavené a podepsané J. Hejhalem, který se v Praze stal mým nejbližším nadřízeným. Jeho posudek byl zdrcující: do Djakarty jsem odjel z domu o měsíc dřív, než bylo třeba. Celé jednání jsem prý vedl tak, aby se stále protahovalo. Viditelné zhoršování situace v Indonésii mi nijak nevadilo, mou iniciativou tedy mělo být, aby se akce zastavila. Údajně (to mi bylo řečeno ústně) na to vše správně upozorňoval ve čtvrtletní zprávě delegát Bořa. Sečteno a podtrženo, mělo mně jít hlavně o cestování, diety a prodlužování pobytů.¹³² Ani jeden z uvedených argumentů však neseděl, vzájemně si protiřečily a ani časově to nešlo dohromady. Do Indonésie navíc nepřišla ani zmínka kritiky (až na výjimku jednoho telegramu z 6. května), od nástupu cesty v únoru až do června jsme byli stále úkolováni uspišit podpis kontraktu, který náš obor nutně potřeboval (zejména když okolo roku 1960 v Moskvě rozhodli odebrat napříště cukrovary pro SSSR z Polska místo od nás).¹³³ Z celého pobytu jsem navíc domov velmi podrobně informoval, hustě psané zprávy mají celkem padesát stran. Nakonec jsem se snažil reagovat ústně i novým souhrnem písemně, všechno k hluchým uším či slepým očím.

Po značně nechutných jednáních o mém dalším působení v Technoexportu vyslalo vedení podniku do Indonésie novou skupinu, daleko větší, než bych já kdy navrhoval.¹³⁴ Na odjezd do Djakarty dne 25. dubna 1963 jsme dostali instrukční list¹³⁵ s pověřením pokračovat v jednání o cukrovare na ostrově Sulawesi, jakoby se nic nestalo. Na kontrakt se navázalo v podobě, kvůli které jsem byl údajně z Indonésie náhle odvolán v červnu roku 1962. Se mnou jel nový mladý pracovník naší obchodní skupiny Milan Barviř,¹³⁶ který začínal hodně nadějně, a kterého jsem rád do této akce i do celé práce uváděl. Během

132 Takové hodnocení vskutku vypadalo „na odstřel“, přesto mi někteří tvrdili, že nesmím být tolik ješitný a přijmout kritiku, že se mi tolik zase nestalo – ono současné sejmutí z funkce jakoby se nekonalo.

133 Nakonec by to bylo velmi logické, mezi mé povinnosti jako zástupce ředitele přece patřilo starat se o náš obor.

134 Ovšemže jsem neprotestoval. Cesty do zahraničí byly stále krajně omezeny, takže podobné služební výjezdy umožňovaly alespoň několika lidem se dostat do světa.

135 Tak se nazývalo podrobné pracovní pověření na každou zahraniční cestu.

136 Po Pražském jaru ho vyloučili ze strany a propustili ze zahraničního obchodu.

týdne bylo v Djakartě, kam jsme dorazili 12. května 1963, dohodnuto nové a upravené znění kontraktu, k němuž se uzavřela také smlouva na dodávku služeb. Týden po nás přijeli strojař a stavitel, za další dva dny pak vyrazila celá skupina na nové staveniště cukrovaru, resp. do nové oblasti, přesné místo staveniště se určilo teprve během cesty. Po přistání na sulaweském letišti v Makasaru jsme si prohlédli v rychlosti tamní možnosti námořního spojení s Evropou¹³⁷ a krátce navštívili staveniště československé cementárny v Tonasse na sever od města. Navázali jsme tam dobré vztahy a dostali cenné rady pro svou práci

Ostrov Sulawesi a oblast Bone

Sulawesi patří mezi Velké Sundy, je to ostrov divokého čtyřramenného tvaru a velmi různých podob. Jihozápadní rameno, kde se nakonec postavil náš cukrovar, první na Sulawesi, bylo nejvíce civilizované. Zejména ve vnitrozemí žili domorodci tradičním způsobem, zajímavé jsou například jejich svérázné stavby. Ovšem celým ostrovem v té době zmítaly boje s povstalci. Například jeden náš tým jel na průzkum severně od Makasaru, když se v jakési vesnici ozvala střelba. Rychle je vytáhli z auta a zavedli do jednoho z domů, kde si museli lehnout na zem, protože bambusové stěny nechrání před střelbou. Ta nakonec ustala, přišel starosta obce (indonésy *kepala*) a sdělil jim, že mohou pokračovat, ale dalších několik kilometrů nezastavovat, protože prostor až k silnici ovládají povstalci. Naši se divili, že je nechají projet, *kepala* jim vysvětlil, že to projednal s velitelem povstalců, který je jeho bratr. Oblast Bone (o velikosti asi našeho okres), kde měl cukrovar stát, se nachází na stejném rameni ostrova Sulawesi jako město Makasar, ale na jeho východní straně. Nejkratší cesta napříč ramenem se nepoužívala kvůli povstalcům. Museli jsme tedy jezdit podél pobřeží, což trvalo dva dny. Přestože bylo na této cestě relativně bezpečno, dostali jsme vojenský doprovod. Napřed jel jeep s vojáky, pak landrower s námi a vzadu zase vojenský jeep, přičemž ozbrojených mužů bylo dvakrát tolik co nás. Přespávali jsme už na východní straně ramene, blízko města Sinjai, kde silnice zabočuje trochu do vnitrozemí a do kopců. Kdysi tam bylo odpočinkové místo pro Holanďany, nyní již hodně zpustlé.

Po příjezdu do hlavního města okresu Bone s názvem Wattampone

137 Město mělo velký přístav, ale takřka žádné jeřáby.

nás srdečně přivítal jeho starosta (*kepala*) A. Suradi, který nás pohostil i ubytoval ve svém domě.¹³⁸ Shodli jsme se na jednom ze tří navrhovaných stavenišť, ležícím asi 35 km na jih od Wattampone. Místní ho doporučovali, protože v okolí se nacházelo nejvíc státem vlastněné půdy a možnost pěstovat tu třtinu tak byla větší. Vše bylo připraveno podstatně méně než rok předtím na Lomboku, i předběžné zaměření jsme provedli vlastními silami, nivelační přístroj měl s sebou kolega stavitel. Vody pro potřeby továrny se v okolí jevilo dost, vzorek pro předběžnou analýzu jsme vzeli s sebou domů. Nejhůř vypadala situace s únosností půdy. Pevná půda, na níž by šlo stavět, se nacházela v hloubce 4–6 metrů, základy se by proto musely pilotovat. Při následné výstavbě pak stál každý sloup ocelové konstrukce na čtyřech šestimetrových pilotech, což byla z našeho hlediska specialita tohoto cukrovaru přinášející podstatné komplikace. Jinak nás ujišťovali, že tyto poměry ještě nejsou tak zlé, že na jiných místech v Indonésii se pilotuje do daleko větší hloubky. S pracovníky zákazníka, kteří jeli s námi, jsme také odsouhlasili koncept staveniště.¹³⁹ Přijali všechna naše doporučení, jenom si vyžádali jednodušší budovu skladu cukru proti navrhované dvouodnní, aby při intenzivních deštích prostředkem nezatékalo. Probrala se podrobně doprava zařízení na staveniště z Makasaru, kde bylo nutné zásilky překládat. Jednoznačně nejlépe vycházel transport po moři okolo ostrova. Problém místní vykládky však vypadal velmi komplikovaně a prozatím byl odsunut. Projednali jsme také výstavbu obytné kolonie. Pojali ji velkoryse, asi pro dvě stě rodin. Aktuální se rovněž jevila otázka lékařské péče, místně prakticky zcela nezajištěné. O všem se nakonec vypracovala podrobná zpráva.

Z cest po Indonésii

Pro návrat z oblasti Bone zvolili naši vojenští průvodci jinou trasu. Vedla

138 Byl sice oblečen v civilu, ale jeho dědeček, jehož obraz visel na stěně, vypadal ještě jako plnokrevný divoch, oblečený napůl těla se šňůrou žraločích zubů na krku. Starostova manželka se zřejmě samovolně ujala funkce jakési *public relations* a velmi se o nás starala. Například dala v době našeho pobytu odpojit od elektřiny velkou část obce, aby se mohl naplno rozzářit jejich dům. Město totiž mělo pro svou potřebu dieselgenerátor s omezenou kapacitou. Takových se tehdy instalovalo po Indonésii mnoho, napůl pocházely z USA a napůl z Československa, kupodivu ty naše pracovaly prý lépe.

139 Pracovníci *PPN Gula*, kteří s námi přijeli ze Surabaje, byli Liem In Tihle (strojní část), Tja Keng Hiem (zemědělství), Tan Hoe Bho (technologie), A. Rasjid (stavba) a Colonel Soenjoto (vedoucí výstavby).

nejprve na sever podél pobřeží a pak jsme projeli pevninou na západní břeh severně od Makasaru. Jednalo se o cestu riskantnější, mnohokrát jsme museli spustit záclonky na našem jeepu, aby se nedalo zvenku poznat, kdo tam jede. Vyvýšené vnitrozemí bylo ploché, převážně řídké osázené velkými stromy a s několika málo vesnicemi, které vypadaly jako naše sídliště v románské době. Vesnice obklopoval dvojitý nasypávaný val a na obou stranách průjezdové cesty se nacházela vrata s ostnatým drátem, která se na noc zavírala. Lidé ani tak moc nevycházelí, spíše se dívali z povzdálí, jací blázni se to tudy šinou. Ale žádný incident nás cestou nepotkal. Po delším soužití s naším vojenským doprovodem jsme zjistili, že to jsou ostří hoši, kteří se jen tak něčeho nebojí a v kraji se vyznají. Docela si člověk uvědomil, že to koloniální vojáci neměli snadné, a také pochopil, proč si Holanďané (indonésky *orang orang belanda*) natírali někdy tváře na černo, aby nešlo poznat, že jsou běloši.

Pěkně se vydařila zastávka na zpáteční cestě v Surabaji, odkud měli výstavbu v Bone vést, a kde se projednali či upřesnili některé další věci. Povedl se zejména víkend, který jsme tam strávili. Bydleli jsme v blízkém letovisku Tretes ve výši asi 1 000 metrů nad mořem. Vybudovali jej Holanďané a i po jejich odchodu bylo dobře udržováno. Zejména se chci ale zmínit o krásném výstupu na nejbližší sopku Gunung Welirang, což znamená sírová hora. Je vysoká 3 200 metrů, museli jsme tedy zdolat převýšení 2 200 metrů, přičemž cesta vedla všemi pásy tropického klimatu až po holý vršek. Ze čtyř jsme to celé zvládli dva – já a náš mladý kolega Milan Barvíř. Pro mne to byla nejvyšší nadmořská výška, na kterou jsem pěšky vystoupal. Samozřejmě jsme se, zejména v nižší části, silně potili. Panující vedro nás několikrát „donutilo“ sejít z cesty k pár metrů vzdálenému potoku a osvěžit se. Nebylo snadné proniknout hustým porostem pod ohromnými stromy, zcela pokrytými popínavými rostlinami či liánami. Některý strom se stářím zlomil napůl a na odlomeném místě se okamžitě usídlila jiná rostlina a všelijaké kapradí. V jednom místě to vypadalo skutečně jako z rajske sonáty od Maxe Švabinského, docela jsem si říkal, že tam Švabinský snad musel být. Nahore vystupoval z mnoha otvorů kráteru žlutý kouř kysličníku siřičitého a okolo sublimovala síra. V jednu chvíli to přifoukl vítr až na nás a Milan, který se toho nadýchal trochu víc, dokonce ztrácel vědomí.

S obtížemi jsme pak „odlezi“ na bezpečnější místo.¹⁴⁰

Do Djakarty jsme se vrátili 6. června, kde byla práce, jako už tradičně, složitější. Nicméně jednání proběhla tak, že se dal tento obchodní případ označit za zcela připravený. Předně jsme definitivně dopilovali technickou specifikaci. Pohon mlýnů elektromotory si investor vymohl provádět z vysokého napětí transformovaného na 380/220 voltů, což ovšem zkomplikovalo strojojnu. Zejména si ale prosadil svůj starý způsob klarifikace šťávy V.O.A.P – při něm se kalný podíl z dekantéru vytlívá zpět do mlýnice, na mezidopravníku se filtruje a kal se pak spolu s bagasou spálí v kotelně. U nás doma z toho měl radost můj bývalý šéf z ČKD Ing. Hes, který takto kdysi pracoval při svém pobytu na Jávě. Menší radost asi mívají moderní kotle, které se potom nesnadno čistí. Dále jsme zapracovali detaily z průzkumu na Sulawesi, dohodli definitivní řešení staveniště a konečně sestavili smlouvu na montáž. Zákazník naše návrhy přijal, ovšem finanční otázka zůstala opět otevřená, stejně jako dojednání konečné sumy kontraktu. Ale bankovní garancie byla vystavena tak, jak se investor zavázal. Dne 16. června 1963 dorazila druhá polovina naší skupiny s úkolem seznámit se detailně s místními technickými podmínkami v různých oborech.¹⁴¹ Po společném naplánování jejich pobytu jsem dne 24. června odletěl, neboť mi v zádech stále byla kontrola, zda si neprodlužuji pobyt. Právě opačně zacházeli se svými lidmi Poláci,¹⁴² kteří k našemu překvapení současně s námi získali pro sebe výhodnější staveniště nacházející se na severní Sumatře. Mluvil jsem o tom s pracovníky zákazníka a dostalo se mi odpovědi, že oni byli kooperativnější v celkovém přístupu. Zejména tím, že měli stále na místě své pracovníky a v jejich případě nedocházelo k odkladům v jednáních jako u nás.

140 Síra se v kráteru sopky těžila. Řada ubohých mužů ji odlamovala a pak nosila dolů v košících na vahadle. Hmotnost jedné takové nálože je tak velká, že jsme ji skutečně ani nezvedli. Nosiči mají od téhle činnosti na zádech za hlavou vytvořený jakýsi hrb. Navíc při sestupu po kamenitém a nerovném chodníku, místy s nepravidelnými schody, musí dodržovat stále stejný rytmus kroků, ve kterém se jim vahadlo prohýbá. Činnost je to obdivuhodně nesnadná.

141 Jednalo se o Ing. Rückera, Ing. Václavíka, Ing. Hrušku, Josefa Kumpu a Milana Barvíře.

142 Oni měli vůbec proti nám po celou dobu rozumnější kádrové poměry, třeba mohli navštěvovat v cizině své příbuzné v emigraci.

Do Indonésie jsem znovu přiletěl 1. března 1964, tentokrát již sám. Šlo o doladění celého případu, ve větší míře se sice neměnilo nic, ale detailů byla spousta. Činnost našeho obchodního oddělení se za poslední dobu zintenzívnila i v detailech. Vyjel jsem s delegátem Karlem Bořou nejprve do oblastního vedení v Surabaji, kterému výstavba cukrovaru Bone podléhala, a pak na stavenišťe na Sulawesi, kde se jednalo o realistickém vyřešením dopravy z makasarského přístavu na místo. V Makasaru jsme objevili vyřazené vyloďovací plavidlo, jež nám přidělili s tím, že my ho dáme do provozu a zároveň v první dodávce z Evropy pošleme pásový jeřáb, který měl být zmíněným plavidlem dopraven okolo jihozápadního poloostrova do Bone a pak provádět vykládku dalších zásilek. Vypadalo to docela vtipně. Plavidlo dali naši pracovníci později do provozu, což však mělo za následek, že nám ho poté námořnictvo sebralo. Naštěstí to nebyl jediný dohodnutý způsob dopravy. V Bone se tentokrát dohodlo kvalitnější vybavení ošetřovny, stala se z ní jakási ambulance. Bylo to nutné i s ohledem na místní lidi, kterým měla později sloužit. Můj osobní příspěvek představoval dar rentgenového přístroje (z mých peněz samozřejmě pořízen nebyl), jenž zákazník dostal zdarma.

Po návratu do Djakarty jsme uzavřeli dodatky ke kontraktu i ke smlouvě o službách. Stálé potíže se vyskytovaly s placením, jejich řešení však nespádalo v případě vládního úvěru do okruhu našich povinností, i když jsme se samozřejmě i o ně zajímali. Objevila se také první reklamace – týkala se způsobu předávání výkresů, přičemž nás investor pokáral, že Poláci toto plní značně lépe. Jistě nešlo o stížnost neoprávněnou. Předávání výkresů bylo celou dobu naší slabinou, stejně tak jako předávání dokumentů v námořní dopravě (jakkoliv jsou obě věci od sebe zcela odlišné). Jedním z mých posledních se stalo připravit nástup našeho prvního technika, stavitele Ing. Petra Hrušky.

Moje účast na našem cukrovaru pro Indonésii tímto končila, čas mne odváděl na jiné úkoly. Neskončila však série zemětřesení, to nejhorší mělo teprve přijít. V říjnu 1965 se v Indonésii zásadně změnil režim, prezident Sukarno byl „penzionován“ a všechno se zastavilo na dva roky. Nová vláda sice nebránila naší expedici zařízení, vše se ale dlouhodobě skladovalo v Makasaru. Nutno uvést, že uvázlo také placení za dodávky, ale po třech či čtyřech letech se vše nakonec zaplatilo.¹⁴³

143 Z „mých“ obchodních případů se zaplatily všechny, vlastně v našem oboru bylo vždy všechno zapláceno – až na poslední dva cukrovary stavěné v Jugoslávii, ale to se stalo až v poslední době.

Po zklidnění situace Indonésané požádali o namontování cukrovaru a uvedení do provozu. Já jsem se tehdy toulal někde jinde po světě a vedení Technoexportu vyřešilo situaci tak, že celou záležitost převedlo na hlavního dodavatele, tedy ZVÚ Hradec Králové. Ten do Makasaru poslal zcela podřadného technika a na základě jeho dobrozdání bylo rozhodnuto, že zařízení je už z garancie uplynutím příslušné doby a montáž tedy není naší věcí.

Indonésané neváhali a obrátili se na Japonce. Ti v oné době připravovali svůj mohutný nástup do cukrovarnického strojírenství a případ jim zadarmo spadl do klína. Nemuseli tajně fotografovat cizí zařízení, dostali ho rovnou do ruky, ještě s bohatě vybavenou dokumentací. Myslím si, že bych něco takového nepřipustil, kdybych byl u toho. V každém případě šlo o jeden ze zcela nejapných kroků v našem oboru. Firma *Hitachi* má Bone ve své referenční listině na prvním místě, samozřejmě bez zmínky o tom, že celý vytvořil a zařízení vyrobil někdo jiný. Když dávali cukrovar do provozu, byli aspoň natolik slušní, že na místo pozvali naše zastoupení v Indonésii.¹⁴⁴

Cukrovar Bone se objevil na scéně ještě jednou. V roce 1980 jsme se neúspěšně ucházeli o výstavbu cukrovaru v Papui-Nové Guineji, o který se měla starat anglická konzultační firma, již předtím provozující také cukrovar Bone. Velmi naše zařízení chválila (až na kotle), měli jsme tím dobré *entrées* do soutěže, nicméně nás to nezachránilo. V roce 1980 jsme se vlivem pokročilé normalizace začali už stávat málo konkurenčně schopnými. Technoexport navíc napadlo, že se budeme jaksi současně ucházet ještě o další cukrovary v Indonésii. V té době už tam ovšem vládli dodavatelé z Japonska, navíc z Prahy jednali způsobem, který mnohokrát předtím neuspěl. Měl ale jednu „přednost“: naši zástupci si na místě neprodložovali pobyt.

Osudová země naší rodiny – Indonésie

Při postupu na východ jsem se dostal až k Indonésii. Označení této země jako osudové pro naši rodinu není nijak nadnesené. Rád bych se ještě vrátil do doby před první světovou válkou, kdy působil na Jávě náš otec, jak jsem to krátce uvedl hned zpočátku. Divoký byl jeho návrat

¹⁴⁴ Akce se zúčastnil sám velvyslanec, kterého tam spolu s několika jinými hosty přivezli zvláštním letadlem. To už byl jiný velvyslanec než ten, který se angažoval při jednání o kontrakt a ani ho nenapadlo, že by o tom dal zprávu nám. Dověděli jsme se všechno až o hodně později.

domů, když ho těsně před válkou odvolali v souvislosti s blížícím se konfliktem. Zabalil sice pečlivě všechny své věci a poukázal úspory, ale mezitím byla na celé Jávě vyhlášena karanténa a nikdo nesměl ostrov opustit. To se otci nelíbilo, a proto použil ilegální cesty, která se nabízela, totiž přeplout do Singapuru načerno malou rybářskou lodí. Zpočátku to šlo, ale pak došly napřed potraviny a poté pitná voda, přičemž na loďce bylo černých pasažérů několik. Asi polovinu plavby se museli živit syrovými mořskými rybami a pít vodu, kterou si z nich vymačkali. Od té doby otec, který si nikdy nevybíral v jídle, nemohl jíst, ba ani cítit mořské ryby. Do Singapuru však dorazili a on se pak úspěšně dostal i se svými věcmi až do Evropy. Podobně také peněžní úspory, které si uložil do banky v Budapešti, kde se po návratu do Evropy stal ředitelem pobočky Spojených strojřen. Při kolkování peněz po válce (kdy otec byl víceméně jako zajatec v Rumunsku) však všechny propadly.

K Indonésii se také váže jedna má vzpomínka z ČKD z období těsně po válce. V dosti neobvyklé akci jsme si tenkrát volili v cukerním oddělení šéfa a vybrali jsme si bývalého Škodováka Ing. Ivana Hesse, který na Jávě působil sedmáct let. V době, kdy mého otce před první válkou odvolali, jeho na Jávu poslala jako mladého adepta do svého zastupitelství Škodovka. Přes válku se propracoval do světového výzkumného ústavu cukrovarů v Pasuruanu, kde se stal uznávaným pracovníkem. Působil tam pod vedením světového odborníka číslo jedna na cukrovarnickou technologii, který se jmenoval Honig. Odtamtud nastoupil ing. Hess zpět ke Škodovce a hned – bez návratu domů – se stal vedoucím výstavby škodováckých cukrovarů v Číně. Za druhé světové války byl uvězněn v koncentračním táboře kdesi na Moravě pro lidi, jejichž příbuzní vyvíjeli činnost v čs. zahraničním odboji, neboť jeho bratr působil v USA. Rád jsem pod ním sloužil v ČKD, za mého působení v Indii i v Indonésii mi velmi ochotně pomáhal a dal mi mnoho cenných rad a podkladů. Pro technické jednání v Indonésii to bylo důležité.

Poslední příhodou je moje vlastní první cesta do Indonésie v březnu 1961. Nevypadala sice tak nebezpečně, ale dobrodružná byla dost. V kambodžském Phnom Penhu jsem dostal pokyn zastavit se nakrátko v Djakartě, ale otázkou bylo, jak se tam dostat. Obě města jsou sice dost blízko sebe, ale v té době vedlo nejkratší letecké spojení před Thajsko nebo Vietnam a obě varianty byly tehdy pro nás neprůchodné. Naše aerolinie v místě zastupovala *Air Cambodge*. Dvě stewardky v jejich

kanceláři se snažily něco pro mne vymyslet a nakonec z toho vyšlo „nejkratší“ spojení: Phnom Penh–Hong Kong, nocleh, Hong Kong–Singapur, nocleh a Singapur–Djakarta. Cesta slibovala, že bude zajímavá, měla ale dva menší problémy. Prvním bylo, že jsem měl ve „volné měně“ jenom jednu anglickou libru, která mi zbyla z předchozího tranzitu v Paříži, kde jsem z vyfasovaných tří dvě utratil. Naši diplomaté v Kambodži by mne sice mohli založit, ale nenapadlo je to. Nicméně v té době se letecké společnosti o své klienty velmi staraly. Po ujištění v *Air Cambodge*, že mám po cestě všechno hrazeno (a na základě zkušeností z Indie, kde toto skutečně fungovalo), jsem vyrazil s jednou librou. Druhá svízele nastala při odletu. V Kambodži bývalo časté onemocnění tropickými průjmy, mne tentokrát postihlo tak, že jsem vyjížděl z hotelu úplně v pořádku a na letišti se již nacházel v „kritickém stavu“.

Cesta vedla napřed podél milované řeky Mekong a pak napříč nad tajemným Laosem. Samé kudrnaté kopečky. Následoval dlouhý let přes moře a poté přistání v Hong Kongu. Letištní budovou byl starý hangár, kterým se postupovalo podél delší osy: kontrola očkovacích průkazů, kontrola pasů, kontrola dalšího leteckého spojení, přidělení noclehu, při němž každý tranzitní pasažér dostal na klopu kokardu jako z doby francouzské revoluce, (podle barev si nás měly autobusy rozebrat) a nakonec to nejlepší – letištní poplatek! Moje jedna libra na něj sice stačila, ale vzdát jsem se jí nechtěl. Začal jsem smlouvat, byla to hrozná ostuda, nakonec jsem musel do další kanceláře vyměnit hongkongské dolary. Na hotelu se můj stav do večera dost zlepšil. Vyšel jsem si na procházku a poprvé v životě spatřil rozzářené neonové reklamy v čínském písmu. Další dopoledne jsem se také trochu poohlížel po městě, jeho tehdejší a dnešní vzhled nelze vůbec srovnávat.

Po obědě mi oznámili na recepci, že mne zavolají, až bude přistaven autobus. Pravděpodobně však zapomněli, a když jsem se začal sám zajímat, byl autobus už na odjezdu. K tomu se objevily komplikace s placením a než se věc vyjasnila, autobus ujel. Zaplatili mi tedy taxi, ovšem u přepážky na letišti se vyskytla další svízele – v letadle již pro mě neměli místo. Nakonec se také tato komplikace vyřešila a já jsem v klidu doletěl do Singapuru.

Tam mělo odbavování jiný scénář. Ještě v letadle vybrali naše pasy i letenky a o všechno se postarali. Zde, stejně jako na předchozí zastávce, byla letištní budova přestavěna z hangáru. Stewardka přišla s pasy a se

seznamem, kde kdo bude nocovat. Vydala podle něj všechny pasy, ale jeden jí v ruce překvapivě zbyl – můj. Nevěděla, v kterém hotelu mě tedy ubytovat, nakonec mě na moji žádost umístila do toho nejlevnějšího. Tam jsem se najedl i přespal v klidu a druhý den dopoledne pak musel někoho sehnat, kdo to zaplatí. Po malé prohlídce města jsem skončil v kanceláři mé poslední aerolinky, *Pan American*, která shodou okolností v Djakartě končila. I když to naprosto nebylo její povinností, hotel mi přesto zaplatila. V Singapuru na mne byli hodní i mnohokrát později, když jsem tudy tranzitoval.

Vše skončilo po přistání v Djakartě, kde mne nikdo nečekal. Tento přístup od členů našeho obchodního oddělení se opakoval i později. Vízum jsem ovšem měl na letišti a jeho vydání trvalo asi půl hodiny. Když jsem vyšel z kanceláře, byl hangár (tehdy také provizorní letištní budova) i prostor před ním úplně prázdný – žádní lidé, žádný dopravní prostředek. Z ničeho nic se objevili tři běloši a jeden z nich ke mně přišel s dotazem, zda jsem Čechoslovák. Na moji kladnou odpověď mi nabídl, že mě zaveze na naše obchodní oddělení. Prý to tak občas dělávají. Byli to lidé z *Canadian Airlines*, kterým končila směna. Vyložili mne na Djalan Geredja Theresia u brány našeho úřadu, ta ovšem byla také zavřená. Někdo mi poradil, že za rohem je česká ubytovna. Došel jsem tam, všechno dokořán a všude nějácí Češi. Našel jsem si tedy prázdný pokoj a přespal v něm do druhého rána, kdy začínalo mé pracovní poslání v Indonésii.

Další úkoly v jihovýchodní Asii

Během popsaných cest do Kambodži, Barmy a Indonésie bylo třeba se také starat o problémy související s naší dřívější činností. V Indii dobíhala smlouva o spolupráci s *Walchandnagarem*, nějakou dobu tam působil ještě náš technický tým. Jeho vedoucí Jaroslav Hantych byl vyslán indickou stranou na další mezinárodní cukrovarnický kongres, který se tentokrát konal na Havaji.

Do Indie jsme tehdy rovněž dodali několik kotlů na bagasu nové konstrukce. Zatím je navrhovali kotláři ze ZVÚ Hradec Králové a kotle v principu fungovaly, ale bylo třeba řešit dílčí problémy nové konstrukce. Ve *Walchadnagaru* pak postupně končilo nám nakloněné vedení, zejména hlavní inženýr pan Mukherji (který si na zbylých patnáct let své činnosti

založil poradenskou firmu v Puné) a poslední patriarchální majitel Gulabchand Hirachand. Firma zůstala sice v rodině, ale vedli ji nadále jeho synové z prvního manželství, kteří se více orientovali na USA. Naším autoritám to ovšem nijak nevadilo. Ze strojírný *Walchandnagar* se nakonec stal přední indický strojírenský podnik a nutno zdůraznit, že to bylo i naší zásluhou v pionýrských dobách firmy. O nějaký další kontakt s námi již však nejevili zájem.

Na Cejloně pracoval cukrovar Kantalai vcelku úspěšně, problémy však narostly, když z něho pro nemoc odešel technický poradce OSN pan Ing. Meijer. Vyskytovaly se reklamace, které se většinou řešily obtížně, což bylo způsobeno také tím, že z domova skončila systematická péče o dané teritorium. Někjaký čas v cukrovaru Kantalai působil náš vedoucí montáže Ing. Vaněk jako technická pomoc, pak ještě nastoupil v obdobné funkci technolog Ing. Štěrbák, což pro třtinový cukrovar bylo dosti neobvyklé. Postupně se také začaly objevovat politické potíže související se střetem dvou tamních národností, neboť cukrovar se nachází na jejich pomezí.¹⁴⁵ Již jsem se zmínil o zcela formálních potížích při inkasu ceny kontraktu, kvůli které jsem například dostával do Indonésie telegramy typu: „*Bartošek ihned na Cejlon*“.¹⁴⁶ Ovšem za dodávku strojů jsme dostali plně zaplacen a na dvojnásobném překročení ceny námořní dopravy se nakonec spravedlivě podílela polská strana, která je způsobila spolu s naším podnikem Čechofracht.

Do skupiny mých dílčích pracovních úkolů patří rovněž dvě návštěvy cukrovaru Birganj v Nepálu, stavěného jako první průmyslový podnik v této specifické zemi. Místo sice leží na indické hranici a klimaticky patří do Indie, ovšem dostat se tam znamenalo letět nejprve do Káthmándú. Zejména při první cestě to bylo pro mne romantické. Z Dillí do nepálského hlavního města totiž létaly jednoplošníky Douglas DC-3, které himalájské předhoří nepřelétaly, ale spíše se vlnily údolními.¹⁴⁷

145 Jednou se například stalo, že během plného provozu utekl takřka všechen personál. Naš technolog spolu s několika předáky museli vlastnoručně zastavovat chod, aby nedošlo k havárii.

146 Odskočit si tam bylo asi stejně obtížně proveditelné jako doletět z domu.

147 Roztroušené domky byly přitom často na svazích položeny výše než se pohybovalo letadlo, před domky vyběhly děti a mávaly dolů, docela obdobně, jak jsme s našimi dětmi chodívali mávat k železniční trati strojevůdcům. Při občasném průletu mraky se pak muselo dávat pozor, aby letadlo někde nezavadilo o kopec.

Zastávka v Moskvě

Před mou první týdenní návštěvou Nepálu v květnu 1963 jsme se nejprve museli zastavit v Moskvě pro vízum. Byla to má jediná návštěva Sovětského svazu a Moskva se tehdy nacházela v plném tempu příprav na první máj. Kolega Milan Barvíř se uměl leckam protlačit, tak jsme během dvou dní uviděli místa, kam bych se asi sám nedostal. Předně jsme navštívili Leninovo mauzoleum. Prohlídka byla jedním z mých otřesných životních zážitků. Vnitřek mauzolea vytvářel potemnělý prostor, přisvětlený nazelenalým světlem, které mrtvého Lenina činilo – podle mé představy – zcela strašným. Do Kremlu jsme se dostali bez problémů se skupinou Čechů, která měla ruskou průvodkyni mluvící česky. Do kremelské zbrojnice, jež obsahuje nepřeberné množství zlatých předmětů (včetně pozlaceného carského kočáru) jsme se „propašovali“ s jinou skupinou Čechů tím, že kolega „zapůsobil“ na dvě české průvodkyně. U vstupu se přesně počítali účastníci, stále to nevycházelo až strážci své úsilí nakonec vzdali. Je úchvatné vidět tolik zlata pohromadě. Uvědomil jsem si, co to znamená být „velkým národem“. Do Dillí jsme letěli bez přestávky ohromným ruským letadlem. Startovalo se v noci a při východu slunce jsme stoupali kolem Pamíru, pak zamířili přesně na jih přes Tibet a hlavní himalájský hřeben. Let byl zcela úchvatný.

V Nepálu pak bylo naší povinností předně zjistit a shrnout informace o zemi, důležité pro vysílání našich pracovníků na montáž. K nim jsem připojil rovněž údaje o Nepálu vůbec, neboť v té době byl ještě hodně izolovanou a tajemnou zemí s mnoha zajímavými stavbami v hlavním městě. Vlastní cukrovar nepředstavoval objednanou výstavbu, nýbrž se jednalo o dar Nepálu od SSSR. Strojní zařízení bylo však naše a vcelku standardní. Dlouho předtím se dodávka dosti obtížně projednávala s Rusy, což dělal můj blízký spolupracovník Stanislav Andrýs ze ZVÚ bez účasti kohokoliv z Technoexportu. V době naší návštěvy se na místě již nacházela většina z celkových sedmnácti specialistů z SSSR (my bychom na takový úkol vysílali tři až čtyři odborníky). Stavební práce již běžely a dodána byla velká část zařízení, které se ovšem dost špatně skladovalo. O kontrolu a rekonzervaci se staral projektant ze ZVÚ Zdeněk Zoubek. Musel vysedávat na velmi dlouhých pracovních poradách a svou práci pak dělat, když Rusům pracovní doba skončila. Společně jsme všichni tři, tedy Zdeněk Zoubek, Milan Barvíř a já, udělali časový harmonogram

montáže, spolu s návrhem řešení dalších otevřených otázek.¹⁴⁸ Měli jsme sice za úkol také prozkoumat další investiční možnosti, ale do této himalájské země jsme již nic dalšího nikdy nedodali.

Druhá moje návštěva Nepálu byla čtrnáctidenní a proběhla začátkem července 1967. Cukrovar měl za sebou už tři kampaně a vypadalo, že je dobře udržován. Hlavní potíž představoval nedostatek třtiny, která se částečně pašovala přes hranice z Indie. Zařízení vcelku dobře fungovalo, objevily se stížnosti jen na naše odstředivky starého typu. Reklamace byly rovněž na zařízení dílen. Dodali jsme bohatý sortiment obráběcích strojů, avšak chybělo mnoho příslušenství, takže se stroje nedaly plně využívat. Jako všude, vadila i zde liknavá dodávka náhradních dílů (šlo například o odstředivková síta, které pro starý typ odstředivek z domu už zkrátka nedodávali).¹⁴⁹

Další země – Pákistán

Stále se motal kolem nás a my jsme se motali kolem něj – třtinový cukrovar o výkonu 1 000 tun třtiny za den, vyrobený bez objednávky, s kapacitou na tu dobu už příliš malou, a navíc podle československých norem, u nichž se dalo těžko předpokládat, že budou někde přijatelné, zejména pro odlišné kotelní předpisy. To všechno po deseti letech intenzivních styků se světem. Za potencionálního odběratele se mohl považovat Pákistán. Nějakou „korespondenční“ účast v tendru tu Technoexport již v minulosti zaznamenal, ale bez vyhlídky na úspěch. Samotné tendrové umístění s cenou někde uprostřed nemohlo mít

148 Spolupráce se Sověty neprobíhala nijak ideálně, zato s Nepálci byla velmi srdečná.

149 Trochu svérázná byla má cesta domů. Již zaknihované letadlo z Birganje do Káthmándú nakonec neletělo, protože začaly silné deště a na travnatém letišti se nedalo přistávat. Do hlavního města jsme tedy jeli autem po nové silnici. Ale i cesta po ní byla nesnadná, mnohokrát se přes cestu hnaly proudy vody. Na těch místech však stáli připraveni nepálská kluci, kteří se bez říkání vrhali do proudy a auta tlačili ven. Ze sedla v nejvyšším místě cesty má být vidět Everest, ale nám zůstal skryt za mraky. Dva montéři, kteří jeli s námi, tam strašně zvraceli, já jsem se však cítil dobře. Zato v Káthmándú to bylo horší. Na hotelu jsem při sprchování ve studené vodě dostal strašnou zimnici. Třásla se se mnou i nízká vypletená domorodá postel, až jsem nakonec ztratil vědomí. Z hotelu zavolali druhý den lékařku z ruské nemocnice, která mi dala nějaké prášky a přivedla mne jakž takž k životu. Po obtížném letu jsem pak navštívil doktora v Dillí, ale to mne už ten zvláštní stav přešel. Nikdy se nezjistilo, co jsem to měl za nemoc.

naději na kladný výsledek. Navíc šlo jen o první krok, při zpracovávání zakázky na dálku ještě k tomu s malou perspektivou. Poté se ovšem v Pákistánu zastavil nějaký náš vedoucí pracovník, který tam najal místního zástupce. Stalo se tak přesně způsobem, který byl označován jako špatný i během našeho školení před nástupem do těchto zemí v roce 1955 – přijet na dva až tři dny, dát se pozvat na večeři a dotyčnou firmu zaangažovat. Tato se jmenovala *Haroon Sons Trading Corp* a na její popud považovalo naše obchodní oddělení v Pákistánu za velmi nadějně zde onu tisícovku prodat. Později se však ukázalo, že zmíněný zástupce mluvil bez nějakého průzkumu a vůbec pro celou věc udělal velmi málo. Nicméně to znamenalo, že jsem po ukončení své mise v Indonésii nastoupil do Karáčí, tehdy pákistánského hlavního města. Poprvé na tři neděle od 27. září 1964. Začal pro mne až neuvěřitelný maratón.

Situace v Pákistánu

Pákistán se tehdy skládal ze dvou částí oddělených Indií: Západní a Východní. Ta druhá se však v tomto spojení příliš necítila, tamní obyvatelé říkali, že vše rozhodují ze Západu, ale jinak jim nepomohou. Okřídleným rčením bylo, že obě části spojuje jedině muslimská víra a *Pakistan International Airlines*. Velká letadla musela létat až dvakrát denně, a když se zhoršily vztahy s Indií a nepovolili jim přímé přelety, z Karáčí do Dháka museli létat okolo Indie. Také jsem si takového cestování užil. Východní Pákistán se 25. března 1971 oddělil a osamostatnil jako Bangladéš, což se ovšem událo až po našem právě popisovaném maratónu.

Výstavba nových cukrovarů v obou Pákistánech se proti poválečné Indii opozdila. Nově vzniklé státní útvary to neměly jednoduché a potřebovaly čas na konsolidaci.¹⁵⁰ V mezidobí bylo uzavřeno jen pár jednotlivých a dosti nestandardních kontraktů. Se zásadnějším řešením cukrovarnického průmyslu, včetně plánu nových velkých investic, začali až po roce 1960. Chvíli se přetahovaly státní a soukromý sektor, přičemž konečné řešení bylo kompromisní. Investory se stali soukromí podnikatelé, dlouhodobé zahraniční úvěry při dodávce zařízení, v té době již zcela obvyklé, vyřizoval a přiděloval stát, resp. organizace *PICIC*.

150 Při dělení Indie v roce 1947 se kromě milionů prostých lidí přemístilo také mnoho podnikatelů, zejména ze střední části země, z Heyderabadu, který jinak mírumilovný Néhrú „dovolil“ násilně vystěhovat. Ale za dvacet let už mnozí z nich zase úspěšně fungovali v nové vlasti.

Oba sektory dobře spolupracovali, aspoň zpočátku.

V září 1964 jsem přijel do Pákistánu po šesti letech od našeho odstěhování z Indie a uvítaly mě velmi podobné poměry, cítil jsem se zde tedy jako doma. Ale jednání o cukrovary byla přece jen trochu jiná. Družstva v Indii měla jako své představitele prostší lidi, v Pákistánu s námi jednali lidé bohatí, s uhlazeným chováním a ovšem také tvrdší obchodníci. Bylo samozřejmě nutné se této odlišnosti přizpůsobit. Při začátku se musel vyřešit jeden všudypřítomný problém – představa, že od podpisu kontraktu poběží cukrovar za dva roky. To nemohly zajistit ani západní firmy, které pracovaly přece jenom efektivněji než my. Postup byl pomalý a nesnadný, téma zkrácení času se jevilo stále aktuální a to i během již započaté výstavby.

Osobní obsazení našeho obchodního oddělení mi docela vyhovovalo. Obchodní rada Ing. Oldřich Zikmund se sice choval trochu kariéristicky,¹⁵¹ ale jinak se s našimi delegáty spolupracovalo dobře.¹⁵² I z tohoto hlediska jsem si tu připadal jako doma. Je nutné podotknout, že snaha umístit v Pákistánu náš cukrovar o výkonu 1 000 tun třtiny za den nakonec skončila neúspěšně. Kontakt se zájemcem, firmou *Noori Sugar Mills*, existoval spíše jen v náznacích a nebyl nikterak připravený. Šlo o firmu vedenou velmi distingovaným vlastníkem, který se asi, obdobně jako my, dal zlákat onou „výhodou“ koupit si již skoro vyrobené strojní zařízení na základě příznivé nabídky. O vlastní technické problematice mnoho nevěděl, dal si však věci podrobně vysvětlovat a nakonec jsme společně vybírali a posuzovali i staveniště. Záležitost, která dala spoustu práce, se protahovala mezi jiné obchodní případy, avšak stále narážela na jedno a to samé – autority zkrátka takovou velikost cukrovaru nepovolovaly. Zároveň na mne připadl úkol objevovat a zpracovávat i jiné požadavky, o něž nouze nebyla. Ovšem vyskytovala se zde také silná konkurence, především z Evropy od tradičních dodavatelů a to v rozsahu, se kterým jsem se pár let nesetkal. Dále se tu snažili uplatnit Japonci, Jugoslávci (hleděli jak to nakroutit, aby se mohli někde přidat)

151 Jeho paní byla totiž výrazně „politická“. Už jsem se zmínil o tom, že manželky často hrály důležitou roli

152 Trochu předběhnu, v roce 1968 nastoupil na toto místo kolega přímo z naší obchodní skupiny, Ing. Jaroslav Dufek. V Pákistánu i potom na Technoexportu po celou dobu, až po naše dny, jsme spolupracovali velmi dobře.

a pochopitelně naši stáli „partneři“ Poláci.¹⁵³

Na neúspěšnou snahu prodat „tisíčovku“ navázala v únoru 1965 další cesta do Pákistánu, tentokrát na měsíc. V Západním Pákistánu jsme tehdy navštívili celkem osm zájemců. Náš místní zástupce, můj nežádaný partner, mne však stále posílal do Východního Pákistánu a stejně tak i pracovníci z tamního ministerstva plánu. Místní autority v Dháka přitom vystupovaly odtažitě a bylo možné s nimi navázat kontakt skutečně až po tvrdším zásahu autorit z Karáčí. Náš zástupce přitom úplně selhával. Využil jsem situace a 1. března jsem mu bez ohledu na kohokoliv jiného dal výpověď. Do té doby mne vedení této jinak velké firmy považovalo snad pod úroveň, než aby se se mnou zabývali. Přidělili mi svého „podřadného“ zaměstnance jménem Saddiqui, který neměl na víc, než mne v Karáčí dovézt na označenou adresu, přitom jsem taxi musel zaplatit sám, neboť jemu na to nedali. A v Dháka dokonce neměli nikoho. Jakmile jsem dal firmě výpověď, přijal mne náhle sám pan ředitel, začal se rozčilovat, bylo mu to ovšem málo platné. Vypovědět tuto firmu se jevilo nutným i z jiného důvodu. Měli jsme totiž zástupce ještě jednoho, syna mocného ministra plánování. Byli to i s manželkou hodní a příjemní lidé, pracovně toho také mnoho nepomohli, fungovala tu však kdesi na vysoké úrovni tatínkova osoba (i když sám jsem ji přímo nepociťoval). Tento druhý zástupce, jménem Aizad Hassan, v podstatě pořádně nevěděl, kdy má dostávat splátky své provize a nakonec si ji ani nevybral v celé smluvní výši. Otázka zástupců vůbec představovala jednu z mých méně příjemných pracovních náplní.

Do Pákistánu jsem odletěl potřetí brzy na to, konkrétně 10. května 1965. Bylo to na více než tři měsíce, což dokazuje, že náš zájem se projevoval skutečně intenzivně. V mezidobí jsem si doma vcelku stačil připravit podklady pro další postup. Stále mne strkali do Východního Pákistánu, kde již začalo být jisté, že tam neuspějeme my ani nikdo jiný. Tamní autority měly především málo prostředků. I objednané a rozestavěné dva cukrovary se snažily prodat do soukromých rukou, ale ani to se jim nedařilo. Jednání bylo vždy na dlouhé lokte, stále

153 Pro nás nežádoucí výsledek s tisíčovkou měl jednu dobrou stránku pro mne. Po návratu domů jsem napsal do ZVÚ dopis s textem „... skončila neúspěšně naše snaha“. Pak jsem jel navštívit tehdy nového podnikového ředitele Mudru, který byl hodně autoritativní, pročež mu říkali „rudý baron“. Uvítal mne se slovy: „*Tak pojed', neúspěšný cestovateli.*“ Kolegové z podniku říkali, že jsem to tím u něj vyhrál. Byt v dobrém vztahu s ředitelem našeho hlavního partnera doma bylo vždy velmi důležité.

se čekalo, až se odněkud vrátí ten správný pracovník. Přitom nešlo se prostě sebrat a odjet, proto jsem měl v Dháka hodně volného času.¹⁵⁴

Ve Východním Pákistánu

Jeden zaměstnanec z ministerstva plánu se mnou například podnikl velmi pěknou okružní cestu po rozsáhlé deltě Gangu a Brahmaputry. Letěli jsme z Dháka helikoptérou a mimo jiné také navštívili dva cukrovary, načež mne průvodce opustil. Nepřiletělo ani plánované letadlo, a tak jsem musel jet nazpět vlakem velkou objížďkou, ale zato nádhernou zelenou krajinou s ostrůvky velkých stromů. Vlak byl zcela přeplněn a lidé se tlačili třída netřída. Část cesty vedla také v noci parníkem po řece. Velký a pečlivě udržovaný parník byl vyrobený v Anglii v roce 1912. Sedl jsem si na předvedle velikého reflektoru, obsluhovaného pečlivým staříkem, jenž měl přejíždět světlem řeku a vyhledávat nebezpečné plovoucí předměty, aby se jim kormidelník mohl vyhnout.

V západním Pákistánu byla práce daleko zajímavější a efektivnější. Začali jsme se už konkrétně blížit k vytčenému cíli. Ze všech možných investorů jaksi přirozeně vyplynul náš kontakt s jedním ze skutečně čelních pákistánských průmyslníků, který se jmenoval Latif Ebrahim Jamal a chystal se postavit cukrovar u města Jaranwala na severu země, asi hodinu cesty autem z Láhauru. Vlastnil dosud podniky textilního průmyslu, cukrovarem hodlal svoje pole působnosti rozšířit.¹⁵⁵ Jednání probíhala v dobré shodě v širším kolektivu – na straně zákazníka šlo o investora a státní organizaci *PICIC*, zastoupenou ředitelem S. U. Durranim, naší stranu reprezentovali obchodní rada Zikmund, jeho zástupce Hanuš,¹⁵⁶ delegát a já. Jako mnohde jinde zde situaci komplikovali Poláci, kteří přišli s neomaleným požadavkem, abychom jim tuto zakázku přenechali – samozřejmě jsem je vyprovodil.

Vlastní jednání nebylo až tak jednoduché, detailních problémů

154 Objevil jsem tu například v knihkupectví hlavní dílo Zikmunda Freunda.

155 Měl však všestrannější zájmy a dokonce chtěl kandidovat na presidenta republiky. Žertem jsme si říkali, že bylo štěstím pro něj i pro Pákistán, že se jím nestal. Vystupoval velmi noblesně a zároveň prokazoval vlastnosti tvrdého vyjednavče. Ale celkově jsme se dobře shodli. Později, když už měl cukrovar v provozu, prohlášoval, že jednání o kontrakt bylo na značně lepší úrovni než jeho plnění.

156 Povoláním důstojník, který nám pomáhal přirozeným a rozumným postojem.

se vyskytla celá řada, možná víc, než u jiných našich případů. Všechno však překlenovala snaha na obou stranách dospět k řešení.¹⁵⁷ Pro výkon 2 000 tun třtiny za den byl dobře stanoven rozměr mlýnských válců na 34 x 68 palců, probíraly se také kotle i turbíny. Shodli jsme se v názoru na proces čištění surové šťávy, čímž ovšem vznikla hlavní chyba v řešení. Podle našich i jeho názorů byl pro tuto poměrně severní geografickou polohu použit systém dvojité karbonatace, odvozený ze zpracování řepy. Dříve se ve třtině používal také, to ale měly cukrovary menší kapacitu. Na rozdíl od řepného procesu se u třtiny nedá karbonatační kal použít jako hnojivo, musí se prostě někam vyvézt. U této větší kapacity už šlo o dost náročný transport nákladními auty, což se však projevilo až po spuštění továrny. V dalších nabídkách jsme karbonataci už dále neuváděli. U projekčního řešení byl použit způsob co nejjednoduššího tvaru provozní budovy (tzv. blokové řešení), obsahující kompaktně i mlýnici, strojovnu a kotelnu. Toto řešení jsme vyvinuli spolu s bratislavským Potravinoprojektem, konkrétně s Ing. arch. Vítkem. Sice se při tom trochu znásilňovalo rozvržení strojů a zařízení, ale celkově vedlo k úsporám na ocelové konstrukci budov i na potrubí. V závěrečné fázi přijeli do Pákistánu pracovník cukerního oddělení ZVÚ Ing. Hruška a projektant Potravinoprojektu Ing. Němčok a vše šlo dobře dohromady.

Pan Latif si ještě před podpisem kontraktu přál jednat s vedením Technoexportu v Praze, kam jsme se v srpnu přemístili. Také se chtěl samozřejmě podívat, jak to vypadá u nás včetně našich výrobních závodů. Ty na něj, jak to bývalo obvyklé, udělaly velký dojem. A náš generální ředitel nakonec panu Latifovi ještě trochu slevil, podle mého názoru zbytečně, ale nebylo to mnoho a šlo spíše jaksí o etiketu.

Dne 21. října jsme se opět vrátili do Pákistánu. Stále bylo co dolad'ovat, šlo už ovšem jen o drobnosti, znění kontraktu se vcelku ustálilo v Praze během srpnového jednání. Smlouvu jsem podpisoval 27. listopadu 1965, obsahovala cenu 979.210 liber sterlingů (FOB). Zahrnovala skoro 70 tisíc „předfakturace“ a zatím neřešila námořní dopravné ani vedení montáže.¹⁵⁸ Na cestě domů jsme ještě 29. listopadu uzavřeli v Bejrútu hospodářskou smlouvu se ZVÚ v Hradci Králové, které zastupoval

157 Zákazník měl jako svého technického poradce starého pána z Láhauru, měl hodně konzervativní názory a mnoho k řešení nepřispěl.

158 Výrobní závod sice tvrdil, že s tím nevystačí, ale s žádostí o dotaci (jedině v případě našich kontraktů) u nadřazených míst neuspěl, takže s penězi nakonec vyjít musel.

Ing. Tuček.¹⁵⁹ Byli jsme v období, kdy vše postupovalo hladce a rychle.

Přestože bych se raději více staral o další nové případy, zaměstnával mě neustále tento cukrovar, který dostal jméno HSM. V průběhu roku 1966 jsem Pákistán navštívil celkem dvakrát. Tehdy se rozbíhaly stavební práce, zákazník přitom ocenil, jak dobré a kvalitní dostal stavební výkresy. Partneri Technoexportu pro stavbu, nejprve Potravinoprojekt a pak Konstruktiva,¹⁶⁰ fungovali v tomto směru lépe než hlavní dodavatel strojů, ZVÚ Hradec Králové. Co však v Pákistánu vážlo, byly zákaznickovy stavební práce, hodně času se ztratilo už při jejich zadávání. O podmínkách naší technické pomoci při výstavbě se jednalo dosti tvrdě. S námořní dopravou se situace jevila jednodušší, protože si ji zákazník zadával sám. Část podle předpisu *PICICu* a část zcela volně a za „volné“. Proti nabídce Čechofrachtu 180 shillingů za tunu, dopravovali Italové za částku 110 shillingů za stejné množství. Potíže se pak vyskytly s harmonogramem expedice, protože levnější dopravce daleko více naléhal na systematický přístup.

V roce 1967 jsem Pákistán navštívil čtyřikrát, poprvé na čtrnáct dní v červnu. Moje cesta tam byla dosti divoká, neboť vedla z Egypta po známé šestidenní válce s Izraelem. Pracovně se jednalo o problémy velmi všední, v cestovní zprávě jsem si postěžoval, že je to má třináctá zahraniční cesta v Technoexportu a ze všech nejméně šťastná. Montáž strojů již byla v chodu, ale s podobnými problémy jako stavba, tzn. s výběrem místní firmy zákazníkem. My jsme navíc zapříčinili potíže při expedici dodávek z Československa. Formálních nedostatků se notně snažili využívat celníci v Karáči vymáháním úplatků, na které jsme my neměli, tím méně já. Světým bodem bylo, že jako vedoucí montáže z naší strany nastoupil projektant ze ZVÚ Bedřich Tlapal, velmi solidní pracovník. Při dalších cestách do Pákistánu v srpnu až prosinci stále „přituhovalo“, jak se blížilo plánované datum spuštění továrny na konci roku. V zásadě to pro naše montéry znamenalo značné zatížení, s nímž se vyrovnávali celkem dobře, i když hodně špatně fungovala místní firma. Místo zlepšení práce se nás snažila dokonce podplácet!

Problémem navíc začal být – setkal jsem se s tím poprvé – osobní

159 Rád bych zmínil, že celou věc vedla v hradeckém odbytu nadšeně a kvalifikovaně paní Vášová.

160 Přístup Potravinoprojektu byl daleko upřímnější, Konstruktiváci se chovali o hodně vychytraleji.

styk některých našich montérů s místními. Nakonec si zákazník oficiálně a hodně tvrdě písemně stěžoval. Nad chováním montérů si nakonec posteskl i sám pan Latif, který tvrdil, že by si ho nenechal líbit, ale že to přehléžel kvůli mně. Dalo pak dost práce to nějak vyřešit.¹⁶¹ Jednalo se vlastně o první signál odklonu od stylu práce, kterému nás vychovávali za války, a o němž jsem se už několikrát zmínil jako o naší důležité devize. Cukrovar byl spuštěn těsně po novém roce, termín se sice překročil, ale jen o hodně málo. Nakonec to ocenil i pan Latif, který představoval jednoho z našich nejlepších zákazníků.

Ještě v roce 1967 jsme se snažili rozjednávat další obchodní případy. Nejslibněji se vyvíjel cukrovar Shakarganj, majitelem byl rovněž bohatý průmyslník a tentokrát i aktivní hráč na burze. Ve své kanceláři měl velkou černou tabuli, kam jeho asistenti trvale zaznamenávali měnící se kurzy. Rovněž technickou stránku vedl kvalifikovaný člověk. Kromě nás byli v kontaktu ještě s Angličany a Holanďany. Šlo o vážná jednání, to nás u případu drželo. Koncem roku se objevil další nadějný případ, cukrovar United Sugar Mill, podle místního zvyku zkracovaný na USM.

V Pákistánu nás zastihl rok 1968. Z předchozího textu je zřejmé, že v našem oboru a v práci pro kapitalistickou cizinu došlo k jistému tání už mezi lety 1955–1960, počátek roku 1968 pro nás proto nebyl zase až tak vzrušující. Dne 13. ledna 1968 šel cukrovar HSM do provozu. Zbývala ještě asi polovina kampaně, po kterou se cukrovar zabíhal. Bylo však málo třtiny a k tomu se místní osazenstvo teprve zaučovalo, což ovšem v daných poměrech nepředstavovalo nic neobvyklého. Navíc s opožděním nastoupil jejich technický vedoucí, který začal zavádět jiné pracovní schéma, čímž všechno ještě zkomplikoval, a nechal toho až na náš zásah. Z naší strany zlobily hlavně odstředivky. Šlo o nový typ, celkově hodně progresivní, ovšem také s dětskými nemocemi, hlavně co se týkalo pohonu a ovládání. Byla to naše stará bolest, i když hradečtí konstruktéři se snažili tvrdit, že to není jejich chyba. Problémy dělaly rovněž kotle,¹⁶² u nichž

161 Sice pak tvrdili, že stížnost nebyla namířena proti nikomu jednotlivě, spíše nás prý chtěli přimět k většímu tempu. Celou tuto situaci hodně špatně vyrovnával zástupce Technoexportu na staveništi M. Vévoda. Nakonec právě v jeho případě požádal zákazník o odvolání a dalo mi asi nejvíc práce, abych tomu zabránil. On sám (byl to kolega, který do našeho užšího kolektivu nezapadl) mi mnohem později začal hrubě nadávat, jak jsem se o něj tenkrát málo staral. Přišlo mi to jako zjevení.

162 Přesto se v jejich případě jednalo o celkem vyhovující konstrukci z Hradce Králové, kde vyšším rozhodnutím měla výroba kotlů skončit, avšak bagasové kotle byly nakrátko přesunuty do cukrovarnického oddělení.

nešlo o zásadní technologické problémy, ale doslova hořely přehříváčové trubky a komplikaci představovalo i topení mazutem (také zabíhací, ale hodně nepříjemný zádrhel). Kupodivu byly velké problémy s kalolisy, kdysi dávno naším výrobkem světové úrovně. Druhá kampaň, zahájená na podzim toho roku, dopadla lépe a to hlavně zásluhou nového ředitele cukrovaru M. Saeeda. Samotná kampaň trpěla ovšem nedostatkem třtiny víc než první, v tu dobu to ale byl celonárodní vážný problém. Vláda totiž začala předpisovat cenu třtiny a zemědělcům se vyplácelo z ní dělat domácí cukr zvaný *gur*. Nakonec si cukrovar HSM získal zaslouženou reputaci. Když pan Latif navštívil cukrovar polský, zvedlo to podstatně jeho sebevědomí v tom, že si svůj objednal u nás.

V roce 1968 jsem do Pákistánu absolvoval celkem čtyři cesty po deseti až čtrnácti dnech, první od 25. ledna a poslední skončila na Mikuláše. Samozřejmě jsem se především věnoval cukrovaru HSM. Velmi dobře tam ale působili naši pracovníci, takže jsem se ani tolik nemusel snažit. Koncem roku nám ale bohužel utekli dva výše zmínění vážní zájemci. Cukrovar Shakarganj dostali Holanďané a Noori Sugar Mill zase Japonci.¹⁶³ Konkurenti poskytli příznivější úvěr, než byl náš vládní.

Slibně jsme však rozběhli již dříve začatý investiční případ USM. Rok 1969 tak probíhal ve znamení jednání o tento cukrovar, který si zákazník u nás nakonec objednal. Do Pákistánu jsem v tomto roce absolvoval celkem tři cesty. Půda byla prošlapaná naším prvním cukrovarem, ale zdaleka to neznamenal velké usnadnění, během jednání se objevovaly problémy nové. Zákazník nechal technické řešení takřka plně na nás, ale dost do něj zasahoval, přestože mu příliš nerozuměl. Kupodivu dostával „rozumy“ od našich konkurentů z Anglie,¹⁶⁴ kteří se tak zachovali značně neférově.

Tvrdším než jiní byl však v obchodních věcech. Celý rok se stále řešily ceny (včetně možnosti ušetřit změnami zařízení) a platební podmínky. V této věci překvapivě velmi pomohl správce vládního úvěru *PICIC*, který měl zájem využít jeho celý sjednaný objem, oproti západní i japonské konkurenci, jež zde ustupovala až běda.

163 O tomto cukrovaru jsme začali jednat ve snaze prodat naši tisícovku, Japonci ovšem nakonec dodávali kapacitu větší.

164 Kde se tamní strojírna dostaly pod vedení velkých anglických cukerních společností *Tate and Lyle* a *Bookers Brothers Mc Conell*.

Kontrakt jsme uzavřeli 21. listopadu 1969. Majitel pan Moulabaksh byl vlastníkem lodní společnosti a mnoha textilek, většinu času ale trávil mimo Pákistán a žezlo firmy tak trvale držel jeho sympatický kolega pan Afzal. Cukrovar se nacházel v místě zvaném Sadiquabad, asi uprostřed cesty mezi Karáčí a Láhaurem. Měl kapacitu 3 000 tun třtiny za den (zatím jen čtyři mlýny byly stejného rozměru jako u cukrovaru HSM, tedy 34 x 68 palců) a technologickým procesem se stala sulfitace a převářka. Sjednaná cena 1.210.000 liber sterlinků nebyla po tvrdých ročních jednáních valná, ovšem při kontraktaci se nezapočítávaly kotle za – odhadem – 200.000 liber, které se doplnily teprve později. Smlouva se uzavírala bez naší znalosti staveniště, což nebylo z naší strany zcela obvyklé. Kontrakt jsme podepisovali s kolegou J. Dufkem, který tu v uvedené době působil jako delegát a už bylo zmíněno, že spolupráce s ním fungovala bezvadně. Na samotný podpis přiletěl z Prahy technický náměstek ZVÚ Ing. Kokeš, přičemž místní televize, rozhlas i tisk věnovaly podpisu kontraktu překvapivě velkou publicitu.

Některé drobnější akce

V září roku 1966 jsme v Indii projednávali rozšíření pivovaru ve svazovém státě Goa, dříve portugalské kolonii. Většina domorodců tu patřila ke katolickému vyznání a nad ostatními Indy se cítili tak trochu povznešení.¹⁶⁵ V místě existoval malý pivovar, který se měl rozšířit na dvojnásobný výstav. Jednání s partnery probíhala férově, i když dosti složitě, neboť jsme se museli cenou i lhůtou vejít do objemu dané dovozní licencí.

Další akci představovalo rozšíření cukrovaru Miwani ve východoafrické Keni, v zemi s rychle rostoucím počtem obyvatel. Pro nás byl obchod důležitý proto, že jsme tu mohli prodat aspoň třtinovou mlýnici z naší „proslulé“ tisícovky na skladě. Situace v Keni se pro nás odlišovala tím, že země se nacházela pod západním vlivem a my jsme se v ní cítili jako vetřelci.¹⁶⁶ Samotný cukrovar byl hodně starý, nevalně udržovaný a nová mlýnice měla představovat jeho výrazné

165 Narozdíl od nich jedli u stolu a měli k tomu příbory. Na malém území postavili výstavné kostely, přičemž ten hlavní má velký oltář celý pozlacený a rovněž celá stěna za ním je zlatá.

166 Vadili jsme především místním autoritám, zákazník měl takové zábrany jen potud, jak mohl být svým okolím kritizován.

vylepšení. Původně také chtěli zvětšit kapacitu cukrovaru, ale k jejich stylu patřilo nakupovat po světě to, co se právě objevilo výhodně k dispozici. Zvláštností provozu bylo, že cukrovar pracoval skoro celý rok, takže nároky na údržbu musely být vyšší proti obvyklým podmínkám. Na akci jsem vyjel sólově, přičemž mi v podniku dali hodně volné ruce, jen abychom zařízení prodali.¹⁶⁷

V cukrovaru bylo mou povinností detailně umístit mlýnici do stávající továrny. U samotného mlýnského tandemu to proběhlo bez obtíží, stejně tak jeho dodávka z Plzně. Komplikovaněji se situace vyvíjela s příslušenstvím, proti skladovanému zařízení se muselo leccos upravovat, a tak jsem se po čase zase dostal k projektantské práci. Přídavné zařízení dodávaly ZVÚ, s nimiž se spolupracovalo podstatně hůře – vždyť šlo o zařízení dávno „patřící“ Technoexportu. Nakonec se zakázka úspěšně uskutečnila i v neobvyklých poměrech a s majitelem jsme zůstali v trvalejším přátelském vztahu, založeném vlastně na dlouhodobém pobytu naší rodiny v Indii.

Libanon a zejména jeho hlavní město Bejrút byly na našich cestách na východ častými tranzitními zastávkami. V letech 1968–1969 jsme tu také jednali o nový řepný cukrovar. Měl stát v údolí Bekaa, za pohořím proslaveným ve starověku porostem cedrů (vykácených postupně na stavbu lodí), a to v jeho jižní, úrodné a zemědělské polovině. Součástí jednání představovalo rovněž vyhledání staveniště a stejně tak vytvoření vlastní koncepce továrny. Dále se však nepokročilo a cukrovar se nakonec nestavěl, alespoň tehdy ne. Spolu s námi se o akci zajímali také Francouzi, kteří by určitě pro nás byli nepřijatelnými konkurenty.

Bejrút a okolí

Samotný Bejrút se tehdy svou výstavností dost lišil od měst dále na východ a na našich cestách fungoval jako jakási oáza odpočinku. Daly se tu nakoupit zlaté předměty, ale také textil. V patře velké tržnice

167 Majitelem továrny byl bohatý Ind pan D. Hindocha. Jeho i celou rodinu jsem si získal hned zpočátku, když mě pozvali na oběd k rodinnému stolu. Naše nově navázané přátelství pak značně usnadňovalo celé jednání, které narušoval pouze jeho místní agent. Neustále se snažil o nepřijatelné podrazy, mě chtěl dokonce ovlivňovat nabídkami na zhlédnutí divoké přírody v Keni. Na zvířata jsem se jel nakonec podívat sám do jednoho přírodního parku velmi blízko Nairobi. Nebyl příliš hezký, divokých zvířat tu sice žilo dost, ale v prostředí skoro bez vegetace a připomínající spíše velkou zoologickou zahradu. Jediná rodinka lvů ležela ve stínu osamělého stromu v jakési prohlubni, na jejímž okraji byla namačkaná auta turistů s připravenými kamerami.

byl zdatný krejčí, kam chodili hodně Češi. Mluvil obstojně česky, ale hlavně uměl dobře prodávat a provádět okamžité krejčovské úpravy, když bylo třeba. Ačkoliv mou manželku nikdy neviděl, dokázal překvapivě odhadnout konfekci pro její rozměry s prohlášením: „*Mám tady něco moc pěkný pro tvůj pani!*“ Kupodivu to většinou vyšlo dobře. V Bejrútu se také nacházelo velké knihkupectví s anglickými levnými knihami *Penguin* a *Pelican* ve velkém výběru. Vždy jsem se tam rád zastavoval. Z jiného hlediska je zajímavé město Byblos, severně od Bejrútu, které jsme také navštěvovali. Tenkrát se sotva dalo tušit, jak Libanon strašně utrpí a bude dále trpět při místních válkách a nepokojích, které se jeho týkaly nejméně.

V Pákistánu jsem svou činnost ukončil zmíněným uzavřením kontraktu s United Sugar Mill dne 21. listopadu 1969. O teritorium se dále velmi kvalifikovaně staral náš delegát Jaroslav Dufek, který se po návratu domů vypracoval na jednoho z čelních pracovníků obchodní skupiny, přičemž byl jejím hodně platným členem. S Pákistánem zůstal ve styku i nadále, přestože si tam cukrovary staví už dávno sami. Jejich dvě strojírny se totiž staly našimi spolupracovníky při dodávkách do třetích zemí.

Pražské jaro

Počátky politického uvolňování, které vyvrcholilo v Pražském jaru 1968, jsme při práci v zahraničí až tolik nepocíťovali, tam měly ozvuky aktuální politické situace vlastní průběh. Už jsem se zmínil, že k určité liberalizaci došlo po rozhodnutí z Moskvy v roce 1954, kterým se povolovala i naše účast na trzích mimo socialistický blok. Protože se tak objevila potřeba rychle zapojit lidi s určitým stupněm kvalifikace (alespoň při vývozu investičních celků), dostalo příležitost nečekaně mnoho nestraniků. Režim se jakýmsi pudem sebezáchovy snažil zařadit zpátečku a docela se mu to dařilo. Osobní poměry panující jak v zahraničním obchodě, tak ve výrobě určené pro export, bohužel mnohdy vedly ke zmatkům a nepřístojnostem.¹⁶⁸ Byly ovšem i doby, kdy se cukrovarnictví,

168 Konkrétně se to v našem oboru projevilo například v roce 1956 v Indii (při ostudě s tendrem na čtyři cukrovary) nebo v roce 1962 v Indonésii.

zase jakoby nic, podporovalo a tlačilo do nových kontraktů. Už jsem se také zmínil, že se v našem oboru dobře držela parta převážně nestranická, která se stále snažila udržet kontinuitu v dodávkách cukrovarů, a která vlastně přežila celé období komunistické totality. Připustit příliš dlouhé mezery v dodávkách může být kritické, což jsem poznal hned při nástupu do oboru v ČKD za války. Proto bylo naší, a především mojí, snahou stále vyhledávat nové možnosti a chytat se příležitosti. Šlo o činnost někdy „donkichotskou“, ale myslím, že vcelku svůj účel splnila.

V Technoexportu jsem se dostal do jakéhosi útlu po sesazení z funkce zástupce obchodního ředitele v dubnu 1962. Pak – aniž bych se o to nějak zvlášť snažil – jsem zase začal stoupat. Noví lidé ve vedení mne začali „brát“, i když právě oni byli v zajetí politiky až dost. Ale museli nakonec uznávat pracovní výsledky, které podnik potřeboval. V dubnu 1964 upravili v naší obchodní skupině organizaci a rozdělili cukrovary na oddělení třtinových (kde jsem se stal vedoucím já) a řepných (kde se vedoucím stal kolega a bývalý ředitel cukrovaru v Sýrii Ing. Jan Hartl). Jako referent jsem si zvykl dělat si většinu věcí sám, včetně psaní na stroji. Zůstalo mi to i později ve vyšší funkci – vlastně mi to takto vyhovovalo, o nějakou skutečně vedoucí pozici, o jakou bych se za normálních okolností snažil, jsem vůbec nestál. Velkým kladem mého postavení v tomto smyslu byla větší nezávislost. V nové situaci Pražského jara jsem se mohl více zapojit do činnosti v našem oboru doma a snažit se prosazovat své názory ve výrobních závodech. Zejména v bývalém hradeckém podniku Škodovky, nyní v Závodech Vítězného února, byla už tradičně zakotvená představa, že obchod znamená vyzrávat na zákazníka.¹⁶⁹ V plzeňské Škodovce panovaly lepší poměry, také už tradičně. V Praze jsem navázal znovu styk s Výzkumným ústavem cukrovarnickým a s Cukrovarnickými listy. Několik mých článků publikoval také časopis *Czechoslovak Heavy Industry* (to až do doby, kdy jsem se neshodl s redakcí), který vycházel ve čtyřech řečech. Účastnil jsem se rovněž práce v komisích posuzujících vývoj nových zařízení, v nichž mi bylo umožněno poznat, jak je to celé těžkopádné.

Pražské jaro, já a moje rodina

V rodině má moje žena neocenitelné zásluhy na tom, že jsme v poměrech,

169 Později to charakterizoval jeden náš emigrant v Íránu: cukrovary se začaly prodávat jako koně nebo ojeté automobily, v jejich případě se ale pak dotyčný podnikatel může resp. musí za dva až tři roky přestěhovat někam hodně daleko.

kteřé byly po všech směrech obtížné, fungovali dobře. Oba jsme zastávali ten názor, že má být maminka doma, když jsou děti malé. Vzhledem k mým častým pobytům v cizině to byla potřeba ještě naléhavější. Otec zemřel rok a půl po našem návratu z Indie a půl roku před mým nástupem do teritoria jeho mladých let, do Indonésie. Bratr se švagrovou se pak odstěhovali do svého vlastnoručně postaveného domu na Zbraslavi, takže jsme ve Střešovicích zůstali sami s matkou. Manželka všechno absolvovala a prožívala s dětmi, stala se také cvičitelkou pro děti z blízkého okolí. V roce 1967 byli naši synové už natolik samostatní, že se rozhodla jít do práce. Snažili jsme se jí sehnat něco jiného než učení, kam silně zasahovala politika, ale nešlo to. Nastoupila na obchodní akademii, kde učila angličtinu (při nedostatku kantorů v tomto předmětu). Ani tento stav však netrval příliš dlouho. Ačkoliv uměla anglicky mluvit asi lépe než většina kolegyň, neměla na to vysokoškolské vzdělání. Náš starší syn Ondřej vstoupil do nově povoleného skautu. Rychle postupoval v kvalifikaci a s předstihem se dostal na Lesní školu, takže se mohl stát vedoucím oddílu. Tuto činnost pak provozoval s kamarádem ještě dlouho v období normalizace, i když už bez názvu skaut, který byl zase zakázán. Ty tam byly naše představy při jeho narození v roce 1952, že až bude chodit do školy, nebudou nám již vládnout komunisti.

V takových podmínkách nás zastihl nástup Pražského jara, které jsem samozřejmě velmi uvítal. Že se všechno naráz změní, jsem si samozřejmě nemyslel. Měla to však být přirozená cesta, kterou bychom se odrazili ode dna. Zajímavé pak bylo pozorovat reakce jednotlivců, zejména straníků. V Technoexportu se k reformní straně nepřidala jen hrstka, jež se stáhla jaksi do ulity.¹⁷⁰ Většina oportunistických funkcionářů a členů KSČ se však pustila na „volné moře“, kde se nakonec mnozí utopili. Připadalo mi typické, jak po srpnových událostech někteří začali usilovně pádlovat zase zpátky.

Po dobu Pražského jara tvořilo mou hlavní pracovní náplň velmi nesnadné jednání o další cukrovar pro Pákistán, které probíhalo tentokrát v Londýně a pro mě znamenalo jedinečnou a lákavou příležitost. V Anglii jsem setrval s malými přestávkami od června do půlky července. Šlo o cukrovar, který byl rozjednan již z dřívější doby, přičemž zákazník

170 Pro mne to byla zkušenost, že komunistická ideologie ustoupí, ale nezmizí. Čeká na příležitost se zase rozvinout. Myslím, že jde o poučení pro jakoukoliv dobu.

se napojil na velmi bohatého Pákistánce, jenž pracoval v Londýně a bydlel ve Švýcarsku. Na financování se měla rovněž významně podílet jedna londýnská bankovní kancelář. Ve hře byli čtyři konkurenti, firmy *A. W. Smith* a *Fletcher Steward* z Anglie, vlastněné dvěma společnostmi pro rafinaci cukru, dále holandský závod *Strok Werkspoor* a my. Před ostatními jsme měli náskok v přípravě podmínek, zatímco Angličané se teprve pracně probojovávali k zajištění úvěru pomocí jejich *Export Credit Guarantee Department*, který původně figuroval jen jako garant, nakonec však měl projekt také financovat. Proběhla řada technických jednání, nasměrovaných spíše na řešení ceny než na vlastní technickou stránku, přičemž zákazník umně kličkoval mezi čtyřmi uchazeči. Angličané kontrakt nechtěli za žádných okolností pustit, ustupovali až neuvěřitelně, takže jsme 19. července boj vzdali. Avšak o prohru nakonec nešlo, neboť cukrovar se nikdy nestavěl, zákazníkovi šlo vlastně o spekulaci než o skutečný zájem investovat. Takto jsem se se svým oborem dostal poprvé na půdu západní Evropy.¹⁷¹

Během londýnského pobytu se vynořily zprávy o možném ruském zásahu u nás, byly toho plné noviny. Tenkrát jsem nevěřil, že vstup okupačních vojsk je skutečně za dveřmi.¹⁷² V Londýně jsem rovněž vyhledal našeho důležitého spolupracovníka z Cejlonu, advokáta Dr. Rowana, tehdy velmi platného při nesnadných právnických poměrech. V Anglii se mu příliš nedařilo, zato na Cejloně byl jedním z prominentních lidí. Mým nejdůležitějším osobním kontaktem v Londýně se však stal technický poradce zákazníka. Jmenoval se pan M. I. Haquani a až do roku 1947 působil jako hlavní technický poradce Heyderabadského Nizáma, tehdy snad nejbohatšího muže na světě. Nepoznal jsem noblesnějšího člověka, navíc se s ním dalo mluvit o čemkoliv.¹⁷³ Pan Haquani byl osvícený muslim, pěkně vykládal Korán, jeden od něj máme doma

171 Při té příležitosti jsem si samozřejmě prohlédl Londýn. Dostat nutné britské vstupní vízum představovalo velký problém, proto se také nepodařilo, aby se mnou mohla manželka.

172 Po návratu z Londýna jsme s rodinou trávili dovolenou na Slovensku. Při zpáteční cestě do Prahy jely oddíly „sprátelených“ vojsk jenom kus za námi.

173 Studoval v západním Německu, mimo jiné u slavného fyzika Heisenberga. Po mnoha letech prý navštívil svého spolužáka, tehdy již ředitele předního strojírenského závodu v NSR. Netušil, jak se v Evropě změnily poměry. Když při prohlídce podniku uviděl „nepracující“ dělníky, ptal se, proč jeho přítel nezasáhl. Na to dostal odpověď: „*To by mi odborová organizace dala!*“ Ještě horší však podle něj byla změna mentality lidí: všechno se přepočítávalo už jenom na peníze.

v anglickém znění. Spolu jsme pak hodně mluvili také o Pražském jaru. Mimo jiné i o šířících se zvěstech, že se budou vracet znárodněné podniky. Shodli jsme se, že nevíme, jak by to mělo proběhnout. Jestli se prý postaví na chodníku stůl a budou rozdávat akcie Škodovky, tak mám vzít nějaké i pro něj! Netušili jsme, že se něco takového skutečně jednou stane, a že výsledek bude velmi problematický

Nebudu popisovat, jak situace vypadala po vstupu okupačních vojsk, to jsou všeobecně známé věci.¹⁷⁴ V prvním týdnu jsem se s kolegou Ing. Miroslavem Volkem přihlásil na výzvu hlídat v noci budovu Technoexportu, který sídlil v paláci Fénix v horní části Václavského náměstí. Nevím, co bylo tehdy naším úkolem, ale dostali jsme telefonní čísla, abychom na ně zavolali, kdyby se něco vážného stalo. Ale nic se nepříhodovalo. V noci zůstalo náměstí úplně uzavřené a prázdné, sem tam chodilo pár ruských vojáků, kteří zuřivě strhávali ze stěn vylepené papíry s nápisy. Druhý den se na Václavském náměstí odehrávala skutečná operetka, na kterou jsem pozval celou rodinu. Plakátů a nápisů bylo všude plno, lidé se procházeli jako na pouti, mezi tím stály ruské tanky s posádkou, jež vypadala hrozně udivená. Někteří se s lidmi bavili, jiní to odmítali. Náhodou jsem také viděl, když se před muzeem zastavilo několik ruských vozidel s vojáky, kteří na povel zahájili palbu do jeho fasády.

Komunisté z podniku se chovali velmi různě. Například dvojice kolegů J. Dufek a F. Blín chodila s rozmnožovanými letáky v ruštině okolo tanků a posádek, kde šířili protiokupační propagandu. Druhý jmenovaný, jinak přesvědčený a upřímný komunist, vystupoval ostře i na KSČ a byl pak ze strany vyloučen. Nezachránili ho ani z vedení, přestože se o to velmi snažili. Náš tehdejší generální ředitel Ing. Oldřich Mojžíšek, z kterého se předtím stal náhlý „dubčekovec“, začal po okupaci obracet o 180 stupňů, což ho ale nezachránilo a nakonec byl z KSČ spolu s jinými vyloučen. Na vedoucí postavení se dostal František Samek, jeden ze tří funkcionářů, kteří po dobu celého Pražského jara zůstali

174 Byli jsme vlastně mezi prvními, kteří začátek okupace viděli. Ani jsme si uvědomovali, o co jde. Od nás z domu jsou dobře vidět letadla, která přistávají v Ruzyni od východu. Onu noc tam byla zcela neobvyklá frekvence, to se jednalo o známé obsazení letiště

protireformní.¹⁷⁵ Už jsem se zmínil, že při jeho politickém fanatismu mu rovněž šlo o pracovní výsledky, což nás nakonec jaksi smířilo. V našem partnerském výrobním podniku ZVÚ Hradec Králové byly postihy ještě tvrdší. Například projektant z cukerního oddělení, který vedl montáž třetího cukrovaru v Indii, se zúčastnil vysočanského sjezdu a postih na sebe nedal dlouho čekat. Po vyloučení z KSČ ho vyhodili také z práce a skončil jako nádeník na silnici. Ještě hůře dopadl sám podnikový ředitel L. Hemelík, jeden z těch dobrých a slušných ve vedení závodu. Po vyloučení ze strany a vyhazovu z práce dělal pomocného dělníka v hradeckém pivovaru, kde válel sudy. Nové vedení továrny patřilo k těm nejhorším, ale naštěstí dlouho nevydrželo, neboť i pro „normalizující“ se stranu to bylo trochu mnoho.

Egypt a Súdán

Má první cesta do světa po vstupu okupačních vojsk vedla do Súdánu a Egypta. Z Prahy se ještě nelétalo, proto jsem spolu s naším egyptským agentem Mustafou Fahmym, který pro mne přijel, autem do Vídně, tehdy přes několik vojenských kontrol na silnicích. Investičními studiiemi v Chartúmu byli pověřeni egyptští cukrovarníci, nám pomáhal egyptský agent a vůbec styl naší práce v Egyptě a v Súdánu vypadal hodně podobně.

Egypt patřil již dávno před první světovou válkou spolu s Jižní Afrikou ke dvěma africkým zemím s průmyslovou výrobou cukru. Do kontaktu s egyptským cukrovarnictvím se naše strojírna dostaly v roce 1892, kdy Daňkovka dodala zařízení pro dodnes existující cukrovar Nag Hamadi. Poté se sice tyto vztahy na dlouhou dobu přerušily, ale byly obnoveny v roce 1952, kdy po svržení krále Faruka nastoupil jako prezident Gamal Abd an-Násir. V té době existovaly v zemi dvě společnosti vlastníci cukrovarů, které se však postupně sloučily. V začátcích nového režimu vyráběl Egypt ročně okolo 300 000 tun cukru, do konce století toto množství zčtyřnásobil. Přispěli jsme k tomu vydatnou měrou také my, i když samozřejmě ne jako jediní. Naše úzká spolupráce v cukrovarnickém průmyslu skončila s nástupem nového režimu presidenta Sadata v roce

175 Stal se dokonce vedoucím prověřkové komise, která posuzovala a vylučovala všechny ředitele podniků zahraničního obchodu. Zlomilo mu to nakonec vaz, ale až o hodně později.

1972, sice ne úplně a nikoliv jen vinou politiky.

První kompletní mlýnský tandem byl námi do Egypta kontrahován v roce 1956 a to pro cukrovar Armant.¹⁷⁶ Do provozu šlo zařízení v roce 1958, pak následovala pětiletá mezera, po níž se angažovanost Technoexportu v Egyptě rozvinula naplno. Styl práce měl ovšem poněkud svérázný charakter. Egypt je od nás poměrně blízko a na jeho území se nachází řada zajímavých památek, což mělo za následek zvětšený zájem našich politických autorit na různých úrovních o tuto destinaci.¹⁷⁷ Často jim šlo daleko víc o památky, než o vlastní práci. Celý obchodně – politický kontakt probíhal jaksi „na vysoké úrovni“,¹⁷⁸ odpovídajícím způsobem se také vybírali naši agenti, kterými se staly tři děti bývalého ministra egyptské vlády M. Fahmy.¹⁷⁹ Jednání měla švih, nutné konkrétní zásahy občas selhaly a to dost fatálně. Vedoucí pracovníci egyptského cukrovarnického průmyslu byli velcí odborníci a velmi džentlmenští lidé. Neznamenalo to však, že by náš přístup brali se vším všudy, pokud jsme se nedohodli, uměli se vždy zařídit jinak. Že nám pak leccos zbytečně uniklo, naší „elitě“ příliš nevadilo.

Moje účast v Egyptě byla okrajová, nepatřil jsem mezi vyvolené, kteří si své postavení vědomě střežili. Když se však vyskytla nějaká svízel, zavolali mě a poslali mě ji vyřešit, což samozřejmě nijak neznamená, že bych na tuto práci zanevřel. Umožnilo mi to sejít se zajímavými egyptskými cukrovarníky a navštívit mnohdy pozoruhodné egyptské cukrovary. Během údobí naší nejintenzivnější spolupráce s tamním cukrovarnickým průmyslem jsme získali značný objem zakázek. Až do roku 1976 to bylo celkem 39 jednotlivých mlýnských stolic objednávaných pro různé

176 Smlouvu dohodl a uzavřel Ing. Mladějovský, exportní ředitel ČKD z doby těsně po druhé světové válce a můj patron z doby Županje. V oboru třtinových mlýnů se sice nikdy neangažoval, ale zvládl to dobře.

177 Jako obchodní radové a přidělenci tu z Technoexportu působili například Ing. Mojžišek a Ing. Kuchta, kteří se stali náměstky a ještě později generálními řediteli v podniku. Další kolegové z oboru tady pracovali jako delegáti (J. Sosnovec a Ing. Z. Egermeier). Do Egypta se pro utužení svazků také vozili různí vedoucí pracovníci z výrobních závodů (což jinak jistě účelné je).

178 Technoexport se soustředil na styk se samotným egyptským vedením. Jména mohou uvést: generální ředitel Izmail Sabri, zástupce a senior Mustafa Ehsan, pozdější generální ředitel Dr. Mohamed Tantawi, Ing. Kamal Boulos, dále například F. E. Roubi a Saad Esmat.

179 Dvě ženy – paní Sawaf a Awatef Fahmy – a jeden muž, který brzy zemřel na rakovinu.

stávající cukrovary, které si však investor při rozšiřování kapacit všelijak přehazoval. Vrcholem se stal kontrakt na dva velké kompletní cukrovary, Deshnu a Balyanu, každý o výkonu 8 000 tun třtiny za den.¹⁸⁰

Egyptské památky

Vlastně poprvé jsem navštívil Egypt s rodinou (zatím trojčlennou) a to po cestě na dovolenou z Indie v roce 1956, tehdy ještě doprovázeni rodinou vedoucího našeho technického střediska v Mumbái Ing. Perlika. Při krátké zastávce v Káhiře jsme byli na citadele, samozřejmě u pyramid v Gíze, hlavně však v Egyptském muzeu. Pak jsem se v Egyptě krátce zastavil v lednu 1964 při své cestě do Barmy pro tamnější vízum. Chtěl jsem, dokonce za vlastní peníze shlédnout některé egyptské cukrovary. Když se mne na ně leckde jinde ptali, tak nechápali, že jsem tehdy ještě žádný z nich neviděl.

Byla i řada menších dodávek. O mnoho z nich jsme ani neměli zájem, což souviselo se slabou stránkou socialistického strojírenství – dodávkou náhradních dílů. Někteří egyptští pracovníci nám to už tehdy vytýkali, například Ing. Kamal Boulos vyčíslil, že tak zbytečně přicházíme o zakázky za 2 miliony dolarů ročně.

Můj hlavní podíl na egyptských zakázkách v popisovaném období spočíval v řešení reklamace tak rozsáhlé, jako tomu nebylo nikde jinde. Jednalo se o podstatnou chybu na naší straně, umocněnou ještě tím, že Egyptané dodávané mlýnské jednotky sami různě rozmísťovali a nedávali je hned do provozu. Tak se všechno projevilo až najednou, když už bylo dodáno dvacet kompletních mlýnů s pohony, přičemž u některých z nich dokonce uplynula garanční doba. Dne 18. března 1967 nám napsali reklamační dopis obsahující tři neobvykle rozsáhlé požadavky, v nichž se jednalo o malý výkon námi dodaných mlýnů (nedosahující nasmlouvané parametry),¹⁸¹ o nevyhovující jednokolové turbinky pro mlýnský pohon,¹⁸² a hlavně o třístupňové převodové skříně pro tentýž pohon, které rovněž

180 Jednání tehdy z naší strany vedli Stanislav Andrýs ze ZVÚ HK, Ing. Vítek z Potravinoprojektu Bratislava a Ing. Egermeier z Technoexportu.

181 Šlo o případ jedné konkrétní mlýnice v provozu.

182 Jich bylo celkem čtrnáct, konkrétní vady specifikovali Egyptané na jedné z nich.

nevyhovovaly.¹⁸³ Do Egypta ihned odjeli tři ředitelé příslušných závodů plzeňské Škodovky a já s nimi za Technoexport.¹⁸⁴

V období od 21. května do 4. června 1967 jsme uskutečnili prohlídky egyptských cukrovarů a na jejich základě označili reklamaci na výkon mlýnů za neopodstatněnou (nutno podotknout, že zcela oprávněně). Egypťané zřejmě uvedli tento bod, aby reklamaci dodali vážnosti. Naši ředitelé přesto přislíbili, že bude na mlýnech provedeno podrobnější měření aparaturou, kterou měli doma zcela novou.¹⁸⁵ Reklamace na mlýnské turbíny vznikla, jak se ukázalo, pro několik malých závad na příslušenství jednoho stroje, které se daly dobře a rychle odstranit. Navíc se zjistilo, že turbína byla v provozu na značně horší parametry páry, než uváděl kontrakt. Katastrofu však připomínala situace kolem převodovek.

Dokud se totiž mlýny poháněly parními stroji se 125 otáčkami za minutu, byly do mlýna, který měl přibližně 5 ot/min, zařazeny dva převodové stupně. Když se však začaly mlýny v souvislosti s technickým pokrokem pohánět parními turbinami, jež mají nominálně 5 000 ot/min., vyskytla se řada problémů, neboť turbína se musí rozběhnout do plného zatížení a snést velký rozsah regulace otáček (až na polovinu). To se během doby dařilo řešit jednotlivým dodavatelům různě. Prvořadým se ale jevil úkol zařadit mezi turbínu a mlýn celkem čtyři převodové stupně. Začalo se to dělat tak, že první byl přímo na turbíně, pak následovala dvoustupňová převodovka a nakonec se umístil jeden pár pomaluběžných kol. U stále se zvětšujících mlýnů rostla kola do enormních rozměrů a právě to zapříčinilo uvedený problém. V Plzni se rozhodli pro nové řešení – udělat třístupňovou převodovku (i když úplně jejich nápad to

183 Nedostatky se objevily ve dvaceti případech. V jedné mlýnici, která byla v provozu dva roky, se poškodila kola největšího stupně tak, že se další provoz jevil vyloučeným.

184 Z továrny na ozubená kola jel „dělnický kádr“, poctivý a upřímný pracovník, který se jmenoval Landa. Ostatní dva, za těžké strojírenství a turbíny, byli techničtí ředitelé.

185 K měření výkonu mlýnského tandemu vyslali do Egypta velký vědecký tým vedený Ing. Vrzalem, který (překvapivě) měřil pevnostní namáhání mlýnských stojanů, nikoliv výkon mlýna. Jednalo se o velmi sebevědomé pracovníky, všechno věděli nejlépe, na naše připomínky nic nedali, my jsme byli jenom „empirie“, oni vědci. Výsledky „jistě“ zajímaly konstruktéry mlýnů doma. K samotnému výkonu mlýna totiž dali zajímavý poznatek – zlepší se, když se sníží hydraulický tlak na horní válec. Ten je vlastně podstatou úspěšné práce mlýna. Jako kdyby se dalo doporučení pro nákladní automobil, který s garantovaným nákladem nemůže vyjet garantovaný sklon, aby se náklad zmenšil na polovinu.

nebyl, něco takového zkoušeli i jinde). Jednalo se již o velký stroj, jaký si mohl dovolit zkonstruovat jen zkušený výrobce. Závod na ozubená kola ve Škodovce takovým nepochybně byl, ozubená kola v letech 1933 až 1960 představovala chloubu Škodovky. Poslední převodový stupeň (zahrnutý nyní do skříně) mohl být díky uvedenému řešení sice mnohem drobnější a lehčí, ale aby to celé vyšlo, musely být zuby podstatně menší (s menším modulem) a zároveň značně delší, navíc s požadavkem velmi přesného uložení soukolí do ložisek. Jenže konstruktéři převodovky nedbali na následný pohon, konstruktéři mlýna si naopak nevšimli velmi neobvyklých požadavků, které mlýn na pohánějící převodovku klade – a to vše mezi jinak velmi kvalifikovanými pracovníky.¹⁸⁶ Horní mlýnský válec v určitém rozmezí plave nahoru a dolů, přičemž ho pohání hřídel s velmi hrubým kardanovým uspořádáním, které přenáší zpět na převod značné páčící síly. Nová převodovka s tím však nepočítala, ba ani asi dobře počítat nemohla. Deformace se přenesly až na poslední soukolí, což způsobilo, že pastorek a kolo na sebe zabíraly nepřesně, takže výkon nakonec přenášela malá část délky zubů, čímž se neúnosně přetížila. Při záběru zubů na sebe nedoléhá kov, neboť se mezi nimi nachází tenká olejová vrstva. V té při přetížení vznikne neúměrný tlak, olej vnikne do mikroskopických mezer v povrchu zubu a kousek jeho plochy odštípne. Říká se tomu *pitting*. Zuby posledního stupně nové převodovky měly v Egyptě po dvou kampaních zcela zničený povrch. Když to uviděl ředitel Landa z Plzně, málem se zhroutil, že jsme ho museli uklidňovat – jenomže co s tím? U mlýnů, kde šlo toto zařízení nedávno do provozu a uvedený jev teprve nastával, dal ředitel Landa Egyptanům radu vypustit olej, napustit převodovku vyplachovacím olejem a znovu naplnit novým olejem. Jenže ta ohromná kvanta oleje nebyla zadarmo, nehledě na zcela sporný výsledek. Egyptané od nás přímo chtěli závazek, že kola všech dvaceti převodovek vyměníme, přičemž škodu jsme vyčíslili na 6 milionů korun. Byli i tací, kteří požadovali výměnu celých převodovek. Nakonec jsme to vyřešili tak, že se zničená kola nahradila provizorně novými, která se vyjmula ze skříní stojících zatím mimo provoz. Rovněž jsme celou záležitost slíbili doma pečlivě prostudovat a následně něco navrhnout. Mezi Egyptany však panovaly velké spory, jestli nás s tímto závěrem můžou pustit domů. Nakonec jim zřejmě nic jiného nezbylo. Závada se pak

186 Ve své činnosti jsem byl mnohokrát překvapen, jak je obtížné sladit dva související obory, přičemž u nás to jde snad hůře než jinde ve světě.

řešila několik let se zapojením výzkumných ústavů. V hledání nějakého východiska jsem se také angažoval a svými znalostmi mlýnské práce snad trochu přispěl. Nakonec zkonstruovali převodovkáři poslední soukolí tak, že se spojení převodovky a mlýna úplně změnilo. Přesto nešlo o dobré řešení a od třístupňových mlýnských převodovek jsme úplně ustoupili, nevyrábí je zřejmě ani nikdo jiný. V Egyptě bylo kardinální chybou pustit do světa rovnou dvacet takových nevyzkoušených jednotek.

Jak jsem viděl začátek Šestidenní války

Už značnou dobu panovalo mezi Izraelem a arabskými sousedy napětí a stále se zvětšovalo. Během své návštěvy jsme o tom věděli, ale nás příliš zatěžovaly vlastní problémy, navíc politická situace nebyla naše věc. V pondělí 5. června brzy ráno odletěli domů naši tři ředitelé a mě čekal odpolední let do Karáčí. Měl pro mne přijet delegát, tehdy jím byl Ing. Egermeier, se kterým se mi dobře spolupracovalo. Seděl jsem ve vestibulu nového hotelu *El Borg* a díval se proti světlu na skleněné vstupní samootvácí dveře, když v tom se ozvaly hrozné detonace. To začala známá Šestidenní válka v roce 1967. Izrael byl obviňován, že válku začal. Zaútočil však v sebeobraně proti přesile a jedním úderem zničil na zemi připravenou celou severní složku egyptského stíhacího letectva. V době pohotovosti byli ve strojích stále připraveni piloti, kteří se po určitých intervalech střídali. Prý na žádost pilotů nečekal nový muž u letadla, ale ten vyměňovaný vystoupil, došel do budovy, kde si předali službu, a nový nastoupil. Přesně v minutách, kdy letadla zůstala bez pilotů, židovské bombardovací stíhačky zaútočily. Pak se všechno dalo do pohybu. Za sedm dní obsadil Izrael celý Sinajský poloostrov, zastavil se – sám od sebe – až na Suezském průplavu. Na severní straně obsadil Golanské výšiny, kus Libanonu a arabskou část Jeruzaléma. V Káhiře ovšem toto všechno vidět přímo nebylo. Život pokračoval dále, na ulicích bylo rušno a kavárny plné mužů jako obvykle. Jenom stále hřměly z amplionů zprávy o egyptských úspěších, jejich letadla ničila nepřátelská tak, že za pár dní se číslo už blížilo padesáti. Hlášením jsem samozřejmě nerozuměl, ale kdykoliv se ozvalo *Issrahíl*, znělo to tak příšerně, že by každý musel ihned poznat, že se jedná o něco strašného. Za šest dní Egypt kapituloval, prezident Násir předstoupil před národ s prohlášením, že vysílané informace se v rámci válečné taktiky nezakládaly na pravdě. Prezident nabídl národu, že spáchá sebevraždu.

Zvedla se ale úžasná vlna, k jeho obydlí se hrnuly autobusy, náklad'áky, auta a všichni lidé ho prosili, aby to nedělal.

Život v Káhiře se však přece jen trochu změnil. Já jsem se přestěhoval do bytu Tomáše Strakoše, jednoho z představitelů našeho velvyslanectví. Tenkrát se zrovna část českých rodin nacházela na pobytu u moře v Alexandrii, naši zástupci se je snažili nějak dostat do Káhiry, ale transport mezi městy byl úplně zastaven. Viděl jsem zblízka, jak nemožně si naši diplomaté přitom počínali. Sám jsem v Egyptě uvázl celý další týden. Napřed se mi naskytla možnost odplout po Nilu směrem na Súdán, brzy ale bylo vyřazeno i letiště v Chartúmu, takže tato eventualita padla. Ostatně naši diplomaté mě tam nechtěli pustit, prý za mne odpovídali. Už bez jejich vědomí jsem si proto zařídil loď do Bejrútu. Lístek mi nabídla jedna kancelář, a přestože mi nemohla zajistit kabinu, této možnosti jsem využil. Loď vezla ze západního Středomoří do Bejrútu arabské dělníky, kteří byli různě za prací a teď nevěděli, co se doma děje, zoufale se tam proto snažili dostat. Na molu v Alexandrii stálo mnoho lidí, kteří lístek neměli, a všichni se neuvěřitelně tlačili. Umístili mne do jakési hromadné ubytovny ve špici lodě dole, kde bylo nějakých dvacet až třicet postelí a všechny obsazené. Paluba byla také plná vracejících se dělníků, vznikaly mezi nimi různé hádky a rvačky. Lodní personál se nade mnou přece jen smíloval a za malé spropitné mne pustili do kabiny rezervované pro lodní důstojníky. V Bejrútu jsem jel na letiště taxíkem. Několikrát po cestě nás zastavila vojenská kontrola a prohledala zavazadla. Nebylo moc příjemné, že na mne přitom jeden z vojáků mířil nabitým samopalem s prstem na spoušti. Letadlo do Karáči naštěstí odlétalo takřka okamžitě.

Jak navazovala Šestidenní válka na naše jednání v Egyptě, tak navazovaly na Pražské jaro rozhovory v Súdánu. Naše tamní aktivita byla obdobná té v Egyptě, přičemž Československo opět reprezentoval egyptský zástupce. Jednání o cukrovar vedli jako techničtí poradci přední činitelé egyptských cukrovarů, a naše vedení si proto představovalo, že díky tomu budeme mít silné postavení. V tom ho utvrzoval i náš zástupce, dobrý kamarád Jiřího Sosnovce z vedení, který vlastně celou akci inicioval, měl údajně na průběh jednání zásadní vliv, ovšem ve skutečnosti tomu tak nebylo. Poradci z Egypta se však snažili chovat naprosto nestranně, přičemž kritizovali, že jsme při jednáních byli méně vstřícní než konkurence – Angličané, Němci a Japonci.

Při všeobecné snaze snížit náklady úpravou specifikace naše náklady naopak rostly. V Chartúmu navíc panovaly svízelné poměry¹⁸⁷ a my jsme si měli dříve vzít ponaučení, že naše snahy získat zde kontrakt jsou pošetilé. Také se tenkrát nic nestavělo.¹⁸⁸

Grandiózní třtinový cukrovar postavili ovšem v Súdánu Američané, jmenuje se *Kenana Sugar Project* a má kapacitu 17 000 tun třtiny za den. Je umístěn mezi oběma Nily na jih od Chartúmu. Američané všechno financovali (včetně zemědělské části) a celá akce byla vedena americkými konzultanty. Společnost se zaregistrovala již v roce 1945 a provoz začal až v roce 1980.¹⁸⁹ Je to kontrast k našemu pokusu v Súdánu, na něco takového bychom samozřejmě my kapacitu neměli. Ovšem stranou zůstává, kolik vybudování zmíněného cukrovaru stálo. Cenově se američtí dodavatelé s evropskými konkurenty měřit nemohli, alespoň ne do konce dvacátého století (samozřejmě kromě vlastních USA). Je to však příklad nového stylu výstavby cukrovarů v rozvojovém světě.

Návrat do Íránu

Jako v řadě jiných zemí postavily také v Íránu první cukrovar československé strojírný. Tedy pomineme-li nezdařilý pokus z doby před první světovou válkou nedaleko Teheránu, kde místní lidé zařízení po jeho instalaci zničili. Náš první cukrovar pochází z roku 1932 a existuje stále, stojí ve městě Keredj západně od Teheránu. Šlo o malý cukrovar s výkonem 350 tun řepy denně. Vedoucím výstavby byl tehdy Ing. Mladějovský, jeden ze střední generace cukrovarníků v ČKD, a přestože zvládl úkol dobře, po návratu domů ho podle neblahé tradice starší kolegové do cukerního oddělení nechtěli. K oboru se zase dostal teprve po válce a to jako exportní ředitel celého ČKD. Osobně pak

187 Jeden místní právník je charakterizoval takto: elektrifikaci města zaplatili ze Saudské Arábie, místní společnost nezvládala ani odpočty spotřeby na elektroměrech. Když narostly enormně za několik let a lidé je odmítali zaplatit, šlo se zase poprosit o další milion do Saudské Arábie, která ho opět půjčila, prý ale už naposledy.

188 Naopak se už na obzoru blýskalo k přicházející bouři, která Súdán zuřivě zasáhla, i když o hodně později. Ve věci cukrovaru pro Súdán jsem byl v roce 1969 dvakrát v Chartúmu a dvakrát v Káhiře v roce následujícím.

189 Je zajímavé, že továrna obsahovala dva mlýnské tandemy, přestože v Americe byla preferována třtinová difúze.

dohlížel na výstavbu cukrovaru v Županji i na mou *maiden voyage*, když jsem tam jako velmi mladý vedl montáž. Zakázka pro Keredj měla ještě dlouhou dohru včetně arbitrážního sporu týkajícího se reklamace kotlů, kterou ČKD neuznávalo. Již tehdy – opět podle tradice – odmítali naši zástupci reklamace velmi tvrdě a uvedený spor nakonec vyzněl do ztracena, přičemž jménu ČKD mnoho nepomohl.

Dalších sedm cukrovarů v Íránu postavila Škodovka. Hned o první z nich, cukrovar Miandoab, svedly tuhý boj dvě české firmy, Škodovka a ČKD, což byla událost ve světě ojedinělá. Škodovka vyhrála jen těsně a první místo si pak už nikým nedala vzít. Bylo mimo jiné podepřeno i dodávkami z dalších oborů (včetně zbrojařiny) či stavební činností tehdy škodovácké firmy Konstruktiva. Ale uplatnila se i větší obchodní odvaha plzeňského koncernu. Tenkrát se v soutěži se Škodou hodně snažilo také vedení ČKD, na několik dní zastavilo všechny práce v kalkulacích, v nichž se tenkrát pracovalo velmi kvalifikovaně, podnik měl k dispozici dobré informace o tom, kolik co stálo, i o předpokládaném finančním efektu v budoucím obchodě, nakonec se však ČKD závěrečné slevy neodvážilo. Za války nám to líčil Ing. Pácalt, jeden velmi milý starý pán, z kanceláře v druhém patře hlavní budovy v Libni nám ukazoval místo na dvoře, kde si klekl před pana generálního ředitele s prosbou, aby případ neopouštěli, že tak velmi uškodí celému oboru. A to se nakonec také splnilo. Po válce pokračovala Škodovka v Íránu ještě výstavbou posledních dvou z celkem osmi cukrovarů dodaných z Československa, čímž nastartovala rychle a úspěšně svou činnost těsně po roce 1945. Poslední cukrovar – Torbat – byl vůbec prvním ve východní části země. Náš vedoucí montáže Jaroslav Vaněk tam působil velmi dlouho sám a později se stal dobrým členem naší party. Československé předválečné cukrovary značně přispěly i k úzkým vztahům s tehdejšími šáhem, který osobně navštěvoval výstavby i spouštění provozu.¹⁹⁰

Po roce 1948 nastala dlouhá mezera, která trvala až do roku 1972. Vznikla „pozitivním“ přístupem vedení Technoexportu k již popsanému rozhodnutí z Moskvy, podle něhož nahradili naše dodávky cukrovarů do SSSR Poláci. Ti pak stejný přístup aplikovali na dodávky cukrovarů vůbec. V Íránu se uvedený postoj našeho politického vedení projevil nejvýrazněji. Z celkového počtu 34 tamních cukrovarů z poslední doby

¹⁹⁰ Jsou o tom různé zprávy. Například když zjistil, že při výstavbě místní stavební firma rozkrádá materiál, sešvihal na místě jejího majitele jezdeckým bičikem, až ho zahnal po pás do řeky a tam, sám po pás ve vodě, ho stále ještě mydlil.

pochází osm z nich (a jedna rafinerie) z Československa, hned za námi figurují Poláci se šesti cukrovary, v jejichž případě jsme my ze soutěže odstoupili. Naší příležitostí se v roce 1970 stala nabídka na zdvojnásobení výkonu prvního třtinového cukrovaru v Íránu (Haft Tappeh), postaveného Holanďany v nově zavodňované provincii Khuzestan na jihozápadě země, která byla postupně zúrodněna na důležitou zemědělskou oblast.¹⁹¹ Po již značných zkušenostech ve třtinovém cukrovarnictví jsem byl jmenován vedoucím akce. Delegátem v Íránu se těsně předtím stal vážený kolega z Technoexportu a bývalý ředitel našich cukrovarů v Sýrii, Ing. Jan Hartl. Na první cestu daným směrem jsme vyrazili 23. března 1970 s celou skupinou a hned na dobu jednoho měsíce. Nabídka měla totiž vzniknout až na místě (to se postupně stalo také naší tradicí), navíc šlo o dodávku naklič, což předpokládalo jednání a získání místních subdodavatelů stavby a montáže. Myslím, že jsme se úkolu zhostili dobře. Stanovení ceny nabídky zbylo na mně, umožňovaly mi to zkušenosti z tvorby cen. Musel jsem přitom ovšem bojovat se všemi našimi zástupci, včetně vedoucích pracovníků.

Nabídka se podala 9. dubna 1970. Plánovaná nová část, vlastně takřka nový cukrovar o výkonu 6 000 tun třtiny za den, byla rozdělena na tři díly, které investor zadával odděleně. My jsme se zúčastnili soutěže na úvodní část, která obsahovala extrakční stanici, skládku třtiny a velké dílny. Po velmi intenzivní práci v Teheránu se nabídka odvezla do Ahwazu, hlavního města provincie Khuzestan, na vzdálenost 1 000 km po tehdy nové silnici, po které jsme pak jezdili často.¹⁹² Před podáním nabídky bylo podle podmínek soutěže ještě nutné navštívit stávající cukrovar. V íránském třtinovém cukrovarnictví se tehdy velmi angažovala americká společnost *Hawaiian Agronomic Corporation Intl.* (HAI), která se měla stát na dlouhou dobu naším snad nejlepším a nejužším zahraničním partnerem. První, s kým jsme se na místě setkali, byl ředitel stávajícího cukrovaru pan Paul Ralley. Zůstal přítelem mé rodiny i dlouho po svém odchodu do penze, kdy žil na Floridě. V napjatém ovzduší v Ahwazu se rozlepovaly soutěžní obálky. V naší části jsme byli cenově nejlepší a zajistili si tak dobré vyhlídky na získání objednávky mlýnice se šesti mlýny o rozměru 41,5 x 78 palců. Měla být v kompletním stavu s převody i turbinami. Technologickou část, jež tvořila projekčně nejobtížnější úsek,

191 Stala se rovněž předmětem sporů s Irákem, když většinu obyvatel tvoří Arabové.

192 Jen mimochodem, oněch 1 000 km nám trvalo 9 hodin.

ovládli původní dodavatelé *Stork Werkspoor* z Holandska. A konečně nový kotel (o výkonu 200 tun páry za hodinu), velmi moderní a dokonalé zařízení, nejlépe nabídla firma *Buckau Wolf* ze západního Německa. Naše část nebyla finančním objemem tak velká, představovala 4,5 mil. amerických dolarů, ale měla velký význam pro naše další práce v Íránu. *Letter of Intent*, tedy jakousi objednávku s výzvou uzavřít kontrakt, jsme dostali 8. září 1970. Mezitím, v období srpna a září, proběhla ještě dvě intenzivní jednání v Íránu o detailech. Kontrakt byl nakonec podepsán 7. října 1970 s íránským ředitelem panem Shagholim a dalším vedoucím činitelem, našim pozdějším důležitým partnerem, panem Sherkatem.¹⁹³ Ve stejné době jsme rovněž uzavřeli smluvní vztahy se subdodavateli na montáž a stavbu. Montážní firma *Sazemane Nasb* byla našim partnerem už před válkou, majitel stavební firmy s názvem *Lausanne Co.*, Dr. N. Zirak Zadeh, patřil mezi velké džentlmeny na íránské straně.

Před objednávkou naší části cukrovaru Haft Tappeh jsme ještě museli přelézt přes jednu překážku. Konzultanti *HAI* nechtěli nic opomenout, proto také navštěvovali země výrobců a jejich strojírny. Asi nebylo náhodou, že do Československa vyslali pracovníka, který nás původně příliš v lásce neměl, jednoho ze seniorů *HAI* v Haft Tappeh. Při cestě do plzeňské Škodovky mě jakoby náhodou požádal o naši nabídku. Prý si ji s sebou nevezal do Prahy a tedy ani do Plzně. Asi ji četl poprvé, nicméně důkladně. Jeho dojem z návštěvy Škodovky byl velmi dobrý – to se opakovalo vždy, skutečně tak pěkných závodů vyrábějících třtinové mlýny asi po světě moc neexistovalo. K tomu v továrně stála úplně nová hala těžkého strojírenství, velkoryse naprojektovaná, se stroji, jeřáby, rozvody atd. v různých barvách. Na závěr návštěvy se promítal film o historii Škodových závodů a rovněž oběd ve společenském domě se vydařil. Další den jsem se s návštěvou rozloučil při obědě v Alcronu. Vstup spojeneckých vojsk byl v té době již za námi a Američané se obdivovali, jak to všechno snášíme. Při obědě mi nabídli, že mi pomohou s emigrací, kdybych si přál. Takový návrh jsem občas dostával, ale tento vypadal nejkonkrétněji. Ovšemže jsem o emigraci neuvažoval – to máme

193 První povinností po podpisu kontraktu na Haft Tappeh bylo předat bankovní garancii. Naše banka ČSOB tak učinila včas, zákazník však měl nějaké námítky, které banka uznala a vystavila garanční dopis znova. Podle bankovních zvyklostí ho bylo třeba předat přímo u zákazníka, jaksi „z ručky do ručky“ výměnou za ten závadný. Do Teheránu dovezli nový doklad kurýři, zaletět s ním do Ahvázu připadlo na mne, neboť jsem právě pobýval v Íránu.

utíkat z domu proto, že nám sem vlezli? Vlezli sem a zase půjdou! Takové výroky jsme tenkrát mysleli velmi upřímně.

Příhody okolo roku 1970

Po násilném ukončení Pražského jara emigrovali naši nejbližší příbuzní, napřed švagr¹⁹⁴ a pak bratr,¹⁹⁵ což naši rodinu zásadně postihlo. Totiž bylo by postihlo, ale stalo se něco velmi neočekávaného. Samotným začátkem roku 1971 nám vzali pasy (normalizace postupovala kupodivu dost pomalu) a následovat mělo mé propuštění ze zahraničního obchodu. V té době už byl ale podepsán náš kontrakt na cukrovar Haft Tappeh a spolupráce s americkými konzultanty *Hawaiian Agronomics* se rozvíjela velmi intenzivně (a vlastně i naše osobní vztahy), naši partneři si proto tvrdě stěžovali na československém velvyslanectví v Íránu a zcela překvapivě to zabralo. Do Teheránu přijel na kontrolu kádrovák z ministerstva zahraničního obchodu, což jsem sice nevěděl, avšak zavolal mne náměstek ředitele Technoexportu František Samek, udělal se mnou jakýsi formální rozhovor a na jeho základě mi pas v polovině roku 1972 vrátili. Ani mě nenutili prohlašovat nic o schvalování normalizace. Směl jsem však cestovat jen do zemí mimo Evropu a zbylí členové rodiny pas nedostali vůbec. Zpočátku mi nedovolili na evropských letištích ani tranzitovat, což později zmírnili. Vedení Technoexportu se muselo navíc ministerstvu písemně zaručovat na každý můj výjezd z republiky zvlášť. Nezapomenuli mi pak připomenout, kolik jsem jim dal práce! Nebo si jednou někdo v podniku umanul, že nevyjedu, když neprohlásím své příbuzné za zrádce. To jsem odmítal, a přesto mě za pár dní pustili. Pak jsem 1. května 1974 dokonce povýšil i na své původní zařazení z roku 1960, na zástupce ředitele obchodní skupiny. Ocenění se mi dostalo také v cizině. Americký časopis z našeho oboru, *Sugar y Azucar*, dával údajně asi stovce vybraných pracovníků na světě (za jejich zásluhy) časopis zdarma. Stal jsem se jedním z nich.

194 Po roce působení v Holandsku u firmy *Unilever* získal výhodné zaměstnání u Mezinárodního patentového ústavu v Haagu.

195 Bratr byl doma konstruktérem, postupně až u ČZ Strakonice na úseku obráběcích strojů (dodávali také nějaké mechanizované linky na výrobu automobilů, tenkrát se s nimi u nás začínalo). S manželkou emigrovali úplně na poslední chvíli, v pololetí 1969. Dostali se do Švýcarska, kde se oba dobře uplatnili, bratr jako konstruktér u světové firmy *Maag*, švagrová v bankovníctví.

Největší cukrovar na světě

S druhým pololetím roku 1972, kdy jsem již mohl opět za hranice, mě čekaly tři cesty do Íránu, přičemž ta poslední trvala od 9. září do 13. prosince. V té době tam již začínali uvažovat o dalším třtinovém cukrovaru v Khuzestanu, investiční záměr se ještě několikrát měnil a nakonec vyústil do tehdy největšího cukrovaru na světě, cukrovaru Kárún. Jeho kapacita 20 000 tun třtiny za den byla dvacetkrát větší než „náš“ cukrovar Panipat, zprovozněný před dvaceti lety v Indii. Proto jsme záležitost v Íránu bedlivě sledovali.

Hlavní úkolem v roce 1972 se však stalo úspěšně namontovat a spustit Haft Tappeh. Svou spoluúčastí na akci jsem mohl dokázat, že nátlak k mému opětovnému cestování do ciziny nevyzněl naprázdno. Několikrát jsem jel na staveniště i v pátek, tedy v den pracovního klidu.¹⁹⁶ U *Hawaiian Agronomics* jsem se mohl cítit skutečně jako doma, občas mě pozvali i na oběd. Konzultanti *HAI* byli také přísnými kontrolory všech aktivit, počínaje výrobou u nás doma. Do ČSSR jezdil americký Japonec pan Masumoto, významná osobnost celé zakázky, a s ním mladší technik pan Lunn. Především prvně jmenovaný byl ve znalostech o třtinových mlýnech a mlýnské práci perfektní, dalo by se tvrdit, že chyby tušil dříve, než je našel. Také díky tomu naprosto neuspěla u nás zakořeněná tendence leccos ošvindlovat (mou povinností bylo takové kroky předem korigovat) a výroba i kontrola nakonec proběhly velmi úspěšně. Šlo vlastně o druhou angažovanost Američanů v takovém rozsahu, o které vím (po výše zmíněném cukrovaru v Súdánu).

Protože se třtinová mlýnice dodávala naklič, začalo se na místě se stavebními pracemi (prováděnými tamní firmou) pod vedením našeho stavaře. Již tradičně se jeho angažování doma a vyslání do Íránu zdrželo a nakonec dorazil provizorně na tři měsíce Ing. Václav Dvořák. Nakonec v Íránu pracoval více než deset let a patřil mezi naše nejdůležitější pracovníky. Začátek v Haft Tappeh snadný neměl, jeho partnerem z *HAI* se stal americký stavař jménem Budding, jenž nás jako jediný z celé firmy opravdu neměl rád. Ale Ing. Dvořák situaci zvládl. Montáž strojů byla personálně obsazena velmi kvalitně, počínaje vedoucím party z plzeňské

¹⁹⁶ Velké množství přesčasů i víkendové práce nám však nikdy nebyly proplaceny. Přesčasy se platily jenom dělníkům. Kolegové z *HAI* se však smáli, že jim do pracovních výkazů stačilo napsat, že byl v pátek na staveništi Bartošek, aby jim z Havaje přesčasy zaplatili.

Škodovky Ing. Stanislavem Čeckem. Hlavní potíž představovaly dosti nepravdělné dodávky z Československa, navíc málo respektující potřeby montáže. U konkurence to fungovalo značně lépe, což nám bylo vytýkáno a nastalá situace zhoršovala jinak celkem dobré ovzduší spolupráce. Některé drobnosti chyběly vůbec, zejména takové, jež naše strojírný k mlýnicím obvykle nedodávaly. Kromě udržování kontaktu se zákazníkem patřilo mezi mé povinnosti takové drobnosti shánět v Íránu, ale kupodivu to šlo vcelku dobře. S dokončováním prací v termínu ovšem nastaly potíže. Slabinou našeho průmyslu byly koncovky vůbec.¹⁹⁷ Musel jsem se přestěhovat na staveniště a spolu s ostatními řešit vznikající nedostatky přímo na místě. Pracovalo se s velkým vypětím sil dobré dva měsíce a to až šestnáct hodin denně.

Na závěr přijel do Íránu nový ředitel závodu Těžké strojírenství, n. p., A. Kníř. Šlo o hodně zvláštního pracovníka, jeho zásahy bývaly dost divoké, nakonec ale přistoupil na styl práce vyžadovaný v „západním“ světě.¹⁹⁸ Když se v závěrečné fázi montáže v Haft Tappeh mezi námi objevil, nejednalo se o nic neobvyklého, přítomnost vedení bývala často vítána. Jenomže se až příliš pokoušel mluvit do našich zavedených a dobře fungujících vztahů, přičemž právě díky nim jsme mnohá jednání mohli dovést do úspěšného konce.

Celý cukrovar šel do provozu v době, kdy naše mlýnice stále ještě nebyla hotová. Pomohla nám však nečekaná havárie na novém německém kotli, kde popraskaly přehřívačové trubky. Kdo to zavinił, se nikdy přesně nezjistilo, ovšem Němci (jmenovitě firma *Buckau Wolf*) dodali náhradní díly letecky a provedli opravu senzačně rychle. Něco takového by se nám nikdy nepovedlo. Přesto celá věc trvala několik týdnů, naše mlýnice

197 Při mohutných dodávkách do SSSR dokonce vznikla zvláštní instituce přebírající dodané celky, v jejichž případě právě takové drobnosti, obtížně sehnatelné, bránily uvedení do provozu. V Íránu pod vedením Američanů se takové „hrátky“ nevedly.

198 Mezi komunisty patřil k těm „tvrdým“ (liši se od „fanatického“) a to už od konce první republiky. Při předmnichovské mobilizaci sloužil jako voják na jedné z pohraničních pevností, celá posádka se na rozkaz po Mnichovu odmítala vrátit do vnitrozemí, a když pro ně poslali osobně důstojníka, namířili na něj pušky. Němci měli takové situace v záznamu. Jako mladý komunista se zapojil do odbojové činnosti, přičemž jeho úkolem bylo krást část výbušnin poskytovaných Škodovce na zkoušení vyrobených děl a dodávat je jiným odbojovým jednotkám. Po odhalení své činnosti dostal trest smrti a na popravu čekal ze strašných podmínek v Německu. Při náletu na věznicu se mu podařilo spolu s dalším vězněm osvobodit, nůžkami zabil strážné na chodbě, oblékli se do jejich uniforem a utekli. Schovávali se až neuvěřitelným způsobem a takto přežili do konce války. Ve Škodovce pak uplatňoval podobně tvrdý přístup, zejména když se stal šéfem.

bez nového kotle do provozu nemohla a to nás zachránilo. Plzeňský ředitel A. Kníř na mne však vyrukoval s tím, ať okamžitě písemně požádám o třtinu, že chceme dát zařízení do provozu. Byl to holý nesmysl, *HAI* věděli stejně dobře jako my, že problémy jsou i na naší straně a něco takového by nám jenom strašně ublížilo. Nepříjemný a ostrý spor s ředitelem se odehrál právě v době, kdy jsme finišovali a byli fyzicky hodně vyčerpaní. Pomohlo mi ale škodoväcké oddělení zahraničního obchodu a ředitel tak na mne nemohl. Ke cti mu však bylo, že si ze všeho vzal poučení pro další a značně větší zakázku – Kárún. Jeho pracovní úsilí převládlo nad zmíněnou osobní tvrdostí. Třtinovou mlýnici jsme nakonec spustili 9. prosince 1972 a to úspěšně. Nějaké reklamace se sice objevily, ale zákazník ani *HAI* je nepovažovali za nenormální. Zablýskalo se pouze v jedné věci – párkrát se odlomil vršek drážky u mlýnského válce. Tato nečekaná závada na materiálu válců, který byl od počátku chloubou Škodovky, se naplno projevila po namontování dalšího cukrovaru.¹⁹⁹

S montáží naší první íránské třtinové mlýnice jsme bedlivě sledovali přípravu investičního záměru na výstavbu již zmiňovaného cukrovaru Kárún, neboť o kontrakt na extrakční stanici s uvedenou kapacitou 20 000 tun třtiny za den byl z naší strany velký zájem. Investiční záměr se však vyvíjel pomalu. Nejprve plánovali poloviční výkonnost, pak vlastně dvě továrny s kapacitou 10 000 tun, až se ustálili na jedné velké jednotce. V roce 1973 jsem pobýval v Íránu dvakrát, v roce 1974 třikrát.²⁰⁰ S cílem podat nabídku na Kárún vyrazila z Prahy dne 7. listopadu 1974 silná pracovní skupina.²⁰¹ Naši projektanti připravili podklady nabídky solidně a včas, už tradičně se ale nepovedlo získat obchodní nabídku s příslušnou cenou z Plzně. Letět se už ovšem muselo. Slíbili nám, že plzeňský odbytář, který cestoval s námi, bude mít plnou moc schválit za dodavatele to, co vypracujeme na místě. Při nástupu do letadla prohlašoval, že plnou moc má, avšak ve vzduchu

199 Hned po spuštění cukrovaru mě čekala 13. prosince 1972 cesta domů na pohřeb matky. Při pracovním nasazení v Íránu jsem ji posledního půl roku jejího života neviděl. Obdobně zemřel otec plzeňskému vedoucímu montáže.

200 Současně se ovšem jednalo i o řepných cukrovarech, o nichž bude ještě řeč.

201 Skupinu tvořili Ing. Čeček a Mašek z plzeňské Škodovky, kolega Dítě ze ZVÚ Hradec Králové (všichni stavaři), dále odbytáři Brož a Berka rovněž z Plzně. Národní podnik Konstruktiva, s nímž jsme v Íránu navázali dlouhodobou spolupráci, zastupoval ředitel E. Štern, Ing. Vrátíl a Ing. Čech, z Technoexportu jsem jel já a kolegyně V. Nováková.

mi sdělil opak. Nestalo se zdaleka jedinkrát, že jsme na místě šli nabídky na koleně, zcela nepředpisově, jinak bychom samozřejmě leckterý obchod vůbec neudělali. Kupodivu se nikdy nestalo, že by doma, ve výrobních závodech, naši činnost dodatečně neodsouhlasili.

Na vytvoření nabídky naklíč jsme měli měsíc času. Byla to však doba velmi usilovné práce, ale i různého dohadování, zejména o ceně. V podstatě se muselo udělat všechno, úkon po úkonu. Také jsme tentokrát měli čas na regulérní vypsání poptávek na stavební a montážní práce. Stavbu v Íránu si vzala zcela na starost Konstruktiva, která se nacházela na místě v plném týmu, včetně ředitele vývozního závodu, ten dokázal zorganizovat spolupráci tak, že fungovala dobře. Od Konstruktivy bylo vždy všechno plně připraveno, včetně verze v cizím jazyce. Na montážní práce jsme dostali tři nabídky. Levnou od velmi solidní firmy, která s námi spolupracovala už dříve, střední byla rovněž cenově rozumná, ale ta třetí se cenově pohybovala již dost vysoko. Podle jakýchsi nepřilíš určitých podkladů od výrobních závodů a podle nabídek subkontraktorů, jsme museli cenu „vystřelit“. Až na mne byli všichni pro uvedení ceny vyšší a „bezpečnější“ (včetně náměstka ředitele Technoexportu Jiřího Sosnovce, který na to zvláště přiletěl), musel jsem proto tvrdě obhajovat svoje stanovisko, což se mi nakonec povedlo. Nabídka byla hodně objemná, ovšem (tak to vypadalo skoro vždy) útlejší než u konkurentů. Naše „střídmost“ takovou nevýhodu zase nepředstavovala, neboť vícekrát zákazník ocenil stručné vystižení věci proti haldě stran, která měla dělat dojem. K nabídce se ovšem připojily také tzv. všeobecné podmínky, vypracované konzultanty, což byly tři objemné knihy. Podle mého názoru neexistovala jiná možnost, než je jaksi mlčky přijmout (i když po určité kontrole, aby neobsahovaly nějakou nehoráznost, přestože jsem seriózním konzultantům důvěřoval). S jejich napsáním nám pomohla velmi efektivní sekretářka ředitele Irano Škoda, jež v naší afilaci pocházela jako jediná z Československa (kromě ředitele Ing. Tesárka). Na rozdíl od místních zvyklostí byla s námi ochotná pracovat hodně přesčas.

Nabídka se tentokrát podávala v Teheránu 7. prosince 1974. Ani to se neobešlo bez menší komplikace. Tři balíky, včetně výkresů a uvedených všeobecných podmínek, měly být *sealed*, přičemž toto slovo znamená pečeť i razítko. Náš pracovník v Irano Škoda rozhodl, že pečetění voskem je zastaralý způsob, proto jsme balíky převázali a přelepené konce orazítkovali. Když se měly naše balíky rozříznout,

vystoupili konkurenti z Anglie s protestem, že balíky nejsou *sealed*, protože máme být ze soutěže vyloučeni. Vedoucí akce na straně zákazníka, pan ředitel Sherkat, připomínku uznal a dal Technoexportu půl hodiny na to, aby se balíky zapečetily. Byl čtvrtek (to je jako naše sobota), čtvrt hodiny před koncem pracovní doby ve Škodovce. Letěl jsem k telefonu, aby nám poslali pečetní vosk, svíčku a pečetítko. Na štěstí to všechno ihned přivezli, afilace v Teheránu měla pečetítko s „indiánem“ Škodovky, takže bylo přijatelné. Pak jsme museli posbírat a posvazovat provazy z jiných, už rozstřižených nabídek, přičemž jsme se pořádně zapotili, abychom odevzdali včas dřívě zalepené a nyní bez otevření zapečetěné balíky, které komise okamžitě otevřela. A potvrdilo se, že při stanovování ceny byla pravda na mé straně – v našem úseku jsme nabídli cenu nejnižší a to o nejnepatnější rozdíl právě proti protestujícím Angličanům.

Kontrakt se podpisoval až téměř za půl roku, 6. května 1975. V mezidobí se vyskytly ještě některé změny v dodávce a to i dost podstatné, například místo čtyř poptávaných mlýnic (jedna měla být rezervní) si zákazník objednal tři. Také se leccos dořešovalo v případě třtinového dvora. Již v dubnu 1975 jsme dostali vyrozumění, že se investor rozhodl extrakční část cukrovaru spolu s rozsáhlými dílnami objednat od nás. Byl jsem při této příležitosti zavolán do jeho sídla ve zbrusu nové celoskleněné budově, kde mě podrobili křížovému výslechu. Napřed mi oznámili, že pokud by naše cena byla o 3 až 4 procenta vyšší, zakázku bychom nedostali. Vadili jim především nesystematicky prováděné dodávky pro Haft Tappeh, zejména co se týká náhradních dílů. Kroutil jsem se a sliboval, jak se dalo. Nakonec moje řeči nebyly pouze propagační, v Plzni vzali tuhle velkou zakázku vážně a kontrakt plnili skutečně velmi slušně (nemluvím však o náhradních dílech).

Skládka třtiny měla zcela nové řešení, vykládalo se mechanicky ze speciálních nákladních aut s návěsy, každý díl byl naložen 20 tunami třtiny, z mechanické sklizně do vozů dost naházené. Tři tandemy mlýnů byly vlastně tři mlýnice z Haft Tappeh vedle sebe. V dílnách se nacházel ohromný soustruh na mlýnské válce, kromě něho tu měli také speciální velkou pec, ve které se ve svislé poloze nahřívaly pláště válců, a do nich se pak spouštěl jeřábem hřidel. Převlékání plášťů válců se po jejich opotřebení mohlo tedy provádět přímo v cukrovaru. Mlýnské tandemy dodávala kompletně plzeňská Škodovka. V ovládání byly předepsány vývody na příští připojení automatiky, zákazník však ustoupil od původního

úmyslu zavést více automatický provoz hned. Automatickou se měla stát zejména technologická část a rovněž velký německý kotel (zkonstruovaný podle našich výkresů), o kterém jsem se již zmínil. Zařízení skládky třtiny se nakonec výroba rozhodla objednat v Itálii, podle mého názoru zbytečně.

Napínavé byly také chvíle po uzavření smlouvy a to z důvodu subkontraktu na montáž. Nejlevnější nabídku totiž náš partner odvolal nedlouho předtím, došlo prý k omylu a za tak nízkou cenu práce provést nemohl. Asi šlo o oprávněný krok, nás ovšem posunul do nepříjemné situace. Telefonoval jsem tedy druhé firmě se žádostí uzavřít příslušnou smlouvu. K mému úžasu mi do telefonu její majitel sdělil, že mezitím dostali výhodnější nabídku a pro nás tedy uvedenou práci dělat nebudou! To by znamenalo katastrofu. Snad půl hodiny jsem do telefonu stále argumentoval, až se majitel přece jen nechal přesvědčit. Uzavřela se tedy smlouva, kterou pak náš nový subdodavatel plnil velmi dobře.

Stavební část při podpisu dohody nejevila žádné komplikace. Později však stále čerpala příplatky z cenové rezervy, pohřichu s podporou Konstruktivy, asi nikoliv zcela nezištnou. Tato „vlastnost“ se u Konstruktivy projevovala stále výrazněji a značně rušivě. Nutno zmínit, že naše cenová nabídka i přes jistou úspornost určitou rezervu měla. Neboť po uzavření kontraktu, který měl hodnotu bezmála 40 milionů amerických dolarů, jsme všichni partneři udělali společnou cenovou dohodu, která rezervu vykazovala a stanovovala také pravidla, jak a kdo ji případně může čerpat.²⁰²

202 O hodně později se doma konalo jakési školení pod vedením ministerstva zahraničního obchodu. Hlavního přednášejícího zajímal náš postup v případě investičních celků. Tak jsem mu (upřímně a naivně) vysvětlil náš případ z Káru. Velmi se na mne rozkatil, neboť jakékoliv přebytky se měly ihned odevzdat do státního rozpočtu, odkud mohly být, v případě potřeby, další peníze uvolňovány (kterých bychom se ale asi nikdy nedočkali). Naštěstí naše kolegyně z Technoexportu měly všechna devizová povolení vyřízená, a proto se nám nic nestalo. Hůře dopadl s podobným uspořádáním rozpočtu na zakázku, tentokrát pro chemický průmysl, náměstek generálního ředitele František Samek. Vytvoření rezervy pro pozdější potřebu z cenového přebytku posloužilo jeho nepřátelům k tomu, aby se ho zbavili. Podobné rezervy se ovšem používaly i jinak a to už zcela proti předpisům. Vedoucí pracovník z výroby se obrátil na vedoucího pracovníka ze zahraničního obchodu se žádostí o poskytnutí třeba i jednoho milionu na plnění plánu, který jim nevycházel! A bylo to.

Návrat k řepě

Díky našim úspěchům ve třtinovém cukrovarnictví jsme se v Íránu mohli věnovat i řepným cukrovarům. Jako první se sám přihlásil „náš“ předválečný cukrovar v Shahabadu, ležící blízko hranic s Irákem. Do vlastnictví ho převzala nadace hrobu Pahlaví, což byla finanční instituce pečující o šáhovskou hrobku. Poněvadž ji přebývaly peníze, rozhodla se je takto investovat. Celou akci vedl šáhův tajemník Dr. Behbahanian, velmi vlivný pán, který se po krátké úvaze v roce 1972 rozhodl místo rekonstrukce postavit v Shahabadu cukrovar nový. Jeho kapacita však měla být stejně malá, tedy 1 000 tun řepy denně. Bez oklik se obrátili přímo na nás. Nabídku jsme připravovali na místě v červnu toho roku, práce se po dlouhé době opět zúčastnil významný člen našeho týmu, kolega Štěpán Klišč z Hradce Králové.²⁰³ Nabídka byla sice již vypracována počátkem června, pak ovšem nastaly dlouhé tahanice o cenu. My jsme požadovali přes pět milionů dolarů, pak se však příslušná částka snížila redukcí rozsahu dodávky a konečnou sumu stanovil šáhův tajemník autoritativním prohlášením, že to budou čtyři miliony. Dvakrát přiletěl do Íránu náměstek z Technoexportu Jiří Sosnovec a pokoušel se cenu zvyšovat, nicméně neúspěšně. Dvakrát to dopadlo stejně. Přišli jsme na audienci do ohromné místnosti, kde na druhém konci měl pracovní stůl pan sekretář. Když nám podával ruku, zeptal se, jestli už to jsou čtyři miliony, načež nás po záporné odpovědi podanou rukou tlačil před sebou přes celou místnost zpátky ze dveří. Na čtyři miliony jsme nakonec přistoupili v listopadu, pak ovšem ještě následovalo dosti nesnadné jednání o znění smlouvy, která se uzavřela 17. ledna 1973. Hned poté byly podepsány subkontrakty na místní práce, čímž jsme definitivně získali objednávku na cukrovar Shahabad s uvedenou kapacitou 1 000 tun řepy denně.

Současně také vznikala zakázka na cukrovar Dezful s pětinasobnou kapacitou. Šlo tedy o největší řepný cukrovar, který jsme kdy dodávali. Město Dezful leží v provincii Khuzestan, kde je možné pěstovat jak cukrovou třtinu, tak řepu. Pro obojí vznikly dobré podmínky jednak výstavbou velkolepých údolních přehrad v pohoří Zagros (lemujícími oblast na severovýchodě) a jednak postupným zaváděním zavlažovacích

203 Kdysi ho pošpinil politický pracovník při montáži v Indii, načež mu vzali cestovní pas. Za Pražského jara mu v hradecké Škodovce nabídli, že dotyčného potrestají, ale mávl nad tím rukou.

systemů. Uměle zavodňované pěstování řepy má značné výhody, neboť voda se k řepě přivádí plánovitě podle potřeby. Naposledy před sklizní, aby ještě zmohutněla, pak se na kratší dobu voda úplně zastaví, díky čemuž se vyorává ze suché půdy. Umožňuje to lepší mechanizaci a řepa jde do továrny suchá a celkem čistá.

Investorem cukrovaru byl princ Abounasr Azod, poslední potomek předcházející dynastie perských šáhů – Kadžárovců. Původně ho pronásledovali pro podezření, že se chtěl chopit moci, o kterou mu ale příliš nešlo. Přesto byl vykázán k pobytu na odlehlém místě na venkově a po určitou dobu dokonce vězněn. Nakonec uzavřel dohodu se současným šáhem, podle které se mohl věnovat podnikatelské činnosti, přičemž si vybral především cukrovarnický průmysl a brzy v něm zaujal významné místo. Když se princ Azod rozhodoval postavit u Dezfulu cukrovar, patřil mu ve stejné oblasti ještě jeden starší, který stál u města Ahváz. S námi byl v kontaktu od dávné návštěvy prvního československého cukrovaru v Sýrii, kde tenkrát jako ředitel působil již několikrát zmíněný technolog Ing. Hartl, nyní zastupující Technoexport v Íránu.

Íránský princ

Princ Azod se stal jedním z našich prominentních zákazníků, přes své vysoké společenské postavení se k nám vždy choval velmi přátelsky a demokraticky, do jeho „okruhu“ jsem se také dostal. V Teheránu měl krásnou vilu na severu města, podle mohamedánského způsobu obehnanou vysokou zdí, uvnitř s velmi pěkně řešeným vlastním domem od italského architekta, který citlivě skloubil moderní styl s prvky staré místní architektury. Když se boural nějaký cenný starý dům, zachránili a použili z něj řadu prvků, trámy, ostění a podobně. Byli jsme tam několikrát pozváni na večeri, čehož jsem si na rozdíl od některých našich diplomatů velmi vážil. V bytě se také nacházela vzácná kolekce portrétů asi šesti posledních šáhů z rodiny Kadžárovců. Po změně režimu, když musel princ Azod na zbytek života emigrovat, nastěhovali do vily uprchlíky z válečné oblasti s Irákem. Kdoví jak to v ní teď vypadá.

Když se v lednu 1973 začalo vážně o cukrovar jednat, mohli jsme si opatřit ihned všechny potřebné údaje pro vypracování nabídky a současně se také dostali do výhodné pozice tím, že si nás pan Azod vybral pro přípravu podání žádosti o příslušné úřední povolení. Kolega Ing. Hartl,

s nímž jsme tuto práci po dosti dlouhou dobu dělali, sice huboval, že nám za ni nikdo nezaplátí, ale mně to tolik nevadilo, to už byl za „socialismu“ náš osud. Dostali jsme se tak ale k jinak těžko dostupným podkladům a dokladům, což po pracovní stránce znamenalo velkou výhodu. Ostatně se o podobnou činnost ucházeli a neuspěli *Hawaiian Agronomics* i *Buckau Wolf* ze západního Německa. Po vypracování poptávky podali kromě nás nabídky *Brauschweigische M. A.* (tehdy už světová firma číslo jedna), *Buckau Wolf* a Poláci. Ti stále ještě operovali naším dávným stáhnutím se z trhu a vyzývali nás, abychom odstoupili. Něco takového tentokrát nepřipadalo v úvahu. Pak nastala nejzajímavější část našeho angažmá – vyhodnocení nabídek a evaluace podkladů pro rozhodnutí o dodavateli. Dostali jsme do ruky všechny podrobné nabídky, byly to nejcennější podklady, které jsem kdy o konkurenci viděl. Šlo totiž o specifikace i ceny zaměřené přímo k získání obchodu, kde si nabízející počínají velmi poctivě a bezprostředně. Nej kvalitnější továrnu na výkon 5 000 tun řepy za den nabídla *BMA*, zařízení bylo ze všech nejmodernější, dimenzování aparátů a zařízení odpovídalo uvedené a už dost velké kapacitě. Naše nabídka obsahovala větší počty menších zařízení, byla proto váhově těžší, ale cenově asi tak stejná. Druhá německá nabídka se pohybovala někde mezi a polská nabídka byla po technické stránce horší a cenově dražší. Kdybychom nedostali objednávku my, rozhodně by ji nedostali oni. S kolegou jsme vypracovali podrobné a přehledné srovnání s komentáři, celou knihu. Investor vše pak podal jakoby vypracované nějakou konzultantskou firmou. Celá procedura trvala půldruhého roku, konečné rozhodnutí bylo v náš prospěch a kontrakt se podpisoval 24. června 1974. Obchodní část dohody jsem koncipoval i podrobně vypracoval zcela sám. Snažil jsem se vše trochu nadsadit v náš prospěch tak, aby po diskusi vyšlo seriózní znění. K mému překvapení se ale předložený návrh podepisoval bez diskuse. Objednatelem se stala zvlášť ustavená společnost prince Azoda, přičemž jejím prezidentem udělali jednoho starého pána, šáhova vychovatele. Kromě perštiny jiný jazyk neuměl, pozoruhodný byl tím, že cokoliv platil jen zlatými mincemi, které nosil v koženém sáčku, za podržení dveří u auta dával „čtvrtpahlevák“, nejmenší existující zlatou minci. Po podpisu smlouvy se podával jenom čaj, ovocný džus a jedl se dort. Mezitím měl projev náměstek generálního ředitele Technoexportu Ing. Kuchta, který dlouze popisoval činnost a úspěchy podniku, až ho v půli věty přerušil zmíněný prezident a šáhův vychovatel: „*Tak kdy už*

princ Azod rozkrojí ten dort!“

V kontraktu došlo ještě k některým změnám, jeho dodatek a smlouva na montáž se podepsaly o rok později. Přestože náš náměstek navázal s princem Azodem velmi úzké vztahy, při těchto dodatecích se najednou začal jaksi vzpouzet, čímž byl princ Azod udiven a jakoby to nebral vážně. Oprávněně si asi myslel, že nám vyšel vstříc až dost. Odnegli jsme to s kolegou Hartlem, s kterým jsme doklady museli stále přepisovat. Všichni už seděli u slavnostní večeře, nás šéf zavřel do vedlejší místnosti a přikázal pracovat. Princ Azod nabral na dva talíře večeří a přinesl nám ji, abychom nepracovali o hladu. Večer nás oba pozval na procházku po zahradě, náměstek se pak velmi rozčiloval, o čem že jsme to hovořili – samozřejmě o ničem pracovním. Této druhé etapy jednání se rovněž zúčastnil kolega Jaroslav Dufek, který se do našeho týmu včlenil po návratu z delegatury v Pákistánu, zapojil se velmi dobře a natrvalo.

Musím také uvést naši největší chybu v technickém řešení cukrovaru Dezful. Na radu kolegy technologa jsme navrhli vodní hospodářství bez cirkulace vody, neboť pro průtočné řešení se v místě údajně nacházelo vody dost. Zřejmě se takový postup volil u malých kapacit (nehledě na to, že se v té době už muselo šetřit vodou všude). Výsledkem se stala ohromná čerpací stanice u řeky, z které navíc dodavatel Sigma pumpy, n. p., udělal úplný opevněný hrad. Avšak nejhorší bylo, že ve snaze o skutečně odborné provedení jsem zaangažoval výzkumný ústav z Ostravy. Jeho pracovníci sice trávili na místě řadu dní, ale nakonec umístili čerpačku tak, že při nízkém stavu v řece, který tam je nota bene právě v době kampaně, se nacházela nad úroveň hladiny vody. Musela se proto udělat ještě jedna čerpačka, která dodávala vodu do té hlavní. Mou přímou zodpovědností to nebylo, ale mrzelo mě, že jsem všechno po návrhu nezkontroloval, když jsem jinak do řešení cukrovaru dost mluvil. Ale celkově si myslím, že byl cukrovar koncipován dobře a při dostatku prostoru velkoryse. Zařízení pocházelo od nás – až na věžovou difúzi od firmy *Buckau Wolf*. Naši kontinuální difúzi pro uvedený výkon a tak dobrou jsme bohužel neměli.

Výzkumný ústav ZVÚ

Ještě připojím poznámku, související jen volně a navíc se týkající pozdější doby. S výzkumným ústavem ZVÚ Hradec Králové jsme

po nástupu normalizace spolupracovali jen velmi málo. Nový referent pro náš obor jednou přišel, že by chtěl vidět nějaké podklady, podle kterých se srovnáváme s konkurencí. Dost nerad jsem mu půjčil elaborát s komparací nabídek pro Dezful, ale pro něj to bylo málo. V té době tam pracovali „vědecky“, což se projevovalo tak, že například 1.250 Kčs psali 1,25 krát deset na třetí Kčs. Pro technický pokrok zařízení cukrovarů toho udělali podstatně méně.

Popisované období bylo pro nás co do objemu uzavřených kontraktů největší za celou poválečnou dobu (samozřejmě kromě cukrovarů pro SSSR). Přičtete-li ještě v té době uzavíranou dohodu na syrský cukrovar Deir-ez-Zor, je celkový finanční objem našich zakázek v tehdejších US dolarech 125 milionů. Třetinové kontrakty byly zcela „moje“, na řepných jsem velmi úzce spolupracoval.

2 500 let Íránského království

Během našeho působení v jižní Asii se tu slavila hned dvě stejně a hodně dlouhá výročí. V Indii jsme se pohybovali 2 500 let od působení Budhova (zejména v době cukrovarnického kongresu) a Íránská, resp. Perská říše slavila v říjnu 1971 výročí svého založení, jen několik let před svým pádem v této podobě, před islámským převratem v únoru 1979. Íránská říše patřila brzy po svém vzniku mezi největší státy na světě a až na krátkou dobu Alexandra Velikého v ní nevládli žádní cizinci. Poslední perský šáh – *Shah in Shah Arya Mer* – neboli Král králů Arijské říše pojal oslavu skutečně okázale. Na rozsáhlé plošině pod a před zříceninami paláce v Persepoli vyrostlo ohromné stanové město, ovšem ne ledajaké, v jednotlivých přepychových stanech přespávala řada pozvaných hlav států, kterých bylo skutečně hodně. Vrcholem slavnosti se stala přehlídka velmi početných oddílů bojovníků, kteří byli oděni jako v dobách založení říše. Za Československo se zúčastnil odcházející prezident Svoboda, kterého šáh oslovoval *mon général*. Také udělal výjimku při Svobodově vítání v Teheránu, když sestoupil z červeného koberce a namířil si to ke skupině Čechů a Slováků mávajících praporečky vedle za zábradlím. V Íránu jsme to měli dobré od meziválečné doby.

Památek na slavné doby se v Íránu nachází skutečně hodně, nejvýznamnější je onen letní palác zakladatelů říše v Tkht-e-Dajshid neboli v Persepoli, založený Dariem I. v roce 518 před Kristem

(a za necelých 200 let zbořený Alexandrem). Na ohromné ploše přibližně 500 x 300 metrů postupně vznikala řada oficiálních místností i obytných komplexů některých králů. Nejblíže vstupního schodiště, lemovaného nádhernými reliéfy, je audienční síň Apadana s 36 vysokými sloupy originálně perské koncepce. Naproti se nachází hned tři síně po 100 sloupech, trůnní sál, největší ze všech, a dva rozsahem menší sály. Na západní straně vedle audienčního sálu je palác zakladatele Daria, zbyla jenom ostění a dveřní portály z černého kamene, cihlové výplně dávno zanikly, celková koncepce a přepychové řešení jsou však dobře patrné. Na jižní straně se rozprostírá rozlohou větší sál Xerxův. Do Persepoli jsem zavítal jednou a to dosti náhodou. Při návštěvě nedalekého cukrovaru mne tam na odpoledne zavezli. V době mimo turistický ruch jsem byl v komplexu takřka sám a kromě vlastní prohlídky jsem zde prožil jeden z nejhezčích západů slunce. Na celém objektu je snad nejkrásnější jeho zasazení do krajiny – palác vévodí velkému, dosti plochému údolí a slunce zapadá nad hřebenem hor. Okolní příroda je silně zesilujícím prvkem také v peruánském Machu Picchu, tam jde o mohutný amfiteátr velehor, zde o rozsáhlý a uklidňující prostor. Moje dojmy byly skutečně ojedinělé. Ostatně štěstí být osamělým návštěvníkem jsem měl i jinde – v Babylónu, kde se okolo mne rozprostírala plocha a na ní nic, tam kde stávalo slavné starověké město; a v údolí králů v Egyptě, které se vyznačovalo skrytou tajemností, takřka přítomností pohřbených faraónů.

V blízkosti našich staveníšť Dezful a Haft Tappeh se rozkládalo prastaré město Shush neboli Suza. Existovalo dávno před Perskou říší, je známé i ze Starého zákona, a pak bylo zimním sídlem panovníka střídajícím letní rezidenci v Persepoli. Do dneška se z těch starých dob zachovalo hodně málo, něco v dosti malém muzeu, významné památky jsou však ve velkých muzeích ve světě. Místu dosti výrazně dominuje pevnost z 19. století stojící na malém pahorku, jedno z řady strážních míst hlídajících cestu z Perského zálivu do Teheránu. Mám s ní spojen také zajímavý zážitek. Z Teheránu do Khuzestanu jsme jezdili nočním rychlíkem. Když při východu slunce vyjžděl z hor, kterými železnice vede podle divokých říček a mnohými tunely, brzy se na široké rovině po pravé straně objevila pevnost Shush. Jednou byla po celé velké rovině velmi stejnoměrně rozprostřena mlha tak do výše dvou metrů, na povrchu rovná jako vodní hladina. A na této hladině jakoby plavala pevnost Shush, dokonce jakoby se vznášela v prostoru. Vypadalo to kouzelně, tak

nějak si zejména indické báje představují bohy vznášející se na trůnech k nebesům. Východy slunce při výjezdu vlakem do khuzestanské roviny byly však zajímavé vždy, pokaždé jinak. Ve stejném prostoru Khuzestanu je dále řada zikkuratů, navršených kopců či staveb připomínajících stupňovité pyramidy, tak nějak podobně musela vypadat i Babylónská věž. Na některé z nich jsme vystoupali a výhled byl vždy velmi pěkný.

Daleko severněji jsme při pracovních cestách po Íránu míjeli Ekbatanu, nejstarší hlavní město, kterým se stalo již za Mědů. Avšak i zde se mnoho pozůstatků nedochovalo. Zato velmi zajímavé bylo, že naše cesta často vedla okolo nenápadného, ale velmi cenného místa staroperských dějin, skalního nápisu u Behistunu. Dareios zde dal přímo do skalní stěny vytesat dlouhé povídání o tom, jak převzal moc a sjednotil říši za pomoci boha Ahuramazdy. Zpráva je navíc ve třech tehdejších řečech – perštině, eslamštině a akkadštině. Vydatně tak pomohla při luštění jazyků a jejich písemných dokumentů. Nápis se asi zachoval hlavně proto, že se nachází vysoko a nedostupně na svislé skalní stěně. Dnes je pod ním plošina se zábradlím (ovšem stále ještě dost dole, aby k nápisu nikdo nemohl), na kterou vedou schody. Reliéf zobrazuje krále sedícího na trůně, k němuž jsou přiváděni po přemožení různí místní vladaři, poddaní po sjednocení říše. Jdou za sebou jeden za druhým, svázáni tlustým provazem za krky. Jedná se o jednu z velmi významných světových epigrafických památek, která se dochovala v původním stavu.

Z muslimských pamětihodností jsme navštívili Isfahán, proslulé hlavní město za známého šáha Abbáse v 16. století. Nachází se velké pravoúhlé centrální náměstí – Majdan –, na jedné straně s nádhernou mešitou, na druhé s terasou paláce, odkud šáh sledoval pólo na koních, v jeho době velmi populární. Kromě dalších mešit tu nalezneme rozsáhlou královskou zahradu s vodotrysky a lázněmi či pozoruhodný krytý most přes řeku. A celkově je zajímavý zachovaný ráz tehdejšího hlavního

Bouřlivá léta v Íránu

Dalších deset „iránských“ let bylo bouřlivých z více důvodů. Hlavně pro samotný Írán, pro vztah Íránu ke světu i světa k Íránu. Pro nás znamenalo toto neklidné období také plnění našich nahromaděných závazků. Až tak špatně nám práce nešla, ovšem někdy hůř a někdy lépe. A bylo jí hodně, za deset let 1975 až 1985 jsem letěl do Íránu celkem 25krát a pobyl tam 468 dní. Do plnění povinností také začali zasahovat naši „politici“ a to víc než při kontraktaci. Ku prospěchu věci to bylo dost málo kdy, k usnadnění práce ještě méně. Dobu navíc poznamenaly dvě velmi smutné události.

Dne 2. dubna 1975 zemřel náhle náš iránský delegát, jinak významný cukrovarnický technolog, Ing. Hartl.²⁰⁵ Na uvolněné místo vybrali mladého a nepřilíši zkušeného kolegu Zemana, asi také proto, že se stal (ne tak zcela chtěným) členem strany. Naše vztahy byly dobré a chtěli jsme se mu věnovat. Celá rodina se dvěma malými dětmi nastupovala

204 O šáhu Abbásovi existuje řada povídek, motivovaných také tím, že se rád v převleku pohyboval po městě a zkoumal, co o něm lidé hovoří. Jednou se takto v hospodě setkal se dvěma zloději, kteří se domlouvali, jak půjdou vykrást jeho palác. Žádal je, aby ho vzali s sebou, souhlasili, ale musel prozradit, co umí. Řekl, že se umí zatahat za vousy tak, že se poté stane, co on chce. Po cestě se jim ztratil a zloděje pak jeho přičiněním chytili. Když byli předvedeni před nepřevlečeného šáha, oba úpěnlivě prosili o milost, šáh prohlásoval, že nemá možnost ji dát. Nato jeden ze zlodějů povídá: „Zatahejte se za vousy.“ Šáha pobavilo, že ho dotýčný poznal, a milost jim dal. Historiku jsem se dověděl od jednoho z ředitelů Irano Škoda, pana Nikhbakhta, když ode mne chtěl, abych mu zařídil nějakou provizi. Tvrdil jsem popravdě, že takovou možnost nemám, načež on odvětil: „Tirez votre moustache“ a vyprávěl mi příhodu se šáhem Abbásem. Já jsem ovšem neměl ani vousy, za které bych se zatahal. Stalo se ovšem několikrát, že se ode mne podobné věci očekávaly, spíš drobnosti, žádné velké dary nebo sumy. Byly i situace (ovšem ojedinělé), kdy jsem takovým způsobem náš obchod výrazně ovlivnil. Na druhé straně mne někdy mrzí, že jsem pár našich milých partnerů v tomto ohledu zklamal. Moje zásahy takovým směrem se týkaly spíše provizí, vícekrát jsem zařídil – o své iniciativě – že jsme zrušili provizi špatně a zbytečně sjednanou.

205 Při pátečním pikniku u říčky se mu udělalo hodně zle, řídil ještě autem až domů, pak ale musel do nemocnice. Lékař zjistil vážný infarkt, avizoval, že bude muset být pár měsíců v klidu. Na to odpověděl: „Doktor, ich habe wenig Zeit.“ Když mu lékař domlouval, že si čas bude muset najít, zatřásl se a v přítomnosti manželky zemřel.

do Íránu v září 1975. Všichni sedli poprvé v Praze do letadla, cesta probíhala normálně, ale při mezipřistání v Damašku zavadilo letadlo při posledním oblouku křídlem o zem, údajně snad byl špatně nastavený výškoměr. Přežili dva lidé, cela rodina Zemanových zahynula. Měl jsem smutnou povinnost mluvit na pohřbu v pražském krematoriu, které bylo zaplněno lidmi z Orlických hor, odkud kolega Zeman pocházel. Závěrem se auditorium pomodlilo Otčenáš. Tehdejší podnikový tajemník strany zuřil, já jsem byl za vystoupení silně kritizován a dostal jsem zákaz kdykoliv mluvit na pohřbu.²⁰⁶

Výstavba cukrovaru Shahabad (první, která v popisovaném období proběhla) byla politicky poznamenaná. Za celou dobu mé kariéry se mi přihodilo celkem dvakrát, že montáž byla obsazena „politicky“, zde a pak ještě v případě pivovaru Harar v Etiopii. Vedoucí ze strojírný Montas v Hradci Králové jménem Hualal se choval slušně, asi až příliš na tým, který se tam nahrnul. Jeho taktikou spíše bylo, aby šly potíže mimo něj, přičemž osobní finanční výsledky ho neovlivnily. Našich se na staveništi vystříдалo celkem čtyřicet, což představovalo úctyhodné číslo, západní firmy by vystačily tak se čtvrtinou. Oč šla práce obtížněji dopředu, o to víc se objevovalo všelijakých osobních problémů – s ubytováním, stravováním, dokonce i s toaletním papírem. Snadné to nebylo ani s místní montážní firmou *Sazemane Nasb*, naším dávným partnerem z předválečné doby, u níž se však změnil spolumajitel k horšímu. Jeden z jejích předválečných pracovníků – uměl dokonce trochu česky – své rozčarování vyjádřil slovy: „*Já nevědět, že český montér taková svině líná!*“²⁰⁷

Ovšem, jako vždy a všude, nešlo o potíže jednostranné, vyskytly se také na straně zákazníka, kde výstavbu vedla vojenská organizace pro civilní práce. Vedoucím sekce se stal starý pán jménem Ashrafi, cukrovarnický odborník, který nikoho dalšího k sobě neměl. První kampaň podle kontraktu, která proběhla v roce 1975, jsme nestihli, museli proto předisponovat asi 20 000 tun řepy jinam. Kampaň v následujícím roce také nebyla bezproblémová. Situaci ještě zkomplikoval obchodní rada Zikmund, jenž v jakémsi „politickém“ zájmu republiky se nepochopitelně

206 Ani mi to tolik nevadilo. V této souvislosti připomenu, že při katastrofě letadla v roce 1961 zahynulo osm našich lidí a to bylo až dost. Jindy se už podobné neštěstí nestalo.

207 Slovo svině se nesmí chápat jako urážka, při omezené češtině mělo onu línost podtrhnout.

postavil na stranu zákazníka. Ten pak mnoho zanedbal i v přípravě další kampaně, přičemž určitou mezikampaňovou činnost zajistili jenom naši dva technologové. V této bezútešné situaci jsem se rozhodl (po zkušenostech z Cejlou) na nic nečekat a pokusit se předejít komplikacím. Začal jsem tedy servírovat druhé straně dopisy, oni je však nechávali ležet a nakonec to dostali „horké do ruky“. Ani mně se můj postup nelíbil, ale je svědectvím, jak se případ od začátku nešťastně vyvíjel. Proti mnou pracně vybudované pozici nečekaně zasáhl opět obchodní rada a s ním překvapivě ředitel Technoexportu Ing. Kuchta. Přestože nebylo reálné pouštět se do garančních zkoušek, začal na mne křičet, abych jel okamžitě domů a zpět do Íránu přivezl tým technologů, kteří zkoušky splní!²⁰⁸ V ostrém sporu jsem musel prohlásit, že domů nepojedu a že bude se pokračovat po mém! Ředitel ustoupil s vyhrožováním, že si to pořádně odnesu, když neuspějeme, což se však nestalo. Kupodivu zákazník, který se okamžitě hodně rozložil, ale nemohl mnoho dělat, se pak celkem uklidnil a zůstali jsme v dobrém vztahu. Když se továrna nakonec rozběhla, nebyla tak špatná. Zákazník si jenom musel opravit dvě, tři slabá místa (navíc dosti snadno), nám to za daného stavu jaksi nešlo. Pracovníci hlavního dodavatele, kterým byly ZVÚ, dostali dokonce pokyn zjišťovat tajně vůči Technoexportu závady, o kterých jsme my však už dávno věděli. Jednali tak úplně proti duchu spolupráce, o níž mi vždy šlo, a jinde fungovala. Nakonec byl náš kontrakt zcela splněn. Po pádu íránského šáha se Shahabad přejmenoval na Islámábád a cukrovar velmi utrpěl při následující válce Íránu s Irákem.

Kárún, náš dosud největší cukrovar (do kterého jsme dodávali asi třetinu zařízení, konkrétně extrakční část a dílny) se vyvíjel v mezinárodní spolupráci daleko lépe – tak, jak to má být, mimo jiné i proto, že hlavním dodavatelem byla Škoda Plzeň. Skutečně se do své velké akce pustili s vervou a s využitím zkušeností z Haft Tappeh. Vedení na straně zákazníka bylo kvalifikované a pozitivní, jako poradenská firma působila místní společnost odvozená z *Hawaiian Agronomics*. Naším hlavním partnerem se stal Holanďan Ing. Hoekstra, tradičně jsme s ním měli po celou dobu dobré vztahy. Několik dalších pracovníků přestoupilo do zmíněné firmy přímo z *HAI*, znali jsme se tedy dobře. Pro hlavního příjemce De Jonga se u nás doma najalo auto, které parkovalo na letišti. Sám si ho řídil

208 Kde je však vzít a neukrást. Mimochodem, podobným krokem si zadělala firma *Buckau Wolf* z Německa na tříleté potíže.

a na mnoho přejímek také sám jezdil. Úplně ke konci nás zaskočila „bouda“ ze strany ZVÚ v Hradci Králové. Celý jeden krátký a široký bagasový dopravník zabalili do bedny – byla to největší bedna, kterou jsme kdy expedovali. Zatloukli ji dřív, než stačil přijet přejímač, kterého jsme tudíž uhovořili, aby vystavil povolení k expedici naslepo. Dopravník měl být usazen na místo těsně před provozem. Tehdy také otevřeli bednu, ve které místo výrobku byl jen nasypaný materiál. Hrozili nám zařazením na světovou černou listinu, ale montéři se do toho dali a za tři dni a noci z materiálu dopravník vyrobili. U Káru šlo však o výjimku, jakkoliv nešťastnou.

Divoká událost se také odehrála na straně investora. Hodně pozdě, ale ještě před začátkem montáže, přišli na to, že únosnost půdy je nevyhovující a na celém velkém staveništi nestejněměrná. Místo se měnit nedalo, rozhodli se proto ubrat z celé plochy několik metrů zeminy. Po dlouhé dny jezdily sem-tam scrapery, buldozery a velké nákladáky. Cukrovar tím stojí v jakémsi dolíku, naštěstí jeho provoz to nijak neruší. Z dolíku během celé doby výstavby vyčníval jenom na kopečku stojící náš montážní baráček, postavili jsme ho příliš brzo. Chodilo se tam po schodech, jako do nějaké svatyně. S plzeňským vedoucím výstavby Ing. Stanislavem Čečkem, mým dobrým přítelem, jsme po vybagrování jednou seděli na okraji vzniklého údolíčka, všude naprostá tma a nad námi zářící hvězdy. Kolega povídá: *„Zavři oči a představ si, jaký tu bude za rok shon, kolik světla a kolik aktivit. Není to krásná představa“?* Myslím, že tato vzpomínka dobře vystihuje zájem, vlastně až nadšení, s nímž jsme pracovali.

Naše montáž se rozběhla v polovině roku 1977 a dále pokračovala úspěšně. Staveniště jsem hodně navštěvoval, ale nějak příliš mluvit do probíhající práce nebylo potřeba. Investor se snažil zavést do organizace plánování metodou CPM (metoda kritické cesty), převzatou z plánování oprav zařízení v době války. Naše mlýnice měla několik předepsaných vývodů pro pozdější připojení přístrojů k automatizaci provozu, která se však nakonec uskutečnila jenom omezeně a na mlýnici ještě méně. Stejně jako při montáži byla naše automatizace postaru spíše v hlavách vedoucích.

Cukrovar zahájil provoz podle plánu v březnu 1978, kdy se rozjel první tandem, druhý následoval v dubnu a třetí s malým zpožděním v červnu. Spuštění celkově snadné nebylo, ale při tak velkém díle by se

to ani nedalo očekávat. Avšak začal se projevovat celkový neklid v zemi, do převratu v únoru 1979 už mnoho nechybělo. S naším zařízením jsme se dost pomalu dostávali na plný výkon, také proto, že při nově zaváděné mechanické sklizni třtiny přicházelo do cukrovaru až 10 procent zeminy, značně víc, než se předpokládalo. Na mne pak zůstalo naše stanovisko, podložené výpočty, obhájit. Hůře to vypadalo s hlavní reklamací – ve větší míře se začaly z mlýnských válců odlamovat vršky drážek, což znamenalo velmi zlou svízel. Už jsem uvedl u cukrovaru Haft Tappeh, že šlo navíc o poruchu dost zbytečnou. Při zavádění výroby třtinových mlýnů v Plzni před válkou byl materiál válců, tehdy patentovaný, chloubou Škodovky. Ta nejen na svou chloubu zapomněla, ale k nápravě chyby přistupovala hodně laxe. V té době také náhodou navštívila Kárún delegace z Kuby, která nás neváhala „pokropit“. Prohlásili, že chyby na zařízení jsou tradiční součástí dodávek Škodovky. Snad to tak úplně pravda nebyla, kubánské cukrovary se tehdy neměly čím chlubit, zejména vzhledem ke skutečnosti, jak se samy o své zařízení staraly.

Ještě předtím, v době montáže, jsme naopak dostali od presidenta společnosti Kárún pochvalu, přednesenou při návštěvě ředitele Technoexportu Ing. Kuchty. Bylo to v říjnu 1977, kdy navštívil Írán náš ministr stavebnictví.²⁰⁹ V únoru 1978 si už zcela namontovaný cukrovar prohlédl dokonce perský šáh. Na konci své epochy se dostal do kontaktu s cukrovarnickým oborem, s nímž byli předváleční šáhové ve spojení často. Sláva byla veliká, málokdo ale tušil, že začíná poslední rok jeho vlády.

Náš druhý velký kontrakt, cukrovar Dezful, se rozbíhal pomaleji a to jak z naší strany, tak ze strany investora, jemuž chyběly finanční prostředky. Stavaři z Konstruktivy, kteří fungovali jako vedení stavby prováděné místní firmou, začali s budováním obytné kolonie, založené

209 S ním přijel také početnější televizní tým. Jako obvykle u takových případů jsme museli připravit všelijaké scénáře, kterými se nakonec televize neřídila – program, který sami připravili, se mi moc nelíbil, neboť v něm bylo dost málo o Íránu. Kameramanovi hlavně učarovala velká ozubená kola v rozmontovaných mlýnských převodovkách, která si stejně dobře mohl nafilmovat doma v Plzni. Návštěva měla skrytou vazbu vedení Technoexportu na tehdejší vládu, které si u ní chtělo udělat reklamu. Staralo se proto o pracovníky televize osobně. Při návratu domů ztropil ředitel našeho podniku výtržnost v letadle ČSA, kde reklamoval, že pracovníky televize posadili na místa, která se mu nelíbila. Zavolal si hlavní letušku a žádal ihned nápravu. Když odmítla, chtěl náš ředitel, aby zavolala vedoucího v letadle, to jest pilota, jenž měl ovšem při startu samozřejmě jiné starosti. Tak jsem to schytl aspoň já při návratu domů stejným letadlem.

značně velkoryse. Všechny domy určené pro vedení cukrovaru pak obsadili naši pracovníci, kteří vedli výstavbu. Princ Azod měl v úmyslu postavit trochu stranou a nad řekou luxusní dům pro sebe. Jako kompliment jsme mu nabídli, že projekt na náš účet vypracuje český architekt. Konstruktiva poslala mladého architekta, možná z nějaké protekce. Méně toho uměl, ale byl zato hodně sebevědomý. Začal fantazírovat s malým respektem pro přání pana Azoda a celý podnik skončil fiaskem. Finanční problémy zatím řešil princ Azod na snídani se šáhem, kde požádal o milion dolarů. Šáh zatleskal, přinesli šekovou knížku a milion byl k dispozici. Opakovalo se to ještě jednou, potřetí se už šáh oblomit nedal. Místo toho převzal v červnu 1977 společnost stát, přesněji řečeno státní organizace *IDRO*. Ředitel Irano Škoda pan Nikbakht věc komentoval následovně: „*Vý máte z pekla štěstí, zatím co jste u pana Azoda všechno snadno prosazovali, byli byste později poznali jednu, ale vážnou závadu, totiž že by vám neplatil.*“ Ta teď byla převedením na stát odstraněna. Zástupci *IDRO* pak s údivem četli kontrakt, tak výhodné znění pro dodavatele prý ještě neviděli. Ale chovali se kavalírsky, přejali všechno, nic se nesnažili změnit a do práce se zapojili pozitivně.

Montáž se zatím postupně rozbíhala. Byla velmi vydatně obsazená našimi lidmi, což nakonec představovalo výhodu. Oproti obvyklé situaci, kdy museli leccos provádět sami, než aby to vymáhali od místních lidí, dělali zde až příliš mnoho věcí navíc. Třeba na čerpadlech s atesty ze zkušebny bylo zřejmé, že se v životě neotočila. S armaturou to vypadalo podobně. Na oboje se proto vytvořily zvláštní repasní linky, což zákazník kupodivu přijal. Zkrátka důvodů k pomalému tempu se objevilo víc, Technoexportu se přitom dařilo držet situaci v rukou.

S obsazením vedoucích míst jsme měli štěstí, v případě Dezfulu i Kárúnu. Za Technoexport měl obě stavby na starosti Ing. Václav Dvořák, který původně nastoupil do Haft Tappeh na tři měsíce a jak už jsem se zmínil, nakonec působil v Íránu přes deset let, odkud přešel na místo vedoucího naší obchodní skupiny v Praze. Montáž v Dezfulu vedl velmi kvalifikovaně kolega Zdeněk Kačírek, jenž se do takové funkce vypracoval z pozice montéra. Dovedl si se vším poradit, nakonec i s velmi početným kolektivem pracovníků a to nebývá právě snadné. Zákazník vše oceňoval, což našemu postavení značně pomáhalo. Autorský dozor měl vedoucí hradecký projektant Ing. Hruška, montáž v Kárúnu vedl Ing. Stanislav Čeček, ale také o něm jsem se už zmínil.

Naše práce pokračovala i přes zvyšující se obtíže v Íránu. Kárún se stihl dokončit jakžtakž ještě před „náhlým“ pádem šáha a otřesy s tím spojenými. Princ Azod musel emigrovat, jinak by nepřežil. Velmi se chtěl vrátit, ale nakonec zemřel v cizině. V Dezfulu se práce přerušily takřka úplně, pobyt našich lidí se přes jakousi dobrou vůli z íránské strany stal těžko udržitelným a nakonec se všechno zastavilo vypuknutím války Íránu s Irákem v září 1980. Staveniště v Dezfulu se nacházelo takřka na frontě, v jeho okolí spadlo několik dálkových raket, jeden letecký nálet zasáhl přímo cukrovar, kde v té době pobývalo několik našich pracovníků (také kolegyně Ž. Škábová), nikdo však nebyl zraněn. Výstavba pak zůstala stát dva roky. Nicméně – podobně jako při nástupu „socialismu“ v Československu – se nový režim na pracovní úrovni prosazoval překvapivě pomalu, v Íránu ještě pomaleji než u nás. Cukrovar zahájil provoz s obtížemi v březnu 1983, přičemž první kampaň trvala tři měsíce. Závod funguje dodnes, ale kontakt s námi se stále uvolňuje. Zapláceno jsme nakonec dostali za obě velká díla, i když po průtazích. Naše popisovaná činnost v Íránu měla jistě zásluhu na tom, že jsme se v zemi mohli o hodně později významně podílet na ohromné výstavbě sedmi třtinových cukrovarů, každý s kapacitou 10 000 tun třtiny za den.

Íránská revoluce

Konec Íránské království a nástup Islámské republiky v únoru 1979 byl už několikrát zmíněn. Nenáleží mně, abych tento velmi závažný krok pro Írán, pro celou oblast a nakonec i pro svět nějak komentoval. Přece však připojím několik poznámek, když jsme v dané době, dlouho před ní a dost dlouho po ní byli v Íránu aktivní, byť v jednom úzce vymezeném oboru. Američané, zejména američtí novináři, obvinili z katastrofického selhání takřka výhradně svého spojence, íránské šáha. Především jejich politicky rozhodující část se vyznačuje malým porozuměním mimoamerických poměrů. To se stalo i v Íránu. USA nebyli jenom spojenci, řada Američanů v Íránu žila jako podnikatelé, jako zaměstnanci těchto podnikatelů či jako poradci. Bydleli často v uzavřených a střežených enklávách, měli své školy, dokonce i zvláštní televizní kanál. Že se něco děje poznali, když se jim pro neprůjezdnost při jakýchsi nepokojích vrátil školní autobus s dětmi. Pak se odebrali honem pryč. Velvyslanectví, které v zemi pochopitelně zůstalo, to nepochopitelným způsobem odneslo. A s ním mnoho Íránců majících na Američany jakékoliv vazby.

Pravdou je, že šáhovský režim změnu z velké části sám přivolal. Poslední šáh se začal chovat nepříjemně autoritativně, čím dál tím víc na sebe stahoval politickou i ekonomickou moc. Stále rozvětvenější, ale hlavně mocnější a nebezpečnější, se stávala tajná policie. Panovaly velké sociální rozdíly, přičemž úspěchy bohatých a schopných Íránců je spíše zvětšovaly. I v samotném Teheránu byl sever u hor „bohatý“, jižní část chudá. Jednou jsem jel v kupé s bohatším Íráncem, který při pohledu z okna povídá: „*Myslíte, že si tohle ti lidé nechají dlouho líbit?*“

Velmi důležitý byl samozřejmě motiv náboženský, třebaže se zdůrazňuje, že ho opozice zneužila. Asi patřilo k velkým šáhovým chybám, že se s náboženskými vůdci dal do ostré konfrontace. Jejich hlavního představitele vypověděl do Iráku, kde ho však také nechtěli a nakonec získal azyl a dobré zázemí pro svůj „nástup“ ve Francii. Při pracovním pobytu v Íránu jsme mohli poznat, jak se mnoha lidem nelíbí západní způsob života. Po velké ideologické změně v Íránu je asi málo platná argumentace, že chudým se mnoho nepomohlo. Zkrátka v tomto ohledu zůstává vývoj v Íránu hodně mementem.

Můžeme připustit, že šáh si svůj osud sám způsobil, nezaviněně se však v dané situaci ocitla shahbanu, královna. Do poloviny vysokoškolského studia vůbec neměla tušení, že jí kdy bude. Když se královnou stala, vzala své poslání vážně a kvalifikovaně. Akce pro zlepšení přírody byly většinou její iniciativou, po revoluci se obrátily v niveč. Hlavně se však snažila zlepšit postavení ženy ve společnosti. V tomto případě se však nový režim zachoval superkonzervativně.

Konfrontaci se západním světem značně zesiluje extremismus či fanatismus, mnoho jeho projevů jsme bezprostředně viděli třeba v boji se sousedním Irákem. Padlí se stávali mučedníky – pro ně samotné to bylo vyznamenání, ale zároveň tak získávali zasloužilé postavení jejich pozůstalí, kterým se následně poskytovaly všelijaké výhody. Na jedné z hlavních ulic v Teheránu byla například postavena kaskádovitá kašna, kterou protékala hustá červená tekutina, imitace krve. Na jedné straně pochodovaly Teheránem zfanatizované oddíly, na druhé straně jsem osobně viděl jakési tiché obětování prvorozeného syna, podle islámu jedné z nejcennějších hodnot rodiny. Inteligentně vyhlížející otec ho přivedl na seřadiště, dal mu do ruky Korán a na krk klíč do nebe. Poslal ho do oddílu, který měl za úkol pochodovat před útočníky a vlastním tělem přivádět k explozi položené miny.

Vztah k nám, cizincům, kteří jsme v Íránu působili v rámci cukrovarnictví, se měnil velice pomalu. Naše pokračující činnost byla naopak oceňována. My jsme také uplatňovali přístup, jemuž nás učila předcházející generace za války – do vnitřních poměrů se v cizí pokud možno neplést, nikoho nepřesvědčovat, tím méně se snažit vychovávat. Bezpečnostní oddíly – Pazderáni – které při revoluci vznikly, nám na staveništi i při cestování poskytovaly ochranu. Jakousi legitimací nám byl nápis na boku našeho osobního auta, nevěděli jsme sice, co je tam napsáno, ale když jsme na něj ukázali hlídce, propustila nás ještě i s pozdravem. Dal ho napsat svérázný ředitel Irano Škoda pan Nikhbakht, který měl úzký vztah k tajné policii za šáha a pak i k bezpečnostním oddílům po revoluci. Mezitím odeslal tajně do Ameriky své dva syny a posléze je následoval s manželkou a s dcerou. Tolik jenom pro ilustraci. Zřejmě platí, že poměry na věcné úrovni se mění daleko pomaleji než ty politické.

Současně s Íránem – Sýrie

Na úvod je nutné zdůraznit, že v Sýrii jsme první cukrovary stavěli my. Po druhé světové válce jsme do země obor zaváděli a naše angažovanost tam byla větší než kde než jinde. Českoslovenští technologové dokonce cukrovary po jejich spuštění dlouhou dobu vedli. První cukrovar Homs je z roku 1948, později – v roce 1962 – byl značně zvětšen a v podstatě přestavěn. Mezitím vznikl menší cukrovar u Damašku – Adra a pak v roce 1964 následoval El Ghab. Cukrovary se staly předvojem intenzivních vztahů obou zemí v průmyslové výstavbě, přímo na cukrovary navázala gumárna a zejména petrolejářský průmysl včetně ropovodů. Naše petrochemie zde vlastně nastupovala do světa. Ředitel cukrovaru v Homsu a přední cukrovarnický technolog Ing. Hartl, který měl z továrny kontakty na nejvyšší syrská místa, vedoucí představitele Technoexportu pro další obory v zemi osobně představoval. Se svým kolegou z Homsu panem Faberem také napsali důležitou odbornou knihu o rafinaci třtinového surového cukru, kterou zaváděli v Homsu tak, že si museli všechno tvořit – v Československu jsme do té doby třtinový cukr nerafinovali. Když se o to doma pokoušeli po dovozu cukru z Kuby, měli až do vydání knihy značné potíže. Dokonce se podle

ní učili rafinovat i v SSSR, když byla přeložena do ruštiny (aniž autorům o tom něco řekli a překlad ani nenesl jejich jména).

Osobně jsem se ocitl v Sýrii na tři dny v dubnu 1970 při řešení nějakých nesrovnalostí ohledně funkce českých technologů v El Ghabu. Spolupráce se opět zintenzívnila počátkem roku 1975, kdy se v Sýrii rozhodli postavit tři nové větší cukrovary. Nejednalo se o soutěž, ale byli pozváni celkem tři dodavatelé – my, Italové a Belgičané. Úvodní jednání, během nichž se měla odstranit řada nejasností, byla vedena v lednu. Podle podkladů se tentokrát připravovala celá akce technicky i obchodně do značné míry doma, takže kontraktační jednání proběhla rychle od poloviny června do poloviny července 1975. Vedl jsem tehdy celou skupinu, kde jsme byli vcelku čtyři, a na čas přijížděl někdo z vedení Technoexportu. Smlouvu podepsal 17. července 1975 generální ředitel podniku s termínem uvedení do provozu počátkem roku 1979. Uzavřením kontraktu se však případ nenastartoval naplno, nebylo totiž jasné, kde bude který cukrovar stát. Nepříliš operativním přístupem posunuli Syřané staveniště na méně výhodné místo, do města Deir-ez-Zor na severní stranu řeky Eufratu. Ona jistá nevhodnost spočívala ve značně větší vzdálenosti od Damašku a v zařazení této investice na konec celkového programu. Stále probíhala jednání o úpravě ceny a dodací lhůtě, přičemž investor formálně prosazoval jejich nereálné zkrácení. V březnu 1976 nabylo vše konečné podoby – postavit se měl řepný cukrovar o kapacitě 4 000 tun řepy za den a vyrábějící rafinovaný krystalový cukr, vybavení se dováželo kompletně z Československa včetně difúzní stanice, zahrnující dvě difúze Škoda vedle sebe. Kapacita jednoho zařízení představující 2 000 t/den byla největší, která se námi kdy dodávala, jiné cukrovary jsme československým aparátem totiž vybavovat nemohli. Už byla řeč o tom, jak jsme vývoj v tomto směru doma úplně zanedbali a vyloučili se tak z řady světových dodavatelů zmíněného zařízení, které se v 19. století začalo vyvíjet v Židlochovicích u Brna.

Tentokrát proběhlo z naší strany vše – stavební projekt i dodávky strojů – podle lhůt kontraktu. Určité potíže byly s čerpací stanicí a poměrně dlouhým potrubím vedoucím od řeky do továrny (nakonec zásobovalo vodou i obyvatelé po cestě, kteří si potrubí prostě navrtávali). Od začátku však docházelo k dosti značným posunům na syrské straně. Stavební práce se zdržely o půl roku a stále nebyla vyhovujícím způsobem zajištěna produkce řepy. Uvedení do provozu se odkládalo celkem čtyřikrát

a uskutečnilo se, zcela kvůli řepě, až 29. srpna 1981. V mezidobí jsem pobýval v Sýrii celkem čtyřikrát. Nakonec byl v týmu deseti lidí detailně připraven osmítýdenní program dokončení výstavby, zkoušek a rozběhu továrny tak, jak jsme to neudělali nikde jinde. Před zkouškami jsme stáli spolu s vedoucím projektantem cukrovaru a jedním z našich nejlepších pracovníků, Ing. Václav Šimůnkem, v druhém patře cukrovaru, odkud je pěkný přehled po celé továrně (jedná se o vlastnost všech našich řešení), a říkali jsme si, jaký je to div, když něco takového ještě umíme udělat! Všichni z oboru si tenkrát už uvědomovali, jak se rovněž na nich pomalu, ale jistě podpisuje „normalizace“.

Továrna běžela dobře, od roku 1984 však bývala mimo provoz opět pro nedostatek řepy. Až do května 1985 jsem zůstával se Sýrií stále ve spojení, kde probíhala nesnadná likvidace obchodního případu. Věc hrozila skončit arbitráží, nakonec k ní ale díky našemu velmi schopnému syrskému právnímu zástupci Dr. Mousallimu nedošlo. Cukrovar Deir-ez-Zor jsem dokončil „na doraz“, neboť od 1. srpna 1985 mě čekala do penze.²¹⁰

Tisíciletá historie Středního východu

Zapojením se do práce v Sýrii mi bylo umožněno poznat další oblast na světě, kterou po tisíciletí formovaly nejrůznější události. Na Středním východě se snad více než jinde střídaly vlivy, režimy, národy a jejich vůdci, přičemž odtud byla zcela zásadně ovlivněna i naše západní civilizace. Hospodářsky bohatší období pak zanechala řadu památek. Tím, že náš cukrovar Deir-ez-Zor „odsunuli“ do východní části Sýrie, umožnili nám navštívit mnoho z těchto památek, přestože se jednalo jen o menší část všeho, co zde věky zanechaly.

Severní cesta do Deir-ez-Zoru vedla sice trochu oklikou, ale obydlenější částí země, přes město Aleppo. Samo sebou zajímavé město má hlavně významné archeologické muzeum přechovávající památky z Mezopotámie. Světoznámá je postava „kněžky z Mari“ z 18. století před

210 Českých účastníků obchodního případu cukrovaru Deir-er-Zor byla celá řada: ze ZVÚ ředitel Dr. Ohnůtek, projektanti Ing. Václav Šimůnek, Ing. Jaroslav Rohlena, Ladislav Hlávko, odbytáři Dvorský a Spejchal, stavař Ing. K. Letfus, z Technoexportu náměstek generálního ředitele J. Sosnovec, Š. Zawadski, Ing. Egermeier, právníci Dr. Šotola a Dr. Spurný. Během provozu se připojili čeští cukrovarníci Ing. Ptaščínský, Ing. Ščasný a Ing. Moc. Na straně zákazníka jmenujme alespoň ty nejvyšší: generální ředitel GOFS Abel Ismail, ředitel Shabaan a technický ředitel Berdri.

Kristem. Když už jsem se dotkl Mezopotámie, musím ještě zmínit svou prohlídku Bagdádu. V Iráku jsme byli také ve spojení s cukrovarnickým průmyslem, ale žádný cukrovar tam Technoexport nestavěl. Při náhodné návštěvě hlavního města jsem zavítal rovněž do Archeologického muzea, které uchovává řadu cenných předmětů. Uveďme například jedinečnou sošku hlavy v životní velikosti – „dámu z Arky“ (neboli z Uruku, města Gilgamešova), nebo zlatou korunu z lístků, vlastně ozdoba hlavy královny Šubady, oboje asi z 3. tisíciletí před Kristem. Po roce 2003 však muzeum silně utrpělo válkou, jakož i samotná města vykopávek.

Nedaleko z Deir-ez-Zoru směrem na západ podél Eufratu, v místě kde řeka dělá oblouk a současná silnice se od ní odděluje, stojí zajímavá stavba – pevnost z byzantské doby, která se jmenuje Zenobia. Na vršku se rozprostírá celkem malá obytná část, od níž se rozbíhají dvě hradby, pozoruhodné nádherným materiálem, snad mramorem, a precizním provedením. Dole u řeky kdysi procházela důležitá obchodní cesta a pevnost měla za úkol vybírat od karavan clo. Z antických památek jsme na přímé cestě do Damašku vedoucí přes poušť míjeli zříceniny města Palmyry, které vyrostlo ve třetím století po Kristu a zachovalo se díky tomu, že bylo do značné výšky zaváto pouštním pískem, odstraněným teprve nedávno. Skoro jako tehdy je možné se projít po hlavní třídě, lemované po obou stranách krásnými sloupy a částečně krytým podloubím.

Z křižáckých dob existuje v Sýrii řada památek, navštívili jsme snad nejslavnější z nich, hrad Krak des Chevaliers na západní straně země. Cestou do Damašku se nachází ještě jedna pozoruhodnost – ohromná zavodňovací kola v Hamě, prastaré zařízení, jehož kola se stále ještě otáčejí. V samotném Damašku, slavném a velmi starém městě, je hlavní dominantou ohromná Umajjovská mešita, vystavěná původně jako křesťanský chrám. Na hlavní přístupové cestě leží proslulý suq neboli trh, zakončený kolonádou římských sloupů. Paralelně jde historická hlavní ulice – Via Recta neboli Zadní ulice – vedoucí k Východní bráně. Zde bydlel apoštol Pavel po svém obrácení, blízko ní najdeme také místo, kde ho v koši spouštěli přes hradby, aby unikl svým pronásledovatelům, kteří ho původně vyslali křesťany potírat. Nedaleko je ještě další, historicky velmi cenná pamětihodnost – Annaniášův dům. Zachoval se v původním stavu z doby, kdy se Annaniáš staral o apoštola Pavla. Tehdy stál na úrovni okolí, dnes je dvě patra pod zemí. Bylo to pro mne místo, kde jsem se dostal nejbliže k raně křesťanským událostem.

V závěru mé činnosti v zahraničí ustupoval dosavadní způsob organizace práce, jenž spočíval v tom, že se jedna osoba soustředěně věnovala maximálně dvěma zemím a jednotlivým investičním případům, které měla na starosti víceméně od začátku do konce a po všech stránkách: technicky, obchodně i organizačně. Zároveň se mé teritorium rozrostlo na východ i na západ, pohyboval jsem se po světě sem – tam, na východ nejdále do Papuy-Nové Guinei, na západ do Peru. Uprostřed zbyl jenom Tichý oceán, nad nímž jsem se nikdy nevyskytl. Jednalo se tak o údobí, které bylo zeměpisně pestřejší a pracovní rovňěž rozmanité, ale s výsledky znatelně menšími. Souviselo to se stavem našeho cukrovarnického strojírenství, jenž odpovídal globálnímu vývoji ve světě koncem dvacátého století. Po celých sto let byly cukrovary, které jsme stavěli po světě, koncepčně ustálené. Ovšem na začátku jsme světový vývoj táhli, na konci se již spíše vezli a to i přes snahu našeho týmu, aby nám neujel vlak.

Poslední cukrovar

Byl to můj poslední kontrakt. Jednalo se o cukrovar Zeyawaddy II v Barmě, zmínil jsem se o něm už dříve. Snad se tu uplatnila naše tehdejší péče o teritorium. Sice si od nás neobjednali dva cukrovary, mezitím již postavené, o které jsme se dříve zajímali, přesto nás pozvali do cukrovaru Zeyawaddy. Ten jsme stavěli již před válkou a nyní se rozpadal pod rukama. O všem se však rozhodovalo v Rangúnu, místní vedení jenom dostávalo úkoly. Dostavil jsem se na dobu od 28. února do 9. března 1979 s cílem navrhnout rekonstrukci. S vedením cukrovaru byla provedena pečlivá prohlídka stávajícího zařízení a výsledek nemohl být jiný, než že rekonstrukce není možná. Náš společný návrh zabral na ředitelství v hlavním městě přesně tak, jak jsem předpokládal. Úředníci na vedení totiž dají více na cizince, než na doporučení vlastních lidí. Práce však šla dopředu dosti pomalu. Během dalších dvou cest v říjnu stejného roku a v únoru 1980 byla dána dohromady koncepce, přičemž to jsme v Barmě působili již v týmu. Vznikl náš klasický cukrovar o kapacitě 1 500 tun třtiny za den, vybavený kompletně československým zařízením. Kamenem úrazu se ale téměř stala požadovaná dodací lhůta. Bez naší iniciativy by se však nestavělo nic. Nakonec jsme i tento problém

vyřešili s výjimkou turbíny pro strojovnu, která nám „přečuhovala“ asi o jeden rok. Ve snaze nemít žádné zahraniční subdodávky jsem šel do rizika a o potřebné roční lhůtě v kontraktu raději nemluvit. Představitelé výroby mne za to silně kritizovali, ale skutečný vývoj případu po uzavření kontraktu uvedené riziko plně odstranil. Jednání o znění dohody byla svízelná, vedli je právníci z ústředí a dávali se slyšet. Všechno se vyřešilo při takřka dvouměsíčním pobytu koncem roku 1980 (s týdenní přestávkou v Austrálii, o které bude ještě řeč). Po dvou planých datech podpisu jsem nakonec odcestoval domů 18. prosince s příslibem, že smlouva se podepíše z československé strany s pracovníky rangúnského obchodního oddělení poslední den v roce a skutečně to tak dopadlo.

Společně s cukrovarem se projednávalo a kontrahovalo rozšíření pivovaru v Mandalay, historickém hlavním městě. Pro pobyt našich montérů bylo třeba vytvořit jakýsi zvláštní režim, aby mohli být zásobováni částečně ze zahraničí. Připravit nutnou organizaci patřilo ještě k mým povinnostem, zařídil jsem proto nutný zdroj v Singapuru, kde nám zároveň pomáhali, když bylo potřeba sehnat nějaké drobnosti na místě. Pracovník Technoexportu na staveništi musel mít rozšířené úkoly. Ve snaze personálně více propojit výrobu a zahraniční obchod jsme těmito úkoly pověřili nadějněho mladého pracovníka ze ZVÚ Hradec Králové Libřického. Prokázal se být „nadějným“ také tím, že svého postavení silně nadužíval a udělal si z něj jakousi soukromou živnost. Tenkrát jsem netušil, že je to náběh na takový styl v budoucnu.²¹¹ S úbytkem celkových kvalit cukrovarnického oboru u nás, zejména během normalizace, se také vytratil i pracovní styl, k němuž jsme byli vychováni během druhé světové války. Člověka na svém místě však představoval vedoucí celé výstavby, projektant z cukerního oddělení ZVÚ a slibný nový člen týmu Ing. Jiří Valach.²¹² Sám jsem po uzavření kontraktu Barmu už nenavštívil, takže jsem svůj poslední cukrovar viděl jenom na fotografii. Jakoby najednou začalo mým vedoucím v Technoexportu něco vadit. Vlastně se mne snažili brzdit už při aktivitách vedoucích ke kontraktaci, stále podmiňovali další postup jakýmsi nezvyklými souhlasy našich diplomatů z Rangúnu. Na fotografii však vypadá nový cukrovar Zeyawaddy velmi pěkně a vcelku také dobře pracuje.

211 I po roce 1989 se leckde více uplatňovalo pracovat jen sám na sebe, když to ke všemu bylo i pod patronací ředitelství podniku.

212 Bohužel přišel o život po návratu z Barmy při autonehodě mezi Prahou a Hradcem.

Pivovar Harar v Etiopii

V rámci naší obchodní skupiny v Technoexportu mi pivovary patřily. Ačkoliv je naše pivo světové, postavili jsme ve světě pivovarů málo – ovšem kromě SSSR, kde byl tento obor „přenechán“ výhradně nám, když po roce 1960 pověřili Sověti výstavbou cukrovarů v rámci RVHP Poláky. My jsme vůbec do té doby pivovarů jako celků dodali málo, tradice se v jejich případě hodně odlišovala od cukrovarů (přestože původně malé živnostenské firmy výrobou právě pro pivovary start a rozmach cukrovarnického strojírenství umožnily). Až do masových dodávek pro SSSR šlo zkrátka jen o jednotlivé akce. Pak ale nastal rozmach, za dalších asi padesát let se počet námi dodaných kompletních pivovarů vyšplhal na číslo přes sto, s kapacitou v rozmezí 20 tisíc až milion hektolitřů piva za rok – koncem dvacátého století už šlo o jednotky malé, stejně jako u cukrovarů měly největší pivovary na světě již kapacitu více než desetinásobnou. Při tom všem jsme do světa mimo Sovětský svaz dodali jenom několik celků. Prvním z nich byl pivovar Harar v Etiopii.

Na výzvu z investorské země jsme nastoupili v týmu do Addis Abeby v listopadu 1978. Tentokrát již vlastně šlo o závěr celé akce, neboť jednání předtím vedl Ing. Pšenička. Podepsat kontrakt připadlo tentokrát mně a to 9. listopadu 1978. Pivovar měl klasické české vybavení a kapacitu 200 000 hektolitřů piva za rok. Jako často i na jiných místech představovala také v případě pivovaru pro Etiopii problém dodací lhůta. Revoluční vůdce země „nařídil“ vařit pivo za tři měsíce, což samozřejmě byla fantazie, ale udělat to nějak jinak představovalo velké riskování. Nakonec jsme společně s etiopským vedením našli východisko. Překážku nám však připravil obchodní náměstek ze ZVÚ J. Valenta, který chtěl lhůtu o rok delší – vůbec „nevěděl“, proč vlastně netrváme na svém, když prý oni potřebují nás a ne my je. Při podpisu amlouvy se tak v pozadí konala jakási fraška, tentokrát mezi námi Čechy. Jak tomu často bývá, i zde se dokončení díla posunovalo, nakonec se pivovar po různých peripetiích uvedl do provozu koncem roku 1983. Vaří dobré pivo a částečně ho i exportují.

Montážní práce probíhaly v nesnadné atmosféře, o což se přičinily se obě strany. Revoluční režim měl sice za sebou už nejkruťější začátek, ale nejisté poměry panovaly nadále, i když se pro naše lidi

o přímé fyzické nebezpečí nejednalo. Platilo však stále pro místní.²¹³ V začátcích revoluce bylo riziko ještě větší, například okolo Addis Abeby kontrolovaly pohyby osob hlídky, často lidé z dalekého venkova, velmi primitivní a nezkušení. Třeba i cizí diplomaté, bydlící na předměstí, procházeli těmito kontrolami.

Do podobných poměrů nastoupil náš tým montérů, tentokrát vybraný „politicky“. Znamenalo to také jejich povýšené chování, přestože místní politický režim se vlastně nacházel na stejné straně jako oni. V souvislosti s bezpečností bylo staveniště oploceno, v bráně nechtěli jen tak nikoho propouštět a naši to považovali za urážlivé. Když dostali výjimku, chodili v pracovní době do hospody, často na dlouho. Na etiopské straně měli, i po jejich revoluci, stále na vedoucích místech řadu kvalifikovaných lidí, většinou studovaných v západní Evropě. Chovali se osobně velmi slušně a byli jakoby na jedné lodi s námi, kdo jsme měli na starosti, aby všechno postupovalo v pořádku. Ovšem náš velvyslanec opakovaně doporučoval, aby se právě těchto lidí zbavili – z politických důvodů. Opačný a pro naši práci pozitivní přístup měl obchodní rada B. Sychra.²¹⁴ Od uvedeného povýšeneckého chování se lišil náš vedoucí montáže, projektant Ing. Lukášek, který si vysloužil doma v ZVÚ Hradec Králové neoprávněnou kritiku ředitele za nedostatky – snad jsem přispěl k tomu, že ředitel svůj názor změnil.

Největší ostudou bylo, když konzultantská firma, kontrolující na objednávku investora pivovaru montáž, přišla na velké chyby při svařování hlavního nerezového potrubí. Naši montéři to nechali zcela na místních svářečích a ti obtížné svařování tenkostěnných nerezových trubek nezvládli. Byla to „skrytá vada“, kterou kontrola postupně objevovali a rozhodně odmítli práci odsouhlasit, protože by materiál, nakapaný dovnitř potrubí, způsobil zakrátko závažnou infekci. Nakonec se muselo celé potrubí dělat znova. Naši montéři mi nadávali, že jsem na něco takového přistoupil, a hrubě proto uráželi i zákazníka. Pro mne byla „etiopská“ konfrontace ze všech mých zkušeností s montéři ta nejhorší. Konzultantská firma pocházela z Bavorska, přičemž šlo o jeden z dalších paradoxů v naší práci, když si v tak extrémních politických

213 Naši například zažili, že do hospody přišli dva normálně vypadající muži, vyzvali jednoho hosta, aby s nimi šel ven a tam ho zastřelili – všechno „legálně“.

214 Při kontrolním dnu na staveništi přišel jednou náš montér – elektrikář hodně opilý. Ředitel pivovaru Sh. Bierat to nekomentoval, jen se na mne útrpně podíval a jakoby řekl: „Já vím, že osobně máte problémy jako já.“

poměrech objednali Etiopané kontrolu „ze západu“. Její pracovníci byli chováním velmi slušní, leccemu na naší straně se divili, třeba tvrdili, že elektrickou instalaci by ze západu museli pořídit asi za polovinu ceny.

Tak jsem se dostal do Afriky, do města Harar v pohoří Ahmar, na okraji Ogadenské pouště, kde působil i prokletý francouzský básník Arthur Rimbaud. Závěrečný protokol pivovaru jsem podpisoval 17. února 1986 a po všech těch peripetiích pracuje pivovar s úspěchem. V Etiopii jsme postavili později ještě jeden, pivovar Bedele, ve značně divočejší části země.

Výkyv na západní polokouli

Nebudu příliš popisovat dvě cesty na Kubu v letech 1973 a 1977. Kuba patřila v podnikovém dělení do socialistického sektoru, který mi nepříslušel. Šlo o dvě jednorázové akce související hlavně s dodávkou čtyř mlýnských tandemů, na nichž byly reklamace obdobné těm z Egypta. Kuba od nás odebírala spíše jednotlivé části mlýnských tandemů nebo náhradní díly a to ve značném množství. Jednání s Kubánci byla dobrá na naší, tedy „střední“, úrovni, ale jejich vedoucí pracovníci se chovali dost povýšeně, mimo jiné na nás také sváděli, že nedosahovali celkového objemu výroby cukru, jež opakovaně vytýčil Fidel Castro. S československými pracovníky trvale sloužícími na Kubě jsem to také neměl právě lehké, i když patřili k naší skupině v Technoexportu. Kubánské cukrovary se v příliš dobrém stavu nenacházely, jejich chod byl dost nepravidelný a to u kontinuálního procesu cukrovaru neprospívá. Údržbu dělalo vlastně několik neúnavně pracujících zámečníků.

Romantická pro mne byla jednání o několik malých cukrovarů v Peru, které se měly stavět v málo přístupných a vůbec obtížných podmínkách Amazonské oblasti, východně od hřebene And. Někdy koncem sedmdesátých let se na ministerstvu zemědělství v Limě zrodil plán asi sedmi malých cukrovarů, jež by zajistily zásobování tamního obyvatelstva cukrem. To bylo pro takřka neexistující spojení velmi obtížné a zároveň mělo pěstování třtiny pomoci omezovat pěstování koky, dodávané hlavně do Severní Ameriky na výrobu narkotik. V té době již u nás měli Peruánci objednány dvě městské elektrárny pro stejnou oblast, ovšem v civilizovanějších „ostrovech“ měst Iqitos a Pucallpa. Obě leží

na horní části hlavního toku dále nazývaného jako Amazonka, přičemž do obou měst se dopravovalo zařízení právě po řece od Atlantiku. Výstavba snadná nebyla, lhůty se protahovaly, ale konec dopadl dobře. Iqitos je (na novodobé peruánské poměry) historické město z doby rozkvětu pěstování kaučuku, v leccems připomínající jih Spojených států amerických před občanskou válkou. Pozitivní zkušenosti ze vzájemných vztahů vedly k uzavření mezistátní dohody v říjnu 1981, což pro mne představovalo odrazový můstek pokusit se na téhle straně světa o proniknutí do divočiny.

V roce 1980 přijel na brněnský veletrh náměstek peruánského ministra zemědělství A. Barreto, mimo jiné s úkolem přednést oficiálně požadavek na výstavbu cukrovarů a já jsem ho dostal na starost. Na našem ministerstvu byla uvedena žádost dobrým „soustem“ pro nastávající jednání v Limě, a tak jsme měli plnou podporu. Náměstek ministra Ing. Jakubec, který na naší straně akci vedl, byl kvalifikovaný a sympatický (také na místě dlouho nevydržel), díky čemuž celá akce vypadala příjemněji. Stejně se situace jevila i na našem obchodním oddělení v Limě,²¹⁵ což bylo odlišné od většiny mých zkušeností z Asie či Afriky. V předstihu jsem vyrazil do Peru a to na dobu od 11. června do 3. července 1981.

Všechno vypadalo hodně konkrétně a dost rozpracovaně. Státní organizace *Proyecto Especial Plan Selva* měla cukrovary postavit a pak převést na družstva či soukromníky. Bylo prozkoumáno celkem dvanáct stavenišť, z nichž se jako možných vybralo sedm. Na dvou se už pokusně pěstovala třtina se slušným výsledkem výnosu 60 tun na hektar. Dostali jsme mapku s konkrétními místy a to včetně zemětřesných údajů, což je v Peru akutnější než jinde.²¹⁶ Výstavba se měla provádět formou naklič, mne to neodrazovalo, stejně jako specifické problémy s dopravou dílů na stavenišť. Při všech jednáních se silně odrážely problémy ekonomického rázu, ale tak tomu bývalo i jinde, a stát by měl koneckonců mít dobré finanční pozadí, když se k něčemu takovému odhodlá. Komplikaci již od počátku představovala rovněž otázka rentability, která byla sporná. Upozorňovali jsme na to poctivě, ale zatím se tento problém odsouval na okraj. Naše náklady pak zvětšovala skutečnost, že jsme

215 Obchodní rada R. Hochman a delegáti J. Smola a Z. Kalkus.

216 Škodováci při projektování elektráren právě na toto zapomněli a museli věc napravit. Něco takového by se nám u cukrovarů nikdy nestalo.

od začátku nabízeli skutečný cukrovar a ne nějakou domácí výrobu. Tak to ale bylo požadováno. Jednání o všech naznačených překážkách, jakož i prodiskutování konkrétní podoby jednotlivých cukrovarů, jsem absolvoval během svého prvního pobytu.

Novou a konkrétnější nabídku i návrh znění kontraktu jsem přivezl na druhý pobyt, který trval od 26. září do 23. října 1981. V té době jednala v Limě smíšená komise, dokonce jsem se stal členem československé delegace, přestože neumím španělsky. Velmi intenzivní rozhovory začaly v pondělí 28. září a trvaly tři dny, přičemž se týkaly několika oborů a kromě toho zahrnovaly i setkání na nevládní úrovni. Atmosféra byla velmi přátelská, Peruánci nás přijali v paláci Torre Tagle, velmi zajímavém reprezentačním sídle ministerstva zahraničí.²¹⁷ Závěrečný protokol, *Acta Final III*, přímo zahrnoval dva cukrovary podle naší nabídky, každý o výkonu 500 tun třtiny denně, s našimi nejmenšími mlýny 20 x 40 palců. Osobní jednání náměstka Ing. Jakubce s peruánským ministrem zemědělství odstranilo pochybnosti, zda mají být továrny od nás, a také došlo k uspokojivému řešení úvěru. Dva cukrovary představovaly nejkonkrétnější součást protokolu. Naše vedení oceňovalo, že jsem se celé věci věnoval hodně aktivně, prý to nebylo běžné.

Nicméně vládní delegace odjela a případ našich cukrovarů stále ještě neměl definitivní podobu. Peruánci při jednáních i v protokolech stále akci podporovali, avšak opatrně se vyhýbali jejímu úplnému zkonkretizování. Po zbytek svého pobytu jsem se snažil co nejpodrobněji dopracovat všechnu problematiku. Podařilo se to natolik, že by doma bylo možno akci reálně rozpracovat.²¹⁸ Z Peru jsem ovšem odjížděl, aniž byl na straně investora učiněn sice poslední, ale nejdůležitější krok. V závěrečné cestovní zprávě jsem tenkrát napsal, že se teprve rozhodne o tom, zda se budou cukrovary Selva skutečně stavět. Při cestě domů byla v mém itineráři plánována ještě krátká návštěva Mexika, kde se měla připravovat soutěž na tři cukrovary po 6 000 t/den. Bylo by to pořádné sousto, jenže soutěž se nakonec nekonala. Tři dny jsem tam věnoval návštěvám několika cukrovarů v doprovodu našeho místního zástupce. On neuměl jinak než španělsky, takže bylo kupodivu, jak jsme se při jízdě autem pořád o něčem bavili.

Z malých cukrovarů pro amazonské pralesy v Peru nakonec

217 Původně to byl palác jedné z významných španělských rodin.

218 Zájem navíc projevil ještě jedno družstvo z oblasti asi 200 km severně od Limy.

nebylo nic. Ministerstvo zemědělství finanční prostředky nenašlo. Najednou přišli s požadavkem, abychom si celou akci vzali na sebe, sami ji financovali a dodávky si spláceli z výsledků při provozu cukrovarů. To by byl, samozřejmě, čirý nesmysl. Tvrdili, že jim něco takového nabízejí Italové, pravda to asi nebyla, ostatně ani s nimi nic nestavěli. Ani ne za příliš dlouho se v Peru rozmohlo maoistické teroristické hnutí Světla stezka, a kdo ví, zda by se v daných oblastech dalo vůbec pracovat.

Cuzco a Machu Picchu

Cesta do Peru mi umožnila navštívit světově významná a unikátní místa kultury Inků. Prostředky navíc, které to stálo, se vyplatily, svůj sen jsem mohl uskutečnit také kooperativním přístupem našeho obchodního rady. Ten nejenže nedělal obvyklé drahoty s nutným souhlasem, ale poznávací iniciativu přímo podporoval. Ale neobešlo se to bez napínavých zážitků. První se odehrál již při cestě do Peru. Tenkrát v září jsme letěli společně s celou vládní delegací, přičemž cestu zajišťovali z ministerstva, kde tradičně vyhledávali „levnější“ spojení. Z New Yorku jsme měli využít druhořadou americkou leteckou společnost. Staříčkový Boeing 707 startoval se značným zpožděním pro technické potíže, další nabíral při mezipřistáních ve Washingtonu a na Floridě, v Panamě pak dolétal úplně. Strávili jsme tam den, než nám zajistili náhradní spoj do Limy. Naskytla se tudíž výjimečná příležitost podívat se na západní stranu Panamského průplavu. Taxikář chtěl dvacet dolarů, které by se daly dobře rozdělit na čtyři až pět cestujících, kupodivu nikdo z delegace nechtěl utratit ani to. Udělal jsem ne příliš chytré rozhodnutí, že sám nepojedu nikam.

Vábný cíl Machu Picchu bylo ovšem něco jiného. Pro asi hodinový let do Cuzca a pak celodenní zájezd odtud jsem také hledal spolucestujícího, jednak kvůli své španělštině a jednak kvůli určité úspoře. Ale nikdo se nenašel, přesto jsem se nakonec 11. října 1981 odhodlal startovat sám. Nejpříznivěji se jevil let v sobotu ráno asi v šest hodin. Příliš jsem opozdil knihování, let poté již byl plný a slibované místo přímo na letišti se také nenašlo. Dost nerad jsem přijal další let, který byl plánován na půl jedenáctou. V Boeingu 737 tentokrát sedělo jen velmi málo cestujících. Po startu se muselo rychle vystoupat pro přelet And. Nad mořem a úzkým pruhem pevniny svítilo sluníčko, nad horami ležela souvislá a rozsáhlá příkrývka mraků, v bezvětrí vypadala jako

vodní hladina. Daleko na sever a na jih vystupovalo několik vysokých vrcholů, všechny zasněžené. Asi za hodinu jsme začali sestupovat na přistání. Boeing vlétl do mraků, dostali jsme se dolů mezi hory, někdy nepříjemně blízko svahu. Nebylo to zrovna milé, ale říkal jsem si, že piloti jistě místo znají a konečně mají také radar. Pak proběhla okolo letuška a ve chvatu nám sdělila, že máme poruchu na přistávacím zařízení a letíme proto zpátky do Limy. Skutečně, motory už jely naplno při opětovném stoupání. Asi v polovině cesty si přišla letuška sednout vedle mne, prý si chtěla odpočinout, spíše to ale vypadalo, že se potřebovala uklidnit. Vysvětlila, že nejde o nějakou katastrofální záležitost. Nejdou vysunout klapky na křídlech umožňující snížit rychlost letu asi na třetinu. Budeme tedy přistávat skoro cestovní rychlostí bezmála 900 km/hod, což je velmi riskantní, malá chyba nebo nepřesnost může způsobit bouračku. Otočit se jsme letěli daleko nad moře, pak začali piloti s letadlem klesat. Nízko nad mořem a pak před letištěm se rychlost projevila, trochu šel z toho strach. Ostatně za dvě vteřiny se uletí asi půl kilometru. Letuška vedle mne se připoutala, pokřižovala se, zavřela oči, sepjala ruce a začala se potichu modlit. Piloti zvládli manévr na jedničku, dosedli na samotném začátku dráhy a bez chyby. Hned také začali brzdit – uprostřed dráhy, kde se letadlo normálně točí směrem na parkování, jsme ještě fofrovali – a s velkým úsilím zabrzdili na úplném konci dráhy. Jako kdysi v Mumbáí, byly na paralelní příjezdové dráze rozmístěny hasičské jednotky, tentokrát snad osm a postupně vyjížděly v našem směru, aby jich co nejvíc bylo k dispozici pro případný zásah.

Vše se nakonec v dobré obrátilo. Na zájezd zbýval sice už jen poslední víkend, přidal se ke mně však ještě jeden kolega, který mezitím přiletěl do Limy. Letěli jsme už v pátek večer, času bylo tedy dost. Ubytovali jsme se v pěkném místním hotýlku v Cuzcu, kde nám při večeři hráli místní studenti propagující lidové písně. V sobotu dopoledne byla v plánu procházka po městě, mně to v těch 3 000 metrů výšky šlo lépe, hlava mne začala bolet až večer. Po městě byly rozmístěny stolky, u kterých měřily zdravotní sestřičky zdarma krevní tlak. V Cuzcu se mimo jiné nachází zbytek ohromné pevnosti, stavěné Inký těsně před jejich přemožením bělochy. Všeobecně známé je zdivo z ohromných, mnohatunových balvanů, zapadajících do sebe naprosto přesně bez malty. K tomu leckde v nepravidelných tvarech. Po porážce dostali obyvatelé příkaz vcelku novou pevnost rozbourat, ale trvalo to čtyřicet let. Ve městě

je zbytků inkských zdí jen málo, převládá koloniální výstavba. Nicméně celkové řešení i zasazení města do krajiny vypadá působivě. Odpoledne jsme pojezdili taxíkem široké okolí s několika zbytky inkských sídlišť na terasách ve svazích. Všechno bylo velmi zajímavé. V neděli se nám pak podařilo uskutečnit vybájený zájezd. K Machu Picchu vede zvláštní úzkokolejná trať, vlak po ní jede jen dvakrát denně, ráno tam a večer zpátky. Ve vlaku podávali čaj z koky, ale nic zvláštního jsem v něm nepozoroval, pravděpodobně byl hodně slabý.

Trasa nejprve vede rozsáhlou planinou a pak se stočí do údolí řeky Urubamba. To se postupně zužuje, voda se stává divočejší a na břehu je (kromě nově postavené železnice) jen úzká stezka z dávných časů, až někde zůstává chodník jen pro dva pěší vedle sebe. Nakonec vlak jede úzkým hrdlem, kdysi klíčovým místem pro obranu přístupu ke královskému sídlu. Když tudy postupovali španělští vojáci při pronásledování posledního Inky Tupac Amaru v roce 1571, mohli obránci snadno strhnout slabý visutý most Chuquichaca a postup zarazit. Španělé vystřelili z děla, které vezli s sebou, rána či rány se silně rozléhaly mezi skalami, obránci zpanikařili a utekli. Zvláštní vlak nakonec zastaví na stanici u řeky, jede pak prázdný ještě o stanici dál se otočit, cestující přeseďnou do připravených malých autobusů a vystoupají po serpentínách asi 700 metrů na hřeben útesu, na kterém stojí Machu Picchu. Těžko lze popsat úchvatný dojem. Samozřejmě je pozoruhodné samotné sídlo, znovu objevené zcela zarostlé bujnou vegetací v roce 1911. Stejně úchvatná ale podle mého názoru je poloha uprostřed nádherných, vysokých a zalesněných hor, v amfiteátru, který obklopuje ze tří stran ostroh spojený úzkým sedlem na straně čtvrté a zakončený naproti tomu strmou skalnatou homolí Huayana Picchu. Na prohlídku jsme měli celý den.

Těžko mohu samotné sídlo nějak podrobněji popisovat. Samotná poloha ho chrání tak, že bylo nedobytné, na okolních terasách se rozkládají pole na pěstování obilovin, sídlo tím mohlo být soběstačné. Nejružnější druhy staveb jsou dokumentem ohromné zručnosti lidí, kteří je budovali s minimálními pomůckami, někde z obyčejnějších kamenů na maltu, většinou však z přesně opracovaných a na sebe zapadajících kvádrů bez malty. Ovšem dřevěné krovy a krytina střech se nezachovaly, celému komplexu to poskytuje zvláštní ráz. Všude se chodilo pěšky, vstupní branka i většina chodníků jsou úzké, na horském hřbetě často strmě stoupají po dokonale vyrobených schodech, okolo nich jsou většinou

umístěny žlábký na rozvod vody. Skupina domů na jižním kopci je vybudována zvláště kvalitně. Vylezli jsme také na vrchol Huayana Picchu, odkud je velmi krásný rozhled. Stál zde chrám panen, to byly vybrané dívky pocházející z předních rodin a starající se o Inku.

Kromě několika významných budov či objektů se ještě musím zmínit o nejposvátnějším místě, objevitelé ho nazvali Sacred Plaza. Bylo to velké obdélníkové prostranství, na jehož jedné z užších stran se nachází vyvýšená plošina. Z ní vyčnívá vrchol rostlé skály jehlancovitého tvaru asi 1,5 metru vysoký, Intihuatana, odkud oslavovali Inkové slunce, ale také ho ke skále „přivazovali“ před slunovratem, aby se neztratilo, vrátilo se a dále udržovalo na zemi život.

Dolů k vlaku jsme se vraceli okouzleni. Do Limy jsme dorazili až v pondělí ráno, když nedělní letadla nestartovala pro špatné počasí. Let vedl oklikou přes město Arequipa a tedy nad prameny řeky Amazonky. Přes rozsáhlé povodí Amazonky jsem se pak vracel domů – s mezipřistáním ve městě Manaus, kde se stéká Amazonka a Rio Negro. Přelet ohromného území je úchvatný.

O 220 stupňů zeměpisné délky na východ

V závěru mého zaměstnání byl generálním ředitelem Technoexportu Ing. Oldřich Kuchta – schopný, ambiciózní a ješitný muž. Pracovně se choval kvalifikovaně, při určitém stálém napětí jsme spolu vycházeli dobře, bránil mne proti ministerským kádrovákům, také proto, že někdo musel shánět kontrakty a starat se o jejich plnění.

Koncem roku 1980 měl Ing. Kuchta navštívit Austrálii a to jako člen vládní delegace. Vybral si mne, abych mu provedl přípravu. Bylo to dost překvapivé, neboť předmětem měl být spíše chemický průmysl, na který byla v podniku zvláštní a preferovaná obchodní skupina. Dalo mi hodně námahy, abych se aspoň trochu zapracoval do problematiky a nevypadal při svém průzkumu hloupě.

Má první cesta do Austrálie trvala deset dní v říjnu 1979. Udělala na mě velký dojem, v cestovní zprávě jsem jí popsal takto: „*Byl jsem překvapen mohutnou a dobře provedenou výstavbou měst Sydney a Melbourne, dobrou údržbou celého domovního fondu, pokrokovým a dobře fungujícím technickým zařízením bydlení, velmi dobrou*

*zásobovací situací pro spotřebu, čistotou ulic a velmi dobrým vzhledem parků, dobrou péčí a dobrými výsledky na úseku životního prostředí, dobrou kulturní úrovní. Ale také vysokými cenami, mírou cizího ovládnání velkého průmyslu, vysokou nezaměstnaností*²¹⁹ V rámci zmíněné přípravy jsem navštívil patnáct velkých společností, tak trochu jako agent – obchodní cestující, většinou mě velmi pěkně přijali, a pro generálního ředitele tudíž mohl být vytvořen docela pěkný program.

Jaksi pro sebe jsem si vymínil navázat kontakt také s tamními cukrovarníky. Dne 12. října 1979 jsem proto navštívil australský *Sugar Research Institute* v Mackay v Queenslandu. Aniž mne někdo avizoval, přistál jsem tu tenkrát večer, přenocoval a ráno z hotelu zavolal na příslušné číslo podle telefonního seznamu. Ozvalo se: „*Vy jste pan Bartošek, co se zúčastnil kongresu v Indii v roce 1956? Přijďte a budete vítán.*“ Tak daleko dosáhl tehdejší společenský kontakt.²²⁰ Přijal mne účastník výše popsaného kongresu, nyní zástupce ředitele institutu pan Foster, a velmi pěkně a důkladně mne provedl celým ústavem. Bylo až bolestivé vidět, jaký udělali Australané pokrok, když ve stejné době náš kdysi světový výzkumný ústav komunistický režim odstrkoval, jak se dá. Mohl jsem nahlédnout do jejich statistik, mimo jiné jak během padesáti let dokázali zvýšit hektarovou výnosnost ze 40 na 85 tun třtiny z hektaru, což představuje zvýšení výroby cukru z 5 na víc než 11 tun z hektaru. Kolegové z výzkumného ústavu mi umožnili „tajně“ navštívit jeden cukrovar, které si v Austrálii velmi chránili proti „okukování“. Jmenoval se *Pleystowe Sugar Mill* a patřil společnosti *C. S. R. Limited*. Jeho výrazný prvek představoval velký rozsah automatiky. Například v mlýnici nebyl vůbec nikdo, i trvalé navařování vrcholů drážek mlýnských válců za provozu probíhalo samo. Při pohledu na tyto mlýny mě ani nenapadlo, že za dvacet let se v Thajsku budou podle nich učit českoslovenští pracovníci. Po celou dobu jsem dodržel slib, že nevyndám fotografický aparát.

Jednal jsem také se samotnou cukerní společností *C. S. R.*, vcelku ale bez výsledku. Na propagační řeči o možném navázání spolupráce s námi mi obchodní ředitel vysvětlil, že mají úspěšné kontakty s asi pěti

219 Ve zprávě není, že to úplně jinak vypadá na dalekých předměstích, kde žije spousta zkrachovaných lidí v dezolátních podmínkách. Rozhovor s jednou Češkou, sociální pracovnící, jsem měl totiž až potom.

220 Pohříchu ovšem spíše přičiněním mé ženy, která tehdy na mladé Australany udělala větší dojem než já.

významnými dodavateli zařízení ze západní Evropy a z USA. Kdybych byl na jeho místě, také bych se nepustil do rizika navazovat styky s neznámým dalším dodavatelem.

Opera v Sydney

Pěkný kulturní zážitek pro mne znamenala návštěva opery v Sydney, světoznámé impresivní budovy na břehu mořského zálivu, na kterou jsem se jinak díval z balkonu velmi pěkného hotelu. Z našeho obchodního oddělení v ní ještě nikdo nebyl, prý bývá vyprodáno dlouho dopředu a lístky stejně neseženu. Dcera generálního ředitele Ing. Kuchty, která v obchodním oddělení působila a ke mně se chovala mile, však bez problému telefonicky vstupenky zamluvila, a tak jsem se dostal dovnitř na Salomé od Richarda Strausse. Opera byla krásně provedená, zejména hlasy měly vysokou úroveň, snad jen kulisy trochu připomínaly loutkové divadlo. Samotná budova je uvnitř stejně originální jako zvenčí. Má dva sály, větší na operní představení a menší na koncerty. Hlediště jsou řešená zcela moderně a technicky dobře, uvnitř jsou pak betonové stěny bez omítky. Po představení stálo venku několik autobusů, které zdarma dovezly návštěvníky do různých částí Sydney, mne rovnou až k hotelu.

V listopadu 1980 se v Austrálii konalo plánované jednání Spojeného výboru československo-australského. Jeho členem byl náš generální ředitel Ing. Kuchta a překvapivě také já. „Odskočil“ jsem si tam tehdy z Barmy, konkrétně na období od 6. do 13. listopadu. Samotný přílet byl divoký, protože v celé zemi stávkovala letiště a nepřijímala žádné společnosti kromě australské. S ní jsem náhodou přiletěl, ale naše delegace cestovala jinak a nabrala den zpoždění. V Sydney nevěděli, jak situace přesně vypadá a u mého letadla čekala vítací skupina – když uviděli mne, zabalili to a odešli. Jinak je nutno zdůraznit, že na naší straně vypadalo vystupování a vzájemné kontakty úplně jinak, než jsem byl zvyklý. Na ministerstvu zřejmě působili pro rozvinuté západní země úplně jinak orientovaní lidé.

Samotná jednání, zahájená v Canbeře, probíhala hladce a v přátelské atmosféře. Bez nějakého plánu a bez předchozího upozornění mne uvedl náš předseda jako prvního řečníka z československé strany straně, takže se mi dostalo ani ne tak milé příležitosti „se předvést“.

Naštěstí jsem měl dost materiálu z přípravného pobytu před rokem a také zkušenosti z toho, jak se při kontaktech chovají místní vedoucí průmyslu. V závěru jsem zdůraznil, že nemůžeme a nechceme čekat nějaká jiná než čistě obchodní stanoviska, že je tedy především na nás dosáhnout nějakých výsledků. Mé vystoupení bylo kupodivu hodně oceňováno na australské straně, při neformálních rozhovorech se na mne stále někdo obracel. Součástí jednání výboru představovaly také návštěvy na různých místech. Přijal nás například největší australský podnikatel, nenápadný a velmi slušný pán, vykládal svůj postup jako něco docela samozřejmého a jednoduchého. Mimo jiné jsme také navštívili pivovar *Tooth and Co.* v Sydney, který se právě nacházel v rekonstrukci, neboť mu zvětšovali kapacitu ze 700 000 na 4,5 milionu hektolitřů piva za rok. Varna se však už nacházela zcela v provozu, nevypadalo to tam vůbec jako v pivovaru, spíše jako v útrobách „Nautila“. Šlo o ohromný prostor, kde se okolo nádob umístěných na různých výškách chodilo po žebřících a plošinách. Ale vlastně po varně nikdo nechodil, celou ji obsluhovali z velína dva lidé. Spilka se vybavovala celkem čtyřiceti svislými nádržemi, každá o 4 000 hektolitrech (včetně výstelky 75 milimetrů silné), všechno vyrobeno místně a smontováno personálem pivovaru. Plnění bylo samozřejmě úplně automatické. Ovšemže jsme neměli jakoukoliv šanci se snažit uplatnit nějakou dodávkou.

Po jednání výboru jsem ještě navštívil Melbourne s úkolem dojednat naše zastoupení. Firma *Heine Brother* se velmi bránila, ale s velkým úsilím se mi je podařilo přesvědčit. Pro nějaké zvýšení styků to však stejně nebylo nic platné. V Austrálii mi naši představitelé dali kupodivu nabídku stát se členem další komise, tentokrát v Japonsku, které jsem však nevyužil.

Doba kamenná a cukrovar Ramu

Papua-Nová Guinea získala v září 1975 nezávislost a dnes je samostatným státem v čele s anglickou královnou. Východní půlka ostrova Nová Guinea a řada malých ostrůvků jistě představuje stále nejdivočejší část zeměkoule. Hornaté území s neproniknutelnými tropickými lesy, hluboká údolí s divokými potoky a řekami jsou domovem více než 700 kmenů mluvících různými jazyky, přičemž řada z nich se skutečně

nachází na úrovni doby kamenné. Donedávna tu ani takřka neexistovaly silnice, největší vnitrozemské město, Mount Hagen, bylo dosažitelné jen několikadenním pochodem. Ovšem situace se mění, „civilizovaný“ svět lákají vzácné druhy dřeva a nerosty (na prvním místě zlato s mědí). Dřevo těží zejména Japonci a nutno zdůraznit, že bezohledně – v kontrastu k velké péči věnované každému stromku doma v Japonsku. A těžbu nerostů provozují především Američané.²²¹ Vláda Papuy-Nové Guiney se snaží postupovat citlivěji, než se tomu děje v jiných podobných částech světa. Nejpřístupnější místa obývají běloši, většinou Australané, hlavní město Port Moresby má pěknou úroveň a krásný moderní hotel. Mořský záliv bývá plný výletních člunů, mít takový člun totiž patří ke společenské nutnosti. Rovněž letecká společnost *Air New Guinea* je na velmi dobré úrovni. Po přistání mne vítali slovy: „*To jsme rádi, že poprvé vidíme Čechoslováka – ta vaše ČSA kazí ceny v celé oblasti.*“

V Austrálii v roce 1979 jsem se dověděl o připravovaném tendru na první cukrovar v zemi, *Ramu Sugar Mill*, umístěný na severní straně ostrov u stejnojmenné řeky. Vypsáním soutěže a vedením výstavby byla pověřena britská poradenská firma *Bookers Agricultural Intl.*, která ve stejné době vedla provoz našeho cukrovaru Bone v Indonésii. Po cestě domů jsem se proto stavil v Port Moresby. Přivítali mne přátelsky, náš indonéský cukrovar považovali za velmi dobrý (až na kotle). Byli by prý rádi, kdychom se zúčastnili soutěže, neboť by nás jako dodavatele měli raději než Japonce. Všechno vypadalo lákavě, pro mne a pro kolegu Kliče ze ZVÚ Hradec Králové, s nímž jsme začínali v Indii v roce 1956, by cukrovar v daných podmínkách představoval pěkné zakončení kariéry, neboť bychom si připomenuli svá mladší léta.

Cukrovar s kapacitou 2 800 tun třtiny denně a se standardním vybavením by pro nás byl dobře zvládnutelný. Soutěž na výstavbu naklíč měla uzávěrku 28. ledna 1980. Na zpracování náročné nabídky vznikla silná sestava, dva projektanti ZVÚ HK Ing. Kynčl a Stanislav Klišč, dva pracovníci Konstruktivy Ervín Štern a Ing. Leifus (ředitel exportního podniku) a já. Dne 5. ledna vyrazili na místo stavitelé, o týden později

221 Vůbec největší důl se nachází na západní straně patřící k Indonésii, *Grasbey Mine*, odkopávající celou horu a vypouštějící chemický odpad do divoké přírody. Těžba má hodnotu přes 7 milionů dolarů denně. Velký počet pracovníků všeho druhu má dobré ubytování a supermarket, kam nemají přístup domorodci (aspoň tenkrát neměli), aby jim to nepřišlo líto a nebouřili se. Na straně Papui-Nové Guiney je důl *Bugenville Mine* ohleduplnější. I zde se ovšem svět postupně mění, někteří domorodci jsou za to rádi, jiní ne.

my ostatní. Práce trvala čtyři, resp. tři týdny a byla to doba poklusu. Připomínalo mi to Cejlon, kde jsem podobný úkol zvládl za tři ny a tři noci. Tam ovšem bylo již mnoho připraveno, zde žádné naše zastoupení neexistovalo a muselo se udělat všechno od samého začátku. Času jsme měli dost na to, aby se postupovalo podle předpisů, vypracovali se tedy tři nabídky stavební části. Nakonec se měla našim stavebním partnerem stát firma *Hornibrook Co.*, která mimo jiné stavěla operu v Sydney.²²²

Soutěž měla osm uchazečů – dva z Japonska, dva z Anglie, tři z Indie a nás. Výsledek byl pro nás přesmutný. Cenově jsme skončili na šestém místě, naše nabídka byla asi o 60 % dražší než nabídka nejlevnější. Samotné strojní zařízení se umístilo na místě čtvrtém s převýšením asi 20 %. Stáhla nás drahá stavební část, dodnes dobře nevím, čí vinou. Ať tak či onak, „vybouchla“ v tomto případě Konstruktiva. Ředitel, s nímž jsme kdysi tak úspěšně začínali, jakoby neměl zájem. Konstruktiva nás nepotřebovala, právě se jim totiž rozjížděl obrovský obchodní případ výroby tanků pro Lybii.²²³ Jediným pohlazením pro nás bylo konstatování konzultantů, že naši nabídky si velmi cenili, nejlépe jsme prý pochopili úkol. Dokonce navrhli, že nás ještě nechají v soutěži, když dáme prohlášení, že na stroje těch 20 % slevíme. Ale na druhé straně varovali všechny, že soukromý investor nesnese zpoždění výstavby. Jestli to tedy někomu nevychází, ať raději odstoupí. Ani v tomto směru jsme silní v kramflecích nebyli, což však nevadilo, protože případ se stejně musel vzdát kvůli ceně. Cukrovar Ramu se stal předzvěstí horších časů pro celé naše cukrovarnické strojírenství. Ze soutěže jsme přivezli domů velmi pěkné podklady konkurence pro stavební část, získané zčásti „na černo“. Doma o ně však byl zájem minimální. Cukrovar nakonec postavili Japonci včas a s úspěchem.²²⁴

222 Požádal jsem je o cenu oceli na konstrukci budovy, kterou by případně bylo možno vyrobit na místě. Dali mi proto katalog širokopřírubových profilů. Po mé otázce, zda nemají také „normální“ staré profily (ve kterých měla být projektovaná naše budova), divili se, že takové profily ještě někdo používá.

223 „Konstruktiváci“ si tehdy skoro vyjeli na výlet, v závěru pobytu jsme se dokonce pohádali.

224 V rámci nabídky jsem přijel do města Lae na severu země, potencionálního námořního přístavu. Navštívil jsem tam nádherný vojenský hřbitov z doby druhé světové války, můj krátký pobyt na něm v tichu ohromných stromů představoval jeden z mých jedinečných zážitků na světě vůbec.

Velké třtinové mlýny a odstředivky

Dvacet let před koncem dvacátého století se ve způsobu stavění cukrovarů hodně změnilo, v dané době vlastně hlavně u nás, neboť v západním světě probíhala tato proměna už dříve. Skoro je div, že jsme se svým stylem měli úspěch celých sto let. Ke konci komunistického totalitního režimu jsme však krok se světem již úplně ztráceli. V oboru se objevilo mnoho nových řešení, zatím nijak převratných změn samotné technologie, přesto se značně uplatňovaly novinky zavádějící kontinuitu procesů, mechanizaci až automatizaci provozu či docházelo ke zvětšování jednotkových kapacit zařízení. Sice jsme se ještě tehdy uměli postarat komplexně o výstavbu, ale tímto způsobem jsme se uplatňovali převážně v rozvojových zemích, které se postupně naučily postarat se o sebe samy. Spojení akvizice, projekce, konstrukce, výroby a montáže do malých pracovních jednotek se uvolňovalo. Velké cukrovary se začaly projektovat jednorázově působícími projekčními kancelářemi, ve výrobě se začaly uplatňovat strojírny, které měly třeba jen jeden, nebo několik špičkových výrobků, přičemž celé továrny se sestavovaly zařízeními od mnoha výrobců. Běžné aparáty se začaly vyrábět v rozvojových zemích, od strojírenského průmyslu jako je náš se očekávaly dodávky spíše náročných zařízení.

My jsme měli šanci s recyklujícími odstředivkami a třtinovými mlýny. Nový dech v odstředivkách nám pomohla nabrat spolupráce s firmou *Walchandnagar* v Indii, odstartovaná v roce 1956. Iniciativně se jí chopili naši pracovníci technické pomoci a po takovém impulsu se zařízení dále propracovávalo v ZVÚ Hradec Králové. Při velké světové konkurenci jsme se omezili převážně na socialistické země a na vybavování námi dodávaných celých cukrovarů. Přestože samotnou odstředivku máme na dobré úrovni, zajištění specializovaného elektrického pohonu a přístrojů pro automatiku dosti vážlo. Kromě okolnosti, že strojaři, kteří měli všechno vést, si prostřednictvím “těch druhých“ mylí ruce, nás hendikepoval hlavně nedostatečný servis a základní nemoc socialistických strojiren – špatná dodávka náhradních dílů. Našich nových odstředivek jsme dodali přes 1 000 kusů, což jistě není málo. Horší je, že se v tom nedaří pokračovat.

Menší šanci jsme si vytvořili s kontinuálními odstředivkami, které v cukrovarech stále více nahrazovaly a nahrazují odstředivky recyklující.

U nich chyběl nějaký impuls spojený s jejich novým vývojem, podobný spolupráci s *Walchandnagar Industries*. ZVÚ v Hradci Králové „kontinuální“ vyvíjely i dodávaly, ale nikdy s nějakým větším úspěchem. Asi to patří k našemu „ústupu ze slávy“ v cukrovarnickém strojírenství vůbec.

S třtinovými mlýny jsme ve světě uspěli více a to z několika důvodů. Například v Plzni bylo kvalifikovanější vedení než v Hradci Králové, což mimo jiné souviselo s větší kontinuitou působení rozhodujících konstruktérů v obou podnicích a se stejně nutně důležitou technologickou úrovní plzeňských dílen – třtinové mlýny představují náročný výrobek, který nelze zvládnout všude. Ovšem i v tomto případě se projevovala malá schopnost koordinace (kámen úrazu u nás vůbec) výroby vlastních mlýnských stolic, náročných ozubených převodů a pohánějících turbin. O katastrofálních důsledcích tohoto nedostatku jsem psal při reklamaci v Egyptě v roce 1967. Nicméně z běžných tříválcových mlýnských stolic s kapacitou 1 000 tun třtiny za den (z poloviny dvacátého století) vyvinuli Škodováci stolice na desetinásobný výkon, postupně čtyř, pěti až šestiválcové, přičemž stále představovaly výrobek světové úrovně. Pohříchu v poslední fázi nám dali impuls Australané při spolupráci na dodávkách pro Thajsko. Šlo o podobný kontakt se světem, v jakém jsme byli v oboru odstředivek kdysi v Indii.

Naším dalším působištěm se stalo Thajsko. Totálně restriktivní vízová politika se tehdy již radikálně změnila, kdokoli dostal na počkání vízum na letišti po přistání. Tak jsem se 26. února 1979 zastavil v Bangkoku na tři dny, během nichž se podařilo vztahy s thajským cukrovarnickým průmyslem nastartovat. Velké cukrovary tam začaly růst jako houby po dešti. Na našem obchodním oddělení se nabídl muž jménem Siva Mahaphanit, který s oborem sice nic do činění neměl, ale spolu jsme zkontaktovali jeho vzdáleného příbuzného a já jim pak předal informativní nabídku a nějaké podklady. Po několikaletém vývoji se v roce 1983 narodila naše první thajská mlýnice Tamaka s kapacitou 8 500 tun třtiny za den. Dále jsem se práce v Thajsku nezúčastnil, přejali ji mladší úspěšní kolegové. Celkem jsme dodali šest třtinových mlýnic s výkony od 6 000 do 12 000 tun za den (v různém rozsahu), přičemž pohony byly vyrobeny jinde. Do vůbec největší mlýnice Korach s výkonem 30 000 tun třtiny za den a s průměrem válců 57 palců jsme pak dodávali rozvodové soukolí. Tři mlýnské pastorky tu představují zvláštní

samostatnou jednotku mlýnských převodů. K thajským dodávkám patří rovněž dvě velké mlýnice pro Filipíny z let 1988 a 1991. Dvě menší mlýnice se zároveň dodávaly do Pákistánu, kde jsme přitom navázali spolupráci s místní strojírnou *Quadri Brothers* v Láhauru. Pomohli jsme jim zavést výrobu, a – jaká tragédie – v jednadvacátém století začali vyrábět mlýny i pro naše zakázky a podle našich výkresů, když začala být Škoda v Plzni nekonkurenční z důvodů výrobních nákladů.

Spějeme do závěru: Egypt a Írán

Politický vývoj ve světě, ale i panující obchodní vztahy, činily naši práci nesnadnější a do budoucna slibovaly jen málo. Takto jsme špli ke konci našich dodávek a naší výroby strojírenského zařízení pro třtinové cukrovary. Nově se začala rozvíjet spolupráce s Egyptem a Íránem, která se zakládala na dřívějších rozvinutých vztazích s oběma zeměmi.

V Egyptě došlo ke změně na místě generálního ředitele cukrovarů, kde na toto místo nastoupil dřívější náměstek a světový cukrovarník Dr. M. H. Tantawi.²²⁵ Zemětřesení se třístupňovými mlýnskými převodovkami se už uklidnilo, vyskytla se ale další velká závada, tentokrát s bagasovými kotli, s jejichž výrobou v ZVÚ Hradec Králové už definitivně skončili. Konkrétně šlo o strmostrubnatý kotel s pásovým roštem, „neúspěšný“ v indonéském cukrovaru Bone. Na dotažení vývoje nového kotle v ZVÚ nebylo dost prostředků ani času. Cukrovar Deshna se proto vybavil kotli z podniku ČKD Dukla v Karlíně, kde mimo jiné existovala úzká vazba mezi jeho vedoucími představiteli a vedením Technoexportu. Typicky pro teritorium Egypta začal program okázalou návštěvou a prohlídkou historických míst ředitelem a jeho náměstkem, přičemž pak všechno „hodili“ na jednoho velmi sebevědomého konstruktéra. Výsledkem byl typ bagasového kotle s parametry 40 tun páry za hodinu, 25 atp a 380 stupňů C°. Jednalo se tak trochu o obdobu uvedeného kotle ZVÚ HK, ale – kdoví proč – se zcela nevyhovujícím spalovacím prostorem. Přitom se právě o tomto problému ve světě tolik ví! I polské kotle pro Kantalai z roku 1958 byly v tomto ohledu řešeny lépe. Pro stále ještě

225 Tak jako dříve v Indii s panem J. P. Mukherjim a na Cejloně s Ing. J. M. Meijerem jsem měl s Dr. Tantawim velmi pěkný osobní vztah, ovšem okolnosti byly hodně jiné. I když se objevily potíže, jednal vždy věcně a džentlmensky.

malý jednotkový výkon navíc šlo o osm kusů a všechny se po první kampani musely bourat a upravovat. Navíc výrobní podnik reklamaci přezíral a dokonce snad „chytračil“.

Přibližně ve stejné době zaváděli nově své třtinové kotle Japonci. Dr. Tantawi mi pak líčil, že u nich objednali deset kotlů, on podepsal kontrakt, a poté jen dostával pozitivní periodické zprávy o instalaci a konečnou informaci o bezporuchovém uvedení do provozu. Naše kotle z Deshny měl prý na stole skoro každý týden. V Egyptě se dostaly na černou listinu a někteří pracovníci ji dokonce chtěli rozšířit na všechno zařízení od nás, což se naštěstí povedlo zažehnat. Ovšem celkově jsme se dostali do značně svízelnější situace než dříve a také to neslo trpké ovoce.

První negativní výsledek představovala naše účast na soutěži o dodávku dvou kompletních třtinových mlýnic pro cukrovary Armant a Kom Ombo, každé o výkonu 6 000 tun třtiny za den. Soutěž byla vypsána 1. listopadu 1978, přičemž já jsem se do hry dostal koncem dubna 1980. V té době ze šesti účastníků odpadli už čtyři, zbyli dva – firma *Mitsubishi* nabízející mlýny *Kawasaki* a my. Soubor byl „krutý“, oba účastníci měli své příznivce na egyptské straně, která situace umně využívala ke stlačování ceny. Kdyby zůstalo na rozhodnutí vedení plzeňské Škodovky, vypadli bychom už dříve i my, dostal jsem však za úkol se držet, přičemž jsem také využil informací a představ o možných cenách nasbíraných za celá léta své činnosti. Od 26. dubna do 15. května 1980 provedla egyptská společnost *Sucreries* změny v tendru šestkrát! Postupně jsme snížili cenu asi o 20 % a stále se ještě nacházeli nad cenou mlýnic pro íránský Kárún z května 1975, která nebyla špatná. Japonce jsme předběhli v cenových závodech, ale nejen v těch, takže rozhodnutí z 15. května znělo v náš prospěch. A hned jsme sjednali kontrakt se *Sucreries*, posvěcený jejich nadřazeným orgánem *GOFI*. Ředitel *Sucreries* Dr. Tantawi byl rád, dokonce nám gratuloval a schválil, aby přijeli naši projektanti. Japonci spojení se svým egyptským agentem provedli „superpodraz“. Příslušný ministr, v jehož funkci (do té doby zcela formální) bylo investice do cukrovarnického průmyslu podpisovat, těsně před koncem odvolací výsledek našeho tendru zrušil a autoritativně rozhodl ve prospěch Japonců.²²⁶ Šlo vlastně o výsledek činnosti jejich agenta a jasný neúspěch agenta našeho. Počátkem roku 1983 jsem krátce

226 Režim presidenta Sadata, během něhož se Egypt odklonil od socialismu, s sebou také přinesl značnou korupci. Onem ministr byl brzy po našem tendru na mlýnice odvolán a to právě pro korupci.

pobýval v Egyptě a ředitel *Sucreries* se jakoby za zmíněný kotrmelec omlouval, ovšem ve stejné době kritiky našich chyb v Egyptě přibývalo. Zejména poté, co v roce 1983 najednou odešlo do penze celé vedení egyptského cukrovarnického průmyslu a řídicí pracovníci Technoexportu, kteří si Egypt ponechali pro sebe, styk s níže postavenými pracovníky opakovaně podceňovali.

Podruhé, i když trochu jinak, jsme neuspěli v roce 1984. Dne 14. února toho roku uzavřela kontrakt na dodávku kompletního cukrovaru pro Egypt západoněmecká firma *BMA – Braunschweigische Maschinenbau Anstalt*. V roce 1956 jsme je ještě porazili v Indii v soutěži na čtyři cukrovary, teď to byla světová firma číslo jedna. A cukrovar pojmenovaný Girga se stavěl na místě námi kontrahovaného a poté zrušeného cukrovaru Balyana. Němci byli nejen dobří, ale také celou investici financovali prostřednictvím německých bank. Sami tehdy už třtinové mlýny nevyráběli a za dodavatele kompletní extrakční stanice si vybrali nás – ovšem poté, co naši cenu hodně stlačili „pomocí“ Japonců. Nicméně Japonce jako subdodavatele rozhodně nechtěli.

Braunschweig jsem v době od poloviny května do konce července 1984 navštívil celkem třikrát, částečně s vedoucím oddělení třtinových mlýnů v Plzni Ing. Čečkem. Jednání měla vysokou společenskou úroveň, když se řešily nějaké problémy, vždy velmi slušným způsobem, navíc se pokračovalo věcně a rychle. Vedl je osobně technický ředitel Ing. Bosse, který vůbec nedával najevo převahu svého postavení, dokonce nás pozval do rodiny a na úřední večeři. Vedoucí celé akce Girga pocházel z východního Německa, choval se k nám velmi přátelsky, když osobně východní poměry znal. Na jednom z řídicích míst se působil i Němec odsunutý ze Sudet a také on byl korektní. Na závěr jednání jsme připravili konkrétní dohodu, která podle podmínek jejich egyptského kontraktu musela být schválena investorem. Tady se celá akce zhroutila. V Egyptě si vymysleli zcela nový podraz, prostě trvali na tom, že technická specifikace musí být přesně podle specifikace Japonců, prakticky to znamenalo, že *BMA* musí vzít zařízení od nich. Vedení německé firmy se zlobilo strašně, ale nakonec marně. Ironií bylo, že zmíněná specifikace detailně předepisovala například mlýnská ložiska v japonském provedení, se kterým měli u svých dvou existujících mlýnic v Egyptě velké problémy. My jsme s našimi ložisky naopak problémy nikdy neměli. Z celé věci tak nakonec nebylo nic.

Labutí písní se kupodivu stala naše největší dodávka. Podílela se na ní zejména plzeňská Škodovka a menším dílem také ZVÚ Hradec Králové: šlo o sedm mlýnic po 10 000 tunách třtiny za den, každá s pěti šestiválci 42,5 x 86 palců, o turbíny po 1150 kW, kompletně s pohony od nás, vše pro masivní výstavbu v iránské provincii Khuzestan. Garantovaná extrakce třtiny představovala 96 %, byla tedy velmi srovnatelná s extrakcí, prostřednictvím které se pokoušejí vyřadit mlýny třtinové difúze. Uvedená dodávka šla vlastně přes Egypt, postupně až do roku 2005. Přitom v Egyptě zapomněli na to, že jim pro Girgu naše mlýnská ložiska nevyhovovala. Poněkud krkolomná cesta byla vlastně ještě krkolomnější.

Po dobrých zkušenostech s cukrovaru v Haft Tappeh a v Kárúnu se Íránci rozhodli pro zavedení masivní výroby cukru ze třtiny. Právě vývoj v oblasti Khuzestanu dobře charakterizuje, jak postupuje pokrok na světě v našem oboru. Haft Tappeh byl v první výstavbě zcela v rukou Holanďanů, ve druhé, které jsme se zúčastnili my, vedli vše místní lidé, avšak pod velmi detailním dohledem amerických konzultantů. Cukrovar Kárún se už stal značně místní záležitostí a v závěru již byl v rukou Íránců vlastně úplně. Současně s tímto vývojem však narůstala administrativa, prodlužovaly se lhůty a přibývaly komplikace. Cukr se tam ovšem nakonec vyrábí. Írán, který má ohromné příjmy z ropy si může dovolit velké projekty a přitom méně hledět na ekonomiku. Tak se rozhodli pro výstavbu sedmi třtinových cukrovarů, každý s kapacitou 10 000 tun třtiny za den, což by v plném provozu jeden a půlkrát pokrylo spotřebu cukru v České republice. Protože mají k dispozici naftu a zemní plyn, rozhodli se zároveň, že tepelným zdrojem cukrovarů nebude tradičně bagasa, ale celé její ohromné množství se využije na výrobu papíru. Na zpracování projektu a k detailní přípravě všeho ustavili zvláštní společnost s několika desítkami odborníků, která pracovala aspoň rok, spíše však dva, na projektovém zadání. Odhadovali jsme, že to muselo stát jako jeden cukrovar. V květnu 1992 vyšly podmínky soutěže.

Samozřejmě, že jsme se zúčastnili. Vypracovat nabídku bylo velmi náročné. Stal jsem se jakýmsi patronem celé akce, přestože mi už bylo sedmdesát – musím se ale pochválit, nakonec mi řekli, že by se to beze mne nezvládlo, má celoživotní činnost tak byla vlastně dovršena. Došlo k mnoha jednáním a úpravám. Celý rok se usilovně pracovalo, upravovalo i slevovalo, o určení ceny jsem už tradičně musel se všemi

zápasit. Technické vybavení do detailu předepsal investor. Třtinové mlýnice byly velmi moderní, každá s pěti šestiválci 42,5 x 86 palců. Novou kapitolu představovalo počítačové řízení provozu, které jsem viděl (v nabídce) poprvé v životě. Kupodivu se u nás vyskytly hned dvě organizace, které byly schopné se něčeho takového úspěšně ujmout.

V říjnu 1992 vezli do Teheránu naši nabídku, největší, jakou jsme kdy udělali, s cenou šplhající se takřka k miliardě dolarů. Další nabídka s cenou asi ve dvoutřetinové výši té původní odešla do Íránu v prosinci 1993. Po podání obou nabídek zavládl klid, stále jsme zůstávali ve hře. Konkurence nebyla sice početná, ale zato světová. Kontrakt na prvních pět továren Íránci překvapivě podepsali s Egyptem. Motiv byl ekonomický a asi také trochu náboženský, hlavně však Egypt touto cestou splácel dluh za dodávky nafty, na které jinak neměl. Třtinové mlýny se Egyptané rozhodli objednat u nás, už jsem to uvedl výše, příslušný kontrakt s námi byl podepsán v prosinci 1995. Cukrovary s pořadovým číslem šest a sedm, Fárábí a Dekhoda, si Íránci dohodou z 5. května 1997 kompletně objednali u nás. Velká část výroby se prováděla přímo v Íránu, takže obě jednotky přišly na asi 46 milionů dolarů.

Také na naší straně přitom došlo k vývoji. Zakázku vedla nově vytvořená společnost Škoda Sugar, konzultanti, kteří převzali většinu cukrovarníků ze ZVÚ. Sídlili tedy v Hradci Králové, ale patřili plzeňské Škodovce. Už jsem se zmínil, že dodávky byly ukončeny v roce 2005. Ani tehdy jsme však ještě netušili, že je to vlastně konec oboru cukrovarnické strojařiny u nás, přišel docela náhle.

Ještě v roce 2008 nebylo všechno v provozu. Uvedené cukrovary jsou řešeny velmi odlišně od naší koncepce, zařízení je zvláštním způsobem roztaháno do prostoru, k pohybu po objektu se už téměř potřebuje nějaký dopravní prostředek. Ale nejhorší na celém projektu je skutečnost, že zatím ještě nebyly ani objednány objekty na výrobu papíru z bagasy. Až na velmi malé množství využitě k výrobě různých desek a podobně, se bagasa vyváží do pouště a tam se pálí. Teoreticky se jedná až o fantastických 17 000 tun bagasy denně.

5 000 let v údolí Nilu

Egyptské pozoruhodnosti shlédla naše rodina postupně – obdobně, jako jsme byli můj otec a já zapojeni do výstavby cukrovarů. Otec se zastavil v Káhiře při cestě na své působiště na Jávě v roce 1913. Máme

z té doby dvě fotografie, jednu z města s jakousi společností u velblouda a jednu u pyramid v Gíze. Otec odtud přivezl také vzácný suvenýr, jaký by v dalších létech nebylo vůbec možno získat – čtyři kusy kamenů velikosti asi jako pěst, použitých při výstavbě pyramid, včetně cenné červené žuly. Každý je jiný, zřejmě byly použity v různých částech. Dnes je přísně zakázáno něco takového brát, docela oprávněně, při ohromném množství turistů by z pyramid nakonec nic nezbylo. Tenkrát se zřejmě daly od místních průvodců koupit. Otec vezl kameny na Jávu, odtamtud pokračovaly do Budapešti se zásilkou svršků a památek při návratu domů. Když otec z Budapešti narukoval a všechno mu tam zůstalo, řada věcí se ztratila a peněžní úspory z Jávy propadly při kolkování. Kameny z pyramid ale přežily (stejně jako část nábytku a dalších památek).

V roce 1956 letěla naše rodina na první dovolenou z Indie. Přesedání v Káhiře jsme využili na nejběžnější zhlédnutí všeho, co se v rychlosti za dva dny dalo. Samozřejmě, že jsme byli u pyramid a standardním způsobem se u nich vyfotografovali na velbloudech. Hlavně jsme ale věnovali čas návštěvě Egyptského muzea. Jeho budova tenkrát vynikala na břehu Nilu, dnes se tam ztrácí mezi výškovými budovami. Ovšem vystavené exponáty jsou stále stejně nádherné. Dívali jsme se na všechno vyjeveně. Nejúžasnější je celkový nále z hrobu faraóna Tut-anch-amona se známou zlatou maskou, u které se mi podařilo vyfotografovat manželku s tehdy jen málo pokročilými technickými prostředky. Viděli jsme i mumie velkých faraónů, včetně Ramese II., které jsou už dávno nepřístupné kvůli ochraně před vlivem okolního vzduchu. Větší zastávku v Egyptě, tentokrát už s oběma syny, jsme plánovali při návratu domů v létě 1960. Tehdy nás pronásledovala smůla. Kvůli neshodě o očkování odmítli ještě ne dvouletého Michala pustit z letiště a ze zastávky nebylo nic. Udělat si za vlastní peníze výlet po Nilu mi při dalším průletu o dva roky později zase nepovolili naši představitelé v Egyptě. Znovu jsem tedy viděl aspoň okolí Káhiry v roce 1967 v době sedmidenní války s Izraelem. K rozsáhlejší prohlídce bohatých a vzácných egyptských památek, kam v souvislosti s našimi tamními aktivitami vozili kdekoho, jsem se dostal až v roce 1979, tenkrát byla prohlídka skutečně pěkná. Mrzelo mne jenom, že to všechno neviděla se mnou moje manželka. V Gíze jsem navštívil pyramidy vládců čtvrté dynastie Khufu a Khafreho (Cheopse a Chefrena). Dostal jsem se i dovnitř do pohřební komory, po technické stránce náročně spojené úzkým kanálem s vnějším

světem a se stále ještě nevysvětlenou funkcí. A také jsem viděl celé okolí pyramid, kdysi zářících ve slunci a obklopených řadou dalších zařízení. Už výše byla popsána návštěva pyramidového pole v Sakkáře, kam nás několik vzal na prohlídku pan profesor Werner a vůbec mu nevadilo věnovat čas několika obyčejným návštěvníkům. Viděl jsem rovněž Memfis, hlavní město z počátku říše, tenkrát bohatě a velkoryse založené a vystavěné (jde o jediné místo v Egyptě, kde se z té doby nezachovalo téměř nic). Dále jsem navštívil Nag Hammádí, místo důležité v prvotně křesťanské době, kde se našly cenné písemné památky (a kde také stojí cukrovarkterý byl s námi hodně ve styku). A konečně nejbohatší místo co do památek, Théby neboli Luxor. Naskytla se mi možnost tam strávit celý den, přičemž největší dojem na mne udělala návštěva Údolí králů brzy ráno. Vstoupili jsme jenom tři, starší americká dvojice a já, oni vyrazili s průvodcem, já jiným směrem, takže jsem toto světově proslulé místo prošel úplně sám. Nejzajímavější v Egyptě pro mě byla prohlídka chrámu v Karnaku. Přestože je dnes všechno hodně poboženo a na první pohled vzniká trochu zmatek, nakonec dojem z ohromného chrámu plně odpovídá spojené moci faraóna a kněží na vrcholu říše. A jako poslední proti proudu Nilu jsem navštívil dobře zachovalý chrám v Edfu.

Kruh se uzavírá v Jugoslávii

Egypt a Jugoslávie představovala dvě teritoria, která při širším působení ve světě nebyla „moje“, každé z jiných důvodů. Jugoslávie nicméně stála na začátku a konci mé činnosti v zahraničí. V roce 1947 na montáži v Županji mi bylo dvacetpět let, v roce 1990 v Šabaci a Požarevcu šedesátosm. Začátek a konec se ovšem od sebe velmi lišily jak úkoly, tak jejich prováděním. Těsně po válce odstupující generace u nás doma tvrdila, že náš obor „*prskne a zhasne docela*“. I mladý ředitel Ing. Mašovský, který nám tehdy tolik přál a hodně pro nás udělal, se dal pesimismem nakazit. Nekonal se, obor ani neprskl ani nezhasl po celou druhou polovinu dvacátého století, tedy dobu naší generace. Postupně jsme vytvořili jakýsi tým pracovníků (do určité míry se obměňující), kteří měli cukrovnický obor na starosti, někdy to bylo snadné, často však až příliš obtížné. V roce 1990 jsem ještě netušil, jak rychle po začátku nového století náš obor skončí. Úplně házet flintu do žita se nemá nikdy,

do budoucna jde však o optimismus velmi teoretický. Nemohu dost zdůraznit, jak mne mrzí, že vypadáme docela podobně jako přecházející generace po druhé světové válce.

Můj druhý nástup do Jugoslávie v roce 1984 se podobal prvnímu z roku 1947 tím, že jsem se do zakázek dostával až v druhé polovině jejich existence. V případě dvou cukrovarů v srbském Šabaci a Požarevcu vlastně šlo již o úplný konec, i když jsem průběh od začátku sledoval z povzdálí. Je pak docela možné doslova opsat z mé cestovní zprávy z 11. května 1984: „*Jugoslávský cukrovarnický průmysl je podstatně dále, než byl, když jsme ho opouštěli v poválečném období. Naše velmi silná účast až do doby po druhé světové válce je zde velmi v paměti a je oceňována. Avšak současné zařízení je zcela jiné a bylo dodáno vedoucími evropskými dodavateli, i z USA. Úroveň průmyslu byla v mnohém překvapující pro pracovníky našeho cukrovarnického průmyslu i pro mne.*“ Při návštěvě země v roce 1984 jsem zajel také do Županje. Musím napsat, že se mi tajil dech, jak uvidím své první působiště. Velmi mě potěšilo, že se mi tam dostalo pěkného přivítání. Nedokonalou chorvatštinou (při montáži jsem mluvil dost dobře, ale to bylo dávno) jsem se pokusil vyjádřit své vzrušení z návštěvy. Po dalších letech mne z cukrovaru pozvali na oslavy kulatého výročí továrny. Rád bych se zúčastnil, vlastně bych byl jediný žijící účastník z doby výstavby. Na vedení Technoexportu však nechali pozvánku úmyslně ležet, až bylo po oslavách. S Županji jsem se alespoň rozloučil dlouhým dopisem.

Jugoslávci si u nás objednali oba zmíněné cukrovary kontraktem ze 7. listopadu 1980. Předtím postavili po dvou nových cukrovarech někteří špičkoví dodavatelé ze západu a troufám si (nepotvrzeně) naznačit, že Jugoslávci přišli nakonec k nám, protože jich měli tehdejší partneři plné zuby. Sebevědomí ovšem místním nechybělo. Podle jejich názoru mělo být pro nás choulostivé, když budou naše výsledky posuzovány podle předchozích západních dodavatelů. Jako hlavní technický poradce na straně investorů působil jistý profesor z techniky, jmenoval se Ing. Kukić. Obor jistě znal, horší byly jeho představy o tom, co je to postavit novou továrnu a zahájit s ní provoz. Dalo by se říci, že celému dílu navíc zásadně uškodil tím, že si poručil belgickou difúzi *De Smet*. Jde o zařízení upravené z extrakční stanice tuků, v cukrovarnictví nepřiliš známé. Kdo ví, jaké k tomu měl pohnutky, pravděpodobně šlo o snahu ověřit si něco ze svých teoretických představ. Byl dost chytrý

na to, aby svůj požadavek nedal písemně, podle podmínek kontraktu by pak za něj ručil, takto jsme za jeho rozhodnutí ručili my. Ale objevily se i další neobvyklosti, například žádost o celkem třináct garantovaných hodnot (obvykle toto číslo bývá tak tři, čtyři) či o průkaz v desetidenní garanční zkoušce, přičemž většinou jde o tři, maximálně pět dnů. Taková zkouška znamená pro ty, kdo ji vedou, v podstatě „nejist a nespát“. Na naší straně jednání vedli pracovníci ze ZVÚ Hradec Králové, kupodivu ti méně zkušený, hodně se angažoval i sám podnikový ředitel Dr. Ohnůtek. Sumárně se dalo říci, že „brali vše“, i se zmíněnou neobvyklou difúzí. Během jednání je firma *De Smet* pozvala na asi tři místa, kde bylo jejich zařízení v provozu. Ani jim nepřipadalo divné, že se tehdy nikde nejelo na plný výkon, prý šlo o rozhodnutí vedení dotyčných cukrovarů. Zkrátka projevil se účinek rozdělení zahraničního obchodu a výroby – oni si starosti až tolik nedělali, cestovat přeci umí také! Po podpisu kontraktu se na brněnském veletrhu snažil Dr. Ohnůtek jakýmsi žertovným způsobem přimět přítomné ředitele obou cukrovarů, aby ze svých požadavků trochu ustoupili. Jugoslávci nad takovým jednáním prostě lapali po dechu.

Každý cukrovar o výkonu 4 000 tun řepy za den měl vyrábět bílý krystal. Projekt zpracovali cukráři ze ZVÚ, tradičně v podstatě dobře. Měli na starost i vedení celé akce a také v tomto případě se zúčastnili ti nejlepší. Výroba se rozdělila mezi nás a jugoslávskou firmu *Djuro Djaković*, která dodávala energetiku a některé aparáty na základě naší dokumentace. Difúze byla ovšem belgická, což vyžadovalo západoněmecké řezačky řepy. První kampaň se uskutečnila v Šabaci roku 1984, ovšem jen nedokonale. Když začalo přihořivat, pověřili mne, abych se o oba cukrovary staral. V té době jsem měl dobré vztahy s vedením cukrovarnického průmyslu u nás (konkrétně s generálním ředitelem Novotným), podařilo se mi spolu s nimi sestavit kvalitní tým technologů pro zkoušky a uvedení cukrovaru do provozu.²²⁷ Pro mne, když jsem se k zakázce dostal, bylo zcela nepochopitelné, jaký až negativní přístup k našim technologům měli kolegové z Technoexportu. Musel jsem skutečně zase jednou bouchnout do stolu! Za 57 dní se zpracovalo 100 000 tun řepy, přičemž jen jeden den se dosáhlo plného výkonu. Všechno jsme to pak podrobně rozebrali v přípravě na další kampaň.

227 Vedl ho Ing. Pochylý z Výzkumného ústavu cukrovarnického, který následný úspěch v Šabaci vlastně zajistil. Na přípravě provozu se podíleli z cukrovarnického průmyslu také Ing. Ptačinský a ze ZVÚ HK technický náměstek Ing. Spejchal, „cukráři“ Ing. Šimůnek a Ing. Dušek, z Technoexportu Marcel Ludvík, Věra Nováková a J. Skála.

Zlatým hřebem úspěchu bylo, že zároveň vedení cukrovaru Šabac propustilo ze svých služeb profesora Kukiće. Náš vedoucí technolog poté s hlavními představiteli cukrovaru zpracoval podrobný plán deseti dnů zkoušek, včetně dohody, jak se bude zjišťovat a vyhodnocovat plnění jednotlivých garantovaných hodnot. Několik jednání se ovšem vedlo s firmou *De Smet*, jejíž zástupci zatím stále tvrdili, že je jejich zařízení v pořádku, i když v minulé kampani bylo hlavním důvodem neplnění kapacity.²²⁸

Zkouška se konala ve dnech 30. září–10. října 1985. Zpracovalo se tehdy celkem 42 265 tun řepy, každý jednotlivý den více než 4 000 a splněno bylo všech čtrnáct ukazatelů. Jen u jednoho, ovšem důležitého – údaje celkových ztrát cukru, bylo nutno použít kontraktem povolené tolerance 2 %. Pozoruhodné je, že difúze překročila svou garantovanou hodnotu ztráty cukru na 170 %, což se vykompenzovalo nižšími ztrátami jinde. I tak nechtělo vedení cukrovaru výsledek podepsat. Zasáhl jsem ihned na místě konstatováním (jinak to nešlo), že difúze nevyhověla, a proto se bude upravovat na účet dodavatele. Závěrečný protokol zkoušek pak podepsalo sedm pracovníků investora pod vedením ředitele Ing. M. Dostaniče, tři za Technoexport a jeden za firmu *Djuro Djaković*. Událost měla ohlasy i ve světě, včetně článku v anglickém *International Sugar Journal*. Výkon celé kampaně byl 88,6 % a výtěžnost 79,3 %, což proti údajům o provozu ve stejné kampani pěti nejbližších cukrovarů, 53 až 67 %, resp. 75 až 78 %, znamenalo úspěch. Naši vedoucí zkoušek mne lákali, abych byl po jejich dobu v cukrovaru s nimi. Zachoval jsem se poněkud „zbaběle“, po zdravotním debaklu v Županji jsem nechtěl v Jugoslávii utrpět další. Ale je zřejmé, že jsem tam nescházel.

Odišný osud měl cukrovar Požarevac. Vedení tam bylo slabší jak na zákaznickově, tak na naší straně. Platilo to i pro tým technologů na provedení zkoušek, vedený jedním ředitelem cukrovaru od nás ze Slovenska, který jenom chodil po továrně a udiveně prohlašoval: „Kdybychom u nás měli tak krásný cukrovar.“ V roce 1984 se sice také rozjeli, ale nešlo to nazvat kampaní. Zákazník jednoznačně trval na provedení garanční zkoušky pro rok 1985, ale nebyly pro ni

228 Před zahájením provozu jsme měli zajímavý konflikt s jedním pracovníkem ZVÚ. Odehrál se v hotelu, kde Ing. Pochylýho a mne napadl, že přece bylo dohodnuto, že se všechno bude jenom fingovat. Ing. Pochylý ho srovnal náležitě nahlas, jak bych to já zřejmě neuměl. Proto bylo důležité mít v čele lidi, kteří u nás běžně cukrovary vedli

podmínky i z důvodu nedokončení nějakých detailů ve výstavbě, hlavně od místních dodavatelů zařízení. V Požarevci navíc nezvládali ani nově zavedenou mechanizaci sklizně řepy, s níž šly do továrny předměty, které žádné zařízení v cukrovaru ani zachytit a odstranit nemohlo. Ale na obou stranách existovaly vlivy, na jejichž základě se na vykonání zkoušek formálně trvalo. O něco lepší, ale stále neúspěšný byl i další rok, přičemž zkoušky se prostě neprovedly vůbec. Splnil se ovšem první parametr, výkon 4 000 tun řepy za den dosažen byl, takže podle kontraktu vznikla zákazníkovi povinnost zaplatit za zařízení.²²⁹ Naším delegátem v Jugoslávii se před svým odchodem do penze mezitím stal bývalý ředitel ZVÚ z doby kontraktace, který se staral ze široka o všechno možné ve vztazích obou zemí, ale zajišťovat něco pro dosažení výsledků v Požarevci bylo pod jeho schopností rozlišovací. Jinak pobýt v jeho bělehradské domácnosti bylo společensky docela příjemné. Dokonce pak na konci své kariéry dospěl k „překvapivému“ zjištění, že kdokoliv, kdo se chce stát ředitelem v ZVÚ, by měl mít za sebou aspoň vedení výstavby jednoho cukrovaru. Jeho předchůdci z doby první republiky s takovým názorem začínali, nikoliv končili a nás během války stejným způsobem do oboru zasvěcovali, jak jsem se o tom už mnohokrát zmínil.

Zákazník nám tvrdil, že kontraktace dvou cukrovarů najednou pro nás představovala příliš velké sousto, na které nemáme. Moc daleko od pravdy nebyli. Měl jsem v úmyslu, při posunutí všeho v Požarevci o jeden rok, pověřit dotažením celého díla tým, který se uvolnil po úspěšném dokončení cukrovaru v Šabaci. Ale neuspěl jsem s tím dokonce ani v domácím Technoexportu. Jako občas povoláný důchodce jsem však ani mnoho prosazovat nemohl. K „věci Požarevac“ mě znovu povolali až počátkem roku 1990. Mezitím se zákazník rozhodl nás žalovat u mezinárodní arbitráže, která začala 13. srpna 1987. Měla potvrdit, že musíme všechno zaplatit, a že oni nemusí platit za zařízení. Teprve na konci mi někdo vysvětlil zvláštní „krajovou“ psychologii v Požarevci: Je ostudou nechat se napálit, stejně velkou ostudou je nenapálit toho druhého. Naši obchodní partneři tedy ostudu rozhodně mít nechtěli.

Podle podmínek kontraktu se našťestí pro nás konala arbitráž ve Švýcarsku. Hlavním arbitrem tam stanovili švýcarského právníka

229 Profesor Kukić přitom sehrál takřka d'ábelskou roli, když ve snaze zabránit úspěšným zkouškám tajně místním ukládal, aby nedosáhli ani zmíněného výkonu cukrovaru. Proč to všechno dělal není jasné, snad měl (kromě ješitosti) představu, že pro svou vlast bojuje správným způsobem, zejména když mu to znemožnili v Šabaci.

(jmenoval se Dr. Peter Barter a měl velmi noblesní chování), po jednom pak jmenovali znalce Jugoslávci a my. Hlavní arbitr se mimořádně kvalifikovaně a pilně případu věnoval, přičemž spor i přes soustředěnou palbu protistrany nakonec rozhodl velmi správně a tím pro nás výhodně. Když mne zavolali na Technoexport, vypadalo to s již takřka tříletým jednáním všelijak a pro nás ne právě příznivě. Povinnost zaplatit za chyby v zařízení (zejména na difúzi), které jsme v Šabaci odsouhlasili opravit, by tolik sporná nebyla. Ale protistrana opakovaně tvrdila, že prostým dosažením výkonu bez splnění ostatních garantovaných hodnot, jsme vlastně nevytvořili podmínky pro zaplacení ceny kontraktu. Povolávali jako svědky různé odborníky ze třetích zemí, kteří kupodivu jejich tvrzení podporovali. Využívali nedostatku vzniklého na naší straně při uzavírání kontraktu, který zapříčinila nedostatečná spolupráce techniků a právníků: výkon cukrovaru byl ve smlouvě na třech místech v různých souvislostech různě pojmenován, ačkoliv šlo vždy o stejnou věc – „*capacity*“, „*output*“ a „*beet slicing*“. Právníci protistrany s tím umně argumentovali, naši právní zástupci postavili neúspěšně obranu na zcela formální bázi.

V květnu 1990 jsem měl spolu s ředitelem Ing. Dvořákem za úkol organizovat výpověď našich několika svědků ve zmíněném sporu. Hlavním tvrzením naší strany bylo, že zákazník zavinil neúspěch továrny stejným, ba větším dílem než my. Hlavní arbitr stále a oprávněně namítal, proč jsme takový stav připustili, když na místě působil za zkoušky odpovědný náš velmi početný tým. Stejně tak oprávněně tvrdil, že jako projektanti celého díla jsme měli vědět, co umí a neumí difúze *De Smet*, přičemž poukazy na její nedostatky mají jen omezenou oprávněnost (to jsem „hradečákům“ dávno tvrdil, když se vymlouvali na subdodavatele). Ovšem argumentace nebyly zdaleka takto jednoduché, postupně jsem se dostal s hlavním arbitrem do pozitivního vztahu podle pravidla, že optimální je postupovat slušně a věcně. Můj přístup mi přitom naši právníci vytykali, takový postoj prý nemůže mít strana sporu u soudu. Podařilo se nám kartu obrátit, což konstatoval po ukončení celé věci náš arbitr Dr. Klein a gratuloval mi. Ještě předtím, při dalším pobytu ve Švýcarsku v červenci 1990, mi ale připadlo sestavit celý závěr našeho podání. Učinil jsem to i za právníky jak české, tak za našeho švýcarského obhájce. Dělal jsem ale takový elaborát rád, znamenal pro mne možnost uplatnit vše, co jsem se za celou dobu svého působení okolo cukrovarů

naučil. Výnos arbitráže neboli „*Award Sentence*“ nese datum 15. března 1991. Odsoudil jugoslávskou stranu zaplatit celou v té době splatnou sumu kontraktu 21,7 milionů amerických dolarů. Oni se pak dvojnásobně odvolávali, ale neúspěšně. Hlavní část našeho penále za vadnou funkci difúze se později podařilo přenést na firmu *De Smet*.

Úplný závěr je docela groteskní. Po vypuknutí následných bojů v Jugoslávii to vypadalo, že peníze stejně nedostaneme, s čímž se naši představitelé prý smířili. Za několik let se však platba našla v bance, kam ji odsouzený partner poukázal těsně začátkem války, snad formálně tak nedokonale, že v bance na léta zapadla. Z uvedených peněz pak po nějakou dobu žil Technoexport v obtížném období po sametové revoluci. Kolegové v podniku mou spolupráci ocenili, vedení podniku, které předtím sametovou revoluci přečkalo ve stejné sestavě, mi bohužel ani nepoděkovalo. Nicméně je velmi potěšitelné, že Jugoslávii se pro mne „kruh uzavřel“ úspěšně.

Závěr

Kruh mé spoluúčasti při výstavbě českých cukrovarů v druhé polovině dvacátého století se uzavřel arbitráží ve Švýcarsku. Na závěr jsem došel k témuž, k čemu dospěl kronikář Kosmas v roce 1093 a co je uvedeno v mottu mých vzpomínek. V rozsahu asi jedné stránky dotýchnou stať Kosmas tehdy nazval „Omluva téhož autora, shora jmenovaného, k třetí knize téhož díla“.

Já se v první řadě musím také omluvit, že jsem použil citát z tak významné kroniky do motta pamětí. Rozhodně to není proto, že bych se snad jakkoliv považoval s Kosmou na podobné úrovni. Lákavé však je, jak lze jeho poznatek bez úpravy uplatňovat po více než devíti stech letech. Tak než své vzpomínání ukončím, chtěl bych ještě v obdobném duchu připojit jednu poslední kapitolu.

Do důchodu jsem odcházel 1. srpna 1985. Dále jsem ale v Technoexportu ještě působil jako pracující důchodce a pak na jednotlivé smlouvy po kratší období do konce roku 1994. Stále však platila úzká vazba zahraničního obchodu s výrobou, nepřestali jsme se považovat spíše za exportní oddělení výrobních závodů. Ovšem „socialistická“ organizace se postupně začala uvolňovat, pracovníci z výroby si mysleli,

že exportní stránku zvládnou sami, ale jejich úspěch byl myslím omezený. Takže stále platilo, že bychom měli tvořit jeden tým. Náš obor sleduji nadále z povzdálí, o jeho vývoji tak vím o hodně méně.

„Cukrářem“ jsem tedy byl přes padesát let a doufám, že jim stále jsem. Celá ta doba byla pro český i slovenský dobou nesvobody, napřed pod vládou nacistů, držící nás Čechy ze své podstaty více pohromadě, daleko jednodušší jsme věřili ve šťastný a brzký konec, který ovšem sám sebou nijak samozřejmý nebyl. Doba komunistické totality trvala pro naši generaci „napořád“. Tato nesvoboda se sice od té nacistické v mnohém lišila, ale omezovala nás stejně podstatně. Pro náš průmysl měla daleko větší důsledky. Když si to všechno spojíme, ocitáme se v podmínkách, v nichž naše generace končila.

Pokusím se tedy na závěr shrnout osudy oboru, do kterého jsem celý život profesionálně patřil a zodpovědět otázku, proč právě mé generaci připadlo dočkat se jeho konce u nás. Jen pomalu jsme se přizpůsobovali novým podmínkám výstavby cukrovarů ve světě a fungování cukrovarnického strojírenství vůbec. Naší vlastní iniciativy bylo málo, spíše se jen „uhýbalo“ tlaku zvenku. Snad z celého popisu vyplývá, že jsme se obor snažili zachovat, aby se mohl lépe rozvinout, až nastanou lepší časy. Však také startoval rychleji než mnohé jiné obory, když se poměry začaly zlepšovat, nakonec to přesto na jeho udržení nestačilo. Nebudu zastírat, že mne náhlý konec cukrovarnického strojírenství v prvních letech jedenadvacátého století mrzí. Měl bych snahu si představovat, že se ještě dalo leccos zachraňovat. Smutné přitom je, že jsme obor pomalu opouštěli v době, kdy světová spotřeba cukru prudce stoupala.²³⁰

Základem úspěchu je určitá kontinuita. V tomto případě mělo české cukrovarnické strojírenství velmi dobré předpoklady, i když mnohé skončilo už v minulosti. Zlatý věk, kdy jsme ve světě byli jednou z nejpokročilejších zemí ve vývoji nových procesů a stanic, byla druhá polovina devatenáctého století. Mezi válkami trend pokračoval, ale již v omezené míře, novinky z oné doby se dlouho neudržely. V druhé polovině dvacátého století jsme ze světové soutěže v tomto směru postupně vypadli úplně. Tehdy se zejména jednalo o zavádění kontinuálních procesů (difúze, filtrace, vaření cukru, krystalizace), které šlo ruku v ruce se zvyšováním kapacity jednotlivých zařízení i celých cukrovarů. Snažili

230 Viz údaje v Předmluvě.

jsme se sice držet krok, většinou však přicházela naše nová zařízení pozdě a byla málo propracovaná. Výjimku tvoří recyklující odstředivky a zejména třtinové mlýny. Ale i tato zařízení nesla znaky „socialistické“ výroby; u odstředivek šlo o nedostatek servisu a náhradních dílů, u mlýnů to bylo stoupaní ceny nad přijatelnou mez, u obojího pak nedostatek kooperace s doplňovacím zařízením. V plzeňské Škodovce se objevily i nedostatky strojírenské technologie – v meziválečném období nevídané.

V druhé polovině dvacátého století jsme byli ve světě úspěšnější při výstavbě kompletních cukrovarů. I zde měl obor svůj vrchol již za sebou, byla jím doba mezi válkami, kdy náš průmysl stavěl cukrovary takřka ve všech státech Evropy a působnost jsme rozšiřovali rovněž mimo starý kontinent.²³¹ Od druhé světové války jsme se museli orientovat na rozvojové země. Nejednalo se však o nějakou degradaci, právě naopak, problémy, které jsme přitom museli zvládat, byly ještě větší. Mnoho také jistě ovlivňovaly politické poměry, rozhodující však stále byly naše schopnosti prosadit se v kontaktu se světovou konkurencí, díky níž jsme museli pracovat v podmínkách zcela odlišných od našich domácích poměrů. Z tohoto konceptu poněkud vybočovala řada ruských cukrovarů. Šlo sice o zařízení kompletních továren, avšak s dodávkou na hranice republiky, bez účasti nebo jen s účastí minimální při výstavbě na místě. Cukrovary do rozvojových zemí byly celky našeho klasického typu, s nímž jsme ve světě vydrželi přes sto let. Až na úplném konci, při továrnách značně větší kapacity, jsme se při výstavbách zapojili do nového stylu, kdy akce vedly zvláštní konzultantské firmy. Jednu takovou s názvem Škoda Sugar se po roce 1989 pokusilo vytvořit několik nadšenců, avšak bez úspěchu. Svoji činnost jsme zakončili podstatnou účastí při výstavbě sedmi velkých třtinových cukrovarů pro Írán na základě soutěže z října 1993.²³² Za dobu šedesáti let se jednalo celkem o 85 projektů, které lze do této skupiny zahrnout.

Ve smyslu úvahy kronikáře Kosmy chci také ve stručnosti zavzpomínat na to, jak byl během uvedeného období veden obor personálně. Nemyslím tím řadové pracovníky, o nichž je hodně pojednáno v předchozím textu. Jde o pozice ředitelů, jak ve výrobních závodech, tak

231 S výstavbou cukrovarů jako celku se u nás začalo ovšem už dávno ve století devatenáctém. Návštěvy ze zahraničí se tehdy našim cukrovarům obdivovaly – např. na danou dobu dokonalým parním strojům.

232 Šlo o obří projekt, výstavba se protáhla a úspěch celé akce je silně problematický – vše však bez našeho zavinění.

v zahraničním obchodě. I v jejich případě je jistě nově nastalá situace, mění se během druhé poloviny dvacátého století, dobře patrna.

V průběhu světové války a krátce po ní fungovali ředitelé „po staru“ a obor vedli pouze k jeho prospěchu. Od padesátých let se situace obrátila, i když změna nepostupovala úplně paralelně s prudkým politickým převrácením. Rozdíl se ještě zvětšoval tím, že šlo o kontakt se zahraničím. Rozhodně však nelze osobní poměry celého údobí druhé poloviny dvacátého století vidět černobíle, šlo o množství jednotlivců, kteří se od sebe navzájem lišili a často i dost markantně. Podstatné však bylo, že se jednalo o pracovníky nomenklaturní, jmenované politickými orgány komunistickými strany. Další charakteristikou nového vedení strojíren bylo, že ho tvořily vesměs „výrobáci“, tedy pracovníci starající se o vnitřní problematiku závodů.²³³

Asi až do roku 1954 se nabídkami, kontraktací a výstavbou zabývaly přímo strojírenské podniky. Pak byl zahraniční obchod oddělen do podniků podřízených zvláštnímu ministerstvu. Ideologicky se měly výrobní podniky chránit před rušivými zásahy zvenčí – výroba měla dostat punc samoučelnosti. V cukrovarnickém oboru jsme se snažili takový vliv zmenšovat a jeho negativní dopad eliminovat. V podnicích zahraničního obchodu (v našem případě Technoexport) byla pestrost v kvalitách vedení ještě větší než ve výrobě. Existovali ředitelé, kteří při podpisu kontraktu na kompletní cukrovar „nečetli a podepsali“, na druhé straně byli tací, kteří se s celým textem seznámili, případně ztotožnili. My, pracovníci cukrovarnického oboru, jsme se snažili o jakousi úroveň spolupráce s vedením. Tak, jak to šlo. Zvláštností bylo, že nás uvedení ředitelé nakonec i „chránili“ před zásahy z vyšších politických míst a ze strany Státní bezpečnosti. Sami přitom také někdy na takových orgánech přímo záviseli. Pohledem nazpět musím přiznat, že je zvláštní, že jsem po celou dobu práce v zahraniční měl od agentů StB pokoj.

Řadoví pracovníci mohli ke své činnosti přistupovat také různým způsobem a to v případě malých i velkých akcí. Například bylo možné vyrazit na cestu do ciziny s jednoznačným úkolem získat objednávku a postavit továrnu. Ale dalo se také odjet z domova a vše nějak „odúřadovat“ (a mít přitom stejnou nebo i větší osobní odměnu). Bylo

233 Markantním příkladem byl v tomto směru jejich zásah do soutěže na čtyři cukrovary ve státě Mumbaí, kde se výroba „vykašlala“ na objednávku investorů.

možné podat nabídku a pak od ní utíkat, i když to působilo mnohým, včetně protistrany, nemalé potíže. Nebo dokonce uzavřít kontrakt bez úmyslu ho plnit a čistě jenom spekulovat. Poměry okolo výstavby cukrovaru ve světě jsou nakonec dost průhledné, o mnoho průhlednější než komplexní poměry doma. Jednotlivé skupiny, jak jsem je právě uvedl, od sebe zase až tak jednoduše odlišené nebyly. Nikdo nemá napsáno na čele, kam vlastně patří. Spekulanti budou všelijak zamlžovat, dokonce se snažit kolegy z druhého konce vytlačit, zvláště když se mohou opírat o existující politický systém.

Pokud všechno záviselo víceméně na řadových pracovnících, výsledky se s proměnami dob zase až tolik neměnily. Vedení podniků se na rozdíl od dřívějších časů (až do druhé světové války) do područí politiky přímo dostalo. Konečný stav a úroveň našich oborů v době, kdy totalitní režim končil, je výmluvným a neklamným důkazem toho, kam až takový systém vede. Výsledky by byly ještě horší, nebýt řady korekčních a režimem nezamýšlených zásahů řady jednotlivců

Očekávali bychom, že takový řád rychle skončí zároveň s bývalým režimem. Pohříchu zjišťujeme (aspoň podle mého názoru), že měl a má mnohem tužší život. Vedení se ze závislosti na KSČ přeorientovalo na vazbu s novými politickými stranami. Vydrželo tak více než patnáct let. Pak dokonce obsazování vedoucích míst a tím i stanovování celkového zaměření začalo kopírovat výsledky voleb. Nejvyšší političtí představitelé země nám dokonce tvrdí, že tomu tak vždycky bylo, čímž velmi zkreslují představy o naší minulosti. Kapitáni našeho průmyslu z doby po první světové válce by se asi divili! Ve strojírenských podnicích nastoupili do vedení pracovníci, které profesor J. K. Galbraith²³⁴ označuje slovem „finanční geniové“. Zatím co sami sebe považovali za záchránce (a byli dokonce vedením státu za to i vyznamenáváni), rozpad strojíren jak v Plzni, tak v Hradci Králové (samozřejmě kromě řady dalších) svědčí o jiném. Řada těchto „finančních geniů“ pak odešla s miliony. Zato podíly vydané v kuponové privatizaci se většinou postupně propadly do nulové hodnoty.

Nechtěl bych vzbuzovat dojem nostalgie, protože jsem se dožil konce našeho oboru. Obávám se však, že z toho, co jsme v České republice uměli a co nám patřilo, odešlo až příliš mnoho. Vybudovat

234 J. K. Galbraith, univerzitní profesor ekonomie v USA a poradce prezidenta Kennedyho.

nějaký obor je přitom mnohem delší a těžší proces, než ho zrušit. Je příliš zřejmé, jak zvyšujeme vývoz dřeva a dovoz nábytku, vývoz kaolinu či sklářských surovin a dovoz keramiky nebo skla. I naše „černé řemeslo“ se zpočátku drželo, v první řadě hutní výroba s vývozem váleného materiálu všeho druhu. A konečně náš tradiční cukrovarnický průmysl a s ním i zemědělská část výroby cukru, kde jsme dříve vynikali, se nám rozplývá před očima tak, že budeme nuceni dovážet polovinu jeho vlastní spotřeby. Pohřichu ovšem cukru je ve světě dlouhodobá nadvýroba. Ale ve světě je například i nadvýroba aut, a u nás přesto zavádíme jejich další produkci takřka „jako monokulturu“.²³⁵ Máme ostatně příklady i z našeho oboru: situace v Indonésii začátkem meziválečné hospodářské krize a na Kubě po nástupu Fidela Castra. Ještě ve škole jsme se učili, jak jsou monokultury pro každou zemi rizikem, mám proto obavu, že se pravidlo potvrdí při nějakých hospodářských potížích.

Ale abych nebyl nostalgický až moc. Z našeho těžkého strojírenství nezauzavla veškerá výroba, je několik oborů, kterým se daří. S globalizací se jistě zužují výrobní programy v jednotlivých zemích. Některé naše strojírnny se drží nebo znovu rozjždějí. Přece však existuje rozdíl s dobou „předtotalitní“: vyrábí se příliš často podle dodaných výkresů, povážlivě se ztenčují počty konstruktérů a projektantů. Opět musím připomenout, jak se právě v tomto ohledu o nás starali během druhé světové války a těsně po ní.

Při své práci jsme my cukráři měli – více než většina ostatních Čechů a Slováků – příležitost podívat se i v čase totality za hranice. Viděli jsme daleko rozsáhlejší problémy světa, dopadající nakonec zpětně i na nás. A za posledních padesát let minulého tisíciletí svět opravdu překotně pokročil.

Snažil jsem se popsat, jak naše generace začínala s upřímným přesvědčením, jistě ne rasistickým, že tropické klima sice velmi podporuje vegetaci, ale zároveň tlumí podmínky většího intelektuálního rozvoje obyvatel, a že je tedy našim úkolem vymyslet a organizovat, co se má dít v tropech. Takové názory snad nebyly ani nereálné, ale sama skutečnost se za padesát let naší generace změnila. Současně se předpokládalo, že všichni lidé mají, nebo by měli mít, stejnou životní filozofii. Poznali jsme, že tomu tak není. Velký podíl obyvatel světa dokonce ani nepřemýšlí karteziánsky jako my.

235 Psáno v době, kdy u nás vyráběla automobily pouze Škoda Auto.

V našem řemesle jsme byli vychováváni nesnažit se takové věci ovlivňovat. Neznamená to ovšem, že problémy je z celkového hlediska možné neřešit, že se vyřeší samy. Lavinovitě se rozvíjejí technické možnosti pokroku, ale i destrukce, která není vždy a úplně jenom následkem obliby v násilí, a vyřešit ji nelze prostou likvidací násilníků. Viděl jsem zoufalé poměry lidí, jejichž celá generace vyrostla v utečeneckých táborech bez šance uplatnit se v nějaké produktivní činnosti.

Tady je pole působnosti zejména pro politiky. Zdá se mi ale, že velkou nesnází je v tomto ohledu okolnost, že se politikové na všech úrovních chovají jako advokáti, jejichž úkolem je nikoliv zkoumat právo nebo zájem veřejný, nýbrž za odměnu zastávat názory a prosazovat zájem a prospěch svých klientů. Myslím, že existuje jednotné měřítko a v druhém plánu také návod k postupu, ať vypadá jakkoliv naivně na ně poukazovat. Etický základ našeho počínání je něco, co nelze obejít, uspokojivých výsledků nelze dosahovat bez něj. To jsem samozřejmě nevymyslel. Rád poukážu na citát Alberta Schweitzera: „*Je důležité, aby v té které době existovaly osobnosti, které nutí zabývat se etikou, jinak úroveň morálky upadá a tím i schopnost řešit vyvstálé problémy*“. Takové osobnosti jsme měli za naší první republiky a také v dosti nedávné době, teď je máme spíše někde v ústraní, odkud nemohou mnoho ovlivňovat.

Světový fyzik Stephen Hawking uvádí, s dávkou anglického humoru, co svět čeká: „*Proč je stále neúspěšný projekt SETI (Search for Extraterrestrial Intelligence) hledající jakýkoliv, i velmi malý, kontakt s mimozemskou civilizací? Jakmile totiž nějaká civilizace dosáhla přibližně naší úrovně, zničila sama sebe, tak jak se to právě chystáme provést my. Technických prostředků máme v zásobě na několikanásobné zničení povrchu naší modré planety dost.*“

Jestliže moje paměti mají být svědectvím osobních zkušeností spíše než pokusem o nějaký historický záznam, je snad možno zakončit knihu osobně. Vždy mne trápilo dilema, zda a jak je účelné nějaký obor držet v existenci, když tím současně pomáháme držet u moci politický systém, s nímž nesouhlasíme. Pracuje-li někdo pro svůj obor třeba v Americe, je vlastencem, mělo by se naše vlastenectví projevat činností opačnou?! Vždycky jsem si vážil těch, kdo se systému otevřeně postavili. Dělat současně oboje najednou asi nelze. Je nakonec jistě více názorů na to, kterým směrem má mířit výsledný vektor našeho mnohorozměrného vektorového prostoru.

Požádám tedy za prominutí, že nakonec uvedu svou osobní bilanci. Intenzivně jsem se zúčastnil při výstavbě celkem dvaceti cukrovarů v deseti zemích ve světě, u deseti z nich (všechny třtinové) záviselo získání dotyčné zakázky na mně. Měl jsem vždycky rád hory. Číselná podobnost je čistě náhodná: s kamarády, s manželkou, někdy sám, jsem vystoupal na dvacet vrcholků Vysokých Tater. Z dálky nebo z výšky jsem mohl přímo vidět Andy, Alpy s Mont Blancem, Himaláje, ale také široké pouště, tropické pralesy, mohutné řeky, obdivuhodné výtvořiny lidí v minulosti i v přítomnosti – od Papuy-Nové Guiney na východě po Peru na západě. Mohl jsem poznat různé národy i různá uskupení a setkat se s mnohými zajímavými, význačnými, známými i neznámými osobnostmi z oboru. To všechno při cestách za českými cukrovary.

Paměti Ing. Jaroslava Bartoška

Dějiny techniky a hospodářské dějiny si předmětem svého bádání nebyly nikdy tak blízké jako při sledování vývoje ve dvacátém století. Popis technického pokroku se vlastně stává dějinami průmyslu a obchodu, přičemž cílem není jen výčet inovací, nýbrž snaha charakterizovat zmíněný technický vývoj v jeho hospodářském a společenském kontextu. Tomuto trendu odpovídají rovněž předkládané paměti Ing. Jaroslava Bartoška, našeho významného cukrovarníka, který se v druhé polovině podílel na vybudování celkem dvaceti cukrovarů po celém světě. Vzpomínky Ing. Bartoška zachycují období zatím jen málo popsané a svou subjektivní povahou navíc přibližují okolnosti, které se v úředních dokumentech nevyskytují a zůstaly by tak utajeny. Necháávají nám nahlédnout nejen do pozadí výroby cukrovarnických zařízení, ale také zahraničního obchodu, čímž dalece přesahují svůj význam pro dějiny cukrovarnického strojírenství v tehdejší Československu a stávají se přínosnými jak pro historika techniky, tak historika zaměřeného na obecný hospodářský vývoj.

Hynek Stříteský

EDIČNÍ POZNÁMKA

Původní rukopis Ing. Jaroslava Bartoška byl rozsáhlejší a měl také poněkud odlišný charakter. Autor totiž jeho vydání původně neplánoval, takže byl bohatší o ryze osobní vzpomínky, historicko-geografické úvody k jednotlivým regionům (v nichž během své kariéry působil) a filozofické úvahy nad současným směřováním světa (inspirované především učením Alberta Einsteina a etikou Alberta Schweitzera). K zachycení vývoje českého cukrovarnického strojírenství ve druhé polovině dvacátého století neměly však tyto pasáže přílišnou relevanci, a byly proto vynechány. Ostatní části rukopisu prošly stylistickými a pravopisnými úpravami. Celý text byl dále strukturalizován a pro lepší přehlednost rozdělen na dvě graficky odlišené části. Pasáže popisující jednání o výstavbě cukrovarů, jejich zákulisí i následnou realizaci jsou psány písmem použitým v předchozích textech, části zachycující vedlejší okolnosti pobytu v zahraničí a významně tak dokreslující situaci v zahraničním obchodě jsou psány zesvětleným písmem. Některé doprovodné údaje původního rukopisu nebyly vzhledem ke své důležitosti vynechány, ale umístěny do poznámkového aparátu, jenž původní text neměl. Konečné rozdělení upraveného textu do kapitol provedl sám autor. Obrazová příloha, tvořená výhradně fotografiemi pocházejícími z archivu Ing. Jaroslava Bartoška, byla rovněž vybrána po dohodě s autorem.

1/ Na letišti v Mumbaí (zprava hlavní inženýr cukrovaru Walchandnagar pan J. P. Mukherji, ředitel cukrovarnické sekce Technoexportu Ing. V. Turek, československý vedoucí oboru v Indii Ing. J. Bartošek s manželkou a čelní projektant ZVÚ v Hradci Králové Stanislav Andrýs, snímek z roku 1956, archiv Jaroslava Bartoška

2/ Cukrovar PANIPAT v severní Indii – skládka třtiny. Ruční skládání z bývolích kár a nákladních aut na třtinový dopravník, snímek z roku 1957, archiv Jaroslava Bartoška

03/ Říční přístav Jorhat na řece Brahmaputře ve střední části Assamu. Zařízení pro cukrovar BARUABAMUNGAON v Indii (Assam, poblíž města u města Jorbat) se dopravovalo z Kalkaty částečně po řece a částečně železnicí. Pro vykládku zboží byl přístav minimálně upraven. Je to příklad toho, co se muselo řešit v odlehlých končinách, snímek z roku 1956, archiv Jaroslava Bartoška

04/ Cukrovar BARUABAMUNGAON v Indii (Assam, poblíž města u města Jorbat), snímek z roku 1958, archiv Jaroslava Bartoška

05/ Cukrovar KANTALAI na Cejloně. Celkový pohled zepředu, skládka třtin, mlýnice, hlavní budova, snímek z roku 1960, archiv Jaroslava Bartoška

06/ Cukrovar KANTALAI na Cejloně. Nová československá loď Dukla v Tricomalee, plně naložená zařízením pro cukrovar, snímek z roku 1959, archiv Jaroslava Bartoška

07/ Cukrovar KANTALAI na Cejloně. Základy mlýnice se základovým rámem, snímek z roku 1959, archiv Jaroslava Bartoška

08/ Cukrovar KANTALAI na Cejloně. Cukrovar v montáži, celkový pohled zezadu, snímek z roku 1959, archiv Jaroslava Bartoška

09/ Cukrovar KANTALAI na Cejloně. Cukrovar v provozu, celkový pohled zezadu, snímek z roku 1959, archiv Jaroslava Bartoška

10/ Cukrovar KANTALAI na Cejloně. Slavnostní zahájení provozu v říjnu 1960. Ministerská předsedkyně paní Shirimavo Bandaranaike se synem a expert OSN a vedoucí celé výstavby pan J. M. Meijer, snímek z roku 1960, archiv Jaroslava Bartoška

11/ Palmový cukr v Kambodži. Sběrač šťávy z květů cukrové palmy, snímek z roku 1961, archiv Jaroslava Bartoška

12/ Palmový cukr v Kambodži. Palmová šťáva se zpracovávala na jakousi cukrovinu ukládanou do hliněných nádob, snímek z roku 1961, archiv Jaroslava Bartoška

13/ Rafinérie PALMOVÉHO CUKRU v Kambodži. První cukrovar tohoto období projektovaný ve spolupráci s architekty, což zlepšilo celkový vzhled, ale i vnitřní řešení. Rafinérie Kambodža byla zničena Rudými Khmery, snímek z roku 1964, archiv Jaroslava Bartoška

14/ Cukorvar BONE v Indonésii (Sulawesi). Budoucí staveniště cukrovaru, snímek z roku 1962, archiv Jaroslava Bartoška

15/ Cukrovar HAFT TAPPEH v Íránu (Khuzestan). Skládka třtiny, snímek z roku 1962, archiv Jaroslava Bartoška

16/ Cukrovar KARUN v Íránu (Khuzestan). Skládka třtiny pro jednu ze tří paralelních extrakčních stanic. Sváží se speciálními vozy, každý s obsahem 40 tun třtiny, snímek z roku 1972, archiv Jaroslava Bartoška

17/ Cukrovar DEZFUL v Íránu (Khuzestan). Podpis kontraktu 24. června 1974. Vlevo (podpisující) generální ředitel společnosti Attabai, vpravo princ Abounasr Azod (významný činitel cukrovarnického průmyslu a ředitel cukrovaru), snímek z roku 1974, archiv Jaroslava Bartoška

18/ Australský Výzkumný cukerní ústav v Mackay, Queenslad, snímek z roku 1979, archiv Jaroslava Bartoška

19/ Cukrovar DEIR-EZ-ZOR v Sýrii na břehu Eufratu, snímek z roku 1979, archiv Jaroslava Bartoška

20/ Cukrovar ZEYAWADDI II v Barmě, snímek z roku 1986, archiv Jaroslava Bartoška

21/ Cukrovar ZEYAWADDI v Barmě. Zrniče, snímek z roku 1985, archiv Jaroslava Bartoška

22/ Cukrovar ZEYAWADDI v Barmě. Odstředivka, snímek z roku 1985, archiv Jaroslava Bartoška

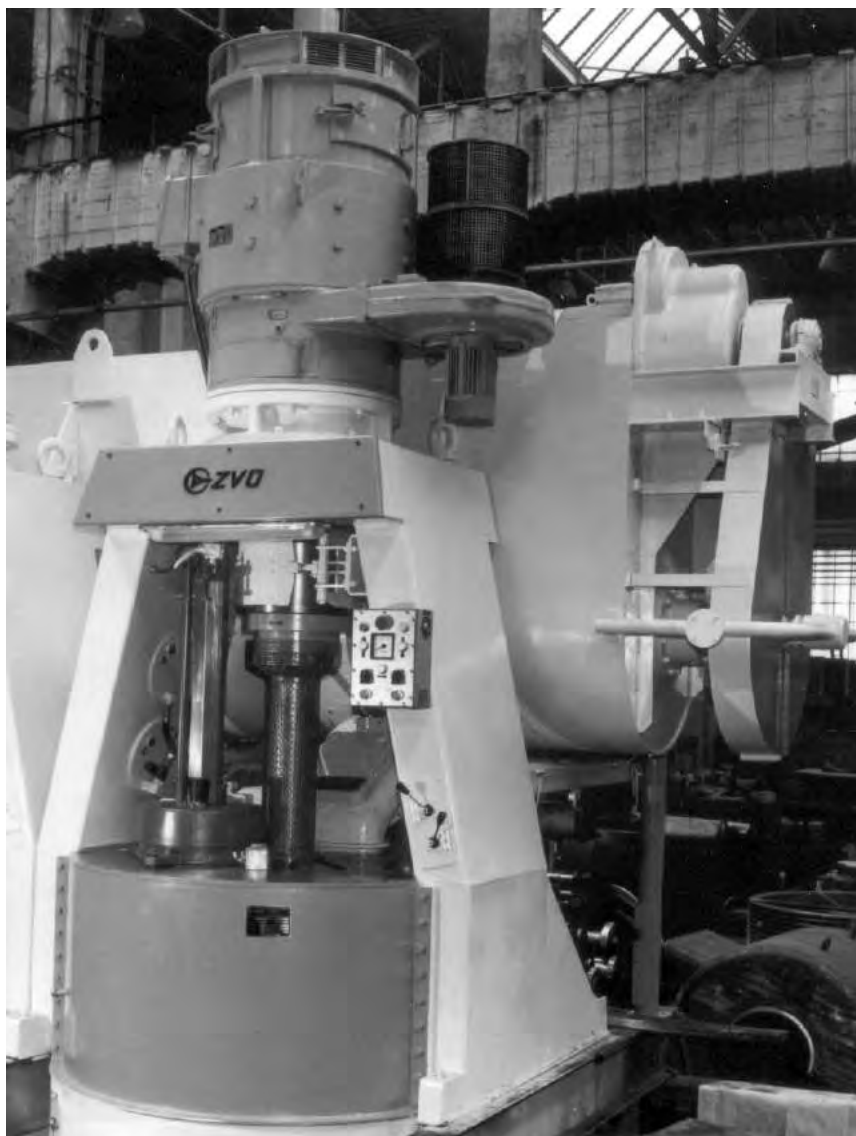
23/ Cukrovar ŠABAC v Jugoslávii (Srbsko), pohled ze zadní strany: vápenka a kotelna s příslušnými ukládkami, hlavní budova a síla na cukr, snímek z roku 1985, archiv Jaroslava Bartoška

24/ Montáž horního mlýnského válce. Dnes používaná úprava horního válce pro vtahování třtiny do mlýna, snímek z roku 1989, archiv Jaroslava Bartoška

25/ Cukrovar SHOEBIEH v Íránu. Třtinová mlýnská stanice s pěti šestiválcovými mlýny, rozměry 42, 5 x 86 palců. Dobře viditelné jsou hrabčivé mezidopravníky s Donelli vspkami, snímek z roku 2000, archiv Jaroslava Bartoška

26/ Automatická recyklující odstředivka ARO 90-1250. Odstředivka je „nejstrojařtější“ prvek technologického zařízení cukrovaru a je vizitkou strojírný. Nápň 1 250 kg cukroviny, otáčky 1 200 a 1 550 za minutu, 24 cyklů za hodinu, průměr bubny 54 x 42 palců, pohon stejnosměrným nebo asynchronním elmotorem. Všechny pochody automatické. Záběr ze zkušebny výrobního závodu ZVU POTEZ Hradec Králové, archiv Jaroslava Bartoška

Prameny a studie

Pokyny pro autory

Za text, tabulky a grafy odpovídají autoři. Příspěvky projdou recenzním řízením, konečnou úpravu rukopisu si vyhrazuje redakce (formální stránku). Práce uveřejněné v časopise nejsou honorovány, separáty nejsou poskytovány (pouze autorský výtisk).

Příspěvky dodejte v elektronické podobě (disketa, CD, flash, nejlépe však e-mail) ve formátu .doc nebo .rtf (tj. vytvořené editorem WORD). Prosíme použít list A4, standardní styl Normal při zadání velikosti 12 bodů písma Times New Roman, řádkování 1,5, okraje 2,5. Text neformátujte!! Nepoužívejte zvětšení mezer mezi odstavci ani tabelátor na jejich začátcích, příp. změny proložení znaků; odstavce, titulky, podtitulky graficky neupravujte a necentrujte, neboť grafická úprava bude provedena jednotně. Tučné písmo (bold), kurzíva (italica) či podtržení v textu však budou respektovány.

Prosíme dodržet rozsah příspěvku max. 15 stran + seznam použitých zdrojů.

Prosíme dodržujte následující pokyny v textu:

- název příspěvku (česky a anglicky)
- uvedení grantové či jiné podpory (bodovaný výstup)
- abstrakt (česky+anglicky) v rozsahu 4-6 řádků
- vlastní text (nemusíte nadpisovat jednotlivé kapitoly, ale pro přehlednost můžete)
- použité prameny a literatura (toto označení zahrnuje všechny typy dokumentů včetně tištěných; nečíslovaný a v abecedním pořadí)

Prameny a literatura: uveďte souhrnně na konci textu v následující podobě – příklady (podle normy ISO 690 a 690-2, upraveno dle potřeb redakce):

- monografie:

CURTIN, P. D. (1964): The Image of Africa: British Ideas and Actions,

1780-1850. Madison: University of Wisconsin Press.

- článek v časopise:

AARON, D. H. (1995): Early Rabbinic Exegesi on Noah's Son Ham and the So-Called „Hamiti Myth“. *Journal of the American Academy of Religion* 63, s. 721-759.

Jablonski, N. G. – Chaplin, G. (2004): The evolution of human skin coloration. *Journal of Human Evolution* 39, s. 57-106.

- článek ve sborníku:

SOUKUP, V. (1998): Rasa jako biologická kategorie. In: *Fenomén lidských skupin. Pohled současné antropologie. Sborník č. 1. Praha, s. 27-33.*

- u více titulů v tomtéž roce od jednoho autora:

BUDIL, I.T. (2003a): *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha: Triton.*

BUDIL, I.T. (2003b): Vzestup a pád rasové teorie. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universita Masarykiana* 10(4), s. 1-8.

- akademická práce:

KNOTEK, P. (1999): *Kultura jako péče o duši. Diplomová práce. Praha: Katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.*

- zdroj na internetu:

ZHANG, J. et al. (1999): 9,000 Year Old Chinese Flutes. Oldest Playable Musical Instrument Found At Jiahu Early Neolithic Site In China. *Nature Magazine*. Available: <http://www.shakuhachi.com/K-9KChineseFlutes-Nature.html>.

V textu používejte následující úpravu:

- poznámky k textu uvádějte pod čarou (nikoliv na konci textu).

Příprava obrázků, tabulek, grafů a popisků

- obrázky dodávejte jako samostatné zřetelně označené soubory zvlášť mimo text

- bitmapové obrázky (fotografie, scanované kresby) dodávat ve formátu .jpg, .jpeg nebo .tiff (bez komprese nebo s LZW kompresí); fotografie z digitálních fotoaparátů v nejlepším možném zdroji – nepřeukládat!
- rozlišení 300 DPI pro požadovanou velikost, 600 DPI pro pérové kresby
- obrázky číslovat v pořadí tak, jak případně požadujete v textu
- grafy a tabulky tvořit v editoru EXCEL, velikost popisků os max. 10pt při optimální velikosti grafu
- důležitý je zřetelný odkaz ve vlastním textu článku a to tímto způsobem: (obr. 1), (tab. 3)
- popisky k obrázkům, tabulkám a grafům dodávat zvlášť mimo text, identicky označeny k příslušnému obrázku, nejlépe číslicí, opět neformátovaný text
- za poslední větou popisky nedělat tečku
- dodat i s anglickým překladem

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:

Národní zemědělské muzeum Praha

Kostelní 44

Praha 7

170 00

nebo elektronicky na e-mail sarka.steinova@nzm.cz

Recenzovali:

Mgr. Jiří Brňovják, PhD.
Prof. Ing. Zdeněk Bubník, CSc.
PhDr. Pavel Dufek, PhD.
Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.
Prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc.
PhDr. Benjamín Fragner
Mgr. Libor Jůn
Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.
PhDr. Miroslav Londák, CSc.
Ing. Blahoslav Marek
Mgr. Zuzana Miškovská
Ing. Vladislava Valchářová
Doc. Ing. Dr. Vladimír Valter, DrSc.
PhDr. Jan Županič, PhD.

K vydání připravil: Mgr. Hynek Stříteský
Anglický překlad: Ing. Igor Janovský, PhD., Eliška Halanová
Technický redaktor: Magdalena Buriánková (kvalita obrázků odpovídá
dostupnosti a stavu archivních materiálů)
Sazba: Jana Kadlecová
Návrh obálky: Magdalena Buriánková (fotografie z Archivu NTM)
Tisk: PressTerminal

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů
(periodik) vydávaných v České republice
Periodikum vychází 2x ročně
Evidenční číslo: MK ČR E 18733

ISBN (NZM) 978-80-86874-66-4
ISBN (NTM) 978-80-7037-206-7
ISSN 0862-8483
Národní zemědělské muzeum Praha
Národní technické muzeum

Prameny a studie č.47: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci
Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století